This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

fes. 24171 d. 44

PS. 10
H. 1

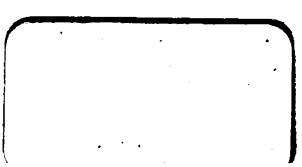

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1878-IK ÉVI FOLYAM.

BUDAPESTEN, 1878.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Digitized by Google

BODLEIAN
P
15 AUG 1969
LIBRARY

Digitized by Google

MARTINOVICS ÉS TÁRSAINAK ÖSSZEESKÜVÉSE.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A »Századok« múlt évi januári és februári füzeteiben Martinovics élettörténetének vázlatát adtam ki, s a róla elnevezett összeesküvés létrejöttéig vezettem le. Megírására az szolgáltatott alkalmat, hogy a vezetésem alatt álló könyvtár Martinovics néhány levelének jutott birtokába, a melyeket érdemesnek tartottam megismertetni. Egyébkint dolgozatomra nem helyeztem nagy súlyt, és nem fordíthattam nagy gondot. Folytatni sem volt szándékom; mert elégséges adatokkal nem rendelkeztem, és tanúlmányaim történetünk régibb századaiba hívtak vissza.

Azóta a periratok egy része felfedeztetett. Másfelől is fontos kútforrásokat bocsátottak rendelkezésemre.[1]) Dolgozatom pedig váratlanúl oly figyelmet keltett, a milyenben komolyabb igyekvéssel írt munkáim nem voltak szerencsések részesülhetni. Többi között nagynevű hazánkfia *Kossuth Lajos* is foglalkozott vele. És épen az ő észrevételei szemlétünöen mutatták, mily téves nézetek uralkodnak Martinovics személye, tervei és viszontagságai felől. Elérkezettnek láttam az időt történetünk ezen homályos lapjának felderítésére. Minthogy pedig e feladat megoldására alig vállalkoznék más valaki, kötelességemnek tartottam, hogy arra magam tegyek kisérletet.

Most azonban, *politikai actiónak* ismertetéséről lévén szó, a kor politikai mozgalmainak keretébe kell azt beillesztenem. E nélkül amazt nem lehetne megérteni. Vázolni fogom tehát a politikai közszellem állapotát, és különösen a *demokratikus irány kifejlődését* Magyarországon, a Martinovics- és társainak fellépését közvetlenül megelőző időkben.

[1]) A mennyiben ezek Martinovics előéletére vonatkoznak, a jelen közlemény végén, függelékben fogom ismertetni.

Digitized by Google

BODLEIAN P 15 AUG 1969 LIBRARY

I.

Hazánk, állami és műveltségi fejlődésében mindenkor szoros és szerves összefüggésben állott a nyugati Európával, honnan az eszmék áramlatai és a forradalmak viharai, bár rendszerint jóval később és gyengébben, vonúltak el felette.

A magyar elem, első megtelepedésétől e földön, egész napjainkig, feltünő fogékonyságot bizonyított az uralkodó eszmék felkarolása- és assimilátiójában.

A középkort, minden fény- és árnyoldalaival, erős vallásos színezetével, társadalmi szervezetével és politikai intézményeivel, teljes kifejlettségében feltaláljuk törvényeink-, okleveleink- és műemlékeinkben.

És alig kezd a XV. század közepe táján Olaszországban egy új cultúrai irány feltünni: az Alpokon túl legelsőben és legfényesebben nálunk karolják fel a renaissanceot.

Majd a XVI. és XVII. században, a reformátió és ellenreformátió törekvései és küzdelmei nálunk is elfoglalják a szellemeket, uralkodnak az irodalomban és a politikában.

Nem lehet tehát meglepő, hogy midőn a XVIII. század közepe táján Francziaországban végzetteljes harcz indúl meg a középkor egész eszmevilága: vallási meggyőződései és társadalmi szervezete, politikai intézményei és tudományos vívmányai ellen; a mozgalom hullámcsapásai hazánkat is elérik, és elborítással fenyegetik.

Köztudomású, hogy ez időben *Francziaország* nyelve, irodalma és divatja egész Európában uralkodó volt. Sőt komoly történészeknél olvashatni, hogy a tatárok is le akarták nyelvökre fordíttatni a franczia Encyclopaediát. Az kétségtelen, hogy az európai udvarok és a legkiválóbb írók, Szent-Pétervártól Nápolyig és Londontól Madridig, franczia befolyás alatt állottak. Németországban II. Frigyes, ki gyarló franczia verseire és

Digitized by Google

Voltaire barátságára büszkébb volt, mint diadalaira és hadseregére, volt leghatalmasabb támasza.

Bécsben, már III. Károly uralkodása alatt, még inkább pedig később a lotharingiai Ferencz által, szintén meghonosúlt a franczia szellem és ízlés. Innen pedig gyorsan elterjedett hazánkra, melynek arisztokratiája ez időben már sűrűn kereste fel a császári udvart, és egészen otthonosnak érezé magát légkörében.

Azonban a franczia nyelv és irodalom ismerete nem volt az udvari és főrangú körök kiváltsága. Kiterjeszté az uralmát *minden osztályra*. Szerény szerzetesek és protestáns prédikátorok, katona-tisztek és vidéki nemesek, képesek valának a franczia költészet remekeit magyarra fordítani.

Miként egyébütt, nálunk is, a XVIII. századbeli franczia irodalomnak termékenyítő és ébresztő, mondhatnók felriasztó hatása volt. Magában hordotta a nagy mozgalmak élesztőjét. Míg a költői szépségek és az előadás varázsa által lebilincselték, a hírdetett új eszmék magukkal ragadták a szellemeket.

Nálunk is, abban nyilatkozott hatásuk, hogy *egyszerre* szembetűnővé tették *irodalmi* és *politikai* hátramaradásunkat; egyszerre fölkeltették a vágyat: nemzeti irodalmunk emelésére és politikai intézményeink reformjára.

A franczia iránynak már legelső magyarországi képviselője: báró *Orczy Lőrincz* is e kettős hatás alatt áll. 1761-ben gróf Barkóczy Ferencz primáshoz intézett ajánló-levelében írja: »Valamint a francziák nyelveket kipallérozták egy század esztendőnél fogva, a mi magyarjaink is fogják ezeket követni. Megvallom Herczegségednek, én *egész czélom* ez volt ezen zavart írásomban, miképen *felébreszthetném nemzetünket írásra.*«

Ugyanő verseiben a szabadságot dicsőíti, bár arról még igen különös fogalmai vannak; a mennyiben szerinte a szabadság csak a Schweiczban és Magyarországban található fel; míg az észak-amerikai szabadságharczot alacsony czélokért indított háborúnak nézi. De egészen *Voltaire* fordítójára ismerünk benne, midőn a népről szól, és azt nyomorúlt sorsából felemelni törekszik,

Digitized by Google

hirdetve: hogy fontossága csak olyan mint a főuraké, sőt nagyobb, mert a nép képezi az állam alapját. Így szól hozzá:

»Te vagy országoknak ki súlyát viseled,
Bőség- s dicsőségét egyedül te hinted.«

És midőn élte alkonyán, (1789. október 14-én) az abaúji főispáni tiszttől búcsút vesz, többi között hangsúlyozza, hogy az alatta épült megyeházzal nem kíván büszkélkedni. »Tudom én, — így szól, — hogy az ilyetén nagy és címeres épületekre sok ezer szegényeknek véres verejtéke vagyon tapasztva... És azért, ha ilyen szemmel nézem ezen jeles épületet, inkább szomorú, mint dicséretes látszatot mutathat.«

Minden tekintetben az ő követője: *Bessenyei György*. Egy felől nyiltan kimondja, hogy a nemzetet egyedül saját nyelvén lehet művelni, és egy magyar tudós-társaság felállításáért buzgólkodik. Másfelől Montesquieut és Voltairet fordítja és dolgozza át; eredeti drámáiban a szabadságért elvérző hősök szerepelnek. És tovább haladva egy lépéssel, a vallás terén sem habozik mestereinek elveit érvényesíteni; a vallásnak meghódolását a társadalom exigentiái előtt követelve. »Valamely dogma — így szól egy helyen, a »Természet világa« című dolgozatában — az emberi nemzetnek nyugodalmával és társaságbeli boldogságával ellenkezik, egy sem igaz e világon.«

Körülötte sorakozik az írók és fordítók lelkes csoportja: gróf *Haller László*, *Zoltán József*, *Barcsay Ábrahám*, *Báróczy Sándor*, *Ányos Pál*, *báró Naláczy József*, *Péczeli József*, *Szilágyi Sámuel* és mások, kik a franczia izlést és eszméket, már Mária Terézia uralkodása alatt, a nemzet művelt részének, úgy szólván közbirtokává tették.[1])

---

[1]) Ezen kor irodalmi állapotaira nézve nagy érdekű *Ballagi Aladárnak* ily című munkája: »A magyar kir. testőrség története, különös tekintettel irodalmi működésére.« Pest, 1872.

Digitized by Google

II.

Midőn tehát II. *József* az egyház hatalma és a nemesi kiváltságok ellen a harczot megindította: nem találta egészen készületlenül a szellemeket. Bizonyára jelentékeny volt, úgy az arisztokratia, mint a közép nemesség soraiban, azoknak száma, kik örömmel üdvözölték fellépését és készséggel felajánlották támogatásukat.

Az a felfogás, hogy József császár elszigetelve állott, hogy az egész nemzet ott volt az ellenzéki táborban: mindjárt első tekintetre valószínűtlennek mutatkozik, és a tényeknek sem felel meg.

Hivatalos nyilatkozatokra, vagy az alkalmi költemények dicsőítéseire nem szabad nagy súlyt fektetni. Ugyanannyi felszólalást lehetne idézni, mely az ellenkezőt bizonyítja. Mindamellett figyelmet érdemel az, hogy a hazafias és a magyarságért lelkesülő b. Orczy Lőrincz, fényes megyei közönség előtt, így szólhatott: »József oly nagy fejedelem, kinek nagy erkölcsein mívelt s vad népek egyaránt csodálkoznak; ki elhomályosítja az ó-kor Caesarjait, kit mindenek, itt nemzet apjának, ott Tiberiusnak, amott Salamonnak, de legtöbben emberi nemzet szeretőjének neveznek... Boldog, ki ezen fejedelemnek országlása alatt él!« [1])

De ily és hasonló nyilatkozatoknál még nagyobb bizonyító ereje van annak a ténynek, hogy a nemzet legfényesebb neveit és legjelesebb fiait találjuk tisztviselőinek sorában; a kiket maga választott meg, s a kiktől követelte, hogy intentióit felfogják, azokat öntudatosan és kérlelhetetlenül hajtsák végre.

Vegyük kezünkbe a »k. k. Hof-Schematismus-t.« És pedig uralkodásának utolsó esztendejéből (1789), mikor műve be volt fejezve, és az egész magyar alkotmány fel volt forgatva.

A legfőbb zászlós méltóságokat: gróf Zichy Károly, gróf Balassa Ferencz és gróf Jankovics Antal viselik.

---

[1]) 1782. nov. 15-én, midőn gróf Teleki Józsefet Ugocsa-megye főispáni székébe iktatta.

Digitized by Google

Az udvari kanczellária élén, gr. Pálffy Károly, gr. Majláth József, gróf Teleki Sámuel állanak.

A főispánok sorában ott találjuk: a Batthyány, Eszterházy, Grassalkovics és Pálffy herczegeket; az Almásy, Batthyány, Brunszvik, Csáky, Erdődy, Eszterházy, Győry, Hadik, Haller, Illésházy, Károlyi, Keglevich, Majláth, Nádasdy, Niczky, Pálffy, Sigray, Sztáray, Teleki és Zichy grófokat; a Bornemisza, Orczy, Prónay, Splényi, Wesselényi bárókat.

A császár által kinevezett *alispánok* névsorában ugyanazon családok fordúlnak elő, melyeket azelőtt és azután is, a nemesség bizalma rendszerint élére állított megyéiknek: a Beliczay, Bernáth, Fáy, Ghiczy, Gyürky, Hertelendy, Jankovics, Justh, Majthényi, Máriássy, Marich, Melczer, Muslay, Palocsay, Péchy, Pongrácz, Radvánszky, Ragályi, Reviczky, Simonyi, Szentiványi családok, stb.

És így megy ez végig a közigazgatási, rendőrségi, törvénykezési és kamarai hatóságok összes rangfokozatain. A császárnak csak kivételesen kellett nem-nemeseket, vagy épen idegeneket alkalmazni.

Már pedig alig lehet állítani, hogy mindezek, vagy ezeknek többsége a hivatalt pusztán kenyérkeresetnek tekintette? hogy készek lettek volna oly kormánynak szolgálni, mely meggyőződésök szerint törvénytelen, és oly rendeletek végrehajtására segédkezet nyújtani, melyeket nemzetökre veszteljeseknek tartottak.

Ellenkezőleg, azt kell hinnünk, hogy a legtöbben közülök belátták az őseiktől örökölt intézmények tarthatatlanságát, a gyökeres reformok szükségességét; és túltették magukat azon, hogy a törvényes formák mellőzésével létesíttetnek; mert jól tudták, hogy a törvényes tényezők, különösen a köznemesség nagy tömegének ellenszegülésén hajótörést szenvednének. Valószínűleg meg voltak győződve arról is, hogy úgy a császár intentiói, mint az általa meghonosított eszmék logikai következményei kizárják az absolut monarchia megszilárdúlásának lehetőségét; hogy tehát előbbutóbb az alkotmányos intézmények, tisztúlt alakban, vissza fognak állíttatni.

Digitized by Google

III.

Ha II. Józsefnek már trónraléptekor nem volt hiány oly férfiakban, kik irányával egyet értettek, és fájdalom nélkül látták romba dőlni egymás után az ősi alkotmány védfalait és épületeit: azoknak száma, uralkodása alatt mindinkább szaporodott. Személyes befolyása és institutióinak szelleme, a felszabadított sajtó és a külföldről akadálytalanúl beözönlő irodalom, a híveivel benépesített tanszékek, és végre a hazánkban is meghonosúlt szabadkőművesek páholyai, — mind közreműködtek a század eszméinek elterjedésére.

Irodalmunk nem szorítkozik többé a szabadság dicsőítésére: a *demokratikus* eszméket fennen kezdi hírdetni. Leghatározottabban az 1787 óta Bécsben megjelenő »*Magyar Kurir*« és melléklapja a »*Magyar Músa.*« Nemcsak hogy József intézkedéseit magasztalja, és a franciaországi mozgalmak iránt élénk rokonszenvet tanusít; hanem következetesen ostromolja és ostorozza az arisztokratiát, sőt czélzatosan gyűlöletet igyekezik felkölteni az iránt. 1787 elején »Bécsnek tűköre« czím alatt a székváros ismertetése jelent meg, mely a társadalmi állapotok jellemzésére is kiterjeszkedett.

Gúnyosan szól arról az időről, mikor »a legaranyosabb öltözet és a legfényesebb liberia« tették a legnagyobb érdemet. Örömmel mondja: »Ezek az idők már oda vagynak. A régi pergamének és az új köntösök nem nyerik meg többé a Monarkha előtt való kedvességet, nem formálnak just a tisztségekhez és nem támasztanak a köznépben felborzasztó tiszteletet.« Majd elmondván, mennyi alkalma van Bécsben »a született gavallérnak« arra, hogy magát kiművelje, megjegyzi »ha mindezek mellett is semmire kellőnek nő fel, valósággal méltó jussa vagyon az embernek, hogy az ilyen embert megútálja.« És kiemeli, »hogy a valóságos nemesek sokkal többre becsülik a városi tudósokat, mesterembereket, kereskedőket, mint a haszontalan nemeseket.«

Irányzatosabb egy másik közlemény, mely félévvel utóbb (1787. augusztus 4-én) jelent meg: »A közönséges nemes ember testestől lelkestől megvizsgáltatik egy katekismusba.« A káték

Digitized by Google

alakjában, melyet ez időben gyakran használtak politikai eszmék tárgyalására, kérdések- és feleletekben van szerkesztve. Azokra a kérdésekre: mit hisz, reméll és szeret a nemes ember, a maró gúny hangján, a szenvedélyes gyűlölet sugallta feleletek hosszú sorozata következik. Csak néhányat emelek ki azokból, melyek arra vannak hívatva, hogy az alsó néposztályokra közvetlenül hatást gyakoroljanak.

A nemesek azt hiszik, hogy »az ő erekben másforma vér folyt, mint a közönséges emberekben.« Azt *reméllik*, hogy »ha az ő jószágaikban levő parasztnak bőröket lehúzzák is, ismét más nő helyébe.« *Szeretik* »az olyan tiszt-tartókat, kik az ő jószágaikban a parasztokkal minden könyörületesség nélkül bánnak;[2])« és »jobban szereti paripáját mint szolgáját« stb.

A *szépirodalmat* is, mely leginkább a bécsi »Magyar Músa« és a kassai »Magyar Múzeum« hasábjain talál tért; sőt még az azon korbeli papi írók műveit is, erősen átlengi a kor eszméinek fuvalma.

A classicai iskolához tartozó *Virág* sem tud szabadúlni attól. Szintén keres alkalmat arra, hogy az őseinek érdemeiben büszkélkedő arisztokratiát megrója. Példa erre a »vitéz gróf Nemes György dicséretére« (1789) írt költeménye, melyben miután hősét megéneklé, kor- és rangtársai ellen fordúl:

»A sok vitéztelen vitéz őseibe
Kérkedett szüntelen örökségibe.
Óh dicsőségtelen dicsőség! Kész csúfság,
Mihelyt erre fakad a nemes ifjúság!
Az *érdemek* szülik a szép dicsőséget,
S azokból is vesz az igaz fényességet.
Egy kézből másikba nem száll örökségül.«[1])

Verseghy, ki nehány év múlva a Marseillaiset fogja lefordítani, Voltaire tanúlmányozásával tesz erre előkészületet. A »Teremtésről« írt tanköltemenyében egészen annak hatása alatt áll.[2]) És ezt nem titkolja. »A magyar Henriaszról« lelkesülve írja Péczelihez intézett költői levelében: hogy midőn azt kezébe

[1]) Magyar Múzeum. I. 353. l.
[2]) Az első ének megjelent a Magyar Múzeum II. kötetében.

Digitized by Google

veszi, szemében »titkos tűz lángja lobog«, és midőn olvassa, könynyei »mint a zápor« hullanak. Mire így fohászkodik:

»Bölcs természet, szülj ily okos Voltéreket,
Bár eretnek lész is, csak ily eszűeket! . . .
A Helikon-hegye nálunk is zöldüljön,
Az igaz bölcseség a tetején üljön.« [1])

Ányos, a mélabús és önmagával meghasonlott pálos, megfeledkezik lelkének kínjairól, hogy a szabadságot énekelje meg, melyben a természet elidegeníthetetlen adományát látja. »Egy jó barátjához« (1781. június 25-kén) intézett költői levélben megrója Cromwellt, ki csak azért szabadította fel Angliát II. Károly zsarnoksága alól, hogy »önnön békóján lássa polgárait,« és Caesart, ki hatalmát a köztársaság megbuktatására használja fel. Mire így szól:

»Óh arany szabadság, hogy szülsz ily fiakat,
Kik ellened merik szegezni karjokat?
Hiszen a Természet kit-kit pályájára,
Szabadon helyeztet élet piaczára . . .
Ki foszthat meg tehát szívünk ily kincsétől,
Hogy életünk függjön másnak kegyelmétől?
Ha csak a Természet szentelt törvényeit
Össze nem tapodja, Végzések rendeit!« [2])

Erőteljesebb és szenvedélyesebb hangon szól *Bacsányi*, kinek művei visszatükrözik a franczia forradalom legelső fellobbanásait. Valószínűleg az október 5-iki versaillei eseményekről érkező hírek hatása alatt, írta a »Franciaországi változások« czímű versét:

»Nemzetek, országok! Kik ma kelepczében
Nyögtök, a rabságnak kinos kötelében;
S gyászos koporsóba döntő vas igátok
Nyakatokról eddig le nem rázhattátok;
Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbágyotoknak felszentelt hóhéri.
Jertek! s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!« [3])

---

[1]) A költemény, mely csak a kezdőbetűkkel (V. F.) van jelelve, a »Magyar Músa« 1787. július 4-ki számában jelent meg.

[2]) A Magyar Múzeumban. I. 350. l.

[3]) A Magyar Múzeum II. kötetében (1791) jelent meg; de 1789-ben iratott, mint a vers czíme alá helyezett évszám mutatja.

Digitized by Google

Kevéssel utóbb pedig egy nyilt levelében írja: »Láttuk... a etapodott franczia népet becstelen álmából felébredni, a filosofiának világító szövétneke által méltatlan bitangoltatásán szemeit felnyitni, s gyalázatos lánczait széllyel tépni.«[1])

A levél, melyben e sorok előfordulnak, gróf *Forgách Miklóshoz* van intézve, kiről Kazinczy is nagy tisztelettel szól, megjegyezvén, hogy »a jobb fők nagy becsülője;« és kinek előbb Hajnóczy József volt, utóbb pedig épen Bacsányi lett titkára. És vele az arisztokratiának számos más tagjai is rokonszenveztek, összeköttetésben állottak ezen írókkal, sőt anyagi áldozatokkal is támogatták őket, vagy részt vettek irodalmi munkásságukban. Épen a »Magyar Muzeum,« mely az idézett közleményeket tartalmazta, áldozatkész pártfogót bírt a lelkes gróf *Széchenyi Ferenczben*, ki, midőn kiadói meg akarják szüntetni, a költségek fedezésére ajánlkozik.[2])

És csakugyan úgy *Széchenyi Ferenczet*, mint vele együtt *Balassa Ferencz, Batthyányi Alajos, Fekete János, Illésházy István, Sztáray Mihály* és *Török József* grófokat; a *Podmaniczky* és *Prónay* bárókat; *Izdenczy* államtanácsost; *Balog Péter, Bedekovics, Beöthy, Bezerédy, Latinovics, Pogány* és *Szulyovszky* tanácsosokat; *Márjásy, Spissich, Szatmáry* és *Szily* alispánokat — a legradicálisabb röpiratok szerzői, mint rokonérzelmű férfiakat mutatják be.[4])

Ekkép II. József uralkodásának végszakában, az arisztokratiának, a magasabb képzettségű közép-nemességnek és az irodalom munkásainak nagy része meg volt hódítva a kor szelleme által. De a köznemesség tömege akkor is az volt, a mi egy félszázaddal utóbb, mikor a »Nem adózunk« jelszó nagyobb csábcrőt gyakorolt rá a kor eszméinél és az ország érdekeinél. A világot foglalkoztató kérdések felől sejtelme sem volt. Egészen jól érezte

[1]) 1790. június 20-án. Ki van adva a M. Muzeum II. 162. l.

[2]) Szirmay munkájához írt jegyzeteiben.

[3]) A M. Muzeum kiadói által 1791. szeptember 21-én közrebocsátott »Tudósítás«-ban.

[4]) A Laczkovics és Martinovics által szerkesztett »Status Regni Hungariae Anno 1792.« 23. l. »Discussio Oratoria.« 23. l.

Digitized by Google

magát az ősi alkotmány sánczai között. Nem tudta belátni, miért kellene onnan kivonúlnia, vagy másokat oda befogadnia. Szentségtelen merényletnek tartotta azon jogok és kiváltságok érintését, melyeket őseik vérökkel szereztek, és a szent királyok pecsétes diplomákban erősítettek meg. A zajos megye- és országgyűléseket a legtökéletesebb politikai intézményeknek tekintette. Abban, hogy jobbágyait kedve szerint zaklathatja, kihágásai büntetlenek maradnak, és pereit évtizedeken át elhúzhatja: a szabadság netovábbját szemlélte.

Igen természetes, hogy ezen tömeg József császár minden újításainak elleneszegűlt. De talán még ezt is sikerült volna lecsűzdeni.

Azonban II. József nemcsak azt a hibát követte el, hogy oly intézményeket akart meghonosítani, melyek a nemzet múltjával és tényleges állapotaival nem állottak összhangzásban.

Ez az idealista tévedése, és koráé, mely a históriai fejlődés útján származott bajokat, ezen fejlődéssel szakítva, hitte megszüntethetni. József e mellett nem ismerte, vagy elmellőzte a politika legelemibb szabályait. Impraktikus is volt. Az eszmék hatalmát túlbecsülve, nem kímélt semmi érdeket és semmi meggyőződést. Megtámadta azoknak szent meggyőződéseit, kik talán készek lettek volna feláldozni érdekeiket; és azoknak érdekeit, kiknek nem voltak ily meggyőződéseik.

Magyarországban, hol a kath. clérus oly hatalmas és művelt, a tömeg oly műveletlen és könnyen vezethető volt: lehetett a clérus ellenére felülről rombolni, vagy alúlról forradalmat idézni elő; de nem volt lehetséges állandó épületet emelni, vagy egészséges állami fejlődést biztosító mozgalmat indítani.

A clérus, mely egyházát a fejével való kapcsolatban és jogaiban megtámadva, sőt Voltaire tanítványai által a kereszténységet alapjaiban fenyegetve látta, ekkor még szorosabban csatlakozott az ősi intézményekhez. Eddig dynastikus volt. Ezentúl *conservativ* is lett.

Digitized by Google

IV.

Midőn II. József, 1790. január 28-án kelt rendeletével, összes ujításait—a vallási türelemre, a jobbágyok viszonyaira és a lelkészségek rendezésére vonatkozó intézményeit kivéve — visszavonta: ezen eseményt az ország minden részeiben kitörő lelkesedés üdvözölte, mely több megyében a köznemesség elfojtott haragjának vad kitöréseivé fajúlt. A József által felállított közigazgatási hivatalok irományaiból máglyákat raktak. Azokat, kik József alatt hivatalt viseltek, vagy a német ruhát nem siettek letenni, szitkokkal és bántalmakkal illették.

A szabadelvű irány hívei nem tettek kísérletet szembeszállani a hatalmas mozgalommal; őket is elidegenítette volt József, minden korlátokon túllépő reformjaival. Különösen az írói körökben, melyek nem kevésbbé lelkesültek a magyarságért, mint a szabadságért, nagy visszatetszést szültek a német nyelv behozatalára vonatkozó rendeletei. Egyébkint, úgy látszik, nem ismerték fel a mozgalom horderejét. Nem hitethették el magukkal, hogy II. József reformjainak visszavonása egyértelmű a korábbi állapotok helyreállításával. És nem is gondolhatták, hogy épen azon pillanatban, mikor az újkor eszméi Franciaországban teljes diadalt aratnak: Magyarország a középkori intézményekhez térjen vissza. II. *Lipót* személye is bízalmat keltett bennök; mert ismeretes volt előttük az a nagyszabású reform-tevékenység, melyet mint Toscána nagyherczege kifejtett volt.

A közörömöt tehát, mely a korona visszaküldése, a megyéknek alkotmányos jogaikba való visszahelyezése és II. Lipót első kormánynyilatkozatai következtében az országot eltöltè, semmi sem zavarta meg. Csak gyéren és szerényen tört elő néhány óvó szózat.

Így például »Abauj-megye örömünnepére« a »Magyar Muzeum« hasábjain megjelent üdvözlő költemény figyelmezteti a rendeket:

»Szemfüles vigyázás kövesse hívséged,
Hogy el ne ragadjon régi hevességed!«

Egy másik költő pedig egyetértésre int:

»De még hajnalodunk, messze vagyon delünk,
Nyissuk fel szemeink, mert nagyot eshetünk...

Digitized by Google

Mind e győzedelem semmi, ha nem tudunk,
Versengvén, élni okosan gyümölcsivel.
Egyes szívvel azért: pap, nemes, úr, paraszt
Egy lélekkel!.. [1])

Bacsányi és társai sem aggódtak, sőt határozottan felléptek a magyar nyelv országos használata és a magyar tudós-társaság tervével.[2]) »Most van az ideje — írja 1790. június 20-án a gróf Forgách Miklóshoz intézett levélben,—hogy atyáinknak hibájokat kipótoljuk; és a mit ők elmúlattak, vagy talán akkor még nehezen cselekedhettek, helyre hozzuk; hazai nyelvünket a maga méltóságába helyheztessük, és ez által hazánk örökös boldogságának talpkövét megvessük. Az egek, kik szomorú sorsunkon már valahára szánakodni látszatnak, olyan fejedelmet adának... ki a maga népének nem nyomorgató ura, hanem a törvénynek értelme szerént való igaz kormányzója, jóltevő atyja lenni akar... Most vagy talán sohasem!«

Nem csüggedtek tehát. Nem hagytak alább tevékenységökben. Sőt ez még szélesebb kiterjedést nyert. És mivel az időszaki sajtó a politikai discussiókra sem elégséges, sem alkalmas tért nem nyújtott: *röpiratokban igyekeztek* a szabadelvű eszméket terjeszteni és védelmezni.[3]) Ezek sűrűn jelentek meg. És mivel az ellenpárt is követte a példát, élénk és mozgalmas politikai élet indúlt meg, a milyennek még hazánk nem vala színhelye. És ezen mozgalomban annyi kitartást és sokoldalúságot, a pártok mérkőzéseiben annyi fegyelmet és ügyes taktikát fedezünk fel, a mit a XVIII. századbeli magyar politikusoktól alig várnánk.

Az első, ki II. Lipót trónralépte után »a szabadság és egyenlőség« eszméiért a küzdtéren megjelent: egy *főúr, gróf Batthyány Alajos* volt. Személyéről alig tudunk egyebet, mint azt, hogy ekkor 37 éves volt,[4]) és az országgyűlésen, a főrendek

---

[1]) Az egyik B., a másik Sz. betüvel van jelölve. Magyar Múzeum II. 57. l.

[2]) Ugyanott. 159. l.

[3]) Az 1790—5. közötti időben megjelent röpiratoknak száma meghaladja *a háromszázat*. Legteljesebben a M. N. Múzeum bírja azokat.

[4]) Nagy Iván I. 252. l.

Digitized by Google

táblájáu néhányszor felszólalt. [1]) Egyébiránt, úgy látszik, életét visszavonúltságban töltötte. Mikor 1818-ban a halál elérte, a »Tudományos Gyűjtemény« szerkesztői csak annyit tudnak róla följegyezni, hogy »deák és német nyelven kiadott elmés munkáival különös tekéntetet szerzett magának.«

Pedig elvtársai előtt a legnagyobb tiszteletben állott, — a magyar mágnások ékkövének czímezték[1]) — és *négy* röpirata, mely »*Ad amicam aurem*« czím alatt 1790. és 91-ben, névtelenül megjelent, kortársait soká foglalkoztatta.

A szabadelvű párt valóságos programmját tartalmazza, mely azt híven jellemezi, a külföldi literaturából kölcsönzött, még ki nem forrott eszméivel; emelkedett aspirátióval, de sok zavar- és ellenmondással; helyes nézetek és czélszerű javaslatok mellett, paradox tételek, és impractikus tervekkel.

Nem rendszeresen kidolgozott munka áll előttünk. Rhapsodikus gondolatokat és reflexiókat kapunk, a kor összes politikai vonatkozású kérdései felől. Mindegyikre kiterjeszkedik, egyet sem tárgyal kimerítően. Sem a tartalom, sem a formában nem törekedik összefüggésre. Sőt az egyes füzetek fejtegetéseiben ellenmondásokra akadunk.

Hangja higgadt. Kivéve akkor, mikor a jezsuitákról szól. A franczia encyklopaedisták által e társaság ellen megindított mozgalom hullámai most értek hozzánk, mikor már nem volt tárgya; mikor a társaság rég fel volt oszlatva. Egyébként sem szenvedély, sem hazaszeretet nem szól a munkából; csak erős elméleti meggyőződés.

A népfelség elvéből indúl ki. Az államokban — szerinte — a főhatalom eredetileg a népnél volt. A papok gondolták ki azt, hogy a királyok hatalma Istentől ered. A fejedelem és az állam egyenrangú hatalmak. A nép szabad legyen; de a fejedelemnek is kellő hatalommal kell felruházva lenni. Ha a fejedelem és nép összeütközésbe jő egymással, az előbbinek kell meg-

[1]) Egyik beszédét, melyet a vallási kérdésben tartott, tisztelői magyar és német nyelven kinyomatták.

[2]) »Gemma inter hungaricos magnates« a Martinovics-Laczkovics-féle »Discussio Oratoria« 1793-iki röpiratban.

Digitized by Google

hajolni a közakarat előtt, melynek érvényesülését vétójával nem gátolhatja meg. Mindazáltal a nemzetgyűlést, ha a fejedelem törvényes hatalmát megtámadja, feloszlathatja.

A fejedelemnek legfőbb kiváltsága, hogy nem lehet felelősségre vonni. Törvénytelen intézkedéseiért a kormányférfiak felelősek. [1]) Ezzel azonban meg tudja egyeztetni azt a felfogását, hogy a népnek jogában áll a fejedelem túlkapásainak erőszakkal is ellenszegülni; és akkor jogában áll visszaállítani »a kezdetleges államformát.« [2]) Hogy ez alatt a köztársaságot érti, nem mondja ki világosan. De hogy erre céloz, és ez iránt rokonszenvet is érez, megérteti az a figyelmeztetés, hogy azon esetre, ha az állam megszabadúlt a monarchiai kormányformától, minden áron meg kell akadályozni az arisztokratiának uralomra emelkedését.

A franczia forradalomról is szól, és intő példáúl állítja az uralkodók elé, kik népeiket elnyomják. Kiemeli, hogy a népek ellen a katonaságban hiában keresnek oltalmat. Azt is ajánlja nekik, hogy szünjenek meg katonák lenni; a mihez azt a sajátszerű tanácsot csatolja, hogy kereskedők legyenek; [3]) a mivel talán azt akarja mondani, hogy inkább a kereskedés előmozdítására, mind a hadseregek kifejlesztésére irányozzák figyelmöket.

Egyébkint szükségesnek látja, hogy a hadsereg az államnak, s ne a fejedelemnek legyen esküvel lekötelezve; a hadparancsnokokat is a nép válassza. Általán a tisztviselők választására a népnek döntő befolyást kíván biztosítani; és pedig azon különös módozatot ajánlja, hogy az országgyűlésen azok közül, kik valamely hivatalra alkalmasak, hármat kell kisorsolni, s a fejedelem elé terjeszteni. A kitüntetéseket, rendjeleket stb., szintén az országgyűlés, ne pedig a fejedelem adományozza.

Az egyenlőség elvét elfogadja; de csak »a mennyire a kormányforma engedi.« A nemesség a barbár őskor maradványa; a kiváltságok »a zsarnokok rút találmányai.« A közterheket aránylag kell az összes polgárok között megosztani. A nem-

[1]) »Non principi, sed illis qui potestatis exequentis administri sunt.«

[2]) I. 22. l.

[3]) »Principes militis personam exuant et mercatoris induant.«

Digitized by Google

nemesek is minden hivatal elnyerésére, és nemesi birtokok szerzésére képesek legyenek. A javak egyenlő felosztását nem követeli; de a majorátusok, fiúsítások s más hasonló intézmények megszüntetése által elő kell mozdítani a nagy birtokok feldarabolását. Még a jobbágyi tartozások megszüntetését sem sürgeti; a jobbágyok sorsának javítására csak azt kívánja részökre biztosítani, hogy teljes szabadsággal költözködhessenek, és tartozásaikat egyesség útján megválthassák vagy szabályozhassák.

Részletesen szól az országgyűlés, igazságszolgáltatás, népnevelés, közegészség- és szegényügy rendezéséről; az ipar és kereskedelem emeléséről sat.

A *vallási* kérdéseket több helyen tárgyalja. A vallás — szerinte — a köz- és magánboldogság alapja. Ha valamely államban csak egy vallás van, a közbéke érdekében meg kell akadályozni más vallások meghonosúlását. De ha már több vallás honosúlt meg, az állam mindegyik irányában semlegesen viselje magát, és ne avatkozzék ügyeikbe. Ily előzmények után igen különösen hangzik az a követelése, hogy a püspökök ne fogadjanak engedelmességet a pápának, és mondjanak le »ultramontán tévelyeikről.« Megtámadja a papi nevelést, a coelibátust, a szerzetesi fogadalmakat, bőjtöt, tizedet, a szent-székek hatóságát. Végre az egyházi javakat állami javaknak tekinti.[1])

E röpiratoknak egyik feltűnő sajátsága, hogy Magyarországra és annak különleges viszonyaira „szükségeire sehol sincsenek tekintettel, sőt a négy füzetben alig találjuk Magyarországot egyszer helyen megnevezve. Minden általánosságban van kifejezve. És e röpiratokat Lissabonban csak úgy meg lehetett volna írni, mint Pozsonyban.

XVIII. századbeli magyar reformerjeink át voltak hatva attól a tudattól, hogy hazájuk intézményei ellentétben állanak az ember természetes jogaival, meg nem egyeztethetők a társadalom

---

[1]) A kath. clérus részéről *Szaitz Leo* szerzetes felelt »Ad amicissimam aurem« című röpiratban, a melyre Batthyány ellenészrevételeit »Ad utramque aurem« czím alatt bocsátotta közre. Ezek közül kiemeljük, hogy »Voltairianus«-nak neveztetvén ellenfele által, a legnagyobb kitüntetésnek akarja tekinteni ez elnevezést.

Digitized by Google

feladataival és fenyegetik az állam fennállását. De nem arról gondolkodtak, mikép lehetne *ezeken* a bajokon legbiztosabban segíteni. Azon törték fejöket, mily intézmények állanak *leginkább összhangzásban* az ember jogaival, a társadalom feladataival és az állam érdekeivel. A felemelendő Magyarország helyett egy ideális állam lebegett szemök előtt.

Tanítványai voltak ők azon franczia politikai iskolának, mely általános érvényű doctrinákban és chablonszerű alkotmányos formákban kereste a társadalmi bajok gyógyszerét.

V.

II. *Lipót* bírta bátyjának jeles tulajdonságait, hibái nélkül. Korának színvonalán állott ő is. Népeinek javáért lelkesedett ő is. E mellett bírta azt a tulajdonságot, a melyre az uralkodóknak nem kevésbbé van szükségük: tisztelte mások meggyőződéseit, jogait és érdekeit. Toscánában gyökeres átalakítást vitt keresztül, erőszak nélkül; nem is találkozott ellenszegüléssel, és nem kellett művének romjai felett könyeket hullatnia.

Jól ismerte új országainak állapotát, a magyarországi viszonyokat is. El volt határozva a törvényes formákat tiszteletben tartani, és megnyugtatni a felháborodott nemzetet. De szilárdúl el volt határozva arra is, hogy igyekezni fog a reformokat törvényes úton vinni keresztül. Erélyt nagy önmegtagadással párosított.

Midőn az országgyűlés oly hitlevelet terjesztett elő, mely József császárt törvénytelen uralkodónak akarta kijelenteni, és a jobbágyokat még a Mária Terézia által biztosított előnyöktől is meg akarta fosztani: határozottan kinyilatkoztatta, hogy más hitlevelet nem fogad el mint azt, a melyet III. Károly- és Mária Teréziának terjesztettek elő.

Másfelől azonban országgyűlési előadásai a reformok terén a legszerényebb igényekkel léptek elő. Jól tudta, hogy — miként utóbb Széchenyi hangoztatta — »legfontosabb az első rést ütni az alkotmány sánczain.« A közteherviselés elvének és a nemnemesek hivatalképességének kimondására nem lehetett gondolni. Csak annyit kívánt a rendektől, hogy az adóügy rendezése által

Digitized by Google

könnyítsenek az adózó nép terhein; hogy a jobbágyoknak a személyes szabadságot és a javaikkal való rendelkezés jogát biztosítsák; végre, hogy a nem-nemesek a kamarai tisztségeket, a kormányszékeknél pedig a tanácsosi rangnál alacsonyabb hivatalokat nyerhessék el.

És csakugyan ezen mérsékletnek meg volt a maga hatása. A Batthyány által fejtegetett elméletektől, igaz, nagyon távol állanak az 179$^0/_1$-iki országgyűlés alkotásai. De a rendek nem zárkóztak el a reformok szükségességének felismerése elől. A királyi kívánatoknak megfeleltek, és a közélet minden terein keresztülviendő reformok tanúlmányozására országos bizottságokat neveztek ki, melyek munkálataikat a legközelebbi országgyűlésnek terjeszszék elő.

A szabadelvű irány emberei megelégedtek ezzel az eredménynyel. Nem tettek kísérletet többet erőszakolni ki, nehogy a keveset is koczkára tegyék. A deputátióktól sokat vártak; annálinkább, mert ügyes taktikával, bizonyosan a király támogatása mellett, a legfontosabb bizottságoknak oly összeállítását tudták kivinni, mely nekik túlnyomó befolyást biztosított.

A *közjogi reformok* kidolgozásával megbízott deputatió elnökévé gróf *Batthyány József* bibornok választatott. Ez megnyugtatta a clérust és a conservatíveket. De a szabadelvűek előrelátták, hogy az agg főpap, koránál, magas rangjánál és főpásztori elfoglaltságánál fogva, a hosszas tanácskozásokban nem fog részt venni, és azok vezetését gróf *Zichy Károlynak*, a József alatti országbírónak engedi át. Elnöklete alatt ott találjuk gróf *Forgách Miklóst*, báró *Prónay Lászlót*, *Baloghot*, *Bedekovicsot* és *Pogányt*, kiket elvtársaik közé soroznak a szabadelvű írók.

Az úrbéri, magánjogi és tanúlmányi bizottságoknak összeállítása a szabadelvű pártra szintén előnyösen ütött ki.

A király ezek után megnyugtatva szentesítette az alkotott törvényeket; azon reményben, hogy bizottságok munkálatai a kor igényeinek meg fognak felelni. Egyúttal azon volt, hogy a jövő országgyűlésig a szellemeket a reform eszméinek megnyerje, s ezeknek békés keresztülvitelét előkészítse.

Ezen czél elérésére hathatósan közreműködtek a szabadelvű irányirodalmi képviselői, kik a József császár halála óta megindított

Digitized by Google

tevékenységet az országgyűlés befejezése (1791. március 13.) után is ernyedetlenül folytatták.

Azonban a szabadelvű politikusok ekkor már két csoportra oszoltak. Egy részök a reformok higgadt megvitatásában és óvatos megvalósításában látja a viszonyok jobbrafordúlásának biztosítékát. Mások ellenben nem hajlandók türelemmel várni be az eszmék lassú megérlelődését; a franczia forradalom hatása alatt, szenvedélyeik és érdekeik által vezettetve, szélsőségekre ragadtatják magokat.

Amazok soraiban *Hajnóczy* a legkiválóbb. Az utóbbiak között *Laczkovics* és *Martinovics* ragadják magukhoz a vezérszerepet. De csakhamar egyesülni fognak mindhárman, hogy rövid szövetségük a vérpadra vezesse őket.

VI.

Hajnóczy József 1750-ben született. Atyja, Aszódon evangelikus lelkész, művelt szellemű férfiú volt, ki sokat olvasott, és esti órákban családjának tudományos munkákból — egyszer például Magyarország történetéből, másszor Savoyai Eugen életrajzából — felolvasni szokott. A vidék protestáns mágnásai előtt s tekintélynek örvendett. Egyetlen fiát gondosan, és — miként hozzá intézett leveleiből[1]) látjuk — szigorúan nevelte. Magasabb kiképeztetése végett Pozsonyba küldötte, hol az evangelikusok főiskolájában 1771-ben, a jogi tanfolyamot elvégezte. Ügyvédnek készült, minthogy ez időben előtte, mint protestáns és nem-nemes előtt, a politikai pálya el volt zárva. És Hajnóczy anyja, midőn gyermekének jövőjéről, a szülői szeretet által táplált phantasiájában, fellegvárakat épít, legmerészebb vágyai sem érnek magasabbra, mint odáig, hogy fiából valamelyik királyi városban »ügyes jegyző vagy épen tanácsnok váljék.« [2]) Azon-

[1]) Hajnóczy, szüleinek számos leveleit (1768—1787) kegyelettel. megőrizte. Irományaival a kir. ügyigazgató által lefoglaltatván a kir. tábla levéltárába, s innen 1876-ban a M. N. Múzeum könyvtárába jutottak.

[2]) Anyjának több levele a lefoglalt irományok közt 1776. december 7-én írja: »Es were das schön genuch wen du ein mahl in den groszen Stehtten ein geschikter Notari oder Rathsher sein köndest.«

Digitized by Google

ban a városok szűkkörű hivatalai nem gyakoroltak reá vonze
Az ügyvédi teendők iránt sem érezett rokonszenvet; úgy
szik, egyenes lelke fellázadt azon visszaélések ellen, melyekr
jogi viszonyok akkori szabályozatlansága tág kaput nyitott. I
látszik utalni atyjának egy későbbi levele, mely fiának fejébe
akarja verni »azt a haszontalan előítéletet mintha a becsül
ember nem lehetne jó ügyvéd.«[1])

Ily körülmények között szívesen fogadhatta gróf *For*
Miklósnak ajánlatát, ki őt magántitkáráúl fogadta.[2]) Azor
a Scyllába esett, midőn a Charybdist akarta kikerülni. A ma
műveltségű és felvilágosodott főúr bizonyára nemesen bánt
De a nagy terjedelmű birtokok urának számos és bonyolúlt
voltak, a melyekkel a titkárnak kellett vesződni. Ez nem
kedve szerinti foglalkozás. Már rövid idő múlva szabadúln
gyott. És hajlandó volt báró *Orczy Lőrinczne*k szolgála
menni át. Szülei ismételve intették, hogy legyen kitartó,
pár esztendeig tűrjön; figyelmeztették, hogy urából mahc
cancellár válhatik.[3])

Egyébkint a gróf sem volt vele egészen megelégedve.
hallgatja el, hogy hivatalos teendőiben nagyobb buzgalmat
volna tőle. Másrészről azonban meleg szavakkal fejezi ki
merését »erkölcsi tulajdonai iránt, melyek tökéletesebbek
nem is lehetnének.«[4]) És nemcsak akkor, midőn Hajnóczy
tavaszán Pestre megy, hogy a városnál aljegyzői hivatalé
lyázzon, ajánlotta fel neki pártfogását, hanem később is,
végig úgy szólván baráti jó akaratot bizonyított iránta.[5])

Hajnóczy nem nyerte el a hivatalt, melyet ke
Ennek következtében csak urat cserélt. 1779 elején,
gróf *Széchenyi Ferencz* ügyvédjével találkozunk vele. A g

---

[1]) 1781. april 19.

[2]) 1775-ben már Forgáchnál találjuk.

[3]) Atyjának és anyjának 1776-iki levelei.

[4]) Landgrafnak, a gróf egyik tisztjének 1778. május 30-
nóczyhoz Pestre írt levele.

[5]) Tanúskodik erről példáúl a grófnak egy 1785-ik év
melyet ismertetni fogok.

Digitized by Google

hazai közművelődésünk körül oly nagy érdemeket szerezett, ekkor 25 éves volt, de már több év óta a dunántúli kerületi ítélőtáblánál ülnöki hivatalt viselt. Közte és titkára között csakhamar szívélyes viszony jött létre. Szellemi irányuk rokonsága szolgált kapcsúl. Mindketten ismerték és élvezték a nyugati nemzetek irodalmát; mindketten meleg kegyeletet tápláltak a nemzeti múlt emlékei iránt. És alig tévedünk, midőn felteszszük, hogy Hajnóczynak befolyása volt azon nemes eszme felkarolására, melyet a lelkes gróf egyik életczélúl tűzvén ki, oly fényesen valósított: összegyűjteni a hazai irodalom termékeit és történelmünk szétszórt emlékeit.

Hajnóczy, — bár történelmi irodalmunk előtt tevékenységének ez iránya mindekkorig teljesen ismeretlen maradt — a múlt századbeli magyar történetbúvárok között a legbuzgóbbak és legavatottabbak egyike vala; és első a világiak közűl, a ki a történeti emlékek gyűjtésére adta magát, a mely téren a jezsuita történészek: *Hevenessy, Kaprinay, Pray* és *Wagner* halhatatlan nevet szereztek volt maguknak. Míg ezek, állásuk természeténél fogva, főleg a kormányszékek és az egyházak levéltáraiban kutattak; Hajnóczy előtt, saját és urának összeköttetései által, megnyíltak a megyék, városok, főurak levéltárai és a köznemesek féltékenyen őrzött leveles ládái.

Oklevélgyűjteményének fennmaradt — Múzeumunk könyvtárában őrzött — töredékeiben figyelemmel kísérhetjük búvárlatainak *tizenhét év* lefolyása alatt létesített eredményeit; melyek egyébkint nemcsak saját nagyszabású oklevéltárát gazdagították, hanem, azon korban ritka közlékenysége által, a többi gyűjtőknek is rendelkezésére állottak.[1])

Első nyomára oklevélgyűjtői munkásságának 1777. deczember 10-én akadunk, mikor Nyitrán peres iratokhoz mellékelt okleveleket másol le. A Forgáchok gazdag levéltárában is kutat

[1]) A Nemzeti Múzeum könyvtárába Széchenyi Ferencz, Kovacsics és Jankovics gyűjteményeivel Hajnóczynak több kézirata jutott. Lefoglalt irományai között is számos Árpádkori oklevélnek másolata találtatik. És a XVIII. századbeli okmánygyűjtemények mindegyikében találunk másolatokat a »Collectio Hajnóczyana«-ból.

Digitized by Google

és másolatot vesz Forgách Zsigmond nagyérdekű nádori protocollumáról.[1]) Két évvel utóbb, mikor Horpácson lakik és gyakran időz gróf Széchenyinél Kőszegen, megfordúlva a környékbeli nemeseknél, több és kedvező alkalma nyílik búvárkodási hajlamainak megfelelni. 1779. april 24-én a soproni tanácsosok városuk gazdag levéltárából hoznak Horpácsra okleveleket a grófnak. Hajnóczy lemásolja azokat. A következő években Kőszegen, Nemeskéren, s különösen a Zarka-család levéltárából másol nagyszámú okleveleket.

És ezen másolásokat oly pontossággal és szakavatottsággal eszközli, a melyre csak külföldi publicátiók szolgáltathattak példányokat. Betűhíven másolja le az okleveleket. Leírja a hártya vagy papír minőségét, a pecsétet és a zsinórt vagy szalagot, melyről lefügg. Jegyzetekben magyarázza a helyneveket. Sőt a szövegben előfordúló családtani adatokat leszármazási táblázatokban állítja össze. Végre hazai oklevélgyűjtőink között ő az első, kinél nyomára akadunk annak, hogy minden másolatot összeolvasott az eredeti oklevéllel, a minek, valamint a másolásnak napját, mindíg feljegyzi.

Ily munkásság közepette telt el négy esztendő.[2]) 1783. nyarán gróf Széchenyi Ferencz, József császár által, Horvátország báni helyettesévé neveztetett. Midőn szülőföldjéről távozott, Hajnóczy mint titkár kisérte őt. Horvátországi tartózkodásukat nem mulasztották el a hazai történettudomány érdekében értékesíteni. Zágrábban a horvát és tótországi gyűlések végzéseit másolták le, a melyeket utóbb összes jogtudományi íróink között Hajnóczy használt fel első.[3]) 1784. márczius utolsó és apríl első napjaiban Biszákon a Draskovicsok ősi várában mulattak. Gróf Draskovics János dús levéltárát rendelkezésükre bocsátja, melyből a fárad-

---

[1]) Ezt említi 1792. márczius 14-én Kovacsicshoz intézett levelében.

[2]) Hajnóczy, utóbb 1792. márczius 1-én írja Kovacsicsnak, hogy a mit 1782-ig másolt, az a gróf Széchenyi Ferencz gyűjteményben *is* megvan. Tehát H. maga számára másolt.

[3]) Ezek először most látnak napvilágot a »Magyar Országgyülési Emlékek« között.

Digitized by Google

hatlan Hajnóczy néhány nap alatt mintegy száz, XIII—XV. századbeli darabot iktat gyűjteményébe.[1])

A következő évben, midőn József császár az országot tíz kerületre osztotta, a pécsi kerület királyi biztosává *Széchenyi Ferenczet* nevezte. E minőségben Somogy, Baranya, Verőcze és Szerém-megyék kormányát vezette. Hajnóczyt ekkor biztosi titkárrá neveztette. Főnökének teljes bizalmát bírta, s mint a hozzá intézett levelekből megítélhetjük, az ügyek vezetésére döntő befolyást gyakorolt. Állása és hatásköre, úgy látszik, teljesen kielégítette.

Hajnóczy azok közé tartozott, kiket benső meggyőződés vezetett József császár szolgálatába. Politikai felfogására világot vet levélváltása egykori urával, gróf *Forgách Miklóssal*. Ez 1785. június 15-ikén kelt levelében szerencsét kíván neki új hivatalának elfoglalása alkalmából. »Örökké kár lett volna, — úgymond — ha tehetségei és kitűnő tulajdonai a közjóra nézve nem értékesíttetnek.« Azonban bár a vagyontalan Hajnóczynak nem veszi rossz néven, hogy a hivatalt elfogadta, ugyanezen tényért *Széchenyi Ferenczet* komolyan megrója. »Minden barátjai és tisztelői — írja e levélben — nem győznek csudálkozni a felett, miképen vállalhatta el azon (kir. biztosi) méltóságot, melyet az ország és a törvény nem ismer. Mert ha mint patrióta jár el, ki a törvényt tekinti irányadóul, úgy nem teljesíti a császár intentióit, és elmozdíttatásától kell tartania. Ha ellenben erőszakosan és törvénytelenül lép fel, úgy megbántja hazáját, és önmagának is árt vele. Továbbá a gróf jól tudja, hogy az uralkodó elkeserítette az országot; már pedig mikép lehet buzgalommal s örömmel szolgálni annak, a kitől csak félünk, a nélkül, hogy szeretnők?... Vannak, a kik saját megnyugtatásukra azt a mentséget gondolták ki, hogy nagy szerencse, ha oly férfiak viselik a közhivatalokat, kik az állam javának előmozdítására szükséges ismeretekkel jóakaratot kapcsolnak össze. Ezek szép, de semmit mondó szavak... Ön is bizonyára abban a nézetben van, hogy nem tekinthetni szerencsésnek azt, a ki eszközül használtatja fel magát polgártársainak elnyomására...

---

[1]) Ezeknek nagy része megvan a N. Múzeum ily czímű kéziratában: »Adversaria diplomatica a Josepho Hajnóczy olim congesta«.

Digitized by Google

Lelkiismeretük furdalásaitól nem menekülhetnek azok, a kiket a szükség nem kényszerített hivatalt vállalni, és kiknek elég philosophiájuk van annak elismerésére, hogy jó cselekedetekkel, nem pedig czímekkel és méltóságokkal vívjuk ki magunknak a közbecsülést.« [1])

Hajnóczy nemcsak főnökét és pártfogóját, hanem önmagát is találva érezte ezen komoly és nemes észrevételek által. Terjedelmes levélben, mely jól át van gondolva és szépen van írva, válaszolt rá. Kifejtette az álláspontot, melyet József császár politikája irányában elfoglal. Nézeteiben, úgy látszik, Széchenyi is osztozott; sőt feltehetjük, hogy tudtával és hozzájárulásával fejezte ki azokat.

Abból indúlt ki, hogy a közjó szempontjából közönyös dolog az, valjon a törvényeket a nemzet, vagy egy ember alkotja... Mivel soha sem létezett nép, mely Rousseau contrat-social-ja szerint egy nézeten lett volna, a törvényeket mindig az erősebb szabja meg. Mihelyt ez erejét el veszti, az a rész mely erősebb lesz, nem hódol többé az előbbi törvényeknek. A ki tehát az általa alkotott törvényeket érvényre tudja emelni, ezzel bebizonyítja, hogy a nép többsége az ő részén van. Ezzel természetesen még nem igazolja a törvények helyességét; de kétségtelenné teszi, hogy azok szerint kell magunkat irányoznunk.

A magyar alkotmányt csak hatalmi tény által lehet megjavítani. A népösszeírás előtt úgy tudták, hogy az országnak 40,000 nemes és 5 millió nem-nemes lakosa van. Amazok a törvényhozók; ezek rabszolgák. Mikép várhatnók, hogy amazok jogaikról, melyeket meggyőződésök szerint tövényesen bírnak, lemondjanak? Mikép fogadhatná el a nemes azt az elvet: hogy a természet a parasztot vele egyenlő jogokkal ruházta fel, s hogy az alkotmány csak akkor tekinthető szilárdnak, ha a paraszt is részesül áldásaiban? A Corpus Juris minden lapjáról azt a tanuságot vonhatni le, hogy a király és a rendek a paraszton úgy osztoznak, mint az oroszlán és medve a bárányon.

---

[1]) Érdekes e levélben még a következő hely: »Diese Würde thut nicht übereinstimmen mit *den schönen durchdringenden und innigst rührenden Versen, welche Graf Szécsenyi gemachet.*« (Ismeretesek e versek?) — A levél eredetijét Hajnóczy lefoglalt iratai közt találtam.

Digitized by Google

De tovább megy. A 40,000 nemest az országgyűlésen mintegy 500 ember képviseli, és ezek között ismét alig tizen vannak, kik tényleg befolynak a törvények alkotására; a többi gépszerűen követi őket. És ezen tíz ember sem a közjót tartja szem előtt. Ezekből azt a következtetést vonja le, hogy nem arra kell nézni, valjon az uralkodó vagy pedig az ítélőmesterek készítik a törvényeket; hanem arra, valjon alkalmasak-e a közjó előmozdítására. És a polgárnak becsületességét nem a szerint kell megítélni, mily politikai elméletet vagy államformát tart jónak; hanem a szerint a mint kötelességeit teljesíti, és a közjót előmozdítja.

»Ha tehát meg vagyok győződve arról, hogy az alkotmány a nemesek és nem-nemesek között gyűlöletet támaszt, és hogy az országgyűlés soha sem fogja erőszakosan magához ragadott jogait másokkal megosztani: tartozom minden lehetőt megtenni, hogy ember-társaim elévülhetetlen jogaik birtokába jussanak. Így cselekedve, ember-barát lehetek, a nélkül hogy megszünném jó hazafi lenni; de ha e kettő egymással nem volna megegyeztethető, inkább ember-barát mint patrióta akarok lenni. Ez az én rendszerem.«

Ezek után még kijelenti, hogy ő Széchenyinek elhatározására, mely szerint hívatalt vállalt, nem folyt be. Valahányszor tanácsát kérte ki, azon nyilatkozatra szorítkozott, hogy »saját szivének sugallatát kövesse.« De a grófot nem is a fennebb kifejtett okok bírták arra. Bécsi barátai biztosították, hogy a császári utasítás törvénybeütközőt nem tartalmaz; s hogy a hivatalt elfogadva több jót tehet, mint ezelőtt. Ennek következtében meg volt győződve arról, hogy a hivatalt elfogadva, hazafiatlan vagy törvénytelen cselekedetet nem követ el, a mint gróf Forgách sem követett el, mikor a nyitrai főispánságot elfogadta, bár az ország rendei a nyitrai püspöknek örökös főispáni méltóságát elismerték.

Végre megjegyzi, hogy gróf Széchenyi, mint minden becsületes ember, dicsőségének fogja tartani, ha azért, mert kötelességét teljesítette, hivatalától elmozdíttatnék.[1])

[1]) A levél dátum nélküli másolata Hajnóczy lefoglalt iratai között.

Digitized by Google

E levél feltárja Hajnóczy szellemi irányát. Rousseaunak előfutárának az angol Lockenak tanítványa. Miként ezek és e nek szülötte a franczia forradalom, az egyenlőségnek kész volt áldozni a szabadságot, és még inkább a törvényességet. A lo férfiúban, ki a törvényes intézmények ellen küzdő uralkodónak ratát törvény gyanánt tiszteli, már lappang a forradalom eml a ki nem fog visszariadni attól, hogy a törvényes intézmé alapján álló uralkodó ellen conspiráljon. Mert a »salus rei licae«-t főelvnek állítja fel, a melynek logikai következmény úgy vezethetnek zsarnokságra mint lázadásra. És mindkett szentesítésére még egy más elmélettel is rendelkezik, mi hatalom és a bevégzett tények jogosúltságát hirdeti.

Kevéssel azután, hogy Hajnóczy az ismertetett l megírta (1786) Széchenyi Ferencz elhagyta a császár szo tát, és a magánéletbe vonúlt vissza. Hajnóczy nem köve Ajánlatára Szerém-megye alispánjává és királyi tanácsos veztetett.[1])

A megyének székhelye Vukovár volt. Midőn Hajnó megtelepedett, elérkezettnek látta az időt, hogy házi tű alapítson, melynek szükségét, most mikor baráti pártfo megvált, kétszeresen kezdé érezni. Július havában Bécsb hogy arájá Hellmuth Johannát Vukovárra hozza le, alkalommal atyja latin versekkel üdvözli fiát.[2]) De a életben nem volt szerencsés. Neje két év múlva elhalt, kül, hogy gyermekeket hagyna hátra.[3])

Hivatalos pályáján nagy tevékenységet fejtett ki. Egé kel szentelte magát kötelességeinek; és nem hitte, hogy császári rendeleteket pontosan végrehajtja, feladatát meg Gyakran beutazta megyéjét. Beható tanúlmányokat tett mikép lehetne a gondjaira bizott terűletnek jólétét és felvi előmozdítani — miről az általa készített emlékiratok tanús

---

[1]) A Magyar Hirmondó 1786. febr. 25-én közli alispán tetését. Egy márcz. 22-én kelt levélben már tanácsosnak czím

[2]) Hajnóczy irományai között.

[3]) Neje gyógyítására és temetésére tett kiadásai Hajnó dási könyveiben (1788—94), lefoglalt irományai között.

[4]) Két ily emlékirat van irományai között.

Digitized by Google

Mikor 1788-ban, a török háború színhelye megyéjének közvetlen közelébe jutott: annak biztonságáról nagy erélylyel gondoskodott. A pétervároradi hadiparancsnoknak azt az ajánlatot tette, hogy 2000 emberből álló csapatot fog szervezni, s annak maga áll élére. Habár — úgymond — a katonai tehetségeket nélkülözöm, személyes jelenlétem és a hozzáértők rendelkezéseinek fogonatosítása által, igyekezném kötelességeimet teljesíteni, és bebizonyítani, hogy a reám bizandó állásra nem vagyok egészen méltatlan.«[1])

Hajnóczy teljesen áthatva a császár intentióinak jogosúltságától és intézkedéseinek helyességétől, legkevésbbé sem kételkedett ezeknek állandósága iránt. Forgách Miklóshoz intézett levelében megjegyzé, hogy majd csak tíz év múlva lehet ítéletet mondani az új rendszer felől. Annál kínosabb lehetett reá nézve a kiábrándúlás, midőn II. József újításait maga visszavonta. Egy csapással megsemmisítve látta az intézményeket, melyekben a közjó biztosítékát szemlélte, és saját személyes állását is. Mint nemnemes meg nem tarthatta alispáni hivatalát. Az april 29-én tartott megyei közgyűlésén búcsút vett a megyétől. Önérzetes szavakkal teszi ezt. Kiemeli, hogy bár sem előkelő származással, sem vagyonnal, sem kiváló testi tulajdonokkal nem dicsekedhetik, és a hízelgéshez sem ért: mindég ki tudta vívni előljáróinak elismerését. Kiérdemelné ezt jövőre is. De mivel minden jó polgár köteles a törvényeknek engedelmeskedni, még ha azok reá nézve hátrányosak, sőt ha olyanok is, mint a nem-nemeseket a hivatalokból kizáró törvény, mely Magyar- és Lengyelországot kivéve, egész Európában meg van szüntetve: meghódol ezen törvénynek. Szerencsésnek fogja magát érezni, ha a megye rendei, vagy legalább azok, kik őt közelebbről ismerik, nem fogják méltatlannak tartani a hivatalra, melyet négy éven át viselt.

Hajnóczy ekkép hivatal nélkül, kétes jövőnek küszöbén állott. E csapás annál súlyosabban nehezedett rá, mivel épen ez időben kínos betegségen ment keresztül. Levert lélekkel pana-

[1]) Az 1788. október 6-án kelt levél hiteles alakban kiállított másolata, Hajnóczy lefoglalt iratai között.

Digitized by Google

szolja el szomorú helyzetét barátjának Pászthory udvari tanácsosnak. Azonban a levél végére, a betegség által elgyengített kézzel, Metastasio e szép sorait jegyzé:

»Si la sorte mia tiranna
Non cesserà a perseguitarmi
Infelice potra farmi,
Ma avilito non mi farà.«[1])

És ezen versek jövőjének programmját tartalmazzák. A sors nem szünt meg őt üldözni. Szerencsétlenné tette. De nem aljasodott le. Sok tekintetben kiemelkedik társai közül. Nem az érdek, nem a szenvedély vezette. Az eszmék, melyekért hevült, magasztos czél gyanánt lebegtek szeme előtt; nem a boszú, nem az ambitió eszközeiül használta őket. E mellett mindig volt elég nemes érzése és ízlése, hogy az eszméket és intézményeket, melyek ellen éles fegyverrel küzd, ne dobálja meg az utcza sarával. Magatartása a börtönben és a vérpadon is öszhangzásban fog állani életével. Ha majd meg kell tagadnunk tőle tiszteletünket, nem vonhatjuk meg részvétünket.

VII.

Hajnóczy 1790. tavaszán Pestre jött, oly elhatározással, hogy tehetségeit a magyar alkotmány szabadelvű kifejlesztése érdekében fogja felhasználni. De politikai irányában lényeges fordúlat állott be; épen azon elméletnek következménye gyanánt, melyet 1785-ben hírdetett: hogy t. i. az uralkodó, ki törvényeit életbe tudja léptetni, ezzel bebizonyítja, hogy a többség az ő részén van. Midőn tehát II. József kénytelen volt rendeleteit visszavonni, Hajnóczynak be kellett látni, hogy a többség nincs a császár részén, hanem a magyar alkotmány álláspontját foglalja el. Egy perczig sem habozott elméletének ezen consequentiáját elfogadni. Úgy látszik, habozás és küzdelem nélkül hajolt meg azon elv előtt, — melyet vukovári búcsuzó beszédében is hangoztat — hogy a törvények mindaddig érvényesek, míg azokat a törvényes

[1]) A levelet *Várady* József udvari tanácsos úr volt szíves velem közölni.

Digitized by Google

úton meg nem változtatják. A magyar alkotmányról most is abban a véleményben volt, mint öt évvel ez előtt. De mivel ebben a többség nem osztozott, ezt felvilágosítani és a maga ösvényére vezetni, tűzte ki czéljául.

Már Vukovárról való távozása előtt megkezdette publicistai munkásságát. A régi magyar alkotmányért lelkesülő megyékkel meg akarta ismertetni ezt az alkotmányt, minden hiányaival, kétségeivel és ellenmondásaival. E miatt egy, a magyar közjog minden pontjaira kiterjeszkedő emlékiratot dolgozott ki, melyet a megyéknek figyelmébe kívánt ajánlani, hogy az országgyűlési követek utasításának készítésénél tekintetbe vegyék.[1]) Azonban a munkálat nem látott napvilágot; csak kéziratban terjesztette.

Később, az országgyűlés megnyitása után, az ország rendeihez készült fordúlni: az ország alkotmányának gyökeres átalakítására vonatkozó javaslataival.

Azon feltevésből indúl ki, hogy az ország rendei, mielőtt a koronát a királynak fejére teszik, oly szerződésre fognak vele lépni, mely a kölcsönös jogokat és kötelességeket szabályozandja; továbbá, hogy a király és a rendek csak oly alkotmányt tartanak tökéletesnek, mely a nemzet minden osztályainak egyenlő biztosságot és előnyöket nyújt; végre, hogy a király minden jogait és jövedelmeit kész a rendekre, »vagy jobban mondva, a nemzetre ruházni«.

A törvényen alapúló birtokjogokat szenteknek tartja; bárkit azoktól máskép mint a törvények által kijelölt esetekben és a törvények által meghatározott módon, nem lehet megfosztani. De bízik abban, hogy az összes rendek »a nádortól és a prímástól kezdve az utolsó szentgáli szabadosig« — saját ingó és ingatlan birtokuk kivételével — minden egyéb jogaik- és szabadságaikra nézve az országgyűlésnek szabad kezet fognak engedni; sőt bízik a kath. clérus hazafiságában, hogy birtokainak egy részét is kész lesz feláldozni, ha a közérdek követelni fogná.

Ezen feltevésekből kiindúlva, a közjog összes kérdéseit tár-

---

[1]) »Propositiones Deputationis fine elaborandae Ablegatis Incliti Comitatus ad Comitia mittendis instructionis, exhibendae.« Hajnóczy fogalmazata, lefoglalt irományai között.

Digitized by Google

gyalja. Előadja, mikép rendelkeznek a tényleg fennálló törvények, és mikép kellene azokat véleménye szerint megváltoztatni.

Első helyen a királyi méltóságról szólva, javasolja, hogy az országgyűlés mondja ki törvényben: »a király személye szent és sérthetetlen; a törvények értelmében kell kormányoznia, de cselekedeteiért csak Istennek és az utókornak felelős.«

Mert bár e definitió — nézete szerint — az államnak, sőt még a monarchikus államnak természetéből sem folyt; bár semmi sem zárja ki, hogy az, a ki az állam élén áll, ne legyen az államnak felelős; de Magyarország és más államok történetének tanúsága szerint a társadalomnak javára szolgál, ha monarchikus államokban a fejedelem isteni charakterrel van felruházva, a mit a nép souverenitása is követel. »E mellett a legtöbben érzékeik által vezettetnek. A philosophoknak nincs szükségök királyokra. És miért ne adnók meg a királyoknak a szent és sérthetetlen jellemet, minthogy van mód arra, hogy hatalmukat kellő korlátok közé szorítsuk.«

E szerint a monarchikus kormányformát elfogadja és további fejtegetéseiben a királynak a törvényhozással szemben a korlátlan vétójogát kívánja biztosíttatni; a pragmatica sanctio ellen sincs kifogása. Elismeri, hogy Magyarországnak érdekében áll a kapcsolatot Austriával és Csehországgal fenntartani. Ezen kapcsolat és az abból származó közös ügyek igényeinek a merev personál úniót nem tartja megfelelőnek. Felismeri az egyes országok közvetlen érintkezésének szükségességét. És erre nézve a magyar történelemben keresve előzményt, a magyarországi rendeknek a szomszéd tartományok rendeivel 1606-ban kötött confoederatiójára utal; sőt az 1723-ik évi II. törvényczikkből azt a kikötést, mely szerint Magyarország soha sem fog az örökös tartományok módjára kormányoztatni, — kihagyandónak tartja; kétségkívül azért, mert lehetségesnek, sőt talán kívánatosnak is véli, hogy az egy uralkodó alatt álló összes országok ugyanazon módon kormányoztassanak.

Mennyire igyekezett a történeti alapon megmaradni, mutatják az országgyűlés szervezetére vonatkozó javaslatai, a melyekben egészen az angol alkotmány formái és jogelvei lebegnek szemei előtt.

Digitized by Google

A törvényhozásra való befolyás jogalapját az ingatlan birtokban látja. E szerint a főrendi táblánál helyet foglalhatnak: az érsekek és püspökök, kiknek egyházmegyéjük és birtokuk van; a zászlós urak; a birtokos grófok és bárók. A kath. főpapokat tehát nem kívánja kizárni, habár szerinte számos okok ajánlanák ezt; birtokaiknál fogva joguk van, és a közerkölcsiség érdekében hasznos, hogy a törvényhozásra befolyjanak. Mindazáltal a görög-egyesült és nem-egyesült főpapoknak is helyet kíván adni soraikban. Az alsó táblánál: a királyi tábla köznemes tagjai mellett, csak a megyék, városok és kerületek követei nyernének ülést és voksot; a követek száma az illető terület által viselt közterhek arányában határoztatván meg.

Hajnóczy ezen dolgozatát szintén csak kéziratban terjesztette.[1])

Valószínűleg azért nem nyomatta ki, mert mindjárt az országgyűlés első nyilatkozataiból és még inkább a királyi hitlevél tárgyalásából meggyőződött, hogy a feltevések, melyekből kiindúlt, minden alapot nélkülöznek. És mivel maga is kijelenti, hogy ha ezen feltevések nem állanak, összes javaslatai alól eltünik a talaj: szükségképen be kellett látni, hogy kedvező fogadtatásra nem számíthatnak.

Munkája mindazáltal nem veszett kárba. A két kiadatlan dolgozatban felhalmozott történeti készlet és az itt kifejtett eszmék nyújtották az anyagot névtelenül megjelent *négy közjogi monographiájához,* melyeket 1791-ben és a következő év első hónapjaiban bocsátott közre. Ezek a *királyi hatalomnak korlátairól Magyarországban, — a magyar országgyülésről, — a magyarországi adófizetési viszonyokról, — és a magyarországi kath. clérusra vonatkozó törvényekről* értekeznek.[2])

---

[1]) Ratio proponendorum in Comitiis Hungaricis legum. — Hajnóczy saját kézirata lefoglalt irományai között. — Számadásaiból tudjuk, hogy úgy ezt, mint előbbi dolgozatát 4—4 példányban másoltatta le.

[2]) Megjelenésök sorrendjét tekintve, első: »Dissertatio politica publica de Regiae potestatis in Hungaria limitibus. 1791.« 8-adrétü 174. l. Az előszó kelete »1 Septembris 1789.« Kétségkívül sajtóhiba 90 helyett. A második: »De Comitiis Regni Hungariae deque organisatione eorundem dissertatio juris publici hungarici. 1791.« 8-adrétü 178. lap.

Digitized by Google

Mind a négy munkában ismerteti az országos törvényeket; a mennyiben értelmezésök iránt kétségek merülhetnek fel, megvilágítja ezeket, és kimutatja a következményeket, melyek a törvényekből folynak. Végre előadja saját nézeteit a létesítendő reformokról.

A reformok tekintetében most nagyobb igényekkel lép fel, mint a kézirati dolgozataiban. A történeti alapot még nem hagyta el egészen, de ritkábban építi arra tervezett alkotásait. Még mindig híve a monarchiának; de az örökösödési elv magyarázatjában oly messzire megy, hogy az, teljes tagadásával egyértelmű. Elismeri, hogy a polgárháborúk megelőzése végett, hasznos a trónörökösödést szabályozni; de hangsúlyozza, hogy a nemzetnek joga van a megállapított rendet bármikor megváltoztatni. Miként az atya nem kötheti le gyermekeinek akaratját; egyik nemzedék nem foszthatja meg a másikat a rendelkezés szabadságától. Azután salus reipublicae suprema lex. Ha az állam érdeke az örökösödési rend megváltoztatását követeli, a nemzetnek erre vonatkozó jogát nem lehet kétségbevonni.

A nagykorúság és a gyámság kérdésének szabályozását nem tartja szükségesnek; a nemzet tartsa fenn magának a jogot, hogy ezek iránt esetről esetre határozzon. A kormánytárs kijelölése is a nemzetnek joga.

A királyi hatalom túlkapásai ellen a nemzeti szabadságok leghatályosabb garantiáját az adó megtagadásában látja, miként ezt Anglia gyakorolja. De belátja, hogy ez hazánkban nem gondolható, míg azok fizetik az adót, kik megszavazására nem folynak be. Épen azért a közteherviselés elvének kimondását, a nemesi jogoknak kiterjesztését a nemzet minden osztályaira, javasolja.

Azonban maga is elismeri, hogy veszélyes volna a reformokat egyszerre és rohamosan léptetni életbe. »Ha az ország alkotmányának alapjait meg akarjuk változtatni, időre van szük-

---

Az előszó kelt 1791. márczius 1-én Pozsonyban.— A harmadik: »Extractus legum de Statu Ecclesiastico catholico in Regno Hungariae latarum 1792.« 8-adrétű 213. l. Az előszó kelt: »Ad amnem Ikva 26 április 1792.« A negyedik: »De diversis subsidiis publicis dissertatio. 1792.« 8-adrétű 224. l. Az előszó kelt: »Ad lacum Fertő 4 Maji 1792.«

Digitized by Google

ség, hogy az új alkotások állandóságot és biztosságot nyerjenek. A törvények szentségének fenntartása érdekében is óvakodni kell attól, hogy egyik végletből a másikba menjünk át. És nem is követelhetjük, hogy a nemesség százados előítéleteitől rögtön váljon meg. Másfelől, ha a szolgasághoz szokott nép egyszerre teljes szabadságot nyer, félő, hogy minden korlátokat szétrombol, s azt fogja hinni, hogy minden meg van neki engedve.« Emiatt egyelőre megelégszik azzal, hogy a megyei házipénztár költségeit viselje kizárólag a nemesség; a jobbágyok részére pedig biztosíttassék a szabad költözködés, és az a jog, hogy kötelezettségeik szabályozása iránt földesuraikkal esetről eserte szerződésre léphessenek. A mi a nemességnek a közterhekben való részvételét illeti, kimutatja, hogy ez a régi magyar törvényhozás szellemével összhangzásban van. Számos törvényeket idéz, melyekből következtetni, hogy a papság és nemesség kötelezve van a közterhekhez járúlni.

Az *országgyülés* szervezésére vonatkozó javaslatai lényegesen eltérnek 1790 elején felállított tételeitől. Most a clérust egészen kizárandónak ítéli az országgyűlésből. Hasonlóképen a főrendektől is megtagadja a személyes voksot. Minél több osztálya van a nemzetnek — úgymond — annál nehezebb a közjót valósítani. Arra figyelmezteti olvasóit, hogy Angliában egészen mások a viszonyok; a főrendi táblánál csak az első szülötteknek van helyök, míg testvéreik és rokonaik nagy részt, mint képviselők az alsó házban jelennek meg. Mindazáltal a főrendi tábla eltörlését nem követeli feltétlenül. Azt a kérdést: vajjon az országgyűlés egy vagy két táblából álljon, függőben hagyja; felhozva minden érvet, mely az egyik és másik nézet mellett küzd.

Az alsó táblára nézve, a törvényhozás feladataival nem tudja megegyeztetni, hogy ott a király által kinevezett hivatalnokoknak, például a királyi táblai tagjainak, szavazatuk legyen. A távollevő főrendek küldötteit természetesen kizárja. A királyi városok száma szaporítandó; mert minél több polgárnak van része a törvényhozásban, annál nagyobb ereje van a törvénynek. A megyék és városok követeit csak a birtokosok soraiból lehessen választani. Az incompatibilitás elvét is felállítja, azokra nézve, kik királyi kinevezéstől függő hivatalt viselnek. Mindaddig, míg

Digitized by Google

a nemzetnek csak kisebb része van a törvényhozásban képvisel
helyeseli azt, hogy a követeket utasítással lássák el. Kívánat
nak tartja, hogy Erdélynek ne legyen külön országgyűlése, l
nem a magyar országgyűlésre küldje követeit. Hasonlag *Ga*
czia is.

Fontosak fejtegetései az országgyűlés feladatairól, mel
között első helyre teszi az *alaptörvények kidolgozását*. Ezek,
fogása szerint, a következők volnának:

Minden polgár szabadon választhatja meg hazáját.

Mindenkinek joga van, gondolatait szóval, írásban, s
útján és tények által kifejezni. Ebből következik a lelkiism
és a sajtószabadság.

A fejedelmet a végrehajtó hatalom és a törvényhozá
a vétó joga illeti meg; — de csak felfüggesztő vétó, a mel
az uralkodó akkor élhet, mikor kétségei vannak az iránt, v
a törvényhozó testület csakugyan a nemzet akaratját feje
s ekkor a nemzetre appellál.

A nemzet saját, és nem a fejedelem akarata szerint k
nyoztatik. Joga van mindegyik uralkodóval külön szerződésre

Minden polgárnak joga van ingatlan birtokot szere
mihelyt ezzel és a megfelelő szellemi tehetségekkel bír, bá
hivatalra alkalmas.

Minden polgárnak korlátlan végrendelkezési joga va

A jobbágyok földesuraikkal szabadon léphetnek szerz

Senki sem kötelezhető oly adó fizetésére, melyet sze
sen vagy képviselője által meg nem szavazott.

»A magyar szabadság magna chartaját,« mely sz
nemest csak törvényes idézés és elmarasztalás után lehet
kiterjesztendő az ország minden lakosaira. Az állam ked
nyeiben és terheiben a polgárok egyaránt részesüljenek. M
ződése szerint, az ország függetlensége csak úgy tekinthet
sítottnak, ha az összes birtokos osztályok a törvényh
hivatalok és közterhek viselésében egyenlően részesíttetn

Hasonló radicális reformokat indítványoz a *kath.*
politikai helyzetének szabályozása, illetőleg megszüntet
gyában. Az összes egyházi javakat állami javaknak te
clérust minden polgári hivatalból ki kell zárni. A hiteles

Digitized by Google

nek kezelését a vármegyékre kell bízni. A tized eltörlendő. A házassági ügyeket el kell venni a szent székektől. Kimondja a vallásszabadság elvét. És arra a kérdésre: melyik az államvallás Magyarországban, azt válaszolja, hogy egyik sem. A vallás nem lehet a társasági kötésnek tárgya. És történeti szempontból vizsgálva e kérdést, arra az eredményre jut, hogy a magyar vérszerződésben, mely a társasági kötés helyét foglalja el, a vallásról szó sincs. . . .

Ha magyarázatát keressük annak a fejlődésnek, melyen Hajnóczy eszméi alig néhány hónap alatt keresztül mentek, azt a *franczia forradalom* eseményeiben találjuk fel, melyekben ekkor egy idealis államrendnek, a Rousseau által hírdetett eszméknek megvalósulását üdvözölték; s melyekből ezen eszmék *általános* uralomra emelkedésének reményét merítették.

Hajnóczyra is mély hatást gyakoroltak a francziaországi mozgalmak. Kazinczytól tudjuk, hogy a »franczia revolutióban élt testestől lelkestől, . . . előmenetelét mindig leste, és róla protokollokat vitt.« Sőt e hatás külső megjelenésében is nyilatkozott. »A cynismusig vitte a maga francziaságát, foldozott ruhában affectált járni, és gyönyörködött abban, hogy a bársonyban járók általa megaláztatnak.«

VIII.

Azonban figyelemre méltó Hajnóczy publicistai munkáiban az a jelenség, hogy midőn a franczia forradalom eszméit hangoztatja és vívmányait hazájába átültetni kívánja: kímélni szeretné a magyar alkotmányt, és fenntartani belőle azt a mi amazokkal nem ellenkezik. Kísérletet tesz az új alkotásokat bele illeszteni a régi keretbe. Vagy legalább nem szünik meg kegyeletet táplálni az ősi intézmények iránt, melyeknek a felhalmazott anyagból gyakran mesteri kézzel reconstruálja eredeti szervezetét. És bármennyi hiányt vagy hibát talál azokban, soha a sértő becsmérlés szava, sőt még a gúny mosolya sem jő ajkaira.

Előnyösen különbözik e tekintetben a franczia forradalom vezérférfiaitól, sőt II. József számos követőitől is, kik a történelemmel teljesen szakítottak; kik azt hitték, hogy abból semmit se

Digitized by Google

lehet tanúlni; kik megvetéssel vagy sajnálkozva tekintettek vissza a múltra.

Hajnóczy, midőn politikus lett, nem szünt meg *történetbúvár* lenni. Alig hagyta el hivatalát és tért vissza Pestre, még publicistai dolgozatainak közrebocsátása előtt, kiadta az 1618-ik évi pozsonyi országgyűlés irományait.[1]) És ugyanakkor ismét felébredt lelkében a kutatás vágya, melynek kielégítése, izgalmaival és meglepetéseivel, varázshatalmat gyakorol a hivatott szellemekre.

Kovacsicsnak valóságos munkatársa lett. Együtt tesznek lépéseket, hogy a Forgáchok levéltárába bejuthassanak. Majd azon tanakodnak, hogy Pray György nagyértékű kéziratgyűjteményét szerezzék meg. Egyszer Biharból a *Draveczky*-család levéltárából, másszor Győrről, Czenkről, Alsó-Bükkről küld neki lemásolt törvénykönyveket, országgyűlések nyomaira vezető okleveleket, vagy ilyenekről készített lajstromokat. Lázas sietséggel dolgozik, hogy munkájának gyümölcseit tudós barátja mielőbb felhasználhassa. Egyszer a sopron-megyei szolgabíró, kinek küldeményét Pestre kellett volna vinni, három hét múlva visszahozta azt, mert utazási szándékáról lemondott. Hajnóczy kétségbe esik. »Panaszkodom, kesergek és sírok« írja Kovacsicsnak, mert fél, hogy az oklevelek, melyekre nagy súlyt helyezett, későn fognak érkezni.

Kovacsics hálás e buzgalomért. Ismételve tolmácsolja leveleiben hálaját, melynek a nyilvánosság előtt is kifejezést akar kölcsönözni. »Nem keresek — jegyzi meg erre Hajnóczy — kis dolgokban dicsőséget. De álszerénységről sem akarok vádoltatni. Tégy a mint tetszik. Mindazáltal szeretném, ha több érdemet tulajdonítanál a *grófnak*, mint nekem, mert pártfogása nélkül semmit sem tehettem volna.« [1])

---

[1]) »Acta Diaetalia Posoniensia A. 1618. Item electio et coronatio Ferdinandi II.« Pest. 1790. 8-adrétü 422. l. Ekkorig nem volt tudomásunk róla, hogy a becses kútforrást Hajnóczy adta ki. 1792. april 15-én Kovacsicshoz intézett leveléből tudjuk ezt meg. »Quo ad editionem actorum 1618. et 1619. ne me commemores. Inscio enim eo, cuius Manuscriptum erat, imprimi curavi.«

[1]) Hajnóczynak 1791. október 21., november 20., deczember 26.;

Digitized by Google

A gróf: *Széchenyi Ferencz.* Viszonyuk elválásuk alkalmával nem szakadt meg. Sűrű levelezésben állottak egymással. Hajnóczy az alsó Duna vidékén előforduló római pénzekkel és más régészeti emlékekkel gazdagította a czenki gyűjteményt; a minthogy a bécsi múzeumokat is, melyeknek egyik hírneves őre *Bartsch* Hajnóczynak sógora volt — gyarapította küldeményeivel.[1])

Midőn Hajnóczy hivatalát elvesztette, Széchenyinek czenki kastélyában vendégszerető fogadtatásra, a gazdag könyvtárban és kéziratgyűjteményben bő foglalkozást talált. Az 1791-ik év végén és a következő év első felében közel hat hónapot töltött itt, hol föntebb ismertetett publicistai dolgozatainak egy részét sajtó alá készítette. Úgy látszik, miként József császár alatt, most is politikai felfogás tekintetében közel állottak egymáshoz. A gróf nem szünt meg őt pártfogásában részesíteni.

Hajnóczynak nem volt kedve hivatalt vállalni oly kormány alatt, melynek iránya nem állott összhangzásban elveivel. A grófnak 1791 elején úgyszólván kényszeríteni kellett őt, hogy folyamodását nyújtsa be, valamelyik kormányszéknél való alkalmazásért. A király signálta a kérvényt. De sikere nem volt.[2])

Forgách Miklós gróf sem feledkezett meg hajdani titkáráról; fenntartotta neki rokonszenvét és becsülését. Egy ízben — miként Kazinczytól tudjuk — ajánlatot tett, hogy a nemességet megszerzi részére. Hajnóczy megköszönte, de el nem fogadta. Önérzettel mondá: »Wieland és Klopstock nem-nemesek és nemesekké nem tétették magokat.« Tréfásan hozzátette: »Szerezzen nekem Excellentiád donátiót, ezt elfogadom, s ezzel nemes is leszek.« [3]) Forgách úgy látszik, nem vette a dolgot tréfára. Való-

1792. márczius 1., 14., 16., 26., april 9., 15. és május 5-én Kovacsicshoz intézett levelei.

[1]) Kitünik ez pontosan vezetett és 1788 elejétől elfogatásának napjaig terjedő számadásaiból, melyeknek értéket föleg az kölcsönöz, hogy minden általa expediált és hozzá érkezett levelet bevezetett.

[2]) Hajnóczy 1792. april 5-én írja Kovacsicsnak: »Praeterito anno Comes Széchenyi me ad illam instantiam, quam ille ipse dictavit, porrigendam cogit.« 1791. april 5-én kelt folyamodásának kivonata, és a cancellár april 10-iki felterjesztése, melyben jelenti, hogy nincs megfelelő hivatal üresedésben, a m. országos levéltárban.

[3]) Szirmay munkájára tett jegyzeteiben.

Digitized by Google

színűleg az ő buzdítására adta be kérvényét, melyben némi kamarai birtokok adományozásáért folyamodik.[1]) A szerencse most sem kedvezett neki.

Hajnóczy azzal vigasztalja magát, hogy egész életében soha sem nyerte el a mit keresett, de mindig jobbat kapott mint a mit reméllt. El volt határozva, hogy többé nem fog folyamodni. »Ha valahová — írja Kovacsicsnak — ki akarnak nevezni, elmegyek a hová küldenek; bár ha szolgálnom kell, legszívesebben közeledben élnék. Ha nem alkalmaznak, örülni fogok, hogy nálamnál alkalmasabb egyénekben bővelkedünk.«[2])

Azonban pártfogói utóbb sem maradtak tétlenül. Lipót halála után, mikor Ferencz 1792. június elején koronázására Budán megjelent, Széchenyi újabb lépéseket tett érdekében; a budai kamaránál üresedésben levő titkári hivatalra melegen ajánlotta, és gróf *Teleki Sámuel* cancellár támogatását is kieszközölte. Vetélytársa most *Kazinczy Ferencz* volt, kivel egy év óta szoros baráti viszonyban élt. Ez audientiát kért a királytól. Miután kérését előadta, Ferencz nyiltan kijelentette néki, hogy ezen állomásra Hajnóczyt jelölte ki.

»Ekkor — szóla Kazinczy — szerencsét kívánok felségednek a szerencsés választáshoz. Felséged nem részesíthetett volna méltóbbat kegyelmében. Ha tudom, vagy csak sejthetem is, hogy versenytársa vagyok, nem léptem volna fel.«

A császár — beszéli Kazinczy — ezen meleg tónuson, ezen hangon s vídám képen elállmélkodott; magához térvén ezt felelte: »Hogy Önnek megmutassam, mennyire tudom becsülni nemeslelkűségét, nevezzen más valmely hivatalt és megkapja.«

Kazinczy nem tudott más üresedésben levő hivatalt nevezni, és csak jövőre kérte ki a király kegyelmét. Hajnóczy pedig néhány nap múlva megkapta kineveztetését a kamarai titkárságra, 1500 forint fizetéssel és tanácsosi czímének meghagyásával.[3])

Új hivatalát (1792.) július 15-én foglalta el, és öt nappal

---

[1]) A folyamodás kivonata az országos levéltárban.

[2]) 1792. april 15. Czenken irt levele.

[3]) *Hajnóczy* megköszöni Teleky Sámuelnek pártfogását. Mire ez július 17-én örömét fejezi ki a megtörtént kineveztetés felett, és biztosítja, hogy azt kitünő tehetségeinek és tett szolgálatainak koszönheti.

Digitized by Google

utóbb a Margit-szigeten, baráti körben víg lakomával ülte meg ezen örvendetes eseményt.[1])

E szerint vágya teljesült. Kovacsics közelében élhetett. És csakugyan, hogy egészen oldala mellett élhessen, hogy a nagy jogtörténész tanácsa és dús könyvtára mindíg rendelkezésére álljon: ennek egyik kis szobácskájába vonúlt meg, és asztalánál étkezett.[2]) Teljes két esztendeig, zavartalan bensőségben állott fenn e viszonyuk. Hajnóczy csak néhány nappal elfogatása előtt hagyta el Kovacsics házát, melyben szabad idejét magyar történelmi tanúlmányok és forradalmi olvasmányok között osztotta meg.[2])

ÚJABB ADATOK MARTINOVICS ÉLETIRATÁHOZ.

Miután Martinovics életéről írt czikkeim már megjelentek volt, felhivták figyelmemet azon nagyérdekű közleményekre, melyek róla három kortársának munkáiban és egy újabb szabadkőműves közlönyben találtatnak. Röviden ismertetni akarom ezeket; nem annyira azért, mert felfogásomat Martinovics jelleméről teljesen igazolják; mint inkább azért, mert sok új és figyelemre méltó részletet tartalmaznak.

I.

Dugonics András az »Etelka« írója, a budai egyetemen a mennyiségtudomány tanára volt, mikor Martinovics ugyanezen tudományt a budai kolostorban tanította. (1780) Többször találkoztak egymással. A benyomás, melyet Martinovics reá tett, nem volt kedvező.

Emlékirataiban[3]) így ír róla: »Martinovics a maga képzelete szerént a barátoknál legtanúltabb és minden szerzetebéli tisztségekre legalkalmasabb ember, azt gondolá, hogy őtet Budán Guardiánnak, azután nem sokára Provinciálisnak is teendik. Szerzetes társaival högyén bánt, ugyanazért semmire se mehetett. Mindent ellenére látván a klastromban,

[1]) Számadási könyvéből.

[2]) 1792. július 1-től 1794. július 31-ig Kovácsicsnak havonként 20 forintot fizet szállás- és élelmezésért. — Hajnóczynak ezen időben készült történelmi tanúlmányainak és ok-levél másolatainak egy része lefoglalt irományai között a múzeumi könyvtárban.

[3]) Kiadatlan kézirat a m. nemzeti múzeum könyvtárában (103. fol. hung.) A Martinovicsra vonatkozó fejezetet Kovács János közli a Szegedi Hiradó 1877. deczember 24-ki számában.

Digitized by Google

azon iparkodott, hogy a Barátok társaságától megszabadu
iskolát taníttson királyi fizetés alatt. Épen e tájban rendelt
akadémia, és mivel arra sok Tanítók valának szükségesek,
zött megjelentette magát Martinovics is, hogy ha a vizsg
tetszene, ő a Mathesist jól tudná, és abban a próbát ki
kezem alá jutott annak megvizsgálása. Kezdettem ötet az
ból faggatni, hanem szerencsétlenségére épen oly kérdésekc
melyekre ő nem felelhetvên, oly nagy hangosan beszéllett
thesisnek dicsőségéről, hogy azon Excellentiás Urakat (ki
miáknak igazgatói voltak ...) egészben a maga részére vont
szegeztem magamat, és amannak tudatlanságát és mégis
(mert mit akart azon haszontalan hangos szavakkal) az
adtam. Velem tartott Makó Pál is, Philosophiánknak bud
Nagy nehezen verhettük le azon Excellentiás urakat, kik
bolondultak, hogy egy Académiát megcsufitani akartak egy

Dugonics azután elmondja, mikép hagyta el Martinov
s mikép jutott Lembergbe. Azonban elbeszélésében sok
let van.

Lembergi tartózkodásáról így szól: »Itten nem sokáig
foga fehérét. Nem élt egy professorral is békességben.
directorokkal, magát tanultnak, a többit szamaraknak tar
fogyatkozásait egy német könyv, melly attól iratott, ki Lem
és a professorokat meglátogatta.«

II.

Ez a német könyv kétségkívül nem más, mint a köv
munka: »*Briefe über den itzigen Zustand von Gallizien. Ein
Statistik und Menschenkenntniss*,« mely 1786. Lipcsében nevt
meg. Szerzője Kratter volt. Ez tüzetesen szól a lembergi egye
den egyes tanárról, és tizenhat lapot szentel Martinovics
nek, kivel Lembergben megismerkedett. Elbeszélésének le
vetkező:

M. egyik tanártársa és barátja Hiltenbrand gyakran é
kifejezésekkel szólott róla, mint sokféle tudományban egyará
jártas férfiúról, ki a természettudományokban fontos fölfede
egyházias viselettel, felvilágosodott szellemet egyesít, és szellem
társalkodó. Kratter lelkében élénk vágy ébredett megismerked

Digitized by Google

férfiúval. Nehezen várta az ígért találkozást, mely H. tanár lakásán történt meg. Nem kevéssé volt azonban meglepetve, midőn kis termetű, szikár, jelentéktelen alakot látott maga előtt, mely mindjárt ellenszenves benyomást gyakorolt rá. Ezt megerősítette társalkodásuk. Egy órát töltöttek együtt. De ezen egész idő alatt egy kellemes vagy tanúságos szót sem hallott tőle. Mindig csak magáról beszélt; tehetségeiről és érdemeiről. »Dicsekedése a szemtelenségig ment.«[1]) Elbeszélte mily rövid idő alatt hány nyelvet sajátított el; mily előmenetelt tett a tudomány minden ágában; mily könnyű dolog jól bölcselkedni; hogy oly ember, a milyen ő, az uralkodónak nélkülözhetetlen stb. Kratter szó nélkül hallgatta végig. Ez volt a legelső kellemetlen óra, — úgymond — melyet Lemberg'ben átélt.

Hiltenbrand tanár többi között azt is közlé Kratterrel, hogy M. »De harmonia inter bonitatem divinam et mala creata« című értekezésével nagy hírt szerezett magának, és a leydeni akadémiánál jutalmat nyert. Kr. úgy gondolkodott, hogy M. talán jobban ír, mint beszél. Azonban néhány nappal utóbb elolvasta az értekezést, nem tudta felfogni, mikép jutalmazhatta meg a leydeni akadémia »eine so elende barbarisch-möncherische Schmiererei.« Az egész rég meghaladott szerzetesi theologia, mathematikai rendszerrel kapcsolatba hozva. Beható vizsgálat kideriti, hogy az összefüggés hiányzik, és a kérdést helytelenül fogja fel. Istenről, emberről, a jó és rosz felől nincsenek helyes fogalmai; mindez oly idegenszerű előtte, mintha a chinai birodalom állami viszonyairól írna. Irálya gyarló, terminologiája értelmetlen. Ha a leydeni akadémia ilyen értekezéseknek ítéli oda a jutalmat: akkor senki se küldjön oda jó értekezést. Azonban nem áll az, hogy a leydeni akadémia M. értekezését megjutalmazta. Egy tanártársa nyomára jött annak, hogy a jutalmat Fogarasi nyerte el.

Kratter azután néhány »anekdotát« beszél el Martinovicsról, melyeknek valóságáért, bár valószínűtleneknek látszanak, kezességet vállal. Mikor M. még Magyarországban élt, a Justinus Febronius álnév alatt megjelent híres egyház-politikai munka szerzőjének adta ki magát. Schlözer e miatt a »Staats-Anzeiger«ben megbélyegezte. M. kijelentette-ugyan, hogy a szóban levő Martinovics nem ő, hanem egy Horvátor

[1]) »Lobte sich bis zur Unverschämtheit, prahlte bis zum Unsinne.«

Digitized by Google

ságban élő névrokona; azonban Kratter tudakozódásaira azt a választ kapta, hogy Horvátországban ily nevű ember nem létezik, hanem, hogy M. tanár maga is horvát származású. Ugyan, ő Lembergben azzal kérkedett, hogy a »Le bon sens« című híres munkát ő írta.

Mikor Mongolfier léghajói nagy feltűnést keltettek, Martinovics Budán kijelenté, hogy ő még tökéletesebb, kormányozható léghajót tud készíteni, s hogy ezzel Lembergből Londonba fog utazni. Nagy néptömeg jelenlétében kisérletet is tett; de alig emelkedett néhány lábnyira a léggolyó, szétrobbant. M. csak nehezen tudott a felingerelt nép haragja elől szabadúlni.

M. azzal dicsekszik, hogy ő mindenhez ért. Egyszer azt mondotta, hogy akármily tárgyról egyformán képes írni; a hittani, jogi, bölcsészeti és orvosi tudományokban egyaránt jártas; Martini természetjoga csak férczmunka, melynél jobbat 14 nap alatt tud írni; a chémiában bárkivel megmérkőzik stb. Mennyire jártas a chemiában, a lembergi egyetemen tartott egyik vizsgálat alkalmával kitüntette, mikor a vizözönről szólva így argumentált: »Mivel a hegycsúcsokon kövült állapotban előforduló tengeri állatok chemiai processus útján juthattak ily állapotba — nem hozhatók fel a vizözön általánosságának bebizonyítására.«

Martinovics ezek után nemcsak a tudós hírét vesztette el, hanem a becsületes jelleme iránti bizalmat is. Lembergben alig van emberkinek tiszteletét birja.[1])

Kratter »lembergi levelei« ellen még ugyanazon évben (1786) czáfoló irat jelent meg.[2]) Itt közölve van Martinovicsnak a kiadóhoz intézett levele, mely az ellene felhozottakat czáfolja.

Minthogy — úgymond — szívesebben szenteli idejét tudományos vizsgálatainak, mint nyomorúlt pasquillok czáfolásának, és teendői nem engedik meg, hogy oly nyomorult embernek tüzetesen válaszoljon: csak néhány rövid észrevételre szorítkozik. Annak megítélésére vajjon »De harmonia naturali« című munkájának van-e tudományos értéke, s jó latinsággal van-e írva, Krattert nem tartja illetékesnek. A mi a jutalmat illeti, valaki megírta egyik bécsi hirlapnak, hogy a jutalmat neki igérték és ő fogja megkapni. A többi lapok azután úgy vették át a hírt, hogy a jutalmat tényleg megkapta. Ő ebben egészen ártatlan

[1]) J. m. I. 63—78. 11.

[2]) An Kratter den Verfasser der Schmähbriefe über Galizien Wien. 1786.

Digitized by Google

Az, a mit a vizözönről vele elmondat, szemtelen hazugság. Hogy magát a Febronius-féle munka szerzőjének adta volna ki, ezt az ország összes tudós férfiai megczáfolhatják. Mikor e munka megjelent, ő még gyermek volt. Nem áll az, hogy Schlözer ezen állításért megrótta. Ha az 1784-ik évi Staats-Anzeigerben kiadott közleményt elolvassa, azonnal meggyőződhetik, hogy alaptalanúl vádol. Hasonlag a mint rá fogja, hogy magát a »Le bon sens« czímű munka szerzőjének adta ki, ép úgy ráfoghatná azt, hogy Voltaire, Rousseau és mások munkáit is magának tulajdonította. Kratter a reá vonatkozó adatokat két ellenségétől kapta; kik közül az egyiket soha meg nem bántotta; a másikat pedig hivatalos kötelességei értelmében figyelmeztette a hatósági rendeletek pontosabb megtartására. Öntudatja nem vádolja azzal, hogy bárkit szándékosan megbántott. Hivatkozik mindazokra, kik vele érintkeznek. Csak azok ellenségei, kik a tudományt megvetik.

A mi a légbajó dolgát illeti, Lembergben hármat készített és bocsátott fel. A kisérletek jól sikerültek; csak egy ízben történt, hogy a léghajó miután leszállott, tanonczainak vigyázatlansága következtében meggyuladt.

»Látja barátom — ezek zársorai — mennyi sértés, rágalom, és merészen feltalált hazugság foglaltatik néhány sorban. Ha ellenfelem másféle ember volna, mint a milyen Kratter, talán haragudnám; így azonban csak szánalmat érezek rosz feje és még roszabb szíve iránt.«[1])

Kratter külön röpiratban védelmezte magát; de igen gyarló módon. Martinovics irányában fenntartotta állításait; azonban ezek igazolására csak az »általánosan elterjedetett hírre,« »két tisztes férfiúra,« »tanúkra« és »Lembergből kapott levelekre« hivatkozik; a nélkül, hogy bármit bebizonyítana.[2])

Kratter felületes és lelkiismeretlen író volt, ki botrányos közlések által igyekezett hírre kapni. A Martinovics ellen felhozott vádak egy része — így például a Febronius-féle ügyben,[1]) — kétségkivül alaptalan. A mit azonban Martinovics öntelt, elbizakodott modoráról és megférhetetlen természetéről mond, a mit közvetlen tapasztalás után ír

---

[1]) J. m. 41—48. 11.

[2]) Kratters Bescheid an einige Herrn Professoren an der k. k. Universität in Lemberg. Wien. 1786.

Digitized by Google

— teljes összhangzásban áll komolyabb és teljesen megbizható kort sainak elbeszélésével. Ilyen Dugonics. És ilyen *Fessler Aurél* is, a hi neves magyar történetiró.

III.

Fessler 1784-ben neveztetett ki a lembergi egyetemhez tanár Emlékirataiban[1]) megemlíti, hogy mikor ezen év márczius 9-én új áll mására megérkezett, az első kivel találkozott és megismerkedett: Ma tinovics volt. Úgy jellemezi »mint féktelen nagyravágyás és bírvágy ált vezetett embert, ki határozott atheista, a politikában fanatikus, egyébki ügyes társalgó volt.« Lembergben egészen ismeretlen lévén örömm csatlakozott hozzá. Bár »dogmatikus atheismusában« és politikai á rándjaiban nem osztozott: viszonyuk négy évig állott fenn, sőt időkö ben egyszer együtt beutazták Magyarország nagy részét.

Azonban szorosabb barátság nem jött létre közöttük; és Fess hangsúlyozva említi, hogy 1788-ban Lemberget végkép elhagyván nélkül, hogy Martinovicstól búcsut vett volna, utazott el: a miért levélben szemrehányásokat tett néki.

Fessler annak kitüntetésére, mennyire ment Martinovicsnak pol kai fanatismusa, elbeszéli, hogy az legbizalmasabb barátjával H*n tan ral franczia nyelven szellemtelen pamphletet írt Isten és állam, király és kormányok ellen, »melyet Párisba készültek küldeni nyomtatás gett. Nehogy azonban a kéziratot felismerjék, egy misekönyvet vagó ták szét annyi darabra, a hány betü volt, és ezeknek a betüknek összeragá tása által akarták az egész iratot összeállítani. De miután néhány elkészült, felhagytak e munkával. A röpirat címe ez lett volna: »I moires etc. Ouvrage quon louera.« Fesslerrel is közölték, a ki miu elolvasta, azt írta a címlapra: »Ouvrage qu'on sifflera.«

VI.

A Lipcsében megjelenő »*Latomia Freimaurerische Vierteljah schrift*« 1866-dik évi XXV-dik kötetében ily czímü terjedelmes dolgozatot közöl: »Der österreichische katholische Clerus in sein

---

[1]) Dr. Fesslers Rückblicke auf seine siebzigjährige Pilgerscl (2-ik kiadás. Lipcse, 1851.) 116. l.

Digitized by Google

Verhältnisse zum Freimaurerbunde während der Regierung Maria Theresias und Josephs II.«

A czikkíró [1]) azon egyházi férfiak közé, kik a XVIII. szizadban a szabadkőművesek társaságának tagjai voltak, *Martinovicsot* is sorozza, kinek jellemzését és életrajzi vázlatát adja. Itélete a lehető legkedvezőtlenebb Martinovicsra.

»Ein Mann von hoher Begabung — úgymond — und grosser geistiger Energie, der aber von Haus aus den schlimmsten Instincten einer durch und durch verdorbenen Natur verfallen, auf unheilvolle Abwege gerieht, und ein Leben voll wilder Leidenschaften und zahlloser Verirrungen mit dem schmachvollen Tode auf dem Schaffot sühnen musste.«

Szerinte M. Horvátországban a lepoglavai zárdában élt; innen »in schimpflicher Weise« elbocsáttatott; hosszabb időn át ide s tova kóborolt »sein Leben durch Schwindeleien manichfacher Art nothdürftig findend.« Lembergben Fesslerrel együtt a »Phönix zur runden Tafel« czimü szabadkőműves páholy tagja volt, miután már előbb (1783) Pesten a »Zur Grossmuth« czimü páholy tagjává avattatott.

Kratter munkájából átveszi a Febronius-ügyre és a léghajókra vonatkozó elbeszélést. Ezt azzal egészíti ki, hogy arról mikép biztosította magának II. József és II. Lipót kegyeit, a legbotrányosabb dolgokat beszéli el, melyek ép úgy mint a fennebb érintett részletek is a valósignak meg nem felelhetnek; a kétségtelen tényekkel, melyeket életirati vázlatomban előadtam, ellenkeznek.

Honnan merítette a czikkíró — ki egyébkint a komoly történetíró kellékeit egészen nélkülözi — adatait, csak részben tudjuk. Hivatkozik Kratter munkájára, mely 1786-ban jelent meg és egy 1784-ik évi »Kath. Prediger- und Phantasten-Almanach«-ra. Azonban az 1786-ik év utáni részletek kutforrását nem nevezi meg.

Az, hogy Martinovics szabadkőműves volt, egyáltalán nem valószínütlen; bár a rendelkezésünkre álló egyéb emlékekben annak nyomaira nem akadtunk. Az általa szervezett összeesküvés több tagjáról ellenben kétségtelenül tudjuk, hogy a szabadkőműves páholyokhoz tartoztak. És ezekről lesz alkalmam tüzetesen szólani.

FRAKNÓI VILMOS.

---

[1]) Ki nevét elhallgatja. A szerkesztő csak azt jegyzi meg róla, hogy egy Ausztriában élő szabadkőműves.

Digitized by Google

MILLENARIUM

VAGYIS A

MAGYAR ÁLLAMISÁG EZERÉVES FORDU

884-TŐL 1884-IG.

Ledőlt országok ha
Egy szép hon téma
Kö

Nem sok emberi bölcsesség kell annak felismeré valamint egyes halandó hosszú élete, úgy az államu egyes népek századokra nyúló tartós léte is, nem lehet letlennek, annál kevésbé az ellentétes cselekedetekne nye. S bár mily kedvezőnek gondoljuk is ilyen hosszú többnyire válságos viszontagságok és küzdelmek k fejlődik.

Nagy szerencsétlenség környezte a IX. századba is előbb a magyar fajt, részint belháború, részint ki szövetkeztek vesztére, két nagyszerű népszakadás megfog számát s erejét, úgy hogy őseink, midőn e hazába lép csak egy harmadra olvadott maradványai voltak az egyk mas nemzettestnek. Értekezésem folyamában részletese előadva. Fényes jövője szállt ez által sírba az eredeti ben fennálló magyarságnak; mert ép fejlődésében nem h nemcsak a mostani hazát, hanem az előbbi kettőt is (Lel Etelközt) megtartani képes lett volna. Így népe sokaság két tengerközti birtoka terjedelmével Európa főbb sorában fogott volna a múlt idők folyamában szerepelni.

Azonban megfogyva bár s megrontva, nem bukott lóban véges emberi eszünk alig tudja azt megfogni, ho erejét annyira bénító viszontagságok alatt el nem enyész

Digitized by Google

inkább ép maggá vált egy ezeréves államnak. Pedig mily reménytelennek mutatkozott akkor a népek sorsa, ha meggondoljuk, hogy néhány kevés század tartama alatt, előtte a világhódító hunok és avarok, utána a hatalmas kozárok, besenyők, úzok, volga-bolgárok rendre megbuktak s vagy más népbe olvadtak, vagy kiírtattak; a számban és erőben tetemesen megnyomorított magyarság pedig túlélte mindnyáját, sőt máris pár év múlva, a hires Palaczky jóslatának daczára, ezeréves államiságát betöltvén, más újat fog kezdeni.

Midőn erre gondolok, megjelennek velőmben azon sok erkölcsi, szellemi s anyagi tényezők, melyek ily hosszú s a halandóknak az egek kegyiből csak ritkán s kivételesen adott eredményt biztosítani képesek. A magyar fajnak ezen talányos kiválása nem számából veszi magyarázatát, mert hiszen az eredeti magyarságot tekintve, az aránylag csekély volt, mi annak bizonysága, hogy az erő nem rejlik mindig a számban. És mégis e sajátságos történet nem vakon, hanem észszerűleg indokolva állott elő, mit ezen értekezésem folyamában igazolni fogok s azt tüntetni ki, hogy a magyar felismerte Európa borongós egén ama vezércsillagot, mely őt ledőlt országok romjain, biztosan vala czélja felé vezetendő.

Ha a magyar faj eredetének s állami megalapításának története immár betetőzött volna, fölöslegessé válnék itt több odavágó kérdéseknek vitatása; ámde eddig azon kérdésekre legjelesebb élő íróink szemközt állanak egymással; s még távol látszik lenni azon időpont, midőn az általuk támasztott viták el lesznek végleg döntve. Bátran folytassák a versenyt, az érdeklődő nagy közönség okulására, sőt adjanak példát s kedvet a készülődő újabb erőknek is, de e mellett az évek ezeres száma teljes lesz s imádni fogjuk a magyarok Istenét, ki megadta érni nemzetünknek e hosszu s dicső életet.

A reánk nehezedett súlyos napok titka: fogjuk-e ezen ezeres fordulón, a hálás unokákhoz, illetőleg, a honalkotó első fejedelemnek Árpádnak dicsőségét érdeméhez mért emlékkel örökíteni, mikép csak imént a nagy német nemzet kegyeletes fiai tevék, a honszabadító Hermannak — »Liberatori Germaniae« — győzelmi helyén, óriás műszobrot állítván, melyen a fenyegető kard

Digitized by Google

s a lábbal taposott római sas, büszkén intik a sarjadékot, hős atyáik lelkes követésére. Méltán felvillanyozta e szép példa legrégibb hirlapunk derék czikkezőjét, [1]) midőn ily ébresztő szavakkal fordúlt a közönséghez: »Közeleg a honszerzés évének ezeredik fordulója, s nem látszik semmi komoly készület megünneplésére«. Helyes figyelmeztetés. Az idő azóta sebesen haladt és sajnos, nem vehetni észre komoly készületet a nagy nap méltó megünneplésére. Egy vezérkedő törvényhatóság ilyetén figyelmeztetésre bona fide azt határozta: hogy van még reá elég idő. Pedig bizony alig van. Hiszen ha megkérdezzük a történelmet azon kérdésünkre: mikor fog Magyarország államiságának czeréves fordulója valósággal betöltetni? mit eddig pragmatice megfejtve nem tudunk, a mulasztás aggodalma meglep bennünket. Jelen értekezésem ezen kérdés megvitatásával foglalkozik s összefüggésben tárgyalandja azokat is, melyek nélkül ezen epochalis esemény jelentősége nem érthető.

Legújabb időnkben néhányan legjelesebb történt tudósink sorából, [2]) egyes idevágó kérdések körül athletai virtuozi-

---

[1]) Pesti Napló 1875. 190. sz.

[2]) Rövid három év óta négy koszorús tudósunk vette ostrom alá a magyar történelem régi vára korhadt bástyáit, melyeken tágas réseket törvén, a sötét századok müve romba öléssel fenyeget. A kezdök élén áll a M. Történelmi Társulat nagy érdemü és tudományú másodelnöke: *Ipolyi* püspök. »Beszterczebánya városa miveltségtörténeti vázlata« czímü munkájával és rima-szombati elnöki epochalis beszédével: »A nemzetiség és állami nyelv történeti alakulásáról«. Alig tettük le kezünkből a gondolatok és új eszmék ezen gazdag tárházát, nyomban követte s méltó tudományos dicsőítés-tárgyául szolgált *Salamon*-nak: »A magyar haditörténethez a vezérek korában« czímü, a tavalyi »Századok«ban közzé tett jeles értekezése. Mennél mesteribb épitő kezekre mutat ez, annál romboló bb erőt és merészebb czélokat tartalmaz *Hunfalvy* Pálnak nagybecsü »Magyar Ethnographiája«, vagy mint találóan nevezik némelyek, a magyar történelem históriai encyclopaediája. Végre sebesen vágtat ezek után éles kritikai új fegyverével felpánczélozva *Pauler* Gyula: »A magyarok megtelepedéséről«, (a folyó évi *Századok*-ban) és hol azokat elérte, »veni vidi vici« modorban megvív velök, eredményezve részben szép foglalást, de részben provocálván újabb rohamaival további küzdelmeket, miket a hozzáértők szives figyelmeztetése viszonzásául, úgy hiszem, el is fogadnak.

Digitized by Google

tással vitatkoznak. S habár az általok inaugurált új tanok közt olyak is vannak, melyeket kézségesen aláirok, s jelen értekezésem keretébe illeszteni is fogok; de megbocsátanak nekem, ha több új szabású állításaikat nem oszthatván, eltérő nézetekkel állok elő; de meg a közös egyenjogúság szárnyai alatt én is egyben másban újítóúl lépek föl.

Minden nemzet őstörténelmével annak neve szoros kapcsolatban áll. Név nélkül csak alsó fokú vadak s legföljebb kezdetleges társulati csoportok létezhetnek, de nem nemzet, mely akkor vesz fel nevet s nem előbb, mikor öntudatosan s emberileg fejlődni indúlt. Oly nép, melynek csak egy neve van a történelemben, kis történettel bír; ellenben a nép mennél több neveiről tanúskodik a historia, annál nagyobb s nevezetesebb történeteinek köre is. A népnevek nem szerezhetők vásárokon, mikép azt ott szerezni némely népek korunkban megkísérlették, például a déli és keleti tőszomszédaink. A magyarok a történelem tanúsága szerint neveiket nem vásárolták, habár neveik a népek anyakönyvében szép számmal be vannak lajstromozva. Tettek s jellemek szerint szabják a népneveket az arra jogosúltságot igénylők. Nagy fontosság rejlik ez okon a népnevek vizsgálatában, s érdemes azzal nekünk is kissé foglalkozni.

I.

Onomasticon.

Az újon alakuló néptársulatok a bölcső kor stadiumában nyerik első nevüket, melyek az időközi történetek folytában szaporodnak. Ily népnevek roppant nagy számmal vannak a históriában felhalmozva s többnyire bábeli zavarban. — A szláv írók nagy buzgósággal űzik a népnevek nyomozását, mire kivált a magyar születésű, de a szláv történetek illustratiójának magát fáradhatlanúl szentelő Safarik, — kivel alább többet fogunk foglalkozni, — utat mutatott. Túl mentek rajta a tót Maticának rohamos panszláv célokat vadászó hősei, midőn nem elégelve a mester dús találmányait, még a trakok, dako-geták, quadok, rugiakat, sőt még a sveveket is szlávokká varázsolták. Miből aztán azon ferde eredmény támad, hogy a

Digitized by Google

félvilág történetei a szlávok kimeríthetlen történelmét képe
zik. [1])

Nem érthetek azokkal egyet, kik a többnevűséget akár
történetírók ötletében, akár a népek szeszélyében keresik. Il
magyarázatot az emberi természet s a történelem cáfolják, a
mutatván, hogy minden népnév mögött valóságos történet áll e
takarva, melyet a praehistoricus szóhagyományok első szerz
szoktak kezdeményezni, az utódok pedig, mint hű mandatarius
tovább folytatnak. Ezen jelenet azonban csak akkor áll
mikor a népcsoportok a társulati kifejlődés azon fokát érik
melyben a szükséges összetartozás érzete nálok kifejezésre j

A magyar faj elterjedésének és nemzetközi súlyának l
beszélőbb bizonysága az, hogy hatalmas népek, melyek körn
zék, például a görögök, arabok, hunok, avarok, szlávok, török
jok, ugyanazon egy időben több nevet tulajdonítottak nekik,
annyiféle érintkezésre és összeköttetésre mutat. A IX. és X.
zadban a magyarság divatos nevei nem születtek csak ak
hanem már előbb találkozunk velök, visszamenve az őskor
mályáig. Onnét kezdve a szlávoknál a magyarok népn
»Ugri« országuké: »Ugra, Ugria, Ugoria, Jugria.« A görö
nél a magyar faj neve: »turk, sabardiasfalia«, országuké: »
kias.« Az araboknál a magyarság nevei: »baskir, bas
baskard,« s hasonló változatok, országuk neve pedig: »Bas
Baskardia, Pascatir« sat. Minde nevek egy azonos népeg
séget fejeztek ki ugyan, de a mennyi név jött szokásba, a
féle külön történetnek képviselői voltak azok. Legrégibb n
az »ugri, Ugria, Jugria,« sat. nevek használatának a VII
zadra esik, feltéve, hogy a Jordanisnál előjövő »hun-ugur
vakban »Ugorok« és nem hunok értetődnek, de a mi nem
nyos. Ennél bizonyosabb, az Avaroknak Theophilactus Sim
(640 körül) görög író által tulajdonított »Ogri« vagy Ugr
és származás. Majdnem azon időre esik Heraclius császárt é
azon adat, hogy a kozárokat majd ugri, majd turk, majd

---

[1]) L. a »Letopis Matice Slovenskej« című folyóiratnak
74 évek közt kiadott füzeteit. Safarik Slov. Starožitnosti 1862
kiadás.

Digitized by Google

neveken jelezték, a minek tudata a XI. és XII. századbeli szlávokra is átöröklődött. Itt találkozunk legelőször a XI. és XII. századi orosz krónikással Nestorral, kiről más helyen tüzetesebb szavunk lesz. S ámbár ellene hatalmas támadások emeltetnek, de ott, hol tudósításai más hiteles kútforrásokkal megegyeznek, hitelességét meg nem tagadhatjuk. Ilyen eset az, midőn a magyarokat fekete ugroknak nevezi, a fehér ugrok nevét pedig a kozároknak tulajdonítja. Hogy ebben igaza van, bizonyítják más kútforrások is, milyen Szent-Brunó levele és Ademár krónikája. Az első, ki Szent-Istvánnak kortársa, 1006 körül II. Henrik császárhoz írt levelében még más Ugrokról is emlékezik, kik közt térítési fáradsága gyümölcsös nem volt, ezek alatt tehát annál bizonyosabban fehér ugrokat értett, mivel Ademár róla világosan mondja, hogy ő, Bruno, azon ungarica provinciában is járt missióban, mely »Ungria alba«-nak neveztetik.[1]) Hol volt, s mely népnek a hazája ezen Alba Ungrica, a fölött eltérők a vélemények. Valószínű, hogy Szent-Brunó és Ademár a fehér ungrok hazája alatt az oroszokká átváltozott kozárok valamely maradványait és azoknak a Russiába keblezett valamely tartományát értették.

Mily könnyű a népnevek hasonlatossága mellett tévedésbe

[1]) Szent-Bruno 1006 körüli levelét II. Henrik császárhoz *Wenzel*-nél is olvashatni az Árpádkori Új Okmánytárban I. k. 15. »Cum moram faceremus in terra Ungrorum .... ubi frustra sedimus, ungros dimisimus ..... Audivi enim (talán etiam) de nigris Vngris ..... qui omnes sunt conversi facti sunt christiani.« Ademar krónikájában, melynek szövege romlatlan, (van rontott szövegű is) ez áll: »Brunus episcopus. .... abiit in provinciam Ungaricam, quae dicitur Alba Ungria.« Labbei Nova Bibl. Manuscript. Parisiis T. II. p. 168. 170. *Pray* ugyan és *Horvát* István a magyarokat tartá fehér ungroknak, amaz Annal. I. 244, emez a Szlavinokról 93., de ebben mindketten tévedtek. Amaz tehát helytelenül hibáztatta Bayert, ki a Kniga Stepannája szerint a fehér ungrok alatt, Nestor nyomán, a kozárokat gondolta. Pray Ann. I. 319. Ha a Dudik által a vaticani levéltárban leírt s frater Julianus predikatordominicanus barát neve alatt a perusini püspökhöz intézett jelentés hibátlansága constatálva volna, nagy figyelmet gerjeszthetne azon passus: »omnes tartari, qui etiam ungri pagani vocantur.« *Wenzel*: Árpádkori Új Okm. VII. k. 555. Ez bővebb nyomozás tárgyát képezhetné.

Digitized by Google

esni, bizonyságúl szolgál az, hogy vannak írók, kik az »uger, ugor Ugria, Jugria« nevekkel egyjelentésűeknek tartják az »uigur, jugur, Juguria, Uigarica, Ugaresca« neveket, népeket és tartományokat, holott ezek a tatár-mongolok bizonyos ágát jelentik melynek betűit és írását más keleti népek is elfogadták.[1]) D a különbséget amazok és emezek közt a földrajzi fekvés különb sége is bizonyítja, mert »Ugra, Ugria, Jugra, Jugria« azon rop pant téreket foglalta magában, melyek az északi szélesség 5 és 67 fokai közt az Ural hegység keleti részén, az Al-Obi folya mindkét partján, egész az Ayan és Alsó-Irtis folyamokig, teh körűlbelűl az Altaji hegységig terjedtenek, s melyek déltől törö északról vogul, samojed s más finn eredetű népek földével v tak határosak. Erről mondja Klaproth orosz adatok s hagyom nyokra támaszkodva: hogy ezen Jugria a magyaroknak és hil tőleg a hunoknak és avaroknak is hazája volt. [2]) Holott m részről »Uigur, Jugur, Juguria« tartomány még Rubruquis c jártában is (1853—4.) túl az Aral tavon, Buchara, Chiva, F gut és Tibet vidéke felé terűlt el. [3])

Századunk ötvenes éveiben Gutzloff jóhírű chinai missionai Kőrösi Csoma Sándor nagy vállalkozású tekintélyét is felhaszná mind akadémiai előadásában, mind magán körökben azon v ményt terjeszté, hogy a Kokonoor tó melletti »Dzsungar vagy »Dzsugurok« a hunok és magyaroknak Közép-Ázsiá hátra maradt töredéke. Azonban Szontag Gusztáv felhívá Jerney teljes eritikai apparatussal lépett fel ezen találn ellen s annak alaptalanságát bőven bebizonyítá. [4])

---

[1]) Bővebben értekezett ezekről Horvát István T. Gyűjt. 1 IX. és XI. füz. Cornides Vindic. Anony. p. 265. Hornt idézve C Amer. Hagae 1652. »De Ungris vel Uiguris certa res, qui Juhri, Siberis vicini, unde Hugari, quos Hungaros vocamus.« Pascalis n tának 1338-ki levelében áll: »Ego... addidici lingvam chama et literam uiguricam, qua quidem lingva et litera utuntur comunit omnia ista regna seu imperia Tartarorum, Persarum, Chaldaeorum dorum et Cathay.« Wadding Annal. Min. után Horvát István. U. 108., ki azt gyanítá, hogy Rubruquis, kiről alább, a magyarokat guruknak nézte. De ez téves felfogása volt.

[2]) Horvát Mihály Magyarorsz. Tört. 1871-ki kiadás I. k.

[3]) Fejér Cod. Dipl. T. IV. vol. II. 281. Rubruquis jel

[4]) Jerney: Új Magy. Muz. 1850. 140. Körösink hossz

Digitized by Google

A *magyarok »turk« nevéről.* A byzanczi írók a magyarokat széltében »turkoknak« nevezik, az arab írók pedig török fajnak mondják; csak ritkábban, s mintegy változatosság kedvéért élnek a görögök a magyarok jelezésére »hun« vagy »unger« nevekkel. A byzanczi császári irodában is a »turk« név közönséges s diplomatikai kifejezésül használtatott, de monumentalis alkalmakkal is igénybe vétetett, mint például I. Gejzának Mihály görög császár által ajándékozott arany koronán (mely a Szent-Istvánéval most össze van kapcsolva) a »Turkias« név Magyarországot fejezi ki. Ezen tárgy még ez előtt pár hónappal nem bírt úgyszólván semmi jelentőséggel, s azért a honi írók arra kevés figyelmet fordítottak. De mióta legújabb időben az ozmanli törökök ezen név alapján a magyar nemzettel közös eredetet és testvériséget tételeznek fel, s ez hazánkfiai közt is viszhangra talált, az a történelemnek érdekes tárgyát képezheti. Tüzetes megvitatását azonban másokra bízván, iránta csak némely észrevételeket koczkáztatok. Pray a chinai adatokat illetőleg elfogúltságban szenvedvén, a turk nevezetet a »Geougen« hunok által használtnak vélte, következve ezen hun ághoz tartozó magyarok őseire is átszállottnak állítja. De a megbukott De Guiguesi tanúlmánynyal, Pray ezen véleménye is összeomlott. Fessler sokat foglalkozott a magyarok török rokonságával, sőt a magyarokat a töröktől származtatta, de a turk névnek történelmi jelentőségét és értelmezé-

---

eredménytelen kutatásai után, végre elfogúlttá lett, midőn Campbell angol ázsiai ügyviselővel ilyen nézeteit közlé: »meggyőződése, úgymond Csoma, hogy huzamos és fáradalmas nyomozásai czélját a »Dzsungur« nép feltalálásában elérendi, melynek honát Lassától kelet- és északra Kám tartományban, a tulajdonképi China nyugati határain gondolá föllelni; ezt ohajtván még az életben elérni, ott fogja, úgymond azon törzsököket fölfedezni, miket eddig foganatlanúl nyomozott. Reményeit a nyelvrokonságra alapítá, állítván, hogy a »hungar« név, a szlavon, celta, erdélyi szász és német nyelvekben »Ungar és »Yungarra« korcsosúlt. Már pedig arab, török, perzsa munkákban egy közös ázsiai nemzet említtetik, melynek erkölcsei és szokásai sok hasonlatosságot mutatnak azon népével, mely keletről költözött be Magyarországba: azon nép pedig ama nyelvekben »Ugur, Vugur, Jugur« nevekben fordul elő; s ő bizonyos benne, miképen ama munkákban azon vidék van lakjokúl kitüzve, hol ő azokat most keresi.« Toldy Fer. Irodalmi Beszédei. Pozsony, 1847. 8. jegyz. 310. l.

Digitized by Google

sét nem méltatta figyelmére. »A Vezérek Kora« nagytudományú szerzője megnyugszik Theophilactus Simocatta VII. századi byzanczi író abbeli magyarázatában, hogy keleten a perzsák az éjszak felé lakó hunokat szokták turkoknak nevezni, s ezen okon a magyarokat is,mint északi hun fajt turkoknak hívták.[1]). Ámde ezzel szemközt mit mondjunk Plinius és Pomponius Mela, a keresztény aera első századában élőkről, kik nem lévén perzsák, s nem értekezhetvén a még akkor nem ismert hunokról, mégis a »turci, vagy turcae« nép létéről s nevéről tanúskodnak? A byzanczíak, mint Agathias és Menander VI-ik, Theophilactus pedig VII. századi írók s a későbbiek is, milyen Cedrenus, Nicephorus a keleti turkokra is alkalmazzák a »turk« nevet. A ki nem elégítő megfejtés helyett tehát másutt kell azt keresni. Az etymologizálás a történelemben kivételesen s criticailag használva néha eredményre vezet, de nincs is tárgy, melylyel annyira visszaélnének az írók, mint az etymologiával. Azért csak tartózkodással nyulok az érvelés ezen neméhez, midőn a magyarokra a byzancziak és részben az arabok által ruházott turk név etymologiai értelméről, mások után, nézeteimet előadom. Az útbaigazítást a pesti egyetemi tudós tanár és orientalista *Hatala* Péter úrnak köszönöm, kitől szerencsés valék a hozzá intézett idevágó kérdéseimre felvilágositást nyerni. A »turk« szó és név — elvonva a Plinius és P. Melakori ismeretlen származástól s értelemtől, — három nyelvnek, úgymint az arab, perzsa és ozmanli töröknek szüleménye. Az araboknál a »türk« szó egyértelmű a török, tatár, nyers ember szavakkal, tehát három különböző értelmet vesz fel, mire a magyar nyelvben is több példánk van. A »türk« nevezet alatt az ozmanok hol passiv jellegű vagy állapotú embert, hol oly fél vad nomad csoportokat értenek, melyek Anatoliában és Kis-Ázsiában laknak. De már ezen török közmondásban: »türk olana sehryn icsi zindan olar,« azaz: a török a várost fogháznak nézi, nincs semmi

---

[1]) Theophilactus így ír: (latin ford.) »Sunt autem hunni habitantes in oriente persis viciui, quos multi usitatiore vocabulo turcas nuncupant.« Ismét: »Hunnis igitur, quos turcos vocari Persis mos est.« Jerney is: Tudománytár 1842. 93.

Digitized by Google

tiszteletlen értelem.[1]) Az ozmanlik nyelve szaknyelvészek szerint sok szavat vett fel a perzsából és arabból, de többnyire értelmi és alaki változattal. Azért habár Zenker jelenleg legtekintélyesebb szótárában a »türk« szó a törökben és perzsában kóborlót is jelent, tehát olyat, ki állandó teleppel és lakással nem bír, mindazáltal a törökök tekintettel jelentős állami régiségökre is, nagy nemzetüket »türk« névvel egyáltalában nem jelezik, más használatban pedig inkább az arab módra átidomított értelemhez szegődnek, mintsem a perzsához. — Ezeket összevéve a legvalószínűbb, hogy a görögök a »turk« név alatt, midőn azt a magyarokra, kozárokra, besenyőkre stb. alkalmazzák, a vándor vagy nomád élet eszméjét fejezik ki s mint a római gőg utánzói, a társulásnak azon fejletlenebb fokát értik, melyet a nyugaton a rómaiak, sokszor indokolatlanúl, barbárnak szoktak volt mondani. Ennyire lehet visszamenni a »turk« szó elemezésében. De már akkor, mikor azt a byzanciak a IX. és X. századokban használták, a »turk« szó őseredetiségét annyira elveszté, hogy alatta nem mást, mint egyszerűen a magyar névnek tisztességes synonimáját értették. A mi onnét is világos, mert a byzanczi császári udvar soha sem volt a magyarok iránt barátságosabb és tisztességesebb hajlammal, mint bölcs Leo vagy Mihály császárok idejében, mikor őket turkoknak és Magyarországot »Turkiasnak« nevezték.[2])

---

[1]) *Schwarczer* G.: Török közmondások. Bpest 1876. 31. l.

[2]) Ezen tárgyhoz kútforrásúl használhatók következő adatok: a kereszténység első századában élő Pomp. Melánál ez áll: »Juxta Thyssagetas Turci, qui vastas silvas occupant, alunturque venando.« Plinius azon század írója is így ír: »Turcae usque ad solitudines saltuosis convallibus asperas, ultra quas Arimphaei, qui ad Ripaeos pertinent montes.« Theophanesnél Stritter idézése szerint: »Imperator (Heraclius) Turcos orientales quos Chazaros vocant, ad belli societatem allexit.« Az arab írók közül Chvolson 1869-ki kiadása után Rösslernél Roman. Studien 1871. p. 362.: »die Modschgarije sind ein türkisches Volk.« Mossudi X. századi író négy török fajú népet ismer: a besenyőket, baskireket, bolgárokat, a negyedik kétségesen van leírva. *Jerney* Tud. Tár. 1844. 222. D'Ohnsson után. Ibn-Haukal X. és Edrizi XII. századiak is a besenyők turkságát erősítik. U. O. Jerneynél 157, 158. Nagy figyelmű megkülönböztetésre van tehát szükség ennyiféle török nevü és fajú

Digitized by Google

A byzanczi írók által kizárólag használt másik neve a ma gyaroknak, de melylyel csak Lebediában laktukban éltek, »Sabar toiasphaloi«. Mily történet adott ezen különösen hangzó elneve zésre okot, azt Constantin császár megírhatta volna, mert tudta hanem mégis elhallgatta s csak annyit jegyzett föl, hogy előbb a egész magyar nemzet élt ezen névvel, de a nemzetnek két részr történt szakadása után, csak azon rész tartotta meg a tudósít császár koráig (950), mely keletnek, Perzsia felé költözött. Con stantin elhallgatott tudósítását pótolni eddig senkinek sem sike rült, kik megkísérlették, majdnem nevetségig eljutottak. Fessl a görögök által elrontott »szabados felesek« szavakat vél benne rejleni.[1]) Horvát István ezen név első felében a magyar »zava tot«, másik felében pedig a »bátorságosok« szónak görögből fo dítását kereste.[2]) De ennél még kevésbé alapos Zeusnak, jel bajor történetírónak, merész koczkáztatása, mely, okát nem adj Rössler tetszését is megnyeré, hogy a talányos szóban »d schwarzen Valen« (a kunok régi német neve) vannak eltakarva Pray véleménye komolyabb, de szintén ki nem elégít. Ő a »sal és ephtalita« hunokat tartja sabardtoiasphaloi-knak.[4]) Min nyájan, kik megkísérlettek ezen név értelmét nyomozni, abban egyben megegyeztek, hogy az két szóból van összetéve, a mit el is fogadunk, de túl azon sem a szavak igaz értelmét, sem arra okot szolgáltató történetet nem ismerjük.

Jelentékeny körülmény, hogy a keleten divatos »turk, b

---

népelvet illetőleg, miszerint oly történetek ne tulajdonittassanak egyn melyek másé. Így például Cedrenusnak ezen idézete: »turcorum g unica fuit, habitans ad Caucasi montis partes septemtrionales populosissi et libera, nulliusque unquam dominium experta,« bizonyára az ozm törökökre vonatkozik. De már Zonarasnak ezen kijelentése: »Tur Istrum accolentes, qui et Ungri vocantur... Turci, Ungaros autem vocari.« kétségtelenül a magyarokat illeti. Prayt nagy zavarba ho Volaterranus Geographiájának a görög Scilixre hivatkozó eme passu »Hunnos, qui Pannoniam ceperunt europeos fuisse..... hosque si eandem esse gentem cum turcis.« Annal. Vet. III. 296.

[1]) Gesch. von Ung. I. B. 237.

[2]) A Slavinokról. 95.

[3]) Rössler Rom. Stud. 150.

[4]) Annal. I. 196.

Digitized by Google

kir és sabardtoiasphaloi« népneveket Európa nyugoti tartományaiban sohasem használták. Ebből az a következtetés folyik, hogy a nyugoton megjelent magyarok első ismertetését, Európának nyugotra feküdt népei sem a byzancziaktól, sem az araboktól nem kaphatták, hanem eddig ismeretlen más úton jött az hozzájok. Ez annálinkább következtethető, mert viszont a nyugotiak oly neveket karoltak fel a magyarok jelezésére, melyek a keleten vagy épen nem, vagy csak ritkán jönnek elő. Ilyen első sorban a mai európailag megpolgárosodott nevünk számos varietásaival. Itt állunk most tehát egy válaszfal előtt, mely az őskelet és nyugot népei és története közt emelkedik, s melynek megfejtéséhez eddig kulcscsal nem birunk, mert a mi mostanáig az Ugorságról mondva van, a felvetett kérdést nem oldja meg. Általában még elég homály borítja ezen nevek értelmét s a mögöttök rejlő történetet. Korán volna tehát hozzáállani a Magyar Ethnographia nagy szorgalmú tudós szerzőjének azon állításához, hogy Regino és Liudprand, kik a nyugotiak közűl korán emlegetik a magyarokat, ezeket csak azért nevezik ugroknak, ungroknak, mert az ismeretes Ugria felől jöttek ide; a mi nemcsak azért meg nem állhat, mivel már Hinkmár érsek jóval előbb (862) beszél az ujonnan feltűnt, addig ismeretlen ungri népről, hanem még kevesebbé fogadható el Hunfalvy Pál állítása az okon, mivel nem Ugriából, hanem Scythiából hozzák ki a nevezett krónikások a magyar népet, mely alatt sem Nagy-Magyarországot, sem a vele egyértelmű Baskiriát nem értették, mivel ezekről tudomással nem bírtak s az olyan ősrégi hazája volt a beköltözőknek, mely sok nemzedékkel, tán századokkal előzte meg az Európába vándorolt magyarok Etelköz hazáját: következve Scythia alatt csak Etelközt, legföljebb Lebediát érthették az idézett krónikások.

A nyugoti népek is szabadságot vettek magoknak a magyarok népnevét néhánynyal szaporítani; de itt már az arra okot szolgáltató történet is feltárúl előttünk. Alig hogy a magyar nép Pannonia földére lépett, avaroknak kezdék őket a régibb ottani gazdanépek nevezni, vagy inkább gúnyolni. Hogy avarok nem voltak, azt a nyugotiak oly jól tudták, mint mi most tudjuk. De megtörtént, hogy az avarok maradványai, kiket a magyarok Pannonia megszálltakor ott találtak, egyesültek és beolvadtak a ma-

Digitized by Google

gyarságba, miről majd tüzetesebben alább. Ez volt tehát egyi
oka az avar elnevezésnek, de volt másik is. A rettegett új vendé
geket a kárhozatos emlékezetű igazi avarok nevével mintegy meg
bélyegezni akarták. Azonban csak kezdetnél maradott ezen próbá
nem bírván igaz alappal és életképességgel. [1])

A nyugoti szerzetesek, akkori krónika-írók, kik a zárdá
czelláiból remegve tekintettek a külvilág háborgós mozgalmai
a történetek elfogúlt írásánál a bibliát is igénybe vették, s ki
csönöztek onnét neveket. Így jutottak azon időbeli krónikák sz
vegébe az »agareni«, »ismaelita«, »saraceni«, »chalisii« s l
sonló nevek, melyek alatt a még keresztény hitre nem tért n
gyarokat értették. De ezen rögtönzött elnevezések is a zárd
falain túl nem találtak fogadásra, de meg a keresztény val
általános meggyökerezése által eltűnt azon nevek értelme és c
következőleg használata is. Talán ilyen krónikásoktól kölcsön
ték a majnczi zsidók, már a X. és XI. században, a »Hâg
nevet, azzal Magyarországot jelentvén; avagy mivel a bib
«Hâgâr« szó vándort, futót, költözőt jelez, azonkép mint a k
»türk« szó, nem synonimája-e a »Hâgâr«, a »Türknek?« [2])

Menjünk át a magyar nemzet »hun« nevűsége tárgy
sára. Hogy a magyaroknak úgy a byzanczi, mint nyugot eur
írók hun nevet is adtak, számosabb adatok bizonyítják. [3]) I

---

[1]) »Avari qui dicuntur Ungari in his temporibus ultra Dan
peragrantes..... totam Pannoniam usque ad internecionem delever
Annal. Fald.

[2]) A majnczi zsidó rabbik bírói véleményeiben hű fordít
ilyeket olvasunk: »Te Hagar országban (Magyarország) rábes
hogy szóljak a királynéval, miszerint bizza meg a pénzverésre üj
hogy S.-nak ezüstjéből pénzt veressen és pedig száz fontból, úgy
az ebből eredő hasznot meg fogom osztani veled sat.« Még más né
lyen van említve Hagar, azaz: Magyarország, s többször a magyar ki
Lásd Wenzel Árpádkori Új Okm. VI. k. 573—578. A Hagar s
liai és mythosi jelentéseiről jeles orientalistánk dr. *Goldzieher* Ign
kezett Nyelvtud. Közlem. XII. k.-ben.

[3]) Már a 11. jegyzékben idéztetik Scilix (1057.) (Pray
»turcorum genus hunnicum est..... hunnos qui Pannoniam occu
europeos fuisse,... hosque simul eandem esse gentem cum turcis.«
I. 196. Bazel elpusztítását a magyarok által Chroni Mediani ad a

Digitized by Google

még nem dönti el azon név használatának jogosságát s azt, hogy a magyar csakugyan valóságos hun maradék. Hiszen láttuk, hogy a magyarokat turkoknak is, avaroknak is nevezték, habár tudva van, hogy ők sem turkok, sem avarok utódi nem voltak. Tehát a hun név egyszerű használata még nem egyértelmű a valóságos hun eredettel, annál kevesbé, mivel már a VI. században élt Procopius hoz elő esetet arról, hogy oly turk népek is hun fajnak tartattak s neveztettek, kiknek a hunokkal semmi közösségök nem volt. A mire Fesslernek azon bizarr észrevétele van, hogy hát ő miért nevezte hunoknak őket? mert, úgymond, más nevet nem tudott nekik adni.[1])

E kérdésben két szemközt álló erős táborra szakadnak a történészek. Őszintén ki kell jelentenem, hogy sem az igenlőkhöz, sem a tagadókhoz nem járulhatok. Az én nézeteimet következő érvekbe öszpontosítom: Atilla halála után, az ő alkotása, a hun világbirodalom megbukván, a hun nemzet is testvéri harczok s a tőlük elvált népekkel folytatott háborúk által annyira meggyöngült s eldaraboltatott, hogy ha bár a föld el nem nyelte valamennyit, de nemzeti s állami jelentőségük megsemmisült. Minek az lett következése, a byzanczi írók tanúsága szerint, hogy a hun ágak egymásután nevüket elvesztették, s mint Agathias VI. századi jó nevű görög író följegyzé, ha netalán némely töredékek a katasztrofát túl élték volna, azok is mások uralma alá kerülvén, győzelmes uraik nevét vették vala fel. Ez történt a var-chuni avarok által legyőzött s ezen legyőzőikkel egy testbe, egy nem-

így adja elő: »civitas Basiliea ab hunnis expugnata atque aequata est solo.« Pertz Scrip. IV. 89. Pubus ad an. 940: »intraverunt hungari idest hunni Italiam.« Pertz Scr. V. 53. Notae Aloldi 937-re: »hunni Osterrichiam irruptionibus et rapinis semper vexantes.« Praynál Ann. I. 357. Rubruquis 1254-ki jelentésében: »de regione illa Pascatir (Baskiriát érti) exiverunt hunni, qui postea dicti sunt hungari.« Fejérnél Cod. Dipl. T. IV. vol. II. 278. Rosenberg a lengyel király követe I. Miksa német császárhoz, 1499-ben írt egy könyvecskét, ajánlva azon császárnak, Scythiáról, hol így szól: »Sunt praeter eos alii magis aquilonares, ex quorum genere hunni, qui nunc hungari.« Cornidesnél Vind. Anony. 1802. p. 258.

[1]) Die Gesch. der Ungarn. I. B. 193.

Digitized by Google

zetbe olvadott hun ágakkal.[1]) Az így egyesült hun és avar vér, hun és avar nyelv, testi alakok és népszokások összetömörülésében az erősebb hun vegyíték az avar mázon áttörvén, az élő egykorúkat azon meggyőződésre vezette, hogy az avarok, habár nem tiszavér hunok, de mégis az avar törzsbe beoltott hun fajt képviselik. Ez okon nemcsak holmi selejtes krónikások, hanem ismeretes felvilágosodott s tudós egykorú írók is, mint például Hrabanus Maurus, Paulus Diaconus, Eginhard, Nagy-Károly császár jelestollú titkára s mások az avarokat széltében hunoknak nevezték. Hasonló a magyarok félvér hunsága is, beleolvadván t. i. a pannoniai avarok maradványai a magyar nemzetbe, (miről alább tüzetesen és meggyőzőleg) kétségbe nem vonható, hogy azok magokkal vitték oda a dilualt hun vért, s így hasonló okok hasonló okozatokat szülvén, nem követtek el azon egykorúak, kiknek szemei előtt történt a két nép tömörülése, sem alakosságot, sem rászedést, mikor az akkori magyaroknak a hun praedicatumot megadták. Ebből még természetesen nem lehet azt következtetni, hogy ama törzs, melybe a hun ág be volt oltva, a nagy hun nemzet egyenes örököse, még kevésbé pedig, hogy Anonymusként Magyarország Atilla hagyatéka s Árpád népét illeti meg. Azonban az sem foglal magában képtelenséget, hogy a nagy hunság katastrofája által okozott új népalakúlások zűrzavarában, a hun anya méhkasból számosabb rajok kikerekedvén, azok egyike a magyar raj is lehetett. Ezt ugyan világosan nem mondják a byzanciak, de nem is tagadják, hypothesisnek tehát elfogadható.

Nyugoton az élő emberek szájról szájra adták a magyarok hunságát. Két rendű nyomai maradtak fenn ezen szóhagyománynak a német haza földén mind mái napig. Szóljunk róluk egymásután. Helvetia több helyein, különben az argaui cantonban a régi templomok, tornyok, kapúk, hídfők stb. falain ember emlékezetet haladó idő óta léteztek kőbe vésett emberfejek, melyek az egykor ott dúlt rémséges ellenségre emlékeztetésül szolgáltak s a köznép által részben »pogány« vagy »óriás« főknek — »Haiden oder Riesen-Köpfe« — részben pedig »hun« fejeknek, — »Hunnen-Köpfe« — hívattak. A régiségek buvári csak e század első felében lettek

[1]) A kútforrások után Praynál. Annal. I. 209.

Digitized by Google

arra figyelmeztetve s azt tudományos nyomozás alá vették. Különösen föltünt a Brugg város kapujához vezető régi íves kőhídnak falába és hídtornyába beékelt három ily kőemlék, kettő együtt egy kövön a hídfőbe falazva, régi magyar föveggel s bajuszszal, de szakáltalan mellképeket ábrázol, a harmadik fövegnélküli torzkép a hídtoronyba van befalazva. Amazok mint érdekes régészeti tárgyak előbbi helyükből kivétetvén, az argaui canton muzeumába tétettek át, a harmadik azonban eddigi helyén hagyatott. A svájczi régészek közmegállapodása oda megy ki, hogy ezen hun fők azon magyarokra vonatkoznak, kik a X. században Helvetia és Kis-Burgund földét gyakrabban bebarangolva pusztították s ott gonosz emlékezetet hagyván magok után, mint intő jelképek szembeeső helyen befalaztattak. Mivel pedig Atilla hunjai soha ezen vidéken nem fordúltak meg, a X. századbeli romboló magyarokat azonban a svájczi nép mindig vagy többnyire hunoknak nevezé: legkisebb kétség sem foroghat az iránt, hogy Helvetiában nemcsak Bruggban, de más helyeken is a pogány emlékek közt található hun fejek a X. századi dúló magyarokat örökítik.[1])

A magyarok hunságáról Svájczban, de Németország más helyein is vannak több emlékek. A dortmundi köznép mostanig megőrizte nevét és emlékezetét a X. századi magyarokon ott nyert csatának, azon mocsárokat, hol a magyarok bekergetve elvesztek, »Hunnen-Tränke« nevezvén.[2]) Vannak Svájczban okleveles adatok is a magyarok hunságáról. Így például a Lenzburg-család alapítványi oklevelében, mely 1101-ben kelt, egy birtoktanya »Hunnen Villar« nevet viselt; egy másik 1385-diki okmányban pedig »Via Hunnorum« van jelezve.[3])

Átmegyek a másik szóhagyományra, a vallisi canton hun maradékira. Erről két forrás fekszik előttünk, az egyik a Malten

[1]) Argovia folyóirat 1860. I. k. 113. 1863. III. k. 33, 97, 287. Schweitzerische Gesch. und Alterth. V. VI. k. 148 ábrákkal. 1862-ki márcziusban Svájczban megfordúlván, Brugg városban a helyszínén a hunfejek helyiségeit megtekintettem, úgy szintén a cantoni muzeumban az eredeti páros hun fők emlékkövét.

[2]) A »Vezérek Kora« 217.

[3]) Argovia, idézett lapokon.

Digitized by Google

nevű földrajzi folyóiratból van átírva a Tudománytár 1833-ki és 35-ki köteteibe, másik a Történelmi Zsebkönyv nagy figyelmet igénylő adaléka. Mind a kettő azon hagyományt írja le, hogy Walles cantonban fekvő anniviersi völgy mostani lakosi azon hunoknak maradéki, kik Atilla hadaitól elszakadva, ezen nehezen felfedezhető havasok szorosaiba menekűlvén, ott telepedtek le állandóan. Így beszélnek a mostani utódok, de kiknek nyelve a franczia patois, olasz s más ismeretlen szavak keveréke. A svájczi tudósok, különösen a vallisi történetek egyik legértelmesebb mivelője Rivaz kanonok jegyzetei szerint a kérdéses völgy lakosi nem Atilla hunjaitól származnak, hanem inkább Svájcznak e vidékén barangoló X. századbeli magyarok idemenekült utódi lehetnek. Ezen véleményt osztja nagy nevű történetírónk Horvát Mihály püspök is, ki 1853-ban a helyszínén megfordúlván, tudomását e népről s annak keverék nyelvéről tapasztalásból meríté. Feltűnők e nyelvzavarban a magyarra emlékeztető hangok, példáúl ezen helynevek: Viszoj, Penszék, Luk, Navaszék, Barma barlang, Kálló, Viszó családi nevek.[1])

Mindezen érveket a Magyar Ethnographia tudós szerzője akép utasítja vissza: hogy józanúl föl nem lehet tenni, miszerint krónikáink azt, mit a hunokról beszélnek, akár hazai szóhagyományból, akár latin és görög írókból meríthették volna; hanem igen is vették a hunokról való tudomásukat német forrásból és a keresztény német papoktól. Ezek írták meg, úgymond, a hun-magyar atyafiságot a Niebelung munkában. Sem nem tagadom, sem igazat nem adok a derék szerzőnek abban, hogy az Atilla-féle hun história a magyar hazai krónikákba a német Niebelungból sompolyodott be. De hogy minden hun tudomást a német keresztény papoktól kölcsönöztek volna a magyar krónikások illetőleg a magyar nemzet, ezt a föntebb elsorolt adatok után annál kevésbé lehet elfogadni, mert azt csak nem állíthatja Hunfalvy Pál, hogy a byzanczi és a X. századi nyugoti írók, köztök az olaszok, később a XI. vagy XII. századbeli német papoktól tanúlták el a magyarok hun praedicatumát, mi rút anachronismus lenne; valamint azt sem lehet tagadni, hogy a svájczi köznép szájról szájra menő szóha-

[1]) Tudománytár III. k. 229. V. k. 137. Zsebkönyv 490 l.

Digitized by Google

gyománynyal századokon át tartotta fenn a magyarok hunságát. A hun tudomásnak a magyarok közti szájról szájra adását bizonyítja Rubruquis már idézett 1254-ki jelentésében, hol az van írva, hogy a mit ezen utazó szerzetes a Pascatir, — Baskiriát értette, — földnek magyarságáról s arról írt, hogy onnét szakadtak a hunok, kik utóbb hungaroknak hívattak, azt mind azon dominicanus-praedicator szerzetesektől hallotta, kik a tatárjárás előtt ott fordultak meg, különösen hangsulyozza pedig Rubruquis ebbéli tudása kutforrását azzal, hogy más európai tartományokra vonatkozó történeti adatokat, — megnevezvén Magyarországot is, — a krónikából lehet meríteni.

És most egy kitérést koczkáztatok. Magyarországnak kivált felső erdős vidékein, hova a magyar királyok vadászni eljártak, több üde vizforrás van, melyek »királykut«, vagy »királyforrás« nevet viselnek s ezekhez holmi mondák függesztvék a vadászó királyok kalandjaiból. Ilyen eredetet nem véleményezek ugyan a hont-megyei »Szitnya« hegy és vár nevének, de alkalmasnak tartom arra, hogy e helyen, midőn a szóhagyományok folytonosságáról van szó, megemlítsem. Midőn 1874-diki szeptemberben a magyar történelmi társulat küldöttei előtt Körmöcz főbánya-város tanácsa és községe az ottani városi gazdag levéltárt kitünő készséggel megnyitotta volt, több nagybecsű ottani leletmények közt, rájött a küldöttség, illetőleg csekély személyem azon eredeti feliratra is, melyet a hét szövetséges bánya város 1573-ban a királyhoz intézett oltalmat kérvén a fenyegető török becsapások és elfoglalás ellen, hol a bánya vidék véd fekvésének és eszközeinek hiányai elsoroltatván, többi közt ezen kifejezés is előjő: »Mons Athilae, quem alias Szithnam vocant«.[1]) Bármily elfogúlatlannak is, lehetlen hogy föl ne tünjék az »Athila« és a »Szitna« vagy »Szitnya« név, melyek a hún mondákra is visszavezethetők. Szitnának a Scitha szóval hasonlata is észlelhető. Az ős Szitnya vár, mely ezen szédítő hegymagoslaton épült, most romban hever, romban Atilla vára.

Volt idő az ős múltban, midőn némely fényes népnevek

---

[1]) Ezen okmánya így van lajstromozva: fons 26, fasc. 5. Nr. 732. Anonymusnál is »Athila« van írva.

Digitized by Google

nagy súlylyal bírtak a közvélemény előtt. Ilyen volt a római név, melynek varázsa meghódítá a rómaiatlan byzanczi görögök büszkeségét, kik azt sok századokon át nem átallották cserébe venni föl a Periclesek és Nagy Sándorok fényesebb jelzője helyett. Ennél semmivel sem volt indokoltabb, szemben a hős Német Armin népe vitézségével Nagy-Károly és vele nem hasonlítható utódi igénye a már megalázott római névre, melyet oly szellemileg kigúnyolt Voltaire. Annál józanabbnak tekinthető a magyar nemzet azon szerénysége, hogy mind a mellett, habár a hun és Atilla fénynevek használatát a keleti s nyugoti írók és népek szokásából igénybe vehetné, ezen névbiborba burkolódzni nem érez vágyat s déli szomszédjait nem utánozza.

A magyarok hun nevéről menjünk által a magyarság másik keleti szabású nevére: a »baskir vagy baskurd, baskard stb., Baskiria, Baskardia, Pascatir« nevekre. Ez az ásiai magyaroknak és ásiai Nagy-Magyarországnak arab neve, a nélkül, hogy azt az arabok találmányának kellene tartanunk. Sajátságos phoenomenon, hogy az arabokon kívül sem a kelet más népei, sem a nyugotiak e nevekkel a magyarok és országuk jelzésére nem éltek, hanem csak az arabok kirekesztőleg. Ha ezen szónak betűit és nem értelmét keressük, megtaláljuk azokat Pray kalaúzolása mellett, már a keresztény aera első századaiban ott, hol a De-Guignesi chinai kútfők szerint az állítólag China szomszédságából nyugotnak indúlt hunokról írva van: hogy »in provincia Baschiriae« telepedtek le; de Baschiria szűk volt nekik s azért küljebb a caspi tenger felé terjeszkednek. Lehet, mondja Pray, hogy onnét Juhariát birtokukba vették, de ez nem volt a hunok ősi fészke. Az Atilla-kori hunok egy csoportja még Baschiriában tartózkodik s így ez akkor Atilla nagy világbirodalmának tartománya. Ezen adatok lehozzák Baschiria emlékezetét az V-ik századig, de utána megszakad Baschiria neve a X-ik századig, midőn azt és lakosait, a baskireket, az arabok felszínre hozzák. Különben a hunok Baschiriája ez idő szerint csak kártyavár, mert azt Pray azon chinai forrásokra fektette, melyek még sok kérdés és nehézségek alá esnek. Még ha fel is tesszük a hun Baschiria létezését, homályba borong az, vajjon a hunok előtt s a hunokkal együtt magyarok lakták-e azt? Erre sehonnét nemr eményllhető

Digitized by Google

kielégítő felelet. Érjük be hát azzal, hogy a X. és utána következő századokban az volt az arabok Baskiriája, melyet nagy Magyarországnak tartunk, s a mi főbb, hogy azt magyarúl beszélő nép lakta, kiket az arabok baskireknek szoktak volt nevezni. Ezen azonosság tudatában az arab írók, milyen a X. századi Ibn-Haukal, a XII. századi Edrizi, a XIII. századi Jakut, a XIV. századi Abulfeda, mint más helyen látni fogjuk, a dunai Magyarországot is Baskiriának, népét pedig baskireknek nézték. [1]) De ebben, mi valóban feltűnő, sem keleten, sem nyugoton utánzásra nem találtak.

A magyar Onomasticon tárgyalásánál első hely illetné a nemzet saját nevét: a magyar nevet, ha annak eredetét, értelmét-szóval történetét előadni képesek volnánk, de mivel ezekről alig tudunk többet a semminél, azért azt utoljára hagytam. A mi eddig erről honi és külföldi íróktól mondva van, az a meddő hypothesisek sorába való. Egy ilyen külföldi szorgalmas író, kire némely hazánkfiai sokat adnak, a finn-altai népek neveit két osztályba teszi, a mennyiben azok vagy a föld, vagy a víz embereit jelentik. Az elsők közé szerinte nem számítandó a magyar faj neve is. Így folytatja tovább: hogy a »ma-ger« szóban biztosan felismerhető a föld-emberek neve s értelme, mert a vogul »Eär« ember, a magyar »gyer-m-ek« szóban van visszaadva, »ma« pedig a nyelvek körében igen elterjedett szó, föld vagy tartomány, vagy ország jelentéssel. Az is, úgymond, feltehető, hogy a magyarok magokat eleinte »Ugreknek« nevezték, a mely szóban a »gar« ember rejlik, mert Constantinból tudva van, hogy a »megeri« név a hét nemzetségek egyikének neve, melyből Árpád s utódi származtak. Ennek emelkedő tekintélye lehetett oka, hogy a közönségessé vált »megeri« név, a régibb unger nevet kiszorította s helyette amazt közönségessé tette, míg a szomszéd külföldiek a régi unger névhez ragaszkodtak. Hajlandó tovább tudós írónk feltenni, hogy a »Badschgird« (sic) csak mellékes alakja a magyar névnek. Ekép szerinte az El-Bachi írónál a pannoni magya-

[1]) Jerney Tudom. Tár. 1844. 158, 164. D'Ohnson, Jaubert, Fräher munkái után. Tud. Tár. 1842, 81. Hammer-Purgstall, illetőleg Rei naudnál is bizonyító adatok lelhetők.

Digitized by Google

rok neve »Boschdschard«, (Basgard) Masudinál »Baschkird« kazwinininél »Baschhirek.« — De Ibn-Dustánál és El-Bekrinél már előjő a »Modschar« és »Modschgarie« név, mely szóalak közel jár a Badschgardhoz. Eddig vannak Rössler nézetei.[1] Ezen adatok csak kis részben voltak tudva s még kisebben felhasználva honi íróink által. Pray ugyan Abulfedának régibb egyes országokra vonatkozó munkáji után a »Modzsgar« nevű arab divatáról tudomással birt, mint az 1801-ki Hist. Reg. Hung munkájában olvasható, de arra semmi súlyt nem helyezett. Hammez-Purgstall tudós internuncius érdeme, hogy 1841-én a magyar Académiát Reinaud s társa által 1834—1840-ben Párisban kiadott Abulfedára s különösen ennek a magyarokat érdeklő szövegére figyelmezteté, mely szerint a magyarok saját nemzet neve »Modzsgar« szóalakban a kelet népei, jelesen a tudományos miveltség nagy fokán álló araboknál divatos volt.[2]) Ázsia népeknél, arabok, perzsák, törököknél nemzetségi nevünk az ottani nyelvek sajátsága szerint »Madzsar« kiejtéssel, országunk pedig »Madzsaritstan« alakban régtől fogva mostanig folytonos használatban van. De ezen eredeti népnevünk, ha tán tudva is volt, a latinos világ s a nyugot-európai népek előtt, gyakorlatba nem vétetett. S alig hibázunk, ha feltesszük, hogy arra csak akkor adódott alkalom, mikor a magyar nyelvet a közel múlt XVIII. századi külföldi tudósok figyelmükre méltaták abban a magyar népnévre akadtak. Elsők hihetőleg a németek valának, kik az ungereket »Madjaren« névvel jelelék. Legnagyobb gúnyolónk Schlötzernek is jó része van abban, hogy a german tudósok a »Madjaren« szóval megbarátkoztak. Ellenünk írt munkáiban fölös számmal használja azt.

A magyarok eddig elsorolt s hihetőleg tudtunkon kívül még több a keleten elhalt népnevei, kettőt kivéve, ugymint a ungert változataival és a magyart, mind elenyésztek. Ha ennek okát keressük, legvalószínűbben az a szövetkezés és generalisatió szellemében megtalálható; mikep az más sok ágra és fajra terjedett nagy nemzetnél is a középkorban feltűnően jelentkezik

[1]) Roman. Stud. 158, 159, követi a Magy. Ethnogr. is 403 l.
[2]) Jerney Tud. Tár. 1842. p 81—100.

Digitized by Google

Így például a német nagy nemzet egyes népeinek mintegy 150—160 neveit ismeri az őstörténelem, melynek néhány század lefolytán hat nemzetben, vagyis hat nagy népágban összefolynak, úgymint az alemanok, (svabok) frankok, bajorok, szászok, thuringiak és frizekben. Azon kérdésre: hova lettek a többiek? nehéz, ha a szövetkezés és genermanisatióhoz nem ragaszkodunk, teljesen kielégítő megoldást nyerni.[1])

A nagy sokaságú szláv nemzet régi fajait is mintegy 157-re teszi a szorgalmas Safarik, melyek azonban most csak hat vagy hét nagy ágban, úgymint: orosz, lengyel, bolgár, horvát, szerb, cseh és vendben szorúlnak össze.[2])

BOTKA TIVADAR.

---

[1]) Puchner után: »Die deutschen Völkervereinen.« Dudik Mährens Allgem. Gesch. I. B. 47.

[2]) Slovenske Starožitnosti. V. Praze 1863. I. k. 648—666.

Digitized by Google

TÖKÖLY SEBESTYÉN

MEGSZERZI KÉSMÁRKOT.

Azon belviszályok és harczok alatt, melyek I. Ferdinánd és János királyok között a magyar trón birtokáért folytak, sok új ember, sok homo novus rakta le családja jövendő nagyságának alapjait. Nem egy volt köztük, a ki azt eszének, sok ki fegyverének, legtöbb talán, ki hűtlen elpártolásainak köszönheté s csak kevésről mondható el, hogy miután lábát egyszer megvetette, a birtokba vett várat vagy sziklafészket nem oly tettek tanyájává aljasítá, melyeket mi — a késő nemzedék — rablásnak nevezünk, s a melyek miatt aztán az unokáknak volt mit tenniök, hogy azt a rozsdát, melyet őseik kardja fényén kezök szenyje ejtett, ledörgöljék.

Később ez üzelmek lassanként megszüntek; de úgy ez időkben, mint a század végén vajmi fehér holló volt az, ki vagyonát, hatalma s tekintélye alapját oly polgári tevékenység által szerzette meg, mely ugyan már régen is a jóllét szülőjeként volt ismeretes; de nálunk legalább a XVI. században nem nagyon kultiváltaték, t. i. a kereskedés által.

Ilyen ritka homo novus, ilyen fehér holló volt Tököly Sebestyén, az egyszerű nagy-szombati polgár, az az ember, a kinek száz év eltelte után egyik unokája két ország fejedelme, a kuruczok sokat hánytvetett királya lőn.

Wagner[1]) és Genersich[2]) elég bőven beszélik el, mint küzdötte föl magát Tököly Sebestyén Késmárk birtokosává; amaz egy névtelen egykorú elbeszélését adja, emez Wagner közlemé-

[1]) Analecta Scep. II. 296 s köv.

[2]) Christ. Genersich. Merkwürdigkeiten der königl. Freystadt Kesmark, 1804. I. 261. s köv.

Digitized by Google

nyének fölhasználásán kívül a városi levéltár adataiból is merített, és így, legalább a végeredményt tekintve, sok újat e tárgyról mondani nem lehet. De lehet és kell Tökölyt szebb színben, kedvezőbb világításban tüntetni föl, mint különösen Genersich, a ki csak a bár egykorú, de hiányos és elfogúlt városi följegyzések után indúlva, vagy a későbbi czivódásokat tartva szem előtt, abban a pörfélében, mely Késmárk birtokáért folyt, a lehető legfeketébbre festi. Másrészt se Genersich, se Wagner nem tudják azt hogy a mien a jó késmárki polgárok annyira boszankodának, — mindaz a felsőbb regiókban is sok bajt, huzavonát és bosszúságot szerzett, s hogy tán az egész ügy a késmárkiaknak is kevesebb gyötrelmet okoz vala, ha a kormány Késmárk birtokára oly nagy súlyt nem fektet s a dolgok menetén Rudolf császár tanácsosai csomót nem kötnek. — Én ez érdekes tárgyat ez oldalról szándékozom, fölhasználva Wagnert s Genersichet is, eddig ismeretlen levéltári anyag alapján megvilágítani.

Tököly Sebestyén s a Tökölyek származásáról már régentén többféle versio forgott közkézen. Némelyek, ezek közt Bél is, őseit már Mátyás király alatt vitézkedtetik s egy (Wagnernál közlött) apokryph genealogiai tabella szerint a Mátyás alatt harczolt Jánosnak lenne a mi Sebestyénünk dédunokája. Mások[1]) szerint Tököly Sebestyén Temesvárról került Nagy-Szombatba, mint lókereskedő letelepedett, házat vett s a város polgára lőn. Wagner azt mondja egy ismerőse állítása után, hogy Tököly Sebestyén 1572-ben nyert Miksától nemes-levelet s ettől kezdve Tekelházát használta praedicátumúl. Ismét mások, a két ellentétes véleményt oly módon combinálták, hogy Tököly Sebestyén a régi Tökölyek utódja ugyan; de a család a török pusztításai következtében elszegényedvén, e tagja kénytelen lőn oly »piszkos« mesterséggel foglalkozni, mint a milyen a lókereskedés. — Annyi bizonyos, hogy mikor Késmárkot megvette, azon a vidéken nem mint kereskedő, de mint birtokos, nemes ember ismeretlen volt,[2]) s tekintve azt az ellenszenvet, melylyel a késmárki polgárok részéről találkozott, nem csoda, ha a legkülönfélébb mendemondák keringtek róla. Ilyen mese az, miszerint mint temesvári

[1]) Thuróczi László Wagnernél.

[2]) Genersich I. 264.

Digitized by Google

marhakereskedő [1]) egy török basa bizalmas emberévé lőn, s midőn az keresztyénné akart lenni s csak a jó alkalomra várt, hogy a török földről elillanhasson, kincsét Tökölyre bízta, a ki a basa bízalmával rútul visszaélt, azt egy másik török basánál kijelenté, kincsét, pénzét pedig magánál tartá, hogy az ebűl szerzett vagyonnal gazdagsága alapját megvesse. Keveset hihetünk e jámbor mesének, ha tudjuk, hogy azt Thúróczinak [2]) egy olyan ismerőse mondta, a ki a történetkét egy kilenczven éves öregtől hallá, a kinek viszont Tököly István udvarában mesélték, s a ki azt is állítá, hogy Tököly Sebestyén Lengyelországból eredt s neve fölvett vagy elrontott név.

Bármint legyen a dolog, annyi igaz, hogy a nagy-szombati civis 1570—80 közt híres, pénzes kereskedő volt; [3]) Lengyelországtól le a török birodalmig s Austriától Erdélyig nagy üzleti összeköttetéssel bírt, kár hogy csaknem semmitsem tudunk kalmári tevékenységéről, érdekes adatok volnának mivelődéstörténetünkhöz. — Ha valamely megszorúlt urnak nagyobb összegre volt szüksége s tőle kért, Tököly uram jó conditiók alatt ugyan, de szívesen megnyitá erszénye száját; egyszerű utalványára az ország másik felében sokat adtak; írása kész pénz volt a debreczeni kereskedőknek — s ha Rudolf császár vagy Ernő főherczeg, illetőleg kormányuk pillanatnyira (a mely pillanat különben csaknem végtelen volt) a pénzmag dolgában szűket látott, ha a pozsonyi vagy szepesi kamrának nem volt költsége, a mien a végházak őrségeinek élelmet vagy bort vegyen: Sebestyén uram örömest segített, a miből segíthetett.

Éles elméje, jó fölfogása a kereskedőknél szokásos igyekezettel párosult nála, [4]) sokat mert, sokat nyert, fölgazdagodott —

---

[1]) Dacianus Simplicissimus (Wagnernél IV. 157.) »..... wie der Graff Tekelyi, welcher nur von viehhändlern herkäme (ob sie aber nun diess zum spott ihme nachredeten, weis ich nicht)...« stb.

[2]) Wagnernél IV. 159. »Rem ego hanc quemadmodum retuli, duodecim ab hinc annis dum in origines familiarum inquirerem ab emerito nobilissimoque Scepusiensium viro didici, cui amica intercesserat consvetudo cum quodam nobili altero propemodum nonagenario, qui in aula Stephani Tökölii diu multumque versabatur.....«

[3]) Később hozok föl erre nehány adatot.

[4]) Thúróczi L. is azt mondja i. h. »Sebastianus Tökölyius humili

s akár az elődök emlékezete indítá arra, hogy neve fényét ismét helyreállítva, akár az egyszerű emberi vágy: az előre való törekvés lakott benne s érezte azt a mit később épen az ő érdekében írt az egri püspök a császár-királynak, hogy »de iure naturae a minori ad maius ascensus datur«: elég az hozzá, ő vagyonosnak s képesnek érzé magát arra, hogy nevet, családot alapítson s azok közt, a kik karddal és tanácscsal szolgálnak honuknak és fejedelmöknek, az ország nagyjai közt helyet foglaljon. E czél lebegett folyton szemei előtt s azon volt, hogy minden cselekedete egy-egy lépéssel közelebb vigye kitüzött czéljához. Hogy föladatát elérje terjedt földbirtok volt ahhoz abban az időben a legelső kellék, s miután az egyszerű nagy-szombati polgár már 1572-ben nemes-levelet kapott, a 70-es évek végén elérkezettnek látta az időt, fekvő-birtok szerzésére is — és így veté szemét először Vöröskőre.

A pozsony-megyei számos uradalommal bíró, regényes fekvésű Vöröskő vára ez időben a gazdag Fugger-család birtoka volt. Az 1522. évben Mária királyné férjétől adományúl nyerte azt, s bár kedvencz kirándulási helye volt, politikai okokból már 1523-ban Thurzó Elek s János testvéreknek conferálta, a kik viszont különféle körülmények miatt az 1535. évben Fugger Rajmond, Antal s Jeromosnak adták el 105 ezer magyar forintért, miután már előbb egy ízben 107 ezer, később pedig 16 ezer, fortot vettek föl Vöröskőre kölcsön a Fuggerektől s azt visszafizetni nem voltak képesek. [1]) 1578-ban Fugger Kristóf és Antal fiai eladták Vöröskőt Tököly Sebestyénnek 100-ezer tallérért; de az adásvételi szerződés nem lőn végrehajtva, mert Rudolf császár azt, nem tudni miokból, ellenezte.[2]) Tököly a császár beleegyezését hiában sürgette; Rudolf

---

natus loco, sed vafro ingenio praeditus et ad audendum quodlibet prompto parato«..... stb.

[1]) Kalászatok a vöröskői levéltárból. Jedlicska A. (Századok 1869. 453. lap.)

[2]) S így — a mint a következőkből bővebben ki fog tünni — nem áll az, a mit Albrecht J. mond (Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Hormayr és Mednyánszky 1829. pag. 387), hogy t. i. a vétel Fugger Kristóf halála miatt nem sikerült volna.

Digitized by Google

okát nem adta vonakodásának, de a gazdag kereskedőt, kinek teli erszényét kormánya nem egyszer igénybe vette, nem akarta vigasztalás nélkül elbocsátani s azzal bíztatta, hogy bárhol egyebütt fogna is Tököly jószágot venni, nemcsak nem ellenezi ő fölsége, de ha Tökölynek a vételre elegendő költsége nem leszen, pénzül is segítségére fog lenni. [1])

Tököly Sebestyén a válaszban, megnyúgodott s a következő évben a császár igéretében bízva Késmárk megszerzésére az első lépést megtette s nemcsak nem szorúlt Rudolf segélyére, de még ő állott jót a magy. kamaráért s adott annak tekintélyes összeget kölcsön.

Késmárkot, Savnikot s a szomszédos nagy kiterjedésű uradalmakat János király, uralkodása első felében Lasky Jeromosnak a kalandos diplomatának örökjoggal adományozta, a kiről annak birtoka fiára Albertre szállt. Az alma nem messze esett fájától, Albert nem volt semmivel sem különb apjánál, ép olyan kalandor mint az, azonban annak esze nélkül, a ki nagyúri módon — a mint, hogy az is volt — szeretett költeni. Már 1571-ben 10,000 frtot vett föl Késmárkra Ruber János fölső-magyarországi kapitánytól oly föltétel alatt, hogy ha azt 1572. Szt.-György napjára meg nem fizetné, a birtok maradjon Rubernál három évre — és így tovább.[2]) 1575-ben tűz ütött ki Késmárkon, mely a várat is megrongálta, ugyanekkor Ruber kimenti, s Kassára viszi Laskynak (épen férje által) fogságban tartott nejét, s midőn a beteges asszony meghal, fényesen eltemetteti. Ezek és egyéb körülmények miatt annyira megy a dolog, hogy 1577-ben már Késmárkon, az időközben szintén zálogba adott Savnikon s a hozzájuk tartozó birtokokon 42,000 frtja volt Rubernek Lasky-

---

[1]) Tököly folyamodványa kelet nélkül (1582. január) »... Superioribus annis cum Piberspurgum (*Bibersburg-Vöröskö*) emissem, nec tamen annuentiam super emptione a Vestra Maiestate impetrare possem: responsum mihi fuit a Vestra Maiestate clementer, quod ubicunque locorum alias in Ungaria bona emere vellem, id non modolicitum mihi esset futurum sed si ad emptionem eorundem bonorum forte ipse sufficiens non essem, etiam auxilium mihi Vestra Maiestas clementer latura esset.... ....« stb. Eredeti, a bécsi cs. és k. állami levéltárban.

[2]) Wagner és Genersich i. h.

Digitized by Google

nál, s midőn később Ruber maga is megszorúlt — 1579-ben a nála zálogban levő összes Lasky-féle javakat Késmárkkal s a várkastélylyal együtt zálogba adja Tököly Sebestyénnek ugyancsak 42,000 frtért.

Tököly — a császár igéretében bízva [2]) meglépte az első gradust a Parnassusra, s midőn Késmárkot bár csak mint zálogbirtokot kezéhez vette, gondosan széttekintett a második lépés után, mely abból állt, hogy valamiképen Késmárk örökjogát is megszerezze. Terve igen egyszerű volt. Azt tudta, hogy Ruber mint takarékos ember azt a 42,000 frtot nem a maga szükségére vette föl, hanem mint a felső részek lelkiismeretes parancsnoka a rábízott végházak s a fizetetlen zsoldosok szükségén segített saját erszényéből, számítván arra, hogy a pénzt Rudolf vagy Ernő főherczeg rövid idő alatt visszaadatják neki. [1]) Tököly azonban nem azért állott évek óta összeköttetésben a mindig pénzbajban szenvedő kormánynyal, hogy át ne lássa a jó Ruber reménységei hiú voltát vagy legalább azt, hogy Ruber türelmét a gazdag ugyan, de szerfölött fösvény Rudolf bizonnyal megpróbálja. Számított arra, hogy ha Laskytól Késmárk örökjogát megszerzi, Ruber, a ki majd nem fog fizetni tudni, lassanként vagy belenyugszik az ügyletbe vagy egy újabb summával lekenyerezhető lesz. E gondolatban ment föl Bécsbe, hogy az ott időző Laskyval találkozzék.

Az első találkozás nagyon kellemetlen volt. Lasky dühbe jött, hogy Ruber a zálogban bírt javakat ismét zálogba adta, s a jelenlevőknek nagy bajba került megakadályozni, hogy Lasky és Sebestyén uram kardra nem mentek. De a haragos főurat Tököly lassankint lecsillapítá, sőt sikerült titkos tervét Késmárk örökjoga iránt elérni. A véletlen úgy hozta magával, hogy mind a két férfi vőlegény vala. Tökölynek eddig is czélja volt ugyan

---

[2]) »Fretus itaque tali Vestrae Maiestatis responso et oblatione certa summa pecuniae subveni magnifico domino Joanni Rueber tunc pecunias quaerenti ac arcem cum oppido Kesmark eiusdemque pertinentiis mihi ab ipso iure pignoraticio certis sub conditionibus accepi.« T, említett folyamodása.

[1]) Ezt mutatja Rubernek egy 1581. sept. 30-iki levele. Bécsi cs. kir. levéltár.

Digitized by Google

Késmárk örökös ura lenni, az a körülmény azonban, hogy az ország előkelő családja leányával Nagylucsei Dóczy Zsuzsánnával jegyben járt, csak fokozta vágyait; míg Laskynak a mindig pénz zavarban lévő főúrnak most is pénz kellett, hogy a franczia királyi udvarban növekedett menyasszonyát illő fénynyel hazaszállíthassa — s így lőn a nervus rerum gerendarum a közösen elfogadott alap, a melyből kiindúlva az egyességet a nagyszombati káptalan előtt oly módon kötötték meg, [1]) hogy Tököly fizet Laskynak 18,000 frtot, s ha Lasky három év alatt az egész summát, t. i. a 18,000 és 42,000, összesen tehát 60,000 frtot vissza nem fizeti, Késmárk, Savnik s a hozzájok tartozó javak örökjoggal a Tökölyé legyenek. Még azt a szívességet is megtette Sebestyén úr, hogy Laskyért — annak egyszerű elismervényére — jót állott 7000 frtig a lengyel főur bécsi hitelezőinél, [2]) a minek viszonzásául aztán Lasky megengedi a késmárki polgároknak, hogy Tökölynek mint ideiglenes uroknak hűséget esküdjenek. Tökölynek ez engedélyre szüksége is volt, mert lakadalmát — épen e napokban — Késmárkon akarta megülni, a jó nyárspolgárok pedig, a rőf s egyéb honoratior szerszámok lovagjai nemcsak büszkén lenézték a volt »lócsiszárt,« de határozott antipathiával viseltetének irányában s pressiója ellen már ekkor Laskytól kértek segítséget. [3])

Sebestyén úr dolgait Bécsben a lehető legjobban eligazítva, tekintélyéhez az örökjog megvétele által a fundamentomkövet

---

[1]) Wagner és Genersich i. h.

[2]) A később idézendő s a bécsi cs. levéltárban levő akták mindig 25 ezer frtról beszélnek, mint a mennyiért Lasky Tökölynek engedte örökjogát. Mivel Wagner egykorú feljegyzések, Genersich pedig a városi könyvek után csak 18,000-t mondanak, másrészről azonban Genersich is említi a 7 ezer frtot, azonkívül T. egy későbbi (1584.) levelében szól egy bizonyos összegről, mlyet Lasky ért Bécsben fizetett ki: az ellenmondást, úgy gondolom, megegyeztethetőnek, hogy miután a Lasky helyett jótállott összeget, Tököly volt kénytelen megfizetni, ezt a 7 ezer frtot is a vételárhoz csatolta s így lett — a bécsi aktákban — 18 ezerből 25 ezer.

[3]) Lasky jul. 6. 1580. Bécsből ígér is nekik segélyt, de miután Tökölyvel megegyezett, jul. 18-kán engedelmességre szólítja a polgárokat.

Digitized by Google

lerakva, visszajött hogy betöltse szíve gyöngédebb vágyait, nejévé tegye azt a kit igazán szeretett (a mire — a Wagnernél közlött síriratoktól eltekintve — elég bizonyság az is, hogy 16 évi házas életük alatt neje 12 gyermekkel ajándékozá meg) s általa az ország legelső családaival rokonságba jőjjön; mert a nagylucsei Dóczy-család a Batthyániakkal, a Nádasdyakkal, a Thúrzókkal s a Nyáriakkal atyafiságban vala. De itthon fölfordúlt világra talált. — Alkudozásaiban Ruber nélkül számolt s ez a mint a Laskyval történt egyezkedésnek hírét vette, addig míg Tököly jegyesénél időzött, összeszedett 10,000 frtot, s mint azon összeget, melyért eredetileg maga Késmárk ő nála elzálogosítva volt, a szepesi káptalannál protestatiója mellett letevé s nem tekintve azt, hogy ő az összes Lasky-féle javakat 42,000 frtért egyetemlegesen adta zálogba Tökölynek, sem azt, hogy ha jogában állott volna is Késmárkot a többi javaktól elkülönítve kiváltania, fassiója szerint azok birtoka 1582. Sz.-György-napig Tökölyt illeté: Késmárkot a várkastélylyal s a hozzá tartozó javakkal hatalmasúl elfoglalta. — Tököly midőn jegyesével Késmárkra érkezett, a várkastélyt s a város kapuit Ruber őrségével megrakva találá s kénytelen volt a városházán megszállni, lakodalmát ott tartani — a miben Ruber őt nem is gátolta. Az első napokban a Tököly birtokában maradt jószágokból bőven jött az élelem, de később az őrök a jobbágyok szállítmányait elfoglalák, úgy hogy Tököly kénytelen lőn élelmét a piaczon beszerezni, s midőn ezt is megtilták neki s csak abból élhetett kíséretével együtt a mit jó emberei hordoztak a városházára — körülbelől kétheti daczolás után megunta a kényes helyzetet s ifjú nejével Savnikra távozott, szívében bosszusággal s keserűséggel eltelve Rubert iránt, a ki a mézes hetek örömeit elrontá s igaz jogait erőszakkal tapodta. [1])

A mit eddig épített, azt lerombolva látta. Büszkeségét érzékenyen sértette az, hogy szép, fiatal, előkelő felesége, kit igazi úrnővé ígért tenni, kinek állandó lakást, sértetlen tűzhelyet akart biztosítani, kit várkastélyába akart vinni, mindjárt a házasság első napjaiban egyik udvarházból a másikba költözni kénytelen

[1]) Waner II. 300. Genersich I. 269.

Digitized by Google

len, a mint Sebestyén úr mindezeket későbbi folyamodványaiban Rudolf császárnak nagy méltatlankodással panaszolja.[1]) Bántotta végtelen, hogy igazaiban éppen az gátolja, kitől mint a fölső részek főkapitányától bárhonnan történhető támadások ellen védelmet kellene nyernie. De nyugtalanítá az a talán nem is alaptalan gyanú, hogy Ruber tettének nemcsak privát indoka van, hanem, hogy abba a császárnak legalább hallgatag helybenhagyása is belejátszik, a mint később azt elég alkalma volt nagy keserűséggel tapasztalnia. — Tököly Sebestyén maga, a fenmaradt adatok után ítélve, egész a Bocskay-féle mozgalmakig persona grata volt ugyan Rudolf előtt, de Késmárkot úgy a császár, mint tanácsosai nem örömest látták kezében. Késmárkot a prágai udvarnál Lengyelországhoz való közelsége miatt mint végházat tekintették s mindenképen jobbnak vélték, ha az Ruber a főkapitány kezén van, mint Tökölyében, akár azért mert Tököly még ekkor kevésbé volt kardforgató ember, akár azért, hogy iránta is mint, akkoriban a magyar urak iránt gyanakodással viseltetének s tekintettel a magyar származású lengyel királyra, Báthory Istvánra, attól tartottak, hogy a lengyel uralom alatti szepesi kapitányság szomszédságában fekvő Késmárkot magyar birtokosa könnyen a lengyel király kezére játszhatja, mihelyt valamely törvénytelen királyi rendelkezés ellen való protestálás után üldöztetni fogna és sarokba szoríttatnék.

A szenvedett sérelem után, — mely hosszas czívódásnak lőn okává s annyi tanácskozást oly nagymérvű correspondentiát vett igénybe az udvar s Ernő főherczeg részéről, a mennyivel nem egykét fontos és égető szükségű államügyet lehetett volna elintézni —, első dolga volt Tökölynek Rudolf császár s Ernő főherczeg előtt panaszkodni; könnyen eszközölt is ki parancsokat az iránta, mint mondám, jó indulattal viseltető Rudolftól, de hogy Ruber is könnyű szerrel replicázott e parancsokra, az érintett okoknál fogva nagyon érthető. »Mandatorum magnus est numerus qui diversis vicibus tum a Vestra Maiestate tum a sua Serenitate ad eundem dominum Ruberum datus est« — mondja később egy kemény hangon irott folyamodásban Se-

[1]) Tököly több rendbeli folyamodványait alább még idézni fogom.

Digitized by Google

bestyén úr,[1]) — de Ruber mindezeket »vel floccifecit semper vel suis excusationibus ita obfuscavit ut eius potius quam mei et iustitiae ratio fuerit.« Tököly azonban nem mulasztá el rokonai által is mindent elkövetni az őt úgy látszik kedvelő s irányában le is kötelezett Ernő főherczeg előtt; több ízben személyesen adta elő panaszát, sürgette ügyét, kért s könyörgött jogaiért, míg végre a főherczeg engedett.

Ernő főherczeg épen nem tartozik történetünk rokonszenvesebb alakjai közé. Ekkor a magyar ügyek élén állott s tanácsosai által vezetve épen ez időtájban mindent elkövetett, hogy a magyar országgyűlések energicusabb szónokait elnyomja, elhallgattassa bármily ürügyek alatt is, a miknek keresésében az egri püspök s királyi helytartó a »mephistói jellemű« Radéczi István nem kis segélyére volt. Az azonban tagadhatlan, hogy Tökölyvel szemben a lehető legszebben viselte magát; ennek igazát, jogait a prágai udvar ellen erősen védelmezte, s hogy védelme hathatósb, olyan legyen, a mi elien a cseh tanácsosok ne »tanácsolhassanak,« kiegyezteté Tökölyt Ruberrel s az egyességet saját maga neve s pecsétje alatt sanctionálta.

KÁROLYI ÁRPÁD.

---

[1]) Kelet nélkül (1582. január) a bécsi áll. levéltárban.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

»*A rumun történetírás.*« (*Istoria Critica a Romaniloru. Pamentulu terrei Romanesci. Volumulu I. Intinderea. Nomenclatura. Actiunea naturei. B. P. Hašdeu.* Bucuresci, 1875.)

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A magyar irodalomnak szemrehányást tehetni, hogy alig veszi figyelembe azon népek irodalmait, különösen történelmi munkájikat, a melyek szorosabb kötelékben vannak Magyarországgal. Azt gondolom, némi hézagot pótolok tehát, ha a rumun történetírást ismertetem. Hašdeu neve ismeretes főképen ezen a téren. »A rumunok kritika historiájá«-nak első kötete a második kiadásban van előttem (másik kötetét, talán a háborús mozgalmak miatt, nem kaphattam még). Nemcsak egyesek mind különkülön, mind társaságban egyesülve, hanem a rumun kormány is pártolták és pártolják a munkát; azt tehát a rumun nemzeti szellemnek hivatalos nyilatkozása gyanánt tekinthetni. Történtek ugyan kifogások is ellene, jelesen *Panu G.* által a »Convorbiri Litterare«-ben (irodalmi beszélgetések), a miket a maga helyén meg fogok érinteni: de Hašdeu azokat rosz hangnak nevezi az általános helyeslés összhangzásában, s merő tudatlansággal vádolja szerzőjöket. Valóban Hašdeu igen nagy történelmi apparatussal dolgozik, melyet tág körű nyelvismerettel tud érvényesíteni. Azonban a kútfők kiásásával *gyült* omladék el is boríthatja a történelmi valóságot.

Hašdeu a munkája előszavában a nemzetek korait az egyes ember élet-koraival hasonlítja össze. »A nemzetek gyermek-kora, úgymond, zajos erő-mutogatással, ifjuságuk barátkozási hajlandósággal, férfi koruk meg nemzetiességgel nyilatkozik.« A rumu-

Digitized by Google

nokra nézve a XIV. században tűnik fel a nemzetiesség kora, melynek hajnala kevéssel az előtt hasadt volt ki. A Dunának mindkét partján, a Balkán és a Kárpátok közt, a latín nemzetnek különböző részei egymásután oldozák fel az elsietett házassági kötéseket más meg más-féle idegen népekkel. A rumun-bolgár, rumun-kún, rumun-rutén, rumun-szerb, rumun-magyar amalgámák helyébe, vagy a saját magok közti apró rumun szövetkezések helyébe, *tisztán rumun államok* lépnek. Messze van ugyan még a geneticus egység fogalmáig; de annyira van, hogy a rumun rumun akar lenni. »Eme férfikor idáig mély sötétségben fekszik, melyet Hašdeu a kritikai fáklyával készül megvilágítani.« Nagy és nehéz munka; egyszerre nem lehet meg. Most a Rumun földnek történeteit, vagy mint maga nevezi, »a Rumun földnek territorialis históriáját« közli (offerimu de astadata Istoria territoriala a Terrei-Romanesci.[1]) Azonban terve Dáciának valamennyi ágazását foglalja magában, »elkezdvén Munteniával, *a hol Trájún hidja az első termékeny barázdába vetette a keleti latinosság magvait.*«

Az előttünk lévő kötet három tanúlmányra oszlik, a melyek elseje a *földrajzi kiterjedést* (intinderea territoriala) tárgyalja.

»A XIV. században egész a XV. század másik feléig Moldova igen kicsi és szegényes vala Munteniának nagyságához és gazdagságához képest; Moldova csak Bakóig és Berládig terjed vala délfelé. A magyar olvasó tudja meg, hogy Hašdeu Havaselföldet Munteniának nevezi. Moldovának kicsinsége az akkori viszonyok által lesz érthetővé. Küküllei János tanúsága szerint, Moldovát 1355 tájban alapítá meg a Máramarosból Bogdán vezérlete alatt kiszakadó oláhság.[2]) Ezt bizonyítja I. Lajosunk

---

[1]) A rumun szók leírásában a latin betűket nem fejezzük ki azon diacriticus jegyekkel, a melyek a kiejtést meghatározzák. A ki rumunul tud, azon jegyek nélkül is tudja az olvasást; a ki meg nem tud, annak nem használnak a jegyek.

[2]) Thuróczi, pars III. Chronicae Hungarorum, a Joanne Archidiacono de Kikullew Composita. Cap. XLIX. »Hujus etiam tempore Bogdan, Wayvoda Olachorum de Maramorosio, coadunatis sibi olachis ejusdem districtus, in terram Moldaviae, coronae Regni Hungariae subjectam, sed a multo tempore propter vicinitatem Tartarorum habitatori-

Digitized by Google

1359-ben kiadott oklevele is, melynél fogva oláh Drágosnak Gyula fiának (»fidelis Olahi nostri de Marmarusio«) azon érdemeiért, a *melyeket magának a Moldovai föld visszaszerzésében* az által szerzett meg, hogy több lázadó oláhot visszahozott, Máramarosban fekvő »Zalatina, Harpatokfalva, Kopácsfalva, Deszefalva, Hernersháza és Sugatagfalva« oláh falvakat (»villas nostras olachales«) új adomány czímével adta örökül.[1]) Bogdán és Musat Péter moldovai vajdák sokat tőnék, hogy 1355—1375-ig fentarthatták magokat Lajos magyar király megtámadásai ellen, úgymond Hašdeu.

Muntenia nagyságát pedig Mircsének (Hašdeu nagynak nevezi »*Marele Mircea*«) 1387. kiadott oklevele tünteti fel, a melyben az magát »minden ungro-vlachiai föld, a Kárpátokon túli részek és a tatár vidék uralkodójának, Omlás és Fogaras herczegének, a Szörénység, Szilisztria város, meg a Duna két partja urának nevezi egész a Fekete tengerig.« Azt a terjedelmet az egykorú Chalcocondylas is megnevezi, a kinek szavaiból, úgymond Hašdeu, részletes és alapos tudás szól mindenre nézve, a mi Romániában a XIV. és XV. század alatt történt. Hašdeu ezt hozza elő Chalcocondylasból: »A dákok földje Erdélytől, vagyis a Pannonia-Dákiától kezdve a Fekete-tengerig nyúlik el, határa jobb felől a Duna, bal felől az úgynevezett Bogdánia föld lévén.«

Minthogy Hašdeu munkájának ismertetésével a történelmi viszonyokat lehető világosságba szándékom hozni, a melynél az illető földek és népek akkori mivoltát jobban lehessen meglátni: nem fogom avval beérni, hogy az általa kiszakasztott helyeket megemlítsem, hanem itt-ott bővebben szólaltatom meg az idézett írókat. Ezt teszem most Chalcoconlylassal: »Pannonia, Bécs német városnál kezdődik s a Duna mentiben terjedvén kétfelé a dákokig (oláhok) és triballokig (szerbek) ér; északfelé a boëmekkel

---

bus destitutam, clandestine recessit: et quamvis per exercitum ipsius regis saepius impugnatus exstitisset, tamen crescente magna numerositate Olachorum inhabitantium illam terram, in regnum est dilatata. Wayvodae vero, qui per olachos ipsius regni eliguntur, se esse vasallos regis Hungariae profitentur, ad homagium praestandum obligantur cum censu persolvere consveto.

[1]) Fejér, Cod. IX. 3.

Digitized by Google

vagy cs:hekkel határos. — Ennek az országnak kormányzóji (ἄρχοντες) vannak, mindegyik baját kerületén igazgatván s a királynak engedelmeskedvén, a mennyire a törvény megszabja; mert az meg van határozva nálok. Királyuk nem nemzeti, hanem hol cseh, hol német, hol lengyel királyi családból vesznek magoknak királyt. A pannonok, fegyverzetre és életmódra nézve a németekhez hasonlítanak, de a fényüzésre hajlandók, mit a németekről és gallokról is mondhatni; vallásra nézve a rómaiakkal tartanak. Erős és a csatákban vakmerő faj. A kormányzók közül egyet választanak ki, a ki legközelebb álljon a királyhoz, s a ki kincstárnok (οἰκονόμος), de nem hívják fejedelemnek (μηδὲ ἄρχοντα ὀνομάζουσα). Nyelvök nem hasonlít semmi máshoz, egészen különböző akár a német, akár a cseh, akár a lengyel nyelvtől. Némely író azt tartja, hogy hajdan géták voltak, a Haemus hegységen lakván, de hogy a skythák által szoríttattak abba az országba, a melyet most laknak; más író meg azt véli, hogy dákok voltak. A mi engem illet, nem tudom, hogy kicsodák voltak hajdanában. A pannon nevet mind magok, mind az itáliaiak is használják; azért én sem akarom másképen nevezni. Királyi székök Budán van, mely egy gazdag város a Duna mellett.« Chalc. Lib. II., pag. 72, 73. a bonni kiadás szerint).

»Pannono-Dákia vagy is Erdély (Ἀρδήλιον) a Prasovo (Brassai- déli Kárpát-)hegytől Pannoniáig terjed. Az egész földnek belseje erdős, de sok városa van, melyek közt Szeben (Σιβίνιον) a főváros. Nyelvök részint a pannonoké, részint a dákoké; de életmódjok és szokásaik mind pannoniai. Minthogy a tartomány a pannon király alá tartozik, azért az kormányozza, a kit oda rendel a király a pannonok közől. A városok önállók (αὐτόνομοι) lévén Szeben főváros alatt helyes törvényekkel élnek. Valamikor a kormányzó megparancsolja, hadakozni mennek ugyan, s fizetik az adót: de saját ősi szokásaik szerint igazgatják magokat.« (U. o. Lib. V. pag. 253.)

»A dákok erős nép, a csatában vitézek, de nem nagyon rendezett állapotban élnek (οὐ πάνυ τι εὐνομουμένον,) falvakban laknak s leginkább nyájőrzést űznek (πρὸς ζὸ νομαδικώτερον τετραμμένον-inkább a szomszédságra hajlandók.) Földjök Erdélytől, azaz a pannoniai Dákiától kezdve az Euxinus tengerig

Digitized by Google

ér. Jobb felől a tengerbe sietö Duna, bal felől az úgynevezett Bogdánia föld van. A pannoniai Dakiától egy hosszú hegység, a Prasovo (Brassai) választja el. Határos vele a nomád skythák egy nagy része is, mely számos és gazdag nép, s Kazimir király alá tartozik, a kinek vezérlése alatt hadakoznak, ki maga is hadi vitézséggel kitünik. Ezen nomád skythától éjszakra a polanok (lengyelek), keletre a sarmaták (oroszok) vannak. A dákok nyelve az italiaiak nyelvéhöz hasonlít, de annyira megromlott és különböző is, hogy az italiai ember bajosan érthet valamit belöle. Az ezen nyelven beszéllők honnan kerültek erre a földre, azt sem más senkitől nem hallottam, sem magam nem tudom. Mondják, hogy sok felől gyült oda lakni a nép, de nem mutatott még semmit, a mit feljegyzésre érdemesnek találna a história. Viseletre, fegyverre, szerszámokra nézve az itáliaiakhoz hasonlít. Két uralkodásra oszlott, a bogdániaira meg a Duna-mellékire; de még jó törvények hijával van. Nem azon vezéreik vannak állandóan, hanem a haszonhoz képest cserélgetve mást meg mást tesznek vezérré.« (U. o. Lib. II. pag. 77. 78.)

»A Pindus hegységen vlak-ok (Βλάχοι) laknak, egy nyelvűek a dákokkal; a Duna melléki dákokkal egyenlők.« (U. o. Libr. VII. pag. 319.)

Chalcocondylas Zsigmond királyunk a Bajazéd ellen való szerencsétlen hadjáratától fogva Mátyás királyunk uralkodása elejéig (1390—1460) írta meg a keleti császárság történeteit és a török foglalásokat, meg-megérinti tehát a Duna melléki tartományokat, s így Magyarországot is. Chalcocondylas szereti a régi classicus földrajzi neveket alkalmazni, a hol lehet. Azért neki Pannónia (*Παιονια*) Magyarország, pannon magyar; Dacia, Dakia (*Δακία*) Oláhország, dák (*δάξ*) oláh; triballus szerb stb. Ő vagy igazán nem tudja, vagy nem akarja tudni, hogy a konstantinápolyi pátriarka már 1357-ben, tehát még I. Lajosunk idejében, azt a tartományt, melyet a mi latin okleveleink *Trans alpina*-nak, s a magyar nyelv *Havas-el-földnek* neveznek, *Ungro-vlachiá*-nak, azaz *Magyar oláhságnak* irá, midőn Sándor Vajda kivánatára Vitzines-t metropolitává tette. Azonképen irá ugyancsak a konstantinápolyi pátriárka 1395-ben Moldovát is *Mauro-*

Digitized by Google

vlachiá-nak, azaz *Fekete oláhság*-nak. [1]) Maga Chalcocondylas, mint látjuk, a Pindus hegységen lakókat *vlak*-oknak nevezi, a kik nyelvre és minden másra nézve egyek a Duna-melléki oláhokkal. Az *oláh* (vlach, vlah) név, tehát azon időben közkeletű vala a görög császárságban, de Chalcocondylas inkább szereti a Dakia, dák nevet. A classicus emlékezések csalódásba is ejtik a byzantinus írót. Minthogy Magyarországot Pannoniának, s a magyart pannon-nak nevezi, eszibe jut, hogy a régi paeonok vagy pannonok a Haemusban laktak volt, azért származtatják némelyek, azt hiszi, a Haemusból lakott gétáktól a magyarokat; de továbbá, minthogy a géták és dákok hajdanában szinte egyek voltak, azért megint mások dákoknak vélik a magyarokat. Magának Chalcocondylasnak nincsen véleménye a magyarok eredetéről, csak tudós emlékezését tárja ki. A hol a classicus nevek híjával van, ott kénytelen a korában divatozó neveket alkalmazni, így az Ardelion (Erdély), a boëm vagy cseh, a polan (lengyel), Bogdania, azaz Moldavia stb. neveket. Ezt az utóbbit több helyütt Fekete Bogdaniának (*Μελάνη πογδανία*) nevezi, visszaadván a Maurovlachiát. A Bogdánia név annál feltetszőbb, ha azt képzeljük, hogy a máramarosi Bogdan-tul származnék, a ki 1350—55 tájban szállott volna meg Moldovában, mely tartománynév nyilván a Moldova folyónévtől való.

Az új városok neveit lehetetlen volt elváltoztatnia Chalcocondylasnak, tehát Buda nála Puda (*πούδη*), Brassó nála Prasovo (*πράσοβος*,) s jelenti a várost és Erdélynek déli hegységét, miből azt következtetni, hogy a Tömösi szoroson folyt akkor a legsűrűbb közlekedés; Hunyadi Jánost is Drakul vajda Brassón által vezetteti Erdélybe (*διά τοῦ Πρασοβοῦ ἐς τὸ Ἀρδέλιον*) a Várnai ütközet után; továbba Szeben Sibinium (*Συβίνιον*); Hunyadi János (*Ἰαγγος ὁ Χωνατης*) az erdélyi Hunyad városából való (*ἀπὸ Χωνατης πόλεως Ἀρδελίον.*) stb. stb.

Chalcocondylas az országok alkotmányáról is tud egyetmást; elmondja, hogy Magyarországon főispánok vannak, hogy egyik legközelebb áll a királyhoz, nyilván a nádorispánt érti, a kivel azonban a kincstárnokot (*οἰκόνομος*) azonosítja. Tudja,

[1]) Acta Patriarchatus Constant. Ed. Fr. Miklosich et Jos. Müller I. 389. stb. II. 254.

Digitized by Google

hogy itt törvényes korlátok vannak, a melyeket alkotmánynak nevezünk, s hogy a magyar király csak emez korlátokon belül találhat engedelmességre. Elbeszéli, hogy Erdélynek önálló városai, Szebennek előljárósága alatt, lehető jól rendezvék és igazgatvák, — az úgynevezett szász városok, — a mellyekhez akkor még mint német városok, Kolozsvár, Nagy-Enyed stb.-iek is tartoznak vala. Tudja, hogy a magyar király nevezi ki az erdélyi vajdát, a ki az erdélyi hadak vezére; föltetsző azonban, hogy a székelyek nem tűnnek fel a görög írónak, a ki az Erdély nevet (Ardelion) ismeri, s tudja, hogy az erdélyi lakosok egy része úgy beszél, mint a dunamelléki dákok, azaz oláhul, másik része meg úgy mint a pannoniak, azaz magyarul, a kiknek nyelve magában való, minden mástól különböző. Az erdélyi városok nyelvét szinte nem emelik ki.

Az oláhokról azt mondja, hogy még jó törvények hijával vannak, hogy leginkább a nyájőrzést, a nomádoskodást űzik. Ez a jellemzés sokáig látszik meg a legkülönbözőbb íróknál. Érdekes tudnunk, mit ír az oláhságról Schiltberger János, a ki München ből Richartinger lovaggal jövén a Zsigmond király seregéhez, a nikápolyi ütközet után török fogságba esett, s a ki 1394—1437-ig sok országot járt be. »Ich bin och gewesen in der wallachy und in den zu zwein hoptstetten; eine genannt Agrich (a mai Ardsids, die ander Türkisch (Tergovist). [1]) Und ein Stadt geheissen Über eil (Ibrail), die liegt uff der Tunow. Da haben die kocken (hajó und die galein (nagyobb hajó,) die kaufmannschatz bringen, i niderleg von der heidenschafft. Es ist och ze merken, dass da volk in der grossen und in der kleinen Walachy kristliche globen helt. Und habent ach ein besunder sprach. Und lassen och allsamt haar und bart wachsen und schnidens nÿmer nünt ab. Und bin gewesen in der kleinen Walachy und ze Sybenbürgen; das ist ein dütsch land und die hoptstat des lands heis Hermenstat und ze Würtzenland, die hoptstat haist Bassaw (Brassaw.) [2]) — Ebből is azt látjuk, hogy a *Walachy,* oláhság

[1]) Ezt Neumann nem találta el, Türkisch szóval fejtvén meg az

[2]) Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa Asia, Afrika von 1394 bis 1427. Von Karl Friedr. Neumann. München 1859. A 92. lapon.

Digitized by Google

név közkeletű vala; hogy a mit a konstantinápolyi pátriárka Ungro-Vlachiának nevez, az Schiltbergernél »Grosse Walachy,« a pátriárka nevezte Mauro-Vlachia pedig nála »Kleine Walachy,« Chalcocondylasnál Fekete Bogdánia. Külső jellemzésül azt hozza fel Schiltberger, hogy az oláhok a hajat és szakált nem nyírják, hanem szabadon hagyják nőni. Hasdeu is kikapja ezt a jellemzést. »Ez az ethnographiai különösség első tekintetre is nem szükölködik érdek nélkül a rumun nyelv történeteire nézve, mert nálunk, úgymond Hasdeus a *barbat* szó általában érett és erélyes embert, szóval olyat jelent, a ki jó nemzetségből való (fie el cat de bine ras).« [1]) A *barbat* szónak históriai jelentőségét mindjárt alkalmunk lesz látni. Krónikáinkban (Marcusnál, Thúróczinál) olvassuk, hogy I. Károly királyunk Bazaradnak (Vojvodae Vlachorum) egyezkedő ajánlásait visszavetvén ezen szókra fakada ki: »Dicite Bazarad: ipse est pastor ovium mearum, de suis latibulis per barbas suas extraham.« E szók kort nemzeti visszonyokat és felfogást mindennél jobban jellemeznek. Térjünk vissza.

Hasdeu azt mondja, hogy Munteniában, azaz a mai Oláhországban, különösen, mint a szerző további fejtegetésében látni fogjuk, az Olt mellékein, melyeket ő Olteniának nevez, a Traján hídja vetette az első termékeny barázdába a keleti latinosság magvait. Úgyde Chalcocondylas és sok más byzantinus író tanúsága szerint Makedoniában a Pindus hegységen is laktak oláhok, a kik nyelvre és mindenre nézve egyek valának a Duna-melléki oláhokkal. Kétség támad tehát bennünk, ha vajjon igazán a Traján hídja környéke lehetett-e a keleti latinosság első barázdája? Hisz a Dunántúli tartományok századokkal előbb váltak római tartományokká, jelesen Makedonia Kr. előtt 168-ban, enyészett el a római fegyver előtt, a mely akkor igazábban itáliai emberek kezeiben forog vala, mintsem Trajanus idejében. Ez, mint tudjuk, Kr. után 105-ben, vagyis Makedoniának legyőzése után mintegy 273 évvel később lőn Dakiának urává. Traján seregében pedig nem volt többé csupán itáliai fegyver-fogható, leginkább latinos nép, hanem annak a római birodalom nem latin

[1]) Principie di Filologia Comparativa Ario-Europa. Tom. I. 80.

Digitized by Google

népei tevék már nagyobb részét. A mi hulladék a római seregből Kr. előtt 168 tájban maradt meg újdon hódított tartományokban, az bizonyosan latinosabb a Trajáu serege hulladékainál; az akkori római telepítések is sokkal latinosabbak valának, mint a Trajáu telepítései, a melyekből az itáliai lakosság törvény által ki volt zárva, a kimerített itáliának magának szüksége lévén már jövevény lakosokra. A keleti latinság első barázdája tehát inkább Makedoniában, Thessaliában, a Haemusban, szóval, a Dunán túli tartományokban található meg, mintsem innen a Dunán, az Olt mellékén.

De az oláh nép se Lucius Aemilius Paulus, makedon győző, se Ulpius Traianus, dák győző, idejében nem csirázott mindjárt ki, hanem később, a sokképen elvegyült lakosokból, a kik közt egy elparasztosodott latin nyelv él vala, s a kiknél emlékezete sem maradt volt a latín irodalomnak. Ezt bizonyítja a *barbat* szó is, mely embert jelent mind a makedoniai, mind a Dunán inneni oláh nyelvben. E szó nem származhaték a Trajanus beretválkozó korában, sem nem később városi népnél, hanem csak nomádoskodó embereknél. S annyiban igen is tulajdoníthatni ethnographiai jelentést a *barbat* kifejezésnek.

Mircse címében 1387-ben, többi közt, a *Fogarasi herczegség* (ducatulu Fogarasului) fordúl elő. »Fogaras földje Szeben meg Brassó, a Kárpátok havasai meg az Olt partjai között terülvén el, nehéz megmondani, vajjon a természet inkább Munteniához csatolja-e vagy Erdélyhez, mert nagy folyója elválasztja a többi Erdélytől s egyesíti Romániával, de az óriási csúcsok elválasztják a többi Rumaniától s Erdélyhez csatolják. Egy város és hatvannál több falu van ezen a hosszukás földön, mely természetes tulajdonságainál és a lakosok egészsége, ereje és rumun szelleménél fogva a legszebb tartományok egyike.« Így, sőt még költőibben, szól Hasdeu. Már a Basarab Vladislav 1369-ben nevezi magát Szörényi bánnak és Fogarasi herczegnek; ugyan az 1372-ben néhány falut adományoz a fogarasi földön az Olt mentiben; szóval 1369-től fogva 1432-ig egész Fogaras vidéke a Basaraboké volt. De hogyan lett azoké s miolta?

Digitized by Google

Fogarasnak legrégibb említése az 1231-ki oklevélben fordúl elő, a melyet Hasdeu mind Kurz Magazinjából, mind Teutsch és Firnhaber Urkundenbuchjából idéz, a melyben a Fogaras földjén »terra Boja, terrae Zumbuthel (ma Szombatfalva) contermina, et de praesenti in ipsa terra Blacorum« van, s a mely ipsa terra Blacorum« az előtt »terra Bulgarorum existisse fertur.« Az ebben rejlő történelmi valóságot, hogy ime az oláhok előtt bolgárok is bírták volt e földet, Hasdeu nem kis munka által (nu .... fara agiutorulu unei laboriose critice) ekképen süti ki: »Nyoma van, hogy a bolgárok 1160—1170 közt foglalták volna el Fogaras földjét: úgyde azon időben magok a bolgárok a byzantinus görögök rabságában valának, a melyből csak 1190—1200 szabadúltak ki. Bizonyos tehát, hogy a történeti kútfőben megnevezett bolgárok más valamit jelentenek. Ha egy pillantást vetünk a középkor földrajzára, úgymond Hasdeu, ki is találjuk, hogy mit jelentenek ott a bolgárok. A XI. századbeli Leo Grammaticus a Dunán túli Bolgár országról beszél. Egy katalani térkép 1375-ről a Dunán inneni Oláhországot *Burgáriá*-nak, de a Dunántúli tartományt helyesen *Bulgariá*nak nevezi; IX. Gergely pápa 1237-ki levelében ez áll: »terram Zemram circa partes Bulgaridae;« egy 1239-ki oklevélben meg ez: »Circa partes Bulgariae in terra quae Zeuren nominatur; a brassaiak mai napig *Bolgárszeg*-nek nevezik városuk azon részét, a mely az oláhoké stb. Szóval »Brassó úgy mint Fogaras is, egyaránt határosai lévén Munteniának, a középkorban a dunai Dakiából nyerének, egy új jövevény rumun csapatott, melyet a szászok, magyarok, sőt a Kárpátokon túli testvéreink magok is azért, mert Bolgárország felől jött, bolgár ragadvány-névvel különböztetnek vala meg, míg az ottani rumunok számára az oláhok (Olachi) nevét tartották meg.« Így Hasdeu. Egy rumun beköltözést talál a bolgár névben, — a miben igaza van. De hogy Leo Grammaticusból is ilyen beköltözést lehessen kiolvasni, az lehetetlen.

Leo Grammaticus, a kinek tanuságát legelől hozza fel a rumun író, 1010. tájban írta meg chronographiáját; a történet pedig, a melyre a rumun írónk hivatkozik 813-ban és 836-ban esett meg, s az következő: A bolgár fejedelem Krumus, míg maga Konstantinápoly ellen hadakozik, Drinápolyt öcscsével szál-

Digitized by Google

latja meg, s azt megvevén, sok előkelő makedont hurczol el nagy tömeg néppel együtt, s azokat a Dunánál telepíti (*κατεσκήνωσεν ἐν Δανουβίῳ*). Alább ismét elbeszéli és folytatja Leo Grammatikus a történetet ekképen: Krumus Drinápolyt elfoglalván, nőkön és gyermekeken kívül tizenkétezer embert vive el onnan és telepíté egész a Dunáig (*καὶ δούτους κατῳκισεν μέχρι τοῦ Δανουβίου.*) — Azután Theophilus császár idejében (836-ban), akkor Krumus unokája Valdimir lévén a polgárok fejedelme, a Duna melletti makedónok hazavitelét tervezék. Hajók indulának tehát Konstantinápolyból a Dunába makedónokért. A polgárok nem birván visszatartóztatni a foglyokat, a magyarokat szólíták fel segítségül a rómaiak, azaz Konstantinápolyi görögök, ellen. A magyarok meg is támadák ezeket, s több napig folyt a veszekedés. Végre mégis a hajókra szállhatván megmenekülének a makedónak. A császár örömmel fogadá őket, kitkit a maga hazájába ereszté vissza. — Ez röviden a történet. Tudva van, hogy ebből a történetből Schafarik és mások a Tiszai bolgár birodalmat olvasták vagy inkább építették ki, a mint azt Etnographiámban kimutattam (167—173. lapján). Itt meg azt látjuk, hogy Hašden a fogoly makedonokban oláhokat lát. Ez magában lehetséges volna, mert bizonyosan már 813—836-ban léteznek vala Makedoniában oláhok. De hogy azok a foglyok, akár görögök, akár oláhok, nem jutottak Olteniába, mint Hasdeu az Olt melléket nevezi, az világos Leo Grammaticus előadásából, a mely szerint a makedónok telepítését a Duna torkolatjaira kell gondolnunk, a honnan huszonhárom év mulva visszajis tértek hazájokba.

Hašdeu továbbá azt véli, hogy Fogaras elfoglalása az oláh vajdák által 1160—1170. évekbe esik. De hogyan? kérdi az író, hódítás vagy átengedés által-e? békés vagy fegyveres úton-e? A kérdésre Kinnamosból olvassa ki a feleletet. E byzantinus író a III. Istvánnak és Manuel császár közti viszályokról beszéltében ezt írja: »A görög császár a vejét, Alexiust nagy sereggel a Dunára küldé, mintha onnan a szokott helyről akarná megtámadni a hunokat (Kinnamos hunoknak nevezi a magyarokat; Chalkocondylus, mint láttuk, pannonoknak nevezi); Vatatzes nevű Leót pedig egy másik sereggel, a melyben sok vlach vala — a vlachokat régi italiai gyarmatok-

Digitized by Google

nak hiszik — a Feketetenger tájékára indítá, hogy onnan támadná ma a hunokat, a honnan még nem esett rájok támadás. Alexius tehát a Dunánál csak ijesztget vala, hogy a hunok figyelmét magára vonja. Ez alatt Leo a Feketetenger felől nyomúlván elő, mindent pusztít, a mire talál, s nagy zsákmánynyal és sok fogolylyal tér vissza a császárhoz. Ez azután még egy csapást akarván a hunokra mérni, újra oda külde egy sereget, a honnan a Tauro-Skythiához közel lakó magyarokat érhetni. Eme seregnek Lampardas Andronikos és mások valának vezérei. Ezek csakhamar nagy és alig járható földeken, melyek egészen lakatlanok, keresztül hatván, becsapának a hún földre (ἐμβάλ. λοιοι τῇ Οὐννικῇ,) s népes nagy helységekre találván, azokat feldúlák, sok fogolylyal és zsákmánynyal térvén haza.«[1]) Emlékül egy *ércz feszületet is* emeltek volt fel a győzők, a melynek felírása a győzelmet hirdesse.[2]) Hašdeu már úgy érti Kinnamost, mintha egyszerre három görög sereg indúlt volna a magyarok ellen: egyik Alexius vezérlése alatt arra felé, a hol a magyarokat szokott helyről lehet megtámadni, ez pedig Temesiana (Temes vidéke vagy inkább a Bánát); második sereg, a melyben nagy mennyiség oláh is vala, Vatatzes Leo parancsa alatt, a mai Oláhország felől; a harmadik sereg végre nem szokott helyről, tehát dél-keletfelől, tört a magyarok ellen. Vatatzes Leo seregében nagy mennyiség oláh lévén, az okvetlenül az oláh vajda népe

[1]) Joan. Cinnam. Epitome. Bonnae, 1836. V. 259—261.

[2]) Szalay Magyarország története I. 257. 258. l. így adja elő a történetet: (Dalmatia és Horvátország határos földje elveszvén »Szégyen és bosszú nagyszámu sereget gyüjtött e hirre Dienes nádor körül, ki a Szerémség görög kormányzóját, Michael Branast, a Szavánál megverte s az ellenség halottjait halomra tornyosítván és a görög foglyok által földet és homokot öntetvén fölükbe, diadalának emlékéül idomtalan bérczet hagya a csatamezőn, mire Mánuel azzal felele, hogy Johannes Dukast Oláhországból véletlenül Erdélyre küldte, ki miután dús martalékkal bolgár földre vette magát válaszul Dienes nádor nekatombájára érez feszületet hagyott maga után, melyre a tudós görög két distichonban urának dicsőségét s a magyarok gyászát irta.« Közli azután Szalay az emlék versnek mind görög eredetijét, mind latín fordítását. Derék irónk nem irta meg ezt a részletet a görög forrás szerint, azért zavarja össze, a mi nem tartozik együvé. Dienes nádor nem ez alkalommal, de azután töltete fel egy sírdombot.

Digitized by Google

volt, s ez ekkor (1165-ben) foglalta el Fogarast. »Tökéletes a bizonyosság«, kiált fel Hasdeu. »A szörénységi olteniek, azaz az Olt mellekéről való oláhok, kik a Szörénységbe terjedtek volt, felhasználván a byzantinus császár és a magyar király közötti ellenségeskedést az elsővel szövetkeznek, betörnek Erdélybe s elfoglalják Fogarast.«

Amde Kinnamos világosnál világosabb előadása szerint, Vatatzes Leo a seregében levő oláhokkal együtt nem Oltenia tájékáról, hanem a Fekete-tenger felől támadta meg a magyarokat; s hogy az abban a seregben lévő oláhok mindnyájan vagy legalább egy részök nem tért volna vissza Vatatzessel, arról egy szó sincs Kinnamosban. Ezek az egész előadás szerint nemis Olteniából, hanem csakis a Dunántúli tartományokból valók lehettek. Hasdeu felfogása tehát nem áll, hogy Fogaras földje 1165-ben jutott volna az oláh vajda kezére; a bizonyosság nemcsak hogy nem tökéletes, sőt méltán azt kérdezzük: lehet-e Kinnamosból az oláh vajdának léteztét is kisérteni 1160—1170 tájban? Kinnamos két becsapást említ, mely érzékeny kárt ejtett volna a magyaroknak. Az egyiket Vatatzes Leo a Fekete-tenger felől, a másikat Lampardas Andronikos onnan intézte, a honnan a Tauro-Skythiához közel lakó magyarokhoz érhetni. Amazt tehát az alsó Dunáról, a mai Dobrudságból, ezt még keletiebbre tevén a Neszter folyó tájékáról kell gondolnunk intézettnek. Az első a mai Oláhországon keresztül pusztított; az utóbbi Moldvaországon keresztül, mely Kinnamos szerint járhatatlan és lakatlan vala, érhette csak Erdélyt. A byzantinus író tanusága szerint, egyik sereg sem talált sem itt, sem ott lakó oláhokra, mit, ha ott vannak ilyenek, az író, ki a Leo seregében lévő oláhokat megemlíti, felhozni bizonyosan el nem mulasztott volna. Oláh vajdának léteztét tehát Kinnamosból kiolvasni lehetetlen; annál kevesbbé pedig lehet azt olvasni ki belőle, hogy a Leo seregéből oláhok maradtak vissza, a kik Fogarast elfoglalták. Sőt inkább az tetszenék ki Kinnamosból, hogy akkor a magyarok uralkodása mind a mai Oláh-, mind a mai Moldovaországra kiterjedt, mert a kúnokat nem említi meg, se nem mint ellenséges népet, a mely pedig akkor mind a két országon tanyázik vala. De a mint Kinnamos idézett helyéből a kunok viszonyát a két hadakozó fél

Digitized by Google

iránt megtudni nem lehet: azonképen lehetetlen abból Fogarasnak akkori elfoglalását az oláhok által kiérteni.

A Bassarabok az egész XIV. század folytában, némi megszakadással, *Fogaras* herczegeinek nevezik magokat. De a Fogaras mellett 1370 után *Omlás* is előtűnik a czímben. Radu-Negru, kit a rumun traditio Fogarasból szállat ki az oláh fejedelemség alapítására, 1375-ben egy szláv nyelvű oklevélben így nevezi magát: Radu-Negru János, isten kegyelméből *az egész magyar-oláh földnek* ura (gospodar vsia semlja ungro-vlachiskiia), *s a havasokon túli Omlásnak és Fogarasnak herczege.* Radu-Negru Jánosnak elődje Ulászló (krónikáinkban Laczkó, okleveleinkben Ladislaus), eleinte még csak szörényi bánnak és fogarasi herczegnek nevezte magát: de 1372-ben már így hangzik a czíme: Dominus Vojvoda Transalpinus, Banus de Zeurino *et Dux Novae Plantationis.* Az oklevelet Fridvalszky a »Reges Mariani« munkájában adá ki; azóta elveszett az eredeti. Nem lehet tehát a Fridvalszky olvasását, a mely ezt mondja: »*Nova plantatio terrae Fogaras,*« összevetés által igazolni. Hasdeu előtt gyanúsnak látszik az, s hihetővé teszi, hogy az eredetiben ez állott: *Dux novae plantationis et de Fogaras,* s talán az *et de* szók összerántását Fridvalszky *terre*-nek olvasta. Az *Omlás herczegség* a szerdahelyi és szebeni székek közt van, s abban Omlás, Szász-Székes (Zekeschdorf,) Fekete-Víz, Váralja-falu (oláhul most Amlasu, Conceu, Secellu, Orlatu) említtetnek, sőt Ecsellő és Teliska is (Oláhul Icilau, Tiliska.) Lajos királyunk Orsovából 1360-ban levelet bocsát ki, melyben ezt mondja: »quod per ipsum capitulum (Ecclesiae Albensis Transsilvanae) ad id transmittere jubemus, metas possessionum Joannis, dicti Tompa, comitis alpium nostrarum de partibus Transsilvanis Echellew et Thyliche vocatarum, necnon possessionum Joannis filii Petri de Dysnodio (Disznód németül Heltau, oláhul Cisnadia,) Feketevíz et Váralja-falu vocatarum a parte terrarum sub voyvodatu Domini Ladislai Voyvodae *nostri* Transalpini existentium mediante justitia reambulando justificetis« stb. 1366-ban tehát jó viszony állott fenn Lajos király és Ulászló oláh vajda között. De 1399-ben elbeszéli a fejérvári káptalan, hogy Ulászló tövig leégette Talmácsban a

Digitized by Google

Sz. Miklós nevű monostort. — Hasdeu úgy véle kedik, hogy az imént említett tűzzel-vassal való pusztítás még 1366 előtt történhetett meg, akkor foglalván el az oláh vajda az Omlás vidékét. Hogyan esett meg hát, hogy Lajos király, nem hogy megbüntette volna a vajdát, ennek inkább jószántából egy nagy darab földet adományozott az erdélyi testből? kérdi Hasdeu. *Világos,* úgy felel reá maga, *hogy ez az adományozás ugyanazon módon történt, a melylyel általában Magyarország az Oláh földön való felhatóságát gyakorolta,* t. i. *egyszerű fictio által.* (Resulta ca donatiunea s' a facutu cam in acella-si conditiuni in cari se essercita in genere asa numita suzeranitate a Ungarici assupra Terrei-Romanesci: printr'o simpla fictiune.) Elfoglalván azt a vidéket, László vagy Ulászló vajda új lakosokat szállíta abba, ezért lett címe: dux Novae plantationis et de Fogaras. Még 1452-ben is ezt olvassuk: Vladislaus partium Transalpinarum Vajda et Dominus terrarum de Omlás et Fogaras. A XV. század vége felé megszünik ott a Bassarabok birtoka, azt az erdélyi szászok foglalván el: emlékezete azonban vagy két századig tartott még a címben.

Az oláh vajdák címében, mint láttuk, ott van a szörényi bán; egy régi szerb balláda Nagy Mircsét *Hátszeg kiralyának nevezi,* egy régi oláh dal Erdélyben is megőrzi az ottani oláh uralkodásnak emlékezetét, mert a *hátszegi bán leányáról* szól. Már IV. Bélának oklevele 1247-ről (mely a mai egész Oláhországot a sz. Ispotály vitézeinek adományozza) a *terra Harsoc*-ot, mi terra Hátszok volna, az Oltenia kiegészítő részének tartja. Hašdeu tehát azoknak és egyebeknek felhozásával azt állítja, hogy a szörényi bánság magában foglalta egész Olteniát, a temesi bánságnak délkeleti részét és Hátszeget. »Lépésről lépésre haladván az analysis utján most teljes képét nyerjük a Rumun földnek — ezzel fejezi be Hašdeu nyomozásainak eredményét a 33. lapon — a mely is következő: *délen* a Duna balpartja a Fekete-tengertől Orsováig; nyugaton a Kárpátok, melyek hajlatjába az Almás völgy esik; északon ugyancsak a Kárpátok, melyeket lóháthoz hasonlítva mondhatni, hogy Fogaras és Omlás mintegy nyergében ülnek; keleten egy vonal a Kárpátoktúl a Pontusig, mely Bakót, Berládot, a Lapusna és Bender vidékét

Digitized by Google

Neszter-Fejérvárig (Akjerman) Moldovának hagyja. A mi ezen határokon belül foglaltatik, hozzá tudva még Hátszeget, is az nagyobb terjedelmet tesz ki, mint most az egész egyesült Romania. De csakis ilyen nagy Muntenia képes vala ellentállani azon kor leghatalmasabb királyainak, úgymint Lajosnak és Zsigmondnak.«

»Muntenia növekedésének története így fejezhető ki: először a Szörényi *bánság!* magában foglalván Olteniát, Hátszeget és Temesiana keleti részét, mind a három együtt a római gyarmatoknak legelső fészke a Dákiában, s az egész rumunságnak dugványa a közép korból. 1160—1170 közt a Szörénységhez Fogaras járul, s azután mindketteje a Duna balpartjával növekszik egész Kiliáig. 1370-ben Omlás herczegség ragad hozzá. Illy módon jutott lassankint Muntenia teljes férfiasságára.«

Való-e ez a kép?

HUNFALVY PÁL.

Digitized by Google

KÜLÖNFÉLÉK.

A MAROS-VÁSÁRHELYI CZÉHEK HÁZI SZOKÁSAIRÓL.

Kutatásaim közben, melyeket a magy. tört. társulat initiativáik folytán a maros-vásárhelyi czéhszabályok megismerésében tettem, sok olyan adatra találtam, melyre a kibocsátott kezdő pontokban nincs rovat. — A czéhek jegyzőkönyveiben fennmaradt azon apró jegyzetkéket értem, melyek a házi szokásokra vonatkoznak, élénk és érdekes világot vetve azon kedélyes, családias viszonyra, melyben a czéh tagjai egymáshoz, — s alárendeltjeikhez — a legények társulatához állottak.

Azt hiszem, hogy ma, mikor a míveltségi állapotokról szóló adatokból igyekszik megmagyarázni a történelem az eszmék fejlődéseinek módjait, nem érdekesség nélkül való, ha a régi középrend erkölcsi életéről, családias szokásairól és asztaltartásának törvényeiről feljegyezgetjük azt, a mit tudunk. Ilyeneket akarok a mi városunkból is egyet-mást ide írni.

Vásárhely előnyös strategiai helyzetét (mint Erdélynek szinte geometriai központjáét) csak az újabb időben ismerték meg és aknázták ki helyes irányban; míg régebben épen az volt veszedelme, hogy biztosságban tartására, megerősítésére semmi gond sem fordíttatván, az ellenséges hadak s esetleg kisebb portyázásoknak elkerülhetetlen és védtelen útja volt. — S e körülményben culminál aztán a czéhek létjoga és tekintélyes állásra való emelkedése. Eme testületek szövetkezvén, először egy régi kétemeletes zárdát erősítenek meg, majd terjedvén erőben lassankint hat bástyát építenek, szerelnek fel és védnek meg. — Öntenek — vagy öntetnek Brassóban — ágyukat, kapnak fejedelmektől [1]) némi

[1]) »Adolf Bethlen György uram egy vont lyukú madarász puskát, egy gémes darabant puskát.

Item: vajjon tölle egy farban ütött vak kátyu (így!) s három jó muskéta.« A szabó czéh leveles ládájából 1635.

Digitized by Google

felszerelvényeket és az extrenusoktól — kiket a vidékről veszedelemkor védelem végett bástyáikba fogadnak — pénzben vagy lőporban bizonyos segitséget.

A czéh végzi béke idején a lustrálásokat, s háboruban az általa választott főkapitányok alatt [1]) intéztetik az egész védelem.

Ez a védelmi hely később hírre emelkedik, menedékje lesz a város és vidék vagyonának s a biztonság érzete mind többeket csal a városba. A népesség arányában emelkedik aztán a czéhtagok száma is. [2])

Magától értetődik, hogy a védők igen tiszteletes és tekintélyes állást is foglaltak el a társadalomban, s hogy emez állást a czéhek igyekeztek is tagjaiknak helyes, illedelmes magokviselete által öregbíteni. E végett czéhtörvényeikben — egész az aprólékosságig — gondot fordítanak a testület egyes tagjainak erkölcsi viselkedésére, becsületes voltára; eme szabályokról a czéhek házi életéről szólunk röviden a következőkben:

A gyermeknek, kit a czéh apródnak (inasnak) vett be, ki kellett mutatnia »igaz ágyból való voltát s törvényes nemből való származtát« [3]). Ha apród esztendejét kitöltötte, remek művének helyes megcsinálása után »megemberelték,« azaz: felszabadították, bevévén egyszersmind a legények társaságába is, [4]) mely actio mindig bizonyos ünnepélyességekkel volt összekötve. — A kalapgyártó p. o. egy ezüst tálczára helyezett koszorú közepébe dohánynyal töltött kurtaszáru pipát adott a felavatandónak; a gombkötő koszorúszüz által tartatott feje felé egy czüst kávára kötött virágfüzért míg a jámbor legény ékes dictió mellett 3 pohár bort ivott meg — egyet az ország; mást a város s harmadikkal a czéh egészségéért; a kordoványos

[1]) 1658 ban p. o. a török-tatár dulások gátlásaúl Nagy Szabó Ferencz, Nyerő Szabó Miklós és Nagy Csiszár János vezérlete alatt. Ugyanonnan.

[2]) Hozzávető számítás szerint 1600 elején mintegy 140 embert, 3 évtized múlva szinte kétannyit (k. b. 260) tagot számlálnak az összes czéhek. Ma csupán a csizmadia mester 342 van.

[3]) A gombkötő azt is megkívánta, hogy magyar vagy német eredetü legyen. Egyéb nem kell.

[4]) Kivévén ha a legény társulatok előbb szintén művizsgálatra voltak feljogosítva mint például a papucs-gyártók »talléros társulata.«

Digitized by Google

(oláh tímár) [1]) három arczúlcsapással tisztelte meg a deliquenst inas korában elkövetett gonoszkodásaiért s arra való emlékeztetésért, hogy a czéh ügyéért el kell szenvedni a fájdalmakat is stb.

Azután elküldték utazni, hogy lásson világot, gyűjtsön tapasztalatokat s érjék meg a házas életre. Tanították ez utazásban tisztességre, kerestek számára munkát, megismertették a helyi műszokásokkal, szoktatták bizonyos udvarias formákra s ékes beszédek elmondásában gyakorolták. Egy finomul forgolódó udvarnoknak sem válnának szégyenére azon szertartásos formák, melyekkel a m.-vásárhelyi hüvelyes (csiszár, késcsináló) czéhnek decánja fogadta az idegen városból jött legényt. — Mikor születésének helyéről, családi viszonyairól s bizonyítványairól kérdezősködik, mindig engedelmet kér, hogy kérdezni meri és mindig megköszöni, hogy szíveskedik a czéhnek ez irányban barátságos felvilágosításaival szolgálni. — Ha idegen legény tiszteletére »asztalt tartanak« meginti a résztvevő legényeket, hogy megbecsüljék magukat, megtisztelvén vele a vendéget; »bor ontás ne légyen se abrosz metélgetés se asztal koczogtatás, senki tiszteletlen szót ne szóljon, senki ne szitkozódjék, senki idegen nyelven ne szóljon, senki követetlen ki ne menjen be se jöjjön, hanem képebelit hagyjon, mert az jámbor atyafiak büntetésit találják.«[2])

Ha aztán a legény utazásából haza jön s itthon a próba esztendőt betöltötte (»megmutogatandó idegen országban szerzett sok tanulását«) beállhat a czéhba megcsinálván a mester remeket, s megadván a köszönő poharat és a mester asztalt. — Itt aztán az individuum elvész; alárendeltetik az egésznek. Hatalmas és pedánsul szigorú testület körébe lép, mely nemcsak megkészítendő művének minősége és azok árának megszabásába szól belé — (óván a fogyasztó publicum érdekeit), hanem házi, magán életére is gondot visel. Kezdve ezt a gondviselést az egyén vallásos erkölcsös és békességes családi életére való felügyelettel egész az evés és ivásbani mértékleteségeig; szigoruan büntetvén minden olyan cselekményért, melylyel a szabályokat áthágja.

Tehát erkölcsöt, igaz, tiszta élet mindenekelőtt! Megköveteli a

---

[1]) A nagy bőrből dolgozó talpcsinálókat magyar tímár czéhnek hívják hivatalosan is.

[2]) Csiszár legény szabályok. — A kötélverő czéh azt is hozzá teszi, hogy »senki egyik a másikat meg ne tegesse, meg ne hazudtolja vagy követség nélkül meg ne esküdjék és az bestyét el ne mondja.«

Digitized by Google

czéh, hogy a fiatal mester »ne facérozzon ez világ gonoszságaiban, egyedül, az mások háza tájékán,« hanem vegyen egy hozzá illő házas társat és becsülje meg. — A czéhba állástól számitandó egy év lefolyása alatt köteles megházasodni, különben főbirság (10 veder bor) fizetésével büntetik. — Söt a gombkötők 1620-beli jegyzőkönyvi határozata szerint a czéh addig be sem veszi a fiatal mestert keblébe, míg egy tisztességes szüz hajadonnal gyürüt nem váltott. — Az asszony igen tisztességes helyet foglal el. Ura helyett tehet anyag-bevásárlásokat és müeladást s ennek halála után folytathatja a mesterséget, — míg máshoz férjhez nem megy. Az asszony becsülete a férj becsülete is, és a czéhé általában. Siró lakatgyártó Istvánnak felesége házasságtörés bünébe esik; vétkes viszonyt folytatván egy legénynyel. A czéh azt határozza, hogy István mester a czéhtol »üress legyen, míg házát a tisztátalan asszonytól ki nem takaritja. [1])

Ellenben ha a férj goromba, türhetetlenül korhely, vagy erkölcstelen életü, az asszony is megjelentheti a czéhnak s megkapja orvoslatát.

A tiszta és becsületes munkára kötelezi a czéh tagjait különösen.

A lakatgyártó czéhgyülésből minden 3 holnapban kiküldi a kis-czéhmestert a decányt és két látómestert, hogy minden lakatgyártó renden lévő mesternek müveit megvizsgálja. S ha a mű nem jól készült, elveszik a mestertől s a kirovandó büntetés pénzen kívül a rosz mű anyagát bástyájuk számára értékesitik. [2])

A szabó czéh a roszul varrott ruhát — ha a müveltető megjelenti, czéh költségen varratja meg s a kontár mestert egy veder borig s czéhkönyörgésig bünteti. Söt találjuk nyomát annak is, hogy az áruló helyeken is tartanak ilyes vizsgálatokat és kimélet nélkül büntetik a kontárokat, kik megröviditésre czélzó rosz akaratból vagy tudatlanságból rosz müvet müvelnek.

A zsarolások meggátlására irányúlnak a limitatiok is, melyekből két igen érdekes példányt ismerek. Egyiket a szabó czéh által 1635. nov. 12. kiadva, mást a szijgyártók, vargák és timárok által közösen határozottat. Az első, miután elésorolja, hogy egy karásiát, sája, bagazia, scarlát, gránát, brassai posztó, fodorillyér, aba, norinbergi, fajlandi, kisnyiczer, selyem, kamuka, stb. kelméből készült ruhát mennyiért szabad

[1]) Lakatgyártók jegyzőkönyve 1647 beli határozat.

[2]) Ugyan igy lehetett a csiszár, szijgyártó és üveges czéhnél, melynek ugyanegy törvényei voltak.

Digitized by Google

megvarrni (megjelölvén a ruha hosszát és formáját is) végén oda teszi: »ezenkivül ki jó posztóból vagy selyemből akar művet műveltetni az szabóval megalkugyék, de az szabó drágán ne merjen művelni.« — Ugyanígy védi a műveltető érdekeit a második limitatio is, a legapróbb darab hámrészlet vagy bőrnemű árának megszabására kiterjeszkedvén.

A szokások finomítására intézett gondoskodása a czéhoknak egész az apróléksságokig terjed.

Megszabja, hogyan kell utczán rnházkodni tisztességesen, miképpen kell társaságban magát viselnie, beszéd módjának mily simának »bestyéktől« mentnek kell lennie s utasítja a tagokat arra is, hogy asztal mellett hogyan üljenek, hogyan egyenek, mikor, hol és mennyit igyanak.

Egy pár ilyen szabályt illustrálás végett ide irok a szabó-czéhnek 1613. Rosnyai szabó Dániel és öreg szabó Péter czéh mesterségökben kiadott rendeletéből.[1])

Ha valaki az utczában hajadon fővel avagy mente nélkül sétálna, tartozzék dr. 2.

Ha valaki a társaságban követetlen, oktalan, tisztátalan állatot említene tartozzék, dr. 2.

Ha valaki az ajtón a társaság közibe menyen és az ajtón belül veti le a süvegét, tartozzék dr. 2. Ha nem köszön is, tartozzék, dr. 2.

Ha valaki az asztalnál ültében mind a két könyökével asztalra könyökölne, tartozzék dr. 2.

Ha valaki ültében lábán ül vagy egyik lábát a másikra tenné, tartozzék dr. 2.

Szigorúan bünteti a hírhordókat, szószátyárokat s azokat, kik a czéh dolgait idegeneknek megbeszélik. Biráskodik bünügyekben a legények felett; de a bünöst ki elvette büntetését megembereli azzal, hogy nem hányja szemére botlását s az ezzel járó botozást. Ime a törvény:

Ha valakit lopásban avagy erszény metélésben, avagy valami oly gyalázatos dologban tapasztalhatanak, az ki a tisztaságnak ellene volna az társaságban törvény szerint meg látnák a dolgot és megbizonyitanák, az társaság sem pénzzel sem borral meg ne büntesse, hanem mivel hogy az társaságot és magát meggyalázta az ajtót beszegezzék és az ifiak egy padra nyomják és az fennálló és mások veszszővel megverik, így megbüntetvén álljon helyre. De ha valaki azt azután orczájára vetné avagy másutt megbeszélné, azon büntetéssel büntettessék« stb.

---

[1]) Legényszabályok. 2 iv magyarúl.

Digitized by Google

Azonban mindazon szabályok elősorolása, melyek a m.-vásárhelyi czéhek írásai között az erkölcsök s házi szokások finomítására vannak irányozva, tullépné azon tért, a melyet e helyen igénybe vehetek.

Mindazonáltal! Magyar testületekről lévén szó, nem zárhatom be ismertetésemet a nélkül hogy az asztaltartás szokásairól meg ne emlékezzem, annál is inkább, mert mai napság is a civilisatio egyik ismérvének tekintik a főzés és evésben mutatkozó finomabb szokásait valamely nemzetnek.

A czéhek lelemenyesek voltak azon alkalmak megkeresésében melyekben tractamentekot lehetett rendeztetni. — A megválasztott czéhmesternek a dékánynak, a kibucsuzó atyamesternek, a czéhbe álló legénynek (köszönő poharat és mesterasztalt) a műszokásokat hallgató legénytársaságnak mind terített asztallal kellett szolgálni — mely asztalnak saját törvényei voltak, — nem is említve, hogy a büntetések legnagyobb részét borban szedték be, (mely 1—10 veder között váltakozik) s e bort nem gyüjtötték hordókba megtartás végett. [1])

A gazda mester, kit minden 3 évben választanak (a mely tisztség egy fokozat arra, hogy valaki az öreg mesterek privilégizált csoportjába juthasson) intézője emez asztaltartásoknak. — Kötelessége az asztal terítésre, a kések és villák tisztán tartására felügyelni. De kötelessége egyszersmind saját becses kezeit is tisztán tartani s felügyelni arra, hogy az asztalnál ülők megmosakodtak e illendőképen? — Azután kijelöli mindenkinek a helyét s jelt ad ennek elfoglalására. Most a decány »megtiltja az asztalt.« Figyelmezteti a tagokat az illendő viselkedésre s mértékletességre. Idegen nyelven senki ne beszéljen, illetlen szavakat ne mondjon, bort ne ontson stb. [2]) Most hozzák az étkeket. A gazda megvizsgálja ott van e a lud, malacz, tyúk egészen; zúzza, mája, lába, szárnya, s ha nincs, feljelenti a mestereknek. — Ha az étel rendben van: neki fog a feldaraboláshoz »senki a keze alá ne szóljon, sem tyúk,

[1]) Az asztaltartásra vonatkozó határozatokat nagy részben a kötélverő czéh leveles ládájából veszem. Itt a legbővebb. Érdekesség tekintetében azonban a csiszárok idevonatkozó szabályai mitsem engednek, sőt az alább idézendő étlap innen iratik ki.

[2]) Mint azt fennebb már szószerint idéztem. Ha az asztal nincs megtiltva, s valamely rendetlenség történik, az esendő büntetéspénz vagy bor a decányra rovatik ki.

Digitized by Google

lúd, malacz felbontáskor, mert nem szabados« — s a feldarabolt szeleteket kiosztja; büntetés terhe alatt ügyelvén az adagok egyforma voltára, hogy senki meg ne rövidüljön. A második fogás étel után felszabadítja, a poharat töltvén a czéhmesternek és első koczczintván vele. A gazda mester pedig »a míg az étkek felhordatnak, viseljen gondot magára; ne igyék, józan legyen. Aztán mulathat becsülettel egyék, igyék szabadon.«

Gondoskodik azokról is a szabályzat, kik asztaltartás után már nem urai saját lábaiknak. — Fekvőhelyet rendel nekik s őrzőt ad mellé jök, nehogy utczán való illetlenkedéseikkel szégyenére váljanak a czéh becsületének. [1])

Hogy aztán mysticus homály borúljon a mulatságra, szigorúan tiltatik másnap beszélni a mulatság folyamáról; a büntetés veder borok számában rovatván ki.

Hogy teljes legyen e kép, igtassuk ide az étlapot is, melyet a mester asztal mellé kellett feladni. [2])

Első tál étek: minden asztalra eczettel tormával csuka legyen.
Második » Gyümölcsös lével lúd legyen egy-egy tálra kettő-kettő, az leve bőven legyen.
Harmadik » Riskásás legyen velős konczokkal, egy-egy tyúk eleven borssal, törött gyömbérrel meghintve.
Negyedik » Tiszta borssal petreselyemmel két-két tyúk sáfrányosan.
Ötödik » Az pecsenye mellé egy egy tyúk jó borsosan.
Hatodik » Gyümölcs, vaj, sajt, retek, perecz.
Ebből áll az ebéd; vacsorára tartozik:
Első tál étek: Csuka tormával.
Második » Hideggé téve édes lével két-két malacz, mondolával, malosa szőllővel bőven megrakva, s gyömbérrel meghintve.
Harmadik » Tiszta borssal petreselyemmel tyúkot, tehén hussal elegy.
Negyedik » Az pecsenye mellett egy tyúk aztán gyümölcs.
Mindkét alkalommal 3 veder bor.

---

[1]) Ide vonatkozik a lakatgyártók következő »inas regulája is« 1664-ből. »Hogyha az urad valahol mulatságban vagyon, tartozol utánna menni és haza kisérni. Annak utánna a legénynek is tartozol utánna menni, hogy ha tisztességes helyen vagyon, de ha roszféléknél vagyon, nem tartozol.

[2]) Kiadatott a nemes csiszár, lakatos, nyerges mestereknek Koncz Tamás és Csiszár István alatt tartott gyülésekből. 1638. Nov. 25.

Digitized by Google

Ezek röviden az asztaltartásról írott szabályok, melyet ha »valaki megháborítana vagy felbontana vagy fia mellett vagy barátja mellett megháboríttatna, semmi könyörgéssel meg ne érje, hanem tulajdon az czéhből minden okvetetlen kitétessék.«[1]) És végzem már hézagos ismertetésemet.

A mesterek társulásából folyó eme pezsgő erőteljes és zajos életből, az erőből, fegyver hatalomból, melylyel rendelkeztek, nincs egyéb meg, csak az emlékezet. Mentsük meg ezt a jövő számára!

A társadalmi állás, — melyet a becsületes munkára való kötelezettséggel, a műszokások alapos tudásának megmutatásával és erkölcsös élettel igyekezett a czéhrendszer az egyénnek minél tiszteletesebbé tenni, bizonyosan nem áll a régi magasságon.

A czéhek az egyéni szabadságra fektetett ipartörvényekkel vannak vajudásban; ki mondja meg mit fognak szülni?

PETELEI ISTVÁN.

---

[1]) Csiszár asztal szabályok, 1638-ból.

Digitized by Google

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Az 1878-iki évi közgyülésre mind a választmányi, mind a társulati tagok szép számmal jelentek meg. Az elnöki széket *Horváth* Mihály foglalta el, ki is a közgyülést következő nagy tetszéssel fogadott beszéddel nyitotta meg:

Üdvözlöm Társaságunk közgyülésének és választmányának t. tagjait az új év kezdetén, mely új reményekkel, új kötelességekkel virradt fel reánk. Új reményekkel, mondom, mert Társaságunknak a néhány nap előtt letünt évben oly jelentékenyen fokozódott munkássága az elmúlt évek eredményeihez képest a legjogosabb reményt nyujthatja mindnyájunknak, hogy valamint Társaságunk külterjedelmében a lefolyt évben oly jelentékenyen gyarapodott, mind alapítványos, mind évdíjas tagjainak számára nézve oly örvendetesen erősbült s izmosodott: azonképen szellemi viszonyai, tudományos munkássága tekintetében is arányosan gyarapodni, emelkedni fog a megkezdett új évben. — Benső örömmel s megnyugvással észlelhetjük, hogy a hazai tudománykedvelő közönség mindinkább reánk fordítja szemeit, mindinkább részesít pártfogásában, mindinkább méltányolja s pártolása által jutalmazza munkálkodásainkat a hazai történelem mezején. — E növekedő pártolás, e fokozódó méltánylás azonban újabb kötelességet is rak vállainkra, hogy az új évben mi is a multnál még tevékenyebb buzgalommal, még kitartóbb ügyekezettel s ernyedetlenebb munkássággal míveljük hazai történelmi tudományunk máris ékes virágzattal díszlő mezejét.

És teljes örömmel értesíthetem a t. közgyülést, hogy Társulatunk választmánya e kötelesség érzetétől indíttatva, ezen új évi munkásságnak eredményeinek fokozására máris oly reformokat állapított meg Társulatunk munkakörére, s mit ez magában foglal, szaklapunkra s kiadványainkra nézve, melyek, bizton reméljük, még sikerteljesebb lendületet fognak adni hazai történelmünknek. Eddigelé nekünk is, valamint a velünk ugyanazon czélra törekvő akadémiai Történelmi Bizottságnak, főleg az anyaggyűjtés volt feladatunk, hogy hazai történelmünknek eddigelé kevesbé mívelt ágazatait, milyenek például a hazai általá-

Digitized by Google

nos mívelődés, a népi élet, az ipar, kereskedelem s a művészetek története, kellő világba helyezze, s azoknak megírására elégséges adatokat szerezzen. E munka ezentúl is, kell, hogy ernyedetlen kitartással folytattassék. De e mellett már magosabbra is kell törekednünk. Nemzeti műveledésünk egynémely ágainak történetére már annyi adatot sikerült összegyűjtenünk, hogy már biztosabban s haszonnal megkezdhetjük a feldolgozást. E kettős czél indította Társulatunk választmányát, hogy az Akadémia Történelmi Bizottságával oly szerződésre lépjen, mely szerint e Bizottság anyagi támogatása mellett átvegye tőle az eddigelé általa kiadott Történelmi Tárt, hogy az Társulatunk által az eddigihez rokon irányban szerkesztve s kiadva, ezentúl kiválóképen művelődési történetünk anyagainak tárházául szolgáljon; Társulatunk közlönye pedig, a »Századok« az anyagközlést megszüntetve, ezentúl csak monographiákat s történelmünk minden ágainak felvilágosítására s megállapítására szolgáló más, a menynyire lehet az előadás művészies követelményeit is kielégíteni törekvő dolgozatokat hozzon. Vajha Társulatunknak sikerüljön e kettős czélt ezentúl még fokozottabb mérvben megközelítnie; mi hogy úgy is legyen, adjon az ég Társulatunk minden tagjának ezen új évben állandó munkakedvet, erőt és kitartást munkálkodásaiban.

Minthogy azonban az elnök úr gyöngélkedése miatt a gyűlést tovább nem vezethette — *Tanárky* Gedeon államtitkár tv. tag urat kérte föl az elnökség átvételére.

Ezután *Botka* Tivadar »Millenarium« czímű dolgozatának egy önálló részletét felolvasta a titkár. Az egész dolgozat a Századokban fog megjelenni.

Következett a titkári jelentés:

Tisztelt Közgyűlés!

Midőn egy év előtt titkári jelentésemet e helyen felolvasni szerencsés voltam, némi nyomatékkal emeltem ki, hogy társulatunk az anyaggyűjtés és anyagfeldolgozás kettős kötelezettségét egy oly folyóiratban kénytelen központosítani, mely a társulat iránti részvéttel aránylagosan szaporodó mindkét nemű közléseket alig képes befogadni.

A társulat alapszabályai, t. közgyűlés, világosan megszabják annak feladatát, ébren tartani a közönség részvétét a történettudomány iránt feldolgozott munkák által, s gyűjteni és kiadni anyagot a szoros értelemben vett szaktudomány számára. E czél valósítása felé, a lefolyt évben határozott lépések történtek. Tudva van Önök előtt uraim, hogy a Magyar Történelmi Társulat ma e czélra két folyóirattal rendelkezik: a »Századok«-

Digitized by Google

kal s a »Történelmi Tár«-ral, mely utóbbinak terheit a M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága volt szíves társulatunkkal megosztani.

Nem szükség Önök előtt e tény fontosságát kiemelni: az a körülmény, hogy ezáltal jöttünk a Tört. Bizottsággal s közvetve általa szorosb érintkezésbe az Akadémiával, mutatja, hogy törekvésünk azon körben is elismerésre talál, melyet a nemzet e téren legfőbb ítélő forumúl ismer el. De nemcsak ez az egyetlen eredménye a múlt évi működésnek. A választmánynak két albizottsága: az ipartörténeti s a hadügyi bizottság annyira előrehaladtak munkálataikban, hogy a tényleges működést márcziusban meg fogják kezdeni, jelesül a f. é. Abauj-vármegyébe tervezett kirándúlása alkalmával reményünk van, hogy a hadtörténeti kutatások karöltve járandnak a köztörténeti kutatásokkal, a czéhbizottság pedig az anyag gyűjtésével odáig haladt, hogy megkezdheti kutatásai eredményeinek rendszeres közzétételét. Örömmel jelenthetem, hogy Balassa Bálint költeményeinek sajtó alá rendezése iránt, már valamelyik vál. ülésen indokolt jelentést fogok előterjeszthetni, miután a szerkesztő be fogja adni a sajtó alá készített kéziratot.

E részint folyamban lévő, részint tervezett kiadások köre mutatja, t. közgyűlés, hogy a választmány a publicatiók terén oly kört tölt be, mely jó részben a kevésbé műveltek közé tartozott. Semmi szándéka a választmánynak, bár örvendetesen növekedő, de még mindig szerény erejét túlfeszítve, azzal arányban nem álló vállalatokba ereszkedni, habár a közönség részvéte e pillanatig bátorítást is foglalna magában.

Alaptőkénk ugyanis ez év folyamában 19,000 forintról 25,000 frtra emelkedett; évdíjas tagjaink száma 380-al, alapítóink-é 49-el növekedett, úgy hogy tagjaink összlétszáma megüti az 1600-at.

Ime Uraim, ez szárazon az 1877-iki év anyagi eredménye. Ha nem is mutatja a rohamos, túlfeszített szaporodást, de biztos, következetes a haladás, mely karöltve jár azzal a művelő hatással, melyet társulatunk a nemzet rétegeire mindinkább gyakorol.

Mindezek után bizton hiszem, Uraim, hogy társulatunk a jövő évek során is emelkedni, gyarapodni fog s a magyar történet-írásnak egyik bíztos őrhelye leend.

Végül meleg szavakkal emlékezett még a titkár a csapásról, mely a választmányt a múlt évben egyik legbuzgóbb tagjának *Szalay* Ágostonnak halálával érte s azon óhajtását fejezte ki, vajha ki utódjává lesz, épen oly ügyszerető, buzgó tagja legyen a társulatnak mint elődje.

Kapcsolatban ezzel felolvastatott a pénztárnok jelentése a múlt évi bevételekről s kiadásokról:

Digitized by Google

Bevételek:

1. Pénztári maradvány 1876. decemb. 31-ről . .	734 frt	12 kr.
2. Újabb alapítványok	4505 »	— »
3. Tagdíjak	5390 »	— »
4. Az alaptőke értékpapírjai és folyó számlára elhelyezett pénzek kamatai	1197 »	56 »
5. Előfizetési pénzek a »Századokra«	42 »	— »
6. » » » »Tört. Tárra«	176 »	10 »
7. A »Századok« »Bartal comment.« és »Zichy cod.« elárusításáért	228 »	58 »
8. Megtérített postaköltségek	20 »	20 »
9. Díszoklevelekért	318 »	— »
10. A társulat javára tett adományok	1044 »	96 »
Összesen	13656 »	52 »

Kiadások:

1. Titkári, s. titkári és pénztárnoki fizetések s szolgák illetményei	1664 frt	— kr.
2. Írói tiszteletdíjak (Századok)	1160 »	50 »
3. » » (Tört. Tár.)	155 »	52 »
4. Nyomdai és könyvkötői számla	3974 »	41 »
5. Szétküldési, irodai, postai és más költségek	707 »	31 »
6. Előleg az »Okmánytár« szerkesztésére	200 »	— »
7. Az alaptőke gyarapítására fordittatott	4455 »	65 »
Összesen . . .	12317 »	39 »
Mely összeg a fentebb kimutatott bevételekből	13656 »	52 »
Levonatván, marad 1878. január havára	1339 »	73 kr.

A társulat ez idő szerinti alaptőkéjét a következő értékpapírok képezik, u. m:

1. Földtehermentesítési kötvények. névértéke	3450 frt
2. Szőlőváltsági » »	3500 »
3. Osztr. államadóssági » »	100 »
4. Magy. földhitelintézeti záloglevelek »	4600 »
5. » jelzáloghitelbank » »	4700 »
6. » kereskedelmibank » »	7000 »
7. » járadékkölcsön » »	1000 »
8. Magán kötelezők	700 »
Összesen	25,050 »

Digitized by Google

azaz: *Huszonötezer ötven* forint névértéket képviselő papirok, mely összeg az 1876. deczember 31-ről kimutatott 19,650 ftnyi névértékü értékpapirokkal szemben, az alaptőkének a lefolyt évben *5400* frt névértékes képviselő papirokkal való gyarapodását mutatja.

Az itt kimutatott értékpapirok megőrzés végett a magyar jelzálog-hitelbanknál vannak letéve.

A közgyülés most áttért a választásokra. Egy hely halálozás, s 17 az 1874-ben választottak kilépése által jövén üresedésbe, elnök felhivta a szavazókat, hogy szavazataikat 18. v. tagra adják be, mi is megtörténvén, a szavazatok rendezésére elnöki bizottságot küldött ki, melynek tagjai voltak Pesty Frigyes vt. mint elnök s Pulszky Károly és Dalmady Sándor évdijas tagok.

Ezután *Fehérpataky* László felolvasta *Károlyi* Árpád értekezését »Tököly Sebestyén megszerzi Késmárkot«, mely a »Századok«ban látand világot.

A folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár jelenti, hogy alapító-tagokúl jelentkeztek: Kászon-Altizi *Pálfy* Sándor Aradon és *Görgey* Gusztáv Görgön.

Évdijas tagokúl felvétettek: Aradi ipartársulat aj. Kristyóry János; *Eötvös* Sándor Budapest, aj. Szabó Ede; *Szentmiklóssy* László Karánsebes, aj. a titkár; *Vagyon* István Nyitra, ifj. *Kálmán* Imre szolgabiró Nyitra, aj. Adamovich Bálint; *Rieger* Gottfried gymn. igazg. tanár Sz.-Udvarhely, *Lestyán* József tanár, Sz. Udvarhely, aj. a titkár; *Morvay* Pál T.-Ujlak, — *Péchy* Endre Beregszász, *Abonyi* Emil Beregszász *Beregszászi polg. fiiskola*, aj. Tájnel Ödön; *Hoffman* Sándor min. titkár Budapest, aj. a titkár; *Wiesinger* Károly tanár N.-Szombat, *Krátky* Ferencz vár. kapitány N.-Szombat, Ft. *Helcz* János tanár N.-Szombat, aj. Richter Sándor; *Láng* Mihály tanár Temesvár, aj. Hemmen Ferencz; *Kállay* Iván, Eger, aj. a pénztárnok; Ft. *Haudek* Ágoston Balaton-Füred, aj. Novák Ede, dr. *Szlávy* Olivér Budapest, *Ernuszt* Sándor Mura-szombat, *Kövér* Károly Budapest, aj. br. Radvánszky Béla; *Láng* Károly Budapest, *Barabás* Samu Budapest, aj. Csánki Dezső; *Balás* Ignácz Gyöngyös aj. a titkár; *Selmecsbányai* k. nagygymn., aj. a titkár; *Pozsonyi* ev. lyceum, aj. Harmath Károly; *Földváry* Ákos Pécs, aj. a titkár; *Stern* Sámuel Budapest, *Stern* Ábrahám Budapest, aj. Szalay B. József; N. t. *Terhes* Pál ref. lelkész R.-Szombat aj. Groó Vilmos; *Dongó* Gy. Géza, tanár Sátoralja-Ujhely, aj. Cserhalmy József, *Soproni* sz. Benedek rendi székház, aj. Horváth Kristóf; *Busbach* Péter ügyvéd Budapest, aj.

Digitized by Google

a titkár; *Kolacskovszky* Elza Kassa, aj. Thomasek Tekla; *Pazsiczky* Manó Nyitra, aj a titkár; *Klimkovics* Béla tanár Kassán, aj. Tuttkó József és Görög Gyula; Ft. *Szidelszky* Gyula plébános aj. grf. Vay Tihamér; *Rózsahegyi* kegyes r. társház, *Sipos* Sándor Szarvas, aj. a titkár; *Várzély* János, járásbiró, Ft. *Pirontsák* István lelkész Trsztena, *Richlek* Alajos Trsztena, *Panyák* Tivadar Trsztena, aj. Demkó Kálmán; *Matyuga* Emil A.-Kubin aj. Demkó Kálmán; *Dienes* Péter N.-Röcze aj. a titkár; *Országos* levéltár, aj. dr. Pauler Gyula; *Hellebrant* Árpád Budapest, *Iatkóczy* Mihály Budapest, aj. Csontosi János; *Csernátoni* Gyula Kolozsvár, *Nagy* József Kolozsvár, *Székely* József Kolozsvár, *Wertán* Pál Kolozsvár, aj. Nemes Elek, dr. *Ossikovszky* József Kolozsvár, dr. *Högyes* Endre Kolozsvár, *Kolozsvári* Antal Ajton, aj. Kolozsváry Sándor; *Vakter* József Tisza-Ujlak, aj. Doby Antal; *Petrovay* György Fegyvernek aj. Balássy Ferencz; *Némethy* Kálmán Budapest, aj. Erődi Béla; *Egri* jog-liceum, aj. a pénztárnok; *Zsigmond* Boldizsár Budapest, Gy. *Sándor* Károly Gödöllő, aj. Unger Ferencz; *Kelemen* Géza Budapest, *Topin* Sándor Budapest, *Reguly* Lajos Budapest, aj. Varázséji Gusztáv.

Mindezen ajánlottak egyhangúlag megválasztatván, elővétettek a folyó ügyek.

Balássy Ferencz jelentést tesz a *Szajolban Rósa* Imre felszólalása által fölfedezett irományokról. Jobbára ujabbkori, nem közérdekü dolgok egy I. Lipót korabeli armalis, periratok, ezekből állanak az okmányok. Van néhány káptalani kiadvány is, leginkább határjárások, s ezek is csak annyiban érdemelnek figyelmet, a mennyiben a régi *tényői* monostor fekvésére vonatkoznak. Közhelyeslessel találkozott Balássy Ferencz ajánlata, hogy ezeket lemásolandja.

Titkár bemutatja *Capasso* Bertalan levelét, melyben ez külf. t. taggá választatásáért köszönetet mond. Ugyancsak bemutatja *Ádám* Iván küldeményét az Essegváry családról, mely is *Fehérpataky* László által lemásoltatván, átadatik *Nagy* Imrének. Az orosz consulatus *Ljubovszky*-nak egy munkáját beküldi, mely *Géresi*-nek adatik ki. A beküldőnek köszönet szavaztatik.

Elnök kinevezi a pénztárvizsgáló bizottságot: *Horvát* Árpádot, *Deák* Farkast s az ügyészt. — A szavazatszedő bizottság megérkezvén, bemutatja a választás eredményét, mely szerint *Botka* Tivadar, *Henszlmann* Imre, *Hunfalvy* Pál, *Jakab* Elek, *Nagy* Iván, b. *Radvánszky* Béla, *Zsilinszky* Mihály, *Fraknói* Vilmos, *Hajnik* Imre, dr. *Pauler* Gyula,

Digitized by Google

Géresi Kálmán, *Gyárfás* István, *Csengery* Antal, *Révész* Imre, gr. *Lázár* Miklós, *Lehoczky* Tivadar, *Csontosi* János és *Beöthy* Zsolt választattak meg vál. tagoknak az 1878—81 cyclusra.

Ezután zárt ülés tartatott, melyen néhány pénzügyi dolog intéztetett. Mire az ülés 8 órakor véget ért.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A Konstantinápolyból érkezett Corvinák bibliographiai ismertetése. Ezen czím alatt hozta a »Magyar könyvszemle« ez idei III. és IV. füzetében: *Csontosi János* a m. n. muzeum könyvtárának őrsegédje ezen tanúlmányát, melylyel a magyar tudománykedvelő közönség élénken nyilvánúlt ohajának szerző eleget tenni sietett.

Nemzetünk tudományos intézetei közt, tagadhatlanúl a Muzeum az, mely napról napra mindinkább iparkodik a hozzá köthető kivánalmaknak megfelelni, és a külföldnek hasonnemű intézetei színvonalára emelkedni. Meg nem elégedvén avval, hogy az egyes főosztályok a körükbe vágó tárgyak birtokába jussanak, és kiállíttassanak vagy mint ez már több osztályban történt, tulajdonosaik által, a tulajdonjog fentartása mellett, mindenki által letéteményképen közhasznúakká tétessenek, a kiállításon kívül, mely a muzeumoknak csak egyik szemléleti oldala, magasb fokozatú tevékenységet kezdenek sorban kifejteni az által, hogy a gyűjteményekben foglalt tárgyakat, vagy más, szakokba vágó, tüneményeket, melyek az olvasó kört érdekelhetnék, a muzeumi kiadványokra utalványozott összeg erejéig közre bocsássák.

A *régiségtárnak* jelen perczig még nincsen külön szaklapja; *kalauzai* a nagyszerü gyarapodás által parancsolt újra való rendezés miatt már nem használhatók, azonban tagadni nem lehet, hogy a tudom. akadémia egyik közlönyének, az »*Archaeologiai Értesitő*«nek egyik sarka a m. n. muzeum régiségtárához tapad, és leginkább onnan kaphatja közleményeit.

Létének második évében van a muzeumi könyvtár egy saját organuma is »*Magyar Könyvszemle*«, mely egy régen érzett hiányt pótolnia nemcsak, hogy hivatva van, de azt pótolja is.

Alig tapasztaltunk még hazánkban oly élénk érdeklődést régi kéziratok iránt, mint a milyent a múlt hónapokban a Konstantinápolyból hozott codexek költöttek, melyek megtekintésére a m. n. múzeum

Digitized by Google

régiség-osztályát (mert a m. tudom. egyetem könyvtári helyiségei közt e kiállításra alkalmas teremmel nem rendelkezhettek) ezerenkint látogatta a közönség, sőt alig hiszszük, hogy akkor Budapesten megfordúlt legyen vidéki ember, ki e kötetek megmutatását, még a rendes látogatási órákon túl is, nem követelte volna.

De ezen megszemléléssel nem elégedett meg a közönségnek nagy része, számos kérdéseket intéztek a muzeumi tisztviselőkhez e könyvek valódisága, száma, régi története, és különféle esélyei érdekében, hogy alig lehetett kikerülni azt, miszerint mindezekről elébb egy alkalmas egyedirat készüljön, mely e tekintetben is az olvasó közönség kívánságának eleget tegyen. Ezen érdekes tiszttel a muzeumi könyvtárban a régi irományokkal foglalkozó *Csontosi János* úr vállalkozott, munkálkodása eredményeit a föntebb jelzett czikkben találjuk. A mennyi idő a folytonos látogatásokból fenmaradt, azt szerző úr a nevezetes kéziratok behatóbb tanúlmányozására fordította, s így támadt a 64 lapra terjedő ismertetés, mely irodalmunkban ritkábban észlelhető részletezéssel, és az ilyen szakmához szükséges előkészülettel van tárgyalva.

A kétségtelen Corvin-codexekből, (melyek közé a 4. sz. a. leírt Q. Curtius Ruffus-t is számítja, ámbár díszítményi modorában a többitől eltérve Beatrix királyné czímerével bír) *tizet* ír le, a *valószínűleg Corvinfélékből hármat*; a harmadik sorban: *Egyéb kéziratok* közt van: *latin* 19, olasz 2, spanyol 1, összesen 35 kötet.

Ezen anyagot a bibliographia követelményei szerint szerző némi egyöntetűséggel, mely az összehasonlítást könnyíti, dolgozza fel, midőn nemcsak a könyvek korát, anyagát, nagyságát, a beírott levelek számát, az egyes fogatok íveit, az írások nemeit felhozza; hanem a festészeti oldal kellő tekintetével, módot nyújt arra, hogy az egy kéztől vagy egy műhelyből kikerült codexekre azonnal reáismerhessünk.

Ezen külsőleges meghatározásokon kívül nem egy jegyzékre, vagy észrevételre akadunk, melyek tanúi annak, hogy szerző úr ezen, nálunk kevesebbé jártas szaknak irodalmával is szerencsésen foglalkozott, úgy hogy még e tekintetben is a felvilágosítást vagy útbaigazítást kereső komolyabb irányú olvasót is ki fogja elégíteni.

Ezek az ismertetés fényoldalai, melyek szerző urnak mindenesetre csak dicséretére válnak; de hogy a nálunk igen is általánossá vált, és nem eléggé kárhoztató egyoldalú túláradás hibájába ne essem, és szerző úr iránti őszinte jóakaratomat és dolgozata iránti figyelmemet

Digitized by Google

tényleg bebizonyítsam, el nem mulaszthatom azt, hogy némely itt-ott észlelt hiányra figyelmeztessem. Meglehet, hogy a tanúlmányozás túlságos siettetése, a munka közben való gyakoribb háborgatás vagy talán a sajtó is némely részben oka annak, hogy az idézetek nem egészen pontosak, sőt egyes helyeken azt kellett észrevennünk, hogy szerző nem a kézirat eredeti szövegét, hanem vagy más kéziratnak, vagy ezen nyomtatványnak szavait idézi.

Szerintünk a könyvésznek, ki fényképészeti vagy más rajzművészeti hasonmásokat nem használhat, törekednie kell, hogy mindazt, a mit a nyomda rideg eszközeivel híven, vagy közelítőleg is hasonlóan visszaadnia lehet, pontosan vissza is adja nemcsak a betük nagyságára, de alakjára, valamint a sorok hosszaságára nézve is. Igaz, hogy így sem fogunk a leírt kéziratról szinezett, eleven képmást nyerni; de pótlékot, szükség esetében legalább hü vázlatot vagy árnyékrajzot fogunk nyerni.

Ezen oldalnak inkább való méltánylását azonban a philologiai kritikának engedjük át, tudván azt, hogy a minket oly közelről érdeklő kéziratokról e tekintetben egy szerfölött pontos és terjedelmesb munka van készülőben.

Végre csak azt mondjuk a nyert Corvin-codexekre nézve: haragudjanak, mint tetszik szomszédjaink, hogy a szultán ezen becses ajándékával oly nagyra vagyunk; hírdessék akár hogyan csodálkozásukat a fölött, hogy a magyar nemzet ezen rongyollott másod- és harmad-rendü codexeknek annyira őrült, hogy még az országgyülés is köszönetett szavazott ezért az ozmanlik uralkodójának, nézzék le azokat, mint kútfőket, az azokban találtató hibák és hiányok miatt; mi azt hisszük, hogy talán restellik azt, hogy azon korból a barbárnak csúfolt magyar, már nyomdával is bírt, és oly páratlan, kincsü könyvtárral, milyent akkorból ők felmutatni nem képesek!

A szerző úrnak pedig e helyen köszönetet szavazunk, e valóban sok fáradsággal járt munkálatáért, kivánván, hogy hivatalos pályáján gyakran legyen alkalma irodalmi tevékenysége által ezen, meglehetősen elárvult, de lassankint a kellő érvényre emelkedő szakban ilyen szép eredménynyel közre működni. R. F. F.

— Neményi Ambrus, ki a »Budapesti Szemlé«-ben három franczia államférfiról sikerült rajzokat közlött, s kinek Rabelais-jet valódi tetszéssel fogadta a közönség, legújabban a magyar irodalom-történetet

Digitized by Google

tette tanúlmányai tárgyává, s első e nemü dolgozatát folyóiratunknak ajánlotta fel. Kétségtelen nyereségnek tartjuk mi irodalmunkra nézve, ha egy tehetséges író a külföld érdekesebb alakjainak bemutatásával foglalkozik is — de midőn saját történetünk nagy alakjai közül is oly kevés van méltólag nálunk bemutatva, kétszeresen örvendünk, ha egy oly tehetség mint Neményi, ki a holt anyagba életet tud önteni, a hazai történetből meríti tárgyát. S épen e pontnál tartozunk mi egy helyreigazítással, vagy helyesebben félreértett szavunk magyarázatával. Eszünkben sem volt Neményit plagiummal vádolni. Ő ismeri és felhasználta ugyan Rabelaist, illetőleg a franczia forrásokon kívül a franczia feldolgozókat is — de önállólag saját eszméi keretébe illesztve azokat. Hogy könyvében ez eszmék észrevételek és megjegyzések néha idegeneknek tetszenek, az onnan van, mert sokáig élt Franczia országban; — mert beleélte magát az ottani világba. Nem idegen forrásra, hanem az idegenszerü eszmemenetre lehetett hát helyenként ismerni.

— A TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁG jan. 5-én tartott ülésben megállapítá folyó évi költségvetésének egy részét. Ki fogja adni Marino Sanudo befejező részét, az Anjoukori Diplomatarium I. kötetét, Szerém-megye monographiájának I. kötetét, egy kötet okmánytárral, Bercsényi levelei III. kötetét, Mátyáskori Okmánytár III-ik kötetét, s a magyarországi és erdélyi országgyülési Emlékekből egy-egy kötetet. Az ülés nem fejezte be költségvetését. Az előadó felhívta a bizottság figyelmét, hogy történetünknek alig van elhanyagoltabb része mint a XVIII-ik század története. Eljött az idő e hézagon is segíteni: de itt már a források óriási tömege mellett kútforrások publicátiójáról szó sem lehet, hanem csak egyes feldolgozásokról monographiák keretében. Más érzett hiány történelmünkben, hogy a szláv nyelvű történeti emlékeket és irodalmat teljesen ignorálja. Ezen a hiányon is segítni a bizottság feladata. Az is érezhető hiány, hogy a régibb közgazdasági és statisticai állapotokat nem ismerjük, melyekre vonatkozólag pedig a kamarai számadásokban rendkívül sok anyag van felhalmazva, annyira, hogy ezek nyers állapotban publicatiójára sem lehet gondolni. Végül óhajtandó volna az európai könyvtárakban felhalmozott kézirat anyagot is ismerni. Hogyan és mikép értékesítse ezen anyagokat a bizottság — e kérdést egy közelebbi ülés tárgyává tűzte ki.

Digitized by Google

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— MAGYARORSZÁG VÁROSAI ÉS VÁROSJOGAI a múltban és jelenben. Tanúlmány az összehasonlító jogtudomány szempontjából. Írta *Wenzel* Gusztáv. Értek. a társ. tud. köréből IV. köt. 9. sz. Akadémia. 8-r. 59 l. Ára 40 kr.

— ANGLIA TÖRTÉNETE II. Jakab trónralépte óta. Írta *Macaulay*. Ford. Zichy Antal. VI. kötet. Akadémiai könyvkiadó hivatal. 8-rét. 328 l. LXIV. l.

— A BÖLCSÉSZET TÖRTÉNETE kezdettől mostanig. Ó-közép- és új kor. Írta *Nagy* Ferencz. Kecskemét, nagy 8-rét. IV. 207 l. Ára 1 frt 40 kr.

— IRODALMI DOLGOZATOK. Írta *Bodnár* Zsigmond. Budapest, 1878. Grimm és Horovicz. 8-rét. IV. 179 l. Ára 1 frt 50 kr.

— A BARADLA. (Lenyomat a »Gömör és Kis-Hont« leírásából.) Lőcse, 1877. 19 l.

— VÁZLATOK AZ IPAR-MÜVÉSZET KÖRÉBŐL. Írta *Prém* József. Pest, 1877. Eggenberger. 8-rét. IV. 77 l. Ára 50 kr.

— KALAUZ az iparmüvészeti Múzeum gyüjteményeihez. *Schickedanz* A. és *Pulszky* K. Franklin-társulat. 8-rét. 111 l. Ára 30 kr.

— PANTOGRAFIA (Egyetemes írás), írta *Kovácsházi* István. Budapest. Franklin-társulat. 4-rét. 31 l. Ára 40 kr.

— DER CHAZARISCHE KÖNIGSBRIEF aus dem X. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte des südlichen Russland. Von Neum übersetzt und erklärt von Paul *Cassel*. Berlin. Windolff nyomdája. 8-rét. 104 l. Ára 1 frt. 50 kr.

— DENKWÜRDIGKEITEN vom Jahre 1335 bis zum Jahre 1847 von *Zeidner*. Kronstadt. 1876. Gött. (Kapható Tettey N. társ. könyvárusnál.)

— RECUEIL DES TRAITÉS ET CONVENTIONS conclus par l'Autriche etc. 4 kötet. *Neumann* L. et Ad. de *Plason*. (Bécs. Államnyomda. 8-rét. 667 l. Ára 4 frt.)

— GESCHICHTLICHE BILDER AUS OESTERREICH. I. kötet. Aus dem Zeitalter der Reformation (1526—1648) (Bécs. Braumüller V. 8-rét. V. 410 l. Ára 4 frt.)

Digitized by Google

MARTINOVICS
ÉS
TÁRSAINAK ÖSSZEESKÜVÉSE.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

IX.

Míg Hajnóczy egészen az elmélet, a tudomány embere, ki higgadtan, úgy szólván hidegen, munkálkodik, hogy előkészítse azon eszmék diadalát, melyeket benső meggyőződésének ösztönzésére karol fel; egészen ellentéte *Laczkovics János,* kinek lelke felett a sértett érdek és meghiúsult remények által táplált indulatok uralkodnak; szüntelenül lázas izgatottságban tartják, és ellenállhatatlanúl ragadják az örvény felé.

Előkelő és vagyonos nemes családból származott, mely azzal szeretett dicsekedni, hogy a régi Laczkfiakban bírja őseit. A családnak Pest- és Temes-megyékben voltak birtokai, és tagjai mindkét megyében előkelő tisztségeket viseltek. *Laczkovics Imre* 1757. kezdve foglalja el Pest-megyében az alispáni tisztet, mindaddig a míg 1784-ben aggkora miatt vissza kell vonúlnia. Egyik fia *György*, ekkor már a váczi járásnak szolgabírája, 1790-ben József halála után, az első tisztújításon másod alispánná választatott. [1]) Másik fia *István* ugyanekkor temesi alispán volt.

A harmadik, *János* a katonai pályát választotta.

Mint 22 éves ifjú, 1772. végén a magyar nemes testőrségbe lépett, épen azon időben, mikor a Bessenyey körül csoportosuló hadfiakat legmelegebben foglalkoztaták a nemzeti és cultúrai törekvések. Ezeknek hatása alatt állott Laczkovics is.

[1]) *Galgóczy K*, Pest, Pilis és Solt Monographiája. I. 51—53. ll.

Digitized by Google

BODLEIAN P 15 AUG 1969 LIBRARY

Megtanúlta a német, franczia és olasz nyelvet, megismerkedett ezeknek irodalmával. Egyúttal meleg szeretet ébredett fel lelkében saját nemzete és nyelve iránt. Amazért lelkesülni, ezt művelni nem szünt meg akkor sem, mikor a bécsi várpalota kényelmét a tábori élet nélkülözéseivel és a háború veszélyeivel kellett fölcserélnie.

1776-ban mint hadnagy, a Gréven-huszárezredbe osztatván be, két esztendőt Olaszországban töltött. 1778-ban részt vett a poroszok elleni hadjáratban, és szeptember 18-án a martinoveczi csatározásban szerzé első babérait: kiszabadítva Miskolczy főhadnagyot a poroszok kezeiből. A békekötés után, ezredével Slavoniába ment. Itt a következő években a csapatok betanítására és begyakorlására használtatott. Feladatait mindig kitűnő sikerrel teljesítette. És midőn a császár más ezredbe helyezte át, parancsnokai nem akarván ily derék tisztet elveszteni, a rendelet visszavonását eszközölték ki. Mindazonáltal a tiszti rangfokozatokban lassan haladt előre. Csak 14 évi szolgálat után, 1786-ban lett kapitánynyá.

A következő évben részt vett ezredével a török háborúban, mely ismételve alkalmat nyújtott néki, hogy, úgy taktikai képességét, mint rettenthetlen bátorságát kitűntesse. A Dubicza körül vívott csatákban rendszerint ő vezette az előhadat, és april 25-én az ő százada ejtette zsákmányúl az első török lobogót. Az 1789-ik évben, mikor a császári sereg Belgrád ostromára, a Száván átkelt, ő reá bízták az előhad vezetését. Az ostrom alatt is ő foglalta el a legveszélyesebb positiókat, és Belgrád megvívása körül (október 9.) lényeges érdemei voltak. [1])

De ő nem elégedett meg ezzel a dicsőséggel; meg is akarta dicsőíteni e nagy hadi tényt. Már november 4-én hozta a Magyar Kurir »Belgrád bevétele« czímű versét, melyen azonban meglátszik, hogy írója jobban értett a kardnak, mint a lantnak kezeléséhez. És a kritika szigorát csak az enyhítheti, hogy a költő, a szó szoros értelmében fel van jogosítva így szólani:

---

[1]) Katonai pályáját részletesen és elég tárgyilagosan ismerteti 1791. július 27-én II. Lipóthoz intézett kérvényében. (Ennek egykorú másolata a magyar országos levéltárban.)

Digitized by Google

Egeket csapkodta sebes tűznek lángja
A földet elnyelte sebben estek jajja;
Döntöttük falait,
Égettük házait
Mint barmokat öldöstük
Vaslánczokkal kötöztük.

. . . . . .

Kiűztük Belgrádnak roppant városábul,
Ősinknek vérivel felépült várából
Szakállas lakosit
Holdnak a zsoldosit
Rabszíjjakra aggattuk
Mint a csordát hajtottuk.

A katona diadalmámorából csak egy érzelem emelkedik felszínre: a *dynastikus* érzület:

Szerencsés Osztria! nézd győzelmedet!
Országot hodító villám fegyveredet!
Oroszlán a néped,
Szívében a képed,
Csak egy Laudon vezesse,
És a császár szeresse.

Azonban Laczkovics nemcsak vitéz és hű katona volt. Csakhamar jó honfinak és lelkes magyarnak is bizonyította be magát. Jelentékeny tényező gyanánt tűnik fel azon mozgalomban, mely József császár halála után, a magyar ezredekben a nemzeti érdekek és jogok érvényesítése czéljából megindúlt. A Szerbiában táborozó hét magyar ezred tisztei 1790. május 19-én kérvényt intéztek az országgyűléshez, melyben független magyar hadsereg szervezését sürgették. [1]) Nem mentek oly messzire a Gréven-lovas ezred tisztei, kik öt tagból álló küldöttséget bocsátottak Pestre. Laczkovics János tagja volt e küldöttségnek. Valószínűleg az ő műve a »felséges magyar hazának« czímzett kérvény, melyben július 5-én kivánataikat az országgyűlés elé terjesztik.

[1]) Ezt világosan mondják ki a hatodik pontban: »A magyar hadi seregnek magának légyen mind hadi tanácsa, mind fővezérlő kommandója, ki egyedül a hazától függjön.« Egyébkint ez a kérvény nem jött az országgyűlés elé. Közli *Ballagi Aladár*. A m. k. testőrség. 436—8. ll.

Digitized by Google

Az első az: hogy a magyar ezredek béke idején a haza határai között helyeztessenek el. Ezzel — jegyzik meg — »a német regementek óhajtásainak is eleget látszatunk tenni, a kik egyébaránt is a magyarországi levegő-égnek egésségtelenségéről és egyéb alkalmatlanságokról kényesen panaszkodni meg nem szünnek.«

A második kívánat az: hogy a tiszti állomásokra csak magyarok neveztessenek. »Mintegy tükörben ájuló szíveink epesztésével« szemlélik, hogy »a főtisztségekre majd mind csak idegenek helyheztetnek.« Idegen származású hadapródok rövid idő alatt emelkednek magas tiszti fokozatokra, bár »szülötte nyelvünket, mely a magyar regementeket lelkesíti, nem értik... És ha valamennyire a magyar nyelvre kapván, azt ütve, vétve töri s beszéli is... közönségesen a nemzetnek természet szerint való gyülölsége és magyarnak titkos üldözése szíve alatt elfedezve fekszik.«

Végre kívánják, hogy »a közönséges szolgálat rende és parancsolás magyar nyelven folytattatnék,« minthogy »a német nyelvnek értelme, tanulása és megfogása hazánk kedves magzatinál nehezecskén megyen végbe.«

A folyamodvány az alsó tábla július 12-ki ülésén bemutattatott; de tárgyalását a rendek, kiknek figyelmét a napirenden levő, a királyi hitlevélre vonatkozó fontos kérdések egészen lekötötték, későbbre halasztották. Laczkovics ezt nem várhatta be; két társával visszatért ezredéhez.

Azonban fellépésök, miként előre volt látható, nagy felháborodást keltett fel a katonai körökben. Laczkovics a haditanács rendeletéből Belgrádba, majd Bécsbe idéztetett. Testvéröcscse *István* temes-megyei alispán, ki mint országgyűlési követ Budán volt, mihelyt a történtekről értesült, már augusztus 12-én felhívta azokra a rendek figyelmét. Előadta, hogy a Gréven-ezred azon tisztei, kik az »országnál esedeztek,« ennek következtében »szabadságoktól megfosztatván, idegen nemzetbeli főtiszteknek vizsgálása s talán a hadi törvény szerint való ítélete alá részszerint vettettek.« Minélfogva a rendek közbenjárását kérte ki.

Az alsó táblára mély benyomást tett ez a jelentés; annál-

Digitized by Google

inkább, mert híre ment, hogy gróf Festetich György alezredes, ki a kérvényt szintén aláírta, bár mint a főrendek táblájának tagja, az országgyűlés alatt immunitással bírt, Budán elfogatott. A rendek kellő komolysággal vették ezt a sérelmet. Elhatározták, hogy a királyt, felirat útján fel fogják kérni, hogy ama tiszteknek kérvényök miatt »semmi bántások ne legyen«; sőt a királyra pressiót kivánván gyakorolni, az országgyűlésre való meghívását »míg ezen dolog jó móddal el nem intéztetik« függőben hagyják.

Végzésüket azonnal közlék a főrendek táblájával. De az országbíró, miután az üzenetet meghallgatta, kijelenté, hogy az idő előre haladottsága miatt, az ügyet másnap fogja napirendre kitüzni, és az ülést bezárta.

A rendek ezt rosz néven vették. Haladék nélkül küldöttséget bocsátottak az országbíróhoz, mely kérdőre vonja: mi jogon és mily oknál fogva zárta be az ülést. És a személynököt megbízták, hogy a Budán tartózkodó Barkó tábornoktól kérjen felvilágosítást az iránt, a mi a kérvény aláíróival történt.

Az alsó táblának a következő napon tartott ülésén a személynök mindenekelőtt felolvasta Barkó tábornoknak levelét, melyben, gróf Festetich alezredes és Laczkovics kapitány elfogatására nézve kijelenté, hogy »nem az országhoz tett folyamodása a regementnek, hanem más dolog forgana fel erántok.«

Azután megjelent a főrendek küldöttsége, azzal az üzenettel, hogy a felső tábla külön felirat szerkesztését nem látja indokolva, s azt kívánja, hogy a király meghívására Bécsbe menendő országos küldöttség járjon el ez ügyben.

Azonban az alsó tábla ragaszkodott határozatához, és Aczél ítélőmester által a feliratot elkészíttetvén, azonnal átküldötte a főrendekhez. Ezek engedtek, és némi módosítással elfogadták a feliratot. Ebben a király felkéretik, rendelkezzék, hogy a katonai hatóságok azon tiszteket, kik az országgyűléshez kérvényt intéztek, vagy a megyékhez felírtak, büntetés ne érje.

A király válasz nélkül hagyta a feliratot. Csak mikor az országos küldöttség Bécsben megjelent, (augusztus 23-án) a cancellár által röviden és szárazon tudomására hozta a küldöttség-

Digitized by Google

nek, hogy a katona tisztek ügyében az 1655-ik évi VII. és 1723-ik évi XI. törvényczikk értelmében fog eljárni.[1])

Laczkovics csak ezután érkezett meg Bécsbe. Itt vizsgálatot kellett kiállania, és szeptember 24-én közöltetett vele a királyi elhatározás, mely szerint büntetés nélkül marad ugyan, de a mantuai helyőrségbe tétetik át, hová haladék nélkül kellett volna útra kelnie.

Laczkovics remonstrált; de kérelmét, hogy egy más ezredbe tegyék át, és ne kárhoztassák a helyőrségi szolgálatra, — nem vették tekintetbe. Ekkor belátta, hogy a katonai pályán előmenetelre többé nem számíthat, mert egyik tábornok világosan értésére adta, hogy az egyetlen aláírással kitörölte összes katonai érdemeit. Beadta lemondását tiszti rangjáról, mely elfogadtatott. És így kilépvén a hadseregből, (1790) október végén visszatért hazájába, és Pesten telepedett le.[2])

Ezen események elhatározó befolyást gyakoroltak Laczkovics egész életére. Mély elkeseredés tölté el lelkét. Fényes jövőről ábrándozott még néhány hónap előtt, melyre csakugyan számíthat vala, ha a kérvény kedvezően intéztetik el, és az idegen származású tisztek a magyar ezredektől elbocsáttatnak. E remények füstbe mentek. És azon tényért, melyet jogosnak tartott, melylyel hazájának szolgálatot vélt tenni: zaklatásokat és üldözést vont magára. Sőt kényszerítve volt elhagyni azt a pályát, melyre valódi hivatás vezette, melyhez kivívott sikerek és két évtized emlékei szorosan csatolták.

Ily körülmények között, gyülöletet érezett mindazok ellen, kiket szomorú sorsáért felelősekké tehetett. A király ellen, kiért feláldozta ifjúságát és vagyonát, kiért vérét ontotta és életét koczkára tette, s a ki most minderről megfeledkezett. A tanácsosok ellen, kik a királyt tévútra vezették. Az országgyűlés ellen, mely a kérvénynek és a kérvény miatt üldözötteknek ügyét nem karolta fel kellő erélylyel.

A magán társalgásban és barátaihoz intézett leveleiben

---

[1]) Az ezen ügyre vontkozó tárgyalások, végzések és iratok ki vannak adva az Országgyűlés jegyzőkönyvében és irományai között.

[2]) Laczkovics 1791. július 27-ki emlékirata alapján.

Digitized by Google

vad szitkokban tör ki dühe; oly nyelven, melyen a huszárkapitány legényeihez szokott volt szólani, és a melyet az irodalom nem adhat vissza. De az irodalmat is felhasználta boszújának eszközéül.

Még 1790-ben megjelent tőle magyar fordításban a kalandos viszontagságairól ismert báró Trenk Frigyesnek »A matzedoniai vitéz« czímű verses munkája, melyet ez, mint II. Frigyes porosz király foglya a magdeburgi börtönben írt.

A munkának lényeges tartalma a következő: Mentor utazásában Párisba jő, és itt megpillantja Cartouchenak, a hírhedt gonosztevőnek kerékbe tört és rettentő példáúl kitett tetemét. A mellette ülő Harpaxtól kérdezi, mi által vonta magára azt az iszonyú büntetést. Harpax röviden elmondja Cartouche büntetteit.

Elég (úgy szóll' Mentor) ez egy rosz ember vólt;
De hogy még egy ember híresebben meghólt,
Jut eszemben mostan; s midőn tudakoztam
Tőlled, épen akkor e könyvben olvastam
Szint azt, a mit mostan hallottam Kartusról
Curtius Rufusban olvastam Sándorról.

Mire párhuzamot von Cartouche és Nagy-Sándor között, a kiben Frigyest állítja az olvasó elé. Elbeszélésében számos kitérések fordúlnak elő, melyek hivatva vannak a királyságot és különösen az örökös királyságot gyűlölet tárgyává tenni. Többi között így szól:

Gyakran egy Tirannus Néro Urrá lészen
Mert arra született; és esküvést tészen
A balgatag elménk, hogy híven szolgállja,
S valamit a Néro akar, azt megtartja.
Mért? mert azt mondják, hogy fia nagy vezérnek,
Legyen úgy, de mégis a vitézi névnek
Semmi fényessége benne nem látszatik,
És mégis trónusra büszkén felléptetik.
Ámbár a természet rosz szívvel alkotta,
S minden jóságából őtet kitagadta . . .
Átkozott álnokság ember romlására!
Hogy első szült magzat lépjen a trónusra! . . .
Való ez, de oka ennek csak mink vagyunk,
Mert mint a szamarak csak úgy gondolkozunk!

Míg ekképen ily verseket fordítva, Laczkovics a királylyal akarja éreztetni haragját: a csalódott katona szíve nagy mértékben

Digitized by Google

kielégítve érezheté magát, midőn Trenk az uralkodóért harczoló katonákról szól; és saját sorsát látta megénekelve, érzelmeit kifejezve e sorokban:

Mi lehet ostobább mint másnak hiriért,
Mint katona magát életni kedviért?
Testit rongyoltatni harczoló mezőben,
S éltit elveszteni ütközet tüzében!
Csak azért, hogy Ura borostyánt hordozzon,
Másoknak vesztivel nagy hírre hágdozzon?
Csak közember marad, akár meddig éljen,
Nem lészen jutalma akár mit míveljen« ...
Sokkal nemesebben tud mi vitézinknél
Gondolkodni Kartus híres vezérinknél; ...
Kartus ha valamit a társai loptak,
Azonnal egymás közt mindent felosztottak;
De a katonának a megnyert országbul
Semmie sem marad, rablott prédájábul
Csak a becsülete (mint emberek mondják)
Igenis barátom, azt számodra tartják![1])

Egyébkint Laczkovicsban sokkal több volt a tetterő és hevesebb a szenvedély, semhogy ily expectorátiók megnyugtathatták volna. Fáradhatatlan kitartással száll küzdelemre a feltornyosúló nehézségek ellen. Míg az országgyűlés együtt van, folytonosan reménlli, hogy az még fel fogja karolni a magyar ezredek ügyét. 1791 elején emlékiratot készül benyújtani. »Képzelem magamban — úgy mond — miként fognak meghökkenni a declarátiómnak elolvasása után. Tudom azt, még olyan írás nem igen forgott körmök között.« [2])

De ezen ügy nem került többé szőnyegre. Az országgyűlés

---

[1]) A Matzedoniai vitéz, melyet tíz esztendő-béli magdeburgi fogságában Méltóságos Báró Friderik Trenk ezerhétszáz hatvanadik esztendőben először német nyelvben írt, most penig magyar nyelvre fordította egy magyar nemes lovas regimentben lévő főtiszt s haza fi L K TS JOS. Nyomatattatott 1790. esztendőben.« (8-adrétű 59. l.) — Hogy e betűk alatt Laczkovics rejlik, tudjuk Hajnóczy feljegyzéseiből, ki e munkát az ő neve alatt hozza fel.

[2]) Laczkovicsnak 1791. február 14-én Szily Ádám torontál-megyei pénztárnokhoz, ki előbb a Gréven-ezrednél hadnagy volt írt levele. (Laczkovicsnak ezen barátjához írt 18 levele az országos levéltárban.)

Digitized by Google

szétoszlása után, Laczkovics az új nádorba, *Sándor Leopold* főherczegbe vetette bizodalmát.[1]) Majd csakhamar a királynak figyelmét akarta valami módon magára vonni. »Nagyra vetettem fejemet, — írja — s ha succedál a dolog, az urak az én bátorság és emberségemnek tulajdoníthatják a jó kimenetelt. A dolog eddig talán a király előtt forog. Személyem kívül senkit érte zaklatni nem fognak. Én pedig igazat cselekedtem, s ugyan felfacsarodja a németnek az esze, hogy azt elmellőzhesse bőrtelensége nélkül!«[2])

Miben állott e »nagy dolog«, — nem tudjuk. De sikere, sőt talán hatása sem volt. Laczkovics e miatt (1791) július havában arra határozta el magát, hogy Bécsbe utazik, és ott kisérletet fog tenni az udvar kegyeinek visszanyerésére. A trónörökös Ferencz főherczeg a szerbiai hadjárat alatt tanúja volt vitézségének. Most tehát kikérte közbenjárását. És hibátlan német nyelven írt hosszú folyamodást nyújtott be a királynak, melyben részletesen előadja katonai szolgálatait, és mentegeti a magyar ezredek kérvénye tárgyában tett lépéseit. Végül oly hangon, mely korábbi és későbbi magyarországi nyilatkozatait ismerve, nem kevéssé meglepő, így adja elő kérelmét :

»Felségednek — úgy mond — lábaihoz borúlok, és legalázatosabban esedezem, kegyeskedjék hűséges szolgálatomat, szenvedett káromat és vagyonomnak a legmagasabb szolgálatban történt feláldozását, a hadi szolgálatra alkalmas koromat és a velemszületett buzgalmat legkegyelmesebben tekintetbe venni« ; vagy is valamelyik huszárezrednél őrnagyi, illetőleg a testőrségnél kapitányi ranggal alkalmazni, vagy pedig az őt megillető 600 forintnyi évdíjjal nyugalmazni.[3])

Laczkovics, miután e kérvény rendeltetési helyére eljutott, visszatért Pestre. Türelmetlenül várta a királyi elhatározást. És

---

[1]) Laczkovics 1791. márczius 28-án írja Szilynek, hogy mihelyt a főherczeg megjött, nyugalmazott tiszttársait össze fogja hívni, hogy együtt jelenjenek meg a nádor előtt.

[2]) Szilyhez, 1791. apríl 26-án.

[3]) Laczkovics 1791. július 27-ik kérvényének másolata, melyet a következő évben maga csatolt Pest-megyéhez intézett egyik iratához, a magyar országos levéltárban.

Digitized by Google

az esetre, ha ez kedvezőtlenül fog hangzani, bosszúterveket táplált. Látva és naponkint tapasztalva mily hatalmat gyakorol a sajtó a szellemekre, mikép emeli magasra kegyeltjeit, és gyalázza meg a népszerűtlent: maga is a sajtóban kereste a bosszú eszközét Magyarország történetének megírásához fogott, melyben a magyar arisztokratiát és nemességet készült megbélyegezni. [1])

»Hogy a mi haza népünk — írja barátjának, kivel terveit közli — úgy is hunczfut gazember, azt már régen mondottam és bizonyítottam, s holtig megmaradok mellette. De ezeknek úgy sem fogok adós maradni. Megbecstelenítem őket per omnia saecula saeculorum.« A királyt kímélni fogja; sőt könyvében le fogja leplezni »hogy csalják a fejedelmet.« De mégis az alattvalói kötelességekről igen sajátszerű fogalmai vannak; a menynyiben feljogosítva érzi magát megtagadni az engedelmességet, mihelyt a király nem teljesíti azt, a mit tőle kíván; és jogot igényel magának, hogy megválogathassa, melyik tisztviselőnek engedelmeskedjék, s melyiknek nem.

Ugyanis azt követelve, hogy a király szolgáltasson neki igazságot, vagyis teljesítse kérvényében előadott kivánatait, így okoskodik: »Ha ezt nem cselekszi, akkor nem jár az uton, a melyen nekie mint monarkának járni kell. S akkor aztán én is, regis ad exemplum, arra járok, a merre tetszik. Vagy vagyon törvény vagy nincs; ha vagyon, senki azokat át nem hághatja; ha nincs, ki kell dobolni, hogy nincs, és úgy az ember fogja tudni, mihez alkalmaztassa magát... Mink csak egy fejedelmet és egy törvényt, de nem az ő alatta önnön kedvek szerént uralkodó fejedelmecskéket, — kik gyakorta a szamaraktól csak abban különböznek, hogy rövidebbek a fülei, következendőképen eszei is, akarunk látni hallani.« [2])

---

[1]) Laczkovics már 1791. márczius 28-án foglalkozik ily tervekkel: »A Diaetalis Actákbúl — úgy mond — egy második tomust a Manch Hermaeon módjára lehet írni; a mely, ha Isten éltetni fog, meg is leszen.« És november 14-ikén a Bécsben tartózkodó Szilynek írja: »A Történetnek egy darabját már úgy is megolvastam az úrnak.« Ebből következik, hogy mikor Szily Pesten keresztül utazott Laczkovics munkájának egy része már készen volt.

[2]) 1791. november 14-én Szilynek.

Digitized by Google

Azonban a szenvedély nem vakítja el annyira, hogy saját érdekét szem elől téveszsze. Ő nem magasabb célok érdekében vette kezeibe a tollat. Boszút akar állani a szenvedett sérelmekért. És épen azért, ő kinek nem célja használni magasabb érdekeknek, ártani sem akar önmagának. A legnaivabb cynismussal vallja be ezt önmaga: »Csak épen a haditanácsnak resolutióját várom« [1]) — hogy munkáját napvilágra bocsássa.

És egy héttel ezután, hogy a sorokat írta, megkapta a haditanács resolutióját. Ez rövid volt, s úgy hangzott, hogy a folyamodó, ki tiszti rangjáról önként lemondott, többé nem alkalmazható, és nyugdíjra sem tarthat igényt. [2])

»Már énekem tehát punktum a kéréssel — írja most. — Többé tehát nem is alkalmatlankodom a fejedelemnek addig, a míglen bizonyosan elhitethetem őtet, hogy én, ennek a fertelmes nemességnek se barátja, se titkosa, sem véle való egyetértője vagy koholója nem voltam. De ezen infámis embereken ugyan kitöltöm mind boszúmat, úgy hogy egész Európa lássa meg micsoda infámis nemzet, és olyan nemzet, a melynek mindíg egy jó mester kell, ki mindig ferulázza. Ők tették a mi szerencsétlenségünket. De lehúzom rólok a lárvát. . .«

»Én arrul a szórúl *magyar* még csak hallani se akarok . . . Valahol csak lehet a magyar mágnást, papot és a nemest földig gyalázza az úr; mert ezek a mi romlásunk, s azon fölül ők akartak a semmi emberek királyokká lenni, és ellenben az igaz fejedelmeknek kezeit megkötni . . . Infámis emberek; én ugyan kitöltöm rajtok boszumat egy munkában pro aeterna memoria.« [3])

A munka, melyről szól, csak a következő évben látott napvilágot. De az anyagot már előbb felhasználta: *Martinovics* egy latin röpiratának magyar átdolgozásában.

---

[1]) Ugyanazon levélben.

[2]) A haditanácsnak a kérvény küllapjára írt resolutiója kelt 1791. augusztus 16-án; de csak november második felében jutott Laczkovics kezeibe.

[3]) 1791. novemben 26 és 30-án Szilyhez.

Digitized by Google

X.

Martinovics épen ez időben tért vissza hazájába. 1791. augusztusban jelent meg Pesten, hogy itt az egyetemen megürült physikai tanszék elnyeréséért lépéseket tegyen. Célját nem érte el. A bölcsészeti kar, gyalázattal halmozva el, utasította vissza. Sőt egykori rendtársai lépéseket tettek, hogy saecularisátiójának érvényességét megdöntve, a kolostorba visszakényszerítsék.[1])

A hiú, nagyravágyó és egészen világias szellemű férfiút természetszerűen vérig sértette és felingerelte ezen eljárás. Nem lehetünk legkevésbbé sem meglepetve, ha a *papság* ellen határtalan felháborodás tölti el lelkét, mely — miként láttuk — úgy is a materialisztikus világnézetnek hódolt, és a papság iránt, még mielőtt ellene valamit tett volna, ellenszenvet érzett.

Ily kedélyállapotban élénk rokonszenvet kellett éreznie Laczkovics iránt, kivel most megismerkedett.[2]) A viszony, mely czentúl közöttük fennállott, nem enged kételkednünk az iránt, hogy Laczkovics lényeges befolyást gyakorolt Martinovicsra, s ő bírta rá, hogy ügyes tollát a demokratikus eszméknek Magyarországban való terjesztésére, illetőleg a clérus és arisztokratia elleni küzdelemre fegyverül felajánlja. Ily tevékenység öszhangzásban állott szellemének irányával és elkeseredett hangulatával, tért nyitott nyughatatlan lelkének a tevékenységre, és reményt nyújtott ambitiójának kielégítésére.

Fessler elbeszéléséből tudjuk, hogy 1787 táján egyik tanártársával franczia nyelven röpiratot dolgozott ki »Isten és

---

[1]) L. *Századok*. 1877. april-havi füzet.

[2]) Martinovicsnak Laczkovicshoz intézett első levele 1792. márcz. 2. kelt. Azonban az utóbbi levelekből kiderül, hogy Martinovics már Lipót király életében Laczkovicsnak lényeges szolgálatokat tett. Kétségtelenül Martinovics az a »pap« kiről Laczkovics 1791 november 14-én ír a Bécsben tartózkodó Szilynek: »Kinek atta által az úr azon levelemet, melyet keziben attam Bécsben való menetelekor, meg nem írta; és a pap mind mai napig meg nem kapta.«

Digitized by Google

állam, királyok és kormányok ellen,« melyet Párisban akartak közrebocsátani. E tervet elejtették.[1])

De három évvel utóbb ugyancsak Párisban és franczia nyelven terjedelmes politikai munkát bocsátott közre, mely az európai államok politikai fejlődését és az új társadalmi elméleteket tárgyalja. Hogy azonban munkájával figyelmet keltsen, s talán azért is, hogy kiadóra szert tegyen, hatástkeltő czímet kellett adnia. Kétségkívül ügyes gondolat volt, hogy munkáját úgy adta ki: mint II. József politikai végrendeletét. Ily czím alatt:

»*Testament politique de l'Empereur Joseph II. Roi des Romains.*«[2])

Természetesen, esze ágában sem volt elhitetni a világgal, hogy a könyvnek tartalma csakugyan a császártól származik. Ily czímeket gyakran használtak, a nélkül hogy a közönséget tévedésbe vezethetnék. De annyit biztosan elértek, hogy e munkák feltűnést keltettek, és kapósabbak voltak a könyvpiaczon, mint ha a szerény szobatudósok kevéssé ismert nevük alatt bocsátják közre azokat. Martinovicsnak sem volt szándéka ezen munkát úgy tüntetni fel mint a császár dolgozatát. A szerzőségre nem mulasztotta el igényeit érvényesíteni. És szívesen dicsekedett azzal ismerősei előtt.

---

[1]) Rückblicke. 116. l.

[2]) »Vienne et chez les princípaux libraires de l'Europe. 1791.« Két 8-adrétű kötet: 564 és 530. l. (A. N. Múzeum két példányát bírja; az egyiket gróf Széchenyi Ferencz, a másikat Hajnóczy lefoglalt könyvtárából.) Ekkorig senki sem tulajdonította a munkát Martinovicsnak. Magam sem tudtam, hogy ily czímű munka létezik, annál kevésbbé hogy azt M. írta. Erre csak Martinovicsnak a fogságban, 1794. deczember 17-én tett vallomása vezetett. Itt ugyanis elmondja, hogy Verhovácz zágrábi püspökkel közlé »*me quoque nonnullos libros conscripsisse, uti sunt: Testament politique de l'Empereur Joseph II. duo tomi, qui anno 1790 Parisiis prodierunt. Din Abregé de la Theorie de Contribution et de la Finance. Praeterea alium sub titulo Collectio Operum.*« Az utóbb említett két munkát sem a budapesti, sem a bécsi könyvtárakban nem találhattam. Az iránt, vajjon a »Testament politique« csakugyan M. munkája, és vajjon nem tulajdonította ő azt jogtalanúl magának, némi kétségek merülhetnek fel ugyan. Mivel azonban positiv adatok nem szólnak állítása ellen, nem érezem magamat feljogosítva azt hazugságnak bélyegezni.

Digitized by Google

A munka első részében a politika kifejlődésének történetét adja. Értekezik a társadalom megalakulásáról és fejlődési menetéről. Vizsgálat alá veszi az embernek természetes jogait, azután áttér a társadalmi fejetlenség, az anarchia jellemezésére, a mint az a különböző kormány-formák alatt nyilatkozik. Ezen tárgy alkalmat nyújt a társadalmak romlottságának és az állami életben feltünő kóros állapotok jellemzésére. Minden bajnak kútforrását az ősi szerződés megsértésében látva, fejtegeti Rousseau ismeretes elméletét ezen társasági szerződésről. (Contrat social.) Mire a zsarnokság és a szolgaság állapotának következményeit írja le. Vizsgálja a kezdetleges társadalmak szervezetét, és az ős-állapot felől uralkodó téves nézeteket kiigazítja. Azután a szabadság fogalmát, kiterjedését és korlátait magyarázza.

Végül a politika alapelveit adja elő, ezeket a következőkben foglalva össze: a törvények és hatóságok nélkülözhetetlenek; a törvényektől függ a társadalmak jóléte vagy szerencsétlensége; a polgár tartozik engedelmeskedni a hatóságoknak, ezek pedig a törvényeknek; a társadalmaktól távol kell tartani az idegen szenvedélyeket.

A mily kevéssé merítik ki ezen tételek az állami lét igényeinek összegét, és részben semmit mondó hangzatos szólamoknál magasabb értékre nem tarthatnak igényt; annyira felületesek a miket a második kötetben az egyes európai államok politikai visszonyairól előad. Ezen előadásában gyakran keres alkalmat a korlátlan monarchia és az arisztokratikus kormányforma iránti ellenszenvét kifejezni; sőt az utóbbit még gyűlöletesebb színekkel festi, mint az előbbit. Enyhébb ítélete a pápaságról és világi hatalmáról. Élénk rokonszenvet táplál Anglia iránt. A franczia forradalomról is magasztalólag szól, és attól az emberi jogok diadalát, az erény uralmát várja.

A többi államokban tapasztalható bajok arra a kérdésre vezetik: vajjon nem nyújt e a bölcsészet útmutatást arra, mikép kellene az államokat közelebb hozni a tökélyhez, és polgáraikat a boldogsághoz? Erre nézve Martinovicsnak ismét néhány általános maxima áll rendelkezésére; úgy mint: a fejedelem fordúljon egész erővel a fösvénység és nagyravágyás ellen; a szenvedélyeknek és a közvélemény hatalmának szegüljön ellene (!); az

Digitized by Google

alkotandó törvényeket hozza összhangzásba a nép jellemével; a büntetések enyhék legyenek, és a halálbüntetés eltörlendő.[1])

Miként ezen szabályok oly általánosságban vannak formulázva, hogy azok kimondásával a társadalmi bajok orvoslásához és az állam átalakításához egy lépéssel sem jutunk közelebb, — mert minden attól függ, hogy azon szabályokat miként értelmezik és alkalmazzák —; úgy az egész munka a feltett kérdések egyikét sem hozza közelebb a megoldáshoz. Minden oda mutat, hogy Martinovics szelleme el volt telve a franczia irodalom eszméivel, a mint azokat a legkülönbözőbb szinezetű írók hirdették; a nélkül hogy képes lett volna azoknak összefüggését és érvényét megítélni. Egy időben hódol Montesquieunek és Rousseaunak. Az intézményekért, melyeket amaz ismertet, és az elvekért, melyeket ez hirdet, egyaránt lelkesül. Sokkal felületesebb semhogy az eszmék belső természetében rejlő ellenmondásokat megfigyelné. Oly hiba, mely későbbi politikai munkásságában is gyakorta feltünik. De ezen munkájában még egészen higgadt és tárgyilagos. Teljesen az elmélet embere. Valószinüleg csak azért írt, hogy feltünjék. Más czél aligha lebegett szeme előtt.

Martinovics ezen munkájában Magyarországról egy szóval sem tesz említést. Mikor azt írta, nem törődött Magyarországgal, és nem is tudott róla semmit. Irodalmát és történetét nem ismerte. Később is, mikor már a magyarországi mozgalmak élesztője és vezére akar lenni, hiányosak ismeretei; az ország történetét egy régi, almanachszerű, felületes könyvből meríti.[2]) Mindazáltal a geniális férfiú, azon nehány hét alatt, melyet szülővárosában töltött, eléggé tájékozta magát. És neki szorosan véve nem is volt szüksége alapos ismeretekre. Agitátor volt és akart lenni, ki a szenvedélyekhez a szenvedély hangján szól. És így szólt ő.

---

[1]) A munka végén, függelék gyanánt közöltetik az észak-amerikai államok 1783-iki alkotmánya, II. Józsefnek 1784-ben a hatóságokhoz intézett közrendelete és IV. Henrik franczia király politikai rendszerének ismertetése. A legvégén, a »kiadók« jegyzete kilátásba helyezi, hogy közelebb kifogják adni »ő felsége kéziratának azt a részét, mely a polgári társadalmak organisátióját tárgyalja.«

[2]) Respublica Hungariae. A leydeni Elzevir-féle kiadás 1668-ból.

Digitized by Google

Mindjárt első munkája, — a szenvedély oly erejét tünteti fel, a milyent magyar író még nem érvényesített. E munka 1791. október második felében, névtelenül, latin nyelven, *az ország rendeihez intézett beszéd alakjában* jelent meg. [1])

A szónok, illetőleg a szerző, abból indúl ki, hogy minden nép, melyet »a papok romlottsága és a fejedelmek zsarnoksága meg nem mérgezett«, a boldogság legfőbb tényezőjének: a *szabadságot* tekinti. Ennek felkarolása a magyar nemzetet minden más népeknél inkább illeti meg. Utal őseikre: a scythák- és hunnokra; és hivatkozik a törökök ellen viselt háborúikra. Felhívja őket, ragadjanak ismét fegyvert a török hatalom megsemmisítésére. Európa népei tapsolni fognak elhatározásuk felett, és elfogják ismerni, hogy a magyar a leghősiesebb nép, »mely igazságos királyát híven szereti.«

Ezen bevezető megjegyzéseket, melyek határozottan Laczkovics befolyását árulják el, — ad captandam benevolentiam — előre bocsátva, rátér tárgyára. A valódi szabadság — úgy mond — ott uralkodik, a hol az ország alaptörvényei minden néposztálynak az őt megillető boldogság elérését lehetővé teszik. A néposztályok élén a király áll, kit a legfőbb méltóság és a népek tisztelete illet meg, mert az ő feladata a törvények végrehajtása. A főrendeknek is joguk van kiváló rangra és vagyonra; de csak

---

[1]) Címe: »Oratio ad Proceres et Nobiles Regni Hungariae 1790 idibus Aprilis conscripta, Vindobonae supressa, nunc primum in lucem prodit. Typis Parisinis. Germania.« (4-ed rétü — lap.) Mikor *Martinovics* élettörténetét a múlt évben közrebocsátottam, sejtelmem sem volt arról, hogy ezen és az alább említendő röpiratoknak Martinovics a szerzője. Most midőn e kor röpiratait tanulmányoztam, első pillanatra felismertem azokat, melyeknek Martinovics a szerzője. Az »Oratio ad Proceres« című röpiratra nézve semmi kétségem sincs. A széles tájékozottság a német, franczia, olasz, angol irodalomban, melylyel a jegyzetek kérkednek, az erőteljes, szónoki szépségekben sem szükölködő latin irály, a szélsőségek, melyekre szenvedélye ragadja, — minden magyarországi író között csak Martinovicsnak tulajdonítható. A traditió is feltevésemet igazolja. A budapesti egyetemi könyvtár példányának boritékára Toldy Ferencz feljegyzé, hogy a szerző Martinovics, a fordító Laczkovics. — Végül megjegyzem, hogy *Pulszky Ferencz* is, ki ugyanezen kort tanulmányozza, velem egy véleményen van.

Digitized by Google

oly feltétel alatt, ha hősi tettek, erények és a közügy érdekében tett szolgálatok által vívták ki a nemességet. A harmadik helyet a nép foglalja el. De mindenki egyformán szabad és egyformán szerezhet érdemeket. Egyik osztálynak a másik felett csak annyi joga van, a mennyi a társasági szerződés természetéből foly.

A nép tehát, mely az alaptörvények alkotására bírt természetes jogát akár egy fejedelemre, akár főrendekre ruházza, helytelenül cselekszik; mert ezek saját hasznukat, nem a közjót fogják szem előtt tartani.

De míg Martinovics ezen előzményes tételekben csak az *absolút* monarchia jogosúlatlanságát és veszélyeit hangsúlyozza: a következtetéseket, melyeket levon, a *monarchikus intézményre* általában terjeszti ki. A monarchikus államban — úgy mond — a nép teljesen nélkülözi a szabadságot és biztonságot; sőt a szabadságnak még ösztöne is kihal a lelkekből. Még veszélyesebbnek tünteti fel az arisztokratia uralmát. »E szerint — úgy mond — az embereknek *mindegy, akár a monarchia, akár az arisztokratia zsarnoki igája alatt nyögnek.* Véleményem szerint mindkettőt gyökerestől *ki kell irtani, hogy az emberi szabadság diadalra emelkedhessék.*«

»Elismerem, hogy a *helyesen* rendezett államban is többféle néposztálynak kell lenni; ezt a természet maga állapítja meg, midőn a testi és szellemi erőket különbözően osztotta szét. Azonban a társadalmi különbségnek a *tehetségek* és *érdemek* képezzék alapját, ne a *születés.*« Helytelennek tartja azt — a mit már lembergi emlékbeszédében is kiemel, és a mi ezen kor politikai reformerjeinek kedvelt phrázisa volt. — hogy a monarchiai államformában, a királynak fia, kit a természet parasztnak teremtett, a trónra jusson, és a főrendek gyermekei, kikből legfölebb jó iparosok válnának, az állam első helyeit foglalják el; ellenben az alacsony helyzetben született polgárok, bármily magas szellemi képességgekkel bírjanak, homályban töltsék éltöket. [1])

[1]) Ugyanezen gondolatot Martinovics 1791. márczius 19-ki gyászbeszédében fejtegeti.

Digitized by Google

»Ó szerencsétlen emberiség, — kiált fel — mely türöd az igazságtalanságot, bár tőled függ azt megszüntetni. Félsz a zsarnokoktól; pedig nélküled tehetetlenek . . . Törd tehát szét a bűnös bilincseket. Alapíts új állami rendet, melynek az erény és igazság legyenek alapjai. Imádd a philadelphiai gyűlést,[1]) és magasztald egekig a franczia nép bölcseségét . . . . Vessétek el örökre, úgy a monarchiai kormányformát, mint az arisztokratiának még árnyékát is; szilárdítsátok meg hazátokban örök időkre a legjobb törvények egészséges alkotmányát.«

Azután felhívja a népet, hogy fordúljon azok ellen, kik felszabadúlását akadályozzák. Első sorban a papokat érti. És munkájának majdnem felét[2]) az egyház, a pápák és a papság elleni kifakadások és vádak töltik be, oly szenvedélyes hangon és oly részletességgel, mely kétségtelenné teszi, hogy a szerző ezek elmondására helyezi a legfőbb nyomatékot.

De mégis Magyarország hátramaradásáért, mely szerint »a barbár népekhez közelebb áll, mint a művelt és szabad nemzetekhez«, nem egyedül a papságot teszi felelőssé. Annak okát a a fennálló törvényekben és a kiváltságokban találja. Jellemezi az ország szomorú cultúrai, közgazdasági és politikai állapotait. Azután a magyarok jeles tulajdonait magasztalva, a nemzeti hiúságnak hizeleg.« A magyar — úgymond — bátor és harczias, komoly és szerény, éles elmével bír és megfontolva cselekszik, szótartó és vendégszerető, gyűlöli a fösvénységet, kétszínűséget.« Végül dicséretes tulajdonaihoz sorolja azt is, hogy »üldözi az álnok ráczokat, a tótot pedig alig nézi embernek.«

Ily nemzet könnyen pótolhatja mulasztásait. Új törvényeket kell alkotni. »Mi, kik a harczi téren elsők voltunk, legyünk elsők a halhatatlan francziák utánzásában, a szabadság visszaállításában.« Inti a magyarokat, ne szüntessék meg a II. József reformjait, a melyek üdvösebbek »műveletlen régi alkotmányuknál.«

Azon körülmények között, melyek Magyarországban az át-

[1]) Érti a gyűlést, mely az észak-amerikai egyesült államok alkotmányát dolgozta ki.

[2]) A 17—39. ll.

Digitized by Google

alakúlás művének útjában állanak, kiemeli azt, hogy mily kevesen találkoznak itt, kik készek volnának a francziák példájára letenni grófi, nemesi czímeiket és megelégedni a »polgár« czímével; ellenkezőleg, a keresztekben, csillagokban, kamarási kulcsokban gyermekek módjára gyönyörködnek. Ebből azután oly következtetést von le, mely teljesen ellentétben áll a nemzethez intézett felhívásával. Imént arra buzdította, hogy rázza le a monarchia és arisztokratia békóit. Most hangsúlyozza, hogy erre még nem érett meg. Őrültségnek tartaná, ha kísérletet akarna tenni az ausztriai uralom kiküszöbölésére. Idő előtti volna ostromot indítani a monarchia erős falai ellen. Megelégedhetnek, ha leküzdve a monarchikus kormányforma iránti gyűlöletet »szelíd és magas politikát fognak felkarolni.« Felhívja a nemzetet, hogy oly törvényeket terjeszszen a király elé, melyek a királyi hatalmat nem csökkentik, és ajánljanak fel haderőt a török ellen indítandó háborúra.

Továbbá ajánlja, hogy a magyarok a papoktól vegyék el a jószágokat. Az iskolákból távolítsák el a jezsuitákat, és helyettök külföldi tudósokat, vagy tudós honfiakat alkalmazzanak. Az utóbbiak közé természetesen első sorban magát számította Martinovics, ki csak imént tett sikertelen kísérletet egyetemi tanszék elnyerésére, és reményeinek meghiúsulását a »jezsuitáknak« tulajdonítja.

Végűl azon felfogás ellen lép sorompóba, mintha az ősök által alkotott törvények az utódokra nézve is kötelezők volnának. És felhívja a nemzetet, hogy ne késsen, sértetlenül fentartva a királyi hatalmat, átalakítani a magyar alkotmányt.

XI.

Martinovicsnak ezen röpiratát fordította le magyar nyelvre *Laczkovics*; vagy szabatosabban szólva, felhasználta azt, hogy abból új munkát készítsen. Mert ez lényegesen különbözik amattól. Martinovics az »Oratió«-ban egyaránt ellensége a királyságnak és a kiváltságolt osztályoknak, és amazt csak azért hajlandó kímélni Magyarországban, mert még nem látja elérkezettnek az időt megdöntésére. »A Maczedóniai Vitéz« fordítójától, ki Car-

Digitized by Google

touchet derekabb embernek állítja elő a királyoknál, azt kellene várnunk, hogy semmi aggályai nem lesznek híven lefordítani Martinovics »Oratió«-ját. És így nem kevéssé meglepő, hogy *Laczkovics* »Beszédében« határozottan monarchikus álláspontot foglal el. Martinovics a franczia forradalom eszméiért lelkesül. Laczkovics pedig József császár politikai rendszerében találja fel a társadalom bajainak gyógyszerét.

El fog érkezni az idő csakhamar, mikor Laczkovics ismét Martinovics nézeteihez fog csatlakozni. Mielőtt ez bekövetkeznék, Martinovics csatlakozik Laczkovics nézeteihez. Vagy jobban mondva, mindketten, ugyanazon indokok által vezettetve, *Lipót király* szolgálatába lépnek.

Kevéssel azután, hogy az *Oratio* megjelent,[1]) és talán épen ez által, Martinovicsnak sikerült magára vonni a király figyelmét és megnyerni kegyeit. Miként tudjuk, 1791. október utolsó napjaiban, királyi tanácsossá és udvari vegyészszé nevezte ki, 1500 forint fizetéssel. A tehetséges és ambitiósus fiatal papban alkalmas eszközt ismert fel arra, hogy politikai terveinek, a törvényes úton keresztülviendő szabadelvű reformok előtt az utat egyengesse.

Martinovics egyik legelső tette ez irányban az volt, hogy Laczkovicsot az udvarral kiengesztelte. Ez, az 1791-ik év végső vagy a következőnek első napjaiban Bécsbe jött, hol a királytól ígéretet nyert, hogy őt kerületi biztossá fogja kineveztetni, és addig míg ez megtörténhetik, némi kegydíjat utalványozott részére.[2])

Ily előzmények után, természetesen egészen más hangon kellett beszélni, mint akkor, a mikor Trenk művét fordította. Az »Oratio« fordításában valóságos mesteri ügyességgel példányát szolgáltatja annak, miként kell fordítani »ad usum Delphini.«

A magyar »Beszéd«-ben[3]) ki vannak hagyva a latin

---

[1]) Laczkovics írja egyik hivatalos nyilatkozatában, hogy az »Oratio« megjelenését a bécsi lapok 1791 október 21-én hirdették.

[2]) L. a »Századok« 1877-ik évi 308. lapján előadott] részleteket és idézett forrásokat.

[3]) »A magyar országgyűlésiben egyben-gyűlt méltóságos és tekintetes nemes rendekhez 1790-dik esztendőben tartattatott beszéd. Mely

Digitized by Google

latin szöveg mindazon helyei, melyek az örökös monarchiát kárhoztatják és a köztársasági kormányformát dicsőítik.[1]) Vagy pedig a fordítás épen az ellenkezőjét mondja annak, a mi az eredetiben foglaltatik. Például Martinovics így szól: »Mikor a fejedelem a törvényhozó és a törvények végrehajtója egy személyben, hacsak véletlenül kegyessége vagy szerencsés véralkata vissza nem tartja, az államot bármikor feláldozhatja ambitiójának, uralomvágyának és zsarnoki dühének.« Ezt Laczkovics így adja vissza: »Az egynél levő hatalomban (monarchia) a királynak tökéletessége, bölcsen ítélő, előrelátó hathatós elméje s buzgósága (pietas) valamennyi polgárokat szerencséssé teszi.« [2])

Martinovics egy más helyen így szól: »Ha valamely nemzet, nem ismervén természetes jogait, az alaptörvények alkotásának jogát akár *egy fejedelemre akár a förendekre* ruházza, helytelenül jár el.... Ily társadalomban a *fejedelem vagy a förendek* az uralomvágy által elragadtatva, sokat fognak a maguk, keveset a közjó érdekében cselekedni.« E helyett Laczkovicsnál ezeket találjuk: »Az olyan nemzet, mely az ország főrendeit és nemeseit a törvényhozásnak hatalmához kapcsolja, örökös és mindenféle gonoszságoknak ... habjai közé veti magát, és az arisztokrati dühösködő hatalomnak áldozatjává lészen. Ez ilyen társaságban a mágnások uralkonni való vágyódástól eltátosodván, a királynak az üdvösséges törvények hozásában való legjobb szándékát szüntelen ellenezni fogják, és .... legtöbbet az arisztokratiának, nem pedig a közönséges jónak előmozdítására fognak fordítani s hárítani.«[3])

Míg ekként a latin eredetinek egyes helyeit, az arisztokratia rovására, megváltoztatja: egész lapokra terjedő elmélkedéseket

---

most deák nyelvből magyarra fordíttatott. 1791.« Kis 8-adrétű 182. l Az irály határozottan elárúlja a fordítót. A traditió is Laczkovicsnak tulajdonítja.

[1]) Igy például ki van hagyva a latin kiadás 14. lapján előforduló ez a hely: »Iniquum profecto est in monarchia regio filio, ad aratrum a natura praeparato, regni cedere gubernacula.« És a 35. lapon: »Adora Philadelphiae coetum, extolle ad sidera gallorum sapientes cervices.«

[2]) A latin szöveg 11. és a magyar fordítás 27. lapján.

[3]) A latin szöveg 11. és a magyar fordítás 26. lapján.

Digitized by Google

iktat a szövegbe.[1]) A kiváltságos osztályoknak teljes megszüntetését követeli: » A méltóságos Proceres és nemes Rendek által szült különböztetéseket — úgy mond — elkelletik egészen törülni a végre, hogy a polgári társaság és a király között a békesség és egyesség, harmonia visszatérjen; mert az emberek között lévő említett kétféle méltóságos és nemes rendet a társaságnak egyeztető kötéséből semmiféle módon nem lehet kieredeztetni.«

Az európai államokban előforduló zavarok- és forradalmakért az arisztokratiát teszi felelőssé. »Soha — úgy mond — Franciaországban az a nevezetes zendülés, melyet mai napon egész Európa csudálkozó szemekkel tekint, és már most czéljának végére is jutott támadás, magas kezdetének s pályafutásának végére nem jutott volna, hogy ha franciának az ő mágnásai a valóságos emberiségnek minden határin keresztül hágó móddal ... a népet el nem nyomták volna, és a legjobb fejedelmet ... a község ellen fel nem indították volna. Végtére valamennyi a magyar királyok ellen a mi országunkban történt pörlekedések, zendülés és pártütések papoknak, mágnásoknak és a nemeseknek tulajdoníthatják az ő lételeket.... Ha valamely nemzet a tudatlanság sötétes mélységében elmerűlvén, a királyok felszentelt személye mellé, gonoszúl, igazságtalanúl és törvénytelenűl ilyen szultánokat maga keblében elfogadott, és ezeknek a törvényhozó hatalmak némely részét oda engedte; ... ezen rosz mindazonáltal ugyanazon nemzetnek utána későbben következendő nemzetségét ... nem kötelezheti.«

Azonban Laczkovicsot nem elégítette ki a »Beszéd«-nek ilyetén átalakítása és megbővítése; terjedelmes *jegyzések*-et csatolt hozzá,[2]) melyek egészen a magyarországi viszonyokat tárgyalják. Ezekben teljesen féket eresztve szenvedélyeinek, — erőteljes, de gyakran a vadságig és cynismusig lesülyedő nyelven — megtámadja a Verbőczy-féle nemesi kiváltságokat, a magyar főpapságot, arisztokratiát és nemességet.

---

[1]) Például, a magyar fordítás 19—25. lapjainak tartalma az eredetiben hiányzik.

[2]) 126—182. ll.

Digitized by Google

Idézvén például Verbőczy Hármaskönyvének azon helyét, mely szerint a nem-nemesnek esküje a nemessel szemben jogerővel nem bír, így szól:

»Gyönyörű privilegium valósággal, egy keresztény hitet követő apostoli Marianum országba, hol a tisztelendő Clérus azon felül még első rendet, status, teszi az országgyűlésében. Félre az országbul ez ilyen istentelen törvényekkel, s küldgyétek el ez ilyeneket a Malagrida Girard Loyola követőinek mindenféle istenteleuségeket kikoholó műhelyeiben, Goa, Lizabona, Sevilla, Madrid, Domonkos, Inquisitió házaiban, minden gonoszságoknak, kegyetlenségek s törvénytelenségeknek fertelmes barlangjaiban, nehogy ti rólatok mondattassék az, hogy tik vagytok az emberiségnek legocsmányabb meggyalázói, s természet törvényinek legfőrtelmesebb megtapodói.« Hivatkozik az Üdvözítőre, ki szegény emberekkel társalkodott. »És imhol egy nemes ember, ki a Mindenhatónak szintoly alkotmánya mint a nemtelen, a ki czen utolsótúl, a természetnek és a polgári társaságnak egyeztető kötelezéseiből eredett törvények ellen, nem egyébben különböz, hanem hogy pergaménáján levő nemességinek megbizonyítására czímerűl egy bivaly, ökör szarv, medve, szarvas, vadkan vagy övedzésig lemezítelenedett asszony vagyon papírosára festve . . . s ezen nemes ember, ki a Leges sodalitatis Marianae, Florilegium Forgachianum és Officium Rakoczianum nyelve alatt való pergetéseivel a vértszomjuhozó ördögtűl szülött bűbájosságot magában, másban is bégyökerezteti, hogy a józan eszivel annál kevesebbé élhessen, ki a ködöt párolgó Verbőczit pipafüstje között szomorúan olvassa; Bercsényi, Rákóczy, Bezerédy nótáit füleket boszantó tárogató sípon majd zöld vessző, majd pedig csikós gulyásokhoz hasonló fekete ümeg és gatyában, üstökben gombozott, vagy szerteszéjjel kóczosodott hajakkal, kucsmában borított fővel, hogy az esztelensége gyapjas borítékja alól ki ne gőzölögjön, és az arisztokratai gőz annál jobban megsüljön, fújja danolja; ki a kancsók között hangos torokkal a legjobb, bölcsebb fejedelmeket szidalmazza; privilegyiumjait, nemességit hányja veti; mint megőrült dühödött ember széles kardját forgatja, mint Don Quixotte a szélmalmokkal viaskodik; arany hegyeket ígér s kijózanodása után tökmaggal fizet, s gyakorta egynémelyik egy bolha szökés-

Digitized by Google

től vagy csalhos sallangos subájából gallératlan ingibe mászott tetűmarástúl, a kuczkóban takarodik; kit a természet szintúgy a dologra, munkához, ekéhez, kapa, kaptafához alkota; ki a közönséges jónak előmozdítására vagy ország terheinek hordozására semmit sem cselekszik; a méglen a nemtelen de hasznos ember szántóföldeit dolgozza, rétjeit kaszálja, kertjeit míveli, kereskedést foltatja . . .«

De ezen kifakadások mellett a múlt ellen, nem feledkezik meg hívatásáról: előkészíteni a jövőt. Leplezetlenül feltárja a czélt, mely tollát vezeti. Dicsőíti József császárt; ócsárolja azokat kik reformjainak ellene szegültek, és utódját az ősi alkotmány fentartására akarják kényszeríteni. Lipót királyt, mint József eszméinek és törekvéseinek örökösét tünteti fel. Szól a legsürgetőbb reformokról, melyeknek megvalósítását tőle várhatni. Ezen fejtegetései, melyekben a társadalmi állapotokat gyakran találó vonásokkal látjuk jellemezve, és számos üdvös javaslattal találkozunk, gyakran nyújtanak neki alkalmat arra, hogy a nemzetet Lipót király támogatására hívja fel. »Iparkodjatok ország lakosi — úgy mond egy helyen — . . . munkálódjatok azon, hogy a mostani dicsőségesen atyai módon uralkodó második Leopold királyunk az ilyen Aáronok [1]) által öntött arany borjukat mint Mojses mentűl elébb izzé-porrá törhesse, és bennünket ezen a Kánaán földén, úgy mint a nagy nevezetű második József császár elkezdette, tudniillik nem egyedűl a Mágnásokat, Clérust és Nemeseket, hanem mindnyájunkat közönségesen, téjjel s mézzel itasson s tápláljon, és visszahozván az igaz politziát, városi s ország rendtartást, és ország terhinek közönséges viselésit, az arisztokrátoknak az ő gonoszságai érdemlett büntetések elnyerése által megszűnjenek, . . . végtére, hogy bölcs törvényeknek behozásával nem születésünk, hanem érdemeink szerént mindnyájunkat, mint édes atyafiaival szokott tenni, szeressen, jutalmazzon és vezéreljen.«

Majd az igazságszolgáltatás terén uralkodó visszaélések jellemzése után, ismét a nemzethez fordúl: »Ébredjetek tehát fel országnak lakosi, esedezzetek a legjobb fejedelemnek második

[1]) Az aristokratákat érti.

Digitized by Google

Leopoldnak, hogy a ti romlott, hijános, közjónak előmozdításával ellenkező törvényeiteket olyanokra változtassa, melyek által a bíráknak zabolázatlan nyerekedésre czélozó indulatjai megzaboláztatódjanak . . . s hogy ez által a himpellér prókátoroknak száma megkisebbedjen, és a manufactúrák felállítására, fabrikáknak számosítására . . . és a szép tudományoknak kipallérozására több ildomos s alkalmatos emberek váljanak.«

Élesen kikel azok ellen, kik azt állítják, hogy a fenálló törvényeket nem lehet megváltoztatni; és hogy e tekintetben a királynak kezeit koronázási esküje megköti. De ő nemcsak azt bizonyítja, hogy a király és országgyűlés a fenálló alaptörvényeket megváltoztathatják.

Tovább megy: merészen hírdeti, hogy a koronázási eskü érvénytelen. »Ne gondoljátok azt — úgy mond, — hogy a mostani bölcsen uralkodó fejedelmünk ezen törvényeknek letett esküvéssel való megerősítésére, melyekre tik papok, mágnások és nemesek őtet . . . minden isteni, emberi természet törvényei ellen, kényszerítettétek, megtartására köteles legyen.« Sőt kilátásba helyezi, hogy a király csakugyan »ezen úgy is erővel kipréselt esküvésit mentől elébb felbontsa, s atyáskodó rendeléseit mindnyájunknak boldogabbítására fordítsa, mely idvességes szándéki mellett, örökös hálákat és védelmezést utolsó csöpp vérig kívánunk nékie adni.«

Laczkovics ezen irata a demokratikus irányú publicisták által közrebocsátott politikai röpiratok között az egyetlen, mely *magyar nyelven* jelent meg. Úgy látszik belátta, hogy holt nyelv közvetítésével lehet tudományt, műveltséget és ízlést terjeszteni; de nem lehet a népek szenvedélyeit felébreszteni, és nagy mozgalmakat idézni elő. E miatt el volt határozva, hogy az általa felkarolt eszméket tüzetesebben és rendszeresen fogja tárgyalni. Zársoraiban figyelmezteti olvasóit, hogy fejtegetéseit úgy tekintsék »mint kengyel futóit azoknak, melyek nem sokára következni fognak, s sarkos fundamentomain felépülve megjelenni fognak.«

Ezek azonban soha sem jelentek meg.

Digitized by Google

XII.

Egy időben az ismertetett »Beszéd«-del (1792) elején, és szintén határozottan II. Lipót intentióinak érdekében, világosan oly czélból, hogy a jövő országgyűlésre a közvéleményt előkészítse, írta *Martinovics* második politikai röpiratát, hasonlag beszéd alakjában, mely II. Lipótot, a magyarok által állítólag ellene intézett vádak- és támadásokkal szemben, meg akarja védeni.[1])

Abból indúl ki, hogy a természet a biztonság és szabadság megszerzésére irányzott törekvést plántálta lelkünkbe. E miatt a szerződés, melynek alapján a polgári társadalom létrejő, minden polgárt egyaránt részesíti a szabadság és biztonság élvezetében. A törvények, melyek ezen társasági szerződéssel ellentétben állanak, nem érdemlik meg a törvény nevét; legkevésbbé pedig azok, melyek az állam javait a főrendeknek vagy a királynak kizárólagos tulajdonául tekintik, míg a többi polgárok oly életet folytatnak »mely a barmokénál is rosszabb.« Az örökös kiváltságok elvetendők. Ezek okozták, hogy »a pápák és püspökök Krisztusnak és az apostoloknak tanait meghamisították.« Ismét felhozza az egyház elleni szokásos vádakat. Ezekhez néhány magyarországi esetet is csatol, annak kimutatására, hogy menynyi csapást hoztak a főpapok és főurak az országra; a mi által azonban clárúlja a magyar történelemben teljes tájékozatlanságát.

A főpapok közűl csak *Tomori* kalocsai érseket (kit Corneonak nevez!) és püspöktársait hozza fel, kik, szerinte okozták a mohácsi csatavesztést. A magyar főurakra vonatkozó példák sorában első helyen áll *Cillei,* ki folytonosan ármánykodott Hunyady János ellen. Továbbá a főurak voltak azok, kik Mátyás halála után, a koronát nem akarták Frigyes császárra ruházni, bár szerződéseken alapúló joga volt rá. E szerint *bűnül* rója fel a magyar arisztokratiának, hogy Mátyás halála után nem sietett

[1]) Címe: »Oratio pro Leopoldo. II. ab Hungaris Proceribus et Nobilibus accusato.« Germania. 1792. 8-ad rétü 99. l.

Digitized by Google

az ausztriai házat trónra emelni. Martinovics, szokásos felületessége mellett, nem veszi észre a következetlenséget: hogy míg ezen röpiratában is hangsúlyozza, hogy az elődök utódaikat nem köthetik le, a Mátyás és Frigyes között 1464-ben létrejött egyességnek kötelező erőt tulajdonít, 1490-ben.

Azután *Verbőczy* és az általa formulázott kiváltságok ellen fordúl, melyek a nem nemes osztályokat »a főrendek rabszolgáivá, úgy szólván barmokká alacsonyítják.« Ezen kiváltságok miatt átkozzák a főrendek II. Józsefet és gyűlölik II. Lipótot. József császár ellen csak egy, nyomatékkal bíró vád hozható fel: hogy ujításait önkényesen hozta be; de a kik ezt felhozták, kénytelenek elismerni, hogy az országgyűlés hozzájárulását nem eszközölhette volna ki. Egyébkint Martinovics kijelenti, hogy ő tulajdonképen nem a király személyét akarja védeni. Arról van szó, hogy Magyarországban üdvös kormányformát kell behozni.

Erre nézve II. Lipót toskánai reformjait tünteti fel követendő példányképen gyanánt, s azokat részletesen ismerteti.[1]) Jól tudja, hogy a főrendek és nemesek soraiban »sokan« vannak, kik nincsenek »a jezsuita elvek által megvesztegetve,« és kiket »az egészséges bölcsészet humánusokká tett.« Felhívja a szegény nemeseket, az »elnyomott« lelkészeket és szerzeteseket, végre a protestánsokat is, hogy csatlakozzanak a felvilágosodott főrendekhez, és a jövő országgyűlésen támogassák a király czélzatait.

Azonban már nem volt életben a király, mikor e felhívás napvilágot látott.[2])

Márczius 1-én bekövetkezett halála és Ferencz király trónralépte fontos fordulópont a magyarországi mozgalmak történetében.

---

[1]) 75—93. l. Ezt »principale scopus«-nak mondja.

[2]) A bécsi lapok márczius végén hirdetik ezen röpirat megjelenését.

Digitized by Google

XIII.

Martinovics és Laczkovics, Lipót király váratlan halálát súlyos csapásnak tekintették. De nem estek kétségbe. Reménlették, hogy *Ferencz*, ki József császár udvaránál növekedett fel, ennek és atyjának nyomdokaiba fog lépni. Martinovics kevéssel trónralépte előtt, az »Oratio pro Leopoldo« című röpiratban azzal a reménységgel biztatta a nemzetet, hogy a trón örököse »a jövő századot a bölcsészet fáklyával világítandja be.«

És csakugyan az első hónapokban úgy látszott, hogy nem lesz okuk panaszra. A király Martinovicsnak meghagyta évdíját, és a kabinetben adott néki alkalmazást. Laczkovics elvesztette ugyan évdíját, de barátja biztos kilátásba helyezte neki, hogy mihelyt a király előtt megjelen, ez őrnagyi raggal fogja a hadseregben alkalmazni.[1]) Laczkovics nem ment fel Bécsbe. Arra határozá el magát, hogy Budán, a június 6-ára kitűzött koronázás alkalmával fogja a királynak kérvényét benyujtani.

Kérelmének kedvező elintézésére — úgy látszik — jogczímet vélt magának biztosíthatni, az által, hogy épen ez időben közrebocsátá »*A magyar történeteknek rövid rajzolattya*« című munkáját,[2]) mely már közel egy év óta készen állott, de a censúra által okozott nehézségek miatt csak most, és jelentékeny kihagyásokkal jelenhetett meg.[3])

---

[1]) L. 1877-ik évi közleményemet 328. l.

[1]) Pesten. Patzkó Ferencz betüivel. 8-adrétü 194. l. — Habár névtelenül jelent meg, Laczkovicsnak a következő jegyzetben idézendö nyilatkozata és a könyv irálya egy perczig sem hágy kétségben a szerzö iránt. A munka közrebocsátásának időpontját meghatározhatjuk a 192. lapon előforduló azon hely után, melyen írja, hogy Ferencz »most 6-ik júniusban fog Budán megkoronáztatni.«

[3]) *Laczkovics* 1791. november 14-én Szilynek írja: »A Történetnek egy darabját már úgy is megolvastam az úrnak, de most már úgy fel vagyon ékesítve, mint a legszebb téli szánkázó equipage.« — Az előbeszédben kikelvén a censura ellen, engedelmet kér »az előfizetőktől, hogy esztendőtül fogva mai napig elkésett ez a csekély munka; senki se gondolná, hogy ellenségre találhatott, de talált.« A könyv rövidségét azzal indokolja: »mivel azt nem írhattam a mit akartam, legalább haszontalanságot nem írtam.«

Digitized by Google

Mindazáltal habár szenvedélyes kifakadásait a censura kitörlé; elég alkalmat talál arra, hogy múlt eseményekkel korának eszméit kapcsolatba hozza. Mikor a vezérek korabeli magyarok állapotairól szól, és kiemeli, hogy akkor »a földesurak ... semmi adót nem fizettek«; szükségesnek látja kifejteni, hogy »akkor minden nemes vitéz katona volt, a hazát szolgálta, ... megérdemlette (tehát), hogy itthon őtet szolgálják a többi hazafiak, s érte és helyette viseljék a polgári közterhet; helyette és érte fizessék az adót.« És erre megjegyzi »Bárcsak mi is, késő unokáik sokakban követnénk őket, de — — csak abban követjük őket, mi talán nekünk kedvez, és az egész közjónak terhes.« [1])

Az 1514-ik pórlázadás elbeszélésénél rokonszenve a jobbágyok részén van. »Csak addig nyúlik a húr — úgy mond — míg el nem szakad. Visszaadták a kölcsönt, de meg is adták az árát, mert 80,000 ölt meg közülök a Zápolya János, ki helyre állította a békességet. Szomorú gyászos békesség! Annyi ezer jobbágyoknak elveszte! Talán inkább a helyett helyesebb lett volna a kegyetlen földesuraknak ingyen való szolgáikkal, verejtéket izzadó jobbágyokkal barátságos megegyeztetése. Vétkes volt Zápolyának is cselekedete, ki egyedül azért kegyetlenkedett úgy annyira, hogy megnyerje a nemes főrendeknek szíveit a jövendő reménylett királyságra«... És utalva az iszonyú büntetésre, melyet Zápolya Dózsa Györgyre mért: kérdi: »Hiszen nagyobb kárt tett a nemességben, mint ezek a nyomorúságtól kénszerített pártosok, midőn a Mohács mezején az ő késedelme, azaz: az ő királyi trónusra vágyó kevély szive elvesztette Lajos királyt és vele együtt az ország nemes fiait, ... mit érdemlett tehát Zápolya?« [2])

És utóbb miután János király uralkodására visszapillant, őt teszi felelőssé mind azért a nyomorért, melyet a török uralom Magyarországra hozott; mire kérdezi: »Hol van az előbbi tüzes királyi vas trónus, és az a tüzes királyi korona? Be igen

[1]) 13. lap.

[2]) 112, 3 ll.

Digitized by Google

illenék a te nyughatatlan agyvelődre, kegyetlen és embertelen Zápolya!«[1])

E szerint Laczkovics a nemzeti királyság eszméjeért egyáltalán nem tud lelkesedni. Az ausztriai házból származott királyok uralkodása alatt felszaporodott nemzeti sérelmek sem képesek a nemzet ügye iránt érdeklődésre bírni. A Bocskay és Bethlen-féle mozgalmakban »pártoskodást« lát. II. Ferdinándot ellenben dicsőíti. »Az ajtatosság, — úgy mond — a helyes kormányozás, a kért bölcs tanács, és bátor nagy szív voltak királyi trónusának támaszi, hogy oly sok rettenetes szélvészek közt el nem dűlt.«[2])

A Leopold alatt uralomra jutott reactió ellen sincs szigorú szava. Legfölebb annyit mond, hogy »keményen bánt Leopold ismét a pártosokkal, elfelejtkezett arról, hogy a kegyetlenség fegyvere nem fog rajtok.«[3]) A király személyéről pedig hangsúlyozza, hogy »örök dicséretet és nagy nevet érdemel.«[4])

Általán minél közelebb jő a saját korához, annál melegebb hangon szól a királyokról, különösen »a felséges szép ifjú amazon«-ról Mária Teréziáról; dicsőítve a magyarokat, kik ellenségeit leverték, a minthogy mindig védik az erőtlent. »Ez a szép erkölcs — úgy mond — a szelid vadak királyáé az erős oroszláné, és még az anglusoké s a magyaroké.«[5])

De legtovább időz József császár reformjainak előadásánál és legnagyobb magasztalásait azoknak tartja fenn; sajnálkozva afelett, hogy nem hajtotta végre sok »fejedelmi rendeléseit.« »A nemesek — úgy mond — kik valóban nemesek, kiket nemcsak haszontalan születés, hanem az ész és a szép erkölcs megnemesített, ezek megsiratták II. Józsefet . . . Megsiratták paraszt jobbágyi, mint hajdan I. Mátyást. Ezek felásnák földből újjaikkal csontjait, és azok porából Fénikssel újra teremtenék II. Józsefet, mert ez is újra teremteni igyekezett őket.«[6])

---

[1]) 121. l. — [2]) 137. l. — [3]) 147 l. — [4]) 148. l. — [5]) 161. l. — [6]) 177. l.

Digitized by Google

Hasonlag fájdalommal szól Lipót kora elhunyta felől. »Csak sűrű könyhulajtással ... lehet emlékeznünk II. Leopoldnak elvesztéről, valamint II. Józseféről! mindkettőjekről az emberi nemzetnek gyönyörűségéről, kiknek védelmezői voltak!« Figyelmezteti egyébkint olvasóit, hogy Lipótot ne azok után ítéljék meg a mit tett, hanem a mit tenni készült. »Később ismerte volna meg csak II. Leopoldot az ő széles nagy birodalma, kiváltképen Magyarország, kit megláthat egy fényes tükörben ... az ő toskánai herczegségében, melyet ő ... a despotismusnak jármából kimentett; a természetnek egyenes útját választotta a polgári szabadságra, és így a közboldogságra, melylyel bír a boldog Toskána mai napig.... Édes atyja volt tehát II. Leopold Toskánának, bizonyosan édes atyja volt Magyarországnak is! Csak hogy — — (És itt a mondatot be nem fejezi; valószínűleg a censura kitörölte a papságra és arisztokratiára szórt szitkokat.)

És Lipótról szólva, nem mulasztotta el felhasználni az alkalmat arra, hogy barátjáról Martinovicsról is megemlékezzék, és tekintélyét az országban emelje. Elbeszéli, hogy a király a vegytannal szeretett foglalkozni. »Erre nézve — úgymond — most utolsó esztendejében is amaz ismeretes nagy bölcsességü férfiat a Fő T. Martinovich Ignácz apátúr és tanácsos urat választotta kimikusának, kivel együtt munkálkodott.« [1])

Végül kifejezést ád reményeinek, melyekkel Ferencz uralkodásának elébe néz. »Bizonyosan — úgy mond — az ő királyi koronája is: az ő szeretett hív jobbágyainak hűséges szívök. Hiszen II. Józsefnek testvére! II. Leopoldnak becses vére! Nem esik a jó gyümölcs messze az ő termő fájától. Jó reménység táplál bennünket, hogy nyomdokit fogja követni e két szenteknek! Ah! harmatozzatok egek! légyen atyátok és királytok nemcsak a főnemességnek, a prelátusoknak és főpapságnak, hanem egyszersmind a szegény nemes embereknek is, közpolgár és szántóvető mezei embernek!« [2])

---

[1]) 191. l.
[2]) 192. l.

Digitized by Google

Az a valóságos cultus, melyben Józsefet és Lipótot részesíti; a dicsőítés, melylyel amannak reformjait és ennek czélzatait elhalmozza; az arisztokratia ellen intézett támadások; a köznép érdekeinek gyakori hangsúlyozása; világosan hírdetik azt a czélt, mely e könyv szerzőjének szeme előtt lebegett: a demokratikus eszméket terjeszteni, azokban a körökben, a hol a politikai röpiratok, nyelvöknél és tartalmuknál fogva, nem támaszthattak érdeklődést. És Laczkovics maga kijelenti előszavában, hogy történeti vázlata »csak közemberekre nézve iratott, kik deákúl nem tudnak, s az asszonyi szép nemért, kiváltképen az asszonyi köznemes és nemtelen nemért.« [1])

Az a hyperloyalis szellem pedig, a melyen az ausztriai ház uralkodóiról és nemzeti mozgalmainkról szól; az a kenetteljes, alkalmi hymnusokra emlékeztető hang, melylyel Ferencz trónraléptét üdvözli: kétségtelenné teszi, hogy Laczkovics az *udvarra* is akart hatni; megnyugtatni az iránt, hogy érdekeit a demokratikus irány nem veszélyezteti, sőt hogy ennek követői önzetlenebb és buzgóbb ragaszkodással fogják a trónt körülvenni, mint eddigi támaszai, az arisztokratia és hierarchia.

XIV.

Ferencz király magatartása a koronázó országgyűlés alatt igazolni látszott a Laczkovics által kifejezett reményeket. Az országos küldöttségnek, mely őt az országgyűlésre meghívta, oly választ adott, mely egyaránt kielégíthette az ősi alkotmány híveit és a demokratikus eszmék pártolóit. »*Polgártársaik* kebelébe visszatérendők — így szólott — mondja meg nekik hűségtek, hogy én az *ország alkotmányának* legbuzgóbb őre leszek; mondják meg nekik, hogy én oly indulattal viseltetem, miszerint akaratomat mindig a *törvény,* szivemet pedig az őszinteség s *nép bizodalma* vezérlendi.« Egyik leiratában pedig hangsúlyozá, hogy »azon öröm, mely egy *szabad nemzet* arczáról lesúgárzik az, mit

[1]) Mennyire tendentiosus a munka kitűnteti az a körülmény is, hogy míg Hunyady Mátyás uralkodásának történetét *hét* lapon beszéli el, II. Leopold két évre terjedő kormányzatának *tizenkét* lapot szentel.

Digitized by Google

az ő szíve keres jutalmul s kárpótlásul királyi gondjai s fáradalmiért.«

És az ország rendei lelkesedésüknek, melylyel a királyi nyilatkozatokat fogadták, nagy áldozatokban adtak kifejezést. A magyar ezredek kiegészítésére ötezer ujonczot és a rendes adón felül négy millió forintot ajánlottak fel rendkívüli segedelmül.

Az utolsó országgyülésen kiküldött bizottságok reform-javaslataikkal nagy részt elkészültek ugyan, de ezek nem vétettek tárgyalás alá; részint mivel a király az országgyülés befejezését sürgeté, részint mivel a megyék kivánták, hogy a bizottsági munkálatokat előbb a megyék elé terjeszszék. Egyébkint az országgyülésen alkotott néhány törvény tanúskodik arról, hogy a nemzeti érdekek és a haladási eszmék mennyire tért foglaltak. Az illyr cancellária eltöröltetett; a magyar nyelv a nyilvános iskolákban kötelező tantárgygyá tétetett; az úrbéri panaszok gyorsabb elintézésére ideiglenes rendszabályok alkottattak; Erdély szorosabb egyesítésére az anyaországgal, előkészítő intézkedések történtek. Végre a király kilátásba helyezé, hogy a magyar ezredekhez magyar tisztek, a birodalmi cancelláriához magyar hivatalnokok fognak alkalmaztatni.

És Ferencz nemcsak ezen törvények szentesítése és országgyülési nyilatkozatai által tudta a nemzetet megnyerni: magán érintkezéseiben is lekötelezte, úgy szólván elbüvölte mindazokat, kik hozzá közeledtek. Ismerjük annak az audientiának részleteit, melyen *Kazinczy Ferenczczel* közlé, hogy *Hajnóczyt* a magyar kamara titkárává kinevezte.

Laczkovics is hasonló benyomással távozott a királyi teremből, hol azt az igéretet vette, hogy csakhamar alkalmazást fog kapni. Martinovics meglepetve olvasta barátjának leveleit, melyben elragadtatással szól a királyról. »Honnan-e változás? — kérdezi —. Ha a király idézte elő, úgy megérdemelné, hogy imádjuk; mert annak jeléül tekinthetnők, hogy megnyerte azok szíveit, kik többet érnek az arisztokraták által megszavazott milliónál.« [1])

[1]) 1792. június 19.

Digitized by Google

Martinovics tehát időszerűnek láthatta most egy újabb röpiratot bocsátani közre, hogy ébren tartsa a magyar közönségben a demokratikus mozgalmat. Címe »Magyarország helyzete 1792-ben.« [2])

Azon elvből indúl ki, hogy a társadalomnak csak úgy mint a tudománynak bizonyos elvekben kell bírni alapját. Ellenben Magyarország alkotmánya, mely előjogok- és kiváltságokból áll, nem alapszik elveken, és teljesen nélkülözi a társasági kötés két alapját: a polgárok egyenlőségét és szabadságát. Ennek következményei a gyakori lázadások. Jól meg kell különböztetni a lázadást (rebellio) a forradalomtól (revolutio). Ez utóbbi a kiváltságok és szabadalmak megszüntetésére irányúl. Az előbbit némely összeesküvők gonoszsága, a szent törvények felforgatására, támasztja. A lázadás megmételyezi a társadalmat. A forradalom a társadalom betegségeinek leghatásosabb gyógyszere.

Magyarországban a lázadások gyakoriak; forradalom vagyis üdvös átalakulás csak három volt: Mátyás király alatt, mikor a Habsburg-ház a magyar trónt elfoglalta, és II. József alatt. Magyarországot egy fejedelme sem szerette úgy mint II. József; mert »a theokratia és arisztokratia pestisének kiküszöbölésére« egyik sem lépett fel oly erélyesen mint ő. De az ország e két bajban még mindig sínlődik. Ápolják azt a jezsuiták és követőik, kik a tudatlanságot terjesztik, a tudományos és hazafias férfiakat elnyomják, az akadémiai tanszékekre tudatlan embereket emelnek, az egyházak szószékeiről a fanatismust szítják. A főpapok és főurak ledér életet élnek és zsarnoki önkényt gyakorolnak. A szegény nemesek és az alrendű papok nem bírják lerázni a tudatlanság igáját; a polgárok és pórok terheik súlya alatt, alig érezik magukat emberek gyanánt.

Mindennek az a következménye, hogy a magyarok nem alkalmasak komoly feladatokra. Csekélységekkel bibelődnek, zsinóros ruhákban és a hosszú bajuszban találják kedvüket. A

---

[2]) Status Regni Hungariae Anno 1792. Kis 8-adrétű. 32 lap. A szerző neve, a nyomtatás helye és éve nincs kitéve.

Digitized by Google

koronához beszédeket tartanak, mintha az értené »a bolondok esztelenségeit.«

Nagy szükég volna tehát üdvös forradalomra. Ennek létesítése két feltételtől függ: a szellemi felvilágosodástól és a nép elnyomott állapotától. Az elsőtől igen távol van Magyarország; bár lassankint közeledik feléje. Az utóbbiról eléggé gondoskodtak a főpapok és mágnások. Mihelyt tehát a nép felemelkedik a műveltség kellő színvonalára, be fog állani az átalakúlás.

De épen azért, mivel csak a műveltség teheti szabaddá és boldoggá a magyart: a főpapok és mágnások József császár halála után mindent megmozdítottak, hogy újra sötétség borítsa el az országot. Leopoldot véres zavarok rémképeivel ijesztették. Most pedig azon mesterkednek, hogy a nép szava ne hasson el Ferencz füleihez. E miatt magukhoz ragadták és szigorúan gyakorolják a censurát. De nem fognak czélt érni; ha csak ki nem irtanak minden szabad nemzetet, el nem égetnek minden könyvet, és el nem zárják Magyarországot chinai fallal.

Nem hiányoznak kedvező előjelek. A két utolsó országgyűlés már sok világosságot terjesztett. A nemzetiségi és vallási gyűlölet csillapodik. Az alsó papság, a polgárok és jobbágyok szövetkezni készülnek, mert tapasztalják, hogy az országgyűlés semmit sem tesz érdekükben. Már is csatlakozott hozzájuk több felvilágosodott főúr és nemes, — kiket egyik jegyzetben felsorol. Mindezek a következőkben állapodtak meg:

Az országgyűlésnek új szervezetet kell adni; úgy hogy a felső táblán a főrendek és nemesek, az alsó táblán a nem-nemesek legyenek képviselve.

Az egyháziak úgy az országgyűlésből mint mindennemű hivatalokból ki legyenek zárva; jószágaikat vegye el az állam, mely minden felekezet lelkészeit fizesse.

A közterheket osztálykülönbség nélkül arányosan kell kivetni.

Az igazságszolgáltatás menetét gyorsítani kell.

A művészetet, ipart és kereskedést elő kell mozdítani.

A vallásfelekezetek és nemzetiségek egyenjogúságát ki kell mondani.

Digitized by Google

Martinovics ezekben foglalja össze a szabadelvű párt kívánatait, melyek köré csoportosítani akarja mindazokat, kik a tényleges helyzettel elégületlenek. Mert az a szövetkezés, melyet bevégzett tény gyanánt tüntet fel, még csak az ő és elvtársai aspirátiója.

Végül azt hiszi, hogy mihelyt ezen kívánatok a királynak tudomására fognak jutni — »a bölcs Lipótnak fia, a halhatatlan Józsefnek tanítványa felkarolandja azokat, és a népet felszabadítandja a theokratia igája alól.«

Mikor azonban e sorok napvilágot láttak a franciaországi események hatása alatt, úgy a király lelkében mint udvaránál nagy fordulat állott be. A *reactió* már inaugurálva volt.[1])

FRAKNÓI VILMOS.

---

[1]) Ennek első nyilatkozatairól és fejlődéséről, hatásáról és következményeiről, — a harmadik közlemény fog szólani.

Digitized by Google

MILLENARIUM

VAGYIS A

MAGYAR ÁLLAMISÁG EZERÉVES FORDULÓJÁRA

884-TŐL 1884-IG.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

A magyarok mint nemzet első életjelei és a határos népekkel érintkezésük.

Valahányszor az összeszokott nép közé egy más új, ismeretlen, idegen nép letelepedni akart, azt tanítja a történelem, hogy épen úgy, mint a magán emberi körökben, hasonló esetekben történni szokott, azonnal mozgalomba jutottak azon néptömegek, melyek a vendég nép által érdekeikben illetve valának. Mikép később látni fogjuk, a közép Duna tájaira megjelent magyarság ilyen felvert porfelhő miatt mozgalomba hozta az észlelő népeket. Mi azt jelenti: hogy a magyar, Európa nyugati népei közt új, ismeretlen jövevény volt. S habár a megjelenés, ezt látni fogjuk, elég szerény vala s legkevésbé mondható, hogy fejjel rohantak be a vendég ajtón, a fogadás mégis nem volt szívélyes, de nem is nagyon ellenszenves.

Kétségenkívül az új tünemény okozta bámulat lecsillapodtával, csak ilyenek lehettek a magyarokhoz tett első kérdések: kik ezek a jövevények, honnét jönnek, hova mennek? A hír szárnyain igen zavaros ilyféle felelet jöhetett velök keletről: hogy a költözők neve ungrok, mások szerint turkok, ismét más tudósításnál fogva hunok, arabok szerint baskirek, magok pedig magyaroknak hívják magokat. Hallatszott tovább, hogy régit vesztve, új hazát keresnek (így beszélnek egyhangúlag az egykorúak). Adjunk hát nekik, mondatott, szállást a néptelen pannoni és avar pusztaságokon, hogy ott pásztori életöket folytathassák. De

Digitized by Google

a történelem csukott könyve mást tartalmazott róluk, a sybillini lapok pedig a titkos jövőt még nem árulták el. Csak egy csuklyás barátból lett szláv apostol (Method), ki akkor a morvákat a keresztény vallásra térítgeté, bírt annyi lelki erővel és bátorsággal a Dunához érkezett magyar nép közé, a magyar fejedelem, kit alább ismertetünk, meghívására, személyesen elmenni. Vajjon milyen feleletet, tudósítást, vagy csak sejtelmet és jóslatot hozott onnét az Isten szolgája? ki adhatna erre biztos felvilágosítást?

Minden költöző nép egészen történetével, jellemével és statistikájával megy át egy helyről a másikra. Ezek által lesz ismertes, ezek szerint talál rokon vagy ellenszenves fogadásra új érintkezésében, ezek által feltételeztetik jövendője. Kérünk ezekről felvilágosítást, de sükeretlenül, mert a mit e téren tudunk összetarlózni, csak ködképe őseink egykori múltjának.

A magyar nemzet kezdetének történetét áthatlan homály elvonja szemeinktől. Eredménytelen minden erőlködés bepillantani ama rejtekekbe. A kik azt megkísérlették, mikép például a magyar dicsőséget mindeneknél forróbban szomjúzó Horvát Istvánunk, sok drága időt és tudományt pazaroltak el hiú célokra. Maradjunk a mellett, mit biztosat tárnak fel előttünk a hiteles egykorú kútforrások. Fölül áll megírva: hogy a magyar faj legősibb hazájában hatalmas nemzet volt, majd azután leszállt alábbra, mint a világhódító Nagy Sándorok utánzói, mint a rómaiak, hunok, mongolok leszálltak. Még annyi is elfogadható, hogy a IX. századot megelőzőleg Nagy-Magyarország és annak nagy számú erős népe a keleten tekintélyes szerepet vitt, míg nem a nagy nemzet testtől levált egy jelentős népág Lebediában telepedett le, de mely szintén másodszor is két részre szakadott s azok egyike nyugotnak, másika keletnek költözött. Itt kezdődik már tudomásunk az ázsiai kisebb Magyarországról s kisebb számú népéről. Eközben találkozunk szavahihető tanúkkal is, kik szemről szemre látták a költöző magyart, következve, kik első kézből vették mozgalmaik tudását; de találkozunk oly tanúkkal is, kik a zárdafalak sötétségéből félelmesen s gyűlölettel nézték a jövevényeket s e miatt részrehajló tudósításaik ovatosan használandók.

Digitized by Google

Legrégibb kútforrás, melyből eddig részben ismeretlen, részben eddigieknél bővebb adatokat meríthetünk a magyar faj és második hazája viszonyairól, Ibn-Daszta arab író, társai legjavából. Tudósítását a IX. század második felére kell tennünk, midőn már a magyarok a fekete tenger melléki kisebb Magyarországban, melyet Constantin, a reá illő »Turkias« helyett »Lebediának« keresztelt, sokáig laktanak, miről alább többet. Nyujtanak ugyan szintén becses adatokat a magyarok ezen időbeli ismertetésére Leo és fia Constantin császárok is, kiknek azonképen jó alkalmuk volt a magyarokkal közvetve s közvetlenül érintkezni; nyujtanak adatokat még más keleti írók, a görögök, arabok, valamint a nyugoti krónikások is, de mind azok, miket ezektől tanulunk, fontosságra nem mérkőzhetnek Ibn-Daszta tudósításaival. Illő tehát ezen kútforrást fenékig kiaknáznunk. «A magyarok, így ír ő egyfelől a besenyők, másfelől a volga-bolgárok esegel nevű ágával és a kozárokkal határosak. Itt van, így fejezi ki magát sajátságosan Ibn-Daszta, a magyar tartományok első határa. A tartományok szót többesben használva, arra mutat, hogy már akkor nem egy, hanem több tartományból állott a magyar állam. Folytassuk az arab tudósítást. Iménti szomszédságon túl, más irányban ezen (kis) Magyarország határolt a fekete tengerrel ott, hol abba két folyó ömlik, melyek egyike nagyobb a Dzsihunnál (a másik nincs jelezve), s ezen két folyó által képezett vizköz szolgált a magyaroknak télen át lakásúl és halászati tanyáúl. A magyarok földe nagy terjedelmű, bővelkedik rengeteg erdőségekkel, vizekkel, legelőkkel, vadakban és halakban. Nagy számú lábas marhát, kivált lovakat nevelnek, mi nemcsak táplálásukra szolgált (Leo császár szerint tejjel és hússal éltek), hanem a lovashad kellő fölszerelésére is, mert a magyarok háború idején nemcsak a szükséges lovakat magukkal vitték, hanem a fölöslegeseket is a hadrend mögé állították s télen-nyáron folytonosan legeltették.« Feltűnő fontosságú azon tudósítása is Dasztának, hogy az akkori magyarok földmiveléssel is foglalkoztak, s »sok földet,« ezek szavai, vettek gabonatermelés alá, melyet valószínűleg hadi foglyaik által dolgoztattak, mi minden esetre a társas élet szelídűlt fokára mutat. Még ez időben a magyarok, hasonlóan más keleti népekkel, nem bírván sem városok-

Digitized by Google

kal, sem kő- vagy faházakkal (a miért is a hirhedt Magyar város őket nem illeti). »Az egész nemzet az esztendő minden részében a szabad ég alatt sátorokban s szekereken lakván, minden elemi viszontagságokkal daczolva, hideget, meleget, szükséget s fáradságot egyaránt kiállva, folytatta megedzett életét. Volt már a magyarságnak akkor fejedelme is, kinek az arab író király-méltóságot és »Kendeh« czímet vagy nevet adott, ellentétben Constantin császárral, mit alább lesz szükség megfejteni. A királyság mellett »Dschila« (hihetőleg magyarul Gyula) nevű helytartó volt, ki a kormányzást tettleg vitte, s kinek nagy hatalmát onnét mérhetjük, hogy a lovas sereget ő vezette a hadba és minden magyar, parancsainak engedelmeskedett. Ezen institutiók tehát czáfolhatlan bizonyságúl szolgálnak a magyar nemzet némi államiságáról. Üzött már akkor a magyar a szomszédokkal szárazon s vizeken, ide számítva a fekete tengert is, élénk csere-kereskedést, a fekete tenger Karch nevű kikötő levén a byzanczi kereskedés lerakója, hol a szláv hadi foglyokat a görög kereskedőknek eladták s helyettük tarka gyapju szőnyegeket, s más görög árukat fogtak el a magyarok. Még azt is megemlíti Daszta, hogy az ő idejebeli magyarok a tűzimádók vallását követték.« De Rössler és Hunfalvy P. ezt az arab szöveg hibás kitételének tartják, azt állítván, hogy a hiteles szöveg bálvány-imádásról szól, mit szent László törvénye is, az ősi vallásra visszatérni törekvő magyarokról, erősít. [1])

Mái napság ilyen népies életfolyamot a rendes államisággal megegyeztetni nem szoktuk, de akkor más idők, más fogalmakat érleltek meg. A népvándorlások kora a folytonos hadi mozgósítást tette szükségessé. Ebből támadott a nomadismusnak és a polgárosodás bizonyos nemének azon keveréke, melynek igazi megfejtését eddig nem ismerjük.

Őseink megtelepülés előtti ismertetését nyomozván, ezen czélunkat elősegíti, ha ezen időszakba eső azon keleti világrész-

---

[1]) Ibn-Dasztából a magyarokat és szomszéd keleti népeket illető részletszöveget közlött Chvolson után Rössler Roman. Stud. p. 362. Commentálják azt úgy Rössler mint Hunfalvy is a Magyar Ethnographiában.

Digitized by Google

ben, mely a fekete és kaspi tengerek, az Ural hegység s a jeges tenger közt elterül, a magyarokat, környező ugor és török faju népek állapotját s a magyaroknak azokhozi viszonyát, összehasonlítjuk.

Ebből áll a szomszédok közt a hatalmas kozár nemzet Ezzel annálinkább kívánatos megismerkedni, mert habár egy időben a magyarokkal folytonos harczokat vívott, még árkos gátonyok és földhányásokkal is tőlük elrekesztve, mindazáltal utóbb a IX. század közepén szövetségi összeköttetésbe léptek egymással; de mi legfőbb, a kozár monarchiai institutiók mintáúl is szolgáltak volt a magyaroknak, midőn Etelközben a clan rendszertől eltérve, egyeduralmilag átalakultak. Megemlítendő még az is, hogy a kozárság egy törzse, kiket »kabaroknak« hívtak, a magyarokhoz csatlakozva, ezekkel egy testté képeződött. Az idézett arab kútforrást szorosan követve, ily képet nyerünk a kozár nemzetről s államról: terjedelmes tartományokkal bírván, melyek egy oldalról a nagy hegységbe, másikkal a Tiflisig és a tőlük elnevezett kozár vagyis kaspi tengerig nyúltak, az északi szlávoktól őket a nagy Volga folyó választá el. Közelebb valók hozzájok a bolgárok, de a burdasok tizenöt napi távolságra estek. Legnagyobb ellenségeik a besenyők, habár tíz nap járatnyi messzeségre vannak eltávolítva, mely földközt ingovány s erdőség foglal el, melyeken keresztül nehéz volt átvergődni. Régibb időben árkos földhányások és gátonyok elrekesztették Kazariától az akkor ellenséges magyarokat, úgy más békétlen szomszéd népeket is, kik közé a besenyők annál bizonyosabban sorolandók, miután a kozároknak évenként megújultak harczaik a besenyőkkel. Ezek szerint a kozár birodalmat közvetlenül a bolgárok, burdasok, besenyők, magyarok és északi szlávok környezték. Még akkor a kozárok nagy terjedelmű birodalmukban két városnál és egy várnál, melynek neve »Sarkel« azaz: fehér ház, nem birtak többet, ezen utóbbit is csak a IX. század mintegy negyedik tizedében egy byzanczi császári megbizott felügyelete alatt görög kőmívesek építették, a besenyők fékezésére, mi arra mutat, hogy a kozárok a falépítésben járatlanok voltak, de azt is bizonyítja, hogy a kozárok és Byzancz közti viszony barátságos volt. Az iménti két várost csak télen lakták, kétségkívül kevesen, tán

Digitized by Google

leginkább a mahomedán vallás gyakorlata miatt, mert ott voltak moseik, papjaik s elemi oskoláik; a többi nép már tavasz kezdetével kiment a mezőre s ott sátrak alatt időzött a tél beálltáig. Élénk kereskedést űznek a kozárok a bolgárokkal, oroszokkal és a Volga melléki népekkel, kik pénz helyett becses szőrméket hoznak hozzájok. Három vallási felekezet van köztük, úgymint zsidók s ezek vallását a főfejedelem, vagy is kozárkágán, a kormányzó »Ischa« s az országnagyok egy része követik, a többi népség részint mozlimek, részint a törökökéhez hasonló vallás követői. A kozár állam monarchicus szerkezetét leginkább az jellemzi, hogy az »Ischa« keziben, kit Daszta királynak s a tettleges kormányzás vezetőjének mond, összepontosítva van a törvényhozó és adóztató hatalom, úgy szintén nála van a béke s háború joga, háború esetében ő a seregvezénylő s a nyert hadi zsákmányt is ő osztja szét, megtartván magának, mennyit akar. A királyi lovas sereg száma tízezerre van számítva, kik teljes felszereléssel, zászlókkal és pánczélosan kiállanak, hozzájok csatalkozván a gazdagok által kiállítandó illeték is; úgy szintén a kozár fejedelem alatt álló burdasok is tízezer lovassal szaporítják a kozár sereget. Ennyi az, mit a kozárok államiságáról a IX. század közepén írva találunk Dasztánál. Ott találjuk már az állami haladásnak annyi feltételeit, melyek a szomszédos és szövetséges magyarokra is hatás nélkül nem maradhattak.

A magyarok másik tőszomszéd népe a IX. században a volga-bolgárok. Ismernünk kell őket nemcsak ezen szomszédságnál fogva, hanem két más fontos okból is; először azért, mert a magyarságnak egy kisebb része, midőn a nagyobb rész Nagy-Magyarországot elhagyva, Lebediába költözött, az ősi fészekben maradván, a volga-bolgárok hatalma alá került; másik ok pedig az, mert a következő X. században az oroszok által legyőzött és hazájukból kiűzött volga-bolgár nép egy szakadéka a mostani európai Magyarországot kereste fel s itt telepedett le, összeolvadván a magyarsággal. A volga-bolgárok országa a kozárok, burdasok és magyarok közt a Volga folyó mentében feküdött, mely folyó őket a kozároktól és szlávoktól elválasztá és lenyúlt a kaspi tenger partjáig. Három tartományból állónak találta Ibn-Daszta, neveik: Bersula, Esegel, Bulgar. Rengeteg erdőségek s

Digitized by Google

ingoványok boríták, hol a szomszéd Ugor népek módjára sátrakban és szekereken laktak s ily csoportokból álló tanyáikon, — melyeket az arab író faluknak mond, — elterültek. Itt, izlam hívei lévén, mosékat, papokat s elemi iskolákat tartottak, melyek, hogy a faépítészet primitív műveihez tartoztak, kétséget nem szenved. E tudósításból önként következik, hogy a bolgárság ezen időben sem városokkal, sem várakkal s kőházakkal még nem bírt, mert ezekről mint nemlétezőkről hallgat a tudósító. A bolgárok gabona termesztő nép lévén, búzát, árpát, kölest s egyébb növényeket mívelt. Csere kereskedésük szárazon és vízen jelentékeny volt, melyet a kozárokkal, oroszokkal és más volgaparti népekkel, úgy szintén a délkeletről határos mohamedán törzsekkel folytattak. Fő gazdaságuk, mely a pénzt pótolta, drága nemű szőrmék és prémekből állott. Néma jószágnak (arany és ezüstnek) nem volt nálok keletje. Ruházatjuk szintén a mahomedánokéhoz hasonlított, különösen pedig a lovasokból álló hadi nép teljes véd felszereléssel és pánczélos öltözékkel volt ellátva. Vallás tekintetében a nép legnagyobb része, az izlamhoz szít, de vannak köztük pogányok is. Társadalmi szerkezetüket leginkább az jellemzi, hogy a kormányzás a király keziben központosúlt, kit több nemzedéken által »Almus«-nak neveztek, de vajjon a magyar dynastia értelmében-e, kétségtelennek nem mondható. A király megszabta önkényleg az adót lovakban és vonó marhában, s szedet tized vámot a kereskedelmi hajóktól s árúktól. Ezen rajz ugyan nem állítja a bolgárokat egy társadalmi vonalba a kozárokkal, de mutatja haladási képességüket azokhoz s a magyarokhoz arányítva, hova a X. században az arab-mahomedán hatás folytán eljutottak.[1]) Ezen haladás észlelhető nyomait kivált Ibn-Foszlan arab írónak azon tudósításából meríthetjük, melyben ő az izlam terjesztése ügyében 922-ben eszközlött bagdadi küldöttség utazását s annak a bolgár fejedelem általi fogadását leírta. Szerinte már akkor a bolgárok több fából épült várossal bírtak, melyeknek építését kétségtelenül az araboktól tanulták, mire mutat az, hogy a küldöttek által a bagdadi arab kalifától

[1]) Rösler Roman. Stud. 234. Zeussra és Hunfalvyra hivatkozással.

Digitized by Google

értelmes mestereket kértek, kik nekik egy fő mosét és egy erős várat csinálnának. Fő városuk neve Bulgár vagy Balatvár, hajdan a szomszéd országok kereskedelmi lerakójául szolgált; hozzá közel feküdt Suvár város, hol Fraehn nyomozása szerint a bolgár királyok pénzverdéje volt, azt itt vert ezüst pénz nemcsak a kereskedés közege vala, hanem a király bőkezűsége tárgyául is szolgált. Habár a bolgárok, mint rendesen a keleti ugor népek, a melegebb évszakot sátrak alatt töltötték, de azok faluk módjára csoportokban voltak állandósítva. Rendes ruházatukra mutat a süveg és csizma hordás s a bagdadi szabónak az udvarnál alkalmazása. A társadalom fejlettebb fokát abban találhatni, hogy szántóföldeiken búzát és árpát, meg kásafélét termesztvén, kenyérrel, sült és főtt hússal (a lóhúst is ideértve,) mézzel és szeszes italokkal éltenek. A fényűzéstől sem idegenkedtek a volga-bolgárok, minek az ád kifejezést, hogy a király trónja arany hímzetes szövetű terítékkel volt betakarva, mely görög műnek tartatott, s ez okon kedves fogadásra talált a kalifa ajándéka is, melyet drága szőnyegekben s díszes lónyeregben a bolgár királynak küldött. A király iránti tiszteletet és szelídebb társadalmi szép szokásokat bizonyít az, hogy a király előtt a nagyok és köznép egyaránt levették és hónuk alá tették süvegjüket s állva maradtak, míg a király nem parancsolta az ülést.[1]) Már említém, hogy a volga-bolgároknak a magyar fajjal két különböző viszonya volt, úgy mint: a nagy-magyarországi, vagyis baskir magyarok hódoltságban függtek tőlük, így találjuk őket a X-ik századtól kezdve a XII-ik századig; de a független álló lebediai magyarokkal is szomszédságuknál fogva többféle különösen kereskedelmi összeköttetésük volt a volga-bolgároknak. E tárgy tüzetesebb kifejtése máshová való lévén, átmegyek a magyarok őstörténetét közelebbről érdeklő besenyők nemzetére.

A besenyők hazája a IX. században a Volga és Jajk (Ural) folyó mentében, a magyarok, kozárok, úzok (kúnok) közt feküdvén, mind terjedelmére, mind népességi sokaságára nézve a kele-

[1]) Jerney Tud. Tár. 1844. 101—298., arab kútfők után és Frähn nyomán: Die ältesten arab. Nachrichten über die Volga-Bulgharen. St.-Petersburg. 1832.

Digitized by Google

ten nagy hatalom volt. Egy görög író szerint a besenyőkkel egy scytha nemzet sem volt képes sikeresen megmérkőzni. De ez inkább hír volt, mint valóság. A lebediai magyarok is a IX. század elején biztosabbnak tartották, jó szomszédsági és szövetségi viszonyban élni a besenyőkkel, a mit az bizonyít, hogy a kozárok ellenében, kikkel a besenyők harczai évenként megújultak, közösen ügyeskedtek, mi onnét következtethető, mert a kozárok árkos gátonyokkal és földsánczokkal védték magokat ez időben a magyarok s más szomszéd népek becsapásai ellen, kik közt a szomszéd besenyők első sorban értendők, mint olyanok, kik folytonosan háborgatták a kozár birodalmat. De ezen árkos földhányások a besenyőkkel szemközt eredménytelenek valának s a kozár hatalom a magyarokkal kibékülve, annál nagyobb erőt fejtett ki a besenyők megfékezésére; ugyan is, e czéllal a Don (Tanais) partján kőfalas várat emeltetett, a byzanti császártól ahhoz értő munkavezetőt és mesterembereket kérvén, mert a kozárok ilyenek építéséhez kellő ismeretekkel nem bírtak. E vár »Sarkel« nevet viselt, mi a kozár nyelven fehér házat jelent. A besenyők ellenségessége még ezen túl is tartván, megérlelték a kozároknál azon szándékot, a besenyőket kivetni szomszéd hazájukból; mi végett a kozárok a vitéz uzokkal (kúnokkal) szövetkezvén, az egyesült sereg a besenyőket legyőzte s hazájukból kiűzé, megtelepítvén rajta az úzokat. Történt pedig ezen a keleti magyarok sorsára döntőleg ható esemény, Constantin császár hibásan leírt tanúsága szerint 50, vagy 55 évvel előbb, hogy sem azt a császár 949-ben vagy 950-ben írt munkájában feljegyzé. Constantin a magyarokat a kiűzött besenyők által kemény véres háborúkban legyőzeti s velök a magyarok akkori hazáját Lebediát elfoglaltatja. Hanem ezen császári előadásban szembeszökő hibás számok szerepelnek, melyeket bizonyosan gondatlan írók okoztak. Az évszámok kiáltó hibáját mutatja az, hogy a magyarok kiűzése Lebediából Constantin chronotaxisa szerint 895-re avagy 900-re esnék, holott a magyar költöző nép és sereg Árpád vezénylete alatt új hazát keresendő, már 884-ben a közép Dunánál állott, mint alább hitelesen be fogom bizonyítani; de azon Constantin-féle évszámok ellenkeznek minden nyugoti egykorú kútforrásokkal is, milyenek a St.-Galleni s Fuldai évkönyvek,

Digitized by Google

Regino, a Pannonica Legenda s mások.[1]) Nem is lehet józan ésszel feltenni, hogy Constantin a tudós császár, ne tudta volna ezen a byzanczi birodalmat kiválóan érdeklő eseményeket s azok idejét, biztos határozottsággal megírni, hiszen annyi hiteles kútforrás s felvilágosítást tevő közegek álltak rendelkezésére, hogy hibáznia lehetlen volt; s ha feltételezzük azon lehetetlenséget, hogy az események évei tudásával közegei rendelkezésére nem állottak, mi eszes oka lett volna hibás számokat koczkáztatni? — A besenyők és viszonyaik további ismertetését az ős-magyar történet szempontjából más helyen fogjuk adni, itt tehát félben szakítjuk.

Az ázsiai magyaroknak már a keleten laktokban a IX. században szoros érintkezésük volt a szlávokkal. Sajnos, hogy Safarik, ki az egész szláv világ történetét átkarolta, ezen viszonyokra nem fordítá figyelmét. Némi mentségre talán szolgálhatna hogy Ibn-Daszta arab író, ki hitelesen tudósít bennünket a keleti magyarok és szlávok közti viszonyokról, még akkor napvilágot nem látott; de valószínűbb, hogy habár Safarik az orosz Potemkin által Ibn-Dasztának a magyarok által meghódított keleti szlávokra vonatkozó adatait, — mint még akkor kézírati kútforrást — ismerhette, azzal a szláv dicsőség elhomályosításától tartva, élni nem akart. Nehogy Ibn-Daszta szövegének önkényes fordításával vádoltassam, azt szórúl szóra a német textus után közlöm: »a magyarok, mond ezen író, minden szomszéd határos szlávok fölött uralkodnak, súlyos terheket raktak reájok, s úgy bánnak velök, mint hadifoglyokkal, ... ha a magyarok a szlávokkal hadakozván, foglyokat ejtenek hatalmukba, azokat a fekete tenger Karch nevű kikötőjébe viszik, hol a görög kereskedők irányukban jönnek s a foglyokért a magyaroknak cserében görög kelméket, tarka gyapjú szőnyegeket s egyéb árúkat adnak.« [2]) Ezen epigraphicus szöveget egy kis commentárral szük-

[1]) Fő kútforrásúl szolgál ezekben Constantin Porphir. munkája, De Administ. imper. Magyarul Szabó Károlynál. Annal. S. Gall. maj. Perczné1 Script. I. Annal. Fuld. Perczné1. U. o. Reginonis Chronic. Perzné1. U. o. Ginzel Gesch. der Slaven Apostel. Wien, 1861. Legenda Pannonica Függelék 20. lap.

[2]) Rössler Roman. Stad. 363.

Digitized by Google

séges kísérni. Első kérdés tehát: melyek és hol lakó szlávok voltak ezek a magyarok uralma alattiak, kiknek számuk nagy volt, mit a »minden« szócska bizonyít. Kétséget nem szenved, hogy ezen hódoltsági szlávok lakása az európai délkeleten, a Duna északi, vagy is bal partja, a Fekete-tenger nyugoti oldala, a Dnieper vagy Bug folyók, meg a Kárpátok közti tájak valának. Az észak-kelete szlávok ekkor a kozárok és oroszok hatósága alá tartozván, azon határok közt, melyeket Safarik iparkodott körülírni.[1]) A magyarok által meghódított dél-keleti szlávok legyőzését azon adatok teszik érthetőkké, melyeket Leo császár róluk feljegyzett. »Pásztori életet éltek, mondja Leo, szerették ugyan a szabadságot, a miért inkább csak saját nemzetbeli fejedelmeik által engedték magokat elnyomatni, mind e mellett még is a Duna bal partján laktukban már a görög uralom alá kerültek.[2]) Nagy számú férfiak lévén, így folytatja a császár, nyomorúságot, hideget, meleget, esőt, meztelenséget, élelmi szükséget könnyen elszenvednek. Végre I. Bazilius császár tanácsára átköltöztek a Duna jobb partjára, a görög birodalom földére 's alávetették magokat a görög kormányzóknak s törvényeknek. Ő — Bazil császár — tette őket keresztényekké, megszabadította előbbeni fejedelmeik szolgaságától és megtanította a görögök ellenségeivel hadakozni.«[3])

Ezen jellemzés kiegészítésére szolgálnak azok, miket az úgynevezett Maurikios Strategiconjában a szlávokról írva találunk. Ezt annálinkább érdemes meghallgatni, mert a slavophil írók is ezen kútforrásra szeretnek hivatkozni. De hallom az ellenvetést, hogy Maurikios munkája harmadfél századdal előzi meg azon kort, melyet ismertetni akarunk. E nehézséget megfejti Salamonnak nagy tudománnyal készült értekezése a »Magyar Hadi Történethez a Vezérek korában« és annak Pótléka, kimutatván, hogy azt Maur. császár nem írta, hanem vagy bizonyos Ourbikiosz, vagy más névtelen, még pedig

---

[1]) Slavon. Starozitn. I. k. 68. s követk.

[2]) A magyarok elköltözése s ennek folytán birtoklásuk megszünte után.

[3]) Leonis imp. Tactica Meurs. Vol. VI. Ibn-Dasta Rösslernél Rom. Stud. 363.

Digitized by Google

nem sokkal előbb bölcs Leo császár ideje előtt, s tehát a IX. század szüleménye. Ezen Ourbikiosz vagy névtelen így ír: »a szlávok legjobban szerettek lakni nehezen megközelíthető erdőkben, a folyók, mocsárok és tavak partjain; lakásaikon a rögtönös megtámadás kikerülése végett több kijárást hagynak, a legszükségesebb vagyonukat a föld alá rejtik s ott őrzik; kivülről igen szegényen mutatkoznak, mintha csak csupán rablásból élnének..... Ha ki sikeresen akarja őket megtámadni, az csak télen eszközölhető, mikor a fák lombjai közé el nem bujhatnak, midőn a hó és fagy félig meztelen testüket mozdulataikban akadályozzák s élelmekben szükséget szenvednek . . . . . egyik a másiknak engedelmeskedni nem akarván.« Mindezek arra mutatnak, hogy ekkor a szlávok még városokkal nem bírván, mit a kútforrás halgatag bizonyít, szintén sátoros s szekereken lakó nomád nép valának. Az ál-Maurikios vagy ál-Urbikiosz ugyan dícséri, hogy sok lábas állattal bővelkednek, fölösleges gabonájok is vagyon, különösen köles és tenkely, mit asztagokban elraknak; de ez még nem bizonyítja az állandó lakáshoz feltétlenül megkívántató városok, várak, csűrök, élékskamrák, kőházak létezését. A fennebb ismertetett ugor fajú népek is mívelték a földet, különösen a magyarok az arab író szerint »sok« földet, mit hihetőleg hadi foglyaik által dolgoztattak, némelyek pedig közülök, mint a burdasok, a szelídségre és gondos figyelemre oktató méhtenyésztésből mézet s viaszkot gyűjtöttek s kereskedésbe vitték; de őket még ez okon a nomádok sorából kihagyni nem lehetett, mert az állandó lakáshoz szükséges városok és épületeket, de kivált rendes állami szerkezetet nélkülözték.

A magyarokkal szomszédos keleti népek némi ismertetése után, érthetőbbek lesznek azok, miket a magyarság megtelepülése előtti nemzetközi jellemzéséről elmondunk. Mindenekelőtt nagy figyelmet érdemlő jelenség, hogy a magyar nemzet a keleti népek és írók szemében, kik úgy a költözés előtt és után érintkezésben voltak velök, tehát hosszabb ideig szemről szemre ismerték őket, egészen más — kedvezőbb jellemzésben részesül, mint nyugot-európai krónikások feljegyzéseiben. Pedig ők a keleti népeknél, különösen a görögöknek és araboknak, épen olyan és annyi bántalmat okoztak lebediai és etelközi laktukban, mint később a

Digitized by Google

nyugat-európaiaknak. Hogy a görög birodalom gyakori megtámadásokat szenvedett tőlük, az nemcsak azon két vagy három hadjáratból látható, melyekben a IX. század első felében, mint a bolgárok és arabok segédei léptek fel, habár változó szerencsével, a görög hadak ellen; hanem még inkább abból észlelhető a magyarok gyakori támadása I. Bazil császár uralkodása idejében (867—886), mivel ez időre esnek ezen császár védszárnya alá fogadott, majd utóbb a Duna jobb partjára áttett szláv népekkel való hadakozásaik, melyekről Ibn-Dasta tanúskodik, azon eredményt is kiemelve, hogy a magyarok minden szomszéd szláv népeket meghódítottak 's reájok súlyos terheket raktak, mintha szinte hadifoglyaik lettek volna. Egyébiránt sem ezen, sem azon nincs mit felakadni, hogy a győztes magyarok szláv hadi foglyaikat csere kereskedésképen a görög kereskedőknek szőnyegek és más árúkért adták el, mi akkor egész világon közdivat vala. Elég az, kegyetlenségekkel senki sem vádolja e népet a keleti írók közűl, pedig Leo császárnak és a byzanczi íróknak lett volna nemcsak oka, de alkalma is ilyeket feljegyezni, midőn például a bolgárok azon kegyetlenséget szóba hozták, hogy a görög hadi foglyoknak orrukat levágták. Leonak sincs panasza a magyarok hadi viselete ellen, melyet hosszasan tárgyal, de kegyetlenséggel vagy perfidiával nem bélyegez, a viszonyt pedig azon egyszerű kijelentésével tudatja, hogy most békét tartanak a magyarok a birodalommal, mi azt jelenti, hogy hát a császár elődivel gyakori háborúban állottak, most pedig híven tartják a békét. Abból, hogy Leo igénybe vette a magyarok segítségét Simeon bolgár czár ellen, tán némelyki azt következtethetné, hogy e miatt részrehajló íróvá lett. Ámde Leo a magyarok nemcsak jó, hanem rosz tulajdonait is kiemelte. Különösen felemlíti, hogy fölebbvalóiknak nem szeretetből, hanem félelemből engedelmeskednek, a vétkeseket főnökeik kegyetlen büntetésekkel lakoltatják, hogy hitetlenek és telhetetlen pénzszomjazók, esküvel nem gondolnak, sem szerződést meg nem tartanak, sem ajándékkal be nem telnek, hanem midőn az adományt elvették, máris cselt s a szerződés megszegését tervezik. Iménti említém, hogy Leo jellemzése nem részrehajló, visszavonom szavamat s részrehajlással vádolom, midőn a görögök viszonyát a magyarok irányában rajzolja. Ugyanis a gö-

Digitized by Google

rögök szabadnak tartották, a magyaroknak magokhoz nagyban elcsábítását, s ezen elpártolást, melynek bűnössége nem menthető, Leo hallgatag helyesli. A történelemből egyébiránt tudva van, hogy a görögök úgy magán, mint közjelleme ezen IX. század lefolytán sok kifogás alá esett s a magok hibáit másokra kenni szerették. Constantin császár ezt igazoló egy episódot elmond elődei történetéből. Császár előde, kit ugyan meg nem nevez, de valószínűleg I. Bazilius, az ő nagyapja lehetett, a lebedi magyarokat a maga népének vére és ára nélkül, ártalmatlanná senni akarván, egy Gabriel nevű szerzetest küldé hozzájok, azzal a felszólítással, hogy támadják meg a besenyőket s hajtsák ki tanyáikból, hisz az a föld övék volt azelőtt, a magyarok átlátván a cselt és nógatás veszélyét, egyhangon felkiáltottak: mi nem tesszük azt a mit a császár javasol, nem akarunk hadakozni a besenyőkkel, kik nagy országuk és sok népüknél fogva általunk meg nem győzhetők. Egy szót sem akarunk többé a pap szájából erről hallani, Volt hát szilárd önnállóságuk és ügyeiknek, érdeköknek tiszta fogalmával bírtak, tudván ellentállni minden hizelgő csáboknak Internationalis jellemzésük beárnyékolásául a szlavophil irók fel szokták hozni Constantin bölcsész — philosophus — másképCyrill szlávapostol életírásából, hogy mikor az, — hihetőleg fivérével Methóddal a kozárok térítésére a magyarok földén (Lebedián) keresztül Chersonba utaznék, a magyarok nagy üvöltéssel megtámadták őt, s halállal fenyegették. Bár mi lett légyen oka ezen idegen bánásmódnak, talán a térítési kísérlet elleni tiltakozás is, a végén azonban helyre ütötték a hibát, mert a magyarok a jámbor papot bántatlanúl hagyták országukon átmenni, hogy a kozárok földén buzgósága gyümölcseit arathassa. [1])

A kozárok akkor a keleti ugorfaj népek legmíveltebbike s államilag legképezettebbike volt. Sokat jelent az tehát, hogy a magyarokkal tartósabb háborúskodás után békét kötvén s a köztük létezett választó árkos gátonyokat betemetvén, velök szövetségi, baráti, sőt házassági összeköttetésbe léptek, s így ezzel rokonszenvüknek kétségtelen kifejezést adva, a magyarság inter-

[1]) Dümmler: Gesch. des Ostfränk. Reichs II. p. 439. Vita Constantini után.

Digitized by Google

nationalis jelleméről becses bizonyítványt szolgáltattak. — Ezek tények, melyek Leo császár fentebb érintett rajzának élét nagyon lekõszõrülik.

A magyarság jellemének még egy szép vonását említésre méltónak tartom: a patriarchalismust. Ebből veszi magyarázatát a Lebedias (Elõd?) vajdának a kozár fejedelem felhívására adott ismeretes szerény és bölcs válasza, ebből annak folytán következett érett tanácskozása a magyar népnek s a megejtett szerencsés vezérválasztás Árpád személyében és dynastiájában. Sajnos hogy ezen jellemvonásokat a nyugot-európai népek közé letelepült magyarok nem folytatták.

A magyarok keleti hazájukban nemzetté alakulván, ebbeli létüknek életjeleit külföldi hadjárataik által tudatták a figyelő világgal. Volt idő, s azt azon arab író, kit annyiszor méltán tanúul idéztem, Ibn-Dasta, »régi« időnek vallja, melyről az emberek mint régen multról beszéltek s szóhagyomány alakban jutott ezen író tudomására, hogy a kozárok tartván a magyarok becsapásaitól, árkos földhányásokkal elsánczolták magokat tõlök és más szomszédjaiktól. De valami nagyobbszerű összeütközésről a magyarok és kozárok közt, a régi múltban, nem szólnak a kútforrások s nem is gondolható, mert a IX. század közepén már a magyarok, mikép ezt már fenntebb elmondottam, szövetségeseik, barátaik és sógoraik lettek a kozár fejedelmeknek, részesek minden hadjárataikban. Sajnos, hogy ennél többet nem jegyzett fel Constantin császár, s így csak sejtenünk lehet, hogy a hadi borostyánok, melyeket a kozár háborúk eredményeztek, közösek voltak a két szövetségesnek. Azonban ellenkező történt, mintsem várni lehetett a magyaroknak, a hű bajtársaság fejében. A kozárok ugyanis hûtlen s hálátlan szövetségeseknek mutatták magukat a magyarok irányában, mert a besenyõk ellen, kiket már a kozárok az úzoknak (kunok) fegyveres részvétével megtörtek vala, nem nyújtottak a magyaroknak köteles védelmet.

Tudni való, hogy a hadjáratoknak azon időben egészen más czéljok volt, mint a józan népjog szerint engedhető: zsákmánykodás, hadi bér vagy zsold, feudalkötelmek voltak a legközönségesebb czélok. Kár hogy azóta az emberiség e részben nem haladott. A magyarok első hadjáratának, mely Theophilos császár

Digitized by Google

(826—842) korszakában keletkezett, elég terjedelmes nyomait bírjuk.

A dunai bolgárok segítségére jelentek meg akkor a magyarok a Duna északi partján, a görögök hajós seregét megtámadandók, de ezúttal a szerencse nem fordúlt feléjök, vereséget szenvedtek. A baj nem volt nagy, könnyen kiheverték és még azon császár uralkodása alatt az araboknak tízezernyi sereggel segítségére menvén, azon taktikai fogással, melyet Salamon Ferencz oly mesterileg illustrált, a győzelemben elbízakodott görög hadat váratlanúl nyílzáporral meglepik s az arabokkal egyesülten megverik. A görög író Theophanes, ki ezt megírta, azt veti hozzá, hogy az egész görög sereg ott veszett volna, ha a beállott eső a turk s arab íveket meg nem lazítja s az est nem vet véget az öldöklésnek.[1]) A hadi erő eredménye volt a keleti szlávok leigázása is, melyről Ibn-Daszta világosan beszél, még pedig azon hangsúlyozással, hogy ezen szlávokkal úgy bántak a magyarok mint hadifoglyaikkal.

Eddig a magyarok hadjáratai csak a keletre vannak szorítva, de már 862-ben neki bátorodik a magyar lovas sereg, Európa közepét fegyveresen meglátogatni, mit Hinkmár a hírneves reimsi érsek ily rövid szavakba foglalt: »a dánok (máskép normannok) Lajos császár országának nagy részét tűzzel vassal pusztítják, azonkép ismeretlen ellenségek is, kik ungri neveztetnek, az ő országát rabolják.« Kár, hogy Hinkmár sem a tartományt, hol a pusztító magyar hadsereg megfordúlt, sem egyébb körülményeket nem jegyzett föl. Dümmler a frank birodalom végső délkeleti részét, tehát körülbelül a közép Duna táját (Pannoniát?) tartja a hadjárat helyének.[2]) A tudós érsek laconi-

[1]) Salamon F. A Magyar Hadi Tört. Századok. 1876. 807. Leo Gramm. Geor. Monch. bonni kiadásb.

[2]) Gesch. des Ostfränk. Reichs, Berlin 1862—5. I. B. 476. Vannak történetírók, ilyen volt Pray is, kik nem tartják bizonyosnak, hogy a Hinkmar nevezte ungrok valóságos magyarok voltak, mivel Nesztor krónikája szerint Heraclius császár (640) idejétől, a magyarokon kívül, a kozárok is fehér ugroknak neveztettek. Szent Bruno XI-ki és Ademar XII-ik századi írók szerint még az ő idejökben kétrendű, t. i. fehér és fekete ungrok léteztek. Azonban Hinkmar ungrii alatt csakugyan ma-

Digitized by Google

cus szavaiból mindazáltal annyi kivehető, hogy a magyarok ezen első beköszöntése a nyugot-európai népeknél, nem adott okot valami nagy kesergő siránkozásra, mint adtak a normannok ezen időbeli pusztításai; de mégis ahhoz a magyarok fejeiben nagy tervek fűződtek. A lebediai föld már akkor ingott a magyarok lába alatt, mert az orosz és ugor népfajok közt, melyek a fekete ős kaspi tenger, a Don és Volga folyók tájain laktak, már válságos mozgalmak voltak észlelhetők. Nem volt hát időelőtti gondoskodása a magyaroknak, a Duna nyugoti közepéig hatva, egy kémszemlére vállalkozni: vajjon nem mutatkozik-e ott számukra biztosabb és boldogabb föld, mint a vándor népek útjában fekvő Lebediában? Nem is kínálkozhatott erre jobb és alkalmasabb táj, mint a közép Duna mellett elterült Pannonia és a Duna-Tisza köznek gazdag fütermő sík földe, melyet, névleg ugyan a német birodalomhoz számítottak, de részint Nagy-Károly irtó avar hadjáratai által elnéptelenítve, részint tényleg sem ide, sem oda el nem foglalva s nem védelmezve, a letelepedésre mintegy önkényt ajánlkoztak. Lehettelen is, hogy a magyaroknak már ezen szemlekor meg ne tetszett volna a talált földterület, melyre, miután pár évvel később hazájukból kiszoríttattak, jól tudtak visszaemlékezni — s azt igénybe venni.

Midőn a magyarság hadi élete jeleit nyomozom, annak kapcsában egy nem könnyű megoldású kérdés merül fel előttem. A magyarok már keleti laktukban azon hadviselési rendszer és taktika apparatusával bírtak, melyet Leo császár annyira figyelmére érdemesnek, egyben másban helyeslésre méltónak tartott, s mely legújabb időben Salamon Ferenczben oly kitűnő commentatorra talált. Mindazáltal ezen jeles taktika mellett is a keleti népek nem tartottak valami nagyon sokat a keleti magyarok fegyverétől. Tartsunk ennek bebizonyításául egy kis szemlét a magyarokkal viszonyban álló keleti népek fölött. A keleti

---

gyarokat kell értenünk, mert ezen nagy tudományú, gazdag tapasztalatú és Európa minden népei viszonyaival ismeretes főpap, a kozárokat, kiknek birodalma akkor keleten hatalmas volt és benyúlt Európába is, nem mondhatta volna ismeretlen ellenségnek, mi pedig a magyarokra ráillett.

Digitized by Google

görög birodalom császárjai különösen azok, kik a magyarok hadi taktikájukat közelebbről s tapasztalásukból ismerték, milyenek a IX. és X-ik századbeli I. Bazilius, úgy fia a bölcsnek nevezett Leo, és ennek fia Constantin, a birodalom sorsa és békéje iránt épen nem aggódtak a magyarokkal szemben. Ez utolsó nyilván kijelenté, hogy ha Byzanczot a félelmes besenyők nem fenyegetik, akkor annak saját ereje elegendő a magyarok ellenében azt támadásaiktól megőrizni; pedig hogy a keleti magyarok fegyvere a birodalmat gyakrabban nyugtalanította, Leo tanúságából tudjuk, ki a taktika irásakor megvallá, hogy a magyarok akkor békében éltek a görög császársággal, mi máskor támadásokat tételezett fel. Egyes hadjáratok is e két nemzet közt, bizonyítják a görög császárság biztosságát a magyar fegyver irányában.

Így pl. Theophilos császár (829—840) serege, a duna-bolgárokkal egyesült magyar hadat szárazon és vízen megverte. I. Bazilius császár a Duna bal partján elszórt szláv népeket, kiknek némelyikei a magyaroknak meghódoltak, ezek fegyvere ellent nem állhatván, a Duna jobb partjára áttelepítette és a birodalomba keblezte.[1]) Valahányszor tehát a görög császárság és sereg élén jóra való vezetők állottak, ott a keleti magyarok fegyvere nagy jelentőséggel nem bírt.

Vizsgáljuk a magyar fegyver értékét más keleti népekkel szemközt. Ott vannak a rendes államisággal bíró kozárok, a magyaroknak közvetetlen szomszédi. Habár a kozárok Ibn-Daszta korát megelőző időben árkos földhányásokkal és gátonyokkal elsánczolták magokat a magyaroktól, de Ibn-Daszta, ki ezen viszonyt mint régen multat az emberek hagyományából merítette, nem mond semmit a magyaroknak a kozárokkal szemközt kivívott hadi fölényéről, vagy csak védelmező tehetségéről is.

A magyarok keleti szomszédjai közt a volga-bolgárok is jeleskedtek. Hogy ezeket illetőleg, az internationalis hadi erőt helyesen megítélhessük, nem kell felejteni, hogy a IX. században

[1]) Leo császár taktikája, fenn idézett helyen.

Digitized by Google

három önnálló és külön lakó magyarság létezett: az egyik ág az ős fészekben Nagy-Magyarországon tartotta fenn magát, a volga-bolgárok szomszédságában; a másik ág Lebediában lakott, de szintén a volga-bolgársággal szomszédilag érintkezve, habár más táj felé; a harmadik szakadék az, mely a besenyő vereség következtében Perzsia irányában költözött, és még Constantin császár idejében is külön népül tartatott. Már ezen hármas eldarabolás bizonyára nem tételezhetett föl hadi erőt s nem az összetartozásnak oly eleven érzékét, mely központosított hatalmú vezérben van képviselve. Ezt a tények is igazolták, mert a nagy-magyarországi, vagy arabok szerint baskíri magyarok ága a volga-bolgárok souverain hatalma alá került, már ott találjuk azt a IX. és X., de ott még a XII. században is. A lebediai testvérekről feltehető, hogy a másik testvér alárendeltségét nem tűrik vala, ha a volga-bolgárokkal megmérkőzni mernek. A földrajzi combinatiónál fogva valószínűséggel bir azon hypothesis is, hogy a volga-bolgárok fegyvere lehetett oka a Nagy- és Kisebb-Magyarország kettészakadásának.

A lebedai magyarok taktikájának és hadi erejének legpraegnánsabb mérvét a besenyő háborúk szolgáltatják. A besenyőket ős hazájukból a IX. században kiverték, a kozárok egyesülvén az uzokkal (kunokkal?); a hontalan besenyők a kozárok szövetsége vagy hűbérisége, vagy csak barátsága alatt létező lebediai magyarokat támadván meg, országukból kiverik s azt magoknak lakásúl elfoglalják, ugyanezt az etelközi hontalan magyarokkal másodszor is megteszik. A kétszeri nagy katasztrofát azonban nem lehet a hadiszerencse vak forgásával megmagyarázni, a mikép a magyarok nem is ebben keresték, hanem a besenyők általános hadi fölényében, mit a görög császár Gabriel követe előtt határozottan kijelentettek.

Ugyanezen besenyők egykét nemzedék birtoklása után, Lebediát, Etelközt és minden a magyaroktól elvett tartományt elvesztik és a magyaroknál menhelyet keresnek s kapnak. Mindoly talányszerű események lánczolata, melyeknek megfejtése annyira nehéz, a mikép az annak is megfejtése, hogy a hadi tekintélyt nélkülöző keleti-magyarokból a nyugot-európai lég beszívása min-

Digitized by Google

dent letipró hősöket képezett. Csakugyan azon naptól, melyben a keletiekből nyugot-európaiak lettek a magyarok, szakadatlan győzelmek sora kíséri a magyar fegyvert; minélfogva Liutprand püspök a X. századi európaizált magyarokról méltán írhatta: hogy bejövetelük után, nekány év multával, már senki sem volt, a ki keleten, vagy északon a magyaroknak ellen mert volna állani. Bolgárokat, görögöket adófizetőkké tettek. Aztán óhajtottak megmérközni a déli és nyugoti népekkel sat. Ámde ezen talányoknak látszó történetek lánczolatát dicsőn megfejtette fennebb ünnepelt tudósunk Salamon Ferencz, a vezérek korabeli magyar hadi történetről írt epochalis munkájában, melyet annak helyén kalauzúl használni el ne mulasztunk.

BOTKA TIVADAR.

Digitized by Google

TÖKÖLY SEBESTYÉN

MEGSZERZI KÉSMÁRKOT.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Ez egyesség 1580. decz. 18-kán köttetek meg,[1]) melynek értelmében Ruber kötelezte magát, hogy 1581. évi Szt.-György napra vagy utána 15 napig Tökölynek 22 ezer frtot fizetend, (e summa az egyességre hivatkozó iratok homályos kifejezései után ítélve csak Késmárkra s a késmárki javakra vonatkozik,) vagy pedig a javakat húzavona nélkül Tököly kezére bocsátja, fenmaradván Rubernek ama joga, hogy 1582. Szt.-György napig az összes zálogsummát kifizetvén, a birtokot újra kezéhez vehesse.

Az ügy e szerződéssel valószínűleg el lett volna intézve, ha Ruber kötelezettségének megfelel. De Ruber azt elmulasztá s Késmárkot sem akarta Tököly kezére bocsátani. Ekként a viszály újra kitört; Tököly panaszai egymást érték s Ruberre, ki egyezkedni akart, nem is hallgatott. Ernő főherczeg a dolgot a magyar s az udvari tanácsosokkal meghányta vetette s velök abban állapodék meg, mint a német cancellár előterjesztése mondja, hogy vagy adassanak Tököly kezébe a Késmárkhoz tartozó javak és jövedelmek, magát a várkastélyt s a várost Rudolf császár, illetőleg Ruber a következő Szt.-György-napig kezüknél tartván; vagy pedig ő fölsége a Vöröskő felől kötött adásvevést hagyja helyben, »welcher kauf.... aus etlichen vrsachen sonderlich aber der pohlnischen gefahr halber für weniger bedenklich geachtet worden.« — A császárnak egyik módus sem tetszett; azt azonban belátta, hogy Tökölytől a pénzt is, a jószágot is visszatartani nem

[1]) A német cancellár egy előterjesztése 1581. sept. 12-kéről, egy ily czímű irat (az egri püspök levelének — 1581. októb. 12. — melléklete): Memoriale pro serenissimo domino domino archiduce etc. in negocio bonorum Kesmarkianorum — hivatkoznak rá.

Digitized by Google

lehet; azért meghagyta a főherczegnek, hogy az ügyet másodszor is beszéltesse meg a magyar tanácsosokkal, különösen a magyar cancellárral — a győri püspök Draskovich György volt ekkor cancellár, — ki még ez ügyben nem nyilatkozott, nehogy Tököly »justitia denegata miatt« panaszkodhassék. A főherczeg ezt meg is tette s azok rövid véleménye után ismét csak azt ajánlá a császárnak a mit előbb, »dieweil es mit dem geld darum nit sein können dass man nit allain darmit nicht gefasst« de Tököly sem fogadja el. Hozzá tette még a főherczeg, a ki különben sem látott nagy veszélyt abban, ha Késmárk a szolgálatkész Sebestyén úr kezén van is, hogy legjobb út volna úgy létrehozni az egyességet mint a magyar cancellár tanácslá, hogy t. i. eresztessék vissza minden kivétel nélkül Tököly kezére, de ez esküvel és írásban hűséget fogadjon s a várat jó őrizetben tartsa.

A német és cseh főcancellár csak ez additamentumot nem tanácslák a császárnak; egyebekben a főherczeg véleményét helyben hagyták s a császár ez értelemben iratott is még ugyanaz napon a főherczegnek.

Tököly ekkor Bécsben tartózkodott; a főherczeg közlé vele a császár resolutióját, de Sebestyén urat az sehogysem elégítette ki, mert neki épen a vár s város birtoka kellett. »Nem is gondolná fölséged — írja a főherczeg a császárnak[1]) — mily zokon veszi Tököly a határozatot s mily sérelmesnek tartja azt, nemcsak a közigazság szempontjából; de azért is, mert az én autoritásomra hivatkozik (mivel az egyesség az én parancsomra s nevem és pecsétem alatt jött létre) ..... Én újra utána néztem a dolognak, megbeszéltem az épen itt időző magyar cancellárral s úgy találtam, hogy Tökölyt vagy a javak átadásával vagy egyébként, de teljesen ki kell elégíteni; két okért, u. m. először a létező egyesség szempontjából, melyet én azon jóhiszemben köttettem, hogy Ruber a pénzt a kitűzött terminusra beszerzi, másodszor ama lárma miatt, melyet Tököly és a pártján állók a következő országgyűlésen minden bizonynyal csapni fognak, különösen pedig az én személyem kisebbítésének s a hatalmam fölött várható

[1]) Bécs, 1581. sept. 24. Eredeti a bécsi állami levéltárban.

Digitized by Google

vitáknak elkerülése czéljából, az esetre, ha fölséged távollétében Magyarország kormányzása a jövőben is az én kezeimre bizatnék[1])'.... Mivel azonban azt *fogják rá,* hogy az átadás aggodalmas és veszélylyel járhatna,[2]) s én úgy értem, hogy Tököly a fősúlyt arra a 25 vagy 26 ezer tallérra fekteti, melyet Laskynak a javak örökjogáért kifizetett, s melyet, ha csak a jószág kezében nincs, Laskytól nem remél visszakaphatni; de mert ama javak örökös birtoka, azt a két összeget, melyet Tököly Rubernek és Laskynak fizetett, meg is éri: azért én figyelmeztetém Rubert, vajjon nem volna-e bajlandó Tökölynek az örökjogért kiadott pénzét megtéríteni s a birtok tulajdonjogát megszerezni. Várok Ruber feleletére, s ha tetszik neki, az ügy ki van egyenlítve ..... Nem mulaszthatom el különben fölségedet figyelmeztetni, miszerint az által, hogy Tökölytől a javak visszatartatnak, koránt sincs az idegen birtoklás veszélye kizárva. Lasky megfizeti Rubernek a zálogsummát s ő, vagy a kinek ő engedi, fogja bírni a javakat. Ennek eltávolítására jó volna a jószágokat Lasky kezéből végkép kiszabaditani ama 25 vagy 26 ezer forint árán, s ha ezt Ruber nem akarná magára vállalni, fölséged részben vagy egészben magára vállalhatná s Ruber az összeget adandó alkalmakkor visszafizethetné. Neki ezt még nem említém, nem tudván, van-e kedve a dologra. Bármint legyen is azonban, bízom abban, hogy fölséged azt az egyességet, melyet én hoztam létre, jó akaratból s jóhiszemre, nem fogja az én becsületemre való tekintetből s egyéb alkalmatlanságok miatt is, megerőtleníteni, hanem inkább Rubernek parancsolni, hogy a transactió értelmében az elfoglalt javakat bocsássa Tököly kezére. Ezt kívánja az egyesség és a közigazság ....«

A főherczeg igazságszeretetét s Tököly iránti jó hajlamait

---

[1]) ».... dann auch von wegen des geschrays, so sonsten auf künftigen Rakusz von ime vnnd seinen adherenten gewiszlich zugewarten innsonderhait aber auch von wegen verclainerung meiner Person und disputation meines gwaldes halber auf den fall mir etwo khünfftig von Ew. Maiestät abwesen das regiment in Hungern weiter sollte bevolchen werden.«

[2]) »Weil aber die einraumbung allerlay bedencken und gefahr auf sich tragen *will* ....«

Digitized by Google

e nyilt hangon irott levél eléggé bizonyítja. Akkor azonban tévedett, midőn azt hitte, hogy Sebestyén úrnál a fődolog az, miszerint Laskynak adott pénze oda ne vesszen. Tudta ő jól, hogy Laskytól soha vissza nem fogja kapni, de épen ez vigasztalta, mert így fogott volna Késmárk tulajdonjoga reá szállani. Fődolog volt Sebestyén úr előtt Késmárk birtoka, a város és a vár bírása nejére való tekintetből, s azért, hogy mint »késmárki« Tököly Sebestyén a társadalom ama fensőbb regiójában, a hová fölküzdeni akarta magát, mint homo novus tekintélylyel megállhasson. Csak midőn tapasztalta azt, hogy Késmárk birtokára az udvar igen nagy súlyt fektet s e miatt kérései sikertelenek maradhatnak, míg az idő folyamában kára s költségei sokra rúgnak, — kezdett oly formán nyilatkozni, hogy nem bánja ha Késmárkot nem kapja is meg, csak a Laskynak adott összegért kárpótoltassék. — Ernő főherczeg ez értelemben írt is Rubernek:[1]) ha hajlandó volna Ruber e föltételt elfogadni, a pénz lefizetésén ne búsuljon, mert Tököly örömest fog várni egykét hónapig; az igazságot azonban ki kell szolgáltatni; bár addig, míg a kérdés elintézve nem leszen, maradjanak a javak Tököly, a vár és város Ruber kezén.

A legjobbat akarta Ernő főherczeg, midőn Rubernek az ajánlatot tevé; de az öreg főkapitánynyal nehezen lehetett beszélni. Ő ügye igazságában katonás rendületlenséggel hitt, csalásnak tartotta, hogy Tököly az ő híre nélkül vette meg mintegy Késmárkot, mikor ő neki, mint első zálogbirtokosnak képzelt elsőbbségi joga volt;[2]) másik oka pedig a miért vonakodott a főherczeg ajánlatát elfogadni, az vala, hogy keveset bízott abban miszerint őt a császár pénz dolgában kisegíti, s ezt elég érthetően tudtára is adta a főherczegnek. »Emlékezzék meg csak fenséged kegyelmesen arról — írja válaszában — hogy én se nem jószántomból fogadtam el azt az egységet, se nem azért, mintha igazaimban kételkedtem volna, hanem egyedül a miatt, hogy fönsé-

[1]) 1582. sept. 24. Egykorú másolat a bécsi áll. ltárban.

[2]) E véleményben osztakodott különben az egri püspök is, mint később írja Rudolfnak; » .... Tökölyi .... non consistens in obtentis iure ad obliquos tramites digressus in praeiudicium Ruberi proprietato ius a Laskio emit . . .« 1582. marcz. 2. Ered. a bécsi áll. ltárban.

Digitized by Google

ged parancsának engedelmeskedjem, s mert fönséged kegyelmesen megvígasztalt, hogy hátrálékos fizetésemet s hűségesen kölcsön adott pénzemet megkapom, s a kitűzött határidőre kötelezettségemnek eleget fogok tehetni.« [1]) Takaródzott azzal is, hogy ha efféle egyezkedésbe bocsátkoznék Tökölyvel, igen kellemetlen helyzetbe jöhetne Laskyval szemben, a kire hallomás szerint a lengyel király a szepesi kapitányságot már ráruházta;[2]) annálinkább, mert Lasky, miután a Sebestyén úrtól fölvett pénzt elkölté, Rubernek tudtára adá, hogy nemcsak föntartja jogát Késmárkhoz, de »an bemelter summa der fünf- oder sechsundzwanzig tausend taller ainiche bezahlung zu thuen durchausz nit bedacht sey«, mivel Tököly őt »erger denn ein Jud mit unchristlichem interesse und wucher umb sein habende erbgerechtigkait betrogen hatte.« Hogy azonban Ruber ő fönsége iránti engedelmességét kimutassa, késznek nyilatkozott 8 ezer forintot fizetni az örökjog fejében, de ezt is csak úgy, ha Lasky beleegyezését kinyerheti. Ha ezt az ajánlatot sem fogadná el Tököly: ám hadd menjen az ügy a jövő országgyűlés elé.

Ernő főherczeg e felelet után Zrínyivel, Istvánffyval, s egyéb tanácsosokkal újra megbeszélte az ügyet; azok azt vélték, hogy jó lesz az egri püspök tanácsát is kikérni, addig míg ők Rubert s Tökölyt kiegyeztetni megkísértik. Az egyeztetés azonban nem ment; Tököly erősen tartotta magát, csűrés-csavarás nélkül kijelentette, hogy a főherczegnek hivatalos kötelessége őt jogaiban

---

[1]) » . . . . werden auch Ew. Fürstl. Durchlaucht genedigist ingedenkh sein dass ich allain zu erzaigung meines gegen E. F. D. vnderthenigisten gehorsambs, und nicht in mainung dasz ich mich ainer gegen dem Töckheli gepflegten vnbefügten oder vnrechtmässigen Handlung schuldig wiszte, in angedeute transaction eingangen bin, darauf mir E. F. D. die genedigiste vertröstung gethan, dasz dieselb mir wegen meines ausstendigen khriegsverdienens vnd treulich dargelichnen geldt die gebettene verweisung genedigst lassen wolten, damit ich also mit erlegung der verschriebnen summa geldts der zway vnd vierzig taussendt taller auf den bestimbten termin aufkhummen hette mügen.« — Kassáról, 1581. sept. 30. Ered. a bécsi áll. ltárban.

[2]) Már ezt 1581. apr. 6. tudatja Lasky a késmárkiaknak, s ebből reményt nyújt nekik a »szabadulásra.« Wagner I. 80.

Digitized by Google

védelmezni.[1]) Ruber szintén makacskodott; az egri püspök válasza a mily kurta volt, annyira nem ért semmit sem,[2]) — s a megszorult főherczegnek, a ki valóban önhibáján kívül jutott e kényes helyzetbe s Tökölyt minden áron ki akarta békítni, még az is fölötte sok alkalmatlanságot okozott, hogy a magyar tanácsosok tőle Ruber utolsó írásbeli nyilatkozatát is kérték, ő pedig — mint a császárhoz írá — a recitált nyilatkozat miatt, melyben Ruber hátralékos fizetését emlegeti s a főherczeg igéretére hivatkozik, »sondere bedenckhen gehabt, inen des Rubers letzters schreiben in orginali fürzulegen.« Az a kellemetlenség a mit a főherczegnek Tököly folytonos sürgetése, kérése s Ruber merev magatartása szerzett, midőn irányában bármelyik a felek közül legalább is plausibilis indokkal léphetett föl s különösen a kissé nyers beszédű Sebestyén úr kereken ki is mondhatott egyet s mást — mind ez arra bírta őt, hogy okt. 15-ki levelében[3]) a császárnak azt a propositiót tegye, miszerint vállalja el ő fölsége a 26 ezer forint felét, a békesség s igazság kedvéért ne nézzen e kis összegre, hiszen Ruber megérdemli ő fölségétől, s így a másik felét örömest kifizeti a főkapitány; vagy ha jobban tetszik ő fölségének, ám fizesse ki az egész összeget s ez esetben hagyassanak zálogkép Rubernél az összes javak, fönntartván ő fölségének a kiváltás joga nehány évre.

Ha a föltétel elfogadtatik, a kellemetlenné vált ügynek szerencsésen vége szakad s a prágai udvar eléri vala nemcsak azt, hogy német, hűnek tartott kézen marad Késmárk, de azt is, hogy — joggal-e nem-e más kérdés — a szép terjedelmű uradalmak családi birtokká válnak. De a mily fösvény volt Rudolf, ép oly irígyek voltak tanácsosai, az üres zsebű illustrissimus utriusque iuris doctorok — s az ajánlatra az a válasz jött,[4]) hogy a

[1]) Scriptum dominorum consiliariorum in negocio Ruberi et Thököly. 1582. okt. 12. Bécsi áll. levéltár.

[2]) Szószerint csak annyi: In negocio Tekeliano ego me explicare nescio, iure deberet res discerni. Vestra Serenitas videat, quid fieri aut possit aut debeat.

[3]) Bécs, 1581. okt. 15. a főherczeg a császárhoz. Eredeti: bécsi áll. ltárban.

[4]) Egy impurum jegyzet a bécsi áll. ltárban.

Digitized by Google

főherczeg az ügyet még egyszer, isten tudja hányadszor, vesse meg a magyar tanácsosokkal. Most jutott még eszökbe — s az efféle jellemző Rudolf egész uralkodásán keresztül — kifogást tenniök az ellen is, vajjon volt-e joga akár Rubernek, akár Laskynak Tökölyvel Késmárk iránt bárminemű zálogosításba vagy eladásba bocsátkozni. — Ez a bölcs válasz s ez a kifogás a főherczeget ki is hozta türelméből; panaszos, mondhatni indulatos hangon felelt a császárnak:[1]) »Jól tudja fölséged, hogy ez ügyben mennyi alku, tárgyalás s tanácskozás történt; jól tudja, hogy Tökölyt legutóbb is mily soká megvárakoztattuk; azt is megérthette fölségéd, hogy az én személyemet is mennyire érdekli ez ügy; mindezek után azt vártam volna engedelmességgel fölségedtől, hogy egy vagy más felé határozni fog, levén e dolog úgy fölségedre mint rám nézve terhes és alkalmatlan s annyi tanácskozás után épen semmi szükség nem lévén új tanácskozásra. Mivel azonban fölséged parancsolá, megint fölszólítám az itt időző magyar cancellárt, a ki véleményét bőven kifejté s érteni adta, mennyire kivánatos, hogy fölséged ez ügyre bizonyos súlyt fektessen s Tökölynek e sérelmes föltartóztatásából mily könnyen fejlődhetnek oly kellemetlenségek, melyek fölséged magyar birtokainak is nagy hátrányára s kárára válhatnak, míg elháritásuk nagy fáradságba s sok költségbe fogna kerülni. Arra is emlékeztetett (*t. i. a cancellár*) hogy évekkel ezelőtt egész Erdély egy poroszka ló miatt veszendőbe ment (*dasz man von aines zelters wegen vor Jahren umb gannz Siebenbürgen kommen*) — s a mint több példából bebizonyítá, hogy kicsiny dolgok elhanyagolásából sokszor mily nagy károk származtak, ő maga előtt látja most is azt a sok bajt a mi ez ügyből következhetik. Tököly személyét tekintve aggodalma édeskevés volna ugyan, de ha Tököly kétségbeesésből fölséged roszakaróihoz pártolna, talán a lengyel királyhoz ennek panaszolkodnék s jogait jó kárpótlás fejében, a mien bizonynyal nem múlnék a dolog, ennek cedálná: meggondolhatja mind fölséged, mind én, hogy a lengyel király mostani ellenséges indulatát s gonosz cselszövényeit tekintve, ez új igényét is a többiek mellett miként tudná majd érvényesíteni, s mily kellemes alkal-

[1]) 1581. nov. 3. Eredeti a bécsi áll ltárban.

Digitized by Google

mat nyújtana épen az a hely (*Késmárk*) nékie.[1]) De föltéve, hogy ott semmihez sem foghatna (*Tököly?*) még azért nem hiányoznék számára más gonosz mód és alkalom fölségednek nyugtalanságot és bajt okozni..... s mindent oly kis összegért, mint az a 13 ezer forint..... Ha ő neki (a cancellárnak) módjában volna, örömest elvállalná egy jó részét a summának csakhogy a dologból keletkezhető közveszélyt elhárítsa« [2]) ..... »Arra nézve pedig, vajjon volt-e joga Laskynak, Rubernek és Tökölynek fölséged mint magyar király beleegyezése nélkül egyességbe bocsátkozni — nem tudok mit felelni, mert Lasky a javakat örökös tulajdonjoggal bírta; de meg engedelmes véleményem szerint most már annyi tárgyalás, Tökölynek adott annyi igéret s az általam létrehozott egyesség után nem is ez a kérdés, hanem az, hogy a közigazgatás megsértése, további lárma, alkalmatlanság és veszély nélkül mint lehet az ügyet eligazitani s a mellett az én személyem mint kiméltethetik?«[3]) »A dolgot — végzi a főherczeg levelét tovább — függőben hagyni nem tanácsos s ily értelmű resolutiót (mely t. i. ismét halasztást eredményezne) .... kann ich für kainen weg halten.«

Tököly hogy ügyét előmozdítsa, máshol is kopogtatott. A

---

[1]) »Zwar desz Teleki person halben hette er seines theils wenig bedennken, wann er aber nuhnmehr aus verzwaiflung zu Ew. Maiestät widerwertigen vnd etwo auch dem khünig inn Poln falln, mit diser clag fürkomen, vund demselben dise seine action vnd ins gegen stattlicher ergeczlichkait, an dern es besorglich nit erwinden würde, solte cediern vnd vbergeben, so hetten Ew. Maiestät vnd ich zu gedennkhen, wie hoch sich er der khünig bey yezigen seinem gemüet gegen Ew. Maiestät vnd den bösen practiggen, neben anndern seinen ansprachen behelffen wurde mögen, vnd wie angenemb er selbiger orten damit sein wurde ...«

[2]) »Mit hoher beteurung, da es inn scinem vermögen, dass er zu verhüetung Ew. Maiestät vnd gemainer gefahr gern selbst ainen gueten thail solcher summa auf sich nemen wollte.«

[3]) »Es will aber meines gehorsamisten bruederlichen erachtens diser zeit nach sovilfeltigen hanndlungen, dem Teleky beschehenen vertröstungen, durch mich obgehörtermassen selbst aufgerichter transaction nicht sovil *an dem*, als etwo daran gelegen sein, wie one verlezung der gemainen iustitia, one mehrers geschray, vngelegenhait vnd gefahr aus diser sachen zu kommen vnd daneben auch meiner Person ... verschonet möge werden.«

Digitized by Google

főherczeg e levelével egyidejüleg a kalocsai érsek, az egri, veszprémi s váczi püspökök s Révay Mihály, kiket a főherczeg egyéb ügyek miatt Bécsbe hivatott, Tököly érdekében folyamodást nyújtának be Rudolfhoz, [1]) melynek hatását azonban, ha volt hatása, épen az egri püspök magatartása paralysálta; mert ő, mint később nyiltan s titkon, úgy valószínüleg már most is inkább Rubernek fogta pártját; úgy hogy a főherczegnek a hó vége felé újra sürgetnie kelle a császárt a resolutióért, [2]) a mely miatt Tököly folytonosan Bécsben tartózkodott. Ugyane napokban Rubert is két izben fölszólítá a főherczeg; de ez nemcsak hogy oly conditiókat emlegetett válaszában, melyek az 1580 egyesség után ki voltak zárva, de gúnyos megjegyzéseket is tőn Tökölyre. Sebestyén úr ugyanis időközben azt az ajánlatot tette, hogy kész 15 ezer frtot fizetni Rubernek, ha minden igényéről lemond; mire Ruber azzal menté magát a főherczeg előtt, hogy a Tököly urasága szerfölött veszélyes lenne a polgárságra s magára ő felségére — s hozzá tevé - ha Tököly a pénzt oly bőven igéri, könnyü neki, mert »liederlicher« szerezte pénzét, mint Ruber a magáét. Természetes„ hogy ily körülmények közt hiába való volt mind Kolonicsnak, mind Sebestyén úr sógorának Nyáry Istvánnak s egyebeknek közbenjárása.

Tököly úr ekkor a poharat csordultig töltve látta; el volt keseredve s egy terjedelmes, erőteljes hangon irt folyamodványt adott be a császárhoz; [3]) fölemlíté a császár ígéretét, melyet akkor tőn, midőn Vöröskő vételét nem hagyta helyben; fölemlíté, hogy ez ígéretben bízakodva mert Késmárk vételébe belevágni; elöszámlálta azt a sok alkudozást, melyet Ruber erőszakoskodása maga után vont, fölhozta, hogy a főherczeg sürgetésére végre belenyúgodott abba is, hogy Késmárk bírásáról, pénze megtérítetvén, lemondjon — s íme ebben sincs megállapodás. »Nemcsak a jószágtól, de pénzemtől is meg vagyok fosztva, itt kell az időt hiában töltenem s költekeznem; el kell hagynom nőmet s családi dolgaimat; ügyem igazságos, még sem hallgattatom meg« .... »Legyen fölséged kegyes tekintettel hosszú türelmemre s arra,

[1]) 1581. nov. 3. Bécsi áll. ltár.

[2]) 1581. nov. 22. u. o.

[3]) Datum nélkül, 1582. jan. 10-dike előtt, bécsiáll. ktár.

Digitized by Google

hogy a királyi kincstárnak oly sok ízben és oly hasznosan szolgáltam .... nem hiszem én — folytatja tovább, — hogy akár fölséged, akár hazám ellen valami bűnt követtem volna el, a mely miatt vagyonomat elvehetnék s bármi jogtalanságot tűrnöm kellene. Ha a javakat kézhez nem kaphatom, ám térítsék meg érte adott pénzemet; nem örömest ugyan, de fogok oly helyet keresni s találni, mely nekem alkalmas s tisztességes. Feleségem régi, előkelő családból való, a kihez nem illik, hogy egyik helyről a másikra hurczoljam, s idegen hajlékban tartogassam, oly tűzhely kell énnekem, melyet magaménak mondhatok — s ha ezt fölséged birodalmában föl nem találhatom, kényszerítve leendek másutt keresni. Megbocsásson fölséged, hogy lelkem fájdalmát s a mi bánt, s a mi miatt ártatlanúl tűrök, ily őszintén kitárom, de a nagy méltatlanság indít rá, hogy szívemből beszéljek s nemis titkolhatom, hogy ha meg nem hallgattatom, a következő országgyűlésen az ország rendei előtt mindent nyiltan el fogok mondani.«[1])

Ilyen hangon még a prágai udvarban, a hol spanyol és olasz udvaronczok leveleikben a kéz- és láb-csókolást hozták divatba — nem folyamodtak, s nem beszéltek — s úgy látszik a nyílt kérés, az őszinte szó és Sebestyén úr hivatkozása arra, hogy a királyi kincstárnál gyakran tőn szolgálatokat — bár múlóan, de használt; annyival inkább, mert ugyanez időben a pozsonyi s a szepesi kamrák Tökölynek jókora summával adósak valának. Legyen szabad Tököly

---

[1]) »Ne vero ulteriores cruciatus iniuste et indigne ferre cogar, Maiestati Vestrae .... humillime supplico, dignetur diuturnae meae patientiae nec non utilitatis quam fisco regio saepissime feci, dignam et clementem tandem habere rationem .... Arbitror enim menec in Vestram Maiestatem nec in patriam scelus ullum commisisse, propter quod bonis et rebus meis privari vel ullam iniuriam perferre debeam..... Ego mihi, licet invitus, tamen mansionem ubi mihi commodum videbitur et potero honestam inveniam. Uxorem enim habeo de antiqua et non obscura familia ductam, quam de loco in locum ducere et sub alienis tectis intertenere non convenit, sed propriae aedes et proprius quietis locus quaerendus mihi est. Quemcum in ditione Vestrae Maiestatis habere non possim, apud alios illum querere cogor. Veniam mihi dari humiliter peto quod animi mei conceptus et graves meas dolores quas innocenter et iniuste patior, detego. Nam summa rei indignitas me de corde loqui compellit; nec celare Vtram Maiestatem possum, nisi exaudiar, me haec omnia in imminenti diaeta statibus quoque regni aperte declaraturum.«

Digitized by Google

nek a kincstár részére tett szolgálatai jellemzésére pár példát itt közbeszúrnom. Az egyik az 1579. évről való, midőn Ernő főherczeg tudatja magyar kamarával,[1]) hogy a fölső részek vég várainak szükségére Thar István debreczeni polgár és kereskedő 10 ezer forint ára bort ajánlkozott szállítani hitelben s az összegért elvárni igérte, ha róla elegendőkép biztosíttatik. Pogány áron adja ugyan borát — mondja a főherczeg — s rosz is az, de pénzünk nincs, s így kénytelenek vagyunk eltűrni. Hívjátok be Tököly Sebestyén nagy-szombati polgárt, egyezzetek meg vele a fizetési határidőről, vegyetek tőle levelet Thar Istvánhoz s azt a magatok biztosító levelével együtt küldjétek el a szepesi kamarához. — Más két iratban [2]) a császár mondja azt, hogy Ernő főherczeg ugyancsak a végek szükségeire 12,315 forintot vett kölcsön Tökölytől 1580-ban, mely összegnek egyik felét 1582-ben az első terminusra szedett dicából kellett volna a szepesi kamarának megfizetni, de azt elmulasztá, a miért erősen ráparancsol, hogy a második terminusra szedendőből okvetlen kifizessék.[3])

E példákból látható, hogy Tököly szolgálatai valóban nem jelentéktelenek voltak, s ha e mellett folyamodványában arra czélzott, a mivel már Ernő s a magyar cancellár megkísérték határozathozatalra bírni a császárt, hogy t. i. talál ő tűzhelyet másutt is magának, valószínűleg Báthory István a lengyel király országában, érthető, hogy a tanácskozás eredménye, melyet az udvarnál Tököly folyamodványa fölött tartottak, rá nézve kedvező volt s Obernburger a cancellár föl is írta a folyamodvány hátára, »dem Herrn Ruber zu mandiern, dasz er unverhindert« eleget tegyen a főherczeg neve alatt létrejött szerződésnek »und den Deckely dawider nit aufhalte oder beschwere, damit ir kaiserl. Maiestät der behelligung abkhomme« s pár napra ez értelemben rá is írtak Ruberre,[4]) s a mandatumot Tökölynek kézbesíték.

Ruber azt gondolta, hogy ez a mandatum is a többiekhez

[1]) 1579. apr. 15.: Bécsi udv. k. lt.: Gedenkbuch (Hungarn) Nr. 397.

[2]) A császár lev. a szepesi kamarához 1582. apr. 4. és máj. 31. u.o.

[3]) Egy 1582. márc. 6-án kelt parancs a m. kamarához elrendeli, hogy Várday Mihály pohárnoki fizetését s javadalmait (melyek 4 év óta visszatartattak) a kamara tüsténti adja ki, s ha nincs rá pénze, vegyen kölcsön. Egy repertoriumi egykorú jegyzetből úgy látszik, hogy Tökölytől kértek. u. o.

[4]) 1582. jan. 17. — Bécsi áll. ltár.

Digitized by Google

hasonló s bár azt maga Tököly személyesen mutatta elő, megtagadá az engedelmességet, a minek folytán Tököly újabban folyamodni volt kénytelen. E másik folyamodás azonban nem az lőn a mit Sebestyén úr várt, t. i. újabb szigorú parancs; koráutsem. A dolgot ott fönn, Prágában újra meggondolták s jobbnak látták Rubert cserben nem hagyni; így jött az egri s pécsi püspökhöz továbbá Révay Mihályhoz s Istvánffyhoz Rudolf fölszólítása, mely szerint azok egyenes királyi parancsra egyeztessék ki a viszálkodó feleket. Ezek a békéltetést meg is kísértették, de mint gondolni való, eredményre nem jutottak. Ruber 8 ezer forint helyett most 14 ezret ígért a Laskytól kikötött jog fejében, s ezen fölül kárpótlást a kétévi haszonélvezetért s a Tököly által tett melioratiókért — a mi a biztosok jelentése szerint elég méltányos ígéret is volt [1]); — miután azonban Sebestyén úr teljes kárpótlást követelt; Ruber haragosan ott hagyta a biztosokat, kijelentvén, hogy menjen az egész ügy a törvény útjára, ő Tökölyvel nem tractál többet. Ruber e lépését a hozzá hajló egri püspök helyeselte s nem habozott a császár előtt Ruber hatalmaskodását igazolni, azt írván Prágába, hogyha Tököly nem átallá Ruber praejudiciumára Laskyval egyezkedni, tűrje békével Ruber lépését is, a ki csak a csel ellenében élt csellel. Ugyancsak Ruber mellett hozza föl a helytartó azt is, hogy magok a késmárkiak nem szenvedhetik Tökölyt; a mint folyamodtak is Rudolfhoz e tárgyban.[2])

Sebestyén úr már azt hitte, hogy Ruberrel többé nem beszélhet — s a biztosoknak mégis sikerült az egyességet létrehozni. Ez egyességlevelet 1582. márcz. 10-kén[3]) Joó János adta ki a cancellár, a pécsi püspök s Istvánffy meghagyására, melynek értelmében Ruber lemondott Késmárkról, hogy Tökölynek »nejével s gyermekével ne kelljen mintegy száműzetésben tengődni,« csak azt kötvén ki, hogy e lemondásba ő fölsége is beleegyezzék, s hogy Tököly kötelezze magát sógorsága s rokonságával együtt, valahányszor a szükség kívánja vagy ő fölségének s a generalis kapitánynak tanácsosnak látszik, ő fölsége katonái előtt, bármily nagy legyen azok száma, Késmárk kapuit megnyitni.

[1]) Pozsony 1582. febr. 23. bécsi áll. levéltár.
[2]) 1582. febr. 25. és márcz. 8. a bécsi levéltárban.
[3]) Ered. a bécsi ltárban.

Digitized by Google

Nem tudni, őszintén cselekedett-e Ruber, a főherczeg intésére hallgatva; vagy roszakaratból tette az egyezkedés érvényét a császár helybenhagyásától függővé? Csak annyi bizonyos, hogy most midőn Sebestyén úr szenvedett sérelmeit orvosolva látta épen onnan jött tiltakozás az ellen, a honnan legkevésbé várta. Egy márcz. 21-diki királyi határozat szerint:[1]) ő fölsége az ügyben a szükséges informatiókat megszerezvén s az ügyet éretten megfontolván, az egyességnek semmiképen helyt nem adhat; hanem azt parancsolja, hogy Ruber a várat s a várost kezénél tartsa meg, a zálogösszeget Tökölynek fizesse vissza; Tököly pedig, ha mi keresni valója van, keresse azt a törvény útján.

Hiába könyörgött újra Tököly, hiába hozta föl, hogy most már maga Ruber is közbenjáróúl ajánlkozik, hiában hangsúlyozta hogy ő se nem hazaáruló, sem nem hűtelen ő fölsége irányában hogy jogaiban törvényes védelmet ne érdemelne királyától.[2]) Miután az egri püspök határozottan helyeselte a resolutiót s azt tanácslá, hogy a folyamodványra az a válasz adandó, miszerint ez ügyben nem Tököly hűsége s érdemei esnek latolgatás alá, hanem a főtekintet a közjóra van: Tökölyt elutasíták s az egyességet Ruberrel a császár parancsából meg kelle másként kötni. A késmárki javak a savnikiakkal 58,000 frtban maradtak Tökölynél, a vár és város Ruber kezén. 1583. Szt.-György napra Ruber fizetni tartozik, s ha nem képes, maradjon a javak birtoka mindaddig Tökölynél, míg ki nem elégíttetik, 25,000 frt bírság alatt.[3])

Sebestyén úrnak fájt a szíve igen nagyon a várra; neki úri lak kellett volna s azért megpróbálta még egyszer Vöröskőt. »Megnyugodtam fölséged határozatában — mondja a folyamodás — mert látom, hogy fölséged Késmárkot végház gyanánt tekinti, s megegyeztem Ruber urammal, jogomat ráruházván s nem gondolván azzal, hogy kilenczezer forintot vesztek s családommal mintegy száműzetem. De épen a miatt, hogy nőm az ország

[1]) »Maiestas sua... habitis super negotio isto informationibus necessariis ac re mature deliberata, huiusmodi oblationi certis ex causis Maiestatis suae animum moventibus, locum minime dandum censeat.« Ered. bécsi lt.

[2]) Tököly folyamodványa kelet nélkül »Num quid ego sum proditor patriae aut Maiestatis Vestrae infidelis, quod non Maiestate Vestra legitimam in meis iuribus merear (etiam adversario meo consentiente) tuitionem?« U. o.

[3]) Generisch I. 273.

Digitized by Google

egy nagy családjából való s a miatt is, hogy mióta Vöröskő vételét sürgetém, ötvenezer forintnál többet adtam ki, kérem fölségedet, engedje meg nekem mint magyarnak: s hív alattvalójának Vöröskő megszerzését; hisz' nem vétettem sem fölséged, sem hazám ellen, hogy tulajdon szülőföldemen, Magyarországon birtokot ne legyen szabad vennem« ... »Ha fölséged — végezé Tököly mintha vesztegetni akarna[1]) kérésemnek, a mint remélem, helyt adni méltóztatik, bizony elkísérem fölségedet, hogy udvara fényét növeljem, jól fölszerelt szolgáimmal a jövendő országgyűlésre.«

De ez az ígéret nem vette meg Rudolf szívét; bár a mint a folyamodványt elküldötték a magyar tanácsosokhoz, ezek, még az egri püspök is pártolták Tököly kérését »mert természetjog szerint kisebb állapotból szabad nagyobbra emelkedni, különösen ha ahhoz erények járulnak.« Practicus okúl pedig azt hozták föl, hogy Tököly családjában magszakadás hamarabb állhat be, mint a Fuggereknél.[2]) — Mért ellenezte a császár Vöröskő megvételét, miként már említém, nem tudni. Az adatok itt teljesen hiányoznak, de hogy fontos okai lehettek, s másrészről valami nem remélt fordulat állot be bizonyság erre az, miszerint Sebestyén úr egyszeriben azt nyerte meg a mit már remélni sem mert: a császár beleegyezését Késmárk átadásába. Mert a várost várastúl ettől fogva a volt nagy-szombati »civis« kezén találjuk.

KÁROLYI ÁRPÁD.

---

[1]) »In qua (petitione) si me Vestra Maiestas sicut non dubito, clementer exaudire dignabitur, augustam eam ad comitia cum bene instructis servitoribus pro honore Vestrae Maiestatis comitebor.« — Egykorú másolat a bécsi állami ltárban.

[2]) » .... Mihi ergo et ipsis (t. i. a püspöknek és tanácsoknak) placet postquam tot damma propter bona Késmárkiana, ut asserit (t. i. *Tököly*) perpessus sit, habeatque uxorem nobilem, ac de iure naturae a minori ad maius ascensus datur, praesertim si virtus accedat, faciliorque defectus seminis in hac quam familia Fuggerorum sperari debeat: ut res petita Maiestatis Vestrae benignitate sibi concedatur.« — 1582. apr. 28. Ered., a bécsi áll. ltárban.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

»*A rumun történetírás.*« (*Istoria Critica a Romaniloru. Pamentulu terrei Romanesci. Volumulu I. Intinderea. Nomenclatura. Actiunea naturei. B. P. Hašdeu.* Bucuresci, 1875.)

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

A második tanúlmányt *Nomenclaturá*-nak nevezi Hasdeu.

Terra Romanesca (czara r.) »A Trájan hídtól a Trájan városig (Ulpia Traina), s a két Trájan út közt, melyek egyike az Olt mentében, másika Temesvárhoz közel haladt el, ez a darab föld, úgymond Hasdeu, leginkább megőrzi Traianus emlékezetét, a ki pátriárkája a rumun nemzetiségnek, a melyet a mi őseink egynek tartottak magával Róma nevével.«

Della Valle Ferencz 1532-ben egy monostort látogatván meg Tergovisteben, a kalugerektől a nemzet eredetét tudakolá, s azt nyeré feleletül: Traianus császár, meghódítván ezt a földet és kiszolgált katonái közt osztván el, egy római gyarmattá tevé azt; mi azon római katonák unokáinak unokái vagyunk, s azért nevezzük magunkat románoknak.« Muntenia, így folytatja Hasdeu, mindenkor legtisztább »terra romana« volt, s midőn az északi népek a romanus-t vlach-nak kezdték nevezni, a rumun földre és népre is a vlach név ragadt reá. Az erdélyiek (értsd az erdélyi oláhok) még tovább is mentek a Muntenia elsőségének elismerésében, azt egyszerűen *czara*-nak (terra) nevezvén, mint a rómaiak a Róma várost egyszerűen *urbs*-nak nevezték volt.

Vlach. Ezt hosszan fejtegeti Hasdeu. Elég tudnunk, hogy a német és szláv népek a délieket, tehát a kelteket, italiaiakat, vlachoch-nak (welsch) nevezték. A byzantinusok is így hívták a Dunán túli rumunokat. A vlach szóból lett a magyar *oláh* és *olasz* név.

Digitized by Google

Ungro-Vlachia. »A XIII. századtól fogva egész 1700-ig az eredeti Vlachia névhez a munteniaiak folyvást a rejtélyes *Ungro* szót ragaszták. A rumun metropolita-szék, ósdi szokásból, melyet senki sem ért, mai napig *Ungro-vlachia érsekségének* nevezi magát.« Mit jelent hát az *Ungro-Romania?* kérdi Hasdeu. Sokan igyekeztek már ezt a találós mesét megfejteni, de senkinek sem sikerült, úgymond. S felhozván azt, hogy az oláh vajdák minden latinúl írt okleveleikben magokat *Transalpinus*, ellenben a szlávul írtakban *Ungro-vlach* vajdáknak nevezték, a mint a konstantinápolyi patriarkák is nevezik vala őket: kisüti, hogy az *ungro-vlach a munteniaiak uralkodását fejezi ki Magyarország egy részén* (Ungro-vlachia indica stapanirea Munteniloru peste o parte ore-care din pamentulu politicu allu Ungariei.) »A Rumun föld akkor lön Ungro-Vlachiává, midőn Fogarast csatolta magához; az Ungro-Vlachia szót két alkotó részére feloszlatván, látjuk, hogy *Vlachia* a Munteniának felel meg, de az *Ungro* megfelel az erdélyi Oltenia azon részének, mely Fogarast teszi.« Minthogy pedig az *ungro-vlach* elnevezés, az lévén neki értelme, a magyarok gőgjét sértette volna: a vajdák politikai okosságból *transalpinus* vajdáknak írák magokat azon oklevelekben, a melyeket a magyarokhoz intéztek; ellenben más okleveleikben bátran kimondák címeik útján is, hogy urai Magyarország egy részének. — Ezen igazán felötlő magyarázatra utóbb tesszük meg észrevételünket, ha előbb a *Transalpinus* és *Havasalföld* (így írja Hasdeu) nevet megtekintendjük. Az író, szokása szerint, sok tudósságot mutat és sok kútfőhöz folyamodik azon szók megfejtésére; pedig ahhoz nem kell egyéb, mint a geographia útmutatása. *Erdő-elv, Erd-elv, Erd-ely* latinul *Transsilvania* vagy *Ultrasilvania*, azaz: erdőn túli föld. Így nevezték a magyarok az illető országot, nékiek lévén az »erdőn túl.« A szónak igazi jelentése nem az *erdő*-ben van, hogy *erdös* volna az *ország*, hanem a *viszony*-ban más országhoz; nem áll tehát, mit Hasdeu gondol, hogy a névnek fő jelentése az *erdő*, minélfogva »Ardelu« Condrenia is lehetne. Az *Erd-elv, Erd-ely* elnevezés csak a dunai, tiszai magyaroknál támadhatott, valamint latin fordítása »*Transsilvania*« vagy »Ultrasilvania« is. Erdélyből tovább haladván a magyar akár foglalás, akár mi egyéb, *havasokon* túl kellett

Digitized by Google

menni, s azután természetesen *Havas-elv-földre* jutának, a minek ismét van latin fordítása természet szerint, *Transalpina terra, partes* Transalpinae, trans Alpes. A *Havas-elv-föld*-et összerántva *Havaselföld*-nek ejték és írták: a *Havasalföld* a *havas-elv* szónak nemértéséből támadt, s ideje volna már elhagynunk azt. — Hasdeu is tudatlan új szokásunk után *Havasalföld*-et ír, ennél is azt gondolván, hogy a szónak jelentése a *havas*-ban rejlik. Pedig valóban havason-*túli* országot vagy földet teszen. A latin *subsilvanus, submontanus, subalpinus* különbet jelentenek a *transsilvanus, transmontanus, transalpinus* szóknál; amazok magyarúl *erdő-alja, hegy-alja, havas-alja*, ezek *erdő-elv, hegy-elv, havas-elv.* — Ámde az *Erdély, Havas-el-föld* (Transsilvania, Transalpina) szók mindennél világosabban bizonyítják, hogy Magyarország mintegy politikai és geographiai anyja úgy Erdélynek mint Havaselföldnek is; tehát Magyarországból indúlt ki a középkor geographiáját s politikai viszonyait alakító hatás mind Erdélyre, mind Oláhországra.

Vajjon hát igazán *Ungro-Vlachia* azt jelentette-e valaha, mit Hasdeu kitalált, t. i. az oláh vajdák uraságát Magyarországon, vagy legalább némely részein? Valamennyi magyar királyi oklevélben »*vajvoda noster Transalpinus*« áll, s a vajdák a magyar királyt »dominus noster naturalis«-nak nevezik. 1598. jun. 9-kén Rudolf császár és király szerződést köt Mihály vajdával, a melyben ez magát így írja: Nos Michael *Vayvoda partium regni Hungariae Transalpinarum*, s a melyben mondja, hogy *Sacram Caesaream ac Regiam majestatem pro Domino et rege nostro legitimo et naturali recognoscere, quemadmodum tempore etiam Divorum olim regum Hungariae de jure competebat* stb.[1]) S azokat a számos homagialis hódolásokat Károly Roberttől fogva Rudolfig (1330—1600), meg tovább is, Hasdeu »simpla fictiune«-nak tartja! Ezen magyarázat ellen Panu G. teszen kifogást egy hosszabb dolgozatban, melynek címe »*Studii asupra atirnarei sau neatirnarei poli'ice a Romanilor in deosebite secule*« (Tanulmányok a rumunok politikai függéséről vagy függetlenségről a különböző századokban), jelesen annak III. részében, melynek címe »Su-

[1]) Pray Dissertationes 155—158.

Digitized by Google

prematia Ungara.« Panu kimondja, hogy Hasdeu tudós kritikája ellenére most is bátorkodik egy véleményben lenni Pray-val, Gebhardival, Engellel stb., s az Ungro-Vlachiát úgy érteni, mint azok értették. Ezért és más kifogásaiért nagyon megharagudt Hasdeu, mint ismertetésünk elején írtuk. Csakhogy ez nem teszi hihetőbbé állításait, vagy is jobban mondva, Hasdeu haragja nem változtathatja meg a történeteket.

Bassarab. A magyar krónikák az első oláh vajdát, a kivel baj volt, *Bazarad*-nak nevezik. Hasdeu Bassarab-nak írja, s egy Bassarab nemzetségről beszél, melyből származtak a régi vajdák. A lengyel író *Dlugosz* (született 1415-ben, tehát a magyar Thuróczinak kortársa) magát Oláhországot is *Bassarabiának* nevezte. Bassarabia és Bessarabia közel egyhangzásu szók, s az utóbbi épen a bassarabok uralkodásából keletkezett 1500 tájban, mint Hasdeu bizonyítja. Hiába igyekeztek sokan Bessarabiát a *Bessus* néppel hozni kapcsolatba, mely mindég a Balkanon élt, s legfelebb a Duna jobb partjáig ért néha, p. o. Ovidius idejében, a ki elpanaszolja, hogy Sauromatae cingunt fera gens, Bessique, Getaeque. Felhozza azt is Hasdeu, hogy a bessus nép 400 tájban térítették a kereszténységre a híres Nicetas püspök által, ki ott néhány egyházat is építtete, a melyekről azt mondja a legenda: »In primo templo laudes Dei graeca lingua personabant, in altero Bessi sermone suo praeconia canebant, in tertio Armenii numini supplicabant.« Ezt a becses helyet, úgymond Hasdeu, eddigelé senki sem értette meg jól. Az *armenii* szó nem jelent itt örményeket, mert ezek soha sem laktak a Balkánban vagy Thrakiában, hanem *makedo-rumunokat.* Ezek mai napig a roman (rumun) szót *armeng*nek ejtik, mint Hahn »Albanesischen Studien«-jében olvasni: »Die Pindusvlachen nennen sich nicht, gleich ihren im Lande zerstreuten Brüdern *Rum*, sondern Armeng.« (Alban. Stud. p. 33.) Ez, úgymond Hasdeu, az első említése a makedo-vlachoknak vagy makedo-rumunoknak.[1]) Az a *Pazara*

[1]) Nem mulaszthatom el itt azt megmondani, hogy Tomaschek K. most a macedon-vlachokat és a Dunán inneni vlachokat egy eredetüeknek tartja, s a *Bessus románosodott népben* találja meg első gyökereiket. »Der gemeinsame Ursprung darf weder in dem trajanischen Dacien, noch auch in Moesien gesucht werden, sondern vor allem, ja einzig und

Digitized by Google

nevű erdő, mely a magyar oklevelekben fordul elő (lásd Czinár Mórnál), a mai *Passere* erdő az Olton innen, úgymond Hasdeu.

Ismeretes a monda, melyet a rumun történeteket tárgyaló valamennyi könyvben találunk, hogy Radu-Negru Fogarasból indulván ki, alapította volna az oláh fejedelemséget, vagy Munteniát, csak az exodus idejére nézve van különbség, azt hol 1220-ra, hol 1240-re, hol 1290-re határozván. Hasdeu azt mutatja meg, hogy két Negru vajda volt, az egyik történelmi, *Bassarab Radu-Negru*, a ki 1372—1382. vajdáskodék, fija lévén Bassarab Sándornak, tesvére Bassarab Lászlónak s atyja Bassarab Mircsének; a másik, a fejedelemség alapítója *Negru vajda*, csak mesés alak. De a mesének támadását megfejti Hasdeu. Az Olt folyó, úgymond, az egész Munteniát két zonára osztja, nyugatira, mely Bassarab, és keletire, mely Fogaras és Muscellu Amabban, a mostani Mehedinci és Velcea kerületben, mit sem tudnak a Negrukról: ebben, t. i. Fogaras és Muscellu kerületekben, nem tudnak semmit Bassarabról. Századok óta Olteniában ülvén a Bassarabok, 1160—1180 tájban kezdik Fogarast hatalmokba venni — mit az író az 1231-ki magyar oklevéllel a byzantinus Kinnamossal és a Monea család genealogiájával bizonyít. Képek által is teszi szemlélhetővé. A bassarabok eleinte csak Olteniának urai, 1180-ban elfoglalják Fogarast, 1180 után az Olt keleti részén Argist, szóval Muscellu kerületet, s így támad a Fogarasból való leszállásnak meséje.

---

allein in den Centralgebieten des Haemus, dort wo das altthrakische autochthone Volk der Bessen sass, der einzige bedeutende Stamm, der nach dem Sturze Roms noch lange Zeit seinen Namen bewahrt hat und durch allmälige Absorbirung der übrigen thrakischen Stämme zu überwiegendem Umfang gewachsen war. Aus römischen Inschriften lässt sich nachweisen, dass die Nation der Bessen den grössten Theil der Haemushalbinsel inne hatte ... Wenn wir also von den Voreltern der Rumenen reden wollen, so brauchen wir gar nicht zurück zu gehen auf die römischen Ansiedler in Dacien u. s. w.... wir haben südlich von der Donau auf der ganzen Fronte von Illyricum und Macedonien ein romanisiertes Volkselement, das ausgebreitet und bedeutend genug erscheint, um für den Grundstock aller Wlachen gelten zu können. Auf diese Weise erklärt sich auch der Umstand vortrefflich, dass das Albanische und Rumenische gemeinsame alteinheimische Sprachelemente besietzen.« — Zeitschrift f. d. östr. Gymnasien. 1877. Sechstes Heft, pag. 447. 448 stb.

Digitized by Google

Mi látván, hogy se az 1231-ki oklevélből, melyet Hašdeu a Leo Gramaticus tanuságával szeretne felvilágosítani és megtámasztani, se Kinnamosból nem hozható ki, a mit ő kihoz, a geneologiai birzonyításokat pedig abból a korból épen számba sem vehetvén, azt vagyunk kénytelenek mondani, hogy Hasdeunak ezen felfogása annyira történelmi alap nélkül szükölködik, mint a fogarasi leszállás meséje. Egyébiránt a bassaraboknak, kiktől származott volna a mesés Nigru, sokat tulajdonít az író, jelesen a *fekete* jelzőt is, mely mintegy fekete öv foly el a Dunán és Kárpátokon. Mert volt Fekete-Magyarország, t. i. Erdély, volt Fekete-Bulgária t. i. a Dunántúli Bolgárország, végre a Fekete-tenger, mai napig ott van, mind csak azért *fekete*, mert vagy közelebbről vagy távolabbról Fekete-Romaniához vonatkozik (nu era negru decatu ceia-ce se apropia mai multu seu mai putinu de Negra-Romania. (Mese, nem egyéb, az is. A *fekete* jelszónak a tartományok és városok neveiben más ethnographiai eredete van. Nem a régi rómaiaknál, nem is az új románoknál, a rumunokat is hozzájuk tudva, divatozott az, hanem inkább a török népeknél, a melyektől az ugor és szláv népekhez is eljutott. Ezeknél a *fekete* alárendelt állapotot, a *fehér* meg uralkodót, legalább felsőbbet, azután amaz kisebbet ez nagyobbat is jelent vala. *Ungria Nigra* tehát azon felfogás szerint *Erdely* volt Magyarországra nézve, mint ettől függő, ennél kisebb; nem pedig azért, mert közelében valahol valami Negru vajdáskodott. Moldovaország is azért volt hol *Fekete Bogdania*, hol *Maurovlachia*, mert kisebb Oláhországnál. Ebből a felfogásból a szék- vagy fővárosok is *fejér* nevűek a kozaroknál, besenyőknél, bolgároknál, magyaroknál; megemlítem csak a *Bolgárfejér-várt* vagy *Nándor-fejérvárt* (Belgrád), a magyar *Fejérvárt*, az erdélyi *Gyula-Fejérvárt*, a *Neszter-Fejérvárt* (Akjerman); a *fejér nép* szó vagy kifejezés is abból a felfogásból származik.

Ezekre szorítkozom a második tanulmányból, melyben azonkívül még igen sokféle van, s bizony olyan is, mi az illető országok középkori geographiáját és ethnographiáját nagyon felvilágosítja. Mert Hasdeu tudós ember, s nem fösvénykedik tudományával.

Digitized by Google

A harmadik tanulmány igen hosszasan értekezik a természet hatásáról az emberre, mit Herodotus és Ovidius tanuságaival bőven bizonyít. Ezt mellőzvén, azokra térek által, a miket a *rumun nyelv* című szakaszban hord elő.

Itt legelőbb Roeslert akarja megczáfolni, a ki, mint tudva van, megmutatta volt, hogy a rumun nemzet a Dunán túli tartományokban keletkezett, s ide, a Dunán inneni tartományokba, mintegy 1200 tájban kezdett általköltözködni. »Más szókkal, úgymond Hasdeu, a magyarok, szerbek, szászok mind indigenábbak volnának mint sem mi a Kárpátok lejtőin.« Roesler, így folytatja Hasdeu, kettőre alapítja kimondásait, a rumun és orbonás (arnaut, albanesus) nyelvek hasonlatosságára, s arra, hogy a rumunban a gót nyelvnek nincsenek nyomai. Mind a kettőből pedig az ellenkező sül ki majd, úgymond a rumun író.

Tud-e Roesler rumunul? kérdezi legelőbb Hasdeu. A felelet az, hogy nem; mert Roesler néhány homályos rumun szót — én szerintem is hibásan — a szamojéd nyelvből fejt meg. Roesler t. i. abból indúlván ki, hogy a bolgárok, a kik azután elszlávosodtak, ugor nép lévén, azért a szlávos bolgároknál lehetnek még régi ugor nyelvbeli szók, a milyen az *urove* = urak, szó is, s hozzá tehetem én, a milyen a *város* szó, melyet szerte találunk a szerb földön, a melyen eleinte a bolgárok uralkodtak. Ebben tehát Roesler, hogy a régi bolgár nyelvet ugornak véli, sok más íróval megegyez; de ha ugor volt az, akkor egyes bolgár szók megfejtéseért bizony Obdorszkon tulra is el lehet menni. S azt teszi Roesler egy néhány rumun szóra nézve, a mely a régi bolgárból juthatott ide. Ez a része a nyomozásnak igen nevezetes, de nincs még megtéve; Roesler pedig azért sem volt képes reá, mert — itt szabad dicsekedés nélkül megvallanom, hogy Roesler az ugor népekről való tudományát az én kiadásaimból merítette — a midőn az utolsó könyvét kiadta, az én osztják nyelvtanom nem vala megírva. De abból, hogy valaki némely homályos szót nem bír megfejteni, nem foly még az, hogy nem tudja az illető nyelvet. Mi mindnyájan, a kik itt vagyunk, nem birjuk kétségtelen magyarázatját adni az *ember* szónak, pedig mindnyájan meg vagyunk győződve, hogy jól tudunk magyarúl. De Hasdeu nagyon nevetségesnek találja, hogy

Digitized by Google

Roesler némely rumun szót, melyet a bolgárból származottnak vél, a szamojédből akar megfejteni: tehát Roesler nem tudott rumunul.

Azután helyesen bizonyítja Hasdeu, hogy mind az orbonás, mind a rumun *thrako-latin* nyelvek, azért van köztök sok eredeti thrak egyezés, valamint azokban, természet szerint, latin egyezésnek is kell lenni. »De a rumun közelebb áll az orbonáshoz mintsem az olaszhoz, mert avval atyjáról, anyjáról, evvel csak atyjáról rokon.« A rumun *Dunare* (Duna) is az orbonásból megfejthető. Samonicus író, ki egy századdal élt Traianus után, 60,000 kötetnyi könyvtárral rendelkezhetvén (Hasdeu mindent tud), a *Danubios*-ról azt mondja, hogy thrák nyelven *felleghajtó*-t jelent. *Da* az ind-európai nyelvekben *ad-ni*, *re* pedig pedig az orbonásban felhő; ennélfogva *dana-re* felhő-adó. Íme csak a rumun tartotta meg az eredeti *Dana-re*-t (Duna-re-t); s most világossá lesz a rumun szitok: *bata-te Dunarea!* is, azaz verjen meg a felleghajtó. Verjen meg a Duna-folyó, semmit sem jelentene, nem is mondják ám: bata-te Oltulu, vagy bata-te Siretulu, vagy bata-te Prutulu (verjen meg az Olt, Szeret, Prut) hanem csak: *bata-te Dunarea*, a mivel nem a folyót, hanem a felleghajtót, azaz mennydörgőt, értik.

A rumun és orbonás közti viszonyt tehát ebben foglalja ö ssze Hasdeu: »hogy a határozott articulus utántevése, a genitivus és dativus egyenlősége, a futurumnak a *voiu* (volo) segédszóval és a 11—19-ig számneveknek a *supra* (spe) szó által kifejezése, valamint egy rakás nyelvtani és szókötési sajátság — melyeket a szerző majd akkor mutat fel, a mikor a dák nyelvet restaurálni fogja — mind azt hirdeti, hogy a rumun és az orbonás egyaránt két thrák-latin nyelv, de mindegyike külön-külön útra tért, és külön-külön független egyediségre jutott. A nélkül tehát, hogy a rumunok vagy dák-latinok és az orbonások, vagy epirot-latinok, amazok a trájánusi Dakiából, ezek Epirusból, valaha összekeveredtek volna: nyelveik mégis, okvetetlenül kell, hogy kiváló hasonlatosságot mutassanak egymáshoz.« Ez, mint látjuk, nem igen czáfolja meg Roeslert.

Másik állítása Roeslernek az, hogy a rumunban a gót nyelvnek nincsenek nyomai: pedig ha — a közönséges vélemény

Digitized by Google

szerint a rumun nyelv — a Dunán innen képeződött volna, bizonyosan gót nyelvbeli szók találkoznának abban. Tökéletesen áll, viszonoz Hasdeu, hogy a rumunban nincsenek nyomai a gót nyelvnek, de abból nem az foly, a mit Roesler gondol, hanem az ellenkező. T. i. Roesler itt is tudatlan. Ő mint valamennyi író, Jordanes után indúlva, azt hitte, hogy a gótok s azután a gepidek az egész Dák országon uralkodtak volna az avarok megjeleneséig. Ámde az nem áll. Hasdeu apróra bebizonyítja, hogy a gótok eleinte a Don és Neszter, azután a Neszter és Prut között tanyáztak; itt, a mai Beszarábiában, volt hatalmuk fő fészke, alig hogy a mai Moldovát meg-megérintették; innen tevék számos kicsapásaikat a Duna jobb partjára; a mai Oláhországban csak a Boza (Buzean) folyóig terjedének. Midőn 375-ben a hunok rájok törtek, Athanarik a Kaukalandba húzódott, innen a sarmatákat kiszorítván. A Petrossa-ban felfedezett kincs igazolja Ammianus Marcellinus elbeszélését; Petrossához közel két *Koka* nevü hegy van, ebben a Kokában a rumun tudósok az Ammianus Kauka-ját ismerik fel a Boza vidékén, közel *Buzeo* városhoz. Tehát, Hasdeu szerint, a gótok a *Bozán innenre* nem értek soha. — A gepidek előbb Galiciába onnan Magyarországba, jelesen a Körös, Maros folyók mellékére, továbbá a Tisza és Temes vidékeire, végre a Dunához és a Szerémségbe költöztek. Mikor uralkodtak volna tehát egész Dákországon?

A gótok kétszáz éves uralkodása a Prut és Neszter között állott, nyugat felé csak a Boza folyóig érvén néha-néha; a gepidek rövidebb és változóbb uralkodása meg a Körös és Temes mellékein állott, kelet felé legfeljebb Tordáig érvén, a hol egy bronz sphynxet találtak egy ó-germán felirással. »Az olteniai és a Hátszeg völgybeli rumunok egész a Marosig soha sem találának alkalmat egyetlen egy gót szót eltanúlni; valamint a gótoknak nem vala módjuk egyetlen egy rumun szót is hallani. *Tehát a gót nyelv nyomainak teljes hija a rumunban épen azt bizonyítja, hogy a rumun nemzetiség Olteniában és Hátszegen született és fejlödött, a nélkül, hogy csak egyszer is a gótokkal érintkezett volna, a kik a Pruton tul tanyáztak, s csak néha jutottak a Boza folyóig; és a nélkül, hogy csak egyszer is a gepidekkel — a gótok egyik ágazatjával — találkozott volna,* a kik a Szerém-

Digitized by Google

ségben uralkodtak, miután ideiglen a Temes mellékein tanyáztak s legfeljebb Tordáig értek volt. *E módon a mi nyelvünk*, úgymond Hasdeu, *a gótság teljes hijával s viszontag az orbonásság böségével maga vázolja a rumunságnak ethnographiai képét a III. IV. V. és VI. századokban, t. i. a Szörénységtől a Hátszegig s a Temesiana hegyektől az Oltig, távol a gótoktól és tácol a gepidektől.* A rumun nemzetiség Kr. u. 500-ig Olteniában és a Hátszegen volt központosítva, épen ott, a hol a dákság leginkább meg vala fészkelve, és a hová semmi germán ág nem hatott be. Azért nem is csuda, hogy ezen a szűk téren nyelvjárások nem fejlődtek ki a rumun nyelvben.[1]) Az így megalakúlt *új dák-latin* nemzet a VI. században kezd terjeszkedni. Olteniából és Hátszegről Erdélyen, Temesianán és az oláh földön, mely terjeszkedés csak a XIV. században akadt meg. Az utolsó ismeretes olteniai kiköltözés 1370. tájon esett meg, midőn Omlás elszakíttaték Erdélytől s Bassarab Ulászló betelepítteté, azaz *nova plantatió*-t csinált.« De hát mind ezt hogyan bizonyítja Hasdeu?

Ez idén (1877. elején) egy 32 lapnyi füzetet bocsáta ki e czím alatt: *Dina Filma*, azaz: a Filma tündér.[2]) Abban is a gótok és gepidek szállásait leírván, némely újakat hoz elő. Azt, hogy a gótok nyugat felé csak a Boza folyóig terjeszkedtek, avval is bizonyítja, mert Athanarik, gót fejedelem, 372-ben Sz. Saba-t a Boza folyóba fulasztá »traxerunt Sabam ad fluvium, qui

---

[1]) Hasdeu azt mint különös sajátságát emlegeti az oláh nyelvnek; Picot is »Documents pour servir à l'étude des dialectes Roumains, Paris« (év nélkül) azt mondja: Les Roumains forment, à ce point de vue, une curieuse exception parmi les peuples qui se servent d'un idiome issu du latin; leur langue ne présente dans les diverses provinces qu'ils habitent que de légères différences.« — Ellenben Major Péter, az 1825-ben kijött budai oláh szótárban azt írja: *Valachi linguam habent in innumeras dialectos ac deinde ingenti discrimine partitam.* (Lásd Orthographia Romana sive Latino-Valachica. §. 10. pag. 6.) Az oláh nyelv különbségei olyan természetűek, mint a magyar nyelvéi, hogy alig is lehet dialectusoknak nevezni, ámbár fel lehet azokat számlálni.

[2]) Dina Filma. Gotii si Gepidii in Dacia. Studiu istorico-linguistic de B. Petriceicu Hasdeu. Bucuresci 1877. (Filma tündér. Gótok és Gepidek Daciában. Történelem-nyelvészeti tanulmány.)

Digitized by Google

vocatur *Musaeus*, ut ibi eum suffocarent; a miből azonban az sül ki, hogy a Boza folyó *nem a gótság szélén* képzelhető. A gótok, ismételve mondja, Moldovában, de kivált Bessarábiában tanyáztak, és ott, innen a Neszteren, még a XVI. században is éltek maradékaik, a kik gótul beszéllenek vala. A gótok tehát messze lakván az Olttul, bár akkor a rumunok az egész Olteniát bírták, a gót és rumun nyelvek érintkezése, ha volt is ilyen — mert a két nép között Sarmaták tanyáznak vala — az mégis csak futólagos lehetett, melynek állandó emléke nem maradt meg. Hasdeu a legnagyobb gonddal hajtván fel az összes rumun nyelvet, abban csak egyetlen egy gót szót vett észre, de az is nem a tulajdonképi gótoktól, hanem a gepidektől származik.

A gepidek szállásain is újra végig menvén, azt hozza fel Hasdeu, hogy a gepidek utolsó nyoma 600-ban tünik elő. — A gepidek uralkodásának, mint tudjuk 566-ban lőn vége, az avarok és longobárdok ellenök szövetkezvén, és ezek elköltözte után az avarok maradván urai Pannoniának és Dakiának. 600-ban Mauricius császár seregei Báján ellen hadakoznak a mai Torontál- és Temes-megyékben. A császár vezére Priskus akkor három gepid falut ver fel, a melynek népe lakomát ül vala. (Lásd Magyarország Ethnograph. 135. 136. lapját.) Ez alkalommal történik az utolsó említés a gepidekről. De valamint a tulajdonképi gótok után a petrossai kincs, úgy a gepidek után is a múlt század végén Torontálban egy sírbeli arany kincs fedezteték fel. S ezektől a gepidektől maradt meg az egyetlen gót szó is a rumun nyelvben. Mangiuca Simeon, Pesten 1874-ben a rumun népszerű füvészet nyomósságáról értekezvén a *Filma* nevü tündér meséjét közli. Az a tündér a betegeket kinozza. A *filma* gót szó, bizonyítja Hasdeu; jelent rémülést, lázat, hideglelést; az tehát mint tündér a láznak személyesítője. A filma tündér csak a bánáti rumunoknál van; másoknál ismeretlen. Ezt a gót szót talán már mint tündért, a bánáti rumunok a gót nyelvből kölcsönözték, ámde nem a tulajdonképeni gótoktól, a kikkel soha sem érintkeztek, hanem a tiszai gepidektől, a kiknek századokig határosaik valának. Ebből az foly, hogy már azon korban, melyben a gepidek a Tisza mellékein tanyáztak, tehát a VII. század előtt, rumunok laktak Temesiánában, kik azonban Olteniából származtak oda.

Digitized by Google

De ha a rumunok, mint egyenes unokái Traianus császár rómaijainak, a III. századtól fogva központosítva éltek a Hátszegen és az Olt mellékein: hogyan lett mégis, hogy ott a római miveltségnek minden nyoma elenyészett, hogyan lett hát, hogy egyetlen egy római városnak a neve nem maradt meg? A Hátszegen, a Rettyezát alján, ott volt a híres dák Sarmizegetusa, mellyen aztán a még híresebb Ulpia Traiana, Dákiának új fővárosa épült; ebben hát, Hasdeu tudós előadása szerint, a régi rómaiak életét az új románok vagy rumunok folytatták volna, s ha idő jártával el is változott a régi latin nyelv és oláhhá lett: az oláhul beszéllők mégis megtartották volna a városnak nevét, mint az olaszúl beszéllők megtartják máig a régi neveket? Hogyan lett végre, hogy ezen összpontosított új románok még a latín írást is elfeledték: pedig ők közvetetlen utódjai az írást gyakorló dák rómaiaknak, s mi több, okvetetlenül a városok lakói lettek volna. De a helyett, hogy rómaiságról beszéllene nekünk hegy-völgy, patak-folyó, falu-város mind a Hátszegen, mind az Olt mellékein *szláv nevek zengenek elénk mindenütt.* A híres Sarmizegetusa és Ulpia Traiana helyett most *Gredistyét* hallunk az oláhok szájában, hogy csak ezt az egyet említsem; holott még Britaniában is, a hol szó sem lehet a rómaiság szakadatlan fenmaradásáról, a római város nevek fenmaradtak. A folyónevek általában maradandók; az *Alutus*=Olt, a *Tsierna*=Cserna, a *Musaeus*=Buzeo, Boza ma is megvannak, mint a *Danubius*=Duna stb. de *Aquincum*, de *Ulpia Traiana* stb. stb. a római vagy elrómaisodott lakosokkal együtt enyésztek el. Hasdeu megmutatja, szerintem is helyesen, hogy a Tsierna folyó-név a régi dákoknál is megvolt, mert a régi dák nyelvmaradványok közt megvan *diorna*, mi feketét teszen. A rumun nyelvben is *zirna* ebszőllő, németűl Nachschatten, a mely minden nyelvben *fekete* jelzővel van megnevezve. Általában a nagyobb és híresebb folyók nevei megmaradnak s népről népre mennek által. De Oltenitza, Dombovitza vagy Dimbovitza, Jalomitza, Prahova, Cricov, Ilfov stb. mind szláv folyó nevek, Hasdeu szerint is.

Hanem neki a szlávság hol létéről is csudálatos nézete van. »Mióta Dákország létezik, a szlávok tömegesen, úgymond, csak a Dombovitza és Jalomitza közt laktak, nyugat-felé Alsó-Arge-

Digitized by Google

sig, keletfelé Buzeoig terjeszkedvén. Oltenia és a Muscellu-kerület Vranceáig mindig tiszták maradának a szlávoktól.« Ezt a következő eseménynyel is bizonyítja. Az avar khán, Bájan, a ki Hasdeu tudomása szerint a Temesiana nyugoti részén lakott volna, az adót megtagadó szlávokat meg akarván fenyíteni, által vezeti seregét a Dunán a mai Szerbiába, s a mai Bulgárián keresztül, tehát a Duna jobb oldalán, viszi egész Dobrudsáig; Braila és Silistria tájékán visszakél a Dunán s ott dúlja fel a szlávok falvait. Ha Olteniában is szlávok laktak volna, úgymond Hasdeu, azok megbüntetésére Bájan nem tesz oly nagy kerülést, hanem Temesiánából ront egyenesen rájok. A Bájan eme hadjárata tehát világos bizonysága, hogy Olteniában oláhok laktak azon időben.

Menander, [1]) a kiből Hasdeu ezt a történetet veszi, azt így adja elő: Bájan az előtt Lovreta vagy Dovreta (Lauritas, Dauritas van a görög szövegben) szláv főhöz és más előkelőkhöz követeket küldött volt azon meghagyással, hogy ismerjék el fenhatóságát, s kötelezzék magokat adó-fizetésre. Azonban a szlávok gőgösen fogadják a követeket s a támadt szó-vitában megölik azokat. Bájan ezért bosszút forral, s azt kitölteni jó alkalmatosságra vár, melyet meg is kap. A szlávok becsapásai ellen Tiberius császár nem védelmezhetvén a birodalmát — a szlávok pusztításai Görögországot is sanyargatják vala — Bájanhoz követséget indit, hogy a szlávok megfenyítésére reábírja. Szívesen vállalkozik Bájan, nemcsak kedveskedni akarván a császárnak, hanem saját bosszúját is kitölteni. Hol lakik vala Bájan, a byzantinus iró nem mondja meg, általában ezt írván, hogy a követ Pannoniában megyen Bájanhoz, s ezt és seregét Pannoniából hajókon vezeti által Illyricumba, s a Duna jobb partján Kis-Skythiába, azaz Dobrudsába, a honnan ismét hajókon teszi által a Duna bal partjára, a hol aztán Bájan a szlávok falvait kipusztítja, sehol ellentállásra nem találván. Föltetsző mindenesetre, hogy Bajan miért követi seregestől a Duna jobb partjára a görög követet, s miért nem megyene gyenesen a mai Oláh- vagy Erdélyországon ke-

[1]) Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae Bonnae. I. 404 stb. lapjain.

Digitized by Google

resztül a szlávokra? De bármi legyen is ennek az oka — leghihetőbb, hogy a birodalom belsejében dúló szlávokat visszatértökben akarta elfogni, s azok megelőzvén őt, üldözve követé a Duna bal partjára — semmi esetre nem az olteniai oláhok akadályozták meg az egyenes út választásában. Hisz az oláhok a régi rómaiak unokái, mint a tergovisti kalugerek 1532-ben Della Valle Ferencz előtt azokat jellemzék, 560—581-ig természetes szövetségeseik lettek volna *a görög* császároknak, a kik annyit bajlódának a dölyfös Bájánnal. Követek járának folyvást ettől Konstantinápolyba, s innen Bájánhoz, de az Olteniában, igazán mondva, mind a két félnek lába alatt lakó oláhokról soha semmi hír. A gepidek végső tusáikban a longobardok és avarok ellen a messze lakó kutugurokhoz folyamodnak segítségért: de az orrok előttlakó s római míveltséggel biró oláhokat sem a gepidek, sem ellenségeik, sem a görög császár, ki pedig a barbarokat mind ki szeretné pusztítani, s azért uszítja egymás ellen, — nem látják; azok nincsenek meg.

Igaz, Hasdeu nagy gonddal távol tartja az oláhokat úgy a gótoktól és gepidektől, mint a szlávoktól és avaroktól: de költözködő rabló népek, a milyenek ezek valának, miért tartózkodtak volna Olteniától, melyet semmi természetes határ nem védelmezett, s a mely ezer meg ezer csábbal ingerelhette mind a gótokat, mind a szlávokat, mind az avarokat, a kiket se folyó, se hegy nem bírt feltartóztatni, ha zsákmányt kerestek. Az oláhoknál, a rómaiak unokáinál, tehát a rómaiak míveltségével, kincseivel büszkélkedő oláhoknál nem találhattak volna zsákmányt? Hanem hát akkor se Oltenia, se oláhai nem voltak még; Hasdeu csak képzeli azokat. Mert a mit ő Oltenianak nevez, mely eredeti fészke volna a rumunságnak, s azért leghívebb őrzője a római traditionak, ott egészen mást, nem római, nem rumun életet hirdetnek a helynevek, mint Krajova, Tirgovist, Zlatina, Okna, Rimnik, Slanic, stb. stb. Azok szláv lakosoktól valók, kik a hunok ideje óta s a gepidek és avarok alatt is egész a magyarok, besenyők, kúnok odaérkeztéig bírták a földet, a melyre azután költözködnek az oláhok, miután a bolgár-szláv egyházba, s avval együtt annyi-mennyi szláv míveltségbe be voltak már avatva. A rumunság túl a Dunán a bolgár-szlávok hatása alatt képeződött,

Digitized by Google

s itt a Dunán innen még erősebben magában olvasztá a szláv elemeket, mintsem a magyar tehette azt Pannoniában.

Hasdeu azt ugyan állítja, hogy »hét század lefolyásában egész Bassarab Mátyás és Lupul Basilius idejéig (1630-ig) a hivatalos és egyházias Cyrillismusnak elég ideje volt, minden ethnográphiai szláv közbejövetel nélkül is, egész Dákiára kiterjeszkedni. Akár Sinában vagy Brasiliában lakhattak volna a szlávok: a rumunok mégis a cyrillusi míveltség beoltásától szlavizáltak volna. Róma is mint nemzetiség régen meg volt halva, mégis a latinosság a vallás és törvényhozás által nem szünt meg hatni egész Britanniáig. Romániába a szláv míveltség egyszersmind divatból, hivatalból és egyházias szokásból fészkelődött be.« (a 276. l.) — Ámde más hatása van az ethnographiai közbejövetelnek, más a míveltségnek, a mint azt a magyar nemzeten láthatni. A szláv ethnographiai közbejövetel árasztotta el a magyar nyelvet szláv szókkal; a latinos míveltség, mely nyugati Európán és Magyarországon is el volt terjedve, csak a felszínen hatott. Így volt az az oláhoknál is; szláv ethnographiai közbejövetel tette szlávossá a rumun nyelvet, s minthogy a cyrillusi míveltség is szláv volt, az ethnographiai hatás evvel még öregbedett.

Hasdeunak nagy tudóssága nem tud egyetlen egy bizonyítékot felhozni arra, hogy Olteniában a IV—VIII-ik századokban is rumunok éltek volna; Erdélyt, úgy látszik, oda is engedi a szlávságnak, még a Hátszeget is el-elejti. A *filma* nevü tűndér, mint gót kölcsönvét a gepidek nyelvéből, egyetlen tanúbizonysága volna annak, hogy rumunok már a VII. század előtt laktak a Bánátban. Hátha ez a tanúbizonyság is nem a gepidekre, hanem inkább a magyarokra vallana, és vagy hat századdal újabb keletű volna! Hisz a *kép, példa* s más szók hasonlatossága szerint, melyeket az oláhok *kip*-nek, *pilda*-nak ejtenek, a *félni* szó is az ő kiejtésökben *fil* volna, s a *filma* épen annyi vagy még több hihetőséggel magyar eredetű is lehetne, nemcsak gót. De másutt szólok majd a magyar nyelvnek hatásáról a rumunra s befejezem ismertetésemet.

HUNFALVY PÁL.

Digitized by Google

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A febr. 7-én tartott választmányi ülést *Horváth* Mihály elnök nyitotta meg. Mindenekelőtt bemutatta Sperfogl diariumának eredeti példányát, mely ma már a lőcsei evang. hitközség tulajdona, s melyet *Kupecz* Lycurg reáliskolai igazgató közbenjárására az említett egyház engedett át szíves használatra. A küldemény köszönettel fogadtatott s kiadatott *Henszlmann* Imre v. tagnak.

Következtek a felolvasások: a) A székely ipartörténelemről *Orbán* Balázs v. tagtól, b) Porosz-magyar viszonyok 1790-ben. *Marczali* Henrik t. tagtól, c) Rumun történetírás, olv. *Hunfalvy* Pál v. tagtól.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár bemutatja b. *Mednyánszky* Dénes levelét, melylyel gróf *Erdődy* Ferenczet ajánlja alapító tagnak.

Évdíjas tagokká megválasztattak: *Hornyik* József tanár Kecskemét (aj. Hornyik János), *Szentgyörgyi* Mikó-tanoda (aj. a titkár), *Nedeczky* Gáspár plébános Dömös (aj. a pénztárnok), *Joós* János Csokonya (aj. Molnár J.) *Sárhegyi* Lajos Mármaros-Sziget (aj. Baligó J.), *Ricss* Lajos T. Roff (aj. M. Kossa S.), Z. *Patachich* József p. ü. titkár Bpest (aj. Dregály Gy.), *Czaun* Ambrus Vácz (aj. Firtinger Jakab), *Eötvös* Géza Kalocsa (aj. Ercsey Samu), *Förster* Rezső tanárjelölt Budapest (aj. Theisz Gy.), *Mészáros* Nándor főig. Szeged (aj. a titkár), *Horváth* János Bpest (aj. Vargha Ottó), *Gyubek* Ferencz polg. isk. igazgató Somorja, *Havas* Józsa k. a. polg. isk. tanítónő, Somorja (aj. Ivánfi B.), *Nagyenyedi* főtanoda (aj. a titkár), *Laszáb* György segédlelkész Nyitrán (aj. Csősz J.), *Székely-udvarhelyi* ref. collegium (aj. Szakács Mózes), *Takács* Gyula közbirtokos Jókán (aj. Vitál A.), *Szentmarjay* Dezső k. járásbiró B.-Hunyad (aj. Torma M.), *Tersztyánszky* István Szécsény (aj. Pintér S.), *Riegler* Ferencz püsp.-pénztárnok Nyitra, *Nécsey* Endre plébános Nyitrán (aj. dr. Csőaz Imre), *Karancsi* Dániel M.-Vásárhely (aj. Szeremley S.), B. *Jósika* Sámuel Zentelke (aj. Tettey), *Lugossy* József tanár Debreczen (aj. Géresi K.), *Szilágy-somlyai* casinó (aj. pénztárnok), báró *Fechtig* Imre T.-Ugh (aj. Elek S.), *Váli* Béla Bpest aj. a titkár), *Francsics* Norbert Győr (aj. Villányi Szaniszló), *Butykay* József mérnök Miskolcz (aj. Kandra Kabos), *Lindner* Gusztáv jogak. ig. Nagy-Szeben (aj.

Digitized by Google

Wertheimer Ede), Gr. *Károlyi* László Nagy-Szombat (aj. a titkár), *Simon* Lajos jb. aljegyző Keszthely (aj. Knoll K.), *Pák* Boldizsár Gyulamező (aj. Hegedüs J.), *Kállay* Béni orsz. képv. Budapest (aj. Fraknói V.), *Blau* Jakab Arad (aj. Márki S.), *Ormay* Ármin tanár Selmeczbánya (aj. a titkár), *Csepcsányi* Vendel K.-Csepcsány, *Vladár* István földbirtokos T.-Szt.-Márton (aj. Révay V.) *Schneider* J. főv. tanár Bpest (aj Győrffy L.), *Ileydak* Ambrus Tokaj (aj. a titkár), *Losonczi* tanitó képezde (aj. a pénztárnok), *Hevessy* Bertalan R.-Szombat (aj. Kriston L.), *Pápai* Pál, *Szombathy* János tanárok Debreczen (aj. Fazekas Sándor), *Popovics* Jenő k. táblai bíró Bpest (aj. Gyárfás I.), *Deutsch* Lipót k. és v. ügyvéd, *Forster* Antal jb. aljegyző Mohács (aj. Makay Dezső), *Kuliffay* Adolf urad. számt. Ercsi (aj. Quirini Kálmán), *Thinagl* János k. közjegyző, *Nasér* Soma tanár Nagy-Szombat (aj. Richter Sándor.)

A »*Történelmi Társulat Okmánytára*« szerkesztésével, mint tudva van, *Nagy* Imre és *Deák* Farkas v. tagok vannak megbízva. Kérésökre harmadik szerkesztőnek *Nagy* Gyula neveztetett ki.

Titkár jelenti, hogy *Balassa* Bálint összes művei *Szilády* Áron v. tag szerkesztése mellett sajtó alá vannak adva, mely jelentés, az összes jelenlevő tagok osztatlan tetszésével találkozott.

Deák Farkas felolvasta a pénztárnoki számadás megvizsgálására kiküldött bizottság következő jelentését: Tisztelt Választmány! A f. évi jan. 3-án tartott választmányi gyülés által alólírtak az elmúlt 1877-ik évi pénztári kezelés megvizsgálására küldetvén ki, feladatunkat a f. évi jan. hó végnapjaiban teljesitettük. A 13,656 frt 52 kr évi forgalmat mutató társulati pénztári könyvek bevételeinek és kiadásainak minden egyes tételeit átvizsgáltuk s a mellékelt okiratokkal összehasonlitottuk

A számitásokat s. e. c. hibátlanoknak, a kiadásokat az utalványokkal összhangzóknak s egyáltalában a pénztári kezelést szabatosnak találtuk s a pénztár 1877. decz. 31-iki állását van szerencsénk A. alatt idecsatolva bemutatni. Ezeknél fogva indítványozzuk, hogy a t. elnökség Balthazár Béla társulati pénztárnok úr részére a szokásos évi felmentést kiszolgáltatni méltóztassék.

Ugyancsak f. évi febr. hó 4-ik napján, a titkári hivataltól nyert 5 db elismervény alapján, a társulat alaptőkéjét képező s a magyar jelzálog hitelbanknál letéteménykép őrzött érték-papírokat szemléltük meg, melyeknek B. a. tisztelettel csatolt jegyzékéből kitetszik, hogy a társulat alaptőkéje a múlt 1877. évi decz. 31-én 25,025 forint névértékű papirból állott. Az értékpapírokat rendben s gondosan kezelve találtuk. Budapest, 1878. febr. 6., Deák Farkas, Horvát Árpád.

Digitized by Google

Deák Farkas fentemlített A. jelentése szerint a pénztár állása a múlt évi decz. 31-én a következő volt:

Bevétel az 1877-ik év folytán 13,656 frt 52 kr.
Kiadás ugyanazon idő alatt 12,317 frt 39 kr.
Pénztármaradv. 1878. jan. 1-re 1339 frt 13 kr.

A B. jelentés részletes kimutatást tartalmaz a társulat alaptőkéjét képező értékpapírokról. Ebből kitűnik, hogy a társulat birtokában van: a) földtehermentési kötvényekben 3450 frt, b) szőllő-váltsági kötvényekben 3500 frt, c) magyar járadékkölcsön 1000 frt, d) osztrák államadóssági kötvény 100 frt, e) magyar jelzáloghitelbank hitellevelek 12,750 frt, f) magyar földhitelintézet záloglevelek 4600 frt, g) magyar kereskedelmi bank záloglevelek 7000 frt, h) magán kötvények 700 frt, összesen 25,050 frt.

Elnök a választmány, illetőleg a társulat nevében köszönetet mond a vizsgáló bizottságnak azon önzetlen és fáradságos munkáért, melylyel feladatukat megoldották, a jelentés tudomásúl vétetvén, elhatároztatott, hogy a pénztárnoknak kiadatik a szokásos felmentvény.

Végül a pénztárnok bemutatja múlt január havi kimutatását, melyből kitűnik, hogy

a) a bevétel volt . . . . 2884 frt 09 kr,
b) a kiadás volt . . . . 620 frt 25 kr,
a pénztármaradvány febr hóra 2263 frt 84 kr.

Elnök felhívja a választmányt, hogy egy rövid zárt ülésre maradjon együtt, melynek tárgyát több, a társulat igazgatására vonatkozó ügy elintézése képezte, melynek végeztével az ülés eloszlott.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

— A *II-ik osztály* jan. 14-én tartott ülésén *Szilágyi* Sándor az 1644. kassai országgyülésről s az azt követő béketárgyalásokról értekezett. Utána *Pesty* Frigyes lépett a szószékre, ki dr. *Schwicker* Henriknek »Magyarország és a bajor örökösödési háború« czímű értekezésének, egy úgy látszik terjedelmesebb tanulmánynak első részét mutatta be. Azután b. *Nyáry* Albert tett jelentést Finály Henrik Heraldicájáról, melyet ez kiadás végett mutatott be az Akadémiának. Nyáry úgy hiszi, hogy egy magyar heraldicai tankönyv kiadásának még nem jött el az ideje: addig kell azzal szerinte várni, míg a műnyelv meg nem lesz alkotva. De ha a közönség

Digitized by Google

figyelmét nem vonják a szakemberek a heraldicára, mint tudományra, ha nem írnak, nem adunk ki heraldicai munkákat s tanulmányokat, a műnyelvet sem fogják megalkothatni. Különben Nyárynak sok más igen alapos kifogása is volt a Finály Heraldicája ellen.

Legfontosabb tárgya az ülésnek az osztály-titkár jelentése volt a Történelmi Bizottság 1878-iki költségvetéséről. A Történelmi Bizottság ez évben új aeráját augurálta: elhatározta megkezdeni a levéltárakban lévő nyers anyagok feldolgozását. Tett ugyan már erre korábban is lépéseket: hisz az országgyűlési emlékek már az anyag és feldolgozás egyesítése, Pesty Frigyes monographiája pedig egészen abba vág, s a könyvkiadó bizottság segélyezésével is ezt czélozta. Most azonban jobbnak látta a bizottság, ha maga veszi kezébe az ügyet s maga szabja meg, hogy minő anyagokat dolgoztasson fel, 's budgetjét úgy osztotta fel, hogy mintegy $^3/_5$-öd részével a forrásokat $^2/_5$-öd részével monographiákat ad. Az elsőre vonatkozólag ki fognak adatni: 1) Anjoukori Diplomatarium I. k. 2) Mátyáskori diplomacziai Emlékek IV-ik k. 3) Marino Sanudo III-ik k. 4) Bercsényi levelei III-ik k. 5) Magyarországi orsz. Emlékek VI-ik. 6) Erdélyi országgyülési Emlékek IV-ik kötete. 7) Szörény-megyei diplomatarium. — A második sorozatból már az idén meg fog jelenni Szörény-vármegye monographiájának első kötete, a többire nézve pedig megteszi az előkészületeket, még pedig egyszerre a következő 4 irányban:

1. A történelmi bizottság már több év előtt megállapodott abban, hogy jövőre kiadványainak meghatározásában nem akar az esetleges ajánlatok elfogadására szorítkozni, hanem hazai történettudományunk legsürgősebb szükségleteit megfigyelve, maga kiván a történeti nyomozásnak irányt adni. Ezen szempontból indúlva ki, határozta el a bizottság az országgyülési, majd a Diplomatiai Emlékek és legújabban az Anjoukori Oklevéltár kiadását. Mivel pedig ekkorig történelmünknek minden korszaka érdekében lényeges szolgálatot tett, de munkásságának a szatmári békekötés határt szabott, elérkezettnek látja az időpontot arra, hogy a XVIII. századra is kiterjessze figyelmét. E század megérdemli és sürgetően igényeli a történetírók figyelmét. Míg Európa minden művelt államaiban a legnagyobb történetírók foglalkoznak az újkor történetével, nálunk a Hunyadiaknak, vagy I. Ferdinándnak és a török hódoltságnak korát úgyszólván jobban ismerjük, mint a szatmári békét követő időket, a midőn pedig hazánk nagyérdekű politikai és kulturai mozgalmaknak színhelye, melyeknek ismerete nélkül nemzetünk újabb fejlődését sem lehet megérteni. Már pedig a XVIII. század történetének megírásához az anyag, hála országos levéltáraink szabadelvű vezetésének, im-

Digitized by Google

már teljesen rendelkezésre áll. De oly óriási tömeg az, hogy azzal a történetíró megküzdeni soha sem lesz képes, ha e feladat megoldása elömunkálatok által meg nem könnyíttetik.

Kútforrások publicatiójáról itt szó sem lehet. Csak feldolgozásról, monographiák keretében.

A bizottság hazánk politikai, művelődési és közgazdasági fejlődésének történetét tehát 1711-től 1815-ig; — az országos levéltárak irományainak alapján — monographiákban óhajtja feldolgoztatni és közrebocsátani.

E czélból felhívást fog intézni a hazai írókhoz, kik ily monographiák megírásához hivatást éreznek, és hivatottságukat irodalmi munkálataikban máris kitüntették, hogy ajánlataikat terjesszék elő, megismertetve s részletesen kijelölve a munkát, melyre vállalkozni hajlandók.

2. Hazai történetírásunknak feltünő hiánya az, hogy a szláv nyelvü történeti emlékeket és irodalmi műveket úgy szólván teljesen ignorálja, a melyekben régibb történetünk számos ismeretlen vagy homályos lapja felvilágosítást találna. Azt alig lehet várni és kivánni, hogy történészeink az összes szláv nyelveket és kútfőket tanulmányozzák. Ennek következtében a bizottság elhatározta: magyar nyelven összeállítani a Magyarországot érdeklő s szláv nyelveken megjelent adatokat.

3. Egy további hiánya történetírásunknak, hogy hazánk régibb közgazdasági és statisztikai állapotait nem ismerjük. Az 1526-ik évet követő korból a kamarai számadások és irományok nagy tömege lehetővé teszi azt, hogy elég hü képét nyerjük az adófizetés, földmüvelés, ipar, kereskedés állapotának, a népesség számának és vagyoni viszonyainak stb. Ezen kútforrásoknak sem lehet kiadására gondolni; feldolgozásukra a bizottság megtette a kellő intézkedéseket.

4. Míg a külföldi levéltáraknak hazánkat érdeklő okleveleit jóformán ismerjük és nagy részét kiadtuk: az európai *könyvtárakban* felhalmozott kéziratanyag úgyszólván egészen ismeretlen előttünk. Újabb időben a nagyobb európai könyvtárak kiadták kéziratgyüjteményeik catalogusát. Ezekből a hazánkat érdeklő codexeket, okleveleket összefoglalva ki fogja adni, mitől történeti tanulmányainkra lényeges előnyöket vár.

A Történelmi Bizottság ily értelemben csakugyan kihirdette a pályázatot s a febr. 1-én tartott ülésben az előadó *Fraknói* Vilmos már jelentést tett a beérkezett pályázatokról. Mindössze 6 ajánlat érkezett be, melyek közül 3 egyes vidékek vagy egyház-megye monographiájára vonatkozván, nem volt elfogadható. Három azonban megfelelt a bizottság intentióinak. *Molnár* Aladár ajánlkozott a közoktatás történetének a múlt században, *Ballagi* Aladár III. Károly és Mária Terézia korának, *Marczali* Henrik II. József és II. Leopold korának megírására. Oly eredmény ez, melyet megelégedéssel fogadott a bizottság: mert mind három ajánlattevő személyében feltalálni véli a biztositékot, hogy in-

Digitized by Google

tentióját képesek lesznek megvalósítani. Molnár Aladárnál tudva lévén, hogy ő e kérdést már régóta tanúlmányozza, ajánlkozását örömmel fogadta, s a másik kettőt felhívta, hogy részletes programmot adjanak be. Ezután előadó jelenti, hogy az európai könyvtárakban szétszórt magyar történeti adatok repertoriumja már készűl (a munkával *Csontosi* János van megbízva) s hogy az országos levéltári hivatalnokokat (*Thallóczy*, *Nagy* Gyula, *Vincze* Gábor) felszólította részletes programm készítésére, hogy miként gondolják a XVI-ik századi közgazdaság-történeti adatokat feldolgozhatni?

— A *jan. 28-án* tartott összes ülésben Fraknói bemutatta a hajdani Vitéz-féle könyvtár szétszórt maradványait, melyek Bécsből, Münchenből az ő buzgalma s a külügyi kormány és főudvarmesteri hivatal előzékenysége által még egyszer összehordattak, hogy mint 400 év előtt együtt és egy csomóban szemléltessenek. S a gyönyörű codexek megtekintésére s az azokhoz méltó értekezés meghallgatására valóban szép közönség jött össze. Fraknói a közönségnek Vitéz János facsimiléivel kedveskedett, s bemutatta egyszersmind a Codexekről vett photographiákat is: melyek a Vitéz könyvtáráról irandó nagy munkájának illustratióit képezendik. Értekezése, melyet a hallgatók zajosan megéljeneztek a »Könyvszemlé«-ben fog világot látni.

Ez alkalomból jelenté *Szilády* Áron, hogy a Cserey Jánosné által alapított székely Múzeumban — mint őt erről Szabó Károly értesíté 4 magyar codex létezik, melyek közül az egyik nem lehet újabb a Mátyás koráénál, s melynek tartalmát zsoltárok s apáczák számára készített szabályok teszik. Ugyanott meg van Székely István krónikájának egy példánya s ennek végéhez egy csomó régi vers (köztük Tinódy Sebestyéntől egy egészen ismeretlen) van kéziratban fűzve. Az Akadémia megtette a lépéseket, hogy mind e codexek mind a krónikához kötött versek lemásolás végett megküldessenek az Akadémiának. Ez alkalomból *Pulszky* egy bár sajnos, de jellemző dologról tett említést: Csereyné felajánlotta a muzeumot a székely nemzetnek, s ez elhelyezésére még eddigelé nem talált alkalmas helyet. Akarjuk hinni, hogy nem más, mint a kérdés fontossága akará, hogy még eddigelé nem találtak helyet, s nem azon, hogy elhelyezzék-e, hanem hogy hol helyezzék el, foly a vita. Mert Csereyné, midőn felajánlotta múzemát, nemcsak hogy nagylelkű adományt hanem valódi női tapintattal azzal egy igen czélszerű kezdeményezést tett. Tudjuk, hogy Erdélyben négy muzeum van, a kolozsvári és Bruckenthal-féle, ehez vehetjük a fehérvárit, s bizonyos részben a vásárhelyi Teleki könyvtárt is. Tudjuk, hogy ezekben is van

Digitized by Google

több-kevesebb székely tárgy, de ezek mind universalis jellegüek s épen czért kivánatossá teszik, hogy legyen egy olyan múzeum is, mely a régi és újabb székely műemlékeknek még meglevő maradványait lehetőleg egyesítse. S épen ezért akarjuk hinni, hogy fognak számára alkalmas helyet találni.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT DECZ. HAVI VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSÉT Temesvártt, decz. 19-én *Ormós* Zsigmond elnöklete alatt számos közönség jelenlétében tartotta meg. *Miletz* János titkár havi jelentéséből kiemeljük: Bejelenti *Olteanu* János püspök és *Fábián* Gábor halálát, kegyeletesen emlékezvén meg róluk. A társulati muzeum részére több adomány érkezett be: *Schwerer* János úr régi kardpengét, egy vasfúrót, két db régi vassarkantyú részleteit, *Boleszny* Antal egy épnégyszög alakú, 74 cm. hosszuságú és szélességü római téglát küldött be, mely Orsován találtatott. *Schäffer* Mátyás, *Susich* Mihály és *Bartha* Lajos több érdekes érmet, pénzt s bankót küldtek be. A begyült adományokat a választmány a titkár gondozására bizta, s illetékes helyeikre eltétetni rendelte. Mire *Odor* Samu társulati pénztárnok adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról; 816 frt 5 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1105 frt tartaléktőke alapon kívül. Következett *Miletz* János titkár folytatólagos s befejező értekezése »Krassó-vármegye történelmi és régészeti emlékei-«ről; mely értekezésében szerző a nevezett vármegye mindazon történelmi és régészeti emlékeit, lelhelyeit s romjait sorolja fel, melyek a november havi értekezésben nem voltak ismertetve, vagy is Lugostól kezdve egész az Al-Dunáig található emlékeket s rommaradványokat, s értekező felolvasása alkalmával bemutatta az új-moldovai igen érdekes római épületmaradványok mérnökileg felvett térrajzát is. Az értekezés az »Értesítő«-ben fog megjelenni. Végül tárgysorozat szerint következett az új tagok választása, mire az ülés véget ért.

— *Ugyancsak e derék egylet januar havi gyülése* is számos közönség jelenlétében tartatott meg. Ebben titkár bejelentette *Revicky* Bay Ilona s *Cserey* Jánosné úrhölgyek becses ajándékait, valamint több időközben beérkezett többé-kevésbbé becses adományt. A pénztár állása 893 frt 70 kr. Felolvastatott *Iványi* István »Adatok Lugos és Karán-Sebes történetéhez 1695—1705« czímü értekezése, melyet a társulat bár »nem használta ugyan az ujabb történelmi búvárlat productumait«, a választmány kinyomatni rendelt. Ezzel az ülés véget ért.

Digitized by Google

IRODALMI SZEMLE.

— Irodalmunkat az uj év kezdetén koszorús magyar történetirónk *Horváth* Mihály egy nagyobb monographiával ajándékozta meg: *a kereszténység I. százada Magyarországon*. Bizonynyal minden magyar történetkedvel ő örömmel értesül arról, hogy irodalmunk ez ősz bajnoka nem pihen szerzett babérjain, hanem búvárkodásainak és elmélkedéseinek eredményeivel koronként meglepi nemzetét. A mű 30 ívre terjed, s két nagyobb könyvre és több fejezetekre van osztva. Az I. könyv: a magyar keresztény egyház megalapítását, a II-ik annak megszilárdulását adja elő, nemcsak a hazai kútfőknek és eddigi búvárlatok alapján, hanem az összes európai kutatásokat is figyelembe véve. Mint *Horváth* minden munkája, ez is igen szépen van dolgozva, könnyen érthető, vonzó és szabatos irálylyal, mely a munkát mindenki számára élvezetes olvasmánynyá teszi. A könyv kiadása igen díszes, elzevir betűkkel és ékítményekkel merített papírra nyomva oly elegáns, hogy a legfényesebb salon asztalán is méltó helyet foglalhat el. A kiállítást *Ráth* Mór eszközlé, ki e művel is bebizonyítá, hogy a jó munkát, hozzá méltó alakban tudja megjelentetni.

Megszoktuk, hogy irodalmunknak a legbecsesb új évi ajándékokat Akadémiánk szolgáltassa: tartalmas, magvas műveket, melyek mintegy hézagot pótolnak, s nem egyszer egy vagy más irányban új korszakot jeleznek. Csak nemrég vettük a Nyelvemléktár IV. és IV. kötetét, mely az Érdy Codexet adja két kötetben, közzétéve Volf György által, e nevezetes és terjedelmes Codexet, mely nevét első ismertetőjétől Érdytől nyerte. Készült 1526 és 27-ben, s írója nem volt puszta másoló, hanem compilator is. A legtöbb darab egy forrásra vall, s e forrás nem más, mint Pelbart, kinek a compilator nemcsak latin műveit is, hanem magyar átdolgozását is használta; s kinek életét annyi előszeretettel gazdag tanúlmánynyal írta meg Szilády Áron — megalakítván a szétszórt apró adatokból irodalmunk egyik legvonzóbb alakját. A 334 levélből álló codexnek eddigelé csak tíz darabja volt kiadva, — most veszi az olvasó az egészet. Legközelebbről pedig a *Régi magyar költők tárának* első kötete — a középkori magyar költői maradványokat tartalmazó — került ki sajtó alól. A gyüjtést a Corpus Poetarumhoz még Toldy kezdte, de a kiadást már Szilády Áron eszközlé. A mohácsi vész előtti időből

Digitized by Google

71 költői művet foglal magában, köztük Alexandriai sz. Katalint is, mely egymaga 120 lapot foglal el. Köztük van Szabács viadala, Apáti feddő éneke Beriszló és Geszty töredékei stb. A szöveg 14 ívet, a jegyzetek 11 ívet töltenek be, s ez utóbbiak a többi közt az egyes énekek monographiáit is tartalmazzák. E kötetnek épen oly nagy irodalomtörténeti, mint történeti fontossága van: a szöveget élvezettel, a jegyzeteket tanulsággal fogja mindenki olvashatni. Sok kétes kérdés el van döntve, sok homályos hely felvilágosítva s az utolsó betűig mindent oly kritikával vesz az olvasó, mely semmi kérdésben sem hagyja tájékozatlanúl. Nyelvészeti becsét döntsék el a nyelvészek — mi nem habozunk kimondani, hogy e munkának történeti becse is felér a nyelvészetivel. Az eredmény igazolta, hogy ilyen Tárt csak oly ember szerkeszthet, ki egyszerre nyelvész és történetiró is.

— Szent Erzsébetnek Jacobus Montanus által írt életét, mely először 1511-ben Kölnben, másodszor 1521-ben ugyancsak Kölnben jelent meg, ujolag kritikailag revideálva közzé tette *Müller* Hermann Heilbronnban.

— *Egy pár Magyarországra* vonatkozó kisebb monographiára hívjuk fel a történetkedvelők figyelmét. *Márki* Sándor tanár s tagtársunk »Az oroszok hazánk történetében« czímü 94 lapra terjedő munkát adott ki Nagy-Váradon, mely röviden, de lehetőleg eredeti források alapján ügyes tollal vázolja a fölvett kérdést. Csak az utolsó orosz interventióról szól tüzetesebben. Utolsó fejezetében összeállitá azon magyar nyelven megjelent müveket, melyek az orosz történetnek egyes részeivel foglalkoznak. — *Edelspacher* Antal, kinek tanúlmányait Ibn Dasztáról a múlt év végén közöltük, a »Dentek és Magyarok« sokat vitatott, de még el nem döntött kérdését tette vizsgálata tárgyává s arra az eredményre jut, hogy Anonymus Dentumogerje »dent-magyarral« adandó vissza. — *Mikulik* József tagtársunk, Dobsináról s a dobsinai jégbarlangról Kassán egy érdekes monographiát tett közzé, mely az ismert forrásokon kivül levéltári adatok alapján összeállitá e nevezetes város monographiáját; a függelékben 11 okmányt tesz közzé, melyek közül a legrégibb 1330-ból való. Mikulik ur munkája városi monographiáink sorában nem utolsó helyet foglal el. — Mivelődéstörténetünkhöz érdekes adalékot képez *Rodiczky* Jenő tanár munkája »Beiträge zur Geschichte der Bienenzucht in Oesterreich-Ungarn«, mely Nördlingenben hagyta el a sajtót s a méhészek XXII-ik vándorgyülésén olvastatott fel.

— *A derék cisterci rend*, mely oly sok kitünő hazafiút számlál tagjai

Digitized by Google

közt, kiadta Névtárát. Azért érdekes e névtár, mert az nemcsak puszta schematismus, hanem több történelmi vázlatot is foglal magában.

— Az Erdélyi honismertető egylet f. év elejétől kezdve egy új lapot alapított »Korrespondenzblatt« cím alatt. Szerkeszti *Zimmermann* Ferencz a szász egyetem képzett levéltárnoka s tartalmát kisebb tudományos értekezések, kérdések, feleletek, kritikai jelentések, rövid ismertetések s egyleti hírek és vegyes közlések teendik. Munkatársai *Gooss*, *Haltrich*, *Teutsch*, *Theil*, *Werner* Alajos jeles képzettségü tudósok, kik egyes kérdésekhez mindig a kellő ismerettel tudandnak szólni. Igérik, hogy a magyar s a külföldi akadémiák munkálkodását is figyelemmel kisérendik, a mivel bizony igen hasznos és szükséges dolgot fognak végezni. A kiállított 1-ső szám tartalma: Zimmermann a legrégibb szebeni pecsétről emlékezik, s az irodalomban Kramer »Idiotismen des Bistricer Dialectes« czímü művét s a magyar országgyülési és erdélyi országgyülési emlékeket — ez utóbbiakat Teutsch György — ismertetik. A honismertető egylet múlt évi működése mellett, a magyar és lajor akadémiák utolsó üléseit tárgyalja. Érdekes apróságok zárják be e változatos és tanulságos tartalmu röpiratot.

— A Bátorfi Lajos által szerkesztett »Adatok Zalamegye Történetéhez« czímű vállalat folyó 1878-ban csak egy kötetben fog megjelenni, s mindössze 6 füzetben (12 füzet és két kötet helyett.) Ára a 6 füzetnek dísztáblával 8 frt, mely a szerkesztőhöz Nagy-Kanizsára küldendő. Szerkesztő e változást pártolás hiányával indokolja, — miután eddig már közel 800 frt vesztesége volt e vállalatnál.

— Kerékgyártó Árpád magyar művelődés-történetének II. füzete Kiliánnál, elhagyta a sajtót. E munka gazdag tárgyismerettel s a kútforrások lelkiismeretes és alapos felhasználásával van irva.

— A sopronyi irodalmi és művészi körben *Fittler* Octáv tanár egy felolvasást tartott a paprika történetéről és számos adattal igazolta annak elterjedését. Jelesül, régi magyar szakácskönyvekből meríté érvelését, s csinos előadásával tetszést aratott.

— Hat folyóirat fekszik előttünk, részint befejező, részint kezdő füzeteik. Mind a négy hézagot tölt be, és pedig szaktudományunkra nézve is elég érzékeny hézagot. Minden egyes közleménynek taglalatába terszüke miatt sem ereszkedhetünk, de felsorolásuk is eléggé mutatja azt az élénk tevékenységet, melyet mindegyik vállalat a maga körében kifejt. Kezdjük a »*Magyar könyvszemlé*«-n.

Digitized by Google

A »*Könyvszemle*« e VI-ik füzetével fejezi be a második évfolyamot. Ha tekintetbe vesszük, hogy e két hónaponként megjelenő alig 5—5 íves füzetü folyóirat felölelte a tudományos bibliographiát, figyelembe vette az egyes kiállításokat, közölt a könyvtárismére vonatkozó adatokat s a mellett még a hazai magyar, nem-magyar s a Magyarországra vonatkozó kül-irodalmat is regisztrálta: — úgy e folyóirat minden jelességét elmondottuk. E szám is gazdag és változatos tartalmú. Első sorban a Corvinákról veszünk két közleményt, *Rómer* Flóristól és *Thallóczytól*. A füzet derekát Id. *Szinnyei* József terve a magyar írók névtáráról foglalja el. Ebben szerző — előadván a hazai biblio — és biographicus kisérletek történetét — azt az eszmét pendíti meg, hogy az irók betürendes, rövid kritikai életrajzához csatoltassék azok müveinek sorozata, így egy csapással a bibliographián is segitni remél. Mutatványa szerint e Névtár 8, 50-íves kettős hasábú 8r. kötetet tenne. *Fraknói* »Visszhangjá«-ban sokkal égetőbb kérdésnek tartja, — helyeselvén általában a dolgot — hogy Wurzbach Lexiconja mintájára szerkesztessék egy magyar »Irók életrajza«, mely az irók munkásságának irányát is feltüntesse. *Szinnyei* terve külön-nyomatban is megjelent. *Tipray* Tivadar, e vasszorgalmú könyvészünk, az őstörténelmi congressus alkalmával megpenditett czigány-kérdés tisztázásához lényegesen járúl, mintegy 166. rendszeresen egybeállított czimét közölvén annak irodalmához. Igen érdekes a *Szabó* K. czikke a magyar akadémiai könyvtár egy colligatumáról, mely 25 db. nyomtatványból s 2 kéziratból áll. A legrégibb kézirat 1594-ből a legujabb 1638-ból való; nyelvre nézve 5 latin, hungaricum 11, a többi külföldi vonatkozású. Köztük ismeretlen egy 1597-iki magyar ének, Rimai Jánostól egy ének (1597) (egyetlen teljes példány) s egyetlen példány egy 1634-iki relatió az »Arulo Albertus Wallensteiner«-ről. A hivatalos rovatokból fölemlítjük, hogy 1877-ben 1067 magyar mü jelent meg, közte 75 történelmi. Ez bizony apadás a tavalyi számhoz képest, a mikor 114 munkát mutatott ki a Szemle, sőt 16-al kevesebb az 1873-iki termelésnél is, mikor 91 mü jelent meg. Az idén alig 7%-t képezi a történelem az összes irodalomnak.

A másik vállalat: a *Henszlmann* és b. *Nyáry* Albert által jelessül szerkesztett »*Archaeologiai Értesítő*« X. füzete. E folyóirat rövid két év alatt úgyszólván eloszlatta azt a mysticus hiedelmet, hogy az archaeologia csak tudósoknak való. E mellett peáig folyton a tudományos általános színvonalán tartotta közönségét. E szám is, változatosság és tartalombőség te-

Digitized by Google

kintetében mitsem enged az előbbieknek. *Thaly* Kálmán a Rákóczi-korból közöl érem, — és pecséttani adalékokat. Thaly, kinek a munkácsi pénzverdéről ugyancsak az Értesítőben megjelent czikke, a bécsi »Numismatische Zeitschrift«-ban is lefordittatott, e tanúlmányban érdekes vonatkozásokat közöl e korra. *Henszelmann* Uti jegyzeteit folytatja, alaposan és igen terjedelmesen. *Nagy* Imre három érdekes XIII. századbeli pecsétet közöl: Omode nádor, Tamás nyitrai és barsi főispánét s Moys királynői országbiróét. Nagy Imre e folyamban évek mulasztásait hozta helyre, becses pecsét-közlései által. A könyvismertetésekben *Czobor* B. egy olasz feliratos munkát ismertet, Th. pedig a székesfehérvári jubilaris Emlék-könyvet. A tárczában *Römer* Flóris s Thallóczy közölnek apróbb érmészeti s culturtörténeti adatokat. A külföldet a régészeti körökben ismert *Szikinczey*, szokott pontos és közvetlen értesülései nyomán állította egybe. E folyóirat a jövő évtől kezdve $2^1/_2$—3 íven fog megjelenni.

Harmadik az *Abafi* által szerkesztett »*Figyelő*« 1878 januári füzete. A »Figyelő« e száma is dícséri a szerkesztőt, ki melegen és szépen irott czikkel nyitja meg az új folyamot Mikes Kelemen leveleiről, melyekről — az általa személyesen látott eredeti kézirat alapján, *Toldy* és *Szilágyi* ellentétes véleményét mintegy áthidalva, azt bizonyitja, hogy *Mikes* e műve: napló. Azonban nemcsak az eddigi felfogástól eltérő nézeteket, hanem új adatokat is találunk e czikkben. Érdekesek többi közleményei is: *Bodnár* Zsigmond a XVI. század egyházi lyráját ismerteti; de csak töredékesen. *Haraszti* Gyula *Bod* Péter kevéssé ismert Hiláriusát fejtegeti. Kovács Pál életrajzát *Beöthy* Zs., Fábián Gáborét *Abafi* irta meg.

Az »*Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*« legtekintélyesebb vidéki, történelmi irányú t irsulatunk közlönyének I. füzete nem annyira változatos, mint alapos és nagy terjedelmű tanúlmányokkal jelent meg. *Werner* Károly, egy Medgyes közelében talált 1875-ik római Consularis denárokból álló gazdag leletet ismertet; *Goos* befejezi többször emlitett mivelődés-történelmi tanúlmányait a Közép-Duna vidékek rómaiak előtti culturájáról, mely e közléssel egy alapos ismerettel irt, kitünően dolgozott nagy monographiává nőtte ki — magát. *Theil* Rudolf pedig *Conrad* Mihály önéletrajzát közli folytatólag. Mivelődés történelmi érdekkel bír a *Teutsch* Frigyes tanúlmánya a XV. századbeli szász társadalmi életről, melyben a számadási könyveket is fel-

Digitized by Google

használja. Kár a néhol ki-ki villanó oldaldöfésekért, melyet a magyaroknak kijuttat, mintha ez is a »pártatlanság«-hoz tartoznék.

A »*Ludovica-Akadémia Közlönye*« X. füzete igen érdekes czikket tartalmaz, melyben *Kápolnai* veszi birálat alá *Salamon* tanúlmányait a vezérek koráról. A folyóiratról általában csak dicsérettel szólhatunk, de kissé aránytalannak tartjuk, hogy II. Katalin czárnő szerte ismert dolgait rosz fordításból ismerjük meg, mikor magyar katonai történeti dolgokat a »Wehrzeitung«-ból stb.-ből kell olvasnunk.

A »*Literarische Berichte aus Ungarn.*« IV-ik füzetével be van az első évfolyam végezve, s most visszapillantva egész évi működésére elmondhatjuk, hogy a mennyiben a kezdet nehézségei engedék, megoldotta feladatát, mely nem más, mint közvetítőül szolgálni a magyar tudományos irodalomnak az európai irodalmi életbe bevezetésénél. Elég sok oldalu s eléggé részletes volt nemcsak a tudományos munkák bemutatásánál, hanem az akademiai és többi tudományos és irodalmi társulatok munkálkodásának ismertetésénél is. E vállalat szerkesztője Hunfalvy Pál.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Almberg (Jalava) Antal úr, kinek »Unkarin maa ja kansa« czímü könyve Zerffyn alapuló állításait *Kossuth* Lajos múlt évi IX. füzetében közlött levelében megczáfolta, ugyancsak e levelet s Hunfalvy nyilatkozatát közzétette a »Kirjallinen Kuukauslehti« »Irodalmi havi szemle« czímü finn közlönyben s a 6000 előfizetőt számláló »Uasi Suometa« (Finnland új leánya) czímü politikai lapban. Almberg úr ennek következtében a nevezett művében foglalt ide vonatkozó állításokat a finn közönség előtt ünnepélyesen visszavonta s f. é. jan. 21-én *Thallóczy* Lajoshoz intézett levelében kinyilatkoztatja, hogy a finn nemzet örömmel értesült, hogy Zerffynek, ezen »literarischer Falschmünzer«-nek állításai alaptalanok. Kéri egyúttal, hogy ezt első sorban a »Századok« s a hazai lapok tudomásúl vegyék.

— Szabadka város közönsége elhatározta, hogy ezen város monographiájának megírására pályadíjat tűz ki, s e czéiból a köv. pályázati felhívást tette közzé: »Szabadka sz. k. város tvhatósága f. é. január 24-én 515/4. sz. a. hozott közgyülési határozatával e város monographiájának 100 drb 20 frankos arany jutalomdíj mellett leendő megiratását elrendelvén, e tekintetben jövő 1879. évi márczius 1-ig ezennel nyilvá-

Digitized by Google

vános pályázat nyittatik. Miért is mindazok, kik a kérdéses monographia megírására vállalkozni szándékoznak, ezúttal felhivatnak, miszerint elkészitendő és idegen kéz által leirandó jeligés pályaműveiket a fentebb kitett pályázati határnapig e város polgármesteri hivatalához küldjék be. Tájékozásúl felemlíttetik még imitt, miszerint e város hatósága által csakis valódi belbecscsel biró pályamű fog jutalmaztatni, és hogy a szerkesztendő pályaművekben nemcsak a város keletkezési történelmére és ethnographiai fekvésére, hanem a lakosság szokásaira és cultúrtekintetben fokozatos emelkedésére is ki kell terjeszkedni, továbbá, hogy a legjobbnak ítélt és elfogadott pályamű tulajdonjoga e város hatóságát fogja illetni, végre pedig, hogy az említett pályamű után a szerző a megállapitott jutalomdíjon kívül egyéb költségek megtérítésére igényt nem tarthat. Kelt Szabadkán, 1879. január hó 26-án. (Aláírva) Mudits János, polgármester.«

Az »ALFÖLDI IPARLAP« múlt évi számában *Ipolyi* társulati másodelnöknek Pozsonyban tartott nagyhatású beszédét közölte. Újabb jele ez azon mély benyomásnak, melyet e beszéd az ország iparos köreiben tett.

— HÖKE LAJOS tagtársunk, kinek Hont-megye monographiája már 1869 óta, Hont-megye archivumában hever — megirta s a »Tolna-megyei közlöny« 1876. évi folyamának huszonegy tárczájában közzétette »Dunafoldvár s vidékének történetét különös tekintettel Tolna-megyére.« Most nevezett közlöny azon számait, melyekben ama történet foglaltatik, megtoldva ugyancsak a »Tolna-megyei közlöny« 1877-ik évi hat tárczájában a dunafoldvári tizenöt czéh múlt és jelen századi állapotáról és szabályairól irt czikkekkel, bekötve, a nemzeti muzeumban oly czéllal tette le, hogy a kiket ezek netalán érdekelnék, legyen alkalmuk ezen érdeklödésök némi kielégitésére.

— KANDRA Kabos tagtársunk, ki több éve dolgozik Borsodmegye monographiáján, — mint értesülünk — e hóban fejezi be a nagy múltú Diós-Győr külön történetét. A munka nagy érdekünek ígérkezik minthogy szerző több levéltárban szorgalmasan dolgozott.

Digitized by Google

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A KERESZTÉNYSÉG ELSŐ SZÁZADA MAGYARORSZÁGON. Írta *Horváth* Mihály. Budapest, kiadja Ráth Mór. 1878. 8r. 476 l. Ára 4 frt. Társ. tagoknak 3 frt.

— RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. Középkori magyar költői maradványok. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából *Szilády* Áron m. tud. ak. r. tag. Budapest, 1877. 8r. 291 l. Ára 2 frt.

— AZ OROSZOK HAZÁNK TÖRTÉNETÉBEN. Írta *Márki* Sándor. Nagy-Várad. Hügel Ottó. 1878. 8r. 94. l. Ára 60 kr.

— DENTEK ÉS MAGYAROK. Magyar őstörténelmi vázlat. Írta *Edelspacher* Antal. Budapest, 1878. Pfeifer Ferdinánd. 8r. 15 l.

— JAKOBI MONTANI SPIRENSIS vita illustris ac divae Elisabethae Hungarorum regis filiae. Neu Herausgeben von Dr. Hermann *Müller* Unterbibliothekar in Marburg. Heilbronn Henninger. 1878. 8r. 74 l. — Ára 2 M.

— BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER BIENENZUCHT in Oesterreich-Ungarn von Pf. Dr. Eugen v. *Rodiczky* Nördlingen. 1878. Beck. 8r. 34 lap.

— DOBSCHAU eine monographische Skizze mit einem Anhang, die dobschauer Eishöhle von Josef *Mikulik*. Kassa, 1878. 8r. 48 l. Okmányfüggelékkel.

— A REVISNYEI REVICZKY CSALÁD OKMÁNYTÁRA. Kiadja *Reviczky* Sándor. I füzet; 1272—1623. Budapest. Bagó Márton és fia 1878. 8r. 64 lap.

— NÉVTÁR a zirc-pilis-pásztói egyesült apátságokba keblezett cisterci kiváltságos sz. rend személyzete s történetével. — Az úr MDCCCLXXVIII évére. Eger. lyc. nyomda 82. 69 l.

— ÚJ MAGYAR SION. Egyházirodalmi folyóirat. Szerkeszti *Zádori* Ev. János. IX-ik évi folyam. Esztergom. I. füzet 80 l. Előf. ára egy évre 6 frt.

— MAGYAR PROTESTÁNS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI FIGYELMEZŐ. Szerkeszti és kiadja *Révész* Imre. IX. év. f. I. füzet. 48. l. Debreczen, 1878. Ára egész évre 3 frt.

— DIE COMMANDIRENDEN SIEBERBÜRGENS in den Jahren 1704—1705. Zur Geschichte der Rakoczyschen Revolution von Johann *Höchsmann*. Medgyes 1877. 81. 64 lap.

Digitized by Google

MARTINOVICS
ÉS
TÁRSAINAK ÖSSZEESKUVÉSE.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

XV.

Valamint bátorító és lelkesítő volt a hatás, melyet a franczia forradalom első nyilatkozatai és diadalai a szabadelvű eszmék híveire Európaszerte gyakoroltak: úgy másfelől az udvarok és a kiváltságos osztályok körében rémületet és felháborodást keltettek, mely azon arányban erősödött és terjedett is, a mint a francziaországi mozgalmak eredeti feladatuk, a politikai és társadalmi intézmények reformjának, határain túllépve, a monarchiát és minden történeti fejleményt megsemmisítéssel kezdének fenyegetni.

Már *Lipót* király is el volt határozva fegyveres kézzel útját állani a forradalom tovább harapódzásának. Élte végnapjaiban szoros szövetségre lépett Poroszországgal, és fenyegető jegyzéket küldött Párisba. *Ferencz* folytatta ezen politikát, és kevéssel trónralépte után felhívta a franczia kormányt, hogy a királyi hatalom és a kath. clérus ellen alkotott törvényeknek visszavételét eszközölje. A törvényhozó gyűlés erre april 20-án *hadüzenettel* válaszolt. És a háború azonnal kezdetét vette.

A külpolitika eseményei szükségképen visszahatottak a *belpolitika* irányára is. A kormány, mely a franczia forradalom ellen hadat viselt, nem lehetett hajlandó saját országaiban megtűrni ugyanazon forradalom eszméinek hírdetését és vívmányainak magasztalását. — A kormányférfiak, kik abban a

Digitized by Google

BODLEIAN P 15 AUG 1969 LIBRARY

meggyőződésben éltek, hogy a franczia forradalom nem emelkedett volna oly félelmetes hatalomra, ha XVI. Lajos erélyes fellépéssel elfojtja első nyilatkozatait: szükségképen kötelességüknek tartották a vezetésük alatt álló országokban is elnyomni mindjárt az első szikrát, nehogy pusztító lángok fejlődjenek ki belőle.

Ily veszedelmes szikrának tekintették a demokratikus tanok terjesztését a *sajtó* útján, a mi Franciaországban is előhírnöke és *részben* szülője volt a későbbi megrázkódtatásoknak.

Leopold rövid uralkodása alatt, a József császár által felszabadított sajtó csak kis mértékben érezte a censúra korlátozásait; és a mennyiben az egyes censorok túlbuzgó loyalitása a szabad nyilatkozatoknak útját állotta volna: az íróknak, kiadóknak és nyomdászoknak elég alkalmuk volt a szigort kijátszani, a nélkül hogy a kormányszékek részéről erélyes fellépéstől kellett volna tartaniok.

Tanúskodnak erről a röpiratok, melyeket fentebb ismertettünk; de a melyeknek közrebocsátásában és terjesztésében *most* a királyi trón és az állam biztonsága ellen intézett merényleteket láttak.

Ferencz király azonnal trónralépte után egész komolysággal irányozta figyelmét az ezen oldalról fenyegető veszélyre, és nagy erélylyel gondoskodott elhárításáról. Legelsőben a *Martinovics* által írt »*Oratio ad Proceres*« vonta magára figyelmét. Már tizenkét nappal atyja halála után, a következő cabineti iratot intézé a magyar cancellárhoz:

»*Kedves gróf Pálffy! Az idecsatolt latin nyomtatványt, mely állítólag veszedelmes elveket és lázító felhívásokat tartalmaz, oly czélból küldöm át Önnek, hogy arról az udvari cancellária kimerítő jelentését terjeszsze elém. Ferencz.*«

A cancelláriа jelentésében, összeállítva a röpirat legfontosabb helyeit, szintén azon nézetét fejezte ki, hogy veszedelmes elvekkel és lázító kifejezésekkel van telve; minélfogva javasolta, hogy az összes példányokat el kell kobozni, és úgy a kinyomozandó szerzőt, mint a kiadót is meg kell büntetni.[1])

[1]) A cancelláriа 1792. márczius 26-iki felterjesztése.

Digitized by Google

A király helybenhagyta a javaslatot. És a cancellária utasította a helytartó-tanácsot, hogy a röpiratot a tiltott könyvek lajstromába iktatva, szerzőjének kinyomozására a szükséges intézkedéseket tegye meg. Mivel pedig néhány héttel utóbb tudomására jutott, hogy az eltiltott röpiratnak magyar fordítása is megjelent; előbbi rendeletét a magyar példányok lefoglalására és a fordító kinyomozására is kiterjeszté.[1])

A helytartótanács mind az első, mind a második leirat átvétele után, — april 23-án és június 1-én — az ország összes megyéihez, kerületeihez, városaihoz és tankerületi igazgatóságaihoz rendeletet bocsátott: a szerző és fordító kinyomozása, úgy szintén a példányok lefoglalása iránt.[2])

A hatóságok nem nagy buzgalmat fejtettek ki ezen rendeletek foganatosítása körül. Jelentéseik lassan érkeztek. E miatt az év nyarán a cancelláriától a helytartó-tanácshoz, innen pedig a hatóságokhoz sürgető rendeletek mentek.[3])

Egyébkint a beérkező jelentéseknek igen sovány tartalmuk volt. A legtöbb hatóság néhány sorban elmondja, hogy területén sem a szerzőnek, sem a munka példányainak nyomára nem akadt; némelyek — például Zemplém-megye rendei — még ennyit sem mondanak; s annak bejelentésére szorítkoznak, hogy »ezen könyvnek szerzője megyénkben nem találtatik«; arról vajjon a munka el van-e terjedve, nem szólnak. Mások kiemelik, hogy hírét sem hallották a könyvnek. Sőt néhány megye hangsúlyozza, hogy az ő területén sem nyomda, sem könyvárús, de még könyvkötő sem találtatik. Somogy-megye is ezek közé tartozik, a mely egyébkint a tény constatálása által nem hitte feladatát megoldottnak; mert a szolgabírákat utasította, hogy a vásárokra érkező könyvkötőkre, kiktől a vidéki nemesek olvasmányaikat be szokták szerezni, ügyeljenek.

Csak *öt* hatóság tudott, illetőleg akart eredményt mutatni fel. *Pozsony* város tanácsa jelenti, hogy a könyvárusok Bécsből kaptak latin példányokat, s azokat már el is adták. *Baranya-*

[1]) A cancellária 1792. april 10 és május 18-iki rendeletei.
[2]) Mindkét rendelet az orsz. levélt.
[3]) Az 1792. július 12. és 31-iki rendeletek ugyanott.

Digitized by Google

megye közönsége arról tudósít, hogy egy budai lakos Baján 20 magyar példányt ingyen osztogatott el.

Pest város tanácsa Pauer és Kilián könyvárusoknál összesen 59 példányt foglalt le a magyar fordításból. Mindketten azt állították, hogy »ismeretlen fiatal ember« hozta a példányokat. Kilián utóbb, midőn kérdőre vonatott, meg is nevezte azt a fiatal embert, a kit a helytartó-tanács azután nyomoztatott; de természetesen olyan nevű fiatal embernek sehol nyomára nem akadtak. Kilián, ki az ily könyvek terjesztése körül rendszerint nagy buzgalmat szokott volt kifejteni, ezen röpiratot is nemcsak Pesten terjesztette; vidéki könyvárusoknak is megküldötte. Így például Pécsre 25 példányt küldött, kifejezvén azt a reményét, hogy mivel a könyv után Pesten nagy a kereslet, pécsi bizományosa jó üzletet fog vele tenni. Azonban ez csak 4 példányt tudott eladni — az alispánoknak és Koller kanonoknak, a hírneves történetírónak — a többit a városi tanács elkobozta. [1])

Mindezen jelentések nem vezettek se a szerzőnek, se a fordítónak nyomára. E tekintetben némi útbaigazítást adott a *komáromi* tanodai igazgató, ki Csicsmán nyugalmazott hadnagynál a magyar fordítás több példányát elkobozva, tőle értesült, hogy azokat egykori tiszttársától *Laczkovics Jánostól* kapta elárusítás végett. A helytartótanács ezen jelentés alapján meghagyta Pestmegyének, hogy Laczkovicsot hallgassa ki az iránt, ki a szerzője, fordítója és nyomtatója az »Oratio«-nak?

Laczkovics deczember 18-án hosszabb — latín nyelven szerkesztett — nyilatkozatot terjesztett elő a megyének. Abban a következőket *meséli:* Mikor az elmúlt esztendő végefelé Bécsben mulatott, itt hallott beszélni a kérdéses röpirat és fordítása felől. Miután pedig Pestre visszatért, egy este lakásának ajtaja előtt csomagot talált, mely nevére volt czímezve, és a magyar fordítás több példányát tartalmazta. Azonnal elolvasta, és mivel abban mitsem talált, a mi a királyra, vallásra és közjóra nézve sérelmes: feljogosítva hitte magát arra, hogy másokkal is közölje; annálinkább, mert némely részeiben teljesen megegyez a helytartótanács pártfogása alatt közrebocsátott bizonyos tanúlmányügyi röp-

[1]) Ezen jelentések az országos levéltárban feltalálhatók.

Digitized by Google

irattal. Csicsmán hadnagygyal is közölte, mert úgy vélekedett, hogy a magyar fordítás azon helye, a mely a magyar ezredek ügyéről szól, őt is érdekelni fogja.

Kijelenti, hogy ő e könyvet nem tartja lázítónak. »Én — úgymond — másoknál jobban gyűlölöm a lázadásokat és forradalmakat, a melyeket a jó uralkodók ellen, a milyen II. József is volt támasztani szoktak. Szeretem úgy az erényt és az igazságot, mint a hazai törvényeket is, a melyek az emberiség jogaival megegyeznek. És Józsefet, Lipóttal együtt, mindig imádni fogom.« Végül kéri, hogy ily zaklatásoktól kíméljék meg, feladásokat ne vegyenek tekintetbe, ha pedig vétkesnek tartják, törvényes úton lépjenek fel ellene. [1])

Bár mennyire valószínűtlenül hangzott Laczkovics egész elbeszélése; és bár mennyire compromittálta magát, midőn a cancellária által lázítónak és veszedelmesnek bélyegezett könyv tartalmáról helyeslőleg nyilatkozott: a helytartó-tanács teljesen kielégítőnek és megnyugtatónak találta az egész nyilatkozatot, és nem volt hajlandó sem Laczkovics, sem az »Oratio« írója és fordítója ellen további lépéseket tenni. Felterjesztésében azt ajánlotta a királynak, hogy mivel a magyar példányok elkobzása által a könyv további elterjedésének elejét vették; és mivel a könyvnek úgy lefordítása, mint a magyar példányoknak Komáromba küldése az eltiltást megelőzte: az egész ügyet el lehet ejteni. [2])

A felterjesztés hangja és tartalma kétségtelenné teszi, hogy a *helytartótanács* nem osztozott a bécsi cabinet politikai irányában, és ezt mintegy paralisálni igyekezett. Ily szándéknak később is gyakran adta jeleit. Engedelmeskedett a Bécsből érkező parancsoknak, és kibocsátotta a rendeleteket úgy a mint kívánták; de azoknak foganatosításával nem sokat gondolt. Felterjesztései gyakran azt a benyomást teszik reánk, mintha az udvar intentióit sehogy sem akarná megérteni, vagy kísérletet tenne azokat kijátszani.

Sándor Leopold főherczeg, ki mint nádor-ispán a helytartó-tanács elnöke volt, helyeselni látszott a vezetése alatt álló kormányszék politikai irányát. A nemzeti hagyomány kegyelettel

[1]) Eredetije az orsz. levéltárban.

[2]) Az 1793. február 1-én kelt felterjesztés ugyanott.

Digitized by Google

környezi a kora halál által elragadott ifjú főherczeg emlékét. És méltán. Ép oly melegen viselte szívén az ország javát, és tudta magát azonosítani érdekeivel, mint később ifjabb testvére és a nádori méltóságban utóda.

Mikor 1790-ben a nemzet több kitűnő fia egy *magyar tudós társaság* felállításáért buzgólkodott, Sándor Leopold főherczeget óhajtották pártfogójául megnyerni. Igyekezeteik sikeresek voltak. Bacsányi örvendezve tudósítja ez eredményről báró Ráday Gedeont: »A múlt postával — úgy mond — íra hozzánk Révai Miklós úr Győrről, hogy méltóságos gróf Eszterházy József úr a fiatal Leopold főherczeget annyira birta, hogy *Társaságunk pártfogó* feje, és annak helybenhagyása végett az atyjánál, a mi kegyes királyunknál közbenjárónk, is örömest legyen.«[1])

A következő év nyarán, mikor Bacsányi ugyanezen ügyben személyesen megjelent a főherczegnél »ez — úgy mond — különösen megígérte, hogy teljes igyekezetével rajta lesz, hogy benne vetett bizodalmuknak sikere legyen.«[2])

És ugyanakkor, az országgyűlésen is, mint a főrendiház elnöke magatartása által köztiszteletet vívott ki, sőt egy nyilatkozata által határtalan lelkesedést keltett. A magyar nyelv országos használatáról folyt a tanácskozás. *Grassalkovich* azok közé tartozott, kik a latín nyelv érdekében szólottak; és mikor többi között arra figyelmeztette a főrendeket, hogy legyenek tekintettel a főherczegre is; gróf Zichy Károly azt válaszolá, hogy »ő fensége a nádor tud magyarúl.« Kazinczy, e jelenet tanúja, megjegyzi, hogy erre »tíz ízben zendült még a palota vivátval.« Mire megszólalt maga a főherczeg, és latín nyelven kijelenté: »*Én csakugyan értek is, beszélek is magyarúl; örömmel elfogadom a javaslatot, és a mire még szükségem volna, meg fogom tanulni.*«

»Ekkor zengett a palota megint« — mondja Kazinczy.[1])

És mikor a lelkesedés napjai letűntek, Ferencz trónralépte

---

[1]) 1790. július 2-án. A levél a Ráday-gyűjteményben, a pesti ref. egyház könyvtárában.

[2]) 1791. szeptember 6-án Arankához írt levelében, mely Gyulay Pál birtokában van.

[1]) »Ego certe et intelligo et loquor hungarice! subscribam lubenster, et quod mihi adhuc deest, addiscam.« Kazinczynak 1792. július 31-én kelt levele. A Gyulay Pál birtokában levő Aranka-gyűjteményben.

Digitized by Google

után, gyakran bizonyítja be, hogy feladatát: közbenjáró lenni király és nemzet között, megértette.

Most is, a helytartótanácsnak Laczkovics ügyében tett felterjesztését készséggel látta el aláírásával.

Azonban a királyi cabinetben nem egy könnyen engedték magukat félrevezettetni. Itt Laczkovics nyilatkozatát egyáltalán nem tekintették kielégítőnek. Csakhamar újabb rendelet ment a helytartótanácshoz, melyben utasíttatott, hogy Csicsmán hadnagyot és Laczkovicsot még egyszer vonassa kérdőre.

Csicsmán most sem tudott egyebet mondani, mint azt, hogy Laczkovics elárusítás czéljából küldötte a példányokat. Ellenben Laczkovics ragaszkodott korábbi nyilatkozatához, hogy ajándékúl küldötte, s hogy a szerzőről és a fordítóról semmi tudomása nincs.[1]) Több hónap telt el, míg ezen nyilatkozat a különböző fórumokon keresztül, a királyi cabinetbe eljutott. És az 1792. márcz. 11-én megindított ügy csak 1794. február 13-án nyerte végleges elintézését. A királyi resolütió így hangzott: *Bár alapos gyanú forog fen az iránt, hogy a munkának Laczkovics a szerzője vagy fordítója; és bár ő már az által, hogy első nyilatkozatában e munkát magasztalta, büntetésre méltó cselekedetet követett el: a király ez alkalommal még nem kíván ellene keresetet indítani; azonban meghagyja Pest-megye főispáni helytartójának, hogy ezentúl magaviseletét kísérje figyelemmel, mert ha jövőre bármely vétséget követne el, az előbbit is befogják neki számítani.*[2])

Ez alatt még 1792. tavaszán a *Martinovics*-féle *második röpirat* (Oratio pro Leopoldo rege) és az év végén a *harmadik is* (Status Reipublicae in Hungaria) magára vonta a kormány üldözését. Mind a kettőt eltiltották, és nehány példányt elkoboztak; de a szerző kinyomozására irányúló lépések ismét nem vezettek eredményre. [3])

---

[1]) Laczkovicsnak 1793. szept. 24-kén kelt nyilatkozata ugyanott.

[2]) A helytartótanács 1794. márczius 15-én küldi meg ez ügyre vonatkozó rendeletét a pest-megyei főispáni helytartónak.

[3]) Az »Oratio pro Leopoldo« czímü röpiratból Pozsonyban 54, Temesvárt 15, Pesten 12, Győrött 4, Budán 3 és Szegeden 1 példányt foglaltak le.

Digitized by Google

XVI.

Azonban az udvar üldözése nem szorítkozott a Martinovics és Laczkovics tollából folyt szenvedélyes és izgató röpiratokra; csakhamar kiterjeszkedett az a *Hajnóczy* által közrebocsátott higgadt és tudományos természetű munkákra is.

Ferencz király 1793. január 26-án a »Dissertatio de regiae potestatis in Hungaria limitibus« című munkát és február 21-én a »De Comitiis« címűt küldötte át a cancellárnak, oly felhívással, hogy azoknak tartalmáról és az azokra vonatkozólag netán szükségesecknek mutatkozó intézkedések iránt, jelentést tegyen. [1])

A cancelláriának legbefolyásosabb udvari tanácsosa *Lányi József* volt a közjogi vonatkozású ügyek előadója. Ez teljesen hódolt az udvarnál uralomra emelkedett új iránynak, és a legnagyobb határozottsággal lépett fel a szabadelvű áramlat elfojtására. Az általa készített első felterjesztés a szóban forgó egyik munkából több helyet idéz, melyeknek veszélyes természetök, szerinte, egészen szembetűnő lévén, feleslegesnek véli bővebb fejtegetésükbe bocsátkozni.

Az utóbbi felterjesztés hasonló módon nyilatkozik a másik munkáról, bár elismeri, hogy több helyen a fennálló törvényekkel összhangzásban van. Egyébkint mindkettőnek a tiltott könyvek sorozatába való iktatását javasolta. [2])

A király elfogadta e javaslatot, oly hozzáadással, hogy a kormány igyekezzék a szerző kilétét is felderíteni. [3])

---

[1]) Ezen cabineti iratok így hangzanak: »Lieber Graf Palffy! Nebenfolgende Piece ist mir aus Hungern zugekommen, welche ich der Kanzley zu dem Ende übersende, damit mir sowohl über den Inhalt derselben, als auch was damit zu veranlassen seyn dürfte, das Gutachten demnächst erstattet werde. Franz.«

[2]) A cancelláriának 1793. január 31. és február 28-iki felterjesztései ugyanott.

[3]) Az első felterjesztésen a következő királyi resolútió olvasható: »Ich genehmige das gründliche Einrathen der Kanzlei mit dem Beisatz, dasz man sich den Verfasser dieser verführerischen Piece zu entdecken bestrebe. Franz.«

Digitized by Google

A helytartótanács ismét szétbocsátotta rendeleteit az ország összes hatóságaihoz. Ezek a megszokott lassúsággal küldötték be jelentéseiket, a melyek — Pest városa kivételével,[1]) — azt a stereotyp nyilatkozatot tartalmazták, hogy a munkának egy példányát sem látták, és annál kevésbbé ismerik a szerzőjét.

A király türelmetlenül várta és külön cabineti iratban megsürgette ezen ügy elintézését.[2]) De míg ekképen Hajnóczynak két munkája magára vonta az udvar megrovását: nem kevéssé meglepő, hogy egy harmadik műve, mely szabadelvű felfogás tekintetében amazoktól épen nem különbözik, a király pártfogásában részesült. Ez az *adózási viszonyokról* szóló munka. A király ugyanis értesülvén, hogy azt a helytartótanács eltiltotta; kérdőre vonta az iránt, hogy mily oknál fogva bocsátotta ki e tilalmat? A helytartótanács azonban azt válaszolta, hogy a királyt tévesen informálták, mert a könyv eltiltása felől semmi tudomása nincs. A cancellár, midőn ezt az uralkodónak bejelentette, egyúttal kiemeli, hogy e munkának példányai valószinűleg mind elfogytak, mert a pesti könyvárusoknál többé nem találtatnak, s így a könyv eltiltása is feleslegesnek mutatkozik.[3])

Ferencz szintén ezen nézetben volt; csakhogy ő azt azzal indokolta, hogy a könyv »*nem tartozik azok közé, a melyek az eltiltást megérdemlik.*«[4])

Ezen feltűnő ténynek magyarázatául az szolgál, hogy az udvar csak oly szabadelvű reformoknak volt ellensége, melyek

---

[1]) Ez 17 példányt foglalt le.

[2]) »Lieber Graf Palffy! Da mir daran liegt zu wissen, ob jenes was ich unterm 21. februar l. J. wegen der Broschure... resolvirt habe, auch wirklich befolget worden sey? so wird Mir die Kanzley hierüber nach Einvernehmung der Statthalterey die Auskunft ehestens erstatten. Laxenburg, 1793 den 18. Juli. Franz.« — A cancellária felszólítására a helytartótanács augusztus 2-án jelenti, hogy ekkorig csak 16 hatóság válasza érkezett be.

[3]) A cancelláriának 1793. július 13-iki rendelete, a helytartótanács július 9-iki és a cancellária nov. 4-ki felterjesztései.

[4]) A cancellária nov. 4-iki felterjesztésének alján olvasható: »Ich genehmige das Einrathen der Kanzley, und ist diese Broschure zum Verboth keineswegs geeignet... Franz.«

Digitized by Google

a korona jogait és tekintélyét fenyegették; ellenben szívesen látta azoknak fejtegetését, melyek az állam erejének emelésére és a közjólét fejlesztésére alkalmasak voltak. Ilyennek tekintette a *közteherviselés* elvét, a mely mellett Hajnóczy könyve számos és súlyos érvekkel síkra szállott.

XVII.

Egyébként *politikai* munkák sorsában sok *más könyv* is osztozott. A könyvvizsgálók újabb utasításaik értelmében, a legnagyobb szigorral jártak el tisztükben. Számos kézirat vándorolt vissza, a »non admittitur« ítélettel, a szerzőkhöz vagy kiadókhoz Az irodalom minden ágára, az eredeti munkákra és fordításokra, egyaránt kiterjedett féltékeny őrködésük. Ha már *Wieland* némely munkáit veszélyesnek tartották a magyar közönségre nézve,[1]) könnyen elképzelhetjük, mily borzalmat kelthetett fel az udvari körökben *Kilián* pesti könyvkereskedőnek beadványa, melyben nem tudjuk mit bámuljunk inkább a gondolat példátlan naivságát, vagy eredeti furcsaságát. Előadja ugyanis, hogy mint bevándorlott idegen új hazájának szolgálatot akar tenni; s emiatt Rousseaunak »*Contrat social*« című munkáját *latin fordításban*, melyet egy magyar nemes ember készített, tervezi közrebocsátani!

A helytartó-tanács a kérvényhez mellékelt kéziratot Riettaller Mátyás censorhoz tette át. Ez kötelességének tartotta mindenekelőtt a fordítást az eredeti szöveggel összevetni. És úgy találta, hogy míg a franczia »oly világos mint a bérczi patak«, a latin szöveg homályos és zavart. Továbbá kiemelte, hogy e munkát Mária Terézia a tiltott könyvek sorába iktatta; II. József pedig az eltűrt (toleratae) könyvek közé tette át, a melyeket, a szabályrendeletek értelmében, meg volt engedve árúlni és olvasni, de tiltva volt lefordítani és újra nyomatni. Végre saját véleményét

---

[1]) A Kazinczy által fordított »Szinopei Diogenes Dialogusai« ránt folytatott hosszas tárgyalásokat az 1794. april 7-iki kir. resolútio ejezte be, mely kimondotta, hogy Wieland egyes munkáinak külön kiadása nem engedhető meg.

Digitized by Google

akképen fejezte ki, hogy a könyv elvei nincsenek összhangzásban a fennálló viszonyokkal; minthogy »Rousseau úr gyermekkorától fogva köztársasági elveket szitt be, s ezeket munkáiban terjeszti.«

A helytartó-tanács az ügyet a cancelláriához küldötte fel, a mely természetesen sietett kimondani, hogy ezen »veszélyes tanokat hirdető munkának« sem újra nyomatása, sem lefordítása nem engedhető meg. [1])

Hosszabb ideig foglalkoztatta a hatóságokat egy másik, kisebb jelentőségű franczia munkának fordítása: *Millot* abbé világtörténeti munkája, melynek első kötetét *Verseghy Ferencz* »A világnak közönséges történeti« czím alatt Pesten közrebocsátotta. A censor imprimatur-ját kieszközölte ugyan, de mielőtt a kéziratot sajtó alá bocsátaná, lényegesen átváltoztatta, és függelék gyanánt tíz értekezéssel toldotta meg, melyekben a kereszténység alapelveit, a kinyilatkoztatást és a szent könyveket megtámadta; az egyház felfogását és szertartásait gúny tárgyává tette.

Az ex-paulinus, — ki mióta a zimonyi táborból, hol mint katonai lelkész működött, 1788-ban betegen a fővárosba visszatért, itt hívatal nélkül, csekély (350 forintnyi) nyugdíjjal, magánéletet élt, — nemcsak ezen egy munkájában tüntette ki meghasonlását az egyházzal, melynek szolgálatában állott. Költeményeiben — miként láttuk — fennen hirdeti csatlakozását Voltaire iskolájához.

Azonban demokratikus elvei legkevésbbé sem gátolták abban, hogy szolgálatait Ferencz király kormányának felajánlja, és pedig oly téren, melyen főhivatása leendett elvtársait üldözni. Az 1792-ik és a következő évből négy kérvényét ismerjük, melyekben *könyvvizsgálói* tisztért folyamodik. [2]) Épen akkor teszi

---

[1]) A »Stahel et Kilián« czég 1792. szept. 27-iki folyamodása, a censornak október 5-iki jelentése, a helytartótanácsnak ugyanazon napon kelt felterjesztése, és az október 22-iki királyi leirat az országos levéltárban.

[2]) 1792. aug. 16 án kérvényét azzal támogatja, hogy betegeskedése miatt más hivatalra képtelen, és hogy e tisztet elnyerve a nyugdíjalapnak nem fog terhére lenni. — 1792. november 2-án beadja máso-

Digitized by Google

e lépéseket, mikor Millot fordítása miatt magára vonta már a kormányszékek üldözését. Hosszas tárgyalások után a könyv eltiltatott, és a példányok elkobzása rendeltetett. [1]) Egyúttal a király meghagyta Batthyány József bíbornok-prímásnak, hogy Verseghyt büntetésül, három hónapra az erkölcstelen papok javító intézetében zárassa el, és jelentse ki neki, hogy »azon esetre, ha veszedelmes elveiről le nem mond, s meg nem javúl,« nyugdíjja le fog szállíttatni; ellenben, ha »józanabb elveket karol fel,« tehetségeinek megfelelő alkalmazást fog nyerni.

Verseghy, hivatkozva megrongált egészségére, ezen büntetésnek elengedése-, vagy legalább enyhítéséért folyamodott; de a király nem adott helyt kérelmének, és a prímás belátására bízta akképen intézkedni, hogy a három havi fogságnak egészségére hátrányos következményei ne legyenek.

A prímás igen humánus módon élt a reá bizott hatalommal. Verseghyt nem a kicsapongó papok közé, hanem a nagyszombati felsőbb papnevelő intézetbe küldötte, és ennek igazgatóját Kluch József kanonokot, a későbbi nyitrai püspököt, bízta ta meg, hogy őt eddigi irányának helytelensége felől meggyőzze.

A buzgó kanonok nagy szorgalommal igyekezett a reá bizott feladatnak megfelelni. Hittani könyveket adott Verseghynek. Értekezett és vitatkozott vele. Azonban alig tévedünk, ha felteszszük, hogy a theologiai argumentumok súlyánál nagyobb hatást gyakorolhatott reá az a királyi nyilatkozat, mely egyfelől nyugdíjának leszállításával fenyegette, másrészről tehetségeihez mért alkalmazást helyezett kilátásba, ha »megjavúl és józanabb elveket karol fel.« És ő sietett legkézzelfoghatóbb módon bebizonyítani a javulásra való készségét.

---

dik folyamodását. — 1792. deczember 15-én védelmezi magát a censorok ellen, különösen Alexovics Vazul ellen, ki őt »A könyvek szabados olvasásáról« czímű röpiratában hevesen megtámadta. Elégtételt kér, s e *czímen* újra kéri magát alkalmaztatni.— A negyedik kérvény 1793. márczius 4-én német nyelven a királyhoz van intézve. (Mind a négy irat az országos levéltárban.)

[1]) Az 1793. június 6 és július 15-ikén kelt királyi leiratok ugyanott.

Digitized by Google

November 10-én hat ívre terjedő »retractátiót« szerkesztett. Előrebocsátva, miképen tapasztalta önmagán, hogy »az elbizakodottság és az indulat« mily könnyen tévútra vezeti az embert: felsorolja és tüzetesen czáfolja munkájának mindazon tételeit, a melyek az egyház tanításával összeütközésbe hozták. Végre mindazokat »kikhez szerencsétlen és kárhozatos könyve« eljut, inti, hogy ne hagyják magukat azáltal tévútra vezettetni.

Ugyanakkor a prímáshoz is intéz levelet. Atyai keblére borúlva reméli, hogy oly kegyelmes fogadtatásra fog nála találni, mint az evangéliumi tékozló fiú atyjánál. »Térdre omolva« köszöni atyai gondoskodását, a mely szerint őt, méltatlan papját, az igazság útjára visszavezetni iparkodik. Felhatalmazza, hogy retractátióját tetszése szerint használja fel. Végül felkéri, engedje meg, hogy most már visszatérhessen házához, hová beteg anyja és zilált gazdasági viszonyai sürgetően hívják.[1])

A prímás, egész komolyan vette Verseghy nyilatkozatait. Az őszinte örröm hangján jelenti be a történteket a helytartó-tanácsnak; elmondja, hogy ő soha sem esett kétségbe Verseghy felett; elismeréssel szól tehetségeiről, képzettségéről és szorgalmáról, végre kilátásba helyezi, hogy neki egyházmegyéjében megfelelő alkalmazást fog adni, nehogy a terhes könyvvizsgálói tisztet kelljen elfogadnia.[2]) Ezt a király is helyesléssel tudomásúl vette, és Verseghyt a prímásnak figyelmébe ajánlotta.[3])

Azonban mikor a leirat a prímás kezei közé jutott, Verseghy már rég megfeledkezett volt fogadásáról, és újra a franczia forradalom eszméinek hirnökévé szegődött.

Egy másik magyar iró is, ki évek óta ugyanazon eszmék szolgálatának szentelte tollát, és később ugyanazon összeesküvés tagjai közé számíttatott: még súlyosabb következményű üldözéseknek volt kitéve.

---

[1]) A két irat egykorú másolata ugyanott.

[2]) A prímásnak 1793. decz. 23-iki felterjesztése ugyanott. — Verseghy pedig deczember 8-án jelenté be a helytartótanácsnak, hogy »testi és lelki ereje teljesen meg lévén törve« visszavonja korábbi kérvényeit.

[3]) Az 1794. febr. 6-án kelt k. leirat az országos levéltárban.

Digitized by Google

Ez *Bacsányi János*, a kassai »Magyar Múzeum« szerkesztője, kinek már jeleztük a szabadelvű irány terjesztése körül kifejtett fáradozásait, és kiemeltük, miként üdvözölte lelkesedéssel a franczia forradalom első diadalait.[1])

Rokonszenve ezen mozgalom iránt nem csökkent később sem. Ellenkezőleg, mély gyűlölet vert gyökeret lelkében azok irán ,tkik fegyveres kézzel akarták annak útját állani.

1792. júniusban írja »*Az európai hadakozásokra*« czímű költeményét, mely híven tükrözi vissza érzelmeit:

Szomorú a lelkem. Még alig derüle
Víg napom s ím újra homályba merüle.
Iszonyú jövendő! rémítő képzések!
Ah mit hoznak reánk a bús végezések?

A társadalom minden szerencsétlenségeért, a népekre nehezedő minden csapásokért, az *uralkodókat* vonja felelősségre:

»Csalatkozott népek fellázadt vezéri!
Ti miattatok foly ennyi ember véri!
De óh lesz oly idő, mely azt visszakéri,
Ha az élet ura munkátokat méri!
Nincs Isten? Nincs a ki vigyázzon reátok,
Dühös vakságtokban tán azt gondoljátok?
Nem dőlhet le porba, minthogy nincs bírátok,
Nemzetek átkával terhelt koronátok?...
Tekintsetek körül vakok! s reszkessetek,
Nem állhat már soká megrendült széketek![2])

Ezen versek, természetesen nem láthattak napvilágot. Kísérletet sem tett közrebocsátásukra. Kéziratban közlé bizalmas barátaival, kiket gondos óvatosságra intett.[3])

És nem ok nélkül; mert a »Muzeum«-ban megjelent versei és egyéb czikkei máris nagy vihart támasztottak ellene. A szomszéd Sáros-megye közönsége hívta fel azokra az udvar figyelmét.

A király, a cancelláriа felterjesztése alapján, elrendelte a folyóirat példányainak elkobzását, a censornak, a kinek jóváha-

[1]) L. az első közleményt.

[2]) Ezen költemény eredetije Aranka levelezései között Gyulay Pál birtokában. Kiadta Toldy F. Bacsányi J. költeményei. 41 l.

[3]) Bacsányinak 1793. február 10-én Arankához intézett levele ugyanott.

Digitized by Google

gyásával a füzetek sajtó alá mentek, feljelentését, és Bacsányinak megidéztetését. [1])

Abaúj-megye hatóságának kellett e rendeletet foganatosítani. Ez lefoglalta a még el nem árusított példányokat, és bejelentette, hogy a könyvnek vizsgálója Novák István tanár volt, ki azóta elhalt. De egyúttal védelmére kelt az írónak. Kiemelte, hogy a »*Francziaországi változásokra*« írt költemény 1789-ben készült, mikor a franczia forradalom vészteljes következményei még nem mutatkoztak szembetünően. Lázító szándékot pedig annál kevésbbé lehet az íróban feltenni, mert ismeretes becsületessége és hűsége a trón iránt. A megye a meleg elismerés hangján szól Bacsányinak a magyar irodalom emelése körül tanusított buzgalmáról. [2])

A *helytartótanács* ezen ügyben is bölcs mérsékletének és hazafias szellemének bizonyságát adta. Pártfogása alá vette Bacsányit. A könyvre nézve azt a véleményt fejezte ki, hogy mivel a példányok mind le vannak foglalva, a további intézkedésnek nem merül fel szüksége. A mi pedig a szerkesztőt illeti, az eleget tett kötelességének, mikor munkálatait censúra alá bocsátotta. És mivel »Abaúj-megye közönségének jelentése szerint a magyar irodalom művelése körül buzgón fáradozik« minden további lépésektől el kellene állani. [3])

Bár ezen felterjesztés is *Sándor Leopold* főherczeg aláírásával ment fel Bécsbe, az udvari cancellária nem vette azt tekintetbe. A Bacsányi személyére, illetőleg intentióira vonatkozó mentséget nem fogadta el, minthogy a költeményben előforduló »felszentelt hóhéri« kifejezés világosan a királyokra vonatkozik, kiket fenyegető hangon figyelmeztet a franczia forradalomra. Enyhítő körülménynek veszi ugyan, hogy a censor nyomatási engedélyét kieszközölte; de ez csak a szigorúbb bünte-

---

[1]) A cancelláriának 1793. márczius 14-én kelt felterjesztése és az április 4-én a helytartó-tanácshoz intézett kir. rendelet az országos levéltárban.

[2]) Abaúj-megye felterjesztésére kelt 1793. június 12-én.

[3]) 1793. július 2-án.

Digitized by Google

téstől mentheti meg. Mindenesetre megérdemli, hogy fogalmazói hivatalától, melyet a kassai kamarai igazgatóságnál elfoglal, megfosztassék, és Abaúj-megye közgyülésén nyilvános megrovásban részesüljön.

A *király* ez alkalommal nem a cancelláriának, hanem a helytartó-tanácsnak javaslatait fogadta el; habár nem mulasztotta el ezen kormányszéket megróni; nem ugyan azért, hogy felterjesztésében Bacsányit védelme alá vette; hanem azért, hogy oly könyvnek »mely egy nagy mértékben lázító helyet tartalmaz, elárúsítását és postai szétküldését megengedte.«[1])

Mindazáltal habár Bacsányi ekként a fenyegető veszélytől szerencsésen megmenekült; ez csakhamar mégis utolérte őt. Az 1793-ik év nyarán kis füzetet készült sajtó alá bocsátani, mely Szentjóbi Szabó Lászlóhoz intézett költői levelét, és ennek válaszát tartalmazta. A kassai censor, Saalhausen báró, nehézségeket támasztott néhány versszakra nézve, a mi kellemetlen szóváltást és levelezést vont maga után.

A censor az ügyiratokat és Bacsányinak hozzá intézett leveleit felterjesztette Budára. Mire Bacsányi is, a helytartó-tanácshoz intézett emlékiratában, panaszt emelt a censúra zaklatásai miatt, és felkérte a kormányszéket, hogy az irodalom munkásait mentse meg az üldözésektől, melyeket szenvedniök kell. Egyébkint készneknek nyilatkozott mindent törölni, a miben megütköznek, és engedelmeskedni a helytartó-tanács rendeleteinek. Ő — úgy mond — Istentől nyert tehetségeit nem akarja az ország kárára használni; hazájának boldogsága képezi fáradozásainak egyedüli czélját. Mikor tollával első ízben lépett hazájának szolgálatába, elhatározá, hogy soha sem fog olyat írni, a mi becsületes emberhez és jó polgárhoz nem illik, és a mit halála órájan meg kellene bánnia.[2])

[1]) A cancellária 1793. július 25-iki felterjesztésén a következő k. resolutio olvsható: »Ich genehmige das Einrathen der Statthalterey, für die es aber gar nicht empfehlend ist, dasz selbe dieses Buch so p. 56. eine höchst aufrührerische Passage enthält, zu veräussern und mittels der Post an die Praenumeranten abzuschicken erlaubte. Franz.«

[2]) 1793. szeptember 19. Kassáról.

Digitized by Google

Azonban ezen contestátiói nem menthették meg. A király most a cancellária korábbi javaslatait fogadta el, és Bacsányit, »mivel a javúlásnak jeleit nem adja, sőt irataiban oly irányt követ és oly nézeteket vall, melyeknél fogva a királyi szolgálatban meg nem türhetni,« hivatalától megfosztotta, és hatósági felügyelet alá helyezte. [1])

Bacsányi, midőn a legfelsőbb elhatározás tudomására hozatott, 1794. február elején Pestre jött, és itt kísérletet tett a nádor közbenjárása által kiengesztelni az udvar haragját. Kérvényt nyújtott be, melyben hangsúlyozza, hogy sem versei, sem a censorhoz írt levelei miatt nem érdemelte meg, hogy »hivatalától és kenyerétől megfoszszák, sőt ezen fölül rosz és veszedelmes honpolgárnak nyilvánitsák, a mi e korban még egy magyar emberrel sem történt.« Ezt annál kevésbbé érdemeli meg, mert mindenkor »egész erejével a haza és király közös javának előmozdításán fáradozott, amint hogy mindig meg volt győződve arról, hogy a hazának és a királynak jóléte elválaszthatatlanúl van összekapcsolva.« [2])

A helytartó-tanács most sem vonta meg Bacsányitól támogatását. Határozottan kifejezést adott azon véleményének, hogy »rosz szándékot« nem lehet benne feltételezni, minélfogva őt »a király kegyeibe és kegyelmességébe ajánlotta.« [3])

---

[1]) Az 1793. deczember 28-án a helytartó-tanácshoz intézett leirat; ennek 1794. január 25-én Abaúj-megye alispánjához és Kassa város tanácsához intézett rendeletei; végre Kassa városának 1794. febr. 5-iki felterjesztése, — az országos levéltárban.

[2]) Bacsányi 1794. márczius 1-én Pesten a nádorhoz intézett kérvényéhez mellékeli a Szentjóbihoz intézett költői levélnek *német* fordítását.

[3]) Az 1794. april 22-én kelt felterjesztés zárszorai így hangzanak: »Ex his sufficienter patet, quod esto quidem ipsi versus dubium sensum recipere possunt, author tamen, in quantum nimirum circumstantiae Consilio L. R. notae sunt, de eo argui haud queat, quod idem versus hos malo quopiam ex fine typis edere voluerit. Cum autem hic loci non constet, an non aliae subsint circumstantiae, quae Maiestatem Vestram ad edendam altissimam suam resolutionem permoverunt, hinc nihil aliud restat, quam... Johannem Bacsanyi, gratiae et clementiae c. r. demisse commendare.«

Digitized by Google

Ezen felterjesztés eredmény nélkül maradt. Bacsányi nem nyerte vissza hivatalát, és gróf *Forgách Miklós*-nak lépett, mint titkár szolgálatába.

XVIII.

A censúrának hivatása nem szorítkozott arra, hogy a szabadelvű munkák kinyomatását megakadályozza: a tiltott könyvek behozatalának és elterjedésének meggátlása is kötelességéhez tartozott. És míg amaz az írói köröket háborította fel, ez a nagy közönség körében terjesztett elégületlenséget.

A hatóságokhoz sűrűn mentek rendeletek, melyek némely különösen veszélyeseknek vélt munkák példányainak felkutatását és elkobzását hagyták meg. A vámhivatalokhoz érkező könyvcsomagokat is gondosan átkutatták, és nem ritkán foglalták le tartalmukat.

Így járt egyszer gróf *Forgách Miklós* is, kivel elbeszélésünkben már többször találkoztunk. 1792. nyarán könyvszállítmány érkezett czíme alatt, mely a franczia forradalmi sajtó több termékeit tartalmazta.[1] A pozsonyi könyvvizsgáló megtagadta azok kiszolgáltatását. Mi ellen a gróf, a helytartó-tanácshoz intézett kérvényében, óvást emelt; kijelentvén, hogy ő a könyveket saját használatára rendelte meg, és hogy a »romlott eszmék az ő lelkében már nem képesek gyökeret verni, minthogy ifjú korától fogva megszokta a legkülönbözőbb könyveket olvasni.« [2]

Nem tudjuk vajjon ezen nyilatkozat csakugyan megnyugtatta-e a helytartó-tanácsot, vagy pedig a folyamodónak magas állására volt tekintettel; annyi bizonyos, hogy ez esetben a könyvek kiszolgáltatását elrendelte.[3]

Ugyanekkor Hamburgból *Laczkovics György* pesti és *Majássy* gömöri alispánhoz czímezett csomagok érkeztek Pestre, melyeknek, a fuvar-levél szerint peres, iratokat kellett volna tar-

[1]) Ilyenek: Republique sans impots. — Theorie et pratique des droits. — Le ci-devant noble. Comedie. — Observations des Favier. — Les crimes des rois de France.

[2]) 1792. szeptember 28. Ujlakról.

[3]) 1792. október 5.

Digitized by Google

talmazniok, midőn azonban Riettaller könyvvizsgáló felbontotta, kitűnt, hogy *Trenk* tiltott munkáinak példányait tartalmazzák.

A helytartó-tanács meghagyta a két megye hatóságának, hogy alispánaikat vonják kérdőre, ezen tiltott könyvek tárgyában.

Laczkovics György nyilatkozatában előadta, hogy ő Trenk Frigyessel régi idő óta összeköttetésben áll, minden kiadványaira előfizet, de nem szólította fel, hogy több példányban küldje meg azokat. Egyébkint meggyőződése szerint, a nemes embernek jogában áll mindent olvasni, és illendő mindent ismernie, »még az államok titkait és a szentek szentét is; hogy képes legyen elfogadni a jót, és visszautasítani a rosszat.« [1])

A megye, midőn e nyilatkozatot a helytartó-tanácsnak felterjeszté, sajnálkozását fejezte ki a fölött, hogy nemes embereket ily ügyekben zaklatnak. [2])

Gömör-megyének magatartása még erőteljesebb volt. Kinyilatkoztatta, hogy nem érezi magát feljogosítva arra, hogy alispánját, a tiltott könyvnek megrendelése miatt, kérdőre vonja. És — így mond — »egész megilletődéssel nézzük a megvilágosodott népeknek az egy kedvező ég alatt lakozó magyar nemzetnek pallérozatlanságárúl elterjedett ítélettételeit; fennmarad ezen vélekedés mindaddig, *valameddig a szabad gondolkodás kötve, a lélek pedig fogva tartatik.*« [3])

Egyébkint ezen megye közönsége már korábban is — október 5-iki közgyűléséből — felszólalt a nyomdászok és könyvárusok irányában megállapított szigorú rendszabályok ellen; bár a megye területén sem nyomda, sem könyvárus nem létezett.

Mivel, ugyanis e kormányrendelet következménye »a szabad gondolatok világ eleibe való bocsátásának megszorítása, az ilyetén megszorítás pedig az éles eleven elméknek, mind az emberi jusnak legnemesebb részének, örökös eltemetésére, a megvilágosodásnak homályosítására és setétitésére, a szabad nemzet törvényinek nevezetes sérelmére, s ezen okokbúl a közjónak ártalmas terhére célozna«: a megye közönsége ezen megszorító

[1]) 1792. deczember 4.
[2]) 1792. deczember 31.
[3]) 1792. deczember 18.

Digitized by Google

rendeleteknek, a jövő országgyűlésig felfüggesztését kéri. »Annyival is inkább, a mennyivel bizonyosabban, hogy az társaságot vagy különös polgárokat sértendőkre nézve a megboszulhatás; az egyébképen botránkoztatásokra nézve pedig a megczáfolásnak útjai az ilyetén vétkes írók ellen alkalmatos s elegendő eszközül szolgálnak.« [1])

A következő évben több más megye is követte e példát. Legmelegebb hangon szólalnak fel, a sajtószabadság korlátozása ellen, Abaúj- és Bihar-megyék közönségei, melyeknek felterjesztései [2]) annyira magukra vonták egy tudós angol utazónak, ki ekkortájt Magyarország nagy részét bejárta, figyelmét, hogy egész terjedelmökben felvette hazánkat ismertető nagy munkájába. [3])

Azonban másfelől voltak oly megyék is, melyeknek kebelében a *conservativ irány* emelkedett túlsúlyra. Ezek a sajtószabadság korlátozását szó nélkül tűrték; sőt a censúra szigorú kezelésére a kormányt még buzdították is.

Így *Baranya*-megye, már néhány nappal Lipót király halála után, önhatalmúlag elrendelte egy, a magyar nemzet történetét és különösen az arisztokratiát gyalázó német munkának [4]) elkobzását, s midőn ezt bejelenté, felkérte a helytartó-tanácsot, eszközölje ki, hogy »a közbiztonság megzavarására alkalmas könyveknek behozatala megakadályoztassék; hivatkozva a szomorú példákra, melyek fennen hirdetik, mikép válhatnak ily munkák a társadalomra vészthozókká. [5])

Néhány hét múlva ugyanazon szellemben ír *Heves*-megye közönsége. Helyesléssel veszi tudomásúl a királynak, trónralépte után, a titkos feladásokra vonatkozólag kibocsátott rendeletét. De midőn a király ekképen alattvalóinak érdekeit akarja a rosz-

[1]) Az országos levéltárban.

[2]) 1793. augusztus 12. és szeptember 30.

[3]) *Townson.* Travels in Hungary, London. 1795. 333—339. ll.

[4]) Grosse Wahrheiten und Beweise in einem kleinen Auszuge aus der ungarischen Geschichte dem Adel und der Geistlichkeit dieser Nation zur Belehrung empfohlen von einem freimüthigen Deutschen. — Frankfurt und Leipzig 1792. — 8r. 264 l.

[5]) 1792. márczius 16.

Digitized by Google

akaratú rágalmak ellen biztosítani: a megye kötelességének ismeri a közérdeket fenyegető támadásokat hárítani el. Figyelmeztetik a királyt azon névtelenül megjelenő munkákra, melyek az egész nemzet ellen emelnek vádakat és terjesztenek rágalmakat. Nem kívánják a sajtószabadság megsemmisítését; de úgy a közjó, mint a magánérdek követeli, hogy e szabadságot a törvények körülírják, mert különben szabadossággá fajúl. A fejedelem és a nemzet között szoros kapcsolat áll fenn. A nemzet ellen intézett sérelem a fejedelmet is éri. Tévednek, a kik azt mondják, hogy a rágalmak nem érdemlik meg az okos emberek figyelmét, s hogy azokat könnyen meg lehet czáfolni. Az emberi természetnek egyik szerencsétlensége, hogy a rágalom könnyebben és mélyebben hat, mint az igazság. Áll ez azon könyvekről is, melyek a vallást és szolgáit támadják meg. A ki a vallás kiirtásán fáradozik: a nemzet létalapjait ingatta meg. A megye felkéri tehát a királyt, hogy az ily könyvek közrebocsátásának és elterjedésének meggátlására a szükséges rendszabályokat léptesse életbe.[1])

Miután pedig a kormány ily rendszabályokat bőven életbeléptetett, találkozott megye, mely ezért köszönetet szavazott. — *Zemplén*-megye ugyanis azon királyi rendeletekben, melyek a nemzetet és jogait becsmérlő könyvek ellen irányultak »a magyar nemzet iránti kiváló hajlandóságának zálogát« látta.[2])

Sőt találkozott még oly megye is, a melyet a kormánynak ez irányban kifejtett buzgalma nem elégített ki, és még többet igényelt. Midőn ugyanis a helytartó-tanács 1792. végén kimondotta azt az elvet, hogy a magánosok által saját használatukra megrendelt könyvekre nem vonatkozik a censúra tilalma: *Bars*-megye közönsége ebben veszélyes liberalismust látott. És felkérte a kormányt, hogy »a szóban forgó üdvös és fölötte szükséges rendeleteket az összes rosz könyveknek különbség nélkül kiküszöbölésére és kiirtására terjeszsze ki, még a magánosok használatára sem engedvén meg azok behozatalát.«[3])

---

[1]) 1792. april 13.
[2]) 1792. augusztus 16.
[3]) 1793. február 23.

Digitized by Google

XIX.

Míg ekképen a sajtószabadság korlátozása és a szabadelvű írók üldözése volt a beköszöntött reactio első nyilatkozása, mely ellen a szabadelvű irány hívei a megyei közgyűléseken bátran lépnek sorompóba: e küzdelemnek nem maradhattak néma tanúi azon férfiak, kik túlzásaik által leginkább idézték fel az udvar aggodalmait.

Martinovics ugyanis, ki Ferencz uralkodásának első hónapjaiban ideiglenesen a császári cabinetben nyert foglalkozást, és egy ideig azzal a reménységgel táplálkozott, hogy itt állandó és előkelő állást fog kapni: 1792. őszén eltávolíttatott, és mint kegyvesztett hagyta el az udvart.[1])

Laczkovics pedig, kit az ifjú király koronázása alkalmával kegyelmességével egészen elbűvölt, midőn később Bécsbe ment, s itt ígéreteire hivatkozva akár katonai, akár pedig polgári pályán hivatalt keresett: csakhamar kénytelen volt belátni, hogy ennek elnyerésére semmi reménye nincs. Újra nyugdíjért folyamodott tehát, de ezt is megtagadták tőle.[2])

Ily körülmények között fokozott elkeseredést keltett fel benne a kormány fellépése a politikai iratok ellen, melyek az ő és barátjának tollából folytak, és őt is zaklatásoknak tették ki. E mellett nem tudta elfeledni azon kellemetlenségeket sem, melyeket neki a censorok, történeti munkájának közrebocsátásánál okoztak.[3])

Laczkovics nem tartozott azok közé, kik a gyűlöletet és boszúvágyát lelkükben el tudják temetni. Kitört az, és bármily áron el akarta érni azokat, kik felidézték. A censúra és a hatóságok gondos őrködését kikerülve, kis *röpiratot* bocsátott közre,[4])

---

[1]) L. a »Századok« 1877. áprilisi füzetét.

[2]) Mindezt hosszasan elbeszéli 1793. január 3-án Szilyhez intézett levelében. (Országos levéltár.)

[3]) L. erre nézve a jelen czikk második közleményét.

[4]) Címe: »Discussio Oratoria in eos qui in librorum Censuram invehuntur.« Névtelenül, év és hely megemlítése nélkül jelent meg. 8-ad rétü 24 lap.

Digitized by Google

mely latin nyelven van írva, de szenvedélyes és cynicus hangja által a »Beszéd« függelékeinek színvonalán áll.

Egészen a censura ellen irányúl, melyet »scytha inquisitiónak« nevez. Az emberiség törvényszéke elé idézi a censorokat, kik ellen azért, mert a II. József és II. Lipót védelmére írt röpiratokat a tiltott könyvek sorába iktatták, a felségsértés vádját is emeli. Majd következnek ocsmány támadások úgy a jezsuiták és főpapok ellen általán, mint egyes püspökök, könyvvizsgálók és tanárok ellen. Dicsőíti azokat a főurakat, nemeseket és tanárokat, kik a szabadelvű irány hívei. Végül kiemeli, hogy nagy azoknak száma, kik II. Józsefet hűségesen szolgálták, de most a főurak és a nemesek által megvetve, két éven át kenyér nélkül hagyatnak. Ezeknek jogos haragja siettetni fogja a theokratia és arisztokratia bukását, mert előbb utóbb »a nemzet javára, *üdvös forradalmat fognak* létrehozni.«

Míg Laczkovicsot kielégíté az, hogy a reactió eszközeivel kicsinyes modorban, hétköznapi hangon, érezteté bosszúját: *Martinovics* a legmagasabb köröket óhajtotta hatalmas szózatával felriasztani és sújtani.

Nyilt levelet írt, mely magához a királyhoz van intézve; és pedig az általa megszokott sensationális modorban, olyképen, mintha az *Gorani*-nak műve volna,[1]) egy olasz íróé, kit forradalmi iratai miatt a franczia nemzetgyűlés honfiúsított.

»Sire! — így kezdi a nyilt levelet — midőn trónodat elfoglalád, egész Európa feszült kíváncsisággal várta miként fogod magadat viselni?« Kik nem ismerték, sokat vártak tőle, s reméllették, hogy ő, József császár tanítványa, nem lesz képes szakítani mesterének bölcsészeti irányával. Ellenben azok, kik közelebbről ismerték, a legrosszabbat jósolták.

Atyját II. Lipótot csak nem rég gyalázattal halmozták el azért, mert a bölcsészeti elveket, a melyek nyomán Flórenczben dicsteljesen kormányozott, megvetvén »a legaljasabb színlelést gyakorlá, Macchiavelismussal és titkos kémek szövetségével élt,

[1]) Litterae ad Imperatorem et Regem Hungariae Franciscum II. de dato 7 Octobris 1792, Reipublicae vero Gallicae anno primo, data a Goriano. Ex idiomate gallico translatae in latinum.

Digitized by Google

hogy a népet igája alá visszaterelje, az arisztokratákat és a felingerelt papságot elaltassa.« Ugyanő rászedte a porosz királyt is »birodalmának természetes ellenségét,« midőn őt a reichenbachi conventióra bírta. Lemondott a keleti szerzeményekről, és azon reményben, hogy Lengyel- és Franciaország rovására fogja magát kárpótolni, szövetségre lépett a franczia nemzet ellen. »És erre ürügyet keresve, hirdetni kezdé, hogy a királyokat fenyegető jakobínusok mindenütt el vannak terjedve; panaszolta, hogy kétszer követtek el mérgezési kísérletet ellene.« De a sors nem engedé, hogy terveit valósítsa. Meghalt, a legrosszabb zsarnok emlékét hagyván maga után.

Mire Ferenczhez fordúl. »Sire — kérdezi — mit cselekedtél atyád halála után?« Elmondja, hogy egészen annak nyomaiba lépett. Tudatlan minisztereinek karjaiba vetette magát, kik trónjának sírját ássák meg, és akaratlanúl elő készítik a forradalmat. Vádolja azzal, hogy míg a lengyelek ajánlatát, kik egyik testvérét trónjukra meghívták, visszautasítá; az oroszszal és poroszszal megújítva a szövetséget, Lengyelország újabb felosztásába beleegyezett.

»Elvakúlt uralkodó! — kiált fel — Míg versenytársaid megegyezéseddel gyarapodnak, te egykor tönkre fogsz menni. A mily arányban növekedik Poroszország hatalma, annálinkább kell tőle rettegned.«

Ausztria, ha csak Franciaország nem hiusítja meg ellenségeinek terveit, a nagyhatalmak sorából ki fog küszöböltetni. Oroszország, mihelyt Lengyelország egy részét elfoglalva, szomszédja lesz, szüntelenül fenyegetni fogja. A nagy zsarnokoknak az a tulajdonságuk, hogy miután a kis népeket felemésztették, egymást rontják meg.

És meglepő éles látás tanuságát adva, így szól a királyhoz: »*Nem gondolod-e síre! hogy Oroszországot azon ambitiosus eszme vezérli, hogy Konstantinápolyban üsse fel trónját? És ha ez megtörtént, nem látod-e előre saját romlásodat? Semmi egyebet nem kell tennie, mint Magyarország alsó részeinek, Horvátország és Slavonia, lakóit értesíteni szándékairól; felszítani a vallási fanatismust, mely ott különben is él, és a nemzetiségi viszonyokkal öszhangzásban áll. Ily módon, rövid idö alatt kiviheti, hogy*

Digitized by Google

a magyaroktól, kikben elnyomóikat látják, elszakadjanak. Bizonyára úgy fogják az oroszokat fogadni, mint felszabadítóikat az aristokratia igája alól.«

Majd áttér a franczia forradalomra, melynek keletkezését ismerteti, és nagy hatalmát jellemzi. Nevetségessé akarja tenni Ferencz királyt, azért mert azt hírdette, hogy Francziaországban vissza fogja állítani a rendet és a királyságot. »Te és a rend! – így szól hozzá — Te, kinek előbb szóról szóra be kell tanulnod, a mit a folyamodóknak válaszolni fogsz... Te, ki az állami titkokat szolgád és feleséged előtt kibeszéled?... Valóban okosabb lett volna, ha azon tanok helyett, melyekben a fondor Schloisznigg és a fanaticus Colloredo oktattak, kezedbe vetted volna a Telemaque czímű könyvet, melyet nálunk a gyermekek is ismernek! Térj eszedre! Tudd meg, hogy hadsereged soha sem fog Párisba eljutni!«

Jósolja, hogy a francziák diadalmaskodni fognak, és felszabadítandják a többi népeket, kik felfognak kelni a zsarnoki önkény ellen, melynek békóiban nyögnek. A francziák saját méltóságuk öntudatára fogják őket hozni, és megtanítják arra, hogy az anarchiának útját állva, a képviseleti rendszert honosítsák meg.

Azután feltéve azt az esetet, hogy a király mindezt belátja, megfelel arra az ellenvetésre, hogy a királynak nem áll hatalmában egyszerre szakítani eddigi politikájával, és sorsukra hagyni Lajos királyt és nejét.

»Eh bien — úgy mond — egész Európa hallatára megmondom néked, hogy én cabinetedet alaposan ismerem. Nagy gonddal kutattam át titkos levéltáradat. Elolvastam Antoinette királyné és a kegyetlen Krisztína összes leveleit, melyek a franczia alkotmány ellen tervezett merényletekről szólanak. Én ismerem pénzügyeidnek helyzetét és jövedelmeidnek mennyiségét. Tudom megítélni mit érnek a magyar csapatok, a melyekben legtöbbet bízol. Mert én ki a legmélyebb titkokba behatoltam, és ismerem azon bűnös eszközöket, melyeket cabineted ezen háborúban fel akar használni. És épen én bátran kinyilatkoztatom néked, hogy terveid korcsszülöttek, az előnyök, melyc-

Digitized by Google

ket vársz, képzeletiek; kormányrendszered a legrosszabb a világon, hadsereged a francziák leigázására elégtelen, kincstárad ki van merülve, eszközeid gyermekesek; Francziaországba küldött emissáriusaid a franczia nemzet felvilágosodott többségének félrevezetésére képtelenek!«

Az ausztriai cabinetet egy század óta nagy tervek foglalkoztatják: megszerezni a Svájczot és Sziléziát, visszaszerezni a magyar korona egykori melléktartományait, Belgiumért Bajorországot kapni cserébe, a német birodalmat feldarabolni. Mindezen czéloknak elérése végett szükséges volt a Francziaországgal való szövetkezés. Ezt vette czélba Kaunitz, midőn XVI. Lajos és Mária Antoinette között a házasságot létrehozta. II. József a franczia barátság iránt meg lévén nyugtatva, Oroszországgal lépett szövetségbe, melynek czélja vala: a törököket Európából kiűzni.

Ez alatt azonban a berlini udvar titkos összeköttetésbe lépett Oroszországgal, az ausztriai ház nagyravágyó törekvéseinek meghiusítására. A porosz cabinet magára vállalta, hogy Belgiumban és Magyarországban az arisztokratiai elemeknek elégedetlenségét a császár ellen szítani, és a lengyeleket, az orosz befolyás kiküszöbölésének ürügye alatt, felkelésre fogja késztetni. Másrészről Oroszország azon volt, hogy fondorlataival a portát József császár ellen háborúra bírja. Ezen jól combinált tervek sikeresek is lettek volna, ha időközben József császárt nem éri el a halál. Poroszország látván, mily szerencsésen csillapítja le Lipót a belgákat és magyarokat, megváltoztatta politikájának irányát, és létrehozta a franczia forradalom elleni szövetséget, hogy ekként Ausztriát megfoszsza azon támasztól, melyet Francziaország-barátságában bírt.

És míg ekként a bécsi cabinetet a külpolitika terén ellenségei kijátszották; az mindent felhasznál, hogy a népeknél a franczia forradalmat gyűlöletessé tegye. Hazugságokat terjeszt a hírlapok útján, és elnyomja az igaz szót. Azonban ez nem tarthat soká. Ha a nép felismeri a miniszterek és papok fondorlatait és a francziákat legyőzniök nem sikerül, saját romlásukat fogják azzal siettetni. A történelem pedig mindazon szenvedésekért, melyek a franczia nemzetre várakoznak, a bécsi cabinetet fogja felelőssé tenni.

Digitized by Google

Végül a nyilt levél áttér az ausztriai ház *magyarországi politikájának* ismertetésére.

Elmondja mikép irányozta az ausztriai ház századokon át igyekezeteit oda, hogy hatalmát Magyarország koronájának megszerzése által gyarapítsa. Ez vezette Albert herczeget, mikor Zsigmond leányával Erzsébettel házasságra lépett, melynek következtében V. László csakugyan elnyerte a magyar trónt. Halála után nagybátyja Fridrik császár és fia Miksa minden eszközt felhasználtak, hogy e trónt visszaszerezzék.

És a nyilt levél szerzője, ép oly nagy tájékozatlanságot mint roszakaratot bizonyít, midőn beszéli, hogy »Miksa és Ferdinánd a törököket akarták Magyarország ellen felhasználni, de a bátorlelkű Zápolya meghiusította ármányaikat. Ekképen a keresztény és katholicus dynastia nem pirúlt Magyarország és az apostoli királyság ellen a törököket hívni segítségül.« Azután röviden leírja mikép igyekeztek az ausztriai házból származott uralkodók a »magyar arisztokratákat« elnyomni. Megemlékezik Rákóczy, Bercsényi és Tököly felől, kik, miként mások is »a haza iránti hűségük áldozataivá lettek.« Felsorolja azokat, kiket az I. Lipót alatt uralomra emelkedett reactio vérpadra vitt. Majd áttért Mária Teréziára, ki hízelegni tudott a nemzetnek és ekképen veszélyes helyzetéből megmenekült. De már utódja II. József megfeledkezett e szolgálatokról, és az arisztokratiának vesztére tört, hogy ezeknek igája alól felszabadítva a jobbágyokat, mindnyájukat magának vesse alá. »Bizonyára ügyesen gondolta ki a tervet: a humanitás czége alatt az orosz zsarnokságot honosítani meg, a melynél a jó törvényeket a bot helyettesíti.« Törekvései meghiúsultak. Kilencz éves tétlenség után feltámadott az elnyomott nemesség, és fenyegető magatartása által kényszerítette utódját, hogy az ősi jogokat megerősítse. A megalázott Leopold ekkor álnok útakon készítette elő a nemzetnek vesztét. De ő sem dicsekedhetett nagyobb eredménynyel.«

»Végre te, sire! cabineted által háborúba bonyolítva, segédeszközökben szükölködve, Mária Terézia nyomaiba léptél! Népszerűséget keressz, a legutolsó nemesnek is kedveskedel, majdnem kivetkőzöl királyi méltóságodból; de ezen alázatosságod négy millió forintba és egész hadseregbe került a magyaroknak.

Digitized by Google

Nőd azáltal, hogy magát megkoronáztatta, és fehér kezeit a bajszos magyarok által csókoltatni engedte, 24,000 aranyat koldúlt ki. És mindamellett ezzel a jó országgal kormányod úgy bánik mint gyarmattal. Megakadályozza iparának és kereskedésének kifejlődését; megfosztja az alkalomtól, hogy magát a magasabb műveltségre, melyre annyira fogékony, felküzdje. De gondold meg sire! ez a nemes nemzet most már figyelmes szemmel tekint reád. A nemesség nagy tömege felismerte, hogy míg te az olygarchiának hízelegsz, és azt kiváltságainak élvezetében fenntartod: a nemesség és a nép zsarnokságod súlya alatt nyög. Ki tudja, vajjon ezen két félnek közös szerencsétlensége nem fogja-e trónod bukását vonni maga után? Uram! a béke és nyugalom, mely államaidban uralkodni látszik, kétes; az előnyök, melyeket biztosítani kívánsz, csak képzeletiek. Te nem birod népeid szeretetét. Az egész világ hirdeti: hogy az uralkodásra képtelen vagy; hogy az emberek, a kik környeznek, romlottak, roszakaratúak és ostobák! Nagy és súlyos igazságokat mondok néked; mert javadat és az emberi nemnek boldogságát kívánom előmozdítani!«[1])

Ezen nyilt levél Martinovics egyéb iratait, mind genialitása és irályának szépsége, mind merészsége és a benne nyilatkozó erkölcsi romlottság tekintetében, messze túlszárnyalja.

Felfogása az európai helyzetről és az ausztriai cabinet politikájának következményeiről, a legkiválóbb államférfiúnak is becsületére vált volna. Előadásának szónoki ereje példányszerű.

Másrészről azonban majdnem iszonyodva kell elfordúlnunk ezen mesteri mű írójától, midőn látjuk mint állítja elő lelketlen zsarnok gyanánt József császárt, kit néhány hónap előtt mint az emberiség legnagyobb jótevőjét, egekig emelve, magasztalt; midőn látjuk, hogy Lipótot, ki őt, a honfitársai által megvetéssel elutasított írót, udvarába fogadva, jótéteményekkel halmozta el, mint embert és uralkodót meggyalázza, és haláláról oly kifejezésekkel szól, melyeket tartózkodnom kellett ismételni.

[1]) A nyilt levél latin szövegének egyetlen ismert példányát kézirati másolatban, az országos levéltár irományai között találtam.

Digitized by Google

Ha az uralkodótól, ki hozzá kapcsolt reményeit nem igazolta, és politikai eszméi ellen irtó háborút viselt, ki őt hivatalától és kenyerétől megfosztotta, elfordúl és elkeseredett harczot indít meg ellene: azt meg tudjuk érteni, és midőn ítéletet mondunk, nem feledkeznénk meg tekintetbe venni az enyhítő körülményeket. De mikor oly uralkodókra, kik politikai eszméinek lelkes pártfogói voltak, és személyes érdekeinek is kedveztek, hazugságot és rágalmat halmoz; azon számítással, hogy felizgassa a szenvedélyeket az *élő* uralkodó ellen: akkor ítéletünk már nem lehet eléggé sújtó.

Martinovics romlottságával egy színvonalon áll vakmerősége. Úgy ír, hogy még ma is, majdnem egy század múlva, a ki ismeri élete történetét, elolvasva nyilt levelét, egy perczig sincs kétségben az iránt, hogy írója *nem lehet* más, mint ő. Mert több hónapon át a császári cabinetben dolgozott, és a külügyi osztályban volt elfoglalva, épen akkor, mikor a Francziaország elleni szövetség és háború előkészületei foglalkoztaták az udvart. Csak is ő mondhatta tehát, hogy az ezen ügyekre vonatkozó levelezéseket és viszonyokat tökéletesen ismeri. Továbbá köztudomású volt ellenséges viszonya Schloisnigg tanácsossal és Colloredo miniszterrel, a kikről oly élesen nyilatkozik. [1])

Annál meglepőbb, és úgy szólván megfoghatatlan, hogy mikor e nyilt levél, — melyet egyébkint csak kézirati példányokban terjesztett — a kormánykörök figyelmét magára vonta, és szer-

[1]) *Martinovics* 1792. márczius 30-án írja Laczkovicsnak: »Je travaille dans les affaires politiques du *Cabinet de Roi.*« És april 19-én Colloredóról így nyilatkozik: »Ce vieillard ... est un fourbe rendu craintif par bigotisme, ignorant par son faible esprit ... Ce veritable Roi ... hait tous les partisans de feu Leopold, de Joseph et de la verité meme ... C'est lui qui me considere comme un mal necessaire, *il voit que je sais tous le secrets du Cabinet, touchant la ligue des monarques d'Europe contre la nation francaise;* c'est poinquoi il me menage ... il craurt que je n'aille pas en France pour y publier toutes le caballes destinés pour forges les chaines du nouveau despotisme a la nation francaise.« Az 1792. őszén reményt táplált, hogy cabineti titkárrá fog neveztetni. Decemberben értesíti Laczkovicsot, hogy »C...s'y opposait en disant, que Joseph et Leopold pouvait bien employer des democrates, mais a present ils deviendraient dangereux.«

Digitized by Google

zőjét a legnagyobb gonddal nyomozták: senki sem gondolt Martinovicsra!

1793. augusztus végén történt, hogy a nyilt levelet, — melyet akkor már széltében olvastak — valaki bemutatta a *főherczeg-nádornak*, oly megjegyzéssel, hogy postán, névtelenül küldetett hozzá, és hogy ugyanezen úton mások is kapták.

A nádor kötelességének ismerte a példányt Bécsbe küldeni. A cancellár, Pálffy Károly gróf, szeptember 2-án tett róla jelentést. »A legveszedelmesebb s legelvetemültebb iratok egyike« gyanánt jellemzi, a melyet még az udvari cancellária ülése elé sem mert hozni, nehogy akár csak címe is köztudomásra jusson. Kétségesnek tartja, vajjon ez irat, mely címében a franczia nyelven írt eredeti szöveg latin fordításának vallja magát, franczia nyelven megjelent-e. Ha csakugyan megjelent, annak lefordítását is bűntetésre méltó cselekménynek kellene tekinteni. De még nagyobb baj volna, ha a latin szöveg az eredeti, és szerzőjét a király alattvalóinak soraiban kell keresni. Javaslata oda terjed, hogy a forgalomban levő példányokat fel kell kutatni és elkobozni[1])

Azonban ugyanekkor a királyhoz is küldetett egy példány, levél kíséretében, mely azt tartalmazá, hogy e veszedelmes irat már mindenfelé el van terjedve, azt németre is lefordították, magyarra pedig most fordítják, és Debreczenben nyomatják; végre hogy ez irat valószínüleg *Bécsből* jutott Magyarországba.

A király ennek alapján meghagyta Pálffy grófnak, hogy a szóban forgó nyílt levelet a cancellária teljes ülésében olvastassa fel, és új javaslatot mutasson be.

A nyilt levél a cancellária szept. 12-ki ülésen olvastatott fel. A tanácsosok »legnagyobb felháborodásuk és utálatuknak« adtak kifejezést. És mivel a királyhoz érkezett feladó levél szerint a lázító irat Bécsből küldetett Magyarországba, azt ajánlák, hogy úgy a bécsi rendőrigazgatóságot,mint a magyar helytartótanácsot nyomozások megindítására kell utasítani; de nem bízván teljesen a helytartó-tanács tagjaiban, megjegyezték, hogy ezen kormányszékkel a nyilt levélnek csak címét tanácsos közölni, nem pedig szövegét is.

Miután a király ezt a javaslatot jóváhagyta, a helytartó-

[1]) Az országos levéltárban.

Digitized by Google

tanács rendeletet bocsátott az ország összes hatóságaihoz, hogy a területükön létező nyomdászok- és könyvárusoknál a netán kinyomatott példányokat foglalják le, és a szerző nevét igyekezzenek kideríteni.

A hatóságok — miként előre lehetett látni — semmi eredményt sem tudtak felmutatni; kivéve Pest város tanácsát. Ez három könyvárusnak vallomását terjesztette fel. Az egyik, Lindauer azt vallotta, hogy nála a nyilt levelet keresték; a másik Weingandt elismerte, hogy ő annak *német* fordítását olvasta, de nem emlékezik többé kitől kapta és kinek adta a példányt; végre *Kilián* hallomás után úgy tudta, hogy *magyar* fordítása Debreczenben sajtó alatt van. [1])

Ennek alapján a helytartótanács utasította Debreczen város tanácsát, hogy a város falai között levő nyomdákban szigorú kutatást eszközöljön. [2]) A tanács sietett válaszolni, hogy a városban csak egy nyomda létezik, mely a város tulajdona, és a tanács engedélye nélkül semmit sem nyomathat. Tiltakozik azon sértő gyanusítás ellen, hogy a tanács megegyezése vagy elnézése mellett, ily veszélyes irat sajtó alá kerülhetett volna. Elégtételt kér, és megvárja, hogy a hamis vád szerzője, Kilián, példás büntetésben fog részesülni. [3])

A helytartótanács úgy ezen, mint a többi jelentéseket egyszerűen felterjesztette Bécsbe. [4]) A király tudomásúl vette azokat, és Debreczen város kívánata tárgyában, kinyilatkoztatá, hogy Kilián könyvárús, ki előadta azt a mit hallott, büntetésre méltó cselekményt nem követett el. [5])

Ezzel az ügy el nem ejtetett. Időközben ugyanis a cancellária jelentést kapott, mely a nyilt levél szerzője gyanánt »bizonyos Szentmarjayt« nevezett meg, ki báró Orczy László kamarai alelnöknél, mint titkár van alkalmazva. Ekkor a főherczegnádorhoz királyi leirat ment, mely felhívta, hogy legnagyobb óvatossággal rendeljen újabb nyomozásokat. [6])

A főherczeg saját irodájának igazgatóját *Barossi* bízta meg a nyomozás vezetésével. Ez mindenekelőtt Hloczek Antal

---

[1]) 1793. okt. 25. — [2]) 1793. nov. 5. — [3]) 1793. nov. 30. — [4]) 1793. decz. 10. — [5]) 1794. decz. 3. — [6]) 1793. decz. 17.

Digitized by Google

kamarai tisztviselőt vonta kérdőre; a ki őszintén bevallotta, hogy a nyilt levélnek *német* fordítását olvasta, melyet Szentmarjay közlött vele, s gyanítja, hogy ez a fordítója. Baross ennek alapján Szentmarjayt hallgatta ki. Ez nyilatkozatában elismerte, hogy a »Moniteur« több czikkét lefordította és barátaival közölte; de a »Literae ad Imperatorem« című iratnak franczia eredetijét soha sem látta, következőleg le nem másolhatta és le sem fordíthatta; de tudomása sincs arról, ki légyen a fordító. Midőn utóbb a nádori irodaigazgató a Hloczek által beszolgáltatott példányt előmutatta, nem tagadta, hogy az ő tőle származik, s bevallotta, hogy két példány volt birtokában, az egyiket több hónap előtt adta egy ügyvéd neki át, kinek nevét *elfelejtette*, a másikat pedig az időközben *elhúnyt* Gyurkovics tanártól kapta.

Baross ezután négy fiatal embert hallgatott ki. Vallomásaikból kitűnt, hogy még *két német* példány volt forgalomban. Az egyik Hadik grófhoz jutott el, és ettől nem vélte szükségesnek bekövetelni, mert »discret kezek között« tudta, ellenben a másikat, mely az ifjak egyikének atyjánál volt, sikerült megszereznie.

Az udvart ezen eredmények nem elégítették ki. A Szentmarjay ellen felmerült gyanút megerősítette az ő saját vallomása mely szerint a »Moniteur« több közleményét lefordította; és mert igen különösen hangzott azon állítása, hogy az egyik példányt oly ügyvédtől kapta, kinek nevét elfelejtette, a másikat pedig oly tanártól, ki már nem élt többé.

A király a nyomozások folytatását rendelte el. [1])

Azonban úgy látszik, ezek sem vezettek eredményre. És a kormánynak csakhamar másfelé, a felfedezett összeesküvésre kellett a hatóságok nyomozásait irányozni. [2])

FRAKNÓI VILMOS.

---

[1]) Az udvari cancellária 1794. január 10-iki felterjesztése és a helytartó-tanácshoz intézett január 27-iki rendelet, az országos levéltárban.

[2]) Ezen összeesküvés megalakulásáról fog szólni a negyedik közlemény.

Digitized by Google

MILLENARIUM

VAGYIS A

MAGYAR ÁLLAMISÁG EZERÉVES FORDULÓJÁRA

884-TŐL 1884-IG.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

Nagy-Magyarország, Lebedia, Etelköz.

A magyaroknak, mielőtt mai országukat megszállták, történelmileg ismert három hazájuk volt. Az elsőnek történelmi s irodalmi neve »Magna vagy Major-Ungaria«, frater Fülöp szerzetes alább idézendő levelében »Vetus Ungaria«, azaz: Nagy Magyarország, Ó-Magyarország, arabok szerint »Baskiria vagy Baskardia« s több ilyenféle eltorzított változattal. Ezen nevek mind egyértelműek, egy országot, egy hazát jelentenek. De a Baskiria név felmegy a keresztény aera első századaiba, ha Pray, a ki azt Annalisaiban nyolcz helyen idézi, a De-Guignesi chinai forrásokat helyesen értelmezte.[1]) Ezek szerint Baskiriát az éjszaki hunok foglalták el s még Atilla korában is annak birtokában valának. Akkori fekvését a »Jajk, Irtis, Oxus, Volga« folyók tájain kellene keresni. Egyébiránt a közbeeső századok homálya minden összeköttetést és folytonosságot a hunkori és magyarkori Baskirország közt ez idő szerint lehetetlenné tesz.

A X. századtól kezdve azonban megszólalnak a történelem tanúságai a Nagy-Magyarországról s az ott lakott magyarokról, vagy arabiasan baskirekről, mint valóságos magyar fajú népről s ezen értelemben folytonos összeköttetést tartanak fenn számunkra. Ekkor már egész bizonyossággal képesek vagyunk a Nagy-

---

[1]) Annal. Vet. I. 58, 59, 60, 63, 86, 88.

Digitized by Google

Magyarország, Ó-Magyarország, vagy mint Aeneas Sylvius mondja Anya-Magyarország és Baskiria azonosságát állítani.

Ezen Nagy-Magyarországnak fekvéséről, sőt némi tekintetben egyes történeti viszonyairól, első sorban az arab írók nyújtanak utbaigazítást. Ibn-Haukal a X. század első felében élt író, ki tudomását, Keleten utazó kereskedő létére saját tapasztalásából merité, így értesít bennünket: »két baskard nemzet létezik, az egyik végső Nyugaton (az ő felfogása szerint, a mi nekünk Keleten van) a volga-bolgárok mögött lakik, kiknek alája van vetve, a másik, mely sokkal népesebb, a bacsinakok (besenyők) szomszédja, török faj, valamint az utóbb nevezett is, a római (görög) birodalom mellett lakik.«[1]) Ugyanezen X. században másik arab író Ibn-Foszlan, ki tagja volt azon küldöttségnek, melyet a bagdádi kalifa 921-ben Almus bolgár királyhoz az iszlam ügyében menesztett, mint szintén szemtanú, hiteles kútforrás. Az ő útleírása szerint Bagdadtól véve, honnét a küldöttség megindúlt, a baskirek tartománya a Kaspi tenger keleti oldalán. Bukar és Charizim (Khiva) országokon túl feküdött s fölebb mellette Volga-Bulgaria terűlt el, hova a bagdadi karaván tizenegy havig utazván, érkezett.[2]) Eszerint Baskiria a Kaspi tenger keleti oldalán egyfelől Bukar és Khiva; másfelől Volga-Bolgárország közt létezett akép, hogy Nagy-Magyarország déliebb, fölötte pedig Nagy-Bulgária északibb szomszédságot foglal el. — Jakut a XIII. század elején élő, szintén arab nemzetségbeli író, ki Ibn-Foszlan úti naplóját megőrzé, annak körűlményesebb felvilágosítására ily jegyzetekkel bővítette azt: »Bulgár, Nagy-Bulgáriának városa magas északon fekszik, Bulgártól Itilig a kozárok fővárosáig, a kietlenekben menve épen egy havi út lehet a távolság, Bulgártól El-Rum (görög) határszélig tíz napi, a baskardok (baskirek) tartományáig huszonöt napi járás van.[3]) Edrizi XII. századi irótól pedig ezeket tanuljuk saját szavai után: »a badsirok (baskirek) két hordára oszlanak, egyik a

[1]) *Jerney*: Tud. Tár. 1844. 157. D' Ohson ily című könyve után: Des Peuples de Caucase. Paris, 1828.

[2]) Jerney Tud. Tár. 1844. 164. Fraehn munkája után: Die ältesten Nachrichten über die Volga Bulgaren. S. Petersburg, 1832.

[3]) Jerney Tud. Tár. 1844. az előbbi [2]) jegyzet szerint.

Digitized by Google

»ghozzok« (uzok?) földének végszélen nem messze a bolgároktól lakik, körülbelől két ezer katonát állítanak talpra... a volga-bolgároknak engedelmeskednek. A másik hordának határa a badzsnakok (besenyők) ezekkel együtt török fajú népnek tartományát éri, szomszédok a görög birodalommal és jobbára békésen élnek velök.«[1]) Szintén két Magyarországról beszél Abulfeda is (1273—1333) híres arab iró, kinek tanútétele azért figyelemre méltó, mert az ázsiai Nagy-Magyarországot arabiasan »Madzsgarianak« nevezi, midőn ugyanazon időben az európai Magyarország népét baskireknek hivja: »Baschkerdi magna gens terris Alemannorum & Francorum interjecta.«[2]) Abulfedának ezen kifejezéséről volt Praynak is tudomása, mert a Hist. Reg. Hung. 1801-ki kiadásában annak alapján hivatkozik reá, mint olyanra, kinél a magyarok neve ismeretes volt. De több más történelmi kútforrásból is világos ezen egyértelműség; mint igen nevezetest csak egye temlítek, Jakutot, a föntebb idézett arab írót, ki az Aleppóban korán tanuló izlam vallású, mai magyarországi magyar fiúkat az arab nyelvszokás szerint baskireknek nevezé.[3])

Midőn ezek szerint az ázsiai Nagy-Magyarországból és abban lakó magyar nép létéről elegendő tudomást szerzünk, nem szabad azon hibába esni, melybe már többen jutottak, azt tartva, hogy ezen Nagy-Magyarország azonos ama magyar földdel, melyben Lebedia név alatt őseink laktak, vagy hogy a X—XIII. századi baskir magyarok, utódi azoknak, kiket a besenyők ősi földjükről kizavartak, de kiknek valamikép egy része ott tudta magát fenntartani. Ezen tévedést helyén volt itt is megbélyegezni.

Az imént elősorolt arab tudósítások egy nevezetes állapotról tanítanak ki bennünket, mely felé érdemes figyelmünket, habár azt föntebb már röviden érintettem, fordítani, arról tudniillik,

---

[1]) Jerney Tud. Tár. 157. ilyen munka után: Geographie d'Edrizi traduit par P. Amadeé Jaubert. Paris, 1840.

[2]) Jerney Tud. Tár. 1842. 81. Hammer-Purgstal közléséből, ki a Magyar Akademiát Abulfedának Reinaud által 1834—40. Párisban kiadott tudósítására figyelmeztette.

[3]) Jerney Tud. Tár. 1844. 157. Fraehn ilyen munkája után: De Chazaris Excerpta ex Scriptoribus Arabicis. Petropoli, 1822. Append.

Digitized by Google

hogy Nagy-Magyarország, illetőleg az ottani magyar nép, már a X—XII. században a volga-bolgároknak, más szóval, a bolgár királynak, milyen volt a nevezett Almus, hatósága alá kerültek; hogy tovább erejökben és népességökben annyira megfogyva találtattak, hogy csak kétezernyi sereget s nem többet tartoztak kiállítani; s ezen állapot akkori időből való, mikor az itteni Magyarország már hatalma magaslatán virágzott. A miből azon következtetés folyik, hogy midőn Nagy-Magyarországban a magyarok ketté szakadása történt, a túlnagyobb rész hagyta el az ős hazát, melynek fejedelme, mint Ibn-Dasztánál van írva, húsz ezernyi lovas sereget képes volt a hadba vezetni.

A Volga-Bulgáriára idővel beálltak a rosz napok s akkori balsorsában Nagy-Magyarország megfogyott népe is osztozni kényteleníttetett. A bolgár uralmat felváltotta az oroszoké, az oroszokét a mongoloké. Ezen három nyomás alatt Nagy-Magyarország és magyar népe végkép elenyészett. De mielőtt ez történt, nemzeti s állami létének kétségtelen jelenségei mutatkoznak már. Ezen tekintetben számba kell vennünk azon történelmi viszonyokat, melyek hullámai között Nagy-Magyarország és népe hánykódtak, szemben más hatalmasabb hódító népekkel. Erről biztos felvilágosítást nyerünk azon néhány bátor és buzgó szerzetestől, mint szemtanúktól, kik a XIII. és XIV. században a kelet országait vallási és politikai tekintetben bejutazták. Ime a tevékenység ezen nemében hasznos szolgálatot tettek a középkornak.

Hét, ilyen a mostani sarki expeditiókhoz, veszélyre s földrajzi nyomozás érdekében némileg hasonlítható utazások emlékezetét tartották fenn a középkori kútforrások. Vállalkozók a dominicanus-predikátorok és minorita barátok valának, kikre a római curia a térítési missiók kötelességét háritotta. Különösen Magyarországból négy ilyen expeditió indult a Keletre II. András és IV. Béla királyok idejében, azon főczéllal, hogy a Nagy-Magyarországban lakó pogány magyarokat a keresztény hitre téritsék. Szabadjon ezen a sors átka alatt sinlő szerencsétlen testvéreink hollétéről és viszontagságairól, melyek súlya alatt nemzetileg és nyelvileg megbuktak, néhány érdekesebb adatot közlenünk.

Digitized by Google

Az első expeditiót négy magyarországi domonkos barát tette meg még II. András király országlása végén. Három évig keresték Nagy-Magyarországot és a pogány ázsiai magyarokat. Hárman minden eredmény nélkül külön tértek haza. Csak a negyedik Fráter Ottó megtörhetlen kitartásával annyiból jutott némi eredményre, hogy a keresett pogány magyarokkal egy másik idegen országban találkozott, kiktől az odamenetelre útbaigazítást nyert, de előbb, hogysem oda indúlna, visszament Magyarországba, hogy ott több szerzetes társakkal egyesülve, a térítési nagy munka folytatására azon pogány magyar rokonokhoz visszatérhessen. De a jó szándék nem teljesülhetett, mert Ottót hazájába visszajöttével nyolczad napra a halál utolérte. Kár, hogy sem ő tőle, sem társaitól nem bírjuk ezen tudósítást, hanem harmadik kézből veszszük azt.

Nyomába lépett a második missió, mely már IV-ik Béla költségén 1237. előtt indúlt a keletre. Ennek tagjai is négyen, azon domonkos szerzetesek közül valók. Fráter Juliánt illeti a columbusi dícsőség Nagy-Magyarország feltalálásáért. E társulat élményeit Fráter Riccard tette papirosra a római curia számára s ez okirat a vaticani levéltárban őríztetik, honnét azt Desericius leírta és kiadta, utána pedig Pray és mások. Említésre méltó adatok abban következők: két társ elállván a missiótól, csak Julian és Bernard fráterek tartották ki állhatatosan s minden viszontagságokkal daczolva, folytatták az utat s már nem messze valának a czéltól, midőn Bernard hosszas betegeskedés után meghalálozott, az őt túlélő Julian azonban nem csüggedvén el, habár mindenből, mi az út folytatására szükséges, kifogyott, elszánta mégis magát tovább haladni s e czéllal egy mohamedán pap szolgálatába beállott, hogy vele Bulgáriába juthasson, a hol is némely bolgár városban összejött egy nagy-magyarországi magyar asszonynyal, ki neki az irányt, melyet követve a magyarokat fogná megtalálni, megmagyarázta. Két napi távolságra feltalálta tehát őket a nagy Etil (Volga) folyónál. Megértették egymást kölcsönösen. A keresztény magyarokrúl tudták, hogy azok tőlük származtak, de hollétüket nem tudták. S habár szívesen marasztalták s hallgatták Juliánt, mikor a keresztény vallásról beszélt nekik, de ő még sem akart köztük megmaradni,

Digitized by Google

tartván attól, hogy ha a halál ott érné, szerzetes társai nyomára nem akadván, a térítés műve nem jöhetne folyamatba. Visszatérésre szánta hát magát s kitaníttatván azon pogány magyarok által biztos utról, melyen haza fogna jutni, karácsony utáni másod nap mai Magyarországunk határát elérte, miután ezen visszautjában hat hónapot töltött volna. Ehhez képest ezen missio körülbelül másfél évet vett igénybe s az 1237-ik esztendő előttre esik; mert Fülöp domonkos prior a szent földön 1237-dik évi levelében már arról tesz említést, hogy Magyarországból négy prédikátor szerzetes az Ó-Magyarországba utazván, onnét azon hírrel jöttek vissza, hogy Ó-Magyarországot — Veterem Hungariam — a tatárok elfoglalták.[1])

A viszontagságok szenvedésében megedzett Julián a nagymagyarországi testvéreknek adott szent czélú ígéretét beváltandó, csakugyan újabb két újabb domonkosi missiót hozott létre, még a tatároknak Magyarországba betörése előtt, körülbelül 1238 vagy 1239-ben. Az egyik társulat, melynek ő volt vezetője, Rómából indult, a másik négy szerzetesből álló Magyarországból. Azon jelentésben, melyet ezen missiókról Fráter Julián a perusini püspök és pápai követnek tett, mind a kettőnek fél utról történt sikeretlen járása van előadva. Említve vagyon ugyan abban, hogy találkoztak a nagy-magyarországi magyarokkal, kik a tatárok elől menekülének s kik hajlandók lettek volna a keresztény hit elfogadására, de a missionariusok részint a susdali orosz fejedelem által a keleti vallás iránti féltékenységből akadályozva, részint pedig a tatároktól féltökben, kik már akkor Nagy-Magyarországot Fülöp prior fennebb érintett tudosítása szerint elfoglalták, volt, nem remélvén, térítési munkálkodásuk sikerét, visszafordúltak s azon rosz hírt hozták a susdali orosz fejedelemtől, hogy a tatárok ellene, illetőleg Magyarországba készülnek.[1])

Íme ezekből állanak a négy magyar missiónak összes eredményei, melyek a kereszténység terjesztésére nézve teljesen med-

[1]) Praynál Ann. Vet. III. 316. Fülöp prior levelét Alberik krónikája és Leibnicz után idézi Cornides Vind. Anonymi Budae, 1802. p. 241.

[1]) A jelentést, Dudik által a vaticani levéltárból nyert példány után közlötte *Wenzel* Árpádk. Okm. Tár. VII. 554.

Digitized by Google

dők maradtak, de Nagy-Magyarország fekvése és az ott lakó nép magyarsága iránt mégis némi félszeg tudósítást hoztak magukkal.

Több felvilágosítást nyerünk Nagy-Magyarország és népéről azon három expeditióból, melyeknek kettejét a római curia, egyet pedig Lajos franczia király 1246—1254 közt a mongolokhoz menesztettek. IV. Incze pápa az egyik követség vezetését de Plano-Carpini minorita barátra és frater Benedek lengyel domonkosra, mint tolmácsra bízta volt, a másik követségre pedig négy domonkos barátot küldött, kik közül Frater Ascellinus és Simon irásba foglalták a tapasztaltakat. Nem annyira a térítési, mint inkább a tatár-mongol hódítási tervek kikémlése volt küldetésük czélja. De Plano-Carpini jelentéséből csak azon rész vagyon meg, melyben a tatárok jellemzése és győzelmi eredményik mondatnak el, a jelentés azon része pedig, mely az utazási élmények s a megbizás teljesítésére vonatkozott, vagy lappang még a vaticani levéltárban, vagy veszendőbe ment. Eszerint nem sok az, mit azon jelentésben Nagy-Magyarországról találunk s csak enyiből áll: hogy a tatárok által elfoglalt országok és meghódított népek közt, ott van nevezve Baskiria is, azaz Nagy-Magyarország. »Baschart hoc est Hungaria Magna.« De mivel ezen utazás egy évig és négy hónapig tartott, feltehető, hogy a most hiányzó naplóban több más Nagy-Magyarországot és népét illető adatok is foglaltattak, mint azt a vele egy időben utazó másik követségnek jelentése sejtenünk engedi. De Plano-Carpini keleti utazásáról megemlékezett a nyolcz évvel később nyomában menő Rubruquis franczia király követe.

A pápai másik követség Nagy-Magyarország földrajzi fekvésére nézve az előbbinél valamivel gyümölcsözőbb. Rómából indúlt, cseh meg lengyel földön végig menve, Waszilko orosz fejedelem székhelyére jutott, ki őket Kievbe, akkor az orosz föld fővárosába s onnét a tatárság határához, a Dnieper folyó mellékére, kisérteté. Tárgyunkat érdeklőleg a jelentés ezeket tartalmazza: azon roppant földterületet, mely a Jajk, Volga, Don és Dnieper folyók közt elterjed, akkor a kumánok tatár fennhatóság alatt birtokolták s Cumaniának lőn irodalmilag nevezve, mely egykor több, kivált ugor fajú népek hazája volt,

Digitized by Google

többi közt a magyaroké is Lebedia néven. Szomszédságait pedig így írták körül: éjszakról Oroszországon (Dnieperen) túl a morduinok földe, Nagy-Bulgária és Nagy-Magyarország, azaz baskirek hona környezik, túl a baskireken vannak a parosita és samoget népek, délről szomszédok az alánok, cserkeszek, kozákok, a görög birodalom, Konstantinápoly, tovább némely kevésbbé ismert népeken túl a georgiánok, örmények és osmanli törökök. Nyugot felől mai Magyarország és Oroszország. Némi tájékozást nyújt ugyan a homályban, de nagy pontossággal nem bir ezen rajz, mert a keleti szomszédságot egészen mellőzi, vagy tévesen adja elő. Habár megengedem, hogy ezen követség Cumania térségét, vagyis Dniepertől a Jajk folyóig átalutazta, de hogy tagjai azon túl a Nagy-Bulgáriát s ennek szomszédságában a Nagy-Magyarországot, akár pedig még messzebbre éjszaknak a samojedek földét is érintették volna, azt sem magok nem mondják, sem azért is föl nem tehető, mivel utjuk Cumaniatól Keletnek a tatár-mongolok felé irányúlt. Tartott ezen követség körülbelül két évig és érdekesen van az expeditió tagjai, Ascellinus és Simeon barátok által leírva.[1])

Legtöbb tudósítást meríthetünk Nagy-Magyarországról és népéről azon követség jelentéséből, melyet Szent-Lajos franczia király 1253-ban a mongol fejedelemhez útnak eresztett, Rubruquis Vilmos minorita barátot bízván meg a követséggel. Bő jelentéséből bennünket magyarokat érdeklő következő adatok érdemelnek figyelmet: az Azovi és Fekete tenger, Don (Tanais) és Etil (Volga) folyók mellékén akkor már tatárok és kumánok — vagy tatárosított kumánok — tanyáztak, el volt pedig ezen roppant földterület kegyetlenül pusztítva, hol keresztül utaztukban, ugymond Rubruquis, csak eget és földet, de semmi állandó emberi lakást és épületet nem láttak a küldöttek, sátorok alatt lakott a nép s a legelő bősége után egy helyről a másikra költözött. A Casaria tartományt elhagyva, dél felől a tenger, éjszakról pedig a rengeteg síkság közt, mely húsz napi terjedelmű s hol sem hegy, sem erdő, sem kő nincsenek, csak buja legelő, a Capchat nevű kumánok legeltették barmaikat. A Duna torko-

[1]) Fejér Cod. Dipl. T. IV. vol. I. 421.

Digitized by Google

latától a Don folyóig két havi járás a távolság, sebesen nyargalva. Túl a Donon gyönyörű a föld, erdőben és vízben bővelkedő. A Don és Etil között kumánok, tatárok és más fajú népek barangolnak. Elhagyva Etilt, mely Nagy-Bulgáriától folyik, keletnek fordúlva, tizenkét napi utazás után Jagag (Jajk vagy Irtis ?) folyóhoz érkezett a követség; ezen nagy folyam éjszakról a Pascatir (Baskir) vagyis Nagy-Magyarországból szakad s ömlik a Kaspi tengerbe: »venit ab aquilone de terra Pascatir, descendens in predictum mare.« Kétségtelen, hogy ezen földrajzban a magyarok két első történelmileg ismert hazájának, ugymint a Nagy-Magyarországnak és Lebediának nyomai észlelhetők. Kivált, ha figyelmünket nem kerüli el Rubruquis azon ismételt tudósítása: hogy a követség a Don folyónak tengerbe szakadásánál árkos földgátony — vallum — mentében haladott, mely egyik tengeröböltől a másik öbölig vonúlt. Ebben ugyanis ráismerhetni Ibn-Daszta azon kilenczedik századi tudósítására, hogy a kozárok a régibb időben a magyaroktól földgátonnyal rekesztették el magokat, mi világos nyoma az ott feküdött Lebediának.

Eddig a franczia követség maga tapasztalatait írta le, de a mi most következik, azt másoktól merítette. Mondja tudniillik: hogy a Pascatir (Baskir) és hungarok nyelve egy. De ezt csak azon magyar dominicanus-predikátor szerzetesektől tudja Rubruquis, kik a tatárfutás előtt ott a Keleten jártak. »Quod dixi, irja R. de terra Pascatir scio per fratres predicatores, qui iverunt illuc ante adventum tartarorum.«[1]) Ezen pascatiri magyarok nyelvéről való tudósítás tehát nem a lebediai, hanem a nagymagyarországi magyarok maradványairól értendő. — Azonkép figyelemre méltó is Rubruquis jelentésében annak feljegyzése, hogy Nagy-Magyarország a tatárok által meghódítás előtt a bolgárok és saracenek igája alatt állott s azon pascatiri magyarok közül többen saracenekké lettek. Fontos jelezés ez, melyről még sem Ibn-Haukal, sem Erizi araboknak föntebb idézett feljegyzéseik szerint nem volt tudomásuk s így későbbi keletű esemény, mely arról nyújt eddig nem ismert tudósítást, hogy a baskiri magyar maradványok elolvadása már a XIII. század köze-

[1]) Fejér Cod. Dipl. T. IV. vol. II. p. 278.

Digitized by Google

pén folyamatban volt s azon irányban a teljes szétmálás végződött. Minél fogva nagy nehézségbe ütközik annak feltevése, mit történetíróink Aeneas Sylvius, Mátyás király és Herberstein korbeli adatok szerint emlegetnek, hogy még a XV. és XVI. században is magyar nyelvű lakosok találtattak az egykori Nagy-Magyarországban. De most még felelni kell azon kérdésre: milyen nép volt azon saracenok, kikbe már a XIII. században beolvadni kezdettek szegény ázsiai testvéreink, a baskiri magyarok? Rubruquis azon saracenek alatt másokat nem érthetett, mint azon nemzetet, a melybe a baskirokat most beolvadva találjuk, tudnillik török-tatárokat, török-tatár nyelvű keverék népet. Ezen beolvadás emlékezete fennmaradt a szomszéd népek hagyományaiban és az irodalomban is, de ez nem az ős magyar nyelvre, hanem inkább csak a nemzet régi nevére vonatkozott. Például még 1329-ben XXII. János pápa több keleti népekhez intézvén bulláját, azok közt az ázsiai ungarokat is, — még pedig a keresztényeket, — említi, sőt akkori fejedelmükre, Jeretannyra rá fogja, hogy a katholicus magyar királyok véréből származik és a keresztény vallásra térni óhajt, minél fogva tudatja vele a pápa, hogy a keletre és hozzá Jeretannyhoz egy püspököt és predikátori, meg minorita rendűeket küldött s azokat megbízá a keresztény hit tanításával és térítéssel.[1]) De ezen egy eseten kívül a keleti missiók pápai okmányai közt, valamint a magyar dominicanusok és minoriták kútforrásaiban nincs többé nyoma az ázsiai magyarok maradványainak.

Az eddigiek szerint tehát Nagy-Magyarország vagyis Baskiria volt a magyar fajnak első történelmileg biztosan ismert hazája. Ebből rajozott a második. Ezen rajzás módját és idejét kell itt vizsgálat alá vennünk.

De előbb számot kell adnom azon hézagról, mely ama kérdés tüzetes tárgyalásának mellőzése miatt jelen értekezésemben támad: tudniillik volt-e a magyar nemzetnek, mielőtt Nagy-Magyarországot lakta, még egy régibb hazája? Történeti adatok hiányában ezen kérdés inkább praehistoricus mint historicus ter-

[1]) Raynald XV. T. 397. No. 96. után Horvát Istv. Tud. Gyüjt. 1838. 9. füz.

Digitized by Google

mészetű. Még azok is, kik a magyart ugor fajnak és Ugriát Jugriát a magyarok legősibb hazájának véleményezik, nem képesek azon nehézségeket megoldani, melyek ezen vélemény ellenében sikeresen támaszthatók. És habár egyrészről Nagy-Magyarországnak Baskiriával azonossága már kétségtelen érvekkel van kivíva, de másrészről Nagy-Magyarországnak Ugriával vagy Jugriával egysége ez idő szerint még a hypothesisek országába tartozik; mi fölött szépen lehet értekezni, mint tényleg ez megis kísértetett, hanem alkalmasint sok víz fog a Dunán lefolyni, míg ez a tudományos világban hitelre talál. Hasonló kielégittetlen eredménynyel folytak s folynak azon más kísérletek is, melyek a magyarok ősibb fészkét Nagy-Magyarországnál, Parthiáig, Dsungariáig s ilyféle szédelgő magasságig viszik föl. Ezen kérdések vitatását mellőzve, visszatérek azon vizsgálathoz: mikép és mikor jutott Nagy-Magyarország magyar népsége a második hazához, Lebediához?

Az ugor, sőt általában a keleti népek rosz tulajdonát tette az, hogy magok közt háborúskodva, több felekezetre vagyis népszakadékokra oszlottak s egy nagy helyett több külön országot alkottak. Ezt hagyták már gyászos örökségül az utódoknak a hatalmas hunok. A volga-bolgárokról is tudva van, hogy több ág elszakadván az anya-nemzettől, a második a dunántúli Bulgáriát alkotta. A hatalmas kozárok közt is belháború ütvén ki, annak következtében egy egész nemzetség, a kabar vált el tőlük és csatlakozott a magyarokhoz. A rettegett besenyők azonkép két részre oszlottak, az egyik rész megmaradott az ős hazában, a Volga és Jajk közt, a győzelmes uzokkal (kunokkal?) egy testbe olvadva, a másik nagyobb rész, mely nyolcz nemzetségből állott, a kozárok által kivettetve hazájukból, Nyugat felé vette utját. Ennyi példa után koczkáztatható azon föltevés, hogy a nagy-magyarországi magyarok közt is nem kül, hanem oly belháboru okozta a nemzet ketté válását, mely szerint a kisebb rész az ősi fészekben megmaradott, a több nemzetségből álló nagyobb rész pedig, a bolgárok, kozárok, besenyők példáját követve, Nyugat felé ment keresni uj hazát. Ezen egyenetlen megoszlásnak alapját, mint följebb előhoztam, az teszi, hogy Ibn-Daszta szerint a lebediai magyarok feje húszezerből álló lovas sereget tudott talpra

Digitized by Google

állítani s függetlenségét képes volt fenntartani; a midőn Ibn-Haukal X-ik századbeli és Edrizi XII. századi írók tanúságánál fogva a nagy-magyarországi baskirek a bolgár felsőség alá kerűlvén, csak két ezernyi hadat állítottak. Ezen arány tehát azt is mutatja, hogy Nagy-Magyarország neve inkább ráillett volna mai hazánkra, illetőleg a nagyobb nemzettestre, mint azon gyöngébb ázsiai testvérek országára és népére.

Az idő kérdését, melyben a magyar fajnak ezen kettéválása ment véghez, egyszerre fogom tárgyalni a második haza viszonyaival.

A magyar fajnak második hazáját a görögök Lebediának keresztelték. Ez is, mint a többi magyar nevek a byzanciak által el van torzítva. Ibn-Daszta, ki a maga korabeli, vagyis a kilenczedik század közepére eső viszonyokat megírta, azon a helyen találta a magyarokat, mely a Lebediára illik. De a mit ő ír, az gyökeresen megingatja Constantin császár tudósítását, vagy inkább az átírók hibáját a magyarok három évi tartózkodásáról Lebediában. Már a tudós Thuman képtelenségnek tartá a három esztendőt, szemben azon eseményekkel, melyeknek Lebedia színhelye volt s melyek pár századot, vagy legalább több nemzedék tartamát tettek szükségessé. Azóta ujabb adatok és érvek még erősebben szólanak a három évi czáfolat mellett. Ilyen Ibn-Daszta tudósítása arról, hogy a kozárok régi időben a magyaroktól és más szomszéd népektől féltükben árkos földhányásokkal elsánczolták magokat. Már maga ezen tény hosszabb időfolyamot kell hogy feltételezzen, melynek a IX. század első harmadában a besenyők ellen emelt Sarkel vár építését megelőzni kellett, a a mennyiben észszerűleg felállitható, hogy csak akkor nyúltak a kozárok ezen erősb védeszközhöz, mikor az árkos sánczok a besenyők becsapásait a kozár birodalomba nem voltak képesek föltartóztatni. Tovább a kozárok és magyarok közt egykor gyakori harczok folytak, ezekre következtek békekötések és jó szomszédság állott be a kiengesztelt felek közt, mire a magyarok a kozároknak »minden« hadjárataikban hű társai lesznek. A »minden« sokat jelent, a sok pedig hosszú időt igényel. Van még más bizonyíték is arra, hogy a magyarok Lebediában sok időn át laktanak, Ibn-Daszta korában a magyarok lebedi laktukban

Digitized by Google

»minden« (sok) szomszéd szlávok fölött uralkodván, azokat hadi fogolykint nehéz adózásokkal terhelték s ha a szlávokkal háborút viselvén, foglyokat ejtenek; a Fekete tenger hosszában a Karch nevű kikötőbe vitték, hol a görög kereskedők vártak reájok s a foglyokért cserében adtak a magyaroknak tarka gyapjú-szőnyegeket s egyéb árúkat. Lehettek-e ezen lassú kifejlést kivánó állapotok rövid három év eredményei? ki merné ezt állítani?

A középkorban élő népeknek egy hazából a másikba költözését nem szabad a mostani felfogással mérnünk; s habár a nomad népek sem voltak egészen érzéktelenek azon földterületek iránt, melyek nekik és nagyszámú lábas állatjainak élelmet és menhelyet nyujtottak, de másfelől azon roppant néptelen pusztaságok és ürességek, melyek akkor a népvándorlások és irtó háborúk következtében napirenden voltak, nagyon kinálkozó alkalmul szolgáltak a költözőknek új lakhelyek megszállására. Ezt szem előtt tartva, vizsgáljuk meg: hol feküdt és milyen volt Lebedia s mit nyujtott a benne lakó magyar nemzetnek?

Ibn-Daszta egykorú tanúsága szerint a nagy területű Lebediaországot keletről a besenyők, nyugotról a volga-bolgárok csegel nevű ága környezték, keletről érintette az a kozárokat is (Cherzonra támaszkodva) dél felől pedig lenyúlt a Fekete tengerig, hova Lebediának két folyója szakadott, melyek közül az egyik nagyobb a Dzsihun folyónál s ezen meg nem nevezett két folyam közt terül el a lebedi magyarok földe. Ennyi mit az említett arab író leírásából tudunk Lebedia fekvéséről. Ámde van két jeles irónk, kik nem kötik magokat Ibn-Daszta szövegéhez, hanem túl rajta Lebediának más határokat szabnak. Egyik Rössler, ki Chvolsont Ibn-Daszta kiadóját azért hibáztatta, hogy a szövegbe nem ékelte zárjelek közé, a mit bizonyos Schukr-Allah író odavalónak gondolt s így fejezett ki, hogy azon két folyó közül az egyik Vafa, a másik Itil, mely nagyobb Dzsihunnál. Rössler első alatt a mai Bug folyót, Itil alatt pedig a Dniepert érti. Mindez merő önkénykedés, melynek társaságába vonta más jeles irónkat is, ki a Magyar Ethnographiában Ibn-Daszta szövegét ugy reproducálta, mintha ott az állana, hogy a magyar földnek a Fekete tengerbe ömlő két nagy folyója van s a nagyobbiknak neve Dzsihun, nyilván ugymond a Dnieper. Bocsá-

Digitized by Google

natot kérek, ez ott nem áll, mert ott sem két nagy folyórúl nincsen szó, sem az, hogy azok egyike Dzsihun, hanem csak az áll, hogy a két meg nem nevezett folyó egyike nagyobb mint a Dzsihun, tehát nem Dzsihun.[1]) Adjunk még Constantin császárnak is részt Lebedia határi elsorolásában, ki szerint az közel esett a kozárokhoz. Keresvén e közelséget, megtaláljuk azt a Cherzon félsziget nyugot-déli szemszédságában, a hol a magyarokat a kozárokhoz térítőképen küldött Constantin, később Cyrill 861-ben találta, midőn azok földén keresztül Cherzonba utazott, hogy a kozárok nyelvét ott megtanulhassa. E jámbor pap életírója feljegyzé, hogy azon utjában ejtett magyarok fenyegetve fogadták, de imádsága által lecsillapodának.[2])

Összesítvén mindez adatokat, Lebediának következő negativ és positiv határait jelezhetjük: amazok szerint nem fekhetett Lebedia sem a Volga folyónál, sem a Kaspi tengernél; hanem feküdött az utóbbiak szerint a Cherzon félsziget közvetlen érintésében, lenyúlva a Fekete tengerig, két, a Pontusba ömlő folyók közt; mivel pedig a Fekete tengerbe, kelettől nyugatnak menve, a Dontól kezdve e nevezetesebb folyók: a Dnieper, Bùg, Dnester, Prut és Szeret délnek tartva ömlenek, világos, hogy ezek közül valamelyik kettő környezi Lebediát. Földrajzi és statisztikai viszonyai szerint Lebedia így jelezhető: térsége terjedelmes, erdei rengetegek, telve mindenféle vadakkal, vizenyős tág legelői lovak és szarvasmarha ezreinek eltartására és nevelésére kifogyhatlanok, gabona földje bőséges, mit hihetőleg hadi foglyaikkal dolgoztattak, haldús vizei kivált télen alkalmasak halászatra, népessége elég, mit az bizonyít, hogy fejedelmüknek húszezernyi lovas serege mindig készen áll az elindúlásra; kereskedése, mint akkor mindenütt az északkeleten, nem virágzó ugyan, de kevés szükségeik fedezésének megfelelő, mert úgy hajókázható folyói, mint a Feketetenger vizei is nyitva állottak csere-

[1]) Rössler E. Roman. Stud. 155, 363. Hunfalvy P. Magy. Ethnog. 201, 203. Maga a szöveg is bizonyítja, hogy a Dzsihunnak a magyarok földén kívül kelletett folyni, tehát Dniepert alatta érteni nem lehet.

[2]) Dümmler Südost. Mark. Oest. Arch. Gesch. X. 58. Gesch. des Ost-Fränk. Reich. II. 439. Rössler Rom. Stud. 152.

Digitized by Google

kereskedésének. De társadalmi és állami tekintetben Lebedia boldogtalan haza volt. Sok veszedelem érte ott a magyarokat, miről alább többet.

Constantin császár tudósítása szerint Lebediában a magyarság a hazájukból kiűzött besenyők által megtámadtatván és legyőzetvén, ezen réglakta földet a győzőknek átengedni kényteleníttetett, s még hozzá azon szerencsétlenség is érte, hogy az amúgy is már a Nagy-Magyarországban megfelezett nemzet, most ismét másodszor kettévált s egy része Persia felé vándorolt, míg a másik rész meggyengült állapotban uj hazát keresendő nyugotdélnek fordúlva, Atelcusut megszállotta. Ezen másodszori szakadást nem lehet egynek tartani a Nagy-Magyarországban történt elsővel; mert Nagy-Magyarországban a kettéválás után is még egy rész ott maradott, további létét folytatandó, Lebediát pedig a besenyői vereség után egészen kiüresítette a magyar faj. A túlság és álomhüvelyezés vádjától nem menthetjük föl Prayt, ki a Persia felé költözött magyar szakadéknak a mai török nemzetben utódokat adott, holott sokkal több érdemet aratott volna a hazai történelem tág mezején, ha összegyűjti azon adatokat, melyek arra mutatnak, hogy ezen kelet felé húzódó magyar testvéreink, később vagy egészben, vagy nagyobb részt a mai Magyarországba költöztek és a nagyobb nemzettesthez visszacsatlakoztak, miről igénytelen nézeteimet a maga helyén elő fogom adni.

Atelcusa vagy Etelköz harmadik hazája a magyaroknak. Constantin császár tudósításán kívül, ezen rövid idejű hazáról más kútforrással nem bírván, szükséges azt fenekéig kiaknázni. A bársonyban született író onnét indúl ki, hogy a magyarok a besenyőktől szenvedett vereség folytán kiszoríttatván Lebediából, ketté váltak s egyik rész keletnek Persia felé, másik nyugotnak Lebedias (Előd) első vajdával Atelcusa vidékre ment lakni, hol most (950.) a paczinacziták nemzete lakik; azon hely tovább, melyet a turkok elfoglaltak, az ottan keresztül folyó viz nevéről Atel és Kuzunak neveztetik, a hol most, (950.) ismétli a kifejezést Constantin, a paczinacziták laknak; de némi idő múltával a paczinakok megint megrohanták a turkokat Atelkuzuban és elhajták onnan Árpáddal együtt. Ez csak része annak, mit e tárgyról a császár közöl, más helyen pedig, előbbi tudósításával ellen-

Digitized by Google

kezőleg, az egyesült bolgárok és besenyők által okozott pusztítás miatt elköltözötteknek mondja a magyarokat oda, hol Szvatoplug Moraviája volt egykor. E szavak szerint kétszer vesztették el volna a magyarok Etelközt és kétszer mentek volna onnét új hazát keresni s mind kétszer Szvatoplug Moraviájában telepedtek le volna. Ilyen sületlen ferdeséget ép eszű írótól feltenni nem lehet. Azt kell tehát elfogadni, hogy az átíráskor corrumpaltatott az eredeti szöveg, s más felel meg a valóságnak, t. i. az, hogy a besenyők magok zavarták ki a magyarokat Etelközből, a bolgár pusztítás pedig sokkal később, nem is Etelközben, hanem már a Duna menti új magyar hazában követtetett el. A Constantin első tudósításának hitelességét erősítik a fuldai és metzi Annalisok is, úgy azon érveink, melyek alább a bolgár pusztításnak 893. év után történtéről elő lesznek adva.

Atelkuzunak fekvését meghatározandók, az Atel folyóban kell a vezető kalaúzot keresnünk. Közönségesen azt tartják, hogy a Volgát nevezték a középkorban »Atil, Etil, Itil, Til« néven. A bulgárokról tudva van, a kilenczedik és tizedik századbeli arab írókból, hogy ők Volga jelzésére az Itil nevet használták. A dominicanus és minorita szerzetesek, kik a XIII-ik században a keletet bejárták, majd Volga, majd Etil, Etilia nevekkel élnek. Kézai szerint a magyarok a Don (Tanais) folyót Etel-nek hivták. Pray az erdélyi Alutat tartja Constantin Atil vagy Etil neve alatt lappangani. Rössler Itil alatt a Dniepert gondolja, de hozzájárúl azon nézethez is, hogy Keleten az Atel, Etel, Atil, Etil, Itil nevek alatt minden nagy folyót értettek a középkori népek.[1]) A mi hazai történetíróink két felé oszlanak, némelyek onnét indúlva, hogy az Atel, Atil, Itil, Etel, Tel nevek a tatár nyelvekben folyót jelentenek, a Volgát is mint azon táji legnagyobb folyót részesítik ama nevekben, de általában is a folyó vizekben bővelkedő tájakat és tartományokat szintén Etelközöknek nevezték a Constantin-koriak. A másik oldalon állanak Hammer-Purgstall követői, kik Atel vagy Etel alatt mást, mint Volgát nem akarnak érteni, Kuzu helyett pedig Uzut tartván helyes írásnak, azt Dnieperre értelmezik, melyet a törökök most is Uzu-

[1]) Rössler Roman. Stud. 155.

Digitized by Google

nak neveznek. Ezek szerint Atelkuzu a Volga és Dnieper között terült el volna, mi Constantin előadását egészen tönkre tenné.[1]) Ezen ellentétes nézetkülönbségeket csak úgy hiszem tisztességesen elintézhetni, ha a magyarok második és harmadik hazájok fekvését és határait együttesen vizsgálat alá veszem s következő pontokra osztom a tárgy részleteit:

Első pont: a magyar nemzetnek történelmileg első hazája a Nagy-Magyarország, arab íróknál Baskiria, hol a kilenczedik századot megelőző időkben lakván, ketté vált s egy része az ős fészekben megmaradván, még a XIII. században is ott folytatta létét, a másik rész pedig kiköltözött Lebediába.

Második pont: Ezen Lebediában a magyarok szomszédi egy felől a besenyők, — török faj, — hatalmas hadakozó nép, kikkel ekkor a magyarok békességben éltek, sőt a kozárok ellen velük együtt működtek.

Harmadik pont: a besenyők Ibn-Daszta korában vagy is IX. század közepén a magyarok és kozárok szomszédságában az Atel és Geich (Volga és Jajk vagy Ural) folyók mellékein lakván, gyakrabbi betüréseikkel a kozárokat magok ellen felingerlik, kik szövetkezvén az uzokkal, döntő ütközetben legyőzik a besenyőket és lakhelyükről őket elűzik.

Negyedik pont: az ős lakhelyükről, Atel és Jajk folyók mellékéről elűzött besenyők, megtámadják a magyarokat Lebediában, legyőzik és elfoglalják azt maguk számára, a hontalan magyarok pedig nyugot irányában új hazát keresnek, a harmadikat s megtalálják azt Etelközben, honnét az utánok követő besenyők ismét kizavarják s Etelközt is magukévá teszik. Constantin császár három helyen is erősíti, hogy a hol az ő korában (912—959.) a besenyők laktak és birtokoltak, azt mind a magyaroktól foglalták el. Ha tehát tisztába hozhatjuk a besenyők Constantin kori telepeik fekvését és szomszédságait, kivívtuk a két magyar haza, a Lebedia és Etelköz együttes fekvésének tudását is.

Mielőtt azonban a besenyők Constantin-kori európai lakhelyeiket és birtokukat előadnám, emlékezetbe kell hoznom azon fennebbi állításomat, hogy Lebediát a Nagy-Magyarországgal, tehát a magyarok második hazáját az elsővel összetéveszteni

[1]) A Magyar Tud. Társ. Évkönyvei III. k. 130.

Digitized by Google

nem szabad, mit az előadott határok és szomszédságok különbözése is biztosít. Meg kell továbbá jegyeznem, hogy Constantinnak a besenyőkre vonatkozó tudósításai, habár elszórtan kezelve a legteljesebbek s hasonlíthatlanúl több érdeket, tapasztalást, avatottságot tanúsítók, mint a magyar ügyek gyakran félszeg előadása. Ezt előre bocsátván, Constanstin leírójával kezünkben, a besenyők egykori magyar eredetű lakföldét a X. század első felében következő helyeken találjuk: a Dnieperen túl kelet és észak felé négy besenyő törzsnek lakfölde kiterjedett az uzok, kozárok, alánok országáig és Cherzon városáig; a többi négy törzs lakfölde s birtoka a Dnieperen innen nyugot és észak felé közelített Duna-Bulgáriához s elterűlt a turkokig, rosszokig s Rossziának adózó vidékeig, magától értetődvén, hogy a turkok alatt Constantin mint másutt, itt is a magyarokat érti. A Dnieperen túl elhelyezett négy besenyő nemzetség nincsen egyenként elsorolva, de a Dnieperen inneni nemzetségnek mindegyike külön is meg van nevezve, a szomszédságok hozzáadásával ekép: a Giaze-Chopon nemzetség közel esik a szomszéd Bulgáriához, a Charabóié szomszédja felső Rossziának, a Jabdi-Értemé szomszédja Rosszia alsó vidékének, végre az alsó Gyla nemzetség a turkokhoz esik közel. Ezen kívűl még több helyen említi Constantin a besenyők telepeit és szomszédságait, melyek egymást annyira kiegészítik, hogy teljes tájékozást nyújtanak az egykori Lebedia és Etelköz fekvése és határi iránt. Így mondja a császári író egy helyen: Besenyőország az uzokhoz es kazárokhoz öt nap, az alánokhoz hat nap, Mordiához tíz nap, a rosszokhoz egy nap, a turkokhoz négy nap, a bolgárokhoz fél napi járásnyira van, közelebb esik Cherzonhoz, még közelebb a Bosporushoz. Más helyen Constantinnál ezt olvassuk: tudni kell, hogy a Dnieperen inneni részen, mely a Bulgaria felé néz, a folyó gázlóinál üres várak vannak romokban, neveiket is elősorolja. Ezek kétségtelenűl a magyarok birtoklása alatt is már romba lehettek. Ismét más helyen így ír szakadozva Constantin: a besenyők egy része közel esik Cherzon városához; pár sorral pedig így: a besenyő nép határos Cherzon városával, határos a rosszokkal is, másik része a Dnieper, Neszter és több ottani folyók mellékein tanyázik közel Bulgárországhoz. Még itt sincs vége Constantin föld-

Digitized by Google

rajzának, mert íme a besenyő lakföldet levezeti a Dunához és Disztrát, azaz Szilisztriát mint végpontot megnevezvén, onnét Sarkelig, a kozárok váráig a Don partján, felviszi a besenyők országát. Ha már mindezen tájak és vidékek a magyaroktól a besenyők által elfoglaltatván, az egykori Lebediát és Atelkuzut képezték: ugy bizony a magyarok ezen két hazája becsületes két országnak beillett. És ki lehet azt is mondani, hogy Lebedia a Don, Dnieper, Bug, Feketetenger, meg Cherzon között elterült, Atelkuzu pedig a Dunába ömlő több folyó vidékét egész Szilisztriáig egy részről, más részről pedig az orosz-szláv és dunai bulgárok közti telepeket egész a turkokig vagy is Erdélyig számítá állományához.

Ez dönti meg Hammer-Purgstal és követőinek véleményét Atelkuzunak a Volga mellé helyezése iránt; mert ha sem a lebediai, sem az etelközi magyaroknak, sem pedig az utánok következő besenyőknek nem volt a Volga mentében lakföldjük s birtokuk Constantin cs. idejében (912—959.) a minthogy a hosszú idézetek szerint csakugyan nem volt: magától következik, hogy Etelközt a Volga mellékére tenni lehetlen, még pedig lehetetlen túl a legkeletiebb besenyő határ mögé tenni, holott inkább annak a legnyugotiabb besenyő határszéleken kellett feküdnie. Ezen logicát semmiféle folyóknak nevei, melyek hibásan lehetnek idézve, vagy hibásan átírva, nem ingathatják meg.

Mivel a magyarok két utóbbi hazájának elveszése a besenyők rovására esik, czélszerű tisztább felfogás végett a válságos besenyő háborút egy egész kép keretébe szorítva előadni.

Ezen hosszan tartó háború egy részt ugyan nagy szerencsétlenséget hozott a magyar fajra s valóságos katasztrófának tartható, mert kétszer tette hontalanokká és földönfutókká a legyőzött magyarokat, de azért is, mivel a nemzet erejét, mely már a nagy-magyarországi szakadás által tetemesen megfogyott, most ismét másodszor kettéválás által a pusztúlás szélére hozta; azonban az enyészet mélysége előtt álló népmaradványra nézve azon nagy csapás az idők folyamában nagy szerencsére változott. Látni fogjuk, hogy a büszke győzők alig egypár nemzedékre terjedő hatalmaskodások után, önállóságukat nem bírván fenntartani, az általuk legyőzött magyarok vendégszeretetét és oltalmát veszik igénybe s a magyar nemzet testébe egészen beolvadván, a

Digitized by Google

történelem lapjairól elvesznek. Ha a besenyő háborúk, visszafordítva, a magyarok győzelmével végződnek, vajjon az enyészet sorsát nem ők fogták volna-e a besenyők helyett szenvedni? s ezt annál bizonyosabban, mivel a sokkal hatalmasabb kozárok, volga-bulgárok, avarok szintén nem birták létüket a keleten fenntartani s végkép elenyésztek. A besenyő háborúkban tehát az ezeréves magyar államiságnak csírája el nem vitatható. Adtak-e a magyarok valami okot a besenyőknek ezen háborúkra, s adtak-e a kozároknak, kiknek minden hadjárataikban hív szövetséges társai valának, hogy őket a besenyők ellenében megvédeni ne akarják; e kérdésekre adatok hiányában felelni nem merünk. Minden körülmény a magyarok részén van. Ha a történelem hallgatása mellett mégis felteszszük azon esetet, hogy a magyarok, mint a kozárok szövetségesei részt vettek azon háborúban, mely a kozárok és besenyők közt kitört, akkor mutatkozik ok vagy érv a besenyők bosszújára a magyarok ellenében De ez csak prosuppositum.

A kozar-besenyő háború nagy készülettel és elkeseredéssel folyott, mert annyi sok háborgás után, melyet a kozár állam a besenyőktől évenkint szenvedett, miután a Sarkel vár sem tartóztatta fel őket becsapásaikban, most már élethalálra kellett folyni a küzdelemnek. Ha a kozárok már Heraclius császár segítségére a persák ellen negyven ezernyi sereget képesek voltak kiállítani, méltán feltehető, hogy most pro aris et focis még nagyobb hadat vezettek a gyülölt ellenség fejére. Más részről a besenyők is oly erős népnek volt a byzantiak szerint ismerve, hogy egy scytha nép sem mert vele megmérkőzni; ő róluk is tehát feltehető, hogy nem múlasztották el minden kitelhető erejüket a hadba vinni. Ha még hozzá teszszük, az uzok (kunok) és magyarok segéd hadait is: valóban most oly roppant tömegeknek kellett megjelenni a harcz mezején egymással szemben, mi a legvérengzőbb középkori írtó háborúkra emlékeztetett. A háborúnak, mint Constantin mondja, a besenyőkre szomorú kimenetele volt, a döntő ütközetet elvesztették s hazájukból kiűzettek, ennél kevesebb czélja nem is lehetett a harcznak a kozárok részéről. A szövetséges úzok foglalták azt el, a besenyők egy részét mindazonáltal meghagyván az ősi fészekben, kik aztán az úzokkal összeolvad-

Digitized by Google

tak. Ezen háborúnak idejét Constantin cs. átírói elferdítve jegyezték fel. Constantin hibásnak tartott szövege úgy adja elő az időt, mintha ezen császár írásától (950.) visszafelé számítva, ötven évvel előbb foglalták volna el a besenyők a magyar földet; majd más helyen ötvenöt évre van azon esemény téve, a mi a 895 évnek felelne meg. De hogy ez is, amaz is szembe tünő hiba s így az átírás gondatlanságából megfejtendő, több érveknél fogva állítható. Egyelőre annyit lehet kimondani, hogy a IX. század közepén túl, még a hatvanas évek elején, mikor Ibn-Daszta írta Memoirjait, nem történt meg az összeütközés, mert még 861-ben a magyarok a Cherzon előtti vidéken időztek, mikor ott a térítő Constantin, máskép Cyrill megfordúlt, de még a reá következő 862-ben is a magyarok biztosoknak tudták magokat otthon minden megtámadás ellen, mert vaktában nyugotra, Lajos császár országára nem ütöttek volna, ha akár őket, akár a szövetséges kozárokat háború fenyegeti. Ép oly bizonyossággal állítható az is, hogy a nyolczvanas évek elején túl szintén nem viseltethetett sem a kozár-besenyő, sem a magyar-besenyő-féle háború, mert már 884-ben nemcsak ezen háborúnak volt vége, hanem Árpádnak honkereső magyarjai a közép Dunánál táboroztak, mint azt alább tisztába fogjuk hozni. A hatvanas és nyolczvanas évek között tehát, legfölebb húsz, huszonöt évi időköz ideje, a magyarok kétszeri kitakarodásának Lebediából és Etelközből, kétszeri letelepedésüknek az új hazában és nagy állami átalakúlásoknak.

Lehetetlen, hogy a figyelmes vizsgáló előtt föl ne tünjék, hogy a győzelmes besenyők a magyarokkal viselt írtó háborúk után, egyszerre, mint valami varázsütésre békés szomszédokká válnak, Constantin szerint is, ki világosan mondja, hogy a két haza, t. i. Lebedia és Etelköz elfoglalása után, a besenyők és magyarok közt többé nem volt (950-ig) háború. Mi lehetett ezen fordulónak oka? méltó kérdés a magyar történelemben, melyre az a feleletünk: hogy azon fordúlót a magyarok és besenyők közt kifejlődött békekötésnek kell tulajdonítani, nem pedig valami puszta véletlennek. Történelmi kútforrásaink ugyan erről világosan nem szólanak, de a dolog valósága mellett erős érvek tanúskodnak. Egyikét már imént más helyen más formában felhoztuk, de e helyen is ismételnünk szükséges. Ez tehát azon kö-

Digitized by Google

vetség történetében fekszik, melyet egyik görög császár, kinek, mi sajnos, nevét Constantin elmulasztá följegyezni, a magyarokhoz Gabriel szerzetes személyében menesztett, meghagyván neki, hogy iparkodjék a magyarokat rávenni, miszerint a besenyőket támadják meg és hajtsák el tanyáikból, mivel ez a föld övék volt az előtt. Mire a turkok (magyarok) fejedelmei egyhangúlag felkiáltának: mi nem avatkozunk abba, nem fogunk hadakozni a besenyőkkel, mert gonosz legények azok, nagy a földjük és számos a népök, egy szót sem akarunk erről többé hallani. Ezen vonakodás egyik okát pedig jól ismerhette Constantin, mert más helyen feljegyzé, hogy a magyarok azért félnek a besenyőktől, mert többször legyőzték őket s majdnem semmivé tették. — Második érvünk Constantin azon idézett tudósításában áll, hogy Etelköz elfoglalása után, nem volt háború a magyarok és besenyők közt. Miben a tudósító császárnak annál inkább igazat kell, hogy adjunk, mert Constantin a besenyők és magyaroknak kivált maga korabeli viszonyáról a keleti birodalom irányában emlékezvén, különösen kiemeli, hogy utódi a besenyők barátságát keresve keressék, mert ha azt fogják bírni, akkor a magyaroktól sincs mit tartaniok.

A béke eredménye tehát a besenyők és magyarok közt kétségtelen. És habár annak feltételeit sehol sem találjuk kútforrásainkban följegyezve, azoknak mindazáltal ketteje, valóságos tényekben van nyilvánítva. Egyik feltétel tehát az volt, hogy a magyarok egykori országuknak, ugymint a Lebediának és Etelköznek birtokáról és követeléséről lemondván, azt a besenyők békés birtokában hagyják meg. A másik feltétel pedig oda ment ki, hogy a besenyők a magyarokat új hazájukban háborgatni nem fogják. Ennek sürgősségét és szükségét az is okozta, hogy e nélkül a magyarok új hazájok megszilárdítását biztosan végrehajtani nem voltak volna képesek. Ezen békés érintkezés által meg volt vetve alapja azon későbbi nagy eseménynek is, mely nehány nemzedék multával a két egykor ellenséges nemzetet egy testbe olvasztotta akép, hogy a magyarok a hontalanná vált besenyőket Magyarországba telepedni engedték, a besenyők pedig jó magyarokká váltak.

Botka Tivadar.

Digitized by Google

TÖKÖLY SEBESTYÉN

MEGSZERZI KÉSMÁRKOT.

HARMADIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Sebestyén úr elérte vágyait, bevonúlt Késmárkra, a javak 1583. Szt.-György-napján túl is birtokában maradtak, mert Rubernek nem volt pénze, a mivel fizessen — s ekként állandó tűzhelyet, nyugalmas fészket talált az érdemes exkereskedő neje számára; nem kellett azt máshol keresnie, sem hazájából kivándorolni. Várúr lőn s mint ilyennek reménye lehetett, ha idő s jó szerencse kedvezend, az ország mágnásai közt helyet foglalni.

De az a »fészek« még sem volt oly nyugalmas; mintha sors üldözné gazdáját, még ekkor sem lehetett sokáig békével. Alig szokta meg az új residentiát, midőn Ruber meghalt, 1584. márciusában (Késmárk iránti jogait özvegyére s gyermekeire hagyván) — s ez alkalmat Késmárk elfoglalására megragadta — Lasky. Azt már említém, hogy Laskynak Tököly irányában való adósságairól nagyon is furcsa fogalmai voltak. Nemcsak azt jelenté ki már régebben Ruber előtt, hogy ő Tökölynek, mint olyan embernek a ki »roszabb a zsidónál« egy fillért sem fog fizetni; az alkudozások folyamában azt is megírta Rubernek, hogy ám fizessen Ruber Tökölynek a mennyit akar, ő a saját maga által kötött szerződést érvénytelennek tekinti, s csak abban egyezik meg, hogy Ruber a javak zálogbirtokára legyen újolag biztosítva.[1]) Ezért mindent elkövetett, hogy a késmárkiakat, a

[1]) Lasky német levele 1591. okt. 13. a bécsi áll. levéltárban, aláírva LASKY, tehát nem Lasko; igenis latínúl: a Lasco.)

Digitized by Google

kik vonzódtak hozzá, a maga részén tartsa, a mint azok hozzá is, a magyar helytartóhoz is folyamodtak Tököly ellen; titkára, a késmárki származású Szontág Imre által még Ruber életében fondorkodott Késmárk elfoglalásában, csele azonban nem sikerült.[2]) Nehezen tűrte, hogy szülővárosa (mert Lasky ott született,) s a szép uradalmak végkép elvesszenek rá nézve; igyekezett lengyelországi javaiból is eladni, hogy csak Késmárkot kezéhez válthassa, ha ugyan van valami alapja annak az ügyetlen dictiónak, melyet egy egykorú későbbi alkalommal Lasky szájába ád.[3]) — Alig hallotta meg Ruber halála hírét, mintha azt akarta volna bebizonyítni, hogy a császár s Ruber aggodalmai Késmárkot illetőleg nem voltak alaptalanok, tüstént új ravaszságon törte fejét s csalárd tervét titkárával Szontág Imrével kifőzvén, Sebestyén úr kelepczébe kerítésére a húsvéti szent ünnepeket választotta. — Mikor már nagy nehezen, a kassai katonaság segélyével sikerült a csel rosz következményeit elhárítni, Sebestyén úr az érdekes esetet maga írta meg per longum et latum mind Ernő főherczegnek, mind a császárnak.[2])

»Semmi képen nem mulaszthatom el, mint fölséged hű szolgája, hogy ne tudósítsam fölségedet mostani állapotomról s egyszersmind ne panaszolkodjam Lasky Albert uramra, a ki nekem adott hite és inscriptiója, ez ország jogai s törvényei és a jó szomszédság békéje ellenére csellel és fortélylyal oly dolgokat mert megkísérteni, a melyek először az isten, aztán fölséged ellen irányúlnak s nagyban alkalmasak belzavar és polgárháború előidézésére, s mint ilyenek fölséged tekintélyének csorbulását, kisebbülését eszközölhetik. Jól tudja ugyanis fölséged, hogy Lasky uram Késmárkot, Savnikot a hozzájok tartozó jószággal több évvel ezelőtt bizonyos föltételek alatt Ruber uramnak s énnekem zálogba vetette, s bár a határidő régen letelt, szorgalmas kérésére az meghosszabbítva lőn. Most, hogy a javak visszaváltásának legutolsó terminusa is elmúlt, neki azonban pénze a

---

[1]) Tököly egy későbbi levele 1584. jun. 28.

[2]) Wagnernél II. 304.

[3]) 1584. máj. 9. (secundum novum calendarium,) ered. a bécsi áll. levéltárban.

Digitized by Google

kiváltásra nem volt: ravasz csalárd hajlamaitól vezetve egy oly »practicát« gondolt ki, a melynek útján nem tekintve azt, hogy szabad-e, nem-e, a javak birtokába ingyen juthasson.«

»Először is elküldte hozzám ide Késmárkra titkárát, valami Szontag Imre nevű gonosz perversus és desperatus embert (a ki rosz lelkiismerete által kínoztatva már egyszer öngyilkossági szándékból tulajdon kútjába ugrott,) a ki velem ura nevében alkudozott, hogy a pénz felét vállaljam most el, a másik felére pedig bizonyos terminusig várakozzam. Midőn azonban a dolog nem sikerült, arra kért, hogy legalább Ruber uram özvegyével beszéljek a határidő meghosszabbítása végett.«

»Később sógorát Fabianus Gallust küldé Szontág után ugyancsak a határidő meghosszabbítása iránt való alku czéljából, a kit a mint illett Késmárkon a várkastélyban tisztességesen fogadtam s meg is igértem, hogy ha Lasky uram azt az összeget is megfizeti, a melyért ő érette Bécsben kezességet vállaltam, kész vagyok sógorával együtt Ruber uram özvegyéhez elmenni s őt czéljai elérése tekintetéből erőmhöz képest segélyezni. Ezt énnekem Fábián szépen megköszönte s azt mondá, hogy sógorát jó indulatomról külön futár által értesítendi s egyserszmind tudtára fogja adni, hogy vagy maga jöjjön el, vagy őt Fábiánt lássa el a továbbiakra nézve a szükséges utasításokkal — kérvén engemet, hogy a választ várjam be. Hogy én ebbe beleegyeztem, Fábián tőlem eltávozott, egy szomszéd nemes emberhez vendégségbe ment s az éjet annál töltötte — de korán reggel kapunyitáskor behozta kocsiján az álruhába öltözött Lasky Albert uramat és senki által észre nem vétetve, a nevezett titkár házánál elrejté s azután, midőn már Lasky a városban lappangott, én pedig az egész dologról mitsem tudtam, hozzám küldött Fábián, hogy mivel választ kapott sógorától, ha időm engedi, hajlandó vagyok-e őt elfogadni? Én igennel válaszoltam. Erre eljött, Lasky uram levelét mutatván, mely a lengyelországi Krakón túl fekvő Scesnahorából volt keltezve, s melyben az állott, hogy az egész summa készen, útban van. Alkudozott velem, hogy az egész rám eső summát fölvegyem; a mit örömest meg is igértem, sőt figyelmeztetém, hogy Ruber uram özvegyének is írjon, hogy az is eljöjjön, s ha mi esik rá, az összeget fölvegye. — Másnap Lasky

Digitized by Google

uram egy főember szolgája Andreofsky jött hozzám, levelet hozván tőle, mely szintén Scesnahorából volt datálva, melyben arra kér, hogy a levélvivő által 200 forint ára jó bort küldjek neki, a pénz megtérítését akkorra igérvén, mikor az egész zálogsummát leszámlálja, mely különben útban van.«

»E közben az a kósza hír támadt, hogy Lasky uram a városban van; a hir mindég jobban terjedt, s szolgái csakugyan egyik a másik után jöttek. Gondoltam, hogy a hír ok nélkül nem lehet s valami csalárdságnak kell a dologban lennie. Elküldöttem a polgárokhoz, kítudandó, mi igaz a hírből, hogy gyüljenek a várkastélyban össze. Ezek bár azt állíták, hogy nem tudnak az egészről semmit, s nincs is semmi a dologban: mindazáltal kötelességem szerint megintém őket, hogy fölséged, mint legkegyelmesebb urunk iránt a hűségben, s én irántam engedelmességben bármi esetre megmaradjanak; a mire ők meg is esküdtek, ha velem együtt kéne is meghalniok. (Most már tudom, hogy azzal a fortélylyal s csalárdsággal akartak élni, miszerint még a szekerek az udvarban állnak, a boros hordók rájok fölrakatnak s a kapukat kinyitják, azalatt ők már előbb fegyvereseket rejtvén a szomszéd házakban — mivel a várkastély a városban van s mintegy a többi házak folytatása — hirtelen előrontanak, elfoglalják a kapukat, hatalmukba kerítik a várat, engemet nőmmel s gyermekeimmel megölnek, javaimat pedig fölprédálják.)«

»Mivel a Lasky uram itt létéről szóló hír nem csendesedett, magam pedig semmi bizonyosat nem tudtam, estve kimentem szolgáimmal a városba s hármat közülök beküldék a titkár házába, hogy nézzék meg, mit csinál Fabianus Lasky sógora, s ki van még vele odabenn? Szolgáim Fábiánt vacsoránál találták, de Lasky uram nem volt ott, s így miután Fábián kijött, jóéjt kivántam neki s hazatértem. Mindamellett másnap jónak láttam a polgárokat ismét összehívni s figyelmeztetni őket fölséged iránt való köteles hűségre, az én irántam való engedelmességre, s arra, hogy békében maradjanak, mert úgy jöhet én miattam Lasky uram nehány száz fegyveressel, bizony helyt állnék neki. A polgárok újra megesküdtek, s önként azt ajánlották, hogy az egész communitást össze fogják hívni s az én emberem jelenlétében hasonló hűségre s engedelmességre kötelezendik. Csakugyan ez

Digitized by Google

meg is történt. De míg a nép gyülekezik, Lasky uram egész váratlanúl kiront titkárával, 10 fegyveressel s több összeesküdt polgárral s a néptömegnek tart. A közönség nagy része megfeledvén fölséged és én irántam való kötelezettségről, átállott Lasky uram pártjára, neki esküdött s az ő biztatásai által buzdítva, ellenem fegyvert fogott. Nehányszor jelt adtak a támadásra . . . . . Lasky uram az egész nép előtt engem a legiszonyúbb szidalmakkal s a legsértőbb kifejezésekkel illetett, aztán nyiltan fölhívá a polgárságot a vár elfoglalására, a mint ezt csakugyan meg is kisérték, ostrommal bekerítének, a vár ablakaiba bombákat vetettek, s kevésbe múlt, hogy a puskagolyók halálomat nem okozták. Bizva azonban isten s fölséged segedelmébe, nem rettenék meg. Egy szolgámat Kassára küldöttem a generális-kapitány viczéjéhez nagyságos Golnicz uramhoz, jelezvén neki fölséged helyett a hirtelen támadt mozgalmakat s kérvén őt, hogy a hely megvédése czéljából fölséged katonáit segítségemre küldje. Útnak is indított Golnicz uram vasasokat s száz puskást — a kiket, midőn Lasky uram megpillanta, megijedt s gonosz szándékával fölhagyott. — Lasky uram különben, mivel sem pénze, sem a polgárokon kívül egyéb katonasága nem volt, már fölséged csapatainak megjötte előtt gyakrabban küldött hozzám nemes embereket és szolgáit, fenyegetéssel és szép szóval kivánván tőlem a vár átadását; igérte, hogy ha ezt megcselekszem, mindenemmel, a mi az enyém, szabadon kivonúlhatok. Én azonban, a mennyiben rajtam állott, mint fölséged mindenkor hű szolgája, ezt a várat, mely Lengyelországgal szomszédos, soha nem adtam volna át neki, ha még halálommal kell is vala megváltanom.«

»Fölséged új generalis-kapitánya Nogarolli Ferdinánd uram, mihelyst a zavarok hírét vette, épen útban levén, a mozgalmat egészen lecsendesítendő, betért ide; a miként fölséged az egész ügyet az ő informatiójából bővebben megértendi. Egyet azonban nem hallgathatok el, hogy t. i. Lasky még távozásakor is (kit Nogarolli különben az én akaratom ellenére engedett elvonúlni, nem várván be felséged utasítását) szigorúan megtiltá a polgároknak, hogy magokat bárki más iránt hűségre kötelezzék,

Digitized by Google

sőt feltartván két újját, maga is megesküdött, hogy hat hét alatt bosszút fog állani, de őket semmi esetre sem hagyja el.«

»E miatt alássan könyörgök fölségednek (mivel Lasky minden isteni s emberi törvény ellenére egyszer elzálogosított jószágait, melyek visszaváltási joga egyébként is sok év óta számára csak jó akaratból volt föntartva, most minden pénzfizetés nélkül, erőszakkal, csellel és fortélylyal ellenség módjára akarja visszafoglalni s folytonosan azon töri a fejét, hogy a török által amúgy is megalázott országban zavargást s háborút indítson s így e javakat az ország törvénye ellenére ingyen visszaszerezhesse): védjen meg engem fölséged Lasky uram e jogtalan támadásaitól . . . . . s generális uramnak hagyja meg szigorúan, hogy ha Lasky uram valami ellenséges kisérletet tenne, tüstént legyen segítségemre s azon gyalogokat, a kik most itt vannak, mindaddig hagyja nálam, míg bizonyos nem vagyok abban hogy semmi veszélytől nem tarthatok.«

Tökölyvel egy napon Nogarolli is tudatta ez esetet a főherczeggel.[1]) Ő utközben találkozott Thurzó Elekkel a szepesi kamara elnökével, Lőcsétől nehány mértföldre, s ettől hallá meg, mi történt Késmárkon. Lasky lovászinasnak volt öltözve, 250 polgár csatlakozott hozzá, de időközben — valószínűleg a kassai csapatok megjötte után — 120 fegyverese érkezett. Nogarolli Laskyval Szepes-Váraljáu összejövén, szemére hányta a kalandor főúrnak tettét; Lasky azonban azzal mentegeté magát, hogy ő császárnak hű embere, s expeditiójának egyéb czélja nem volt, mint az, hogy Tökölyn, a ki őt gyalázatos, becsületsértő levelekkel háborgatja, bosszút álljon. Vagy Lasky mentségei találtak hitelre a hiszékeny Nogarollinál s e miatt nem is tartóztatta őt le, holott hatalmában állott volna; vagy pedig Tököly iránt viselteték határozott ellenszenvvel az új generális. Ez utóbbi a valószinűbb, mert jelentésében azt hangsúlyozza Nogarolli, hogy Tökölynek okosabban, szerényebben kén' Laskyval bánnia, s kiemeli, hogy Tököly igen erőszakos ember, nagyra tartja magát, kevély, oktalan zsarnok, a kit általában gyűlölnek a városon kívül

[1]). Bécsi állami ltár.

Digitized by Google

és belől, míg Laskyt bálványozzák;[1]) szabadabban beszél ő fölségéről is, mint illenék, »velem is nagy hangon kezdett szólni, welches ich ihm also verwisen, dasz er baldt leichter die wahr verkaufft hat.«

Az eset a főherczeg udvarában általán nagy feltünést keltett. Tökölynek írt válaszában tudatja a főherczeg, hogy levelét haladéktalanúl elküldé a császárhoz, a ki intézkedni is fog az ügyről;[2]) Nogarollinak meghagyatott, hogy a Késmárkon levő gyalogokat ott maraszsza, sőt ha kell, növelje azok számát. — A mi magát a várost illeti, az egyidőre le volt csöndesítve, esküt tett le a szepesi káptalan előtt, hogy ő felsége iránti hűségben, Ruber örökösei, valamint Tököly iránt az engedelmességben meg nem tántorodik — s az esküminta a prágai udvarhoz be is küldetett.[3])

A dolog azonban nem lőn ez által egészen elütve. Lasky maga is érezte azt, hogy nem jó fát tett a tűzre; még Tököly és Nogarolli tudósításai előtt írt levelet a császárhoz, elküldé titkárát is, a »perversus« Szontag Imrét a prágai udvarba[4]) mentegetni cselekedetét s általa még az ellen is protestáltatott, hogy nemcsak őt magát, de titkárát »a ki ő felségének a lengyel ügyekben oly hasznos szolgálatokat tőn,« Tököly rágalmakkal és sérelmekkel illeti; sőt hogy hitele az udvar előtt nagyobb legyen, ismervén Lasky a mindig gyanakvó Rudolf természetét, a cseh tanácsosok ellenszenvét a magyar főurak irányában s tájékozva levén a magyarországi viszonyok felől is, egy, különben ügyetlen kifogással a prágai udvar elevenjére akart tapintani. Már együttlétükkor megigérte Nogarollinak, hogy mihelyt a generalis Kassára érkezik, egy »practicá«-ról fogja őt tudósítani; ezt meg is tette.[5]) A »practica« tervezői meg nem nevezett ma-

---

[1]) »Der Thekhilyi als ich verstehe ist stolcz, unbeschaiden, tyrannisch und dardurch von menniglich in und ausser der Statt gehasst, dargegen herr Lazky adorirt.«

[2]) 1584. máj. 17. egykorú másolat u. o.

[3]) 1584. hely és nap nélkül u. o.

[4]) 1584. máj. 8. és k. n. a bécsi levéltárban.

[5]) 1584. máj. 19. Kassáról Nogarolli a főherczegnek s sok más levél e tárgyban, a bécsi állami ltárban.

Digitized by Google

gyar főurak lettek volna, a kik Báthory István lengyel királylyal — (mert az ecsedi Báthory Istvánt is belevonta a kormány a gyanuba) — szövetkezvén, egyéb terveik közt Késmárkot is elfoglalni s a lengyel király kezére játszani akarták volna; — a miért aztán Lasky úgy gondolkodott, hogy inkább az ő kezére jusson az a mi eredetileg övé volt, mint más idegenére az összeesküvők közül. — A mint látszik, Lasky jó helyen kereskedett szerencsétlenül kigondolt »practicá«-jával; mert Rudolf habozott higyjen-e nem-e? s a correspondentia mind ez ügyben, mind Késmárk ügyében sűrűbbé vált, a váltott levelek egymást érték;[1]) Laskyért még a gneseni érsek is közbelépett később Rudolfnál.

Ernő főherczeg erélyesen látott az ügyhöz. Alig, hogy kezéhez vette Tököly tudósítását, tüstént fölszólítá a locumtenenst[2]) véleményadásra: mit kelljen Lasky ellen cselekedni, mit a polgárokkal, kik a lázadásban részt vettek s mit azon magyar nemesek ellen, kik Laskyt rejtegették s titkos szándékainak mindenesetre tudói voltak,[3]) mind e kérdésekre vonatkozólag azt kívánta a főherczeg, hogy a helytartó hallgassa meg a kitűnőbb magyar tanácsosokat. A locumtenens válasza után a főherczeg a magyar cancellária által a szükséges iratokat elkészíttetvén, az eset megvizsgálására a palatinális prothonotariust küldte ki a ki a szepesi káptalannal egyetértve járt el. Midőn a főherczeg a császárral ez intézkedéseket tudatta, nem mulasztá el megróni Nogarolli eljárását Laskyval szemben, hogy ez a lengyel urat szabadon ereszté, midőn fogolylyá tehette volna.

A császár a főherczeg intézkedéseit több ízben helyeselte s valóban szükség is volt azokra, mert ugyanakkor Nogarolli új mozgalmakról küldött tudósítást. Azt a hírt hozták neki — írja levelében 1584. máj. 23. — hogy Laskynak Késmárktól nem sok mértföldnyire a lengyel határon kétszáznál több jó fegyverese fekszik s maga Lasky dicsekedett volna ismerősei előtt, hogy

---

[1]) Mindezek a bécsi áll. levéltárban.

[2]) 1584. máj. 16.

[3]) pl. Görgey Kristóf alispán a többi közt figyelmezteté Laskyt Késmárk alatt, hogy meneküljön, mert veszély fenyegeti.

Digitized by Google

Késmárkot még kézre keríti. Bár a város csak most esküdött meg, mégis lehet a polgároktól tartani, mert Tökölyt nem szenvedhetik, Tököly pedig hanyag, nem szed fegyvereseket, nem is ad rájok pénzt, csak énnekem ír s abban bizakodik, hogy én ő fölsége katonáival megsegítem.

Hogy Sebestyén úr s a késmárkiak most már egymást nem igen szerették, az érthető. Mielőtt föllázadtak ellene, már akkor is gyakori összeköttetésben állottak Laskyval; jobban tetszett nekik a kereskedőknek s iparosoknak, a ki nem hozzájok volt egykor hasonló, jobban tetszett Lasky, a ki a mozgalom alkalmával azt ígérte, hogy tíz évre minden adózástól mentekké fogja őket tenni, mihelyt Késmárkot kezébe visszaveheti, hogy erejöket összegyűjthessék.[1]) — De Tököly is olyan mértékkel mért nekik; a lázadás, az esküszegés miatt túlszigorú volt hozzájok, erélyes, példás büntetést sürgetett, azt is vitatta, hogy pallosjogával élhetne. Ezeket nem is mulasztá el vádúl fölhozni ellene Nogarolli.[2]) Hogy azonban egy újabb lázadásnak eleje vétessék, azt indítványozá a generális-kapitány: szedessenek be a polgároktól a harczi eszközök; adassék tudtokra, hogyha még egyszer föltámadnak, a város falai le fognak romboltatni. — A harczi eszközöket csakugyan beadatták a polgárokkal[3]) protestatiójuk ellenére, s a város kapuinál helyezték el, összesen 21 kis és nagy ágyút, 4 bárdot, 225 alabárdot, 1200 nyílvesszőt, 32 hordó lőport, 150 kőgolyót s egyebeket. — Tököly ugyan, min Késmárk ura, azt követelte, hogy e fegyvernemüek neki adassanak át, de abból semmi sem lett, sőt Tökölynek Nogarolli vádaskodásaira mind a császár, mind a főherczeg előtt mentegetőzni kellett. Ez ügyben is sok levelet váltottak a nevezettek egymással; érdekes a többi közt Tökölynek az a nyilatkozata, hogy ő Laskytól épen nem félt, azt nem is sokra becsülte, inkább attól tartott, hogy Lasky őt valamely fölbérelt vagy elkeseredett polgár által orvúl lelöveti.

---

[1]) Anonymi relatio historica. Wagnernél II. 304.

[2]) »Daneben ist Tekely stolcz und hochmütig und will nuhr gegen den vnderthonen mit der scherff procedirn, dadurch er sy dann zu äusserister desperation bringen würdet« 1584. máj. 13. bécsi áll. levéltár.

[3]) Nogarolli a főherczegnek jul. 1. u. o.

Digitized by Google

A mi a Lasky kifogását, azt az ügyetlenül kigondolt »practicá-«t illeti, midőn a császár, a főherczeg s a hadi tanács jobban meghánytavetette a dolgot, a kalandos lengyel főúr hazugsága majdnem bizonyos volt előttük. Ernő már julius elején úgy nyilatkozott, hogy Lasky árulkodása által csak a figyelmet akarja elvonni késmárki üzelmeiről; Rudolf császár maga is azt mondá egy (jun. 14-diki) levelében: unsers thails lassen wir solche gedachtes Lasky anzeig auf iren werth beruchen und achten darfür, wo er sein unziembliche fürnemen in anndere weg zu beschönen wüsste, dass er dergleichen anzeige. Sőt az öregebb Harrach határozatlan kijelentette Laskyról, hogy »a ki a jó embert ismeri, az előtt az efféle kifogás nem tűnhetik föl idegenszerűnek«[1]) — a mi bizonynyal nem épen diszes világításban tünteti föl Lasky jellemét, legalább ez ügyben. Főczélját ő mind a mellett elérte. Azt akarta ő csakugyan kivinni az árulkodással, hogy az udvar figyelmét más térre irányozta s ezt — (bár a hadi tanács is határozottan tudta s elismerte) a miatt a kimagyarázhatlan gyanakodás miatt a magyar urak ellen — el is érte. Eleinte azt javasolta a hadi tanács, hogy legjobb volna ugyan magát a lengyel királyt ez ügyben megkeresni,[2]) de aztán abban állapodott meg, hogy mégis csak jobb lesz annak utána nézni: hátha akaratlanúl is mondott Lasky valami igazat s hátha csakugyan fölfödözhető volna valami összeesküvés.

Időközben a főherczeg Tökölyt és a késmárkiakat is komolyan meginté: amazt túlszigoráért, emezeket engedetlenségükért s ez volt az utolsó a mit a nevezetes zenebona dolgában tett figyelmét aztán azok a jelentések vették ígénybe, a melyeket Nogarolli s mások Magyarországból az összeesküvőknek hitt főurakról küldöztek be. Tökölyt is majdnem belevonták e komoly játékba azon ártatlan okból, hogy Batthyányt és Nádasdyt kö-

---

[1]) »Wer den mann khennt, dem khummen dergleichen sachen nit frembt für.«

[2]) . . . . »wan man den strackten geraden weeg geen sollte und nit andere bedenckhen drunder fürfielen, so möchten Ir Maiestät sich vber den Lasky des fürgeloffnen handls halber bei dem könig in Pohlen als seiner obrighkait beschwären vnd die bestraffung begern lassen.« A hadi tanács Ernő főherczeghez 1584. (julius,) bécsi áll. ltár.

Digitized by Google

rösztülutaztokban barátságos lakában fényesen megvendégelte; kisült azonban, hogy épen semmi összeköttetésben nem áll velök, s így aztán vele s a késmárkiakkal nem is sokat gondoltak. Előfordult még az a terv, hogy a további kellemetlenségek s lázongások megelőzése czéljából Késmárkot valahogy kivegyék Sebestyén úr kezéből, mivel azonban erre módust sem a prágai udvar, sem a hadi tanács nem tudott találni, ebből sem lett semmi.[1])

Hogy a magyar urak ellen vitt titkos kémkedések s vizsgálódások tényálladék hiányában miként mállottak el, nem ide tartozik fejtegetni. Minket az érdekel, hogy a mint e gyanakodások a figyelmet Laskyról, Késmárkról s Tökölyről elvonták, ezek egymásra hagyattak, s könnyebben eligazíták dolgukat. Laskytól, Sebestyén úrnak a kettős kudarcz után nem volt mit félnie; erős kézzel fékezte meg a polgárokat, míg végre az 1586. évben (január 19.) a város elismerte hibás voltát, a költségek fejében Tökölynek négy ezer forintot fizetett, s újabb lázadás esetére minden büntetésnek előre is alá veté magát,[2]) mi azonban nem gátolta meg azt, hogy 14 év múlva 1597-ben újra ki ne törjön a viszály, s még pedig oly nagy mérvben, hogy commissariusokat kelle Rudolfnak a béke helyreállítására küldenie. Maga Rudolf a városiak pártját fogta, de a kiküldött biztosok Sebestyén úr részén állottak, a polgárokat egyenként 20 forint bírságra ítélték, melyet nekik (1598) Tököly »nagylelkűen« elengedett. Sok bajuk volt a jó késmárkiaknak Istvánnal, Sebestyén úr fiával is, a ki pl. mikor öcscsét Miklóst eltemetteté, a temetési költségekhez 100 frtot követelt a várostól. Ugyanezen István váltotta meg Késmárk tulajdonjogát véglegesen 13,000 forinton Ruber örököseitől, miután azok sem atyjának, sem neki nem tudták a zálogsommát megfizetni.

Térjünk vissza még egyszer Sebestyén úrhoz. Ő mióta Késmárkot birtokába vette, tekintélyben s hatalomban naponként gyarapodott. 1598-ban hasznos szolgálatai s Győr alatt kitüntetett érdemeiért baronatust nyert. 1606-ban Bocskay alkudozásai ügyében, mint Bocskay-párti a Bécsbe küldött követek

[1]) Levelek a bécsi áll. ltárban.

[2]) Genersich I. 285.

Digitized by Google

közt szerepelt, s hogy új ember létére hontársai előtt mily tekintetben állott, mutatja egy napló az 1606-diki kassai országgyűlésről,[1]) melyben az apr. 29-kén kiadott hadi statumok aláírói sorrendben előszámláltatván, az ő nevét nem sokkal a fejedelemé és Illésházyé után s Homonnai Drugeth György, Czobor Mihály, Balassa Zsigmond, Thurzó Kristóf, Nádasdy Tamás, Szécsy György, Rákóczi Lajos és Rédey Ferencz nevei előtt találjuk A következő 1607. év február 3-kán meghalt Sebestyén úr, temetése — azt mondja egykorú feljegyzések után Genersich — fejedelmi volt; koporsóját a város s a környék népe, a vidéki nemesség s a főurak nagyszáma kísérte nyughelyére; neve fényének, családja tekintélyének gyarapítására derék fiakat hagyott maga után. Nem szándékozom tovább azokat a sajnos, egészen soha meg nem szünt viszályokat elősorolni, melyek a Tököly-család s Késmárk közt fölújúltak; czélom ama küzdelmek s viszontagságok ismertetése volt, melyeken az egyszerű nagy-szombati polgárnak magát áttörnie kellett, míg helyet vívhatott ki az ország első férfiai közt, s megvetheté alapját a családnak, melyből egy század múlva egy könnyű vérű, de rokonszenves fiatal alak vált ki, mint a kuruczok királya, a bujdosók fejedelme, a legmagasztosabb nemzeti eszmék egyik harczosa s vértanúja.

Azt hiszem, hogy a ki a XVI. század társadalmi viszonyai között — habár aránylag kedvező körülmények hozzájárúltával — az egyszerű kereskedő alárendelt helyzetéből oly magasra tudott emelkedni, mint Tököly Sebestyén, az, csúfolták légyen egykorúak és utánaélők lócsiszárnak s költöttek legyen rá oly meséket, melyek ha nem mesék volnának, jellemét elhomályosítni alkalmasok lennének, az — mondom — mindenesetre derék ember s »vafro ingenio praeditus« volt.

KÁROLYI ÁRPÁD.

---

[1]) Győri Tört. és Rég. Füz. III. köt. 128. és 133. l.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Szeged város története. Írta: *Varga Ferencz*, gyoroki plebános. Szeged, 1877. 8-r. 231 l. Ára 2 frt 50 kr.

Örömmel láthatjuk, hogy hazai monographicus történelmi irodalmunk évenkint mind jobban fejlődik, nemcsak a megyék, de egyes nagyobb városaink monographiái is szaporodnak. Azonban alig van a városi monographiák között érdekesebb, mint Szeged városáé, nemcsak a kebelében lefolyt egyes események miatt, de főleg azért, mert itt egy tisztán magyar elemekből álló régi kir. várost találunk, melynek egész politikai életét a legrégibb kortól kezdve tiszta magyar hazafiság és nemzetiség kiválóan jellemzi; Szeged az ország legnagyobb tiszta magyar városa, s szerző mint e város szülöttje, megfelelt vállalatának.

Ezen első kötetben, mely a legrégibb kortól 1542-ig Szegednek török iga alá jutásáig terjed, a város jelenlegi fekvése előterjesztése után szerző a Szeged elnevezést bírálati észrevételekkel fejtegeti, s a Szeged nevet tősgyökeres magyar névnek mondja ki, összetéve a Maros és Tisza összeszakadása által keletkezett szeg szóból s a főnevet alkató ed ragból.

Ezután áttér a város hajdankorára a magyarok bejöveteléig. Itt e város történetét sűrű homály fedi, mert — szerző szerint — a régi görög és római írók, Duna-Tiszaköz első lakóiról mélyen hallgatnak. E vidék első ismert népe a dák vagy géta nemzet volt; majd a leigázott Dáciában római telepek keletkeztek. Itt a Tibiscum telep iránti véleményeket szerző bírálattal ismerteti s végül kimondja, hogy mivel Tibiscum nem a Tisza, hanem a Temes partján keresendő: ez Szegedre nem vonatkozhatik. Azonban nyilvánítja szerző, hogy tekintve e város kedvező földrajzi fekvését, és azt, hogy 1794-ben a város közepén egy

Digitized by Google

régi kőfal alapjában M. Aur. Antoninus görög feliratú római rézpénzeket csoportosan nagy mennyiségben találtak: azon gondolatra kell jönnünk, hogy itt e császár idejében — Kr. u. 161—181-ig — valami határerősség vagy telep állott, mely ha nem római gyarmat volt is, de e pénzek kereskedelmi viszonyból kerülhettek ide.

Feltünő, hogy szerzőt mindenre kiterjedő figyelme már csak e lelet nyomán önként nem vezette arra, hogy Szeged roppant határa a Duna-Tiszaközre nyúlván be, e vidéknek a Krisztus utáni századokbani történetéről a régi római és görög írók eléggé emlékeznek, midőn a római császároknak épen a Dunatisza-közti vidéken ez időben lakott sarmata vagy beköltözött jászokkal folytatott véres hadjáratait leírták; s miután a rómaiak a Duna-Tiszaközön magokat állandóan megfészkelni nem tudták; azonban mint a szomszéd Kis-Kunságban, úgy hihetően Szeged város területén is előforduló régi pénzek, durva cserép darabok s egyéb leletek más adatok hiányában e vidék régi történelmére nézve némi felvilágosítást nyujtanak: mindezen régi emlékjeleket a történetírónak megszólaltatni s kellő bírálat mellett felhasználni érdekes lett volna.

Áttér ezután szerző Etele hunjai korszakára, felemlíti a Szegeddel határos Sövényházán tartott országgyülést; majd fejtegeti Etele híres királyi lakhelyéről felmerült véleményeket; ezután a gepidák, avarok, bolgárok uralmát röviden felemlíti, kimondva eredményül, hogy Szeged város keletkezése, nevét századokkal megelőzte.

Az Árpádház alatti korszakból e város történelméhez kevés adat maradt fen; azonban földrajzi kedvező fekvéséből következtetni lehet, hogy e város már a honfoglalás idejében megtelepíttetett, mit igazol az is, hogy 1199-ben mint főesperesi hely, s 1222-ben mint országos sóraktár említtetik; itt utazott át IV. Béla, midőn 1239-ben fényes kísérettel a beköltöző kunok fogadására indúlt.

A tatárjárásnál azonban mellőzi szerző annak felemlítését, — M. Akad. Ért. törv. és tört. 1861. II. 307. l. — hogy, mint egy török krónika írja, Bathu-szi Akdur kháu elindúlván, Szegedinre szállott vala, hol vele Kajkasz is találkozék. Itt tanács-

Digitized by Google

kozást tartván, fenyegető levelet írtak IV. Bélához, s meg is indúltak a király ellen; — majd a hon ujjá alkotásakor 1247-en IV. Béla Tápé nevű néptelen szomszéd földet e városnak adományozta, s itt veszi kezdetét Szeged emelkedése, mert Buda és Székes-Fejérvárral egyenlő előjogokkal felruháztatott, sőt később III. Endre, I. Károly és I. Lajostól is nyert kiváltság-leveleket, de a melyeknek I. Mátyás 1471-iki oklevele szerint csak emléke maradt fen. III. László nemcsak 1284-ben a Dormán és bolgárok elleni hadjárat alkalmával, hanem — mit szerző nem említ — már 1277. jul. 21. (Ráth m. k. át. I. 27. l.), a fellázadt erdélyi szászok lecsendesítése idejében Szegeden megfordúlt.

A vegyes korszak már sokkal gazdagabb adatokban. I. Károly alatti zavarok idejében László vajda Ottó királyt Szegeden 1307-ben adá át Ugrin mesternek: itt tartatott 1310-ben az országos tanácskozmány, mely a korona visszaadását eredményezte.

I. Károly alatt Szeged város oly fejlődésnek indúlt, hogy a király az ország pénzügyei rendezésekor Szegeden is pénzverdét állított, s 1338-ban márkafizetésnél »szegedi pénznem« említtetik; a király e várost szerző szerint 1315. és 1319-ben, sőt hozzátehetjük a Kállay levéltári adat nyomán, hogy már 1314. januárban is meglátogatta.

A szegedi vár hihetően mindjárt a tatárjárás után építtetett, mely 1389-ben mint kir. vár, 1438-ben pedig mint királynéi birtok említtetik, míg nem a mohácsi vész után török kézre jutván, széthányatott.

Ezután fölemlíti szerző mint népmondát, hogy I. Lajos alatt a nándor-fejérvári őrség felmentése végett 40 ezer halász uszott le Szegedről a Tiszán; erre nézve Szerdahelyi 1770. és Vedres 1799-ki munkáira hivatkozik, kik azonban erre nézve a forrást meg nem nevezték. Ez írók úgy látszik Bombardi Topographiája nyomán indúltak, melynek 1718-ki kiadásában ez adat már említtetik; szerző azonban a 40 ezernyi számot okadatolva nagyításnak s hibásnak tartja négyezer helyett.

Zsigmond korából a városi levéltár 19 darab érdekes oklevelet tud felmutatni, melyek a város birtokai, kereskedelmi viszonyai, annyi oldalról megtámadott rév, vám és vásári helypénz men-

Digitized by Google

tességére, s a városi tisztviselők választása szabályozására vonatkoznak.

Ezután szerző az 1444. aug. 1-én Szegeden tartott végzetes országtanács folyását részletes hűséggel írja le; majd felemlíti, hogy 1448-ban itt fogadták a honatyák a Brankovics fogságából hazatérő Nagy Hunyadit, kinek alig volt oly nagyobb hadjárata a török ellen, melyhez sereggyűjtés végett Szegeden meg ne fordúlt volna, sőt — mit szerző nem említ — Hunyadi 1451. jún. 12-én Rozgonyinak hozzácsatlakozott seregével szinte Szegeden át vonúlt Giskra ellen a saaghi vár alá.

Ezután Albert korát röviden érintve, áttér szerző Mátyás korszakára, mely nemcsak a haza, hanem Szeged városára nézve is fény, haladás és jóllét korszaka volt. Szilágyi Mihály az 1458. jan. 12-én Szegeden létrejött confoederatiókor húszezer lovassal e városnál táborozott. Mátyás 1458. sept. 1-én először látogatta meg e várost, s itt e hó 3-ról Szeged városa rév és vámmentességi jogát, a szerbek zsarolásait eltiltó levélben megerősíti, — majd ez évi decz. 6-án itt tartja meg a honvédelem ujjáalakításáról híres országgyülést, mely lételt adott a magyar huszárságnak, s a király el sem távozott addig Szegedről, míg 1455. január 20-kán e városnak hetivásári jogot nem adományozott.

Nemsokára 1462-ben Mátyás Szegeden ismét megfordúlván, aug. 17-én e város polgárainak Asszonyszállása nevű kún pusztát használatába adja, sőt több későbbi szabadalom-leveleivel e várost a Duna-Tisza közi kúnpusztáknak a kúnokkal egyenjogú haszonélvezőjévé tette.

Szerző erre vonatkozólag — úgy látszik Hornyik után indúlva — a 133-ik lapon ezt írja: »valóban elbámúl az ember ama rendkívüli szabadalom fölött, mely szerint Szeged város közönsége a tőle nagy távolságban Tiszántúl, Karczag-Újszállás mellett fekvő Asszony-szállása s a Duna-Tisza közén Kecskemét fölött létező Bene-szállása nevű kúnsági pusztákat az illető kúnokkal közösen használta.« stb. Hogy ezen téves vélemény monographicus történelmünkben tovább fen ne maradjon, felemlíteni kívánom, hogy Mátyás erre vonatkozó szabadalom-levele mindenütt csak a Duna-Tiszaközi kún pusztákról szól; azért tehát, hogy

Digitized by Google

egy Aszonyszállása nevű — nem puszta, mint szerző mondja, hanem mint az oklevélben áll — kún-szállás a Nagy Kúnságban Karczag mellett már az időben fenállott, Szeged városának a Nagy-Kún Aszonyszállására vonatkozó használati jogát annyival inkább nem lehet következtetni, mivel fenmaradt egy 1493. február 8-án Majossán — a mai Kis-Kún-Majsa város — kelt osztály-levél, mely kívűlről régi írással: »némely szegedi pusztákról való határlevél« czímet visel, s mely szerint Bárson Tamás és több a Halas székhez tartozó kúnok bírái — comes — és kapitányai királyi rendeletre a majoszállási Majossa testvérek között Ellés — mai dorosmai Üléspuszta, Kempeth — mai Kömpöcz-puszta, Cholyos falu és Aszonyszállása nevű föld iránt törvényes osztályt eszközölvén, erre nézve ez oklevélben ez foglaltatik: »terram vero Azzonzallasa vocatam interim divisimus et abinde sequestravimus ut a parte orientali usque Zegedinum extendens, sepefato Ladislao et Dominico Majossa reliquimus, alteram vero dimidietatem ipsius terre Azzonzallasa a parte occidentali versus Balthazallása extendentem Michaeli et Stephano divisimus.« Ez oklevél adatai nyomán, habár ma e vidéken ily nevű puszta nem létezik, de azért e kiskún Aszonyszállása mai fekvését meghatározhatjuk, mert, ha Szeged és a régi Balta-szállása, a mai halasi Balota puszta között nyugoti irányban a mai területet megtekintjük, azt látjuk, hogy e kiskún Aszony-szállása a mai majsai Kigyós és Jászberény város tulajdonához tartozó Mérges puszta vidékén feküdt. Beneszállás pedig nem tartozott a szegedi kún puszták közzé, hanem — az oklevelek világos szavai szerint — Beneszálláson lakó Antal deák nevű kún magának Aszony-szállásra nézve adományleveret eszközölvén, Mátyás ezt megsemmisítette.

E rövid helyreigazító kitérés után térjünk vissza szerző munkájára, ki elmondja 1465-ik év kezdetére hogy Mátyás Szegeden országtanácsot tartott, melyet megelőzőleg 16 ezer frt értékű palástját a sz.-dömei egyháznak ajándékozta, sőt egy nagyszerű bazilika és kolostor kir. költségén építését is elrendelte; szerző szerint ez volt Mátyás utolsó Szegeden léte; azonban van egy oklevél (Teleky Huny. X. 176 l.), melyet Mátyás 1475. oct. 22-én Szegeden adott ki az iránt, hogy az ő parancsára Kádár Tamás

Digitized by Google

szebeni polgártól Szilágyi László szegedi bíró által elvett ökrei ára a királyi jövedelmekből kifizettessék. Ez adat folytán ki lehet pótolni a 176-ik lapon a bírák nevei között 1475. Zilágy-ot Szilágyi Lászlóra.

Érdekesen rajzolja szerző, hogy e városnak a Hunyadi ház iránt tanusított s maga Mátyás által kifejezett törhetlen ragaszkodását és hasznos szolgálatait e király kir. kegyének igen sok jeleivel viszonozta, úgy hogy »Sigmond nagygyá tette e várost, de e nagyságnak Mátyás adta meg az őt megillető dícsfényt,« »kinek közel 33 évi uralkodása alatt Szeged városa mind erkölcsi, mind anyagi tekintetben az ország főbb városai sorába küzdötte fel magát.«

Utána Ulászló hanyatlást jellemző kora következett; a fekete sereg Szeged vidékét pusztította, míg nem ezt Kinisi Halasnál szétverte; 1498-ban Ulászló Szeged régi szabadalmait megerősítette, sőt Lathran nevű külvárosa részére országos és hetivásárt engedményez; ily nevű városrész ma nem létezik; de — bár szerző nem említi — Látrány falu ma is van Somogymegyében. (Fényes geogr. szótár 122. 168 l.) Ezután a pórlázadás felemlítése után, a mohácsi vészt követő septemberi pusztító török hadjáratról érdekesen emlékezik, midőn a szegediek a Tiszán át menekültek, a szept. 29-én bevonúlt török sereg számtalan juh elrablása, sok fogoly és zsákmány szerzés után a várost felégette, ez alkalommal a város főbírája a tanácscsal török fogságba került, Kopasz nevű szegedi polgár pedig a város régi pecsétjét a Tiszába dobta, honnét az 1704-ben fogatott ki véletlenül halászok által.

Az ezután következett belviszályok alatt, miután Ján pusztításától a város megmenekült, a Zápolya vagy magyar párthoz állott s lakosaiban megfogyatkozván, János király 1536. apr. 30-án több megyéknek megparancsolta, hogy a megpusztúlt Szeged városában letelepedni kívánó lakosokat ebben ne gátolják, azonban e város folytonos rettegésben élt; mit igazol János király 1538. aug. 6-ki rendelete, melyben több városoknak meghagyta, hogy a török elől netalán menekülő szegedieket szívesen befogadják.

Majd 1540-ben Buda török kézre kerülvén, a lakosság félelmében a leggazdagabb polgárokból hódoló követséget küldött

Digitized by Google

Budára, de a kiket Mehemet pasa kegyetlenül megöletett; végre 1542-ben a várost a török ostrommal bevette, feldúlta, leégette, a lakosok egy részét megölte, másrészt fogságra hurczolta. E pusztuláskor egy ferenczrendi szerzetes a város régi okleveleit Szakolczára vitte el, honnét azok csak a török kiüzetése után kerültek vissza.

Ily érdekes jelenetekben terjeszti elő szerző e város történelmét az első részben; szintoly érdekes a 2-ik rész, mely a politikai, államrajzi és művelődési viszonyokról szól. Itt a város előkori állása, belkormányzati fejlődése, czímere, pecsétje 6 példányban, hajdani fekvése, nagysága, birtokai, népessége, lakosai foglalkozása, földmüvelés, ipar, kereskedelem, adózása, városi régi tisztviselők, családok, vallás és iskola ügy az adatok érdekessége mellett bírálati fejtegetéssel terjesztettek elő.

A város birtokairól szóló részben megemlékezik szerző a szegedi polgárok által használt kún-pusztákról is. Elmondja, hogy a Bolgárországból hazánkba fogadott (talán helyesebben visszahivott) kúnok többek között leginkább a Duna-Tiszaköz legelőnek alkalmas térségére Szeged tőszomszédságába telepittettek le; de *nomád életmódjok* és az *ősi valláshoz* ragaszkodásuk miatt velök sok baj volt, úgy hogy »midőn a *magyar nemzet századok polgáriasúltságát* élvezé, ők még mindig *a régi patriarchalis szervezet bilincseiben nyögtek,* s nomád módra — *ideiglenes hajlékokban* laktak, miről még *századok* múltával sem lehetett őket leszoktatni; *Sigmond és Mátyás király alatt is* úgy a jászok mint a kúnok *csak ideiglenes tartózkodási helyeken* úgynevezett descensusokban — szállásokban — laktak; már pedig a ki a jelenlegi szinte kapitányságokra osztott *szegedi tanyákat,* másnéven szállásokat ismeri, annak fogalma lehet a *kún atyafiak első telepeinek nyomorúságos voltáról;* nem volt azoknak kezdetben (?) se *határuk,* se *nevök,* csak később (?) midőn már a polgárosodás magva nálok is némi gyökeret vert, *osztattak fel azok* egyes kerületekre, úgynevezett kapitányságokra« stb.

Miután e nehány sor tartalma a történelmi hűségnek meg nem felel — azt észrevétel nélkül hagyni nem lehet.

Úgy látszik, hogy szerző a szállás — descensus — szó téves értelmezéséből következteti, hogy a jászkúnok még 1473-ban is

Digitized by Google

nomád életet élve, a míveltség és előhaladás igen alacsony fokán állottak, sőt Hornyikot is túlhaladva, a jászkúnszállásokat a szegedi mai tanyai szállásokkal hozza párhuzamba.

Hogy a kúnok, midőn őket a tatárjárás után IV. Béla 1244-ben Bolgárországból visszahívta, úgy mint az Árpád vezérelte magyarok, költözködő életet éltek és szövet sátorokban — domibus filtrinis — laktak, nem tagadhatni; hogy közöttök, úgy mint a régi pogány magyaroknál a ker. vallás általános elterjedésére évtizedek valának szükségesek; hogy mint a magyaroknál az ősi vallásnak a Vata által, úgy a kunoknál Aldamur által 1282-ben kitűzött zászlaját fegyverrel kelle legyőzni; hogy mint a magyarok, úgy a kúnok is János pápának 1328. máj. 8-án kelt levele szerint az egész papi tizednek rajtok kizsarolása miatt a megtéréstől idegenek valának; hogy a Csertán nemzetségbeli kúnok között még 1347-ben találkoztak kevesen, némelyek, kik szövet sátorokban — domibus filtrinis — laktak; bár ezért a költözködést rájok erőszakolni más körülmények tekintetbevételével nem lehet, szinte történelmi tény.

Azonban nem lehet szem elől téveszteni, hogy a szállás szó nem ideiglenes vagy mai szállási, tanyai lakást jelent, hanem örökös letelepedési helyet; mert III. László 1279-ki oklevelében a kúnokról ismételve olvassuk e kifejezéseket: »descendant et resideant«; a magyarokról is azt írják a hazai krónikák, hogy azok 108 nemzetségének mindegyike az ország földjén birtokot nyert, mely szállásnak — descensus — neveztetett; s az ily szállási birtok az egész nemzetnek volt öntulajdona, s külön tulajdon csak a birtoknak a nemzetség tagjai közt megosztása utján keletkezett, azonban a jogközösség — a későbbi ősiségnek alapja — ezután is fenmaradt; s a szállási örökös és szerzeményi birtok közt mindig nevezetes különbség volt; mint ezt V. István egy 1271-ki oklevelében kifejezi, melyben egy birtokot *örökösen egész tulajdoni joggal* úgy ruház át az adományosokra, *mintha az nekik Sz.-István korától kezdve szállásföldjük — descensualis — lett volna.* Midőn a kúnok III. László 1279-ki oklevele szerint IV. Béla által a kijelölt földeken letelepíttettek, ezen birtokokat nem egyes kún nemeseknek, hanem a hét kún nemzetségnek szállásokúl — descensus — szállásföldekűl adományozta, melyeket

Digitized by Google

azután — mint ez oklevél világosan mondja — nemzetségek, ágok és családok szerint önmagok osztottak el magok között; azonban e földek főtulajdonosa a nemzetség összesége volt, s egy család vagy ág kihaltával annak szállási birtoka nem a koronára, hanem, mint a hasonszervezetű székelyeknél, azon nemzetség legközelebb vérségű másik ágára vagy családjára szállott. Ezek szerint el kell ismernünk, hogy a szállásföld — descensus — úgy a magyaroknál mint a székelyeknél és kúnoknál oly örök tulajdonú föld volt, mely azon nemzetségnek, ágnak, családnak, melynek az birtokába az első osztálykor került, állandó lakhelyül szolgált, s azt, hogy a ki ilyennel bír, mégis költözködő életet kövessen, gondolni s elhinni nem lehet; de igazolja ezt egy 1521. évi határjárási oklevél is, melyben egy nagy kún község: villa seu descensus kifejezéssel említtetik.

Ezenkívül a jászkún szállások a legrégibb állapotáról más adatokkal is rendelkezünk. 1311-ben Hegyes kúnszállás — a mai Kúnhegyes — már egyházzal volt ellátva; 1343-ból Buthemer, 1347-ből Kumcheg kún kapitányok szállásain lakó kúnokról van említés; 1357-ben a berényi és jákóhalmai falukban — possessio — lakó philisteusok között a Horgasérmelléke nevű föld felett *per* folyt, melyről ezeknek régibb okleveleik, sőt a budai káptalannak határjárási oklevele is létezett; 1367-ből Karla János, 1388-ból madarasi Tompa László kún kapitányok szállásain lakó — habitatio — kúnok fordúlnak elő; 1391-ben Sigmond király a budai káptalant megbízza, hogy a már ekkor kőegyházzal bírt apátiszállási kir. philisteusok között, még I. Lajos király által ítéletileg tett osztály alapján a helyszíneni kihasítást, határjelekkel elkülönítést és bevezetést eszközölje; s mit szerző is idéz, 1393-ban az apáti és négyszállási philisteusok között elszántásból felmerült határvillongást a budai káptalan elintézte; 1396-ban Pásztói János országbíró nána-gyurki István mester és az árokszállási philisteusok között, mely szállás utóbb ez oklevélben falu — possessio — néven is előfordúl, mint Kecskemét is 1353-ban — határjárást teljesít; 1399-ben egy másik határjárási oklevélben Ladán és Szt.-György philisteus szállások szinte mint faluk — possessio — említtetnek; már előbb 1397-ben hevesmegyei Keregyház, máskép Kenderes nevű falut Scybes Balázs

Digitized by Google

nevű kún fiai birták, s ugyanez évben a kolbász-szállási kúnok Kakath falu fele részét 440 frtért megvették; 1408-ban Sigmond király a boszniai hadjáratból Budára utaztában szept. 26-án Halason két napot töltött; 1419-ben a fejér-megyei királynéi kúnok székhelye Hontosegyház, valamint az ehhez tartozó Ujszállás, Kelpelkuart, Chobok nevű kún szállások kőből épült egyházakkal bírtak; s mit szerző is felhoz, 1423-ban a zombat- és buzgánszállási kúnok a kőrösieket s kecskemétieket vetéseik és kaszálóik rongálása miatt a király előtt bepanaszolták, 1472 és 73-ban több kún kapitányok lakosokban megfogyatkozott szállásaik benépesíthetését kérik; Zenthelt, mint kúnok székhelye 1428-ban, Halas szinte mint kún székhely 1451-ben, mint városok — oppidum — említtetnek; 1451-ben Halason kún törvényszék tartatott; ugyanitt 1456-ban belkormányzati szervezés eszközöltetett; — a kir. jövedelmeknek 1453-dik évi összeírása szerint a jászkúnoktól járó évi jövedelem tizezer frtot tett; míg ugyanekkor az ötvenezernél népesebb Szeged városa nem többet, mint egyezer frtot fizetett; ezenkívül a jászkúnok még búzát, árpát, zabot, kölest tizenegyezer kilát, és ajándékba a királynak négy szép lovat is adtak; — 1493-ban a Szegeddel szomszéd Majosszállási — ma Majsa — Domonkos és Tóth László — ugyanaz, kit szerző 1473-ból Both László néven említ — Ülés és Kempeth pusztákon és Csólyosszálláson megosztoztak, s Csólyos mént falu — villa — s benne egyház és földmíves kúnok említtetnek, végre számos oklevelek szerint a jászkúnok vitézségök jutalmául több megyékben IV. Bélától kezdve nem kevés birtokot nyertek adományúl.

Vajjon, hogy többet ne említsünk, mindezen adatok szerint a jászkún-szállási földek iránti osztály, perfolytatás, elszántás határvillongások, számosabb szállások közegyházai, a vetések és kaszállók megvédése, a szállások népesítése utáni törekvés, több városok és faluk fennállása, birósági és politikai szervezés, nagy pénz és többféle terménybeli adózás, birtoknak pénzen szerzése, s adományban nyerése, nem azt mutatják-e elvitázhatlanúl, hogy a jászkún-szállás mint lakhely, a szállásföld, mint birtok nem ideiglenes, olyan szegedi-féle mai tanya vagy szállást, hanem örökös állandó lakhelyet és tulajdont képezett, melyen nemcsak

Digitized by Google

a marhatenyésztés, hanem a földmívelés is — mely költözködő életmódot nem tűr — nagy mérvben virágzott.

Ezekből láthatja a t. szerző, hogy az általa jelölt korszakban a jászkúnok »a régi patriarchalis szervezet bilincseiben már nem nyögtek« s nómád módra sátorban, cserényben, putrikban, kunyhókban és szegedi tanyai szállásokban rendes lakhelyül nem tartózkodtak, s így a »kún atyafiak első telepei nyomorúságos voltáról« alkotott fogalom alaptalan, s hogy a IV. Béla által adományozott szállásföldek a kún nemzetségek, ágak és családok között az 1279-iki oklevél világos szavai szerint elosztatván, az osztály természetéből kifolyólag, de a fentebbi adatok szerint is határokkal megjelöltettek s neveket is nyertek. Ezután szerző Szeged város népességét alapos hozzávetéssel I. Lajos korában 45—50 ezerre határozza, mely a jövevények kivételével tőzsgyökeres magyar volt, s így e város úgy hajdan mint ma a legnépesebb tiszta magyar város, mely magyar alapításnak köszöni létét.

A foglalkozásról szóló részben kiemeli szerző a halászat nagy mérvben űzését, mit igazol az is, hogy II. Ulászsó idejében Szegeden mintegy 3 ezer halász lakott, s a fogott halak egy részét 1397-től kezdve a királyi kamara részére tartozott a város adóul beszolgáltatni, a földmívelés és marhatenyésztés határának terjedése és a kun puszták legeltetésével mindinkább virágzásnak indúlt. Szeged emelkedésének egyik főtényezője a szőlőmívelés is volt, melyre nézve érdekesek a szerző által összeállított adatok. A szegediek nemcsak saját homokos határterületükön míveltek szőlőt, hanem a Szerémségben Kameniczen és Péterváradon is IV. Béla korától kezdve terjedelmes szőlőbirtokokat vettek, honnét boraikat a Tiszán szállították el Szegedig nagy részint rév- és vámmentesen. Azonban ezen előjoguk többek által megsértetett. Igy Maróthi János machóiban, a titeli káptalan, a péterváradi apát, a szerb despota és a zentai réver, a budai káptalan, miért gyakran valának kéntelenek a királynál keresni orvoslást. A szegediek pesti kereskedők társaságában az igen jó hirben álló szerémi, batonyai és somogyi borokkal Pest, Kassa és Bártfán át Lengyelországba egész az 1552-i szegedi pusztúlásig virágzó nagy kereskedést űztek.

Hogy mely iparágak virágoztak e korban Szegeden, szerző

Digitized by Google

többeket felemlít, ezek között a fegyverkovácsolást is, melyhez tartozott bizonyosan a szerző által mellőzött nyílgyártás, mely hihetően nagyban üzetett azon időben, midőn még a magyar sereg legfélemletesebb fegyvere a nyíl volt, de a melyből egy-egy nagyobb hadjárathoz több millió vala szükséges, kiemeli szerző az iparágak között a terjedelmes halászat s vizeni szállításhoz szükséges kisebb és nagyobb hajók építését is.

A munka végihez 114 lapra terjedő okmánytár van csatolva 76 db okmánynyal, melyből 22 kivonatilag, 54 pedig, eddig legnagyobb részben kiadatlan egész szövegében, Szeged város levéltárából közöltetik, s e város történelmére igen nagy becsű, de a hazai történelem egyes részletei felvilágosítására is kiváló érdekkel bír; azonban a korszaki eszményekhez aligha czélszerűbb nem lett volna az 1711-ki nagy oklevelet évenként szétszedve a korszaki helyekre beilleszteni.

Átalában szerző e fáradhatlan szorgalom, búvárkodás, szakismeret és szigorú bírálattal írt munkája által a hazai monographia előmozdítására kitűnő szolgálatot tett, s a következő kötet megjelenését érdekkel várhatjuk.

GYÁRFÁS ISTVÁN.

II.

Sarkad története. Írta *Márki Sándor.* Budapest, kiadja *Kókai Lajos.* 1877.

Szép tehetségű fiatal történetbúvárunknak, Márki Sándornak, két munkája fekszik előttünk. Egyik: »Az oroszok hazánk történetében. Nagy-Várad, 1878.« Másik: »Sarkad története.« Amaz ismertetve volt a »Pesti Napló«-ban; emennek rövid ismertetését adjuk itt.

Örömmel tapasztaljuk azt, hogy vármegyéink és városaink monographiáinak száma évről évre mindinkább szaporodik. Csak is úgy lehet majd idővel hazánk kimerítő történelmét, különösen ennek közmívelődési ágát megírni, ha az egyes vármegyék és városok történelme minden oldalról kellően megvilágítva lesz. Üdvözöljük e téren a fiatal, szorgalmas szerzőt is, ki saját szavai szerint: »nem akart írni néprajzot, sem szoros értelemben vett történetet, dicsbeszédet pedig semmiesetre sem; csak nehány töredékes

Digitized by Google

jegyzetet kívánt összeállítani, hogy némi jelét adja e helyhez való vonzódásának, melyhez a gyermekkor játékainak emléke köti.« Méltányoljuk e kegyeletet szülőföldje iránt, annálinkább, mert különösen a magyar alföld egyes városai történelmének megírása fáradságos buvárlatot és utánjárást igényel. Itt a történetbúvárnak helyi levéltárak szolgálatára nem állanak, mert a hosszas török birtoklás mindent megsemmisített. Csakis különféle diplomatariumokból, hazánk távol vidékein fekvő levéltárakból, a nép száján itt-ott felmaradt hagyományokból kell hangyaszorgalommal összeszedni minden csekély morzsalékot, mely az itteni hajdani viszonyok némi megvizsgálására szolgálhat.

Sarkad nem tartozik azon városok közé, melyek hazánk történelmében kíváló szerepet vittek: mindazonáltal Márki Sándor könyvében sok olyat találunk, mi az itteni hajdankori viszonyokra érdekes világot vet.

Legrégibb történeti okmány, mely Sarkadot említi, szerző szerint, a váradi regestrum. Ebben az 1217-ik évnél előfordúlnak némely sarkadi lakosoknak nevei és így Sarkadnak már akkor mint falunak, léteznie kellett, ha ugyan a regestrumban levő »Surcud« név Sarkadot jelenti.

Ettől kezdve egész a XVI. századig, az eddig ismert okmányokban, Sarkadról említés nincs. Csakis annyit tudunk róla Ember Pál egyházi történelméből, hogy tősgyökeres magyar lakosai korán elfogadták a reformatiót.

1556. eszt. Sarkadnak várként megerősített kastélya volt, melyet Sarkadi Farkas bírt s ezen időtől fogva már sűrűbbek és biztosabbak róla a történeti adatok.

1571. eszt. hódolt be a töröknek, de már 1599. eszt. Nyáry Pál a töröktől elvette, kitől azonban még ugyanazon évben a török visszafoglalta.

1606. eszt. ismét magyar kézre került. Az itteni őrségnek ekkor kapitánya volt Dormányi Péter, utána 1616. eszt. Vörös Márton, 1626. eszt. Csatáry János, ki a sarkadiakkal részt vett II. Rákóczi György szerencsétlen hadjáratában a lengyelek ellen.

1660. eszt. újra a töröké lett, majd ismét a magyarok birtokába került. Ezen időből (1677. eszt.) származik a városnak magyar köriratú hivatalos pecsétje, mely fiait vérével etető pe-

Digitized by Google

likánt ábrázol s maig is használatban van. Várad és Gyula közt feküdvén, sok zaklatásnak volt kitéve. Különösen rosz szomszédjai voltak a gyulai törökök. A gyulai török parancsnok, ha, a mint mondani szokás »a pipája roszúl égett« akármikor megrohanta Sarkadot s az elfogott sarkadiaknak fejeit a vár kapujára szegeztette, ugy hogy a sarkadi ember, ezen viszontagságos időben, ha szántóföldjére ment, mindig magával vitte fegyverét, hogy magát szükség esetén megvédhesse. Sok adoma kering még most is ezen időből a nép száján. Egy érdekeset elbeszél a szerző is, arról, mint vetekedett egymással két sarkadi vitéz, Varga Mihály és Bakó János a felett, hogy ki tudja közülök jobban rászedni a gyulai basát. De nemcsak a töröktől szenvedett ezen időben sok kárt Sarkad, hanem az erdélyiektől is. Nevezetesen 1687. eszt. Tökölynek egyik kapitánya, Hangosi, a várost megrohanván, a lakosságra 40 ezer frt sarczot vetett, s miután ezt a lakosok megfizetni képesek nem voltak, városukat felprédálta, levéltárukat elhamvasztotta.

A Rákóczi-forradalomban a sarkadiak is ennek táborában harczoltak. Ennek következtében 1707. eszt. a ráczok a várost megrohanták, de a sarkadiak, Szabó Sándor kapitányuk vezérlete alatt visszaverték őket. Rácz Tökölyt is, ki ezen egész vidéket, különösen pedig Békés-vármegyét földúlta és fölprédálta, a sarkadiak fogták el Aradon 1708. eszt. Ezen időből maradt fel Sarkadnak, a szerző munkájához is mellékelt térképe, melyet Thaly Kálmán a cs. k. hadilevéltárban fedezett fel s ez időből a maga nemében unicum.

A szathmári békekötés létrejöttével Sarkad 1712. eszt. jan. 11. hódolt be a császáriaknak s azóta békésebb időket él. Fölzavarta a békét még az 1735. eszt. Pero-féle lázadás, melyhez Nyulak Mihály vezérlete alatt, sok sarkadi lakos is csatlakozott.

Ezen történeti előzmények után előszámlálja szerző Sarkadnak és határterületének birtokosait. Legrégibb birtokosa, kiről a történeti adatok emlékeznek, volt a Sarkady-család. Azután bírták Rédeyek, Vörösek. Mária Terézia siklói Andrássy Zsigmondnak adományozta. 1799. eszt. Almássy Ignáczé lett. Jelenleg gr. Almássy Károly bírja, ki azzal érdemesíté magát, hogy a tagosítás létrejötte után a maradványföldekért járó ösz-

Digitized by Google

szegnek felét, 10,376 frt 50 kr. Sarkad árváinak és szegényeinek adományozta, mely pénz addig, míg az árvaház létesül, a takarékpénztárban van elhelyezve.

Mi az ipart, közlekedést és a közmívelődést illeti, van Sarkadon két olvasó kör, 1788. eszt. óta van postája, 1871 óta vaspályája, 1872. óta takarékpénztára. 1836. eszt. volt répaczukor gyára, mely azonban már 1838. eszt. máshová vitetett.

Sarkad három magyar írónak születéshelye, u. m. a jó nevű Csató Pálnak, a theologia terén működő Rácz Károly gyoroki lelkésznek és Márky Istvánnak, egy irodalmunkban hézagot pótló sakk-könyv szerzőjének.

Nevezetes hely Sarkad határában a Peczkesvárnak nevezett őskori telep. Azon számos, bronzkori érdekes tárgy, mely itt találtatott, a bihari muzeumban van elhelyezve.

Szerzőnek irálya folyékony, könnyen érthető, helylyel-közzel vonzó. Azonban kifogásunk van a munka felosztása ellen, melyben nem követ bizonyos logicai egymásutánt. Hol egy darab történelmet ad, hol ismét természeti, közmívelődési viszonyokra tér át. Amit az utolsó fejezetben tárgyal, említvén a Sarkad történetének megírásához szolgáló forrásokat, azt nézetünk szerint helyesebb lett volna a munka elejére tenni. A szövegben sokszor tesz idézeteket, különféle, Sarkad múltjára vonatkozó okmányokból, tanuvallomásokból. Említi többek közt, hogy csak a Leelőssy családnak van több mint száz, e vidék múltjára vonatkozó okmánya. Kár, hogy ezeket szóról szóra nem közlötte, kár, hogy a munkához okmánytárat nem mellékelt. Ez mindenesetre a munkát érdekesebbé tette volna. Sőt, lehet mondani, hogy e nélkül a munka nem teljes. Sajnálni lehet azt is, hogy szerző a m. kir. kamarai levéltárban nem búvárkodott. Több mint valószínű, hogy itt talált volna Sarkad múltjára vonatkozó okmányokat.

Mit szerző a Sarkad névnek eredetéről mond, hogy t. i. Sarkad Bihar-vármegye délnyugati szegletét, sarkát töltvén be, ezen helyi fekvésénél fogva neveztetett volna el Sarkadnak, az a sarat ki nem állja. Sarkadnak neve sokkal régibb, — hisz szerző szerint már 1217. eszt. előfordúl — mint Bihar-vármegye complexuma, úgy, amint azt most a térképen szemléljük. Ha szerző-

Digitized by Google

nek okoskodása állana, úgy a még inkább sarokban fekvő Kabát illethette volna jogosabban a Sarkad név.

A mit végre szerző a 83. lapon buzgó óhajtásképen kifejez, t. i. hogy a száz év alatti szaporulatot tekintve, úgy mutatván azt a számok logicája, ő előre látja Sarkadot, mint száz év múlva 30 ezer, kétszáz év mulva 120 ezer lakossal díszeskedendő várost, melynek utczái gázzal lesznek kivilágítva: ez természetesen, a ritkán valósúló szép ábrándok közzé tartozik. Kívánjuk egyébiránt ezen jóravaló, tősgyökeres magyar városnak, virágoztassa a mindenható mind szellemi, úgy anyagi tekintetben, ivadékról ivadékra; szerzőnek pedig, ki fiatal kora daczára, méltánylandó előkészülettel lépett a magyar történelmi irodalom terére, a további fáradhatlan munkálkodást. H. L.

III.

Slovensky Letopis pre historiu, topografiu, archeologiu a ethnografiu. Fr. Sasinek. 1876.

Néhány év előtt a tót »Matica« társulat — mint tudjuk — a magyar kormány által, államellenes üzelmek miatt szétoszlattatott; mindazáltal »a tót olympus istenei, Jupiter haragos menykövei által szétszóratva« sem szüntek meg működni, hanem a fentebb idézett czím alatt egy új folyóiratot alapítottak, *történelmi, régészeti, hely- és néprajzi* ismeretek terjesztése végett.

Az évnegyedes folyóirat szerkesztője Sasinek Ferencz a néhai »Matica« volt titkára, ki a bevezetésben lelkes szavakkal buzdítja társait a munkára, gondosan kerülve minden izgató kifejezést.

Az első évi folyamnak előttünk fekvő négy füzete sok érdekes apróságot foglal magában a történelem és archeologia köréből; épen azért szükségesnek vélem a magyar történetkedvelő közönséggel is — legalább röviden — megismertetni az egyes czikkek tartalmát. Az illető rovatok mind a négy füzetben meg vannak tartva, főgond azonban a magyar felföld kulturviszonyainak ismertetésére van fordítva.

Az első füzet tartalma ez:

1. *Magyar királyi drágaságok és emlékek.* Itt mindenek-

Digitized by Google

előtt a magyar korona külalakja, aztán eredete és története beszéltetik el; majd a többi királyi jelvények és ékszerek ismertetnek meg, mint: a jogar, az alma és palást, a kard, az apostoli kereszt, a saru, harisnya, a kir. zászló, kesztyű és Szent-István kardja.

2. *Túrócz-megye* (monographiája) az Árpád előtti és Árpádkori időkben.

3. *Neczpáli régiségek;* jelesül egy bronz-tű és vas-sarkantyú.

4. *Építészeti adalékok.*

5. *Czéhszabályok,* zsolnai csizmadiák 1558. 1644. 1687. évekből, hosszas bevezetéssel.

6. *Cseh-tót okmányok* eredetiekből közölve 1490—1498—1508—1526—1566—1569—1570—1572—1573—1580—1581—1582—1584—1616. évekről, többnyire Križko Páltól a körmöczbányai derék levéltárnoktól; összesen 18 darab.

7. *Történelmi hangok* a magyarországi tótokról.

A második füzet tartalma:

1. *A boszorkányokról,* és az ezekben való hitről a felföldi tótok közt.

2. *Uhor és Magyar elnevezésről.*

3. *Codex Cremniciensis* a XV. század előfeléből, vallásos tárgyú czikkekkel.

4. Budkovai és Radimovai régiségek, jelesül egy bronz lándzsa és gyűrű.

5. *Zólyom-megyei* egyes községek ismertetése abc-rendben.

6. *Czéhszabályok,* brezanói fazekasok 1600-ban.

7. *Révay-féle okmányok* 1564. 1570. 1573. 1589. 1593. 1595. 1764. évekről, összesen 8 darab.

A harmadik füzetben ezek foglaltatnak:

1. *Rákóczy forradalom a felföldön* 1703—1710.

2. *Orosz emlék* Holicson 1806-ból.

3. *Zólyom-vármegyei* monografiájának folytatása.

4. *Történelmi okmányok* 1538. 1541. 1570. 1571. 1572. 1580. 1585. 1592. 1593. 1595. 1597. 1603. 1611. 1612. 1614. 1618. 1622. 1624. 1626. 1629. 1630. 1632. 1636. 1637. 1638.

Digitized by Google

1639. 1640. 1641. 1642. 1653. 1663. 1666. 1669. 1688. évekről, összesen 52 darab.

5. *Jezsuiták* naplójából 1677—1762.

Végre a negyedik füzetben:

1. *Az óra története.*

2. *Szt.-István családja*, genealogiai szempontból.

3. *Egy 1734. évi fokos* ismertetése rajzzal.

4. *Dobronya, Dévény és Somos* ostroma a törökök által 1575-ben, kísérve az erre vonatkozó okmányok által.

5. *Végles* vára.

6. *Znió* vára.

7. Br. Prónay Gábor alispáni körlevele 1683-ból.

8. *Bánóczi szabó czéh* alapszabályai 1666-ból.

9. *A neczpáli Justh-család* levéltárából való okmányok 1519. 1565. 1572. 1585. 1586. 1590. 1599. 1602. 1676. évekből, összesen 11 darab.

10. *A tót-lipcsei egyházi anyakönyvből* 1572—1628.

11. *A krupinai halottas könyvből* 1663.

12. *Pojnik* jegyzőkönyvéből 1678.

13. *A privigyei szabók* emlékkönyvéből 1790.

14. *Régi kalendáriumokból* 1751.

15. *P. edajna község anyakönyvéből* 1673.

16. *A jezsuiták naplójából* 1677.

17. *A túrócz-szent-mártoni jegyzőkönyvből* 1797.

18. *Archeologiai és antropologiai közlemények* a májusi műtörténelmi és emlékkiállításról.

Minden füzet végén vannak ezeken kívül *történelmi apróságok, vegyesek és könyvészeti* közlemények, melyek közvetlenül ugyan a felföldi tótok, de közvetve az egész ország míveltségére is érdekes világot vetnek.

ZSILINSZKY MIHÁLY.

Digitized by Google

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

— A márcz. 7-én tartott, igen látogatott választmányi ülést *Horváth* Mihály elnök nyitotta meg. Három felolvasás volt: 1) A magyar történetírás kezdete, felolvasta *Zsilinszky* M., 2) A sajtó viszonyok Magyarországban 1792—4. *Fraknói* Vilmostól. 3) Egy Corvin incunabulum a pozsonyi ferenczek könyvtárában *Csontosi* Jánostól. Csontosi értekezése igen érdekes eszmecserét idézett elő ama kérdés felett, ha vajjon a bemutatott incunabulum valóban Corvin-incunabulum-e? Hozzá szóltak a kérdéshez: *Römer*, *Fraknói* és *Csontosi*.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár jelenti, hogy b. *Mednyánszky* Dénes felhívására, gr. *Zamoysky* József (200 fttal); továbbá *Kis-Teleki Lévay* Henrik (hasonlag 200 fttal), *Holdmező-Vásárhely* közönsége, és b. Radvánszky Béla felhívására gr. *Teleki* Géza orsz. gy. képviselő a Társulat alapító tagjainak sorába léptek. — Megválasztattak évdíjas tagokká: *Sréter* Alfréd, Surány, *Chikán* Mihály, *Steiner* Gábor, *Wágner* István, *Háger* Sándor, *Neumann* Ernő, *Simonyi* Kálmán, B.-Gyarmat (aj. Garam Jenő), *Bélay* Jenő, tanárjelölt, Budapest (aj. Thallóczy), *Weinberger* Jenő, Budapest (aj. Horvát Árpád), *Beretvás* Endre min. oszt. tanácsos, Budapest (aj. a titkár), Znyo-váralljai olvasókör (aj. Mihálitska István), *Németh* Ignácz min. fogalmazó, Budapest (aj. Thallóczy), *Horovitz* Lipót, Nagy-Várad (aj. Sinkovics József), *Karacsay* Gerő, ügyvéd, Budapest (aj. Tettey), dr. *Jenei* Viktor egy. tanár Kolozsvár (aj. a titkár), dr. *Csiky* Viktor egy. tanár, *Dorgó* Albert k. közjegyző, Kolozsvár (aj. Jenei V.), *Panghy* Özséb benczés tanár Rév-Komárom (aj. Loskay Placid), *Nyegre* László segéd-szolg.-bíró, Ökörmező (aj. Kornfeld Frigyes), *Auguszt* Gerő, lelkész, Porva (aj. Rajniss Gy.), *Bogyó* Károly mk. postatiszt, Budapest (aj. Hindy Á.), *Spelletich* Bódog, Budapest (aj. Deák F.), *Kyss* Géza, vár. jegyző, Eperjes (aj. Kertész J.), dr. *Dévay* Gyula, Budapest (aj. dr. Vincze G.), *Laurinyecz* László kir. végrehajtó, Budapest (aj. a pénztárnok), *Ribáry* Ferencz egy. m. tanár, Budapest (aj. Hunfalvy Pál).

Az idő a három felolvasással meglehetősen eltelvén, a titkár csak a legsürgősb előterjesztésekre szorítkozott; jelenti, hogy Balassa Bálint költeményeinek nyomtatása jól halad: a kiadás díszes és a költőhöz

Digitized by Google

méltó leend. Azután bemutatja a Történelmi Tár II-ik füzetének kinyomott íveit, s Mátyás főherczeg egy levelének fascimiléjét, mely ezen füzethez lesz mellékelve.

Végül bemutatja a pénztárnok múlt havi számadását, melyből kitünik, hogy a

a múlt havi bevétel volt	3574 ft	97 kr.
» » » kiadás »	1065 ft	57 kr.
marad márcz. hóra	2509 ft	40 kr.

Ezzel a nyilvános ülés véget ért. Következett egy rövid zárt ülés, melyben folyó ügyek felett határoztak.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

— A FEBR. 25-én tartott összes ülést egy nagyszabású emlékbeszéd teszi emlékezetessé: az, melyet Ipolyi Árnold tartott b. Prokesch Osten felett. A kis terem egészen megtelt: akadémicusokkal és hallgatókkal, kik nem akarták elmúlasztani az alkalmat, hogy meghallják egyikét azon jeles s valódi minta emlékbeszédeknek, milyekhez a fenkölt szónok szoktatta hallgatóit, s melyeket egyaránt jellemez az előadás nemes egyszerüsége s a gondolatok tömör velőssége. Ez nemcsak életrajz volt, hanem jellem és korrajz is. Nemcsak az embért állitá elénk, úgy a mint élt, müködése egészében felfogva, hanem a kort is, melyben szerepelt: úgy hogy nemcsak élveztük a szép előadást, hanem okúltunk is belőle. Nem fogunk ez életrajzból kivonatot közölni, nem fogunk az új és nézetek halmazából egyet mást kiválasztani — Ipolyinál nehéz elhatározni, hogy mit adjunk a sok újból és sok szépből. Az emlékbeszéd nem sokára úgy is a közönség kezén lesz: s épen azért jobbnak látjuk egy részletét a maga egészében bemutatni.

»A múlt század vége óta a nagy írók és utazók, az archaeologok, orientalisták és philologok közül váltak ki Európa kitünőbb diplomatái: Choiseul-Gouffier és Lechevallier a franczióknál, a Parthenon márványait kifosztó Elgin és Strangford az angoloknál, Niebuhr, Bunsen és Humboldt Vilmos a németeknél akkor tüntek fel, nevezetesen a keleti és déli országok diplomatiai állásain. Ez irány fentartá magát részben az utóbbi időkig, Prokesch-Ostenig, és maig, a Ninive-ásó Layardig; midőn már a kormányfők is, mint Gladstone, a Homér-magyarázók közé állhatnak. Tanúlmányaik nemhogy korlátozták volna szellemöket, sőt tágabb

Digitized by Google

látkört nyitottak előttük s a régiség- és műveltségtörténet ama magaslatára emelték őket, melynek a diplomatia kiindúló pontját kell képeznie. Az emberiség classicus történetének s életének nagy példái, mintegy választ szolgáltathattak nekik koruk története rejtélyes sphinx-feladatainak megoldására. A régiséggel foglalkozás, a classicus mondat szerint antiqua scribendo, antiquior fit animus, edzette a nagy antik példákon szellemöket. S a rég bizantinussá vált diplomatia körében ilyen alakok, mint valódi rómaiak tűnhettek fel.

Prokesch-Osten is az államférfiak e fajából való volt. Nem az iskola, nem a születés, de az élet és tudomány vitte őt egyszerre e térre a nélkül, hogy külön készült volna rá; vagy hogy csak észrevette volna is magát rajta, mígnem közepén állott. Nem ő kereste a pályát, de a pálya követelte őt.

Az osztrák diplomatiában ilyesmi akkor ritkább eset volt, mint bárhol másutt. A diplomatiának itt a mily bizonytalan iskolája, oly erős hagyományai voltak. A Talleyrand gúnyos ajkain gyanúsan hangzó mondat, hogy a diplomatia legjobb iskolája a theologia (rien ne prépare mieux a la diplomatie, que la theologie), a mily kétségtelenül igazolta magát a középkorban, annyira kiment volt a divatból. Csak a múltkor vázoltam önök előtt egy emlékbeszéd-közben, a középkor ama természetes institutióját, mely szerint az egyháziak és szerzetesek, mint született diplomaták járhattak az országok közt, mindenütt saját családukba s otthonukba jutva társházaik körében. A tudománynak és műveltségnek akkor legmagasabb fokán állva, valamint annak közös nyelvét beszélték, úgy az emberiség nagy vallás-erkölcsi igazságait tanítva és hirdetve, az emberi vad erőszak tulereje s barbársága elleni theologiájuk és diplomatiájuk czélja alapjában közös volt. A diplomatia e feladata azonban mostanig sem lévén megoldva, úgy véljük, hogy az maig sem múlta idejét. A renaissance is csak a szónok ékesebb tógájába öltöztette ezt, s az irodalom és művelődés fénysugarával övezte a Cesarini Julianok és Piccolomini Aeneas Sylviusok bibornok-diplomatái nemes sorát. Csak a hitszakadással szakad meg egészen a diplomatia e régi iskolája és hagyománya. Ekkor kezdődik ismét a hatalmasok amaz erőszakos, s a gyengék ama cselszövényes diplomatiája, melyet oly sokáig magával a diplomatiával egyértelműnek tartott a világ, midőn azt legföljebb a szerencse szellemes cseljátékának vélte. Nem mintha azelőtt is nem gyakorolták volna már; de valódi rendszerré csak akkor nőtte ki magát. Mint a Mazarinra fogott adoma szól, hogy a bibornok a diplomatiai szolgálatra ajánlkozótól csak azt tudakozá, van-e szerencséje és nyertes-e a játékban? Úgy a diplomaták hasonlók lettek Róma fetiálisaihoz, kik a hányszor a hatalomnak jó kilátásai voltak a hódításra, azonnal még a madarak röptéből is ürügyet vettek szövetséges népeik elnyomására. A sok apró fejedelem, ha kilátása volt függetlenné lehetni a nagyobb birodalomtól, mindjárt felhasználta a vallásszakadás és vallásszabadság ürü-

Digitized by Google

gyét is; és mint macedoniai Fülöp a delphi szentély védelmének s amphyctioni szent szövetség határozatai végrehajtásának ürügye alatt megrabolta az istenek kincseit és leigázta a népeket: úgy ezek is könnyü móddal egész országokra és tartományokra tettek szert. A csel, a kijátszás, a szerencsevadászat diplomatiáját nyomon követte mindig az erőszaké; s az újabb kor szülte a katonák, a tábornokok ama diplomatiáját, kik nemcsak a sagum, hanem a toga redőiben is hadat hordtak béke helyett, és ezzel széttörték a koronákat és trónokat, leigázták a népeket, és füstölgő romokká tették az országokat.

A legújabb kor így találta a diplomatiát, midőn követelő igényei ezt egy ujabb nemével szaporiták. Eleinte a tapasztalt utazók és touristák, majd a napi kérdésekben jártas politikus journalisták, eme szellemi napi touristák, lépnek az előtérbe. A francziáknál s angoloknál többé-kevésbbé nyiltan ők viszik már régebben a diplomatiát. Austriában a Herbersteinok, és Zalánkeméni Kakasok óta Prokesch volt talán az első, ki az irányt méltón képviselte. Katona, hadíró, és hadtudósító, utazó, hirlaplevelező, politikai vezérczikk- és tárcza-író journalista, egyaránt otthon volt a népek s országok ismeretében és a nagy politikai és irodalmi kérdésekben. E kellékek, kitűnő tehetségei s nemes jelleme mellett, teljesen képesíték az újabb diplomatiai irányra, s azonnal egyrangra emelték más államok hasonló diplomatiai ügynökeivel. Kétségtelen, hogy a mint akkor a magasabb journalismus a külföldön már a diplomatia egyik tényezője és közege lett, melylyel ki és befelé nagy befolyást lehetett gyakorolni, úgy tehetséges férfiai is a politika leghívatottabb ügynökei lehettek.

A nap eseményeinek gondos megfigyelése, a sebes és alapos felfogás, a tények folytonos evidentiában tartása, pontos följegyzése és véleményezett, commentált közlése, ezzel a messszebbvivő kilátások élesszemű észrevevése, az innen folyó combinatiók felállítása és szellemdús apercuekkel kisérése, mint ezt a magasabb hirlapirodalom valódi hivatottjai végzik, mindannyi elsőrendű diplomatiai kelléket képez. A diplomatia ez új neme sem volt ugyan egészen új jelenség. A velenczei signoria küldöttei már századok előtt túltettek volt ezzel akár a mai reporterek avatottságán és mozgékonyságán. Csak úgy be tudtak hatolni a nevezetesebb személyiségek magánköréig, mint akár a mostani legtolakodóbb interwiew-író journalisták. Az uralkodókat, azok udvarát és befolyásos államférfiaikat tetőtől talpig tolluk hegyére véve, a legrészletesebben írják le, — kinézésüktől haj- és arczszinöktől kezdve az udvari mende-mondáig, és finánczi állapotaikat, ami fő, egész az utolsó garasig élénken jellemzik. A tanács legügyesebb embereit, a kik száz mrtfildnyi tengeri uton, idegen népeknél és tájakon, ezer kereskedelmi alku cselfogásain keresztül mentek, küldötte, mint ambassadorokat az udvarokhoz, melyeknek szövetsége ügyes megnyerésével volt kénytelen már vesztett erejét a gazdag signoria pótolni. Minden tizennégy napban kellett ren-

Digitized by Google

desen tudósítást küldeniök, hogy a pregadik tanácsában, melyet hasonló ügyviselt éltesebb férfiak képeztek, kik az illető hely körülményeit saját tapasztalásukból ismerhették, számos hosszú estéken át felolvastassanak. Meglátszik ez *anatomiákon*, a mint az uralkodók és államférfiak e jellemző és részletes leírásait elnevezték, a közvetlenség és frisseség, s a titkos részletek és rugók fölfedezésében az élethivatás és mesteri gyakorlat, melyet ebben sajátjokká tettek.

Az újabb politikai journalismus e genrét csak jobban kimívelte, és magasabb, általánosabb szempontra emelte. A hirlapi jobb reporter és levelező, ki az események jelzésében ismeri a magasb szempontot, melyből a tényt az előtérbe kell állítania, kinek a mily híven, oly öntudatosan kell a hírt, a beszédet, az iratot vagy társalgást reproducálnia, s a kellő oldalról bemutatni a hatás szerint, melyet elérnie akar, — folytonosan ily diplomatiai gyakorlatban áll. A tudósító, kinek nagy tapasztalással, mély psychologiai és physiognomiai tanúlmányt kell párosítania, ehhez a tájékozó leírásokat plastikai erővel s az irály művészetével élesen színezve, jól felfoghatón kell előállítania és közben még mindig szeme előtt kell tartania azt is, hogy közlönye elveinek és feladatainak, valamint lapja szerkezete organismusának keretében magát alárendelve érvényesítse; azontúl pedig az emberiség magasb erkölcsi érzete s eszméi előtérbe és kiinduló pontúl helyezésével a közérdeket és figyelmet felköltve hasson, — mindez — oly erős diplomatiai érzéket tanúsít, mely minden más iskolát bátran pótolhat. Természetes volt, hogy ez iskola emberei, a mint a napi kérdések tárgyalásával befolyásosan foglalkoztak, újabban a szerint már a politikai és diplomatiai pályákra jutottak.

Prokesch már a világháborúk idején így mint hadíró és tudósító érdemelte meg sarkantyúit. Majd az akkori európai nagy kérdésekbe is beleszólott kortörténeti irataival s a szereplő egyéniségek jellemzésével s életrajzaival. Majd a politikai ellentétes vélemények vitatásában is föllépett. Nevezetesen mint az akkor nagy befolyású augsburgi Allgemeine Zeitung politikai czikkei írója, és »Von der Donau« czímü levelezője a keleti ügyekben, a görög és egyiptomi függetlenségi kérdésekben, a nagy világ-lapok, a Journal des Debats és a Times elleni czikkeivel vitázott. Sikerrel küzdött így nevezetesen Lamartine-nek a franczia kamrákban mondott fényes beszédei ellen. Ezzel nem kisebb szerencsével párosítá a tárczaírást, melyben utazásai, ethnographiai és művészeti tanúlmányait tette közzé.«

Digitized by Google

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT február havi választmányi ülését Temesvártt, február 27-én *Ormós* elnöklete alatt, számos vál. tag és közönség jelenlétében tartotta meg. A titkár megnyitván az ülést s fölemlíti, hogy Ormós Zsigmond egy meleg hangon írt felhivást intézett Temes-vármegye, Temesvár szab. kir. városhoz és a vidék központi törvényhatóságaihoz azon czélból, hogy a »Temesi kerület« nevezete alatt ismert országrész, t. i. Délmagyarország szervezetésének 100-ik évfordulója a jövő évben Temesvárott, megünnepeltessék, mely jubiläum előre is nagyszerűnek igérkezik. Bejelenti, hogy dr. *Szentkláray* Jenő borjasi kutatásainak kiegészítéseül beküldött két darab kőszékerczét s három darab római érmet; érdekes ajándékokat adtak még *Rádl* Gusztáv bányabirtokos, *Bay* Ilona, *Cserey* Jánosné urnők. A jelentés tudomásúl vétetvén, *Iványi* Ede választmányi tag ily czímü értekezését olvasta fel, »Uti jegyzetek«; melyben leírja mindazon tapasztalatait, melyeket múlt évi szünidei kirándulása alkalmával tett különösen a haza nyugati részében s az örökös tartományokban. Több kebelbeli ügy elintézése után az ülés véget ért.

— A »BIHAR-VÁRMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET« ezelőtt 6 évvel történt megalakulásakor és később is a közönség támogatását kérő felhivásaiban azon czélt tűzte maga elé, hogy a megye történelmére vonatkozó és tárlatában megőrzés végett elhelyezett történelmi emlékeket és műtárgyakat rendszerezve s a tudomány kívánalmai szerint beosztva a közönség használatára is kiállítja. A megalakulás ideje óta legbensőbb óhaja volt az egyletnek, hogy a kitűzött czél alapján tett emez igéretét megvalósítsa; s törekvéseit egy részben a kívánt siker is koronázta. Ma már három ezret meghaladó régészeti, történelmi és műtárgy van birtokukban, melyek mind közadakozásból s vármegyénk buzgó fiai és leányai áldozat készsége folytán jutottak kezeik közé. Tudva azt, hogy az összegyüjtött tudományos anyag, holt és gyümölcstelen tőke mindaddig, míg azt a közönség használatára közszemlére ki nem állíthatják, ezen feladat megvalósítása képezi most gondoskodások összes tárgyát, s törekvések oda irányúl, hogy meglevő gyüjteményöket hozzáférhető alkalmas helyen állandóul vagy legalább több évre biztosítottan elhelyezhessék. Az állandó helyiség megszerzése végett határozta tehát el az egylet igazgató választmánya, hogy

Digitized by Google

egy régészeti, történelmi és iparmütörténelmi kiállitást rendez, oly czéllal, hogy e szakma népszerüsitését is lehetöleg elösegitse. A beküldött tárgyak Nagy-Váradon Bihar-vármegye gyülésteremeiben fognak kiállíttatni s a kiállítási rendező-bizottság a tárgyak épsége, úgy annak idejében leendő visszaküldése iránt szavatosságot vállal. A kiállítás folyó év aprilis hó 21-től kezdődöleg 4 hétre van tervezve. Ki fognak állíttatni: kő, agyag, csont, bronz és vas őskori tárgyak, fegyverek, érmek, felirásos és faragott kövek és téglák, pecsétek, pecsétnyomók, dísztárgyak, jelvények, zászlók, nemesi temetési czímerek, porczellán és üvegedények, mindennemü hadi felszerelési eszközök, bútorok, konyha- és háziszerek, ruhák, szövetek, hímzések, ötvös-, lakatos- és kovácsmüvek, nyomtatványok, okmányok, kéziratok, könyvkötések, régi kártyák, térképek, régi tervrajzok, a megyében megjelent lapok, nyomtatványok és felhivások, régi bélyegjegyek, a megye jeleseinek arczképei és életökre vonatkozó adatok, festmények, fa- és rézmetszetek, házi iparkészítmények stb.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A »Történelmi Tár« II. füzete már kikerült a sajtó alól s april elején fog szétküldetni az előfizetőknek. Főbb közleményei közül megemlítjük: a *Károlyi* Árpádét, ki Fráter György nagybecsü kiadatlan levelezését közli a bécsi államlevéltárból; *Szilágyi* Sándor Bocskay és Illésházy fontos levelezését közli folytatólagosan. A mivelődéstörténeti adatok közt, *Nagy* Gyula, *Szerémi*, b. *Mednyánszky* Dénes, *Szabó* Károly s *Thallóczy* közölnek adatokat. A vegyesek rovatában *Marczali* Henrik, *Hodor* Károly, *Kámánházy* Béla, Néh. *Hatos* Gusztáv, *Thaly* Kálmántól olvasunk változatos sorrendben kisebb adalékokat. Figyelmeztetjük t. tagtársainkat, hogy ez 50 ívre terjedő folyóirat elöf. ára csak 2 frt 80 kr., bolti ára sokkal magasabb leend.

— Dr. Mészáros Ferencz miniszteri tanácsos a vallás- és közoktatási miniszteriumban febr. hóban szélhüdéstől érve egész váratlanúl alig 53 éves korában meghalt. A boldogúlt igen kitünő tanférfiú volt, kinek neve szorosan összefügg a magyar tanügy átalakúlásával. Egy igen érdekes tanügy-történeti munkát is irt: »A magyarországi kath. gymnasiumok története, a gymnasiumi tanügy általános történetének vázlatával, különös tekintettel az iskolai és összes ösztöndíji alapítványokra.«

Digitized by Google

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A MÍVELTSÉG FEJLÖDÉSE MAGYARORSZÁGBAN 889—1849. Írta dr. *Kerékgyártó* Árpád, kir. tud. egy. tanár. I. Rész. Középkor. 889—1526. II. füzet 161—256 l. 8-rét. Budapest, 1878. Kilián. Ára az egész műnek 5 frt.

— A MAGY. KIR. TESTÖRSÉG TÖRTÉNETE különös tekintettel irodalmi működésére, írta *Ballagi* Aladár. 2-ik kiadás. Franklin-társ. N. 8-rét. X. 466 l. Ára 2 frt.

— GESCHICHTE DER SERBEN von den ältesten Zeiten bis 1815. v. Benj. *Kállay*. Aus dem Ung. in's Deutsche übertragen von Schwicker. I. Band 4—8. Budapest, Bécs és Lipcse. Lauffer Vilmos. 8-rét 241—601. l. Ára füzetenként 60 kr.

— EUGEN VON SAVOYEN, Feldzüge des Prinzen, herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Archives. I. Serie IV. köt. Bécs, Táborkar, 8-rét. X. 302. l. tíz térképpel.

— JOANNIS DLUGOSSII SEU LONGINI CAN. CRAC. HISTORIAE POLONIAE LIBRI XII. ad veterrimorum librorum manuscriptorum fidem recensuit, variis lectionibus annotationibusque instruxit Ignatius Žigota Pauli cura et impensis Alexandri Przezdziecki. Krakó 1873—6. Tom. I. (Lib. I—IV.) XIX. 564 l. Tom. II. (Lib. V—VIII.) 545 l. Tom. III. (Lib. IX—X.) 595 l. 4°. Ára körülbelöl 20 frt.

— POLSKA W CZASIE TRZECH ROZBIORÓW 1772—1799. Studia do hystoryi ducha i obyczajow, írta *Kraszewski* J. I. (Lengyelország a három felosztás korában 1772—1799.) 1873—1875. I—III. kötet. (XIII. 454. VII. 447, V. 689 l.) 8°. Posen.

— BORYS USTEP Z DZCEJÓW DWUNASTEGO wieku (Borys, egy szakasz a XII. század történelméből). Ilyvó 1876. 38 l. 8°.

— MONUMENTA HISTORIAE Danicae, Historeske Kildeskrifter og Bearbeidelser af Dansk Historie isaer fra 16. Aarhundrede, Stiftelse af Holger *Roroam* Kopenhága. Forlagt af G. E. C. Gad. Forste Bind 1873. andret Bind 1875. 768 764 l. 8°.

— VENEDIG UND UNGARN. Rückblicke auf Dalmatien und Croatien in den Zeiten der Árpáden bis zum Tode des Königs Ludwig von Anjou. Írta a velenczei levéltárak után *Mircse* J. a m. tört. társ. k. t. tagja. Bécs Államnyomda, 1878. 4-rét. 41 l.

Digitized by Google

POROSZ-MAGYAR VISZONYOK

1789—90-BEN.

KIADATLAN JELENTÉSEKBŐL ÉS LEVELEZÉSEKBŐL.

József császár halálának, az oly hosszú szünet után összegyülő, eredményteljes országgyülésnek évét, mint nemzetünk fejlődésének egyik legfontosabb forduló pontját szokták tekinteni. II. József forradalmi kormánya megszakította a nemzeti alkotmány continuitását; nehéz rázkódtatások után sikerül csak a nagyeszü II. Leopoldnak újra kiegyeztetni az elődje által végveszélylyel fenyegetett nemzet érdekeit az összes monarchiaéival és végett vetni azon ellenállásnak az osztrák politika ellen, melyen hajótörést szenvedtek a hatalmas császár tervei.

Kétségtelen: a nemzeti szellem önkéntes, spontán nyilatkozata volt azon hév, melylyel az ősi törvények visszaállítását és biztosítását követelte. De valamint ezen belföldi mozgalom a császárnak birodalma nagyítására czélzó szándékai kivitele elé roppant akadályt gördített, úgy másrészt az európai politikai viszonyok általános constellátiója volt, mi a magyar nemességnek, mint a nemzetnek akkor még egyedüli képviselőjének, lehetővé tette a siker reményével érvényesíthetni lételének jogát a fejedelem centralizáló tendentiáival szemben, a nélkül hogy szükség lett volna fegyveres ellenállásra. Lehet mondani, hogy 1790-ben a magyarok passiv ellenállása volt azon tényező, mely a Habsburg ház külellenségeinek lehetővé tette világra szóló terveit meghiusítani. Másrészt ez ellenállást, csak az európai hatalmak fenyegető magatartása tette oly hatalmassá.

Digitized by Google

BODLEIAN P 15 AUG 1969 LIBRARY

I.

II. Józsefnek mint bel- úgy külpolitikája is forradalmi, a historikus fejlődéssel nem törődő, kíméletlen, határozott célok után törekvő volt. Ugyanaz vezette, ki Mária Teréziáét, az öreg, systematikus, minden szempontot tekintetbe vevő, rendkívül sokoldalú Kaunitz herczeg. Most a császár heve gyorsabbakká, fenyegetőbbekké tette a főkanczellár elhatározásait. A főczél: a birodalom kiterjesztése volt; nyugaton Bajorország bekebelezése, keleten Szerbia, Bosznia, Herczegovina és Havasalföld egy részének elfoglalása által. A főeszköz: a Francziaországgal és Oroszországgal kötött szövetségek, Kaunitz diplomatiai ügyességének legnagyobb eredményei. Hagyományos volt a harcz a Habsburgok és Bourbonok közt, szintannyira a monarchia főérdekeiben gyökerező Lengyelország fentartása és Oroszország terjeszkedésének megakadályoztatása. Még 1770-ben, midőn az orosz-török háború javában folyt, kifejtette Kaunitz nagy Fridriknek, hogy Oroszország hatalmi állása Moldvában és Havasalföldön a legkomolyabb veszély, mely Magyarországot fenyegethetné.[1]) A nagy király, kinek politikájában főelv volt, hogy Oroszország ne terjeszkedjék Ausztria rovására, ekkor csak Lengyelország felosztásának megpendítésével egyeztette ki a már-már fegyveres összeütközésre vivő ellenséges érdekeket. Ismét 1791-ben II. Leopold császár határozottan kimondotta az angol követnek, hogy a déli határon Törökország egyetlen jó szomszédja, »csak a tengert szeretné ott jobban mint a törököt« és hogy, mihelyt szomszédjává válnék Muszkaországnak, vége volna a fennálló jó viszonynak.[2]) De a közben eső időben, midőn József in-

---

[1]) *Ranke* Leopold von. Die Deutschen Mächte und der Fürstenbund. 9 l. 2. kiadás.

[2]) *Lord Elgin* jelentése az angol külügyminiszterhez (Leeds herczeg) 1791. jan. 9. Az angol királyi titkos levéltárban. His. Imp. Maj. took a view oft the Ottoman Porte. He said, that it contained principles of decay. The religion, the form of government, the state of it possessions were equally hart to conquest, or to projects of disturbance to it neighbours. Here were no manufactures, no exertions of any kind, and is was essential to him as a market for the production of Hungary, the

Digitized by Google

tézte a monarchia sorsát mindig szembetűnő a vágy Oroszországgal jó barátságban állani, nagy czárnőjével II. Katalinnal egy értelemben intézni el a kelet viszonyait. Krim félszigetét a császár támogatása szerezte meg a muszkáknak 1783-ban. Öt évvel később, mint az oroszok szövetségese maga vezette seregeit a porta ellen.

Egy szempont az, mely a monarchia politikájának ezen gyökeres felforgatását megmagyarázza: az Ausztria és Poroszország közötti viszony. Mindig és mindenhol Nagy-Fridriknek győztes ellenhatásával találkozott a római császár. Ez akadályozta meg 1779-ben Bajorország megszerzését, ez szervezte 1785-ben a birodalmi fejedelmek szövetségét fejök ellen. A nagy király halála után II. Józsefben felmerült a gondolat bizalmasabb lábra állani az új porosz királylyal II. Fridrik Vilmossal.[1]) De sokkal hatalmasabbak voltak az ellene működő indulatok és erők, semhogy többé válhatott volna, mint pillanatnyira ható jó szándékká. Megmaradt, fokozódott a régi törekvés az új nagyhatalmat, melynek virágzása mindig Szilézia fájdalmas elvesztésére emlékeztetett, minden lehető eszközzel lealázni. Mária Terézia ez eszme érdekében Pompadour marquisnével levelezett, most a római császár az orosz czárnőnek járt kedvében, kit különben megvetett.[2]) A hét éves háborúban Francziaország Rossbachnál vesztette el Canadát, most Ausztria az Aldunánál akarta visszaszerezni hegemoniáját a német birodalomban.

Természetes, hogy az ellenpárt sem nézte el mindezt tétlenül. Hollandia elfoglalása 1786-ban szorosabbá tette a viszonyt Poroszország és Anglia közt. Az Oroszország ellen való gyűlölet Svédországot és Lengyelországot is e pártra vonta. Eleinte a törökök oly erélyesen védték magukat, hogy hihetni lehetett, hogy mindkét császári udvarnak ellen fognak állhatni. Midőn

---

Bannat and Transylvania. That no nation would suit him so well there. And he added: Il n'y a qu'un seul cas ou l'anéantissement de la Turquie soit en mon intérét; c'est si la mer occupoit ce territoire. Il me faut ou le Turc ou la mer pour voisin. He granted, that were Russia his neighbour, his interest with that Empire would be totally changed.

[1]) L. A császár bizalmas levele Kaunitzhoz 1786. decz. 6. Reflexion sur l' Alliance avec la Prusse. Ranke i. m. Analecten 497. l.

[2]) *II. József és II. Katalin* levelei. Kiadta Arneth. 278. lap jegyzet.

Digitized by Google

azonban Belgrád elesett és Potemkin ellenállhatatlanúl nyomúlt előre a Duna felé, más eszközökről kellett gondoskodni az európai egyensúly fenntartására.

Hertzberg miniszter, ki ekkor az első szerepet játszotta a porosz kabinetben oly tervet dolgozott ki, mely szerint Ausztria foglaljon el néhány provinciát a szultántól, ellenben adja vissza Halicsot egészen vagy részben Lengyelországnak. A lengyel köztársaság hálából mondjon le Danzigról és Thornról a porosz király javára. Egy szóval: Európa térképének gyökeres megváltoztatásáról volt szó, nem a természetes vagy a történeti viszonyok tekintetbe vételével, hanem pillanatnyi diplomácziai érdekek szerint. Ezen terv életbeléptetésére fordította ezentúl minden hatalmát, jellemének egész doktrinär szilárdságával. Egyelőre elérését még csak alkudozások utján kísérlette meg. Midőn *Diez*, a porosz követ a portánál 1788. marczius 8-án, azt írta, hogy elérkezett az idő a két császárságot egyszerre megalázni, hogy most el lehet venni Magyarországot, hol folyton lappang az elégedetlenség tüze és azt önálló királysággá emelni. [1]) Hertzberg a király előtt kivihetetlennek nyilvánította ez eszmét[2]). Jakobi bécsi követ 1788. oct. 30-án Magyarország felkelését, mint a keleti háború szükséges következményét tünteti fel, de ez iránt nem nyer még ekkor semmi utasítást.

Egy fél évvel később valószínűnek látszott már, hogy háborúra kerül a dolog Poroszország és a császár közt. E szerint módosult a berlini politika is. Midőn Hompesch báró, ki a magyar mágnások megbízottjának vallotta magát, 1789. apr. 8-án, a veimari herczeg ajánlásával Berlinbe indúl, a miniszter óvja a királyt, ne lépjen vele szorosabb viszonyba mindaddig, míg tart a béke a császárral. A király azonban, azon autoritással, melyet a porosz uralkodók mindig igényeltek, saját néző pontjából indúlt ki és mint a következés megmutatta szolgálatába fogadta Hompescht. Ugyanakkor azt hitte, hogy mint az Anjouk utódját női ágon, őt inkább illeti a magyar korona mint a Habsburgokat.

[1]) *Diez* követ-jelentése (chiffr.) »Il faudrot, leur enlever les plus riches provinces, la Hongrie y comprise, qui pourroit être érigée en Royaume indépendent le feu y couvant déja sous la cendre.

[2]) L' idée de M. Diez est aussi baroque, qu'impossible dans l'execution.

Digitized by Google

Nem támasztott igényt a magyar királyságra, de azt hitte, kedvező alkalommal sok bajt szerezhet ott a császárnak[1]).

Ugyane levél bizonyítja azt is, hogy a porosz követ Bécsben már ekkor összeköttetésben állott a magyar elégedetlenekkel, minek különben a hivatalos chiffrirozott relatiókban sincs ekkor még semmi nyoma. Ezen viszonynál nemcsak azt kell tekintetbe venni, hogy Poroszország akkor ellene volt Ausztriának, hanem azt is, hogy a magyar nemzet nagy része már több mint egy század óta mindig a porosz fejedelemre tekintett, mint jogai fenntartójára. Mint a berlini titkos levéltárban láttam, alig van év Leopold nagy üldözései óta, melyekben a brandenburgi választó fejedelmekhez, később a királyokhoz ne érkeznék valamely magánszemély vagy testület panasza Magyarországból, azon kérelemmel, járjon közben érdekében a császárnál. A nagy választó Fridrik Vilmos (1640—1688.) és I. Fridrik Vilmos király (1713—1740) különösen buzgók voltak e tekintetben. Maga a vallástalan N.-Fridrik is szívesen fogadta ezen kérelmeket azon okból, hogy pártot szerezzen magának az országban. Különösen érdekes az 1751-dik évi eset, mely mutatja, mennyire hű tanítványa volt Machiavellinek az Antimacchiavelli írója. Az atheista király felkéri a boroszlói püspököt, írjon a pápának a magyar protestánsok érdekében, »hogy ezen jó emberek bizalmát és ragaszkodásukat el ne veszítsük.« [2]) Némileg fel is voltak jogosítva a királyok ezen inter-

[1]) A király sajátkezű levelét Hertzberghez (Berlin, apr. 10. 1789) egész terjedelmében közöljük: Il me vient en idée, que la veuve du dernié Roi d' Hongrie étoit une princesse de la maison, bien des Hongrois en ont parlé a Jacobi et en inserent, que la maison de Brandebourg n'est pas sans prétentions à cet égard, prétention, que les Elécteurs de lors n' etoit nulement en état de faire valoir vis á vis de l' Empereur. Je désirerai que vous recherchiés avec beaucoup de mistére si cette prétention est bien valable, je ne veux pas devenir Roi d' Hongrie, mais il est nécessaire, d' étre bien informé jusqu' ou ces prétentions sont fondées, cela fourniroit toujours un titre de se meler des affaires d'Hongrie et de relever cette prétention en cas de guerre ou a la mort de l' Empereur et surtout de détacher cette important Roiaume de la Succesion Autrichiene. Hertzberg 2 nappal később megigazítja a király azon nézetét, hogy jogos örököse Magyarországnak.

[2]) Potsdam, 1751. febr. 14. *N.-Fridrik szóbeli feleletje.* Es ist,

Digitized by Google

ventiókra, a sziléziai rendek, most az ő alattvalóik, garansai voltak az 1606. évi bécsi békének. Általában: valamint a magyar-franczia viszonyokban a szabadságharczok alatt a politikai, úgy a magyar-porosz viszonyokban mindeddig a vallásos érdek volt irányadó.

A császár folytonos betegeskedése 1789. nyarán, melyről a porosz követ kíméletlen, néha kárörvendő pontossággal tudósította udvarát némi actualitást adott az igényeknek. Tudjuk, a nemesség nagy része a királyságnak újra választóvá tételében látta főbiztosítékát alkotmányának. E czélra szükséges volt előbb elszakadni a Habsburgoktól, kik 1687. óta öröklési jognál fogva bírták a trónt. Erre József életében s míg csak a török foglalkoztatta seregét, gondolni sem lehetett. Minden új elnyomás, a császár nyilvános ellenszenve daczára békén kellett tűrni, míg valami krizis az európai politikában le nem köti egészen az osztrák hatalmat. Mint a porosz követ 1789. dec. 2-án írja, mindenütt forrongás van, de csak akkor lesz felkelés, ha a többi hatalmasság is bele elegyedik a keleti háborúba.

Az ország ezen általános mozgalma nem volt titok a császár előtt. A németalföldi lázadás eredménye megingatta szorosan központosító és nivelláló rendszerét. Már deczember 19-én tudja az angol követ Bécsben, hogy József megváltoztatta a magyarok iránt eddig folytatott politikáját. De míg a sanguinicus császár azon reménynyel kecsegtette magát, hogy az engedmények következtében az egész nemzet erélyesen fogja támogatni a háboruban, a porosz követ, Jakobi-Kloest még dec. 26-ikán is azt jelenti, hogy a magyarok csak azért tettetik, mintha elfogadnák a császár szempontjait, mert azt tartják, megkötik nemsokára a békét.

Mint már mondók, több biztosítást követelt a nemzet, mint

---

eine Sache mit der man *sehr behende umgehen muss*, um einestheils sich mit dem Wiener Hof nicht zu compromittiren, andertheils aber auch das Vertrauen dieser guten Leute und ein gewisses attachement von solchen nicht zu verlieren. Man soll dem Bischof im Breslau in vaguis Terminis und par maniére de bienséance schreiben. Gegen die Ungarn aber wird man sich eine mérite daraus machen, jedoch ihnen zu verstehen geben müssen, dass bey der jetzigen grossen ferveur und zele derer Papisten man sich eben keinen success von dieser demarche versprechen könne, indessen hoffe bey andern Gelegenheiten mehr zu ihrem faveur ausrichten zu können.

Digitized by Google

mennyit a császár változó akaratja nyújthatott. A legfontosabb biztosítás természetesen abban állott volna, ha új dynastia foglalja el a trónt, mely egyedül a nemzet hálás ragaszkodásában látja támaszát. Fölmerült és buzgóan tárgyaltatott a Crouy-Chanel család származása az Árpádoktól és joga a magyar koronához. Már Hompesch emlegette egy nagy párt azon óhaját, hogy angol vagy porosz herczeg uralkodjék Budán, de akkor Hertzberg azt csak háború esetén tartotta lehetőnek. Most minden pillanat valószínűbbé tette a háborút. II. József halálos ágyán feküdt, Ausztria történetének egyik legválságosabb percze következett be.

Ekkor magyar nemesek mentek Berlinbe, [1]) és a porosz királyt felkérték, ajánljon számukra királyt és védje meg őt, megválasztja az ország. Szavaikat az urak egy részének azon írásbeli biztosítása támogatta, hogy hívei lesznek a kijelöltnek. Örökös hálát és véd és daczszövetséget ajánlanak, ha »Ő Felsége felmenti őket a Habsburgok századokon át folyó zsarnoksága alól.« A király Károly Ágost veimári herczeget ajánlotta, ugyanazt kinek nevét Goethe barátsága örökítette meg. Mily perspectiva a nagy férfiút nem mint sachsen-veimari minisztert, hanem mint egy független Magyarország első állami férfiát látni! Károly Ágost elfogadta a nagy megtiszteltetést, de többi között azon feltétellel, hogy ez elhatározását csak akkor szabad köztudomásúvá tenni, ha a császár meghalt és az európai nagyhatalmak Oroszország kivételével mind garantirozzák királyságát. Erre azonban, mint az angol miniszterium utasításaiból kitetszik, még a porosz érdekekkel oly szorosan egybekapcsolt Anglia sem gondolt. Így végződött a porosz befolyásnak első phasisa Magyarországban. Kitünt csakhamar, hogy a mint a józan Jakobi írja,

[1]) Az angol ministerium utasitása a bécsi követhez, febr. 11. 1790. As we hear, some Hungarian Gentlemen having desired from the Prussian, Court, to deliver them from the tyranny of the Hapsburgs, — the King designed a Prince of the Empire as their future sovereign. This Prince accepted the offer, vnder the condition however, — that his resolution must remain a secret, until the Emperor was dead, and until all the Europeau Powers — except Russia, had guaranteed the new Kingdom. As His. M. s. Government cau by no means desire the total destruction of the Austriau Empire, — You-shall reject every project of that kind. — A követek száma és neve nem fordul elő. V. ö. Ranke i. m, 407.

Digitized by Google

a magyarok mindig az osztrák ház uralmának fognak elsőbbséget adni, mert csak ez és a török fensőség között választhatnak, önállóan pedig nem maradhatnak[1]). És valóban, a törökök iránt akkor mutatott nagy rokonszenv daczára, [2]) azt hiszszük, hogy ama berlini követek csak az ország elenyészőleg csekély részének fejezték ki kivánságát. Különben, ha dynasticus ellenszenv uralkodik, nem magyarázható meg, miért sikerült II. Leopoldnak oly rövid idő alatt megnyerni az egész nemzet szeretetét. Azt sem lehet számon kívül hagyni, hogy a főuraknak jelentékeny része, és sok előkelő nemes egyetértett II. József reformterveivel és mindig híve maradt[3]). Ezért ezen egész királykérő vállalatot csak mint nehány főúr és nemes privát érdekeiből folyó mulatságot tekinthetjük. Nem a dynastiától idegenkedett a nemzet, csak II. József alkotmányt felforgató elveitől, a »kalapos királytól« mint őt Ányos Pál költőnk nevezte. A törvényesség terén belől azonban, mind hatalmasabbá vált a vágy valóban erős biztosítékok által szilárdítani az alkotmányt és a nemzetiséget jövőre hasonló felforgatási kísérletek ellen.

II.

Ha eltekintünk azon theoriától, mely Istentől, vagy a szent egyháztól teszi függővé az államok létét és virágzását, minden elmélet szerint minden intézmény alapja végső esetben mégis csak a megvédésére felkelni kész emberi erőből áll. Magyarországban e megvédésre soha sem hiányzott az erő és az áldozatkészség, de annyi felkelés után is mindig kitűnt, hogy a biztosítás csak ideiglenes, hogy a bécsi kormány, mely kész hadseregre támaszkodhatik, mindig képes lesz legalább rövid időre elfojtani a nemzet akaratát. Ezen meggyőződés ter-

---

[1]) Követjelentés 1790. febr. 24. chiffr. Il paroil actuellement que le soulevement et la révolte dans Hongrie n'auroit jamais pu s, effectuer. — La Hongrie ne peut pas exister seule, elle doit dependre par sa position des turcs oude la Maison d'Autriche et la dernière domination seroit toujours préférable.

[2]) Országos levéltár; kanczelláriai titkos acták 1789.

[3]) L. *Fraknói* Vilmos: Martinovics összeesküvése. Századok 1878. 1. füz. 10. l.

Digitized by Google

mészetszerűleg azon igyekvéshez vitt, független, idegen hatalmakat érdekelni a magyar alkotmány fennállása iránt. Ép oly természetes, hogy a központi hatalom, minden ily kísérlettel, mint a birodalom szétforgácsolására czélzóval szállott szembe. Ha Poroszország, Hollandia, vagy Anglia, mint az elnyomott magyar alkotmány vagy vallás törvényes védője léphet fel, az oly helyzetbe hozza a Habsburgok birodalmát, minőben Törökország volt a czárral, mint a görög keleti vallásúak protectorával szemben. Mégis 1606-ban a császár kénytelen volt elfogadni a tartományi rendek confoederatiójának kölcsönös garantiáját. A II. Rákóczi Ferencz felkelésében másként fordúlt a koczka: meghiusúlt minden törekvés a magyar alkotmányt külföldi oltalom alá helyezni.

Most az alkotmányt védő és körűlsánczoló párt szinte ez eszmét karolta föl. Belátta mindenki, hogy csak a Poroszország és szövetségesei beavatkozásától való félelem bírta reá a császárt a régi állapotok visszaállítására. [1]) Mi természetesebb, minthogy az a párt, melynek az ősi alkotmány volt jelszava, oda irányozta törekvését, jövőre mindenkorra megszerezni ennek azt a támaszt, melyet azon pillanatban a politikai viszonyok esetleges combinatiója nyújtott számára. Februar 13-án a követ relatiójában kiemeli, hogy több megye hivatkozik feliratában a sziléziai rendek 1606. évi garantiájára.

Ez alatt a porosz politika látván, hogy Magyarországot illető szándéka még legközelebbi szövetségeseinek sem tetszik, azt hírdette mindenütt, hogy nem elegyedik többé a magyar viszonyokba, és tagadta korábbi ármanyait is. [2]) Jakobi relatiói is sokkal béké-

[1]) *Jakobi* jelentése chiffr. Bécs 1790. febr. 12. La Nation Hongroise dit, que c'est a V. M. que ce royaume doit le changement, qui vient d'arriver, que sans la peur, que l' Empereur a des Prussiens, cela n'auroit jamais eu lieu. *S. Murray Keith* jelentése febr. 13. The Emperor is instigated by the very cogent motive of frustrating the Plans of Prussia, as were built on the disaffection in Hungary and Poland.

[2]) Hertzberg Podewillsnek $^{9}/_{3}$ 1790. On forge beaucoup de nouvelles á Vienne. Le baron de Stein m'a envoyé une lettre de Vienne qui dit que les magnats hongrois avoient offert à l'empereur, par reconnaissance de la restitution de leurs priviléges, les preuves des instigations du roi et qu'il y avait parmi des lettres originales de moi. Or, je défie

Digitized by Google

sebb színt öltenek. A legfontosabb politikai érdekek küzdelmében, sem tompúlnak el az intéző személyek individualis érzései és indulatai. Nem csuda, hogy túlnyomó volt mindkét részen azon érzés, hogy a császár halálával vége szakad az eddigi feszültségnek. Mihelyt II. Leopold átvette az uralkodást, két nagyon barátságos levelet intézett a porosz királyhoz, ki szintoly hangon felelt. Jakobi marcz. 31-én dicséri [1]) a magyarok józan maguktartását és követtársa Podewils apr. 10-én a két király barátságát óhajtja. Úgy látszott, mintha II. Józsefnek halála, mint valamely görög tragoedia hősének bukása, kiengesztelte volna ügyét a sorssal.

Sokkal mélyebben gyökereztek az európai politikában akkor felmerülő ellentétek, semhogy a puszta jó akarat elég lett volna megoldásukra. »A királyok közeledése harczias előkészülődéseik közepett csak olyan, mint mikor télben, viharban, gyönge szellő hirdeti a nyár visszatérő melegét.« Poroszország politikája ez időtájban nagyon ingadozó volt, kétesnek látszott, békés vagy háborús úton fogja e kivinni Hertzberg terveit. Maga Jakobi sem tudott eligazodni e labyrinthusban. [2]) A porosz udvar czélpontjai, melyekről semmi esetre sem akart lemondani, ezek vol-

---

tout le monde, et je vous prie de le dire publiquement qu'on puisse produire quelque chose d'authentique de moi. J'ai toujours hai la trahison, et je ne m'en mélerais pas quand le roi l'ordonnerait.

[1]) Bécs 1780. marcz. 31. ch. — Les Hongrois sont encore les plus raisonnables de tous, a quelques comitats prés.

[2]) *Murray* Keith jelentése márcz. 3. 1790. M. Jacobi does not plainly see his way thro the Labyrint of Pruss. Politiks, and he owns very frankly, that he finds his situation very irksome, and the more so, as many false and injurious reports are daily circulated to his prejudice, as the fomenter of Discontent in H. that these Discontent still exists and in a much greater degree than might have been expected, is certain, but by what means, or at whose instigations that flame is fed, I will not pretend to determine.

Vienna febr. 17. 1790. *Idem.* Much noise is made here on the pretended Discovery and defeat of the insidious intrigues arried on by the Court of Prussia with the late Malcontents in Hung. These supposed Machinations are painted in the blackest colours. B. Jacobi denies positively, that there can exist any authentic Proof of such steps, which never were actually taken. — His assertions on that head are not implicitly credited. — He is very embarassed ad present.

Digitized by Google

tak: Belgium függetlensége, és a Poroszországgal kapcsolatban álló nagy magyar párt kielégítése. A császári intézkedések visszavonása azt távolról sem csillapította le, az elégedetlenek még arról is gondolkoztak, hogy Berlinbe újra és Londonba is küldjenek embereket e czéljuk elérésére. Úgy látszik azonban, hogy ezt az ügyes porosz csak azért hiresztelte, hogy az angolok nézeteiről e tárgyban biztos tudomást szerezzen. A britt követ, igazi gentleman, tüstént ridegen elutasító választ adott, és Poroszország tudta, hogy a leghűbb szövetségese is egyedül hagyná a bekövetkezendő háborúban. [1]) Mindamellett nem volt sok oka ettől tartani. Lengyelország, Svédország s a porta közreműködése elfoglalja a muszkákat, így a kipróbált porosz sereg ellen, mely N.-Fridrik alatt a fél világgal szembeszállott, csak a török háborúk által demoralisált és gyengített osztrákok állottak, kiknek háta mögött a lázongó magyarok és galicziaiak csinálhattak hatalmas diversiót. Francziaországot pedig, Ausztria szövetségesét, a nagy szabadság mozgalom számba nem vehetővé tette. Ily szinben tünt fel a nagy revolutió először az európai diplomatia előtt. Különben is XVI. Lajos minden fellépése Anglia ellenhatását vonta volna maga után.

Hertzberg terve mint láttuk, nem is annyira Ausztria mint Oroszország ellen fordította élét. Az ezen hatalommal való szövetség, bázisa volt II. József politikájának. Kaunitz még mindig ezt folytatta. De az új király, ki már azelőtt sem volt barátja a

---

[1]) *S. Murray* Keithnek február 24. jelentése. Vienna február 24. 1790. Jacobi has told me, in the utmost confidence that the King his Master will not relinquish his hostile Plans, unless this court aequiesces in the independance of the Netherlands, and completely gratifies the wishes of that strong party in Hung, whichhad formed a connexion with Prussia, in order to wrest from the House of Austria, not only the Restitution but an extension of their anicent Privileges. Mr. Jacobi, though he protests, he was never employed to foment the Discontent, in Hungary, is in belief, that the Emps. late Declaration has by no means put an end to them — he says the Malcontents will send deputies to Berlin and even to London. I told him, I was determined not to have the smallest Intercourse with any Person of that Description and that I was far from thinking, that the mission of any such Person, to England would be either productive of Honour or advantage to them.

Digitized by Google

czárnőnek, belátta, hogy a favorita Potemkin azon terve, Oláhországot s Moldvát független fejedelem gyanánt bírni, nagyobb veszélylyel fenyegeti Ausztriát, mint a mennyi hasznot Bosznia és Szerbia megszállása hajtana. A pontosan számító államférfiú belátta, hogy a megváltozott körülmények lehetetlenné teszik legalább egy időre a Habsburg politika leghőbb óhaját: Poroszország lealázását. El volt tehát határozva, sem a czárnő szép szemeiért, sem néhány török kerületért nem keverni birodalmát élethalál harczba. Másrészt szilárdúl állott azon eltökéllése, nem engedni semmit háza jogaiból, sem Németalföldön, sem Magyarországban. Azt hiszszük, politikája, ha czélt ér Oroszország és Poroszország között nagy viadalt idéz elő, melynek minden gyümölcsét a magát összeszedő Ausztria szedi.

A békekedvet, mindkét rész erélyes készülése a háborúra mutatta. A 150,000-nyi osztrák sereg, a hős Laudon vezérlete alatt, ki örvendett, hogy újra betörhet Sziléziába, mint annyiszor a hétéves háborúban, a cseh hegységekben táborozott. Ellene májusban maga a király szállott síkra; a veimari és braunschweigi herczegek kísérték. A főczél részéről az volt: Ausztriát Oroszországtól elválasztani és külön békére bírni a portával. Ausztria válaszszon a csere közt, Hertzberg terve értelmében, és a status quo ante bellum közt. Három hét alatt feleletet követelt a bécsi udvartól. A bécsi kabinetben junius 15-én tárgyalták a kérdést, melynek eldöntése Ausztriára nézve lét és nemlét közt választás lehetett. Kaunitz ragaszkodott régi politikájához. Leopold kimondotta, hogy a belügyek rosz fordulata miatt, minden becsületes eszközt meg kell ragadni, hogy csak háborúba ne elegyedjünk Poroszországgal.[1]) Junius 25-én a magyar királyi felhatalmazott Spielmann, a királynak egy sajátkezű barátságos levelével Boroszlóba érkezett. Másnap megkezdette alkudozásait Hertzberggel.

Mint királyunk föntebbi nyilatkozata is tanúsítja, Magyar-

[1]) A király marginális jegyzete. »Unsere innerlichen Umstände sind leider so beschaffen, dass wir alle nur einigermassen anständige Mittel anwenden müssen, um einen Bruch mit Preussen abzuhalten.« Ranke i. m.

Digitized by Google

ország állapota volt a főok arra nézve, hogy a büszke osztrák ház, háborúnak csak gondolatától is félt. Az általános zűrzavar élő tanújelei az azon korban megjelenő számtalan röpirat és közjogi értekezés. Élénk érdeklődéssel követték a hasonló kérdésekért küzdő Belgium sorsát. Még a loyalis gr. *Széchenyi* horvát bán is magára vonta a gyanút az által, hogy II. Leopold amnesztiát hirdető brüsseli proclamátióját magyarra fordította. Nem czélunk azonban itt ezekre kiterjeszkedni, csak annyiban érdekelnek, a mennyiben mutatják, hogy most is, midőn már az országgyűlés meghívása el volt határozva, mily magasan emelkedtek a hazafias szenvedélyek hullámai. A mi a nemzeti alkotmány őszinte, de korlátolt imádói szemében főczél volt: a porosz garantia megnyerése, a diplomátia kezében eszközzé vált a magyar királyt Belgrádtól és a többi hódításoktól megfosztani. A londoni és berlini udvarok levelezései részletesen feltüntetik, hogyan használták fel Hertzberg és királya ezen eszközt.

Jakobi minden szép ígérete és a bécsi udvar minden gyanuja daczára folytatja összeköttetéseit Magyarországban. Midőn már békésebben nyilatkozott is II. Leopold, egy magyar főtiszt, régi ismerőse beszéli el neki, hogy a megyegyűlések oly zajosak, hogy a koronázást, ha bekövetkezik is, csak kegyelemnek (grace) tekintheti majd az új király.[1]) Az angol követ három nappal később írt jelentésében alig bírja elég erélyes szavakkal kifejezni, mily nagy az országban a forrongás, melyet porosz emissáriusok is segítettek előidézni.[2]) Az új souverain kegyelmes fellépésének nem volt még nagy eredménye. Általában azt lehet mondani, hogy mint jelentéseiből kitetszik, Jakobi csak kénytelen kelletlen folytatja áskálódásait a magyar uraknál, hogy királyának használjon. Szereti kiemelni, ha csak szerét teheti, hogy a

---

[1]) *Jakobi* jelentése. 1790. apr. 2. ch. Il m'a informé d'ailleurs que les congregations en Hongrie étoient. fort turbulents et qu'on y parloit du prochain couronnement comme d' une grace, qu'on alloit faire au souverain.

[2]) S. M.-Keith. apr. 5. Your Grace may have no idea of the Ferment, which (abetted and increased by Prussian Emissaries) is carried to a very dangerous extent.

Digitized by Google

magyarok nagy része hű Leopoldhoz. Utasításaiban ellenben mindig a legkíméletlenebb szél fú, mindegyikében majdnem elő van számlálva, hogy a nemzet sokféle okból nem engesztelődhetett még ki királyával. Ebből azt vélem következtethetni, hogy a hivatalos bécsi jelentéseken kívül más híreket is vett a berlini udvar az országból. De ezeknek nyomára nem bírtam találni.

Májusban Jakobi a királyság újabb lealázását várja az egybehívott országgyűléstől, míg az angol, noha szerinte még igen nagy a pártdüh, a szenvedélyek lelohadását reméli tőle.[1]) A poroszok azt is hitték, hogy Galiczia visszacsatolásának kérdése mely mellett mindkét nép lelkesül, még szorosabbá fogja tenni a porosz-lengyel-magyar barátságot. Később a garantia kérdése, mint főpont mellett eltörpül mindegyik. A poroszok, ha szították akkor a tüzet hazánkban, csak ezért tették, hazafiaink, ha hallgattak idegen tanácsra, csak ennek kinyerése vitte őket reá.

Mint sűrűbbé válik a levelezés, minden új jelentésben új adatokat találunk a magyar nemesség egy nagy részének porosz érdekbe vonásáról. Már itt előre kell bocsátanom, hogy nevet még a legtitkosabban chiffrirozott depesek sem említenek soha. »A magyarok nagyon kívánják Felséged garantiáját,« írja Jakobi jun. 12-én: »Jövő szerdán biztos forrásból fogom megtudni, küldenek e ez ügyben valakit Berlinbe. A kabinet tudja mindezt, s ezért kell mindenben engednie.[2])« Spielmann küldetése Leopold

---

[1]) *Jacobi* máj. 19. jelentése. ch. On m'a voulu assurer de trés bonne part, qu'une grande partie de la Nation Hongroise étoit sur le point d'envoyer an Roy une deputation a l'effet de le prier de ne pas venir a Bude, avant qu'on ne lui ait communiqué le détail des principes sur lesquels on comptoit négocier avec lui a la diéte.

S. Murray Keith, Vienne may 19. 1790. J am sorry to hear, that the violence of party rage runs high in several countis of H. and that some of the assemblees have even gone so far, as to manifest their resolution, to declare the Kingdom an elective Monarchy. However there is great reason to believe, that the approaching diet of the principal men of that country, who are far from entertaining the same wild notions of political regeneration, will set just bounds to the national spirit, after recovering all their essential and beneficial right.

[2]) Jakobi ch. jun. 12. I. 57.

Digitized by Google

ezen félelmének volt eredménye. A felhatalmazott még azt is követelte, hogy a Reichenbachban kezdődő alkudozásoknak ne adják meg a congressus jellegét az angol és hollandi követek oda vonása által, nehogy a magyarok vérszemet kapjanak.

Ugyanazon napról, melyen Hertzberg és Spielmann alkudozni kezdettek, (jun. 26.) Jakobi három *külön* levele bizonyítja, mily belsőkké váltak a viszonyok a poroszok és egy nagy magyar párt közt és tanusítják egyszersmind, mily nagy súlyt helyezett erre a porosz politika. Az elsőben elbeszéli, hogy »azon magyar nemes, kit Felséged ismer,« egy honfitársát, ki ismerősöm, küldte ide azon hirrel, hogy az 1606. garantia megújítására vonatkozó pontot közölte a követek többségével, kik szívesen fogadták. Nagyon félnek, hogy Felséged elhagyja őket a legnagyobb veszélyben. Biztosítottam, hogy ha a diéta ünnepélyesen felszólítja Felségedet, számíthat reá, és hogy a béke nem valószínű. Háború esetén törjön be porosz sereg az országba. Sok tiszt Galiciában a nemzettel tart.[1]) A második szerint: Noha a »bizalmas ember« nincs itt, mégis pontosan tudom, hogy Budán, a garantiát követelő párt van nagy többségben. Az egész kis nemesség vele tart, és az alsó tábla már több izben tette akaratát határozattá a magnások ellenében. Biztosítanak arról, hogy béke esetén is szönyegre fog kerülni ez ügy. Háború esetén mindenesetre a királyság hatalmának rendkívüli csökkenése várható. »Azt hiszem, Felséged intentióit követem ezen jelentésemben.« [2]) Végre a harmadikban kiemeli, hogy a franczia példa fejükbe szállott a magyaroknak, kik különben is látják, hogy

---

[1]) Le gentilhomme Hongrois que Votre Mé connait êtant actuellement a Bude, il m'a envoyé hier un compatriote que je connaissai déja, c'étoit pour me faire savoir que la proposition de la garantie de V. M. avoit déja été communiqué a la plupart des Nonces, qu' on l'avoit reçu avec plaisir. Popovics Dem. Lemberg apr. 3. levelében Kovachichot értesíti, hogy Gyulai ezredéből 400 szökött át a lengyelekhez. (A Nemzeti Muzeumban.)

[2]) Quoique l'homme de confiance ne soit pas dans ce moment ici parceque il est aussi a la dietè de Bude, jè puis pourtant assurer Votre M. que jusqu' à présent le parti qui tient pour le renouvellement de la garantie de 1606 conserve une prèponderance décidée. De ce

Digitized by Google

királyuk enged, mihelyt erélyesen lépnek fel ellene. [1]) Néhány nappal később leírja, mennyire örültek a magyarok, hogy királya megújítja szövetségét a portával, s hogy mennyire kívánják a garantiát. [2]) De mindannyinál nagyobb világot vet a jul. 6-iki levél, melyet egész terjedelmében közlök. [3]) A magyarok biztosítani óhajtván constitutiójukat, a brandenburgi választó 1606. évi garantiáját megújítani szeretnék. Nem tudják, Felségednek kívánsága e ez. Egy főúr, ki azon *egyesület* élén áll, mely Felséged jóakaratában annyira bízik, külön ide jött Budáról, hogy ez iránt megtudja véleményemet. Ez beszélte, hogy a király a kanczellárnak panaszkodott a mágnások esküje fölött, és kijelentette, hogy erélyesebb rendszabályokhoz fog nyúlni, minthogy bizonyos a béke. Ugyanazon főúr mondta, hogy nem tudja, mit határozna pártja, ha nem remélhetné, Felséged támogatását azon esetre, ha a garantia miatt erőszakhoz nyúlnának ellenük. Most nincs katonaság Magyarországban. A nemzet nem ellenezné Galiczia egy részének porosz birtokba jutását. Ha Felséged elvállalja a garantiát, a nemzet soha sem ad ellene egy katonát sem. Feleltem: hogy Felséged különös jóakarattal viseltetik e nemzet iránt, de szándékát ez ügyben nem ismerem. Legjobb volna, ha

---

nombre est toute la petite noblesse. Elle l'a emporté jusqu' ici sur la table des magnats a l'égard de plusieurs points d'importance. On m'a fait les protestations les plus fortes, qu'on feroit la proposition de la garantie, quand même le congrés finirait par un accommodement. Voila ce qu'on m'a promis, reste a voir, si'dans le cas, que la paix se fit, on tiendra bon, mais je ne doute pas, un moment, qu'aussi tót qu'il y auroit un éclat, la diéte d'Hongrie ne procéde a faire des propositions tendantes a diminuer d'une maniére trés notable l'autorité royale. Je crois agir en conformité des intentions de V. M. par ce rapport.

[1]) La constitution Française est monté e la tète des Hongrois. On commence a s' appercevoir que le roi cède, dés qu'on met de l'énergie dans les représentations.

[2]) Jun. 30-iki jelentés.

[3]) »Un magnat, qui est à la téte de l'association, qui prend beaucoup de confiance dans la bonne volenté de V. M. est venu expressément de Bude, dour me demander mon avis á ce sujet, — Le susdit magnat m'a dit, qu'il ne savoit ce que son parti resoudroit, si l'on n'avoit pas a espérer, que V. M. le soutiendra au cas, qu'en haine de la demande de la garantie le roi prendroit des mésures violentes.

Digitized by Google

egyenesen Felségedhez fordúlnának, a béke még úgy sem bizonyos. Azt válaszolta, hogy 14-ikéig, ha addig a preliminarisokat alá nem írják, tudatni fogja velem elhatározásukat.« Szembetűnő a vágy; a magyar diétát oly lépésre bírni, mely a királylyal való kiengesztelődés lehetőségét kizárja. Kétség nem lehet a felől, hogy az illető főurak protestánsok voltak. A porosz pártot Európaszerte protestánsnak lehetett nevezni. Ezt kiemelte egy akkor tájban nagy zajt ütő röpirat. [1])

Ezen hírek a reichenbachi conferentiák egy kritikus fordúló pontjánál értek oda és nagy befolyással voltak a porosz államférfiak későbbi elhatározásaira. A király t. i. ez időtájban, meggyőződve arról, hogy sem Lengyelország, sem Törökország magukat Hertzberg tervének kedvéért szép tartományoktól megfosztatni nem engedik, s hogy Angliában offensiv háború esetére teljességgel nem bízhatik ezen tervtől elállott. Attól is kellett tartania, hogy Ausztria a portánál, melylyel Jassyban alkudozások folytak, kétszínűnek fogja feltüntetni magaviseletét és így azt külön békére fogja bírhatni. Most a status quo ante bellum kivívása volt a főczél. Tisztjei általánosan háborút óhajtottak, már maga sem idegenedett tőle. Belgiumra és Svédországra minden esetre számíthatott. Most Magyarország egy nagy része is befolyása alá adta magát. Ő mindent remélhetett a háborútól, II. Leopold semmit.

Mindjárt Jakobi említett jelentéseinek megérkezése után Hertzberg kifejtette a királynak, hogy minden esetre felhasználhatja a magyarok kívánságát, ha a bécsi udvar nem fogadja el tüstént a tervére vonatkozó feltételeket, a garantia is felvehető a békepontok közé. [2]) A király még ugyanazon napon azt feleli, hogy ezt helyben hagyja, de előbb bevárja az osztrákok propositióit. Béke esetén is támogatni fogja a magyaroknak a garantiára vonatkozó kérését, ha azzal a diétán fellépnek és királyuk

---

[1]) *Babel.* Fragmente 35. 38. l. 1790. Frankfurt. Azt hisszük, hogy a pártnak csak fejei voltak Poroszország ágensei, a többit »az alkotmány biztosítás« szent igéje ragadta magával.

[2]) Hertzberg a királyhoz Reichenbach jul. 9.

Digitized by Google

törvényes tudomására hozzák. [1]) Két nappal később a király sajátkezű levélben kifejti Hertzbergnek, hogy a magyar király nem állhat ellen erélyes követelésének e tekintetben, mert a magyarok nélkül nem viselhet háborút. Azt kell tehát előadni Reuss herczegnek (az osztrák követnek) a preliminárisok aláírása előtt, hogy mint olvastuk, a magyarok kívánják tőlünk alkotmányunk biztosítását, mely reájuk nézve szükséges azon esetre, ha még egyszer II. Józsefhez hasonló uralkodójuk támad. »Belátja ön is, mily fontos nyereség volna ez Poroszországra nézve és mennyire kedvezők a körülmények.«[2]) Hertzberg, ki nem oly vérmes reménynyel fogott a dologhoz, még ugyanaz nap kifejti a királynak, és a Berlinben maradt miniszteréknek, hogy ez szükségkép háborúra vezet. A király azt feleli, hogy korántsem szándékozott ebből conditio sine qua non-ot csinálni. Mindenekelőtt szükséges, hogy a magyarok maguk kérjék a garantiát, a 14-iki gyűlésen, mint megigérték. Azután módjában fog állani mérsékelten tudtára adni mindent az osztrákoknak.[3])

Ugyanily mérsékelt hangon lengi át a Jakobinak szóló utasítást.[4]) Ki van emelve, hogy II. Leopold nehezen adja beleegyezését. Jogosnak sem igen nevezhető az igény, de nagyon fontos volna elérése. Jakobi ugyanazon napról kelt jelentése, kitünteti, hogyan gondolkodott a bécsi udvar. Szerinte most nem alkudozik a magyarokkal és mindaddig nem fog foglalkozni velök, míg a külbéke nincs biztosítva. Azután természetesen könnyebb lesz velök elbánni. Az osztrák követek oly utasítást kaptak, mely alig engedett reményt a béke helyreállítására, a mennyiben Ga-

[1]) Lucchesini Hertzberghez, Silberberg jul. 9. A király nevében. Le roi a lu votre rapport et a paru approuver particulierement la partie qui regarde les Hongrois, avec la condition, qu'on attende au préalable les propositions des Autrichiens et qu'au cas de paix on appuyera la demande des Hongrois pour la garantie de leurs priviléges si ceux ci l'auront mis en avant dans la diéte.

[2]) Schönwalde jul. 11. 1790. A király Hertzbergnek.

[3]) Jul. 12. Schönwalde.

[4]) Schönwalde jul. 12. Il seroit a la vérité important pour moi de faire valoir ma garantie de la constitution Hongroise, mais il y a peu d' apparences, que le roi d'Hongrie vondra s'y préter. Les titres sont fort faibles.

Digitized by Google

liczia elvesztéséről nem akart tudni semmit, de fenntartotta II. Leopold igényét egy török tartományra. Julius 14. napján Hertzberg a királylyal értekezett. Kitünt az álláspontjuk közti nagy különbség. A miniszter minden tényezőt — Magyarországot is, mozgásba akarja hozni, hogy Poroszországnak valamit szerezzen, a király csak Ausztria terjeszkedését akarta megakadályozni, ha nem is nyer vele semmit. A magyar országgyülésen a négy kerület, az egyháziak kivételével egyetért a porosz garantia kérdését illetőleg. Jakobi magyar barátja kiemeli, hogy a kormány idézte fel a vallásos vitákat, hogy megoszlassa a nemzetet és uralkodjék fölötte. A görög püspököket is azért hívta az országgyülésre. De szent meggyőződése, hogy mindez nem használ semmit, míg a béke nem válik ténynyé.[1]) Nem feladatunk itt a diéta munkásságáról szólni. Az eredmény az volt, hogy a magyarok, királyuk megkérdezése nélkül, követeket indítottak útnak Reichenbachba, nehogy róluk határozzanak, nélkülök.[2]) Az angol diplomácziai correspondentia arról is értesít, hogy a tengeri hatalmak (N.-Britannia és Holland) és a német birodalom garantiáját követelik a magyarok, és hogy ennek elérésének czéljából egy előkelő embert küldtek Londonba.[3]) Természetes, hogy a király ellenes párt, minden rugót mozgásba hozott, hogy a bé-

[1]) Jakobi jul. 13. Un Hongrois qui desire vivement la garantie de V. M. m'a dit mercredi dernier, que les 4. cercles sont d' accord a cet égard, a'l exception du haut clergé.

[2]) *Vivenot.* Deutsche Kaiserpolitik Oesterreichs. Rosenberg, Cobenzl Fülöphöz. 1790. jul. 20. La diéte de Bude est sur le point d'envoyer, sans en demander l'agrément du roi, des députés a Reichenbach pour y traiter les intérets du royaume.

[3]) Jul. 21. S. Murray Keith. C. Every thing is so quiet here, that a strong presumption may be drawn from that alone in favour of pacific measures. One article of information however, which I have gathered from good authority deserves to be particularly mentioned: The Hung. have set their hearts on obtaining the guaranty of Prussia aud Great Britain of their renewed Constitution aud Privileges, aud not daring to propose those two Powers of names they mean to demand the guaranty of the Belligerent (perhaps *maritime*) Powers and of the Princes aud States of the German Empire My Informant addes that a man of note has been sent to London, to push this favourite object.

Digitized by Google

két lehetetlenné tegye. II. Leopoldé a kiváló érdem, hogy a legválságosabb helyzetben sem kételkedett egy perczig sem fenntartani azon jogát és állását, melyet elidegeníthetlennek tartott. Nagy volt bizonyára haragja és méltatlankodása, midőn értesült, hogy négy magyar főúr csakugyan útnak indúlt Reichenbachba, de az onnan bekövetkezhető bonyodalmak nem rettegtették. [1])

Azon urak különben is későn értek volna rendeltetésük helyére. Julius 25-kén az osztrák meghatalmazottak elfogadták a porosz feltételeket. Magyarországról alig történt említés. [2]) Nemcsak Ausztria, hanem Hollandia és Britannia követei is perhorrescáltak minden reá vonatkozó porosz indítványt.

A porosz politika elérte czélját. Ausztria kénytelen volt lemondani török hódításairól. Eredménytelen volt utolsója azon háborúknak, melyeket keletfelé terjeszkedésének érdekében vívott. Területet nem vesztett, de nagy moralis kudarczot vallott. Értjük II. Leopold fájdalmát, melylyel nővérének Mária Krisztina belga helytartónőnek írja, hogy nem lehetett jobb békét nyerni a magyarok hűtlensége miatt, kik fegyverkeztek, lázadással fenyegették és Poroszországgal szövetségben lerontották volna a birodalmat.[3])

---

[1]) Jul. 24. Jakobi jelentése *külön estafetteel, nem* chiffre. Quatre magnats viennent de déclarer au roi, qu'ils allvoient partir pour la Silesie a fin de demander a V. M. la permission el'assister au congres de Reichenbach.

I' entends de main tierce, mais bien sure, que le roi a été dans une trés grande peine lorsque hier il reçut cette nouvelle. On tient l'affaire extrement secrette.

[2]) Hertzberg a királyhoz jul. 27. Reichenbach. Les ministres Autrichien ont décliné la garantie de V. M. pour les Belges, de crainte que les Hongrois la demanderoient aussi, mais ils y 24. ont consentis pour l'assurance générale que les ministres maritimes ont proposé, que V. M. ne se mellera pas des affaires inténéurs de la Monarchie Autrichienne.

[3]) Wolf. Leopold II. und Maria Christine 189. l. Les Hongrois menaçaient une révolte generale, et ont fait tout leur possible pour detruire la Monarchie.

Digitized by Google

A reichenbachi konventió új irányt adott az európai politikai viszonyoknak. Lengyelország két felosztása és Ausztria s Poroszország szövetsége a franczia revolutió ellen azon impulsus kifolyása, melyet a porosz király ott nyert. Hazánk történetében is nevezetes. Egy nagytehetségű királyunk érdeme, hogy az ország törvényhozói nagy részének politikai rövid látásából folyó törekvései daczára is meg lett óva azon veszélytől, melyet a porosz politika érdekeibe való vonása mindenesetre hárítand vala a nemzetre. A porosz követjelentések már nem szólnak kárörvendőleg a magyarok elégedetlenségéről, hanem búsan jegyezgetik be a király és nemzet közti kibékülés egyre gyarapodó symptomáit. Gróf Zichy augusztus 19-én már teljes amnestiát javasolt a királynak azok részére, kik Poroszországgal conspiratióba elegyedtek. Így válhatott csak lehetővé azon egyszersmind alkotmányos és reformisticus fejlődésnek kezdete, mely örökre emlékezetessé teszi II. Leopold rövid, de eredményes uralkodását.

Dr. Marczali Henrik.

Digitized by Google

MILLENARIUM

VAGYIS A

MAGYAR ÁLLAMISÁG EZERÉVES FORDULÓJÁRA

884-TŐL 1884-IG.

NEGYEDIK KÖZLEMÉNY.

IV.

Lebedidban forradalom és anarchia dúlnak. Etelközben új nemzeti élet alapját veti meg Árpád.

A népek életviszonyaiban nem történnek csodák, de igenis vannak ott rejtélyek és talányok, melyeket sokszor a halandók véges esze nem tud megfejteni és csodáknak gondol. Minden kis vagy nagy emberi eseménynek tehát megvan a maga elégséges oka, mely azokat eredményezte. A magyar nép keleti jellemének a II. szakaszban adott ismertetésében voltak már oly vonások és tényezők felhozva, melyek némely utóbb történtek felvilágosítását könnyítik ugyan, de gyökeresen meg nem fejtik. Itt hát a helye behatóbban tárgyalni azon gőzgép működését, melynek erejével a magyar nemzet rejtélyszerű sükerei az új haza megalapításában oly rohamosan foganatosíttattak, úgy hogy a keleten veszélyezett, sőt Constantin császár tanúságánál fogva, majdnem az elenyészetig jutott magyar faj, nyugotra költöztével, szakadatlan folytonosságban s magánál erősb környezete ellenében, az új haza földén nemcsak mély gyökeret verni képes volt, hanem úgy egyes, mint egyesült ellenségeit is legyőzve, egy virágzó ezer éves államnak vethette meg biztos alapját.

Nagy szerencsétlensége volt a keleti első két hazában, a nagy és kisebb Magyarországban élő magyar fajnak, hogy a nemzetiségi, más szóval a clan-rendszerhez szegődve, nem tudta azon

Digitized by Google

összetartozási erőt megérlelni, melyen nagy nemzetek alakúlnak. Kétségkívül a korlátolt szellemi és anyagi fejlődésből, az önállóság, sőt, ki hinné, de bizonyos, a szabadság ferde felfogásából keletkezett eszmék voltak fő okai az ismételt válságos szakadásoknak, melyek őket a megsemmisülés közeli lejtőjére valának vezetendők.

De bármennyi hibái és fogyatkozásai voltak a magyaroknak lebediai és etelközi laktukban, melyeket a bölcsnek nevezett Leo császár, habár felcsigázva, megrovott s melyeket egészen tagadnunk vagy szépítenünk nem is lehet, habár tovább nemzeti hiúságtól elkapatva, a magyar népnek keleti hazájukban elégséges politikai érzéket és tapasztalást nem vagyunk hívatva tulajdonítani, sőt habár azon ismételt katasztrófák, melyek őket rövid időn hazájuktól kétszer megfosztották, a nemzettestben életveszélyező kórnak forrására mutatnak: volt mindazáltal, hála a magyarok jó nemtőjének, mind ezek daczára e testi és lelki lázakat, ha nem is teljesen ellensulyozó, de a javúlás és meggyógyúlás biztos csiráját érlelő egy panacaeája, s ez nem volt más, mint a saját kárán kijózanodott meghasonlások és szakadások ellenében felkarolt s a nép vérébe átszivárgott összetartozásnak s ezzel karöltve járó nemzetegységnek eszméje. Mily meggyőzőleg hangzanak az 1876-ki történet-társulati nagy-gyűlésen mondott megnyitó elnöki beszédnek erre vonatkozó nyomós szavai: »csak a nemzeti politikai egység, mond a nagy érdemű elnök, s az összetartozás eszméje az, mely a birodalmak és államok nagy testét lelkesítheti, mely azoknak erős és tartós életet s művelődési alapot ád. A nagy nemzeti történeti élet erejét .... egyedűl a birodalmak népségeinek nemzetpolitikai egysége, összetartozásának érzete és tudata képezheti.«[1])

A politikai összetartozás és nemzetegység kérdésével szoros ellentétben állván a nemzetségi, más néven a clan-rendszer, megférhetlensége, mielőtt azokba mélyebben merűlnénk s a magyar nemzetségek elsőkori szervezetének taglalásába bocsátkoznám, szívesen bevallom, hogy egy oly biztos kalauzhoz lehet fordulnom

[1]) Ipolyi püspök rima-szombati elnöki megnyitója. Századok. 1876. VIII. füzet. 5. l.

Digitized by Google

a kinek az eddigi homályos és ki nem aknázott kútforrások labyrintjából kivezetésére nagy súlyt fektetek: értem az atra nox idejében alakúlt magyar nemzetségi viszonyoknak nagy tudományú commentatorát Salamon Ferenczet.

Itt első, fontos kérdésnek tartom azt: hogy vajjon a magyaroknál keleti laktukban a clan-rendszer honos volt-e? mert ez az összetartozásnak s államiságnak annyira ellentéte, hogy a mely népnél a clan-rendszer lábra kapott, ott állami s nemzeti élet nem létezhet. Mily politicai hátrányokat s veszélyeket rejt keblében a nemzetségi szervezet ott, hol a nép soraiban megfészkelte magát, azt a »Magyar Hadtörténetnek a Vezérek korában« szellemdús írója, a szlávok IX. századbeli nemzetségi viszonyaiból, Maurikiosra hivatkozva, (kit mi is fennebb Ál-Urbikios öltönyében bemutattunk) behatóan illustrálja: »fejetlenek, úgymond, és kölcsönösen gyülölködők (a szlávok) .... sokféle vélemény uralkodik köztük, vagy meg nem tudnak egyezni, vagy ha megegyeznek, a határozatokat azonnal áthágják, mivel mindenkit más-más lelkesít s egyik sem akar engedelmeskedni a másiknak.« De Leo császár még elevenebb színekkel festi a keleti szlávok szakadozott nemzetségi viszonyaiból keletkezett államellenes eredményeket. Tudósítását fentebb már felhasználtam.

Kétségtelen, hogy a magyar faj is az őskorban s keleti hazájában nemzetségekre, törzsekre, hadakra volt osztva. De sem azok számát, melyekkel Nagy-Magyarországban bírt, sem azokét, melyeket lebediai kettéválása előtt számlált, biztosan meghatározni nem tudunk. Annyi azonban bizonyos, hogy nagyobb volt az (talán kétszer, talán többször), mint a hetes szám, mely a kétszeri honvesztő katasztrófa után csak maradványúl tekinthető. Nem is dönti meg ezt Leónak azon indefinitiv tudósítása, hogy a turk nemzet az ő korában (886—912) »népes«; mert akkor már a kabarokkal, — avarokkal — s talán más nemzetbeliekkel is megszaporodott volt. Leót idéztem imént csaknem magam ellen, de használhatom tanúságát állításom mellett is, mert ő azt mondja: hogy a magyar nép »sok nemzetségből van összeszerkesztve«, a mit csak a lebediai kettéválást megelőző állapotról érthetett, mert hogy én is frazissal éljek, akkor állott be a subtractio és divisio közvetlenül, nem pedig a multiplicatio.

Digitized by Google

Történetíróink, kik ezen tárgyon könnyedén szeretnek átcsúszni, tévedésben vannak, midőn a költöző magyar törzsek számát habozva hol hétnek, hol nyolcznak veszik, a szerint a mint a hét magyar nemzetséghez a kabar nyolczadikat még Lebediában és Etelközben kapcsolják; holott pedig a kabarok törzse sem Lebediában, sem Etelközben nem volt még a magyarokkal egyesítve, hanem csak később történt ezen egyesülés, mint alább fogom bebizonyítani. A mi Constantin császár szavaiból is kivehető, ki miután a lebediai és etelközi időhöz a hét törzs számát kötötte volna, a kabar nyolczadik törzsnek alakítását későbbre, különösen pedig a maga korába (950) helyezi, világos jeléül annak, hogy a kabarok egyesülés nem Lebediában vagy Etelközben, hanem már az új hazában történt. Hazai krónikáink is egyhangúlag csak a beköltöző hét nemzetséget ismerik, a nyolczadikat pedig meg sem említik, a mi szintén erősíti azt a föltevést, hogy az új haza birtokbavétele ezen hét nemzetségnek (ha nem is egyedüli, bizonyosan) eminens fáradalmi eredménye. Ez annál nagyobb figyelmet érdemel, mert a hazai kronikák a hét nemzetség hét főnökeit is névszerint elsorolván, a nyolczadik kabar törzs főnökéről hallgatnak, habár annak létéről és önállóságáról Constantin császár tanúskodik.

Ezen hét nemzetség Lebediában oly laza viszonyban állott egymással, hogy ebből folyó gyöngeségénél és az összetartás érzetének hiányánál fogva, valami nagyobb erőt igénylő vállalatot végrehajtani vagy a kettészakadást megakadályoztatni nem voltak képesek. Constantin császárnak pedig rövid tudósítása szerint, melyet különben is a homályos és zavaros irály miatt nehéz megérteni, s így csak a combinatió által válik érthetővé, minden nemzetségnek Etelközben volt ugyan külön főnöke — archonja — de volt egy közös fő archon is, azaz egy közös nagy fejedelem (Árpád), ki irányában amazok, valamint egymáshoz is csak gyönge szálakkal valának lekötve. A főarchon t. i. csak akkor követelhetett a nemzetségi archonoktól, kiket más helyen a császár vajvodáknak nevez, és a nemzetségektől engedelmességet, midőn az egész nemzet, tehát mind a hét nemzetség a főarchon vezénylete alatt köteles volt hadba

Digitized by Google

menni, máskülönben nem függtek azok tőle, de egymástól sem, azon esetnek kivételével, midőn azoknak valamelyike ellenség által megtámadtatott, ekkor valamennyi tartozott annak minden erejével segítségére lenni. Ha betű szerint kellene Constantin szavait venni, még azt is ki kellene abból betűznünk, hogy a nemzetségek tagjai főnökeiknek nem tartoztak mindig engedelmességgel. Mily anarchicus jelenségekre adhatott ilyen szervezet alkalmat, magától érthető, de a kettéválás is kiáltólag bizonyítja. Az, hogy közben-közben rendes állapotok is beállottak a nemzetségi rendszer mellett, annak jósága és biztosságáról nem tanúskodik. Ott áll ezen igazság hangos szavakkal kivíva a clan-rendszernek hódoló egykori hatalmas besenyők, kozárok, volga-bolgárok, kúnok sorsa által, kik habár időnként a nemzetségi rendszer daczára fényes győzelmeket és hódításokat arattak, országokat is foglaltak, mégis nemsokára az alap rothadsága miatt megbuktak és a történelem lapjairól elenyésztek. Ez a sors várt a magyarokra is, ha a clan-nyomokat követik.

Egyébiránt elfogúltság volna, ha ebbeli érvelésünket oda erőltetnénk, hogy a clan-rendszer minden tekintetben elítélendő, mert minden fejlődést csírájában elöl; hiszen a clan-rendszer idejében is voltak a keleten győzelmes hadvezérek és fejlődtek eredményes taktikák, szemközt azon ferdeségekkel és elhanyagoltsággal, melyben akkor a nyugot-európai nemzetek sínlettek. De ez, mint imént megjegyzém, csak kivételes állapot és a szerencsének véletlenül jött szereplése volt.

Állítám, hogy nagy szerencséje volt a magyar fajnak, hogy a clan-rendszeren túl adott s azt állami meg monarchiai alakúlással váltotta fel. Az idő és a mód iránt nehéz tisztába jönnünk, mivel szemre két ellentétes kútforrás áll előttünk: Ibn-Daszta és Constantin császár tudósításai. Az első a maga koráról, mely mint fentebb jeleztem, a IX-dik század közepére esik, a magyaroknak már lebediai laktukban monarchicus intézeteket tulajdonít, beszél a magyarok főkirályáról, kit szerinte Kendéhnek neveztek és annak Dzsila (gyula?) című helytartójáról. Constantin császár ellenben a magyaroknak csak etelközi laktukban, tehát a IX-dik század utolsó két tizedében juttat nagy »archon« című fejedelmet Árpád személyében, azon világos hozzátétellel, hogy

Digitized by Google

azelőtt a magyaroknak nem volt »soha« ilyen közös fejedelmük. Kinek van a kettő közől igaza? avagy pedig megfér-e ezen két tudósítás egymással? első tekintetre nehéz megoldású kérdések. De lehet ezen ellentéteket megfejteni, a forradalom kitörésével, mely a korábbi egyeduralmi intézeteket elsodorta és melyek csak később ben Árpád alatt állíttattak vissza. Miről majd később többet. Mind a kettőből azonban együtt egész bizonyossággal kivehető, hogy az etelközi hazában már a monarchicus szervezet második kiadásban fennállott és mikor a költöző népsereg a közép Dunánál állandóan letelepedett, vele volt, mert magával hozta, a politikai új alakúlással összehangzólag kifejtett s győzelemről győzelemre vezető keleti hadszervezetét s jeles taktikáját is.

Milyen volt az, le van írva bőven és tanúlságosan az 1876-diki »Századok«-ban, Salamonnak szellemdús tollával s méltókép jellemezve következő szavaiban: »Nem kell feledni, hogy a magyar taktika nem oly seregekkel szemben fejlett és képződött, minők a nyugot-európaiak voltak, s melyekkel szemben nem volt szükség igen sokféle fogásra..... Valódi iskolája, a kozár, bolgár és besenyő szomszédságában volt, hol hasonló fegyverek, hasonló lovaglásbeli ügyesség, hasonló taktika uralkodott. Itt a nyilakkal való csatározásban a terület helyes felhasználása, a túlszárnyalás, megkerűlés adta az előnyt s mindenek fölött a csatározás nagyobb rendszeressége. A taktika ezen részének eme népek közt nagyon magas fokra kellett fejlődnie.« S hogy mily nagy volt az eredmény a nyugot-európai új viszonyok közt is, röviden, de sokat jelentő szavakba foglalja eképen: »a magyarok több mint ötven évig voltak Európának legkitűnőbb s már-már legyőzhetlennek tartott lovassága.... A magyarok győzelmei teljesen döntők voltak annyira, hogy a hiteles bizanti írók szerint még túlságosan is döntők, mert az ellenség vereségét nyomban erélyes üldözés követte.... Vezérök és hadi rendjük kitűnő volt, mert csak az erővel gazdálkodni képes s öntudatos hadvezér van abban a helyzetben, hogy a győzelem után még üldözni is maradjon pihent ereje.« Íme ezek egy szaktudósnak sokban új és tanúlságos, de egyben-másban nagyobb világosságot igénylő érvei és tanúlmányai. Habár több kérdésben hozzá tartunk, de a külön vélemények surlódásától jó eredményt várva, mindenben

Digitized by Google

nézeteit nem osztjuk. Lesz tehát közte és köztem nézetkülönbség némely tekintetben, a miért türelmes kihallgatást kérni bátorkodunk.

Mellőzve az Anonymus kérdést, mely a polemia mélységébe sodorja a pályázókat, mit ily közös országos ünneplés alkalmából illő kikerülni s lehet is tárgyilagos eljárással és minden lényeges mulasztás nélkül, idegen kútfőket s részrehajlatlan írói tekintélyeket használva vezetőkül, kivált kétes történelmi kérdések elintézésében, vagy ha lehet, eldöntésében.

Egyébiránt, hogy a mit itt mondandó leszek, megértessék, szükségesnek tartom e helyen visszatérni azon kérdés megoldására: hogy a magyarok Lebediában nem három évig, hanem több nemzedékre kiterjedett hosszú ideig laktak vala, melynek kezdetét mély setétség takarja ugyan, de végét közelítőleg megtudjuk határozni. Azon föntebb idézett érvekhez tehát, melyekkel a magyarok lakásának Lebediában hosszú tartamát bebizonyítottnak hiszem, úgymint a kozár védgátonyok régiségén és a keleti szlávok meghódításán túl, még újabb okokat is lehet fölhoznunk.

A magyarok 861-ben — nyolczszáz hatvanegyben — a kozárok tőszomszédságában, Cherzon előtt nyugotról laknak, vagyis Lebediában, midőn ezen kozárokhoz indúlt volt a hittérítő Constantin, kit utóbb Cyrillnek neveztek.[1]) Hogy a következő 862-ben, Hinkmár érsek hitelesnek elismert tudósítása szerint a magyarok Európa közepéig, Lajos császár országában száguldoztak, a mikor is szintén Lebediában lakván, sem a besenyőkkel háborút nem viselhettek, sem hazájukból kizavarva, földönfutókká nem váltak, arra mutat, hogy még akkor is lebediai lakásuknak nem volt vége; következve, azon Constantin írta három évnek, az 861 és 862. évek körül kelletett volna lefolyni, vagy is legfölebb 859-től 863-ig. Ámde a magyarok még Theophilos császár idejében, tehát 826—842. évek közt, mint a dunai-bolgárok segédei, a Lebediától nem messze eső Alsó-Dunánál harczolnak;[2]) már pedig azt csak senki sem fogja állíthatni, hogy ezen vállalatért a nagy-magyarországi vagyis baskiri ma-

[1]) Ginzel i. m. a Legendákra hivatkozva.

[2]) Rössler Rom. Stud. ki a görög kútfőkre hivatkozik. p. 151.

Digitized by Google

gyarok ereszkedtek volna ily hosszú — s több népeken és idegen országokon keresztül vezető — útra a Dunához: tehát itt is a lebediai magyarokrúl van szó. Tovább megyek állításom bebizonyításában. Még 867-től 880-ig, azaz I. Bazil császár uralkodása idejében is a magyarok Lebediában laktak. Ez Leo császár, amannak fia abbeli tudósításából megérthető, hogy Bazil a Duna bal partján lakó és megszakadozott csoportokból álló keleti szlávokat, kik csak imént még Ibn-Daszta szerint a lebedi magyarok alattvalói voltak, a Duna jobb partjára tette által, mielőtt még az Alsó-Duna bal partját a besenyők a magyaroktól elfoglalták volna.[1]) De még végre azért sem fogadható el a három esztendő a magyarok lebediai uralmukról, mivel akkor Lebedia lassú és hosszan fejlődő történetek színhelye volt, a mint mindjárt látni fogjuk.

Lebedia és Etelköz, illetőleg az ott letelepült magyarok a földrajz és történetek lapjain egymásmellett s egymásután következnek, de mégis a tényleges valóságban éles ellentétben állanak egymással. Lebediában a magyarok halálos hibákat követnek el: forradalom és anarchia rútúl dúlnak benne. Nem csoda tehát, ha a besenyők által legyőzött magyarok földönfutással menekülnek a szerencsétlen hazából. Hogy Lebediában a magyarok államisága a IX. század közepén monarchiai alapokra volt fektetve, azt Ibn-Daszta világosan tanítja, elmondván: hogy oly hatalmas fejedelmük van, kit arábiasan fő királynak — Kendeh — nevez, ki huszezer lovassal képes a hadban megjelenni. Ennek helytartója Dschila (gyula?) ki uralkodik és vezeti a kormányzást, parancsainak minden magyar engedelmeskedni tartozván, akár midőn a hadat az ellenség ellen vezeti, avagy midőn bár mi mást parancsol. Ezen monarchiai rendszer keleti szelleme annál inkább érthető, mert ilyen a tőszomszéd kozár és volga-bolgár nemzetnél is dívott. De mivel Constantin császár szintén világosan írja, hogy Árpád választása előtt nem volt a magyaroknak »soha« (így gondolta hibásan a császár) fejedelmük, hanem a hét törzs mindenike külön vajda, vagy is főnök

[1]) Leonis Imp. Tactica in Meursii Op. Vol VI. cap. XVIII. Safariknál is Slov. Stariz. p. 699—700.

Digitized by Google

— archon — alatt, egymástól függetlenül, a folyók szerint telepedve, létezett: ebből a tények bizonyságánál fogva önként következik, hogy ott oly forradalomnak kelletett kitörni, mely az Ibn-Daszta korbeli monarchiai institutiókat elsodorta és helyettök nemzetségi rendszert felállított. Ezen föltevés abból is nyer indokolást, mert Lebediában a magyarok közt anarchicus tünemények folyton kísértenek. Erre czélzott Leo császár, midőn azt mondja: hogy a magyarok állhatatlan gondolkozáúsak, a nemzetségi érzelemre és egyességre nem sokat adnak, és ha néhányan át kezdenek a görögökhez pártolni s »menekűlni«, egész tömeg követi őket.

Ez tehát nem laza confoederatio, mint kalaúzunk tartja, hanem fejetlenségi mozzanatok, melyek a besenyői vereség folytán, a nemzet ketté szakadásává nőtték ki magokat. A görög császárok nem is bánták ezen fejetlenségi törekvéseket, sőt azokat táplálták. Leo is ajánlja Tacticájában élesztésöket. Hogy ezen veszélyes kórjelenségek a magyar nemzet politicai halálával nem végeződtek, azt a szerencse kedvezésének szokták tulajdonítani; én a nemzetben rejlő életképességnek. Magokkal vitték azt az elkárhozott Lebediából, a menhelyűl mutatkozó Etelközbe is, mely a földönfutó magyarokat keblébe fogadta. Lebedias (Előd, Levente?) első nemzetségi vajda vezette a megfelezett hadat a csak állomásúl szolgáló új hazába. Onnét kell vala tehát megindúlni a kijózanodás és a szabadúlás művének, csak legyenek emberek, kik a dicső, de nehéz feladatot: új életet önteni a már csaknem haldokló nemzet testbe, megoldani hívatvák. Vajha a történet följegyezte volna lehető részletesen ezeknek neveit és nemes fáradozásait. De csak Constantin császár rövid sorai vetnek némi gyér világosságot azon hívek tetteire, kik a szabadúlás nehéz munkájánál sükeres részvéttel közreműködtek vala. Eddig csupán négynek nyomaira akadtunk, a kikben az átalakulási mentő eszme részint indítványozókra, részint végrehajtó segédekre talált. A kozár khágánra (császárra) fentebb neheztelésünket fejeztük ki azért, hogy a szövetséges magyarokat a besenyők támadásai ellen elmulasztá segélyezni; de szívesen megbocsátunk neki azon becsületes jó akaratáért, hogy a tátongó veszély szélén álló lebediai magyaroknak a nemzetegységgel és

Digitized by Google

összetartozással meg nem férhető clan-rendszertől a forradalmilag elhagyott monarchiai rendszerhez való visszamenetelt kezdeményezte és nyomosan tanácsolta, mit nem is hatalom szavával, hanem szövetségi ajánlattal iparkodott elfogadtatni. Hálás emlékezetre méltó továbbá az a három magyar, kik a kozár mentő eszmét felkarolták s annak a nemzet általi elfogadását hathatósan kivívni törekedtek: ott fénylenek neveik, legmagasabban a szerény Lebedias (Előd, vagy Levente?) vajdáé, kit a kozár császár a nagy fejedelemség elfogadására szólított fel, de ki ahhoz nem érezvén magában elegendő tulajdonokat, azt ritka igénytelenséggel magától elhárítá. A nagy terv végrehajtásának érdemében osztoznak vele Álmus és Árpád is.

Hogy a magyaroknak a nagy reform-eszme végrehajtásában az ugor népszokások mellett, a kozárok monarchiai intézetei szolgáltak mintául és utánzásul, azt a kettőnek összehasonlítása bizonyítja. Helyes is volt ezen választás, mert az ugor népek közt a kozár állam, vagy, mint a történészek mondják, a kozár birodalom volt akkor a legrendezettebb és legmíveltebb. Államisága, mint a II-ik szakaszban láttuk, az egyeduralomi hatalomnak legkiterjedtebb központosítására vala fektetve. Kétségkívül ilyet tanácsolt és ajánlott a sülyedő magyaroknak is a kozár császár, vagy király (Ischa). És szerencsére azt a magyarok elfogadták; de mikép történt ez, vajjon jószántukból-e, vagy a hatalmas nagyok kényszerítő akaratjából, arról nem bírunk tudósítással. De mivel az átmenetel a régibb hazából az új szállásokra és a nemzetiségi ziláltságból a korlátlan egyeduralomra, az imént még háborgó anarchicus hullámok közt volt csak eszközölhető, nem alaptalan azon föltevés, hogy Árpádnak korlátlan hatalmú erős markával kelletett a kormányzási gyeplőt megragadni, hogy a reá bízott, különben veszendő állami bárkát a viharoktól megmentse és biztos partra vezethesse. Túlságnak látszik első tekintetre, midőn tudós kalaúzunk azon merész állítását olvassuk: hogy a magyarok bejöttekor, Magyarország valamennyi hasonló nagyságú vagy nagyobb államok közt, Európa legegységesebb és legcentralisáltabb állam volt. De megfontolván azt, hogy Árpád nemcsak a lebediai életvészes szerencsétlenségekből, hanem az etelközi próbanapok, leginkább pedig a bese-

Digitized by Google

nyők szomszédságából azon meggyőződést meríthette, hogy csak a legszigorúbb egység és összetartás képes a bujdosó nemzetet megmenteni, ez pedig csak a fejedelmi hatalom legtömörebb gyakorlatától várható: kénytelennek érzé magát az egyeduralmi hatalmat a legtágabb határok közt, vagy tán ezek mellőzésével kezibe venni.

A hadi rendszeren és taktikán, mely Leo császár szerint, a nyugot-európaiak irányában időszerű volt, változtatni nem kellett, de annál több gondot igényelt az új állami változáshoz illesztendő politicai szervezet s annak a hadi rendszerrel összhangzásba tétele. Azonban, midőn ennek eszközlésére minden erejét és idejét fordítja, kitör ismét a vihar, a besenyők újra megrohanják az etelközi magyarokat. Vajjon hibázott, vagy mulasztott-e valamit az ifjú fejedelem annak megakadályozásában? erről nehéz biztos ítéletet hozni, mert ha hibáztatjuk Árpádot, nem védheti magát s nem is állnak rendelkezésünkre, írott bizonyítékok. De ha csakugyan feltesszük részéről a hibát vagy mulasztást, és nem a népben rejlik az, akkor körülbelül ily észrevételekre juthatunk:

Először Árpád vagy népe, vagy mindketten hibáztak, hogy a Lebediában elszakadott és Persia felé keletnek költöző testvérek visszahívását nem sükeresítették, mert minthogy Constantin császár szerint még az ő korában (950) ezen meghasonlott és elvált két testvérnép között fentartatott folyton a kölcsönös atyafiságos összeköttetés, tehát föltehető, hogy az érdekek azonossága s czélszerű módok alkalmazása mellett, eszközölhető lett volna a keleti népszakadék visszakeblezése, a mint hogy később, — legalább részben, valószínű is a két testvérnép ismét összekelése. Miről más helyen behatóbban fogunk értekezni.

Másodszor: fejthető valami hiba vagy mulasztás, minélfogva a kozár erő, mely már egyszer kegyetlenül megleczkézte a besenyőket, nem ment a szövetséges magyarok segítségére, midőn másodszor a besenyők által Etelközben megtámadtattak; habár másrészt a kozárok kötelesség mulasztását sem lehet menteni. Tudva van ugyanis Constantin tudósításából, hogy a magyarok ezen földönfutás előtt, a kozároknak minden háborúikban hű társai valának, mi a viszonos segítségre ezeket jogosítá.

Digitized by Google

Harmadszor: hibáúl gondolható, hogyha a Dnieper folyó mentében lévő hat vár, melyek romjai a magyarok onnét eltakarodása után átszármaztak a besenyőkre, Etelközhez netalán tartoztak, azokat Árpád védállapotba nem tétette, és hogy a besenyők szomszédságától Etelközt erős gátonyok és földhányások által el nem torlaszoltatta, mint egykor Ibn-Daszta szerint a kozár birodalom a lebediai magyarok ellen ily földsánczokkal el volt rekesztve. Hogy pedig ily torlaszok és gátonyok czélszerű védeszközül szolgálhattak a besenyők támadásai ellen, abból látható, mert olyakat Szent-Bruno fentebb idézett tudósítása szerint az oroszok is sükeresen használtak a velök szomszédos besenyők fékezésére. Más helyen a Nagy-Károly császár által, az avarok legyőzése után, emelt ily eltorlaszolt földgátonyok említtetvén, melyek a mostani hazába bevonúló magyarok ellen Árnulf király birtokát elrekesztették volt; úgy szintén Rubruquis franczia követ jelentéséből is a keleten folyton használt ebbeli védeszközök ismeretesek lévén; ennyi adatok teljes bizonyságot szolgáltatnak arról, hogy Etelközben is jó eredménynyel alkalmaztattak volna ilyen védelmező földgátonyok a besenyők betörése ellen, s ezek elhanyagolását hibáúl fel lehet róni a fő vezérnek, vagy népének, vagy mind a kettőnek.

Egyébiránt negyedszer: hogy Árpád vitéz katona volt, nem lehet kétségbe vonni, mert hiszen első sorban vitéz katonára volt a költözködő magyarságnak szüksége, midőn őt fővezérének választotta. De Árpádot nagyban és hihetőleg többet foglalták ez az ifjú haza polgári szervezetének megszilárdítása, mint a megszokott és a nép vérébe által ment katonai ügyek. Nem sok nyoma van annak a történelmi kútfőkben, hogy Árpád személyesen vezényelte a hadsereget. Az Etelközből kivonúlt és a Dunánál táborozott népet ugyan, a fennebb idézett Legendák szerint Árpád vezeté, több más hadak vezetésével azonban többnyire hős vezéreit bízta meg. Így a bolgár háborúban Liuntin fia helyettesítette atyját, a szerencsétlen Kusalyt pedig a bajor hadjárat élén találjuk.

Mindezek azonban, habár a sejtelmek sorából, a tényleges valóságok erejére emeltetnének, a honalkotó Árpád nagy érdemeit és halhatatlanná vált nevét megingatni nem képesek.

Digitized by Google

A honalkotó nevét, melyet a nemzet kegyeletes hagyománya egyhangúlag megad neki, s mit kormányzásának nagy mérvű eredményei igazolnak, el nem lehet perelni tőle azzal, mit némely különben jeles történetíróink alaptalanúl oly czéllal hoznak fel, hogy a honalkotás érdemét és nevét egészben Géjzának és Szent-Istvánnak tulajdoníthassák, Árpád dicsősége pedig csak a honfoglalásra szorítva legyen.

Kétségen kívűl Géjzának és Szent-Istvánnak nagy érdemei vannak a keresztény vallás behozatala és a nemzeti lét, meg államiság consolidátiója körűl; de az alap letételének műve osztatlanúl Árpádé. Vele és általa lettek nomádokból a magyarok igaz állami nemzetté; vele és általa kezdődik Európában a magyarok állandó állami létének tudata és története. — Ő fejtette ki az elszakadozott s a besenyő vereségek által demorisált s elgyengűlt nemzet hadi erejét azzá, a mi által egy szép új hazát sikerűlt állandóan magáévá tenni. A hasonlítások nyomán pedig el lehet mondani, hogy Árpád az, ki a mózesi szerepet bölcs körültekintéssel vivén, méltónak tartatik azon kitűntetésre, hogy az első királyi ház róla vegye nevét, s megtartsa azt mind mái napig.

Óhajtanám, hogy Árpád dicső neve ne csak örökké éljen és ragyogjon a nemzet keblében, hanem jellemére is semmi árnyék ne háramoljék. De a történésznek elengedhetlen kötelessége feltárni a nagy emberek hibáit is. Árpád sem tesz kivételt. Egy van, mit az ő nagyságával megegyeztetni nem tudok, és ez az: hogy a magyarok külföldi rabló hadjáratait vissza nem tartotta, midőn ezt tehette volna. Ezt annál kevésbé tudom menteni, mert az egyeduralmi alkotmány által kezeibe letett absolut hatalmával képes lett volna azok fékezésére. Hiszen Leo szerint népe irányában szigorú volt a kegyetlenségig; a görög császár izgató követségét (Gabriel szerzetest) határozottan vissza merte utasítani; Arnulf királylyal kötött szövetsége folytán, annak tartományait és népeit hadai által bántatni nem engedte; általában pedig az igazság és igazságtalanság eszméje tiszteletben állott előtte, mert meghagyta maga mellett a Gyula és Karchas nagy nemzeti bírák hatóságát. Mindezek tehát azon következtetésre vezetnek bennünket, hogy el nem fogadható Árpád mentségére azon védelem: »hogy ő ilyen rabló táborokat személyesen nem

Digitized by Google

vezetett, hogy továbbá a harczias szellemű nemzet, mely szántás-vetéssel nem foglalkozott, legbecsületesebb s szabad vitézhez legillőbb keresetnek tekintette, a mit fegyverrel szerzett; hogy azon korban, midőn hazáját fegyverrel szerzé, s azzal megvédeni kellett, őket a külföldi hadjáratoktól visszatartóztatni és tétlenségre kárhoztatni s a nemzet ifjú testében pezsgő életerőt mintegy önmaga felemésztésére irányozni a legnagyobb balfogás lett volna s ezt Árpád, ha csak a nemzet harczias szellemét erőhatalommal el nem fojtja, ki sem fogta vihetni. De a magyar haza, így folytatja kútforrásunk, megszilárdulására politicai szükségesség is volt, a nemzet erejének súlyát a külfölddel éreztetni és a magyar nevet rettegetté tenni, s így a különben bizonyosnak tartható támadástól a haza határit biztosítani.« [1])

Súlyos szavak, de nem fogadhatjuk el. Hogy az Etelközből a besenyők által kizavart magyar nemzetnek új hazát kellett szerezni, arra létjogánál fogva is igényt tarthatott. A népjog akkori szokásaihoz képest, az egymást üző és felváltó népek terrenumai voltak azon cosmopoliticus tárgyak, melyek birtokba vételére szabad volt a magyar nemzetnek is vállalkozni. Fentebb elmondtuk, hogy mily óvatossággal nyúlt ehhez Árpád népe, Arnulftól Pannoniának inkább csak névleges mint tényleges herczegétől felkérvén ezen tartomány birtoklását, melynek úgy is nagyobb része az úgynevezett pannoniai és avar pusztaságokból állott, része pedig jött-ment csoportok által csak mintegy ideiglenes pihenő állomásúl lőn használva. Pannonia neve alatt akkor Tamás spalatói esperes bizonyítása szerint a Dunának mindkét partján elterült föld értetődött, következve a Duna és Tisza közti pusztaságok is, melyeket a magyarok, a Sabaria és Carnuntum közt lézengő avarokkal egyesülvén, minden fegyveres munka nélkül megszállottak; a győzelmes Nagy-Károly adományára is támaszkodhatván.

A magyarok harczias szelleme fenntartására és élénkítésére, mely annyira hangsúlyoztatik Árpád mentségeül, elég anyagot szolgáltattak a letelepült magyaroknak a morvák, bolgárok, a kárpáttáji horvátok, s a többféle german törzsek, kiket Con-

[1]) A Magyar vezérek Kora. 137. l.

Digitized by Google

stantin császár nyugatról a magyarokkal szomszédos frankoknak czímez. De el nem fogadható bizonyító érvűl az is, hogy Árpád akarva sem lett volna képes visszatartani a magyarokat a külföldi kalandos hadjáratoktól. Géjza vezér példája lerontja ezen föltevést, ki pedig alig volt oly hatalmas uralkodó, mint Árpád, s mégis meg tudta fékezni a nemzetet a kalandos rabló hadjáratoktól. Nem is volt szükség az új haza megvédésére ezen rabló hadjáratokkal rettegésben tartani Európát, mert Svatoplugnak megsemmisítése, Arnulffal kötött szövetségük és kivált a brentai és pozsonyi döntő ütközetet előkészítő és feltételező belső hadi és polgári szervezés, minden kalandos rablások általi rettegtetést fölöslegesnek bizonyított, az új hazának ily erkölcstelen eszközök általi megvédésére. Így fogta fel ezt a kegyetlenül zaklatott külföld is, miről meggyőzhet bennünket a XI-dik századi Aloldus idevaló tudósítása: »Géjzát (vezért), ugymond, Isten kegyelme megszállotta, hogy bölcsen gondolja meg a roppant károkat, melyeket nemzete annyi más országnak okozott, és a kegyetlen vereségeket, melyeket nemzete viszont maga is vallott .... Elfogadta tehát a tanácsot, hogy Pannoniát királyságává alakítja és azt többé nem igazságtalan zsákmánylással, hanem szabados nyereségekkel gazdagítja. Minthogy pedig tudta, hogy földe jó és termékeny, tanácsolá nemzetének, hogy a fegyvert tegye le s inkább kereskedjék a szomszédoknál azokkal az árúkkal, melyeket az ország dúsan terem.« stb. [1])

Ha mégis valamit Árpád népe és népének fejedelme által okozott internationalis bántalmak enyhítésére fel kellene hozni, annak csak az avar maradványokkal való egyesülés folytán, melyet utóbb be fogunk bizonyítani, a két rokon nemzet közt támadott közös érdeklődés adhatna értéket és magyarázatot. Az egykor hatalmas és dús gazdag avarok kiirtásában és teljes kifosztásában Nagy-Károly császár zászlaja alatt harczoló hűbéres népek ellenében halálos gyűlölet és a visszatartási jogérzete gyökerezett meg az avar utódok, az egyesülés által pedig a magyar rokonok szívében. És nem volt-e ez természetes? — Annyi, ha nem több, joggal kereshették az alkalmat az avarok visszaadni a

[1]) Katona Hist. Cr. Ducum után. Ugyanott 350. l.

Digitized by Google

jogtalan sérelmeket azon morva szlávoknak, kik őket két százados birtoklásukból a győzelmes Nagy-Károly intézkedései ellenére kizaklatták, úgy hogy a császár engedelmével a Duna jobb partjára, Sabaria és Carnuntum tájaira, kelletett nekik áttelepülni és menekülni. A viszonzás érzelmét mind a két egyesült rokon néppel szintén természetesnek lehet találni. — E két tekinteten kívül a pusztító magyar hadjáratok némi mentségére mást felhozni nem tudok. És tisztelettel meghajlok Géjza vezér, és fia Szent-István érdemei dicsőítésében, hogy azon népjogellenes hadjáratoknak véget vetettek.

Árpád megválasztása és a monarchiai hatalom megalapítása nagy epochalis esemény a magyar történelemben, mert azon kellékeken túl, melyekkel a magyar nemzet ez ideig bírt, a rendes államiság teljességére még csak a föld magán tulajdonához és állandó lakáshoz kötött állapot hiányzott; miután ez is megtörtént, hogy én is Salamont követve képekben beszéljek, akkor tették a honkereső magyarok az Árpád nélkülözte koronát, az ő feje helyett, a magyar lobogó hegyére.

Classicus történetíróink ezen felolvadást és monarchicus hajnalhasadást hazai krónikáink nyomán indulva zavaros mezbe öltöztetik. Szabadságot veszek magamnak doctrináik tarthatlanságát kimutatni.

Jeles tudósaink[1]) Anonymusra támaszkodva a magyarokat 884-ben a Volgán túlról vezetik át Lebediába, ott Constantin császár vagy átírója hibáját követve, három esztendeig lakatják majd azonnal 887-ben Etelközbe átköltöztetik, s alig engedvén őket pihenni, a bolgárok elleni háborúba küldik. Most jő napi rendre két egymással ellenkező módja Etelköz elhagyásának, egyik szerint a besenyők, mikép Lebediát, úgy Etelközt is fegyverrel ragadják el a magyaroktól, másik szerint nem besenyők s nem is haddal, hanem a magyarok magok, ellenséget sem látva, a bolgárok és besenyők által elpusztított Etelközt önként elhagyják és más biztosabb hazát mennek nyugotnak keresni, a hol már 889-ben mint Európa közepének új lakosi megjelennek.

[1]) A régiebbek közül Pray, Katona, Engel, Fessler, az újabbak Szalay László, Horváth Mihály, Szabó Károly s mások.

Digitized by Google

Engedelmet kérek, hogy egész tisztelettel megmondhassam, hogy ezen történelmi képnek fele sem való. Horvát Istvánnál a magyar ősi dicsőségnek nem volt lelkesebb hirdetője, és mégis különösen az etelközi eseményekre nézve, nemcsak Constantin császár, hanem Anonymust is tiszta kútforrásnak el nem ismerte. Az elsőre helyesen jegyezvén meg, hogy különböző tudósításait össze kell hasonlítani, s úgy valamennyiből kifejteni a történeti valóságot; a másiknak tévedései és hézagai pedig azon nyilatkozatra vezették, hogy a kritika dolga ezeket megigazítani, betölteni, pótolni. Anonymus sokat tudott, úgymond Horvát István, sokat nem tudott, ki is tudhatna mindeneket?[1])

A mi classicusaink mindenek előtt csalódnak, midőn a magyarok kijövetelét a Volgántúli első hazából Lebediába 884-re teszik, azt hívén, hogy a névtelen jegyző csakugyan így vallomása szerint, mint valamely régi hazai krónikában írva találta, mely ma már nincs meg, s mely talán azon úgynevezett Legenda Saniti Stephani lehetett, melybe az első megszállási viszonyok stb. voltak följegyezve.[2]) De ezen feltevés több oknál fogva nem állhat meg. Először azért, mivel a magyarságnak három egymásra hosszabb időközökben következett hazáját egybetömöríti s egymással összezavarja. Másodszor a volgamelléki őshaza azonos Nagy-Magyarországgal, (Arabok Baskiriájával) honnét a magyaroknak egy szakadéka a IX. századot megelőzőleg Lebediába költözött, de Lebediát Nagy-Magyarországgal azonosítani rút tévedés, mert Lebedia messze a Volgától a kozárok és Cherson szomszédságában nyugotnak két nagyobb folyó közt, a fekete tengerig kinyúlva, feküdött. De harmadszor: a mi még döntőbb érv, az abban központosúl, hogy 884-ben a honkereső magyarok nem a Volgánál, hanem már Árpád vezénylete alatt a Dunánál táboroztak, miről majd tűzetesebben alább.

Valótlannak bizonyítottam be azt is: mintha a magyarok Lebediában csak három évig tartózkodtak volna, holott azon műveletek és intézkedések, melyek a magyarok által Lebediában esz-

[1]) A Szlavinokról. 111, 112.

[2]) A Magy. Vezérek Kora 29.

Digitized by Google

közöltettek, több nemzedéknek folytonos ottlétét tették szükségessé.

Épen úgy ellenkezik a történelmi igazsággal az a föltevés is, mintha 887-ben a magyarság Lebediából a besenyők által kiszorítva, Atelkuzuba vonúlt volna; mert ha az etelközi magyar nép már három évvel előbb, mikép imént érintém, a vesztett helyett, új hazát keresendő, a Dunánál időzött: természetes, hogy három évvel utóbb Etelközt se nem lakhatta, se nem vészthette el.

Legtévesebb állítása történetíróinknak a bolgár háborúnak a 888-ik és 889-ik évekhez kötésében culminál, azzal tetézve, hogy ezen hadjáratot a magyarok Etelközből indították Simeon czár ellen, s annak azon gyászos következése lett, hogy a magyarok a bolgár és besenyők által elpusztított Etelközt odahagyni és helyette új más hazát keresni kénytelenítettek. Mindez összehalmozott valótlanságok szövete. Még Safarik korában a bolgár történelem oly fejletlen s elhanyagolt volt, hogy ezen nagy szorgalmú s a szláv történet alapos mesterének elismert író is, Simeon bolgár czár országlási ideje és a bolgár-magyar háború chronotaxisa meghatározásában megállapodni nem tudott. Egy helyen ugyanis Simeon uralkodását a 892—927. évek közé teszi, de már néhány sorral alább hajlandó a magyar-bolgár háborút a 888 és 889. évekhez kötni.[1]) Még akkor Palaczky is egy nyomon járt hű barátja Safarikkal, őt a magyar-bolgár háború 888. évében követve.[2]) Hazai íróink közül első volt Pray, ki a magyar-bolgár háborút Leo császár uralkodása harmadik évéhez (889) kötötte.[3]) Pray negyven év lefolyta alatt, Katona rendszerére is figyelve, sokban elejtette, sokban megváltoztatta annalisi nézeteit, különösen Atelkuzuval annyira meghasonlott, hogy az 1801-ben kiadott Histor. Reg. Hung. munkájában Atelkuzu nevét még csak kimondani, annál kevésbé adoptálni nem merte, nem ragaszkodott tehát az előbb vallott 889-ik évhez sem, hanem az imént nevezett munkája széljegyzetei szerint a 888 és 889.

[1]) Slovenska Starozitnosti 1802. II. 198.
[2]) Gesch. von Böhm. I. B. 147.
[3]) Annal. p. 325.

Digitized by Google

éveket együttesen tűzte ki azon háború idejéül, megelégedvén Leo Grammaticus tanúságával, ki e hadjáratot a nevezett császár harmadik uralkodási évéhez kötő. A 889-ik évhez egyszerűen szegődtek Engel, Fessler, Szalay László, Horvát Mihály is.[1]) De Szabó Károly határozottan a 888. évet fogadván el, tüzetesebben foglalkozik véleménye indokolásával. »A byzanczi írók, úgymond, a bolgár háborút Leo császár uralkodásának elejére helyezik, de magát az évet Simeon magister határozta meg pontosan, a háború idejét Szamosznak az arabok által történt elfoglalásával együtt világosan Leo császár uralkodásának harmadik évére tévén. Bizonyító kútforrásokúl idézi: Theophanes Contin. Ioan Camen. Simeon magis. Georgios Monach. Bonni 1838-iki kiad. 701. Hogy pedig Leon császár 886. marcz. 1. lépett trónra s így uralkodásának harmadik éve 888-ra esik, az ellenkező vélemények ellenében tudományosan megvitatva és tisztában van hozva Fabriciusnál Bibliotheca Graeca VII. köt. Hamburg 1801. 694. l.« sat.[2]) Első, ki a külföldi írók közül ezen chronotaxis ellen komolyan fellépett Dümmler E. volt. Ő már 1852-ben tudori címe megünneplésére Arnulf frank királyról nekünk alig érthető german nemzeties latin nyelven értekezvén, különös hévvel karolta föl, habár nem mindig helyesen a magyar tárgyakat. A görög-bolgár háborút illetőleg, Pagit a 893. évhez, és Krugot a 888-ik évhez ragaszkodókat, szembe állítja egymással, és így okoskodik: Paginak Critica ad Baronium III. 750, 758, úgymond legsúlyosb érve az: hogy minden byzanti író szerint, Simeon bolgár czár, a görögök ellen, István patriarcha halála után indított háborút, ezen főpap pedig, a görög író tanúsága szerint, hat évig és öt hónapig viselvén ezen méltóságot, 893-ki májusban meghalálozott, s ezen hónap után a bolgár-görög háború vette kezdetét. Krug ellenben valamennyi byzanti írót hibáztatja Byzantinische Chronologie czímü munkájában, azon puszta állítással, hogy István patriarcha nem hat, hanem csak két évig élvezte a patriarchatust, s így Simeon magisterrel a bolgár-görög.

---

[1]) Engel I. 59. Fessler I. 250. Szalay I. 5. Horvát Mihály 1871. I. 34.

[2]) A Magy. Vezérek Kora. 44. 1. jegyz.

Digitized by Google

háborúnak idejét Leo császár uralkodásának harmadik évéhez, vagy is 888, 889. évekhez fűzi. Dümmler tehát már ekkor a 893. évhez szegődött, de még inkább tizennégy évvel később a keleti frank történeti nagy munkájában, hol már egész határozottsággal hibátlannak tartja a byzanti írók tanúságát, István patriarchának közvetlenül a görög-bolgár háború előtt történt haláláról, melyet Pagi a 893-iki 17. májusra tett. Dümmler, Simeon magistert is, Krug védelme daczára, hibában lenni látja, minthogy a fuldai évkönyvek szerint Wladimir még 892-ben is Bulgariában uralkodott. Ha még, végzi Dümmler, a hildesheimi annalisok azon kitételében, hogy 893-ban nagy háború volt a magyarok és bajorok között, a hibás »bajorok« név a helyes »bolgár« névvel kiigazíttatik, akkor a bizonyítás a 893. mellett még erősebb lesz, pedig úgy kell a kiigazítást tenni, mert soha sem volt a bajorok, illetőleg Arnulf király és magyarok közt a barátság őszintébb mint 893-ban, hiszen 892-ben már szövetségesek és hadtársak voltak, sőt Arnulf haláláig (899.) ezen jó viszony köztük soha meg sem zavartatott.[1])

Ezen véleményhez én is csekély nézetemmel járúlok, nem csak az eddig felhozott érveknél fogva, hanem még több okok által is meggyőzetve. Ilyen az: hogy mikor a morvák apostolának szent Methódnak 885-ki április 6-án történt halála után, Szvatoplug annak térítő társait és a szlávliturgiás papokat országából kikergette s azok a bolgár földre menekülének, ezen menekülők közűl Simeon czár Clemenst a kiűzés nyolczadik évében, s trónra léptének első esztendejében Weliczai püspöknek nevezte ki. Mind a trónra lépés eszerint, mind a püspöki kinevezés 893-ik évre esik.[2]) Azért sem jöhetett Simeon a 893. év előtt a bolgár uralkodáshoz, mert a fuldai évkönyvek szerint még 892-ben és 93-ban Wladimir idősb fivére ült a bolgár fejedelmi széken. A legújabb tudományos munka is Bulgáriáról, melyet a múlt 1877-ben Jirecsek német nyelven kiadott, s mely Hilferding,

---

[1]) Dümmler De Arnulfo Francorum Rege. Berolini 1852. p. 141. Gesch. des Ostfränkischen Reiches. Berlin 1865. II. B. 442.

[2]) Vita S. Clementis Episcopi Bulgarorum. Ed. Franc. Miklosich. Windob. 1848. p. 25. — Ginzel Gesch. der Slaven Apostel. Wien 1861. 15, 94.

Digitized by Google

Golubinski, s kivált dr. Drinow, a charkowi egyetem történet-tanára, született bolgárnak munkái nyomán készült, Simeon czár országlását a 893—917. évek közé szorítja.[1]) Ennyi érvelést azzal kell hát bezárni: hogy a magyar-bolgár háború sem 888-ban, sem 889-ben, de 893. előtt sem viseltethetett Simeon czárral, ki ezen 893. év előtt nem lépett a fejedelmi székbe. A mit tehát történészeink azon téves 888 és 889-ki chronotaxisra építenek, az az alap megdőlésével összeroskad.

Már fentebb jeleztem, hogy az etelközi hazának mimódon elvesztésére nézve Constantinnál két egymással ellenkező tudósítás szembetűnő. Egy helyen tudniillik a császár azt mondja: hogy a besenyők a magyarokat Etelközből is kiszorították s azt magoknak elfoglalták; más helyen pedig elbeszéli: hogy Etelközt a bolgárok és besenyők egymással szövetkezve akkor támadták meg s kegyetlenül elpusztították, midőn a magyarok távol honuktól külföldön hadakoznak, minek folytán a visszatérő magyarok az elpusztult Etelközt önként elhagyva, más hazát mentek keresni. Azon kérdésre: hogy melyik való a kettő közül az első mellett több ok és tanú kezeskedik. Az egykorú Regino és a metzi annalista egyhangúlag beszélik, hogy a magyarokat székhelyükből a besenyők verték ki. Ezen általános kifejezés mind a lebediai, mind az etelközi hazát fáglalja magában. Ha Constantin császár Etelköznek a bolgár-besenyő pusztítás miatti önkéntes elhagyását valónak tudta volna, akkor nem lehetett neki Etelköznek a besenyők fegyvere általi elfoglalásáról beszélni s hozzá tenni, hogy azóta a magyarok és besenyők közt nem volt háború. Különben Constantin császár egyedül áll azon tudósításával, hogy a bolgárok a besenyőkkel szövetkeztek Etelköz elpusztítására, holott más bizanti írók, mint Leo Grammaticus, Zonaras, Cedrenus csupán csak Simeon czár bosszújának tulajdonítják azt a pusztítást, a besenyők részvételéről mit sem említvén.[1])

Botka Tivadar.

---

[1]) Geschichte der Bulgaren. Von J. Jirecek. Prag 1876. — Dudik is ezen évekhez köti Simeon uralkodását. Gesch. Mähr. I. 284.

[2]) Praynál Annal. 328, 329. l. stb. s jegyzetek.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

I.

A RUMUN TÖRTÉNET-ÍRÁS.

Sinkai György Gergely krónikája.

A bukuresti rumun tudományos akadémiának elnöke 1869. szept. 14-kén így kiálta fel: »Uraim, nagy a mai nap; mert ma örökítettük meg Sinkai Györgynek emlékezetét, a rumunság mártirjáét, a ki a legnagyobb ramnek (Ramnes [1]) egyike.« Tehát a már Livius idejében homályos régiségű ramnesek és a Gámsondon 1754-ben született, erdélyi Sinkai közt nincs térbeli és korbeli távolság, nincsen ethnographiai különbség! A minek egy római iró sem merte volna nevetség nélkül akár Cicerót, akár Julius Caesart nevezni: annak egész komolysággal, sőt meggyőződésök szerint kliói biztossággal Sinkait nevezik a rumun tudósok. — A rumun nyelv a régi ramnes-beli nyelv, úgymond Tempe, a Szebenben 1797-ben kiadott grammatikájában.

A rumun történet-írást ismertetvén, Papiu Ilarianu A. terjedelmes értekezését is bemutatom, a melylyel ő Sinkai életét és munkáit jellemezi. [2]) Sőt azt méltán ismertetésem elejére kellett volna bocsátanom, annyira teremtette Sinkai nemcsak a rumun történet-írást, hanem nagy részben magokat a történeteket is.

Papiu Ilarianu előbb az idő-kort rajzolja, melyben Sinkai élt, megnevezvén azon kornak leghíresebb rumunjait; azután elbeszéli Sinkai Györgynek élete viszontagságait; végre munká-

---

[1]) Suum inter augurus constet, in parem numerum debere esse, ut tres antiquae tribus: Ramna, Titienses, Luceres suum quaeque augurem habeant. — Livius X, 6.

[2]) Vieti'a, operele si idede lui Georgiu Sinkai. Az »Annalile Societatei academice Romane. Tomulu II. Bucuresci, 1869.«

Digitized by Google

jinak velejét közli, úgy leghívebben jellemezvén a »roama«-ot, mint az akadémiai elnök oláhos kiejtéssel nevezi. Ezen sorban folyik tehát az én ismertetésem is.

I.

Az idö-kor, melyben Sinkai élt s annak leghíresebb rumunjai (Epoc'a in care a traitu Sincai. Si Romanii cei mai insemnati de pe atunci).

»A múlt század utolsó éveiben, így kezdi Papiu Ilarianu, a legnagyobb változás történék az emberiség életében. A régi alkotmányok, intézetek összeomlanak, s egy új kor virrad fel; kihírdetik az emberek és népek jogait. E nagyszerű munka, mint minden egyéb, a mi nagy, a latin nemzeteknek jutott osztályúl, a melyeknek Jupiter szánta a világon való uralkodást, »imperium sine fine.« [1])

»Míg a nyugat latinjainak óriás lépései alatt reng vala a föld, mit tőn a római gyarmat, melyet Traianus Dakiába ültetett, hogy keleten védje és képviselje a civilisatiót?« kérdi az író. S így felel reá: Fel-Dakiában, azaz Erdélyben, eltaposva hever vala a gótok és hunok alatt; Al-Dakiában, azaz Moldovában és Oláhországban, megalázva és becstelenítve a törökök és görög alatt. Innen és túl a Kárpátokon a mívelt osztály kerüli a Róma nyelvének használását (usulu limbei Romei); a nép is majd nem elvesztette volt nemzeti eszméletét. Ebben is, a mint látjuk, elenyészik az időbeli és korbeli távolság, el minden ethnographiai különbség. Hogy az oláh nyelv a Róma nyelve, szinte magától érthető a rumun írók nézete szerint; sőt azt tanítják, hogy nem az oláh nyelv változott el, hanem a Cicero, az irodalom nyelve; az oláh megtartotta tisztádon tisztán a régi ős nyelvet; [2]) hisz Sinkai a ramnesek egyike, a kik Romulus előtt éltek

---

[1]) Aeneis I, 276—279-ben Jupiter Venusnak jósolja: »Romulus excipiet gentem et Mavortia condet Moenia, Romanosque suo de nomine dicet. His ego nec metas rerum, nec tempora pono; imperium sine fine dedi.«

[2]) Clavim suppedito, sua penetralia originationis vocum reserantur, pluresque proprietates antiquae linguae Latinae, quae hodie in docta sive gram maticali lingua Latina vix aut ne vix quidem visuntur, apud Valachos hodiedum vigere detego, ita ut vix dubitari possit, linquam Valachicam longe antiquiorem esse Marci Julii Ciceronis aetate, qua docta sive grammaticalis lingua Latina ad supremum culmen perfecta

Digitized by Google

volt, s a kiket már Virgilius sem említteti meg a Jupiter jóslatában. Fel-Dákiában a rómaiak eltaposóji gótok és hunok; de ne gondolj Constantinus és Theodosius idejére, hanem II. Józsefére, mert Papiu Ilarianu az erdélyi szászokat a Hermanarik és Athanarik gótjainak, az erdélyi magyarokat pedig az Attila hunjainak tudja. De ha ez áll, hol marad az »imperium sine fine?«

Annak ideiglen való aludtában is, az élet csirája nem vala megtámadva, így folytatja Papiu Ilarianu. A nép ösztönszerűleg előre érzi a forradalmi rázkódást, mely reá várakozik, s ennek is vannak előzőji. Azon magosságon, mely elválasztja a XVIII. századtól a XIX-diket, a Dákiák minden részein férfiak tűnnek elő, kik általhatva a kornak szellemétől erős szózattal kiáltának: Ébredjetek, keletnek románjai, kik fiaí vagytok a régi románok s atyjokfiaik a nyugat latinjainak! Akkor kezdének a rumunok feleszmélkedni; akkor élede föl ismét a románság eszméje keleten.

Kik már azon gondviselés-küldte férfiak, így szól tovább Papiu Ilarianu, a kik Románnak és Dákiának geniusa által ihletve a múlt század végén s a folyónak elején bennünket a hosszú elaléltságból az eszméletre visszahoztak? A rumunság első apostolai a traianusi Dákia belsejében támadnak. A XVIII. század közepétől fogva a halhatatlan püspök Klein János Innocentius (a kit oláhul Joan Innocentiu Miculu-nak írnak) ifjakat tanúlni külde Rómába, kik onnan lelkesítve jövének haza nem a Róma pápaságától, hanem a Róma örökös uralkodásától. Egyike azon ifjaknak Major Gergely, ki a Balázsfalván 1754-ben alapított iskolában a nyelvek és a tudományok első tanára vala. Mindjárt eleinte az iskolában vagy 300 ifjú tanula, kiket Áron püspök látott el nagyobb részint mindennel.[1]) Ebből az iskolából, vala-

---

est. Ex quo prono alveo pluit, Valachicam linquam Latinis sive Romanis dialectis, utpote Hispanicae, Gallicae et italicae modernae antecellere vetustate. Major Péter, az 1825-ben k'adott budai oláh szótár előbeszédében.

[1]) Nem fog ártani a következő jegyzet. Erdélyben a protestáns fejedelmek, különösen I. Rákóczi György alatt, némi iparkodás a rumunokat a reformált egyházba kívánta téríteni, de siker nélkül. Mihelyt azonban Erdélyország, Magyarország királya alá került vissza — mit a rumun írók mindig úgy adnak elő, hogy Erdély a habsburgi vagy a német császárnak hódolt — sikeresebben kezdék a rumunokat a katholicus egyházba terelni, vagy inkább azzal uniálni. Theophilus vala az első egyesült püspök († 1698); utána következének Athanasius, Pataki

Digitized by Google

mint a római és bécsi intézetekből kerültek ki olyan férfiak, a milyenek most alig vannak, úgy ítél Papiu Ilarianu; de leginkább három jeleskedék azok közt: *Klein Sámuel*, a püspök unoka-öccse, *Sinkai György* és *Major Péter*. Ezeknek pátronusai a nagy-váradi püspökök is, *Dorobant* és *Vulkan*. Más férfiak, a kiket meg kell említeni: *Molnár, Tempe, Jorgivics, Tikindedl*, a ki 1814-ben azt írá egyik meséjében: »Mindnyájan románok legyünk, nem pedig görögök és latinok, egyesültek nem-egyesültek. Egy nemzetté legyen a rumun, egy nagy dako-román nemzetté Moldovában, Erdélyben, Magyarországon. Tudjad, ha megvilágosítod magadat tudománynyal és jó derék testek által tüntetek ki: különb nemzet nem lesz tenáladnál az egész földön!« Továbbá udvari tanácsos *Méhes*, az 1791-ki erdélyi országgyülésre beadott, híres »Repraesentatió-nak szerzője; azután *Kolosi, Körösi* s mások, mind erdélyiek vagy magyarországiak.

Al-Dakiában, így folytatja Papiu Ilarianu, azaz Moldovában és Havaselföldön, a XVIII. század elejétől fogva a görög nyelv és míveltség uralkodott. Mégis 1784-ben, *tehát Traianus után 1681 év mulva*, jelenik meg ott az első rumun grammatika Vacarescu Jonac-tól. S a mely püspökök ott is valamit tesznek a rumun nemzetiségért, azok is Erdélyből származtak.

Túl a Dunán a makedo-vlakoknál a Moscopoli városban született *Cavalliotti Tivadar* Velenczében, 1770-ben egy 1170 szóból álló gyüjteményt; *Dániel* Bécsben 1802 egy moeso-rumun bolgár és orbonás szótárt, ugyanott 1813-ban Bojadsi egy makedo-rumun grammatikát ada ki német és újgörög nyelven.

Azon korban tehát, így végzi be Papin Ilarianu rövid jel-

Nemes János (†1727), Klein János Innocentius, ki Nagy-Szombaton nevelődött volt; mint püspök Rómába menvén ott halt meg 1752. Következék Bisztrai Áron Péter Pál, s ezután Major Gergely, a ki első balázsfalvi tanár volt. — Az Unio, vagy egyesülés a pópákat egyenlőkké tevé a katholicus papokkal, tehát azok neveléséről már országúl kell vala gondoskodni. A püspök lakása eleinte Fogarason, 1736 óta Balázsfalván volt. A balázsfalvai birtok Bornemisza Annának, I. Apafi Mihály nejének tulajdona lévén, az holta után az ifju Apafié lőn, s ennek holta után a fiscusra szálla. 1736-ban tehát a balázsfalvi várféle házba tevék által az egyesült püspök lakását; s 1738-ban III. Károly király a balázsfalvi birtokot vagy uradalmat »pro perpetua Episcopi et Religiosorum ordinis Basilii Magni fundatione« adományozá. Itt lőn tehát a kalugyerek és szerzetesek iskolája 1754-ben; Balázsfalván nem sokára a reformatus Páldi István könyvnyomtató műhelyt is állíta fel.

Digitized by Google

lemzését, »a magyar igában nyögő rumunok közt Erdélyben és a Bánátban keletkezének a leghíresebb tudományos emberek«, egy-kettő támada Makedoniában is az utálatos görög hierarchia alatt. — Kirívó ellenmondás van az írónak történelmi felfogása és az általa felhozott tények között. Ha ezek valók, a mit nem tagadhatni: az a történelmi felfogás nem lehet helyes. A rumunok nem nyögtek Erdélyben a barbárok igája alatt, sőt inkább ott éledének fel jobban mint másutt. — Lássuk most röviden Sinkai Györgynek élete viszontagságait.

II.

Sinkai élete.

Sinkai György maros-széki Sámsondon vagy 1754-ben, a balázsfalvi rumun iskola felállításának évében, vagy 1753-ban születék, tehát egy századdal az ő kronikájának kiadása előtt, mert ezt Jászvásáron (Jassi) 1853-ban adták ki.[1]) A Sinkaiak Ó-Sinkáról származó nemesek. György először Szabédon az unitáriusoknál, azután Maros-Vásárhelyen a reformátusoknál, végre Kolozsvárott a jesuiták seminariumába tanula. Ebből 1772-ben valami gyermekes okból (»pentru óre-ce nasaramba«) mint utóbb maga Sinkai mondja, kilépvén, Beszterczére mene a piaristákhoz. Mint húsz éves 1773-ban a balázsfalvi kolostorba jutván, ott egy évig a rhetorikát és poesist tanítá; ezután Major Gergely püspök őtet Major Péterrel együtt Rómába küldé, a Propaganda collegiumba, a hol 1779-ig tanula s philosophia és theologia doctorává lőn. A Collegium könyvtárnoka lévén, s Borgia István Cardinalis barátságával bírván, minden római könyvtár

[1]) A »Kronika Romanilor«-nak hosszú czíme így szól magyarúl: A rumunok és több nemzetek (neamuei) krónikája, a mennyiben úgy elválának vegyülve a rumunokkal, hogy az egyikek dolgait, eseményeit és tetteit nem lehet a másikok nélkül értelmesen megírni. Sok ezer írókból harmincznégy év alatt összegyüjtve, s Jézus Krisztus urunk születése utáni esztendök szerint megalkotva Sinkai Sinkai György, philosophia és theologia doktora, az egész Erdélyországon a nemzeti iskolák volt igazgatója, s a magyarországi egyetem nyomtatójában a könyvek revisora által. Nyomtatott azon kézirat szerint, a melyet Gika György, Moldvai fejedelem ő Magassága szerzett volt. Jászvásáron 1853. Három 4-ed rétü kötet. I. köt. 86—1439-ig; II. köt. 1440—1614-ig; III. köt. 1614—1739-ig.

Digitized by Google

nyitva áll vala előtte, sőt pápai engedelmet nyere minden tiltott könyvnek olvasására is. Bécsbe érkezvén egy évet a Sz.-Borbála seminariumban tölte Klein Sámuellel együtt. Bécsben Cornides Daniellel, Benkő Józseffel, de különösen gróf Hadik Andrással, a hadi kanczellária elnökével ismerkedett meg. Cornides, ki Sinkai ítélete szerint, akkor legtudósabb embere vala a magyar koronai országoknak, és Benkő nemcsak buzdítgaták, hanem sok ritka könyvet és okiratot mutatának neki; Hadik pedig, ki azelőtt 1764—1768-ig főkormányszéki elnök volt Erdélyben, egész gyűjteményét kitárá előtte, mely azután Kovachich Márton György birtokába jutott. Sinkai t. i. már Rómában megérlelte volt szándékát, nemzetének históriáját megírni, a mely addiglan ismeretlen maradt a világ előtt. Bécsben 1780-ban javítva és bővítve adá ki Klein Sámuel rumun grammatikáját ezen czím alatt: »Elementa linguae Daco-Romano sive Valachice. Composita ab Samuele Klein de Szád stb. locupletata vere et in hunc ordinem redacta a Georgio Gabriele Sinkai stb.«

Nem bizonyos mikor, de 1780—82 lefolytában Balázsfalvára tére vissza mint az iskolák igazgatója. Ez állásban József császár meghagyására többféle oláh iskola-könyvet bocsátott ki. Sz.-Balázs-rendű kalugyer lévén 1784-ben elhagyá a rendet Klein, Péterlaki és Major társaival együtt, jól ismervén, mint maga írja, a papos szokásokat (»cellu sciá naravurile popesci«); ez természetesen nem tetszik vala Bab (Bobu) püspöknek, de jellemezi a József korát. Erről azt mondja Papiu Ilarianu, s hivatkozik Kővári Erdély történeteire is (VI. 164—167.), hogy egész Magyar- és Erdélyországon nem mutatkozék egyetlen apostola is a jogegyenlőségnek. A franczia forradalommal csak az erdélyi rumúnoknál vala rokonérzés. — Úgy látszik azonban, hogy sem Papiu Ilarianu, sem, a kire hivatkozik, Kővári nem ismerik Magyarországot Mária-Terézia utolsó éveiben és József alatt; nem ismerik, vagy nem akarják ismerni azon számos jeleseket, a kik tettel, szóval fejezték ki érzelmeiket. Egyébiránt később az oláh író maga magát cáfolja, midőn a Martinovicsék kivégeztetését megemlíti. Tagadni azt sem lehet, hogy József, de kivált II. Lipót halála után egy reactio következzék be, mely Sinkait is némi részben illette. A püspök ellen már 1792-ben komoly ellenkezés támada a papság közt; 1794-ben szinte kitörő félben találjuk. Nem könnyü tudnom, miben állott legyen az ellenkezés; Papiu Ilarianu azt mondja, hogy a püspök latin ujításokat akart volna belopni az oláh egyházba, Sinkai és társai pedig tüzesen a keleti egyház régi szokásait védék pre candu a cest'a (Bobu) cercá a viri in beserec'a româna innovatiuni latine, ei apperau cu insuffletire wechiele datine alle besericei orientali). Ez azért

Digitized by Google

homályos előttem, mert Sinkai az 1780-ban kiadott grammatika előszavában elmondván a mesét, mely szerint a florenczi zsinaton kötött unio után azért vetették volna ki az oláh egyházból és irodalomból a latin nyelvet és írást, nehogy ez által is az unióra vonzódjanak az oláhok, hozzá tette volt, hogy ez »cum duplici totius Nationis damno, nimirum cum longaeva ejusdem ab ecclesia Latina scissione, et cum summe Linquae propriae detrimento« történt. Ha ez volt Sinkainak meggyőződése: bajos felfogni, miért ellenzette 1792-ben holmi latin ujítások behozását az oláh egyházba? De akármiért is, a püspök részéről 1794-ben vád adaték be Sinkai, Klein Sámuel és más négy társ ellen, a melynek következtében Fejér-megye vizsgálatot rendelt ellenök. A vádban, úgy látszik, Sinkainak ezen nyilatkozatai: »Ego etiam ero dux et author rebellionis atque conjuratorum«, meg »a püspöki udvarban nem az fogna parancsolni a ki most« valának a súlyosabbak. Mindenből kitűnik azonban, hogy az úgynevezett ellenkezés a püspök igazgatása ellen »holmi illetlen és a közönséges csendesség fellázasztására czélozó szavakban« nyilatkozott. Elég az hozzá, Sinkait fogolylyá tevék s a gubernium 1794-ki év szept. 13-án felszólítá a püspököt, hogy Sinkai helyébe mást terjesszen föl az iskolai igazgatóságra. Valóban a reá következő október 15-én Jotu György nevezteték ki helyette. Papiu Ilarianu így világosítja, mely az esetet: »Jól kell megjegyezni, úgymond, hogy épen midőn Sinkait elvei miatt, mint a nyilvános rend háborgatóját, bevádolták és fogságba tették, Bécsben és Pesten is befogták mindazokat, a kik a franczia forradalommal egyértelemben voltak; 1794. augusztus 16-án kézre keríték Martinovicsot és társait, s a következő évben lefejezék azokat.« De a kettő között legkisebb hasonlatosság sincs, mert Sinkait már 1795. aug. 10-kén szabad lábon látjuk Balázsfalván, nem fejezték le, mint Martinovicséket, sőt ő Bécsbe mehetett panaszra.[1]) Visz-

[1]) Sinkai 1803-ban életét írván le, ezeket mondja:

Quid? quod et Studiis cogor secedere nostris,
Et colere ingenio rura aliena meo.
Namque, dolor! terris crepto rege Josepho,
Qui, pol! perpetuo vivere dignus erat.
Primum Theutonicae mandant primordia linquae
Ne doceam: audacter dura minando mihi.
Tum fictas Causas — et qui me perdere possint
Quaerunt, — propitii sed vetuere poli.
His aliisque malis vexatus, munere gesto
Insons exutus, praesidioque carens,
Historiam quondam coeptam exornaro resumo,
Quod nequii ob fatum continuare prius.

Digitized by Google

sza nem nyervén hívatalát, gróf Vas Dániel házában nevelő állást fogada el, a melyben hat évig maradt. Azután Budára költözék, a hol az egyetemi nyomdában az oláh könyvek javítója lőn (corrector typis Valachici penes Regiam typographiam universitatis Pestinae.) Itt folyvást dolgozgatván történelmi művén Engel, Kovachich, Lipszky, Katona, Hadik stb. azok, a kikkel megismerkedik vagy levelezik.

Budán 1805-ben másodszor adá ki az »Elementa linquae Daco-Romanae sive Valachiae«-t, 1809-ben elhagyván Budát megint a Vas grófi családhoz költözék Abaújba; de 1812-ben újra megfordúla Balázsfalván egy batyut hordván magával, t. i. készülő munkáját. Ennek kiadására gondol — egyes részeit már Budán adta volt ki az oláh naptárban — s benyujtja a censornak, a ki azonban azt irá: »Opus igne, author patibulo dignus.« 1814 után nem látják többé Erdélyben, senki sem tudja vala, hová lett Sinkai; csak 1816-ban fedezék fel, úgymond Papiu Ilarianu, hogy elhagyva az övéitől (parassitu de ai sei) Vas grófokhoz vonúlt vissza, a hol 1816. november 2-kán meghalt.

Obédénare Párisban 1876-ban Oláhországot ismertetvén [1]) Sinkairól ezt írta: »Hogy alig került vissza Rómából, már üldözéseknek vala kitéve, mert Annaleseiben a rumunok, mint szabad és önálló nemzetnek, jogait bizonyította be. A magyar kormány a szerzőt akasztófára s könyvét tüzre kárhoztatá (l'administration hongroise condamna l'auteur á être pendu et le livre à être brûlé. *Opus igne, auctor patibulo dignus*, telle fut la réponse du ceuseur.)

A szerencsétlen hazafi szökni és rejtegetőzni lévén kénytelen, egész életét a legnyomasztóbb inségben tölté. A ki ezt olvassa, s franciául lévén írva, ki nem olvashatja? természet szerint azt gondolja, hogy a magyar kormány igazán akasztófára ítéltette Sinkait a munkája miatt, hogy a szerencsétlen rumun író csak szökés és rejtegetődzés által menekült meg a csúfos haláltól, lappangani kellvén, azért tölté legnagyobb inségben az életét. S a ki azt olvasván, így gondolkodik, az ismét természet szerint haragra gerjed fel az igazságtalan magyar kormány ellen. Azonban Sinkainak valóságos történetei, a mint Papiu Ilarianu megírta, azt mutatják, hogy Sinkai kalugyer vala ugyan és kanonok, de felvilágosodott ember lévén azon kor szerint, a melyben élt, s jól

[1]) La Romania économique d'aprés les données les plus récentes. Par M. G. Obédénare. Geographie, état économique, anthropologie avec une carte de la Romanie. Paris, 1876.

Digitized by Google

ismervén a papos szokásokat, nem vala barátja a szerzetbeli életnek és a szerzeteseknek. Ép azért hagyá el 1784-ben a kalugyerséget társaival együtt, mondván, hogy csak azért állott volt be a kolostorba, hogy Rómába mehessen. Viszontag a kalugyerek sem szerették azt a felvilágosodott és kevéssé hajtható férfit, tehát akadékoskodás nélkül ereszték el *in nomine Domini*. (Sincai fussesse calugeru si canonicu ..... dar, omu luminatu ca epoc'a in care traia, si ca cellu ce »scia naravurile popesci«, ellu nu era amicu allu calugeriei si allu calugeriloru. Dreptu-aceca la 1784 se lassa de calugeria impreuna cu Klein stb., dicendu ca numai pentru a pute merge la Rom'a intrasse in monastire. Calugerii inca nu iubian pre acestu barbatu luminatu, dar pucinu tractabilu; deci fara greutate 'lu dimisera *in nomine Domini*). Szóról szóra irom ki az idézetet. Világos, hogy viszály tört volt ki a kalugyerek és Sinkai közt. — Papiu Ilarianu továbbá arról értesít bennünket, a mint láttuk, hogy Sinkai, Klein és Major a püspöknek sem valának kedves emberei. »A püspök latín újításokat igyekvék belopni a rumun egyházba, úgymond Papiu Ilarianu: a nevezett férfiak még tüzesen a keleti egyháznak régi szokásait védelmezék. Már 1792-ben a clerus közt egy komoly oppositio kezde alakúlni a püspöki administratio ellen. 1794-ben kitörőben vala. Ekkor Bobu püspök avval dicsekvék Major előtt: *Dabo operam ut destruam illum* (t. i. Sinkait).«

Nyilván a püspök bevádolása következtében történt Sinkainak rövid ideig való letartóztatása és kihallgatása 1794. szept. 11-kén, a mely alkalommal így nyilatkozék maga: »Be lévén vádolva a kormány előtt, vizsgálatot rendelének ellenem. Akkor a monostorba menvén a kalugyerek gúnyolás közben azt mondák nekem: Hej Sinka, nyomozást rendeltek ellened. Azt felelém: ha a püspök így viseli magát irányomban, tehát *ego etiam ero dux et author rebellionis atque conjuratorum*. Erre a philosophiai tanár reám nézvén, szól: Nagy szót mondtál Sikai, fejeddel játszol. De én azt felelém: Semmit nem szóltam, se az ország, se a császár ellen; én a püspök ellen szóltam.« (Fiindu denunciatu la guvernu pentru nescari cause, se ordinasse cercetare asuprami. Cu a césta occassiune, mergendu cu la monastire, calugerii 'mi dissera intre pachare: Hei Sincai, dar bine ce o dressera asupra-ti. Eu dissei: déca astfelu se porta episcopulu cu mine, apoi *ego etiam ero dux et author rebellionis atque conjuratorum*. Professorulu de filosofia me observá dicendu: mare vorba ai graitu, Sincai; tu 'ti puni capulu in jocu. Ér cu respunsei: n'am graitu nimicu contra tierrei nici contra imperutului; am vorbitu contra episcopului).

Digitized by Google

S ezt a történetet, a melyet Papiu Ilarianu 1869-ben Bukarestben a rumun akadémiában közlött, s a melyet legnagyobb figyelemre méltattak a rumun tudósok; azt a gyűlésnek elnöke legott úgy érté, hogy Sinkait a rumunság mártirjának, vagyis az újkori hunok áldozatjának kiáltotta ki; Obédénare pedig 1876-ban úgy adá elő, mint láttuk, a franczíául olvasóknak. A szántszándékos elferdítést az együgyű história-írás elhiszi és másokkal is elhiteti.

A censor mégis azt írta Sinkai munkájáról: Opus igne, author patibulo dignus. Lássuk immár ennek is a velejét.

HUNFALVY PÁL.

II.

»*Magyar szokások és erkölcsök a XVII. században.*« Írta *Propper N. János* igazgató-tanár a debreczeni kereskedelmi tanodában. Debreczen 1877.

Ily czímű munkára tett figyelmessé egyik ismerősöm, sőt meg is ajándékozván vele, csakhamar át is olvastam. És megvallom, a mély feledékenység örvényében szerettem volna hagyni, de előszavában ily tétel fordúl elő: »Jelen füzetke egy töredékét képezi azon nagyobb terjedelmű munkálatnak, mely a XVII. századbeli magyar művelődés történetét tárgyalja,« s ehez hozzá teszi a szerző e monumentális szavakat: »mely munkához a *megkivántató anyagot*, részint a soproni ev. lyceum, részint a kismartoni herczeg Eszterházy-féle könyvtárban *fellelt* (?) *nagybecsű történeti munkákból*, mint Tekintetességed (!) jeles tan- és nevelő intézetének tanára gyüjtögettem.« Ez enunciatiók egy kis ijedtséget okoztak nekem, főként a mű elolvasása után, milyen lesz ama nagy munka, mely a XVII. századbeli magyar mívelődést tárgyalja, s melyhez a megkivántató anyag megvan Sopron város egyik iskolájának — és a kis-martoni herczeg Esterházyaknak könyvtárában? s melyet egy jeles tanintézet tanára már össze is gyűjtött, *fellelt* nagybecsü történeti munkákból? (közbevetőleg mondva jó lenne értesíteni a magyar történet barátit ezekről a nagybecsű történeti leletekről, annyival inkább, mert a kismartoni igen szép könyvtárban többen megfordúltak, de nem *leltek* nagybecsű történeti munkákat, s csak annyit vettem észre, hogy a világhistória gazdagon, a hazai történetírás pedig aránylag kevessé van képviselve). Tehát csak azért kívánok Propper tanár művére nehány észrevételt tenni, mert nagyobb mű megje-

Digitized by Google

lenését helyezi kilátásba s abban a hitben ringatom magam, gam, hogy megjegyzéseimnek nagyobb művénél némi hasznát veheti.

Ha ily fajta művekkel a nagy közönség elibe akarunk lépni, két út áll előttünk, vagy az eredeti kútforrások *kutatása* évek hosszu során át és *az eredmények* gondos *közlése*, vagy az így mások által nyilvánossá lett adatok feldolgozása, mindkettő díszes, tiszteletre méltó foglalkozás.

Szerzőnk egyiket se teszi, mert eredeti kútforrásból merített adat csak annyi van benne a mennyit az Apor Metamorphosisából és a Cserei jegyzeteiből kiír. (Monumenta stb., nem XIV-ik, hanem XI. kötet.) Ugyancsak ilyen kiírás — nem mondom kiollózás — a mit a Hornyik, Szűcs, Szilágyi Sándor (25 év előtt írt) munkáiból és a Salamon Török Hódoltságából idéz. Van még egy pár stereotip jegyzet Kazyból (?) és Fesslerből, de ezekben sincs semmi köszönet. Szóval szerző készlete, melylyel a nagy közönség elibe lépett a lehetőleg szegény s bámulni lehet, hogy ennyi tanúlmánynyal 1877-ben e különben felette hálás téren az irótollat kezébe vette. A ki a hazai történetírást ép a társas életet illetőleg csak felületesen, csak úgy a hirlapi tudósításokból ismeri, sokkal többet tud a XVII. századi magyar erkölcsökből mint a mennyivel szerző elő állott, holott könnyen segíthetet, volna magán.

A világért sem követeljük, hogy adta volna magát eredeti kútforrások tanúlmányozására — nem, egy ember mindent nem tehet, hogy valaki adatgyűjtő s feldolgozó is legyen, csak a legritkább szerencsés esetek közé tartozik, de a ki mint író akar valamely szakban fellépni, attól bátran meglehet várni, hogy a megelőző irodalmat teljesen ismerje és saját czéljaira felhasználja. De író előtt a magyar t. akadémia kiadványai a monumenták XI. kötetét, melyben b. Apor Péter munkái foglaltatnak, kivéve, teljesen ismeretlenek. Így például nem ismeri a »Régi Nyelvemlékeket« Döbrentei Gábortól, melyben százakra menő levelek és okiratok közöltetnek a múlt idők társas életéből merített számtalan hiteles adattal. Nem ismeri szerző a Kővári műveit, és ép a Viseletek és Szokásokról írt könyvét, a »*Történelmi Tár*« 24 egész kötetét, nem tud semmit a *Győri Füzetekről*; reá nézve nem léteznek a *Századok* 11 egész kötete, az »Archaeologiai Értesítő«-nek szintén 11 kötete, a *Történelmi Lapok* három óriási kötete; a »Vas. Újság,« »Magyar Ország és Nagy Világ« sok év óta szaporodó kötetei, nem is említve még igen számos lapot és írót. — A Codex Patriust, a Turzó leveleket, a Rákóczi-család levelezéseit, Ipolyi püspök műveit és országszerte feltünő

Digitized by Google

remek értekezéseit stb., melyek mindannyian tárgyára vonatkozó gazdag adatokat tartalmaznak — mind ez előtte füst és pára, hanem Kazyból akarja megírni a XVII. századi magyar erkölcsöket és szokásokat.

Az egész mű e fejezetek alá van szorítva: »Lakomák. Udvartartás. Öltözet. Menyegző. Mindennapi élet. Közállapotok. Erkölcsök.« Azt szeretnők tudni, hogy hol van e felosztásban a rendszer, a logika? Miért kezdődik a lakomákon? s mit keres e rövid czikkben a tánczok leírása, holott a lakodalmi, keresztelési, névnapi, halotti vendégségekről egész könyvet írhatna a szakértő s honnan veszi az állítást, hogy az urak a XVII. században *fatányérról* ettek, és hogy az asztal körül *karosszékeket* raktak *kivül*? Egyáltalában hol van csak egy szóval is említve a határ, mely elválaszsza az író XVII. századát akár a XVI-iktól, akár a XVIII-tól? A legtöbb körülmény, mint hogy csak általánosságokban beszél, olyan, hogy János királytól Bánffy György gubernatorságáig s Mátyás királytól Mária Teréziáig minden korszakra illik, vagy pedig olyan, hogy a XVII. századról mondva nem felel meg a valónak. Hát az hol van megírva, hogy: a *hámokban rendszerint kötél volt; a fékek* is széles bőrből voltak — részünkről azt hiszszük, azt olvasta valahol szerző, hogy a *hámistráng* bőrrel bevont kötélből állott; a *fékek* vagy zabolák pedig rendszerint vasból voltak, (ha véletlenül nem ezüstből vagy aranyból) még pedig nagyon régi időtől fogva egész napjainkig.

Az öltözetről azt írja szerző, hogy azon kettős viszony, melyben a magyar e korszakban a nyugothoz és kelethez állott, nem bírt legcsekélyebb befolyással sem a XVII. századbeliek külviselkedésére az öltözetre. No ha ez igaz volna, csakugyan XVII. századi specialitás lenne; de fájdalom, ezzel épen az ellenkező áll, úgy hogy például az erdélyi és az Erdélyhez tartozó részekben lakó nemesség *külviselkedése* és öltözete annyira törökös lett, hogy tovább egy lépéssel teljesen törökké lett volna; csak az jusson eszében szerzőnek, hogy a török udvar évenként egy pár száz kaftánt ajándékozott legfőbb urainknak, hogy ezt utánozták a magyar szabók — nem is említve a hajviselést beretválkozást stb.[1]) A Salamon által idézett tilalom csak a hódoltság-

[1]) Erre vonatkozólag legyen szabad egy érdekes adatot felhozni. Istvánffy 1598. oct. 14-ki Maximilián főherczeghez intézett levelében ekkép ír Erdély eltörökösödéséről: »nisi hoc pacto huic provinciae consulatur, metuendum est, ne ea celerius opinione tota in potestatem Turcicam deveniat, aut ipsi Transilvani non multum a Turcis disside-

Digitized by Google

ban maradt kis városi és falusi köznépre vonatkozott a *szín* tekintetében.

De nem folytatom tovább az egyes czikkek bonczolását, mert mindenik zavart, s a megelőzők elkapdossák a következők tárgyát a nélkül, hogy egyik másik kérdés, akár a helyén, akár a helyén kivül alaposan megmagyaráztatnék.

Kérdés lehetne, hogy hát irodalmi és aestetikai tekintetben milyen a mű? Szánalomra méltóan gyenge; az egésznek úgy mint az egyes fejezeteknek nincs semmi formája, sőt még törekvés se mutatkozik valami effélére; lazán összehányt mondatokból, s néhol semmikép sem oda illő felkiáltásokból s együgyű vélemény nyilvánításokból áll az egész mű; stylusáról jobb ha nem is szólunk annyira gondatlan és pongyola.

Még csak nehány mondást idézek pl. »A »tarfő« (így idéző jel közt) mint gúnynév már régi századok (?) óta a magyarokkal érülközött (?) ellenséges pogány népeket, mint I. László idejében a kúnokat, bessenyőket illette meg (hol van megírva ez a Sz.-László kori gúnynév?) s a XVII-ik században egyenesen a törökre alkalmaztatott.« És erre rögtön ez következik: »annyi tény, hogy Erdélyben kiki leberetváltatta haját« stb. 29. lap., holott előbb azy mondta, hogy a »külviselkedésre keletnek semmi befolyása semt volt a XVII. században.«

Hát a lakodalomról mennyi badarság van a 35-ik és 37-ik lapon; és a terített asztal a legfelsőbb körökből, hol aranyos korsóból és medenczében mosdanak étel előtt, miként iratik le: »Így ültek a megterített asztalhoz, melyen több ágú ezüst gyertyatartók, hamvevők és sótartó stb. állottak.« Ennyi az egész, oda tehette volna a suvixos kefét is. A *mindennapi életről* ezeket mondja: Veszett nyomokat fürkészni a legnehezebb feladat, (E már igaz!) hanem az az okoskodásforma, fedezése az író készületlenségének, mely a 41. lapon kezdődik s foly nehány lapon, értelmetlen galimathias, nincs benne egy józan mondat, s még kevésbé adatok, pedig itt az kell — nem üres szólamok. Hát az mit jelent, hogy a XVII. században Magyarországon és Erdélyben, mert ezekről beszél író: »A regg általában a nap felkeltével, sőt még előbb kezdődött.« Hát az egész mérsékelt ég-öv alatt és Bendeguz apánk idejében mikor kezdődött? stb. stb....

Mint előbb is mondtuk, csak azért szóltunk e kis műről, mert szerzője azt írja, hogy ez csak mutatvány, előfutára azon

---

ntes, penitus Turcae fiant, quemadmodum Bosnenses.« Megerősítő adatúl felhozzuk, hogy ez időben a festett lovakkal való kocsizás divatban volt. Szerk.

Digitized by Google

nagyobb műnek, mely e füzetke által kifejezett irányban *tárgyalja* a XVII. századbeli magyar összmíveltséget stb.

Bátrak vagyunk megjegyezni, hogy a kitűzött feladat absolute nem ily módon tárgyalandó. Ehez kell a kérdéses irodalom teljes ismerete, logikai rendszer megalkotása, csak a kritikailag bebizonyított adatok szabatos felhasználása. Olyas politikai színezetű kitörések, milyenek az utolsó fejezetben közöltetnek, teljesen mellőzendők.

Szükséges mindenek felett a tárgyhoz való ragaszkodás s minden subjectiv ömledezések kikerülése, az ítélő tehetség nyugalma, a képzelődés fékezése; azon kor irodalmi s más műveinek okiratainak, levelezéseinek szorgalmas olvasása, hogy így az író mintegy bele élje magát a kitűzött század eszejárásába, világnézletébe, hangulatába, különben Paprika Jancsi komédia lesz akár mekkora terjedelmű dolgozata.

És ha szerzőnek csakugyan komoly szándéka van szép célját elérni — mihez nekünk e mutatványból ítélve felette kevés reményünk van — térjen egészen más útra. Írjon egyszerűen, szépen és csak arról, a miről teljes tudomása van, s ne keressen ilyen munka által szónoki, vagy tán politikai népszerűséget, — végre is óhajtjuk, hogy észrevételeink szerző kedélyében termékeny talajra leljenek.

D. F.

Digitized by Google

KÜLÖNFÉLÉK.

A THERESIANUM S MAGYAR ALAPÍTVÁNYAI TÖRTÉNETÉHEZ.

Minden mívelt nemzet a köznevelés messzevágó hatását ideje korán felismervén, azt a hely és idő szerint változó igényekhez képest ápolni, felkarolni, a nemzet jellegéhez s az uralkodó eszmék áramlatához idomítva fejleszteni igyekezett.

A szerint, a mint a társadalom uri (aristokrata), avagy népies (demokrata) alapokon szervezkedett: a nevelésis, vagy az egész nemzet, avagy uralkodó rétegei ifjúságának képzésére irányúlt. Ezen okok természetes folyományának tekinthető, hogy azon hosszú időszakon át, melyet európai középkornak nevezünk, a köznevelés a röghöz kötött földnéppel vajmi keveset gondolt s legnagyobb részben a társadalom felsőbb osztályai növendékének jutott osztályrészül.

Az ókor hanyatló civilisatiójának, irodalmának s művészi hagyományainak romjai az egyházban találván csak menedéket, elsőbben is a székesegyházak árnyékában s a nagyobb szerzetes zárdákban nyílnak meg tanodák. Míg ezeken a növendék-papság, a hivatásához szükséges tudományokban (latin nyelv, hittan, szentírás stb.) nyert oktatást[1]) ad-

[1]) L. *Guizot:* Histoire de la Civilisation en France. II. 5.l. »Voyons ce qu'on y enseignait. Nous y retrouverons bien les noms de quelques unes des sciences professées autrefois dans les écoles civiles, la rhetorique, la dialectique, la grammaire, la geometrie, l'astrologie etc; mais evidemment elles ne sont plus enseignées que dans leur rapport avec la theologie. On ne veut formes que des clercs. A Sz.-Gellért által Csanádon alapított iskola szinte egyháziak nevelésére volt szánva. (Endlicher M. A. Vita S. Gerardi 219. sk. lap.)

Digitized by Google

dig a harczi életre hivatott nemesi rend ifja a fejedelmi s főuri udvarokba sereglett, hol mint apród, (inas) majd mind kardhordó, (fegyvernök) a lovag élethez megkivántató mesterségbe (lovaglás, úszás, íjazás, fegyverforgatás, vadászat, verselés és sakkjáték) begyakoroltatott, az udvariasság szabályait szemléletileg elsajátitotta, s ha a szerencse kedvezett, a vár káplánjától irni, olvasni tanúlt s a keresztény hit elemi ismereteibe is avattatott.[1]) Az úrfiak aránylag csekély része jutott az egyetemekre. Csak az, ki felsőbb egyházi vagy világi hivatalokra törekedett, vagy mint orvos kivánt működni, kereste fel a bolognai és párisi, majd a Németországban minél sűrübben keletkező egyetemeket.

A nemesi nevelés ezen módja nemcsak külföldön, de hazánkban is dívott, s jóllehet már Árpádkori királyaink alatt is, a magyar ifjúság az európai nevezetesb egyetemeken megjelen, s harczias szellemü nemességünk sarjadékainak zöme, mint ezt többek között Kemény János önéletleirásából,[2]) Bethlen Miklós élményeiből és Zrínyi Miklós »Ne bántsd a magyart« czimü röpiratából tudjuk, még a XVII. század derekán, sőt második felében is nagy urak udvarában nevekedett.

---

[1]) L. Guizot: Histoire de la Civilisation en France III. k. 144 s k. lapon okát adja ezen szokásnak. »C'est la tendance naturel aux hommes d'aspirer a s'elever, a vivre dans une sphére superieur à la leur et le vassal était naturellement enclin à y envoyer son fils. C'était d'ailleurs une maniére de s'assures d'avance la bien veillance du suzerain. . . . . Le suzerain de son côté, en ayant auprés de lui les fils de ses vassaux s'assurait de leur fidelité et de leur devouement, non seulement á présent, mais dans l'avenir.« Mit kelle tanulni a fiatal lovagnak jelzi azon Guizot által idézett régi munka: l'ordre de la Chevalerie »Et convient que le fils du chevalier pendant qu'il est escuyer, se sache prendre garde de cheval; et convient qu'il serve avant, et qu'il soit subject devant seigneur: car autrement ne conoistroit il point la noblesse de sa seigneurie quand il serait chevalier; et pour ce tout chevalier doit son fils mettre en service d'autre chevalier, *afin qu'il aprenne a tacher á table et á servir, et á armer et habiller chevalier en sa jeunesse.*«

[2]) Midőn 15 esztendős valék, a fejedelem Bethlen Gábor maga parancsolta az atyámnak, adjon udvarába, mert látja, hogy az scholát is nem continuáltatja velem s udvaránál forgottam az atyám mellett gyakrabban; eképen nevelésem felül kegyelmes ígéretet is tévén, adtanak udvarában 1623. 14-ta augusti, olykor mikor másodszori hadi expeditiója lett Ferdinandus Secundus ellen stb.« Rumynál Mon. Hung. II. k. 42. sk. lap.

Digitized by Google

Mennyire elégtelen volt azonban e nevelés és mennyi hátránynyal járt, mutatja ép a nagy Zrínyinek ezen nevelés eredményeiről szóló kárhoztató ítélete.[1])

Ily körülmények között különösen a XVII. századbeli vallási háborúk után, mely az egyetemeket s azokkal hasonló czélú és szervezetű tanintézeteket is számos csapással látogatván, nem engedett azokon valóban ébresztő, pezsgő szellemi életnek fejlődést:[2]) oly intézetek váltak szükségessé, melyekben az uri és nemesi rend ivadékai, az urfiak rangjukkal járó mesterségeken túl, a tudományok és szépművészetekből is annyit elsajátíthassanak, a mire azoknak, egyrészt mint vezérszerepre hivatott hadi tiszteknek, másrészt mint királyi követeknek s a közigazgatás különböző szakaiban vezénylő tisztviselőknek szükségük volt; s mit sem a zárdákban, sem az egyetemeken, sem a mindinkább gyérülő főúri udvarokban nem találhattak.

Ezen mélyen érzett szükség kielégítésére alakultak az úgynevezett apród-iskolák; melyek azonban, ha szervezetüket tekintjük, a czél s annak létesítésére vezető eszközök megválasztásában még nagy tapogatózást árúlnak el. Így például még javában dúlt a harminczéves háború, midőn *Waldstein Albert* friedlandi herczeg, az uri és nemesi rend azon fiai számára, kiknél szellem mutatkozik Gitsinben egy akadémiát szervezett, melyben deák, német és olasz nyelvre, számtanban, zenében, tánez- és lovaglásban oktattak.[3])

I. Rákóczi György, erdélyi fejedelem szinte úgylátszik hasonló czélzatok által vezéreltetve udvarában, Kereszturi Pál vezénylete alatt a magyar és erdélyi uri rend ivadékai számára *udvari tanodát* (collegium

[1]) Fiaink haszontalanúl élnek (írja Zrínyi m. e. negyven évvel később) vagy otthon atyjoknál, vagy ha ugyan derekasan látni, hallani akarnak (a mint ők mondják), egy magyar úr udvarába beállanak és szerződnek. Ott mit tanulnak? Innya. Mit többet? Pompáskodni, egy mentét aranynyal megprémeztetni, egy kantárt pillangókkal megczifráztatni, egy forgóval, egy varrott lodinggal (lőportartó) pipeskedni, paripát futtatni, egy szóval esküdni, hazudni és semmi jót nem követni stb. Az *urfiak* szintén ilyek .... senki sem lészen zarándokká, hogy láthasson, hallhasson, tudhasson abból hazájának valamit szolgálni. (L.U. Nemzeti könyvt. Zrinyi M. munk. 204. lap.)

[2]) Minő volt a német egyetemeken a XVII. és XVIII. században az élet l. Scherz Deutsche Kultus und Sittengeschichte 346 és k. lap.

[3]) L. Oestr. Mil. Zeitschrift 1846. 3. köt. 35. l.

Digitized by Google

aulicumot) nyitott, melybe nemcsak saját fiait Györgyöt és Zsigmondot járatta, de verseny kedveért szegényebb sorsú szülők gyermekeit is befogadta. [1])

Mindkét nagyratörekvő férfiú e rendbeli alkotásait elsodorta az idő, de minthogy »minden eszme megtestesülésre törekszik« (toute idée tend à se réaliser), — hasonló intézetek újra-újra keletkeztek; leginkább pedig a császári udvar székhelyén, Bécsben, azon mindinkább kidomborodó czélzattal az uri és nemesi rend ivadékait azon nemesi mesterségben, hasznos tudományokban oktatni, melyekre a hadi vagy polgári tiszti pályán szolgálni kivánó nemesnek első sorban szüksége lészen.

Az alsó ausztriai rendek által 1680-ban Bécsben megalapított rendi-akadémián a fő súly a nemesi gyakorlatokra s a tánczra fektetett: mellesleg szám- és mértan, katonai és polgári építészet; táborok kitűzése, várvívás mestersége és erődítéstan, földrajz, történelem, köz- és magánjog taníttatott, s a spanyol, olasz és franczia nyelv tanítására is alkalom nyujtatott. Mily szellem uralkodott ezen intézeten, sejteti az a körülmény, hogy a főlovász (Oberbereiter) rangban megelőzte a tanárokat. — Sem ezen, sem a császári udvaron lévő *apród-iskola* (Pagen-Schule), melyen az udvari szolgálatra hivatott nemes apródok lovaglásban, tánczban és vívásban, jogban, bölcsészetben, történelemben, épitész-mérnökségben (Ingénieur-ségben) oktattattak; sem a Lövenburg gróf által alapított növelde, sem végre Lichtensteini Anna herczeg asszony, savoyai Emánuel herczeg özvegye által alapított úgynevezett savoyai akadémia, sem volt képes a fent jelzett czélt csak megközelitőleg is megoldani. [2])

Ezen intézetek a magyar nemes ifjaknak is megnyiltak, sőt a lövenburgin alapítványi helyek is léteztek magyar ifjak számára, mindazáltal aránylag csekély befolyással voltak a magyarországi ifjúság nevelésére.

A magyar nemesi ifjúság, különösen annak katholicus része nevelésére jelentékenyebb hatást gyakorolni azon intézet volt hivatva, mely Mária-Terézia védnöksége alatt 1746-ban keletkezvén, *Theresianum* név alatt maiglan fönnáll, s melynek magyar alapítványai Tréfort Ágost, ez idő szerinti vallás és közoktatásügyi miniszter hathatós közbenjárására

---

[1]) L. Szilágyi Sándor: Lorántfy Zsuzsánna 287. s k. l.

[2]) *Geusau*: Geschichte der Stiftungen in Wien. 220 s köv. l.

Digitized by Google

ő Felségének 1875. évi deczember 28-án kelt legfelsőbb elhatározása alapján 1876 végével a magyar kormány kezelése alá visszabocsátattak.

Köztudomású dolog, hogy Mária-Terézia, kivált férje haláláig fényes udvart tartott, mely sajátszerű politikai rendszerének egyik jelentékeny tényezője volt. Az olasz és németalföldi tartományokból, sőt Franczia- és Spanyolországból származó nevezetes családok csoportosúltak az udvar körül, melyek által a királyné befolyása szoros értelemben vett birodalmának határain túl terjedett, míg a belföldiek udvari tisztségek és hivatalok, adományok és kitüntetések által mind szorosabban marasztattak azon bűvkörben, melynek középpontját az ép oly férfiason okos, mint nőiesen tapintatos fejedelemasszony képezte. Ismeretes azon nagy befolyás, melyet a magyar uri és sok tekintetben a középnemességre a kamarási és étekfogói tisztségek, a Sz.-István-rend, a magyar testőrség s egyéb kitüntetések által, annálinkább gyakorolt, a mennyiben az utolsó magyar fejdelmi udvar, II. Apafi Mihályé: már egy fél századdal elébb elenyészett s a kis Erdély fejedelme, hanyatló hatalmával a birodalmi udvar fénye mellett nagyon is elhalványúlt.

Az ifjúság iránt anyai szeretettel viseltető fejedelemnő azonban korán felismerte, hogy a magyart, legény korában nem ritkán jellemző daczos nyerssesége miatt, nehezebben idomíthatni az udvari s felsőbb társadalmi élet kényesebb igényeihez, kivált oly korban, minő a XVIII. század dereka volt, mely a míveltség jellegét nem annyira az ismeretek alaposságában és terjedelmében, mint inkább a formák símaságában a jellem hajlékonyságában keresé. Férje Ferencz császár, franczia származású lévén, az udvarban az I. Lipót alatt uralkodott spanyol, s a VI. Károly alatt dívott olasz modorokat, a külségekben gyönyörködő vidor, kellemes franczia szellem váltotta fel; az olasz opera mellett, melynek szövegeit Metastasio írta, franczia vígjátékok jöttek divatba.

Ilyen körülmények között könnyen érthető, hogy Mária-Terézia, ki ifjabb éveiben a Jézus-társaság tagjait kegyelte, szívesen fogadta páter Vanossynak, egy Seminarium nobiliumnak Bécsben felállítása iránt 1743-ban tett javaslatát, mely intézetben a nemes ifjúság zsenge korától fogva mindazon tudományokban oktatandó leendett, melyek az egyház s az állam kormányzására megkívántatnak. Sz.-Loyola ügyes tanítványa e végre egyebet nem kért, csak hogy néki VI. Károly

Digitized by Google

kedvencz nyaralója, a Favorita, mely a császár halála után pusztán állt s fentartása az udvarnak sok pénzébe került e czélra átengedtessék. Mindazáltal a conferenczián nem ment oly símán a dolog; a jezsuiták hatalma s tekintélye delén túl volt, s az intézet indítványozott szervezete sem találtatott arra elégségesnek, hogy általa »derekas férfiak« (tüchtige Staatsmänner) képeztessenek, de elismertetett, hogy ily intézet ezen magas czél előmozdítására alapúl tekinthető. A Favorita átengedése iránti tárgyalások, more bureaukratico több éven át huzódtak, míg végre az 1746. évi február 24-én kötött szerződéssel a Wieden külvárosban létező udvari palota minden ahoz tartozó telekkel az ausztriai tartománybeli Jézus-társaságiaknak 30,000 rénus forint vételár mellett, oly kötelezettséggel adatott el, hogy ők abban egy a császárkirálynő védnöksége alatt álló s az általa jóváhagyott terv szerint berendezett nemesi növeldét (Collegium Nobiliumot) nyitni tartozzanak.[1] A jezsuiták lefizetvén a vételárt csakhamar s oly serényen fogtak az elhanyagolt épületek s a pusztúlásnak indúlt nagyszerű kert jókarba hozásához, hogy 1746 pünkösd havában a tanterv fejdelmi jóváhagyást nyerhetett s már az évi junius havában hírdetmény bocsáttatott közre: hogy a császárné fővédnöksége alatt a nevét viselő Collegium (Theresianum) fog megnyittatni, keresztény nemes ifjaknak az isteni félelemben, a tudományokban s a fejdelem iránt viseltető hűség és szeretetben nevelés végett. Az intézet, pater Debiel vezénylete mellett 1746. novemberben megnyilt s már 1747. január 6-kán Khevenhüller József főkamarás a rectort és 26 növendékét mutathatta be a császárnénak, ki őket legmagasb kegyeiről biztosította.

Az intézetben életbeléptetett tanrend a jezsuiták tanodáiban dívott Ratio educationison alapúlt, mindazáltal tekintettel az intézet tulajdonképi hivatására, nemes ifjukat hasznos államtisztviselőkké képezni, némikép módosíttatott, illetőleg bővíttetett. A tanfolyam három osztályra szakadt, a grammaticára, melyre három évet vettek igénybe; — a humaniórákra, melyeknek két év; s a philosophiára, melyre ugyanannyi idő volt szentelve. Az első három évben a fiúk, kik csakis a rector javaslatára s a császárné engedélyével voltak felveendők, — leginkább a vallástan s a deák nyelv minél teljesebb elsajátítására szoríttattak. A

[1]) L. Cicalek: Beiträge zur Geschichte des Theresianums 6. és köv. lap.

Digitized by Google

humaniórák első évében a költészet, a másodikban a szónoklat, ez utóbbi, tekintettel a leendő államférfiak szükségleteire nagyobb mérvben oktattatott. Az ötéves (gymnasialis) tanfolyam bevégeztével a bölcsészek a logicában, a mértanban és természettanban s a mértannal kapcsolatosan s hadi- és polgári építészetben is nyertek oktatást. Ezenkívül a német nyel, a számtan s a történelem is taníttatott, mely utóbbi Európa történelmére, a római birodalom bukásától kezdve szoríttatott; különös tekintettel a német birodalom az uralkodó ház s az ausztriai országokra vonatkozó eseményekre. Ezzel kapcsolatosan taníttatott a kortan, földrajz s a mint nemesi tanodánál érthető: a czímertan.

Mindez tulajdonkép csak előkészítés arra czélra, melyre első sorban hivatott életbe az intézet: ügyes államférfiakat nevelni. E végre szolgált a három éves jogi tanfolyam. Az első évben délelőtt természet és nemzetközi jog, délután az Institutiók tanítattak; a második évben a Pandectak és Canoni jog adatott elő; míg végre a harmadik évben az egyes tanúlók kívánságához képest német és birodalmi jog; magyar, cseh, ausztriai köz- és magánjogból történtek felolvasások.

Ezzel karöltve járt egyik vagy másik élő nyelv (franczia, olasz stb.) tanítása s a testgyakorlatok. Még pedig a kisebb növendékek tánczban a casinos testállásokban, a bölcsészek a vívásban s a felserdültebbek a *lovaglásban* képeztettek.

A fegyelem az intézetben zárdai volt s az egyéniség önálló fejlődésének nem kedvezett. A növendékek tizedenkint külön csoportokra (cameratakra) voltak osztva, melyek élén egy (nevelő) jezsuita pater, mint praefectus állott. Mindegyik tizednek egy terem jutott, melyet külön asztalok mellett ülve, de közösen használtak; a serdültek külön szobákban, de nyitott ajtóknál tanultak. Éjjel egy dormitoriumban elzárva háltak. Mindegyik Camerata ifjusága a többitől még sétákon, játék közben s az étkezésnél is elkülönítve s folytonos szemmeltartás mellett neveltetett.

Iskola napokon öt órakor, más napon hat órakor keltek, egy negyed óra alatt fel kellett öltözködniök s rövid ima után háló termeikbe térniök. Félhétkor volt a mise, azután a reggeli, mely csak is minden másodnapon lehet kávé vagy csokoládé. Délelőtti nyolcztól féltizenegyig tartattak az előadások; mire magántanulás és felváltva a testgyakorlatok következtek. Félegy órakor volt az ebéd, mely hat fogásból és csemegéből állt. Ebéd után egy órai pihenés engedtetett, melynél azonban

Digitized by Google

az ifjak csakis deákúl beszélhettek egymással. A délutáni tanítást, követte ismét tanulás és pihenés, melynél a tanuló azon élő nyelven volt köteles társalogni, melyet anyanyelvén kívül tanúlt, félnyolczkor volt a négy fogásból álló estebéd, egy negyed tizenegyre gyertyaoltás következett s a háló termek külső ajtaja bezáratott.

Óraszerű pontosság és gépies egyformaságban töltetett itt nap nap után, s még ha szabad napokon a tanonczok az intézetből szülőik vagy más rokonaik látogatására bocsáttattak, ez is csak a jezsuita pater praefectus kiséretében történhetett. Házon kívül étkezni vagy hálni tilos volt. Mindez arra szolgált, hogy az intézetet vezénylő társaság részére növendékeikre nézve, — minden külhatástól ment, szellemi és erkölcsi befolyás, — feltétlenül biztosíttassék. Az intézet, lakásról, fűtésről, világításról, tartásról, mosásról, orvosról s gyógyszerekről gondoskodott. A tartási díj évenkint egyszáz körmöczi aranyra szabatott. A mellékkiadásokról ruha, ágynemű, könyvek, papír stb. a növendéknek, illetőleg szülőinek kelle gondoskodni.

Élére egy miniszter, első ízben gr. Khevenhüller József, a császárné főkamarása állíttatott, kinek feladata volt az intézetre s az abban tanuló ifjuságra felügyelni, az intézetet védeni s különösen arra vigyázni, hogy a császárnő híre tudta és engedélye nélkül az intézet szervezésén mi se változtassék.

Oly végre, hogy a császár-királyné nevét viselő intézet fennállása s felvirágoztatása biztosíttassék, 1749. deczember 30-kán kibocsáttatott az első *alapító-levél*, melynek bevezetésében kijelentvén, miszerint a jogara alatt egyesült országok gyarapodására s a legfelsőbb szolgálat előmozdítására mit sem talált előnyösebbnek, mint azt, ha az uralma alatti országok számos nemességének alkalmat és könnyítést nyújt fiaikat a jó erkölcsökben és illő tudományokban, oly végre kiképeztethetni, hogy Néki, Utódainak s a közügynek hasznos szolgálatot tehessenek. Kijelenti továbbá, hogy Favorita név alatt ismeretes nyaralóját ezen nemesi collegium elhelyezésére adományozta, minek folytán rendelé, hogy az intézet örök időre nevét viselje s saját s utódainak közvetlen védelme alatt álljon; gondnoka egy miniszter legyen; az intézetbe csak a lovag-rendhez tartozó s oly nemes ifjak vétessenek fel, kiknek szülői a felséges uralkodó ház szolgálatában érdemeket szereztek; az intézet vezetését a Jézus-társaságiakra bizza, a »kiknek ájtatosságában s tudományosságában« bízik, tartásukra a titkos fizetőhivatal pénztári-

Digitized by Google

ból évente 4000 frt engedélyez. Hogy pedig az intézeten két kitűnő jogtanár s egy az Ingenieur-mesterséget oktató tanár alkalmaztassék, kiknek kinevezését fentartá magának, azoknak fizetését az állam-pénztárából rendelé; meghagyta egyúttal a jezsuitáknak, hogy a canonjog és történelem, szám-, kor- és czímertan, valamint a földrajzra a legjelesb tehetségű tanárokat, s a legügyesebb nevelőket alkalmazzanak. A nemesi gyakorlatok, vívás, táncz és lovaglás, jelesen egy jól felszerelt lovarda berendezéséről az udvartartás költségén, a főlovász-mester felügyelete alatt gondoskodott. A növendékek egészségére való felügyelettel az udvari orvosok és sebészek közül rendeltettek s az orvosságok az udvari gyógyszertárból voltak kiszolgáltatandók. Több rendbeli már létező alapítvány, mint a Kirchbergi, Schellenbergi a Theresianummal egyesíttetett, s a Garelli-féle könyvtárt a gyarapítására rendelt tőkével egyetemben az intézetnek adományozta. Alapító levelének tizenkettedik pontjában tíz nemes tanulónak bentartására rendel évi 5000 ftot örök alapítványúl, mondván: »in sonderheitlicher Betrachtung was grossen Nutzen Unserem Allerhöchsten Dienst zuwachsen könnte, wann in diesem Unserem Collegio einige Alumni so von grosser Hoffnung seind durch längere Jahre unterwiesen und mittelst geschickter Anführung zu Unserem Dienste dergestallt qualificirt würden, dass Wir sie zu denen wichtigeren Staats- und Länder-Geschäften nützlich gebrauchen könnten, und also eine beständige Pflanzenschule tüchtiger Leuten zur Hand hätten; also haben Wir uns resolviret eine ewige Stiftung auf zehn addelige Jüngling welche Wir und alle Unserer Nachfolger zu benennen haben sollen mit jährlichen Fünftausend Gülden dergestallten zu machen, dass hiervon alles bestritten, mithin diese zehn Alumni auch mit Kleidung, Wäsch und allen andern Erfordernissen nothdürftige versehen werden sollen.«

Minő módon légyen czen czél valósítandó azt az alapító levél 13. pontja részletesen szabályozza. E szerint csak kiváló tehetségű és éber szellemű fiúknak adományoztassanak az említett helyek, kik az alsóbb iskolákat végezték s csakis addig maradjanak az alafák élvezetében míg tanúlmányaikban jól előhaladnak s erkölcsi magaviseletük kifogástalan. A mint tanúlmányaikat a collegiumban (t. i. a gymnasiumot s a bölcsészeti folyamat) elvégezték, az intézet gondnokságával megbízott miniszter kérdezze meg egyenkint, valjon az igazságügyi, állam- (kül) vagy országos (bel) ügyekre akarják magukat szentelni. — A sze-

Digitized by Google

rint a mint az egyik vagy másik pályára kivánnak lépni, a következőket rendeli:

»Quarto, welche Wir nun ad *publica* (külügy) widmen, sollen sich wenigist in der Historia, actis publicis (állam-szerződések stb.) und in denen Sprachen üben, ausonderst aber zu einer geschickt und behänden Feder wohl angeführet werden, damit Wir sie bei einer Legations-Kanzlei (követség) anstellen und folgend nach Maasz ihrer bezeigenden Fähigkeiten weiters befördern können; quinto, jenen hingegen die Wir ad Provincialia anwenden, ist anvorderst von der Verfassung Unserer Länder ein rechter Begriff zu machen und zugleich die vortreffliche Wissenschaft beizubringen wie eine gute Landes-Ökonomie in allen ihren Theilen zu bestehen; in folglich wie die Finanzien auf das vorsichtigste einzurichten; wie auch die Gleichheit in Contributionali nach Umständen eines jäglichen Landes am sichersten zu erreichen; wie die Commercien und Manufacturen einzuleiten und in Summa wie immer die Wohlfahrt eines Staates durch kluge vernunftmässige Anordnungen zu verbessern sei. stb.«

Az intézet szervezete a kor igényének s az akkori társadalom, különösen pedig az udvari s állami tisztségekre törekvő fő- és közép-nemesség szükségeinek megfelelvén, jóllehet a neveltetés, a pénz akkori értékét véve fel, elég költséges volt; nagy látogatottságnak örvendett; nemcsak az úgynevezett örökös tartományok, de nagy részben Magyarországból is a tehetősb nemesség a Theresianumban neveltette ivadékait.

Hogy a magyarokat az intézetbe édesgesse, nemcsak Koch, kabineti titkárja által 1746. okt. 28-kán iratott Grassalkovicsnak, miszerint szívesen látná, ha a magyar nemesség is küldené fiait az intézetbe, sőt 1746. nov. 5-kén kelt elhatározásával saját költségén vétette fel Vay Ádámnak fiát.[1])

Azonban míg az örökös tartományok származó nemesség kevésbé vagyonos sarjai számára számos alapítványok léteztek, (minők a schellenbergi, kirchbergi, az alsó ausztriai rendi akadémia, a Lichtenstein Anna herczegnő asszony alapított savoyai akadémiák alapjai), melyeknek jövedelmei szegényebb sorsú nemes ifjaknak ingyenes tartására s nevelésére szolgáltak: addig a magyar sz. korona országaiból származó ifjak számára nem léteztek oly alapítványok, melyek a Teréziai

[1]) L. Horváth Mihály Magyarorsz. tört. VIII. k. 296. lap.

Digitized by Google

Akadémiával oly végből lettek volna egyesíthetők, hogy az intézet jótékonyságában oly szülők gyermekei is részesüljenek, kik a 100 aranyra szabott, s így a jelenlegi pénzértéket tekintve legalább is 2000 frtot képviselő nevelési költséget sajátjukból fedezni képesek lettek volna.

A magyar nemesség önerejéből a Theresianumon nem igyekezett ily alapítványokat tenni.

Őseink törvényhozása nevelési czélokra a legújabb időkig nem sokat szavazott meg; de a nevelési ügy fontosságát felismervén, megalkotta az 1548. 12, 1550. 19. t. czikkeket, melyben az elhagyott egyházi javadalmak jövedelmeit tanodák nyitására rendelte el. — A XVII. század kül- és belharczai a szatmári béke s az annak fonalán létre jött nagy horderejű törvények által befejezésüket nyervén, a közoktatásügynek a modern kor változott igényeihez képest átalakítása és fejlesztése az 1723, 1729 és 1741. évi országgyűléseken a rendek által több ízben sürgettetett; az utóbbi országgyűlés 43. t. czikkében már kijelenti a királyné, hogy a nagy-szombati Pázmán-féle tápintézet bővítésére a királyi jövedelmekből kirendelt évi kétezer forinton túl, oly intézkedéseket is teend, melyek a dolgok jelen (t. i. 1741-diki) állapota szerint a nemes ifjúság jobb nevelésére és kimívelésére s ennélfogva az ország közjavára és gyarapítására hasznosnak és alkalmasnak fog találtatni.

Ezen előzmények után s különösen a rendeknek az 1741. 70. t. cz.-ben kifejlett azon óhajára támaszkodva, hogy a magyarországi főtanodákon (akadémiákon) ne csak a bölcsészeti, hittudományi és törvénytudományok, hanem a külföldi egyetemeken tanítani szokott egyéb tudományok is, melyek a közállapotok s a hadi dolgokra szükségesek, alkalmas tanárok által előadássanak, a magyar udvari korlátnokság 1751. évi szeptember 13-kán 114. sz. a. tett l. a. előterjesztésében azon javaslattal járult a királyasszony elé, hogy a Sz.-Mihály arkangyalhoz czímzett és a Kollonits Zsigmond bíbornok halálával megürült báttai apátság javait a Theresianum vezetésével megbízott Jézus-társaságiaknak adományozza.

Ezen eredetileg Sz.-Benedek-rendű apátságot, úgy a mohácsi veszedelem előtti időben, mint az azt követő szomorú török világban sok viszontagság érte.

Ha a Benedek pápa által Avignonban 1337-ben az esztergomi érsekhez intézett levelében érintett adat, hogy ez apátságot Sz.-László

Digitized by Google

király alapította, helyes értesülésből, merített, az apátság keletkezése azon időre származnék vissza, midőn Sz.-Benedek-rendje Magyarországon nagy elterjedésnek örvendett. Gazdag javadalom lehetett, mert az idézett pápai levél szerint abból egyházi s világi nagyok igyekeztek foglalásokat tenni; s a tetteket megtartani. Így vonakodott az akkori kalocsai érsek, a báttai apátsághoz tartozó évente 300 márkát jövedelmező Apáti nevű falut, mit elődje jogtalanúl elfoglalt, az apátságnak visszaadni. Bokoloza Egyed és Curnisso István világiak pedig ezen apátságra védnöki jogot igényelvén, annak nemcsak több falvát, szőlejét s halastavát foglalták jogtalanúl el, de azt kiváltság-leveleitől, könyveitől, arany és ezüst felszerelvényétől is megfosztották. Példájukat követte az akkori pécsi püspök, birtokba vévén az apátsághoz tartozó Nyárád mező-várost hat faluval egyetemben. A dolgok ily állása az apátságot végpusztúlással fenyegetvén. Benedek pápa meghagyá a esztergomi érseknek (Telegdi Csanádnak), hogy ez ügyben »implicites et de plano, sine strepitu et figura judicii facias authoritate nostra super praemissis justitice complementum.«[1]) Úgy látszik azonban, hogy a pápai tekintélylyel fellépett esztergomi érseknek sem sikerült az apátsági birtokok fölötti villongásoknak teljesen véget vetni; mert különben nem kellett volna III. Calixtus pápának János biborno kot, mint külön követet a végre kiküldeni, hogy a báttai apát s a pécsi püspök között Bátha, Apáti és Haj községek tizede fölött támadott perlekedést, tekintettel a közelgő török veszedelemre csillapítsa.[2])

A folytonos birtok villongások között úgy látszik az egyházi fegyelem a szerzetesek között is lazúlt, úgy hogy II. Lajos király 1521. évben kénytelen volt királyi parancsot bocsátani Máté pannonhalmi apáthoz, hogy a báttai apátot az apátsági vagyon elprédálásától s a jobbágyok elnyomásától tiltsa el, s ha a szükség úgy hozná magával a tékozló apátot javadalmától is fossza meg. Elmozdíttatott-e, nem tudjuk, de a történelemből olvassuk, hogy a mohácsi csata után, melynek tervét Báttán állapították meg, az ottani szerzetesek összeszedvén az apátság kincseit néhány polgár kíséretében szerencsésen menekülnek meg egész Alsók nevü faluig, hol a pannonhalmi főapátur küldöttjei az apátság kincseit a pannonhalmi várba szállíttatták.[3])

---

[1]) Hist. Ep. Quinqu. II. k. 467. l.

[2]) *Fuxhoffer*: Czinár Monasteriologia I. k.

[3]) L. *Jászay* Magyarország napjai a mohácsi vész után.

Digitized by Google

Tolna-megye a XVI. században nagyrészben a török hódoltsághoz tartozván, a báttai apátságról közel száz éven át említés nem tétetik; míg II. Mátyás ezen apátságot 1617-ben Zlatinay Györgynek oly hozzáadással adományozá, hogy annak jövedelmeit úgy és annyiban szedhesse, a mennyiben ezt a török zsarnokság megengedi. Buda várának visszafoglalása után a török Tolna-megyéből kivonúlván, az elpusztúlt apátsági javak 1690-ben Jani Jakab samandriai püspöknek adományoztattak, kit azonban rácz jobbágyai 1704-ben saját lakában megöltek. 1728-ban gróf Kollonits Zsigmond bíbornok bécsi érsek nyerte, kinek halálával ezen javadalom a magyar sz. koronára visszaszállott.

Azon felemlített 1751. szept. 13. kelt alapító-levélben ismételve hangsulyozván az ifjúság czélszerű nevelésének szükséges voltát s jelezvén azon veszélyeket és költségeket, melyek a külföldi tanodák látogatásával járnak, [1]) a végre hogy az általa alapított Collegium Theresianum hűséges magyar alattvalói fiainak, minél nagyobb hasznára legyen ezen Collegiumnak, illetőleg az azt vezérlő Jézus-társaságbelieknek, a báttai apátság javait legfelsőbb kegyúri jogánál fogva (ex supremo Patronatus Nostri Jure) oly kikötéssel adományozá, hogy azt szerzetes és világi tanárokkal ellátni s azon fölül tíz ifjat, kik közül legalább öt a magyar úri és nemesi rendből légyen, ingyen tartani és oktatni tartozzanak. Az alafákra kivánkozók tartozzanak a magyar udvari korlátnokságnál nyújtani be folyamodásaikat, a helyek adomá-

---

[1]) Hogy nemcsak a Némethonban sem nagyon virágzott szabad eszmék veszélye, mint valóban testi-lelki veszélyek fenyegették az elvadúlt német egyetemeken az ifjúságot, világosan mutatja azok állapota, a mint ez Scherz fentidézett művében ecseteltetik. A XVII. században uralkodott pennalismus (egyetemi próba év); a deponálás körüli vad és sokszor életveszélyes szertartások s a tanulók szilaj és erkölcstelen életmódja mint az *Laukhard* önélet-irásában olvasható, nem igen kecsegtető színben tünteti fel az akkor német deák életet. »Wer ein honoriger Bursche sein wollte, ging wenigstens Abends in eine der vielen Bierkneipen (Giessenben) soff bis zehn oder elf Uhr und schob hernach ab. Da man es für Pedanterei hielt von gelehrten Sachen zu sprechen, so wurde von Burschen-Affairen diskurrirt und grössentheils Zoten gerissen. Die meisten Studenten traten einher wie Schweine. Schlägereien waren gar nicht selten und man schlug sich auf öffentlicher Strasse« stb. Scherz idéző h. 471. lap. Ehez járult, hogy a tanárok nagy része is üres pedansból állott s a tanszékek sem voltak bőven ellátva.

Digitized by Google

nyozását minden időkre magának s a királyi széken utódainak tartván fenn.

A báttai apátság vagyonságain túl a pápa 1751. évi január 3-kán kelt breve által nyert engedélylyel a zwettli prépostság s az alsórussbachi lelkészség javai is ezen Collegiumnak adományoztattak s arról 1751. okt. 30-kán egy új bővített alapító-levél bocsáttatott ki, mely az 1749. évivel legnagyobb részben azonos, csak hogy az újban már az intézet egyik be nem vallott céljának: a különböző fajú ifjaknak a német nyelvben kiképzésére irányúló törekvés annyiban nyer kifejezést, a mennyiben a német szónoklattan oktatására egy külön tanár alkalmazása rendeltetett el.

Ezen újabb alapító-levélben a báttai apátság jövedelmei évi 8000 fttal; az eggenburgi lelkészség jövedelmei 3000 fttal; a nagyrussbachi lelkészség bevételei 3300 fttal, a zwettli prépostság jövedelmei 3300 fttal, végre a bécsi Stadtbankoba elhelyezett 80,000 ftnyi tőke kamatja 4000 fttal az intézeti alap összes bevétele 21,600 fttal van felvéve, míg a kiadások ugyanannyira irányozvák elő.

A kiadások öt csoportba osztvák; jutván a Jézus-társasági tanárokra évi 4000 frt; a három világi tanárra 5000 frt; az orvosok, gyógyszertár, táncz és vívó-mesterekre 2000 frt; a tíz alafás ifjú tartására 5000 frt, s a lovardára, s a mi ahoz tartozik szinte 5000 frt.

A lassanként elnémetesedő magyar főúri s részben nemesi rend hamar megkedvelte ez intézetet, mely utóbbira még azon hiúság is mérvadó volt, hogy fiai a herczegi és grófi ivadékokkal egy fedél alatt neveltetvén, modoruk azon finobb társalgási zamatot fogja magába szívni, mit, sem vaskos könyvek tanúlásából sem magához hasonlókkal társalgás által, kivált azon időben, mely tetszetős külsőségekre oly nagy súlyt fektetett, otthon el nem sajátíthat.

Ha a magyar társadalmi állapotok nagy mérvben haladottsága s tanintézeteink hathatós fejlődése daczára is, a theresianumi helyek nemcsak az alafások, de a jelentékeny költséggel járó fizetéses helyek is nagyon kapósak; nem vehetjük eleinknek száz évvel ezelőtt rosz néven, hogy a nyitott intézetet szaporán látogatták, s nem mindig azon eredménynyel, mely a XVIII. század cosmopoliticus áramlata folytán Európaszerte szunnyadó nemzeti érzés fejlődését lényegesen előmozditotta volna.

Dr. Hegedüs C. Lajos.

Digitized by Google

A LITTERARIUM STALLUM.

Nem minden kinevezést fogad a közönség, vallás és politikai pártkülönbség nélkül oly osztatlan tetszéssel, mint a litterarium stallumnak jelenlegi betöltését. Évek hosszú sora óta, már csaknem gyakorlattá vált, hogy ezen stallum az egyetemi tanárok és tankerületi főigazgatók sorából töltetett be, s nem ritka eset, hogy az újon kinevezettek írók is voltak: de az már igen is ritka eset volt, hogy főleg az írói működésre való tekintetekből neveztettek volna ki. S ezen körülményből folyik az osztatlan tetszés, melylyel *Fraknói Vilmos* kinevezése a közönség minden rétegében találkozott. Örömmel látta mindenki, hogy egy a nagyszabású irodalmi működés horderejét méltányolni tudó főpap, s egy magasabb eszmékért és művelődési czélokért lelkesedni tudó miniszter azzá tették ezen stallumot' a minek lennie kell: litterarium stallummá.

Pedig Fraknói esete nem áll páratlanúl a nagyváradi káptalan történetében: de egyhez sem hasonlít annyira, mint a Pray-éhoz, ki hasonlag könyvtárnok volt, mint Fraknói, s kinek kinevezését hasonlag nagyszabású és nagyterjedelmű történetírói és irodalmi működés előzte meg.

Pray kinevezése úgy látszik Leopoldnak saját ténye volt, mondhatni elismerés egy felvilágosodott és a tudomány értékét becsülni tudó uralkodó részéről a tudománynak.

1790. jul. 15. a magyar-erdélyi cancellária a megüresedett nagyváradi kanonoki stallumra a püspök Kalatay Ferencz ajánlata alapján 6 egyént hozott javaslatba: első helyen gr. Csáky Lászlót, és csak az 5-ik helyen Pray Györgyöt. A cancellária felemlítvén, hogy »nulla semet hucadusque occassio praebuerit, qua e Magnatum Regni Statu pari quispiam clementia consolari potuisset: hinc prima hacce nunc enata occassione antelatum comitem Csáky«, nemcsak azért mert nemzetsége sok szolgálatot tett az uralkodó családnak, hanem mert mint »studiorum praefectus in generali Seminario Posoniensi,« s mint pap érdemeket szerzett, első helyen hozatik javaslatba, összhangzásban a püspök s a helytartóság ajánlatával.

A valóban fejedelmi elhatározás, mely a koszorút a születés aristocratiája felett a tudomány aristocratiájának nyújtá, s melynek értékét ezen körülmény feltünőleg emeli, így hangzik:

Digitized by Google

Ad vacantem hunc canonicatum Gregorium Prey (így) de re Litteraria optime meritum denomino.

Leopoldus m. p.

(Kiadatott aug. 14-én.)

De már Pray előtt is volt eset, hogy irodalmi érdemek elismerése fejében más megyéből tétetett át kanonok a nagy-váradiba: *Gánóczy* Antal ki 1768-ban pozsonyi kanonokból lett nagy-váradivá, s ki a nagyváradi püspökök életének megírásával tett a magyar történetírásnak nevezetes szolgálatot.

S talán épen az ő és a Pray kinevezése keltette fel legmagasb körökben az eszmét, hogy olyan egyházi méltóságokat is kellene teremteni, melyek az irodalmi és tanügy terén szerzett érdemek megjutalmazására szolgáljanak. S ez eszme adott létet a literarium stallumoknak — a mely eszme pedig egyenesen és kizárólag legfelsőbb helyről származott.

A cancellária 1804. jan. 13-iki felterjesztésére 3 nagyváradi üresedésben levő stallum betöltetett. A legfelsőbb elhatározás végén áll: in reliquo ut pluribus bene meritis ecclesiasticis et iis praesertim qui in re litteraria penes universitatem longiori tempore in erudienda juventute, uti Szerdahelyi, Mitterpacher, Schönviszner etc. cum laude versati sunt, ad meliora beneficia aditus paretur, Cancellaria audito episcopo et consilio locumtenentiali opinionem depromet, an non numerum canonicorum in hoc et aliis etiam nefors capitulis, quorum opimiores sunt reditus, augendum existimet?

Franciscus m. p.

Az udvari korlátnnkság tudomásúl vette a legmagasb elhatározást, s midőn 1806 végéig Nagy-Váradon két kanonoki állomás jött üresedésbe, eljöttnek látta az időt, hogy annak valósítására javaslatot terjeszszen az uralkodó elé. 1807. febr. 6-án tett terjedelmes felterjesztésében kiemeli, hogy elég ugyan a nagy-váradi káptalanban levő tíz stallum az egyházmegyei érdemes papok promotiójára, de azt ajánlja, hogy miután »in hoc capitulo alii quoque praeter gremiales sacerdotes Diaecesanos in regia universitate Pestiensi ac secus de re Litteraria bene meriti viri Ecclesiastici suam consequi valeant promotionem«, s miután a káptalan évi jövedelme a többiekét jóval felülmúlja: a két üresedésben levő stallumból 4 alapíttassék.

Ferencz király elfogadta a cancelláriа javaslatát s erre vonatko-

Digitized by Google

zólag legmagasb elhatározásában így szól: »Cancellariae opinionem in omnibus punctis ratihabeo in cujus sequelam quatuor haec canonicorum stalla Abbati Ludovico Mitterpacher, Joanni Vass, Josepho Molnár, Parocho Zilahiensi et Francisco Leitsák confero« Franciscus.

Ezen kinevezésekre vonatkozólag nevezetes, hogy a cancellária az első stallumra, első helyre Vass János tiszt. kanonokot, a második stallumra Molnár Jánost, a harmadik stallumra Thesarovits Gábort és Némethy Ignáczot, a negyedik stallumra Mitterpacher Alajost hozta javaslatba. Leitsák a második stallumra, második helyen lett candidálva, candidatióba jött Schönviszner is a negyedik stallumra, második helyen. Ettől fogva többen nyerték el ezt a stallumot irodalmi működésök elismeréséül; így 1817-ben Schönviszner István, ki hasonlag pesti egy. könyvtárnok is volt, 1832-ben Vass László, 1836-ban Szaniszló Ferencz és Fogarassy Mihály, 1846-ban Körmöczy Imre, 1854-ben Szilassy János, 1856-ban Szabó János, és a kit legalább kellett volna említenem, 1840-ben Fejér György. Ez érdemes férfiu, ki csak 70 éves korában nyerte el a kanonokságot, kinevezésének történetére vonatkozólag kiemeljük, hogy 1839. decz. 19-én a cancellária a Nagy-Váradon üresedésben levő 3 stallum közül az elsőt azon esetre, ha ez mint a püspöki felterjesztés kiemeli, — »velut ad cathegoriam literariam referendum extraneo individuo conferendum videretur« Fejér Györgyöt »multiplicibus titulis de utraque republica optime meritum eatenusque consolatione in provecta sua aetate eidem benigne impendenda dignissimum« hozza javaslatba. Kineveztetett 1840. marcz. 10. Érdekes tudni, hogy Fejér Predanóczyval és Beczelttel együtt már 1814-ben benn volt a candidatióban, igaz, hogy csak harmadik helyen s a két megüresedett stallum közül a másodikra, továbbá, hogy 1817-ben négy megüresedett stallum közül a 4-ikre, de már első helyen ismét volt candidálva — akkor azonban ezen 4-ik stallum nem töltetett be. Szerencséjére a végzet hosszú életet adott neki, s végre is 26 hosszú év múlva (valóban grande mortalis aevi spatium után) csakugyan elérte ezen candidatio megvalósulását.

Lipovniczky püspök kezdeményezésének köszönheti kinevezését *Römer* Flóris kanonok s azelőtt egyetemi tanár is, kinél teljes mértékben megvolt mindkettő azon kellékek közöl, melyek közül a legfelsőbb elhatározás szavai és szelleme szerént egyik is elég gradus a litterarium stallum elnyerésére, t. i. a tanügy és irodalom terén szerzett érdemek.

Digitized by Google

Végül ide igtatjuk a Fraknói Vilmos kinevezésére vonatkozó legfelsőbb elhatározást: »Vallás- és közoktatásügyi magyar miniszterem előterjesztésére, a nagyváradi latin szertartású székes káptalannál az üresedésben levő egyik litterarius kanonoki állomást dr. *Fraknói* Vilmos esztergom-főegyházmegyei áldozár, a magyar tud. akadémia hely. főtitkárának és a Széchenyi orsz. könyvtár őrének adományozom.«

Kelt Bécsben, 1878. évi március hó 24.

Ferencz József, s. k.

Trefort Ágoston, s. k.

Üdvözlöm Fraknói Vilmos barátomat ezen a stallumon. Kétségtelenül kevés értéke van ennek az üdvözlők fényes koszorújában — csak annyi, mennyit egy őszinte baráté nyújthat. De üdvözlöm azért, mert úgy nyerte el mint Pray és Schönwisner, kiknek ő a legméltóbb utódja: tisztán irodalmi érdemekért, s mert *tudom*, hogy úgy fogja betölteni, mint Pray, kinek kineveztetése fokozta működését a történetírás terén.

Szilágyi Sándor.

Digitized by Google

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Az apr. 4-én tartott választmányi ülésben, Horváth Mihály gyengélkedése miatt *Ipolyi* Arnold másodelnök foglalta el az elnöki széket. Ezúttal három felolvasást hal'ottunk: 1) *Báthory* Zsigmond hazatérése Oppelnből, *Szilágyi Sándortól.* 2) I. Apafi Mihály udvara, *Thallóczy La jostól.* 3) XVI. és XVII. szövetdiszítésről, *Pulszky* Károlytól. A folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár bejelenti a tagajánlásokat, melynek folytán megválasztattak: Dr. *Csávássy* Gyula, kir. kincstári ügyész, dr *Óvári* Kelemen egy. tanár, Kolozsvárt (aj. Kolozsvári Sándor), dr. *Berzeviczy* Albert megyei jegyző, Eperjes (aj. Spiegel Samu), *Gröber* Béla, dr *Tóth* Ernő, Budapesten (aj. dr. Vincze G.), *Basch* Gyula mérnök, *Flesch* Fülöp, *Lahner* Gyula, honv. min. fogalmazó, Budapest (aj. Szalay Péter), *Nemes* János kir. ajárásbiró, és *Csepcsányi* Atilla k. és v. ügyvéd, Znyo-Várallján (aj. Velics A.), *Hollóssy* Flóris, bányabiztos Oraviczán (aj. a titkár), *Nagy* Pál mk. p. ü. fogalmazó, Sz.-Fehérvár (aj. Borostyán S.), *Jahl* Nándor, keresk. min. tisztviselő, Budapest (aj. Szalay P.), *Lederer* Dávid, n.-váradi polgár, (aj. gr. Haller János), *Znijo-váralljai* tanító-képezde (aj. Mennyei János), *Gross* J. Viktor, Bpest (aj. Theisz Gy.), *Pottyondy* Elek, Lajosháza (aj. Molnár F.), *Boynysich* Iván, muzeumi ktári gyakornok, Bpest (aj. Szalay B. József), *Királyi* Pál orsz. képviselő, Bpest (aj. Horváth Mihály), *Jamniczky* Lipót, legf. tsz. biró, Bpest, (aj. Nagy Imre).

Deák Farkas bemutatja: *özv. Hangyás Gedeonné szül. Madarassy Karolina* úrasszony kézirat-gyüjteményét, mely a kezei közt levő családi levéltárból két kötetet foglal magában; a harmadik s további kötetek csak ezután készülnek el.

Az egész levéltár nehány pár kötetből áll s a XVI. század végén kezdődik, Nyitra-, Bars-, Komárom-, Esztergom- és Pest vármegyékre vonatkozván: különösen a kis-mányai (Nyitra-vmegye) Hangyás

Digitized by Google

családot érdeklőleg. A múlt századi iratok többnyire Pest-vármegye Nyáregyháza és szomszéd helységeiről és családairól beszélnek. Érdekesek a nyitrai, esztergomi és Garamvölgyi káptalanok XVII. századi kiadványai mintegy 30—40 darab. Mindenesetre elismeréssel kell szólanunk a tisztes özvegy kegyeletes gondoskodásáról, ki az egész levéltárt ily czélszerűen rendezett kötetekbe gyűjteti és kötteti, hogy a jövendő nemzedék számára épen fenntartassanak.

Sztarek Lajos dezseri plébános egy meleg hangon írt levél kíséretében igen becses ajándékot küldött a társulatnak: Zsolna város monographiáját, melyet néhai boldogúlt nagybátyja Sztarek Lajos nyitrai cz. kanonok apát s volt trencséni plébános írt, s melynek teljes czíme: „Historia Civitatis Solna ex actis Archivi exarata ac deducta per Ludovicum Sztarek." E kézirati munkából, mint írja, már készíttettek egy tót monographiát Zsolnáról s ő e plagium ellenében, hogy boldogúlt nagybátyja porainak elégtételt adjon s kimutassa a szerzőség elsőségét, társulatunknak ajándékozza, egyúttal azt is el akarván ezzel érni, hogy a magyar történetírás használára e munka, mint forrás benn maradjon. A társulat köszönettel fogadja a becses ajándékot, elrendelé annak megőrzését a levéltárban s az ajándékozónak köszönetet szavazott.

Tomasek Thekla kisasszony, tagtársunk, beküldi másolatban, Fesslernek, Boroszló 1808. szept. 5-én, egy ismeretlenhez irott levelét. Ő már akkor elkészítette Magyarország történetét 7 kötetben, s miután a munka kiadásához, mely 216 ívre volt számítva, a papír költség 792 aranyba, a nyomdai költség 504 aranyba került volna, hogy ezt fedezhesse, előfizetési felhívásokat bocsátott ki. De a censura a határszélén elkobozta az előfizetési felhívást, s így Fessler kénytelen volt egy másikat, egészen színtelent küldeni. Tudva van, hogy a felhivásnak akkor nem volt eredménye, mert a munka 10 kötetben 1815—25 közt jelent meg.

Titkár bemutatja a b. Mednyánszky Dénes által, a családi levéltárból küldött másolatokat, melyek hasonlókép nagy köszönettel fogadtatnak.

Zsilinszky vál. tag, mint a békés-megyei művelődés tört. egylet főtitkára jelenti, hogy e társulat apr. 22-én, Mező-Berényben vándorgyülést tartand, s felkéri a t. választmányt, hogy ezen gyülésen képviseltesse magát. A társulat a vidéki társulatokkal való viszonyát mennél

Digitized by Google

szivesebben akarván fenntartani, megbízza b. *Nyáry* Albert vál. tagot és *Thallóczy* segédtitkárt, hogy a gyülésen jelenjenek meg.

Pénztárnok bemutatja múlt havi számadását, melyből kitűnik, hogy a bevétel márcz. hóban . . . . . 2958 ft 77 kr.
a kiadás . . . . . 998 ft 21 kr.

pénztármaradvány april hóra . . 1960 ft 56 kr.

Ezután zárt ülés tartatott.

IRODALMI SZEMLE.

Irodalmi rovatunkat egy epochalis munka megjelenésének hírével nyitjuk meg. *Ipolyi Arnoldtól* van az, s czíme: »*A Beszterczebányai Műemlékek Története és Helyreállítása.*« Ívrét, valódi díszkiadás, 151 lap, két szín- és kőtáblával s 54 fametszettel. Mint mű is páratlanúl áll irodalmunkban. Nem azért, mert mint olvasmány is oly vonzó, hogy a ki kezébe veszi, nem tudja letenni, míg végig nem olvasta. Azért sem, mert oly alapos munka, hogy szó is alig férhet hozzá s példányúl is szolgálhatna ahoz, hogyan kell a műemlékeket megismertetni a nagy közönséggel, ha már erre még nem adta volna meg a példát maga Ipolyi, korábbi műveivel, hanem, mert á szó valódi értelmében — *utolérhetlen*, bár mennyire szolgál is követendő példáúl. Kétségtelenül, akárhány volt a magyar főpapság tisztes koszorújában, ki írt a maguk nemében örökbecsű munkákat. S olyan is volt, ki a műemlékek kutatására, fentartására sokat áldozott, sokat tett. De azt, hogy egy, személyesen maga kutassa fel a műemlékeket, maga restauráltassa azokat oly híven mint századok előtt volt, s aztán maga írjon róluk egy munkát, mely az egészet oly tisztává, világossá tegye, mint az előttünk fekvő, — azt csak Ipolyi tudja. Azért mondjuk mi azt a munkát, mit Ipolyi Arnold a beszterczebányai műemlékek restaurálásával s leírásával véghez vitt — a maga nemében egyetlennek s még ma, legalább senki által utól nem érhetőnek. Maga az editio is méltán csatlakozik szebb díszkiadásainkhoz, s a stylszerűség ebben is jól ki van víve. Rendes rovatunkban szaktudósaink egyike fogja ismertetni.

Egy másik díszmunkát *Fraknói Vilmos* adott ki. Czíme »Vitéz János nagyváradi püspök politikai beszédei és Aeneas Sylvius Piccolomini

Digitized by Google

Vitéz Jánoshoz intézett levelei 1458—1457.« Ívrét. Ajánlja Lipovniczky István nagyváradi püspöknek ezen, az ő »nagy elődjét illető történeti emlékeket«, a káptalannak tagjai sorába lépve. A munka két részre van osztva: az I. Vitéz beszédeit, a II. Aeneas Sylvius leveleit foglalja magában, s a kettőt egy történeti tájékoztató bevezetés előzi meg. Felesleges hosszan beszélnünk e nagybecsű forrás-editióról — melynél méltóbb munkával nem foglalhatta volna el a litterarium stallumot azon író, ki székét épen irodalmi érdemeinek köszönheti, s kiről az is mutatja, hogy székét méltóan fogja betölteni, hogy azt egy történelmi emlék kiadásával foglalta el.

S most térjünk át a folyóiratokra.

Történeti szakirodalmunk fokozatos belterji haladása lépést tart a külterjedelemmel. Minden szakára külön szakfolyóirat alakúl, s minden ilyen folyóiratnak bizonyos írói köre képződik. E mellett a vidéki szakközegek is elég tartalmas közlésekkel egészítik ki a hazai történelem egyetemes jellegét. Külön mindegyikot méltányolni nincs terünk s csak azok rövidletes áttekintésére szorítkozunk, hogy olvasóinknak némi képét adjuk annak az örvendetes pezsgésnek, mely minden téren észlelhető.

Kezdjük a »*Magyar Könyvszemle*«-n. Idei I. füzete fekszik előttünk. Vezérczikkét *Vitéz* János könyvtáráról *Fraknói* Vilmos írta. Volt alkalmunk megemlékezni arról a hatásról, melyet e jeles és bensőséggel írt tanúlmány az Akadémiában felolvastatásakor keltett. E tanúlmány csak előhirnöke annak a nagyobb műnek, melyet szerző, mint egy lapot a magyar renaissance történetéből szándékozik írni, s melyre az adatokat már gyűjti is. Második közleményét *Vincze* Gábor írta, az ifjabb nemzedéknek e szép képzettségű tagja. Ez adalék is, annak a gyümölcsöző kutatásnak eredménye, mely az országos levéltár minden osztályában új meg új adatokat hoz napfényre. Szól pedig e közlés a pálosok irodalmi munkásságáról a XIV—XVIII. században, melyben egy múlt századi könyvjegyzék alapján időrendben tünteti fel e nagy szerepet játszott szerzet buzgó íróinak tevékenységét. E szerint a XIV. századból 1 író 1 munkát, a XV-ből 9 író 14-et, a XVI-ból 11 író 24-et, a XVII-ből 35 író 73, a XVII-ből pedig 57 író 110 munkát összesen 113 író 222 munkát irt, melyből kézirat 59, és nyomtatvány 63 munka. A harmadik közlést a muzeum könyvtárának derék őrsegéde *Csontosi* János bocsátja közre, s a pozsonyi sz. ferenczieк tart. könyvtá-

Digitized by Google

ráuak codexeit, számszerint 22-őt, ismerteti. Jellemzőleg mondja szerző, hogy a codexek ismertetése irodalmunkban szerény helyet foglal el, mert eddigelé csak az általános kutatásra fordíttatott minden igyekezet, örvendenünk kell, hogy ily avatott specialistát bírunk szerzőben, ki e nem nagyon hálás téren ritka buzgalommal működik. A füzetet érdekes Vegyes s a szokott hívatalos rovatok zárják be.

Második sorban említjük az *Archaeologiai Értesítőt*, melynek III. száma, tekintve, hogy $2^{1}/_{2}$ ívre van szorítva, érdekesség és változatosság tekintetében alig hagy fenn kivánni valót. Első czikkét *Nagy Gyula* írta, kinek alapos közlései olvasóink előtt bizonyára ismeretesek, s az okleveleinkben előforduló ősélet nyomait ismerteti. Figyelmet érdemel e tanúlmány már csak azért is, mert a maga nemében úttörő s épen alkalomszerű, minthogy megjelenése összeesik az őstörténelmi társulat alakúlásával. E közlemény a *szénhalom*, *hamuhajlok* és *pogányszír* szók at fejtegeti. *Henszlmann* befejezi uti jegyzeteit; e befejező közlemény Nürnberg s a germán múzeum ismertetését hozza. Fő érdeme, hogy a külföldi vonatkozásokat folyton párhuzamba állítja a hazai régészeti jelenségekkel. *Nagy* Imre érdekes pecsétközléseit a *Dozsa* nádor és *Lampert* országbíró pecsétjeivel egésziti ki. Az elsőének körirata; + S. DAUSE · PALA(T)INI · IU DIC(I)S · CUMANOR*, a másiké: + S · MAGISTRI. LAMPE(RTI) IVDICIS DOMINI REGIS. Mindkettő az országos levéltárban találó oklevelekről közöltetett. A régészeti irodalomban a délmagyarországi régészeti és tört. társulat első füzetét ismerteti szigorúan —o—, e füzetet nem tartván a tudományos színvonalnak megfelelőnek. Tárczája élénk, pecséttani adalékot *Thallóczy* közöl, ezenfelül vegyes apróságok emelik az érdeket. Igen érdekesek a Szikinczey tudósításai, s adatott az Iglő K. (új név) ismertetése a vizafogói leletről.

A *Figyelő*-nek III. és IV. füzetéről együttesen szólunk. E két számban az élénkítő apróbb czikkek hiánya nagyon is érezhető, mi, ha nem is csökkenti a füzetek tudományos becsét, de egyoldalú irányban nagyon is igénybe veszi az olvasó figyelmét. Szempontunkból felemlítjük *Jakab* Elek czikkét D. *Filep* Sámuelről; egy bensőséggel írott talpraesett közlemény, mely *igaz* világításban tünteti fel e szerény ugyan, de aránylag igen sokat hatott irodalmi alakot. *Fejérpataky* Lászlótól befejező czikkét veszszük amaz alapos czikksorozatnak, mely az Árpádok alatti irodalmi állapotokat tárgyalja, s közelebbről külön lenyomatban is megjelenik. *Ompolyi* M. Ernő *Gellért*-ről az első magyar scholasticusról szól.

Digitized by Google

Sok szóval, sokat és érdekeset mond, de kevesebbel még többet mondhatott volna. Érdeme azonban van, hogy töretlen uton járván az eredeti forrásokat használja. A IV. füzetből kiemeljük első sorban a szerkesztő czikkét Mikes leveleiről. Többi czikke nem bír történelmi vonatkozással. *Harasti* Gyulának vezérczikkére (Az új népies irány költészetünkben) csak az a megjegyzésünk van, hogy kár bizonyos théma iránti előszeretetből banális frázisokkal jellemezni bizonyos korokat, a magyar testőrséget »irodalmi consortium«-nak, munkásságukat »erőtlen kezdeményezésnek« nevezni el. A czikk különben ügyesen van írva, de több sallanggal, mint igazi tartalommal.

— A »*Ludovica Académia Közlöny*«-ében, mely eddigelé a magyar hadtörténet kiváló ápolásával épen nem vádolható, egyéb jeles szakközlemények mellett egy speciális magyar hadtörténeti tanúlmányt közöl: Hunyadi Mátyás király állandó hadseregének szervezetéről, *Buzna* Alajos m. k. honvédhadnagy s társulatunk tagjának tollából. Az eredeti forrásokból merít; ezen első vázlatos részről még az egészre következtetést nem vonhatunk, örvendetes azonban, hogy katonai körökből is akad végre egyén, ki tisztán hadtörténelmi tanúlmányokkal foglalkozik.

— *Az egyházi folyóiratok* közül vettük a »*Figyelmező*« II. és III. füzetét, melyben G. K. (alighanem Géresi Kálmán), Dévaynak az udv. könyvtárban létező disputatiójáról s *Rabus*-nak ugyancsak ott őrzött, a vértanúk történetét tárgyaló művéről emlékezik s a Dévayra vonatkozó részt közli is, a bursa Craccoviensisnek pedig számos nyomtatási és másolói hibáját mutatja ki. Ezenkívül K. *Hajdu* Lajos és *Csiky* Lajos közölnek adatokat. A *Keresztény Magvető*-ben Tollin H. után Simén Domokos közli Servét Mihály jellemrajzát.

— *A vidéki szakközlönyök* közül elöttünk van az »*Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*« idei I-ső füzete, érdekes és igazán becses tartalommal, melyet e tudományos vállalatnál már megszoktunk. *Werner* Károly egy *Medgyes* mellett talált római pénzleletet ismertet. E lelet 563 köztársaság-korabeli darabból áll. A lelet részletes leirását egy betűrendes jegyzék rekeszti be. *Goos* Károly az összes anyag felhasználásával készült tanúlmányának: a Közép-Duna vidékek művelődési történetéről. e füzetben vesszük a végét. Dr. *Teutsch* Frigyes *Nagy-Szeben* és a szász nemzeti élet XV. század műveltségéből közöl adatokat, eredeti kéziratok alapján. *Theil* Rudolf Heidendorfi *Conrad* Mihály önéletrajzát közli folytatólag. Ügyes és eleven kis vállalat a *Zimmermann*

Digitized by Google

Ferencz általszerkesztett »*Korrespondenzblatt*«, mely havonként egy ívnyi terjedelemben jelenik meg. A 3-ik szám is a rumunokról, Akadémiánkról, a történelmi társulatról, az Archaeologiai Értesítőről hoz ismertető közleményeket.

A többi apróbb műről jövő számunkban emlékezünk.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Kutatások az országos levéltárban. Annak a lendületnek, melyet történetkutatásunk az országos levéltárnak könnyen hozzáférhetősége által nyert, világos bizonyítéka, hogy eddigelé mintegy 70 kutató búvárolja át mindenféle irányban a levéltár gazdag gyűjteményeit. Monographiákra adatokat gyűjtenek *Gyárfás* István, ki a jász-kúnok történetének III. kötetével hosszas búvárlás után már el is készült, *Nagy* Imre, Sopronyra, Zalára, Vasra, *Rudnay* Béla Nyitra-megyére gyűjt. *Hajnik* Imre az Anjoukori jogtörténelem forrásait búvárolja, *Ballagi* Aladár a III. Károly korát, *Marczali* Henrik a II. Józsefét. Széleskörű kutatás van folyamatban a várak történetére s nevezetesen a visegrádinak terepére vonatkozólag. *Czobor* Béla a hazai pecsétek rajzainak összegyüjtésével foglalkozik, szóval mindenütt a legélénkebb kutatás: az 1875-iki szabályozás, e szabadelvű s a tudományos érdekeket is felkaroló újításnak gyümölcse. Kapcsolatban ezzel megemlítjük, hogy a *curiai* (a (Trattner-Károlyi házban) levéltár május hóban Budára szállíttatik át s az országos levéltárral most már helyileg is egyesítve lesz.

— Őstörténeti és embertani társulat alakúlása ügyében b. *Nyáry* Jenő meghívására előértekezlet tartatott *Pulszky* Ferencz lakásán március 31-én. Mintegy 25-en vettek részt benne: köztük *Ipolyi* Arnold, *Hegedüs* Kandid, *Henszlmann* Imre, b. *Nyáry* Albert, *Pécly* Jenő, *Hampel*, stb. Érdekes eszmecsere után határozatba ment, hogy az értekezlet szükségesnek tartja egy oly társulat alakúlását, mely az őstörténet és embertannak szemmel tartása mellett, a középkori régészetet is keretébe vegye s erre vonatkozólag *Pulszky* Ferencz elnöklete alatt egy kilenczz tagú bizottságot küldött ki az alapszabály-tervezet elkészítésére, mely b. Nyáry Jenőt bízta meg annak közvetlen szerkesztésével. Örömmel üdvözöljük e társulatot, mint a mely hívatva van hazai tudományosságunk egy jelentős ágát előbbre vinni.

Digitized by Google

— KANDRA KABOS tagtársunkat, a műemlékek id. bizottsága kültagjának nevezte ki a közokt. miniszter.

— A VIZAFOGÓ GÁTNÁL, Pest és Újpest között a múlt hóban római-épitvény-maradványra találtak a gátigazitásnál foglalkozó munkások. Eddigelé mintegy 10 oszlopot ástak ki, találtak ezenkívül római pénzeket s Mátyás korától a legújabb időkig magyar pénzeket is, valamint számos újabbkori tárgyat, melyek a n. muzeumbe kerültek. A régészek eddigelő nincsenek még határozott nézetben az épitmény rendeltetése iránt, biztosb tudomást a műemlékek ideiglenes bizottsága fog kutatásai által szerezni.

— AZ AGGTELKI ÁSATÁSOKRÓL szóló nagy munka, melyet b. *Nyáry* Jenő immár megirt, 300 ábrával fog megjelenni.

— HERALDIKA. A bécsi ipar-muzeum helyiségeiben tartandó czimer-kiállítás f. hó 14-én nyílik meg. Hazánkból *Allenburger* Gusztáv veend részt, mint cult. min. kiküldött. Egyúttal megemlítjük, hogy jeles czímer-tudósunk b. *Nyáry* Albert magánkörben rendszeres előadásokat tartott e fontos tört. segédtudományból. Ez érdekes felolvasások legyorsiratván, később Csetneki *Jelenik* Elek és *Thallóczy* Lajos által ki fognak adatni.

— HADTÖRTÉNET. Társulatunk kassai kirándulása alkalmával a hadtörténetet is programmjába vette. Ez alkalommal ajánljuk a t. bizottság tagjainak figyelmébe azt a sok fegyverzetre, hadszervezetre vonatkozó adatot, mely az orsz. levéltár lymbusában foglaltatik.

— A SELMECZI BÁNYAÜGYI irattárban 1505. kezdve rendesen vezetett jegyzőkönyvek őriztetnek, az oklevelek közül azonban sok hiányzik. Mint értesülünk ügybuzgó tagtársunk *Divald* József úr foglalkozik ezeknek feldolgozásával.

— MAGYAR VONATKOZÁSÚ KÜLFÖLDI IRODALOM. A közokt.-ügyminiszter a Párisban tartandó írói nemzetközi congressus alkalmából a XVI. századbeli magyar műveket lajstromba foglaltatta, s mint halljuk a többi századokra is, ezek összeállításával *Kertbeny* Károlyt bízta meg. A mü 40 ívre terjed, s az egyetemi könyvnyomdában már sajtó alatt van.

— A BÉCSI CS. KERESK. MINISZTERIUM még az 50-es években összegyüjtette a régi pisetumnak Erdélyben még akkor található eredeti súlyait s azokkal, a kilogrammhoz viszonyítva, értékszámításokat tétetett. A pisetum tudvalevőleg $^1/_{48}$-részét tette a márkának, s ennek értékét csak így lehet biztosan megállapítani. A pénzügyminiszterium bányászati osztályá-

Digitized by Google

nak főnöke *Belházy* tanácsos, maga is szakértő, ez iratok leküldése iránt felterjesztést intézett a kereskk. miniszteriumhoz. E hír bizonyára érdekelni fogja cultur-történelemmel foglalkozó t. tagtársainkat.

— A M. NEMZETI MUZEUM régiségtárában egy őrsegédi állomásra pályázat hirdettetett, melynek elnyerése szakcolloquiumhoz, az egyetemen két félévig rég. előadások hallgatásához s a magyar, német és latin nyelv ismeretéhez van kötve; a colloquium máj. 8-án fog megtartatni. A kérvények a múzeum ig.-hoz e hó végéig nyújtandók be.

— A BERLINI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT elhatározta, hogy 1879-en kezdve, »Historischer Jahresbericht« czím alatt minden évben egy évkönyvet fog közzétenni, mely a megelőző évben nyomtatásban megjelent történeti munkákat fogja ismertetni. Az 1878-ra vonatkozó évkönyv 1879-ben látand világot. A Magyarországra s a Ruméniára vonatkozó munkák ismertetésével Schwicker ismert nevű tudósunk van megbízva.

— PESTY FRIGYES tagtársunknak széles alapon s nagy apparatussal írott munkája: a szörényi bánság története, közelebbről megjelent, egyelőre a történelmi könyvtárra utaljuk olvasóinkat.

— GYÁRFÁS ISTVÁN Jász-kún történetének III-ik kötete, mely majdnem kizárólag okleveles búvárlatokon alapúl, sajtókészen áll. A szerző művét benyujtotta a megyéhez, támaszkodva a jász-kún kerületnek korábbi s érvényét nem vesztett határozatára, mely a munkát kinyomatni rendeli; de — mint halljuk — néhányan a Kis-Kúnságból alaki beosztás miatt — a redemptiót előbb akarván bírni az előbbi koroknál — kételyeket támasztottak. A leghatározottabban, s a történeti tudomány érdekében szólalunk fel, mikor e mű III-ik kötetének megjelenését óhajtjuk, minthogy a munka használhatósága s a logicai rend is úgy követeli, s ez az illető kerületnek most már annyiban is érdekében áll, minthogy létezése a múlté, most lehet csak igazán históriáját írni.

— DR. MARCZALI HENRIK a tud. egyetem bölcsészeti kara által magántanárrá habilitáltatván, f. hó 6-án tartotta meg próba-előadását, fejtegetvén: a világtörténelem kútfőit a középkorban. Alaposan, vonzó modorban ismertette a középkor világtörténelmi érdekkel bíró kútfőit, három szempontot állítván fel ezek vizsgálatában: hogyan állottak Rómához, hogyan a kereszlyénséghez, s hogyan a barbárokhoz.

— ———

Digitized by Google

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A BESZTERCZEBÁNYAI EGYHÁZI MŰEMLÉKEK TÖRTÉNETE ÉS HELYREÁLLITÁSA. *Ipolyi Arnold* besztercezebányai püspök által. Hét szín és könyomatú táblával és 54 fametszettel. Rajzok, tervezetek és kivitel Storno Ferencztől. Budapest, MDCCCLXXVIII. ívr. 151. l. Knoll Károly bizománya 8 frt.

— VITÉZ JÁNOS nagyváradi püspök politikai beszédei és Aeneas Sylvius Piccolomini, Vitéz Jánoshoz intézett levelei 1453—1456. A bécsi flórenczi, mölki és müncheni könyvtárak codexeiből összegyűjté és a nagyváradi l. sz. káptalanban kanonoki javadalmának elfoglalása alkalmára közrebocsátja *Fraknói* Vilmos. Budapest. 1878. Folio. 41 l.

— A SZÖRÉNYI BÁNSÁG és Szörény-vármegye története. Irta: *Pesty Frigyes* m. akad. r. tag, kiadja a magyar tud. Akadémia. Első kötet 482 l. Ált. történet, — III. kötet 432 l. Az oklevél-tár első kötete. Budapest, akadémiai kiadóhivatal. 1878. Ára a 2 kötetnek összesen 4 forint.

— A DUNA- ÉS DON-VIDÉK VILÁGTÖRTÉNELME, a római latin császárok korában (Kr. e. 30—476 Kr.). Az eredeti kútfők és újabb nyomozások alapján irta *Szombathy* Ignácz jog és áll. tudora, a győri áll. főreáltanoda r. tanára. Az uralkodók különféle táblázataival és egy palaeographiai függelékkel. Győr, 1878. Czéh Sándor. 8-rét 160 oldal.

— A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETÍRÁS ismertetése. Írta ifj. *Szinnyei* József. 2-ik jav. és bőv. kiadás. Bndapest, 1878. Eggenberger. 8-rét, 71 l. Ára 80 kr.

— GESCHICHTE DES BENEDIKTINER-STIFTES ADMONT von der Zeit des Abtes Andreas v. Stettheim 1277—1466. Von P. Jakob *Wichner* Capitular und Archivar dieses Stiftes. 1878. Selbstverlag. 8-rét. 585 l.

— A BÖLCSÉSZET TÖRTÉNETE. Kidolgozta *Domanovszki* Endre, n.-szebeni jogakad. r. tanár s Akad. l. tag. III kötet. A scholastika kora. Budapest, egyetemi nyomda. 1878. 8r. 532 l.

— MAGYARORSZÁG KÖZÉPKORI VÁRAI, írta dr. *Czobor* Béla. (Különnyomat a »Századok«-ból). Budapest. Athenaeum ny. 8r. 40 l. Aigner bizománya. Ára 50 kr.

Digitized by Google

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

NÉVKÖNYVE.

1878.

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.
1878.

Digitized by Google

Budapest, 1878. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Digitized by Google

I.

A Magyar Történelmi Társulat

alapszabályai.

I. A társulat czíme és székhelye, czélja és munkaköre.

1. §. A társulat czíme: »Magyar Történelmi Társulat«; székhelye Budapest.

2. §. A Magyar Történelmi Társulat czélja: a hazai történettudomány minden ágának művelése, megkedveltetése, és iránta minél szélesbkörű érdekeltség ébresztése.

3. §. Ezen czél elérésére nemcsak a szakképességek és szakkedvelők egyesítése, történettudományi dolgozatok írása és kiadása: hanem nyilvános gyűlések és kirándulások tartása, levél- és könyvtárak, műemlékek tanúlmányozása és ismertetése által törekszik.

4. §. A társulat munkássága kiterjed a hazai történelemre, és annak minden segédtudományaira: nevezetesen a palaeographiai és archaeologiai csoportozatokra.

II. A társulat tagjai és tisztviselői.

5. §. A társulatot képezik: a) az alapító, b) az évdíjas, a) a tiszteleti külföldi tagok.

6. §. Alapító tagokúl tekintetnek mindazok, kik a Történelmi Társulat czéljának előmozdításához legalább 100 o. é. forintnyi alapítványnyal járulnak, és pedig akár készpénzben, akár a választmány által megítélendő biztosítékkal bíró kötelezvényekben, és legalább 5 százalékot jövedelmező értékpapírokban. Az alapító tagok, taggá választatásukról díszoklevelet nyernek.

7. §. Taggá választathatik minden hazai történetkedvelő, a ki magát kötelezi, hogy legalább három éven át a társulat pénztárába Budapesten évenként 5 forintot tagdíjúl befizet. Ezen tagok taggá választatásukról saját kívánságukra 3 forint befizetése mellett díszoklevelet nyernek.

8. §. Külföldi tiszteleti taggá választathatik minden külföldi történettudós, ha a) a Történelmi Társulat, b) a hazai történetirás, vagy c) a hazánkat érdeklő történeti kutatások iránt különös érdemeket szerzett.

Digitized by Google

Minden tagnak jogában áll tiszteleti tagok ajánlatát javaslatba hozni, s ezeket a választmány absolut többséggel választja meg. Az ilyenek megválasztatásukról oklevelet nyernek.

9. §. A társulati elnökség áll az elnökből és két alelnökből, kik — és pedig első sorban az elnök, akadályoztatása esetében pedig az alelnökök egyike — a társulatot a választmánynyal egyetértve vezetik és igazgatják.

10. §. Elnökké és alelnökké oly férfiak választatnak, kik a hazai történettudomány művelése vagy előmozdítása által kitűnő érdemeket szereztek. A társulatot a hatóságok és mások irányában az elnök, vagy gátoltatása esetében az alelnökök egyike képviseli; a gyüléseken s üléseken ők elnökölnek, s jogukban áll — ha a társulat érdekei sürgetőleg kívánják — rendkívüli üléseket is hirdetni. A tagok egyenlő szavazatai esetében az elnöklő döntő szavazattal bír.

11. §. Az elnöknek, illetőleg a társulat ügyeit vezető alelnöknek jogában áll a pénztár állapotát bármikor megvizsgálni.

12. §. A társulat titkára — ki a választmány által meghatározandó tiszteletdíjt élvez — úgy az évi, mint a havi üléseken előterjesztői hivatalt visel: a határozatok végrehajtásáról gondoskodik; a jegyzőkönyvet, melyet az elnöklővel együtt aláír, vezeti; a társulat közlönyét a választmány befolyása mellett szerkeszti; levelezéseit folytatja s könyvkiadásaira valamint az irattárra felügyel.

13. §. A társulat jegyzője a titkárnak segítségére van, és őt gátoltatása esetében helyettesíti.

14. §. A pénztárnok a társulat vagyonát híven és pontosan kezeli; a pénztár állapotáról a havi üléseken általános jelentéssel, az évi közgyülésnek pedig, részletes számadással tartozik. Pénzt a választmány határozata alapján az elnök, ügyvezető alelnök, vagy a rendes havi kiadásokat illetőleg a titkár által aláírt utalványokra — a melyekkel azután beszámol — szolgáltathat ki; kivévén a rendkívüli eseteket, a midőn az elnök saját határozatából is utalványozhat 50 forintig való összeget, a legközelebbi választmányi ülés utólagos jóváhagyása mellett. A pénztárnok — ki rendesen díjaztatik — bármikor is tartozik az elnöknek, illetőleg a társulat ügyeit vezető alelnöknek módot nyújtani arra, hogy a pénztár állapotát megvizsgálhassák; a választmány elé minden havi ülésen pénztári kimutatást, s minden év végén pontos számadást terjeszt, melynek megvizsgálásáról a választmány intézkedik, s netaláni felülvizsgálat végett az évi közgyülés elé bocsátja.

15. §. Az ügyész a társulat jogait védi.

A titkári segédet, vagy a szükséghez képest más tisztviselőt vagy napdíjast a választmány fölhatalmazása alapján az elnök nevezi ki.

16. §. Az elnökök, titkár, jegyző és ügyész a választmányi üléseken szavazattal bírnak. Az elölülő elnök szavazata, egyenlő szavazatú eredmények esetében döntő.

Digitized by Google

III. A választmány.

17. §. A választmány — mely az elnökökkel együtt 60 tagból áll — havonkint Budapesten tartja üléseit, kivévén a szünidőt: augusztus és szeptember hónapokat.

18. §. A választmány az elnökök egyikének vezérlete alatt ezen havi üléseken igazgatja a társulat ügyeit, meghatározza a tisztviselők díjait, a kiadványokat s az azokra fordítandó összegeket; az évi közgyülés tárgyait és napjait, úgy a vidéki kirándulás idejét és helyét megállapítja; a társulat vagyonának biztos kezeléséről gondoskodik, gazdasági ügyeinek vitelére, kiadványai szerkesztésének vezetésére, benyujtott munkák megbirálására, beküldött régiségek, mütárgyak meghatározására, s a társulati számadások megvizsgálására stb. bizottságokat nevez ki, mely bizottságok a havi üléseken tesznek jelentést.

19. §. Választmányi taggá a társulat bármely tagja megválasztható, különös tekintettel mégis a szakférfiakra.

20. §. A választmányi tagoknak jogukban áll a havi üléseken a társulat szakába vágó felolvasásokat tartani; okmányokról, mütárgyakról, akár irásból, akár élőszóval értekezni, ily tárgyakat bemutatni, másoktól irt értekezéseket fölolvasni; a társulat ügyeit illető indítványokat tenni azokra határozó szavazattal be is folyni. Kötelességök pedig, kivált a Budapesten lakóknak, a havi ülésekre rendesen eljárni, s az ügyek vitelében — megbizatás szerint — ezen üléseken kivül is munkás részt venni.

IV. Társulati választások.

21. §. Az elnököt és alelnököket a közgyülés — titkos szavazás útján — a jelenlevő tagok absolut szótöbbségével — választja meg három évre.

22. §. A választmány szintén a közgyülés által választatik, oly mód szerint, hogy tagjainak legrégebben választott egy harmada minden évben kilép, kik helyett a közgyülés újakat választ, vagy az illetőket újra megválasztja.

23. §. A titkárt, jegyzőt, pénztárnokot és ügyészt az összes tagok közül a választmány választja meg, szintén titkos szavazás által, és pedig mindnyáját állandólag. A választó gyülést az elnök mindig egy hónappal előbb tüzi ki, s az ilyen gyülés meghivóján a tárgy is kiteendő.

24. §. Társulati tagok, valamely tag indokolt ajánlatára, a választmány által, havi üléseken, szavazattöbbséggel választatnak.

V. Társulati ülések, gyülések és kirándulások.

25. §. A társulat havonként egyszer — kivévén augusztus és szeptember hónapokat — nyilvános ülést tart Budapesten, rendes helyiségében. Ez ülésen minden tag jelen lehet, szavazattal azonban csak választmányi tagok birnak. Határozathozatalra az elnökön kivül legalább hat, tisztviselők választására legalább tizenkét választmányi tag jelenléte szükséges.

Digitized by Google

26. §. A havi ülések tárgyait képezik: tudományos felolvasások, értekezések; bejelentések, előterjesztések a társulat ügyeiről s körébe vágó tárgyakról; okiratok, műemlékek bemutatása, ismertetése; indítványok; társulati kiadványok fölötti határozás; pénztári kimutatás stb.

27. §. E havi üléseken kívül a társulat minden évben, — eshetőleg választmányi üléssel kapcsolatban — közgyűlést tart, melyen minden tag egyforma szólás- és szavazatjoggal bír. E közgyűléseken határozathozatalra legalább 20 tag jelenléte szükséges; ennyi számú tagnak meg nem jelenése esetén újabb közgyűlés hirdetendő, melyen aztán a kitűzve volt tárgyak fölött a jelenlévők szavazata dönt.

28. §. Ezenkívül évenként társulati, tudományos czélú kirándulás rendeztetik, lehetőleg a szünidőben, az országnak történelmi és régészeti szempontból nevezetesebb helyeire, fölváltva.

29. §. A közgyűlés tárgyait képezik: az elnökök és választmányi tagok választása; az alapszabályok netaláni módosítása — a mi azonban a közgyűlés egybehívásakor előre és különösen tudtúl adandó lészen; — nyílt számadás előterjesztése, és ennek a többség kívánatára felülvizsgálása, a társulat anyagi állapotáról; továbbá tudományos közlések, melyeknek tárgyát — valamint a közgyűlés egész programmját a választmány állapitja meg.

Az alapszabályok módosítására nézve megjegyeztetik, hogy a tagok eleve alávetik magukat mindazon módosításoknak, melyek tagsági idejök tartama alatt az alapszabályokon, rendes úton — közgyűlésileg — netalán tétetnek, ha ezek a társulat kitűzött czélját s feladatát meg nem változtatják.

30. §. A vidéki kirándulások tárgyai: nyilvános ülés tartása, megnyitó- és zárbeszédekkel, szakértekezésekkel és jelentésekkel; továbbá e vidéki kirándulások főczéljának valósítása — a mire különös súly fektettetik — tudniillik: levél és könyvtári buvárlatok, műrégiségek kutatása és ismertetése, s általában mindaz, a mi a szakkedvelő közönségben a hazai történettudomány és archaeologia iránt részvétet gerjeszthet, vagy részvételre emelő hatást gyakorolhat.

31. §. A vidéki kirándulás helyét, napját és tervezetét a választmány havi ülésben határozza meg s a titkár a társulat közlönyében idejében közzé teszi.

32. §. A kirándulásban részt venni a társulat minden tagjának jogában áll, — a mennyiben az eszközlendő tudományos buvárlatokban munkás közreműködésüket a társulat czéljaira fölajánlják.

33. §. A kirándulásban részt vevők a munkálatok megkezdése előtt értekezletet tartanak, melyen a helyi viszonyokhoz képest bizottságokra oszolván, egyszersmind e bizottságok elnökeit és előadóit kijelölik.

34. §. A bizottságok kutatásaik eredményéről a társulat közlönye számára jelentéseket készítnek.

Digitized by Google

VI. Társulati kiadványok.

35. §. A társulat közlönyének havonként egy-egy füzete jelenik meg, a titkár szerkesztése mellett, — kivévén a kéthavi szünidőt, a mikor e folyóirat is szünetel.

36. §. Ezen közlöny képezi a társulat hivatalos értesítőjét, mely annak ügyeiről értesítéseket ad; tartalmazza — kivonatilag — az ülések tárgyait, a pénztári kimutatást; megemlíti a működő tagok történelmi búvárkodásait; folytonos figyelemmel kíséri a hazai történelem terén fölmerülő jelenségeket; e szakba tartozó kérdéseket tesz, megfejtéseket hoz, stb. E folyóirat legtermészetesebb munkatársaiúl a társulati választmányi tagok tekintetnek: de szívesen fogad megfelelő közleményeket a többi tagoktól, sőt a társulaton kivül álló történetkedvelőktől is.

37. §. A havi közlönyben megjelent dolgozatok tisztelet-díjban részesülnek. Az intézkedés e tekintetben a választmánynak tartatik fenn.

38. §. A havi közlönyt a társulat minden tagja díj nélkül megkapja. E közlönyre külön előfizetés is nyittatik.

39. §. A társulat ezenkívül önálló történelmi munkát is adhat ki. E köteteket csak a választmányi és azon alapító tagok kapják, kik legalább 200 o é. forintnyi alapítványnyal járúltak a társulat céljához. A többi tagok azon kedvezményben részesíttetnek, hogy e társulati kiadványokat 25 százalék levonása mellett szerezhetik meg.

VII. A társulat anyagi forrásai, vagyona.

40. §. A társulat bevételeit képezik a föntebb meghatározott alapítványi összegek és 5 forintos tagdíjak, a társulati oklevelek díjai, a kiadványok jövedelmei, továbbá a lelkes ügybarátok részéről a társulat számára történő adományok és hagyományok.

41. §. A tagdíjak a társulat költségeinek födözésére fordíttatnak, valamint az alapítványi kamatok is: de maguk az alapítványi összegek alaptőkéül biztosan elhelyeztetvén, gyümölcsöztetnek; elkölteni ezeket nem szabad.

42. §. A megtakarításokból és adományokból — a mennyiben ez utóbbiak alapítványi természettel nem bírnak — a választmány, ha a körülményekhez képest jónak látja, szintén tőkét alakíthat; azonban az ily tőke az alapítványok természetével nem bír, s ha a célszerűség úgy kívánja, folyóvá tehető.

43. §. A társulat vagyonát képeznék még a részére gyüjtött és ajándékozott okmányok, könyvek, műtárgyak, regiségek: de a mennyiben a társulat saját gyüjteményt rendezni nem szándékozik, az ily adományok valamely hazai közintézetnek ajándékozása felől a választmány intézkedik, főtekintettel az okmányokat és könyveket illetőleg a Magyar Tudományos Akadémiára, s a műtárgyakat és régiségeket illetőleg a Magyar Nemzeti Muzeumra.

Digitized by Google

VIII. A társulat pecsétje s történhető feloszlása.

44. §. A társulat czíme: »Magyar Történelmi Társulat« lévén, e köriratot viseli a titkár őrizete alatt álló pecsétjén is, melylyel kiadványait jelöli, s történelmi búvárlatokra kiküldött tagjainak megbízó vagy ajánló leveleit stb. hitelesíti. A pecsét közepén, góth stylű diszítményekkel környezett papirtekercsen »Emlékezzünk régiekről« jelmondat áll. A körirat után pedig a társulat alakulási éve 1867. van bevésve.

45. §. A társulat mindenrendű tagjai és tisztviselői fel vannak jogosítva az őket megillető társulati czímek használhatására.

46. §. A társulat feloszlását csak oly közgyülés határozhatja el, mely egy havi előleges kihírdetés folytán e czélból hivatott össze, s a jelenlevő tagok kétharmada a feloszlás mellett van.

47. §. A társulat feloszlása esetében annak alaptőkéje s minden egyéb vagyona, a feloszlást elhatározó közgyülés rendelkezése szerint, hazai, és pedig kizárólag magyar történelmi tudományos czélokra fordíttatik.

48. §. Az alapszabályok módosítását, vagy a társulat feloszlását, s ezen esetben vagyona hovafordítását czélzó közgyülési határozatok, foganatosítás előtt — megerősítés végett — a magyar királyi belügyminiszter elé terjesztendők.

49. §. Az esetben, ha az egylet az alapszabályokban meghatározott czélt és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja, — a kir. kormány által a mennyiben további működésének folytatása által az állam, vagy az egyleti tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék, haladéktalanúl fölfüggesztetik s a fölfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszlattatik, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására különbeni feloszlatás terhe alatt köteleztetik.

Digitized by Google

II.

A Magyar Történelmi Társulat 1877-ben.

---

1) A Magyar Történelmi Társulat igazgatása.

A) Elnökség és tisztviselők.

Elnök:

HORVÁTH Mihály, vál. püspök, vaskai apát, bölcsészettudor, országos képviselő a Magyar Tud. Akadémia II. osztályának és tört. bizottságának elnöke, Budapest, IX. három pipa-utcza 1.

Alelnökök:

IPOLYI Árnold, beszterczebányai püspök, pápai tiszt. kamarás, hittudor, a Magyar Tud. Akadémia igazg. és rendes, valamint számos bel- és külföldi tudós társaságok tagja, Besztercebányán.

B. KEMÉNY Gábor, m. kir. belügyministeri államtitkár, orsz. képviselő, a M. T. Akad. lev. tagja, Budapest, mérleg-utcza 2.

Titkár:

SZILÁGYI Sándor, a vallás- és közokt. m. kir. ministerium titkára, akadémia r. és a tört. s könyvkiadó biz. tagja, Budapest, vár, uri-utcza 22.

Jegyző:

DEÁK Farkas, m. kir. igazságügyministeri titkár, a M. Tud. Akad. lev., a székely közmiv. egylet s a Kemény Zsigmond-társulat választm. tagja s az akadémiai kör jegyzője; Budapest, belváros, egyetemtér 2.

Ügyész:

UNGER Ferencz ügyvéd, Budapest, Józsefváros, stáczió-utcza 25.

Titkári segéd:

THALLÓCZY Lajos, m. k. orsz. levéltári tisztviselő, az »Archaeologiai Értesítő« segédszerkesztője, Budapest, vár, Verbőczy-utcza 168.

Pénztárnok:

BALTHAZÁR Béla, a m. hitel-jelzálogbank tisztviselője, Budapesten, főút 9.

Digitized by Google

B) Igazgató-választmány.

BALÁSSY Ferencz, esperes-plébános, a Magy. Tud. Akad. lev. tagja, Török-Szent-Miklóson.

Dr. BEÖTHY Zsolt, főreált. tanár, a M. Tud. Akadémia l., a Kisfaludy társ. r. tagja s másodtitkára, egyetemi magántanár, Budapest, Aldunasor 23.

BOTKA Tivadar, a M. Tud. Akad. r. tagja, Kis-Vezekényen.

CSAPLÁR Benedek, a m. kegyesrend történetírója; Budapesten, kegyesrendiek társháza.

5. CSENGERY Antal, orsz. képviselő, a M. Tud. Akadémia alelnöke, a földhitelintézet vezértitkára, Budapesten, bálvány-utcza 5.

Dr. CHERVEN Flóris, a budapesti államgymnasium r. tanára, Budapest, Államgymnasium.

CSONTOSI János, a m. nemzeti muzeum könyvtárában őrsegéd, Budapest, VIII. Kerepesi ut 15.

Dr. CZOBOR Béla muzeumi segéd-őr, egyetemi magántanár, Budapest, Muzeum.

DEÁK Farkas, ld. tisztikar.

10. DOBÓCZKY Ignácz, Budapest, Só-utcza 1.

EMICH Gusztáv, Budapest, Sebestyéntér s. h.

Gr. ESTERHÁZY János, a tört. társ. kolozsvári áll. bizottságának elnöke, Kolozsvár.

FABRITIUS Károly, Segesvár orsz. képviselője, trappoldi ev. lelkész, akad. lev. tag, az erd. honism. egylet v. tagja, Segesvár.

Dr. FRAKNÓI Vilmos, n-váradi kanonok, a M. Tud. Akad. h. főtitkára, a II. oszt. titkára, a tört. és könyvkiadó biz. előadója s muzeumi főkönyvtárnok, Budapesten, Akadémia.

15. GÉRESY Kálmán, főiskolai tanár Debreczenben.

GYÁRFÁS István, kir. táblai biró, Budapest, magyar-utcza 27.

Dr. HAMPEL József, muzeumi régiségtári őr, a M. Tud. Akadémia arch. biz. tagja, Budapest, Muzeum.

HAÁN Lajos, ev. lelkész, a M Tud. Akad. levelező tagja, Békés-Csabán.

Dr. HAJNIK Imre, a k. m. tudomány-egyetem nyilv. r. tanára s a M. Tud. Akad. l. tagja, Budapesten, barátok tere 5.

20. Dr. HEGEDÜS C. Lajos, vallás és közokt. minist. tanácsos, ak. l. tag, az orsz. müeml. biz. tagja, Budapesten, bálvány-utcza Mocsonyi-ház.

Dr. HENSZELMAN Imre, a k. m. tudomány-egyetem ny. rk. tanára, a M. Tud. Akad. r. tagja, a M. tud. Akad. rég. és az orsz. müemlék biz. előadója, Budapesten, VIII. zerge-utcza 23.

Digitized by Google

HORNYIK János, Kecskemét sz. kir. város főjegyzője, akad. lev. tag, Kecskemét.

Dr. HORVÁT Árpád, a k m. tudomány-egyetemen az oklevéltan ny. r. tanára, s az akad. történelmi bizottság tagja, Budapesten, képiró u. 5.

HUNFALVY Pál, a M. Tud. Akad. r. tagja és könyvtárnoka, valamint több tudós társ. tagja, Budapesten, Akadémia.

25. JAKAB Elek a volt erdélyi főkormányszék levéltárának igazgatója, a Tud. Akad. lev. tagja és kézirattárának őre, Budapest, Viziváros, Toldy F. u. 712.

KNAUZ Nándor, Esztergom-főegyházmegyei kanonok, a M. Tud. Akad. s tört. bizottságának tagja, Esztergom.

Ifj. KUBÍNYI Ferencz, Kővár on u. p. B.-Gyarmat.

Gr. LÁZÁR Miklós Kolozsvártt.

LEHÓCZKY Tivadar, urad. főügyész, Munkácson.

30. NAGY Gyula, m. k. orsz. levéltári tisztviselő, Budapest, VIII. József u. 11.

Alsó-Szopori NAGY Imre, a m. k. legf. törv. bírája, M. Tud. Akad. l. s a tört. biz. tagja, Budapesten, országut 39.

NAGY Iván, a m. országgyülés képviselőházának Napló-szerkesztője, a Magy. Tud. Akad. r. és a tört. s arch. biz. tagja, Budapesten, kalap-utcza 1.

NÁTAFALUSSY Kornél, prem. r. áldozár, főgymnasiumi igazgató, Rozsnyón.

Br. NYÁRY Albert, a M. Tud. s a milanói Akad., valamint az akad. tört.- és rég. biz. tagja, s a sz. Móricz-r. lovagja, az Arch. Ért. szerk., Budapesten, Ujvilág u. 1.

35. Br. NYÁRY Jenő, cs. és k. kamarás, a főrendiház jegyzője, miniszteri titkár, a M. Tud. Akad. arch. bizottságának, valamint több bel- és külföldi tudományos társ. tagja, Budapesten kerepesi-ut 4.

Szerémi hg. ODESCALCHI Arthur, Bolhás on u. p. S.-Szobb, Somogy-megye.

Br. ORBÁN Balázs, orsz. képviselő, képviselőházi jegyző, a székely közm. egylet v. tagja, Budapesten, Sándor u. 10.

ORTVAY Tivadar, jogakadémiai tanár, s a M. Tud. Akad. l. s arch. biz. tagja, Pozsonyban.

Lg. ÓVÁRY Lipót, orsz. allevéltárnok, a nápolyi akad. lev. tagja, s az olasz korona-rend lovagja, Budapest, Régi pósta u. 2. III. emelet 18.

40. Dr. PAULER Gyula, m. kir. orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akad. r. és a tört. s könyvkiadó biz. tagja, Budapest, vár, disztér hg. Batthyányi-ház II. em.

Digitized by Google

PESTY Frigyes, kir. tanácsos, orsz. képviselő, a M. Tud. Akad. r.. s törl. biz. s több tud. társ. tagja, Budapest, Istvántér 3.

Br. RADVÁNYSZKY Béla, orsz. képviselő, Budapesten, József-utcza 4.

RÉVÉSZ Imre, a debr. ref. egyház egyik r. lelkipásztora, a tiszántuli ref. egyházkerület levéltárnoka s a M. Tud. Akad. lev. tagja, Debreczen.

Dr. RÓNAY Jáczint János, szkodári vál. püspök, pozsonyi nagyprépost, a M. Tud. Akad. r. s több tud. társ. tagja, Pozsony.

45. Dr. RÓMER Flóris Ferencz, nagy-váradi kanonok; m. akadémiai r. tag, s számos külföldi tud. tár. tagja, N.-Várad.

SALAMON Ferencz, bud. tud. egy. r. tanár, a M. Tud. Akad. r. s törl. bizottságának tagja, a Kisfaludy társ. r. tagja, a »Budapesti Közlöny« szerk. Budapest, IV. Barátok tere 5. II. 6.

SZABÓ Károly, a kolozsvári k. m. tudomány-egyetem ny. r. tanára, a M. Tud. Akad. r. tagja, Kolozsvárt t.

SZILÁGYI Sándor, l. tisztikar.

Temerini gróf SZÉCHEN Antal, ő cs. és ap. kir. Fels. val. belső titk. tanácsosa, a M. Tud. Akadémia t. s a Kisfaludy társ. rendes tagja, Pozsony, Ventur-utcza 105.

SZILÁDY Áron, Kis-Kun-Halas ev. ref. lelkésze és orsz. képv., Akad. és Kisfaludy társ. r. tag, a nyelvtudományi bizottság tagja, Budapest, hatvani-utcza 10. I.

50. TANÁRKY Gedeon, a vallás- és közokt. m. k. miniszt. államtitkára, orsz. képviselő, a M. Tud. Akad. l. tagja, Budapesten, vár uri utcza 20.

TÁRKÁNYI Béla, egri főegyh. kanonok, a M. Tud. Akad. l. s a Kisfaludy társ. r. tagja, Budapesten, lövész-utcza 11.

THALY Kálmán, m. k. honv. min. oszt. tanácsos, a Szent-Móricz és Lázár olasz kir. rend lovagja, a M. Tud. Akad. l., törl. biz. s több külföldi akadémiák tagja, Pozsony, apácza-utcza 77.

TORMA Károly, a kolozsvári k. m. tudomány-egyetem ny. r. tanára, a M. Tud. Akad. lev. s több külföldi tud. társ. tagja, s a bécsi közp. épitészeti műemlékekre ügyelő bizottság levelezője, Kolozsvár.

55. VÉGHELYI Dezső, Veszprém-vármegye főjegyzője, Veszprém.

Dr. WENZEL Gusztáv, kir. tanácsos, a k. m. tudomány-egyetem ny. r. tanára, a M. Tud. Akad. r., s több külföldi tud. társ. tagja, Budapest, Hunyady-utcza 6.

ZSILINSZKY Mihály, orsz. képviselő, a békés-megyei régész. és művelődés történelmi egylet főtitkára, Budapesten, Eszterházy-utcza 14.

Digitized by Google

2) A Magyar Történelmi Társulat tagjai.

A) Külföldi tiszteleti tagok.

ALMBERG (Jalava) Antal, Helsingsfors.
Lg. ARNETH Alfréd, a cs. k. titkos levéltár igazgatója, Bécs.
DUDIK Béda, b. r. áldozár a morva tart: rendek által kinevezett historiographus, Brünn.
FETIS Ferencz, a kir. könyvtár őre, Brüssel.
FIEDLER József, a cs. k. titkos levéltár aligazgatója. Bécs.
FLEGLER Sándor, tanár, Norinbergában.
FOUCARD Cesar, Állami ltvári ig. Modena.
GACHARD Lajos, a belga orsz. levéltár igazgatója, Bruxelles.
Dr. KOLLMANN Gyula, egy, tanár München.
Lg. Camillo MINIERI Riccio, a nápolyi levéltár igazgatója, Nápolyban.
MIRCSE János lg. Velencze.
ROUELENS Károly, a kir. könyvtár levéltárnoka, Brüsselben.
SAYOUS EDE, a Charle-Magne lyceum tanára, Párisban.
SCHRAUFF Károly, a cs. és k. titkos levéltárnál fogalmazó, Bécsben.

B) Alapító tagok.

ABAÚJ megye közönsége, Kassa.
ALMÁSY Pál, Budapest, IX. Mátyás-utcza 1.
Gr. ANDRÁSSY GYULA, Bécs.
B. APOR Károly, Maros-Vásárhely.
Gr. APPONYI Sándor, Bonyhád.
ARAD vármegye, Arad.
ARAD sz. k. város, Arad.
B. AUGUSZ Antal, Budapest, vár uri-utcza 56.
Papi BALOGH Péter, Mezőhegyes.
Gr. BATTHYÁNY Elemér, Budapest, József u. 7.
BARCZA Sándor, Csab-Rendek.
BARS megye közönsége Ar.-Maróth.
BARTAKOVICS Béla, egri érsek. †
BÁCS-BODROGH közönsége, Zombor.
Dr. BELLAÁGH József, Budapest, V. Hajó u. 4.
BEREG megye közönsége, B.-Szász.
BERNÁTH Dezső, Budapest, IV. képíró-utcza 5.
Gr. BETHLEN Markus, Radnóth, Küküllő megye.
BÉKÉS megye közönsége B.-Gyula.

Digitized by Google

15. B. BÉSÁN N. János, Kisbér-Varsány, Gicz.
BIHAR megye közönsége, Nagy-Várad.
BITTÓ István, Budapest, IV. ország-út 39.
BONNAZ Sándor, csanádi püspök Temesvártt.
Br. BORNEMISZA János, Kolozsvár.
20. BOTKA Tivadar, Kis-Vezekény.
BREZNYIK János, Selmecz.
BUDAPEST sz. kir. főváros közönsége.
CSAPÓ Vilmos, Tengelicz.
Gr. CSÁKY Albin, Lőcse.
25. Gr. CSÁKY László, Budapest, tak. pénzt. épület.
CSÁSZKA György, szepesi püspök, Szepes-Várallja.
CSENGERY Antal, Budapest.
CSÍK megye közönsége, Csik-Szereda.
DAMASZKIN János, Németi, — Gyertyámos.
30. DEÁK Ferencz. †
DEBRECZEN sz. k. városa, Debreczen.
DOBÓCZKY Ignácz, Budapest.
Gróf DESSEWFFY Lajos. Vácz.
DULÁNSZKY Nándor püspök, Pécs.
35. EBERGÉNYI Sándor, Soprony.
EDELSPACHER Antal, Arad-Szent-Márton.
Br. EÖTVÖS József, †
Gr. ERDŐDY Ferencz, Galgócz.
Gr. ERDŐDY István, Vörösvár, Felső-Őr.
40. Gr. ERDŐDY Sándor, Vép, Vasmegye.
Gr. ESTERHÁZY János, Kolozsvár.
Hg. ESTERHÁZY Pál, Soprony.
FEKETE Samu (Nagykeddi). †
Gr. FESTETICS György, Budapest, saját palota.
45. Ifj. gr. FESTETICS Tasziló, Berzencze.
FISCHER Kálmán, Budapest.
FIUMEI tengerészeti hatóság.
FOGARASSY Mihály, püspök Gyula-Fejérvár.
GHICZY Ignácz. †
50. GHICZY Kálmán, Budapest, országút 24.
GHICZEY Samu, Budapest, IV. magyar-utcza 2 .
GOROVE István, Budapest, IV. Lipót-utcza 20.
GÖMÖR és KISHONT t. e. vármegye közönsége.
GÖRGEY Gusztáv, Görgő, u p. Lőcse.
55. GÖRÖG Gyula, Kassa, főreáltanoda.
GYŐR sz. k. város, közönsége.
GYŐRFFY László. †

Digitized by Google

HADIK-BARKÓCZY Ilona grófnő, Pálóczon.
HAMAR Pál. †
HAYNALD Lajos, Kalocsa.
HEVES és Külső-Szolnok megye közönsége, Eger.
HOLDMEZŐ-VÁSÁRHELY sz. k. város közönsége.
HORVÁTH Elek, †
HORVÁTH Mihály, Budapest.
HUNFALVY Pál, Budapest.
HUSZÁR Imre, Budapest, VIII. sugárút 53.
IPOLYI Árnold, Beszterczebányán.
JÁSZAI prépostság.
JÁSZ-NAGY-KÚN-SZOLNOK-megye, Szolnok.
KANDÓ Kálmán, Budapest, Háznégyszög, Kovácsház.
Gr. KARÁCSONYI Guidó, Budapest, Krisztina-város s. p.
Gr. KÁROLYI György. †
Gr. KÁROLYI Gyula, Budapest.
Lipóczi KECZER Miklós, Kassa.
Br. KEMÉNY Gábor, Budapest.
KENDEFFY Árpád, Budapest, szervitatér, Teleky ház.
KERKÁPOLYI Károly, Budapest, IX. csillag-utcza 3.
KECSKEMÉT sz. k. város közönsége.
Kisteleki LÉVAY Henrik, Budapest, Ált. bizt. társ.
Ifj. KISS Miklós, Nagy-Becskerek.
KOLOZSVÁR sz. k. város közönsége.
KOMÁROM-vármegye közönsége, Komárom.
KOMÁROM sz. kir. város közönsége.
KOVÁCS Béla, Budapest.
KOVÁCS Eduárd, (Berzenczei) Homok.
KOVÁCS István, (Nagy-Ajtai). †
KOVÁCS Gyula, Budapest.
KOVÁCS Zsigmond püspök, Veszprém.
KŐVÁRY László, Kolosvár.
KRAJTSIK János, Nyitra.
KRUESZ Chrysostom, Győr-Szt.-Márton.
Gr. KÚN Kocsárd, Kolozsvár.
Gr. LÁZÁR Miklós, Kolozsvár.
LÉVAY Sándor. †
LIPOVNICZKY István, püspök, N.-Várad.
LIPTÓ megye közönsége, L.-Sz.-Miklós.
LÓNYAY Gábor, Budapest, V. bálvány-utcza 5.
Gr. LÓNYAY Menyhért, Budapest I. s. p.
LUKÁCS Móricz, Budapest, V. Angol királyné, II. 72.
MAJLÁTH György, Budapest, vár disztér Batthyányi h.

Digitized by Google

Gr. MAJLÁTH József. †
Br. MAJTHÉNYI László, Leszenyén.
MAROS-VÁSÁRHELY sz. k. város közönsége.
MÁRIÁSSY Ferencz, Markusfalva.
MÁRIÁSSY Tiborcz, Markusfalva.
Br. MEDNYÁNSZKY Dénes, Rakovicz (Nyitra m.)
MELCZER István, Budapest, vár uri-utcza 75.
MIHÁLOVITS József, bibornok érsek, Zágráb.
Gr. MIKÓ Imre, Kolozsvár. †
MILKOVITS Imre, P.-Szt.-Mihály.
MOSONY megye közönsége.
MURÁNYI Ignácz. †
NAGY Elek (Káli) Kolozsvár.
NAGY Ferencz, Jász-Berény.
NAGY József, Budapest, IV. korona-utcza 2.
Gr. NÁDASDY Lipót. †
Br. NYÁRY Alfons. †
Br. NYÁRY Albert, Budapest Ujvilág u. 1.
NYITRA megye közönsége, Nyitra.
NÓGRÁD megye közönsége, B.-Gyarmat.
Szerémi hg. ODESCALCHI Arthur, Bolhás.
PAUER János, Székes-Fehérvár.
PÁLFFY Sándor, Arad, Tököli tér 5.
PEST-megye közönsége, Budapest.
PESTY Frigyes, Budapest.
Gr. PÉCHY Manó, Budapest, Sebestyén-tér 3.
PÉCS sz. k. város közönsége.
POZSONY sz. kir. város közönsége, Pozsony.
POZSONY vármegye közönsége.
PULSZKY Ferencz, Budapest, Muzeum.
Br. RADVÁNSZKY Béla, Sajó-Kaza.
RADVÁNSZKY Károly, Sztárnya, Tornallya.
RÁTH György, Budapest, IV. korona-utcza 2.
REVICZKY-BAY Ilona, Puszta-Bagos, télen Debreczen.
Dr. RÓNAY Jáczint cz. püspök, Pozsony.
RÓZSAFY Antal, Budapest, IV. városháztér 6. III.
SAMASSA József érsek, Eger.
SCHUSTER Konstantin püspök, Kassa.
SCHLAUCH Lőrincz püspök, Szatmár-Németi.
Id. SIMON Elek. †
Ifj. SIMON Elek, Kolozsvár.
SIMOR János hg. primás, Esztergom. (200 frtos).
Br. SINA Simon, Bécs. †

Digitized by Google

SOMOGY vármegye közönsége, Kaposvár.
145. SOMOGYI Károly, Esztergom.
SOMSSICH Pál, Budapest, Országház.
SOPRONY sz. k. város közönsége.
SULYOK Mór, Temesvár.
SZABADKA sz. k. város közönsége.
150. SZABÓ Imre, püspök Szombathely.
SZALACSY Farkas, Vente.
SZANISZLÓ Ferencz. †
Gr. SZAPÁRY Géza, Budapest, IV. Szép-utcza s. p.
SZATHMÁR megye közönsége, Sz.-Német.
155. SZATMÁR-NÉMETI sz. k. város közönsége.
SZEGED sz. kir. város közönsége.
SZENDE Béla, Budapest, VIII. Stáczió-utcza 17.
SZENT-ANDRÁSSY Lajos, Eperjes.
SZEPES-megye közönsége, Szepes-Olaszi.
160. Gr. SZÉCHENYI Imre és Dénes, Horpács.
Gr. SZÉCHENYI János, Soprony. †
SZÉKES-FEHÉRVÁR sz. kir. város közönsége.
SZONTÁGH Pál, (nógrádi), Horpács.
SZÖGYÉNYI László, Budapest, V. bálvány-utcza 13.
165. SZMERCSÁNYI Emil, Tereske, Rétság.
TÁRKÁNYI Béla, Budapest.
Id. Gr. TELEKY Dokomos, †
Id. gr. TELEKY Géza, Budapest József-tér 1.
Gr. TELEKY Sándor, Nagy-Bánya.
170. TEMES vármegye közönsége, Temesvár.
TEMESVÁRI társaskör.
THALY Kálmán, Pozsony.
TISZA KÁLMÁN, Budapest, I. vár. min. eln. p.
TOLDY Ferencz, †
175. TOLNA megye közönsége, Szegzárd.
TOMORY Anasztáz, Gombán.
TORMA Károly, Kolozsvár.
TÓTH Lőrincz, Budapest, IX. Vas-u. 8.
TRENCSÉNY vármegye közönsége, Trencsény.
180. TURÓCZ vármegye közönsége. T.-Szt.-Márton.
TÜRR István, Budapest, V. Gizella-tér 5.
VAS vármegye közönsége, Szombathely.
B. VAY Béla, Zsolczán.
VOJNICS Jakab, Roglatica u. p. B.-Sz.-György.
185. B. WENCKHEIM BÉLA, Bécs.
WEISZ Bernát, Budapest IV. Deák-utcza 12.

Digitized by Google

WENZEL Gusztáv, Budapest.
B. WODIÁNER Albert, Budapest, IV. Deáktér.
ZALA megye közönsége, Z.-Egerszeg.
190. ZALKA János, püspök Győr.
Gr. ZAMOYSKI József, Motesicz u. p. Baán (200 frt.)
ZELENSZKY Róbert, Arad.
ZICHY Antal, Budapest, VIII. Muzeum u. 8.
Gr. ZICHY Nep. János, Budapest, VIII. Muzeum u. s. p.
195. Gr. ZICHY Károly, †
ZIRCZI apátság.

Az alapító-tagok száma, az alapító-választmányiakkal együtt: 196.

Digitized by Google

D) Évdijas tagok.

I. A magyar szent korona területén.

a) Magyarország.

Budapest:

Acsády Ignácz, *IV. Barátok tere, 7. I. P. N.*
Aggházy Gyula, *IV. Czukor. u. Elemi tanoda.*
Abafi Aigner Lajos, *IV. Váczi utcza 1.*
Alexander Bernát *VI. ker. áll. reált.*
Angyal Gyula, *II. Lipthay ház.*
Angyal József, *I. Vár uri u. 76.*
Dr. Arányi Lajos, *VI. Gyár u. 5.*
Athanaczkovich Konstantin, *IV. Sáros-fürdő.*
Ács Károly, *VIII. Bodzafa u. 27.*
Bakó István, *IV. Papnövelde.*
Dr. Ballagi Aladár, *Mária u. 10.*
Balogh Imre, *VIII. Muzeum u. 2.*
Ifj. Baloghi Baloghy István, *I. Vár, egy. nyomda.*
Balthazár Béla, *V. főút. 9.*
Barabás Samu, *VIII. Mária u. 7.*
Baráth Ferencz, *VIII. Sándor u. 10. II. 17.*
Barkassy Géza, *V. Fürdő u. 1.*
Barna Ferdinánd, *VIII. Muzeum.*
Baross Gábor, *VIII. Muzeum u. 5.*
Bartakovics Flóris, *IV. Kalap utcza 16.*
Bartalus István, *IV. Országút 28.*
Bartók Géza, *II. Lipót-utcza 21.*
Dr. Bánóczy József, *IV. Károly körut 54. I. em.*
Bárány Gyula, *I. Vár, Képezde.*
Bedő Albert, *V. hold u. 9.*
Beőthy Zsigmond, *IV. Aldunasor 23.*
Dr. Beőthy Zsolt, *ld. v.*
Berczik Árpád, *V. Ujvilág u. 14.*
Bereczky Sándor, *Sándor u. 20.*
Beretvás Endre, *IV. Váczi utcza Szentkirályi ház.*
Bernáth István, *Lipót u. 49.*
Berzeviczy Egyed, *IV. Angol királyné szálloda.*
Gr. Bethlen András, *VIII. Muzeum u. 2.*
Békefy Károly, *IV. Kegy. r. társháza.*
Békey István, *I. Vár, uri u. 62.*
Bélay Jenő, *VIII. József u. 24.*
Birly Lajos, *VIII. József u. 11.*
Blaskovits István, *VIII. Ősz utcza 28.*
Bobor Károly, *IV. Eszterházy u. 14.*
Bodnár Zsigmond, *Vas-utcza 13.*
Boér Sándor, *IX. Mészáros u. 3.*
Bognár József, *IX. Főutcza 14.*
Bogyó Károly, *IV. Lipót u. 46.*
Boncz Ferencz, *Stáczió u. 30.*
Bónis Samu, *V. Erzsébettér, B. Sina-ház.*
Bory Kálmán. *VIII. Stáczió u. 9.*
Boskó Lajos, *kir. dllamgymn.*
Bubics Zsigmond, *VIII. Muzeum.*
Budapesti állami főgymnasium, *Markó-utcza.*

Digitized by Google

Czorda Bódog, *Aldunasor 32.*
Dalmady Sándor, *IV. Vármegyeház.*
Danielik József, *Újpest, Liliom-utcza 9.*
Dániel Ernő, *Muzeum u. 2.*
Deák Farkas, ld. tk.
Dessewffy Kálmán, *IV. Nemzeti szálloda.*
Dr. Dévay Gyula, *IX. Csillag-utcza 10.*
Dobos József, *IV. Borz u. 7.*
Domaniczky István, *I. uri u. 62.*
Dosztál Gaudencz, *IV. Barátok épülete.*
Dregály Gyula, *I. Országház u. 111.*
Dux Adolf, *V. Bálvány-utcza 1.*
Elekes Pál, *IX. Üllői út 10.*
Emich Gusztáv, *ld. v.*
Br. Eötvös Loránt, *IV. Kecskeméti u. 6.*
Eötvös Sándor, *I. Verbőczy utcza 181.*
Erődi Harrach Béla, *VIII. zergeutczai reáltan.*
Erdélyszky Mihály, *IV. Ferenczieck bazára.*
Éber Nándor, *IV. Borz-utcza 3.*
Fabritius Károly, *ld. v.*
Farkas József, *IX. Calvintér 6.*
Farkas Sándor, *Hatvani utcza 2.*
Fehérváry Zsigmond, *IV. Pesti Napló szerk.*
Ferenczi Béla, *Sugárút 53.*
Dr. Ferenczy József, *IV. Kalap u. 9.*
Fercsák Károly, *IV. Egyetem.*
Fest Aladár, *Albrecht u. 159/a.*
Gr. Festetics Benno, *VIII. Ősz-utcza 29.*

50. Budapesti egyet. főgymnasium, *II. ker. új palota.*
Budapesti k. r. főgymnasium, *IV. Városháztér.*
Budapesti tanár-képezdei főgymnas. *IV. Egy. knyt.*
Budapesti ref. főgymn. ifjuság, *IV. Calvintér 6.*
Budapest II. kerületi állami főreáltanoda.
55. Budapesti VI. kerületi állami főreáltanoda.
Budapesti tudom. egyetem bölcs. kara.
Budapesti tud. és műegy. olv. kör.
Budapesti posta és távird. kör. *Új posta ép.*
Budapesti növend. papság egyh. irod. isk. *Egyetem.*
60. Budai casino, *I. vár, dísztér.*
Budai tanitóegylet, *II. N.-Medve u. 480.*
Burián László, *IV. Lipót u. 17.*
Busbach Péter, *V. Sas u. 6.*
Buzna Alajos, *II. Albrecht út 170.*
65. Buzogány Áron, *I. vár, Verbőczy u. 149.*
Cherven Flóris, ld. v.
Conlegner Károly, *V. 3 korona u. 16.*
Csanády György, *IV. Józseftér 4.*
Csánky Dezső, *IX. Üllői u. 18.*
70. Csaplár Benedek ld. v.
Gr. Csekonics Endre, *IV. Kecskeméti u. s. p.*
Csengey Endre, *IV. Józseftér 10.*
Csernátony Lajos, *V. Nádor u. 6.*
Csiky Kálmán, *IX. pipa u. 1.*
75. Csontosi János, *ld. v.*
Czobor Béla, *ld. v.*
80.
85.
90.
95.
100.

Digitized by Google

Findura Imre, *II. Főutcza 47. II. 9.*
Fogarassy János, *VII. Király-utcza 78.*
Forster Gyula, *VIII. Zerge u. 2.*
Förster Rezső, *IV. Egyetemtér 2. II. 37.*
Dr. Fraknói Vilmos, ld. v.
Frank Antal, *V. Árpád-utcza 6.*
Freund Károly, *IV. Rudolf-rakpart 9.*
Fülöp József, *IV. Megyeház.*
Fülöp Kálmán, *IV. Kalap u. 9.*
Füssy Tamás, *IV. Lövész u. 11.*
Gaal Ernő, *IV. Koronahg. u. 5.*
Gamauf György, *IV. Deáktér 1.*
Gervay Mihály, *IV. Lévay-ház.*
Gömöry Oszkár, *IV. Kalap u. 15.*
Görgey István, *IV. Koronahg. utcza 9.*
Gränzenstein Béla, *I. Pénzügym*
Gyárfás István ld. v.
Györffy Lajos, VIII. *Muzeum.*
György Endre, *IX. Havas u. 1.*
Győry Vilmos. *IV. Ev. paplak.*
Gyulai Pál, *VII. Sándor u. 17.*
Hajnik Imre, ld. v.
Halász Géza, *IV. Zöldfa u. 3.*
Hamburg Izidor, *IV. Szerviták ép. III. 34.*
Hampel József, ld. v.
Dr. Hatala Péter, *IV. Üllői ut 17.*
Hauser János, *IV. Egyetem.*
Hegedűs Ferencz, *IV. Városház tér 12.*
Dr. Hegedűs János, *I. Vár, országház-utcza 94.*
Dr. Hegedűs C. Lajos, *ld. v.*
Hegedűs Sándor, *VIII. Stáczió-utcza 80.*
Dr. Heinrich Gusztáv, *Akadémia.*
Hellebrandt Árpád, *V. Akadém. ktár.*
Henszelman Imre, ld. v.
Hidassy Kornél, *I. Vár, disztér 198.*
Hindy Árpád, *IV. Lipót-utcza 46.*
Hinka József, *VIII. Üllői út. 10/84.*
Hofer Károly, *VI. Gyár-utczai reáltanoda.*
Hoffmann Sándor, *I. uri u. 42.*
Dr. Horvát Árpád, ld. v.
Horváth Döme, *VIII. Vas-u. 15.*
Horváth Emil, *IV. Szervitatér 1. III. em.*
Horváth János, *IV. Ujvilág u. 9. I.*
Horváth Ignácz, VIII. *Muzeum.*
Hunfalvy János, *II. Vizív. Ilona-utcza s. h.*
Irmei Ferencz, *IV. Hatvani u. 4.*
Ivánka Zsigmond, *IV. Zöldfa-utcza 12.*
Jakab Elek, ld. v.
Jakobei Dezső, *II. Sárosfürdő.*
Cs. Jelenik Elek, *Kötő utcza 6.*
Joannovits György, *VII. Király-utcza 52.*
Kalmár Endre, *IV. Kegyr. társh.*
Kammerer Ernő, *VIII. Sándor-utcza 16.*
Kapra Sándor, *Istvántér 3.*
Kapy Ede, *I. vár, uri u. 43.*
Karacsay Gerő, *V. Bálvány u. 18.*
Karap Ferencz, *Sas-utcza 3.*
Karádi Krámer Nep. János, *I. Országház u. 139.*
Kassits Péter. *I. vár, régi postaépület.*
Kautz Gyula, *IV. Zöldfa utcza 42.*

Digitized by Google

Kállay Béni, *IV. Szervitatér 2. Gr. Teleky ház.*
Kámánházy Béla, *IX. Üllői ut 1.*
Kápolnai István, *IV. Molnár utcza 38.*
Károly Gy. Hugó, *VII. Hárfa-utcza 1.*
Kelemen Géza, *IV. Wurm-utcza III. 35.*
Br. Kemény István, *VI. Tigris szálloda.*
Kenessey Kálmán, *IV. Egyetem utcza 2.*
Keömley Pál, *I. vár, uri u. 19.*
Keresk. ifj. társulata. *VI. Szervita-épület.*
Dr. Kerékgyártó Árpád, *IV. Zöldfa-utcza 36.*
Kerékgyártó Elek, *VIII. Ősz utcza 24.*
Kerznár Endre, *I. Egy. nyomda.*
Kilian Frigyes, *IV. Váczi utcza.*
Kirchner Lajos, *IV. Lipót u. 10.*
Dr. Kiss Áron, *IX. Calvintér 6.*
Kis Béla, *IX. Calvintér 6.*
Kiss Gábor, *IV. Reáliskola.*
Kiss Lajos, *Mária-utcza 7. II. em. 20.*
Kiss Sándor, *IV. Lipót u. 33.*
Knoll Károly. *Akadémia.*
Kohn Sámuel, *VII. Holló u. 11.*
Kolbenheyer Ferencz, *IX. Mária utcza és üllői ut sarkán.*
Komjáthy Béla, *IV. Sebestyén-tér 3.*
Dr. Kovács Gyula, *IV. Városház-tér, Rottenbillerház.*
Kovács Kálmán, *Bp., Zrinyi u.3.*
Kovács Nándor, *I. államnyomda.*
Kozma Gyula. *II. Iskola u. 646.*
Könczei Károly, *VIII. Országház.*
Kövér Károly, *V. Széchenyi tér 1.*
Kramoliny Győző, IV. *Egyetem.*
Krausz Jakab, *IV. Deák-utcza, iparbank.*
Kugler N. János. *Váczi körut 6.*
Latkóczy Mihály, *I. Várszínház u. 218.*
Laurinyecz László, *VIII. Práter u 24.*
Lánczy Gyula, *V. Széchenyi-tér 4.*
Láng Károly, *I. uri u. 49.*
László Mihály, *IV. Hotel Garni.*
Lipovniczky Sándor, *IV. Hajó-utcza 1.*
Lipovniczky Vilmos, *IV. Zöldfa utcza. 20.*
M. k. országos levéltár, *I. Vár.*
Majthényi Szeleczky Mária. *IV. Magyarutcza s. h.*
Mandl Mór, *V. Rombach utcza II.. 4.*
Manó Szilárd, *IV. Tetley ker.*
Mándy Lajos, *Soroksári utcza, 11-ik sz. foly. 10. a.*
Marcsek Andor, *Mária utcza 64. sz. I. em. 9 a.*
Dr. Marczali Henrik, *VIII. Sándor u. 20.*
Masirevics Samu, *IV. Göröy udvar II. em.*
Markhot János, *Üllői út 1.*
Máriássy Aladár, *I. Vár, cult. minist.*
Marusák Pál, *IV. Egyetem.*
Máté Sándor, *VIII. Egyetemi ktár.*
Mészáros János, *IX. Üllöi u. 9.*
Mikó Bálint, *IX. Üllöi u. 3.*
Molnár Aladár, *IV. Országut 48.*
Molnár Imre, *IX. Só u. 5.*
Molnár István, *IV. Nádor utcza 27.*

Digitized by Google

Nagy Aladár, *IV. Kalap-utcza 1.*
Nagy Gyula, *VIII. József u. 11.*
Nagy Imre, ld. v.
Nagy Iván ld. v.
225. Németh Ignácz *II. főutcza 52. III.*
Némethy Kálmán, *IX. Ludovica akadémia.*
Némethy Lajos, *II. vizív. bombatér.*
Báró Nyáry Béla, *Kerepesi-ut 4.*
Báró Nyáry Jenő, ld. v.
230. Nyeviczkey József *IV. Mészáros utcza 2.*
Nyitray Gyula, *IV. Gyár u. 12.*
Hg. Odescalchi gr. Erdődy Valeria, *VIII. Sándor u. 25.*
B. Orbán Balázs ld. v.
Óváry Lipót, ld. v.
235. Paczolay János. *IV. Ujvilág-utcza 11.*
Panek Ödön. *IV. Kegyesrend. társh.*
Pap Dezső. *VII. Akáczfa u. 50.*
Dr. Pasteiner Gyula, *V. Zrinyi utcza 7.*
Z. Patachich József, I. *Verbőczy utcza 171.*
240. Dr. Pauler Gy. ld. v.
Dr. Pauler Tivadar, *IV. Lipót-utcza 42.*
Pápay Ignácz, *IV. Aldunasor 16.*
Pekár Imre, *Stáczió u. 25.*
B. Perényi Zsigmond. *Országház.*
245. Petrovics Ferencz, *II. gymnasium.*
Pettkó László, *IV. Bartók tere. 5. II. 6.*
Péchy Jenő, *VIII. Eszterházy utcza 2.*
Jagocsi Péterffy József, *IV. Király utcza 77.*
Pfeiffer Antal, *IV. Kegy. rend. társháza.*
250. Piry Czirjék, *IV. Bartók épülete.*
Pollacsek Sándor, *Deák Ferencz u. 12.*
Popovits Jenő *VIII. Sándor u. 25.*
Potenezsár József, *IX. Milegyetem.*
Prém József, *Budapest, Sugár ut. Képző p.*
255. B. Prónay Gábor, *V. Bálványutcza 16.*
Dr. Pulszky Ágost, VIII. *Muz.*
Dr. Pulszky Károly, VIII. *Muz.*
Br. Radvánszky Béla, *Józsefutcza 1.*
Radányi József, *I. vár, cult. m.*
260. Dr. Rajner Gyula, *IV. 3 koronautcza 14.*
Rapoch Jakab, *V. Séta u. 6.*
Rácz Géza. *IV. Bástya-utcza 9. 2. fsz.*
Reguly Lajos, *IV. Egyetem.*
Reichel György, *II. Csapláros utcza 422.*
265. Dr. Reinitz Adolf, *IV. Deákutcza 11.*
Dr. Ribáry Ferencz, *II. Fögymnasium.*
Römer Flóris F. ld. v.
Romy Béla, *II. Krisztina város, márvány-utcza 192.*
Rónay László, *IV. Eszterházy utcza 13.*
270. Rósa János, *IV. Szervitatér 1.*
Dr. Rostaházy Kálmán, *I. Krisztina város, pléb. tér.*
Röser Miklós, *IV. Országút 4.*
Rudnay Béla, *VIII. Mária u. 1.*
Salamon Ferencz, *ld. v.*
275. Samarjay Emil, *Nádor u. 16.*

Digitized by Google

Sasváry Ármin, *Athenaeum ép. P. N.*

Sebestyén Gyula, *VII. Gyár u. 7. III. 43.*

Sebestyén Pál, *IV. Magyar u. 37.*

Schneider János *VIII. Práter utcza 24.*

280. Sigray Pál, *IV. Országút 17.*

Simonyi Simon. *III. Császárfürdő.*

Sólyom Jenő, *IX. Soroksári u. 19. I. 19.*

Somhegyi Ferencz, *Kegy. rend. társháza.*

Somló Sándor, *IV. Nemzeti Szinház.*

285. Somoskeöy Antal, *VII. Kerepesi ut. Bazár.*

Gr. Somsich Iván, *IV. Zöldfa-utcza 24.*

Spelletich Bódog, *V. Rudolf rakpart 11.*

Spuller Lajos, *Kishíd u. 3.*

Steindl Imre, *IV. Kigyó u. 4.*

290. Stern Ábris, *V. Főut. 12.*

Stern Soma, *VI. Király u. 17.*

Suhajda János, *IV. Barátok tere 5.*

Szabó Albert, *VI. Sugárut 49.*

V. Szabó Antal, *I. vár, dísztér 76.*

295. Szabó Ede, *Budavár, uri u. 62.*

Szabó János, *V. Ferencz József-tér, Nákó-ház.*

Szabó József, *IV. Só u. 4.*

Szalay Imre, *IV. Ujvilág. u. 19.*

Szalay B. József, *I. vár, országház-utcza 94.*

300. Szalay Péter, *I. vár, uri utcza 18.*

Szana Tamás, *IV. Bástya utcza 18.*

Szádeczky Lajos, *IV. Váczi körut. 2. I.*

Szász Károly, *I. vár, uri u. 28.*

Szt.-István-társulat, *IV. Lövészutcza 11.*

305. Szentkirályi Mór. *VIII. Ószutcza 7.*

Szentpály Jenő, *Üllői ut 1.*

Szilády Áron, *IV. Hatvani utcza 10.*

Szilágyi Sándor, ld. tk.

Id. Szinnyei József, *IV. Egyet. knyvtár.*

310. Ifj. Szinnyei József, *IV. Egyet. knyvtár.*

Szitányi Bernát, *V. Nádor-utcza 17.*

Szitányi Izidor, *V. Nádor-utcza 16.*

Dr. Szlávy Olivér, *IV. Váczi utcza 1.*

Szűry Dénes, *I. vár, uri u. 22.*

315. Tabódy Jenő, *VIII. Mária utcza 199.*

Dr. Takács Lajos, *V. Erzsébet-tér 3.*

Tanárky Gedeon. ld. v.

Tankó János, *VIII. Zerge-utczai redőltan.*

Teleszky István, *Sugárut 2. II. emelet.*

320. Télfy Iván, *VIII. Pannonia szálloda.*

Téry Ödön, *II. Alsó-főutcza 46.*

Thallóczy Lajos, ld. tk.

Than Károly, *IX. Régi füvészkert.*

Theisz Gyula, *IX. Egyetemtér, 2. II. 37.*

325. Tipray Tivadar, *VIII. Muzeum.*

Digitized by Google

Tisza Kálmánné, *Vár, min. eln.*
Tóbel Ágoston, *VIII. Reáliskola.*
Toldy István, *V. Üllöi ut, 4.*
Toldy László, *I. Tabáni plébánia.*
Tomásek Thekla, *VI. Gyár-utcza, 3. III. 11.*
Topán Sándor, *IX. Fövámház. II. 35.*
Tóth Elek, *IV. Valéria u. Thonet udvar.*
Tóth Jenő, *Viziv. Föutcza, 105.*
Tóth László. *VIII. Sándor u. 9.*
Tóth Vilmos, *IV. Mihalek szálloda.*
Tölgyi Gyula, *VIII. ker. föredált.*
Török József, *VII. Királyutcza. 9.*
Török Sándor, *VII. Király u. 7.*
Törs Kálmán. *Hon szerk.*
Töry Gusztáv, *vár, diszlér, 12.*
Ullmann Adolf, *V. Erzsébetlér 3*
Ullmann Károly, *Ált. bizt. társ.*
Unger Ferencz, *VIII. Stáczió-utcza 25.*
Ürmössy Miklós, *I. vár, min. elnökség.*
Vajda Gyula *II*. *Kegyes rend. társháza.*
Varázséji Gusztáv, *VIII. Muzeum.*
Vargha Otto, *IV. Iskola u. 686.*
Vargay Kálmán, *IV. Magyar-utcza 34. I. em.*
Vasváry Benő, *VIII. reáltanoda.*
Vámossy Mihály, *VIII. József-utcza 7.*
Várady Antal, *II. Reáltanoda.*
Várady Gábor, *V. Sugárút 47.*
Városy Tivadar, *I. Vár, diszlér 16. sz.*
Vécsey Tamás, *IV. Múzeum körút, Móricz ház.*
Végh Arthur, *IV. ker. Takarékpénztár.*
Vincze Gábor, *Csillag-utcza 10.*
Visi Imre, *VIII. Gyöngyfyuk-utcza 11.*
Visolyi Gusztáv, *VIII. Muzeum-utcza 8.*
Visontay János, *V. Vadász-u. 24.*
Vlád Alajos, *IV. Havas-utcza 1.*
Waltherr Géza, *IV. Kecskeméti-ut (Károlyi p.)*
Weinberger Jenő, *IV. Egyetem.*
B. Wodiáner Béla, *VIII. Stáczió-utcza 17.*
Wlassich Gyula, *IV. Deák-u. 14.*
Wurmb Imre, *IV. Egyetem.*
Zák R. József, *IV. Képiró u. 4.*
Gr. Zichy Béla, *VIII. Muzeum-utcza 5.*
Gr. Zichy Jenő, *I. vár, Verbőczy utcza s. p.*
Zombat Gyula, *I. vár, Verbőczy utcza 168.*
Zsigmond Boldizsár, *VIII. József u. 22.*
Zsilinszky Mihály, ld. v.
Zsivora György, *VIII. Kerepesi-ut 5. I. em.*

=372.

Abauj-megye.

Baross László, *Kassa, föutcza 14.*
Bolkay Vilmos, *Kassa.*
Bulyi Dezső, *Kassa.*
Csoma József, *Devecser, (Forró.)*
Gedeon Gellért, *Nádasd, Zsadány.*
Gr. Hadik Endre, *Kassa, föut 50.*
Kassai jogakadémia.
Kassai premontrei főgymnasium.
Kassai pr. főgymnasiumi önképző kör.

Digitized by Google

Kassai áll. főreáltanoda.
Kolacskovszky Elza, *Kassa.*
Klimkovics Béla, *Kassa.*
Myskovszky Viktor, *Kassa.*
Semsey Ádám, *Kassa.*
Sidelsky Gyula, *F.-Vadász.*
Szentimrey Elek, *Krasznyik-Vajda (Sepsi.)*
Tomka Mór, *Kassa.*
Tutkó József, *Kassa.*
Gr. Vay Tihamér, *F.-Vadász.*

=19.

Arad-megye.

Aradi első ipartársulat.
Aradi kir. gymnasium.
Blau Jakab, *Arad, főtér, Vaskapu.*
Hintermayer Ágoston, *Arad.*
Gr. Károlyi Tibor, *Mácsa.*
Kéry Imre, *Boros-Sebes.*
Ifj. Kristyory János, *Arad.*
Krivány János, *Arad.*
Márki Sándor, *Arad, főtér 12.*
Nagy Sándor, *Arad.*
Palágyi Károly, *Uj-Szent-Anna.*
Polgár János, *Arad.*
Szál Árpád, *Arad, főtér 12.*
Szoszna Ignácz, *Arad, főtér 49.*
Török Gábor, *Dézna.*
Varga Ferencz, *Gyorok.*
Varjassy József, *Arad.*

=17.

Árva-megye.

Abaffy Ágost, *F.-Lehota.*
Demkó Kálmán, *Trsztina.*
Dobák Antal, *Árva-Várallya.*
Kubinyi Miklós, *Árva-Várallya.*
Matyuga Emil, *A.-Kubin.*
Panyák Tivadar, *Trsztina.*
Pirontsák István, *Trsztina.*
Richlek Alajos, *Trsztina.*
Szmrecsányi Dárius, *K.-Bisztrecz.*
Várzely János, *Trsztina.*

=10.

Baranya-megye.

Bíró Mór. *Pécs.*
Bors Emil, *Pécs.*
Casino, *Dárda.*
Deutsch Lipót, *Mohács.*
Forster Antal, *Mohács.*
Földváry Ákos, *Pécs.*
Makay Dezső. *Mohács.*
Pécsi joglyceum.
Pécsi kir. főgymnasium.
Pécsi m. k. állami főreáltanoda.
Polgári társaskör, *Vörösmart.*
Szeredy József, *Pécs.*
Szilágyi Ferencz, *Dárda.*

=13.

Bars-megye.

Bodó Lipót. *Nagy-Szelezsény.*
Bolemann Ede, *Léva.*
Bolemann István, *Győröd.*
Chabada József, *Körmöczbánya.*
Gódor Gyula, *Ar.-Maróth.*
Gyurgyik Gyula, *Körmöczbánya.*
Havas Béla, *Körmöczbánya.*
Katona Gyula, *Ar.-Maróth.*
Klobusiczky János, *Zsilva-Ujfalu (Verpelét.)*
Kónya József, *Léva.*
Kosztolányi Aurél, *Aranyos-Maróth.*
Körmöczbányai főreáltanoda.
Križko Pál, *Körmöczbánya.*
Lenner Emil, *Körmöczbánya.*
Majláth Imre, *Nagy-Kereskény (Léva.)*
Migazzi-Marczibányi Antónia gfnő. *Ar.-Maróth.*

Digitized by Google

Nagy N. János, *Verebély.*
Rédeki István, *Ar.-Maróth.*
Ribiánszky Adolf, *Léva.*
20. Simonyi Ignácz, *Bars-Szt.-Kereszt.*
Vály Béla, *Ar.-Maróth.*
Waiger János, *Léva.* =22.

Bács-Bodrog t. e. megye.

Baja sz. kir. város.
Bajai k. főgymnasium.
Dregán Péter, *Baja.*
Daku Sámuel, *Pacsér.*
5. Falcione Nándor, *Zombor.*
Iványi István, *Szabadka.*
Szabadkai főgymnasium.
Újvidéki kir. főgymnasium.
Zombori államgymnasium.
=9.

Bereg-megye.

Abonyi Emil, *Ardó, Bereg-Szász.*
Beregszászi polgári fitanoda.
Bloksay István, *Déda (u. p. Beregszász.)*
Lehoczky Tivadar, *Munkács.*
5. Morvay Pál, *S.-Oroszi u. p. Bereg-Szász.*
Munkácsi államgymnasium.
Olsavszky Jenő, *Beregszász.*
Péchy Endre, *Beregszász.*
Tajnel Ödön, *Beregszász.*
10. Várady József, *Izmyéte.*
=10.

Békés-megye.

Békés-csabai casinó.
Csánky Béla, *Szeghalom.*
Félix Ákos, *Békés-Csaba.*
Grótz Béla, *Csorvás.*
5. Haan Lajos, *Békés-Csaba.*
Hajóssy Ottó, *Békés-Gyula.*
Hegedüs József, *T.-Komlós.*
Justh Gyula, *Békés-Gyula.*
Mihályfy József, *Szarvas.*
10. Id. Mogyoróssy János, *Békés-Gyula.*
Sipos Sándor, *Szarvas.*
Stark Adolf, *Békés-Csaba.*
Szarvasi ev. ifjuság önk. köre.
Szomora Bertalan, *Békés-Csaba.*
15. Uhrinyi István, *Békés-Csaba.*
Varságh Béla, *Békés-Csaba.*
Zsilinszky Endre, *Békés-Csaba.*
=17.

Bihar-megye.

Andrássy János, *Nagy-Várad.*
Bihari ref. egyház könyvtára, *Nagy-Várad.*
Bihari tört. és rég. társulat, *Nagy-Várad.*
Ifj. Bölöni Sándor, *Nagy-Várad.*
5. Bunyitay Vincze, *Bélfenyér (Tenke.)*
Bük László, *Tóti.*
Cséplő Péter, *N.-Várad.*
Fodor Sándor, *Szerep.*
Hegyessy Márton, *N. Várad.*
10. Horovitz Lipót, *Nagy-Várad.*
Dr. Hoványi Lajos, *Nagy-Várad.*
Kudelka József, *Nagy-Várad.*
Kutsovszky Lajos, *N.-Várad.*
Kümmer Henrik, *N.-Várad.*
15. Kürthy János, *N.-Várad.*
Lázár Miklós, *N.-Várad.*
Mayer Ágost, *N.-Várad.*
Nagy-váradi jogakadémia.
Nagy-váradi prem. r. főgymnas.
20. Nagy-váradi állami főreált.
Nogáll János, *N.-Várad.*
Nogell István, *N.-Várad.*
Racsek János, *N.-Várad.*
Sinkovics József, *N.-Várad.*
25. Treleczky József, *N.-Várad.*

Digitized by Google

Walkovszky Miklós, *N.-Várad.*
Winkler József, *N.-Várad.*
Zilahy Lajos, *N.-Várad.*

=28.

Borsod-megye.

Butykay József, *Miskolcz.*
Gr. Dessewffy Egyed, *Vatta, (Ábrány.)*
Dobóczky János, *Szihalom.*
Folténvi János, *Alsó-Ábrány.*
5. Horváth Lajos, *Miskolcz.*
Kandra Kabos, *Hejő-Bába, u. p. Verpelét.*
Karbula Emil, *Ónód, per Ládháza.*
Kőszöghy Miklós, *M.-Kövesd.*
Kún Pál, *Miskolcz.*
10. Máriássy László, *Sennye.*
Miskolczi min. gymnasium.
Nemes József, *Sajó-Szöged.*
gr. Péchy Constans, *A.-Ábrány Darócz.*
Serfőző József, *Miskolcz.*
15. Szabó Károly, *Miskolcz.*
Török Sándor, *Miskolcz.*

=16.

Brassó-megye.

Dr. Zerich Tivadar, *Brassó.*

=1.

Csanád-megye.

Lonovics József, *Dombegyháza.*
Makói casinó.
Szász Lajos, *Batonya.*

=3.

Csik-megye.

Csiszér János, *Csik-Somlyó.*
Felméri Albert, *Csik-Szereda.*
Imecs Fülöp Jákó, *Csik-Somlyó.*
Szász Károly, *Csik-Somlyó.*

=4.

Csongrád-megye.

Bagi Gerő, *Csongrád.*
Bauer Simon, *Szeged.*
Draskóczy Lajos, *H.-M.-Vásárhely.*
Futó Mihály, *Hódmező-Vásárhely.*
5. Gelléri Mór, *Szeged.*
Göcz János, *Szeged.*
Gőőz István, *Hódm.-Vásárhely.*
Halmi János, *Hódm.-Vásárhely.*
Hoffer Endre, *Szeged.*
10. Ipar-egylet, *H.-M.-Vásárhely.*
Karancsi Dániel, *H.-M.-Vásárhely.*
Kátay László, *Szeged.*
Kiss Gusztáv, *Hódmező-Vásárh.*
Kovács Albert, *Szeged.*
15. Özv. Kovács Ferenczné, *Szeged.*
Kovács János, *Hodmező-Vásárhely.*
Krikay Gusztáv, *Szeged.*
Lévay Ferencz, *Szeged.*
Magyar Gábor, *Szeged.*
20. Mayer Béla, *Szeged.*
Mészáros Nándor, *Szeged.*
Oláh Imre, *Hódmező-Vásárhely.*
Pák Boldizsár, *Gyulamező, T.-Komlós.*
Reizner János, *Szeged.*
25. Szarvady Lajos, *Szeged.*
Szegedi gymn. önképző kör.
Szegedi főreáltanoda.
Szegedi főreált. ifjuság.
Szendrőy János, *Szeged.*
30. Szeremley Sámuel, *Holdmező-Vásárhely.*
Szentes városi polg. fitanoda.
Tóth Antal, *Szeged.*
Undy László, *Szeged.*

Digitized by Google

Vásárhelyi (Holdmező) casinó.
Vásárhelyi (Holdmező) ref. lyc. könyvtár.
Vásárhelyi (Holdmező) ref. tan. könyvtára.

=36.

Esztergom-megye.

Dankó József, *Esztergom.*
Esztergom sz. kir. város könyvtára.
Esztergomi érs. főgymnasium.
Esztergomi főszék. egy. ktár.
Homolay János, *Esztergom.*
Knauz Nándor, *Esztergom.*
Majer István, *Esztergom.*
Nedeczky Gáspár, *Dömös, u. p. P.-Maróth.*
Pór Antal, *Esztergom.*
Szájbély Henrik, *Esztergom.*
Venczell Antal, *Esztergom.*

=11.

Fehér-megye.

Bezerédy Pál, *Székes-Fehérvár.*
Borostyán Sándor, *Sz.-Fehérvár.*
Fehérvári (Székes) »Vörösmarti« kör.
Fehérvári (Székes) gymn. önképző kör.
Fittler Béla, *Székes-Fehérvár*
Hamzus Gellért, *Székes-Fehérvár.*
Havranek József, *Székes-Fehérvár.*
Holdházy János, *Alcsút.*
Kempelen Imre, *Székes-Fehérvár.*
Kuliffay Adolf, *Ercsi.*
Dr. Laky Mátyás, *Sz.-Fehérvár.*
Matuska János, *Sz.-Fehérvár.*
Mészáros Amánd, *Székes-Fehérvár.*
B. Miske Imre, *Bodajk.*
Szűcs Sándor, *Székes-Fehérvár.*
Végh István. *Vereb* (*Pázmánd.*)
Gr. Zichy Ödönné, *Láng u. p. Székes-Fehérvár.*
Zombat István, *Ercsi.*

=18.

Alsó-Fehér-megye.

Kis Bálint, *Magyar-Igen.*
Nagy-Enyedi főtanoda.
Mihályi Béla, *Gyula-Fehérvár.*
Tóth Ferencz, *Nagy-Enyed.*
Török Antal, *Nagy-Enyed.*

=5.

Gömör-megye.

Ifj. Badínyi Gyula, *R.-Szombat.*
Beke László, *R.-Szombat.*
Broncs István, *R.-Szombat.*
Czékus István, *Rosnyó.*
Dancs László, *Kövecses.*
Dienes Péter, *Nagy-Röcze.*
Dobay Vilmos, *Dobsina.*
Ebeczky Emil, *E.-Bást* (*Ajnácskő.*)
Fáy László, *Nyustya.*
Groó Vilmos, *R.-Szombat.*
ifj. Hevesy Bertalan, *R.-Szombat.*
Kriston László, *R.-Szombat.*
Kubínyi Aladár, *R.-Szombat.*
B. Luzsénszky Henrik, *Osgyán.*
Mesko Sámuel, *Dobsina.*
Mihalik Dezső, *N.-Röcze.*
Mikulik József, *Dobsina.*
Mikovits Ferencz, *R.-Szombat.*
Nátafalussy Kornél, *Rosnyó.*
Báró Nyáry Sándor, *Jánosi u. p. Rima-Szombat.*
Ponti Kelemen, *Rosnyó.*
Rozsahegyi kegyesrendi társház.
Rozsnyai kanonokrendi társház.
Rozsnyai kath. gymn.

Digitized by Google

25. Sárkány Imre, *Jánosi, u. p. Rima-Szombat.*
Szentpétery Sámuel, *Pelsőcz.*
Sziklay Ede, *Rosnyó.*
Szoboszlay Ferencz, *R.-Szombat.*
Szontágh Bertalan, *R.-Szombat.*
30. Szontágh József, *Rozsnyó.*
Sthymmel Sámuel, *Rozsnyó.*
Terhes Pál, *Rima-Szombat.*
Vavrek Richárd, *Rozsnyó.*

=38.

Győr-megye.

Abday Asztrik, *Győr.*
Ballay Valér, *Győr-Szt.-Márton.*
Ebenhöch Ferencz, *Győr.*
Francsics Norbert, *Győr.*
5. Fuchs Bonifácz, *Győr-Szt.-Márton.*
Győri jogakadémia.
Győri kir. főreáltanoda.
Hahnenkamp Sándor, *Győr.*
Horváth Lajos, *Győr.*
10. Jeney Ernő, *Győr-Szt.-Márton.*
Kis István, *Győr-Szemere.*
Gr. Khuen-Héderváry Károly, *Hédervár. (Győr.)*
Kreskay Antal, *Győr-Sziget.*
Novák Antal, *Győr.*
15. Dr. Szely Lajos, *Győr.*
Szentimrey Márton, *Győr-Szt.-Márton.*
Szombathy Ignácz, *Győr.*
Sztachovits Remig, *Győr-Szt.-Márton.*
Vaszary Kolos, *Győr.*
20. Villányi Szaniszló, *Győr.*

=20.

Hajdú-megye.

Adler Samu, *H.-Szoboszló.*
Balogh Ferencz, *Debreczen.*
Barna Mihály, (*Mellékhez*) *Debreczen.*
Bihari Kálmán, *H.-Szoboszló.*
5. Özv. Darvas Albertné, *Debreczen.*
Debreczeni ref. főiskola olvasóegylete.
Fazekas Sándor, *Debreczen.*
Géresy Kálmán, *Debreczen.*
Kiszelák Sándor, *Nádudvar.*
10. László Gyula, *Debreczen.*
Lenthe Gusztáv, *H.-Szoboszló.*
Lugossy József, *Debreczen.*
Nagy Elek, *Debreczen.*
Pápai Pál, *Debreczen.*
15. Révész Imre, *Debreczen.*
Reviczky József, *P.-Bugos*, (V. *Pércs.*)
Szombathy János, *Debreczen.*
Trocsányi Imre, *H.-Szoboszló.*

=18.

Háromszék-megye.

Kantai r. k. algymnasium.
Sepsi-Szent-Györgyi Mikó-tanoda.
Szíjártó Izidor, *Kanta.*
Vasady Gyula, *Imecsfalva.*

=4.

Heves-megye.

Balás Ignácz, *Gyöngyös.*
Bydeskuthy Gyula, *Eger.*
Dolánszky Alajos, *Felső-Tárkány, Eger.*
Egri casino.
5. Egri érs. joglyceum.
Egri kath. főgymnasium.
Egri növendék papok magyar iskolája.
Eperjessy János, *Kápolna.*
Fekete Ferencz, *Eger.*

Digitized by Google

10. Ferenczy Imre, *Eger.*
Gyöngyösi kath. nagygymn.
Hubert János, *Eger.*
Kállay Iván, *Eger.*
ifj. Káplány József, *Heves.*
15. Kanizsay Károly, *Tisza-Örs* (*Tisza-Igar.*)
Kovacsóczy István, *Eger.*
Lengyel Miklós, *Eger.*
Ludányi Antal, *Ábrány.* (*Eger.*)
Miskovics Elek, *Eger.*
20. Pánthy Endre, *Eger.*
Párvy Sándor, *Eger.*
Pásztói olvasó-egylet.
Pázmán Alajos, *Maklár.*
Sperlágh József, *Hatvan.*
25. Széky Péter, *Tisza-Igar.*
Szvorényi József, *Eger.*
Villecz Ágoston, *Eger.*
Zsendovics József, *Eger.*
=28.

Hont-megye.

Dessewffy Gyula, *Paldstok.*
Divald József, *Selmeczbánya.*
Gr. Gyürky Medárd, *Szelény.*
Ormay Ármin, *Selmeczbánya.*
5. Plachy Bertalan, *Korpona.*
Selmeczbányai kath. nagygymnasium.
Zmeskál Lajos, *Sipék.* (*Selmeczbánya.*)
=7.

Hunyad-megye.

Barcsay László, *Déva.*
Dévai alreáltanoda.
Gergelyffy Tamás, *Déva.*
Br. Jósika Géza, *Branyicska.*
5. König Pál, *Déva.*
Dr. Sólyom-Fekete Ferencz, *Déva.*
Tornya Sándor, *Vajda-Hunyad.*
=7.

Jász-Nagy-Kún-Szolnok-megye.

Áray Károly, *Jász-Berény.*
Baksay Sándor, *Kún-Szt.-Miklós.*
Balássy Ferencz, *T.-Szent-Miklós.*
Bittera Tivadar, *K.-Szt.-Márton.*
5. Darvas Gábor, *Kardszag.*
Debreczeni János, *Kardszag.*
Doba István, *K.-Szt.-Márton.*
Domonkos Mihály, *Tisza-Roff.*
Elek Salamon, *Szelevény, u. p. Csép.*
10. B. Fechtig Imre, *T. Ugh.* (*Csép.*)
Gróf Lajos, *K.-Szt.-Márton.*
Győry Lajos, *Kis-Ujszállás.*
Hajdú Ignácz. *Turkeve.*
Halassy Lőrincz, *D.-Ványa.*
15. Hornyák Endre, *Jász-Ladány.*
Jászberényi főgymnasium.
Kuncze Imre, *T.-Szt.-Miklós.*
Lippay Lajos, *Jász-Berény.*
Magyary Kossa Sámuel, *Tisza-Roff.*
20. Mocsáry István, *Jász-Berény.*
Mócsy László, *T.-Szent-Miklós.*
Némedy testvérek, *Kún-Szent-Márton.*
Petrovay György, *N.-Körü, u. p. Fegyvernek.*
Pivovárszky Ágost, *Tisza-Roff.*
25. Polgár József, *Fegyvernek.*
Polgár Mihály, *T.-Szt.-Miklós.*
Riess Lajos, *T.-Roff.*
Rózsa Imre, *P.-Kúnhalom.*
Schweiger Lajos, *Istvánháza,* (*K.-Szt.-Márton.*)
30. Szél Farkas, *Kardszag.*
Szolnoki casino.
Szűcs Károly, *T.-Szt.-Miklós.*
Tóth István, *K.-Szt.-Márton.*
Túrkevi casino.
35. Varga Emil, *Szolnok.* =35.

Digitized by Google

Kolozs-megye.

Andraschowszky Adolf, *Kolozsvár.*
Balogh Tamás, *Kolozsvár.*
Br. Bánffy Béla, *Szent-Mihály. (Kolozsvár.)*
Csernátoni Gyula, *Kolozsvár.*
5. Dr. Csiky Victor, *Kolozsvár.*
Domokos István, *Kolozsvár, belközép-utcza, gr. Mikó ház.*
Dorgó Albert, *Kolozsvár.*
Ferencz József, *Kolozsvár.*
Finály Henrik, *Kolozsvár.*
10. Gergely Samu, *Kolozsvár.*
Hajdú Ferencz, *Kolozsvár.*
Dr. Hőgyes Endre, *Kolozsvár.*
Dr. Jenei Victor, *Kolozsvár.*
Br. Jósika Leo, *Kolozsvár.*
15. Br. Jósika Sámuel, *Zentelke, u. p. B.-Hunyad.*
Kolozsvári Antal, *Ajton, u. p. Kolozsvár.*
Kolozsvári Sándor, *Kolozsvár.*
Kolozsvári kegyr. főgymnasium.
Kolozsvári reform. coll. tanári kar.
20. Kolozsvári ref. collegium ifjusága.
Kolozsvári kör.
Mikó Sándor, *Kolozsvár.*
Nagy József, *Kolozsvár, Egyetem.*
Nagy (Várfalvi) János, *Kolozsvár.*
25. Nemes Elek, *Kolozsvár.*
Dr. Ossikovszky József, *Kolozsvár.*
Paget János, *Kolozsvár.*
Rucska János, *Kolozsvár.*
Sámi László, *Kolozsvár.*
30. Sándor József, *Kolozsvár.*
Szabó Gyula, *Kolozsvár.*
Szabó Károly, *Kolozsvár.*
Szentmarjay Dezső, *B.-Hunyad.*
Székely József, *Kolozsvár, Egyetem.*
35. Szigeti Miklós, *Kolozsvár.*
Solymosi Endre, *Kolozsvár.*
Soó Gáspár, *Kolozsvár.*
Tóth Zsigmond, *Kolozsvár.*
Wertán Pál, *Kolozsvár.*

=39.

Komárom-megye.

Kis Ernő, *Tata.*
Komáromi b. r. gymnasium.
Loskay Placid, *Révkomárom.*
Morva Miklós, *Héreyh.*
5. Paál Lajos, *Tata.*
Panghy Özséb, *Révkomárom.*
Rényi György, *Tata.*

=7.

Krassó-megye.

Dr. Fekete Alajos, *Lugos.*
Lugosi főgymnasium.

=2.

Kraszna-megye.

Incze Károly, *Zovány.*

=1.

Liptó-megye.

Andaházy Géza, *Bölcsháza, u. p. Liptó-Szt.-Miklós.*
Baán Bertha, *Nádasd, Liptó-Szt.-Miklós.*
Lányi Bertalan, *L.-Szt.-Miklós.*
Majláth Béla, *Liptó-Szent-Miklós.*
5. Pongrácz György, *Andrásfalu, Liptó-Szent-Miklós.*
Rózsahegyi k. r. algymnasium.

Digitized by Google

Szentiványi Barna, *Liptó-Szent-Miklós.*
Szentiványi Márton, *Liptó-Szent-Miklós.*
Szmrecsányi Arisztid, *Szmrecsány, u. p. Liptó-Szt.-Miklós.*
10. Vikolinszky Dániel, *Rózsahegy.*

=10.

Egyesült-Maros-Torda-megye.

Antal László. *Maros-Vásárhely.*
B. Bálintith József, *Nagy-Ernye.*
Bihary Sándor, *Maros-Vásárhely.*
Csongvay Lajos, *M.-Vásárhely.*
5. Deák Lajos, *Maros-Vásárhely.*
Ev. ref. főtanoda, *M.-Vásárhely.*
Gyarmathy Soma, *Maros-Vásárhely.*
Gyárfás József, *M.-Vásárhely.*
Kakucsy Elek, *Maros-Vásárhely.*
10. Kerekes Sámuel, *M.-Vásárhely,*
Kovács Ferencz, *M.-Vásárhely.*
Lázár Ádám, *M.-Vásárhely.*
Ifj. Peteley István, *Maros-Vásárhely.*
Pogány Károly, *Maros-Vásárhely.*
15. Sándor Kálmán, *Maros-Vásárhely.*
Szentiványi Kálmán, *Maros-Vásárhely.*
Id. gr. Teleki Sámuel, *Maros-Vásárhely.*

=17.

Máramaros-megye.

Baligó János, *Marmaros-Sziget.*
Fejér Bertalan, *Marmaros-Sziget.*
Hetényi Kálmán, *Marmaros-Sziget.*
Kornfeld Frigyes, *Maramaros Sziget.*
5. Kricsfaludy Vilmos, *Marmaros-Sziget.*
Marmaros-szigeti kath. algymnasium.
Marmaros-szigeti tanitóképezde tanári kara.
Nyegre László, *Ökörmező.*
Sárhegyi Lajos, *M.-Sziget.*
10. Szabó József, *Marmaros-Sziget.*
Szilágyi István, *Marmaros-Sziget.*
Szőllősy Antal. *Marmaros-Sziget.*
Urányi Imre, *Marmaros-Sziget.*

=13.

Nagy-Küküllö-megye.

Fogarasi Albert, *Segesvár.*
Gróf Haller János, *Héviz, u. p. Kőhalom.*
Mihály Lajos, *Segesvár.*

=3.

Mosony-megye.

Gr. Batthyányi József. *M.-Óvár.*
Bikkessy K. Béla, *M.-Óvár.*
Major Pál, *Magyar-Óvár.*
Magyar-óvári kath. kis gymn.
5. Dr. Rodiczky Jenő, *M.-Óvár.*
Sziklay Antal, *M.-Óvár.*

=6.

Nógrád-megye.

Andrássy János, *B.-Gyarmat.*
Chikán Mihály, *B.-Gyarmat.*
Domján Pál. *B.-Gyarmat.*
Garam Jenő, *Balassa-Gyarmat.*
5. Harmos Gábor, *B.-Gyarmat.*
Háger Sándor, *B.-Gyarmat.*

Digitized by Google

Horváth Danó, *B.-Gyarmat.*
Jakobovics József, *B.-Gyarmat.*
Dr. Jeszenszky Sándor, *B.-Gyarmat.*
10. Kacskovics Jenő, *B.-Gyarmat.*
Kubinyi Ferencz, *Kóvár.*
Losonczi államgymnasium.
Losonczi tanitóképezde.
Madách Károly, *B.-Gyarmat.*
15. Neumann Ernő, *B.-Gyarmat.*
Némethy Kálmán, *B.-Gyarmat.*
Okolicsányi János, *B.-Gyarmat.*
Pintér Sándor, *Szécsény.*
Radnay Ferencz, *Zsély.*
20. Reményi Károly, *B.-Gyarmat.*
Szabó János, *B.-Gyarmat.*
Simonyi Kálmán. *B.-Gyarmat.*
Sréter Alfréd, *Surány.*
Steiner Gábor, *B.-Gyarmat.*
25. Tersztyánszky István, *Szécsény.*
Újhelyi Boldizsár, *B.-Gyarmat.*
Wágner István, *B.-Gyarmat.*
=27.

Nyitra-megye.

Adamovits Bálint, *Nyitra.*
Babóthy Olivér, *Nyitra.*
Bacskády Károly, *Ghymes.*
Dr. Bangha Sándor, *Nyitra.*
5. Bartos József, *Nyitra.*
Gr. Berchtold László, *Surány,* (*Érsek-Ujvár.*)
Gr. Berényi Ferencz, *Bodok,* (*Pereszlény.*)
Dr. Bobok József, *Nyitra.*
Bohunka Géza, *Nyitra.*
10. Bossányi József, *Nyitra.*
Budaváry József, *Nyitra.*
Büttner Géza, *Nyitra.*
Chocholus Bálint, *Nyitra.*
Crausz Ödön, *Nyitra.*
15. Crausz Vincze, *Nyitra.*
Csacskó István, *Nyitra.*
Csillaghy György, *Nyitra.*
Dr. Csősz Imre, *Nyitra.*
Dingha Mrpád, *Nyitra.*
20. Dombay Gyula, *Nyitra.*
Drexler Ignácz, *Nyitra.*
Endrődy Gyula, *Nyitra.*
Gr. Esterházy István, *Ujlak,* (*Nyitra.*)
Érsek-ujvári kath. algymnas.
25. Fesztoráczy Géza, *Nyitra.*
Fonyó Gyula, *Nyitra.*
Gr. Forgách Károly, *Ghymes, Nyitra.*
Franzen Alajos, *Szakolcza.*
Frideczky Timót, *Kápláth* (*Galgócz.*)
30. Germanecz Károly, *Csitár,* (*Nyitra.*)
Gond Ignácz, *Nyitra.*
Gyurikovits Mátyás, *Nyitra.*
Hayek Vincze, *Nyitra.*
Hencz Béla, *Nyitra.*
35. Horváth Ferencz, *Nyitra.*
Hudra János, *Nyitra.*
Istvánffy József, *Nyitra.*
Jánoky Victor, *Nyitra.*
Jeszenszky Alajos, *Nyitra.*
40. Justh Géza, *Bélitz,* (*N.-Tapolcsány.*)
Kardos Gusztáv, *Nyitra.*
Ifj. Kálmán Imre, *Szenics.*
Kozma Róbert, *Nyitra.*
Kosztolányi Árpád, *Kosztolány, u. p. Oszlány.*
45. Latkóczy Imre, *Nyitra.*
Laszáb György, *Nyitra.*
Libertiny Gusztáv, *Nyitra.*
Majthényi Albert, *Novák* (*Oszlány.*)
Markovics Sándor, *Nyitra.*
50. Matirko Ágoston, *Nyitra.*
Mecséry Kálmán, *N mel-Próna.*

Digitized by Google

Mérey Ágoston, *Nyitra.*
Mérey Lajos, *Nyitra.*
Mérey Mór, *Nyitra.*
Mezei Ferencz, *Szakolcza.*
Minich János, *Nyitra.*
Moró Béla, *Nyitra.*
Dr. Nagy József, *Nyitra.*
Nécsey Endre, *Nyitra.*
Névery Ignácz, *Nyitra.*
Nyitrai főgymn. könyvtár.
Nyitrai k. r. főgymnasiumi önképző kör.
Odescalchi Gyula hgnő, *Nyitra-Szerdahely.*
Odescalchi Gyula hg., *Nyitra-Szerdahely.*
Pazsiczky Manó, *Nyitra.*
Riegler Ferencz, *Nyitra.*
B. Riese-Stallburg Antal, *F.-Elefánti (Pereszlény.)*
Riesner Károly, *Nyitra.*
Roch Gyula, *Nyitra.*
Roth Georgine, *Galgócz A.-Zelle.*
Rudnay László, *Divék-Ujfalu, (Privigye).*
B. Schmertzing Tádé, *Szenicz.*
Seregély Ferencz, *Galgócz.*
Simonyi Ferencz, *Nyitra.*
Sporzon Ernő, *Privigye.*
Szakolczai kath. algymnasium.
Szaniszló Vilmos, *Privigye.*
Szalavszky Gyula, *Nyitra.*
Szádeczky László, *Nyitra.*
Szulyovszky Gusztáv, *Nyitra.*
Szűry Kálmán, *Vág-Sellye.*
Tarnóczy Béla, *A.-Lelócz, (Oszlány).*
Tejfalusy Jenő, *Nyitra.*
Thuróczy Bálint, *Tót-Soók, Nagy-Rippény.*
Tocsek Kázmér, *Nyitra-Vicsáp.*
Turcsányi Alajos, *Turcsángka, (Zsámbokrét).*
Vagyon István, *Szenicz.*
Wagner József, *Nyitra.*
Zerdahelyi Adolf, *Nyitrá.*

=89.

Pest-Pilis, Solt, Kis Kun t. e. megye.
Bakos Miklós, *Nagy-Körös.*
Bárczay Gyula, *Dömsöd.*
Beliczay Jónás, *Kecskemét.*
Beretvás János, *Nagy.Körös.*
Czaun Ambrus, *Vácz.*
Deák József, *Nagy-Körös.*
Eötvös Géza, *Kalocsa.*
Ercsey Samu, *Uszod, Kalocsa.*
Firtinger Jakab, *Vácz.*
Gaal Endre, *Kis Kun-Halas.*
Gödöllei tört. és regészeti egylet.
Gyurinka Antal, *N.-Körös.*
Halasi Casino.
Halasi ref. isk. könyvtár.
Hoffmeister Juda, *K.-K. Halas.*
Hornyik János, *Kecskemét.*
Hornyik József, *Kecskemét.*
Kalocsa Balázs, *Nagy-Körös.*
Karcsú Arzén, *Vácz.*
Károly János, *Tétény.*
Kecskeméti jogakadémia.
Kecsk. kr. főgymnasium.
Kecskeméti áll. reáltanoda.
Kecskeméti ref. lyceum.
Kiss Kálmán, *Nagy-Körös.*
Kövessy Kálmán, *Kecskemét.*
Losonczy László, *Nagy-Körös.*
Ludaics Miksa, *Ráczkeve.*
Madarassy László, *Kecskemét.*
Mészáros János, *Varsány u. p. Hatvan.*
Nagy Alajos, *Kecskeméti ker. ház.*
Nagy-Körösi reform. főiskolai könyvtár.
B. Orczy Thekla, *Ujszász.*
Orem János, *Ecser, (Vecsés).*
Persay Ferenc, *Czegléd.*
Péter Dénes, *Halas.*
B. Prónay István, *Péczel.*
B. Prónay Dezső, *Acsa, (Aszód).*

Digitized by Google

Quirini Kálmán, *Ercsény.*
Radvánszky János, *Varsány u. p. Hatvan.*
Réti Márton, *Kecskemét.*
Gy. Sándor Kálmán, *Gödöllő.*
Vári Szabó István, *Halas.*
Szántó Menyhért, *Kalocsa.*
Tóth István, *Kecskemét.*
Való József, *Vácz.*
Varsányi János, *Aszód.*

= 47.

Pozsony-megye.

Adamis Károly, *Pozsony.*
Andrássy Jenő, *Pozsony.*
Baltzár Ágost, *Modor.*
Dr. Bangha Béla, *Pozsony.*
Batka Tivadar, *Pozsony.*
Beck Antal, *Pozsony.*
Dr. Dégen Gusztáv, *Pozsony.*
Ernyei János, *Réte (Szempcz).*
Dr. Fésüs György, *Pozsony.*
Földes Gyula, *Pozsony.*
Fülöpp Jónás, *Pozsony.*
Gervay Nándor, *Pozsony.*
Gobi Imre, *Pozsony.*
Győrik Márton, *Pozsony.*
Gyubek Ferencz, *Somorja.*
Harmath Károly, *Pozsony.*
Havas Józsa, *Somorja.*
Havlicsek Vincze, *Pozsony.*
Helmár Ágost, *Pozsony.*
Helcz János, N.-*Szombat.*
Iványi Béla, *Somorja.*
Járvás Mihály, *P. Szt.-György.*
Jedlicska Pál, *Felső-Diós (Nádas).*
Gr. Károly László, *Nagy-Szombat.*
Kisfaludy Zsigmond, *Illésháza u. p. N.-Magyar.*
Koller Károly, *Pozsony.*
Krátky Ferencz, *N.-Szombat.*
Lányi Gyula, *Pozsony.*
Mossóczy István, *Pozsony.*
Mossóczy Lajos, *Pozsony.*
Nagy-Szombati érseki főgymn.
Nasér Soma, *R.-Szombat.*
Olgyai Arthur, *Pozsony.*
Olgyai László, *Somorja.*
Dr. Ortvay Tivadar, *Pozsony.*
Pekovich Sándor, *Pozsony.*
Pozsonyi akadémia jog- és államtudományi kara.
Pozsonyi kath. főgymnasium.
Pozsony vár. főreáltanoda.
Pozsonyi ev. lyceum.
Rakovszky István, *Pozsony.*
Richter Sándor, *N.-Szombat.*
Regéczy József, *Nagy-Szombat.*
Samarjai Károly, *Pozsony.*
Schöffmann Imre, *Pozsony.*
Sidó István, *Somorja.*
Somorjai casino.
Gr. Széchen Antal, *Pozsony, Ventur-utcza 105.*
Szombathelyi Győző, *Pozsony.*
Takács Gyula, *Jóka, Szempcz.*
Theiss János, *Pozsony.*
Thinagl János, *N.-Szombat.*
Török Pál, *Somorja.*
Trsztyénszky Ferencz, *Pozsony.*
B. Vay Aladár, *Pozsony.*
B. Vay Dénes, *Pozsony.*
Vitál Alajos, *Nagy-Jóka.*
Wágner Lajos, *Pozsony.*
Wiesinger Károly, *N.-Szombat.*
Zay György, *Csallóköz-Szerdahely.*
Id. gr. Zichy József, *Hohenau (Szent-János.)*

=56.

Sáros-megye.

Balázsy József, *Eperjes.*
Berzeviczy Edmund, *Berzevicz.*
Eperjesi evang. collegium könyvtára.

Digitized by Google

Eperjesi r. kath. főgymn.
Fischer Ferencz, *Eperjes.*
Kertész József, *Eperjes.*
Kyss Géza, *Eperjes.*
=7.

Somogy-megye.

Bogyai Kálmán, *Kaposvár.*
Boronkay Lajos, *Kutas.*
Bosnyák László, *Kaposvár.*
Hegyesy Kálmán, *Dombó, (Darány).*
M. Henfner Mathild, *Kaposvár.*
Hódossy Lajos, *Kaposvár.*
Joós János, *Csokonya,*
Kaposvári államgymnasium.
Molnár Ferencz, *Csokonya.*
Novák Ede, *Zamárdi (Siófok).*
Somogyi Alajos, *Kaposvár.*
Gr. Somssich Ödön. *Kadarkút.*
Somssich Andorné, *Sörnye.*
Szabó Kálmán, *Kaposvár.*
Szalay György, *Kaposvár.*
Gr. Zichy Ödön, *Zákány.*
=16.

Sopron-megye.

Babics János, *Fertö-Sz.-Miklós.*
Bella Lajos, *Sopron.*
Csornai prépostság.
Hérics János, *Sopron.*
Horváth Kristóf, *Sopron.*
Takácsi Nagy Sándor. *Sopron.*
Paur Iván, *Sopron.*
Soproni állami főreáltanoda.
Soproni lyceumi önk. kör.
Soproni ev. lyceum önképző köre.
Soproni Szt. Benedekrendi szék-ház.
Szalay József, *Fertö Szt.-Miklós.*
Tormássy János, *Soprony.*
Ifj. Vághy Miklós, *Sopron.*
=14.

Szabolcs-megye.

Bay István, *Szakoly u. p. Balkány.*
L. Molnár Györgyné sz. Kovács Alojzia, *Levelek, Nagy-Kálló.*
Jékey Zsigmod, *Jékerje-Ököritó.*
Nagykállói főreáltanoda.
Sütö József, *Nyiregyháza.*
=5.

Szathmár-megye.

Böszörményi Elek, *Szathmár.*
Gr. Degenfeld József, *Csomaköz, (R.-Szaniszló).*
Egry Ferencz, *Szathmár.*
Gönyei Károly, *Nagy-Károly.*
Horváth Dénes, *Nagy-Károly.*
Jambressits János, *Szathmár.*
Kölcsey Sándor, *Szathmár.*
Luby Károly, *Nagy-Károly.*
Luby Zsigmond, *F.-Darócz Ökörító.*
Nagy-károlyi gymnasium.
Nagy László, *P.-Darócz, (Szathmár).*
Nagy Béla, *Lázári.*
Palczer Ernö, *Nagy-Károly.*
Pollacsek Ignácz. *Nagy-Károly.*
Szathmári főgymnasium.
Szerdahelyi Ágoston, *Vetés u.-p. Szathmár.*
Varju Mihály, *Laddny (Szathmár).*
Ziskay Pál, *Nagy-Károly.*
=18.

Szeben-megye.

Csányi Ferencz, *Nagy-Szeben.*
Dr. Lindner Gusztáv, *Nagy-Szeben.*
Szebeni kir. főgymnasium.

Digitized by Google

Szebeni jogakadémia.
5. Wertheimer Ede, *Nagy-Szeben.*
=5.

Szepes-megye.

Beervaldszky János, *Lőcse.*
Berzeviczy Egyed, *Szepes-Lomnicz.*
Bethlenfalvi Antal, *Szepes-Szombat.*
Glós Kálmán, *Kisócz (Horka).*
5. Görgey Gusztáv, *Görgő (Lőcse).*
Halász László, *Lőcse.*
Hradszky Antal, *Szepes-Olaszi.*
Iglói ág. h. főgymnasium.
Lőcsei k. kath. főgymnasium.
10. Lőcsei állami főreáltanoda.
Mercz Pál, *Lőcse.*
Marsalkó József, *Igló.*
Podolini kisgymnasium.
Róth Márton, *Igló.*
15. Scholtz Frigyes, *Késmárk.*
Sváby Frigyes, *Lőcse.*
Wieland Arthur, *Farkasfalva.*
=17.

Szilágy-megye.

Borbély Sámuel, *Zilah.*
Soos Kálmán, *Zilah.*
Szikszay Lajos, *Zilah.*
Szilágy-Somlyai casino.
5. B. Wesselényi Miklós, *Zsibó.*
=5.

Egyesült Szolnok-Doboka megye.

Boér János, *Doboka, Válaszút.*
Hodor Károly, *Doboka.*
Szamos-újvári őrm. gymnasium.
Torma Miklós, *Felőr.*
=4.

Temes-megye.

Fejértemplomi államgymnasium.
Hanthó Lajos, *Temesvár.*
Hemmen Ferencz, *Temesvár.*
Iványi Ede, *Temesvár.*
5. Lazarevits Vazul. *Temesvár.*
Láng Mihály, *Temesvár.*
Manassy Gyula, *Ladány (Piski).*
Marx Antal, *Temesvár.*
Miletz János, *Temesvár.*
10. Nikolits Sándor, *Temesvár, Józsefváros.*
Ónossy Mátyás, *Klopodia.*
Ormós Zsigmond, *Temesvár.*
Rácz Athanáz, *Temesvár.*
Rieger Bálint, *Kudritz.*
15. Temesvári főgymnasium.
Timáry Imre, *Detta.*
Traila György, *Temesvár, gyárkülváros.*
Vargich Imre, *Temesvár.*
=18.

Tolna-megye.

Döry Dénes, *Szegszárd.*
Gyönki ref. gymn. tanári kara.
Hőke Lajos, *Duna-Földvár.*
Lustig László, *Tolna.*
5. Novák Sándor, *Paks.*
Sas István, *Szegszárd.*
Szabó Mihály, *Kalocsa u. p. Tolna-Szántó.*
Tóth Ödön, *Szegszárd.*
=8.

Torontál-megye.

Hellinger József, *Valkány.*
Herr Ödön, *N.-Becskerek.*
Hummer Nándor, *N.-Becskerek.*
Koczka Róza, *Ó-Béba.*
5. Obelcz József, *N.-Becskerek.*
Pancsovai állami főreáltanoda.
Szentkláray Jenő, *Török-Becse.*
Váraljai Sándor, *Pancsova.*
Wölsinger Izidor, *N.-Kikinda.*
10. Zaka Gyula, *N.-Becskerek.*
=10.

Digitized by Google

Trencsén-megye.

Chorányi József, *Nemsova*, (*Bolessó.*)
Drahotuszky Ferencz, *Zsolna.*
Kubicza Pál, *Trencsény.*
Lombardini Sándor, *Zsolna.*
5. Májerszky István, *Pjecho, Nemsova.*
Ordódy István, *Makófalva.* (*Zsolna.*)
Osztroluczky Géza, *Nemes-Podrágy, u. p. V.-Újhely.*
Szteszkal József, *Zsolna,* Trencsényi kath. nagygymn.
10. Trsztenai kir. kath. algymn.
Turzó Miklós, *Trencsény.*
Gr. Zay Albert, *Zay-Ugrócz.*
=12.

Turócz-megye.

Csepcsányi Ferencz, *Kis-Csepcsány, (Sztubnya.)*
Csepcsányi Vendel, *Kis-Csepcsány (Sztubnya.)*
Dubnitzky József, *Szt.-Péter (Turócz-Szent-Márton.)*
Dr. Haaz Jakab, *T.-Szt.-Miklós.*
5. Hetényi Károly, *Znyó-Várallya.*
Justh József, *T.-Szt.-Márton.*
Lehoczky Vilmos, *Zathurecz.*
Mihálicska István, *Zn.-Várallya.*
Gr. Nyáry Izidor, *Prékop u. p. T.-Szent-Márton.*
10. Rakovszky Iván, *N.-Rak (Pribócz.)*
Révay Vilmos, *Trebosztó (T.-Szt.-Márton.)*
Rosza János, *Ivánkafalu, (Sztubnya.)*
Velics Alajos, *Rudnó, (Lászlófalva).*
Vladár István, *T.-Szt.-Márton.*
15. Znyo-várallyai olv. kör.
=15.

Udvarhely-megye.

Dániel Gábor, *Székely-Udvarhely.*
Lestyán József, *Székely-Udvarhely.*
Nagy Lajos, *Sz.-Udvarhely.*
Rieger Gottfried, *Székely-Udvarhelő.*
5. Szakács Mózes, *Székely-Udvarhely.*
Székely-udvarhelyi reform. collegium.
Székely-udvarhelyi reáltanoda.
=7.

Ugocsa-megye.

Esze Gábor, *Tisza-Újlak.*
Gál Sándor, *Tisza-Újlak.*
Nagy Sándor, *Nagy-Szőllös.*
Szűts János, *Tisza-Újlak.*
5. Vakter József, *Tisza-Újlak.*
=5.

Ung-megye.

Schürger Ferencz, *Ungvár.*
Szieber Ede, *Ungvár.*
Ungvári kath. főgymnasium.
Ungvári kath. főgymn. önképző-kör.
=4.

Vas-megye.

Bubics Ede, *Lukácsháza.*
Chernel Kálmán, *Kőszeg.*
Ernuszt Sándor, *Tót-Moráz, u. p. Mura-Szombat.*

Digitized by Google

Fábry Pál, *Szombathely.*
Kőszegi kisgymnasium.
Kunc Adolf, *Szombathely.*
Lipp Vilmos, *Szombathely.*
Nagy Jenő, *Német-Újvár.*
Reissig Ede, *Kámon.*
Szombathelyi prem. r. főgymnasium.
Szombathelyi prem. r. székház.
=11.

Veszprém-megye.

Auguszt Gerő, *Porva, u. p. Zircz.*
Ács Rudolf, *Veszprém.*
Barcza Gábor, *Devecser.*
Bánvárt Mór, *Veszprém-Palota.*
Dr. Bezerédy Gyula, *Veszprém.*
Bocsor István, *Pápa.*
Bodroghy Dénes, *Hajmáskér.*
Bula Theophil, *Zircz.*
Csapó Kálmán, *P.-Bogárd (Enying.)*
Br. Fiáth Ferencz, *Veszprém.*
Forintos István, *Veszprém.*
Gruber György, *Zircz.*
Herbst János, *Devecser.*
Horváth Kálmán, *Veszprém.*
Imrek Béla, *Veszprém.*
Kemenes Ferencz, *Veszprém.*
Késmárky József, *Veszprém.*
Kisovits József, *Veszprém.*
Kolossváry József, *Veszprém.*
Kopácsy Árpád, *Veszprém.*
Kopácsy József, *Veszprém.*
Kopácsy Victor, *Veszprém.*
Mayer Móricz, *Polány, (Város-Lőd.)*
Molnár Károly, *Hajmáskér.*
Nagy Károly, *Berhida.*
Nagy József, *Veszprém.*
Németh József, *Veszprém.*
Dr. Palotay Ferencz, *Veszprém.*
Pápai casino.
Pápai b. r. gymnasium.
Peczek Gyula, *Veszprém.*
Pokorny Frigyes, *Lázi (Varsány.)*
Polczer Antal, *(Hajmáskér.)*
Pribék István, *Veszprém.*
Pruzsinszky Henrik, *B.-Koppány (Pápa-Teszér).*
Rajnis Gyula, *Zircz.*
Sárkány Miklós, *Bakonybél.*
Simor János, *Veszprém.*
Szabó Imre, *Veszprém.*
Tallián Lázár, *Veszprém.*
Tarányi Ferencz, *Veszprém.*
Br. Üchtritz Zsigmond, *Marczaltő.*
Veszprémi Pázmány-kör.
Véghelyi Dezső, *Veszprém.*
Weigang József, *Veszprém.*
Zsoldos Ignácz, *Veszprém.*
=46.

Zala-megye.

Alsó-lendvai polg. iskola.
Bődy József, *Zala-Egerszeg.*
Chernel Ignácz, *Csáb-Rendek. (Sümeg.)*
Dervarits Kálmán, *A.-Lendva.*
Fesselhofer János, *N.-Kanizsa.*
Haudek Ágoston, *Tihany. (Balaton-Füred.)*
Hollóssy Károly, *Káptalanfa, (Devecser.)*
Káposztás Ferencz, *Alsó-Lendva.*
Kővágó-előri olvasó-egylet.
Krucsay Ágoston, *N.-Kanizsa.*
Malonyay István, *N.-Kanizsa.*
Nagy-kanizsai fiatals. kör.
Porhoncsák Endre, *N.-Kanizsa.*
Simon Lajos, *Keszthely.*
Sümegi casino.
Sümegi reáltanoda.
Szily Dezső, *Botfa (Zala-Egerszeg.)*

Digitized by Google

Töttössy Béla, *Letenye.*
Tubolyi Victor, *N.-Kanizsa.*
Vellansits János, *N.-Kanizsa.* 20.
=20.

Zemplén-megye.

Ambrózy Antal, *Homonna.*
Birke János, *Homonna.*
Bodnár Jenő, *Homonna.*
Cserhalmy József, *S.-Újhely.*
Dercsényi Kálmán, *Homonna.* 5.
Doby Antal, *Homonna.*
Domokos József, *Homonna.*
Dongó Gy. Géza, *S.-A.-Újhely.*
Géczy István, *Homonna.*
Graven Lajos, *Deregnyő.* 10.
Gregorovits Antal, *Homonna.*
Heyduk Ambrus, *Tokaj.*
Hesz János, *Homonna.*
Izsépy Kálmán, *Homonna.*
Jencsik János, *Homonna.* 15.
Kádas Béla, *Homonna.*
Kecskovszky Antal, *Homonna.*
Kelemen Kálmán, *Homonna.*
Képes Gyula, *Homonna.*
Király János, *Sztára,* (*N.-Mihály*). 20.
Kozma János, *Tokaj.*
Kúla István. *Homonna.*
Leleszi prépostsági könyvtár.
Lévay Károly, *Homonna.*
Lukovich Géza, *Homonna.* 25.
Mankovics Alajos, *Homonna.*
Mándy István, *Homonna.*
Miladinovics Tivadar, *N.-Mihály.*
Német Zsigmond, *Homonna.*
Piller István, *Tőke-Terebes.* 30.
Punday János, *Homonna.*
Rády György, *Pelicse, u. p. Homonna.*
Sáros-pataki reform. főiskolai könyvtár.
Sátoralja-újhelyi kathol. nagygymnasium.
Silberberg Mór, *Homonna.* 35.
Szeghy Gyula, *Sátoralja-Újhely.*
Szekerák Ambrus, *Homonna.*
Sziráky Bertalan, *Homonna.*
Szirmay István, *Tálya.*
Takács József, *Homonna.* 40.
Dr. Thomán Dávid, *Homonna.*
Újfalussy Mihály, *Homonna.*
Dr. Ungár Sámuel, *Homonna.*
B. Vay Sándor, *Golop,* (*Szerencs, Tállya.*)
Vladár Kristóf, *Lázár,* (*Varomó.*) 45.
Zámbory Ödön, *Homonna.*
=46.

Zólyom-megye.

Beszterczebányai kath. főgymnasium.
Burkovszky Kálmán, *Beszterczebánya.*
Chovan Lajos, *Beszterczebánya.*
Csizmarovich Endre, *Zólyom.*
Drexler Frigyes, *Beszterczebánya.* 5.
Folkmann János, *Zólyom.*
Gonda György, *Beszterczebánya.*
Göllner Frigyes, *Beszterczebánya.*
Groó Lajos, *Zólyom.*
Grünwald Béla, *Beszterczebánya.* 10.
Lazarovics Imre, *Beszterczeb.*
Lámer Ágost, *Beszterczebánya.*
Lesták Lajos, *N.-Szalatna.*
Mennyey János, *Zólyom.*
Moczkovcsák János, T. *Beszterczebánya.* 15.
Moczkovcsák Győző, *Beszterczebánya.*
Puschmann József, *Beszterczebánya.*
Br. Radvánszky Antal, *Radvány.*
Ralovich Lajos, *Beszterczebánya.*
Rosenauer Károly, *Beszterczebánya.* 20.
Szumrák Pál, *Beszterczebánya.*

Digitized by Google

Thomka László, *Zólyom.*
Thuranczky József, *Beszterczebánya.*
Zachar Emil, *Beszterczebánya.*
=24.

b) Horvát-Szlavonország.

Fekete Fidél, *Eszék.*
B. Rauch Levin, *Zágráb.*
Termatsits Rezsö, *Zágráb.*
=3.

II. Ausztria.

Ifj. Gr. Andrássy Gyula, *Bécs.*
Gr. Andrássy Tivadar, *Bécs.*
Bolgár Mihály, *Bécs.*
Fehérpataky László, *Heumarkt 3.*
5. Károlyi Árpád *Bécs, Heumarkt 3.*
Dr. Krones Ferencz, *Grácz.*
Gr. Pejachevich Lattó, *Haderdorf, (Weidlingau).*
Gr. Pejachevich Miklós, *Bécs.*
Gr. Somsich Imre, *Grácz.*
10. Dr. Steiner Fülöp, *Bécs, Augustiner-Strasse 7.*
Strebiczky Irén, *Bécs.*
Trauschenfels Jenö, *Bécs, Pressgasse 9.*
=12.

III. Külföld.

Br. Prónay Gábor, *Lipcse, II.-Russie.*
=1.

A társulat halottai 1877—78:

Horváth Géza, Pozsony.
Gr. Károlyi György, Budapest.
Matolay Viktor, Homonna.
Pintér Endre, Csorna.
5. Ploszszer Ferencz, Veszprém.
Somogyi János, Rőjtök.
B. Sina Simon, Bécs.
Szalay Ágoston, Budapest.
Szeghy Miklós, Budapest.
10. Gr. Zichy Károly, Pozsony.

Igazitás: A budapesti évdijas tagok közül kimaradt: Dieschek Ágost.

Digitized by Google

Táblázatos kimutatás.

A) **Választmány**	57
B) **Külföldi rendes-tagok** .	13
C) **Alapító-tagok**	196
D) **Évdíjas tagok:**	
1. A magyar sz. korona területén.	
a) Magyarország.	
Budapest	372
Abauj-vármegye . . .	19
Arad	17
Árva	10
Baranya	13
Bars	22
Bács-Bodrog	9
Bereg	10
Békés	17
Bihar	28
Borsod	16
Brassó	1
Csanád	3
Csik	4
Csongrád	36
Esztergom	11
Alsó-fehér	5
Fehér	18
Gömör	33
Győr	20
Hajdú	18
Háromszék	4
Heves	28
Hont	7
Hunyad-vármegye . . .	7
Jász-Nagy-Kún Szolnok .	35
Kolozs	39
Komárom	7
Krassó	2
Kraszna	1
Liptó	10
Maros-Torda	17
Máramaros	13
N.-Küküllő	3
Mosony	6
Nógrád	27
Nyitra	88
Pest-Pilis-Solt	47
Pozsony	56
Sáros	7
Somogy	16
Soprony	14
Szabolcs	5
Szathmár	18
Szeben	5
Szepes	17
Szilágy	5
Szolnok-Doboka	4
Temes	18
Tolna	8
Torontál	10
Trencsény	12
Túrócz	15
Udvarhely	7
Ugocsa	5
Ung	4
Vas	11
Veszprém	46
Zala	20
Zemplén	46
Zólyom	24
b) Horvát-Szlavonország .	3
II. Ausztria	12
III. Külföld	1
Összesen	1608 *)
Tavaly volt . . .	1296
Növekedés	312

*) Megjegyezzük, hogy csak a márcziusi vál. ülésig felvett tagok száma van e kimutatásba felvéve, az aprilisi ülésen 20 tag választatván meg, az összes létszám **1628**-ra teendő.

Digitized by Google

A Magyar Történelmi Társulat vagyoni állapota.

Évi forgalom.

Bevétel az 1877-ik év folytán	13,656 frt	52 kr
Kiadás » » »	12,317 »	39 »
Pénztári maradvány	1,339 frt	13 kr.

Vagyon állag.

1. Földtehermentesítési kötvényben	3,450	frt.
2. Szőlőváltsági »	3,500	»
3. Magyar járadék-kölcsön	1,000	»
4. Osztrák államadóssági kötvény	100	»
5. Magyar jelzálog-hitelbanki záloglevelek	4,700	»
6. Magyar földhitelintézeti záloglevelek	4,600	»
7. Magyar kereskedelmi-bank záloglevelek	7,000	»
8. Magán-kötvény	700	»
Összesen .	25,050	frt.

azaz **huszonötezer ötven** frt névértéket képviselő papírok.

Budapest, 1878. febr. 4-én, mint a megtörtént szemlegezés napján.

Deák Farkas s. k. **Horvát Árpád** s. k.

Digitized by Google

MAGYARORSZÁG
S A BAJOR ORÖKÖSÖDÉSI HÁBORU.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A múlt század világrengető eseményei közt a bajor örökösödési háború csak alárendelt szerepet játszik; következményei csekélyek voltak és jelentéktelenek, s a később kifejlett nagy háborúk folytán nyoma sem maradt amaz általános mozgalomnak, melyet az újabb osztrák-porosz viszály a maga idejében minden európai kabinetben előidézett. Pedig ez a politikai mozgalom akkor felette élénk s messzeterjedő volt. Egész Európát »Ausztria nagyravágyása« foglalkoztatá, ily névvel jelölvén túlzón s eltorzítva az osztrák bekeblezési igényeket a porosz-érzelmű tudósítások; a traditiók V. Károly világbirodalmáról új életre ébredtek, vége-hossza nem volt a hosszadalmas diplomatiai jegyzékek- és jelentéseknek, gomba módra születtek minden felől a politikai röpiratok, s az új »nagyhatalom« — a sajtó — ez alkalommal inkább, mint a hétéves háború alatt, próbálgatta világraszóló hatalmát: s mindennek utoljára is az lett a vége, hogy az »ultima ratio«-hoz kelle appellálni. Ausztria és Poroszország nagyszabású hadikészületeket tettek, roppant hadseregek indúltak egymás ellen, mindenki lázas izgalommal várta a döntő harczi eseményeket, várta — de mindhiába. Mert az egész fegyvercsörgető mozgalomnak úgyszólván semmi eredménye sem lőn. Az egész hadjárat nem volt egyéb egy nagy »katonai takarmányozás«-nál, daczára, hogy a poroszok élén a győzelmes Nagy-Frigyes állott, míg az osztrák hadakat a fiatal, dicsvágyó II. József császár vezényelte, ki ügyes, harczpróbált vezérektől környezve, lángolt a vágytól: a híres porosz királylyal a csatamezőn is mérkőzni.

Digitized by Google

BODLEIAN P 15 AUG 1969 LIBRARY

Érdemes-e tehát ily eredmény nélkül való tárgygyal foglalkozni?— kérdhetné valaki. S e kérdésre »igen«-nel kell válaszolnunk, mert ezen úgynevezett »bajor örökösödési háború«-nak sok oly jellemző vonása van, melyek az akkori politikai helyzetet, a kormányok egymáshoz való viszonyait, egyes koronás fők s államférfiaik aspirátióit világos színekkel ecsetelik, úgy hogy általuk az akkor működésben volt európai tényezőkről bíztos és érdekes tudomást szerezhetünk. De más tekintetben is fontos e mozgalom behatóbb tanúlmányozása. A XVIII-ik század utolsó negyedében folyván le ugyanis, ekkor találkozunk először úgy Bajorországban, mint szintén Ausztria-, Porosz- és Szászországban a *nép* ébredező érdeklődésével politikai s állami dolgok iránt; látjuk hogyan zúdul fel az önállásra hajlandó bajor szellem a tervezet, bekebeleztetés ellen s mint támaszkodnak maguk a diplomaták is ez új szellem nyilvánúlásaira, úgyhogy a bajor fejedelem végre is kényszerűl országát feldaraboló tervét nagyobb részt megsemmisítni. De viszont találunk oly momentumokra is, melyek a népek őszinte és hű ragaszkodásáról szeretett fejedelmükhöz, élő példákkal tanuskodnak. Ily jelenségekkel leginkább Ausztria- és Magyarországban találkozhatunk, miből folyólag *Horváth* Mihály azt a nézetét fejezi ki, hogy a bajor örökösödési háború története csak annyiban tartozik mi reánk is, a mennyiben »Magyarország ez alkalommal is királynéja iránt ragaszkodását tanusította.«[1])

Ha magaméva teszem is koszorús történetírónk e nézetét, mindazáltal bebizonyíthatni reméllem, hogy ránk nézve még más szempontokból is érdekes nevezett háború történetének közelebbi méltatása. Úgy politikai, mint társadalmi tekintetben sok nevezetes mozzanat kínálkozik itt, melyek ama korszak helyes felfogása czéljából kiváló figyelmünkre érdemesek. E mozzanatokat jelezni s történelmi rajzban összefoglalni czélja jelen értekezésnek, melynek kidolgozásánál főleg *Mária-Terézia* s *második József* adatokban dús levelezését használtam forrásúl.[2])

---

[1]) L. »Magyarország történelme.« (Az új dolgozat első kiadása.) V. köt. 267. lap.

[2]) V. ö. *Maria-Theresia* und *Joseph* II. Ihre Correspondenz

Digitized by Google

Mielőtt azonban tárgyamat tűzetesebben vizsgálnám, szükségesnek vélem a bajor örökösödési háború keletkezése okát legalább néhány általános vonással rajzolni.

Miksa, bajor választó fejedelem és herczeg, a szerencsétlen VII. Károly német császár fia, 1777-iki deczember 30-án történt halála következtében, újabb alkalma nyílt Ausztriának Bajorhon némely részeire tartott történelmi s jogi igényeit érvényesíteni. E czélból még a bajor herczeg életében közte s örököse, *Károly Tivadar*, pfalczi választó-fejedelem közt tárgyalások indúltak meg a bécsi udvar kezdeményezése következtében. E tárgyalások folyama alatt halt el bajor Miksa; ez csak siette té a tárgyalások befejezését, s már 1778. január 3-ikán, tehát alig négy nappal a herczeg halála után, köttetett meg az alkudó felek közt a szerződés, melynek értelmében *Bajorország tetemes része osztrák birtokba jutott volna.*

A szerződés főbb pontjai következők: A pfalczi választófejedelem elismeri az ausztriai uralkodó-ház igényeit Alsó-Bajorországra, valamint a mindelheimi herczegségre; továbbá hajlandó a csehországi korona- és magánhűbér jószágokért, melyeket a bajor herczeg haszonbérben bírt, a cseh királyhoz (azaz: Mária-Teréziához) folyamodni. Ezzel szemben Ausztria megígérte közbenjárását a német császárnál és országgyűlésnél arra nézve, hogy a pfalczi választó-fejedelem a bajor herczegség többi részébe akadálytalanúl beigtattassék; elismerte a fejedelem örökösödési jogát e részre vonatkozólag s késznek nyilatkozék új bajor szerzeményét adandó alkalommal más, alkalmasabb fekvésű tartományért cserélni ki.[1])

Az ekképen Ausztria számára kiszemelt bajor tartománynak területe körülbelől 250 □ mfdet tett ki. Valami nagyszerű szerzeménynek nem mondható tehát, s e miatt Ausztria »világbirodalmi vágyairól« szólani, valóban nevetséges túlzás volt. Igaz,

---

sammt Briefen Josephs an seinen Bruder Leopold. Herausgegeben von *Alfred Ritter von Arneth*. 3 kötet. (Összesen 590, legnagyobbrészt francziа nyelven írt levél.)

[1]) V. ö. Recueil des traités et conventions concluse par l'Autriche. Par L. *Neumann*. 1. köt. 227. sk. ll.

Digitized by Google

hogy ezen igénybe vett bajor tartományrész nem is elégíté ki *József* császár óhajait, ki legjobban szerette volna *egész* Bajorországot annectálni; de azzal a reménynyel vigasztalta magát, hogy »ez a csiny (ce coup) háború nélkül is sikerülni fog« s »ezen szerzemény, bár tökéletlen, mégis mindig szép és becses lesz, mert nem került semmibe.«[1])

A kötött szerződés értelmében el is foglalta Ausztria az igénylett bajor tartományt; osztrák katonák szállották meg ezt, osztrák hivatalnokok vették át a kormányzást, s így az alattvalók kényszerültek letenni a hűségi esküt. Straubing János volt az új osztrák tartomány főhelye. Eddig minden teljes nyugodtsággal s a legnagyobb rendben ment véghez s mindkét szerződéses fél abban a hitben volt, hogy senki sem fogja a befejezett tényt tovább bolygatni. Ámde csalódtak.

Első sorban fölkelt maga a *bajor nép,* melynek hazafisága el nem viselhette, hogy Bajorország földaraboltassék. Azért a bajor rendek mindjárt Miksa herczeg halála után a pfalczi választófejedelmet *egész* Bajorország új uralkodójának kiáltották ki. Hasonló értelemben nyilatkozott a bajor miniszterium is kibocsátott pátensében. Az osztrák udvar zokon vette a történteket, de a választófejedelmet nem okolhatá, ki maga sem helyeselte a müncheni kormány sietségét. Hanem a bajor oppositió mindinkább szaporodott; központja volt egy nő, a szellemdús *Mária-Anna,* Kelemen bajor herczeg özvegye, ki szenvedélylyel karolta fel a »hazafiak« ügyét. Nála gyűltek össze az ellenzékiek, az alsó-bajor rendek, s ő volt az első, ki segélyért folyamodott — a porosz királyhoz. *Nagy-Frigyes* már úgyis nyugtalankodva s gyanús szemekkel kísérte Ausztria magatartását s területnagyobbító szándéklatait, mohón kapott tehát az első alkalmon, hogy régi ellenségére s vetélytársára új csapást mérhessen. Haladéktalanúl összeköttetés belépett tehát a bajor elégedetlenekkel s külön megbízottat küldött a zweibrückeni herczeghez, ki a pfalczi választó-fejedelem esetleg magtalan halála után Bajorország trónjára örökösi igényt tartott. Frigyes sugalmazása következtében meg is tagadta a zweibrückeni

[1]) József levele Lipót öcscséhez *Arneth-nél,* i. h. 2. köt. 174. l.

Digitized by Google

herczeg az említett osztrák-bajor szerződéshez járúlását, noha előbb már megígérte ezt, s a helyett panaszszal fordúlt, úgy a porosz királyhoz, mint a német birodalmi gyűléshez.[1])

Tehát két oldalról is segélyre szólították a porosz királyt, s így megnyerte a kívánt ürügyet, melylyel a befejezettnek hitt osztrák-bajor kiegyezés kérdésébe beavatkozhassék. S nem is késett felhasználni a kínálkozó alkalmat. Az ő fellépése szolgáltatott okot azon hosszadalmas jegyzékváltás, általános diplomatikai nyugtalankodás-, irodalmi czivakodás- s elmérgesült országgyűlési vitákra, melyeknek, mint említtetett, utoljára is háború lett a vége.

Mielőtt az európai hatalmak e tekintetben követett magatartását jellemeznők, vegyük szemügyre mindenekelőtt a hangulatot, mely a *bécsi udvarnál* az ügyek ily nem várt fordúlata következtében uralkodott, s különösen *Mária-Terézia* és befolyásos embereinek a változott körűlmények közt vallott nézeteit.

Előre kell bocsátanom, hogy a bécsi kabinetnek távolról sem állt szándokában, a porosz királylyal új súrlódásokba elegyedni, sőt *Kaunitz* herczeg 1776. decz. 30-ikán e tekintetben az angol követ előtt ily formán nyilatkozott: »Udvarom el van határozva Poroszország ellen többé nem indítni háborút, sem a mostani király, sem utódja alatt. A porosz király minket saját énje szerint szeret megítélni. Azt gondolja: ha nagy tartományt vettünk volna el tőle, soha bele nem nyugodnék s feledni nem tudná De ránk nézve csalódik e tekintetben. Mi nem gondolunk a viszály megújítására vagy az elvesztett tartomány visszaszerzésére; mi békeszeretők vagyunk, mert alattvalóink boldogságát kívánjuk, s meg vagyunk győződve, hogy a népek háború által mindig vesztenek. Mindazáltal egyszersmind oly védállapotban tartjuk magunkat, hogy a porosz király ellenséges fondorlataitól épen nem kell félnünk.« [2])

---

[1]) Ezen eseményekre nézve v. ö. *Reimann*: »Geschichte des Baierischen Erbfolgekrieges« (Lipcse, 1869.) 26 sk. ll. és *Schwicker*: »Die letzten Regierungsjahre der Kaiserin-Königin Maria-Theresia«. (Bécs, 1871.) II. rész, 146 sk. ll.

[2]) V. ö. *Raumer*: Beiträge zur neuern Geschichte. II. köt. 309 l.

Digitized by Google

Mi pedig Ausztria igényeit Bajorország némely részeire illeti, a bécsi udvar annál kevésbé vélt e téren a porosz részéről nehézségekbe ütközni, miután *Frigyes* még 1770-ben az ezen igényekről előtte nyilatkozó osztrák követhez így szólt: »Mi ezeket illeti, senki sem fogja önöktől azokat elperelni.« [1]) Annálnagyobb volt most a bécsi udvar meglepetése. *József* császár még 1778. januar 29-én kelt levelében azt írja nem csekély elégedettséggel öcscsének, a toskánai nagyherczegnek, hogy: »a porosz király ez ideig még egy szót sem szólt a bajor ügyről,« [2]) de már február elején olvassuk: »A porosz király szemtelen emlékiratot küldött hozzánk bajorországi intézkedéseink tárgyában;« azonban József még reménli, hogy sikerülni fog »erélylyel a békét fentartani,« mindazáltal már a »hadikészületek« megindítását is jelzi; márczius 27-én pedig következőleg értesíti öcscsét: »A porosz mindent előbbi állapotába visszahelyeztetni kíván bajor földön; úgy hiszem tehát, a *háború egészen bizonyos.*« [3]) *József* császár különben első pillanattól el volt határozva, a bajor szerzeményt szükség esetén karddal is megvédeni; ebből folyólag a viszály kezdetétől fogva mindig gondoskodott a szükséges hadikészületekről s kellő számú hadsereg felállításáról. Nem is volt ínyére, mit szeretett anyja, a békés császár-királynő s vele együtt Kaunitz herczeg a surlódások diplomatiai kiegyenlítésére nézve tervezgettek.

Különösen *Mária Terézia* igyekezett megtalálni a fonalat, mely őt békés úton kivezethetné a kellemetlen s veszélyes bonyodalmak útvesztőjéből. Az uralkodó fejedelemnő az osztrák igények jogosúltsága iránt sem táplált nagyon szilárd hitet. Fontos és érdekes erre nézve 1778. január 2-án kelt s fiához, József császárhoz intézett levele, hol ezt olvashatjuk: »A jelen helyzet távol attól, hogy boldog s nyugalmas időkre nyújtana kilátást, sok gondot szerez nekem, melytől nem szabadulhatok, s szemrehányást kellene magamnak tennem, ha mindezeket nem közölném veled. Nemcsak (közvetlen) gondosságom alá helyezett népeim

---

[1]) Reimann, i. h. 8. l. — *Schwicker*, i. h. 151. l.
[2]) *Arneth*, i. h. II. köt. 179. l.
[3]) *Arneth*, i. h. II. k. 180, 181. s 184. ll.

Digitized by Google

boldogsága- és nyugalmáról van itt szó, hanem egész Németország érdeke forog szóban.« Kötelességének tartja tehát, minden elhamarkodástól menten csakis érett megfontolás után cselekedni. »Ha mindjárt — folytatja elmélkedéseit — bajor igényeink jobban volnának is konstatálva és biztosítva (a mint nincsenek): mégis tartózkodnom kellene, egyesek érdeke miatt általános tüzet gyujtani.« Felszólítja tehát József császárt: ítélje meg, mily komolyan kell megfontolni ama »kevéssé bebizonyított s elavult jogokat«, mint maga a »miniszter« (Kaunitz) mondja, nehogy zavart okozzanak, melyből oly sok szerencsétlenség támadhat. Emlékezteti továbbá fiát a tetemes költségek- és új terhekre, melyekkel a népet megint sújtani kellene — mind olyan áldozatok, melyekkel a megszerzendő országrész föl nem ér. A bánatos fejedelem-asszony a nehéz helyzet okát azon »veszedelmes elvek«-ben keresi, melyeket 36 év óta a porosz király, e »hamis szomszéd« (»mauvaise voisin«), mint Mária-Terézia Frigyest nevezni szokta, honosított meg a politikában; »a szerencsétlenség és felforgatás általánossá válnék, ha most a bécsi udvar is ugyanazon elveket vallaná.« »Én« — így fejezi be levelét — »a dolgok elintézését kölcsönös tárgyalás s kiegyenlítés útján nem ellenzem, de soha nem engedhetem a fegyverekre vagy az erőszakra való hivatkozást.«[1])

Még élénkebben nyilatkozik a gonddal telt fejedelemnő és szerető anya, mikor látta, hogy a porosz király beavatkozása folytán a bajor ügy mind bonyolúltabb lesz. »Nem volnék érdemes a »fejedelem« és »anya« nevek »viselésére« — írja márczius 14-én fiához — »ha nem nyúlnék a körülményeknek megfelelő eszközökhöz .... Nem csekélyebb, mint házunk s monarchiánk veszte, sőt egész Európa felforgatása forog itt szóban. Még nem késő — elhárítni e szerencsétlenséget.« Szívesen bevallja, hogy ezen felfogás gyengeségét árúlja el; de nem ismer jobb módot arra, hogy végnapjait békében élje át. Majd elég sötét színekkel Ausztria katonai s politikai helyzetét ecseteli. Az osztrák hadsereg (mondja) bizonyosan 30—40,000 emberrel gyöngébb a porosznál; Poroszország belviszonyai is kedvezőbbek; a porosz királynak erős

[1]) *Arneth*, i. h. 170. sk. ll.

Digitized by Google

várai vannak, Ausztriának nincsenek, s hozzá még emennek mesz-szeterjedő határait is őrzenie kell. Míg a hadsereg a külellennel küzd, könnyű addig az osztrák monarchia belsejében zavart s forrongást előidézni. Különösen Gács- és *Magyarországra* céloz az aggódó fejedelemasszony. Ott (azaz: Galicziában) a »szabadság szelleme« még nincs elnyomva, a porosz és természetesen a lengyel király is hamar megragadhatnák a kedvező alkalmat.

»*Magyarország* pedig ott áll minden katonaság nélkül, míg szomszédságában oroszok és törökök közt a háború kitörő félben. Ismerjük a poroszoknak ellenünk irányzott konstantinápolyi fondorlatait; a porosz király utolsó levele ottani ügyvivőjéhez bizonyítja, mint iparkodnak, fáradságot nem kímélve, ott is ellenséget szerezni nekünk, ki majdan a lefegyverzett s erősítetlen Magyarországot tetszése szerint birtokába vehetné.« [1])

Mária-Terézia ez aggodalmai nem voltak alaptalanok; a bécsi kabinet politikai helyzete napról-napra kedvezőtlenebbé vált. A fejedelem-asszony tehát szakadatlanúl folytatta kibékülési törekvéseit. Nemcsak hogy harczszomjas fiát ismételten unszolta a támadt viszály békés megoldására, de azonfelül kikérte ipjának, *XVI. Lajos* franczia királynak közbenjárását is. Csakhogy sem fia, sem a versaillesi udvar nem mutatkozott hajlandónak, az aggódó fejedelemnő kívánalmát teljesíteni.

Az *osztrák-franczia* szövetség, *Kaunitz* herczeg e sokat bámult »diplomatiai remekműve,« ez alkalommal bizonyította be leginkább gyarlóságát, sőt a bécsi udvarnak azt kellett tapasztalnia, hogy a franczia politika inkább a poroszéhoz közeledett, daczára a fiatal franczia királyné, Mária-Terézia szép s oly szerencsétlen véget ért leánya, *Mária-Antoinette* folytonos sürgetései- és kérelmeinek, melyekkel úgy a királyt, mint miniszterei az Ausztriának szerződésileg biztosított segély megadására buzdította. Franczia ország minden áron megtartotta semlegességét.

A második hatalom, melynek pártolására és támogatására

[1]) *Arneth*, i. h. II. 182. sk. ll. V. ö. *Zinkeisen*, Gesch. d. osmanischen Reiches, VI. p. 200—201. l.

Digitized by Google

számítottak Bécsben, a szomszédos *Szászország* volt: a porosz királynak szintén régi ellensége. De ezúttal a bécsi államférfiak e reményökben is csalatkoztak. Részint az amiatt való félelem, hogy háború esetén a porosz Frigyes úgy, mint már 1757-ben tette, első sorban Szászországot s különösen Drezdát fogja megszállani, részint a remény, hogy a porosz barátság által sikerülhet a bajor bonyodalomból a szász udvar számára is némi előnyöket biztosítni: arra indította a szász választó-fejedelmet, hogy eddigi politikai rendszere ellenére a porosz királylyal lépjen szövetségre.

A többi európai hatalmak sem voltak hajlandók a bécsi politika támogatására. *Angliát* nagyon elfoglalta az amerikai fölkelés; *Oroszország* pedig, különben is porosz Frigyes régi szövetségese, már csak azért sem pártolhatá Ausztriát, ha mindjárt őszintébb barátja is lett volna, mert Törökországgal vívandó újabb háború előestéjén állott. E körülmény legkevésbbé tetszett ép a porosz királynak. Ő, ki a bajor bonyodalmak kezdetén már sejtette, hogy kardrántás lesz azok vége, már 1778. jan. 10-én azt az óhaját fejezte ki a szent pétervári udvarnál, hogy legjobb volna a törökökkel békén maradni, mivel Európa központján, Ausztria »telhetetlen nagyravágyása« miatt, a bajor örökösödési ügyből könnyen háború támadhat.[1]) Felszólítja azért az orosz czárnőt: legyen segítségére »Németország elnyomott szabadságának.« Mily természetűnek kelljen tartanunk az orosz segítséget, legjobban mutatta a szegény, eldarabolt Lengyelország, mely szintén ezen »barátságos szomszéd« segélyében részesült volt. A *török portát* illetőleg, ezt »jó érvekkel« meggyőzhetni hitte Frigyes arról, hogy mily kedvező alkalom volna most, a bécsi udvar által »jogtalanúl« elragadt országrészeit (értsd itt különösen Magyarországot) Ausztriától visszaszerezni, s hogy tehát inkább állna Törökország érdekében az osztrák hatalom ellen indítani háborút, mint Oroszországgal újítani meg a viszályt.[2])

Hasonló szellemben működött a porosz ügyvivő Konstantinápolyban, mely fondorlatokról azonban Mária-Terézia s kör-

---

[1]) V. ö. *Zinkeisen.* »Geschichte des Osmanischen Reiches.« VI. köt. 200. l.

[2]) Ugyanott 201. l.

Digitized by Google

nyezete — mint láttuk — igen jól voltak informálva. A török nem is félt Ausztriától, sokkal inkább másutt kereste a veszélyt. És helyesen. Az első pillanattól kezdve éber figyelemmel kísérte a porta, legveszedelmesebb ellensége: Oroszország magatartását a kitörendő bajor válsággal szemben. A porosz és lengyel diplomatiai s írói bérenczek pedig nem hagytak fel hamis híreik gyártásával és terjesztésével. Beszélték, hogy a »hős porosz király« már april havában két nagy csatát nyert; hogy hadseregével már egész Gácsországot elfoglalta, stb. Az osztrák ügyvivő ellenben a Bécs és Berlin közt váltott összes államiratokat közölte a portával, mi által a porosz részről terjesztett álhírek megczáfoltattak. [1])

A porosz politika azért nem nyugodott; mikor már bizonyos volt az újabb osztrák-porosz háború, ismételve ösztönözte a portát, ragadná meg az alkalmat s támadná meg Ausztriát, melynek nagyobbodása mindig Törökország érdekeibe ütközik: már pedig az elfoglalt bajor tartománynyal sokkal nagyobb területet nyerne Ausztria, mint nyert Lengyelország feldarabolása és Bukovina elfoglalása által. [2])

Mennyire valótlan az utóbbi állítás, tudjuk a fent érintett tényből, mely szerint az egész igénybe vett s occupált bajor tartomány 250 □ mfld terjedelmű volt, míg ellenben a Lengyelország feldarabolása folytán Ausztriának jutott Gácsország maga 1400 □ mfld, Bukovina pedig 190 □ mfld; e szerzemény összes terjedelme tehát majd 1600 □ mértföldet tett ki, s így hatszorta nagyobb volt ama bajor országrésznél. De a porosz politika Ausztriával szemben szeretett ily fogásokhoz folyamodni. Ezúttal mégis sikertelenül működött a Bosporus mentén; a török nem követte a porosz diplomata urak jó tanácsát, mi Ausztriára nézve kétségkívül fontos körülmény volt. Különben a nemsokára kitört török-orosz viszálkodás úgyis egészen más irányban vette igénybe a szultán figyelmét és erejét.

Európa többi államai, vagy nem érdeklődtek az osztrák-porosz viszály iránt, vagy, mint pl. a német s az olasz államok

---

[1]) Ugyanott, 206. l.

[2]) Porosz jegyzék, 1778. jun. 4-én. — *Zinkeisen*, i. h. 107. l.

Digitized by Google

nem rendelkeztek azzal a hatalommal, befolyással és függetlenséggel, melynél fogva önállólag intézkedhettek volna nagyobb politikai kérdésekben. A *német félsouverain államok* közül némelyek nyiltan a porosz Frigyes pártján állottak s mindannyian féltékenyen őrizték kicsinyes fejedelmi önállóságukat, mely particularistikus törekvésnek esett már régebben áldozatúl magának a német császárnak és a német birodalomnak hatalma és tekintélye is. *József* császár önérzete és tettvágya újra fölébresztė e centrifugális hajlamokat s ebből magyarázható meg, miért nem talált várakozásához képest még legrégibb német pártfeleinél sem támogatásra a bécsi udvar.

Az osztrák kabinet tehát *teljesen isolálva* állott. »Minden segítség nélkül vagyunk« — panaszkodik *Mária-Terézia* fiának, Józsefnek. [1]) De ez nem csüggedt. Daczára a nehéz helyzetnek, erélyes és harczias politikájával nem akart szakítni. *Kaunitz* herczeg is, látván a porosz részről kifejtett tevékenységet, ugyanazt az irányt követte, egyrészt mivel belátta, hogy az előrehaladott eseményeket a régi mederbe visszaterelni többé nem lehet, másrészt, mert a bécsi udvar becsülete és tekintélye forgott koczkán, s azért a vitás kérdés megoldása kétszeresen óvatos eljárást igényelt.

A diplomatiai alkudozásokkal azért is a hadi készületek egyenlő lépést tartottak, mindamellett az előbbiek még a háború kitörése után sem szűntek meg egészen, minek oka csupán *Mária-Terézia* végetlen békeszeretetében keresendő.

Mint említettük, az osztrák hadsereg egy része már januáriusban vonúlt be Bajorország ama részeibe, melyekre a bécsi udvar a kötött szerződés értelmében foglalási jogot nyert; e hadsereg összesen 7 gyalog-, 2 vértes- és 1 dragonyos-ezredből, továbbá két, 60 ágyúval rendelkező tűzér-századból állott.[2]) De az osztrák főhadsereg Csehországban gyülekezett, hol két, körülbelül 200,000 katonából álló hadtest állíttatott föl. A főhadtest jól megerősített táborban Königgraecztől Arnauig összpontosíttatott; ennek főparancsnoka maga *József császár* volt, mellette *Lascy* gróffal. E főhadtest jobb szárnya élén a szász-teschen

[1]) *Reimann*, i. h. 77 l.
[2]) *Schwicker*, i. h. 144. l.

Digitized by Google

herczeg, *Albrecht, Magyarország* helytartója s Mária-Terézia veje, állott. A másik hadtest, *Laudon* parancsnoksága alatt, Csehország északi részét védelmezte Reichenbergtől az Elba folyóig.

A porosz hadsereg szintén két testben volt felállítva; a főhadtest az »*öreg Fritz*« vezérlete alatt Porosz-Szilézián keresztül, az óriás hegység tövénél vonúlt Csehországba; a másik porosz hadtest, melyet *Henrik*, porosz herczeg, a király testvére vezérlett, feladata volt, hogy Csehországot északról támadja meg s Laudon seregének megveretése után a győzelmes királylyal Prágánál, Csehország szívében, egyesüljön.

E terv megsemmisítésére czéloztak *József* császár erélyes intézkedései. Az osztrák hadsereg felállítása azt bizonyítá, hogy inkább védelem, mint támadás volt czélja. Jól elkészűlve akarta bevárni a poroszok betörését s támadásait. De ép e készültség tekintetében gyűlt meg a baja. *József* császár ugyanis, ki már április 17-én Bécsből a hadseregbez indúlt, ezt igen hiányos állapotban lelte. Ez észlelet annál vészt hozóbb volt, minél kérdésesebbé vált, számíthat-e Ausztria idegen támogatásra vagy segélyre. A habsburgiak monarchiája most épen úgy, mint Mária-Terézia trónraléptekor, csak saját erejére volt útalva. De valamint akkor, úgy most sem csalódott a fejedelemasszony alattvalói tántoríthatlan hűségében és áldozatkészségében, ha új bizonyságot tett a világ előtt arról, hogy e monarchia nem esetleg összealakúlt conglomeratus, hanem tartósan összefüggő, közös érdekek által egybekapcsolt, közös uralkodó kormányzása alatt álló öntudatos egész, mely képes és el is van határozva minden kültámadást szűkség esetén közös erővel, fegyveres kézzel is visszaverni.

Mihelyt *József* császár Csehországban a hadseregbez érkezett, nem kis meglepetéssel vette észre, hogy csak a *magyar* ezredeknél 6000 katona hiányzott. Azért mindjárt és szünetlenül sürgette fejedelmi anyjánál ez ezredek mielőbbi kiegészítését, mint szintén a hadsereg további szaporítását.

Mária-Terézia, bár soha le nem mondott békés czélzatairól, mégis teljes odaadással törekedett fia kívánalmainak lehetőleg megfelelni. Jól tudta, hogy politikában a régi szabályt: »si

Digitized by Google

vis pacem, para bellum« szem elől téveszteni soha sem szabad. Idevágó törekvéseit s intézkedéseit nagyon elősegítette amaz általános lelkesedés, melyet Ausztria minden népe az uralkodóház s különösen a szeretett császár-királyné érdekében tanúsítottak; mely lelkesedés s őszinte alattvalói ragaszkodás azonban most is, mint Mária-Terézia kormányzása kezdetén leginkább a *magyar nemzet* körében nyilvánúlt.

A történelem tanúskodik róla, hogy *Mária-Terézia* a *magyar nemzet* kitünő szolgálatáról soha meg nem feledkezett, s hogy egész életében a hála s előszeretet érzelmeivel volt telve a magyarok irányában. A magyar nemzetnek az újból kitörendő háború alkalmával tanúsított áldozatkész magatartása ezt a jó indulatot még inkább fokozta. Még mielőtt a porosz-osztrák viszály háborús fordúlatot vett volna, már felajánlta szolgálatát hadi célokra a Bécsben időző *magyar testőrség,* melynek kapitánya, herczeg *Esterházy Miklós* volt. Gróf *Esterházy Ferencz* pedig, a magyar udvari kanczellár, azonkívül az uralkodó fejedelem-asszonyt és fiát az egész magyar nemzet hű ragaszkodása és áldozatkészségéről biztosította. *Mária-Terézia* »szívének örömében« siet erről fiát értesíteni azzal a megjegyzéssel, hogy: »ezen dicsőséges nemzetből jövőben is sok hasznot« vehetnek. [1]) És nemsokára (május 8-án) olvastuk, hogy a fejedelem-asszony igen meg van vigasztalódva, mert: »minden tartományban a legjobb akaratra találnak, mely még soha annyi buzgalommal nem nyilvánúlt.« »Az *erdélyi* katonaság« — folytatja a fejedelemnő — »a legnagyobb lelkesedéssel készült az indúlásra s ég a vágytól, (József császár) szemei előtt küzdhetni.« [2])

A *magyar-horvát* végvidékről, valamint *Erdélyből* a katonaság legnagyobb része Csehország felé rendeltetett; Erdélyben csak kevés haderő maradt, bár ez ország is ellenséges támadás veszélyének volt kitéve. A porta és Oroszország politikája megbízhatlan volt; nem tudhatták Bécsben, nem sikerűl-e mégis a porosz királynak e két hatalom egyikét Ausztria ellen uszítani.

---

[1]) *Arneth*, II. 206—207. ll. Mária-Terézia Józsefhez, 1778. április 19-én írt levelében.

[2]) *Arneth*, i. h. 243—244. ll.

Digitized by Google

Azért még jóval a háború kitörése előtt erősíttettek meg a Moldva-Oláhországgal szomszédos *erdélyi* határok, útak, hágók és hegyszorosok, fákkal és sövényekkel, úgyhogy az ellenséges betörés legalább némileg meg volt gátolva. [1])

Mária-Terézia buzgó s erélyes intézkedései által sikerült végre a hadikészületeket gyors és kielégítő befejezésre juttatni, úgy hogy *József* császár már május 11-én jelenthette fejedelmi anyjának az erdélyi katonák megérkezését, megjegyezvén, hogy: »most nyugodtan nézhet a jövő esélyei elé.« [2]) Csak egy nyugtalanította még mindig Józsefet: *a magyar ezredek hiányos fölszerelése.* Egy hadi szemléről visszatérve, azt írja Mária-Teréziának, hogy épen a magyar ezredek állnak leggyengébb hadi lábon; azért is sürgette ismételve ezek kiegészítését, mi azonban épen nem volt könnyű dolog.

Magyarország védrendszere 1715-ben tetemesen megváltozott. Ekkor t. i. a VIII-ik törvényczikk állandó hadsereg felállítását állapítá meg. E törvényczikk fentartja ugyan a régi nemesi fölkelést és banderiumot is, de kimondja továbbá: »Mivel egyedül a nemesi fölkelés az országot kellőkép meg nem védelmezheti, egy erősebb, rendezett, bel- és külföldiekből álló sereg (validior et regulata militia) tartandó mindenesetre; mivel azonban ez zsold nélkül fenn nem állhat, mi ismét adó nélkül be nem szerezhető: azért tehát az e czélból szükséges adónak tárgya az ország rendeivel országgyűlésileg (a hová ez tartozik) lészen meghányandó.« [3])

E törvényczikk következtében az országvédelem lényeges változást szenvedett és pedig két irányban. Először világos, hogy e törvény által a honvédelem terhe, mely eddig a nemesség kötelessége volt, a szegény parasztságra vitetett át; »mert« — jegyzi meg helyesen *Horváth* Mihály — bár a nemesség személyes föl-

---

[1]) L. a »Wienerisches Diarium« c folyóirat tudósítását 1778. jun. 17-ikén, 48. számban.

[2]) *Arneth*, i. h., 247. l.

[3]) *Horváth* M. A honvédelem történeti vázlata, »Kisebb munkái«-ban I. köt. 226. l. — *Meynert*, Das Kriegswesen der Ungarn. (Bécs, 1876.) 211. l.

Digitized by Google

kelése mind az idézett mind a későbbi (pl. 1723 : 6.) törvényekben meghagyatott, de csak rendkívűli esetekre szoríttatván, az országnak rendes védelme, mind a személyes szolgálatot, mind a zsoldosok élelmezésére rendelt adót tekintve, egészen a parasztság vállaira tolatott, s így annak terhe tetemesen nagyíttatott.«[1]) A nevezett törvény másik következménye a katonai hívatás keletkezése volt, minek következtén polgárság és katonaság közt lassankint ama válaszfal fejlődött, mely egészen legújabb védrendszerünk behozataláig a hon fiait egymástól elkülönítette. Még egy körülményre kell figyelmet fordítnunk. A nemesség, mely magát úgy a személyes hadiszolgálat, mint a katonaság fentartása alól feloldotta, sikerűlvén neki a régi elvet »az adó terhe nem a telken fekszik« (onus non inhaeret fundo) törvényben kimondatni, a nemesség, mondjuk, mindig idegenebb lett a nemzet nagy többsége előtt; minélinkább sértették kiváltságai a túlterhelt pórnépet, annálinkább felizgatták a kedélyeket. Tudjuk, hogy a nagy franczia forradalom hasonló állapotokból fejlődött. Hogy nálunk az ügyek oly véres kimenetet nem értek, annak oka jó részben a fejedelmek magatartásában rejlett, kik nem, mint Franczia országban, a kiváltságos nemesi rendet kihívólag pártolták, hanem folyvást lehetőleg javítani iparkodtak a szegény adózó nép helyzetén.

Az állandó hadsereg felállítása nem történhetett rendes sorozás útján, hanem a megszavazott létszámot toborzás által hozták össze. A fentartására szükségelt hadi adót pedig az országgyűlés állapítá meg, és pedig 1729-ben $2^1/_2$ millió forint évi adóban, mely összeg 1751-ben 700,000 és 1764-ben újra 700,000 forinttal emeltetett, úgy hogy *Mária-Terézia* uralkodása második felében a magyar hadi contributio 3.900,000 frtot tett ki.

Az 1741-iki országgyűlés a magyarországi állandó hadsereg számára hat gyalog- és lovas-ezredet ajánlott meg, azaz összesen 21,622 katonát; ezeknek tiszteit a századosoktól lefelé a vármegyék nevezték ki. A gyalogezred 3000 embert számlált, míg a lovasezred 1200 emberből állott ugyanannyi lóval. Ez

[1]) *Horváth*, i. h. 226. l. Nem helyes tehát *Meynert* (i. h. 212. l.) felfogása, ki ezen 1815 : VIII. törvényczikkben »a nemes lemondás« művét látja és azért a nemességet dícséri.

Digitized by Google

ezredek kipótlása-, valamint új ezredek felállítására vagy az országgyűlés, vagy pedig a vármegyék és városok ajánlottak önkénytesen újonczokat a királyné felhívása folytán; vagy egyes főurak, hadférfiak, családok stb. vállalták magukra kisebb-nagyobb seregek felállítását; vagy végre kormány útján elrendeltetett, hogy a vármegyék meghatározott számú újonczokat toborozzanak össze.

Nagyon természetes, hogy az újonczozás ezen módja, mint az egész hadrendszer általában fölötte bizonytalan és nehézkes volt, úgyhogy a hadvezér nem igen számíthatott reá; könnyen érthetjük tehát a veszedelem küszöbén *József* császár panaszait és sürgetéseit; de másrészt mégis méltányolnunk kell *Mária-Terézia* óvatos eljárását; ki a viszonyokat, mint tapasztalt uralkodó, jobban ismervén, erőszakos újonczozás által nem akarta a kedélyeket ingerelni. Anélkül is mutatkoznak már a köznépben az elégületlenség jelei. Stájerországban megtagadták az adó fizetését s a közmunkát; nem álltak különben másképen az ügyek Magyarországban sem. Erdélyben a fiatalság az ujonczozás elől az erdőkbe menekült, hol raboltak és garázdálkodtak. Ugyanez napirenden volt a Bánságban is; a tolvajok és útonállók neki bátorodtak, mióta a sorkatonaság a cseh harctérre vonúlt. A bányákban, hol a munkálatokat a legszebb sikerrel kezdették meg, senki sem akart megmaradni, mert a rablók egész családokat írtottak ki, s nem volt, ki e vidékeken a közbiztonságot helyreállítni képes leendett. *Mária-Terézia*, ki Magyarország társadalmi viszonyait, ily sötét színben ecseteli, panaszkodik tovább, hogy ő ama pásztorhoz hasonlít, ki sok lelki fájdalom közt látja veszélyben nyáját, holott az csekély áldozattal kikerülhető lett volna. Ezért kéri fiát, ne menjen, végletekig. [1])

E közben szakadatlanúl folyt a diplomatiai czivódás, míg végre junius közepén a diplomaták a háború útjára terelték az ügyet s daczára *Mária-Terézia* ellenzésének, a hadüzenet elkerülhetlenné vált. Az osztrák udvar junius 24-én visszaútasítá a porosz király utolsó javaslatát azon kijelentéssel, hogy »minden békés megoldást lehetetlennek, és minden további alkudozást feles-

[1]) *Arneth*, i. h. 273—274. ll.

Digitized by Google

legesnek« talál, mire porosz *Frigyes* julius 3-án ultimátumával felelt, melyben úgy nyilatkozik, hogy sikertelen kiegyenlítési törekvései után végre kénytelen, bár nem szívesen, a még egyedűl fenmaradó útat választani, hogy megakadályozza Bajorország földarabolását. [1])

Daczára annak, hogy *József* császár el volt határozva érdekeit karddal is megvédeni, s mindig ellene szegűlt fejedelmi anyja békülékeny kísérleteinek, mégis nagy és mély gondok foglalták el lelkét, mihelyt bizonyosnak látszott a háború kitörése; fokozták még e gondokat *Mária-Terézia* növekvő aggályai. Azon hírre, mely szerint a poroszok a Jablunka-hegyszoroson át *Magyarországba* törni, s így a háborút a monarchia szívébe áttenni szándékoznak, *Mária-Terézia* igen megijedt. »Ezen invasió«, írja császári fiának, »Magyarországban veszedelmes következményekkel járna, kivált Morvaország szomszédságában, hol épen nagy számmal, laknak a lutheránusok.« [2]) A fejedelemnő attól tartott, hogy az e felekezethez tartozók inkább csatlakoznának a protestáns porosz királyhoz; oly nézet, mely annak idejében a bécsi udvar köreiben általános volt, s mely nagyobbrészt az akkor és azelőtt, úgy a protestánsokkal, mint a görög nemegyesültekkel szemben foganatosított számos katholizáló kisérletre vihető vissza. Igen sok zavar, egyenetlenkedés és belviszály támadt ez eljárás nyomán, mely az uralkodó katholicus államvallás érdekében a más vallásúak legszentebb érzelmeit sértette meg. Az igazság érdekében azonban meg kell vallani, hogy ez üldöző szellem egyrészt a korszak felfogásának felelt meg, minek folytán látjuk, hogy más országokban meg a katholicusok voltak hasonló zaklatásoknak s üldözéseknek kitéve; másrészt pedig, legalább *Mária-Terézia* alatt, az ő jószívűsége s valódi vallásossága által e katholizáló tendentia nem a régi durva s kegyetlen formában nyilatkozott.

Az az eshetőség, hogy a porosz csapatok Magyarországba törnek be, mint rémkép állt *Mária-Terézia* szemei előtt; leveleiben ismételten tér arra vissza. Már lát néhány ezer ál- vagy va-

[1]) V. ö. *Reimann*, i. h. 97 sk. ll. — *Schwicker*, i. h. 263—264. ll.
[2]) *Arneth*, i. h., II. 295—296. ll.

Digitized by Google

lódi kozákot az újonnan feltalált ágyúkkal, a mint a *magyarországi bányavárosokba* s a gácsországi sótelepekre betörve, dúlnak, rabolnak, gyújtogatnak és zsákmányolnak. Ez által, valamint Morvaország elfoglalásával megfosztatnék Ausztria utolsó segélyforrásaitól. [1]) Mihelyt tehát megkapta ama hírt, azonnal közölte a magyar alkanczellár, gróf *Pálffy* Károlylyal, ki épen Cseklészen Pozsony mellett időzött. [2])

József császár vigasztalja bús anyját, említve, hogy az általa annyira rettegett eshetőség, mely szerint a poroszok a Jablunka-szoroson át a felső-magyarországi bányákat megszállhatnák, még igen távol van; mindazáltal tanácsolja, hogy fejedelmi anyja adjon parancsot *Esterházy* herczegnek, hogy gyűjtsön katonaságot a Bánságban, a károlyvárosi határőrvidéken és Tótországban, hogy ezekkel, valamint a bányavárosi trabantokkal megőrizhesse Magyarország északi határát. [3]) Meg is történt mindez a császár tanácsa szerint. Augusztus elején érkeztek Pozsonyba a horvát és határőrvidéki hadseregek, honnan Magyarország északi széleire indúltak, hogy különösen a Jablunka-szorost s a bányavárosokat biztosítsák. [4])

De *József* császár ez alkalommal igen élesen fejezte ki elégedetlenségét s bizalmatlanságát is a *magyarok irányában.* Tudjuk, hogy e nagyszellemű fejedelem, korszakának megfelelően, nem szerette az alkotmányszabta korlátokat s kiváltságos jogokat; eszménye volt a felvilágosúlt fejedelem által korlátlanúl kormányzott, egyesített állam. Most is hangsúlyozta: »Ha a magyarok (adót) fizetni akarnának, igen jó katonaságunk volna«; nem is helyeselte anyjának óvatos, alkotmányszerű eljárását; szükséges — úgymond — erőszakkal járni el, kivált az ujonczok tekintetében, kik még mindig (junius második felében) hiányoznak s kiket kényszerrel is elő kellene állíttatni. [5])

Ismeretes, hogy a *magyar nemesség* leginkább a megadóz-

[1]) Ugyanott, 301. l.
[2]) Ugyanott, 297. l.
[3]) U. o. 303. l.
[4]) V. ö. »Wienerisches Diarium« 1778. 62. és 64. számát.
[5]) *Arneth*, i. h. II. 303. l.

Digitized by Google

tatástól irtózott, s hogy az 1764-iki országgyűlésen e tekintetben újra biztosította régi »szabadságát«, sőt nem átallotta az új magyar testőrség fentartási költségeit is a parasztság vállaira róni, bár e testőrség csupa nemes ifjakból állott. *Mária-Terézia* ismerte jól a magyar nemesség hangulatát, azért József császár tanácsa, Magyarország katonai védelmezése tekintetében tetszésével találkozott, dícséri is érte fiát s teljesíté elővigyázó javaslatait. »De egészen másképen áll a dolog« — folytatja a fejedelemnő — »a közös megadóztatás tekintetében; ez teljesen lehetetlen. Hátra volna még a nemesi fölkelés, de ez csak az esetben eszközölhető ki, ha Magyarország tényleg forogna veszélyben; akkor csakugyan minden nemes ember a hadi fölkelésre kötelezve van.« Mivel maga József császár is, ezt a veszedelmet még igen távol hitte, világos, hogy Mária-Terézia sem vélte szükségesnek e fölkelés kieszközlését. »Mi pedig az ujonczokat illeti« — írja tovább a fejedelemnő — »ezeket most nem kaphatni, mert az ujonczozás a jelen pillanatban (junius 26-án) ki sem vihető; minden ember az aratással van elfoglalva, de meg a kellő katonai erő is hiányzik, mely nélkül pedig »erőszakos« ujonczozás épen nem foganatosítható.« [1])

József császár Magyarország északi határainak biztosítása czéljából hadi tanácskozmányt tartott, melynek jegyzőkönyvét junius 28-án elküldte anyjának, hogy ez a benfoglalt megállapodásokat keresztül vitesse. Ez alkalommal *József* újra bizalmatlankodik a magyarokkal szemben. »A magyarok« — úgymond — »sokat tehetnének, de ők még az ujonczokat sem akarják szolgáltatni, bár ezeket már ez év kezdetén (en carneval) megígérték.« Azért nem is reméll nagy dolgokat tőlük; s tanácsolja, hogy szükség esetén vegyen Mária-Terézia a magyar ezredek kipótlására 6000 határőrvidéki embert s a savoyai ezredet. [2])

Ezalatt mindjobban megközelítették a poroszok a cseh határokat s julius 5-ikén lépték át azokat. Nachod városa mellett volt e háborúban *Frigyes* porosz királynak első csehországi

[1]) U. o. 305. l.

[2]) *Arneth*, i. h. 308—309. ll.

Digitized by Google

főhadiszállása. *József* sietett a fenyegetett országrész felé; ő a legjobb reményeket táplálta a jövő iránt; másképen gondolkozott azonban *Mária-Terézia*. Mikor értesült, hogy a porosz király tényleg átlépte Csehország határait, azt írta Kaunitznak: »Szerencsétlenségünk beteljesült!« S kérve kéri fiát, kímélje magát, hogy ő, kitől minden függ, épségben maradjon. [1])

A császár kedélyére is leverő benyomást gyakorolt a háború megvalósulása; ujoncz volt a csatamezőn s szíve írtózott a háború borzalmaitól. A legélénkebb színekkel festi a dúlásokat és a pusztításokat, a szenvedéseket, melyeket az ellenség által elfoglalt területeknek el kell viselniök. S e rémképek közt nem zárhatja el szívét azon aggály elől sem, vajjon képes lesz-e az osztrák hadsereg a győzelmes királya által vezérelt, harczedzett, kipróbált porosz haddal mérkőzni? Ez érzelmek benyomása alatt fejedelmi anyjának oly indítványokat terjeszt elé, melyekből leginkább kitűnik megingatott reménye.

»Kivételes állapotok« — írja *József* jegyzékében — »kivételes segédeszközöket igényelnek. A jelenleg kitört káros és igen vészteljes háborúban a monarchia fenállása mindössze egy szerencsétlen pillanattól függ. Az ellenség, kivel szemben állunk, tényleg erősebb nálunk, s tudvalevőleg nem válogatja az eszközöket, ehez járúl még a nagy hadvezér is. Nekünk nincs szövetségesünk; e monarchia csupán saját segédforrásaira van utalva. Azért szükséges a monarchia egyes országaiból legalább 40,000 újonczot szerezni be s mindenkit, ki csak arra képes, erőszakkal s kényszerítni hadiszolgálatra. Ép oly szükséges a pénzügyeket minden kigondolható módon emelni, javítani, és pedig úgy a kiadások kevesbítése, mint a bevételek szaporítása által. Kell, hogy itt is a tróntól az utolsó parasztkunyhóig minden állampolgár megtegye, mi tőle telik, mert mindannyian kötelesek erejükhez képest az egésznek fentartásán közreműködni.« Ajánlja továbbá külföldi hitelnek is igénybe vételét, bármily súlyos föltételek mellett, mert úgymond — »ha a ház ég, nem szabad a víz árán alkudnunk.« Végre azt tanácsolja Kaunitz herczegnek, hogy keressen az idegen hatalmak közt szövetségest, vagy fogadjon kül-

[1]) U. o. 320., 323. ll.

Digitized by Google

földön is alkalmas hadsereget zsoldba, s ez intézkedéseket csak mihamarább vigye keresztül. Hogy fejedelmi anyja és tanácsosai jól megértsék indítványait, hozzácsatolja még felvilágosításúl a következő megjegyzést: »Ha a monarchiát nevezem, az alatt az összes országokat, főkép *Magyarországot* is értem, hol azonnal az insurrectió s egyes csapatok vagy ezredek felállítása volna létesítendő; épen úgy *Erdélyben* is.« [1])

Ezen jegyzékben az önhatalmú katonát látjuk nyilatkozni, ki az adott viszonyokkal s intézményekkel keveset törődvén, egyenesen czélja felé tör, meg nem gondolva, hogy sok akadály tartóztatja fel őt ez úton, mi által védelmezett ügye még roszabb helyzetbe juthat. Monarchiánk szerencséjére József császár elsietett túlbuzgóságát óvatosan mérsékelte *Mária-Terézia*, ki fiának említett jegyzékére többi közt így válaszolt július 11-kén: »Mit ön német nyelven írt jegyzékében mondott, teljesítve lesz, de nem mind vihető ki vagy legalább nem az óhajtott gyorsasággal, ez áll különösen a pénzügyi viszonyokra nézve. A *magyar insurrectio* csak az ország belsejében szolgál s annak felállítása sok időbe kerül. Az idegen katonák — hol találhatók? E tekintetben alkudozásokat kellene kezdenünk. Azonkívül a katholicus fejedelmek nem is igen rendelkeznek katonákkal, a protestánsok pedig mind ellenségeink. És az insurrectio — kérdi kétségbeesetten a fejedelemnő császári fiát — az insurrectio, a 40,000 újoncz, meg az idegen katonák védelmezzenek bennünket 100,000 kipróbált katona ellen?« Ismerte ő szívtelen ellenfelét, azért vonakodott újra háborúba egyeledni; már előre látta, hogy háza s országai veszélyben forognak, s meg volt győződve, hogy a veszély elhárítására pusztán a kard még nem elég. Kéri tehát fiát, hogy kössön békét a csatatéren, legyenek bármily súlyosak is a feltételek. [2])

Hogy *Mária-Terézia*, ez a bátor, hősies asszony, ki kormányzása elején fél Európa ellen felvette a keztyűt, most oly félénken, elcsüggedten beszélt, nemcsak előrehaladott korának s természetes női békeszeretetének, hanem részben annak is tulaj-

[1]) *Arneth*, i. h. 325—326. ll.
[2]) U. o. 331—332. ll.

Digitized by Google

donítható, hogy mint említettük, maga Mária-Terézia sem bízott az osztrák igények szilárd jogosúltságában. Továbbá nem is tartotta érdemesnek egy darab föld végett háborúba keveredni, s ez által úgy saját, mint gyermekei s népei boldogságát, békés nyugalmát, sőt életét is veszélyeztetni. Másrészt azonban éles értelmével belátta, hogy az ügyek jelen stádiumában minden erőt megfeszítni szükséges, csak a monarchia s fia, a császár, tekintélye csorbát ne szenvedjen. Tehát bár sajnálattal, de szokott erélylyel s kitartással iparkodott József kívánalmait teljesítni. Már két nappal fentidézett panaszkodó levele után írja a fejedelemnő fiának, hogy a pénz s az újonczok tekintetében legyen teljesen nyugodt, meglesz mindakettő, még egy második hadjáratra is. A magyar nemesi fölkelés ellenben nem oly könnyű dolog, arról bizonyost nem mondhat, de reménli, hogy a magyarok s erdélyiek *alkotmányuk szerint* közre fognak működni, habár kissé lassan is.

József mindazáltal nem nyugodott meg. A háború előrelátható veszteségei arra intették, hogy a szükséges pótlásokról s egy tartaléksereg felállításáról jó eleve gondoskodjék. Említette tehát anyjának, hogy meg kell kettőztetni az erőket; a hadseregnél lovakban is nagy a hiány; úgy Magyar-, mit Erdély- és Gácsországban tehát szükséges annyi lovat bevásárolni a huszárok számára, a mennyi csak kapható, mert azoknak száma napról napra fogy.[1]) S néhány nappal később (július 19-én) ismétli a császár kérelmét a magyar újonczokra nézve, kik még mindig hiányzanak, miért a magyar ezredeket hadilábra állítani lehetetlen. Ez ügyet tartja *József* legfontosabbnak, s mégis eddigelé mindig ignoráltatott. Kéri azért fejedelmi anyjának e tekintetben is pontos és határozott intézkedéseit.[2])

József császár e panaszai és szemrehányásai nem voltak indokoltak; ő táborában egészen megfeledkezett a monarchia összes politikai s anyagi helyzetéről s figyelmen kívül hagyta, hogy valamely ország fenntartása nemcsak a kard hatalmán alapúl, hanem a szorgalmas, munkálkodó kéz is szükséges ahoz, melynek

[1]) *Arneth*, i. h. 339. l.
[2]) U. o. 356. l.

Digitized by Google

munkája nélkül a kardhordók is tétlenségre volnának kárhoztatva, nem nyervén a test kellő ápolást és tápot. E régi igazságot hozta *Mária-Terézia* fia emlékezetébe, mint józan gondolkozó, tapasztalt uralkodó, így írván: »A nagy hiány jelenleg (júl. 24-én) minden tekintetben nem pótolható, mert az emberek egész szeptember hóig az aratási munkával vannak elfoglalva; pedig Csehország pusztúlása miatt az egész monarchia *Magyarország* gabnatáraira van utalva. Továbbá Magyarországon a főurak nem bírnak hatalommal, hogy az embereket katonaságra szorítsák, mint ezt más országokban látjuk; itt minden a *megyék* által vitetik végbe. Nem is tanácsolnám valamely főúrnak, hogy erőszakkal éljen; mert lázadás volna annak következménye s nekünk nem volna elégséges katonai erőnk, azt leverni. Még az ujonczok beszerzésére s elfogadására is hiányzik a kellő számú sorkatonaság; azért történt az év tavaszán, hogy az ujonczok egyenruha és katonai segédcsapatok hiányában, hetekig a megyeházakon, mint a kutyák, elzárva tartattak, miáltal a szegény emberek közt betegség és kétségbeesés támadt. Ily eseteket óvatosan kerűlnünk kell jövőben. Hasonlókép áll a dolog a lovak tekintetében. Hatezer ló helyett csak háromezret kértünk s lesz sokkal több. Ez paradoxnak látszik s mégis úgy van. A buzgalmat féken tartani szükséges, s a mi még fontosabb, semmi bizalmatlanságot nem szabad a magyarokkal szemben elárúlni, mintha ők mit sem tennének a közügy érdekében s a monarchia jólléte nem függne szívükön. Hol sem jogunk, sem erőnk nincsen ott előzékenységgel többre megyünk, mint szemrehányásokkal. E nemzettel szemben különös módon kell eljárni. Én — mondja végűl a fejedelemasszony — mindig jó lábon álltam vele s már sok hasznát is vettem.« [1])

Ezúttal sem csalódott reményében a fejedelemnő. Magyarország akkori helytartója, *Albrecht* herczeg, Mária-Terézia veje, a csehországi táborba ment; helyette gróf *Esterházy* Ferencz, a magyar kanczellár, indúlt Bécsből Magyarországra, hogy a főurakkal személyesen tanácskozzék a honvédelem felett, s azonfelűl a világi s egyházi főurakat, továbbá a megyéket és városo-

[1]) *Arneth*, i. h. II. 361—362. ll.

Digitized by Google

kat önkénytes adakozásra búzdítsa. Hogy mily fényes sikerrel járt el feladatában, látjuk ama körülményből, mely szerint a magyarországi megyék már junius végén kiállították a szükséges ujoncz-jutalékot. Különös buzgalmat s áldozatkészséget tanúsítottak a *jászok* és *kúnok*, kik nemcsak nagyszámú katonaságot állítottak ki, hanem szabad akaratjukból azonfelül még 600 huszárlovat is felajánlottak.[1]) Ez önkénytes ajánlatot nagy dícséretre méltónak találta *József* császár s kérte anyját: fejezné ki a jászoknak és kúnoknak kiváló megelégedését.[2]) Azonkívül *Esterházy* kanczellár feladatának egyik legfőbb pontját a már említett készületek megindítása képezte, melyek szükségeseknek látszottak Magyarország északi határainak ellenséges betörés ellen való biztosítására. *József* császár mint tudjuk azt kívánta, hogy Esterházy a Bánságban, a károlyvárosi határőrvidéken és Tótországban katonaságot gyüjtessen, mely Felső-Magyarországot védelmezhesse. E czélból továbbá a *nemesi fölkelés* kieszközlését is sürgette s tudva, hogy az insurrectió csak az ország határain belül használható, julius 12-ikén azt írja anyjának, hogy a nemesi fölkelés maradjon a Jablunka-szorosnál, tehát az ország belsejében.[3])

Hogy *Mária-Terézia* és *József* aggodalmai Magyarország biztonsága tekintetében nem voltak alaptalanok, tanúsították azon, egyes porosz hadtestek részéről, julius- és augusztusban, október- és szeptemberben történt betörések Szilézia-, Morva- és Gácsországba, melyek mindannyiszor úgy az osztrák táborban, mint Bécsben nagy ijedelmet okoztak.[4])

SCHWICKER J. HENRIK.

---

[1]) V. ö. »Wienerisches Diarium« 1778. 51. 12.
[2]) *Arneth*, i. h. II. 379. l.
[3]) U. o. II. 335. l.
[4]) V. ö. *Schwicker*, i. h., 172. sk. ll.

Digitized by Google

I. APAFI MIHÁLY UDVARA.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A magyar birodalom XVI. és XVII. századbeli története politikai tekintetben a rohamos események egymásutánját tünteti föl. Minden háború, dúlás, területi változást, minden határigazítás még nagyobb ingadozást vont maga után. A politikai és területi ingadozások ez útvesztőjében, három központ, háromféle társadalmi élet nyomai tűnnek föl. A magyar király területén Pozsony a központ, hol latinos-német műveltség tartja egyensúlyban a fölvidéknek akkorón még magyaros jellegű irányzatát: a hódoltság területén, egy részről oly vidékeket látunk, melyeknek nincs történetük, tehát művelődésök sincs, másik részében a politikai jelentőségre vergődött magyar nyelv állja útját a törökösödésnek. Erdély- és a Részekben politikailag és társadalmilag magyar élet van: magyar a fejedelem udvara, magyar a kormányzás és a törvénykezés nyelve, szóval a nemzeti életnek minden tünete magyar jellegre vall. Ezzel nem akarjuk azt az általános következtetést vonni, mintha ezek az úgynevezett műveltségi körök bizonyos egymástól élesen különvált jelleget mutatnának, határozottan csak az áll: hogy Erdély a magyar földnek az a része volt, melynek önálló kormányzati, irodalmi s társadalmi életét teljesen magyarnak lehet nevezni.

E nemzeti élet a fejedelmek korának egyik kifolyása, nem sporadicus tünet, melyet az események folyama nyomtalanúl elsöpör, hanem egy elszigelt ugyan, de életerős culturának százados gyümölcse.

Legélesebben tűnik szembe az ellentét, mikor a legutolsó tényleges fejedelem I. Apafi Mihály halálával a német befolyás emelkedik túlsúlyra. Csak lassan s átmenetileg hódít a közélet-

Digitized by Google

ben az akköri diplomáczia általános nyelve: a latín, s még messze a XVIII. századba belevág a hivatalos magyar kiadványok egész sorozata.

E magyaros iránynak legelső s legközvetlenebb tényezője a fejedelmi udvar, melynek 1670—1690 közti viszonyait, folytonos összefüggésben az ország e korbeli művelődési állapotával, az újon feltalált Bornemisza-féle gazdasági napló [1]) s az erd. kincst. és főkormányszéki levéltárak adatai alapján vázolni szándékozunk.

Apafi Mihály, az előkelő Apafi-családból származott. Politikai szereplése fejdelemmé választatásáig csekély volt, egyetlen egy körülmény emelte a trónra, t. i. az, hogy környéke nagyon szerette. Tatár rabsága óta csendesen éldegélt Ebesfalván; űzte kedvencz mulatságait: a vadászatot, idomította lovait, peczéreivel rendben tartotta a kopófalkát; otthon szorgalmasan olvasgatta a bibliát s egyéb könyveit, fűszerezvén ez idylli, gondtalan életet, az akkor szokásos lakomákkal, melyeken muzsnai s dézsi boraival vendégelte meg a hozzá ellátogatókat. Neje, Bornemisza Anna kormányozta a gazdaságot, ő fogadja fel a cselédségét, ő szabja ki udvar-

---

[1]) *Bornemisza* Anna gazdasága az országos levéltár kincstári osztályával egyesített erdélyi fiskális levéltár 8. szekrényében őriztetik. Két kötetből áll. Egy-egy kötet 32 cm. magas, 20 cm. széles. Kötése: megyszín. Az első kötet gazdagon aranyozott s virágos czifraságok közti négyes keretén belől ez a felírás olvasható: AZ MÉLTÓSÁGOS BORNEMISZA ANNA ERDÉLYI FEJEDELEMASSZONY MINDENNAPI PROVENTUSSINAK S RENDELÉSINEK DIARIVMA AZ MÉLTÓSÁGOS APAFI MIHÁLY ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGÉBEN VALÓ ÉLETÉNEK 25-ik ESZTENDEIKBEN ANNO 1686.

A papíros aranyszegélyü, s a dévai és görgényi papíros viznyomatait mutatja. A napló az egyes uradalmak szerint van beosztva, s a napi bevételt s kiadásokat tartalmazza. A számadások és kimutatások, vagy egyenként vannak mellékelve, vagy pedig egész terjedelmökben közölvék a naplóban. A másik kötetben, mely az 1672—1686-iki részt foglalja magában, Alvinczi Péternek egy chronosticonja (a fejedelem és neje neveinek betűire) olvasható. (Figyelő, 1878. I. füzet 50—51 l.) Mi az egyes adatokat, összevetvén az erdélyi főkormányszék levéltárában találtató *Miscellanea Apafiana* czímű becses gyűjtemény adataival, gondosan összegeztük s az egykorú forrásoknak is felhasználásával igyekeztünk e tanúlmány alapját megvetni.

Digitized by Google

bírónak, sáfárnak a teendőket, s ő intézi a vásárlásokat, neki számol be kereskedő, cseléd, szóval ő az úr a háznál. Egy közepes módú birtokos főúrnak életét élte Mihály úr, 4—8000 forintig ment jövedelme, melynek szaporítása azonban nejének érdeme. Apafi a szó szoros értelmében jó ember volt, minden feltűnőbb jó, avagy rosz tulajdonság nélkül. Jó tulajdonai: milyenek nyiltszívűsége, tudományszeretete, természetes ügyessége, ragaszkodása azokhoz, kiket szeretett eleddig eltüntek ama sok hiba mellett, melyet igen sokan, nagyító üvegen keresztül nézve, a jó Apafit bizonyos heliogabali színben szerették feltüntetni. Hogy ingadozó volt, hogy uralkodása alatt nem ő a tettek rugója, s hogy magánéletében nem tartotta mindig szem előtt a mértékletesség elvét, az igaz; de a kulcsot hozzá megadja a körülmények behatóbb vizsgálata. Neje: Bornemisza Anna, ki ha nagyobb országnak szerencsésebb körülmények között leendett volna urnője, a világtörténelem lapjain foglalna helyet; egy nő, ki szervező tehetségének nemcsak a háztartás körében adja bizonyítékait, hanem a ki az ország kormányzását is erélylyel viszi, nem hiába írja róla a pasquillus:

Asszonyom szövődhöz, fonódhoz lássa,
Mert nem illet asszonyt országgubernálás. [1])

Minisztere Teleki Mihály volt, s ezzel elég is van mondva; Teleki és Erdély politikája kivált a fejedelemség alkonyán azonos fogalmak. A mi pedig mértéktelen, nevezetesen italos hajlamait illeti, az a kornak átalános jellemvonása. A jó öreg Apor nagy szomorúan panaszolja, hogy bejövén az német, megszünt már az az élet, mikor a lakomákon »rendre ittanak.«

Apafiról bízvást elmondhatni, hogy derék, jámbor ember volt, kiről, ha nem ér fejedelemséget, a história alig emlékezett volna meg.

Már arcza is mutatja a jószívűséget, magas homloka értelmet árúl el, arczéle közönséges, nagy körszakála férfias jelleget adó, termete magas. [2]) Neje szikár alkatú, kissé hátrahajlott

[1]) Apor: »Metamorphosis Történelmi Emlékek« XI. 440.

[2]) Arczképe több helyütt van közölve, legismertebb az Árpádia I. kötete elején mellékelt csinos metszet.

Digitized by Google

álla bizonyos daczos erélyre mutat, nem szép, de mindamellett imponáló alak.

Ilyen volt Apafi, mikor Ali basa fejedelmet csinált belőle.

Országa, melyet átvett — mint egy szemtanú írja [1]) — mérsékelt égaljú, nemes érczekben gazdag, nagy termő képességű, fejlettebb iparú, tekintélyes kereskedéssel bíró, s aránylag megelégedett s munkás népű egy ország volt.

Az ebesfalvi birtokos, kinek a többi főúr között nem épen legtekintélyesebb jövedelme volt, egyszerre terjedelmes birtokok urává lett. Jószágai voltak: *Huszt, Sziget, Székelyhíd, Komána, Alvincz, Görgény, Balásfalva, Katolna, Radnóth, Udvarhely, Csik, Sz.-Somlyó, Hunyad, Porumbák, Fejérvár, Fogaras, Kővár, Szamos-Újvár, Küküllővár, Almakerék, Gálfalva, Ilye, Szt.-Csehi, Hátszeg, Algyógy, Oklós, Berettye, Lápos, A.-Oroszi,* s saját birtoka *Ebesfalva;* övé a szász káptalanok honorariuma, a marosportusi vám, a magyarországi részek vámja, a fogarasi boérok, a czigányoktól beváltott arany, a harminczadok bérlete. A jószágokra vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy azok részint saját birtokai, vagy fiscalis, vagy bizonyos regálitással bíró jószágrészek voltak.

Legtekintélyesebb összeggel szerepelnek a balásfalvi, fogarasi, hunyadi, porumbáki uradalmak, a szász káptalanok adaja s a harminczad. Az összes brutto-jövedelmet körülbelől 250—300,000 frtra tehetni, mely összeg mai napság — az árak és pénzérték összevetése alapján körülbelől 1 millió 500,000 forintnyi jövedelemnek felelne meg. Mindamellett korántsem állíthatjuk azt, hogy a fejedelem lett volna a leggazdagabb Erdélyben. Apor István a harminczadok bérlője, kinek gazdagságát öcscse Péter négy lapon keresztül magasztalva emlegeti [2]) oly végrendelkezést tett, minőt, az egy Bethlen Gáborét kivéve Erdélyben senki. Csupán jótékony czélokra 120,000 frtot (akkori é.) hagyott,

[1]) Zustände unter Apafi des I-ten Regierung in Siebenbürgen, geschildert von einem Zeitgenossen. Közli G. D. Teutsch. Archiv új f. 1853. I. kötet. 270—283. l.

[2]) Apor Péter i. m. 318—321.

Digitized by Google

holott az Apafi-hagyaték összesen csak 646,371 frt 29¼ dr. (a. é.) tett ki. [1]) Az akkori vagyoni viszonyokat nem annyira egyesek dúsgazdasága tünteti fel kedvező színben, mint inkább bizonyos általános jóllét, a házilagos kezelésnek bizonyós soliditása, mely úgy a rohamos sülyedésnek, mint a hirtelen meggazdagodásnak egyaránt útjában állott. A fejedelmi birtok-kezelés e rendszernek hű képét mutatja. Az összes javak fölötti kormányzás a gondos fejedelem asszony kezében volt. Az évi számadásokat épen úgy, mint ebesfalvi gazdasszonysága korában ő revideálja. A cselédség conventióját ő állapítja meg — kivéve a lovászokét, s a peczérekét, — megteszi a rendeléseket: mit kelljen eladni, mit bevásárolni, alkudozik a kereskedőkkel, mesteremberekkel, szóval az egész gazdaság intézését ő viseli. A nagyobb birtokoknál a gazdaság közvetlen vezetése az udvarbíró kezében van, a számadásokat a rangban közvetlenül utána következő számtartó viszi, a mai kasznár szerepét a kulcsár játsza, ki mellett nehány sáfár ügyel a parancsok teljesítésére. A cselédségben: a béresek mellett van a tehenpásztor, a tyukász, vagy tyúkászné, a kertész, a sütő, s a cselédeknek főző asszony; a csűrökre a csűrbiró, a gazdasági épületek jó karban tartására a pallérbíró ügyelt, voltak ezen felül külön szerződött mesteremberek, s az uradalomhoz tartozó czigányok. Az uradalom jövedelmeiből rendes járandósága volt a prédikátornak, s a mesternek is. A korcsmáros is conventióbeli egyén volt, ki fejedelmi dézma-borokat mért ki. Nagyobb uradalmakban porkoláb és darabantok is voltak. A fizetés: készpénzben, ruhában, eleségben s lábas marhában történt. A balásfalvi uradalomban az udvarbírónak 60 forint készpénze, ruhája, buzája, abrakja, verő disznaja, marhatartása, elesége: túró, sajt, vaj, méz, borsó, kása, lencse, lenmag azután bora, kősója, tyúkja, lúdja, báránya s hetenként 18 czipaja volt. Legtöbb készpénz fizetése a számtartónak van: 75 frt, legtöbb elesége a prédikátornak: 150 köből buzája. A cselédség jobbára buzában, ruhában s eleségben fizettetik.

Jellemző bizonyítékúl itt közöljük a balásfalvi uradalomnak az eredeti adatokból összeállított táblázatát:

[1]) Erd. kincslevéltár fasc. 10. nro 30.

Digitized by Google

Tisztek és cselédség	Készpénz	Ruha	Béllés	Búza	Abrak	Bor	Verő disznó (hizó)	Vágó marha	Túró	Sajt	Vaj	Méz	Eczet	Borsó	Kása	Lenmag	Lencse	Kösö	Tyúk	Lúd	Bárány	Czipó
Udvarbíró . .	60	rőf 25	rőf 16	köböl 30	30	ved. 50	2	3-12	2	2	urna 1	" 1	" 1	kiskőb. 1	" 1	" 1	" 1	20	20	8	10	18
Számtartó . .	75	12	10	10	6	10	1	.	.	2	4	" 4	.	.	mér. 1	.	.	.	.	.	Csizma 3 p.	6
Kulcsár . . .	16	4	2.50	8	.	.	1	.	.	2	" 4	" 1	.	.	.	4	.	.	.	.	1	6
Prédikátor . .	32	.	.	150	.	v. 40	1	.	.	.	ejtel .	.	.	.	A balásfalvi malom szombati vámja a mesterrel együtt vagy 100 frt.							
Iskolamester . .	12	.	.	6	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Vendéglős . .	10	4	1	8	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	sarúja			1	1/2	1/2
Tehénpásztor .	.	.	.	6	gyapja 6 cs., bocskora fél tehénbőr										.	.	.	.	.	.	.	.
Porkoláb . . .	30	.	.	6	.	.	1	sarú		2	ködmön			1	.	.	.	.	.	.	.	.
Hat drabant . .	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3	.	.	.	.	.	.	.
Juhmajoros . .	.	.	.	5	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	fél tehénbőr, pakulár ködmön.						
Béresek . . .	.	.	.	5	.	.	1	.	75	gyapja, tehénbőr				2	4	.	.	.	.	.	6	
Tyukásznė . .	4	.	.	4	sarjú		.	.	.	.	.	.	.	.	.	5	.	.	.	.	.	4
Kertész . . .	.	5	.	5	.	.	1	szalonna 1, bokor (pár) sarúja							1	.	.	.	.	.	6	
Sütő	.	4.50	.	4	egy vég aba, sarúja					1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	
Főző asszony .	5	4.50	.	5	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3	2 p. sarú		.	.	.	4
Kondás . . .	.	.	.	5	gyapjú 6 cs., bocskorra fél tehénbőr										.	.	.	.	.	.	.	.

Csürbíró, Kádár, Czigány, Mesterember, Pallérbíró élelemben.

Digitized by Google

Az udvarbíró rendes jelentést tett mindenkor a fejedelemasszonynak a gazdaság állapotáról, a számtartó beszámolt a jövedelmekkel, melyekről a fejedelemasszony által aláírt felmentvényeket kapott. Rendes határideje nincs a fizetésnek, avagy beszámolásnak; a mint nagyobb összeg befoly, azonnal beadják az udvarhoz, ha pedig pénzszűkében vannak, kicsiben kufárolják el a termést, vagy marhát.

A mi a mezőgazdaságot illeti, arról csak annyit mondhatunk, hogy mindazok a vetemények, melyeket ma is vetnek, akkor is már majdnem mind termesztettek.

A földek legnagyobb része buzával volt bevetve, melynek jóságát az akkori nagy kivitel igazolja. Nagyban termesztették a hüvelyes veteményeket, mint a borsót, lencsét, babot; a len s a kendermag ültetése is kiváló gondozásban részesült. Adatok hiányában csak a conventiók összegezett eredményéből a következő veteményeket soroljuk fel:

Buza, rosz, köles, zab, borsó, lencse, kása, kendermag, török búza, lenmag, haris.

A termelés átlagára nem lévén megbízható adatok, csak a conventióban adott vetemények mennyiségét közölhetjük: a mennyiben az összes fejedelmi uradalmakon 734 köböl buza, 284 köböl rozs, 269 köböl köles s 535 köböl zab adatott conventióba. Nagyban virágzott a marhatenyésztés, valamint átalán Erdélyben. A marhabőrökkel, sertésekkel, gyapjúval rendkívül nagy a kereskedés, ezenkívül vágó-marhát is nagy mennyiségben szállítanak át a moldva s a lengyel határon.

A többi jövedelmi forrás, mint említők a harminczadokból, a bányák jövedelméből, a só-proventusból s a csere-kereskedésből telt ki. Vegyük rendre.

Harminczadi hivatalok voltak: *Szigeten, Kolozsvárt, Brádon, Maros-portuson, Láposon, Deézsen, Váradján, Szászvárosban,* s *Brassón, Törcsvárnál* meg a *Verestoronynál.* A harminczad-bérlők feletti ellenőrzést *Inczédi* Pál vitte. A bérlők az egy Aport kivéve jobbára görögök, mint *Horváth* András, *Kis* Demeter, *Hosszú* Demeter. Legjobban a törcsvári harminczad jövedelmezett, 1664-től kezdve a bevétel fokozatosan emelkedést mutat. 1664-ben 4000 forintot mutat fel a görög nyugtája,

Digitized by Google

1686—1690-ig az átlagos évi jövedelem már megüti a 20,000 frtot. E körülmény következtetést enged vonnunk arra az élénk kereskedelmi forgalomra, mely ekkoron az erdélyi és az oláh terület közt létezett. A kiviteli czikkek, mint előbb érintettük: szarvasmarha, lovak, élelmi szerek, bőr-árúk, vaskészítmények, műtárgyak, mint pl. harangok és kéneső, a beviteli forgalmat leginkább az ekkor nagyon keresett oláh-lovak, török árúk képezték. A nyugati határ felé gyérek az adatok, a hódoltság felé nem oly élénk a kereskedés, a lengyel határ felé azonban már élénkebb: itt is műtárgyak, lovak, bőrök képezik a kivitel tárgyait, de leginkább a só.

Az összes harminczadok körülbelől 60,000 forintot jövedelmeztek a kincstárnak. Ezek jövedelmére utalványoztatott azonban egyes hivatalnokok fizetése, ezek jövedelméből kapott a brassai magyar pap évenként 50 frtot, s az iskolamester 25 forintot, a portusi árendából kaptak a pataki deákok 363 frtot, a kolozsvárióból a két magyar pap 230 frtot, a pattantyúsok vezére, a porkoláb is ebből huzták fizetésöket.

Másik forrása a jövedelemnek a bányászat s a pénzverésből eredő haszon volt. [1])

Az erdélyi bánya-ipar főczikkei: az *arany, ezüst, vas, réz* s a *kéneső*, mely utóbbiak nagy termelése főfigyelmet érdemel, minthogy manapság csak Anglia, Spanyolhon s Idria mutathat fel productiv kéneső-termelést.

Arany-bányászat: az abrudbányai telepeken, nevezetesen: Abrudbányán, Abrudfalván, Topánfalván, Bucsunban s Kerpenyesten, Zalathnán s Kapnyikbányán virágzott. A főtelep Zalathnán volt; itt volt a választó ház is. Négyféle aranyról beszélnek a kimutatások, a termés-aranyról, kénesőben fogottról, s a frisselt aranyról; a czigányok pedig por-aranyat váltottak be.

Rendszeres kimutatás csak az 1684. évről állítható össze; minthogy a bánya-biztosok rendes terminus nélkül, a szükséghez képest szállították a fejedelmi tárházba a termelés eredményét. — 1684-ben:

---

[1]) Egyes adatokat »M. Történelmi Tár« 1878. II. f. 365. l.

Digitized by Google

Termés aranyat 53 nehézeket szállítottak be.

Kénesőben fogottat, 3264 nehezéket.[1])

Frisselt aranyat 84 nehezéket.[2])

A *czigányok* mosott aranya s a dévai porarany összesen $242^1/_2$ nehezéket tesz ki, az összes termelés tehát 74 girát, vagyis $3743^1/_2$ nehezéket mutat föl.[3])

1672-ben 98 gira a termelés, 1686-ban 120 gira, beleértvén mindig az egyes városok taksáját, melyet ezek arányban szolgáltattak be.

A termelés legnagyobb része a kénesőben fogott aranyból telik ki, azután a poraranyból s frisseltből, legkevesebbet a termésarany aránya tűntet föl.

A termelés legnagyobb részét a pénzverésre fordították, apróbb mennyiségben az udvari ötvösök is kaptak egyes megrendelésekre.

Fő-pénzverőmester *Belényesi* György, úgy látszik egy igen ügyes görög, ki nagyon értette dolgát s a mellett kitanúlt ötvösmester volt, minthogy ő ad véleményt az egyes ötvös munkák műbecséről.

A verésnél egy girából 72 aranyat vertek ki. Érdekes tudni, hogy az olvasztásnál 31 n., a cementirozásnál $30^{11}/_{24}$ n. s a verésnél $3^{33}/_{3875}$ n. ment el a girából. Ha a föntebb előadott statisztikai adatokat tekintjük: akkor a 74 girára egyenként 72 ♯-at számítva, 5328 ♯-at tenne ki a termés értéke. Az 1653. XXXVII.-ed. szerint, — mely Apafi idejében is hatályban maradt — az arany mindig 4 forintba számíttatott, s így 21,312 frtra lehetne ez összeget becsűlni a. é., az 1686. 120 gira termést pedig 34,560 forintra, s a három év tudva levő eredményeinek átlagát: 97 girát véve, 27,936 frtot kapunk, tekintetbe kell azonban venni, hogy nem az egész termés fordíttatott pénzverésre, s hogy az értékek absolut helyességéhez is szó fér, annyit azonban bizton állíthatni, hogy az aranytermelésből mintegy 15,000 frt (a. é.) átlagos jövedelemmel gyarapodott a fejedelem tárháza.[4])

[1]) Az aranytartalmú kö összezúzatott s vízzel és kénesövel elegyíttetett. A nemtelen ércz elvált, míg az arany a kénesövel foncsort képezett, melyből az arany égetés által különíttetett el. Ma is szokásban van.

[2]) Németűl frischen olvasztást jelent, ma már csak vas és réz-frisselés van divatban.

[3]) Erd. fk. ltár, 1685 apr. 12. kelt nyugta a Miscellaneák között.

[4]) Rendkívül becses adalék a hazai fémmívelés és pénzverés tör-

Digitized by Google

Az *ezüst*-termelésére már nincsenek ily positiv adataink, legjava részben Kapnikon és Zalathnán fordúl elő, s mint *plikk*-ezüst [1]) szerepel. Az átlagos termés mintegy 1000 girára tehető. A girából $8^1/_2$ tallért vertek, mely a föntebb hivatolt edictum szerént 2 frtba számíttatott, a gira e szerént 17 frtot ért, (a. é.) s a termelés értéke 17,000 frtot tenne. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy az ezüstből aránylag is sokkal több fordíttatott a feldolgozásra, mint az aranyból.

A *vas-ipar* nagyban virágzott. Előfordúl, mint rúd, vagy pánt, s mint nyers vas. Ennek csak kis része bocsáttatott árúba. leginkább a dévai illetve a hunyad-megyei, a csíki s a radnóthi hámorok dolgozták fel. Mázsájának ára, mely majd 144 font, majd 100 fontban számíttatik, 7—10 frt közt váltakozik, s legnagyobb keletje az oláh-moldva vidékeken van. Leginkább patkókat, patkószegeket, zsindely-szegeket, apróbb házi eszközöket s fegyvereket gyártanak. Így Déván 1686-ban 50,000 szeget s patkót gyártottak.[2]) Nagy szerepök volt a vas feldolgozásában a czigányoknak is, kik zsindely-szegeket gyártottak. Így Dragumir Muntyán a vasasbanda vajdája négy ízben is 50—60,000 zsindely- és patkó-szeget szolgáltat be.

Rézhámor Csíkban volt. Igen érdekes, hogy kivált a harangöntés volt e vidéken nagy divatban, s hogy a harangokat leginkább Moldva-Oláhországba vitték. 1687-ben 400 mázsa harangot szállított Moldvába Endescu Miklós a csíki hámor igazgatója. Újjmutatás ez adat arra nézve, hogy a magyar harangokat hol kell keresnünk. A rézműves czigányok, üstöket s egyéb házi eszközöket gyártottak, vajdájuk Nán János; 150 frt adót fizet.

Igen örvendetes az erdélyi bányászat akkori állapotában a *kéneső-termelés*. A fejedelmi udvar egyes rögtönös szükségén a kéneső segített. Már Rákóczi György alatt törvénynyé vált, hogy a kénesőt mindenki keresheti, de azt a fiscusnál tartozik beváltéhez Debreczeni László aranyfinomító könyve a XVI. század második feléből, melyet *Finály* Henrik igen alaposan ismertetett az erdélyi muzeum évkönyv. IV-ik kötete 111—130. ll.

[1]) Blink-ezüst, ólomélegűlés által nyert ezüst.

[2]) Hunyadi Album 47. l.

Digitized by Google

tani 75 frt készpénzért.[1]) E megszorító rendelet daczára is nagy lendületnek örvendett a kéneső-kereskedés. Egy mázsának átlagos-ára 120—140 frt. Legnagyobb kereslet volt Lengyelország részéről; rendesen a zsidók közvetítik az árúlást, jobbára egyes értékesb árú czikkekért: mint szövetekért, házi eszközökért való csere eszközt. Török földre Moldva-Oláhországon át korsókban szállítják, a portai ajándékok közt egyszer 641 korsó kéneső szerepel. Nyoma van annak is, hogy velenczei gránát posztóért, velenczei kereskedők kénesőt kértek. A fejedelemasszony különben görögjeit, kik posztót s egyéb ruhaneműeket szállítottak az udvarba, rendszerént kénesővel elégítette ki. Ha Kis Kristóf uram, a főszállító nagyon sürgette pénzét, pedig néha ugyan sürgette, gyakran 1000 forintra is rugott az az úgynevezett lebegő adósság — a zalatnai administrator egy pár mázsa kénesővel mindig megnyugtatja. Máskor meg — 1688 — Teleki Mihállyal is úgy volt az udvar, melyet 3000 forinttal segített ki bajából.

Az eladásokból s a forgalomból mintegy 3—4000 forint brutto-összeg tűnik ki, mely a kéneső-jövedelemből eredt.

Kielégítő jövedelmi forrás a só is. Két főtelepe van a só-szállításnak: a sófalvi, s a máiglan is nagyban jövedelmező mármarosi telepek.

A sófalvi telep csekélyebb forgalomra mutat, 1—2900 forint az eladott só átlagos ára, mely leginkább az országban magában kelt el.

Annál jövedelmezőbbek a mármarosi aknák. Béke időben szekereken és szánuton szállították magyar földre, de kivált kelet felé. Erdélyben csak átmeneti forgalom volt, legnagyobb kereslete Moldvában van. Rendszerént:

Visk 6500 db, Técső 2550 db, Hosszumező 1500 db, Sziget 1500 db kősót, tehát összesen 12,500 db. adtak.

Hosszúmezőn állandó só-raktár volt, innen mozgalmas időkben a Tiszán külön sót szállító dereglyéken szállították lefelé; béke idején magok a kereskedők jöttek el, s százáért

[1]) App. Con. P. II. Tit. IX. Art. 2.

Digitized by Google

33—36 frtot adtak; néha ugyanannyi tallért is (tallérja 1 frt 80 kr. a. é.), úgy hogy a só-üzlet előnyös elárusítás alkalmával 4—5000 frtot is jövedelmezett.

A *szász* káptalanok contributiója szintén tekintélyes összeget képvisel a fejedelmi jövedelem források közt. Meg kell vallani, hogy ellenök e tekintetben igen kevés a panasz, adójuk rendesen foly be, mire különben az is nagy hatással volt, hogy a beszedők elég jó, 6—7%-t húztak a behajtott összegből.

Részletes kimutatását itt közöljük:

A szász-sebesi káptalan 207 ⌗ [1]); a szász-kézdi 290 ⌗; a régeni 53 ⌗ [2]) s két rúdban 7 gira 14 latos czüstöt; a medgyesi 257 tall. [3]) s 12 ⌗; a beszterczei 158 ⌗ [4]) s 18 gira 14 l. ezüst; a kőhalmi 210 ⌗ [5]), összesen tehát 930 ⌗, 257 tallért s 25 gira ezüstöt.

Ha ⌗-át 4 frtba, a tallért 2 frtba s giráját $8^1/_2$ tallérba számítjuk, mintegy 4659 frt (a. é.) kapunk, tehát egy oly tekintélyes összeget, mely egyúttal ama káptalanok vagyonosságára is következtetést enged vonnunk.

Ezek voltak a fejedelmi udvartartás jövedelmi forrásai, ezekből került elő minden szükséglete annak a szövevényes és nagyon sokat felemésztő háztartásnak, melyet »Aula principalis« névvel illetnek az akkorbeli számtartók.

---

[1]) Szerdahely 17, N.-Apold 28, Orbó 28, Kelnek 28, Szász-Sebes 25, Péterfalva 9, Doborka 18, Omlás 17, Nagy Ludas 12, Kis-Apold 12, Récse 8, Pepercse 5, összesen 207 ⌗.

[2]) Alsó-Ides 4, Dedvág 14, Régen 15, Petelye 16, Felső-Ides 4, összesen 53 ⌗ s 2 rúdban 14 l. ezüst 7 gira.

[3]) Berethalom 44, Medgyes 18, Musna 45, N.-Kapus 25, Eczel 25, Rionfalva 25, Nemesi 25, Válthid 10, Paratély 13, Almád 10, Tabiás 10, Sáros 13, összesen 257 tallér és még 12 ⌗.

[4]) Vermes 4, Szép 4, H.-Besztercze 6, Vinda 7, Lekencze 13 Törpény 15, Dipse 10, Dorff 9, Jád 8, Selyk 4, Fehér-Egyház 8, Solna 7, Szt.-György 12, Péntek 5, Bessenyő 15, Király-Németi 8, Budak 9, Malomark 4, Ujfalva 5, K.-Demta 5, összesen 158 ⌗ s 18 g. ezüst.

[5]) Kacsa 15, Kőhalom 15, Garád 16, Siberk 10, Szász-Szt.-Péter 10, Mirkvására 7, Ugra 4, Fejér-Egyház 10, Szász-Tyukos 5, Apostorff 3, Ravás 1, Régen 2, Kóbor 4, Lebnek 16, Báránykút 16, Néstat 14, Jakabfalva 15, Rosonda 11, Zelestatt 12, Prépostfalva 11, Szászhalom 14, Réten 1, Magáre 8, Zalakna 2, összesen 210 ⌗.

Digitized by Google

A fejedelmi udvar fogalmába értendők a fejedelem személye körül lévő *főemberes* urak: a tanácsurak, főbb deákok, 1683-ban: Naláczi István, Alvinczi Péter, Gyulafi László, Orlai Miklós, Madarász Mátyás, Vajda László, Csula Gáspár, Rosnyai Dávid, Boér Zsigmond, Szabó Mátyás, Medgyesi Sámuel, Király Pál, Győri István, Veszprémi András, Boér György, Gyulai Tamás, Pap Ferencz, Sáfár Mihály, Máthé János, Újhelyi István, Csonokosi Bálint, Eperjesi György, Nagy Tamás, Jenőfalvi András, Kassai András, Német Jakab, Ernyei Gergely, Bodosi Gergely, Berzenczei Márton, Peres György, Kállai Sámuel, Thurzú György, Simon László, Bukovaczki László, Eperjesi Ferencz, Récsei Salamon, Boér Gáspár, Decsi János, Matócsi Balás, Matócsi István, Ráczkövi Sigmond, Görög István, Csáki Bukur, Paládi Pál, Almási Pál, Kolosvári Mihály, Buza István, Simon Gábor, Jenei Mózes, ezeknek külön pohárnokjuk volti Rangra nézve második helyen következett a papság, élükön a hirneves *Tophaeus* Mihály úr, a rettegett szókimondó, igaz ember, s a Coccejanusok heves üldözője, azután Nánási József s Kopeczi János prédikátorok. Ezekhez számíttatott az udvari kántor s annak segédei, akkori nyelven a kántor-inasok.

Fokozatosan következtek a bejárok, kik között a legelőkelőbb családok sarjait látjuk: a Bethleneket, Serédyeket, Kendefieket, Bánfiakat, Radákokat, Ribiczeieket. Az udvarnál lakás előkészítő iskolája volt a politikai életnek, segítettek az irodában, kisebb belszolgálatokra alkalmaztattak, szóval olyan apródféle szerepök volt.

Ez a tulajdonképeni udvar.

Ezek után jön a házi személyzet. Első sorban: a fejedelem, s a fejedelemasszony étekfogói. Élükön állott a fő-konyhamester, ki az ételeket előre megkóstolta, az asztalnok felügyelt a rendre, hogy az étekfogók jól szolgálnak-e? [1]) Apafi idejében Kendefi Pál főkonyhamesterrel 26 fejedelmi s Kendefi János asztalnok alatt 16 fejedelemasszonyi étekfogó teljesítette a fejedelmi asztal körül való szolgálatot. Ezeknek külön-külön pohárnokuk volt. 46 inas végezte az apróbb teendőket, terítettek, ő

[1]) Apor i. m. 332—333. l.

Digitized by Google

nagyságára felügyeltek, ügyeltek a vendégekre; ezekből teltek ki a czipóhámozók s a gyümölcsre ügyelők, kiknek a gyümölcsmester — rendesen egy idősb étekfogó — parancsolt.

Az ital körül való szolgálatra nagy gond volt. A pinczemesterek ügyeltek a bor tisztaságára, 17 pohárnok töltögette a bort s az innya-adók, kiknek ismét külön mesterök volt, nyujtották kézhez előbb a poharakat, később, ha jobb kedv szállta meg a lakmározókat: a kupákat.

Jellemzően írja Apor [1]) a fejedelmi lakomáról:

»Ha innya kezdett az fejedelem, gyakran ivott penig, ott senkinek nem lehetett magát menteni, addig kellett innya, míg kidőlt asztaltól, maga penig egy veder bort megivutt, még sem részegedett soha el, csak levette fejéből az bársony kozáksüvegit, s mintha megfáradott volna, úgy gőzölgött ki az feje tetején az bor ereje, s azután, még többet ivutt.«

Tévedés volna ebből hamis inductión indúlva, általános boriszák hajlamokat fogni az akkori nemzedékre, csak azt jegyezzük meg, hogy egy mellékes oldaljegyzet azt mondja, hogy »nem idegen módra készített« bor a muzsnai, miből nyilván az következik, hogy a hazai bor *tiszta* s nem csinált volt.

Az irodai személyzet 6 egyénből állott: főnökük a főkomornyik Inczédi Pál volt.

Ezek után az udvarnál foglalkozó mesteremberhad következik.

Volt a *borbély* egy inassal, két mészáros, két szőcs, 4 szabó 5 inassal, 3 csizmadia 3 inassal, 4 gombkötő, 4 szíjgyártó, 3 kovács, 2 lakatos, egy udvari madarász 3 inassal, 3 német puskamíves, 5 foltozó szabó, 2 magyar, egy német asztalos, 2 fülgombkötő, 1 német kerekes, 1 üveges s végül mesteremberszámba jött a *képíró* is, kinek neve nincs kitéve, s kiről csak annyit tudunk, hogy napjában 4 finom czipója, inasának 2 czipója s 1 itcze bor-praebendája volt. Talán az ő műve az a nehány kép, mely a fejedelem ingóságai között előfordúl: a négy évszak, mely az ember életkorát jelképezi latin versekkel, s az a 7 db. különféle alakokkal befestett spanyol fal; az első 12, az utóbbiak 28 frtra be-

[1]) Apor i. m. 336. l.

Digitized by Google

csültettek. Ezenfelül több hitványabb képet is említ a lajstrom, de még becsöket sem teszi ki.[1]) Nem valami művészszel van itt dolgunk, hanem amolyan kisegítő pictorral, kinek cinober és grünspan festék-materiáját csak kevéssel becsüli alább képeinél a becslő-bíztos; de mindamellett érdekes, hogy ily festőre szükség volt, s az udvarnál rendes alkalmazásnak örvendett.

A mesteremberekre következik a konyha-személyzet: köztük első helyen a sáfárok, kik a szükségeseket adják ki a szakácsoknak, köztük legjelesebb Berzenczei Márton, a kiről Apor is bizonyos pietással emlékezik, hogy még az ő idejében is legjelesebb ételkészítő volt. Számszerént 4 sáfár s 17 szakács volt. Segédkeztek a konyha *ajtónállók* s a *tálmosók*. Minden szakács mellé egy-egy szakács inas volt beosztva; a 17 között, két muntyán, tehát havasi oláh, mai nevükön mócz.

Nagy számmal van képviselve az istálló-személyzete: a lovászok számszerént 18, kiknek négy lovászmester parancsol: Donát Mihály, Nagy Sebestény, Pálfi Sámuel és Simon Gábor. Kocsis a fulajtárokkal együtt 33 van, a nyerges lovak mellett 8 csatlós.

Az udvari zenekar 18 tagból állott. A fejedelem tudvalevőleg igen szerette a zenét. »Igen kedves muzsikája volt az duda — írja Apor[2]) — magyar módon szép csendesen tánczolt, alig láthatta valaki az lábait, mint emeli fel az tánczban, igen czifrán, igen ritkán láttatott.« Ingóságai közt is egy virginára (vonószer), egy chalysre, s egy hárfára találunk. A virgina 40 frtra van becsülve. Halála előtt is nagy búsultában gyakran hallgatta kedvencz darabjait. Zenekara jobbadán trombitásokból (10), síposokból (3) s hegedősökből (5) állt. A fejedelemasszonyt a leányasszonyok szolgálták ki, azon kívül sütőnők és mosó-asszonyok is említtetnek, ezek mellett azonban férfiak is voltak mosókként alkalmazva. A sort bezárja a peczér- és agárhordozók hada, kiket mindig agaraikkal s kopóikkal együtt emlegetnek a kimutatások.

Ezenfelül külön udvari póstahivatal is volt, melynek élén

---

[1]) Erd. kincstári ltár.

[2]) Apor i. m. 366. l.

Digitized by Google

az udvari postamester állott, egy alsóbbrangú tisztviselő, ki több kocsissal rendelkezett. A palota előtt két portás, akkor ajtónálló, őrködött. A fejedelem legközvetlenebb testőrségét a fejedelmi dragonyok, németek, mint Európában átalán szokásban volt, képezték: egy kapitány vezérlete alatt: egy kornétás, egy káplár s 31 közlegény. A kapitány 75 forint havi zsoldot, ellátást s nyolcz itcze bort kapott napjára, a kornétás s a káplár 7 frt, a közlegények fejenként 5 forint havi zsoldot húztak. Volt külön udvari hajdúság is a fejedelem személye körűl; összesen 8 csapat, egy-egy csapat 10 emberből állt, élükön egy főhadnagy állott.

Az itt vázolt udvari szervezet minden tagja részére külön ki volt szabva a napi praebenda, hány czipó, mennyi vaj, méz, sajt, eczet, hány ejtel bor (három válfaja lévén megállapítva: első asztali, második asztali s a praebenda bor, manapság karczos lenne a neve, minthogy rendesen inasok, kocsisok, peczérek kaptak belőle), mennyi hús, hány gyertya jut mindenkire.

A cselédség évi conventióra volt szerződtetve, de szükségleteikhez képest időnként is kikapták részleteiket.

A cselédségnek főfelügyelője szintén Inczédi Pál a komornyik volt, ki ellenőrizte járandóságaikat.

Készpénz fizetése egy-egy cselédnek aránylag kevés; a főszakácsnak 80 frtja járt, hanem ruhája, vagy ha maga csináltatta posztója, csizmája és elesége — hivatásához, illetőleg foglalkozásához mérve, kinek kinek járt. Liberiát kiki viselt, az étekfogoké nincs jelezve, a szakácsok fekete bőrdolmányt, hosszú szárú csizmát és könnyű fekete süveget, az inasok színes dolmányt, hosszú magyar bokáig érő nadrágot rojtos sarúval, a kocsisok kék, vagy fekete nadrágot és csizmát. A lovászok ebesfalvi posztóból csinált sötét színű lovas-öltözetet viseltek. Nagy része a cselédségnek csak épen ellátásra szerződött.

A peczérekről és madarászokról keveset mondhatunk, legfeljebb annyit, hogy igen sokat fogyasztottak.

A nőcselédség közt előkelő helyet foglalt el *Zöldi* Istvánné a fejedelemnő varrónője s *Tokaji* Anna a kulcsárné. Ezeknek 8 frt készpénzök, 1 pepita szoknyájuk, 2 pár kordován csizmájok, 1 övük, 2 alsó ingük, 2 lengyel-gallérú gyolcsingök, 2 jó mentéjök,

Digitized by Google

ellátásuk, s 16 veder boruk volt (egy évre), később 12 frtjuk, 2 szoknyájuk s 3 alsó ingük, s 20 veder boruk volt.

A mesteremberek között első helyen említjük az ötvösöket, órásokat s a műkertészt.

A fejedelmi udvarnak műszeretete, s a kifejtett pompa nagy mértékben emelte az ötvösök keresetét, s így közvetve az ötvös-ipart is.

Az udvarnak kétféle ötvös dolgozott; az úgynevezett udvari conventiós s a nagyobb városokban széltében lakó nevezetesb ötvös mesterek. Amazok a fejedelmi udvarnál gyakran előforduló igazításokat, a lószerszámzat díszítését, s az egyes apróbb megbízásokat teljesítették. Kupákat, medenczéket, tálakat, kanalakat, szóval nagyobb munkát már nevezetesb mesterekre bíztak. Megjegyzendő, hogy az udvarnál a finomabb munkát a rendes és legnagyobb conventiót húzó franczia ötvös — kinek nevét sajnos nem lehetett kitudnom, minthogy conventióján csak »franczia ötvös« conventiója felírás olvasható, egyebütt pedig szintén nem' említtetik — végezte, s a kívülről beérkező munkálatokat ő veszi át. Belényesi a főpénzverő mester kapja a legtöbb megbízást zománczos kupára, zománczos csattra, poculumra, és srófos zománczos gyertyatartóra; Bornemisza Anna 52 girát nyomó ezüst czímerét is ő készítette el, szóval ő e tekintetben az első bizományos. [1])

Utána legtöbb megbízást kap Ötvös Kálmán és György, kik Segesvárt laktak, becsületes nevökön *Maurer* Kálmán és *Hirling* György uraimék, a segesvári levéltár adatai szerint [2]) előkelő polgárok, kik a tanácsban ültek s maradékaik is folytatták üzletöket.

Kolozsvárt: Tokaji Kristóf és *Brassai* Dániel ötvösök készíttettek egyes műveket az udvar számára. Ez utóbbi öreg tallérokból egy ezüst medenczét rakott össze.

Maros-Vásárhelytt *Nádudvari* Kristóf, *Maklári* János mesterek neve fordúl elő.

Belényesi György nevére visszatérve megemlítjük, hogy az

---

[1]) Egyes megrendeléseket ld. az Arch. Ért. 1877. 207—208. ll.

[2]) *Fabritius* Károly szíves közlése.

Digitized by Google

ő neve alatt fordúl elő a fejedelem érem-gyűjteménye is, mely úgy látszik, hogy, mint szakértőnek, az ő gondviselése alatt állt. Különben már Rákóczi Györgynek nagy hajlama volt az éremgyűjtésre s ő bécsi műárusokkal folytonos összeköttetésben állott. [1]) E gyűjtemény zacskókban csoportokra osztva őríztetett. Utalás csak egy helyen olvasható e gyűjteményre; a sovány adat annyiból áll, hogy »egy pogány római s egy Mátyás király aranyát« illető erszényökben helyeztek el.

Nagy szerepök volt az órásoknak. E körülmény abban leli magyarázatát, hogy a fejedelemnek nagy kedve telt, azonképen, mint Rudolf császárnak az órák igazgatásában. Legjobbak akkoron is a franczia órák voltak. Apafinak két franczia conventiós órása volt: *Moman* Pelto s *Treben* Jakab, kiknek egyenként 20 frt készpénzök, 75 gránát posztójuk, 3 asztali czipójuk, 1 itcze boruk s lótartásuk volt. Híresek voltak a szász órások is. jelesül a segesváriak, kik nevezetesek voltak arról, hogy igen jó toronyórákat készítenek. János mester egyszer 80 forintért igazítja ki a fogarasi torony óráját. Nem tartjuk érdektelennek a fejedelem óráinak registrumát röviden itt elősorolni.

18 darab zsebórája volt: egy nyakban vető, melyet az övébe akasztott, 6 db *bécsi* zománczos, 3 db franczia, melyeken naptár is volt, 1 db perczes óra, melyen percz-mutató is volt, Apafi czimerével s egy kristyálos. Öreg, vagyis fali órája volt: egy golyóbisos fertály-óra (t. i. súlyokkal), egy ingás óra (ekkor még ritka), egy ládaforma, kívűl halhéjas. Igen érdekes amit Apor Péter ide vonatkozólag említ: »Sok óra volt az házában: az többi között egy az asztalán állott, mint egy bojtos kicsin kutyácska, mikor ütni kellett, megmozdúlt, az asztalon valahány óra volt, annyiszor az száját feltátotta s annyit ugatott, mintha valóságos kutya lett volna.« [2]) Ez a kutyás óra egy igen díszes asztal közepén állott, több alakos (szarvassal, Cupidóval) órának közepette, értéke a becslők szerént 72 frt volt, s 1714-ben II. Apafi Mihály halálával a Bethlenek kezére kerűlt. Hallomás szerint értesűltem, hogy Erdélyben több Apafi-féle óra van, hátha valamelyik

[1]) Szilágyi Sándor közlése.
[2]) Apor i. m. 337. l.

Digitized by Google

család lomtárában lappang. Különben Apafinak többi órái is rendkívül becsesek, mert az akkori becsár szerént is egyes darabok 70, 90, 100 frtra becsülvék.

Az órások után keresett ember volt a műkertész is, *Haji* Péter ur, ki leginkább Ebesfalván a családi jószágon s Fogarasban kertészkedett. A gyümölcsös kert nem volt elválasztva a tulajdonképeni parktól. Főjellege ez utóbbinak, hogy árnyas lugasokra nagy gond fordíttatott s leginkább rózsaberkekkel volt beültetve »az méheknek miatta.« A rózsából különben rózsa-olajat készítettek, melylyel Oláhországba nagy kivitel volt. A többi virágok közül: a liliom, reseda, a kék viola, gyöngyvirág, a sárga szarkaláb említtetnek leginkább. Az útak hársfával voltak beültetve, voltak külön cipressus-ligetek is, melyeken keresztül virágokkal beültetett martú kis patakocskák folydogáltak. A radnóthi kert kiváló szépségű lehetett, mert 1687-ben gondozására 400 frt fordíttatott. A kertész is ép annyi conventiót húzott, mint az órások.

A többi mesterember a szükséghez s ügyességéhez képest alkalmaztatott, a szabó aránylag legjobban volt díjazva, a többiek is rendeltetésökhöz képest elég jó conventiónak örvendhettek.

THALLÓCZY LAJOS.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

»*A beszterczebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása*«, *Ipolyi Arnold* beszterczebányai püspök által. Hét szín- és könyomatú képtáblával és ötvennégy fametszettel. Rajzok, tervezetek és kivitel Storno Ferencztől. Budapest 1878. a m. tud. akadémia könyvkiadóhivatala bizományában. Nagy 4-edrét, 151 lap. Franklin-Társulat nyomdája. Ára 8 frt o. é.

A műarchaeologiai tanúlmányok egyik főczélja a megrongált műemlékek stylszerű helyreállítása. E feladatot megoldani előleges tanúlmányok nélkül még senkinek sem sikerült. A középkori műirányok alapos, mélyre ható tanúlmányozása és összehasonlító búvárlata a műérzék finomítása mellett bizonyos gyakorlottságot, a műizlések felfogásában és szakszerű megítélésében jártasságot szereznek. A tanúlmányok által finomított műérzék, a műizlések felfogásában és megítélésében való jártasság és gyakorlottság, a műemlékek helyreállítását vezérlők elengedhetetlen tulajdonait, a munkálat sikerültének alapföltételeit képezik. Világosan emlékszem, hogy tanáraim és vezetőim által az archaeologiai tanúlmányok mezejére e szavakkal buzdíttattam: »*az archaeologia oly könnyü tárgy, hogy egyetlen szál gyertya mellett elsajátítható!*« Ma sem vonom kétségbe mestereim szavait: de be kell vallanom, hogy e szál gyertya még folyton ég dolgozó asztalomon, mert azt nem határozták meg vezetőim, hogy ezen egyetlen szál gyertyának milyen hosszúnak kell lennie! Immár évek során úgy tapasztalom, hogy a szál gyertya — túlzás nélkül legyen mondva — elégséges az alapismeretek elsajátítására és a jövő tevékenységet mozgató elem, a kedv megszerzésére: míg a műizlést finomító tanúlmányoknak, hogy a műitészetben gyakorlottságot és jártasságot kölcsönözhessenek, igen sokáig kell tartaniok: *Ars longa vita brevis!*

Ha ily vallomást kell tennie az ifjabb nemzedéknek, mely már járt útakon, tudományos kalauzolás mellett haladni szerencsés: mily tiszteletteljes méltánylattal kell ítélnünk azon évtize-

Digitized by Google

dek során át tartott fáradalmak-, buvárlatok- és úttörő tanúlmányokról, melyek a teljesen parlagon heverő, de a messze jövőben a közjónak sokat ígérő idegenen talajra lépni merészkedőket fenyegeték ugyan, de el nem rettenték.

A hazai műtörténelmi tanúlmányok úttörő munkásai közt első sorban látjuk Ipolyit. Ily tanúlmányok között találjuk őt, mint a Pazmaneum növendéket Bécsben, mint tudományos magányába vonúlt falusi plebánost Zohoron, majd Török-Szt.-Miklóson, kimosolyogva társai és barátaitól, kik nem valának képesek fölemelkedni a genialis fiatal tudós eszméinek megérthetéséig, kik ma mosolyukat tiszteletteljes méltánylattá kénytelenek változtatni, látva a kimosolygott kezdeményezés dicső eredményeit. Ez volt s lesz mindig sorsuk és jutalmuk a Columbusoknak, Galileiknek és Copernikusoknak!

De térjünk át Ipolyi előttünk fekvő munkájára, mely szakirodalmunkban méltán nevezhető *monumentalisnak*. Valamint hajdan *Walter* és *Sigfrid* püspökök a speieri dóm építését vezetik, Eigil apát pedig a fuldai monostoregyházat emeli és szerzetes társaival kifesteti, avagy mint egykor *Favus* szent-mártoni apát a király által is megírigyelt *Szigligeti* várat emeli: ugy látjuk hazánk e tudós főpapjának kezei közt jelen művében Clio íróvesszejét, az építész mérőnjának, a szobrász vésőjének, a festész ecsetének, sőt a hímzők tűjének is kormányzását, a középkori műirányoknak megfelelő vezetését.

Ipolyi eddig megjelent tanúlmányaiban és monographiáiban tudományos sokoldalúságának *elméleti* részét mutatta be, melyből a gyakorlati irány teljes fejlettségére következtethetett az olvasó, de azon vágygyal kapcsolatosan, vajha a középkori műarchaeologia ezen alapos ismerőjének, fenkölt röptű szellemének arányos tér jutna, magasztos eszméit valósítani, az őseink hite által megszentelt ereklyék föntartását és helyreállítását illetőleg.

Alig jelölt ki a gondviselés hazánk egyházi méltóságai közt neki helyet, máris fölfogja egész terjedelmében hivatása felelősségét, magasztosságát s a cselekvési kör követelményeit. Egyházmegyéje százados jubileumára műtörténeti adatokban gazdag »*Schematismus Historicus*«-t ad ki, melynek csakhamar követői akadnak; legújabban pedig tekintélyes anyagi áldozatokkal a gondjaira bízott egyházmegye műemlékeit ragadja ki az idő vasfogai közűl, példányszerűleg állítván helyre, tataroztatván ki azokat, fényes monographiában örökítvén meg a felkutatott történeti adatokat, valamint a helyreállítási munkálatokat. Ezáltal nemcsak nagybecsű monographiát, de czélszerű, használható vezérkönyvet is nyert szakirodalmunk a rongált műemlékek mikénti

Digitized by Google

helyreállítását illetőleg, melyet nem fog nélkülözhetni senki, ha illőleg akarja megoldani feladatát.

Az egész mű 39 fejezetre oszlik. Az elsőben bevezetés gyanánt a műemlékek fentartását és helyreállítását, azok szakszerű ismeretét és kellő méltánylását, mint a vallásos érzet és kegyelet, emelkedettebb nemzeti öntudat magasabb műveltség és finomúlt műízlés igényét, folyományát jelöli ki, melyet csak a durva műveletlenség, a materialisticussá vált irányú élet, haszonlesés és cynismus, a hanyatló civilisatio és cultura vethet meg. Azon örvendetes mozgalom és tevékenység daczára, mely a műarchaeologiai tanúlmányok körében hazánkban is nemcsak megindúltak, de a műveltebb közönséghez utat találva, mindinkább terjednek: fájdalom, még ma sem múlta idejét a félszegség, tudatlanság és tetszelgő álműveltség ostorozása, melyre Ipolyi jelen művében is fakad.

Álljanak itt szavai, s vésődjenek lángbetűkkel az unokák emlékébe is, nehogy barbár szentségtelen kezekkel lerombolják, mit az ősök áhítata és áldozatkészsége emelt, a mit az idő pusztító hatalma is mintegy tisztelettel kikerült. »A népről, — úgymond ő — mely múltja emlékeit nem képes méltányolni, mely azokat nem ismeri, jelentőségöket nem érti, művészetöket nem képes többé élvezni, el lehet mondani, hogy nem ismeri múltját, nem eredetét és fejlődését. Nem bírja annak folytonosságát, nem ismeri saját magát, nem tehetségét és képességét, nem nagyságát és dicsőségét.

»Mint Afrika vándor lakója a nomád berber és beduin tompán érzéketlenül megy át földje ókori nagyszerű római műromjai felett; mint az egyptomi műföld nyomorúlt fellahja egykedvűn fészkel az őskor műalkotmányainak romjai közt; s a rabszolga már bután felkaczag, ha a műfaragvány töredékébe botlott: oly képet nyujt valójában a műemlékeinket folyvást és már századokon át pusztító gondatlanság és érzéketlenség. De amazok menthetők, mint elvadúlt korcs lakói a földnek, melyen csak tenyésznek, vagy mint idegen nomádok s rabszolgák rajta, hol e műveket nem őseik emelték, nem atyáik, nem vallásuk és nemzetök dicsőségének hagyományai.

»Míg nálunk ellenben a gondatlanság mellett a gőgös tudatlanság s a tetszelgő álműveltség fanyar mosolyával nézi le az emlékeket, melyeknek minden romja és köve őseink emelkedettségének és nagylelkűségének remek műve. Melyekhez hasonlót mai czifraságaink ál- és pótdíszítményeivel nem vagyunk képesek nemcsak alkotni, de sőt felfogni sem. Mert megérteni vagy méltányolni sem bírjuk ama műérzéket és tehetséget, mely ezeket oly áldozatkészséggel alkotta. Valahányszor azonban ez a népek

Digitized by Google

történetében beáll, mindenkor a nemzetek hanyatlását jelzi; melyek a mint nem képesek többé az ősök nagy alkotmányait fentartani, tisztelni és megérteni, azonnal megszünnek képesek lenni azok folytatására vagy újak alkotására.«

A beszterczebányai egyházmegyei műemlékei melyek e munkában tárgyalvák, alapíttatásukat tekintve jobbára azon időszakba esnek, midőn a papság és szerzetesrendek elvilágiasodásával a műépítkezések vezetése, a templomok, monostorok és zárdák alapítása csaknem kizárólag a világiak által történt. A XIII. század elejével és folyamán nemcsak külföldön, de hazánkban is elhagyatottá lőnek a kolostorok építészeti iskolái; hol előbb szerzetes férfiakat láttunk elfoglalva s köztük nevezetes művészeket nevelve, ott ez időtájt csaknem teljes pangás állott be. A sz.-galleni, hirsaui, corvey-i, fuldai, paderborni, hersfeldi, reichenaui, osnabrücki, hildesheimi stb. zárdák műiskoli kénytelenek lettek megosztani a világiakból czéhszerűleg alakúlt társulatokkal a művészetek összes ágainak gyakorlatát. Épen így látjuk hazánkban is a monostorok, nevezetesen a benedeki, prémontrei, cisterci és domonkosi szerzetesek műiskolái mellett, melyek a jáki, pannonhalmi, ócsai, bényi, horpácsi, bél-háromkuti, arácsi, deáki stb. egyházakban műirányaikat megörökíték, föltünni a hazai műtörténelem mezején a vas-megyei Martyánczon *Aquila János* festőt, mint világit, aki a *veleméri* és valószínűleg több környékbeli templomot kifestett.

Azon műépítészeti tevékenység, mely ez időtájt a *világiak* körében is megindúlt, jobbára a *búcsuleveleknek* köszönhető. Az Avignonban székelt pápák épen nem fukarkodtak e levelekkel, melyben búcsu engedtetik mindazoknak, kik a templomok építéséhez bárminő módon hozzájárúlnak. Így lettek a pápák főleg a XIII. és XIV. században, legfőbb factoraivá a csúcsíves műépítészet terjesztésének, a remek középkori dómok aránylag gyors és mesésen olcsó építtetésének. Ezen időtájt tűnik föl a mai beszterczebányai egyházmegye területén egy nemes lovag alakja, ki később zólyomi főispán vala, *Donch* államférfiúé, kiben a világi fundatorok és donatorok egyik tiszteletreméltó, áldozatkész példányát világítja meg Ipolyi jelen munkájában.

E lovag genealogiáját tisztába hozta már Botka Tivadar e füzetek hasábjain (v. ö. 1876. évf. 112—124. ll.), kinek nyomdokain haladva Ipolyi, Theiner monumentáiban fölismerte azon nevezetes búcsu-okmányokat, melyek e főur építészeti tevékenységének megbecsűlhetetlen adatait tartalmazzák. Donch lovag a Bytter-Balassák előkelő, főúri családjából származott s igen fontos szerepet játszott hazánk történetében. Róbert Károly megkoronáztatása után a törvényes királynak hódol meg, ki előbb

Digitized by Google

atyjával, Domonkos főispánnal együtt Csák Máté a hatalmas olygarcha híve vala. Ezóta mindig a király oldala mellett látjuk nem egy fontos teendővel megbízva.

Diplomatiai küldetésben járt Avignonban XXII. János pápánál, tőle búcsúleveleket nyer azon egyházakra nézve, melyeket áldozatkészséggel alapít, emel; azon ritka engedélyt is megnyeri, hogy a lipcsei egyházban temetkezhessék, melyet családja épített, s hol ősei is nyugosznak. E búcsúlevelek s engedélyek mindegyike műtörténetileg fontos adatokat tartalmaz. Míg egyrészről az építkezés chronologiájára vetnek napvilágot, másrészről nemcsak a fundatorok és donatorok neveit őrizték meg, de sőt a műemlékek építészeti styljére nézve is lehet belőlök következtetni. A beszterczebányai egyházmegye templomairól a XIII. és XIV. századból tíznél több búcsúlevél tartott fön számos érdekes részletet azok keletkezése-, kora-, stylje- és alapítóiról. Donch lovag nevét mint fundatorét vagy donatorét oda látjuk füződve a beszterczebányai, szászfalvi, lipcsei, zolnai, zólyomi, turócz-szt.-mártoni egyházak- és plebániákhoz. Különös figyelmet érdemel ez utóbbi, melynek szentélyét igen díszes falfestmények ékítették s a maradványok között töredékesen, de még eléggé felismerhetőleg ott láthatni a kor szokásaként a donator térdelő képét, összetett kezei között mondatszalagot tartva. Igen érdekes a lovag öltözéke, mely Donch korával teljesen egyező frank viseletet árúl el, minőt a »Képes Krónika« egyes hason korú lapjain is analog példányokul találunk. A túrócz-szent-mártoni templom architektonicus alakja- és alaprajzából Ipolyi figyelemre méltó következtetéseket von le több, közelebb eső hason alkotásu templomra nézve, minők a szászfalvi vagy antalfalvi, szent-ilonai, szoboszlói, bélai, neczpáli, szucsányi, turányi stb., melyek mind egyenesen záródó szentélylyel, a hátsó, keleti falba alkalmazott egy vagy két keskeny csúcsíves ablakkal emlékeztetnek azon műirányra, mely Donch lovag idejében kapott lábra s a román korszakból a csúcsívesbe képezte az átmenetet. Donch ezen építészeti tevékenységének főrugóját Ipolyi az Avignonban történt küldetésekben látja, mely alkalmakkor az új egyházépítészeti mozgalmakkal megismerkedhetett, mert a pápai udvar központja volt a középkori művészeknek, hol a sienai iskola első mestere, *Simone Martini* frescoival remekelt.

De mindezzel még nincs kimerítve Donch áldozatkész építészeti buzgósága. Valamint Túrócz-Szt.-Márton körül mintegy tíz kisebb-nagyobb falusi templom csoportosúl, melyek e nemes lovag bőkezüségére vallanak: szintúgy Beszterczebánya köré is épült e korban több templom, mint Micsinyén, Csernyén, Dubraviczen, Ocsován, Pónikon, Hajnikon, Dobronyán stb., melyek

Digitized by Google

Donch nevével kapcsolatosan fordúlnak elő a reájok vonatkozó okmányokban s mind a kétségbe vonhatatlanúl általa emelt fönnebbi templomok berendezését analog alakításukkal igazolják.

Ezen egyházak és falusi templomok idom-rokonságaiból a történeti adatok világánál merített alapos combinatiók után átter szerző a *beszterczebányai* templom ismertetésére. Mielőtt Donch lovag alakjától megválnánk, kiváló köszönetet kell szavaznunk Ipolyinak, hogy hazai műtörténelmünk homályos, eléggé föl nem kutatott egyik korszakának, mely új műirányával mondhatni legszebb, műveltségi történetünk legérdekesebb nyomait hagyta hátra, ily tevékeny, áldozatkészségben és szellemi fönségben gazdag typusát világítá meg, mint középkori főuraink egyik kiváló jelesét, ki egyháza- és hazájáért sokat tett és fáradozott.

A beszterczebányai vártemplom műépítészeti kifejlésének és átalakúlásainak kimerítőleg tárgyalt leírása után az u. n. *Sz. Borbála és Jeromos* kápolnának ismertetését a helyreállítási munkálatokkal kapcsolatosan adja elénk szerző. E kápolna a bold. Szüz tiszteletére emelt beszterczebányai egyháznak északi oldalán épült a XV. század végső tizedeiben, *Platth Miklós* és neje *Dorottya* által alapítva, mint ez az 1477. és 1478-ban kelt búcsú-levelekből kitűnik. Ezen műirányaira nézve is igen díszes kápolna helyreállítása képezi Ipolyi előttünk fekvő epochalis művének fénypontját.

A hosszúnégyszögü kápolna díszes gerinczekből alkotott csillagboltozata a késő csúcsíves korszak mesterkélt idomzatát mutatja, mely a kápolna szervezetével nem látszik szoros összefüggésben lenni. Erre utal a gyámkövek (Consoles) és az ívszárak összeszerkeztetése. Kiváló figyelmet érdemlők e díszes, mellszobrokat képező gyámkövek, mint a kápolna nagy műbecsü alkotásai. A Storno kezeiből került jeles rajzok azon állapotban adják ezeket a mint fönmaradtak. Az első, Sz.-László magyar királyt, a második Sz.-Adalbert püspököt, a harmadik Sz.-Jeromos egyházatyát, a negyedik toursi Sz.-Márton püspököt még mind lovagot, végül az ötödik Sz.-Imre magyar herczeget ábrázolja a szokásos ikonologiai jelvényekkel. A szobrok alakjai, öltözéke, az egész kivitel mind a realisticus irányu német mesterek vésőjére vallanak. Miután a gyámkövek száma eredetileg hat volt, tekintve a szentek megválasztását, az elpusztúlt hatodik csakis Sz.-István apostoli királyunk szobrával ékeskedhetett. A restaurationalis munkálatoknál e körülmény irányadó volt, a mennyiben Storno Ferencz tervezete szerént — de bizonyára a tudós főpap útmutatása mellett — egy valóban remekül sikerült gyámkő készült Sz.-István mellszobrával díszítve a fönnebbiek naturalisticus irányá-

Digitized by Google

tól eltérőleg, de mégis velök összhangzó műjelleggel a byzanti királyok öltönyében a merevség ama majestaticus gyengéd nemével, mely az erély, bátorság és fenkölt szellem megfelelő kinyomatát kölcsönzi az alaknak. A technikai kivitel Lápicz Antal nagy-czenki magyar szobrász érdeme.

E gyámkövek illő helyreállításánál el nem mulaszthatták a kápolna hajdani polychrom-hatásának megfelelőleg színezni e szobrokat a rajtok még fönmaradt nyomok alapján. »A helyreállítás e színnyomokat, — így ír Ipolyi — a hol rájok akadt, híven követte, míg a többiben a középkori kőszobor-polychromia szabályai és kezelése szerint járt el a színezésben és aranyzásban. Mit azért is itt külön és részletesebben megjegyzendőnek és kiemelendőnek véltünk, mert jelenleg a műtörténet-ismeretnek s az elveszett színérzéknek hiányában a magát műveltnek tartó tudatlan közönség semmin sem botránkozik meg jobban az ily általa nem értett és nem ízlelt restauratióknál, mint a kőszobrok polychromikus befestésén. A színérzéket a pseudoclassicismus által már egészen elvesztett mai nemzedék csakis az egyhangú fehér, szürke vagy sötét színezést véli szépnek, nemesnek és izlésesnek. S a népnek maig a természetes élethez hívebb és azért erősebb színérzékét durva, műveletlen ízlésnek véli, vagy legfelebb tarka, úgynevezett rácz-szentfestésnek tartja az efélét. Mindebben középen áll itt is a helyes műérzék és művészet; melynek tanulmányozása megtanít arra, hogy a legkirivóbb színek is alkalmazhatók szépen és kellemesen, ha azok összhangzásban, a teljes színharmoniában használtatnak. Ennek hasonlóan oly nagy mestere volt a classicus, valamint a középkori nagy művészet, hogy erre nézve is még mindig hozzá kell járni iskolába forma- és színérzéket vesztett álmíveltségü közönségünknek.«

A Sz.-Borbála kápolna kiváló ékességét és műbecscsel dicsekvő részletét a szárnyas-oltár (Flügelaltar) szobrai, domborművei és festményei képezik. E nevezetes műemlékről a XX—XXV. fejezetekben értekezik szerző.

Igen érdekes műtörténeti adalékok megfontolt alapossággal feldolgozását találjuk a mű ezen részében, mely a középkori szárnyas-oltárok műkeletkezésére élénk világot vet. Hazai műrégészetünk e tekintetben oly gazdag készlettel bír, minőt a műépítményekben dús külföld is méltán megirígyelhet. Első helyen állnak a kassai és lőcsei példányok, mely utóbbiak közül a fő oltár 58 láb magas remekmű. Utána a Bártfán levő tizenkét hasonnemű emlék érdemel kiváló figyelmet; ezeket követik a szepesváraljai, kis-szebeni, szepes-szombati, mühlenbachi, héthársi, turáni, liptó-szt.-miklósi, szlécsi stb. szárnyas-oltárok, nem is említve a késmárki, néhrei, káposztásfalvai, palocsai, tölgyszéki,

Digitized by Google

eperjesi, iglói, görgői stb. templomokban levő díszes műmaradványokat melyek mint töredékek is nagybecsüek. Ezek között a szóban forgó beszterczebányai példány sem áll utolsó helyen. Keletkezései éve a szárnyak hátulsó képoldalán van megörökítve: »1502 an dem Tag sanct Ypoliti, ist geendet worden diese Tafel.« De nem így vagyunk készítőjével.

Ami enemű műemlékeink mestereit illeti, legérdekesebb tudományos eszmecserére ad alkalmat azon körülmény, hogy a műkészítők jegyeit nélkülöző példányok, az archaeologia összehasonlító módszere szerént az ismertekkel egybe vettessenek s a rajtok kifejezett jelleg nyomán mestereik megállapíttassanak. Természetesen ez nem tartozik a legkönnyebb feladatok közé! A beszterczebányai szárnyas-oltár mesterének nevét Ipolyi jelen munkájában szorgos kutatás alá vevén, oly nyomokra akadt, melyek hazai műtörténetünkre nézve elégtételt nyujtó adalékok gyanánt szolgálhatnak. Míg a szepesi e fajta emlékeken az alsó rajnai és kölni iskolák nyomait találjuk: addig a beszterczebányain a nürnbergi nevezetesen a Wolgemut irány befolyását észleljük azon jellemző eltéréssel, mint Thausing megjegyzi, hogy a hazai műdarabok készítői oly *magyarok,* kik a külföldi iskolákat követik ugyan, de nationalis irányban fejlesztik tovább a külföldről importált műelveket és műgyakorlatokat. Világosabban szólva a műfaragás, szobrászat és festészet terén is ugyanazt tapasztaljuk, a mit hazai műépítészetünk első évszázadai bizonyítanak, hogy pl. a székes-fejérvári állam- vagy koronázási templom, továbbá a mintájára emelt pécsi, nagy-váradi, dömösi és ó-budai egyházak *határozottan* külön nemzeti iskolát tanusítanak, mely a külföldi előpéldányokat nem szolgailag, de szabadon mozgó nationalis irányban tovább fejlesztve utánzá.

A beszterczebányai szárnyas-oltáron a föntebb idézett feliraton kívül — mint már említők — nem található oly betű vagy jelvény, mely a mester nevére utalna. Előfordúlnak ugyan a Sz.-Borbálán és atyján levő palást-szegélyen a korszak szokásaként betűkkel festett hímzések, de azok rendesen, avagy viszásan olvasva, sőt váltogatva sem adnak értelmes szavakat. Egyáltalában hasonlítanak a középkori sárgaréz tálak rejtélyes feliratihoz, minők a rigiczai, maskovai, ó-szőnyi, pozsonyi és egyéb, a nemzeti muzeumban levő példányok, melyekhez egészen hasonlókat láttam és figyeltem meg Velenczében. Sok fejtörést fognak még e kabalistikus-szerű feliratok okozni az archaeologusoknak, melyekről nem tudható biztosan, ha valjon minden betű avagy szótag külön szavaknak kezdete légyen-e, vagy talán esetleges csoportosítása az egyes betűknek, hogy változatos alakjaikkal díszítmény gyanánt szolgáljanak. Ily archaeologiai feladványnyal

Digitized by Google

szemben még oly kitünő készültségü műtörténésznek is, mint a tudós szerző, be kell vallania: »*Davus sum, non Oedipus.*« E fejezetekben Ipolyi — mint célozá — hazai műtörténetünk egy új nevezetes mozzanatát mutatta ki, úttörő lépéseket irányzott a czél felé, melyhez hova-hamarább eljutni nemcsak a követő kútatások, de bizonyára első sorban a *kezdeményező* érdeme is leend!

Mielőtt a szorosan vett restaurationalis munkálatok megismertetésére térne át a szerző, előbb egy külön fejezetet szentel a hazánkban ritka nevezetességű beszterczebányai *Olajfakert* (Oehlberg) bemutatásának, melyhez hasonló nálunk még Kis-Mártonban, külföldön pedig több van. E passio-jelenet, mely Krisztust az olajfák hegyén imádkozva azon pillanatban ábrázolja, midőn az áruló Judás mesterére ront, a templom délkeleti hoszfalában képezett késő-csúcsíves stylü nyilt csarnokba van helyezve. A szobrok és domborművek kőből faragvák, az előtérben levők életnagyságuak, míg a háttér távlati képet nyújt s Beszterczebánya városának egykorú képével látjuk helyettesítve Jeruzsálemet. Bár a mozgékony, eleven csoportosítás legszebb vonása e XVI. század elejéről származó mesterműnek: megrovandó a hatásra szánt genre-szerű felfogás, mely a szent jelenet méltóságával és fenségével épen nem fér össze. Míg a donator nevét föntartá a csarnok egyik zárkövén levő Königsberger czímer: addig a mű mesterét még gyanítanunk sem lehet. Sokat szenvedett e jeles műdarab a jelen század elején, midőn valami Zollinger Antal nevű szobafestő kontárul bemázolá. Helyreállíttatására alig lehet gondolnunk, mert a kérges felülfestés eltávolítása a porlékony kő megsértése nélkül nem lenne teljesíthető.

A Sz.-Borbála kápolna stylszerű helyreállításánál e műelvet tartá szem előtt a tudós főpap: »*a jóból, a javításból s újításból inkább kevesebbet, mint többet alkalmazzunk.*« Aki szerencsés vala megfordulhatni Ipolyi szent-kereszti püspöki kastélyában, azelőtt nem idegen e műelv, mert gyakorlatilag keresztül víve tapasztalhatá azon értékes műgyűjtemény darabjain, melyet évtizedek során át példás áldozatkészséggel böngészett össze ország-, sőt Európaszerte. Bárha ezen vezérelv irányozta volna több, előbbi restaurálónk tevékenységét, nem rontottak volna el annyit és oly helyrehozatlanúl! Mindenki, ha csak kis mértékben is dicsekedhetik a műérzék adományával, el fogja ismerni, hogy mily igazság foglaltatik Ipolyi e szavaiban: »Nemcsak egyszerűn mint műrégiségnek jól áll a régi szinezet és szirom, hanem mint egyházi műnek és cultus-tárgynak is inkább megfelel e tisztes archaikus régies kinézés, mintsem a kiáltóbb s elütőbb új színezéssel s aranyozással túlságosan ragyogó föleleve-

Digitized by Google

nítés, vagy épen a teljes átalakítás.« — Így kiváló óvatosságot igényelt a díszes szárnyas-oltár helyreállítása, melyen a bágyadtabb, időviselte színek is szívesen meghagyattak eredetiségökben, nehogy az újabb színezés és aranyozás rikító foltjaival a kellemes összhangulatot megzavarják. Kiváló érdekkel élvezhető e fejezet, melynek minden betűje a helyes restaurálás, okszerű körültekintés és ovatosság hirdetője.

A régi pompájának és stylszerűségének teljesen visszaadott szárnyas-oltár felszerelése zománczos gyertyatartók-, feszület- és canontáblákkal, valamint a korszaknak megfelelőleg hímzett antipendium- és könyvtámlával nagy tapintatot és műízlést tanusítanak. Illő fölemlítenünk, hogy e felszerelések egy részét a beszterczebányai műipariskola és a paulai Szent-Vinczéről nevezett kereszténységszeretet leányai vezetése alatt levő, szintén püspöki nőipartanoda növendékei állították ki. E tekintetben is kezdeményező a tudós főpap, mert a hazai műiparosoknak izléses irányt, a zsenge lánykák- és ifjaknak pedig alkalmat ad Isten és a haza dicsőségére képességökhöz mérten szolgálni.

Különösen ami az egyházi szövetek stylszerű hímzeteit illeti, megjegyzendőnek véljük, hogy a kivitel correctsége és a typologicus és symbolicus jelentőségű rajzok charactere meglepőleg utalnak a középkori műiskolák irányaira, s a rólok vett fametszetek épen nem, talán csak az eredeti szövetek és munkálatok ujdonsága árulja el, hogy e század termékei.

A kápolna egyes műdarabjainak helyreállítása mellett a fal- és üvegfestményekről is kelle gondoskodni, minők eredetileg bizonyára voltak alkalmazva. Tekintve azon körülményt, hogy a beszterczebányai pompás keresztelő-medencze ide helyeztetett át, s így e kápolna *baptisteriummá* alakíttatott, a falterek szőnyegmintázatú, s az ívterek decorationalis kifestése mellett, egy pompás nagyobb falképet teremtett Storno kitűnő ecsete, Schongauer Márton híres metszete után, mely Krisztus megkeresztelteté sét ábrázolja. E remek kivitelű festményt, melyet ragyogó színnyomatban ad a szerző, elég egyszer megtekintenünk, hogy örökre elfordúljunk a renaissance mezítelen alakjaitól, melyek mint az egyház szellemével homlokegyenest ellenkezők, a szentek szentélyébe betolakodtak, magokkal vivén azon realisticus irányt, melyhez az érzékiség bizonyos foka szennyfoltkép tapad. A színhangulat és a majestaticus körvonalak gyengéd csoportosítása méltó kifejezést adnak a fönséges jelenetnek. Kiváló precisióval adja elő szerző e helyütt a festmények okadatolt alkalmazását, a munkálatok menetét stb., melyeknek szemmel tartása minden hasonló helyreállításnál irányadó lehet.

Nunc venio ad fortissimum! Azon varázshatású, poly-

Digitized by Google

chrom-üvegfestmények, melyekkel a kápolna mindkét ablaka díszítve lőn, fényes tanújelei Ipolyi műízlésének és Storno mesteri cartonjainak. Ezeken is hazai és vele viszonyban levő szentek és hitvallók álló képei vannak megörökítve a középkori ikonographia szabályai szerént. Ott látjuk az egyiken első apostoli királyunk, Sz.-Istvánt, az őseink hittérítője sz.-Adalbert püspök, Sz.-Imre herczeg s tanítója, Sz.-Gellért püspök, valamint a Stridóban született Sz.-Jeromos egyházatya remek képeit s a régi szokás szerint a donator főpapi díszbe öltözött alakját térdelve alatta nemesi czímerével s jelmondatával: »*Deus et patria.*« — A másikon Sz.-László királyunk, Sz.-Mór pécsi püspök, magyar Sz.-Erzsébet és Margit, végül Sz.-Borbála alakjai láthatók a térdelő fundatorokkal, Plath Miklós és nejével Dorottyával. A hazai szentek alakja alatt Magyarország középkori, korona nélküli czímerpajzsa foglal helyet, melyre nézve magyarázólag jegyzi meg Ipolyi, hogy a korona elhagyása épen nem jelentett respublikát, mint ezt mai napság a tárgyat nem értő tudatlanok képzelik.

Ennyi alak, arcz, öltözék és ikonologiai atributum mellett kellő színhangulatot hozni létre, nem csekély feladat. A kellemes színárnyalatokból képezett keret és mintázatos hátterek ügyes csoportosítása kiemelőleg hatnak a nemes tartású alakokra anélkül, hogy e decorationalis polychromia hozzájok képest bágyadt volna. Határozottan állíthatjuk, hogy ezen üvegfestmények compositiójukra és kivitelökre nézve méltókép foglalhatnának helyet a legelső dómokban.

A mi a XVI. század második évtizedéből 1513-ból származó sírkövet illeti, nekünk úgy tetszik, mintha »Clara«-t kellene olvasnunk akár a versmérték rovására is, a mennyiben egyrészről erre utal a hely szűke és a következő szójátékszerű sor: »*Clara* fuit vita, Religione Fide.« Különben tekintve a czímer és a polgári jegy alakját, melyek a körülmények szerént csakis a Platthokéi lehetnek, legkevésbbé sem hibázott Ipolyi, midőn e sírkövet a kápolnába helyezteté, avagy midőn a donator neje öltözékét ezen egykorú, amúgy is rokonnő costume-jéről kölcsönzé.

Az imént említők, hogy e kápolnába lett áttéve a besztercebányai templom, egyházmegye, sőt hazánk középkori műdarabjaink is egyik remeke, az ércz *keresztelő-kút*. E jeles müemlékünk többször volt már publikálva, még pedig a bécsiek hiányos fölvétele szerént elég stereotypszerűleg ugyanazon chlichével reprodukálva. [1]) Ennek természetes oka a szakszerűleg, precisio-

[1]) V. ö. Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 1867. XII. évf. III. lap,

Digitized by Google

val készült fa- és rézmetszetek drágaságában rejlik, mely nem engedi — szemben a műarchaeologiai tanúlmányok és kiadványok korlátolt mennyiségü publicumával — minden egyes publikacziónál az újabb költséges fölvételt, hanem a már kész rajzok olcsóbb declichiroztatására útal. Különösen örvendünk, hogy ezúttal Ipolyi új, a legkisebb részletekig pontos és hű rajzban adta át a beszterczebányai keresztelő kutat hazai irodalmunknak. Hibás volt eddigelé az olvasás is; a sürű rövidítések és egyik-másik betü homályos körrajza okozák a zavart. Helytelenül olvasták Drahotuszky és Henszlmann, utánuk a hiba becsúszott több kiadványba. Most lényegesen eltérőleg olvassa Ipolyi, kinek patrologiai és műtörténeti tanúlmányaiban megbízhatunk annyira, hogy correctnek ismerjük el lectio variansát. Talán nem leend fölösleges idézni s ezáltal mintegy publice helyreütni a korábbi olvasók botlásait: »† *in*. *nonne* (nomine). *sancte* . *et*. *individue*. *trinitatis*. *patri*(s). *et*. *fili*(i). *et*. *spiritus sancti*. *amen*. *qui crediderit*. *et*. *baptisatus* . *fuerit*. *salvus* . *erit*. *ihs* . (Jesus) *xr* . (Christus) *nra* (nostra). *salus* . *ist eest aqua vite fons salutis et gracie pstas* . (praestans) . *bndicione* (benedictionem) *fort*(i) *tudo fragilium p*(r)*io*(r)*um remis*(sio) *peccatoru*(m).« Az általunk ponttal adott választó jelek helyett a medenczén csillagok vannak. Valamint helytelenül olvasták a classicus feliratot: épúgy kikerülte figyelmüket, hogy a noduson az évszám (1475.) mellett az ötvös neve is fel van jegyezve: »*m*(agister) *iodocus*« azaz: Jodok mester. Ez által hazai műtörténetünk ötvöseinek névsora ismét egy új névvel szaporodott, mely szemeink előtt volt, de felületességünk nem engedte látni.

E keresztelő-kút, mely két díszes csúcsíves stylü candelaber közé helyeztetett, 1679-ben készült izléstelen réz teteje helyett egy könnyed tervezetü, dús tagozatu, polychromirozott újat kapott, melyre a helyreállító donator neve és a készíttetési évszám jegyeztetett reá.

A padok részben új tervezetek nyomán készültek, részben pedig a radványi egyházból hozattak át, mert emezek styljökre nézve a kápolna korával megegyezők valának. A restaurationalis munkálatot berekesztik a votiv-táblák, lapidaris stylben fogalmazott felírataikkal, classicus rövidséggel hirdetvén a helyreállí-

---

(nagyobb kiadású képpel); kisebb alakban: Archaeologiai közlemények VII. köt. 1868, 13. lap közli *Henszlmann*; *Blümelhuber F.* Az egyházi művészet 1873. 296. lap; *Czobor Béla*, A középkori egyházi művészet kézikönyve. 1875. 130—131. lap; helyesebb, de nem egészen teljes olvasását adta *Ipolyi* Schematismus Histor. Dioec. Neosoliensis 1876. 117. lap.

Digitized by Google

tás mérveit, a foganatosító donator nevét és egyéb alkalmi körülményeket.

A mű XXXVI—XXXVIII. fejezeteiben szerző a Károly Péter beszterczebányai polgár által alapított kórház templomának történetét és nem annyira helyreállítását, mint inkább teljes átalakítását adja elő. A XIV. század elején kora csúcsíves stylben épült egyház maig fenálló részletei idomában díszes homlokzatot nyert egy csinos kis fedél-toronykával (Dachreiter) ormóján, egyszerű, de kecses kapuzati előcsarnokot, a typanonban erőteljes faragványban egy magasztos domborművű képét a Megváltónak, a kapuzat fölött pedig arany alapon mézgás encausticus színekkel azon jelenetet, midőn Urunk a szamariai nővel Jákob kutjánál beszélget. Mindkettő Storno tervezete szerént, a dombormű Lápicz műhelyében, a festmény pedig saját ecsetével készült. A Sz.-Erzsébet-templom egyik szentélye, mely Sz.-Anna tiszteletére volt berendezve, belül is helyre lőn állítva. Az architectonicus részletek restaurálása után a polygon szentély zárfalai pompás falfestményekkel díszíttettek, melyek Sz.-István, Sz.-László, királyaink, Adalbert és Gellért püspökök, Sz.-Margit és Erzsébet hazai szentjeink szoborszerű álló alakjait tüntetik föl olyképen, hogy a három csinos üvegfestményü ablakok közt levő falakon kettő-kettő foglal helyet; a két végén pedig a fundator Károly Péter és a restauraló donator térdelő alakjai szemlélhetők, a szokásos mondatszalaggal kezükben. Itt nem kerülte ki figyelmemet a fundator mondatszalagán elkövetett csekély botlás, t. i. keresztneve nincs nyelvtanilag összhangban az előző szavakkal, »*Petro*« helyett »*Peter*« állván. Az eredeti festményen valószínűleg helyesen van, és csak a színes táblán lehet elhibázva, mert maga a szerző »gyengén sikerültnek« mondja a különben igen díszes színnyomatot és a szövegben a helyes »Petro«-t használja.

A szentély berendezését a stylszerű oltár-asztal díszes polychromirozott Sz.-Anna szobrával, középkori izlésben készült felszereléseivel, u. m.: gyertyatartok-, kereszt-, canontáblák-, könyvtámla- és hímzett oltárterítőjével, a csinos faragású padok s a feliratos votiv-táblák alkalmazása tette teljessé.

Eddig a bevégzett restauratiók s ennyit rólok. De Ipolyi áldozatkész buzgósága itt nem állapodik meg. Epochalis műve utolsó fejezetében a *folyamatban levő*, de még be nem végzett további helyreállításokról ad előleges ismertetést, melyek a beszterczebányai vártemplom »*Corpus Christi*« kápolnájára vonatkoznak. Alapitá Mühlstein Vid zólyomi alispán, vagy kamara gróf 1473-ban. A tudós főpap irodalmi tevékenysége reménlünk en-

Digitized by Google

gedi, hogy ezt is kimerítő monographiában fogja megörökíteni s akkor majd bővebben fogja ismertetni szakközlönyünk.

Még csak néhány szavunk van hátra. Ipolyi e monumentalis művét a szakirodalom magaslatán bámuljuk. Irányát szigorú történeti hűség jellemzi, melylyel vértezve a kényesebb kérdésekkel szemben is egyszerű, határozott feleletet ad. Így p. a XVI. fejezetben tárgyalt hitújítási mozgalmak érdemében is a vesztegethetlen szavu historicus színvonalán áll »*nil nisi veri dicere ausus.*« Nyelvezete oly élvezetes és könnyed, hogy merő ellentétben van a tárgy száraz merevségével, melyet oly kevesen tudnak ily folyékony könnyűséggel tárgyalni s a nagy közönségnek is megközelíthetővé tenni, kivetkőztetvén a pedáns, homályos és zavart nyelvkezelés lánczaiból.

Ipolyi e művében eddigi tudományos működése koronáját nyújtá szakirodalmunknak. Még most is füleinkben csengenek az Eger-egyházmegyei *áldozár* magasztos szavai, melyekkel Esztergomban a Sz.-László-Társulat 1867. évi ünnepélyes közülésén a keresztény műarcheologiai tanúlmányok minél nagyobb és szélesebb körben való elterjedése czélzólag, az ország különböző helyeiről egybegyűlt egyházi és világi kitünőségek elméjéhez és szivéhez szólva, hármas irány követését szorgalmazá, ismeretes jelmondatával ajakán: »*Colligite fragmenta ne pereant!*« E hármas irányu működés valósulását látjuk ma. Ipolyi, *a püspök, összegyűjtvén, megmentette, áttanúlmányozván leírta* és nagy áldozatokkal *helyreállította* és *állítja* a gondjaira bizott egyházmegye műemlékeit. Ő iskolát alkot, a nélkül, hogy valaha régészeti tanszéken ült volna, melyből egyetemi tanárok kerülnek ki, mint dr. Rómer F.; ő elsőrangu szakműveket, útmutató, irányadó munkákat ír, ki szaktudománya tömkelegében mentor nélkül haladt; nagymérvű restauratiokat eszközöl, — példányszerűleg hazai művészek és iparosok által — anélkül, hogy jelentékeny javadalommal bírna.

A munka külső kiállítása fényes, a Storno-féle jeles rajzok és felvételek sikerült metszetekben vannak visszaadva, szóval a tartalom értékéhez arányos csint iparkodott előállítani a Franklin-Társulat.

Németül hasonló kiállítással Dux Adolf kitünő fordításában jelent meg, s így hozzáférhetővé lett a külföld tudósainak.

Valamint Ipolyi jelen fényes műve igazolá a XXV. zsoltár eme szavait: »*Domine dilexi decorem domus tuae et locum habitationis gloriae tuae*« és jelmondatát: »*Deus et Patria*«: épúgy — tiszta szívből kivánjuk — jöjjön összhangba a tudós főpapnál e közmondás vége: »Ars longa, *vita brevis.*«

Dr. Czobor Béla.

Digitized by Google

II.

A RUMUN TÖRTÉNET-ÍRÁS.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

III.

Sinkai eszméji.

Egyház és vallás. Tertullianusra és Originesre támaszkodván Sinkai, nem ok nélkül *gondolja* (nu fara temeiu gandesce), hogy a rumunok ősei között, a kiket Traianus Dakiába vitt, sok keresztyén is volt. Ő tehát és utána mások is a rumun keresztyénség elejét a 174—319. évekbe teszik, s azért állítják, hogy nem a rumunok fogadták el a keresztyénséget a gótoktól vagy szlávoktól, hanem megfordítva, ezek a rumunok által világosodtak meg (ci gotii si slovenii s'an luminatu prin romanii). *Sz.-Theophilus* erdélyi érsek (archiepiscopu din Ardélu) ott ült a legelső, t. i. a nicaeai zsinaton, a 308 szent atya közt. Theophilus Gothia metropolitájának nevezi ugyan magát: de nagy kérdés, mely városban lakott? Nékem úgy látszik, mond Sinkai, hogy az erdélyi Belgrádon (azaz: Gyula-Fejérváratt) lakott, mert annak a belgrádi rumun metropolitaságnak kezdetét sehol sem találom meg (pentru ca inceputulu mitropoliei cei romanesci din Belgradu aiurilea nu-lu afflu). — »Gondolom«, »nékem úgy látszik« két oly historiai alap, melyre tetszés szerint mindent reá lehet rakni: s van elég rumun ember, a ki mindent elhisz, még azt is, hogy a gótok és szlávok a rumunok által téríttettek meg a keresztyénségre. Sokat elhittek a régi rómaiak is, miért higyjenek kevesebbet az új rómaiak, a kik amazoknál is régiebbek akarnak lenni? »Datur haec venia antiquitati« mondja Livius. A hihetetlen csuda az, hogy a rumunok lévén a szlávok térítői, mégis a szláv nyelv hatott a rumunra, minek nincsen példája az összes történelemben. *Sz.-Theophilus* az erdélyi Belgrádon lakott! A rumun író nem is sejti, hogy ezen hiedelme mennyire rontja le történelmi épületjét. Ha a mai erdélyi oláhok igenes utódjai a Traianus colonusainak, a kik magokkal hozták ide a keresztyénséget; ha Theophilus mint Belgrádon, azaz: Gyula-Fejérváron lakó rumun érsek volt tagja a nicaeai zsinatnak: tehát az erdélyi rómaiak vagy rumunok okvetetlenül városokban is laktak volna, hisz a míveltség a városokat keresi föl, sőt építi is azokat. Hogyan, mikor szlávosodott el az érseki szék? mert Belgrád szláv szó; hogy

Digitized by Google

lett az, hogy azok a latinok a latin püspököt is szlávul *vladiká-nak* nevezték? — A »Brevis notitia religionis Valachorum seu Romanorum«, a nagy-váradi gk. püspökség schematismusában, 1864-ről, *Protogenes*-nek nevezi azt a rumun püspököt, a ki jelen volt a nicaeai zsinaton. Melyik tehát az igazi rumun püspök? Sinkai maga Labbaeus-t és Papebrochius-t idézvén, így adja elő a dolgot, hogy a traianusi Dakiából Theophilus metropolita, és Ulphilas, a ki azután az előbbinek követője lett, (fost-au ku metropolitul Teofil si Ulfila preotul, karele apoi i-au si urmat), az aurelianusi Dakiából pedig a Sardikai püspök Protogenes valának jelen a nicaeai zsinaton.[1]) Az írók tehát válogathatnak Theophilus és Protogenes között. Én Eusebiusnál, a ki (Vita Constantini, lib. III. Cap. VII.) az országokat előszámlálja, a melyekből Nicaeába gyűltek az egyházi méltóságok, hiába keresem akár Theophilus, akár Protogenes nevét. Ott volt Skytha, thrák, pontusi püspök; dák püspököt nem nevez Eusebius. Ellenkezőleg, a hol ez Constantianus győzelmeit a skythákon és sarmatákon írja le, ott az tetszik ki, hogy a mai Oláhországban nem is valának még keresztyének; Erdélyország pedig akkor egészen kívűle áll vala a byzanczi vagy római látás-körön. Hozzá járúl, hogy Hasdeu a kritika históriájában, mint másutt láttuk, a rumunok elődjeit, vagyis azokat a traianusi colonusokat, a kiktől igenesen származnának a mai rumunok, nem is Erdélyben, hanem Munteniában, jelesen az Olt mellékein, vagy Olteniában, lakatja; ott képződött, úgymond, a rumunság, a mely egész a VII. századig csendesen, elvonúlva a gótoktól és szlávoktól élt, nem hogy ezeket megtérítette volna. S ezen különböző nézetnél vagy történelmi meggyőződésnél még több is van a rumunok eredetéről és legrégibb történeteiről. Mert a hol a tények hija, ott a feltevéseknek van bősége.[2])

---

[1]) Sinkai, Chronika Romanilor. I. 43.

[2]) Egy újabb író, (Franzos Karl Emil, a »Vom Don zur Donau« czimű könyvben, Leipzig 1878. I. 195. 196.) huszonkét különböző föltevést ismer a rumunok eredetéről. Mindegyikben azt mondja, azon bizonyítás mellett, hogy legvalószínűbb, annyi gorombaság van a többi huszonegy ellen, hogy az injuria-perek a világ összes törvényszékeit foglalhatnák el. Kivált egy nézet mellett kardoskodik a rumun tudósok többsége s védelmezi erős szitkokkal, azt t.i.: hogy a rómaiak az előbbi lakosokat egy szálig kiírtották, s az országot csupa tiszta latin férfiakkal és nőkkel népesíték meg újra. Ez oly nézet, melyet a történelem ellenkező tényeivel s a rumunok vegyíték-typusával szemközt, valóban sok fenyegetéssel és gorombasággal kell vitatni, hogy elhigyjék (eine

Digitized by Google

Sinkai Rómában a theologiát tanúlta, úgy mint kevesen, mondja Papiu Ilarianu, mégis a traianusi oszlop s őseink emlékei jobban érdeklik vala. Sinkai tehát nem a végett tért haza Rómából, hogy előmozdítsa az uniót Rómával, hanem, hogy Traianus Dákiájának eszméjét felköltse. — Phokas császár, gyilkosság útján foglalván el az uralkodást s attól félvén, hogy a konstantinápolyi pátriárka meg találja fosztani a hatalomtól. Rómához fordúla s ennek pátriárkáját (Nagy-Gergelyt) Oekumenikus-azaz *universalis*-nak, ismeré el. Ezt a czímet mai napig, a midőn ezt írom, úgymond Sinkai, tartja a római pátriárka. Bár ne tartotta volna meg, mert ez a czím bontotta fel a barátságot a keleti és nyugati egyházak között. — Sinkai vagy nem tudta, vagy nem akarta tudni, hogy az *oekumenikus* czímet a konstantinápolyi pátriárka már 587-ben használá, mit N.-Gergely — a ki maga evvel a czímmel nem élt, nagyon helyteleníte; s hogy Phokas után a konstantinápolyi pátriárkák mindig így nevezék magokat. Ha tehát vétek van ebben a czímben, azt a konstantinápolyi pátriárkák kezdték meg.

Kyrillus és Methodius nem veték magokat Photius (konstantinápolyi patriárka) alá, mi nem is csuda, ítél Sinkai, hisz azok nem görögök, hanem rumunok vagy oláhok valának, a traianusi colonusok közzűl valók. — Azt hiszem, a *szlovén* legendák épen annyira tanuskodnak a két szláv apostolnak rumunsága mellett, mint az erdélyi *Belgrád* ennek rómaisága mellett.

Joannitus oláh-bolgár király 1202-ben elfogadá az uniót, de csak annyiban, hogy a római pápák elsőségét ismerte el, a többire nézve a régi hit mellett maradván. Ilyen unio kellett volna Orosz-, Lengyel- és Magyarországon is. Kár voit belé tenni a symbolumba ezt: »a filioque.« Sajnálja egyébiránt Sinkai, hogy a rumun-bolgárok ismét elállottak ez uniótól, mert az őket a szlávság ellen, kivált a görögség ellen, biztosította volna! — Tehát a bolgárok is rumunok.

Az erdélyi protestánsság, Sinkai szerint, az oláhokra bocsátott isteni kisértés. »A felséges isten Isabella és fija által nyomorítani kezdé a rumunokat, a kiket azelőtt a pápa üldöztetett volt, hogy nem akartak lelki juhai lenni. A mit a múltban megmutattam, az most is (1810-ben), midőn ezt írom, igaz, hogy a püspöknek nincsen több hatalma, mint a mennyit neki Krisztus

Ansicht, welche angesichts der widersprechenden Thatsachen der Geschichte und des offenkundigen Mischlingstypus der Rumänen in der That sehr vieler Drohungen und Unhöflichkeiten bedarf, um geglaubt zu werden).

Digitized by Google

adott, nem pedig a mennyit Phokas, Nagy-Károly, II. Mohammed, avagy most Bonaparte ád. Hogy mit tart a királyok joga, ítéljék meg mások; én hiszem, hogy Krisztus egyháza maradandó lesz az idők végéig, vagyis Krisztus második eljöveteléig. Azonban midőn a Mindenhatónak tetszett a római egyház gőgjét saját tagjai által, azaz a protestánsok által, megalázni (ezt nem azért mondom, mintha el akarnék térni attól, a mit a szent egyház hinnem parancsol): az egész rumun nemzet Erdélyben és a magyar részeken, azért mert a protestánsok tévedéseit nem akarta elfogadni, mint azelőtt a római egyház szokásait nem fogadta el, annyira jutott, hogy azt csak tűrték. Vigyázz, oh nemzetem! az idegenek cselfogásaira, ne higyj nekik. Csak erszényedet akarják, egyébiránt rabjok maradsz!« Az erdélyi uniót illetve, azt tartja Papiu Ilarianu, senki sem tudja jobbban mint Sinkai, de senkinek sem volt bátorsága, mint neki, ki is mondani, mennyi csalással, árulással, erőszakoskodással ment az végbe. Az unio csak a katholicus magyarságnak használt, mert száma az egyesültekkel szaporodott meg a nem-katholikus magyarok irányában. Ellenben a rumunok az unio által veszték el a metropolita jogát. Hisz azért teremték a fogarasi püspökséget, hogy eltemethessék a belgrádi metropoliát. Sinkai sok pápai bullát olvasott, de azok közt oly értelem-nélkűlit nem talált, a milyen a XI. Kelemen pápáé, a mely a fogarasi püspökséget megerősíti. Alkalmasint az Úristen azért zavarta meg annak az eszét, a ki a bullát írta, mivelhogy ez kárára, nem javára van a rumunságnak. — Mindebből az tetszik ki, mondja Papiu Ilarianu, hogy minden felvilágosodott balázsfalvai ember a XVIII. században, úgy mint Sinkai, Klein püspök, Klein kalugyer, Majór Péter stb. azon rossznak egész mivoltát ismerik vala, a melyet az unio szült, de annak már egyéb orvossága nincsen, mint az által lehetőleg kisebbíteni és könnyebbíteni, hogy a négy pontra szorítkozzunk, a melyeket úgy sem ért senki;[1]) de catu strict'a marginire

[1]) Az uniónak négy pontja következő:

1. Elismerjük, hogy a római pápa az egész keresztyén egyháznak látható feje;

2. hiszszük, hogy a mennyországon kívül, a mely a boldogok helye, s a poklon kívül, a mely az elkárhozattak fogsága, még egy harmadik hely van, a melyben a ki nem tisztított lelkek megtisztúlnak;

3. a kovásztalan kenyér alkalmazható a communióban és a szent misében;

4. a szent lélek, a Háromság harmadik személye, az atyától és a fiútól (a filioque) származik.

Digitized by Google

in celle patru punte, de nimen intiellesse). Hogy miben áll igazán azon rossz, a melyet az unio szült, azt magamféle ember nem sejtheti ki; mert a rumun metropoliának megszüntetését csak akkor hihetjük el, a mikor annak historiai létét tagadhatatlanúl meglátandjuk. Egyébiránt Sinkai egyszer javallja, másszor meg elkárhoztatja, de mindannyiszor tetszés szerint, az uniót.

Erdélyben 1812-ben a királyi censor, bizonyosan pap, még pedig katholicus vagy görög-katholicus »megbízható« pap volt. Nem nagy historicus létére is a Sinkai kéziratának elolvasásán, sokszor olyas gondolat támadt benne: Opus igne, auctor patibulo dignus! s azt reá is írta a kéziratra, ha igaz; mert abban is kételkedni lehet. De azt meg bizonyosan tudjuk, hogy a kéziratot senki sem égette el; magát a szerzőt, a kézirat miatt, senki sem bántotta.

2. *Társadalom.* Sinkai, úgymond Papiu Ilarianu, régi nemes ember volt s azt gyakran is emlegeté. II. József halála után a nagy (franczia) forradalom eszméji mind Magyar-, mind Erdélyországban értelmetlenek valának: a rumunok tehát csak mint nemes emberek igényelhettek jogokat. Nemzeti érdek kívánja vala, hogy a rumun nemesek vallják meg eredetöket, sőt nagy számokat tüntessék ki. Azért is Sinkai keserűen ostorozá a renegátokat, a Korvinokon[1]) kezdve a Kemény, Bethlen, Majláth, Jósika, Barcsay, Teleki, Naláczi stb. nevűeket, a kik eltagadván rumun eredetöket, kálvinistákká vagy katholicusokká lettek, hogy eredeti magyaroknak mondhassák magokat. Sinkai megmutatta, hogy a magyar nemesség általában idegen, kevés a magyar eredetű, Erdélyben alig egy-kettő. Sinkai tehát nemes volt ugyan, de a rumunnemzetiség érdekében.

S mint ilyen nemes, vérző szívvel ír, valahányszor a rumun parasztok sorsáról beszél. »Az én időmben annyira ment a dolog, írja, hogy a parasztot föld és lakás nélkül is úgy adákvevék mint a marhát. A földesúri szolgálaton kívül, mely hétfő reggelétől szombat estéig tartott, még vasárnap is, a mikor egyéb munkára hajtani nem lehetett, a parasztoktól leveleket küldözének egymásnak a földesurak. II. József eltörlötte ugyan 1785-ben az örökös jobbágyságot: de bár tovább élt volna, hogy a

[1]) Sinkai (Chronica I. 7.) a 105. év alatt elmesélvén Dakiának ily megnépesítését, azt teszi hozzá: »Én ezen évnél többet nem hozok fel, csak azt, hogy nem lehetetlen, hogy az elökelő családok közt (a melyek beköltöztek) a Corvinusokból is kerültek Dakiába, a kiktől Mátyás magyar királyt leszármaztatják, ámbár a feliratokban nem találjuk is a Corvinusokat.« Ez is mutatja, milyen kritikus történetíró Sinkai.

Digitized by Google

megmaradt szolgálaton is könnyített volna. Erdélyben a parasztok sorsa keményebb levén mint Magyarországon, azt Sinkai leginkább onnan származtatja, mert Erdély elvált volt Magyarországtól. — Senki sem helyesli ma, s nem helyeselte azelőtt is, a parasztok sorsát, s a nemesség túlságos kiváltságait. Sinkai mégis sokról feledkezett meg. Először arról, hogy a magyar nemesség úgy Erdélyben, mint az anyaországban, nem volt nemzetiséghez kötve, hisz maga is mint *rumun*, vagy mint *ramnes*, nemes ember volt, tehát a nemesség minden kiváltságaiban részes. Hasonlóképen a parasztság sem járt semmiféle nemzetiséggel, a paraszt, magyar, tót, német, rumun lévén egyaránt. A ki, mint Sinkai, 1809-ben csak a rumun parasztok állapotján siránkozott, s nem általában bármely nemzetiséghez tartozó parasztokén, az félszeg, sőt tán még ennél is rosszabb politikus volt; a ki pedig még 1869-ben, mint Papiu Ilarianu, vagy 1876-ban is, mint Obédénare az idézett munkájában, és szokás szerint a rumun, szláv és német írók, az elmúltról úgy beszéllenek, mintha még jelen volna, azok a históriát meghamisítják, s szántszándékkal gyűlöltséget támasztanak.

Megfeledkezett Sinkai, s megfeledkeznek tisztelői arról, hogy a milyen sorsú volt a magyar és erdélyi paraszt, olyan, talán még rosszabb sorsú volt akkor az oláh-, a lengyel-, s más országbeli paraszt is. A Sinkai tisztelői megmondhatnák nekünk, hogy 1864-ig (midőn a földesúri szolgálat megszünt) milyen volt a paraszt sorsa Oláhországban, különösen 1760. tájban? Egy bár tőlünk messzebb példát nem árt ide tennem, mely más tekintetben nagyon hasonló viszonyt mutat Erdélyországhoz. Itt t. i. a földesúr legnagyobb részint magyar, a paraszt legnagyobb részint oláh volt: Livországban a földesúr kivétel nélkül német, a paraszt pedig eszt és lett nemzetiségű volt.

Az 1765-dik évbeli Rigai tartománygyűlés, a melynek határozatait a sz.-pétervári kormány törvénynyé tette, azt az elvet mondá ki: »Minden, a mije a parasztnak van, úgy mint ő maga is, az örökös urának (Erbherren) igaz tulajdona, a melylyel az szabadon, tetszése szerint, bánhat.« Ott akkor a zsellér és gyermekei adás-vevés tárgyai valának; »Lostreiber (zsellér) und deren Kinder werden zuweilen verkauft, oder gegen andere Sachen, gegen Pferde, Hunde, Pfeifenköpfe u. d. g. vertauscht«; die Menschen sind hier nicht so theuer, als ein Neger in den amerikanischen Kolonien. Einen ledigen Kerl kauft man für 30 bis 50 Rubel; wenn er ein Handwerk versteht, Koch, Weber oder dergleichen ist, auch wohl für 100 Rubel; eben so viel giebt man für Gesinde, d. h. für Eltern und ihre Kinder; für eine Magd

Digitized by Google

selten mehr als 10, für ein Kind etwa 4 Rubel.« [1]) A telkes gazda, mint földes urának örökös tulajdona, mit szolgált és fizetett, apróra meg van írva kútfőmben. Hozzájárúl, hogy Liv- és Esztországban a földesúr és örökös szolgája protestánsok, tehát egy valláson vannak. Megemlítsem-e az úgynevezett *Szent* Oroszországot, a mely az összes oláhság és szlávság előtt úgy áll, mint ígéret földje, s a melyben az orthodox tehát uralkodó hitű parasztról csak 1861-ben hullott le az örökös szolgálat bilincse? — Megfeledkezett Sinkai, s megfeledkeznek tisztelői arról is, hogy az ő nemessége a magyar-erdélyi jus publicumnak, nem pedig Latium vagy Róma — nem tudom — micsodájának a földjéből nőtt ki, hogy tehát nagy történelmi és ethnographiai közbevetésnek kell lenni Romulus és Numa Pompilius meg Rákóczi György és II. József között. Hogy pedig Sinkai azt a nagy közbevetést, valamint más külömbségeket nem vett észbe, az világos tanúság arra, hogy inkább izgató mintsem historicus volt.

3. *Nemzetiség.* Kronikájában Sinkai, folytatja Papiu Ilarianu, nemcsak erdélyi ember, ő a két Dákiának minden részeiből való román. Krónikája az összes rumunságé. Miron Costinnál [2]) a román egység és nemzetiség fonala a római legiók (Erdélyből való) kivonulásával és a barbárok betörésével szakad meg; Kantemirnél a Fogarasból és Mármarosból való leszállással, a mely egyszersmind boldogtalan megoszlás: Sinkai ezeknél szerencsésebb, ő Traianussal kezdi meg a rumun históriát, s ennek fonalát nem szalasztja ki a kezéből egész maga idejéig. Munkájában az az eszme uralkodik és tűnik ki minden lapján: mi latinok vagyunk, rómaiak, Traianus fiai; *Dákia a rumunoké.* A legnagyobb eszmét, a mely Mihály vajdára méltó, az 1453-ki évnél találjuk meg, a hol Sinkai Konstantinápoly elbukásáról így szól: »Dlugoss írja, hogy midőn Sz.-Margit ünnepe előtt, a lengyel király Krakkóban megszállott, Sándor Moldova vajdájának levelei és követjei azt a rémes hírt hozák neki, hogy Konstantinápoly, a görögök fővárosa, a törökök által el van foglalva. Én is rémes hírnek mondom (teszi hozzá Sinkai), mert a török elfoglalás véget vetett őseink birodalmának, melyet azok sok vérontással s még több joggal a mi számunkra, a rumunok, mint unokáik számára, tartottak fenn, nem pedig a görögök számára, a kik azt jogtalanúl és csellel ragadák el tőlünk, sőt nevünket is,

[1]) Topographische Nachrichten von Lief- u. Esthland. von Aug. Wilh. Hupel, II. Band. 219. 125—128. Riga, 1777.

[2]) *Costin Miklós* 1729. fejezte be Moldovának történeteit, a melyeket atyja *Costin Miron* elkezdett volt. Lásd Roesler: Die Anfänge des walachischen Fürstenthums. Bécs, 1867. a 11. lapon.

Digitized by Google

rómaiaknak nevezvén magokat. Pedig a görögök nem római eredetüek, mint mí, s most még gúnyolnak bennünket!« — Oh hány rumun van ma is, a ki fejeszédűlés nélkűl nem képes azon eszme magasságára felemelkedni! kiált fel Papiu Ilarianu. — Sinkai nagy előszeretettel gyűjté össze a rumun-bolgár emlékeket, azt mutatván meg, hogy Konstantinápolynak és a keleti birodalomnak törvényes örökösei a rumunok, nem pedig a görögök.

De a jövendő nagyság nem vonja el Sinkait a jelennek szükségeitől, így folytatja Papiu Ilarianu. A fejedelemségek rumunjait figyelmezteti a nagy veszélyre, a melybe őket a fanarioták, azaz a konstantinápolyi görögök, uralkodása keríti. Megmutatja és bebizonyítja a rumun nemzet folytonos uraságát. Azért megczáfolja a magyarok és lengyelek képtelen igényeit a rumunok földjére, tehát a lengyelekét Moldovára, a magyarokét Oláhországra. Az *Ungro-Vlachia* nevezet úgy támadt, hogy Oláhországot a makedóniai oláhságtól akarták megkülönböztetni. (Másutt láttuk már, hogy Hasdeu különben fejti meg azt a nevezetet, a mely épen a rumunok uralkodását fejezné ki Magyarország némely részein.) Midőn Erdélyország a Habsburg ház alá került, a rumunokat a jogi egyenlőség ígéretével csábíták az unióra. Innentől kezdve ők, a kik azelőtt egyházi és politikai tekintetben el valának taposva, a természeti jognál fogva igényelék az egyenlőséget; s midőn II. József halálával a természeti jognak szava elnémúlt, az 1791-ki országgyűlés előtt történelmi jogaikat fejték ki, megmutatván, hogy a rumunok, a Traianus által ide hozott gyarmatosok, az országnak legrégiebb lakosai, tehát annak igazi örökösei, hogy az elmúlt századokban a magyarokkal és a többi nemzetekkel egyenlő jogúak valának, s ezen állapotból az idők viszontagságai által estek ki. Azért most visszahelyezésöket sürgeték az előbbi jogokba. »Ezen nagyszerű nemzeti ténynek sem tudomány és jogtudat, sem a nemzeti politikának mély felfogása, sem polgári bátorság nélkül nem szűkölködik, úgymond Papiu Ilarianu; *ez a nemzeti kérelem politikus evangelium mai napig, a Kárpátokon túli rumunok politikai hite: teljes nemzeti jog-egyenlőség.*« (Acest'a petitiune nationale e pin astadi evangeliulu politicu, cartea credintiei politice a Romaniloru de preste Carpati: egalitate perfecta de drepturi nationali.) A kérelemnek főszerzője Méhes József consiliarius, de közremunkáltak benne az akkori leghíresebb rumunok, tehát okvetetlenül Klein, Sinkai és mások is. Midőn, úgy beszélli el Papiu Ilarianu, a kérelmet a dietán felolvasták, a magyarok mód nélkül felháborodának, s a három nemzet szorosabban szövetkezék egymással a közös veszedelem ellen. A szász Éder meg akarta czáfolni a kérelmet; Sinkai Édernek felelni készült, a

Digitized by Google

nemzeti jogon, igazgatási, politikai és egyházi egyenlőséget értvén, minélfogva rumun igazgassa rumunt, mint a magyar magyart, a szász szászot igazgat. De Sinkainak ezen védelmét nem lehete kinyomatni.

A Bánátról azt mondja Sinkai, hogy midőn VI. Károly (Sinkai t. i. magyar királyt nem ismer) svábokat kezdett nagy mennyiségben a magyar földre, s kivált a temesvári Bánátba telepíteni a törökök elüzetése után 1716-ban: a rumunok, a kik a török uralkodásig ős lakosai voltak a Bánátnak, most félrehúzódának. »Hogyan vesztek ez által, azt majd a maga helyén fogom elbeszélleni. Fájdalom, nem tudjuk, teszi hozzá Papiu Ilarianu, ha odáig ért-e Sinkai, hogy azt megírhatta.«

4. *Irodalom.* Visszatérvén Rómából, Sinkai mindjárt hozzá foga a Klein által kidolgozott »Elementa linguae Daco-Romanae bővítéséhez, a melyeket latin nyelven kiada Bécsben 1780-ban. *Ez az első rumun s hozzá véve még latin betükkel is közretett grammatika.* Az előszóban Sinkai a rumunokat Traianus colonusaitól származtatja, s ő először *dák-rumunok*-nak nevezi. Minthogy ezen római utódok eleinte bizonyosan latin betűkkel éltek — hisz akkor a szláv-kyrillusi írás nem vala még — Sinkai mások szerint is elmondja a mesét, hogy a rumunok a flórenczi zsinat után fogadták el a szláv betűket, s égették el a latin könyveket, nehogy az unióra csábíttassanak. Sinkai a rumun nyelvet először írván latin betűkkel, szabályokat is állíta fel, melyek szerint nemcsak írni lehet az oláhot, hanem oláhosítani is a latin szókat. A latin szólásokat is oláhosítá, úgymond Papiu Ilarianu, s gyakran nagy ékességgel.

5. *Historia.* Sinkai 1774-ben lépe az örök városba. Meglátja a traianusi oszlopot, s Dákia és Róma geniusa ihleti meg. A papi Rómába küldték volt őtet, de a Romulus és Traianus Rómájától elragadtatva tér haza. Már ekkor, húsz éves korában, fogadást tőn, egy megmérhetetlen utat tenni, a milyet addiglan egy rumun sem tett volt, s utána mai napig sem mert egy is megtenni. Föltevé magában, egy bizonyos határozott pontról, Dákiának gyarmatosításától megindúlván, lépésről lépésre s esztendőről esztendőre követni a római coloniát az idők homályain, a barbárok labyrinthusán s a századok viszontagságain keresztül egész az ő napjáig. Senki sem járta volt még ezt az utat, senki sem haladt volt végig ezen a labyrinthuson. Kik lesznek kalaúzai? hol találja meg az Ariadne fonalát? A kútfők lesznek kalauzai és vezető fonala, a mely gyakran ki akar esni a kezéből. Mert elszórva, elszakadva egymástól, ide-oda hajtva, megigázva a Tiszától fogva a Fekete-tengerig, a Kárpátoktól fogva a Balkánig és Pindusig a rumunok sokszor elfelejték, honnan származ-

Digitized by Google

tak, mik voltak egyszer, mik mostan, s mint jutottak a jelen állapotba. Az idők viszontagságai az egész földön Rómától Moskováig, Konstantinápolytól Ázsiáig, Varsováig és éjszaki Németországig szórták el az emlékeket a rumunok eredetéről és életéről; magyarok és lengyelek, németek és oroszok, byzantinusok és törökök mindnyájan és folyvást a rumun históriai testről egy-egy darabot tépének le, azt elrejtvén, elborítván, meghamisítván, gyakran meg is semmisítvén. Sinkai visszakövetelni azokat; s a hol a rumunok el látszanak tűnni a dákok, gótok, abrotitok, bolgárok, skythák, besenyők, kúnok s egyéb barbárok nevei alatt, onnan ki-kihúzza, s megmutatja, hogy a magyarok és németek a rumunok tetteivel dicsekesznek.

A középkor rengeteg labyrinthusában sokszor ki akar kezéből siklani a fonal, sokszor elveszti a római coloniának nyomait, mert a pusztító barbárok még csak romokat sem hagytak magok után. De valahányszor a történelmi kútfők, ezen tudatlan és hamis lelkű kalauzok, elbízakodva állítják, hogy az a colonia az a nemzet, a melyet keres, rég elveszett, hogy azt a barbárok hullámai elnyelték, s hiába való minden kutatás: akkor Sinkai kifogyhatatlan bizodalommal tekint jobbra és tekint balra, s ha a Duna mellett egy tanút talál a III. és IV. századból; ha egy latin levélre akad, melyet Moesiában az V. és VI. században írtak; ha Thrakia erdeiből és völgyeiből egy rumun szó hangzik feléje a VI. századból: örömtől sugárzó képpel kiált fel, mintegy második Kolumbus: itt a keresett szárazföld! itt a Traianus coloniája!

Valamennyi kalaúz egész hosszú útjában ellenséges, igazságtalan, sőt bántó is. Sinkai legott rajta éri a gonoszon, s hol kineveti, hol rendre utasítja. Ezt gyakran teszi a byzantinus, gyakrabban a lengyel, leggyakrabban a német és magyar írókkal. De ha minden mértéket felülmúl az igazságtalanság: Sinkai is elveszti türelmét, megboszankodik, s jóllehet maga van annyi ellenség közt, a javíthatatlan tanúknak ezen homerosi apostrophával fordúl: Szégyen rágja meg orczátokat. Sok baja van az »igen tudós« Engellel, a ki neki kortársa és ismerőse; minden hibáját, melyeket akarva nem akarva követett el, helyreigazítja; szemére veti, hogy hízelkedik a magyaroknak, a mi historikushoz illetlen; csudálkozik, ha néha igazat is mond, s fölfedezi az okát, a melyért sokat elhallgat. — — — Sinkai azt tette volt fel magában, hogy egyszerű krónika-íróvá lesz: ámde ő egy valóságos pragmatikus és criticus história-íróvá lett. Majdnem 34 éves fáradság után 1808-ban így kiálthata fel: Tantae molis erat Romanam condere gentem!

Digitized by Google

Így Papiu Ilarianu. Mí pedig nem tudjuk, min álmélkodjunk inkább, az ilyen csinált histórián-e, vagy azokon, a kik ezt a históriát *magasztalják?*

HUNFALVY PÁL.

III.

»*Világtörténelem.* Dr. Müller Dávid kézikönyve nyomán írta *Mangold* Lajos, az aradi főgymnasium tanára. I. kötet. Ó-kor. — Budapest, 1878.« — N. 8-rét. 397 l. Ára 3 frt.

A bibliographus azt mondja, háromszáz húsz éves múltja van a magyar nyelvű világtörténet-írásnak: 1559-ben jelenvén meg Székely István krónikája »ez világ dolgairúl«; de ezzel tulajdonképen csak annyit állít, hogy 320 esztendő óta adogatnak ki nálunk olyanféle könyveket, melyeket világtörténelemnek keresztelnek el. Akad-e köztünk bátor ember, ki nyugodt lélekkel dicsekedhetnék vele, hogy a kor tudományosságának színvonalán mozgó világtörténelmi ismereteit magyar könyvekből merítette? — Nem vagyunk egyes kiváló monographiák híjával; sőt némely kort egészben is megbízható kezek dolgoztak föl; de az összes anyagot rendszeresen átölelő munkát ne keressünk a mi nyelvünkön. — Nagyon síralmas körülmény volna, ha Cantu, Weber, Bumüller stb. fordításaival beérhetnők; s a mint az öreg Gvadányi nem követelhetné, hogy kilencz kötetes »Közönséges históriáját« gyüjteményünkben a legszembeötlőbb polczra helyezzük, már csak azért sem, mert réges-régen megfakult hátán az aranyozás, — úgy nem fog hasonlót kívánni az a lelkes csapat sem, mely a nemzet legutóbbi erőszakos átalakúlására következett sötét korban az irodalom minden ágán akart lendíteni, valamit s kénytelen-kelletlen a világtörténelmet is programmjába foglalta. Majd megint annak szüksége mutatkozott, hogy a rohamosan szaporodó iskolákat tankönyvekkel látták el. Ebben a munkában már alig vett részt valaki a régi gárdából, mely működésének megfelelőbb tért keresett; hanem támadt helyette egy csomó mindentudó, kik ép úgy értettek ahoz a mesterséghez, mint a természettanhoz vagy mathematikához. Legalább írtak mindenről s mindenütt sikerrel, egyformán roszúl.

Ha nem terelték volna rosz irányba egy egész nemzedék tanúlságát a világtörténetből, talán lehetne rájok koczkáztatni néhány kétes értékü élczet; olykor annyi is elég kritikának. Így azonban az ügynek inkább szomorú oldala jelentkezik. A tanár úgyszólván kényszerúl tanszékén a dajkák szerepét átvenni, s

Digitized by Google

midőn történetet óhajtana előadni, mesélgetésekkel töltenie az időt, beszélni farkasszopó királyfiakról s a mi ezer képtelenséget kigondolt a beteges phantasia. Legyen pragmaticus; vonatkozzék el a történelemnek csupán hátteréül szolgáló költeményektől; nyújtsa a tényeket úgy, a mint nyujtania kell, egyszerű, természetes nagyságukban, megtisztítva minden salaktól s megszabadítva a fölösleges czafrangoktól — és azután menjen a tömeg közé: majd meglátja, milyen bókokat nyer tanítványai szüleitől, a kik előtt a legifjabb, de kétségtelenül legnagyobb pótentát — hogy nevet említsek, ha már nagy nevet kell mondanom — a jó öreg Becker; ők annak a sallangjaira esküsznek. A mi az ő Prokrusztes-ágyába nem fér: anathema sit!

A közönség jelentékeny része még a történelem fogalmával sem jött tisztába; hogyan hatolhatott volna tehát annak szellemébe? — Igazán megdöbbentő az a közöny, mely e tekintetben csaknem tizedünk elejéig uralkodott nálunk. Míg a hazai történelem irodalmában több remekműre hivatkozhatunk, — itt a legbágyadtabb elaléltság, vagy a leglelkiismeretlenebb üzérkedés sérti, boszantja szemünket. Egyes nagy nevek kiemelkednek az uralkodó sötétségből s egész korszakokat világítanak meg; de ott is, a hol a nemes jóakarat ragadja magához az intéző tisztét, szinte elmaradhatatlan a botlás; oly általános a zűrzavar. — Az ókorra nézve elért nagy eredmények összegezői: Duncker, Curtius, Mommsen, részben vagy egészben, irodalmunknak is sajátjai lettek; de nem épen a legújabb fordítások alapján, úgy, hogy helylyel-közzel őket is túlszárnyalta az idő. Mikor egy tudomány forradalmon megy keresztül, bizonyosan nehéz állása van oly nép értelmiségének, mely a másodkézből való merítésre szorúl. Kénytelen az idegen nyelvekben keresni oltalmat, mert saját nemzete könyvkiadóinak a tapasztalat által megernyesztett buzgalmában nem láthat biztosítékot, hogy a tudós világban felszínre került újabb nézetek irodalmunkban is nyilvánúljanak. — Érzi, tudja, hogy egyoldalú lesz a nemzet történelmi tudata, ha az csupán 3200 □ myriaméter múltjából táplálkozik, de nem talál módot, hogy az egész földfelület hajdanát helyes úton vonja ismereteinek körébe. Mindenütt az összehasonlításra való törekvést szemléli; és az egybevető história eszméjéről le kell mondania.

Nálunk előbb közönséget szükség teremteni a világtörténelem számára, fölébreszteni az érdekeltséget; addig az idevágó nagy munkák csak arra valók, hogy a könyvkereskedőket boszantsák évzáró számadásaik készítésénél. S egyátalán remélhetnek-e nálunk elterjedést oly félig vitató irányú dolgozatok, melyek maguk is sorjával hagyják függőben a kérdéseket, ha mind-

Digitized by Google

járt Duncker, Curtius, vagy Mommsen is a szerzőjök? — Követhetjük-e őket a meglepő részletekbe, míg nincs könyvünk, mely röviden és világosan tájékoztasson bennünket ez irodalom a csataterén, s mely eszünket a kételyek lidércznyomásától finomúl fölmentve, mindenben arra figyelmeztessen, a mi a történelem positivuma, vagy legalább olyasúl mutatkozik?

Igazán nem élvezhetnék a csak magyarúl olvasók akadémiánknak az ó-kort tárgyaló legújabb kiadásait, ha végre nem használhatnának mellette egy segédkönyvet, mely minden ízében az újabb kutatások alapján áll, s mely nem másolat, hanem egy bíráló-tehetséggel fölruházott lélek önálló és erőt mutató nyilvánúlása. A czímlap kevesebbet sejtet, mint a mennyiről a munka elolvasása után meggyőződhetünk. Azt hiszszük eleinte, kivonattal, vagy fordítással gyűlt meg a bajunk, mert a mű »dr. Müller Dávid kézikönyve nyomán« készült. De ez csak a beosztásra és az elbeszélés modorára vonatkozhatik. Mangold az eredetit mindenütt bővítette, minden fejezet változást szenvedett s akárhányat egészen újra szerkesztett. Ezt a könyvet tehát nem »fordította«, hanem »írta« Mangold Lajos. Írta pedig középiskoláink, kivált a gymnasiumok felsőbb osztályai számára, s azért, hogy az egyetemi előadásokra vezérfonalat nyújtson. Főleg tanárjelöltek vehetik nagy hasznát, kiknek léte a vizsgálatokon idáig java részben Rotteck, Schlosser, Becker sokszoros betanítása körűl forgott s a tények kútfőszerű és kritikai ismeretére még sem tehettek szert, mert a források bemutatására azok nem fektettek súlyt. Pedig ezek nélkül nincs üdvösség a történelem kutatásában, a mi mégis minden szakembernek többé-kevésbbé föladata. »Az élőszót — jegyzi meg szerzőnk — és a gyakorlati útmutatást, a mint azt pl. a történelmi seminariumokban sajátíthatni el, könyv soha nem pótolhatja. De a mennyit a kútfők, a segédművek rövid bírálata, becsökre vonatkozó adatok és egy szóval amaz eszközök felsorolása, melyek bővebb és alapos tudást szerezhetnek meg, adhatnak, azt magában foglalja.«

Magát e munkát iskolában való használatra nem oly könnyű ajánlani. A középiskolák növendékei még nem tudják megemészteni. E részben örvendve írhatom ide, hogy szerző e művéből kivonatot készít. Annál melegebben óhajtom, hogy Mangold művét, jelen alakjában, a magyar művelt közönség vegye, olvassa és tanúljon belőle; mert nem vonakodom kimondani, a miről teljesen meg vagyok győződve, hogy az erre a magyar irodalom legújabb termékei közt legalkalmasabb, nem puszta repetitorium, hanem szoros értelemben vett munka. Ne vegye senki »ad hominem« bizonyítgatásnak, ha azt tanácsolom, hogy kritizálja meg

Digitized by Google

újra e világtörténelmet; akkor úgy hiszem, egy gondolaton leszünk.

Föntebb említettem, hogy épen annak nem való, minek szerzője, legalább részben, szánta, t. i. gymn. tankönyvnek; kifogás alá eshetik irálya is, melyet szórendbeli szabálytalanságok, magyartalanságok s egyéb fogyatkozások nem egy helyütt idegenszerűvé tesznek, mire ugyan alapos mentséget hoz föl szerzőnk; azt sem fogadhatom el tényűl, hogy »az odavonatkozó magyar irodalmat kimerítően idézte«, mert bibliographiai jegyzeteim egészen mást mutatnak; — szóval, részletekbe bocsátkozva, kerűlne egy-két dolog, több is, a min fölakadhatnánk; azonban akkor bírálatot, vagy legalább ösmertetést kellett volna írnom, holott én csak figyelmeztetni akartam a közönséget, hogy világtörténelmünk csekély irodalma egy rendszeres, az újabb irányt tekintve, úttörő mű első kötetével gazdagodott, melynek második részét, a középkort, is munkába vette szerzője.

Dr. Márki Sándor.

Digitized by Google

KÜLÖNFÉLEK.

XVI. ÉS XVII. SZÁZADBELI MAGYAR SZÖVETDISZÍTÉSEKRŐL.[1]

A Magyar Történelmi Társulat egyik főfeladatának tekintette mindig hazánk műveltségének történetét földeríteni. Megalakúlása idejétől fogva buzgón kutatott a nyilvános gyűjteményekben, a családi levéltárakban, s ismeretes mindannyiunk előtt ezen kutatások gazdag eredménye.

Az iparművészetek fejlődése különösen felköltötte az általános érdeklődést, s a közzétett ingóságok leltárai, a számadások és végrendeletek, sok anyagot szolgáltattak, mely új világosságot derít ezen oly sokáig elhanyagolt térre.

A régi oklevelekben és írásokban foglalt adatok azonban szárazak; szerkesztőik a tárgyakat természetesen csak megjelölik, de nem írják le; ritkán fordúl elő egy-egy jelző, mely a készítés vagy diszítés módjára enged következtetést, s még ilyenkor is nehéz egész biztossággal kimutatni a fönmaradt tárgyakon, hogy mily iparművészeti eljárásnak felel meg a jelzés. Az archaeologus föladata helyreállítani az összefüggést az írott adatok s magok az emlékek között, s ha munkálkodása e tekintetben sok nehézséggel jár, ha kutatása közben gyakran egyik nap kénytelen elejteni a megelőzőn már biztosítottnak vélt eredményt, tevékenysége mégis gyümölcsöző, mert minden egyes tény, melyet végleg megállapíthat, egy egész sorozatra vet élénk világosságot.

A szoros összefüggés, mely az iparművészetek különféle ágai közt fönnáll, a visszakövetkeztetés, melyet az egyiknek fejlődéséről a másikéra tehetünk, bátorít föl arra, hogy azon szerény adatokat közöljem a tisztelt társulattal, melyekre, a szövetek diszítését tekintve hazánkban, ráakadtam.

---

[1]) Felolvastatott az apr. 5-iki vál. ülésen.

Digitized by Google

Általánosan ismeretes az a gyüjtemény, melyet 1872-ben Römer és Xanthus urak a magyar házi-ipar tárgyaiból összeállítottak, mely 1873-ban a Köztelek épületében a közönségnek be lett mutatva, majd a bécsi világkiállításon hazánkat képviselte. Ennek zártával az akkorában keletkező iparművészeti muzeumba lett bekeblezve, melynek legbecsesebb részét képezi.

A nemzeti muzeum igazgatósága a gazdag anyagot, mely ezen gyüjteményben foglalva van, lehetőleg hozzájárúlhatóvá, kiaknázhatóvá akarta tenni, s így elhatározá magát, hogy a legszebb tárgyakat egy munkában közzé teszi. Van szerencsém ezen publicationak, (mely pár nap múlva fog megjelenni) tábláit a tisztelt társulatnak bemutatni.[1])

Nem bocsátkozom jelenleg a népünk házi iparában használt diszítés-modor tárgyalásába, ennek összefüggésébe a Kelet-Európa többi népei által használttal, sem azon nagy érdekü kérdésbe, hol jött létre ezen diszítés-mód; a szlávoknál-e, (a mint Lay F.: »Südslavische Ornamentik« czímü munkájában állítja, ki ezen népfaj nemzeti tulajdonául veszi igénybe, ki különösen tagadja, hogy a magyaroknál használatban van[2]) vagy a finneknél és persáknál kell-e keresnünk eredetét? Stasson »L'ozn. Nat. russe« czímü munkája szerint; vagy pedig általános okok és viszonyok hozták-e létre azon a nagy területen, egész Kelet-Európa, s Ázsia észak-nyugati részén, melyen ma föltaláljuk.

Itt csak a közzé tett tárgyaknak egy csoportjára szeretném a t. tagok figyelmét irányozni, mely nem a jelen házi-ipar termékeiből áll, hanem a XVI. és XVII-ik századbeli ágy-, és asztalnemüek maradványa.

A 9., 10. és 11-ik táblán s a 12-iken C. alatt hímzések vannak

---

[1]) Ezen táblák elkészítésével Fischbach Frigyes tanár úr bízatott meg, ki a szövetek diszítéséről a szövő-ipar történetéről irt művei által a szakközönség előtt ismeretes s leginkábbalkalmasnak látszott ezen föladat megoldására.

[2]) Lay »Südsl. Orn.« 22. old.: »Merkwürdig und auffallend bleibt es und verdient hervorgehoben zu werden, dass beispielweise die Magyaren, während sie eine Menge slavischer Worte in ihre Sprache aufgenommen haben, z. B. die Benennung sämmtlicher Wochentage; bei ihnen (sic!) diese Kunstprodukte keine, auch nicht die geringste Nachahmung gefunden haben. Ihre Kleider sind höchstens mit gewöhnlichen bunten Bändern verziert, ohne irgend eine selbst verfertigte Stickerei.« (F. Lay Südsl. Ornam. 21. és 23. l.)

Digitized by Google

ábrázolva, melyek a többi tárgyak közül mint a diszítés-idomok gazdagsága, mind pedig a színezet pompája által tünnek ki. Mindennapi vászon alapon készült, színes selymekkel, ezüst- s arany szálakkal. Az idomok körvonalát, a részletek rajzát nem a szálak képezik, hanem az öltések egymásmellé sorakozó végei. Ezen hímzésmód, mely a művészt függetlenebbé teszi az alap szerkezetétől, mint a kereszt-öltés és lapos-öltés házi iparunkban rendesen alkalmazott neme, s megengedi neki, hogy képzelete változatosságát kiaknázza, a Keletre útal minket, hol gyakran alkalmazást nyert. A növény alakzatok, melyeket rajtok látunk, szintén félreismerhetlenül mutatják a Keleten, Persiában s a török birodalomban dívó styl befolyását. Rómer és Xanthus urak gyüjtési lajstromai bizonyságot tettek arról, hogy ezen tárgyak nem a köznép házi iparának termékei, hanem hogy a nevezett urak gyüjtésük alkalmával többnyire közbirtokosoktól kapták, kiknél mint családi örökség szállottak nemzedékről nemzedékre.

Az 1877-ik év deczember havában Kolozsvárt rendezett iparművészeti kiállítás alkalmával 31 ilynemü hímzés volt bemutatva. Diszítések azonos volt a művünkben közzé tettekével; a hímzés mód is azonos, csakhogy a Magyarországon *zsubrikolás*-nak vagy *recze munká*-nak, Erdélyben *gattérozás*-nak nevezett eljárás is sokszorosan lett készítésöknél alkalmazva. Ezen tárgyak keletkezése idejét meghatároznunk csak évszámos emlék által lehet. Kétségen kívül behatóbb kutatások e téren számos ilyet fognak majd napfényre hozni; azon csekély számú azonban, melyet jelenleg fölhozhatok, elegendő már a kérdés megoldására. Ezek: 1. Illyésházy Gábor, Gáspár és Ilona, halotti képei a Nemzeti Muzeum régiség osztályában, 1648-ból, melyek Árva várából kerültek ezen intézetbe gróf Zichy Ödön adományakép. A kendők, melyeket kezőkben tartanak, a párnák, melyeken fejök nyugszik ugyanilyen hímzésekkel vannak diszítve. 2. A szász királybírók siremlékei a XVI—XVII. századból a nagy-szebeni egyház előcsarnokában. A királybírók itten szintén ilyen alakzatokkal diszített kendőket tartanak kezökben.

Ezen korból reánk maradt leltárakban az arany s ezüst művek mellett nagy helyet foglalnak el az öltözet darabok, az asztal s ágynemü, miből következtetést vonhatunk, hogy mily becsben tartották ezen tárgyakat. Az egyes helyek, hol diszítésök módja s anyaga érintve van, összevág a még fönmaradtakéval, s ez följogosít, hogy ezen emlékekkel illustráljuk az írott adatokat: Századok X. kötet, 748. old.

Digitized by Google

Kendy Ferenczné végrendelete 1551. »egy *tewzeth allyu* elew kettew«; Századok V. kötet, 151. oldal: Bothka Istvánné ladaiban valo Morhanak Inuentariumia, 1615. »Hat *aranyas* Imeg wall. . . . Négy *aranyas* elew kethew. . . . Egy *reczes* paraszt nÿ elew kethew. . . Het vankos hey *kimes*. . . Egy *vörös selyemmel varrott* patyolath előköthő. . . . Eöt *török* kezkenyő. . . . Egy *reczes* lepedő. . . . Egy *reczes* kezkenyő.« — Századok, VII. k. 352. old.: Gróf Draskovith Johanna Maria, gróf Erdödy Miklósné hozománya 1652.-ből: 1) *Selyemmel Aranyal feher Varrásos Reczés kötéses* lepedö 40. 2) Item Sauos, Tablas, *reczés* kamoka hosszu és rövid abrosz N. 35. 3) Item asztalra való hosszú kendő kezkenyő *selemmel aranyal fehér varrással varott* és rövid kendők együtt N. 36. 4) Item *selyemmel aranyal varot* kicsin vánkoshé par 3. 5) Item *selyemmel aranyal varot* hosszú vánkoshé, N. 7.

Kitünik ebből, hogy a XVI. és XVII. században úri családjainknál dívott a viselet az ágy és asztalnemű diszítése, hímzése és varrása és ez czáfolatúl szolgál Lay úr fenidézett állítására, hogy ezen iparművészet a magyaroknál sohasem talált termő talajra, másrészt hazánk iparművészeti történetében egy fontos körülményre figyelmeztetnek.

A képzőművészetek, az építészet, szobrászat, festészet hazánkban mindig szorosan követi a nyugati fejlődést, ennek közvetlen hatása alatt áll. Idegen művészek jöttek hazánkba s emelték itt az emlékeket, hazai művészeink Németországra, Német-Alföldre, Franciaországba vagy Olaszországba vándoroltak s itten nyerték kiképeztetésöket. A XVI. században gothicus izlés mellett az olasz s a franczia renaissance terjeszkedett s a keletkező barokk izlés első nyomai is föltünnek. A képzőművészetek ezen összefüggésével a Nyugattal ellentétet képez az iparművészet egyik ágában, a szövő-iparban tapasztalt keleti befolyás.

Magyarország iparművészetének egy másik ágában is tapasztalunk eltérést a nyugati fejlődéstől; ez az ötvösség, az ékszerek diszítése, különösen a sodronyművel és zománczczal. A kutatás ezen kérdésre nézve eddig túlnyomólag avval foglalkozott, hogy az úgynevezett magyar-erdélyi zománczozás sajátos jellegét a nyugatitól eltérő tulajdonságait megállapítsa s ezen diszítés-módnak alcsoportjait idő és hely szerint megkülönböztesse. De kevésbé foglalkozott a kérdés másik oldalával, nem kutatta, hogy találunk-e még másutt is és hol ilyen diszítésmódot, nem kutatta honnan eredt s mely befolyásoknak köszönte kifejlődését. Legrégiebb ilynemű zománczaink a XV-ik századba nyúlnak

Digitized by Google

vissza, de ezen diszitési mód igazi fölvirágzásának ideje a XVI. század második fele s a XVII-ik eleje. Ezen korban hazánknak a török birodalommal való összeköttetése természetszerűen megmagyarázza a keleti elemnek föltünését az ágy és asztalneműn, az öltözetek, ékszerek és fegyverek diszitésén. Szövetek, ékszerek és fegyverek bizonyosan nagy mennyiségben szállíttattak be a Keletről, melynek ipara ezen ágakban évezredek óta nyújtja Európának a legkeresettebb tárgyakat. Ezen beszállításra nézve hiszem, hogy igen könnyü volna irott adatokat találni; mindenesetre nyomait még föltalálhatjuk mai nap is különösen hazánk délkeleti részein; a székely és szász földön minden templomban találhatni a leggyönyörűbb persa szőnyegeket a XVI-ik századból, melyek sajnos a hosszú használat által s azon kevés gond miatt, melyet föntartásukra fordítanak, lassan tönkre mennek, hozzájuk hasonlókat hiába keresünk Londonban, Párisban vagy akár Konstantinápolyban is, s szépségökre nézve azokkal versenyeznek, melyeket az olasz kolostorokban lehet látni, s melyek a XV. és XVI-ik században jöttek a Keletről. Az ékszerek közt is gyakran olyakat találunk, pl. a m. nemzeti muzeumban is van két-három darab, melyekről a traditio azt tartja, hogy azok a sultánoktól a követeknek adott ajándékok, egyesekről pedig, ezt tisztán be lehet bizonyitani.

A kolozsvári kiállításnál a múlt év deczember havában a legnagyobb föltünést okozta azon nyergek egyike, melyet ifj. gróf Teleki Sámuel állított ki. Ezen nyereg eleje s kápája, aranyozott ezüst lemezzel volt bevonva, ez alig látszott ki a gazdag sodronyos, zománczos diszitések alól.

A szakértők véleménye egyhangú volt: ez a legszebb erdélyi zománcz, mely mostanáig ismertté vált. A nyereg sodrony zománczos ezüstlapjainak diszitése egy-egy kiemelkedő drága kövekkel diszitett töből indúl ki s egy ugyanilyenekkel képzett virágban képződik. Többször előfordúl rajta India és Persia diszítés-idomainak legjellemzőbbike: a hajlott végü cypressus. Ugyanígy foglalt rubinok, smaragdok, a foglalás azonos összalakot képezvén, előfordúl egy kardon is, melyet e kiállításon szemlélhettünk, de itt nem sodrony zománczos alapon, hanem nivellirozott- s vésett diszitésün s pengéje is a legszebb kis-ázsiai mü volt. A nyeregre nézve azon családi hagyományról értesültem, hogy Béldy Pál, mint követ Konstantinápolyban kapta a szultántól. Fontos volna ezen hagyomány valódiságát okmányilag is megerösíteni; mi ér-

Digitized by Google

dekes volna, ha bebizonyíthatnók, hogy a legszebb erdélyi zománcz darab Persiában készült.

A keleti styl, melynek befolyását, úgy egyes ötvös munkákon, mint az egész szövő-iparban föltaláljuk, hazánkban a XVI. és XVII. század alatt, megérdemli, hogy behatóan tanúlmányozzuk, hogy pontosan összehasonlítsuk a hazánkban dívottal, s hiszem, hogy ezáltal új világosságot fogunk nyerni hazai iparművészetünk fejlődésére nézve, hogy nem egy eddig okadatolatlannak látszó tünemény okát megtaláljuk s nem egy nyílt kérdés feleletét meg fogjuk kapni.

DR. PULSZKY KÁROLY.

BETHLEN GÁBOR

ERDÉLYI FEJEDELEM VÉGRENDELETE.

(1629. AUG. 31. NOV. 1.)

A maros-vásárhelyi főiskola egyik tanára *Koncz József* úr jóra való munkát teljesített; kiadta ugyanis Bethlen Gábornak a nagyhírű erdélyi fejedelemnek sokszor emlegetett, de tudtomra eddigelő sehol meg nem jelent *végrendeletét,* s ez által mind a történetirodalomnak, mind a XVII-ik század társadalmi életét tanúlmányozóknak sokkal kedvesebb és sokkal hasznosabb szolgálatot tett, mintha valami hirtelen összetákolt állítólagos eredeti könyvvel akarta volna meghódítani az írói hírnevet.

Nem akarom határozottan állítani, hogy jó könyvet pl. jó monographiát csak is a központban lehet megírni; de bizonyos, hogy bármely fajta történelmi s positiv adatokon nyugvó művet a központi nagy levél- és könyvtárak s a központ más számtalan segédforrásainak mellőzésével mai napság már alig lehet a tudomány jelen igényeinek megfelelőleg előállítani. A kigondolás, a terv megalkotása, a bel- és külforma méreteinek meghatározása, szellemes feltevések, brillians következtetések, egyszerű, jó és szép magyar stylus, mind az egyéniségtől függenek, s születhetnek vidéken úgy mint a fővárosban, de a történetírás mezején az adatok gyűjtése, megbírálása, tisztázása, az el nem odázható homályok felderítése, kételyek eloszlatása, tanúlmányozása a jelen kor eszméinek, világnézletének: sokkal, de sokkal könnyebb a központon nem

Digitized by Google

csak nálunk, hanem a világ bármely czivilisált országában. De ennek is van határa. Nincs minden adat a központban s gyakran egyes vidékek, városok, a központtól távoleső levéltárak gazdagok a részletekben, vagy néhol egyes igen fontos okiratok magánosok birtokában vannak, s megesik az is, hogy ép a fővárosi adatok gazdagságában teljesen hiányzik egy-egy kiegészítő részlet, egy-egy összefoglaló lánczszem s vajmi kedvesen esik, midőn az ügynek egyik másik vidéki barátja ép a hiányzó részletekkel, a sokáig nélkülözött adatok pontos közlésével csak úgy váratlanúl meglep. Ezért mondom, hogy Koncz József tanár úr jó szolgálatot tett, midőn Bethlen Gábor végrendeletét, sőt a végrendeletnek némi történetét s úgyszólva irodalmát jegyzetekkel kisérve velünk egész terjedelmében megismertette. Így egészíti ki a vidék a központ hiányait, így lesz hasznos és teljes a közös együttműködés által az összes munka, s így gazdagúl az összes hazai történetírás tartalma, ha mindenki az öt tulajdonképen megillető részt dolgozza fel.

Valóban Bethlen Gábornak még nem akadt oly életírója, ki e nagy embert hivebben megismertette volna velünk, mint e saját műve, s inem tudjuk elhatározni, hogy valjon az *első rész* érdekesebb-e mint ön ismertetés, vagy a *második* mint századának ipartörténeti, és a társadalmi életet megvilágosító gazdag adattára? A végrendelet teljesen küön álló két részből áll, melynek első részét politikainak is szoktáknevezni, a másodikat pedig magántermészetű végrendelkezésnek, a menynyiben ez az egyes hagyományozásokat (legationes) foglalja magában; holott az első részben nemcsak politikai végeredmények, hanem egyszersmind az ország kormányzásra vonatkozó bölcs tanácsok is foglaltatnak, és a másodikból sem hiányzik nehány igen is életbe vágó és különösen a közoktatást illető administrativ utasítás.

I.

Az *első részben* a fejedelem a már János király által megkezdett, Bocskay István által kifejtett s maga a végrendelkező fejedelem által bámulatos ügyességgel fenntartott politikát ajánlja továbbra, hogy t. i. *Az ország a török protectiótól semmi módon el ne szakadjon.* A divánban a szultán mellett egy pár befolyásos barátot bármely áldozat árán is mindig megszerezzen és megtartson, kik által mindenről értesülhessen. És e tárgynál a halálra készülő monarcha ily declaratiót tesz: »Bizonyára

Digitized by Google

hiszem, senki mi közülünk sem találkoznék oly, a ki szabadságban nem kivánna élni és ha abban nem élhet, valamely nemzet, respublika vagy város örömestebb szolgálna keresztyén fejedelemnek, hogy sem mint Isten esméretin kivül valónak, mert mind idvességesebb, mind tisztességesebb volna keresztyén fejedelemnek szolgálni, guberniuma és oltalma alatt lenni; de ha az úr Isten ettől is megfosztotta nemzetünket (mert a kiktől minden oltalmat kellene várni, attól vettük eleitől fogva a sok gonoszt), a kénytelenség cselekedteti velünk oly protectort keresnünk, kinek szárnyai alatt magunkat országostól megoltalmazhatnók e világnak csudájára és természet kivül. A minthogy az jó Isten ő kegyelméből ez ideig úgy is vezérlette azt az oltalmazásunkra rendelt nemzetet, hogy meg nem fogyatkoztunk benne valamikor, magunk arra okot nem adtunk.«

Mindazáltal — oktat a nagy hagyakozó — a szomszéd keresztyén fejedelmekkel jól kell élni, a frigyet velök meg kell tartani, annak violálására innét ok ne adassék. »Ha mi veszedelmökre való igyekezetet értenének ellenök, a keresztyénségnek nem méltó eltitkolni, hanem igen meghitt atyjokfia által titkon értésekre adni.« stb. Ezek szerint tehát Bethlen Gábor szivében igaz keresztyén volt s csak a kényszerűségnek hódolt, midőn továbbra is a török protectió fenntartását javaliotta. Olvassák meg — írja — a sok különféle alkalommal tett dispositióit az ide-oda küldött állandó és rendkivüli követeknek adott titkos és nyilvános utasításait, a költségek, kiadások lajstromait, melyek részint a kanczellariusnál össze vannak gyüjtve, részint az illető követektől vagy utódaiktól bekérendők s megtudhatják miként kell eljárni törökkel, némettel. »Affélékből vehetik eszekben ő kegyelmek, mennyi sok főtöréssel, elme fárasztással, számtalan sok expensával, sok vigyázással, testem töredelmével vittem én végben a gondviselést és mint tartottam meg őket az Istennek kegyelméből szent segítsége által országostól.« A németek ellen, ha szükség a magyarországi magyarokra mindig számíthatni, ha okosan, értelemmel szólnak hozzájok, mert az ő érdekök a mienkkel ugyan azonos, s mert a német őket is úgy gyülöli mint minket.« Nem kételkedem én abban is, hogy in tali casu a magyar nemzetnek jobb része mellettetek fel nem támadna, mert el kell hinniek, hogy nékiek is hasonló mértékkel fizetnek, holott ők is együtt voltak velünk minden dolgokban, és bizony nem kevésbé gyülöli őket is a német nálunknál, csak legyen kinek animálni, inducalni őket igaz ratiókkal.

Digitized by Google

Fennen emlegeti, hogy tizenhat éves uralkodása alatt az ellenség lovának patkója soha sem tapodta a haza szent földjét s utasít, hogy a külellenséget soha se bocsássák az ország határain belől, hanem menjenek elébe az ország határain kívül, de a dereckas ütközetet, nagy csatát mindig kerülni kell főleg keresztyénnel illetőleg, a német királylyal s jól eszökbe tartsák, hogy a hadakozásra pénz, serénység, és fegyver szükséges stb., ily tanácsokat osztogat a tapasztalt hadvezér. Szép szavakkal inti az urakat egyetértésre, összetartásra. Nagy hatalma, bölcsesége és erélyének nemes öntudata nyilatkozik az urakhoz intézett e sorokban: »egymás ellen ne árulkodjanak, mert nem igen tisztességes; ne kövessék azt a mit némelyek én körültem követtek, hogy egymást deferálták, *mert együtt nem engemet találnak mindenkor,* a ki egy vádoló szavának is nem szoktam vala hitelt adni, hanem először a dolog valóságának bizonyosan végére igyekeztem menni és azután az időnek alkalmatosságához szabtam magamat.« Tovább ismét így beszél: »Abból én reám, hogy fegyverrel keveset büntettem még a nyilván való latrokban is, ne nézzetek, *mert talán nem mindenkor adatik néktek a magatok és országotok oltalmazására olyan mód mint énnekem.*" Tehát a lázadót, rebellist, ha kik affélében találtatnak, comperta rei veritate absque ulla misericordia büntessétek stb. Mintha mondaná ne hizlegjetek és ne árulkodjatok a jövendő fejedelmek körül, mert könnyen megeshetik, hogy gyengéknek találhatjátok őket s abból sok veszedelem származhatik; abban ne vegyetek én rólam példát, mert én ismertem embereimet, tudtam velök bánni; a hazug rágalmazó közelíteni sem mert hozzám, de ha jött és hazudozott, meg tudtam fenyíteni. És ha nem is exequáltattam sok halálos ítéletet, voltak eszközeim a büntetésre, a rend és béke fenntartására, — *de ez nem mindenkinek adatott,* s ti csak végezzetek a bünösökkel a törvény szerint, mert azon kívül gyengéknek fogtok látszani.

De ha valaki tán kérkedésnek venné e szavakat, ott van másfelől az is, hogy: »A nemes ország pedig akármely állapotjában és változásában is mint viselje magát, nincs az én tanácsadásomra szüksége, melyre én elégtelen is volnék; a sok példák, experientiák megmutatják és tanítják« stb. s csak nem mentegetőzve adja elő vékony censuráját. Ott van az utasítás feleségéhez, kinek a kegyelmességet, ember becsülést és alázatosságot ajánlja; ott van az urakhoz intézett szép búcsu szó: híveim, atyámfiai, barátim, jóakaróim, minden rendet kérek nekem meg-

Digitized by Google

bocsássanak és koporsómban ne gyalázzanak, se átkozzanak. Ott van végre az a minden utógondolat nélkül való keresztyén alázatosság, melynélfogva minden érdemét, minden sikerét születésétől fogva a halálra készülésig, a mindenható Isten ingyen való véghetetlen kegyelmének tulajdonít. Isten gondviselése nélkül minden emberi és földi dolgot hiábavalóságnak tartva s e mély vallásosságától indíttatva kér minden alattvalójától bocsánatot, s ha szigorú volt, azt fejedelmi magasabb kötelességének rója fel — mintegy bevallva, »hogy ha bántotta őket mint fejedelem, mint magánember bizonynyal másként járt volna el.«

Szóval a végrendelet egész első része megható emlékirata, egy vallásos bölcs, tiszta gondolkozású, erős ítéletü, hazáját s hazafiait szerető és jól ismerő nemes szívü nagy embernek, s a ki ez egy pár ívre terjedő sorokat elolvassa, bizonynyal nemes gyönyört érez e kétszáz ötven éves okiratról visszaverődő enyhe sugaraktól.

II.

A második rész magában foglalja a jótékony intézeteknek, u. m.: kórházaknak és az közoktatás czéljainak előmozdítására az iskoláknak tett gazdag alapítványokat, mely utóbbi hagyományok a következők:

1) A fehérvári collegium épületire hatezer forintot. 6000 ftot.

2) Annak felette azon collegium tartására huszezer forintot készpénzt, a kit Gubernator uram öcsénk osztasson ki, a keresztyén városokra Kolozsvárra, Váradra, Debreczenre és egyéb helyekre a tanács által, hiteles és jó lelkiismeretü embereknek interessire, a kinek a tanács akarja, de a kapitalis summát be ne vegyék, hanem successive, a ki hiteles ember, mit kér benne a tanács, adja ki; és annuatim decem percentum lévén az interesse, avval tartsák az collegiumot annuatim, melynek interesse tészen . . . . . 2000 ftokat.

3) Debreczen városa az, mely kétezer forinttal, nekünk mint fölt desuraknak, per devolutionem a familia Török tartoznak, azt is épen ein perpetuum ezen collegium tartására . . . . . 2000 frt.

4) Ezek felett a tokai hegyen Hétszőlő nevü szőlőt in perpetuum ezen Collegiumhoz.

5) Ezekkel együtt Enyedet cum omnibus pertinentiis et pertinentibus ezen fehérvári collegiumhoz in perpetuum, úgymint: adójával, dézmájával; azonképen Miriszlót, Felenyedet, Décsét, Musinat, Hidast; bessenyei és henningfalvi portiot ezen collegiumhoz.

Digitized by Google

6) Különb-különb scholákban pedig azoknak segítségére egyszer adatni: kassai és kolozsvári scholákban három-háromszáz forintot, a kettőben hatszázat . . . . . 600 frt.

7) Debreczeni és váradi scholákban négy-négy száz forintot, a kettőben nyolczszázat . . . . . 800 frt.

8) Szatmárnémeti és marosvásárhelyi scholákban 200 — 200 forintot . . . . . 400 frt.

9) A nagybányai scholában is kétszáz forintot . 200 frt.

10) Dési és enyedi scholákban pedig másfél száz ftot 300 frt.

Ezek mellé sorakoznak a magánszemélyeknek tett hagyakozások, s nem számítva a csoportosan jegyzett alsóbb rendű egyházi és világi személyeket, névszerint 103 hagyományos van megnevezve 90 férfi és 13 asszonynép, kik közül 4 külföldi uralkodó volt, u. m. II. Ferdinánd császár; III. Ferdinand koronázott magy. király, a svéd király és brandenburgi választó-fejdelem s 1 a belföldi következő fejdelem Brandenburgi Katalin; 4 olyan fő úr volt, kik később erdélyi fejdelmek lettek, u. m.: Bethlen István, Rákóczi György, Rhédei Ferencz és Kemény János és *három* olyan, kik trónkeresők voltak: Prépostvári Zsigmond, Csáky István és Zólyomi Dávid. Némelyek hibául rójják fel, hogy Bethlen Gábor a külföldi fejdelmeknek oly gazdag hagyományokat tett s mondják, hogy elég lett volna valami emlékszerű egy-egy darab fegyver vagy arany-ezüst edény, de ily gazdag ajándékozás csupa hiúság, kérkedés. Részemről úgy hiszem, hogy Bethlen szemei előtt, midőn e hagyományokat tette, főként az lebegett, hogy Erdélyország neve azok előtt a befolyásos uri emberek előtt ezután is jó hangzású legyen.

A mi már most az arany-, ezüstművek, drága bársony, selyem, posztó; aranynyal, ezüsttel, selyemmel kivarrott öltözeteket, kárpitokat, superlátokat, lószerszámokat illeti, egyfelől a temérdek *sokaság* és *gazdagság* által tünnek fel s e mellett különösen *ipar-* és *míveltségtörténeti* fontossággal is bírnak, másfelől az elnevezések (terminologia) és körülírások tekintetében is fölötte érdekesek.

A külföldi fejdelmek közül csak a legrövidebbet, a koronázott magyar király III. Ferdinándnak tett hagyománytárgyait említem meg:

1. Császárnak ő felségének legált lóhoz illendő más egy jó lovat és ahoz egy türkizes, bevert rubintos köves karmány (carmaniai, azaz: keleti divatú) nyerget.

Digitized by Google

2. Egy veres bársony szkofiummal varrott igen szép szerecsen czafragot (=zsabrák=nyeregtakaró).

3. Egy által tördelt, aranynyal-ezüsttel bevert jaspis, rubintos homlokelőjü lóra való szerszám.

4. Egy köves aranyos-ezüst ló orrára való.

5. Egy türkizes ló nyakára való vértet.

6. Egy veres bársonyos türkizes, aranyos pallost.

7. Egy rubinttal, smaragddal rakott, jaspisos, szederjes bársonyos tiszta aranyhüvelyü pallost.

8. Egy bokor (=egy pár) ezüst karmány kengyelt.

Magának a császárnak tett hagyomány csak egy ponttal több, de minden drágább s ama pont alatt: »*egy rubintokkal rakott tiszta arany kupa*« szerepel.

A svéd király hagyományában 10 tétel fordúl elő, a Brandenburgi választó-fejdelemében ismét csak kilencz tétel.

A fejdelemnénak Brandenburgi Katalinnak hagyott: 50 ezer db. aranyot; 50 ezer tallért; és 50 ezer frtot. »De Gubernator öcsémnek lelkére legyen kötve, hogy férjhez menéséig kezébe ne adja.« A fejdelemné többi hagyományának czímei így következnek: »*Arany pohárszéki eszközök*« tizenkét tétel, melyek közt legnevezetesebb a második: »Tiszta arany hadakozó szerszámmal ékesített egy pohár a *Pálfi Istváné-féle*.« Tehát az, melyet két év előtt a gróf Kornis Anna Zichy Pálné-féle kiállításon mindnyájan láthattunk. *Ezüst mívek, kupák, poharak* tizennyolcz tétel. *Csészék*, hét pont alatt. *Mosdók*, két pont alatt. *Tálak*, két pont alatt (450 darab ezüst tál.) *Tángyérok*, négy pont alatt. *Kalánok, villák*, két p. a. *Gyertyatartók*, négy pont alatt. *Sótartók. Lóra való szerszámok és öltözetek* tizenhárom tétel. *Köntösök* tizenhárom pont alatt. *Dolmányok* három tétel.

Szintén nagy terjedelmü külön-külön a két Bethlen Istvánnak és Bethlen Péternek hagyott vagyon összeirása is, s ha kinek az urak közül többet nem — legalább egy szép tigris bőrt hagyott, mint pl. Csáky Istvánnak és Csáky Lászlónak.

A mi a közmiveltségi viszonyokat illeti, mindjárt szembeötlik két ily czímü fejezet: »*Ház öltözetek*« öcscsének a gubernatornak, id. Bethlen Istvánnak hágy e czím alatt: »1. Két ház(=szoba) öltözet flandriai kárpit. 2. Két ház öltözet velenczei tarka materia. 3. Hat diván szőnyeg.« A gubernator fiának ifj. Bethlen Istvánnak, ugyancsak e czím alatt hagyott: »1. Két ház öltözet velenczei tarka materiából. 2. Két diván szőnyeg.« Ez adatok a XVI. és XVII. századi butorzás történetére vonatkozólag igen érdekesek, s a ki valamikor a régi magyar butorozásról irni akar, nem fogja nélkülözhetni.

A fényüzést illetőleg feltünő különösen, hogy a lovakat mily drágán és czifrán öltöztették, pl. »Szkofiummal (=lapos arany fonal) varrott

Digitized by Google

vörös bársony pokróczok«; »Szkofium aranynyal szőtt türkizes, jaspisos lóra való szerszám.« »Három bokor (=három pár) arany kengyel.« »Hat szkofiumos aranynyal varrott, veres bársony, igen gazdag négyszélü czafrág (=zsabrák, csafrag stb.).« Továbbá arany-ezüst plével borított, drága kövekkel kirakott zöld, veres, kék bársony vagy atlacz nyergek, szintoly ragyogó kantárok, fékemlők, kengyel szíjjak, sőt a régibb korra emlékeztető ló orrára és szügyére való érczlapok, vértek, mind aranyból, ezüstből drága kövekkel kirakva stb., szóval vége hossza nincs a lóczifrázó czikkeknek.

Annál kevésbé bámulhatjuk tehát az emberi öltözetek fényességét, gazdagságát, sokaságát és tarkaságát. Valóban érdekes lehetett, mikor azok a régi fő urak még a mindennapi életben is oly élénk színekben öltöztek: piros, kék, zöld, sárga, megyszín, gyöngyszín, almaszín selyemszínekben atlacz, bársony, — kamuka-posztó, altembas ?, tabit, rása, terczenella stb. ruhákban; de a nagy tarkaságban is előnyösen tudták összeállítani az öltözékeket s az efféle inventariumokban, néhol az együvé tartozó »ahoz való« egész öltözeteket leírják s kedvtelve gondolunk rá, hogy mily jól állhatott: a gyöngyszín selyem merő aranyszövettel bérlett, nyitott ujjú mente; a megyszín bársony kis aranygombos dolmány; az égszínkék nadrág és sárga szatytyán csizma arany sarkantyúval s a mellette álló hölgy tengerszín zöldselyem köntösben, piros bársony fejketővel; ruha, fejkötő széles arany csipkével ékesítve. De térjünk vissza végrendeletünkhez. Ha valaki közmíveltségi s társas életi viszonyok leírásánál használni akarja, nem szabad szem elől tévesztenie, hogy itt tulajdonképen főuri, sőt fejedelmi viszonyokról van szó, melyhez némileg hasonlíthatott még egyik-másik úr háztartása, ruhatára, arany, ezüst némüje, de csak kisebb mértékben, mert Bethlen Gábor nemcsak fejedelem, hanem abban az időben leggazdagabb, legmíveltebb, s így egyszersmind a legjobb ízlésü ember is volt egész Erdélyországban és Magyarország hozzá tartozó részeiben.

Az arany-ezüst nemüekről szólva, meg kell még jegyeznünk, hogy a *zománczos* vagy *zománczozott* kifejezés a poharak, kupák, kelyhek s más edények és ékszerek temérdek sokasága mellett nem fordúl elő egyetlen egyszersem, pedig tudjuk, hogy zománczos edény volt birtokában, mert a nejének hagyott arany edények közt, második helyen a Pálfy István-féle igen szép zománczos kehelyről van szó; ha csak a *virágos* szó alatt; melyet nehányszor használ, nem a színes zománczozást érti?

Digitized by Google

Az elnevezéseket illetőleg igen érdekes szavak és körülírások tára az egész végrendelet; pl. *csabrág* (=zsabrák, czafrag=nyeregtakaró, megkülönböztetendő a czafrang szótól); *bokor*(egy bokor=egy pár); *boncsok*(=csokor, bojt, ékes nyakravaló, lónyakára, szügyére való stb.); *tabit, bellária, frisnyadér; balázsos, marcz-lancz, altembasz?, karmány, jakup, czápa* (pl. pohár, kardhüvely stb., ugyanaz vagy közel áll hozzá: *halhéju*) *blumos, slefelü*, (fleselü), *duplétos* stb. szavak, melyek nagy részben helyesen vannak megmagyarázva a kiadó jegyzéseiben.

Minthogy azonban a kelmék elnevezései afféle cosmopolitikus, világnyelven divatozó szavakból állanak, melyek a magyaros kiejtés és leírás által eredeti alakjokból még megmaradott részeiket is csaknem egészen elvesztik, némelyek megmagyarázása csak nem lehetetlen.

A körülírásokból felemlíthetők: a *csausz mente; kármánynyereg* és *kengyel; delfin formára csinált ezüst aranyos pohár*, talán az, mely a múlt évi kolozsvári kiállításon szerepelt. *Öreg sasorras pohár, a sason testállás vagyon*, e kifejezés többször előfordúl; *Süveg formára csinált apró aranyos ezüst pohárkák* 28 darab. *Csigaforma lábas csészécskék;* tizenöt *egymásba járó aranyos czápa pohár, kiknek a felsőin fedél van*, ismét máshelyt, tizenkét *egymásba járó aranyos czápa pohárok;* tiz *különféle gályaforma pohár. Öreg hólyagos darvas kupa; harangforma kupa; abrám* (tán ábrás?) *kupa; kigyókő* (obsidian?) csésze. *Malom-, alma-, csókaforma pohár; gyanta mosdó, gyanta korsóval;* öt *termés-kristály pohár; olajmagszín, hiuz lábakkal béllelt csonka ujju mente; szőlőgerezdes aranyos kupa; zöld selyem csengőtlen boncsok; sáhosan aranyozott csészék; gyémántos aranykigyó;* csillagos fedeles aranyos kupák; testállásos aranyos fedeles kupák (talán fennálló szobrocskák voltak fedelén vagy fennebb a sason); szerecsendió kanna; fedeles aranyos kupaforma pohár, stb. stb.

Midőn a múlt nyár végén Rómer Flóris kanonok úrtól értesültem, hogy Koncz József tanár úr a Bethlen Gábor végrendeletét ki akarja adni, én is rá emlékeztem, hogy évek előtt láttam valahol e végrendeletet, sőt jegyzéseket is tettem belőle; de pontosan nem tudtam a helyet, mert a jegyzésre nem volt ráírva semmi, úgy látszik. még akkor nem tudtam a szabályt, hogy mindent meg kell jelölni, hol az eredetije stb., s azt hittem, ilyesmit soha se lehet elfelejteni stb., írtam tehát két háromfelé s csakugyan Erdélyből a napokban kaptam egy példányt. De bár

Digitized by Google

teljesen egykorú másolatnak látszik is, fájdalom, nem lehet *correct* másolatnak nevezni, mert első részében homályos kitételek, második részében hibásan olvasott s ferdített szók fordúlnak elő. Legnevezetesebb versioja, hogy a fejdelemnének hagyott arany eszközök közt a 2-ik pont alatt előforduló *„hadakozó szerszámokkal ékesített pohár"* után e szavak fordulnak elő Pálfi Istvánné féle.

E kis czikk írása közben látogatott meg báró Radvánszky Béla s mondá, hogy e végrendelet egy másolata, a Héderváry-Viczay levéltárban is megvan, sőt talán a radványi levéltárban is. Alapos reményem van, hogy gróf Héderváry Károly orsz. képviselő s társulatunk alapító tagja, és b. Radvánszky szívességéből nehány hét alatt két három példány lesz kezeim között; addig a jelen kiadvány szövégének szabatosságáról nem szólhatok, ha azonban látnám, hogy az eltérések vagy kiegészítések jelentékenyek, t. olvasóimat bizonynyal értesíteni fogom. Koncz József tanár úrnak pedig mondjunk addig is szíves köszönetet, hogy ipar- és míveltség történeti irodalmunkat ez érdekes mű napfényre bozatalával gazdagította.

DEÁK FARKAS.

Digitized by Google

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A május 2-án tartott ülésben *Horváth* Mihály elnökölt. Az első felolvasást *Jakab* Elek tartotta: »A Pragmatica Sanctio Erdélyben« című értekezését, mely a »*Századok*«-ban fog megjelenni. Utána Thallóczy Lajos olvasta föl, *Bunyitay* Vinczének »A nagy-váradi káptalan legyilkoltatásáról« írt tanúlmányát, mely hasonlag a »*Századok*«-ban látand napvilágot.

A folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár felolvasta *Borsod*-vármegye apr. 12-én kelt levelét, melylyel a magyar tört. társulat alapító tagjai közé belépését jelenti ki, s egyszersmind az alapítványi összeget is beküldötte. Köszönő tudomásúl vétetett.

Ezután évdíjas tagokká megválasztattak:

Eördögh Dezső, Budapest (aj. Thallóczy), *Jordán* István, országos képviselő, Pomáz, *Homolya* István, tanár, B.-Gyula, *Lórencz* Zsigmond, áll. tanítóképezdei igazgató, *Sebesztha* Károly, kép. tanár, Znyó-Várallyán, *Berzay* Elek k. r. házfőnök, N.-Kanizsán (aj. Szilágyi Sándor), *Kovács* Károly ellenőr, Lajosház (aj. Pottyondy Elek), *Vitalis* Mór, kir. törv. bíró, Ipoly-Ságh (aj. dr. Pauler Gyula), *Szász* Gyula, Kolozsvár (aj. Szász Károly), *Keczer* Imre k. aljárásbíró, Eperjes (aj. Szabó Endre), *Ludovica* Akadémia, Budapest, (aj. Némethy), *Orczy* Gyula, Sajó-Szöged (aj. Kandra Kabos), *Visnya* József, főv. árvaszéki tisztv. (aj. Deák Farkas), dr. *Török* István, Kolozsvár (aj. Szabó Károly.)

Ezután titkár felolvassa a m. kir. honvédelmi miniszteriumnak f. é. apr. 17-én 538 eln. sz. a. kelt leiratát, melyben a társulat által tervezett hadtört. kutatások iránt nyilatkozik, s ezeknek sikeresítése czéljából *Kápolnai* István őrnagyot mindenkor ki fogja küldeni, s a szükséges fényképészeti terep-felvételi lapokat a társulat rendelkezésére bocsátandja.

A választmány hálás köszönettel fogadta a magyar honvédelmi

Digitized by Google

miniszter úrnak ezen meleg érdeklődését, örömmel értesült oly kitünő szakférfiúnak, mint *Kápolnai* örnagynak megbízatásáról s utasította a titkárt, hogy őrnagy urat a kirándulás idejéről s az ezzel kapcsolatos intézkedésekről eleve értesítse.

Titkár bemutatja *Doby* Antalnak czéh-pecsétekből álló gyüjteményét, mely a társulat köszönete mellett áttétetik a czéhbizottsághoz.

Pénztárnok jelentése felolvastatván, ebből kitűnik, hogy a társulati pénztár bevétele april hóban: 2424 frt. 46 kr., kiadása 1679 frt 76 kr., pénztári maradvány 1726 frt 70 kr.

Csontosi János és *Czobor* Béla vál. tagok jkönyv-hitelesítőkül neveztetvén ki, zárt ülés tartatott, melyen az idei kirándulás ideje került szóba.

Az ülés 7 órakor véget ért.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ABAÚJ-KASSAI KIRÁNDULÁSA.

— Társulatunk f. é. abaúj-kassai kirándulását augusztus hó második felében szándékozik megtartani. A rendszeres kutatások könnyebben eszközölhetése czéljából, a választmány f. é. május 2-án tartott ülésében elrendelte, hogy társulatunk mindazon tagjai, kik a kirándulásban bizonyosan részt hajandók venni, kéressenek föl, hogy ez iránt a *titkári* hivatalnál (Budapest, vár uri u. 22.) nyilatkozni szíveskedjenek. A közelebbi terminus, s a részletek jövő füzeteinkben közzé fognak tétetni.

Budapest, 1878. május 15.

Szilágyi Sándor,
titkár.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

— A II. osztály apr. 9-iki ülésén két történeti értekezést hallottunk. Első felolvasó *Deák* Farkas volt. Értekezésében tisztázza a *Wesselényiek* származását, s a család eredetéről támadott mesés nézeteket megczáfolja. Értekezésében kifejti, hogy a Wesselényiek a XIV-ik század közepétől fogva folytonosan Nógrád-vármegyében fordúlnak elő s mint tekintélyes

Digitized by Google

pártemberek szerepelnek. A Wesselényi név legelőször 1276-ban fordúl elő, a mikor is Wesselényi Jakab Tordán a johannita keresztesek házának főnöke volt.

Új adatok alapján szól a család egyes neves tagjairól, közbe-közbe érdekes képeket szöve a XVI. és XVII. század társadalmi s mivelődési történetéből.

A felolvasás élénk tetszést aratott.

Wertheimer Ede folytatását adta múlt évben megjelent értekezésének, »Házasságtervezés Erzsébet angol királynő s Károly főherczeg közt«, melyben eredeti levelezések nyomán élénken színezett képet tár föl e hosszas s 1568-ig húzódott alkudozásokról, melyeknek elvégre is az lett eredményök, hogy a terv csak tervben maradt.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT rendes havi ülését Temesvárt, márczius 27-én tartotta meg szép közönség jelenlétében. Titkár bejelenti, hogy a muzeum részére beérkezett *Schwerer* János, orsovai harminczad-felügyelőtől egy nehéz s hosszu vascső. Az Al-Duna mellett fekvő Kevén (Kubin) a következő tárgyak találtattak a régi Keve vára földmaradványainak leomlásakor, különböző időben leomlott földtömeg között: vas csoroszlya; régi kaszatöredék vasból; vas buzogánygomb; jókora nagyságu lópatkó vasból; vas sarkantyú; négy darab agyag s égetett-, átfúrt karika, egy henger alakú, hosszában átfúrt s a közepén keresztül lyukasztott s megkövesült csont darab s egy golyó alakú átfúrt agyaggömb; őskorszaki agyag-kanál töredék, mely a ritkább leletek közé sorolható; régi puska-cső töredéke; tégla töredék, homorú ékesítéssel; végre régi harczi bárd rozsdás vasrészlete. S Orsováról több érdekes tárgy. A könyvtár is több értékes darabbal gyarapodott. Az elnök becses ismertetést közlött azon kubini lelhelyről, hol a jelen gyűlés alkalmával bemutatott tárgyak találtattak s kideríté, hogy a kövi vagy kevei (kubini) várdomb nem római korbeli, hanem avar vagy barbár korszaki maradvány s ily jellegű. Ezután következett *Ivánfi* Ede folytatólagos felolvasása ily czímen: »Uti jegyzetek«; mely értekezésében előadta tapasztalatait, melyeket utazása alv

Digitized by Google

kalmával mint a történelem s régészet szakmívelője s barátja látott s érdekeseknek feljegyzett.

Több belügyi jellegü tárgy elintéztével az ülés véget ért.

IRODALMI SZEMLE.

Rég érzett hiányt pótol irodalmunkban a *Jausz* György soproni igazgató által kiadott »Történelmi Földrajzi iskolai Atlász«, mely az egyetemes történet három korszaka szerint, 3 részre van osztva, s összesen 32 abroszt foglal magában. Mindenik korhoz külön-külön egy-egy bevezetés van csatolva, mely az egyes abroszok magyarázatát foglalja magában, s ezek használatát nagyon megkönnyíti és világossá tessi. Átalában az egyes abroszok gonddal vannak készítve, ki van azokon tüntetve a föld felszíne: hegyek, völgyek, síkságok, színezésök pontos és tiszta, s átalán a tudomány legújabb vívmányai kellően fel vannak használva. A mi az egyes abroszok megválasztását illeti, arról is méltánylattal szólhatunk, mert mindenik lap egy nagy és döntő fontosságú alakúlást tüntet elő, mely egy országnak, vagy földrésznek bizonyos időre megszabta alakját. Ezenkívül az egyes lapokra városok alaprajzai, csatahelyek, kisebb magyarázó földrajzok vannak: úgy hogy minden tér igen jól van hasznosítva. Magyarországot a középkorban 2' s az újkorban is két külön lap képviseli. Amazok feltünőleg jobbak: az utóbbiak közül az egyik az egyházi, másik a politikai felosztást adja közvetlenül az 1848. előtti időből. Az egyes európai térképeken már nem eléggé pontosan vannak visszaadva Magyarország határai: pl. a 2-ik számú a XVI-ik századi ábra a XVII-ik század végéig mutatja ki hazánkat, valamint a 4-ik számú sem eléggé pontos. Oka ez ingadozásnak az, hogy míg Európa minden államára nézve a történeti alakúlásról kitünő abroszok készültek: Magyarországról csak olyan hiányosakat bírunk, mint a krepentéi vagy bedensei: tehát itt valóban nem volt, mit szerző pontos forrásúl használhatott volna. Ettől eltekintve nemcsak iskolai, hanem házi használatra is igen ajánljuk e munkát, melynek első része 1 frt 20 kr, a II-ik 1 frt 40 kr, a 3-ik 1 frt 60 kr. s a 3 együtt kötve 4 frt 60 kr.

— A »Hunyadi Album« szerkesztve Szabó Endre és Szathmáry György által, oly díszes kiadásban, mely az Athenaeumnak becsületére

Digitized by Google

válik, elhagyta a sajtót. Mint tudva van, ezen Album jövedelme az elóláhosodott hunyad-megyei magyarok képezésére fordíttatik, s abból a dévai reáliskolánál ösztöndíjak állíttattak fel. Miután a példányok nagy része előfizetési áron kelt el, alig egy pár száz bocsáttatott könyvkereskedésbe. Ez albumban nemcsak szépirodalmi, hanem részben igen becses históriai dolgozatok is vannak, melyek közül kiemeljük gróf *Széchen* Antal nagy szabású tanúlmányát Wellingtonról. A munka I. része: »Hunyad-megye« igen becses és érdekes monographiákat tartalmaz.

— Folyóirataink közül megjelent a „*Magyar Könyvszemle*“ II-ik füzete. Megnyitja *Csontosi* János értekezése: a XV. századi könyvtári viszonyok, — s egy ismeretlen Corvin-incunabulumról. Ez értekezés társulatunk márczius 7-iki vál. ülésén olvastatott, s kerekdedségével, a benne nyilatkozó combinativ érzékkel már akkor tetszést aratott. A tanúlmány becse abban áll, hogy határozottan kimutatja a Corvin-incunabulum hitelességét. A második közlemény *Fraknói* Vilmos tollából eredt, s teljes szakapparatussal ismerteti a Vitéz János által javított codexeket I. Liber sermonum s. Leonis Papae, II. a Tacitus s III. a Tertullian-codexet, folytatásúl a Vitéz János könyvtáráról szóló becses tanúlmányához. Azután a legújabban Konstantinápolyban, a többi ott maradt codexek ügyében tett nagykövetei tudakozódások eredményei közöltetnek, ezekből kiderül, hogy az Eszki Szerail könyvtárában latin Corvinák többé nem találtatnak; de a lehetőség nincs kizárva, hogy egynémelyik görög codex Mátyás király könyvtárából származik. A füzetet érdekes vegyes közlemények s a hivatalos kimutatás, zárják be.

Az »*Archaeologiai Értesítő*« IV-ik száma ugyancsak gazdag tartalommal jelent meg. *Óváry* Lipót a pompeii viasztáblákról ír, igen alaposan s a legújabb kutatások figyelembe vételével. Apafi Mihály fogarasi kincstáráról *Thallóczy* Lajos ír; *Nagy* Imre folytatja pecsétközleséseit, az »Értesítő«-nek igazán gyöngyeit. E füzet is három szép pecsétet hoz: *Ladomér* esztergomi érsek pecsétje egy 1303-iki oklevélről, *István* zágrábi püspök pecsétje 1363-ból, s a hatvani convent pecsétje, mely a Jerney János által közlöttől lényegesen eltér. *Ballagi* Aladár, a régészeti irodalomban *Ipolyi* Arnold művét bírálja, általán véve nagy elismeréssel szól róla, de véleményünk szerint nem annyi méltánylattal, mennyi e művet méltán megilleti. Vannak művek az irodalomban, melyek tartalmuknál, eszme-gazdagságuknál, kidolgozásuknál, ujdonságuknál fogva

Digitized by Google

oly helyet foglalnak el, hogy azokat nem méltányos a közönséges mértékkel mérnünk. Egyes lapsus calamikból, talán tévedésekből nem helyes dolog nagy hólyagot fújni, már csak azért sem, mert a bírálatnak nemcsak az a kötelessége, hogy az apró botlásokat registrálja, hanem hogy inkább kimutassa azt a helyet, melyet az irodalomban elfoglal. A Tárcza élénk és változatos. E szám csak 2 íven jelent meg, s igazán dícséretére válik a két szerkesztőnek: Henszlmannak s b. Nyáry Albertnek, hogy oly változatos tartalmat tudtak ily szük helyen összeállítni.

— Vidéki szakközlönyeink közül megjelent az »Archiv für siebenbürgische Landeskunde« XIV. kötetéből a 2-ik füzet, történelmi és természettudományi tartalommal. Csodáljuk, hogy a gyakorlatias érzékű egylet még nem talált módot arra, hogy közlönyét a munkafelosztás elvére helyezvén, abban tisztán történelmi dolgokat adjon, hisz — a mint tudjuk — Szebenben amúgy is virágzó természettudományi egylet áll fönn. Történelmi czikkei közül legelől dr. G. D. Teutschnak *Fabini József* fölött olvasott emlékbeszédét olvassuk. Fabini egyike volt az egylet alapítóinak, valami kiváló irodalmi érdemei nem voltak, de Teutsch úr tud bizonyos általános érdeket adni előadásának. Feltűnő azonban, hogy csak azt emeli ki, hogy Fabini két fia 1848 ban a magyar állam ellen harczolt, azt azonban elhallgatja, hogy egy másik fia, mint huszár-százados Bem mellett harczolt a hazáért. Nagy érdeklődéssel várjuk T. úrtól *Rannicher* életrajzát is, ki ha jól emlékszünk, Fabini előtt halt meg s irodalmi tekintetben ezt messze meghaladja. — A második értekezés a *Müller* Frigyesé, mely a szebeni »Capellenbibliothek« ősnyomtatványait 1469—1550-ig sorolja elő. E munka bár több tekintetben igen érdekes, de egy nagy hibában szenved: teljesen mellőzve vannak benne a magyar forrás művek. Inkább a »Neues Pester Journalt« (358. l.) idézi, mint Toldynak (Akad. évkönyv X. köt.) s Ballagi Aladárnak (m. nyom. tört. 1472—1877.) munkáit. A ki manapság magyar vagy erdélyi történetet ír s a magyar történeti kutatást mellőzi, alapos és pártatlan búvárszámba nem jöhet. — *Teutsch* Frigyes tr. »Nagy-Szeben s a szászok a Habsburgok mellett való küzdelemben 1598—1608«. czím alatt egy míveltségtörténeti tekintetben becses tanúlmányt közöl, minthogy sok kiadatlan forrás állott rendelkezésére. Mindamellett áz egészen bizonyos pártszínezet vonúl át, mely annak a következménye, hogy a politikai történetnek még nyomtatott magyar forrásait sem használja fel

Digitized by Google

s mindent szász nemzetiségi szempontból tárgyal, a szászok közt uralkodó versengést egészen elhallgatja s a politikai és vallási mozzanatokat a nemzetiek mögé szorítja. Ilyen többi közt, hogy szerző Trauzner Lukács kolosvári nemesből brassai tanácsost csinál, Trausch Lukácsra keresztelvén őt a maga jószántából (373—384. l.) Teutsch úr régi magyar neveket pl. Csákyt »Tschaki«-nak írja, s ily módon önkényes orthographiát hoz be a magyar nevekre. Vajjon miért nem próbálja meg a franczia vagy angol tulajdonneveket is németesíteni?

— Mikes Kelemenről irodalomtörténetünk kétségtelenül egyik legvonzóbb alakjáról, a törökországi levelek írójáról igen érdekes tanúlmányt adott ki Abafi Lajos, mely nemcsak sok becses, új adatot szolgáltat e kiváló magyar író életéhez, melyeket elég gonddal s igazi szeretettel dolgozott fel, hanem méltatásánál is új nézpontokat állít fel. Különösen érdekessé teszi a munkát az is, hogy a legkiválóbb magyar epistola-írónak nehány eddig ismeretlen levele van benne közzétéve. Valóban ideje volt, hogy Mikes Kelement irodalmunk behatóbb tanúlmány tárgyává tegye. Utolsó időben a nemzeti muzeum sok eddig nem ismert munkájának birtokába jutott, melyek igazolják, hogy Mikes szorgalmas és termékeny író volt, de melyek úgy szólva még szükségesekké tették, hogy az egyik legjelesebb magyar prozaíróval tüzetesebben kezdjen foglalkozni irodalmunk, s megelégedéssel registráljuk, hogy az első kisérlet e téren elég jól sikerült. (A 13 íves füzetkének ára 60 kr., s ugyancsak Aigner Lajosnál kapható.)

— Fejérpataky Lászlótól »Irodalmunk az Árpádok korában« czímü munka hagyta el a sajtót. Hiányt pótló munka, nemcsak azért, mert a fölvett tárgyról teljes képet nyújt, hanem leginkább azért, mert annak összes eddigi irodalmát revisio alá vette, a kapcsolatot a külföldi viszonyokkal megállapitni igyekszik, s azt önálló szempontokból bírálja — de leginkább azért, mert nem érte be a hagyományos megállapodások registrálásával, hanem mindenütt az eredeti forráshoz tért vissza, s mindent saját meggyőződése szerint igyekezett megoldani eldönteni. Az egész mű öt fejezetre van felosztva. Előadása világos, stylusa folyékony és gondos.

— Somogyi Ede szerkesztése mellett Rautmann Frigyes egy hiányt pótló irodalmi vállalatot indított meg: »Magyar Lexicon« czím alatt, mely 50 füzetre van tervezve. Rövid nehány soros czikkekben

Digitized by Google

felöleli az összes ismereteket s mindenesetre hiányt pótló munka. Kiállítása díszes, jól olvasható s rendkivül olcsó: egy füzet ára 30 krajczár.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Sulyok Mór temesvári ügyvéd, f. é. april 23-án ohaba-mutniki birtokán Krassó-megyében revolver lövéssel életének véget vetett. Sulyok Mór a legtekintélyesebb ügyvédek egyike volt Délmagyarországon, ki szorgalma és tevékenysége által nagy vagyont szerzett. Hazafisága feddhetlen, és a legnehezebb körülmények közt is ingathatlan volt. Az ötvenes években ő, és Pesty Frigyes indították meg azt a szabad társasulást, melyhez később Murányi Ignácz, Túry Samu és mások is csatlakoztak, és mely az akkori reactionarius kormány circulusait a haza ezen vidékén igen erősen zavarta. Az absolutismus ismerte ellenfeleit, és midőn azokat üldöztetésével meg nem törhette, végre is éjjeli időben zsandárok által családjaik köréből kiragadtatta, és kihallgatás nélkül az akkori bastille-ba, a csehországi Josefstadtba záratta. Ama hazafiak magatartása egy oly vidéken, melyen az állameszme sokszor erősen veszélyeztetve volt, és a mely vidék mégis hazánk történetére kiváló befolyást gyakorolt, irányadóvá lett, és egy jobb kornak talaját készité elő. Ezeket itt csak futólagosan érintvén, Sulyok Mór gyászesete felett való fájdalmunkat különösen még azért is ki kell fejeznünk; mert ő a magyar irodalom egyik leglelkesebb pártfogója volt. Igen tekintélyes — tán 10—15,000 kötetre menő — könyvtárt ő maga szerzett és gyűjtött, és minden magyar irodalmi vállalatot támogatott. A magyar tudományos Akadémia alaptőkéjének nevelésére ezer forinttal járúlt, a *M. Tört. Társulat alapító tagjává* is lett. Valahányszor magyar művészek Temesvárott megfordúltak, Sulyok Mór, az ő ügyüket mindig a legbuzgóbban karolta fel és mindig áldozatra kész volt. De magán jótékonysága is nagy volt, és sok szegény család neki köszönte, hogy a nyomorban nem merült el. Utolsó tetteinek egyike az volt, hogy barátjainak kötelezvényeit a kályhatűzbe dobta, és így öket minden tartozásuk alól feloldotta. Az ilyen férfi megérdemelte azt a kedvező anyagi állást, melyet leginkább saját szorgalmának köszönhetett, de nem érdemelte meg a sors azon csapását, hogy tőle nem függő körülmények miatt anyagi viszonyai roszabbra

Digitized by Google

fordúlván, az élet küzdterét odahagyni, szükségesnek kellett vélnie. Hogy azt szükségesnek vélte a különben erős lelkű és testalkotású férfi, az csak azon búskomorságból magyarázható, mely őt az utolsó években, rokonai és barátai fájdalmára elnyomta. Áldás és tisztelet az ő emlékének!

— KÉSZÜLŐ FÉLBEN LÉVŐ TÖRTÉNETI MUNKÁK. B. *Radvánszky* Béla lelkes búvárunk, ki évek hosszú során át az ország legkülönbözőbb levéltáraiból gyűjti az anyagot a XVI. és XVII. század cultur-életéhez; e becses — hozomány-jegyzékek, mindennemű inventariumok stb. álló — gyűjteményét rendszeres összeállításban, bevezető s az egész gyűjteményt felölelő tanúlmánynyal ellátva sajtó alá adta. A 70 ívre terjedő munka a Franklin-társulatnál díszes kiállításban fog megjelenni. Nem sokat kell magyaráznunk e mű fontosságát, eleget mondunk, ha kiemeljük, hogy *alapvető* munka lesz.

— MOSTANI FÜZETÜNKHÖZ van mellékelve *Szalay* Józsefnek a fiatal nemzedék egy tehetséges és szorgalmas tagjának előfizetési felhívása, melyben: „*Városaink a XIII. században*“ című művére hívja fel a közönség figyelmét. Volt alkalmunk e munka részleteibe tekinthetni, s örömmel mondhatjuk, hogy ép oly lelkiismeretes és alapos, mint sok tekintetben önálló felfogásra mutató dolgozat. Ez okból melegen ajánljuk tagtársaink figyelmébe.

— FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, ki a bécsi történeti seminariumban, mint a közoktatási miniszterium ösztöndíjasa folytatja tanúlmányait, újabban alapos és kímerítő vizsgálódása tárgyává tette a pannonhalmi apátság alapító-levelét. Búvárlatait rendszeres munkává dolgozta fel, mely már sajtó alatt van, s a mintegy 10 ívre terjedő kötet julius hó elején fog megjelenni.

— NAGY-KŐRÖSRŐL baráti kézből következő sorokat vettük: „Örömmel értesültünk a helybeli »Nagy-Körös« című hetilapból, hogy *Thallóczy* Lajos úr ásatások eszközlés végett a nyáron le fog Kőrösre rándúlni. Sem Kőrös, sem annak környéke, sőt az egész Alföld még soha sem volt rendszeresen átkutatva, de fájdalom, még kísérletek sem történtek, egyes helyek megvizsgálására, csak ha véletlenűl találtak egy-egy gyűrűt, egy-egy üstöt, vagy pénzeket, vagy fegyverdarabokat, azt küldték be a múzeumnak, tartották meg családi ereklyének, vagy adták el. Pedig, ha az ilyen véletlen leletek elég gyakorisága nem mutatná is, más jelekből lehet következtetni, hogy itt sok kún, vagy avar,

Digitized by Google

vagy őskori magyar temetkezési helyek lehetnek. Mindenesetre a kocséri pusztán a *Síró-halom,* Tetétlenen *Pengyom,* Törtel és Kara közt *Czikó*-halom, (a hol már többfélét találtak is), a városi határban Földvár, Csípvár, Nyúlfüle-halom, honnan épület-köveket ástak ki, olyan pontok, melyek valószínűleg nagy mértékben kifizetnék a felkutatásokra fordított fáradságot. Azért legyen ön meggyőződve, hogy ha Thallóczy úr s a társulat más tagjai a nyáron le fognak jönni és kutatásokat akarnak rendezni, mi tehetségünk szerént elő fogjuk azokat mozdítani.« E szives sorokhoz kevés mondandónk van. Szinte lehetetlennek látszik, hogy az Alföld, a gazdag Alföld, mely a középkorban a népvándorlásnak útja, s a vándorlóknak néha tizedekre s századokra terjedő megállapodási helye volt, történeti emlékekben szegény volna. Rég megmondták, hogy a legjobb levéltár a föld gyomra. Egy olyan félreeső hely is, mint Halas, egyetlen polgárának buzgalma által, az igaz, hogy csaknem félszázad alatt, a halasi leletekből oly múzeumot hozott össze, mely minden szemlélőt bámulatra ragad, hát ez a Duna és Tisza közti tér, a hol egymást váltják fel az oly halmok, melyekről látszik, hogy emberi kéz által készíttettek, szegényebb volna emlékekben, ez hihetetlen, s csak kutatni kell. Ha minden nagyobb alföldi város, Halas mintájára csinálna magának egy múzeumot, melyben a környékbeli leleteket összegyűjtené, *Pulszky*-Ferencz tagtársunk annyi adat és emlék megismeréséhez jutna, hogy azokból Baján seregének leírása egészen új világításban tünne fel. Sőt a lelhelyek gondos megjelölése által nehány csata színhelyének meghatározásához is hozzájuthatnánk. Meg vagyunk győződve, hogy nagy-kőrösi barátaink, s első sorban maga az érdemes város hatósága is, tehetsége szerént gyámolítni fogja e kutatásokat, melyeket nem lehet rövid idő alatt és felületesen elvégezni, s melyeket rendesen, tervszerűleg kell eszközölni, de épen azért, mert e feladat megoldása hosszas munkára vár, gondoskodni kell arról, hogy a megkezdett munka befejezéséig folytattassék. Mert itt kétségtelenül sokkal hosszabb, fáradságosabb munka vár a kutatókra, mint ott, a hol egyes templom talapzata, vagy várrom felkutatása van szóban. A most megalakúlt régészeti társulatnak volna kétségtelenül egyik legszebb feladata ezt a dolgot kezébe venni. Ha a kezdeményezés után a siker a várakozáshoz megfelelőnek mutatkozik, a kormány figyelmét is fel lehet rá hívni.

Digitized by Google

— Tisztelettel felkérem a hazai írókat, művészeket s általában mindazokat, kik a köztéren működnek s érdemeket szereztek maguknak, hogy életrajzi adataikat, műveiket, ezek megjelenését. szereplésük főbb mozzanatait közölni szíveskedjenek. Budapest (Kerepesi út, 68), 1878. máj. 3-án. *Somogyi Ede,* a »Magyar L xikon« szerkesztője.

— Dr. Lindner Gusztáv, a nagy-szebeni jogakadémia tanára, a tüzoltói intézmény történetével foglalkozik, s erre vonatkozólag rendkívül becses anyagkészlettel rendelkezik; fölkéri tehát mindazokat, hogy a kik a hazai tüzoltóság történetére netán adatokkal bírnak, azokat vele közölni szíveskedjenek.

— Bunyitay Vincze, társulatunk régi tagja s munkatársunk, jelenleg a m. k. országos levéltár kincstári osztályában kutat. A régi váradi püspökség történetéről s kiterjedéséről szóló műve már elkészült s remélhető, hogy közelebbről meg is jelenik.

— Az őstörténeti és embertani társulat alapszabályait az erre kiküldött bizottság már revideálta, s az alakuló gyülést már e hó folytán megtartotta.

— Dr. Pulszky Károly, f. hó 3-án tartotta a k. m. tudományegyetemen magántanári próba-előadását. Előadásának tárgya, az olasz renaissance-befolyásáról a művészetre szólott, s a díszes közönségben élénk tetszést gerjesztett. Ugyancsak e fiatal derék tudós az iparmúzeum őrévé neveztetett ki.

— Élénk társas-életi mozgalmat registrálhatunk történet-, és régiség búváraink körében. Múltkor — mint említők — a vizafogónál vizsgálták a római castrumot, április 30-án pedig egy 11 tagból álló társaság (Henszlmann, Pauler Gyula, Salamon Ferencz, Deák Farkas, stb.) vizsgálta meg az aquincumi római emlékeket, mely alkalommal *Hampel* József rögtönzött érdekes előadást a gyárszigeti római fürdőről. Tervben van, hogy közelebbről a zsámbéki templomot is meg fogják látogatni.

— Schwicker tanár, ki nem régiben Hunfalvy Ethnographiáját németre fordítva adta ki, s a tanügyi és történeti irodalomban Németországon ismert nevet vívott ki, sajtó alá adta Ruménország történetét német nyelven; a II-ik kötet aug. elején elhagyandja a sajtót s az első kötet nem sokára fogja követni azt.

Digitized by Google

TÖRTÉNELMI KONYVTÁR.

— A POZSONY-VÁRMEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET 1877—77. évi Értesítője. Az igazgató választmány megbízásából szerkesztette *Wágner* Lajos tanár, az egylet titkára. Pozsony, 1878. Nirschy nyomdája. 8-rét. 39 l.

— DÜRER ALBERT családi neveről s családjának származási helyéről. Írta *Haan* Lajos, b.-csabai ev. lelkész, m. t akad. tag. B.-Csaba. Kiadja *Dobay* János, MDCCCLXXVIII. 8-rét. 55 l.

— A BOSZORKÁNYOKRÓL. (Művelődéstörténelmi vázlat.) Írta *Dongó* Gy. Géza, tanár. S.-A.-Újhely. 1878. Kiadja Kállay Lajos. 8-rét. 38 lap. Ára 60 kr.

— IRODALMUNK AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN. (889—1309.) Írta *Fejérpataky* László. Budapest. 1878. 8-rét. 123 lap. Különnyomat a Figyelőből.

— HUNYADI ALBUM. Szerkesztették *Szabó* Endre és *Szathmáry* György. Budapest, Athaeneum nyomdája. 1878. N. 4r. 200 l. VIII. Ára 3 frt. Tettey N. s társánál.

— GR. PROKESCH-OSTEN ANTAL M. AKAD. KÜLTAG EMLÉKEZETE és Mátyás király könyvtára maradványainak fölfedezése. *Ipolyi* Arnold m. tud. ak. ig. és rend. tagtól. Bpest, 1878. 8r. 67 l.

— A NÉPVÁNDORLÁSOK a nyelvészet világánál. Müller Frigyes után *Edelspacher* Antal. Budapest, 1878. Pteifer Nándor. 8r. 42 l.

— A BOTPALÁDI REF. EGYHÁZ TÖRTÉNETE. Írta Kiss Kálmán. Kecskemét, 1878. 11 l.

— A M.-CSENGERI ref. egyház története, írta ugyanaz. (Mindkettő lenyomat a »Szatmári ref. egyházmegye története« című műből.) 8r. 14 l.

— KÁRMÁN JÓZSEF. Irodalmtörténeti tanúlmány. Írta *Halász* Ignácz. Eggenberger. 8-rét. 64 l. Ára 50 kr.

— A MORVAMEZEI ÜTKÖZET 1278. Írta *Schilling* Lajos. Bölcsészettudori értekezés. Kolozsvár. Stein nyomdája. 8-rét. 50 l.

— HANDBUCH DER GESCHICHTE OESTERREICHS von den ältesten bis zur neuesten Zeit, mit besonderer Rücksicht auf Länder-, Völkerkunde und Cultur-Geschichte. 21. füzet. (Bibliothek für Wissenschaft und Literatur. 7 B. Hist. Abtheilung 4 B.) Berlin, Grieben, 8-r 577—688 l. Egy füzet ára 90 kr.

Digitized by Google

MAGYARORSZÁG
S A BAJOR ÖRÖKÖSÖDÉSI HÂBORÚ.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Nem kis mérvben növelte az általános ijedelmet az a körülmény, hogy julius utolsó s augusztus első napjaiban a porosz hadsereg északi Csehország határait is átlépte s *Laudon* tábornokkal győzelmes harczot vívott, minek folytán az öreg harczfi csapataival hátrafelé vonúlt s *József* császárt és hadi tanácsosait nagy zavarba hozta. *Mária-Terézia* azért egyrészt kibékülési kisérleteit folytatta, másrészt pedig kettőztetett erővel igyekezett megvédni országait. Míg tehát megbizottját, báró *Thugutot* újabb útasításokkal küldötte Frigyes királyhoz béke-alkudozás szempontjából,[1]) addig Bécsben a *magyar főurak* s különösen a megyei főispánok a fölött tanácskoztak, mikép lehetne Magyarország véderejét még fokozottabb mérvben igénybe venni.

Láttuk, hogy *Mária-Terézia* és fia leveleiben többször volt szó a *magyar nemesi fölkelés* elrendeléséről; de a fejedelemnő soha sem mulasztotta el fölemlítni, hogy ezen insurrectió csak alkotmányos úton eszközölhető ki s a magyar constitutió értelmében az ország határain kívül nem alkalmazható. Különben a hadvezérek s katonai szakértők akkor is igen csekély becsűnek ítélték e nemesi fölkelést hadászati szempontból. Már az 1764-iki országgyűlésen terjesztette elő a kormány ezen nemesi fölkelés módosításáról szóló javaslatait, felhozván többi közt, hogy »a nemesi fölkelés, miután ennek felkészülése sok időt kiván, száma pedig a nemesi hadnak határozatlan, bár nagy költ-

[1]) V. ö. *Reimann*, i. h. 125. sk. ll.

Digitized by Google

BODLEIAN P 15 AUG 1969 LIBRARY

ségbe kerül, czéljának kellőleg még sem felel meg, s így az idő fejleményei s a szomszéd országok nagy állandó hadai mellett az ország védelmére s a béke biztosítására már elégtelen.« [1]) A királyné tehát akként óhajtotta szabályoztatni a nemesi fölkelést, hogy az ország vész idején benne biztos védelmét lelhesse.[2]) Hanem tudjuk azt is, mily nagy és tartós visszatetszésre talált a fejedelemnő ezen reformáló törekvése; az országgyűlés szükségtelennek állította az insurrectió módosítását, miután már különben is igen nagy állandó sereg tartatik s a határszéleket az új intézményű határőrök eléggé biztosítják; veszély idejére pedig ezentúl is készeknek ajánlkoztak a karok és rendek véröket s életöket áldozni fel a haza s a király védelmére; különösen azt, hogy a felkelő nemesség száma határozatlan, hasznos ország-titoknak állították, mi csak emelni képes az ország haderejének tekintélyét a külföld előtt. [3]) Így aztán a nemesi fölkelés régi, nehézkes s hasznavehetlen szervezetében maradt meg.

Mária-Terézia és *József* császár államférfiaikkal s hadvezéreikkel együtt most, midőn a porosz két oldalról támadta meg a monarchiát, s midőn egyes ellenséges csapatok mind jobban megközelítették már-már a magyar határokat is, elérkezettnek látták ama veszedelmes időpontot, melyben honfiúi kötelesség a védelem utolsó fegyvereit is megragadni. A magyar kormányférfiak tanácskozmányainak eredménye abban összpontosúlt, hogy *Magyarország összes véderejének kieszközlése végett okvetlenül szükséges új ország-gyülést hívni egybe.* [4])

Mária-Terézia 38 évi kormányzása alatt eddig mindössze csak *háromszor* (1741., 1751. és 1764. években) hívta össze a *magyar országgyülést*, s most már tizennégy év óta nem tartatott. Azon tapasztalatok ugyanis, melyeket a fejedelemasszony a legutóbbi országgyűlés alkalmával tett, egészen elkedvetlenítették őt, mert úgy honvédelmi és pénzügyi, mint törvénykezési és jobbágyügyi javaslatai nagyobbrészt siker nélkül maradtak s a

[1]) *Horváth M.* »A honvédelem történeti vázolata.« »Kisebb munkái« I. 233. l.

[2]) Ugyanott 384. l.

[3]) U. o. 234. l.

[4]) *Arneth*, i. h., 418. l.

Digitized by Google

nemesség szűkkeblű féltékenységén legjobb szándoklatai is hajótörést szenvedtek. Ez országgyűlés eredménytelensége volt tehát legfőbb oka annak, hogy *Mária-Terézia* minden áron kikerülni iparkodott annak újból leendő összehívását; inkább az ország első méltóságát, a nádor állását is betöltetlenül hagyta, csak ne kelljen nádorválasztásra egybehívni az országgyűlést. Látván a rendek konok, önző magatartását, egyik levelében így nyilatkozott: »Ez országgyűlés nagyon megismertette velem az embereket; ha csak ez a hasznom volna is, megelégedhetném.« [1])

Gróf *Eszterházy*, magyar kanczellár, a bajor örökösödési háború veszélyes stádiumában, a magyar főurak tanácskozmányának jegyzőkönyvét átnyújtván a felségnek, kifejté az *országgyűlés szükségességét*, mert csak ez úton lehetséges a nemesi fölkelést szervezni s Magyarország összes véderőit egybegyűjteni. A fejedelemnő helyeselte e javaslatot; máskép nyilatkozott azonban *József* császár, mihelyt ama tanácskozás eredményéről tudósíttatott. Gúnyosan jegyzi meg, hogy erre nincs mit mondania, a magyarok nagyon szeretik a maguk formalitásait; csak arra kéri fejedelmi anyját, hogy ha az országgyűlés valóban szükségessé válnék, menjen személyesen Pozsonyba, különben üdvös eredményt nem igen remélhetni. [2])

Hogy *József* császár épen nem rokonszenvezett a magyar alkotmánynyal, tudvalevő; de téves felfogás volna ez antipathiát merő önuralmi vágyakra vagy épen magyarellenes érzelmekre vezetni vissza. *Mária-Terézia* épúgy, mint *József* látták s érezték egy tömörült, erélyes fejedelmi kéz által összetartott, egységes ország hatalmát. Poroszország növekvő jelentősége, bámulatos győzelmei s közmivelődési úgy, mint politikai fejlődése okait leginkább ez egységesített kormányzásban találták fel, s tudjuk, hogy *Mária-Terézia* vonakodva bár, sőt néha akaratlanúl, *József* császár pedig határozott elszántsággal lettek e tekintetben is a »gonosz szomszéd« utánzó versenytársai.

A múlt század utolsó évtizedei általában egész Európában nem voltak kedvezők a középkortól átöröklött rendi alkotmányok

[1]) *Horváth*, i. h. 418. l. — *Schwicker*, i. h. I. 176. l.
[2]) *Arneth*, II. 372. l.

Digitized by Google

fentartására. Többnyire el is avúltak már, gépies formák voltak minden életerő nélkül s csak arra alkalmasak, hogy a modern eszme-áramlatnak ideig-óráig gátúl szolgáljanak s a kormányzásban szükséges és hasznos reformok behozatalát és kivitelét megnehezítsék. Az utóbbi mondható különösen a magyar rendi alkotmányra nézve is. *József* császár élénk figyelemmel kísérte az 1764-iki országgyűlés nehézkes, gyümölcstelen tárgyalásai folyamát; észlelte a nemesség kicsinyes s önző magatartását, melylyel minden jogosúlt újítást meghiusított. Helyesen jegyzi meg *Horváth* M., [1]) hogy a nemességnek ez országgyűlésen tanusított magatartása szolgálhat kétségkívül kulcsúl *József* császár belpolitikájának indító okaihoz. Ő ez országgyűlés után nemsokára megkezdette magyarországi utazásait (1766-ban) s itt elég alkalma volt önszemeivel látni a nyomoruságot, melyet a rosz vagy hiányos intézmények a különben szép s oly gazdag tenyészetű ország virányain előidéztek; alkalma nyilt öntapasztalatból meggyőződnie, mik igazak voltak a rendek panaszai az adózó nép sanyarú állapota fölött. Midőn pedig mindezt látva, visszaemlékezett azon kiáltó igazságtalanságra, mely szerint a javakkal s jogokkal oly gazdagon felruházott nemesség nemcsak a közterhekben részesülni s a haza maradandó védelmére, mely különben is őt illette kiválóképen, bármi csekélyet is áldozni vonakodott; hanem még az egyedűl a nemesség díszére való s csupán nemes-ifjakból álló testőrseregben szolgáló fiai tartásának költségeit is a különben is túlterhelt szegény nép vállaira vetette: akkor villant meg igazságszerető lelkében az az idővel mindinkább meggyőződéssé érlelt eszme, hogy az eddigitől egészen eltérő módon kell s lehet csak segíteni ezen, az aristokratia szűkkeblű önzése s visszaélései miatt sorvadozó, virágzásra különben oly képes s oly méltó ország százados bajain.

Láttuk fentebb, hogy *József* fejedelmi anyjának ismételve ajánlotta a magyar nemesség közmegadóztatását, sőt erőszak alkalmazását is javasolta, és hogy folytonosan ostorozta, gúnyolta a magyar urak szűkkeblüségét, önzését, a közjó iránti közömbös-

[1]) »Az 1764-iki országgyűlés története,« l. »Kisebb munkái« I. 421—422. ll.

Digitized by Google

ségét. Azért most sem várt valami fényes eredményt az indítványba hozott országgyűléstől. *Mária-Terézia* nem osztotta mindenben fia nézeteit. S azonkívül bántották őt a császár folytonos zaklatásai a magyar ujonczokért. Ismételve figyelmezteti hát fiát, hogy egyenruha s átvevő katonaság hiányában czéltalan, sőt veszélyes dolog volna összeszedni az ujonczokat, mert a toborzás ily körülmények közt lázadásra adna alkalmat vagy betegségeket idézne elő; már pedig ez épen most nagy szerencsétlenség volna. Szükséges tehát mindenekelőtt egyenruhát beszerezni, elfogadó hadcsapatokról gondoskodni, nemcsak papiron, de tettleg is, s akkor majd meglesz az ujonczozás is. Az ő (Mária-Terézia) s az ország részéről megtörtént minden, mi csak tőlük telhetik. *József* túlhajtott eljárásával megfélemlíti azokat, kik óhajtásai megvalósításán közremunkálnak, s így maga teszi azt lehetetlenné. Ahelyett, hogy köszönettel viseltetnék a közreműködők iránt, megbántja őket s erőszakos fellépést követel, mi a dolgok állását csak rosszabbítaná. [1])

E szemrehányó levélre julius 31-én válaszolt *József,* kiemelve válaszában a magyar- s erdélyországi ujonczozás ügyében azt, hogy ez országokban is van minden zászlóaljnak őrségi helye és pedig a szétszórt várakban; ha már most a megyék a felfogadott ujonczokat a helyett, hogy a megyeházakban bezárják vagy egészségre veszélyes módon helyezik el, a legközelebbi őrségi állomásra vinnék, minden nehézség meg volna oldva. Minden ez által okozott költség aztán megtéríttetnék; de hiába, ők nem akarják ezt így. [2]) Látjuk, hogy *József* császár folyvást bizalmatlankodott a magyarokban.

Mária-Terézia, hogy megnyugtassa s jobb nézetre térítse fiát, minden levelében hangsúlyozta amaz áldozatkész lelkesedést, mely mindenütt az országban nyilatkozik. Különösen aug. 8., 9. és 13-ikán kelt levelekben magasztalja a *magyar főurak* buzgóságát, áldozatkészségét s hű ragaszkodását. »Isten szabadítson meg minket ezen szerencsétlenségtől« — írja augusztus

[1]) V. ö. Mária-Terézia levelét jul. 25. *Arneth,* i. h. II. 374—375. ll.

[2]) *Arneth,* i. h. 378—379. ll.

Digitized by Google

9-én — »melyet én az első naptól kezdve annyira éreztem s tartsa meg önt hű alattvalói számára. Le nem írhatom önnek ama hév buzgalmat s jóakaratot, melyről mindenki tanuságot tesz; megérdemlik, hogy ön atyailag gondoskodjék róluk s önmagát úgy számomra, mint számukra kimélje.«[1]) És augusztus 13-án írja a magyar ajánlatokra nézve: »Fogadja szívesen a hűséges emberek igéreteit, kik egyszer már megmentették uralmunkat (notre succession). Adja Isten, hogy ez mindig így maradjon. Nem tagadhatom meg tőlük azt az elismerést, hogy leghálásb köszönetünket érdemelték ki. Többet ajánlottak, mint kértünk, mert buzgalmuk igen nagy.« Felszólítja ezután Józsefet, legyen ő is jó indulattal a magyarok iránt, mi által sok hasznát veheti e nemzetnek. Elküldi majd *Pálffy* gróf, magyar alkanczellár által ama pontozatokat, melyeket a magyar főurak ajánlatba hoztak, hogy ezeket *József* is átnézte s *Pálffy* szóbeli magyarázatait kihallgassa; ha pedig a császárnak nem volna ideje a buzgó alkanczellár előterjesztéseit kihallgatni, utasítsa Albert herczeghez s Hadik grófhoz; de József igen lekötelezné anyját, ha ő maga szentelne arra egy negyedórát; ez a nemzetre is nagy hatással volna. A magyarok jelenlegi áldozatkészségének — írja tovább az uralkodónő — egyik főindoka azon körülmény is, hogy a császár személyesen áll a hadak élén s kész magát az állam jólléte érdekében fel is áldozni.[2]) S hasonló elismeréssel nyilatkozott a fejedelemnő *Albert* herczeghez intézett s ugyanaz nap kelt levelében is. »Önhöz utasítom az alkanczellárt« — írja — »hogy megvigye önnek a mi derék s általam oly méltán szeretett nemzetünk nyilatkozatát.«[3])

A *magyar ajánlatok* főleg két részből állottak. Azon főuri tanácskozmány, mely augusztus elején Bécsben tartatott, oly határozatot hozott, hogy első sorban a megyéket kell felhívni, adjanak önkénytesen rendkívüli ujonczokat. Nem kevésbbé fontos volt a második határozat, mely szerint a magyar *országgyülés* egybe volna hivandó; *Mária-Terézia* hozzájárult e határozatok-

[1]) *Arneth*, i. h. III. 32. l.
[2]) U. o. III. 43—44. ll.
[3]) *Wolf*, Aus dem Hofleben Maria Theresias, p. 373.

Digitized by Google

hoz s *az országgyülés megnyitása október elsejére meg is lön állapítva.* »Előbb nem volt lehetséges« — tudósítja a fejedelemnő fiát.[1])

Úgy látszik, hogy az első határozat keresztülvitelétől volt feltételezve a másodiknak megvalósítása. Ha a megyék s az egyesek önkénytes katonai ajánlatai meg nem felelnének a szükségletnek, akkor folyamodik a királyné és kormánya az országgyűléshez. A *negyedik országgyülés Mária-Terézia uralkodása alatt,* melyről eddig tudomásunk nem volt, tehát csak »elvileg« határoztatott el. Mindjárt a tanácskozmány után elindúltak a Bécsben összegyűlt urak, különösen a főispánok illető megyéikbe, hogy az ujonczozás érdekében munkálódjanak. Az uralkodónő augusztus 8-ikán különösen a magyar kanczellár, gróf *Eszterházy* Ferencz; s primás, gróf *Batthyány* József; továbbá gróf *Pálffy* János, altábornagy és testőrkapitány, gróf *Forgách* Miklós, nyitra-megyei főispán és gróf *Koller* Ferencz, bars-megyei főispánról emlékszik, mint kik már elutaztak megyéikbe, hogy az egész ujonczozási mozgalom élére álljanak.[2])

És a felhívás mindenütt lelkes visszhangra talált. »Az egész királyságban« — írja a bécsi hivatalos lap — »egy megye a másikkal versenyzik legjobb királynéjuk iránti hűségök s szeretetük nyilvánításában.« Bizonyítékúl említi fel, hogy gróf *Grassalkovics* Antal, koronaőr s zólyomi főispán teljes megelégedéssel tért vissza megyéjéből, mert a megyei rendek lelkes készséggel három annyi ujonczot igértek, mint mennyit tőlük kért. Hasonló lelkesült buzgalmat tapasztalt a gróf Nyitra-, Bars- és Hont-megyékben, hol mindenütt vonakodás nélkül, sőt versengő szeretet-, hűség- és lelkesüléssel nyilatkozott a nemesség.[3])

Már az augusztusi tanácskozmány alkalmával a kért 8000 ujoncz helyett 12,000-et ígértek meg a magyar főurak; fentartván ezenkívül a nemesi föllkelés kieszközlését. Mihelyt ez ügyben augusztus hó folyamán a megyei gyülések véget értek, a kor-

[1]) *Arneth,* III. 43—44. ll.

[2]) U. o. III. 25. ll.

[3]) V. ö. »Wienerisches Diarium«, 1778. szept. 5-én, és *Arneth,* i. h. III. 47. l.

Digitized by Google

mányférfiak az illető egyházi s világi főurakkal Bécsben tartandó újabb tanácskozmányra készültek. Azért is *Mária-Terézia* aug. 22-én felhívta császári fiát, közlené vele kivánalmait s tegye meg észrevételeit az utóbbi magyar értekezlet jegyzőkönyvére és pedig pontról pontra; hogy továbbá hallgassa meg *Albert* herczeg, valamint *Hadik* és *Lascy* grófok véleményét is, az utóbbiakét különösen hadi szempontból. A fejedelemnő ígéri, hogy ő részéről minden lehetőt el fog követni; de az eredményről biztosat nem mondhat, mert a magyar országgyűlésen jószándékú, azonban igen elfogúlt tömeggel van dolga. Kéri végül fiát, hogy a jegyzőkönyvet augusztus 29. vagy 30-ikán küldje vissza, mivel akkor gyűlnek össze újra a magyar urak Bécsben. [1])

József császár azonban egészen más irányban volt elfoglalva. A hadi szerencse az északról előnyomuló porosz hadakra mosolygott; az öreg *Laudon* amiatt elvesztette lelki nyugalmát s bátorságát, úgy hogy midőn augusztus 9-én Frigyes király fivére, *Henrik* herczegnek sikerült ügyes taktikájával Niemes mellett az osztrák sereg fölött némi csekély előnyt vívni ki, ez elegendő volt Laudon tábornokot annyira zavarba hozni, hogy ijedtségében jó állomását elhagyva, a legnagyobb rendetlenségben hátrált. E csapás leírhatlan benyomást gyakorolt a főhadiszálláson, különösen *József* császár kedélyére. Ő azonnal Laudon táborában indúlt, hol mindent a legnagyobb zavarban talált, »lehetetlen« — írja fejedelmi anyjának — »az itt uralkodó zűrzavart s ellenmondásokat ecsetelni. Mindenki ki van merülve, különösen a könnyű lovasság halálra fárasztva.... Félek, hogy a legkisebb lárma teljes visszavonúlásunkat fogja okozni.[2])

Könnyű elgondolni, hogy ily körülmények közt Józsefnek sem kedve, sem ideje nem volt, a magyar értekezlet jegyzőkönyvét elolvasni s annak ajánlatait komolyan vizsgálat alá venni. Azért is gróf *Pálffyt* sógorához, *Albert* herczeghez s *Hadik* grófhoz utasította, hogy ezekkel végezze el dolgát; a mi meg is történt s szeptember 2-ikán már arról tudósítja *Mária-Terézia* fiát, hogy a magyar nemesi fölkelésről szóló iratokat már megkapta

---

[1]) *Arneth*, i. h. III. 60. l.

[2]) *Reimann*, i. h., 137 s k. ll. — *Schwicker* II. 169. s k. ll.

Digitized by Google

s ezeket a következő napon, azaz: szeptember 3-án közölni fogja a magyar urakkal, kik teljes buzgalommal már mindannyian összegyűltek Bécsben.[1])

Szeptember 3-án s 4-ikén tartották a *magyar urak új értekezleteiket*, melyeken többek közt részt vettek: gróf *Eszterházy* Ferencz, magyar kanczellár, gróf *Batthyány* József, bibornok s Magyarország érsek-prímása, gróf *Migazzi*, bibornok s bécsi érsek. mint a váczi püspök helyettese; gróf *Fekete* György, országbíró, gróf *Nádasdy*, horvátországi bán, gróf *Grassalkovich*, koronaőr, *Eszterházy* herczeg, báró *Patachich* Ádám, kalocsai érsek; gróf *Eszterházy* Károly, egri püspök; gróf *Eszterházy* János, gróf *Eszterházy* Ferencz, gr. *Pálffy* János, gr. *Erdődy* János, gr. *Balassa* Ferencz, gr. *Koller* Ferencz, gróf *Forgách* Miklós, stb. stb.[2])

A kormány előterjesztéséből, különösen *József* császár s hadi tanácsosai véleményéből, könnyű volt kiérteniök a magyar uraknak, hogy felsőbb körökben idegenkednek az országgyűlés egybehívásától. Ismerjük *Mária-Terézia* nézeteit e tekintetben; tudjuk azt is, hogy *József* császár egész államférfiúi meggyőződése éles ellentétben állt az alkotmányos intézményekkel, s nem szabad végre figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy maga a főnemesség sem volt nagy barátja az országgyűlés hosszadalmas, zajos tárgyalásainak. Ehhez járult még a tökéletes siker, melyet a magyar kormány s a főurak a megyékben arattak, s az általános lelkesedés, mely az országban mindenütt észlelhető volt. E lelkesedés talán feltűnőnek is tetszik némely tekintetben, ha meggondoljuk, hogy *Mária-Terézia* 1764 óta országgyűlés közreműködése nélkül uralkodott, s csak is királyi rendeletekkel kormányozta az országot. Pedig hazai törvényeink rendelték, hogy az országgyűlés legalább minden harmadik évben hívassék össze;[3]) továbbá az 1608. évi III. t. c. azt határozta, hogy a nádor elhunyta után egy év múlva gondoskodjék az országgyűlés annak utódjáról. Az utolsó nádor már 1765-ben halt meg, tehát halála

---

[1]) *Arneth*, i. h. III. 83. l.

[2]) L. »Wienerisches Diarium« 1778. évf. 74. sz.

[3]) L. az 1498. 1., 1655, 49., és 1715. 14. tvczikket.

Digitized by Google

óta nem kevesebb, mint 13 év múlt el, s nádor-választó országgyűlés még sem tartatott, s a nádori fontos állomás betöltetlenül maradt. Szembetűnő dolog tehát, hogy *Mária-Terézia* s kormányférfiai eljárása alkotmányos szempontból nem volt kifogástalan. S mégis ritka lelkesedéssel és ragaszkodással szerették a királynőt. Mi volt annak oka?

A *magyar nemzet e magatartásának* kulcsát főleg amaz általános meggyőződésben kell keresnünk, hogy a fejedelemnő hasonló szeretettel viseltetik a nemzet irányában, hogy szívét a hála s elismerés érzelmei töltik be s egész uralkodása alatt még mindig tettek által is igyekezett kifejezést adni hálájának. Megnyerő, gyöngéd modorával magához s udvarához vonzotta a nemességet; kegyadományok, kitüntetések, házas összeköttetések által nagyon jól értette a befolyásos embereket féken tartani s saját tervei, céljai érdekében felhasználni. Megnyerte továbbá mindenki szívét nem szünő anyai gondoskodása, melylyel az ország s népei boldogságán csüngött. Reformjai pedig lehetőleg kiméltek a fenálló intézményeket, hagyományokat s előítéleteket; nem akartak mindent egyszerre romba dönteni; míg *Mária-Terézia* élt, addig igen óvatosan jártak el a reformok behozatala körül, pedig e reformok lényegileg nem különböztek József császár sikertelen, mert túlhajtott sietséggel s kiméletlenséggel próbált ujításaitól.

Mária-Terézia az urbéri szabályozás által a parasztság sorsát enyhítni igyekezett; neki köszönhetni a törvénykezés legalább részben való javítását; de különösen nagy érdemeket szerzett a királynő az ország körül a szellemi s erkölcsi, valamint az anyagi viszonyok felvirágoztatását czélzó intézkedései által. Ide tartoznak: az iskolák jobb szervezése és szaporítása, a püspökségek rendezése, a fölösleges zárdák kisebb számra szorítása, a királyi jövedékek emelése, különösen a só- és bányajövedék jobb kezelése, a vámrendszer könnyítése, mely törekvése azonban a bécsi »Commercien-Rath« ellenséges fondorkodásai következtében, fájdalom! nagy részben sikertelen volt; de annyiban mégis sokat tett a jó királynő az anyagi jólét előmozdítására, hogy a gyéren lakott ország részeket szorgalmas bevándorlókkal benépesítette; hogy a használható országutak, csatornák, stb. helyre-

Digitized by Google

állításáról gondoskodott, szóval: ha az ország rendei egyenlő erővel működnek közre a királynővel, úgy Magyarország minden tekintetben a legszebb haladásnak indúl vala.

Mária-Terézia uralkodása alatt az ország területe is gyarapodott. 1772-ben visszaszereztettek a szepesi városok; négy évvel később egyesíttetett Fiume városa és kikötője Magyarországgal s most, az 1778. évben ismét régi vágya teljesült a nemzetnek: a temesi Bánság visszakeblezése az anya-országhoz. Az 1741-iki országgyűlés 18. törv.-czikke értelmében csatoltatott vissza eme déli országrész, mely 1552., tehát 226 év óta volt elszakítva Magyarországtól. A visszakeblezés 1778-iki junius 6-án gróf *Niczky* Kristóf elnöklete mellett hajtatott végre. Mikor a bekeblezés megvalósítása határozatba ment a bécsi kormánykörökben, hol e terv heves ellenzésre talált, írta a fejedelemnő szívę örömében vejének, *Albert* herczegnek, ki Magyarország helytartója volt: »Ez nagy nap Magyarországra nézve. A Bánság feletti kérdés el van döntve. Megelégedésemre szolgál, hogy e javítások a te kormányzásod alatt mennek végbe, s az ország boldogabbnak érzi magát, mint annakelőtte. — Én jó magyar vagyok; szívem csordultig tele a hála érzelmeivel e nemzet iránt.« [1])

Ezen intézkedések, ezen anyai gondoskodás, ezen gyöngéd, hálás érzelmek voltak ama nemzeti lelkesedés forrásai; innen ama fendícsért, hű ragaszkodás, teljes odaadás s áldozatkészség, melyet a magyar nemzet a veszély pillanatában oly megkapó vonásokban tanusított. Ezen lelkesedés nyilvánúlt különösen az egyes megyék tanácskozásai- s határozataiban is. Az eredmény meglepő volt. A bécsi főúri konferenczia szeptember 4-én ért véget, s már a következő napon tudósítá Mária Terézia fiát az eredményről. »Meg kell vallanom« — írja — »hogy teljes buzgalommal s pontossággal végeztek mindent.« [2]) S méltán; mert az ajánlat nagyszerű volt.

---

[1]) *Wolf*, i. h. 353. lapon. — *Horváth*, Magyarország története. [1873.] VII. 445. sk. ll. — *Schwicker*, i. h. I. 209. l.

[2]) *Arneth*, i. h. III. 89. l.

Digitized by Google

Szeptember 7-kén Magyarország érsek-prímása vezetése alatt megjelentek: gróf Fekete György, országbíró, a többi országnagyok, miniszterek s nehány főispán, kik az udvar részéről előterjesztett ügyekben Bécsben tanácskoztak, a cs. kir. apostoli felségek előtt Schönbrunnban, hogy személyesen előterjeszszék legalázatosb ajánlataikat s egyszersmind, mivel munkálkodásuk véget ért, búcsút vegyenek tőlük.[1])

Az *előterjesztett ajánlatok* következő tartalmúak voltak: Magyarország két új gyalog-ezred s egy huszár-dandárt állit; a két ezred számára a főurak a megyék nevében 12,000 ujonczot igértek; a huszár-dandárt pedig maguk a mágnások és nemesek saját erejük- és költségükből igérték kiállítani. S mivel ez ajánlatok szabad elhatározásból eredtek, s velük az udvar kívánalmainak elég volt téve: elesett az országgyülés összehívásának szüksége. *Mária-Terézia* hangsulyozza ezt, mondván: »*Nem lesz országgyülés;* ez, valamint a nemesi fölkelés csak a végső szükség esetére tartatott fenn.« [2]) Egyelőre lehetővé vált a háborút folytatni s a fejedelemnő nem mulasztja el figyelmeztetni fiát, hogy ezt egyedül a magyarok buzgalmának köszönhetni. Türelemre inti őt követelései tekintetében, mert a monarchia anyagi helyzete igen is rosz lábon áll. A háboru sok magánember vagyonát semmisité meg, az adók s közterhek a legmagasabb fokra csigáztattak; s a kereskedelmi forgalom teljesen szünetel Magyar- és Erdélyországban és belső Ausztriában. »Ön mindig azt hangoztatja, hogy mindenki köteles mindenét (a közjóért) feláldozni; ez szépen hangzik, de meg nem valósitható.« [3])

A magyar alkanczellár, gróf *Pálffy* lett újabban is kiszemelve arra, hogy *József* császárnak megvigye a bécsi magyar főuri tanácskozmány határozatait s *Mária-Terézia* ez alkalommal ismételve emlékezteti fiát arra, mily nagybecsü ajánlatokat tettek a magyarok. »Szükséges, hogy ön kívánalmait velük jövőre is közölje; hogy kegyelmét mutassa irántuk, mivel első ízben az

---

[1]) »Wienerisches Diarium« 1778. szept. 9-én. 72. sz.

[2]) *Arneth*, i. h. III. 88—89. ll.

[3]) *Arneth*, i. h. III. 90. l.

Digitized by Google

egyesek oly készek voltak ön ohajtásait teljesítni. A nemesi fölkelés és az országgyűlés utolsó eszközökül tartatnak fenn s ezen biztos alapon jövő évben is folytathatjuk a háborút, mitől különben Isten őrizzen bennünket. Bár ily messze terjedő igéreteket egyelőre nem tettek, de a kanczellár és a többi előkelők igen helyesen fogják föl a dolgot. Azért kérem önt, fogadja a küldöttséget kegyteljesen; ez a nemzetre vigasztalólag és serkentőleg (de stimulus) fog hatni s nem téveszti el hatását a külföld előtt sem; mert gondom lesz rá, *hogy szóljanak róla az újságok is.*« [1])

Ennyi rábeszélés nem volt felesleges József császárnál; ő ugyanis sokkal higgadtabban tekintette a nép áldozatkészségét. Kötelességérzetében azt vélte, hogy e készség nem is annyira érdem, mint kötelesség. Valamint ő kész volt még életét is koczkára tenni az állam érdekében, hasonlót követelt másoktól is; csakhogy ily felfogás mellett természetesen nem mérlegelte kellőleg az emberi természet gyengeségeit s nem számolt a feuforgó nehézségek- s gátló körülményekkel, miket szigorú imperativusával nem kis mérvben még önmaga szaporított. Most is csak kényszerítve, anyja kéréseinek mégis engedve, határozta el magát *Pálffy* és kísérete kegyteljes fogadására; de »lehetetlen jelen helyzetemben« — írja anyjának — »belügyekkel foglalkoznom. Annyi a teendőm, hogy nem is képzelhető; karddal s tollal kezemben, nincs nappal, nincs éjjel egy percznyi nyugalmam; enni is alig érek rá s gyors étkezésem közben s a ló hátán is tervezem és gondolkodnom kell.« [2]) Mire *Mária-Terézia* némi nehezteléssel felelt: ha tudta volna, hogy annyira meg van terhelve fia, nem küldte volna *Pálffy* grófot, ki különben rövid félóra alatt végezheti megbízatását, s ügyének bővebb kifejtése vagy további tanácskozás czéljából utasíthatja őt a császár *Albert* herczeghez és *Hadik* grófhoz. [3]) Ez meg is történt. *Pálffy* előbb Magyarország helytartójával találkozott s csak azután sikerült neki ,szeptember 19-kén Gitschinben, átadni *József* császár-

[1]) *Arneth*, i. h. III. 105. l.
[2]) U. o. III. 110. l.
[3]) *Arneth*, i. h. III. 113. l.

Digitized by Google

nak a magyarok ajánlatait. A császár megígérte, hogy felelni fog a propositiókra, melyekről a magyarok oly fennen beszélnek. [1])

József felelete oda irányult, hogy a megajánlott katonaság helyett pénzt kellene kérni a magyaroktól, s azonkívül az országnagyjaitól, különösen a püspököktől még »önkénytes adományt« is (»donum gratuitum«). Mert *József* minden áron folytatni akarta a háborút s azt védelmiből támadóvá változtatni át, s így Poroszországba is betörni. De *Mária-Terézia* tetszését nem nyerhette ki e harczias szándék. Ő, ki a háború egész folyama alatt és fia háta mögött béke-alkudozásokat folytatott a porosz királylyal; [2]) ő, ki azt írta vejének: »inkább kívánok egy sovány békét, mint egy dicsőségteljes háborút,« — ő el nem fogadhatta, magáévá nem tehette fia nézetét. »Maradjunk csak határaink biztosításánál« — viszonzá neki — »szedjük össze kissé magunkat s készüljünk a jövőre. Ez oka annak, hogy nem akarok elállni a magyarok ajánlataitól s katonák helyett pénzt elfogadni, mi különben önnek (Józsefnek) szándékában sem volt előbb. Ön csak az ezredek szaporítását kérte s — íme! többet kapott mint ohajtott; ön csak 8000 ujonczot kért, s lesz 14,000; azonkívül huszárok s azok számára pénz is. A »donum gratuitum«-féle adakozás ki nem vihető; különben meglesz a két millió kölcsön is.« [3])

Hogy *Mária-Terézia* arról is gondoskodott, hogy a magyarok hű ragaszkodását trónjához s áldozatkészségüket az *ujságok* is hírdessék, bizonyítja ama tény, hogy a bécsi hivatalos lap, a »Wienerisches Diarium« 1778. és 1779-iki évfolyamában sok helyen s bizonyos feltünőséggel közöl minden, ide vonatkozó tudósítást. E tudósításokból ismerjük Magyarország valóban nagyszerű adományait. »Valamint az összes cs. kir. német örökös tartományok buzgólkodnak« — írja a hivatalos lap — »a jelen háborús körülmények közt elkövetni mindent, mi a legfelsőbb szolgálat s azzal elválaszthatlanúl összekötött közjó igé-

[1]) U. o. III. 123. l.
[2]) L. *Reimann*, i. h. 154. l.
[3]) *Arneth*, III. 129—130. l.

Digitized by Google

nyeinek előmozdítására szolgálhat: ép úgy *Magyar-* és *Horvátország* megyéi sem mulasztották el legkegyelmesebb fejedelmök iránti köteles hűségöket kiváló készséggel olykép tanusítni, hogy több mint 13,000 gyalog ujoncz felállítását ajánlották meg.« [1])

A *megyék* által megszavazott *gyalogos katonaság* következőleg oszlott meg az egyes megyék szerint:

Abaúj-várm.	állított	230	ujonczot	Pest-vármegye	állított	800	ujonczot
Arad »	»	170	»	Pozsony »	»	500	»
Árva »	»	104	»	Sáros »	»	300	»
Bács »	»	300	»	Somogy »	»	400	»
Baranya »	»	400	»	Sopron »	»	1000	»
Bars »	»	450	»	Szabolcs »	»	200	»
Békés »	»	100	»	Szatmár »	»	100	»
Beregh »	»	60	»	Szepes »	»	200	»
Bihar »	»	400	»	Szerém »	»	124	»
Borsod »	»	200	»	Szörény »	»	100	»
Csanád »	»	100	»	Tolna »	»	200	»
Csongrád-várm.	»	200	»	Torna »	»	30	»
Eszterg. »	»	120	»	Trencsén »	»	306	»
Fehér »	»	350	»	Túrócz »	»	55	»
Gömör »	»	500	»	Ugocsa »	»	21	»
Győr »	»	150	»	Ungh »	»	100	»
Heves »	»	300	»	Varasd »	»	110	»
Hont »	»	350	»	Vas »	»	800	»
Komárom-várm.	»	350	»	Verőcze »	»	170	»
Körös »	»	130	»	Veszprém »	»	300	»
Liptó »	»	80	»	Zágráb »	»	158	»
Mármaros-várm.	»	100	»	Zala »	»	350	»
Moson »	»	300	»	Zemplén »	»	350	»
Nógrád »	»	400	»	Zólyom »	»	300	»
Nyitra »	»	800	»				

Összesen 13744 ujonczot.

A *szabad királyi városok* részéről következő ajánlatok tétettek:

Debreczen városa állított . . . 80 ujonczot.
Kőszeg városa állított . . . 24 »

[1]) »Wienerisches Diarium« 1778. szept. 16. 74. sz.

Digitized by Google

A 16 *szepesi város,* és pedig:

Igló . . .	12	gyalogost,	7	felszerelt lovast.
Leibitz . . .	10	»	5	» »
Szep.-Váralja .	8	»	4	» »
Olaszi . . .	8	»	4	» »
Béla . . .	8	»	4	» »
Ménhárd . .	6	»	3	» »
Szepes-Szombat .	6	»	3	» »
Felka . . .	6	»	3	» »
Poprád . .	6	»	3	» »
Matheócz . .	6	»	3	» »
Strázta . .	4	»	2	» »
Podolin . .	4	»	2	» »
Lublyó . .	4	»	2	» »
Gnezen . .	4	»	2	» »
Durand . .	4	»	2	» »
Ruszkivocz . .	4	»	2	» »

Összesen 100 gyalogost és 51 lovast; mihez a fentebbi 104 ujonczot számítva, a városok összesen 204 gyalogost és 51 lovast ajánlottak.

Ehez járultak még *Podolin* és *Lublyó,* kamarai uradalmak, 50 katonával, továbbá a *Jász-Kún*-kerület 600 ember- és ugyanannyi lóval, a *Hajduvárosok* pedig 328 lovassal; *Szabadka* 100 lóval. *Magyar- és Horvátország megyéi és városai részéről tehát mindössze 14,977 katona s 1097 felszerelt ló állíttatott.* [1])

Azonkívül még *önkénytes csapatok* is alakultak; ezek közül különösen kiemeltetik a két *bánsági szabadsereg*, mindegyik 360 emberből, kik mint a hivatalos lap dicsérőleg említi, »többnyire erős és fiatal emberek s mindnyájan valódi önkénytesek, mivel sem ujonczozás, sem toborzás útján nem kényszerítettek katonaságra, hanem csupán fejedelmük iránti szeretetből ragadtak fegyvert.« Parancsnokuk *Mezger* ezredes volt, ki a katonai fegyelem tekintetében is a legjobb bizonyítványt állította ki ezen önkénytéseknek.[1])

Míg a megyék és városok, valamint a nép általában a magyar gyalog-katonaság szaporításáról gondoskodott, addig a főnemesség s az ország nagyjai versenyeztek az igért *lovasság* kiállításában. A jó példa, melyet a bécsi tanácskozmányon részt vett mágnások adtak, vonzott s az ország minden részeiből érkeztek a magyar kanczelláriához, mely különben buzdító felhívást is intézett az országhoz, áldozatos ajánlatok

[1]) V. ö. Wienerisches Diarium«, 1778. 74., 76., 94. és 102. sz

[1]) U. o. 95. sz. 1778. nov. 28-án. *Katona*, Hist. critica, IX. köt. közli szintén, de hézagosan ezen adatokat.

Digitized by Google

emberekben, lovakban és pénzben is. A fejedelemnő pedig mindig gondoskodott róla, hogy alattvalói ragaszkodásának e dicséretre méltó bizonylatai a világ előtt ismeretesekké legyenek.

A hivatalos kimutatások rendjét követve adjuk mi is az adakozók névsorát s az adományok minőségét úgy, mint mennyiségét. Adott pedig a *lovassáy* szaporítására:

Krisztina, főherczegnő, Albert herczeg, Magyarország helytartójának neje, Mária-Terézia kedvencz leánya	200	fölszerelt	huszárt[1])
Gróf *Migazzi* bibornok, mint a váczi püspökség helyettese	100	»	»
Eszterházy herczeg	200	»	»
Gr. *Eszterházy* Károly, egri püspök . .	200	»	»
Gr. *Eszterházy* Ferencz, magyar kanczellár	100	»	»
Gr. *Eszterházy* János és Ferencz . .	100	»	»
Gr. *Batthyány* Ádám, József, Tivadar és Fülöp	200	»	»
Gr. *Pálffy* János	100	»	»
Gr. *Pálffy* Károly	100	»	»
Gr. *Pálffy* Lipót	50	»	»
Gr. *Erdődy* János	50	»	»
Gr. *Patachich* Ádám, kalocsai érsek . .	30	»	»
Gr. *Fekete* György, országbíró . . .	60	»	»
Gr. *Nádasdy*, horvát bán és unokaöcscse .	30	»	»
Gr. *Batthyány* Imre és két testvére örökösei	20	»	»
Gr. *Balassa* Ferencz	30	»	»
Gr. *Koller* Ferencz	30	»	»
Gr. *Grassalkovich* Antal	30	»	»
Keglevich grófok	10	»	»
Gr. *Forgách* Miklós	30	»	»
Gr. *Althann* Mihály	30	»	»
Az üresedésben volt *nyitrai* püspökség .	100	»	»
» » » *nagyváradi* püspökség .	100	»	»
» » » *pécsi* » .	100	»	»
Gr. *Batthyány* József, bíbornok-prímás .	100	»	»
A *zágrábi* püspök	30	»	»
Gr. *Károlyi* Antal	100	»	»
Gr. *Csáky* János, György és Imre . .	40	»	»
Báró *Brandau*	12	»	»
Gr. *Schönborn* Jenő	30	»	»
Összesen:	2312	fölszerelt	huszárt

[1]) E 200 huszárt 1779. jan. 26. d. e. Bécsben a Felség megnézte, mielőtt a csatatérre indúltak, hol a Wurzer-féle ezredhez sorozták be. L. »Wienerisches Diarium«, 1779. évf. 8. sz.

Digitized by Google

	Átvitel: 2312	fölszerelt	huszárt
Özv. *Koháry* grófné	20	»	»
Gr. *Zichy* Ferencz, győri püspök . .	40	»	»
Bajzáth József, veszprémi püspök . .	12	»	»
Báró *Haruker* örökösei	30	»	»
Gróf *Batthyány* Ádám, tavernicus . .	25	»	»
Báró *Orczy*	20	»	»
Báró *Sándor*	12	»	»
Gr. *Elz* Hugó-Ferencz, pécsváradi apát .	100	»	»
Gr. *Elz*	60	»	»
Zichy Károly, Ferencz és István grófok .	60	»	»
Gr. *Dietrichstein* János	10	»	»
Gr. *Viczay* Mihály és fiai . . .	20	»	»
Gr. *Traun* Ferencz és Károly . . .	12	»	»
Báró *Hunyady* János	12	»	»
Gr. *Széchenyi* Ferencz	8	»	»
Gr. *Zichy* Miklós	15	»	»
Özv. gr. *Grassalkovichné*, sz. Klobusitzky grnö	40	»	»
Nemes *Podmanitzky*	10	»	»
Gróf *Csáky* Imre	25	»	»
A *jászói* prépost	4	»	»
Gr. *Zichyné*, szül. Luschinszky brnö . .	6	»	»
Gr. *Szapáry*	30	»	»
Gr. *Jankovics*	16	»	»
Gr. *Szirmay*	12	»	»
Az *egri* káptalan	30	»	»
Gr. *Lamberg* Antal	10	«	»
Gr. *Festetich* Pál, a magyar kamra alelnöke	15	»	»
A *nagy-váradi* káptalan	30	»	»
Gr. *Andrássy*	10	»	»
Báró *Schwarzer*, nyitrai püspök s esztergomi kanonok	12	»	»
Nemes *Marczibányi*	7	»	—»
Összesen	3025	fölszerelt	huszárt.[1]

De nemcsak a nemesség buzdult ily áldozatkészségre; a *polgárok* közt is számosan. Így olvassuk, hogy *Popovics* György, *Kostics*, *Czigánszky* Gábor, *Nikolics* János és *Kronovics* János, szerémi kereskedők, saját költségökön egy *szabad-zászlóaljat* szerveztek. Mások pedig tetemes *pénzösszegeket* áldoztak, s *élelmi szereket* vagy *lovakat* ajándékoztak.

---

[1]) V. ö. a »Wienerisches Diarium« 1778. 74., 82. és 94. számait.

Digitized by Google

Nagyobb *pénzadományokat* hoztak:

Gróf *Illésházy* János	4000	forintot.
A *pannonhalmi* főapát	5000	»
A *győri* káptalan	2000	»
Gr. *Zichyné*, szül. Berényi	2000	»
Kertitza, boszniai és szerémi püspök	2000	»
A *pécsi* káptalan	2000	»
Báró *Meskó*	1000	»
A *pálosok rendje* Magyarországban	2000	»
Gr. *Pejacsevich*	2000	»
Gr. *Festetich* Pál	641 fr.	40kr.
A *ráczi* káptalan	1000	forintot.
A *veszprémi* »	1500	»
A *zágrábi* »	2000	»
A *nyitrai* »	900	»
A *szepesi* »	500	»
Gr. *Szunyog*	1020	»
Gr. *Apponyi*	3000	»
Összesen	32,561 fr.	40 krt

Továbbá:

Az *esztergomi* főkáptalan	2000	aranyat.
A *pálosok rendje* Horvátországban	100	»
A *pozsonyi Clarissák*	500	»
Szálbek, szepesi püspök	300	»
Szabadka, az új szabad kir. város	5000	»
Összesen	7900	»

Továbbá a *modenai herczeg* adott 5000 zechint, a *budai Clarissák* 500 egész souveraindort, a *genuai patriciusok*, kik Magyar- és Horvátországban földbirtokosok voltak, 6000 frtot stb. [1])

Lovakat adtak a magyar lovasság számára:

A *jászok* és *kunok*	600	darabot.
Báró *Perényi*	10	»
Nemes *Marczibányi*	30	»
Szabadka, sz. kir. város	100	»
összesen	740	darabot.

Ezekhez járulnak még ama lovak, melyeket az imént elősorolt egyesek kiállított huszár-csapataikkal együttesen adtak. A buzgalom

[1]) V. ö. »Wienerisches Diarium« 1778. 82. és 94. sz. és az 1779. évfolyam 6. számát.

Digitized by Google

nőttön nőtt, úgy hogy már *egész huszár-ezredek* kiállítását is megajánlottak a magyar főurak. Nem kisebb mértékben nyilvánúlt e buzgó áldozatkészség *élelmi szerek* adományozásában is.

E versengő buzgalom indította arra *Mária-Teréziát*, hogy hálás megelégedettségét fejezze ki azon helytartó-tanácsi körrendeletben, mely 1778-ki október 8-án a megyékhez és városokhoz intéztetett, s melyben ezeket egyszersmind új adakozásokra búzdítja. »A tartós háborús körülmények« — így szól többi közt ama rendelet — »kényszeríték ő Felségét ezen királyságtól megint 1.500,000 mérő zabot kérni, mely is négy részletben lesz átadandó.« Ha tehát az első szállítmányt ugyanily nagyságúnak vesszük, úgy Magyar- és Horvátország ezen örökösödési háború következtében nem kevesebb, mint 3 millió mérő zabot adott a kormánynak. Annak átvételére úgy első, mint másod ízben *Balassa* Ferencz gróf volt királyi biztosúl kirendelve, kinek fáradozását s tapintatos eljárását a fejedelemnő nyilvánosan is megdicsérte. [1])

A bécsi hivatalos lap tovább híven jegyzi fel, mily szívélyesen fogadták az induló katonaságot Magyarország minden helyein s meg is vendégelték őket. Mikor az 1200 károlyvárosi határőr *Szombathelyen* pihenőt tartana, tisztjeit és lelkészét a helybeli püspök »pompásan traktálja.« [2]) Ép ily jó fogadtatásban részesült a Nádasdy-féle huszár-ezred *Beluson*, Illava mellett. Ezen ezred kitűnő fölszerelése és ellátása nemcsak jó családból való fiukat indított arra, hogy abba belépjenek, hanem a délczeg, tüzes hősök egy »előkelő főpapot« következő rögtönzésre is lelkesítettek:

»JosephVs SeCVnDVs IMperator erIt orbI In VInCIbILIs«, azaz:

»Második József császár legyőzhetlen lesz a földön.« A római számbetük az 1778. évet mutatják. [3]) Az esztergomi gyógyszerész, *Former* Ferencz a betegek és sebesültek számára 100 akó régi vörös bort küldött. [4])

---

[1]) »Wienerisches Diarium« 1778. évfolyam 91. sz.
[2]) U. o. 65. sz.
[3]) U. o. 1778. évf. 55. sz. és 1779. évf. 8. sz.
[4]) U. o. 1779. évf. 8. sz.

Digitized by Google

Magyar- és Horvátországgal vetélykedett *Erdély* is, hol a hazafiúi áldozatkészség szintén a legszebb sikert vívta ki. Már a rendes ujonczozás is a legfényesebb eredménynyel ment végbe; *székely* és *oláh* versenyzett egymással készség tekintében [1]), s az erdélyi *megyék* és *székek*, melyek 1778. decz. 9-én tartották meg gyűléseiket, nem maradtak mögötte a magyar- s horvátországi municipiumoknak. Ép úgy az erdélyi *fő- és köznemesség* is. Mindnyájan sokkal nagyobb mennyiségben ajánlottak katonákat, lovakat, élelmi szereket, mint mennyit kértek tőlük. A *szász* nemzet maga 600 jól fölszerelt katonát és lovat állított ki; az *erdélyi püspök*, gróf *Kollonics*, 66 embert és 26 lovat adott; a *kisebb nemesség* is tehetsége szerint áldozott s a károly-fehérvári szegényebb *káptalan* is bizonyos pénzösszeget ajánlott meg. [2]) Nem csalódunk tehát, ha mi a magyar királyság által önkénytesen megajánlott katonaságot legalább is 20,000 főre becsüljük — mindenesetre oly szám, mely magában véve csakugyan fennen dícséri e királyság alattvalóinak fejedelemnéjök iránti hűségét és áldozatkészségét.

A fejedelemnőnek sok vigaszt okoztak a hűség ezen fokozódó nyilvánulatai; a legdöntőbb bizonyítékai voltak ezek azon általa folyton hangoztatott ragaszkodásnak, melyet a magyar nemzet hőn szeretett királynője s családja, mint szintén a habsburgi monarchia irányában táplált. *Mária-Terézia* ez érzelmeket őszinte elismerése, gondoskodása s országai boldogítására irányuló béke-törekvései által viszonozta. Nem is szűnt meg alkudozásokat folytatni a porosz királylyal s császár fia ellenvetései s kifejtett oppositiója daczára sikerült is neki, a franczia s orosz hatalmak nem épen üdvös befolyásával, 1779-iki május 13-án Teschen városában a porosz Frigyessel *békét* kötni. [3]) E békekötés alapján Ausztriának le kellett mondania az elfoglalt bajor tartományokról. Egész területi nyereménye az »Inn-negyed« volt, mely, körülbelül 80,000 lakost számláló, 40 □ mfld területű földdarab Felső-Ausztriához csatoltatott. *József* császár

---

[1]) U. o. 1779. évf. 9. szám.
[2]) U. o. 10. sz.
[3]) *Reimann*, i. h., 219. sk. ll. — *Schwicker*, i. h., II. 192. sk. ll.

Digitized by Google

ki nemsokára a bekeblezés után meglátogatta e tartományrészt, s a lakosság részéről a szeretet és lelkesedés jeleivel találkozott, így ír anyjának: »Lényegtelen tárgy, ha arra gondolunk, mi sikerülhetett volna, de magában véve szép és jó terület, s Felső-Ausztriához igen alkalmas.« [1])

A békének legjobban *Mária-Terézia* örült; örömében legnagyobb ellenségét, a porosz királyt, is dícsérte, hogy a békealkudozásnál nemesen viselte magát. »Megigérte nekem« — mondja a fejedelemnő — »hogy elfogadható föltételek mellett kész a békére s szavát be is váltotta. Nekem kimondhatlan örömet szerez, hogy a további vérontást meggátolhattam.« [2])

A magyar nemzet s általában Magyarország s testvérországai hű, lelkes, áldozatkesz ragaszkodása a jó fejedelemasszonyt még inkább arra indították, hogy üdvös reform-intézkedéseit folytassa. Látjuk is, hogy a bajor örökösödési háború befejeztével, kettőztetett erővel iparkodott, a monarchián s egyes részein ejtett sebeket hegeszteni. Különös gondoskodást mutatott most is Magyarország iránt. A temesi bánság bekeblezéséről már szóltunk; kiegészítésül járúlt ehhez az illyr udvari-küldöttség megszüntetése, minek folytán az eddig külön kezelt szerb egyházi, iskolai és nemzeti ügyek a magyar kanczellária és helytartótanács rendes igazgatása alá kerültek s ez által szintén egy régi panasz lőn orvosolva. Többi közhasznú intézkedései a magyar egyházi ügyek rendezésére, papi és polgári iskolák s növeldék felállítására irányúltak, melyek közül csak a tudomány-egyetemnek a budai királyi várpalotába történt beszállásolását említjük; továbbá Szabadka és Pécs városokat szabadalmi előjogokkal jutalmazta, gondoskodott a Sárvíz szabályozásáról, stb. stb. S még közvetlen halála előtt is magához hívatta a magyar kanczellárt, szivére kötvén, hogy az ő nevében fejezze ki köszönetét a magyar nemzetnek, ama ragaszkodásért és hűségért, melyet iránta tanúsított, s tartsa meg ugyanazon szeretetet utódja, fia számára is. [3])

---

[1]) *Schwicker*, i. h. 201. l.
[2]) U. o. 200. l.
[3]) U. o. i. h. II. 212. l.

Digitized by Google

Jogosúlt volt tehát azon általános gyász, melyet a magyar nemzet a többi népekkel együtt magára öltött, mikor a kérlelhetlen halál *Mária-Teréziát,* az elfelejthetlen fejedelemnőt, népeinek jó s gondoskodó anyját, kiragadta az élők sorából. (1780. nov. 29-én.)

»Népeinek őszinte bánata« — mondja *Horváth* Mihály [1]) — »hálája és szeretete kisérte őt végső nyughelyére. Hála és szeretet kisérte őt különösen a magyar nemzet részéről, melyet ő fejedelmi házával nemcsak (teljesen) kibékített, hanem szeretet és bizodalom gyöngéd lánczai által is összefűzvén, országanyai indulattal boldogítani, százados hányattatásai s balszerencséje után a jólét és miveltség pályáján előbbre vinni őszintén igyekezett, országos épségében pedig helyreállított.«

Vannak történelmi nagyságok, kik mind többet vesztenek méltóságukból s tekintélyükből, minél jobban s behatóbban vizsgálja, kutatja valaki magukat s tetteiket; de vannak oly áldott személyek is, kik iránt szeretetünk, hódolatunk csak fokozódik, minél mélyebben hatolunk fürkésző szemmel jellemök s cselekvésük körébe, minél élesebben kutatjuk tetteik indokait, rugóit. Ily személyiség *Mária-Terézia,* a kimúló félben volt Habsburg-dynastia új életre ébresztője, s második alapítója; de nem csak házának, nemzetiségének volt nemtője, hanem országainak is; mert az osztrák-magyar monarchiában bármely nyilvános intézménynek kutassuk eredetét s keletkezését, majd mindenütt *Mária-Terézia* alkotó kezével találkozunk. Méltán él tehát mai napig dicső emléke közöttünk.

Schwicker J. Henrik.

---

[1]) L. Magyarorsz. tört. (1873.) VII. 459—460. ll.

Digitized by Google

I. APAFI MIHÁLY UDVARA.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Az udvari szervezetet ismervén, áttérhetünk magára az udvar beléletét föltüntető mozzanatokra.

Kezdjük a konyhán.

Két konyhán főztek az udvar számára: a felső, s az alsó konyhán. Az előbbin a fejedelem ebédje, az utóbbin a cselédségé készült.

Az erdélyi s egyátalán a magyar konyhának akkor is főjellege a zsirosság. A sertés-hús az, mely aránylag legtöbbször és legváltozatosabb alakban fordúl elő. Feje, az oldalas, a nyúlja, a hosszú-pecsenye, a soldor, a hurkák és kolbászok, aprólék, a tarpecsenye, (foghagymával; igen keresett a szigeti) meg annyi válfaját képezte az étlapnak. Rendes a marhapecsenye is, mindig a legjava marhából válogatva, melyekre az udvari mészárosoknak volt gondjuk.

A baromfi közűl: a lúd, tyúk, a récze fordúl elő leggyakrabban.

Lisztet a balásfalvi malom szolgáltatott, melyet legjobbnak állít a számadási könyv.

Legfinomabb az asztali liszt, kiváló a kománai, azután az első fejér, második fejér, legutolsó a közliszt.

Legkedveltebb főzelék a káposzta, »az káposztánál magyar gyomorhoz illendőbb étket nem tartának az régi időben«,[1] írja Apor Péter. Tehén hússal, lúd hússal, szalonnával (pirítva), télen új disznó hússal ették.

---

[1]) Apor i. m. 322. l.

Digitized by Google

A tehénhúst riskásával, murokkal, vagy petrezselyemmel, vagy lével, nyáron új hüvelyes borsóval ették.

A tyúkot, ludat szalonnásan sütötték, eczettel, hagymával. Kedvelték az ürü húst is, hagymával sütve; az öreg Teleki Mihálynak és Apor Istvánnak ez volt a kedvencz étele. [1])

Nagy szerep jutott a fűszereknek: a borsnak, kapornyának, gyömbérnek, szerecsen-diónak. Vajat csak a kása közepibe tettek s a tésztákra. Kalácsnak, bélesnek, lepénynek, mindennemü édességnek nagy kelete van az udvarnál, innen az a tömérdek méz is, melyet naponta a konyhában felhasználtak. Legjobb s legtöbb méz a görgényi udvarházból került ki, s ezzel nagy kereskedést is üztek kelet felé. Különben számos helyen a méhtenyésztés királyi regale volt, s az ebből eredő haszon néha tekintélyes összeget képvisel. Mézesbábosokat a szász földön emlegetnek leginkább.

Kitünőleg értettek a liktariumok (befőtt gyümölcs) készítéséhez. 10—15 pinczetok mindig telides-teli a legkülönfélébb gyümölcsökkel: czitromos, som, birsalma, öntött birsalma (mai birsalma-sajt), meggy, dió-bél, dinnyehéj, rózsa, apró körte, asszúszilva, alma stb. liktáriumot említenek jegyzékeink.

A sajtok közül az úgynevezett czipó-sajt s a túró (havasi) érdemel figyelmet; oly élelmiszer volt ez, mely a közönséges embernél is a mindennapi étrendhez tartozott.

Az italok közt első helyen említjük a fahéjvizet, melyet Brassóban főztek, ezt reggelire itták. »Reggeli kávé, herbathé, csukolátának híre sem vala,« legközönségesebb reggeli ital volt az aquavita, melyet apró pinczetokokban kínálgattak az asszonyok, ez vagy bor (tiszta pálinka), vagy pediglen megmézelve, füge és mazsola szőlővel vegyítve meggyújtották s megkeverték.[2]) Ez italt külön aquavitás-üstökben készítették. Egészséges s nem oly paszomántos gyomrú emberek — mint az Apor idejebeliek — jó, csípős ürmöst ittanak. Különben a fejedelmi udvarnál finomabb aquavitát készítettek, melyet aranyos víznek hívtak s így készítettek:

---

[1]) Apor 322. l.

[2]) Apor 121. l.

Digitized by Google

»Elsőben igen lágyan kell égett bort venni, nem árt, mind az elei s mind az utólja benne lesz is, azután azon égett borban, két avagy három öreg üvegben kell tölteni, ezeket kell bele színi, mingyárt most tavaszszal. Teljes kék violyát, mely az kertben szokott teremni, vagy két marékkal, ismét pápafüvet porrá zúznak, az virágja gyöngyvirágot, fejér lilium virágot, hársfavirágot, kerti ver..... fűnek az virágát, ugyan veres kerti rosát, fekete ürmöt, fehér czipros virágát nem árt, ha az cziprosában lesz is benne, virágos majorannat, rozmarin virágot, avagy ha virágja nincsen az rozmarinjában egy kevesset. Unicornis szarvat meg kell törni, úgy kell bele vetni, egy kevés pésma is kívántatik bele. De csak akkor az mikor égetni akarják (csak hányton hánják az öreg üvegben való égett borban, de kötve kell tartani.) Ökör fark korónak az virágát, ezeket esztendőn által mellyen virágzik, az szájokat a verőfényen tartani, hadd érjék csak őszszel, szüretfelé kell osztán kiégettetni, az mennyire ember akarja, ha két kis fazékra valót akar gyüjteni, annyi égett borban csinálja? ha penig csak egygyel, ahoz kell alkalmaztatni, mind az égett bort s mind az virágokat az mikor osztán ki akarják főzni, az kis vizvivő fazéknak az csűjét jól betekerjék ruhával, hogy az ereje ki ne jűjen, az mely edényben jártatják, egy darab nádmézet tegyenek beléje, gyenge ruhát kössenek rá, azon kivűl egy kis töretlen sáfrányt tegyenek s egy kevés törött pésmát azon bocsássák által. Nem árt, ha levendula virágot, sárga szarkaláb virágot s egy kevés anismagot is megtörve vetnek bele, de az kis vizvivő fazék, mind csüstűl ónas legyen, mert ha ónas nem lészen, egyébaránt rosz leszen.« [1])

Ez ital különben oly életerősítő forma volt, melyből bizonyosan csak akkor szolgáltak, ha valakinek egy kis házi orvossággal gyógyítható baja volt.

Itták a méhsert is, a fejedelmi pinczében 12 hordóval volt.

Legnagyobb mértékben a bort fogyasztották. A fejedelmi pinczében két főosztályba sorozták a borokat: ó és új borra, ezek ismét saját terméséből, vagy a dézmaborbúl teltek ki. 1686-ban a fejedelem pinczéjében 107 (36 vedres) hordó bor állott. Ezen felűl volt: 13 hordó alajosság, vagyis ürmös. Legkeresettebb borok, a *kúti, szempczi, martontelki, holdvilági, ekemezei, körösi, Szt.-Györgyi, lugosi, a muzsnai, berethalmi, medgyesi, s kis-selyki* borok. Külföldi bornak nyomát nem láttuk a regestrumban, egyhelyt csupán általánosságban tokaji és franczia borokat említ.

---

[1]) Erd. fkormányszéki levéltár.

Digitized by Google

Lássuk most a háztartási eszközöket, a konyhaszereket s a boritalnak használt kupákat.

A nagy kemenczeforma tűzhelyen *fazekak*ban, *ibrik*ekben főtt az étel. Nagy *csebrek*ben állott a főzésre való víz, *lábas*okban párolták a húsfélét (ma: *dünsztölik*). *Csészék*be töltögették a finomabb italokat, míg metszett kristály csészékbe, a pecsenyéhez való finomabb csemegéket tettek. A bort kupákba, kancsókba s kancsócskákba öntötték. E háztartási szereket jobbára Porumbákból kapta a fejedelmi udvar.

A fejedelmi udvarnál — valamint az előbbkelőknél átalán széleiken megaranyozott ezüst tángyérok, tiszta ezüst-tángyérok, és ónból készültek voltak divatban, alakjuk: négyszeg.[1]) Átalában véve azonban óntálakról ettek, régibb időben még az óntányér is ritka volt, (legjobbakat, segesvári tál- és tángyérgyártók készítettek, nagy a bevitel Lengyelországból) hanem széltében fatálakat használtak.[2]) Pecsenyéket nagy ezüstös tálakban hoztak az asztalra, ezeket öreg tálaknak nevezik a jegyzékek. Ezen felül nagy ezüstös gyümölcsös csészék egészítették ki az asztalholmit. Összesen hány tállal s tángyérral rendelkezett az udvari konyha, a jegyzékekből nem állítható össze, hogy sokkal több a szükségesnél nem igen volt, bizonyítja, hogy mikor Piccolomini császári követ ott jártakor nagy vendégséget adtak, *Boldvai* felügyelő 400 óntálat, 2 öreg ezüst tálat, 28 apróbbat vett kölcsön a főbb urak egyikétől. Erdélyben ebéd, vacsora, szóval minden étkezés, sőt minden fogás étel után a lakmározók kezeiket mosták, a vizet ezüst, nagyobb vendégség alkalmával aranyas mosdó medenczékben hordozták az inasok. Ételfogás után kisebbet, a vendégség után, öregmedenczét.

Az asztalon ezüstös aranyos sótartók, — egynémelyiknek béka, másiknak madár stb. alakja volt, — sajttartók száraz sajtnak (parmesan,) a kedvelt főtt tojáshoz fogó lapoczkák és apró poharacskák, olajas, eczetes palaczkocskák kristályból, állottak. A sa-

---

[1]) *Rónner* Flóris az Arch. Ért. 1877-ki folyamában (305. l.) emlékezik egy ilyen négyszegű tálról.

[2]) Apor, e tárgyról elszórva 321—337 l.

Digitized by Google

vanyúvizes korsókat is említi forrásunk, de ez mint ritkaság szerepel, s ha előfordúl, rendesen »ebesfalvi« név alatt említik. Kést nem tettek az asztalra, kiki övében hordta, előbbkelők inasuknál tartották, kik étkezés alkalmával oda nyujtották uraiknak. [1]) A fejedelemnek, úgy a fejedelemasszonynak külön kirakott nyelű késeik voltak. A vendégek számára finom vinczi késeket tartottak készletben, melyekre Puj Mihály ügyelt.

Az étkezésben nagy szerepet játszván a poharazás, a fejedelmi asztal az ivó-eszközökben nem szükölködött. A rendes metszett poharakra Keddi Péter és Berzenczei pohárnokok ügyeltek föl. 24 számozott és egy fattyu czímeres pohárból állott a rendes készlet. A IX. számmal jelzettről azt írja a fejedelemasszony, hogy »Prinyi (a korábbi pohárnok) lopta el.« A fejedelem, valamint hogy külön kése volt, rendesen külön pohárból is ivott, egy hatszegletü metszett pohárból. [2])

Nagy pompát fejtettek ki a kupák körül. A 100—200 kupa közt, melyek a jegyzékekben előszámlálvák, két főcsoportot különböztethetünk meg: az egyes városoktúl (Szeben, Brassó, Segesvár, Kolozsvár stb.), egyes főuraktól (Teleki, Inczédi) ajándékba adott, s az udvari ötvösöktül megrendelt kupákat. Ezek ismét fedelesek s fedél nélkül valók, egybejárók (számos egymásba illő közös fedelű egy anyakupába illeszthető kisebb kupa) s egyszerűek. Anyagjuk arany s ezüst, zománczosak is nagyobb számmal fordulnak elő. Legnagyobb pompát a fedeles kupánál észlelünk; a fedél vagy széles, vagy magas tetejű. A díszesebbek közt van:

egy kupa, melyen a passió van,
1648. Apafi Boldizsár felirattal,
egy Mátyás királyféle,
egy emberképes kupa,
egyen százesztendeig való emberélet,
egyiknek magas tetején az erdélyi lobogó,
egynek széles tetején ezüst bárány,
egyen, egy járó ezüstös német.

---

[1]) Apor 323. l.

[2]) Egy feliratos csupor, mely a fejdelem birtokát képezte, most volt látható a n.-váradi kiállításon. Arch. Ért. 170. l. 1878. f.

Digitized by Google

Díszes zászlós kupákat s nagy ezüst korsókat kölcsönös ajándék fejében gyakran a lengyel királynak is küld Apafi.

A kupákon kívül úgynevezett bogályok is divatosak (pokál); ezekből jobbára sert ittanak. [1])

A pinczetokok, melyekbe a pinczemester a boros palaczkokat illeszté, jobbadán Segesvárt készültek.

Ebéd után, törökös szokás szerént, vendég jöttekor fekete kávét kínálgattak. Apor a reggeli kávéról ugyan azt mondja, ha »valakinek azt mondottad volna: *kell-e kávé,* talán azt értette volna, hogy állj el mellőle« [2]), de a jegyzékek szerint kis kávéhoz való négyszögletű asztalkák említtetnek, melyek iván előtt állottak.

Ebédet tiz órakor, vacsorát hat órakor este ettek. [3]) Télen 6 órakor már beesteledvén, nagy karos, háromágú ezüst gyertyatartókban fehér viasz-gyertyákkal világítottak. Díszlakomák alkalmával velenczei festett viaszgyertyatartók kerültek a táblára. Kővárt s Ebesfalván a fejdelmi méhtenyésztésből nyert viaszból öntötték a gyertyákat; közönséges használatra megtette a fagygyú-gyertya, s a réz gyertyatartó is. A fagygyu a fejedelmi birtokkezelésnél nagyban használtatván, a gyertya s gyertyakészítés egész telepeket foglalkoztatott, mint Porumbákon. Lámpákat, öreg mécseseket is széltében használtak, olajat nagy mennyiségben a marmarosi városok felől szállítottak.

A fejedelmi étkezés módja s annak szertartásait illetőleg röviden Aport követve, megjegyezzük, hogy a főszerepet a konyhamester játszta.

»Az étekfogók előtt a konyhamester gyalog, a konyhamester előtt az asztalnok szerszámos paripán ülvén, hol ráró tollforgóson, hol darutoll, három száll levén medályban foglalva az süvegiben, úgy vitette az étket. Mikor az fejedelem ebédlő palotájához értek, ott az grádicsnál leszállott az lóról, gyalog úgy ment fel az étekfogókkal, lerakatta az étket, ott udvarlott míg vagy meleg étket, amint akkor nevezték, vagy az derék fogást el kellett hozni; akkor térdet hajtván az fejedelemnek, az

[1]) Apor 326. l.
[2]) U. o. 321. l.
[3]) U. o. 323. l.

Digitized by Google

étekfogókkal lement az konyhára, ismét paripára ülvén, úgy hozatta el az többi étkeket. Mikor már az étket elhozták, az fejedelem, az fejedelemaszszonynyal kijöttek az ebédlőpalotában; ha tanács urak voltak az fejedelemnél, azok jöttek ki legelől az fejedelem előtt. A fejedelem előtt jött az főhopmester, hosszú ezüstös nádpálcza lévén kezében, hosszabb magánál, annak a közepit fogta (másnak senkinek is, se tanács uraknak, se több uri embereknek ezüstös nádpálczájok nem volt, se magának az fejedelemnek is hanem vastag rövid nádpálczája volt, az urak penig olyan két három helyen bogos nádpálczát viseltenek.) Kijövén az fejedelem, az urak rendet állottanak, az fejedelem, zöld bársony nyusztos kozáksüveg lévén feltéve a fejében — (gyakrabban mind olyant viselt, ritkán hosszú süveget, urak, nemesek is abban az időben, kivált hideg időben, egész télen, tavaszon is míg ugyan jó meleg idő nem volt mind kozák süveget viseltek, ki nuszttal, nesttel, ki róka bőrrel,) — a főpohárnok másod magával nagy térdhajtással a hol fejedelem fejedelemasszony állottak, oda ment, egyiknek kezében mosdómedencze, másiknak ezüst mosdókorsó, skófiummal varrott kendő lévén keziben, elsőbben az fejedelem mosdott meg, azután az fejedelemasszony. (Mikor Zrinyi Ádám lejött volt az fejedelemhez Fogarasban másszor egy lengyel úr követ az királytól, egyszersmind töltötték mind az fejedelemnek, mind azoknak kezekre az vizet, egyszersmind törlötték meg kezeket az kendőhöz.) Megmosdván a fejedelem, az predicator vagy arra tanított pohárnok inas az asztaláldást szép halkkal elmondotta; addig a fejedelem az süvegit levette a fejiből, keziben tartotta: elmondván az asztaláldást, az fejedelem az süvegit megint az fejiben tette, ketten az fejedelemasszonyal egymás mellé leültenek a fő helyre, s enni kezdettenek, azután az kik az fejedelem asztalára marasztott vendégek voltanak, az hopmester rendre leültette, de az hol a fejedelem ült, két felől az asztalnál ürességet hagytanak mintegy két arasznyira, senki sem ült oda, hanem azon alól az hopmester leült, ha ott akart enni, ha nem akart, az maga szállására ment s az kik az fejedelem asztalánál le nem ültenek az hopmesterhez mentek ebédre, az több jelenlévő urak, főemberek, térdet hajtván az fejedelemnek s fejedelemasszonynak, szállásokra mentenek. Mihelyt az fejedelem leült az asztalhoz, az fegyverhordozó inas, aranyas köves hüvelyű kard s fejedelmi buzogány lévén keresztül téve a karján, mind ott állott az fejedelem háta megett, míg asztaltól felköltek. Mikor az sültet elhozták, az asztalnok kivittetálastól s arra készített külön asztal lévén, felbontotta, s táblán rakván, úgy vitte be asztalra. Mikor innya kellett az fejedelemnek s fejedelemasszonynak, az fő-innya-adó elehozta az bort, keziben lévő ezüst tángyérra kitöltvén benne egy keveset, azt elsőbben az fejedelem szeme láttára megitta, s úgy töltött ugyanott az fejedelem előtt abból az borból innya, mind az fejedelemnek s fejedelemasszonynak. Valahányszor ivutt az fejedelem, mind annyiszor az ezüst tángyérra töltött bort megkellett elsőbben a főinnya-adónak kóstolni.

Digitized by Google

Az több asztalnál ülő vendégeknek az pohárnokok adtanak be innyok, Kis konyhának hítták, ahol ben az fejedelemasszony házán belől arra taníttatott udvari fraj főzött két három tál étket az fejedelem számára; azt az étket onnét hozták ki asztalhoz. [1])

A fejedelmi udvar konyha s étkezési ressortjából menjünk át a szobákba.

Tágas előtermeken át a fejedelem lakosztályába lépünk. Elől hajdúk s udvari dragonyok ácsorognak. Közvetlen az elfogadó-szoba előtt a komornyikmester őrködik, ki minden nap kétszer, reggel s estve rendesen beviszi a novellát. [2]) A fejedelem hálószobája egyszerűen butorozott kis kamra, közvetlen holta után így írják le: a sarokban tábori ágy, előtte kicsi kerek asztal, rajta egy biblia, egy compass, egy fűsű, két kisebb fegyvertartó szekrény s két föstött spanyol fal. Annál pompásabbak a többi lakó szobák. A padlatot drága török szőnyegek borítják. Közből állnak a faragványos asztalok, némelyiken díszes biblia, másikon drága török vagy persa bőr van elhelyezve. Arányosan állítvák fel a szekrények, melyeknek fajai a *theca,* úgynevezett fiókos (fakkos) nagy szekrény, diófából vagy körtefából, alakja: négy, öt, hatszegű, sarkain csinos rézkapcsok alkalmaztattak. Azután előfordúl az *armarium;* tulajdonképen fegyvertartó szekrény, fogasokkal, alúl a fenéken titkos szekrénynyel.

Előfordúlnak ébenfa, ezüstös lakatú szekrények is, kivált a fogarasi várnak úgynevezett kincses szobájában, melyben 5 drága asztal volt, mindegyik mellett 3 vad bőrökkel leterített diófa-szék, kézi tám nélkűl, a falak mentében drága bőrök függnek, 3 oldalsarokban 2—2 szekrény, egy theca, s egy armarium van elhelyezve; a terem déli falán nagy ébenfa-keretű velenczei tükör függött.

A többi szoba butorzata igen egyszerű, egy-két bőrös láda, nehány szék, egy nyúgágy, két-három szőnyeg; mindössze enynyit sorolnak fel az inventariumok.

---

[1]) Apor i. m. 334—336. l.

[2]) Novellának nevezhetjük a fejedelem újságát. A követek jelentéseiből az irodában a közérdekű híreket kivonatozták s azokat egyes pontokban, mint most a hírlapok különféléit, összeállították. Ld. az erd. főkormányszék ltárában a Miscellíneákat.

Digitized by Google

Szokásban volt a fejedelmi udvarnál az egyes kölföldi udvaroktól s az alattvalóktól kapott nagyobb értékű ajándékokat vagy ritkaságokat, külön állványokon helyezni el, körülbelől — analogiával élve — a mai etagèrek mintájára.

Egy állványon voltak Teleki Mihály ajándékai: egy Mátyás királyféle kard, egy zománczos kötő, az unitariusoktól adatott csinos bogály-edények, (pokál) kirakott nyelű kések; az oláh fejedelemtől adott czapás (czápa bőrös) kardok, s díszes övek, a lengyel királytól adott aranyas evőeszközök, s a velenczei tanácstól küldött egy díszes téntatartó, török tollas botok, (díszes faragású pálcza, arany gombjába rendesen 3 strucz toll volt illesztve), tollkések stb.

Külön említtetnek az ifjú fejedelem (II. Apafi Mihály) karácsonyi ajándékai, melyeket a franczia királytól, a bécsi udvartól, a szultántól, a lengyel királytól kapott. A gyerekjátékok történetének szempontjából érdekes tudni, hogy a koczkás képjáték franczia eredetű. T. i. egyes koczkák lapjaira képrészletek ragasztattak, s így a 6 lap szerént hatféle kép állítható össze.

A tükrös: játék domború és homorú tükrök combinativ felállitása, melyekben majd az aránytalanul nagy, majd kicsiny, széles, sovány torzképek verődnek vissza, I. Lipót küldte. [1]) Manapság is divatban van; népmulatságoknál élelmes olaszok, mint miraculumot magyarázzák.

A termekből az öltöző szobákba érünk, külön van a fejedelemé, s külön a fejedelemasszonyé.

A háztartásra élénk világot vet a gúny vers, [2]) mikor mondja:

»Jó köntöst, kenyeret, bort szolgáltat Erdély,
Mezítelenségtől, kegyes uram ne félj.
Míg fenn lészen hazánk éhséget se remélj,
Akadályod nincs itt, *igazságra* szemlélj.«

---

[1]) Ld. részletesebben »Archaeologiai Értesítő« 1877. X. füzet és Korrespondenzblatt 1878. 2. sz.

[2]) Délmagyarországi történelmi és régészeti Értesitő«, 1878. I. füzet 39. l.

Digitized by Google

Jó köntöse, fényes ruházata megvolt a fejedelemnek, s a fejedelem asszonynak. A pompa, s a fényűzés, melyet ez irányban kifejtettek, oly nagy, s a mellett oly feltűnő, hogy a követjelentések rendszerint a magyar viseletet, a magyar követek, a fejedelem ruházatát említik s dicsérik első sorban.

A fejedelmi viselet jellege magyar; nem az a magyar, melyet manapság gondolunk, hanem a barokk ízlésnek megfelelő arany-ezüst sallangokban bővelkedő divat, mely felváltva lengyel,, oláh, s törökös befolyásokat mutat.

A mi a ruha kelméjét illeti, az tulnyomólag: bársony, posztó, s a gyolcs.

A bársony *dupla, sima, virágos* és *bojtos* [1]); színe: baraczk tenger, kláris, zöld, gyöngy, holló, ég, alma, haj, narancs, kék-szín fekete. A posztó: gránát-, fajlondis, angliai posztó, a szövet: rása és pepita-szövetek.

A kelméket, mint említők, a görög kereskedőktől vásárolta az udvar; feldolgozásukat az udvarnál szegődtetett szabók eszközölték. Bársony és posztó-szöveteket Velenczéből és Lengyelországból rendeltek, innen az a helylyel-közzel aránytalan ár, melybe az udvarnak ez árukat számították.

A fejedelmi ruhatában említtetnek *skárlát, angliai* és *saja* posztóból készült szűk nadrágok, színök: test, vörös, büdöskő (kén), narancs, király, kökörcsin és baraczkszín.

Ezenkívül néhány bő török nadrágot is említnek a leltárak.

A dolmány: petymeggel, vagy rókával, vagy nyesttel béllelt, gyöngyös, s drágaköves gombú, egynémelyiken ezüst s arany kapcsok, 8—12 párig. Anyagjuk: bársony, kanovácz (kanevass), velenczei gránát, s angliai posztó; színe: tenger, kláris, zöld, gyöngy, holló, ég, meggy, gáliczkő- és kék-szín. Összesen 45 db ily dolmány van felsorolva.

A derékat arany fonállal varrott, ezüst vagy arany sujtá-

[1]) Kőváry: A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából 1860. 17—20. l. az 1627 és 1642-iki ár-szabályzatból elég kimerítő táblázatát adja a kelméknek.

Digitized by Google

sos, koczkásan vert, gombokkal többrét diszített öv szorította körül. Ilyen vagy 18 volt a fejdelem birtokában.

Legnagyobbb pompát fejtettek ki a menték készítésében Nyuszttal, fekete rókatorokkal, hiúzmállal vannak béllelve, gyöngyös a vitézkötésük, a gombokban gyémántok [1]); a gombszárak haj, vagy egyéb szín selyemre skofiummal vannak varrva, van ezüst s arany fonálra skofiummal szőtt is. Az anyag itt is túlnyomólag bársony és sája-posztó [2]); színek, mint a dolmánynál.

A mente általán, vagy legalább is túlnyomó részben, galléros, »az két újja úgy fityegett az földig, mikor ritkán felöltötték, az újjan való posztó összeránczolódott, ránczolva állott az karjokon.« [3])

Ezenkívül úgynevezett boérmentéi is voltak a fejedelemnek, rendszerént 15 gomb a mellén, s 12 gomb volt a két újján; úgy látszik, ezt télen használták. Ugyanis a Tököly-inventariumokban [4]) ugyancsak ez időből kétféle mentét különböztet meg a leltározó: télit és nyárit. A téli menték között említ: hosszú, tehát a fönt említett galléros, vagyis díszmentét, a *bojér* szánkázómentét s a *horvátos* mentéket, ez utóbbi a Zrinyi-féle javakból kerülhetett ide, s gyaníthatólag csak szabása által különbözhetett a magyartól.

A lábbeli hosszú szárú; veres, vagy sárga karmazsin bőrből készült, s sujtásokkal volt kivarrva. Viselt ezenfelül cselebicsizmákat is: hosszú szárú, a mai úgynevezett vadász csizmához hasonlókat. Előfordúl a szattyán-papucs is; a szultán ajándékai között nagyban szerepelnek a czifrán kivarrott török felkunkorodott orrú sarúk.

A fejedelem csizmáját tarajas, zománczos, rubintokkal kirakott ezüst vagy arany sarkantyú díszítette. A sarkantyú kima-

[1]) Egy hollószínü (érczes csillámú fekete bársony) mentén 8 öreg arany gomb volt, mindenikben 7 gyémánt.

[2]) Apor 351. l. sályának nevezi, mint a mely »uraknak való volt.«

[3]) Apor i. m. u. o.

[4]) Eredetijök az orsz. levéltár kincstári osztályában a »vegyesek« közt; kiadta *Thaly* Kálmán a Tököly naplók közt »Monumenta« XXIV. kötet 137—256. lap.

Digitized by Google

radhatlan kelléke a csizmájának; az ötvös munka jó része sarkantyú-igazításokból áll. A főurak s a gazdagabbak is arany sarkantyúkat viseltek. [1]) Az udvari cselédség rendszerént borjúbőrből készült csizmákat viselt: a kordován-csizma már nagyobb conventióba ment. [2])

A fejedelmi öltözet kiegészítő része, a bot. A díszesb fajta bot rendszerint ébenfából készült, gombja; aranyos drága kövekkel kirakott. A török botokon tollas bokréta van: kerecsenből három szál forgósan pedrítve. [3]) Közönségesen beérte nádbottal is, melynek gombja ezüstből volt. Bethlen Miklós nádpálczája végébe jó erős vasat csináltatott, hogy a jégen el ne csuszszék.[4])

A nyuszt, avagy hiúz málból (hasa) készült kesztyű hozzátartozott egy rend ruhához.

A fejedelem öltözőjéből tekintsünk a fejedelemasszony boudoirejába. A drága ruhák és menték megemlítése előtt az úgynevezett patika-láda (ma parfume-szekrény) vonja magára figyelmünket.

Mindegyik szernek meg van a maga külön rekesze. Legelsőbben az olajas üvegecskék tünnek szembe. Köménymag, narancs, zsálya, mandola, ménta, rózsa, szegfű, rozmaring, ánis, sárga-viola, szerecsen dió. Olajról emlékeznek a kimutatások. Másod sorban gyógy-balzsamok vannak elhelyezve: kénkő, csukafog, s török balsam. Azután következnek a furcsábbnál furcsább gyógy- és szépítő szerek: kláris-por, ember-koponya pora, szarvas szarvának a pora, márcziusi nyúl-szem, Ábel vére, szarvas szíve: végül egy rekesz fekete czukor, s nehány üveg sárkányvíz.

---

[1]) Teleki arany sarkantyújáról ld. Cserei Mihály historiáját 112. l.

[2]) A böripar különösen Fogarasban s Balásfalván virágzott; Balásfalváról egy ízben 2500 kidolgozott ökörbört küldenek a tatárkánnak.

[3]) Kerecsen (Geierfalk). A süvegek forgóin gyakran előfordúl a kerecsen toll.

»Süvegének nyusztját őrzi egy kerecsen.«

Gyöngyösi.

[4]) Önéletleírása II. kötet 57. l. A botok általános használatáról sok adat van; Török Magyarkori Államokmánytár IV. kötet 43. lap.

Digitized by Google

A fejedelemasszony s női környezete háromféle divatnak hódolt: megtartá a nemzeti viseletet, de franczia és lengyel mód szerént is öltözködött.

A köntösökhöz tartozott a ruházat két főrésze: az úgynevezett szoknya s a palást.

A szoknya: bársony (dufla, és sima), terczella, kanevácz és selyemből készült; színe a színscala minden árnyalatából van választva.

A franczia-szoknyák gazdag csipkézetükkel tüntek ki. Háromféle csipkét említenek az adatok: aranynyal-ezüsttel *kötött,* aranynyal ezüsttel *fodorított,* s tiszta arany, tiszta ezüst csipkét. Ezenkívül *német* és *vallon*-csipke elnevezés is előfordúl.

A lengyel szoknya szűk, testhez álló, s czifra előkötővel van ellátva.

A *palást* részint hosszú atlaszból, selyemből vagy virágos bársonyból nyesttel, rókával, vagy hiúzzal béllelt téli palást, vagy csak selyemmel bévülről varrott könnyűded *nyári* mente.

Nagy díszt fejtettek ki a gyöngyökkel, drága kövekkel diszített fejkötőknél; különféle színűek, csipkével vannak kivarrva. A fejedelem asszony *fejszorítója* is ritka a maga nemében, tiszta aranylemez, válogatott kövekkel kirakva. Azonban a fogarasi kincstárban előfordul ez az ominosus kifejezés is: »*hajból csinált egész fej.*« Ez adat a ma chignon-nak nevezett vendéghaj historiai jogosúltságát látszik decretálni.

Női pipere eszköz volt a legyező: selyemből, aranynyal szegélyezve. Legbecsesebbek a franczia királytól ajándékba küldött föstött legyezők.

A keztyű hiúzmálból vagy nyusztból készült s a kéz fejénél kis csipkézet volt hozzávarrva. A kéz ujjainak hegye azonban kilátszott.

A lábbelire nézve adataink nem kielégítők; *aszszonyi topán,* az egész, amit erre nézve olvashatunk. Apor [1]) írja, hogy részint csizmát, részint szász módra ránczos veres sarút viseltenek. Rendkívűl díszesek a keszkenők; a sarokba rendesen a fe-

[1]) I. m. 342. l.

Digitized by Google

jedelemnő czímere s nevének kezdőbetűi vannak skofiummal hímezve.

Jellemző amit a gúnyvers, a fejedelmi udvar piperéjéről mond:

Kívántatik ehez nesztes nusztos palást;
Mindennap megvárja kétszer a jó lakást;
Az palástnak alja kíván tisztogatást,
Ha te azt restelled, talál ő arra mást. [1])

A női viseletről elmondhatjuk, hogy az nem annyira a női szépség külsőleg is érvényre juttatására volt irányozva; a széles szoknyák, hosszú palástok épen nem tüntették elő az egyes testidomokat. Azt mondja Apor [2]), hogy »nem volt akkor ránczban szedett egész mellyű ingek az asszonyoknak, hanem az ingek elől meg volt hasítva, annak kötője volt, s úgy kötötték meg az nyakoknál, mert akkor épen az nyakokig volt fel az ingek, nem bocsátották úgy zsibvásárra az cs .... t.«

Előnyére a régi viseletnek elmondhatjuk, hogy bár a roccoco-ízlés befolyása aestheticai tekintetben nem is vált az egyes öltözet-darabok előnyére s azok bizonyos esetlen, ízetlen benyomást tesznek; de a kelmék értéke, díszítés becse s mindezek mellett az Apormondta illemes magatartás, a később bekövetkezett sülyedéshez képest elég kedvező állapotot tüntetnek föl.

Hátra van még a fejedelmi udvar két tényezőjéről emlékezni meg: a fejedelem anyagi és szellemi időtöltéséről.

Apafi Mihály nagy sportkedvelő volt. A vadászatot »szerette s gyakorlotta ifjúságában.« [3]) Udvarában nagy szerepök volt a lovászoknak s peczéreknek.

A XVII. század második felében a lovakat illetőleg rendkívül nagy a ki- s bevitel. Oláh és Moldvaországból, Lengyelországból, Törökországból, a hódoltságból igen élénk a lókupeczkedés, melyet többnyire görögök űztek. Az oláh vajda ajándékai közt rendszerint mokány-lovak szerepelnek, nemkülönben

[1]) Gúnyvers 1676-ból. A szegény kevély asszonyokról, és udvari pippes leányokrúl. Közli *Torma Károly*. Kolozsvári nagy naptár 1866. 117. l.

[2]) I. m. 342. l.

[3]) Cserei i. m. 196. l.

Digitized by Google

a szultán is évenként öt hat lovat küld ajándékba. Az erdélyi lovat kitartónak, sebesvágtatásúnak mondják az akkori források. Az a faj, melyet manapság »erdélyi ló«-nak nevezünk, határozottan keresztezése az alföldi, a kis oláh mokány, a török s a szikár lengyel lovaknak. Nagy előnyére volt a lótenyésztésnek az a gond, melylyel Apafi méntelepei iránt viseltetett. Öt fejedelmi ménes volt Erdélyben: a *balásfalvi*, a *katolnai*, a *kománai*, *radnóti* s a *porumbáki*, a részekben: a m.-szigeti. *Désy* Lajos ménesmester ügyelt rájok. A fejedelem gyakran adott el valamelyik telepről egyes lovakat, részint egyes főuraknak részint kupeczeknek; majd kénesőn török s lengyel lovakat cserél be.

A lovak ára 50—250 tallér közt váltakozik. Az állományra nézve megjegyezhetjük, hogy 1680-ban Szigeten 39 ló volt; Balásfalván 1687-ben 126 ló, és pedig:

Kancza ló: 64, ezek közt *fejér, vércse szürke, babos, fekete, fakó, szeghódos, pej, barna, zsuffa aranyszörü. Gyermekdedebb* ló 38 volt: másod, harmadfű kanczák, s 5: fakó, szürke, barna, pej-csődör, ezenfelül egres, piros, sárga, barna stb. színü 24 csikó, vagyis gyermekló.

Szekeres lova Fehérvárt 32 volt, túlnyomóan deresek s fakók. Lovászmester itt Ráskai volt, ki azonfelül még 17, úgynevezett extralovat őrzött, ezek közt volt: egy *moldvai* pej, egy *görög* pej, a többi, katonai telepekről került oda.

Napjában két etetés volt; két-két hátas ló egy véka (a mainál jóval nagyobb) zabot, két-két szekeres három vékát kapott.

Erdélyben a lovászat terén mondhatni, hogy a török befolyás érvényesült. Átalában is mondhatjuk, hogy a XVI. s XVII. században az európai szokásokba sok törökös fogás férkőzött.

A tüzi fegyverek tökélyesbülésében nekik nagy részük van, s a kitünően organisált spáhi-lovasok, telivér keleti lovaikkal, nemcsak hadi tekintetben éreztették hatásukat, hanem a hazai lótenyésztésre sem maradtak befolyás nélkül.

Nyerget; négyfélét említenek a regestrumok: *magyar, török, tatár* s *angol* nyerget. A magyar nyereg kis módosítással ugyanaz, melyet lovasságunk, mai nap is »magyar nyereg« (Ungarischer Sattel) elnevezés alatt ismer, fa-nyeregalap bőrrel bo-

Digitized by Google

rítva, oldalt a két kápa. A *török* nyergek — jó részben török ajándék — drágán ki vannak czifrázva s aranyozva, bársonynyal borítva. Erdélyben is készítettek azonban, kivált ünnepélyes menetekre ily nyergeket. Megjegyezzük, hogy a török-nyereg egy faját, melynek párkánya csinos csontozattal volt szegélyezve, *Murat* nyeregnek hívták; ez Murad szultánnak köszöni elnevezését. Rendkívül díszesek a czafragok (csábrág, Chavrace): kövesek, aranynyal ezüsttel hímzettek. A szerszámzat többi része is: a *fék*, a *kantár*, a *szügyelő*, az *orrozó*, a *kengyelek*, *sallangok*, a *farmatring* ízlésen, veres, sárga karmazsinból készültek, drága kövekkel borítottak. A kengyel, részint az úgynevezett katona-kengyel, részint a széles talpú török kengyel; a közönségeseket aczélból, a dísz-kengyeleket aranyból, ezüstből készítette az udvari ötvös. Kengyelvasai is széles talpú török formájúak voltak. Skofiummal bársonyra varrták őket: a kengyelek között 15 arany, 12 ezüst s számos vas kengely volt. Olvasóink közül bizonyára mindannyian ismerik a széles talapzatú török kengyelvasat. A XVII. században az efféle kengyelvas nagy elterjedésnek örvendett. A lábra nézve rendkívül kényelmesen esett, s azonfelül csatában bíztosan fel lehetett állni rajta.

A kantár aranyos volt, a zabola szinte, úgy a hosszúdad fék is, a lánczocska ezüstös. Ilyen öt volt.

A paripákhoz »veres bársonynyal borított ezüst-aranyas szegekkel megvert, ezüst aranyos kengyellel, csattokkal, pikkelyekkel, szíjvégekkel« ellátott két *tatár* nyereg volt. Ezekhez rósás, félholdas kantárok, szügyelők, angol testszinű heveredek illettek. Heveder különben vagy 12 volt tartalékban.

Istállója mellett külön kutya-falkát tartott. Voltak *agarai*, *vizslái* s *kopói*. Külön agárhordozói voltak s peczérei. A főpeczérnek falkanagy volt a neve. Az agarak száma 129, a vizsláké 53 s a kopóké 83 volt. Kár, hogy az adatok az ebek fajtájáról nem szolgáltatnak bővebb tudósítást. Az agarak nagy száma azt bizonyítja, hogy az agarászat, a sportnak e most is kedvelt neme, akkoriban is nagyban űzetett. Legkülönb fajtája az agárnak a *palotás* agár. A peczérek különben elég jól díjaztattak; egy-egynek 12 frt conventiója s teljes ellátása volt, s külön heti pénze is volt. A vadászat elterjedéséről különben számos adat tanuskodik.

Digitized by Google

Érdekes az is, amit Cserei beszél, hogy apja Bethlen Gergelyel két agár miatt veszett össze. [1]) Béldi Pál »Körtövély« nevű vizslájáról meg azt mondja, hogy ura halála után egy hétig mindig ordított, hozzátévén »sok kutyában több hívség van, mint sok gonosz emberben.« [2]) A lőfegyverrel is nagyban vadásztak már Erdélyben: az erdélyi hadseregben igen nevezetes szerepet játszottak az úgynevezett puskások. Forrásunk is több helyt említi: »urunk vadász muskétái.«

Hogy számos vadat ejthettek el, azt bizonyítják a konyhai számadások, hol 5—600 nyúl, 80—100 őz, 50 szarvas, 13 medve s több apróbb vad szerepel.

A vad állományról röviden azt mondhatjuk, hogy *vadmacska* (Fogaras), *róka* (vadászhálóval), *medve* (havasi), *nyestek,* sőt a *hiúz, nyúl, őz, szarvas* fordúlnak elő leggyakrabban a vad-lajstromokban; ezeket puskával is, de leginkább hajtással agárral lóháton vadászták. [3]) Apor azt mondja, hogy nem kínozták a vadat, ha kinek golyója nem sebezte a vadat, futni engedték s nem írtották erővel. [4]) A szárnyasokat tőrökkel, madarászhálóval fogják, nevezetesen *foglyokat, császár-madarakat, vad pávát, fürjet.*

Pisztráng és *legényhal,* Bocskórúl került a fejedelmi asztalra.

Az akkor divatozott fegyverzet állapotára következő adatokból alkothatunk képet.

A *kard*nak három fajtája van használatban: a *magyar, török* s az *oláh* czápás (czápabőr-tokos) kard. A fejedelmi díszkardok pengéje jobbára dömöczki (damascén); maroklata zománczos. A díszmeneteknél viselt fejedelmi kardon 61 ⌗ volt az aranyozás. A török maroklat rendszerint drága kövekkel van kirakva, egyes példányok alakos (oroszlány, vadmacska, madár) maroklatúak. A kardhüvely bársonyos, türkizes vagy egyéb kö-

[1]) I. m. 118. l.

[2]) I. m. 111—112. l.

[3]) Jellemző Gyöngyösinek Kemény vadászatáról írott költői, de hü rajza.

[4]) I. m. 365. l.

Digitized by Google

ves. A fegyvertárban nehány díszpallos is helyet foglalt, melynek aranyos maroklatát dícsérik jegyzékeink.

A fejedelem pompás fegyverzete állott: fentemlített szép kardjából, bársonynyal béllelt pánczéling [1]) volt rajta, karvasai ezüstösek, megygyszínű bársonynyal béllelt, ékes kövekkel megrakott ezüst pais volt a védje, sisakján aranyoroszlány ragyogott, a karmazsin kantárt ezüstös víkeztyű markolta. Ami a pompás fellépést, a drága lovakat, az értékes fegyvereket illeti, a XVII. század magyar főurai első sorban állanak. Lipót udvarában ők a hangadók: *Eszterházyt, Nádasdyt, Zrínyit* kíséretével az udvar, a nép, sőt az egész nyugat Európa bámúlja.[2]) A kard mellett említik a magyar (egyenes, kereszt alakú) s török (görbe) maroklatú *hegyes* tőrt, a magyar huszárságnak e rettentő fegyverét, egy neme a handzsárnak, rendesen kétélűek; a fejedelmi darabok tokja bársonyos s drágaköves.

Divatban vannak még az olasz s franczia tőrök is, de nem átalában. Nehány remek csákány (füles csákány, ébenfa nyelű, ezüst balta s hátúl fokkal) is említést érdemel.

A lőfegyverek közül a puskák s a pisztolyok (pistola) minden akkor használatos neme képviselve van. Használtak úgynevezett *vágott* puskákat (stucz), franczia készítmény. Divatban van a *karabin*, a *muskéta*; csövük aranyozott, agyuk csonttal, gyöngyházzal kirakott, rajtok a fejedelem czímere, a fa: fekete ébenfa, vagy diófa. A cselédség, paraszt, veres agyú puskát használ. Tokuk díszes. A fogarasi bolt (tárház) 126 ily díszes puskát foglalt magában. A pistolyok, melyek párja 60 forinttól 1 frtig van képviselve, jobbára úgynevezett *kerekes* pisztolyok,[3]) sok köztük a franczia mű, nehány terczrol német készítmény.

Az *ágyúkra* nézve nevezetes, hogy a fogarasi várban őrzött 35 drb 30 ℔-os [4]) ágyú megannyi Erdélyben a hunyadi hámo-

---

[1]) Egy pánczélinge a bécsi arsenal fegyvertárában, *Arch.* Ért. 1869/70. 223. l.

[2]) *Vehse:* Geschichte des österr. Hofes, V. 1852. Hamburg 92. 127. és Esterházy inventariuma 1697-ből, kincstári levéltár: lymbus.

[3]) A n. múzeumban több példány van.

[4]) A régi font ilyetén rövid megjelölései ℔, a Libra contractiójából származik: Lb= ℔ =℔.

Digitized by Google

rokban, s a szászföldön szász mesterek által öntetett, minő pl. *Maurer* János uram ő kegyelme is.

A fejedelmi várakban volt nehány dísz-ágyú is: a fejedelem czímerével 5—36 𝔉-osak, nehányon alakok is voltak, kettőn az 1677-iki évszám. Egy 36 𝔉-os faltörő ágyún delphin volt, meglehet, hogy franczia ajándék.

Az erdélyi fegyvergyártás akkori virágzó állapotáról különben fényesen tanuskodik az az élénk tevékenység, melyet kivált a szász puskamives, kard, fegyvergyártók ez idétt kifejtettek.[1])

Rajzunk nem volna teljes — bár igényt rá így sem tart — ha a fejedelmi udvar szellemi életét nem érintenők. Nem szándékunk Erdély akkori irodalmi életét jellemezni. Az a *részletes* monographiának feladata, mire jeles vezérfonalaink már is vannak. Azon tünetek felsorolását kisértjük meg, melyeket számadási könyvünk s főkútforrásaink nyújtanak.

Apafi Mihály, »ki papnak lett volna alkalmatosabb«[2]) mondhatni literatus ember volt, s élénk részt vett az 1673-ki radnóthi zsinaton, a Coccejanismus ellen folytatott elkeseredett vitában. [3]) E vitára leginkább udvari papja Tofeus Mihály ingerelte. Tofeus valóságos Jeremiása Erdélynek, kimondja, hogy »a magyar nemzet addig akarja a szabadságot keresni, mint a tevc, a ki elmenvén Jupiterhez, szarvat kér magának, azt sem adnak, sőt mind a két fülét elvágják,« predikál az udvar istentelenségei a tanácsurak gonoszsága ellen »olyan daraboson, hogy felállott az emberek haja belé.«[4]) Predikációit a fejedelemasszony nehány gyorsan iró deákkal titkon a templomban iratta le; ezeket ő revideálván, így jelentek meg a »zsoltárok resolutiói.« Ilyen volt a későbbi udvari pap Magyari József is, Tofeusnak veje.

Apafi tudományszeretetét igazolja elég becses könyvtára is, melynek meglehetős részét az 1714-iki becslés jegyezte föl.[5]

---

[1]) Ld. bővebbena szász »Archiv« közleményeit.

[2]) Cserei i. m. 195. l.

[3]) Ld. bővebben *Szilágyi* Sándor: Erdélyország története 1866 II. 430—435 s Erdély irodalomtörténete a Bud. Szemlében.

[4]) Cserei i. m. 163.

[5]) Erd. kincs. lt. 9 csomó 1. sz.

Digitized by Google

Legjava s legtöbb a hittudományi irodalom. 29 munkát említ jegyzékünk. Itt vannak: *Posaházi* kathechisatiója, *Medgyesi* Pál praxis pietatisa gyönyörű fekete bőrkötésben, egyik tábláján Petki János czimere, másikán ez a jelmondat: »spe vivo, spe moriar«, megvan Pázmány »Kalauza,« a tridenti zsinat végzései, Vécsei Istvántól Bochardus Sámuel: »de animalibus sacrae scripturae« című munkájának kivonata, melyet ez a fejedelemnek ajánlott[1]), továbbá a külföldi protestans theologia akkori irodalma. Ezen kívül 16 bibliája volt[2]), megannyi a leggyönyörűbb aranyos kötésben, a Károlyi biblia amsterdami kiadása 3 példányban is, »compactura fibulis argento figuratis ornata« ugyancsak megvan ennek 1661 váradi kiadása is. [3])

A történeti munkák közül (20) megemlíthetjük *Bonfiniusnak* Zsámboki féle kiadását, *Istvánfi* és *Révay* Péter (1659) munkáit. A philosophia (12) Erasmus, Scotius munkáival van főleg képviselve.

A földrajzi és orvosi szak 34 munkát mutat föl, köztök a jeles *De Wit*-féle térképeket, d'*Abbeville*, s *Merkator* munkálatait, megvan Ortelius »Theatruma« is, melyet 25 frtra becsültek.

A tíz szótár közül megemlítjük a Comoenius négynyelvű szótárát (latin-német-magyar-olasz), a Calepinusét, egy latin-német-lengyel-görög, egy zsidó s Szenczi Molnár 1621-ki lexiconját.

A jog- és államtudományi munkák (19) közt felsoroltatnak: a veres bőrbe kötött Approbatak és Compilatak, (Várad 1653.), *Verbőczy* 1572-iki kiadása, Hugo Grotius, Verulami Baco és Macchiavelli (Historiae florentinae 1659.) munkái.

Nehány heraldikai munka (Spender Fülöp 1680. Historia Insignium etc.) és több apróbb munka, melyek szám szerint so-

---

[1]) Uj Magyar Múzeum 1860. foly. II. 178. Kemény J. gr. közlése.

[2]) Az erdélyi kincstári levéltárnak az országos levéltárral egyesítése alkalmával 9 biblia és hittudományi mű, melyek az Apafiéi voltak, a M. Nemzeti Muzeum könyvtárába került. Könyveinek nagy része azonban a kolozsvári ref. collegiumban őriztetik.

[3]) Igen érdekes munka *Milton* Jánosnak a nagy britt költőnek ilyeténkép bevezetett műve: *Joannis Miltoni*, Angli, pro populo Anglicano defensio, contra Claudii Anonymi, alias Salmasy defensionem Regiam Londini Anno 1652. in 8-án .... 1. f. 20. Bővebb kutatásoknak talán sikerülend ez érdekes politikai vitának többi szálait is felderíteni.

Digitized by Google

roltatnak fel (229), megvoltak a classicusok is szép számmal: *Caesar, Cicero, Seneca, Tacitus, Annaeus, Florus, Ovidius, Virgilius, Livius, Curtius* díszkötésben s ezek közt egy *Corvina* is:

»*Catullus poeta, in pergamena manuscriptum ex libris Matthiae Regis Hungariae in 4-o*« (Ára nincs kitéve.)

E Corvina jelenleg Bécsben őriztetik.

Az összes registrált könyvek száma 358, nem teljes szám, de igy is bizonyítéka a fejedelem könyvszerető, tudományos hajlamainak.

Igen érdekes képet nyújt a fejedelmi iroda szükségleteinek kimutatása is.

Az erdélyi papírgyártás első nyomai 1546-ig érnek föl. Brassóban 1546-ban volt az első papírmalom a lengyel *Hanes* alatt.[1]) Élénk lendületet vett az Honter tevékenysége által. Később Kolosvártt, Gyula-Fehérvárt, Monostoron is gyártottak papírost.

Apafi uralkodása kezdetén nagyon szűkében volt a papírnak, 1662-ben Lugosival Brassóból két ízben is papírt kéret.[2])

Később azonban a görgényi és dévai papírgyárak mindinkább fedezték a szükségletet, havonként 10—15 köteget küldtek be az udvarba. Három fajtát állítottak elő: közönségeset, leveles és aranyszegélyű papirost; az utóbbiakra írták rendesen az articulusokat is. Többször azonban bécsi és franczia köteg-papiros is került az udvarba. Hártya mindig készletben volt. A tollakat Balásfalván metszették; 75 ludtoll volt egy-egy kötegben. A kalamáris a fejedelem asztalán csinos czímeres ébenfából készült, porozó-tartóul kagylókat használtak.

A papírgyártásra nézve nagyérdekkel bír a vízjegyek ismerete. Fontossága van a kelet meghatározásoknál, ipartörténeti szempontból is van becsök. Eddigelé legtöbb vízjegyet gyűjtött *Gervay* Nándor, a kincstári levéltár nyug. igazgatója, mely gyűj-

---

[1]) Becses közlés e tekintetben a gr. Kemény Józsefé a Kurz »Magazin«-jában 1844-ben: »Die ältesten Papiermülen des Auslandes Ungarns und Siebenbürgens stb.« 134—162 ll. Víznyomatokkal.

[2]) Trauschenfels Eugen: Vor Zweihundert Jahren. Bilder aus dem Kronstädter Leben. 1875. 5 ll.

Digitized by Google

temény legnagyobb részt a múzeumba került. *Myskovszky* Viktor is közölt több példányt s a műeml. biz. be is küldte.[1]) *Lehoczky* Tivadar és *Szalay* Ágost is gyűjtöttek ez irányban. Az erdélyiekre nézve Kemény adott ki nehány szép nyomatot. Pótlólag ezekhez mi is járulunk 8 darabbal, melyeket a tárgyalt kor okleveleiről másoltunk le.

K.-Monostor 1635.

N.-Szeben 1664.

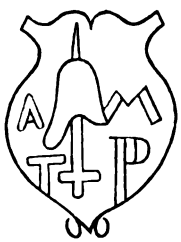

Gy.-Fehérvár 1665.

N.-Szeben 1672.

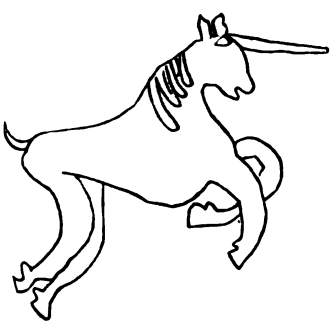

1683—85. Munkácsi vizjegy.

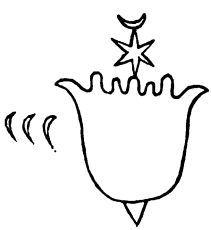

éva 1685.

Görgény 1686.

Ismeretlen 1690.

A könyv-nyomtatásra nézve egy adatunk van, hogy az »udvari könyvnyomtató« egy ízben 60 tallért kap.

*

[1]) Arch. Ért. V. 8—10 l.

Digitized by Google

Apafi Mihály 1690 apr. 15-én meghalt. Testét az almakereki családi sírbolt fogadta be. Befogadta testét annak a fejedelemnek, kiről kortársak [1]) azt mondják, hogy »nem mene egy fejedelem alatt is annyi sok istentelenség véghez Erdélyben.« S mégis bizonyos sajnálattal látjuk eldődeihez költözni utolsó képviselőjét — hisz II. Apafi Mihályt nem nevezhetjük tényleges fejdelemnek — azon iránynak, mely ha tartósat nem is alkotott, de a nemzetlét egy főtenyezőjét: a nemzetiséget conserválta.

Az erdélyi udvar őrhelye volt a magyar életnek. Míg Magyarországban egyes főurak tűzhelyeinél maradt fenn a nemzetiség, Erdélyben kifelé is ható s imponáló állást foglalt el ez. Elég ráutalnunk a moldva-oláh udvarokra: elég kimutatnunk azt a felsőbbséget, melyet ez mindenkor annak politikájára, sőt beléletére is gyakorolt. Ott a lengyel udvar, mely mellett az erdélyi a Báthoryak óta, mint egyenrangú fél áll a keleten.

Míg Bécsben a spanyol feszes etiquettet uralja a császárkirályi udvar, s csak nagy lassan küzd meg vele a XIV. Lajos terjesztette franczia befolyás: Erdély tisztán őrzi meg a magyar szokásokat. S ha mint politikai szükség az események okozatos fejlődésében meg is szünt, s kellett is, hogy megszünjék »*az mi megmaradásunkra*« [2]) sokat, igen sokat tett, s megfelelt önállósága alkotója, a genialis Fráter György intentióinak.

THALLÓCZY LAJOS.

---

[1]) Cserei i. m. 196. l.

[2]) Az országgyülési articulusok bekezdésében.

Digitized by Google

MILLENARIUM.

VAGYIS A

MAGYAR ÁLLAMISÁG EZERÉVES FORDULÓJÁRA

884-TŐL 1884-IG.

ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY.

A magyarok már 884-ben a Közép-Dunánál táboroznak és az új hazát békésen megszállják.

Árpád népe a besenyők által Etelközből Constantin szerint majd a megsemmisülésig kemény harczokban kiszoríttatván, új hazát indúlt keresni. Az irány, melyet ily válságokban már harmadszor követett a magyar nép, a nyugot felé mutatott. Bizonyos, hogy Európának nyugoti vidékei, a mindent letipró népvándorlások s irtó háborúk által néptelenebbek s pusztábbak, következőleg új telepedők fogadására alkalmasabbak valának, mint az akkor már vajudásnak indúlt keletiebb tatár-mongol elődök tájékai. Tegyük szemeink elé Amerikát, s előttünk fog állani az akkori települési könnyűség képe, hol az indiánok szerepét az apró törzsökökre szakadozott s többnyire vezérfej nélkül, télen-nyáron barangoló népecskék játszák, melyek egy nagyobb rendezett had közeledtével félreállanak, vagy meghódolnak.

A költözésre e kedvező körülményeket a magyarok jól ismerték, mert hiszen már Hinkmár szerint 862-ben Európa belsejében körülnéztek. Új hazát tehát e szemle után kitűzve, már 884-ben vezérükkel Árpáddal a Közép-Dunához jutottak. Ezt eddig sem bel- sem külföldi történetirók közül kívülem senki sem hozván fel, azon kötelesség háramlik reám: hogy ezen történelmi új állítást kellőleg bebizonyítsam. Fő kútforrásom, de nem egyedüli, melyre állításomat építem, az úgynevezett »Pannonica Legenda.« Lesznek, kiket ezen szó olvasására elfog az ámulat, a

Digitized by Google

Legendák elleni általános történelmi gyanu miatt. Reménylem, hogy sikerülni fog őket megnyugtatnom.

Az idézett Pannonica Legenda eredetileg a X. században görög nyelven volt írva, a morva-szlávok apostolainak, Szent-Methód és Cyrillnak életükről. Fordíttatott bizonytalan időben és bizonytalan szerző által ó-orosz nyelvre, melynek szövegét Safarik tette közzé, de Miklosich F., a szláv irodalom tanára a bécsi egyetemen azt Dümmler használatára latinra átfordítá, ez pedig hitelességére vonatkozó jegyzetekkel, az osztrák kútforrások folyóiratában kiadá. [1]) Később Miklosich saját neve alatt bocsátá közre úgy az orosz, mint latin szöveget. [2]) Reá vonatkozó commentárok és kritikák nyomán menve, előbb Dümmler érveit ezen Legenda hitelessége mellett fogom előadni. Nagy súlyt fektet ezen író tartalmának egyszerűségére, mely minden sallangok nélkül, a tények meztelen elmondásával elégszik meg. Ezen tények nagy részben más kútforrások tudósításaival is összehangzanak, részben pedig olyak, melyek másutt nincsenek ugyan feljegyezve, de az itészet szigorát kiállják. Ezen Legenda sem csodákat, sem lehetetlen dolgokat nem tartalmaz, s e tekintetben is történelmi hitelessége nincsen compromittálva. Nem foglalkozik írója a nép ajkán eltorzított hagyományokkal, sem analog művekből elkölcsönzött plagiumokkal. Legkevesbé pedig, mit az orosz fordítás miatt a scepticusok gyanítanak, alkalmazható Oroszországra, orosz térítőkre vagy bármi orosz érdekekre. Ennél fogva nem is gondolható oly czél vagy irány, mely miatt élő halandó azt koholta volna. Alaposan feltehető tehát, hogy annak szerzője Szent-Methodiusnak Pannoniában létekor oly hű tanítványa volt, ki mesterétől görögül tanulván, a szent pap halála után életét azon nyelven az utókor számára megírta.

Ezen nézeteket magukévá tették és a Legenda eredetisége és hitelessége mellett nyilatkoztak más jeles szlavophil tudósok is, például Dudik, Jirecsek, Miklosics, Wattenbach s mások. [3])

---

[1]) Archiv für Kunde Oester. Gesch. Quellen XIII. B. I. Hist. 145—199.

[2]) Vita S. Methodii Russico-Slovenice et Latine edidit Fr. Miklosich. Windobonae 1870.

[3]) »Was nun die Glaubwürdigkeit der verschiedenen Legenden

Digitized by Google

Ellenben dr. Ginzel az egyházi történet és jog tanára s az ellenzék legjelesebb szóvivője, ezen Legendát valamely schismaticus görög pap művének lenni állítja, ki azt oly színbe öltöztette, mintha szent Methódnak egykorúja lett volna, s ki, habár néhány igaz adatot felhasznált, de szintén valótlanságokat is kevert amazok közé. De Ginzel érvei ki nem állják a részrehajlatlan kritika szigorát. Mert az, ha meg is engedjük, hogy schismaticus görög pap műve a Legenda, annak hitelességéből mit sem von le. Az adatok valótlanságát is félszegen részletezi a szerző. De a mi Ginzel érveit leginkább megfosztja erejüktől, az, hogy ő maga, kifogyván argumentumaiból, vagy a gyengék hiányát pótolni kivánván, nagyon sok helyen, (mintegy tizennégyet olvastam,[1]) a Pannonica Legenda bizonyító szövegéhez folyamodik. Mi arra vezeti a részrehajlatlan figyelőt, hogy ott személyes ellenzéki érdekek is szerepet játszanak.

A Pannonica Legenda hitelességét különösen két pontban fogom, — Ginzel kisszerű akadékoskodásaival szemben, — kiemelni. Egyik pont az, hol a Legenda azt mondja, hogy Methód apostoli működése folytán Morvaországban az isteni tudomány nagyon növekedett és a borotvált fejűek megszaporodtak. »Ab isto tempore coepit doctrina Dei valde crescere et tonsi multiplicari in omnibus civitatibus et pagani credere in verum Deum.« Ezen szó: »borotvált fejűek,« — »tonsi«, csak olyan szerzőnek a tollából folyhatott, ki a IX-ik század végén Morvaországban a »Missió« menetére és eredményeire, tehát sz. Methód térítési működésére figyelmezett és abba be volt kellőleg avatva. Mert azon »tonsi« kifejezés a morva-szlávoknak a pogány magyaroktól eltanult azon szokására vonatkozik, mely szerint a pogányságból a keresztény hitre térők fejeiket, csak egy üstököt hagyva, leborotváltatták. Ginzel ez alkalommal ilyen hódoló vallomást tesz: »hogy ebben, úgymond, a Pannonica Legenda jól volt értesítve, bizonyítják a bajor püspökök panaszfeliratukban, melyet VIII. János pápához 900-ban küldöttek ily tartalommal: »ipsi (a morvákról van szó) Ungarorum non modicam multitudinem ad se

anbelangt, so steht mir die pannonische oben an. Dudik Mährens Allgem. Gesch. I. B. 154. — Const. Jos. Jirecek Geschichte der Bulgaren. Prag 1876. 152. F. Miklosich Windob. 1847. Vita S. Clem. Eppi Bulgar, Wattenbach Beiträge zur Gesch. der christ. Kirche in Mähren. Wien 1849.

Digitized by Google

sumpserunt, et more eorum capita suorum pseudochristianorum penitus detonderunt. [1])

A másik pontban Ginzel még inkább meggyónja tévedését, melyet a Pannonica Legenda hitelessége ellen elkövetett. Method halálát sem az általa nagyrabecsült »Italica Legendából«, sem más kútforrásokból nem tudta volna meghatározni, ha a Pannonicából nem kölcsönöz adatokat. Csak ennek nyomán képes vala kimondani, hogy szent Method 885-ki april 6-án halálozott meg. Ezen alkalomból a Pannonica L. hitelességének így hódol: »Semmi oly bizonyos az egyházban, mint a szent emberek halála napja, mert ezen napon emlékezetük évenként egyházilag megünnepeltetik .... Habár pedig az egyház eseményeinek évei nem oly bizonyosak, mint azok napja, mégis a Pannonica L. tanúsága, hogy sz. Methód az Indictio harmadik esztendejében halt meg légyen, nagyon hihető, mert belső okok olyanná teszik. A harmadik Indictio a 855, 870. és 885. évekre esik. A két első nem jöhet számba, tehát csak a 885. év lehet sz. Methód halála ideje. Virág vasárnap napján utóljára lépett sz. Methód a szószékre, így folytatja a Pannonica L. szerzője előadását, megáldá a fejedelmet, az egész népet, elbucsúzott tanítványaitól és harmad napra, april 6-ik napján, Indictió harmadikán, a világ teremtésének hat ezer háromszáz kilenczven harmadik évében elszenderedett.« Ez Ginzel vallomása. Tudva van, hogy ezen év a Kr. u. 885. évvel, egy. Ginzel ezen fölül a Pannonicának hiteles voltát következő szavakkal pecsételte meg: »ezen, már magában hiteles előadása a Pannonica Legendának, még a történetek által is igazolva van.« [2]) ki várta volna a hipocritikus Ginzeltől ezen vallomást, és zárszóképen még a következő nyilatkozatot: hogy a haldokló szent Methód Gorazd tanítványát ajánlá utódjának ezen szavakkal: ő hazátok szabad fia, jártas a latin nyelvben és igaz hivő, legyen az ő megválasztása az Istennek, nektek és nekem kedves, s midőn, mond Ginzel, a Pannonica L. sz. Methódnak a szájába ezeket adta, *csalhatatlanúl* — unfehlbar —

[1]) Ginzel u. o. 89.

[2]) Ginzel u. o. 91.

Digitized by Google

az igazit találta elő. [1]) Ime tehát a munka végén a kiengesztelődött kritikus tanár, még a csalhatatlanság tulajdonával is megajándékozá a Pannonica iróját, kit oly sokszor — még pedig lényeges kérdésekben, mint hiteles tudósítót fölhasznált vala.

Kútforrásunk biztosságáról ekkép meggyőződve, kiemeljük már most belőle a bennünket kiválókép illető passust, mely hű fordításban csekély lényegtelen stylaris különbséggel azonos értelmű. Igy hangzik tehát a Pannonica XVI. pontja: midőn a magyar király (magyarok királya) a Duna részeire jött volna, akarta őt (Methodiust) látni, s habár némelyek mondának és vélekedének, hogy Method baj nélkül nem fogna onnét távozni, még is hozzá ment. A király pedig, mint úrhoz illő, tisztességesen, ünnepélyesen s örömmel fogadta, s mikép ilyen férfiaknak egymással beszélni illedelmes, beszélt vala vele, (a király Methóddal) s megszeretvén, megcsókolá s nagy ajándékokkal magától elbocsátá, mondván neki: emlékezzél meg mindig rólam tisztelendő atya szent imáidban. [2]) Nevezetes a magyar költözés viszonyaira nézve a Pannonicának ezen szövege, mely Constantin császári tudósításával is az új haza keresését illetőleg tökéletesen megegyez s azt, miben eddig szűkölködött, a hitelesség adományával ellátja. Mielőtt azonban ezen közleménynek részleteit vizsgálat tárgyává tenném, fő czélom határozottan constatálni az időt, melyhez szent Methódnak a Dunához érkezett magyarok fejedelmével történt találkozása kötendő, mert a magyar nemzet államiságának ezeréves tartama is Európában attól fogva számíttatik.

Biztosan eljárandók, Methódnak életviszonyait a nyolczvanas években kell röviden átfutnunk, mert hogy a magyarok utolsó költözése előbbre nem tehető s ennél fogva Methódnak előbbi biographiája itt tekintetbe nem jöhet, úgy hiszem, senki sem fogja vitatni. A Pannonia és Moravia érsekévé kinevezett Method a német salzburgi és Szvatopluk pártjához tartozók által folyton zaklattatván s hamis hittanok terjesztésével a pápai széknél vádoltatván, VIII-ik János pápa őt az ellene emelt vádak

[1]) Ginzel u. o. 93. Lehetett-e schismaticus, ki így beszélteti sz. Methódot?

[2]) Archiv für Oest. Gesch. XIII. B. I. H. Ginzelnél. U. o függelékben 30. Miklosich Fr. Vita S. Methodii Windob. 1870.

Digitized by Google

miatt igazolandót 879-ben Rómába idéztette. A szent atya püspökökből álló zsinatot hívott össze s arra bizta Methód hittani megvizsgálását és a biráskodást. Ez a vádlott részére kedvezőleg ütött ki s érseksége megerősítésével végződött, mit a pápa 880-ki juniusban megírt Szvatoplugnak s őt a főpap védelmére utasítá. Midőn a vádoló párt árulkodását sükertelennek látná, más utat választott Methód üldözésére, a német párthoz tartozó Wichinget Methóddal szemközt nyitrai püspöknek neveztette ki Szvatoplug által, ki részére a pápai megerősítést is kieszközlé. Közben történt, a szlavophilek részérehajló állítása szerint, egy nagy hamisítás, melyet a párt érdekében Wiching elkövetett: az igazi pápai brevét oly tartalmú hamissal cserélvén fel, melyben az volt írva, hogy Methód ugyan igazhitűnek ismertetett, de esküvel kötelezte magát jövőre orthodox tanok tanítására, Wiching püspök pedig megbízaték felügyelni a pápai rendeletek Methód által leendő pontos megtartására. Minek az lett következése, hogy Wiching és a párt, Szvatoplug rokonszenvét is felhasználván Methód ellen mindennemű zaklatásokat magának megengedett. Mit midőn Methód a pápához irt jelentésében elpanaszla, 881-ki márt. 23-kán egy vigasztaló pápai választ nyert, melyben őt VIII. János kitanítá: hogy ő Wiching püspököt semmi felügyelettel meg nem bízta s hozzá semmi különös rendeletet nem küldött, azért csak folytassa, mint eddig, úgy ezen túl is az igaz vallás terjesztését s a szenvedett zaklatások ne szomorítsák, ígérvén, hogy ha megint Rómába jövend, a pápa mindkettejüket ki fogja hallgatni, s Wichinget a vádoló érseken elkövetett bántalmakért megfenyítendi. Vannak irók, kik valószínűnek tartják, hogy a pápa Wichinget csakugyan megidéztette a szent szék eleibe. De akkor nem maradhatott volna el Methód is, mert a martiusi pápai breve biztosítást nyujtott arra, hogy mind a vádló, mind a vádlott meg fognak a szent atya által hallgattatni. Máskép történt, mint számítva s tervezve volt, mert VIII. János röviden reá a következő 882-ki deczemberben a Rómában kiütött zavargások áldozatja lett. Martiusi emlitett brevéje mindazáltal azt eredményezte, hogy ugy Wichingnek mint Methódnak a pápa éltében készen kelle várakozni a római megidézésre s utazásra. Miből azon indokolt következtetés foly, hogy Methód a magyar fejedelem meg-

Digitized by Google

hívására a 882-ik év végéig nem utazhatott; de még a miatt sem volt azon 882. év alkalmas Methódnak ezen utazásra, mert a szomszéd bolgárok becsapván Svatoplug országára, majd pedig ennek hadai Pannonia vidékét pusztítván, oly veszedelmet terjesztettek, melyek alatt a háborgatott földön keresztül a magyar fejedelem táborába utazni nem mutatkozott tanácsosnak.

Method életének utolsó ideje még egy fontos s állandó helyhez kötött fáradságot igénylő ügy által volt elfoglalva, a szent írásnak görögből szláv nyelvre fordításával, mihez tanítványai közül kettőt, kik sebesen tudtak írni, alkalmaza s ezek segélyével martiustól, október 26-ig, vagyis Szent-Demeter napjáig minden szent könyvet, miket előbb testvérével Cyrillal nem készített el, görögből a szlávra lefordítá. Hogy pedig Method ezen működésének a 883. év lefolytán kelletett történnie s így ez idő alatt a magyar vezér látogatásában el nem járhatott, a mellett szól a Pannonicának 15-ik pontja, mely ezen fordítási foglalkozást Method életének végső időszakára tűzi, miután már biographiája részleteit is különösen papi ellenségeitől szenvedett utolsó üldözéseit is elsorolta volna. A szerencsésen befejezett munkára következett pihenőjét Methód Szent-Demeter tiszteletének paptársaival megünneplésére szánván, az őszi időszakra hajlott év utolját a magyar vezér látogatására annál kevésbé fordíthatta, minthogy Szvatoplug hadai Pannoniát még folyton dúlták s a szomszédságban táborozó magyarokhoz vezető utakat veszélyeztették; de Svatoplug oly viszonyok közt nem is engedhette volna meg országa érsekének oda az elmenetelt. Nem maradott tehát erre Methódnak más alkalmas ideje, mint a következő 884-ik év azon része, midőn már közte és Arnulf herczeg, illetőleg a frank birodalom közt a hadjáratok lecsillapodtak s a béke helyre állott. E föltevés mellett más érv is szól. Árpád népe csak rövidel előbb szállott utjában a közép Dunához. Világosan van ez kifejezve azon Legenda ezen szavaiban: »miután, úgy mond, a magyar király a dunai részekre jött volna, akarta látni Methódot.« A magyarok megszállását a Dunánál még azon oknál fogva is Methódnak utolsóelőtti, vagyis 884-ik évhez kell kötni, mert a Pannonica L. azt a szentirási könyvek fordítása utánra, vagyis 883. utánra teszi s azonnal reá következteti ezen zárszavakat:

Digitized by Google

»így, úgymond, mindent elintézvén s pályafutását befejezvén, méltán várhatta Istentől a jutalom koronáját s megjött a szenvedések és nagy munkálódás bérének ideje.« Végső végül, halála körülményeivel végződik a Legenda. [1]) Arra a Pannonica L. semmi adatot nem nyujt, hogy a magyar vezérhez való utazás a 885-ik év téli hónapjaira maradhatott; nemcsak az élte alkonyához közel álló s szenvedései által megtörődöttnek, nem volt volna téli utazás alkalmatos, hanem az sem valószínű, hogy Árpád s népe még a 884-ik év vége előtt a pihenő dunai állomást Pannoniának birtokba vételével váltván fel s talán az új haza rendezésével elfoglalva, Methód fogadásával bajlódni akart volna.

Helyén van itt megemlíteni a közép korban ilyetén utazásoknak nagy készültségű, sok költséggel, számos kisérettel s nem kis veszélyekkel járó voltát, melyekkel akkor előkelő személyeknek és követeknek egy országból másik országba utaztukban meg kellett küzdeni, kivált háborús időben s oly helyeken, milyenek voltak például az úgy nevezett »avarok és pannonok pusztaságai.« Fel kell tovább tenni, hogy Methód mint jámbor életü pap és fényes érseki méltósága mellett is hű alattvaló, a magyar vezér meghívását a dunai táborba fejedelmi urának Szvatoplugnak, kit az első sorban érdekelt, bejelenteni és arra engedélyt, de a szükséges készületet is kérni nem mulasztá el. Fel kell azt is tenni, hogy a vagyonosság és hősiség hírében álló morva fejedelem nemcsak az engedelmet megadta, hanem maga és érseke tekintélyét emelendő, fényes kíséretet is adott melléje, de sőt valószínűleg, mikép fenn érintettük, követségi megbízással is látta el Methódot, mint egykor a görög császár (I. Bazilius) Gabriel szerzetest küldé vala a bessenyő ügyben a magyarokhoz. Az ilyen utazás azon időben karaváni természetű lévén, nagy számu fegyveres nép s szolgák kíséretében ment végbe, hogy ez az utazónak és küldöttnek fényét is emelje, biztosságára is szolgáljon, de az élelmi szerek és elmaradhatlan ajándékok őrzéséről is volt azzal gondoskodva. Már ez a kor jól értett az ünnepélyes fogadáshoz, mely kitűnő lakmározással, ölelkezéssel, csókolódzással és ajándékok kölcsönös adásával volt fűszerezve. Alkalmazva eze-

[1]) A megelőző 50. *) jegy alatti kútforrások.

Digitized by Google

ket Methódra, szóljunk tüzetesebben a találkozás eseményéről. Azt talán nem szükséges megvitatni, mert magától értetődik, hogy azon fejedelem, ki Methódot magához meghívta, Arpád volt, mert hiszen őt választották meg fejükké a magyarok még Etelközben, mielőtt onnét a besenyők által kizavarva, új haza keresésére indulának. Annál szövevényesebb azon kérdés megfejtése: mi czélja volt Árpádnak ezen meghívással, pogánynak a keresztény pappal? Tudva van, hogy ezen időre esnek azon térítési mozgalmak, melyek a magyarokkal akkor szomszédos népek közt lábra kaptak, melyek annál kevésbé maradhattak ismeretlenek a magyarok előtt, mert a velök szövetséges kozároknál történt a térítési kisérlet, sőt a térítő Constantin-Cyrill (úgy testvére Methód is,) fel valának a magyarok által tartóztatva chersoni utjokban, meg volt e szerint köztük az ismeretség már a régibb hazában is. Tudtak a magyarok a dunai bolgároknál, valamint a morva-szlávok közt is ekkor folyamatba hozott keresztényi térítésekről is: mind annyi érintkezések és alkalmak Árpád népe részéről gondolkodni és foglalkozni oly tárgyról, mely elől kitérni nem lehetett. Mit kell annál fogva a magyar fejedelem czéljául feltenni mást, mint az elől, hátul s körül forrongásba hozott hittérítési tárgyat? Dümmler s utána mások is [1]) így magyarázták magoknak a Pannonica ezen tudósítását s mi sem tehetünk egyebet. Sajnos, hogy a Legenda hallgat az értekezés folyamáról, talán röstelvén a sükertelen térétgetési eredményt megírni. Mindazáltal az értekezletet nyomban követő két esemény feltárják a Legenda által elhallgatott titkot: egyike volt a térítés meghiúsulása, másika a Szvatoplug országa felé indúlás. — A Legenda, meddősége mellett is azonban igen érdekes felvilágosítást ád az Árpád és népe némely eddig ismeretlen viszonyairól. De szóljunk előbb a fogadásról. Erről elég sokat és elég értelmesen jelent a Legenda. A fogadás ugyanis Árpád részéről, kit hatalma nagyságánál fogva királynak czímez az író, szívélyes, bizodalmas és ünnepélyes volt. Ezen ünnepélyességet azon kor szokásaihoz képest a fő személy és kísérete ellátásában,

[1]) Dümmler Gesch. des Ostfränkischen Reichs. II. B. 440. — Jireček Entstehen Christl. Reiche. Wien 1865. 209.

Digitized by Google

bőséges lakmározásban, ajándékok kölcsönös kiosztásában és csókolódzásban kell feltenni. Vannak írók, kik kivált ezen utolsót a barbár népek durva erkölcseivel öszhangzásba hozni nem akarták. Megnyugtatásukra a keleti népek abbeli szokásairól csalhatatlan adatokkal fogok szolgálni. Ilyenek: mikor a VII-ik században a kozár sereg Heraclius császárral, kit a persák elleni háborúban negyven ezernyi haddal segített, személyesen összejött, a kozár hadvezér a sereg szemeláttára a császár nyakába borúlt s őt csókjaival elhalmozá, maga a nagy kozár sereg pedig hódoló tisztelete jeléül a földre veté magát. [1]) Egy másik ilyetén keleti tisztelkedést a görög Priscus, mint szemtanú s tagja azon követségnek, melyet a byzanti császár Attilához menesztett, így írt le: Rekka, Atilla neje, ki a háztartást gondozá, meghívá a követséget vacsorára. Megjelentünk s őt (Rekkát) sok scytha vagyis hun nagyokkal környezve találván, megbecsültetésében részesülénk. Édesen és vigan fűszerezett társalgással s nagyszerű lakmározással fogadott bennünket. A jelenlevők közűl mindenik felkelvén, scytha nyájassággal poharat ada kezünkbe, s azt, a ki ivott, megölelé s megcsókolá.« [2]) Még egy közelebbi példát közöl maga a Pannonica is a 13-ik pontban, Methódnak egy találkozásáról a görög császárral, ki más nem lehetett I. Baziliusnál. (867—886.) Ez hihetőleg Pannoniához valamely közeli táborozása alkalmával Methódot magához hívatá, őt jól ismerve Mihály császár udvarából, sőt kit ő, mint mindenes minisztere Mihálynak, küldött vala Constantin-Cyrill testvérével a keresztelkedni kivánkozó morvákhoz. Bazilius Methódot magához hívatván, a Legenda szerint tisztelettel s örömmel fogadá, kérelmeit teljesíté, bőven megajándékozá és megcsókolván, székhelyére visszabocsátá. Tehát a Pannonica semmi rendkívűli s hihetlen dolgot nem beszél, midőn Árpád által Methódot megcsókoltatja. Vajjon a búcsúzás alkalmával a fejedelem Methód imáiba ajánlotta-e magát, avagy csak, mi hihetőbb, jó emlékezetébe, s az életíró ebből gyártotta a Legenda-féle frazist, nem tűzöm-fűzöm. A Pannonica hallgatása Methód térítési eredmé-

[1]) Pray Ann. Vet. 246.
[2]) Pray Annal. Vet. 136.

Digitized by Google

nyéről, annak sükeretlenségére mutat ugyan; de mégis nagy nyereség volt, a mennyiben a most érintkezők közt kifejlett bizodalmas viszony a térítési kisérlet folytatására a tért egyengeté. De Methódnak, nem sokára bekövetkezett halála a biztos kilátást meghiusítá.

Íme eddig van az új kútforrás, mely Magyarország állami alapítása idejét tudomásunkra hozza. Fontos kérdés ez a mi történelmünkben, ma még fontosabb mint előbb, mert attól kezdve jó számításba a magyar államiság ezeréves fordulója. Vele jár szövetségben összhangzásba hozatala a honkeresés és foglalás minden mozzanatainak, melyek eddig egymással ellenkezésben állottak. Ismerem e feladás megoldásának nehezségét, de elodázhatlan szükségét is, s azért a jó eredmény hitében a kisérlethez hozzá fogok.

Első, mit eltérve az eddigi némaságtól, ki kell jelentenem, az, hogy Árpád népe, mielőtt a Közép-Duna mellékéről beljebb nyugotnak mozdúlt volna, a költözködő népek szokását követve, azon földterületet, melyen letelepedni óhajtott, az illető hatalomtól felkérte. Fennebb láttuk, hogy Atilla büszke fia Dengizich s az elbizakodott avarok kágánja is a görög császártól lakföldért kérelmeztek; ugyan azt tevék a hatalmas góthok, herulok, gepidák, longobardok, horvátok és szerbek is. Azon kérelem azonban inkább csak névleg volt az, s oly népszokás, melynek takarója alatt néha komoly czél, de néha követelés is lappangott. Nem támaszkodom Anonymus tanúságára, az uj haza földének felkérése iránt, ki a nemzet emlékezetében és szóhagyományában fennmaradott ilyetén népszokású tény tudatában azt, habár mondai formában feljegyzé, miután van erre külföldi biztosabb tanuságunk is, Nem egykorú az ugyan, de szorgalmas XVI. századbeli írótól való, ki régibb forrásokból azt kölcsönzé, a bajor Aventinustól, ki arról értesít bennünket, habár más eseményeket is hibásan összekeverve, hogy a honkereső magyarok s Arnulf herczeg (akkor még csak Pannoniának és Karantaniának hűbéres ura) közt olyan szövetség köttetett, miszerint a mit a magyarok képesek lesznek fegyverrel meghódítani, jogos birtokukká váljék, tartozván mindazáltal annak fejében Arnulfnak hadi szolgálatot

Digitized by Google

tenni.[1]) A miket Pray Aventinus közleményei ellen felhord, azok ugyan a részletekre nézve a tévedéseket valóknak mutatják, de ellenben a magyarok és Arnulf közt létrejött kötés tényét nem döntik meg[2]); mert kétségtelen adatok és érvek — elő fogom adni, — szólnak a mellett, hogy az első érintkezéstől fogva (884.) melybe a magyarok egymással jöttek a hős és senki bántalmait megtorlás nélkül nem türő Arnulffal, majd mint királylyal, s később császárral, egész ennek haláláig, (899) a legjobb, soha meg nem háborított viszony állott fenn közöttük.

Az európai nyugot népei a közép Dunához érkezett s új telepeket kereső magyarok létéről első tudósítást hihetőleg Methódtól és kíséretétől nyerhettek. Ezen a csatornán ment a jövevények híre lépten lépve tovább és tovább. A Pannonica, mely ezen találkozást az utódok számára feljegyzé, nemcsak semmi rosszat nem ír a magyarokról, hanem inkább Árpádot, a nép fejét, igen szépen jellemzi, melynek viszhangja az általa vezetett népre is háramlik. A mit bátran lehet szembeállítani a zárdai krónikásoknak a magyarokat túlságig rágalmazó denunciatiójával. Azon kedvező tudósításnak kell részben tulajdonítani, hogy a jövevény új nép első hire nem találkozott a szomszéd régibb népek kiáltó ellenszenvével; de más részben nagy gondja volt az európai népcsaládok közé belépő magyarságnak is első szoktató békés viselete által jó fogadást érdemelni ki. A minek aztán az volt hasznos következése, hogy a nyugalmas vendégek megjelenése feltünést nem okozván, csak lassan múló időszak alatt, — körülbelül négy vagy öt esztendő folytán, — lettek a távolabbi népek előtt ismeretesekké. Ennek ad kifejezést az egykorú Regino, midőn azzal jellemzi az érkezett magyarokat, hogy azok »mindenek előtt« (»primo«) a pannoni és avarok pusztaságaira[3]) telepedvén le, vadászattal, halászattal, Tamás spalatói esperes

---

[1]) Annal. Boicor. L. IV.

[2]) Pray Annal. Veter. 328.

[3]) Az avar és pannoniai pusztaságok híre Európaszerte ismeretes volt. Alfred angol király, Európának legnyugotibb földén, tudomással bírt róla. Igy ír felöle Dahlman fordítása szerint: »Östlich von Kärthnär Lande jenseits der Wüste ist die Bulgarei.« Safariknál is Slov. Star. 1863-ki kiadásban II. k. 709. idézve.

Digitized by Google

szerint pedig sok lábas állatok legeltetésével keresik mindennapi élelmüket. A minek logicai szabású értelme oda megy ki, hogy a magyarok első letelepedése nem fegyverrel csikartatott ki, hanem békés módon történt. Nincs ezen — az akkori viszonyok közt — mit felakadni. Hiszen pár századdal előbb, a morva és cseh szlávok is az elpusztult és üresen talált mostani hazájukat, lépésről-lépésre, mintegy kúszva, zajtalanul vették, mint történetiróik szeretik mondani, békés birtokukba.[1])

A nyugot-európai népek közt megtelepült magyarok híre, — békés viseletük daczára, de mint új tünemény, nem maradhatott a közelebb és távolabb szomszédos nyugotiak előtt titokban. A mindenre figyelő s éber Signoriának tudós feje Dandolo krónikájának 886-ik évi feljegyzéseiben tudatja Európával: hogy a Scythiából jött magyar nép megszállta Pannoniát; a mi megállapodott eseményre mutatván, az előtte való 885-ik vagy 884-ik évre is alkalmazható. [2]) De ez nem magán álló bizonylat; mert hogy a magyarok híre az olasz föld népeihez korábban jutott el, mint máshova, Berengar olasz királynak 888-ban március 21-én kelt azon alapító okmányából tanúljuk, melyben a Friaulban fekvő sestoi kolostor birtokait elsorolván, a határok közt a magyarok útját, »Via Ungarorum« mint már közönségesen ismeretes, tehát a gyakorlat által megállapodott dolgot, megemlíté. [3])

---

[1]) Nem csak Palaczky, Safarik, Dudik, hanem a legujabbak is, mint a jeles régész Wocel prágai egyetemi tanár »Pravek Zeme Česke« Prága 1868—268—271. munkájában tüzetesen tárgyalta ezen békés letelepedést. Már a Cosmas krónika is a néphagyomány után szól róla. Ugyanott p. 307. köv.

[2]) Dumberger Synchron. Gesch. IV. 31. mit Dudik is Moravia Tört. helyesnek tart. Lásd Prayt is Annal. Vet. 321.

[3]) Ezen okmány hitelessége iránt a tudósok közt nincs véleménykülönbség. Elismerik hitelesnek, de datuma iránt nézeteik eltérnek. Sickl tudós tanár szokott pontosságával ezt is közlötte. Forschung der Deutsch. Geschich. IX. p. 427. De Rössler a keltezést hibásnak tartja csupán azért, mert szerinte a magyarok a 900-ki magyar-olasz háború előtt Italia földére nem léptek Rom. Stud. 169. De épen ezen okmány oda rectificálja a hibás véleményt, hogy a magyarok a 900-ki háború előtt már gyakrabban fordúltak meg Italiában, illetőleg Friaulban és Aquileja táján. A »Via Ungarorum már a IX, X. és következő századokban, Horvát István közlötte adatok szerint, régi szokásra mutat.

Digitized by Google

Ugyanazon 888. évben a magyarok letelepedésének híre elérkezett Helvetiába is, illetőleg a sváb földre, mert már ezen évre a sangalleni nagyobb évkönyvek hangsúlyozzák, hogy a magyarok Arnulf király idejében jöttek azon tájakra, következve letelepedésüknek elébb kelletett történnie. [1]) A következő 889-ki évhez köti Regino ismeretes egykorú irónk az addig előtte ismeretlen, habár mások előtt, mint láttuk, nem ismeretlen magyar nép feltünését. De ez a fenntebbi tanuk tudósítását nem dönti meg, hanem ezen író szokásos hibás feljegyzésének tulajdonítandó. Minden figyelmes írók megegyeznek abban, hogy Regino chronotaxisa többnyire azon önkénykedésben szenved, hogy több külön évek eseményeit egy évbe tömöríti. Hogy ezt tette a magyarok letelepedésével is, kétséget nem szenved. Mert ugyanazon 889-ik évbe szorítja a következő, más meg más időben folyott történeteket, úgymint: a magyaroknak a besenyők által Etelközből való kiszorítását, helyette új lakföldnek keresését, a pannoni és avar pusztaságok bebarangolását és birtoklását, a vadászat, halászat és marhabeli nagy állomány legeltetéséből szerzett mindennapi élelmezés czéljából, végre a karantán, morva, bolgár földeknek ismételt megrohanását; holott az enyhe kritika is kénytelen elismerni, hogy ezen események természetüknél fogva, kivált pedig az utóljára említett ismételt becsapások, több évet vettek igénybe. Ugy látszik, hogy Regino ezen tudósításai szolgáltattak alkalmat a német és szláv tudósoknak az őseik által elkövetett mulasztás mentségére. Feltűnő ugyanis, hogy a keleti, békésen megjelent jövevényekből, néhány évi vajudás után, hódításokra készülő nép vállván, azt nyugot Európa hatalmas nemzetei, a frankok, olaszok, szlávok s ezeknek hős fejedelmei, milyen volt a féktelen normannok megtörője Arnulf, vagy a szlavophilok által a történelmi nagyokhoz, (ki hinné, hogy még Julius Caesar, Nagy-Sándor

---

Lásd a Szlavinokról. 72, 73. Ott olvassuk a kútfőkre hivatkozással, hogy 897 táján a magyarokat Federik aquilejai patriarcha legyőzte, tehát 900. előtt jártak már oda. Ugyanott az is olvasható, hogy a magyarok birtoka Aquileja földével határos volt. — Egyébiránt ha már ez időben a magyarok híre Helvetiába is eljutott, a szomszéd és közelebb Friaulba annál hamarább juthatott.

[1]) Annal. S. Gall. maj. Pertznél Scrip. I. 77.

Digitized by Google

és Napoleonnal is versenyeztetik) hasonlított Svatoplug, háborítlanúl hagyták terjeszkedni s meggyökerezni, holott mielőtt még megerősödtek, könnyű lett volna őket a besenyők által gyökeresen megrontott állapotban, mindenkorra megsemmisíteni. Ámde, mint már érintve volt, Árpád népe helyesen tudta az egykor hatalmas, de a magyarok merész vállalatain ámuló s kellő időben a szükséges intézkedéseket elhanyagoló nyugoti szomszéd népek és fejedelmek gyengéit felhasználni, kerültek szorgalmasan minden provocatiót; hátukat a besenyőkkel kötött béke által s a görög császárokkal jó viszonyt tartva, [1]) váratlan megtámadások ellen biztosították, hozzáfogtak gyér népszámuk szaporításához, más népcsoportokat magokba olvasztva; s így szép zajtalanúl növekedvén, midőn már a frankok, szlávok és olaszok ámulatukból fölocsúdtak, készen állott az uj haza megvédésére a megerősödött magyarság.

Lássuk már most, mikép akarják takarni az ősök mulasztását a német és szláv történetírók. Arnulf király, így beszélnek, 890-ben Omuntersbergben híveivel tanácskozást tartván, arra Svatoplug morva fejedelmet is meghívá, s habár a puszta sejtelmen túl nem emelkedik az ottani tanácskozások tárgya, mégis a különben éber s nagy alaposságú Dudik, azon hibába engedte magát Dümler által csábíttatni, hogy ott olyan eszközökről is folytak a tanácskozások, mikép kellessék a feltünt magyarok mozgalmainak, ha azok a nyugoti tartományokat veszélyeztetnék, sükeresen ellentállani. De nem ez, hanem a normannok elleni döntő háború volt a tanácskozások tárgya, mely fényesen sikerült, holott a magyarokkal az Omuntersbergi tanácskozás után, semmi baja nem volt Arnulfnak, sőt ellenkezőleg kis idő vártatva szövetségi viszonyokba is ereszkedett velök. Ráfogja Dümmler Arnulfra, mintha ez akkor Svatoplugot az osztrák mark, Felső-Pannonia, Karinthia és Braszlav tartománya védelmével megbízta volna, hogy a normannok elleni hadjárat alatt

---

[1]) Már föntebb említém, hogy Bazilius és fia a bölcs Leo idejében gyakran nyugtalanították a magyarok a keleti birodalmat becsapásaikkal, de a Taktikák irásakor elismeri Leo, hogy békésen viselik magokat.

Digitized by Google

azok biztosítva legyenek.[1]) Ha ez történt, volt oka Arnulfnak azt nem sokára megbánni, mert Svatoplug visszaélt a rá bízott nagy hatalommal, melyet már kezéből kibocsátani sem volt hajlandó. E hűtlen hűbéres ellenében tehát Arnulf elérkezettnek látta az időt, az addig a pannoni és avar pusztaságokon vadászattal, halászattal és legeltetéssel mindennapi élelmüket kereső magyarokkal, kik még akkor (884-től 892-ig) a szomszédokat, különösen pedig Arnulf király népét, a bajorokat és osztmarkiakat nem háborították, Svatoplug megfékezésére szövetkezni. Habár pedig sem a szövetségi iratot, sem az alkudozás menetét egybefoglalva sehol sem találjuk, mégis a szétszórt adatok összevetéséből képesek vagyunk a szövetkező felek közt megállapított feltételek lényegesebbjeit elégségesen felderíteni.

Oka a magyarokkal kötött nemzetközi szerződésnek Widukind szerint Arnulfnak a hűbéres morva fejedelem ellen felgerjedett haragja lévén,[2]) magától értetődik, hogy e miatt vette igénybe Arnulf a magyarok hadi szolgálatját s így a szövetkezés főfeltétele a frank király részéről ebben központosúlt vala. De e feltétel szelleme a magyarok részéről tovább ment, mert habár ezek a pannoni és avar pusztaságoknak békés úton szerzett használatában s birtokában semmi akadályokra nem találtak, még is több a valószínűségnél, hogy a frank birodalomhoz jogilag tartozó Pannonia és Avaria átengedését magoknak, ha még előbb nem történt, ezuttal Arnulf királytól szövetségi viszonfeltételképen kikötötték. Ezen értelmet kell adni Aventinus fennebb említett abbeli tudósításának is, hogy a mit a magyarok a fellázadt hűbéres Szvatoplugtól fegyverrel el fognak venni, a győző szövetségesek jogos birtokukká és tulajdonukká váljék. — De volt még egy nevezetes égető szükségük a magyaroknak, melynek teljesítését ez alkalommal Arnulftól megnyerni törekedtek: tudniillik a letelepedett magyarok közlekedése a szomszéd nyugat és dél felől nagy akadályokkal volt megnehezítve, sőt le-

---

[1]) Dümmler Südöstl. Mark. Archiv X. 49. 50. Dudik Mähr. Gesch. I. 297—299.

[2]) »Quod iratus esset imperator (még csak király volt akkor) Centupulco regi marorum.« (moravorum.)

Digitized by Google

hetlenítve, melyeknek felszabadítása nélkül sem kereskedelmi összeköttetésüket, sem államiságukat kifejteni képesek nem lettek volna. Ezen tehát segíteni volt a sürgős feladat. Ennek alapos megértésére tudni kell, hogy az őskorban, — a mi aztán a közép korra is átment, — a népek, — várak és erődök nemlétében, — a meglepő támadások és rablások ellen magokat biztosítandók, oly védelmi eszközökkel vették körül lakföldüket, melyek a közlekedést be- és kifelé egyiránt elzárták, építvén országuk szélein roppant óriás kőfalakat, milyen például az ismeretes chinai fal, vagy milyet nagy Sándor emeltetett a caucasusi barbár népek betörései ellen, avagy milyent a keleti görög császárok Konstantinápoly megoltalmazására egyik tengeröböltől a másikig húztak s az íróknál hosszú fal, — longus murus — név alatt jön elő. De a hol ily nagyszerű kőfalak rakására elegendő építészi anyag, munkaerő s idő nem állott a népeknek rendelkezésére, ott árkos földhányások és torlaszok által rekesztették el magokat a rosz szomszédoktól. Ilyenről emlékezik Ibn-Daszta, melylyel a kozárok a IX. században s tán régebben is a velök mesgyés magyarok s más ellenséges népek betörései ellen magokat körülvették. Nem csak a keleten volt ez szokásban, hanem Nyugot-Európában is. Szent-Brunonak, ki első királyunk kortársa volt, II. Henrik császárhoz 1006. táján írt történelmi fontosságú leveléből tudjuk, hogy az orosz fejedelmek is országukat a besenyők ellenében egy hosszu és erős árkos földhányással körül kerítették és eltorlaszoltatták, melynek csak egy kapú nyílása volt, hol a két szomszéd érintkezése — történhetett. E pontig kisértette az orosz fejedelem Szt-Brunót, midőn a besenyőkhöz indúlt téríteni. [1]) Miért nem figyeltek ezen torlaszok és választó árok-gátonyokra a történetírók, holott az egykorú forrásokban annak elég nyomait észlelhették volna. Így bizonyos, hogy ámbátor Nagy-Károly a híres avar ringeket többnyire széthányatta, mindazáltal mégis a kegyetlenül letiport avarok fékezésére árkos földhányásokkal (»ingenti vallo«) és bevágott torlaszokkal (difficillimis interpositionibus«) elzárta, vagy magokkal az avarokkal elzáratta a közlekedést a Dunától nyugot-

[1]) Wenczel: Árpádkori okmánytár I. k. 15.

Digitized by Google

nak és délnek. Még a IX. és X. században élő fuldai, szangalleni, ratisbonai annalisták, Regino, Liutprand és Widukind is testi szemeikkel látták ezen Nagy-Károly-féle népválasztó gátonyokat.[1]) Liutprand még azt is feljegyzé, hogy a köznép ezen vallumokat »Clusa« néven nevezé. Arnulf tehát a magyarokkal kötött szövetség fejében széthányatta, vagy behuzatta azokat s megnyílt a szabad népközi közlekedés. Hol voltak ezen védgátak, azt sem a homályos kronikás tudósításokból, sem a régészeti nyomozásokból nem vehetni ki, csak az van tudva, hogy a Dunára támaszkodtak és nyugot meg dél felől zárták el a közlekedést. Egyébiránt bizonyos, hogy ezen védgátak nemcsak Arnulf királyságának, hanem hasonlók Svatoplug országának is védelmére szolgáltak, valamint az is, hogy azok lerontása maga után húzta a morva földnek a magyarok előtti megnyitását.[2]) Hibás tehát azok véleménye, kik ezen gátonyok rendeltetését föl nem ismerve, azokat közönséges hadi sánczoknak lenni gondolták. Ilyek közé szoríttatják a magyarokat Svatoplug által a szlavophil írók, melyekből szerintök Arnulf segítő ki, holott azokat Nagy Károly-féle vallatumokra kell érteni.

Még más nagy tanúlságot is meríthetünk a magyarok és Arnulf közt létesült szövetségből, azt t. i., hogy a magyarok úgy ennek keletkezése előtt, mint után is megerősödött településükig a déli és nyugoti szomszéd népek s fejedelmek ellen minden támadó háborút kerültek, akadályozva lévén egy részről ezen gátonyok által, de eszélyes ovatosságból is, nehogy időnek előtte a szomszéd népeknél békés hajlamuk s viseletük iránt gyanút ébresszenek. Helyre kell tehát igazítani ebben Reginót, ki mint föntebb mondva van, a 889-ik évhez kötvén a magyarok több évi történeteit, a karantánok, morvák és bolgárok földére lett becsapásokat is azon esztendőbe sorolja, holott azok a 892. év előtt semmi esetre nem történhettek meg. Ha tehát a magyarok a közép Dunához érkeztükkor 884-től fogva 892-ig szorgalmasan

---

[1]) Ann. Fuld. ad an. 892. Scr. I. Ann. S. gall. mai. ad a. 892. U. o. Widukind I. I. c. 18, 19. — Liutprand antap. I. c. 5. Ann. ratisb. ad a. 892. Scr. XVII. 582.

[2]) Widukind idéz. helyen.

Digitized by Google

kerültek minden hadakozást a szomszédokkal s megelégedtek a pannonok és avarok békében élvezett pusztaságaikkal, melyeknek híre Alfréd angol király (871—901.) tudomására is eljutott, kérdés támad: mik voltak azon tulajdonok, kellékek, tényezők, melyek által a még imént földönfutó magyarság képes volt, mint egy varázsütéssel, egy szép uj hazát, — folytonos győzelmek kíséretében, — magának szerezni s virágzóvá fejleszteni? erről fogunk a következőkben értekezni.

BOTKA TIVADAR.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye Monographiája, írta Galgóczy Károly. Harmadik Rész. A megye részletes leirása. Kiadja Pestmegye közönsége. Budapesten 1877.

E mű 3-dik kötete múlt év végével megjelent, s ezzel az egész mű befejezve áll előttünk. Az 1. és 2-dik kötetre vonatkozó ismertetésben kifejeztük azon reményünket, hogy az ezekben, főleg történelmi szempontból mutatkozó hiányok, talán majd az egyes községek leirásánál pótoltatni fognak; azonban e reményünkben csalódtunk; mert bár e 3-dik kötet kizárólagosan a megyei egyes községek leirását tartalmazza, s 400 lapon elég terjedelmes: mindazáltal történelmi adatokban igen szegény. Míg a legtöbb községnél a jelenkori gazdászati, ipar s kereskedelmi statistica lapokat foglal el: addig ezeknek történelmi multja alig nehány sorban van említve; s a mi történelem van is benne, az is legtöbbnyire nem önálló kutatás eredménye; hanem a mely községeknek már külön leirása megjelent, az rövid kivonatban felhasználtatik; legtöbb esetben azonban az egyes községekből azok igen hiányos levéltári adatai s hagyományok alapján igen rövid vonásokban összeállitott vázlatot terjeszt elő; holott régi érdekes történelmi adatok, ha csak fővárosunk falain belől kivánunk is maradni, az országos, kamarai, muzeumi, academiai oklevél-gyűjteményekben s az addig már megjelent tömeges oklevéltárak köteteiben, felhasználásra igen nagy számmal kinálkoznak.

S legtöbb község történelmi élete e műben csak a török hódoltság után 1690-ki összeírásnál kezdődik; nincsen tehát önálló kutatás utján — mint az előszóban mondatik — »a történelemre nézve az ismeretes irányzó anyag« se összegyüjtve, se feldolgozva szerző által, ki leginkább csak a mások által készen nyujtott adatokat közölte; holott ha önmaga is a történelmi önálló kutatás nehéz ugyan, de nem hálátlan útjára lépett volna: nem lett vala néki oka adathiány miatt panaszkodni; s ez úton az e megyében régente virágzott hírneves családok nemzedékrendi s birtoki viszonyai érdekes felvilágosítást nyerhettek volna.

Digitized by Google

Az előszóban elmondja szerző, hogy a népesség, a területnagyság és a beosztásnál mily akadályai valának; végül felhivja a nagyobb községeket, hogy a melyek ennél terjedelmesebb külön leirását óhajtják községüknek, ebbeli óhajtásukat a szerzővel közöljék.

Erre nézve azonban azt lehet kérdezni, hogy ha megvannak e terjedelmesebb külön leiráshoz szükséges történelmi adatok, miért nem közlötte azokat szerző legalább rövid időtani rendben? ha pedig nincsenek, miből fog e terjedelmesebb leirás összeállíttatni?

Ezután a 3-dik rész kezdetén indokolja, hogy a betüsorozatos rendszer helyett a megye mostani járási beosztását miért vette főalapúl.

Ily előzmények útán megkezdi a részletes leirást a pilisi alsó járáson a *Csepel vagy Ráczkevi szigettel.* Erről szerző többek között elmondja, hogy ezt Istvánffy Margitszigetnek is nevezte; azt azonban szerző nem említi, hogy e sziget Albert király 1438. évi oklevelében Becsecsigetnek neveztetik, mely ugyanazonos azzal, mely egy 1424-ki oklevélben Csepel nevü nagy szigetnek emlittetik, s hogy ezen oklevélben e szigeten kívül Borbála királyné birtokaiul vannak elősorolva Pest-megyéből: Szent-Jakab, Kelenföld, Dömsöd, Gubocs, Szent-Lőrincz, Haraszt, Szent-Dénes faluk, Becse város, Félegyháza, Martonvására, Gödöllő, Sári, Kerekegyház, Péczel, Gyömrő, Halásztelek, Laczháza, Szentimrefalva; mely két utóbbi szántói Laczk fiaitól Jakab erdélyi vajdától, s Dávid tótországi bántól Galsa faluért cseréltetett.

Ime csak ezen egy oklevélben 18 pestmegyei községgel találkozunk, s látjuk, hogy ezek már 1424-ben fenállottak s a királyné birtokához tartoztak, — ez adat azonban e községek leirásánál elő nem fordúl, bár ezen oklevél Wenzel G. szorgalma által a »Magyar Tört. Tár« XII. kötetében már 1863-ban megjelent.

Szerző Bél után említi, hogy a fáczánszigeten egy zárdának, az újfalusi szigeten pedig egy egyháznak romjai ezelőtt 140 évvel láthatók valának; hogy azonban ezen romok megvannak-e ma is, mily helyrajzi fekvéssel, s mi állapotban? vagy hova, mikor hordattak el? erről mint érdekes régészeti eseményről semmi felvilágosítást nem ád.

A történelmi adatokat szerző több helyen, így *Ráczkevi*-nél is, a 140 évvel ezelőtt élt Bél Mátyás munkája után közli, mely a mily kitűnő volt a maga korában, úgy ma már nem mindenütt kielégítő. A városi hatóságnak hozzá intézett levele nyomán irja szerző, hogy a Bél által felhivott és több más szabada-

Digitized by Google

lomlevelek Ráczkevi város levéltárában ma is megvannak, s ugyan e városi hatóság leírása után e város történetét 1686. év utáni időből előadja.

Sziget-Becse mai német falu múltjáról a régi időből semmi adatot e munkában nem olvasunk, mert szerzőt a községi elöljáróság értesítette, hogy régi okmányok a levéltárban nincsenek. Ez mind igaz lehet; de ezzel a monographusnak megelégedni nem szabad, neki kutatni kell, s megfogja találni a gróf Zichy okmánytár 1874-ben megjelent III. kötete 226. lapján I. Lajos királynak 1370-ben kelt érdekes oklevelét, mely szerint Beche falu a Buda melletti királyi nagy szigetben fekszik, s benne ez évben István vértanú tiszteletére kőből épült egyház van; továbbá hogy ekkor meg volt már Fejér megyében a Duna mellett Peregh falu, s mind kettő örökségi birtoka volt bechei Csatának, kinek 1333-ban meghalt Imre fija utáni unokái: Töttös István főajtónálló, visegrádi és ó-budi várnagy s pilisi főispán és Vesszős György zólyomi főispán e két falut, mivel ezek I. Lajos királynak e szigeten lévő birtokaihoz, melyek közönségesen majoroknak neveztetnek, közelesnek, Becséhez tartozó dunai hat vizi malommal, hat szolgálóval, 73 darab nagy marhával s 150 darab malacczal együtt, Hont és Bars megyei Selez, Wdol és Morsund királyi falukért, melyekben akkor jászok laktak, cserébe adják. Csak ezen egy oklevél is mily érdekes régi gazdászati adatokat tár egy magyar gazdászati írónak elébe.

Tétényről szintén csak azt közli, mit Bél és Ferenczi felkutattak s megírtak; de arról semmit nem szól, hogy ennek régi neve Tetum volt, s a Zichy Okltár I. 28. l. 1270—72. évről »Petrus filius Both de Thetum«, s 1373-ból Tetum falu fordul elő, s hogy itt Kun László 1279-ben országgyűlést is tartott. Hogy ezen község régi telep, szerző csak abból következteti, mert Bél szerint báró Száraz György egy régi templom helyett új kápolnát építtetett, s Ferenczi után a régi telepet Potentianának mondja; holott egy 1500 körüli időből fenmaradt régi német földirat szerzője Suntheim László, Lazius után elmondja, hogy Tatten, Tehen=Tétény hajdan Potentianának neveztetett, hol Etele fiai között nagy véres harcz folyt, melyről Kéza és Turóczy is emlékeznek.

Törökbálint falunál említi szerző, hogy Bél idejében még enyingi Török Bálint itt volt várának romjai meglátszottak; azonban, hogy e romok megvannak-e ma is és hol, s ha nincsenek, e vár mely részen feküdt, s mikor pusztíttatott el, részletesebb helyrajzi leírást vártunk volna. Megemlítendő, hogy e falut I. Leopold 1696-ban a jezsuiták budai collegiumának adomá-

Digitized by Google

nyozta, s az erre vonatkozó oklevelek a kamarai levéltárban láthatók.

Páty községnél ennek római korbeli nevezetességei elég részletesen elő vannak sorolva; azonban ezután 1695-ig más adat nem említtetik, mint az, hogy 1640-től kezdve vezeti lelkészeinek névsorát; pedig alig hihető, hogy ez a híres Bosnyák és Koháry családok által bírt régi községre nézve a közlevéltárak adatot ne nyujtanának.

Zsámbék város multja nagyon röviden van érintve, hogy ez már régen nevezetes hely volt, várral, váracscsal, királyi mulató helylyel; a török világban mint basa székhelye szerepelt, többször feldulatott, végre leromboltatott. Ez adatoknak chronologicus részletes kifejtése e város történetét kellő alakban elénk állíthatta volna, főleg midőn egy régi góth egyház, prépostság, — melynek Budán 1433-ban háza volt — s melyekről hazai irodalmunkban már több értekezés jelent meg, továbbá zárda, mecset-maradványok s éremleletek is segitségül állanak.

Nagykovácsi község leírásánál azon lelkész, kinek jó példája a 40—50-es években itt a gyümölcstenyésztés felvirágoztatását megalapította, megérdemlette volna, hogy neve megörökíttessék főleg szerző által, ki munkája gazdászati részében sok helyen oly apró, olykor érdektelen részletekre kiterjeszkedik.

Tinye községnél felemlíttetik egyszerűen az ehhez tartozó Jászfalu puszta. Itt a jász név igen feltünő, s hogy e faluban hajdan valóban jászok laktak, ezt a budai kamarai levéltárban lévő nehány sornyi régi eredeti oklevél igazolja, melyben az esztergomi szentkeresztesek conventje 1325. febr. 28. jelenti, miszerint a király parancsa következtében Györgyöt és több más megnevezett egyéneket, mint Csaba körül lakó jászokat — Jazones circa Chabam commorantes — a budai szigeti apáczák perében mart. 20-ra a király elibe megidézte. Ha tudjuk azt, mit szerző bár röviden említ, hogy Piliscsabát Moyses kir. tárnokmester 1274-ben a Margit-szigeti apáczáknak adta, s e község még 1727-ben is a Sz.-Klára apáczák birtokában volt: világos lesz előttünk, hogy a fentebbi oklevélben a Piliscsaba körül, a mai puszta Jászfaluban lakott jászok idéztettek a velök szomszéd budai szigeti apáczák által a király elibe. Egy kis történelmi kutatás is mily érdekes világot vet egy mai község és kis puszta régi viszonyaira!

Ennyi adathiány után szinte jól esik *Visegrád*hoz és *Vácz*hoz érkezni, mely városok történelmét szerző érdekes kivonatban tárja előnkbe.

Dunakeszi faluhoz tartozó *Allag* nevű pusztánál felemlíti szerző, hogy itt vannak a régi Csörszárok nyomai. Minthogy azon-

Digitized by Google

ban a régi avarárok Pest megyébe Boldoghnál bejövén, Pesten felül az ördög malmánál szakad a Dunába; igen jó szolgálatot tesz vala szerző a régi magyar archaeologiának, ha e Kis-árok nevet is viselő ős régiség vonalát Pest megyében faluról falura kisérve kimutatja; miután ezen árok az archaeologiai congressus figyelmét is magára vonta.

Hogy e munkában mily kevés figyelem van a régészeti tárgyakra fordítva, azt *Mogyoród* falunál is láthatjuk; szerző annyit elmond, hogy a mogyoródi apátság egyházának romjai itt még Bél korában meg voltak; de hogy ezek most 140 év múlva megvannak-e? s mely helyrajzi fekvéssel? vagy hogy mikor pusztultak el egészen? erről semmi felvilágosítást nem nyújt.

*Kerepes*ről szinte nem említtetik, hogy ez a megyének majdnem a legrégibb községe, mert már 1148-ban Megyerrel említtetik, és hogy a faluban is van egy kis egyháza.

*Czinkotá*ról az 1074—1700 közti időből nincs semmi adat felhozva; holott tudva van, hogy a nyulak szigetén, a Domonkos rendi apáczák új kolostorában, IV. Béla leánya Margit a fogadalmat letévén, a király 1259-ben több más Pest-megyei birtokokkal Sinkota-Czinkota nevű földet is e kolostornak adományozta: s így e községről ezen apáczák fennmaradt oklevelei felvilágosítást adtak volna; megjegyzendő az is, hogy az ágostaiak itteni régi egyházuk alatt — hir szerint — sírboltok vannak.

Rákos-Csabáról szinte hiányosak az adatok. Szerző Ferenczi után írja, hogy a ref. egyház igen régi, egy római kápolna helyén épült, mert a 40-es években itt római felirásos követ találtak. Mindezt azonban Ferenczi 184 lapra terjedő kis munkájában körülményesebben adja elő, elmondván, hogy ez a kő most nem rég (1846) a toronyból csúszott le, s rajta e fölirás van: Jovi optimo et maximo. Junoni reginae et Neptuno. Ferenczy szerint e követ egy agg római kápolna romlott maradványaiból feszítették ki. E felirat közlését szerző mellőzvén, így folytatja: 1854-ben az alapból vízhordás által kimosott kő között egy latin szövegü irat találtatott, mely szerint a templom 1627-ben cseh reformatusok által góth romokból építtetett s 1631-ben magyar reformatusok vették birtokba. E rövid közlés oly érdekes az egyház multjára nézve, miszerint a hazai góth építészet követelte volna, hogy ez irat vagy egészen, vagy bővebb kivonatban közöltetett volna annak is felemlítésével, hogy úgy a római feliratos kő, mint e régi irat jelenleg hol létezik.

Lássuk *Isaszeg*het. Erről ezt írja szerző: igen régi hely. A legrégibb okmányokban (melyek azok?) Irsaszegh, Istvánfynál már Isaszegh néven jön elő. A török világban még oly fontos hely volt, hogy egy török basának lakhelyül szolgált; később el-

Digitized by Google

pusztult. — Hogy mindez csak szájhagyomány volna, szerző nem mondja; ha pedig nem az, úgy kértük volna a kútforrást, melyből mindezt merítette. — Ezután a lakosszám és más gazdászati adatokra térvén át, ismét előveszi a történelmet. Először is az 1848. april 6-i híres isaszeghi csatát, melyet az I-sö köt. 235. lapján részletesen leírt, említi fel; s azután igy folytatja: »de a régi időkben is történt már itt nagy ütközet. Az úgynevezett katonaparlagi hegyen számtalan dombocska van, tele embercsonttal. Fehér Gy. Cod. dipl. szerint 1259-ben IV. Béla uralkodása alatt István if. királynak volt itt Henrik nádor ellen győztes nagy ütközete (Cod. Dipl. IV. vol. III. 408. l.) Ezzel be van végezve Isaszegh.

Mint több más helyen, úgy itt is szerző előadásában nincs rendszeresség; beszél először legrégibb okmányokról, azután a török világról, majd a mai lakosokról, házakról, fogadóról, pusztákról, tagosításról, szőlőhegyről, kaszállókról, patakmalmokról, ezután az 1848-ki, legutoljára az 1259-ki csatákról; a török világra vonatkozó előadása forrásáról teljesen hallgat, míg 1259-nél Fejér Gy. munkájának még lapszámát is megjelöli, meglehet, hogy Ferenczy nyomán.

Vegyük sorra fentebbi állításait. Szerző Ferenczy nyomán mondja, hogy e falu a legrégibb oklevelekben Irsaszeg név alatt jön elő; holott Fejér Codexében közlött számos régi oklevelek nem Irsa, hanem Ilsvaszeg nevet emlegetnek. Azt is utánirja szerző, hogy a csata 1259-ben történt; holott még ekkor István Styriában ennek birtoka felett Ottokárral állott viszályban, s az atyjávali fegyveres egyenetlenség, mely az isaszeghi csatával végződött, csak 1261-ben vette kezdetét. Igaz, hogy Fejér (Cod. IV. 3, 108. l.) közli István ifj. királynak egy 1267-ben kelt levelét, melyben az isaszeghi csata éve igy jelöltetik meg: »scilicet *ante* annum christi 1259«; ez azonban az oklevéltan szabályaival annyira ellenkezik, hogy ezt bátran későbbi közbeszúrásnak mondhatjuk. A IV. Béla és fia István közötti harczok korrendjét a Fejér Gy. III. IV. V. VI. XII-ik köteteiben közlött számos okleveleken kívül leginkább felvilágosítja III. László királynak 1279. Jul. 8-án Mikud bán részére kiadott, s a Hazai Oltár VI. 240—3. l. megjelent adománylevele, mely V. István oklevele nyomán e harczokat időszaki sorrendben előszámlálja, s ebben is az ilsvaszegi döntő csata legutolsó helyen áll, s igy ennek idejét az 1267-ik évre tehetjük. E csata folyását szerző az okmánytárakban megjelent adatok nyomán részletesen is összeállíthatta volna; miután ezekből tudva van, hogy IV. Béla serege, ennek Anna leánya utáni unokája Béla macsói herczeg, Henrik bán és Prescellén Henrik osztrák lovag s a budai vár igazgatója vezér-

Digitized by Google

lete alatt állott; míg István seregében Mikud bán, Endre ajtónálló, Pous mester, Chobanka fia János, Reynold mester, s a még akkor is harczi sebekben szenvedő Csák Péter vitézkedtek. Endre ajtónálló kezdte meg vitéz csapata élén a csatát, s az őt legelől megtámadó három harczost István szeme láttára földre terítette; Chobanka fia János elszántan harczolva három foglyot vezetett Istvánhoz; majd a kifejlődött harcz hevében Reynold mester Henrik bánt ládsával leterítve elfogta s e közben maga is szemén veszélyes sebet kapott; a bán egyik fiát Jánost Pous mester fogta el, a másik fia szinte fogságba jutott; miután nemsokára Prescellin Béla herczeg oldalánál elesvén, a leghűbb embereitől megfosztott herczeg is futva volt kénytelen menekülni. István fényes diadalt nyert a király seregén, s a pataki várban fogva tartott neje Erszébet és gyermekei szabadságukat visszanyerték. Nincs tehát itt se adathiány, s a monographustól meg lehet követelni, hogy a vállalata körében lefolyt eseményeket lehető részletességgel előadja.

Feltünő, hogy szerző, midőn Istvánfyban felkereste az Issaszegh hely nevet, onnét, hol e szó a 387-ik lapon előfordúl, azt felemlíteni méltónak nem találta, hogy 1594-ben a Tura mellett vívott véres csatából Hassan budai pasa nehéz sebeivel gyors futásban Pest felé az isaszeghi erdőhöz menekült.

Ily hézagos előadás után jól esik olvasnunk *Gödöllő* város történetét, melyről mivel Odrobenyák János cath. lelkész »Gödöllő hajdan és most« czímű 1875-ben megjelent munkájában szép készültséggel értekezett, ebből átvéve, e város történelmi részénél szerző is hosszabban időzik.

Ezután *Aszód* városáról szinte kevés adattal bir szerző; a mit előad, abban is hiányzik az évszám szerinti megjelölés; s a Bél. M. általános adatainál marad: sőt az 1820. óta fenálló gymnasiumnál azt sem említi meg, hogy Petőfi Sándor ez iskolának növendéke volt.

Nagykartal, Versegh, Bagh, Hévizgyörk, Héviz, Vszlászló, Valkó községekről alig találunk ennél többet feljegyezve, hogy ezek régi helyek. Holott van adat, hogy Kartal mint falu már 1470-ben említtetik; 1394-ben előfordúl: Szt. László, Héviz, Bag, Tura, 1479-ben ismét Sz.-László; 1504. és 1521-ben Pagh, Valkó. Verseghnél nem említi, hogy itt — legalább az ötvenes években volt — látható az egyház délnyugati oldalában egy kőlap, melynek szélén egy farkát szája felé tartó sárkány volt metszve, középen három sárkány-foggal: ami a Báthoriak czímerét látszik jelezni.

*Valkó*ról azt írja szerző, hogy igen régi, már az Árpádházi királyok idejéből több okmányban előforduló hely; de azt mellőzi

Digitized by Google

egész könnyüséggel, hogy mely okmányokban, mely évekről van említve; holott ezek részletes elősorolása e kis község régi történetét érdekesen tárta volna elönkbe.

Ezután jön *Tura*, miről csak annyit mond szerző, hogy régiségét 1510-ik év számot viselő, habár újabb vésetü pecsétje igazolja; de nem emlékezik az itt 1594. máj. 1. Hassan budai pasa ellen a magyar sereg által nyert azon igen fényes győzelemről, melyben maga a pasa megsebesült, 3300 török több főtisztekkel elesett, a többi török had Pest felé az isaszeghi erdőbe menekült, s 25 zászlót és 17 ágyút a győztesek kezében hagyott, mint ezt Istvánfy részletesen leirja. Miért mellőzi szerző annak is felemlítését, hogy az Ördögárok Kisárok név alatt Pesten felül a Dunától Gödöllőnél a Rákos patak fejénél elhaladva, Vszlászlón és Turán átmegy a Jászságba, a mi Pest megye nagyobb térképein ki van tüntetve.

De talán csak az ily kissebb, s már ennélfogva jelentéktelennek látszó multtal biró községek régi élete volt szerző előtt annyira érdektelen, hogy ezek régi történelmére vonatkozó adatok után kutatást tenni nem tartá érdemesnek; tekintsük meg tehát a nagyobb községeket, városokat.

Czegléd. Ennek neve származásának egy lapot szentel, azután elmondja Fehér nyomán, hogy Nagy Lajos 1368-ban a budai Sz. Klára apáczáknak adományozta, ezután a népesség, fekvés, határterület, tagositás, gazdászati ágak, mezei rendőrség, ipar, kereskedés, intézetek, birtokviszony, város jövedelme, nevelésügy, útak, közhivatalokat nyolcz lapon át bő terjedelmességgel leirja. Ekkor ismét visszatér a város történelmére, s panaszkodik, hogy a városi levéltárban csak a török világ utáni időből vannak okmányok, a megye levéltárában pedig csak III. Károly vásári szabadalom levele van; azonban a ref. egyház levéltárában van több régi adat. Ennek nyomán felemlíti szerző a város reformatorát: Balázs papot, fel Dósa György főtanácsosát a czeglédi — nagybotú — Lőrincz papot; elmondja, hogy a várost az apáczáktól 1526-ban Török Bálint elfoglalta, s csak ennek török fogságba jutásakor 1541-ben kapták azt vissza az apáczák, kiktől azt Rákóczy 1710-ben elvette, de 1727-ben ismét visszanyerte e szerzet, mígnem ez II. József által eltöröltetett. A török világban a város a szolnoki, budai, egri pasák alatt állott; ez időben nála úgy ment a törvénykezés, mint Kőrösön, Kecskeméten; iskolája azonban fenállott. Majd a Rákóczy világból több érdekes adattal találkozunk; ezután az 1848-ki forradalmi eseményeket említi igen röviden; úgy, hogy az egész történelmi rész csak két és fél lapot foglal el.

Igaz lehet, hogy a városi levéltárban a régi történelemre

Digitized by Google

nézve semmi, az egyházi levéltárban pedig kevés az adat; azonban annyival inkább kötelessége vala szerzőnek a történelmi adatokat más helyekről, hol azok léteznek, felkutatni s azokat feldolgozni. Hogy pedig ily adatok mily tömegesen maradtak fen, elég legyen erre nézve felemlíteni, miszerint a budai Sz.-Klára apáczák levéltárában egy egész csomó-fasciculus-adat létezik, mely kizárólag e város régi történelmére vonatkozik. Ebből látjuk, hogy Czegléd hajdan királynéi város volt, mert egy 1364. évi oklevél: »cives et hospites de Cegléd« említ, hogy — mint szerző is egész röviden megjegyzi — I. Lajos Czeglédet Pál püspöknek adta, de ettől a király anyja Erzsébet 1200 frton visszaváltván, azt a nevezett apáczáknak adományozta, mit a király is megerősített; erről meg van a beigtatási jelentés, s ugyanekkor Körös és Kecskeméttel a czeglédi határok iránt eszközölt határjárás, melyben többi között említve van: »una silva Tulherdeu dicta, quae silva esset usualis trium oppidorum seu villarum Cegléd predicti, Keurus et Kechkemeth« — tehát e három város ez időben virágzó állapotban fenállott, s ez erdőt mindhárman közösen használták. Egy másik 1382-ből való oklevélben Czegléd, Körös, Kecskemét mint Erzsébet királyné birtokai említtetnek. Fent van egy oklevél 1411. máj. 8-ról, melyben az óbudai apáczák tisztje: György Gara Miklós nádorés Rozgonyi Simon országbiró előtt ünnepélyes óvást és tiltakozást tesz az ellen, hogy több ladányi és kiséri philisteusok a Pest megyében fekvő s nevezett apáczák Cegléd nevű falujokhoz tartozó Külső- és Belsőhegyes néptelen falukat Sigmond királytól adományban nyerték, elfoglalták, s elörökítették. Majd 1456-ban előfordúl Theuretheggyház Czegléd mellett és Feketwhalom Czegléd határában.

Mellőzi szerző részletes felemlítését annak is, hogy midőn 1514-ben Dósa György hadaival Pest alól Szeged felé indúlt, juniusban Czegléden megállapodott, s innét bocsátotta ki azon — már Pray által kiadott — Pest és Szolnok megye lakosaihoz intézett levelét, melyben az egész országban, de különösen az e megyékben lévő minden városok és faluknak fenyegetés mellett megparancsolja, hogy azonnal minden kifogást mellőzve, hozzá Czeglédre siessenek.

Hihetően éppen ezen levél eredetije volt az, mely Dósának egy másik levelével a Czegléd városi levéltárban több mint három századig megőriztetett; mígnem 1850-ben az 1848-ki forradalmi iratokkal együtt Vargha Samu cs. biztos által megsemmisíttetett.

A régi kamarai számadások szinte igen gazdagok e város régibb történelmére vonatkozó adatokban. Ezekből látjuk, hogy midőn I. Ferdinánd Eger várát özv. Perényi Péternétől átvette,

Digitized by Google

Czegléd jövedelme is e vár fentartására rendeltetett. Igy már 1548-ban az egri vár számadásában olvassuk, hogy az ez évi hadi segélyből Egerbe Czegléd városa — oppidum — elébb 66, Nagykőrös 53, Kecskemét 162, Sz.-Mihály napkor Czegléd ismét 38 frtot fizetett; ezenkivül ide szolgáltatta a tizedet is, de mivel a török miatt dézmálni nem lehetett, szerződés szerinti átalányt adott; hadi segélyt 50 denárjával fizetett 1553-ban 139, 1554-ben 67 porta után; 1555-ben farsangon a török alatt levő Czegléd az egri vár borából kimért nyolcz hordóval; e mellett Kecskemét és Kőrössel Egerbe vármunkát szolgált, s e végett 1557. máj. 6. e három városból 40 fuvarosnak, kik oda nagy fákat és rőzsét szállítottak, élelmezési pótlék fejében adatott 42 denár; végre adott a többi Pest megyével bizonyos számú vágó marhát is Egerbe. 1561-ben azonban, midőn Kerecsényi gyulai hatalmas várkapitány az eddig az egri várhoz adózott több községeket Gyula várához elfoglalt, a fontos egri vár jó karban tartásán buzgólkodó Verancsics egri püspök panaszkodik a királynak, hogy ennek következtében az egri várőrség száma megkevesbedik annyival inkább, mivel a király elrendelte, hogy Kecskemét, Kőrös, Czegléd és más több községek magán egyéneknek visszaadassanak.

Hát az 1526-tól kezdve meglévő rovásos adó összeirások?

E sorok irójának azonban eddigi kutatásaiban nem volt, s ez ismertetésnél sem czélja, tüzetesen Czegléd város történetéhez adatokat gyűjteni; a melyekre mellékesen akadt, azoknak egy részét kivánta itt felmutatni a végett, hogy van köz levéltárainkban elég érdekes anyag, csak keresni kell, s ehhez a sok fáradságot s még több türelmet egy monographusnak sajnálni nem szabad; a mi adat pedig már nyilvánosságra van bocsátva, azt felhasználni elengedhetlen kötelesség!

Az egész munkában szerző *Nagykőrösnek* mint szülőföldének történelméről szóll legbővebben az 1856-ban megjelent Balla Gergely krónikája nyomán, melynek némi birálat mellett jó kivonatát adta, megemlítvén, hogy a városi levéltárban lévő 3000 török levélre is Repiczky fordítása szerint figyelemmel volt. E hazafias érdeklődés mellett annyival inkább lehet sajnálni, hogy szerző nem ismeri — legalább nem említi — a következő munkát: Okmánytár a hódoltság történetéhez, Nagykőrös stb. levéltáraiból összegyüjtötte Szilády Áron és Szilágyi Sándor. Pest, 1863., melyben e város levéltárából a török alatti viszonyokra vonatkozó 591. igen érdekes oklevél, a török nyelven irottak magyar fordításban, s az oly tartalomdús városi jegyzőkönyvek közöltettek; mindezek szerzőnek sok új adatot nyujtottak volna pótolni a krónika hiányait, s részletesen felderíteni ez annyit szen-

Digitized by Google

vedett város török alatti beléletét. A Balla krónikája 1758-on túl nem terjedvén, szerző is e város ujabbkori történelmét mellőzi, bár e népes városnak a múlt századi háborúkban és a magyar forradalmi eseményekben tevékeny része volt. A nagy-kőrösi határhoz tartozó Árboz puszta nevénél nem említi szerző, hogy ez, s a vele szomszéd Törtel falu a III. László gyilkosainak Árbucz és Turtul kún országnagyoknak neveit látszik fentartani; ezt támogatja az is, hogy Törtel mint kún telephely Terthelszállás név alatt a XV. századi oklevelekben többször elő fordúl. Hát az egy nagy-kőrösi erdő Táz neve nincs-e összeköttetésben a nagy puszta Táz-lár nevével, miután a lár ragot a Maklár, Oszlár s több magyar helynevekben feltaláljuk. Érdekes lett volna, ha szerző, mint Nagy-Kőrösnél teszi, a más községek határaiban is előforduló kúnhalmok népies neveit közli vala; az is nevelte volna e munka becsét, ha szerző az ily kétes kifejezések helyett: pár évtized előtt, az ötvenes években, a harminczas évek utóján a városi levéltár adatai nyomán évszám szerinti meghatározásokat használ.

A mit azonban szerző minden szorgalma mellett is e város történelmére nézve mellőzött, szabad legyen reményleni, hogy mindazt Nagy Gáspár közelebb megjelenendő Nagy-Kőrös története czímü munkájában fel fogjuk találni.

Ez ösmertetésnek azonban nem lévén czélja Pest megye minden községei történelmét egyenként elővenni, csupán annak igazolásául, hogy mily sok érdekes adat állott volna szerzőnek feldolgozása alá, a kecskeméti főiskolai könyvtárbeli Jerneyféle gyűjteménynek egy kivonatát kivánom felmutatni, mely az egri vár 1553—4-ik évi számadásában az 1552-ik évre kapu szám után, mivel a török hódoltsági rész csak felét fizette, 75 denárral kivetett hadisegélyről szóll következőkben:

Soltmegye: Szentmárton 4 porta. Szalk 4. Choban 4. Vecse 13. Az 1553-ik évi 50 denaros hadisegélyből: Pest megye: Irsaszegh porta 13. Csaba 20. Kerepes 20. Felsőtarcsa 4. Csiktarcsa 10. Monyoród 5. Folth 6. Nyáregyház 5. Nemegy (Némedi) 28. Molnár (Monor) 13. Sinkotha 20. Wry 10. Gomba 9. Syger 8. Bicske 6. Sewregh 9. Szele 14. Györgye 16. Félegyház (ma puszta) 7. Szenttamás Kátája 9. Farmos 4. Szentlőrincz 8. Saagh 8. Szecső 20. Kóka 13. Zsámbók 12. Verseg 9. Pánd 4. Jánoshida 19. Üllő 11. Ujfalu 14. Pilis 2. Alberti 5. Irsa 5. Czegléd 139. Tapiszentmárton 29. Kőrös 65. Kecskemét 221. Mykebuda 5. Vacs 32. Dabas 7. Gyón, a tolvajok a biráktól, midőn a 12 porta utáni hadi segélyt a földesuri adóval együtt Egerbe vitték, erőszakkal elrablották. Vatya 7. Pótharasztya 19. Csév 8. Felsőalpár 7 porta. Ezután jönnek a Kis-Kún községek, közöt-

Digitized by Google

tök; Törtel 20; — Zolnok megyében: Kécske 32. Abony 54. Solt megyében: Szentiván, mivel mind elfutottak, ezek adója elengedtetett; Laczháza, mind elfutottak; Dömsöd 20. Hewgÿe szinte mind elfutottak. Thas, mind távol voltak. Solt 29. Vecse 14. Apostag elfutottak. Baracs 14. Bankhaza 4.

Minthogy a kapuszám a község adóképessége, tehát birtoka s lakosai mérve szerint állapíttatott meg, szerzőnek az ily adatok érdekes anyagul szolgálhattak volna arra nézve, hogy ezek nyomán gazdászati jeles szakképzettsége mellett a községek gazdászati beléletét s erejét összehasonlító vizsgálat tárgyává tegye.

Lássuk még a *Kis-Kún járást,* mely e munka nyomatása alatt csatoltatván e megyéhez, elég mostoha sorsban részesül, mert az időrövidsége miatt a népes hét Kis-Kún városról szerző csak 12 lapon beszél, s hogy mily hiányosan, annak igazolásául elég legyen felhozni, hogy a legnépesebb, 22 ezer lakossal bíró Félegyházának alig jutott másfél lapnyi tér. Történelmi tekintetben a már megjelent munkákat, adatokat se kellően használja fel, e gazdag és szorgalmas földmivelő városnak terjedelmes gazdászati viszonyairól pedig teljesen hallgat.

A Kis-Kun egyes községek történelmét már 1801-ben Horváth Péter, 1844-ben Ferenczy; 1854-ben Palugyay, s 1861-ben dr. Fekete meglehetős részletességgel megirták; azonban ez irók a Kiskunok történelmileg fejlődött régi és ujabb belszervezetét is beható figyelemre méltatták, szerző pedig mindenről teljesen hallgat; a mi annyival inkább feltünő, mert a 2100 holdon 760 lélekkel bíró kis német falu Jenőről négy és féllapra terjedő részletes előadást tesz.

Félegyházáról azt irja: hogy milyen község volt a török világ előtt, homály fedi; ujólag 1743-ban lett megszállva. Nem fedi ezt homály, ha Hornyik Kecsk. v tört. I. 198. lapjára pillantunk, hol Zsigmond király oklevele szerint 1389-ben már mint fennálló község említtetik; a magyar tört. tár XII. köt. 265—85. lapjai szerint pedig mint királynéi birtok 1424-ben több fennt elősorolt Pest és Soltmegyei falukkal Borbála királynénak adományoztatott stb.

Halasról, e város rendezett levéltárában lévő adat szerint említi szerző, hogy már 1451-ben mint Kis-Kun székváros fennállott, s hogy az ez év utáni történelmi adatokat Tóth János városi tanácsnok szedte össze rövid sorozattal 1828—9-ben. Ez előadás helyreigazitást vár; mert igaz, hogy e város történelmét a szorgalmas Tóth János tanácsnok s városi jegyző megirta, még pedig 1451-től kezdve; de nem 1818—9-ben, mert ő 1826. sept. 6-án már meghalt, hanem 1815—6-ban, mely munkát Szilágyi Sándor 1861-ben ki is adott; de úgy látszik, szerző nem e

Digitized by Google

munkát használta, mert különben az ebben 1452. 1456. 1508. stb. évekről meglevő adatokat nem mellőzte volna.

A kamarai számadásokban: *Mizse, Törtel, Pálka, Lajos, Sz.-Miklós, Ferenczszállása, Kocsér, Kara* 1548-tól kezdve mint az egri várhoz több-kevesebb porta után adózó községek említtetnek; különösen Ferenczszállás oly népességgel birt, hogy 1553-ban 18 portája volt. Hát a régi *Bócsa, Köncsög, Kömpöcz,* stb. Pest megyei puszták mint hajdan népes kún szállások történetére nézve mily sok adat áll a vizsgálódó történetirónak rendelkezésére.

De a hiányokat a Kis-Kún községeknél pótolni ez ismertetés czélján kivül esvén, elég legyen felemlíteni, hogy a régi rovásos adóösszeirások, elkezdve a mohácsi vésztől, a monographusnak igen sok becses adattal kinálkoznak.

A kecskeméti középjárásban említi szerző *Ujszász* magyar községet; s régi történelméből csak annyit jegyez fel, hogy 1690-ben mint elpusztult hely a Bullik család tulajdonakép iratott öszve. Azt azonban mellőzi szerző, hogy e község 1424-ben úgy említtetik, mint philisteus vagy jász-szállás, melynek kapitányait Sigmond király különös pártfogása alá vette, — 1425-ben az ujszászi és szarvasi kapitányok és a jászok közönsége között a királyi jövedelmek viselésének aránya felett támadt viszályt a király elintézte, kötelezvén az ujszászi philisteus kapitányokat, hogy a király seregéhez saját költségükön 8 tegzes vitézzel járulni tartozzanak. Ez oklevelet Erzsébet királyné is 1439-ben megerősítette. Ezt megelőzőleg van egy másik oklevél Albert királytól. mely szerint Irswazeg falut, Szent-György teleke és Dusnok pusztákat, Sydo falut, Paag, Iklatheleke, Kápolna, Taas, Kerwelgh pusztákat, továbbá Héviz, Tura, Szentlászló, Valkó, Nyr, Szentkirály, Zewren, Ozlar, Diodtheleke, Ligetegyház, Orozlo. Zenthpalarneka Pest megyében Héviz-völgyében fekvő falukat és Ontheleke pusztát 1438-ban Rozgonyi Istvánnak, fiának Jánosnak és testvére Simon fiainak adományozván, több jászok között Ujszászról a beigtatásnál Madaráz Ferencz is jelen volt; ezeken kívül 1450. 1458. 1464. 1465-ből fennmaradt oklevelek is igazolják, miszerint a régi jászok birtokához ez időben Ujszász és Szarvas is mint jász szállások tartoztak.

Soroksár mellett fekvő *Gyál* puszta történetéről szerző semmit nem említ, holott erről és több más szomszéd helyekről egy 1334-ik évi oklevél már emlékezik; később birtokosa volt, s innét irta magát a hires gyali Kenderessy család, melynek egyik tagja Kenderessy Mihály, az 1505. és 1525-ki országgyüléseken mint Pest megye követe jelen volt; általában e községről és családról számos oklevelek maradtak fenn.

Digitized by Google

Ez ismertetés berekesztéséül, mellékesen tett jegyzéseim nyomán, még csak azt kívánom figyelem gerjesztésül felemlíteni, miszerint előfordult hazai régi oklevelekben:

Alpár I. István király idejéből; Folth, Bagh, Rátót, Soth, Tura, Káta, Gyón 1214—1217, Pazandak 1220. 1227. s 1417-ben, Kerepes, Megyer 1148-ban; Pazanduk falu a pilisi egyház malma mellett, Parden, Jenő 1245-ben; Scyngta (Czinkota), Ilbew sziget 1259-ben; Taxon, Haraszti, Ráda és Szücsi 1270-ben; a mai Albertfalva, Banaföld, utóbb Kürth név alatt 1269-ben; Csepelszigetén Fedemes, Thukul, Erdeu 1271-ben; Tétény, Érd, Sóskút, Olcsa, Taxon, Tordács 1270—72-ben; Joachim tárnokmester, mint pilisi főispán 1273-ban; Ozlar 1274-ben; Ilsvazeg, Bagota, Kerepes, Sz.-Jakab faluk 1275-ben, Pomaz 1278-ban, Tököl a nagy szigeten 1280-ban, Pótharasztya 1284-ben, Kartal 1289-ben, Gumchud (Dömsöd), Opoy (Apaj) Achad, Tetétlen, Dab, Monoroud 1291-ben; Budörs, Budakesz, Sassad, Nyék, Kelenföld 1295-ben; — Gyulva, Becse, 1322-ben; Pest megyei főispán, alispán, szolgabirák 1328-ban; ezt megelőzőleg Fyuhteu, Perek, Szalk Fejérmegyében, Váczrév falu a Rusd szigeten 1318-ban; Sz.-Endre, Bogdán, Kara, Kovácsi 1320-ban, Tököl és Raduld 1324-ben; Gyömrő, Gomba 1344-ben, ugyanez évben I. Lajosnak a Csepel szigeten ispánja, erdészei, és ménesei voltak; 1348-ban Fejérmegye Solthszéki alispánja, és szolgabírái Solthon oklevelet adtak ki; Pahi, Tinnye 1358-ban, Chele, Jenő faluk a nyúlak szigetén 1363-ban, Szeremle 1364-ben, Bolgar 1366-ban, Pomaz 1370-ben, 1374-ben Imre nádor bizonyítja »quod in congregatione generali Universitatis nobilium Pestiensis et Pilisiensis Comitatuum prope villam Zenthelsebeth celebrata« a nyúlszigeti apáczák képviselője Jenő és Beecz faluk szomszédjait »specialiter Cives et Hospiter Civitatis Pesthiensis« eltiltja; Jenő 1375-ben, Mikebuda, Erkes, Dan 1376-ban; Vadkert 1386-ban; Taxon, Nemeg (Némedi), Haraszti 1399-ben; Kóka, Almás faluk, Zsámbók, Babt, Zentegeed puszták 1406-ban; Sz.-Király, Miske s Draaghon lakó praedialistái a kalocsai érseknek, és Egyházasharta 1409-ben; Ujbécs 1421-ben; Dobó Miklós mint Pest megyei követ 1447-ben, Rákosmegyer 1453-ban; Mátyás király Pest megyében közgyűlést tartott 1467-ben, és Zempcse Pilis megyében; 1469-ben Bugacz; Tóthfalu, Kartal 1470-ben; Thorbagy 1476-ban; Pótharasztya, Sz.-László 1479-ben; Kerekegyház falu Gyal község mellett 1481-ben; Dunaharasztya, Lorew 1482-ben, ugyanez évről van Mátyás királynak Csepel sziget fő- és alispánjaihoz intézett rendelete; Pest megye törvényszéke említtetik 1489-ben; Gubacs 1494-ben; Solmár, Borosjenő, Paty, Alsó-Kovácsi, Sz.-Lőrincz,

Digitized by Google

Sz.-Miklós, Káposztás, Keszeö, Aacha, Raadzelt, Félegyház. Gyürgie 1499-ben; Keukerth másnéven Ombthelek Pest megyében 1508-ban, Kartal puszta 1520-ban; Olcha falu, Thurkon, Gyun, Kemey, Kynd-Kereus Pest megyei puszták 1518-ban; Rákos-Csaba 1538-ban; Zele, Félegyház, Szent-Kozma, Pele. Korhán Dobraviczkynak adományoztatott 1541-ben; Nyáregyháza községnek, mely 6 portával bírt, földesura és bírája Nyáry István volt 1550-aen; 1583-ban Pest megye és Solthszék alispánja Ujházy György volt, s ez időben Thassy Pál halálával Halmy Gábor és Ráday Györgyre szállottak: Tas, Imrefalva, Hugye, Kolosházán, és Sz.-Györgyteleke pusztán lévő részbirtokok Soltszékben, s Nyáregyháza, Halom, Káva, Ráda, Pilis, Mikebuda, Dán és Püspöky Pest megyében, melyeket ez évben Thassy Pál özvegye Chompor Sára bírt stb. stb.

Átalában szerző munkája gazdászati statisticai adatokban a mily részletesen kimerítő: történelmi tekintetben oly hiányos lévén, e részbeni új átdolgozása igen nagy szükséget pótolna monographicus irodalmunkban.

GYÁRFÁS ISTVÁN.

II.

»Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen. Von Alfred von Kremer, 1—2 B., Wien 1877. Wilhelm Braumüller.«

I.

A keleti események utóbbi években több munkát hoztak az európai könyvpiaczra, ami elég világosan mutatja az érdeklődést, melylyel a művelt világ az új átalakúlásokat lesi. Ennek oka azon sokféle tekintetből magyarázható, melyek keletnek forrongó területein mindig összpontosúlának s jelenleg sem közömbösek reánk nézve. Államférfiak, jogászok, tudósok, iparosok és kereskedők mindenkor érdeklődtek kelet iránt. Innen származik a keletről szóló könyvek szokatlan mennyisége. Azonban vajmi kevésről mondható, hogy lelkiismeretes megfigyelés, buzgó tanulmány, komolyság és mindenfölött helyes itéletnek becses eredménye. Jobbára fölületesség, ferde fölfogás és megvakult előitélet járul az elfogult előszeretet, vagy ennek ellenkezője a gyülölethöz, megvetéshöz, melylyel a keleti viszonyokról írt könyvekben találkozunk. Annál szívesebben emelünk kalapot oly tárgyilagos művek előtt, melyeknek szerzői valódi hivatásból írnak, kiket sokoldalú készültség, önföláldozó buzgóság jellemez, s azonkívül a fölvett tárgy iránti szeretet nem tör utat magának az

Digitized by Google

igazság és tárgyilagosság fölött. Továbbá: kedvező körülmények között igen sok kellék kezükre járt, ami nemes föladatuk megfejtéséhez megkivántatott. Ilyen viszonyok között készült műre hívjuk föl a tisztelt olvasók figyelmét; mintán tudtunkkal eddig bővebben ismertetve nálunk nem volt. Teszszük ezt egy részt azért, hogy az által az izlam-vallásnak valódi szellemét és egykori hatását a multakból kellő világításba helyezni segítsük; másrészt pedig: hogy a különben is minket magyarokat érdeklő kelet multjáról egy élvezetes és tanúlságteljes munkában, mint tükörben szemlélhessük a nemesen büszke arabok kiváló szép tulajdonait és követésreméltó jellemsajátságait, melyeknek még most is tiszteletreméltó nyomait egy évezrednek őrjöngő tévedései és pusztító rombolásai sem valának képesek teljesen kiírtani.

Szerzőnk évtizedeken keresztül keleten lakik; előbb mint general-consul, jelenleg külügym. s udv. tanácsos, s az osztrák-magyar birodalom részéről az állam-adósságokra felügyelő európai ellenőrző-küldöttség tagja Egyptomban tartózkodik. Az arab és perzsa nyelvek teljes birtokában levén, a szükséges adatokat eredeti források után gyűjté. Műveit előszeretet lengi át, s ha netalán itt-ott élénkebben színez is, nem takarja be az igazságot, és nem oly hiány, mint az epébe mártott subjectiv tollal írott termékeknél oly gyakran tapasztalható, melyek épen az által élvezhetlenek. Szerzőnk tehát, mint érintém, kedveli tárgyát, s tollát mindenütt az emberiség magasztos érdekei iránt való lelkesedés vezeti. Ő, miután sokat tanult, látott és tapasztalt, lelki szükségből írt, s meg vagyunk győződve, kellemes élvezettel, miként a szó legszebb értelmében vett valódi tudóshoz illik. S mily léleküdítő ilyen munkának olvasása, legjobban akkor érezzük: ha a pártszenvedélytől párolgó czikkekbe belefáradtunk, melyekkel az olvasó közönség naponkint gyötörtetik.

Azonban lássuk a munka beosztását.

Az I. kötet magában foglalja: a chalifaság megalapítását, a városi életet, az állami berendezést a patriarchalis korban, a damaskusi udvart az Omajjadok uralma alatt, a közigazgatást, az Abassidák állami intézkedéseit, had- és pénzügyet, adótörvényeket s többi egyéb, az államszervezet, háztartás és kormányzás kiegészítő intézvényeit. Az igazságügy, rendőrség, a tartományok territorialis kiváltságai, birtokjogi viszonyok, vallásügyek, az állami számvevőség szervezete .... mind külön fejezetekben van tárgyalva. A jog és jogi-iskolák, tanrendszer, s végül a mohammedán jog forrásainak előadása fejezi be az első kötetet.

A II. kötet röviden fölsorolva ez: a cultus és Mekka, az ima, az üdv városa, házasság és családi élet; a nép, a nemesi

Digitized by Google

rend és annak élete, a nép jelleme; kereskedés és ipar; költészet, tudomány és irodalom, s végül: az elsülyedés okai. Azután van a név- és tárgymutató a-b-cz-rendben, a mi minden nagyobb munka kezelését fölötte megkönnyíti. Bár többen követnék e példát!

II.

Az érintett czímekben hű képe foglaltatik az arab nép multjának; amire a helyes tájékozódás tekintetéből is szükségünk van napjainkban, midőn arab, perzsa, török, tatár nevek között nehéz eligazodni annak, aki a keleti népek történetével bővebben nem foglalkozott. S hogy tudós szerzőnket megszólaltassuk: »a mostani viszonyok nyomása alatt könnyen tévútra ragadtatunk az egykori keleti állapotok megítélésénél; miután éppen azon mohammedán népek valának az előrehaladás és fölvilágosodás zászlóhordozói és csodálatraméltó szellemi munkásai, melyeknek kétes jövőjéről jelenleg oly nyugtalanító aggodalmak uralkodnak.

A czivilisatió akkori székhelyét keleten üté föl. Bagdad nem csupán politikai tekintetben vala egy messzeterjedő birodalom fővárosa; hanem egyszersmind minden tudományos mozgalom gyúpontját képezte. A legnagyobb buzgalom és lángoló lelkesedéssel olvasák Aristotelest és Platót; a mennyiségtan és csillagászat körüli tudományos törekvések Euklidesre és Ptolomeusra támaszkodának. A gyógytudomány érdekében a természet titkait Hippokrates és Galenus kezelése mellett fürkészték. A régi iratok nyomán szilárdúl dolgoztak tovább, s az emberiséget új felfödözésekkel gazdagították.

Azonban az élénk sürgés-forgás nem csupán az exact tudományok körűl vala tapasztalható; a bölcsészet, jog és politika hasonló művelőkre talált. Az állam lényege és életföladatairól politikai rendszereket, jogi elméleteket állítának föl, melyek jelentőségükben a középkor többi népeit fölülmúlták. Már nyolcz századdal előbb hatalmas gondolatok nyilvánultak, melyek Európában csak az utóbbi századokban törtek utat maguknak. Elég csupán a rationalista Abu Hâschim (megh. Kr. u. 933 = Hegira 321. évben) szavait emlékezetbe hozni: »A tudós első föltétele a kétség.« Nem rejlik-e e mondatban csirája a tudományos kutatásoknak? ellentétben az izlam absolut tekintélyével, mely minden értelmi független tevékenységet elnyom. Bagdadban a jogi iskola ilyen alaptörvényeket állított föl: nem érvényes olyan törvényszéki tanúság, mely erőszakkal csikartatik ki; egyátalában senkit csupán gyanúból szabadságától nem lehet megfosztani; a nem mohammedánnak, vagy rabszolgának élete annyi ér-

Digitized by Google

tékkel bír, mint az igazhívőé vagy szabadé. Vitatkoztak ily kérdések fölött: vajon a nő bírói tisztet, a nem mohammedanok állami hivatalt viselhetnek-e? s nem hiányzottak igenlő szavazatok. Feltűnő, hogy mindenben, ami azon tudós körből származék, meglepő humánus szellem uralkodik. A modern világ emberbarátja nemesebb lelkesedéssel alig bírná az eunuchokkal űzött gyalázatos embervásárt megbélyegezni, mint K. u. IX. században bizonyos arab író tevé. A törvénytudósok még azt is akarták, hogy az állatkínzás ellen a felsőbbség rendszabályokról gondoskodjék.

A jogi téren, a pénzügyi kezelésre vonatkozólag egy magasabb müveltségi mozgalom bámulatos nyomaira találunk. Az egész birodalom számára, az akkori viszonyoknak megfelelő, tökéletességben felötlő adótörvények voltak fölállítva. A legtávolabb eső tartományokat jól rendezett postahálózat köté össze. A közbenső vámok szigorúan tiltattak; a községi segélypénztárakból nemcsak hazai szegények, hanem vagyon nélküli idegenek is részesültek, sőt rabszolgák szabadokká tétettek, ami által az egész mohammedán világ egy jótékony intézetté vált. Igaz, hogy ama nagyszerű intézményt nemsokára önző hatalmasok saját céljaikra kizsákmányolták; de bármily rövid ideig tartott megvalósítása, azért az izlamnak maradandó dicsőségére szolgált. A különféle mohammedán országok között legszabadabb költözködés uralkodott. A Mekkába zarándoklás, s a tudományok művelése, a mindenütt virágzó főiskolák és akademiák között élénk eszmecserét hozott létre, s megkönnyíté a kölcsönös szellemi ösztönt.

Azonban sajnos, hogy azon értelmi áramlat kiválólag a középosztályt s kitűnőleg csak a városi lakosokat hatotta át; de az udvarnál és kormánykörökben nem érvényesült. A keleti despotismus ólomsúlyával nehezedett a kalifák palotáira, hol csupán egy törvény: a mindenható úr és kegyencznői szeszélye uralkodott. Találkoztak ugyan kivételképen uralkodók, kik a korszellemnek hódolva, céltudatosan vagy öntudatlanúl is a tudományos törekvéseket pártolták; de némelyek, például az Abassidák közül határozottan nerói jellemmel bírtak. S az önkényuralom nyomása csak azért vala még kevésbbé érezhető: mert a byzanti kormányzási apparatus szolgálatukra még nem állott. A közigazgatás majdnem kizárólag községi önkormányzaton nyugodva, saját ügyeik intézésében a legnagyobb cselekvési tért engedte. A csekélyszámú kormányhivatalok gondosan valának szabályozva, s különösen a bíróságok kötelességeit és jogait a Bagdadban virágzó jogiskola legpontosabban meghatározá; a különböző hatóságok illetőségei, nevezetesen a bírói és közigazgatásié: legszigorubban voltak egymástól elkülönítve. A kormányhivatalokban

Digitized by Google

pontos statisztikai jegyzéseket vezettek a tartományok segélyforrásairól. a lakosok számáról különböző vallásuk szerint, a kulturállam kiterjedése- és bányákról stb., melyek fönnmaradt adózási iratokból láthatók és nagy pontosság által tűnnek ki . . .

A történetben az államok meghatározott individualitással lépnek föl, s az nem egyéb, mint müveltségük összkinyomata.

»A müveltségtörténet föladata tehát nem csupán az erkölcsök, szokások, gondolkodás, a szellemi és anyagi eredmények leírásából: hanem az állami szervezet előrehaladottságának és romlása okainak előadásából áll..... A müveltségtörténet első és leglényegesebb tárgyát képezi valamely nép faji jellegének szigorú kutatása, s ennek alapján cselekvőségi képességének legtárgyilagosabb kimutatása. A nemzeteknek híven mutató tükrét az ő politikai szervezetük, alkotmány, közigazgatási és politikai berendezésük és törvényeik alkotják«..... Ennyit a munka első lapjairól, általános ismertetésül; s miután a mélyen tisztelt szerző szíves vala becses munkájának tetszés szerint egy pár fejezetét közölhetésünkre átengedni, — bővebb részletezésbe bocsátkozni a kimért határok között alig lehetne óhajtásunk szerint.

Azonban talán nem lesz unalmas ízleltetőül még sem a birodalom bukásának okairól szóló fejezetből nehány sort kiemelni. Kit ne érdekelne egy nemzet elsülyedése?! olyan nemzeté, mely életrevalósága- és nagyratermettségének fényes emlékét véste az emberi szellem értelmi kifejlődésének történetébe.

III.

A művelődés bölcsőit a nagy városok képezik. Mi volt Mekka, Damaskus és Bagdad a mohammedán kelet müveltségtörténetére nézve, az a terjedelmes két kötetben részletességgel van rajzolva.

»Azok valának tanyái és gyúpontjai azon magas és azóta keleten soha többé el nem ért szellemi és anyagi jólét virágzásának, melyet arab civilisatió név alatt ismerünk, de helyesebben saracenusnak kellene nevezni. Mert habár a khalifaságot az arabok alapíták, s az akkori müveltségre képes országok legnagyobb része fölött uralkodtak, még sem lehet helyesen állítani: hogy csupán arabok voltak volna azok, kik ama nagy világtörténeti föladást megoldották. A khalifa birodalom czivilisatiója kiválólag azon keverékfajból emelkedék föl, mely a nagy városokban meghódított népek és arabok összekeveredéséből támadt. . . .

Hasonlón az érczekhöz, melyek akkor lesznek keményebbek, ha különféle fémekkel egybeolvadnak.

Digitized by Google

»Az arab nyelv az egész birodalomban uralkodék és mint összekötő kapocs, az eszmék, gondolatok elterjedését előmozdította. Tudományos intézetek: kollegiumok, akadémiák, könyvtárak és kórházak keletkeztek a nagy városokban, hol minden szellemi törekvés buzgó támogatásra talált....

»Azonban már az első Abassidák alatt történt, hogy egyes tartományok helytartói félig-meddig souverän állásra küzdék föl magukat, s némelyek kisebb dynastiákat is alapítának, eleintén a khalifaság védelméül, később annak daczára és kárára voltak. Így, a közlekedés gyűlhelyei szaporodtak; de az által egy az államot valóságosan szétválasztó folyamat indúlt meg, mely kezdetben a birodalom határain támadt, s nemsokára föltartóztathatlanúl mindig tovább terjedt. Hasonló példát látunk jelenleg Egyptom és Tunisban, melyek a konstantinápolyi központi kormánytól csaknem teljesen független állásra tettek szert.

Eleintén kevés volt a hangadó városok száma; de később ben körük mindig tágúlt. Az izlam virágzó korában mily nagy volt a szellemek élénksége, mily hatalmat gyakorolt a tudomány s irodalom a kedélyekre, eléggé mutatja ama körülmény: hogy az elfoglalt idegen országokban az arab nyelv, irodalom, költészet és tudomány csodás gyorsasággal vert gyökeret. Spanyolországot és Perzsiát kivéve, sehol sem történt nagyobb mérvben, mint Siciliában, mely igen rövid idő alatt nagyobb részben elarabosodott, s kiválólag Palermóban, hol az arab kormányzóság székhelye volt....

»A közös műveltség összetartozósága a bomlásnak indúlt birodalom decentralisatióját némileg késlelteté; de meg nem akadályozta. S ha mérlegbe vetjük a decentralisatió előnyeit és hátrányait, látni fogjuk: hogy politikailag tekintve káros volt.

»Igaz ugyan, hogy egyes fejedelmek, például a Bujudi házból származottak közül s némelyek a Fatimidák alatt a tudományt s művészeteket előmozdíták; a fővárosok nagy könyvtáraiban a világ zajától elvonúlt tudósok csöndben munkálkodának; Bokharában Avicenna dolgozott; Khwarizm fejedelmi udvarában nagy pártfogásban élt a híres Byruny, ki Gorgânijjában a mai khiwai khanságban tevé kísérleteit az ásványok specificus súlyáról; egy másik tudós (Kr. u. 1117—1157) Sangar seldschuki sultannak számára írt könyvet a »bölcsesség mérlegéről«, melynek tárgyát Byruny kutatásai nyomán a súly elmélete a különféle tudományos észlelésekhöz való mérleg képezte; s végre az is igaz, hogy a mindenfelé gyorsan keletkező dynastiák éppen oly hirtelen el is enyésztek kevés kivétellel mint támadtak: de a szétmállási processus végtelenül tovább harapódzott, s némely nagyobb sultanságokban a számtalan majd félig majd egészen

Digitized by Google

független kisebb hatalmasok alattvalóikat kiszívák s a tömeg jóllétét fölemésztették. Igy vált a decentralisatió előnye az ellenkezővé, mig utoljára helyét a fejetlenség foglalta el. A nemzetgazdaság mindig mélyebbre sülyedt, s a műveltségi mozgalom szűkebb határok közé szorúlt. A végromlást nagyban előmozdíták a pártharczok, melyek egész tartományokat elpusztítottak... Ide járúlt a gyakori drágaság, éhség és dögvész....«

A járványok uralkodását évmutató táblázattal kíséri szerző, s következő érdekes megjegyzésekkel zárja be:

»Felötlő tény, hogy a negyven nagyobb epidemia közül, mely négyszáz év alatt uralkodott, nem kevesebb mint 22, tehát több mint fele, részben Irákból származott s legnagyobb mérvben ott is pusztított. E csapás Syriát 12 ízben sujtá; de Észak-Arabiában, ahol jelenleg a cholera fészkét keressük, egyetlen egyszer lépett föl; Irákban pedig a Tigris kifolyásánál fekvő Bassorában legjobban dühöngött; azután Kufa, Wâsit és Bagdad valának a ragály gyakori helyei. Irák volt tehát mindig a pestis fészke és szerző szerint — a veszély még most is onnan fenyeget; s a keleti állapotok általános nemismerésének, mely Európában uralkodik, róható föl: hogy nem iparkodnak nemzetközi óvszabályok által tulajdonképi hazájában: Irákban a cholerát elnyomni....

Fölemlíti továbbá szerző: »hogy azon borzasztó időkben Irák és Syriában a legvéresebb harczok dúltak, melyek az Abassidák föllépésével (Hegira 132 = Kr. u. 750) szűntek meg..... »Azon polgárháborúk alkalmával, midőn Mamun testvérével Amynnal az egyeduralomért küzdött, a harcz éppen Irákban legvéresebben folyt, ami Bagdadnak hosszabb ideig tartó megszállását vonó maga után; minek következtében a járvány kitütött s nemsokára a birodalomban is elterjedt, s ez időtől fogva kivált a fővárosban koronként föllépett....

Hiteles adatokkal rajzolja szerző azon rettenetes zsarolásokat, melyek alatt az adózók nyögtek.... »Az adók borzasztó szigorral hajtattak be; aki nem birt fizetni, nehéz köveket akasztának nyakába s úgy kelle az égető napon állani, vagy más módon kinoztatott. A birodalom nagyjai minden mérvet haladó módon zsákmányolták ki állásuk előnyeit. A kormánytól egész tartományrészeket kibéreltek és rendszeresen zsirját ki is vették; nagy mérvű gabona-uzsorát űztek, s azután az élelmi szerek árát mesterségesen magasra fölverték. A katonák hűbérül földeket kaptak s az abból származott rendszer a tömeg jóllétét megsemmité.

A gyorsan sülyedő közgazdasággal lépést tartott egy másik jelensége a félreismerhetlen társadalmi sínlődésnek. Az ural-

Digitized by Google

kodó faj régi nemzetiségi érzete, mely a birodalmat megalkotá és összetartá, napról-napra enyészett. S a mily mérvben veszté a városi arab népség egykori erényeit, oly erővel föltámadt a leigázott népek, nevezetesen a persák között a rájuk erőszakolt arab uralom és nyelv elleni nemzetiségi szellem, mely a birodalom decentralisatióját és eldarabolását előmozdította. A mozgalom először a Saminida és Ghaznawida keleti dynasták udvaraiban keletkezett. Firdusy nagy eposa legjobb bizonysága az új szellemi iránynak, mely nemsokára a persák között elterjedt, s lassankint az arab elemet kiszorítá, s végül a keleti országokat elszakította.

Minél nyomasztóbbá vált a föntebbiek folytán a khalifák alatt maradt mohammedánok helyzete, minél mélyebbre süllyedt az arab nép egykori magas polczáról: annál világosabban mutatkozott az általános politikai demoralisatió. Az állami kötelességek öntudata a kormányzóknál úgy, mint a kormányzottaknál egészen eltűnt. Az állam iránti élénk kötelességérzet csak magas műveltségű népeknél lehetséges. A hősi önföláldozásnak követésre méltó példái a hazáért, minőkkel a görögök s rómaiaknál találkozunk, az araboknál sem hiányzának nagyságuk korában: csakhogy ez érzés a nép vallásos gondolkodásmódjával vala egyúttal összekapcsolva; mert azon korban a mohammedán állam vallásos volt és kellő politikai berendezéssel birt. A milyen vallásos lelkesedés és haza iránti kötelességérzettel rohantak az első századok arabjai a népért és vallásért vívott harczokban rettenthetlenül a halálba: éppen oly mélyre süllyedt a vallási törvények tiszteletével együtt az egykori nemzetiségi érzés. Pedig ily eszményi erők csak oly szükségesek az államiság föntartására, mint a föld; egyiket sem lehet nélkülözni. Amint lassankint ezen eszményi erők gyöngültek: nemsokára csupán a vallási összetartozóság öntudata vala az egyetlen kapocs, mely a nagy számú izlam népegyesületeket összetartá. Azonban a mind élénkebben kibontakozó szellem, új vallási felekezetek keletkezése, a fölébredt kétség és politikai decentralisatió ezen utolsó köteléket is annyira meglazítá, hogy a birodalmat úgyszólván már csupán a »vis inertiae« az erő tehetetlensége tartotta még fönn. A vallási érzés gyorsan babona és fanatismussá fajult, ami a szellemi életet elfojtá. A tömeg napról-napra közömbösebb lőn a közjólét iránt, s a birodalom számtalan darabokra szakadt, melyek legkevésbbé sem birtak a fönnmaradás kellékeivel. A keresztes hadjáratok korában még egyszer fölébredt az izlam vallásos szelleme, mely egykori türelmességéből egészen kivetkőzve, vad gyűlölettel rohant a kereszténységre; de a külső nyomás szülte erőszakos egyesülés nemsokára fölbomlott, amint a kül

Digitized by Google

nyomás megszűnt. S miután még az összetartozóság szükségérzete is kihalt, minden szellemi ösztön kiveszett s azóta sivár tétlenség borúl a mohammedán világra, mely bizonyos sajátszerű beteges elszenderedésbe merűlve látható....

BOLGÁR MIHÁLY.

III.

Nagy papok életrajza. Írták: Liszkay József, dr. Szeberényi Gusztáv, Györy Vilmos, Makkai Domokos és dr. Bartók György. Budapest, 1877. 298. l.

A magyarországi protestansegylet idáig »Prot. theol. könyvtár« czím alatt részint fordított, részint eredeti theol. művek kiadása által szerzett magának kiváló érdemeket. Legujabban a fentebbi czím alatt oly művet adott a nagy közönség kezébe, mely a történet kedvelők figyelmét is nagy mértékben megérdemli. Öt terjedelmes életrajzot közöl öt protestans főpapról, jelesül: Tóth Ferenczről, Szeberényi Jánosról, Székács Józsefről, Antal Jánosról és Bodola Sámuelről.

Ki ne ismerné legalább név szerint e nagy papokat?

Hiszen Tóth Ferencz egyháztörténelmi műveit még ma sem tette feleslegessé valamely tökéletesebb új dolgozat; az új nemzedék e részben nem nagy mohósággal kap a régiek babérai után.

Szeberényi János és Székács József főpapi és irodalmi működésének nyomait és hatásait még ma is tapasztalja és bizonyára még soká fogja tapasztalni az evang. egyház, melynek sajátos viszonyait oly kevesen tudják helyesen felfogni.

Antal János és Bodola Sámuel nélkül pedig az erdélyi legujabb egyházszervezetet alig lehet képzelni.

Mindenik életrajz egyuttal egy-egy érdekes korrajz, melyben társadalmi és politikai, az irodalmi és tanügyi viszonyok a legérdekesebb és tanuságosabb színben vannak feltüntetve. Az elsőben a dunántúli ref. superintendentia és a pápai főiskola ügyei mellett, megismerkedünk mindazon fontos egyházi és iskolai, egyházszervezeti és közoktatásügyi kérdésekkel, melyek a ref. egyház főbbjeit a múlt század végén és a jelennek elején foglalkoztatták. A második és harmadikban ismét az evangelikusok küzdelmeit látjuk az unióval, a nemzetiségi agitatiókkal, a patenssel és az anyagi szegénységgel. Míg az erdélyi két püspök életrajzánál az egyházak és iskolák külső belső szervezete, valamint az 1848/9-ki események folytán bekövetkezett nehézségek ragadják meg különösebben az olvasó figyelmét.

Digitized by Google

De bármily változatos képeket tüntetnek is fel az életrajzok: bármily különböző viszonyok alakultak is a felkarolt időszakban a magyarhoni és erdélyi prot. hitfelekezetek kebelében: mégis igen sok hasonlatosságot és rokonságot fog találni bennök az olvasó, nemcsak az egyházjogi és egyházszervezeti tekintetben, hanem még a főpapok életfejlődésében is.

Valamennyien szegényebb sorsú szülék gyermekei voltak; valamennyien kiváló lelki tehetségeik és kitartó szorgalmuk által emelkedtek a püspöki székre; valamennyien előbb a neveléstanítás terén tüntették ki magokat, és valamennyien az iskolát tartották az egyház veteményes kertjének, mely nélkül az egyház biztos fejlődése lehetetlen. Tóth Ferencz a pápai főiskolát teremtette át ujra és szilárdította meg; Szeberényi a selmeczit ápolta kedves gyermeke gyanánt; Székács a pesti egyesült protestáns theologiai intézetnek volt egyik kiváló oszlopa és az evang. főgymnasiumnak teremtője. Antal János és Bodola Sámuel a n.-enyedi, m.-vásárhelyi és kolosvári főiskolák történetével fűzték össze neveiket. E mellett mint terjedelmes egyházmegyék fejei, mindnyájan a népiskolák és néptanítók állapotának emelésére is kiterjesztették figyelmüket.

Valóban megható jelenetek fordúlnak elő ez életrajzokban, melyekben csakis benső részvéttel lehet olvasnunk azon nyomort és szenvedést, azon küzdelmet és kitartást, melylyel ezen kiváló férfiak nagyobb részének kellett megmérkőzniök, hogy lelkük benső sugallatát követve, az élet magasabb ideáljához felemelkedhessenek és az emberiség hasznos, cselekvő tagjaivá válhassanak. Itt lehet látni, hogy a jólelkű emberek humánus és könyörületes tettei, önzetlen segélyezése a tehetségnek mily áldott gyümölcsöket képes teremni az egyháznak: itt lehet tapasztalnunk, hogy látszólag mily csekély anyagi erővel lehet nagy czélokat előmozdítani, ha van értelem és akarat az anyagnak értékesítésére.

E tanulság mellett még azt is fogja látni a szíves olvasó ez életrajzokból, hogy a prot. egyház és annak főpapjai — bár egy részük még az úgynevezett latin világban neveltetett, sőt egyikük a magyar nyelvet nem is igen beszélte — mindig nagy súlyt helyeztek a nemzeti szellemü magyar nevelésre; s éppen ezért a magyar nyelv jogait az iskolákban visszahelyezték.

A magyarhoni protestans-egylet, s különösen annak egyik főéltetője Kovács Albert, mindenesetre üdvös dolgot cselekedett, midőn ez életrajzok közrebocsátása által az ujabb prot. egyháztörténelemhez oly értékes adatokkal járult. És midőn mi őszinte elismerésünk kifejezése mellett, e művet a t. közönség becses

Digitized by Google

figyelmébe ajánlani bátorkodunk, egyuttal azon kérdést koczáztatjuk az érdemes szerkesztő úrhoz, illetőleg az egylethez: vajjon nem találná-e czélszerűnek. visszamenni kissé a XVI. XVII. és XVIII-ik századokba s onnan kezdeni a »nagy papok« életrajzának megiratását? Nem találná-e ezt az eljárást legbiztosabb útnak arra, hogy az ily monographiákban összegyüjtendő történelmi anyag segítségével a magyarhoni protestantismusnak történelme egyszer valahára méltóképpen megirattathassék?

Zsilinszky Mihály.

Digitized by Google

KÜLÖNFÉLÉK.

A VÁRADI KÁPTALAN LEGYILKOLTATÁSÁNAK HAGYOMÁNYA.

Keresztury Józsefnek, e század elején Nagyváradon a történelem tanárának, munkája[1]) azt mondja, hogy ezelőtt háromszáz évvel virágvasárnapján, midőn a váradi katholicusok az egész káptalannal szép énekszó mellett megindúltak a várbeli öreg templomból, és ősi szokás szerént búcsújártak még a váron kívül is: a vár felső kapujánál az erdélyi fejedelem[2]) katonái megállíták a kegyes búcsúsokat, nem a jámbor népet, mert azt hagyták szerte futni, — hanem a káptalanbeli urakat, s azt kérdezék tőlük: akarják-e az uj hitet bevenni? s mert, egyet kivéve, mindnyájan azt felelték, hogy — nem akarják: egyet kivéve, mindnyájukat ott tüstént levágák, s holt testeiket a vár árkába veték.

Keresztury ezen előadása számtalan hívőre talált, különösen a tiszántúli s erdélyi részeken, sőt nevezetes történeti munkákba is becsúszott, ami különben nem is csoda, mikor egy történelmi tanár, s amellett még történeti író is állította azt. Azonban Keresztury előadása, közelebbről vizsgálva, a történeti birálatot ki nem állja.

Ama történetet Keresztury, mint maga mondja, a hagyományból meríté,[3]) s annak indokolására fölhozza először a szebeni országgyülésnek egy 1566. november 30. s deczember 13-ika között végzését, to-

---

[1]) Descriptio Episcopatus et Capituli M. Varadinensis. (M. Varadini. 1806.) II. 39. l.

[2]) »Impii *ariani* Vajvodae Transsylvaniae Joannis 2-i.« Kincstári levéltár: Acta Paulinorum Conventus Kápolna. Vadász. Supplement. Fasc. 5.

[3]) Helyesebben *Gánóczy* Antalnak: Episcopi Varadinenses. (1776) czímü munkájából II. 129. l.

Digitized by Google

vábbá *Gauhen*[1]) német író munkáját, s végre a királyi táblának egy 1734. január 13-án fölvett pörben hozott ítéletét.

A szebeni végzés így hangzik: »a váradi káptalan helyébe, mert hogy azok *megrontattanak* az ő bálványozásoknak okáért . . . tartassék más két pap, Kanisay *János* és *Foris* pap«[2]), hogy azok »a vármegye notariusával egyetemben« a hiteleshelyi teendőket végezzék.[3]) Ezen végzésnek »megrontassanak« szavát Keresztury az ő latin munkájában »destructi sunt« kifejezéssel fordítja le s azon kifejezésnek oly értelmet ad, hogy »legyilkoltassanak.«[4]) Tehát első indokolása egyetlen szón alapszik, s ez egy szóval is önkényesen bánik el, mert minden, ki magyarúl tud, tudja jól, hogy »rontás, megrontani« szavaink sohasem egyértelműek a »megölés«-sel, a kérdéses helyen pedig nem jelentenek egyebet, mint hogy a váradi káptalan tagjai kath. hitük (bálványozásuk) miatt *alkalmatlanokká lettek* a hiteleshelyi levéltár kezelésére.

Ilyen értelmezést igényel egy másik 1566. márczius 10-én Tordán kelt országgyülési végzés, melynek a már idézett szebeni végzés csak folyománya volt, s mely így szól: »egyenlő akarattal végeztetett, hogy afféle egyházi renden való személyek, kik az pápai tudományhoz, és emberi szerzéshez ragaszkodtanak, és abból megtérni nem akarnak, az ő felsége (Szapolyai János Zsigmond) birodalmából mindenünnen kiigazíttassanak.

Az váradi káptalannak ő felsége ez jövő virágvasárnapot hagyta, kik ha meg akarnak térni, házakban. szőlőjökben, marhájokban (ingóságok) jószágokról elválva, kiket ő felsége magának akar tartani, békességvel megmaradhatnak; ha pedig az Istennek igéjét nem akarják venni, személyekben marhájokkal egyetembe, valahova akarnak menni, *szabadon elbocsáttassanak.*«[5])

---

[1]) Helyesebben: *Gauhe.*

[2]) »Johannes Kanisaÿ et Christophorus presbyteri.« Kincstári levéltár: Acta Paulinorum Convent de Nagyfalu. Tasc. I. N-ro 5. — A vármegye notáriusa pedig alkalmasint *Literati* Albert volt, mert 1567-ben harmadik requisitorúl ez említtetik. i. h.

[3]) *Szilágyi* Sándor: Erdélyi országgyülési emlékek. (1877) II. 327. l.

[4]) »Quibus verbis: quoniam illi destructi sunt, numero multitudinis enuntiatis non tantum Capituli abolitionem; verum etiam Canonicorum sublationem hic patratam fuisse satis innuitur.« i. m. II. 40. l.

[5]) *Szilágyi* Sándor: Erdélyi országgyülési emlékek. II. 302. l.

Digitized by Google

Hol van itt legyilkolásról, vagy a jól gyanított engedetlenség esetére csak halállal való fenyegetésről is szó? S ha a káptalan mégis legyilkoltatott volna, a szebeni gyülés a most idézett tordai végzésnek ilyetén kijátszását, sőt véres megfertőztetését nem az egyszerű megrontattanak« szóval üti el; hanem az ellen már csak saját becsülete végett is legalább tiltakozott volna a világ előtt, mint tiltakozott nem sokkal később *Báthori* Gábor fejedelem meggyilkoltatása alkalmával.[1])

Mi Gauhe munkáját illeti,[2]) abban (nem mint Keresztury idézi, 355 — hanem 1355. lapon) közölve van az 1621-ben füleki fogságában elhalt *Rédei* Ferenczneк életrajza; de ott arról, hogy ezen Rédei valaha váradi prépost lett volna, vagy hogy prépost korában, avagy bármikor a váradi káptalan legyilkoltatott volna: egy árva szó sincs.

Végre *Ödönffy* Zsuzsánna, özvegy Tabódy Mihálynénak báró *Luzsinszky* István, mint váradi püspök, s a váradi pálosok ellen indított s 1734—1749 közt a királyi táblán folyt birtokpörében sok helyen előfordul ugyan az »exterminium *Episcopatus* et Capituli Varadiensis« kifejezés, s a pör-iratok 28-ik lapjához N ro 1. alatt melléklet is van csatolva: de valamint e melléklet csupán az idézett tordai és szebeni végzések puszta másolata, ugy a káptalan legyilkoltatása az egész pörben egy szóval sem említtetik. Mert hogy az idézett »exterminium« szó nem személyi, hanem tárgyi kivégezést jelent, azaz hogy csupán a káptalannak eltörlését s nem egyszersmind a kanonokok legyilkoltatását jelzi: kétségtelenné teszi az, hogy a káptalan mellett mindenütt ott említtetik a püspökség is, mely szintén csak eltöröltetett, s hogy ugyanazon pörnek 20—24. 31. 32. 33. 35 stb. lapjain határozottan »ejectio, sublatio, eliminatio Capituli Varadiensis« kifejezések fordúlnak elő, mik semmi esetre sem volnának ott, nem lehetnének, ha a fóntebbi »exterminium« szó személyes megöletést jelentene.[3]) Sőt életben maradásuknak csaknem határozott nyomát találjuk a pálosoknak a múlt század elején kelt irataiban, hol egyebek közt említtetik, hogy ámbár a kérdéses korban Bihar vármegyének egyházi testületei *számüzettek*, később mégis visszaállíttattak.[4])

---

[1]) *Szalárdi* János: Siralmas krónika. Ujabb nemzeti könyvtár. 28. l.

[2]) Historisches Helden — und Heldinnen-lexicon. (Lipcse 1716.)

[3]) Országos levéltár: táblai perek 4—1109. sz. a.

[4]) »In persona etiamsi fuissent exules, dei benignitas una cum

Digitized by Google

Tehát Kereszturynak egész indokolása gyönge, ennélfogva el sem fogadható; térjünk azért át előadásának forrására, a hagyományra.

A tordai országgyűlés, mint láttuk, 4 heti gondolkozási időt adott a váradi káptalannak Épen 4 hét mulva april 7-ére esett 1566-ban virágvasárnapja. A káptalan ama végzést természetesen ignorálta, s mintha semmisem történt volna, tartá a virágvasárnapi körmenetet. Hanem az erdélyi kormány sem aludt: valamely megbízottja csak a kitüzött határidő utolsó napját, a virágvasárnapot várta, s midőn látá, hogy a káptalan az ország nyilvános végzése előtt meg nem hajol, nyilvánosan a körmenet alkalmával követelt annak engedelmességet. A káptalan, minthogy évszázadokat látott jogaiból készültek kiforgatni, természetesen tiltakozék, talán ki is jelenté, hogy csak az erőszaknak fog engedni: a világi hatalom tehát erőszakhoz nyult; ebből zavar, lárma támadt, a búcsujárók szétfutának, s egynémelyik ijedtében azt hiresztelé, mint rendesen történni szokott, nagyítva a dolgot, hogy ölik, gyilkolják a káptalanbeli urakat. Akadt alkalmasint olyan is, ki állitá, hogy szemeivel látta, mint vágták, konczolák őket. E hír aztán a borzalmas iránt különben is fogékony nép képzeletében gyökeret vert, s onnét csakis azáltal lett volna kiírtható, ha a káptalan tagjait előbbeni helyeiken, a templomban vagy házaikban ismét láthatta volna. De ez többé nem történt, nem azért, mintha csakugyan legyilkoltattak volna, hanem mert sem hitüket megtagadni, sem ősi birtokukból önkényt kimenni nem akarván, — erőszakkal »igazíttattak ki ő felsége birodalmából.«

Ennyire reducálandó mindenesetre Keresztury hagyománya, mely hagyomány különben is csak a levegőben függ, történeti alappal nem bír, mert ámbár történeti forrásaink a XVI-ik század eseményeire nézve gazdagok, egyházi ügyeket illetőleg pedig a legjobban értesültek: mindemellett e forrásokban azon eseménynek, melyről az állitólagos hagyomány szól, legkisebb nyoma sincs.

A virágvasárnapi vérengzés Váradon állitólag april 7-én történt. Ugyanazon hó 23-án nyittatott meg Nagy-Szombatban az esztergomi főmegye zsinata, és e zsinat aktái mitsem tudnak ama hajmeresztő ese-

---

reliquis fidei divinae assertoribus eosdem patriae restituit.« Kincstári levéltár: Acta Paulinorum. Convent de Nagyfalu. Supplement.

Digitized by Google

ményről.[1]) Pedig a zsinat elnöke, *Oláh* Miklós, esztergomi érsek, nemcsak az egész magyar kath. egyház feje s őre, hanem még erdélyi születésű, s egy *váradi* püspöknek, *Thurzó* Zsigmondnak neveltje is volt, [2]) sőt korának nevezetesebb eseményeit föl is jegyzé, például 1556-ra *Zaberdin* Mátyás, *váradi* püspök halálát.[3]) Igaz ugyan, hogy krónikája 1558-ban megszakad, de ő a váradi állitólagos vérengzést még két évvel élte túl, s ha az csakugyan megtörtént volna, azt ő bizonyosan halálos ágyán is fölirja vagy föliratja, mert mint alább látni fogjuk, *Istvánffy* történészünk épen a kérdéses időben volt az ő titkára.

Verancsics Antal, esztergomi érsek, ki 1573-ban halt meg, ki Fráter *György* váradi püspök idejében többször időzött Váradon, — reánk maradt irataiban följegyezte épen a kérdéses korból a váradi templomok elpusztúlását[4]) följegyzi bizonyosan Isten élő templomainak, azon váradi férfiaknak ártatlan halálát is, ha csakugyan legyilkoltattak volna; de egy szóval sem említi.

Draskovich György, az annyira erélyes zágrábi püspök, azelőtt *váradi* kanonok, ki *Philippovich* Ferencz, zágrábi kanonok helyét azért, mert renegát lőn, örök időre eltörölte [5]), oly eseményért, mint az állítólagos virágvasárnapi, mulhatatlanul fölemeli hatalmas szavát; de hallgat róla.

Istvánffy Miklós »a kath. egyháznak buzgó híve .... a protestans rendek gyűlöletének« tárgya, ki 1562—8 között, tehát épen a kellő időben *Oláh* Miklós primás titkára volt, ki épen korának történeteit írta meg a legapróbb részletezéssel, ki nem hallgatja el még azt sem, mi egy kath. főpapra, épen egy *váradi* püspökre nézve korántsem kedvező [6]), *Istvánffy* nem tud azon eseményről semmit.

És *Pázmány* Péter, ki Váradnak Szent-Márton-utczájában, tehát ama rémtörténetnek csaknem színhelyén, s csak 4, évvel utóbb született; ki arról már gyermekkorában nem mende-mondából, hanem

---

[1]) *Péterffy* K. S. Concilia Eclesiae r. e. Hung. (Pozsony 1742.) II. 184. l.

[2]) *Bél* M. Adparatus ad historiam Hung. (Pozsony 1735,) 30. l.

[3]) *Bél* M. i. m. 38. l.

[4]) Magyar tört. emlékek. Irók. III. 100. l.

[5]) *Lányi-Knauz:* Magyar egyház tört. (Esztergom. 1870.) II. 147. l.

[6]) Historia de rebus ungaricis. (Köln. 1622.) 371. l.

Digitized by Google

művelt környezetétől alapos értesülést nyerhetett: ha nyert volna, vajjon nem említené-e számos levelcinek valamelyikében, vagy épen a protestantismus ellen irányzott annyi munkáiban, s nevezetesen a számtalan váddal teljes »Kalauz« ban? de nem említi.

Iróink közöl utóljára hagytuk a tárgyunkra nézve legilletékesebbet. Váradnak épen a kérdéses korban volt püspöke: *Forgách* Ferencz. I. *Ferdinand* királyunk s a *Szapolyaiak* korának történetírója, ki épen 1566. végével kérte föl *Bornemisza* Pál, erdélyi püspököt, hogy küldene neki a magyar ügyekre vonatkozó történeti adatokat.[1]) Forgách tehát egykorú források után dolgozott, munkáját legkivált jellemzi »a kérlelhetetlen igazság szeretet, melylyel egyének s események fölött itél«; és mégis ez a történetiró, ez a kath. főpap, sőt ez a püspöki székétől épen az erdélyiek által megfosztott *váradi* püspök nem emlékezik sehol a *váradi* káptalan lemészároltatásáról.

Mármost: lehet-e az történeti tény, melyről szárnyalhatott ugyan egykor némi kósza hír, de amelyről annyi egykorú, hivatottabbnál hivatottabb író nem tud, nem említ semmit? holott, ha azon vérengzés csakugyan megtörtént volna, irói tisztük, hivatali állásuk, s mindenek fölött az akkoron tombolt hitbeli párttusák szenvedélyes volta mulhatatlanúl kivette volna belölük a szót, hogy azon történettel ellenfeleiket lefegyverezzék.

Különben a váradi káptalan tagjainak életét, mint láttuk, még engedetlenségük esetére is, *országos törvény biztosítá*. E törvény áthágóit okvetetlenül kérdőre vonták s csak úgy bünhösztették volna, mint szokták rendesen a magukat fölhasználni engedett eszközöket, vagy mint bünhösztették a Váradon megölt *Báthori* Gábor fejedelem orgyilkosait, s megtette volna ezt, ha más nem, *Báthori* István, ki mint fejedelem (1571.) merte politikai ellenfeleit megsemmisiteni, tudott Erdély-

---

[1]) *Gánóczy* A. Episcopi Varadinenses. II. 127. — »Commentariola et observationes rerum hungaricarum .... quidquid talium rerum habet, quas, scio, *habet in copia,* accomodare mihi dignetur ... Promitto omnium, quae ... mihi crediderit, sanctum silentium. Posonii, die 2. Decembris, 1566.« — Pozsonyban vagy Nyitrán, hol később Bornemisza püspök volt, vagy a Forgáchok családi levéltárában nem lehetne-e Bornemisza kéziratát még megtalálni?

Digitized by Google

ben a kath. hitnek egyenjogúságot szerezni. [1]) s ki fejedelemsége előtt épen váradi — várkapitány volt. Távolléte (bécsi fogsága) idejében pedig bizonyosan olyan hívére bízta Váradot, ki ismerhette urában jól a keménylelkű s minden ízében katholicus Báthori-fajt, s ki ennélfogva semmi esetre sem merte volna megengedni Váradon ama véres kihágást.

Továbbá *Vásárhelyi* Mátyás és *Belezi* Bálint váradi kanonokok 1566-ban, tehát épen a kérdéses időben tétettek át az esztergomi főkáptalanba. Körülbelől ugyanakkor tétettek át szintén oda *Garai* Márton és *Garai* Pál kanonokok is. Bizonyosan így vonták meg magukat a többiek is, ki káptalanban, ki klastromban, ki talán rokonai körében, csakhogy nevük még valahol lappang, vagy mi nem lenne csoda, emléküket örökre eltakarta az idő. Azt sem kell feledniink, hogy az akkori vallási s politikai viszonyok között a kanonokok száma különben sem lehetett teljes.

Ne hagyjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az állítólagos öldöklés irányában már hosszú idő óta folynak a kutatások; hogy maga a váradi káptalannak egyik érdemes tagja fölkérte már nem egy jónevű történészünket, köztük *Waltherr* Lászlót is, hogy méltatnák figyelmükre azon eseményt, s ha valami arra vonatkozót találnak, hoznák nyilvánosságra; de mindenünnen csak az a válasz jött, hogy nem találnak, nem tudnak arról semmit.

Újabb történeti munkákban fölhozatik ugyanazon vérengzésnek, mint történeti ténynek forrásául bizonyos *Inczédy*-féle pör is, de ezen pörről szintén csak azt lehet mondani szóról-szóra a kérdés tekintetében, ami már a föntebb idézett Ödönffy-féle pörről elmondatott. [2])

---

[1]) *Lányi-Knauz:* i. m. II. 149. l.

[2]) »1736. 25. Augusti levata est causa (a kir. táblán) Josephi et Samuelis *Inczédy* de Várad.« E pör 56. lapján ez áll: »1566. publica duplici injuriosa et infelici constitutione Tordae et Cibinÿ sanxit (Joannes II.): nisi ecclesiastici religionem suam abjuraverint, eos eliminandos et bona Fisco applicanda esse, ut sub A./. Hoc itaque modo *ejectis* ecclesiasticis« stb. Kincstári levéltár: Acta resid. Soc. Jesu. M.-Varad. Fasc. III. Nro 1. — Az A. alatt hivatolt melléklet nincs ugyan már meg a pörcsomagban, de mint látható, nem tartalmazott az egyebet a már ismertetett országgyűlési végzéseknél.

Digitized by Google

Végül tekintsük nemzetünknek azt az eltagadhatatlan sajátságát is, hogy a magyar sohasem volt sem fanatikus, sem vérengző még halálos ellenségével szemben sem, vallásbeli kérdés miatt pedig épen nem. Történtek ugyan, fájdalom, egyes visszaélések, de nemzetünk becsületére legyen mondva: a magyarok története szicziliai vecsernyét, párisi vérmenyegzőt nem ismer, — *nem ismer váradi virágvasárnapot sem.*

Azért a kérdéses hagyományt hagyjuk továbbra is jámbor hagyománynak, de ne fogadjuk el történeti tény gyanánt, mig igazolására positiv adataink nincsenek.

BUNYITAY VINCZE.

Digitized by Google

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A JUNIUS 6-ÁN tartott ülésben *Gyárfás* István v. t. elnökölt. *Horváth* Mihályt, ki egy súlyosabb betegségből most kezd üdülni, gyöngélkedése tartá vissza a megjelenéstől, *Ipolyi* püspöki székhelyén tartózkodik, b. *Kemény* hivatalos ügyben Erdélybe utazott.

Mindenekelőtt a folyó ügyek tárgyaltattak.

A titkár felolvasta Győr-megye közönségének máj. hó 7-én kelt átiratát, melyben e nemes vármegye tudatja, hogy a társulati tagsági díjat önkénytes adakozás utján összegyüjtvén, az alapító tagok sorába lép. A választmány nagy megelégedéssel hallgatta a jegyzőkönyvi kivonatot s törekvéseinek elismerését és méltánylatát látja azon elhatározásban, hogy önkénytes adakozás utján gyüjtötte össze az alapítványi összeget, örül, hogy mint első a megyék közt példát mutatott arra, hogy oly körülmények közt is, midőn e megye saját külön (pl. nemesi) pénztárral nem bir, hogyan lehet társulatunk alapítói közé lépni s elhatározá köszönetét és elismerését kifejezni a vármegye közönségének.

Évdíjas tagokká felvétettek:

Gr. *Bethlen* Emil, Budapest (aj. a titkár), *Vitál* Gábor, Nyitra (aj. Csösz Imre), *Goldberger* Samu, polg. isk. tanitó, N.-Szombat (aj. Regéczy József,) *Krajcsovics* Rezső, Zubna up. Udva (aj. a titkár), *Varga* Alajos ügyvéd, Mohács, *Millich* Péter ügyvéd, Mohács (aj. Makay Dezső,) *Burák* István plébános, Mossócz, *Rakssányi* Gusztáv, k. telekkönyv vezető, Ifj. *Reviczky* István, *Dávid* Ferencz. k. aljárásbíró, T.-Szt.-Márton (aj. Velics Alajos), *Steffel* Ede, Nyitrán (aj. Csösz I.)

Titkár felolvassa a hadügyi bizottság máj. 21-én tartott ülésének jegyzőkönyvét. A bizottság kirándulási programmjába következő kutatásokat vette fel:

1. A muhi csata terep-vizsgálata, ásatásokkal egybekapcsolva.
2. Az ónodi vár, esetleg
3. A rozgonyi csata.

Digitized by Google

Ennek folytán elhatároztatott, hogy kerestessék meg Borsod-megye közönsége, hogy ezen történetünkre nézve annyira fontos kutatásokat, mint a melyekből társulatunk hazai történetünkre nézve igen fontos eredményeket vár, vegye pártfogásába s részeltesse azt az kellő gyámolításban. Továbbá elhatározta felkérni a magyar államkincstárt mint a diós-győri urodalomhoz tartozó muhi puszta tulajdonosát, hogy az ottani nagyobb mérvű kutatásokat tegye lehetővé; valamint az ónodi uradalom tulajdonosához is fog hasonló felszólítás intéztetni. Végre Pauler Gyula tagtárs indítványára elhatároztatott az enyiczkei csatatért is bevonni a kutatások keretébe.

A felső-magyarországi Muzeum máj. 21-én kelt átiratával tudatja, hogy megtétettek a kellő intézkedések, hogy a társulat folyó évi kirándulása alkalmával mennél több családi levéltár nyittassék meg a társulat tagjainak. Ezzel kapcsolatban Deák Farkas jelenti, hogy a gr. Csáky család kassai levéltára is meg fog a társulatnak nyittatni. Mindkettő örvendetes tudomásúl vétetik.

Doby Antal, társulatunk egyik buzgó és mukás tagja, egy monographiát dolgozott ki az ugocsa-megyei családok történetéről s azt bemutatta ezen vármegye bizottságának. A bizottság örömmel üdvözölvén minden oly törekvést, mely a hazai műveltséget emelni akarja, elhatározta, hogy e vállalatot társadalmi úton fogja támogatni. Az erre vonatkozó jkönyvi kivonat bemutattatván a választmánynak, ez örömmel értesült ezen újabb történetirodalmi lendületről.

Ezuttal megállapíttatott a folyó évi kirándulás programmja is. Aug. 23-án d. u. 4 órakor lesz a kirándulásban résztvevő tagok értekezlete a társulat szokott helyiségében. Aug. 24-én szombaton, a reggel $^1/_2$8 órai vonattal fog a társulat a m. államvasuton elindulni, s még az nap estve Kassán értekezletet tartani, melyen a bizottságokba osztás is megtörténend. Aug. 25-én d. e. lesz az ünnepélyes közülés.

Bemutattatott a pénztárnok múlt havi számadása, mely szerint

bevétel volt	2445 frt 41 kr.
Kiadás . . .	287 frt 70 kr.
Pénztármaradék	2157 frt 71 kr.

Ebben van 100 frt alapítványi tőke is, mely tőkésíttetni fog.

Kápolnai István honvéd őrnagy s a hadügyi bizottság ministeri biztosa olvasott egy nagy figyelemmel hallgatott s igen érdekes és tanúlságos tanúlmányt a muhi csatáról, mely a f. évi kirándúlással kap-

Digitized by Google

csolatos hadtani kutatásainak előtanúlmányait foglalja magában s azon kérdéseket állítja fel, melyeket a hely színén teendő tanúlmányok vannak hivatva tisztába hozni.

Fraknói Vilmos az olasz levél- és könyvtárakban tett kutatásairól olvasott. Régi és megszokott dolog, hogy Fraknói külföldről drága kincsekkel szokott hazatérni. Most is nagybecsű dolgokat hozott magával Olaszországból. De ezúttal elárúlá fényes sikereinek egyik tényezőjét: az egyetemes történet felölelés úgy mond, nem is vezethet eredményre, — ha a kutató czélt akar érni, tűzzön maga is biztos czélt maga elébe. Ő Vitéznek s a magyarországi renaissancenak olaszországi összeköttetéseit kereste ezuttal s egy egész halmaz levelet hozott haza, hogy aztán itt közzé tegye, mint folytatását s kiegészítését nem rég kiadott művének. De talált ezen k(vül több igen érdekes Corvinát is. Modenában föllelte Hippolit érsek ingóságainak teljes leltárát, mely azért is érdekes, mert sok magyar mű van benne. Ebből az érsek könyvei jegyzékét elhozta — s ennek alapján a kormány el is küldte *Csontosit*, hogy a modenai könyvtárban keresse fel ezen codexeket. Fraknói előadását zajos éljenek kísérték.

Az idő már nagyon előhaladott levén a kitűzött harmadik tárgy: Majláth Béla értekezése, a jövő ülésre halasztatik.

Csaplár Benedek v. tag. *Bolla* Mártonnak egy ez ideig nem ismert művét fedezte fel. Szerette volna személyesen bemutatni azt a választmánynak, de gyöngélkedése által ebben gátoltatván, egy levél kiséretében küldé be, melyből következőket emeljük ki:

»Múlt vasárnapon keresgélvén holmit házi könyvtárunkban, egy csomó röpirat közt leltem Bolla Mártonnak az ismeretes Világtört. tankönyvirójának ezen eddig ismeretlen dolgozatát: *„Dissertatio de Valachis, qui Transilvaniam incolunt*: Scripta instar responsionis ad Libellum supplicem, quem Aug. Imper. Leopoldo II. anno 1791. Natio Valachica porrexit.« Úgy vélem, nem jelentéktelen adat a múlt század alkonyán mutatkozott nemzetiségi mozgalmak történetéhez s annál nyomatékosabb, hogy oly komoly férfiu is, minőül Bolla Mártont ismerjük, síkra szállott és pedig hozzá illőleg mérsékelten s alaposan. Bolla M. 1777—1800. működött Kolosvártt mint a közoktatás és nevelés egyik kiváló tényezője. Ott irta a Világtörténelmet 3 kötet compendiumba szoritó tankönyvét, mely 1846-ig hat kiadást ért latinúl, aztán magyarra fordítva használtatott 1848-ig.«

Ezen munka is felelet tehát az oláhok 1791-iki hires Supplex Libellusára, s mint ilyen is kétségtelenül érdekes mozzanat azon nevezе-

Digitized by Google

tes polemiában. Kiadatott a beküldő kivánatához képest tanúlmányozás végett *Hunfalvy* Pálnak.

Nagy Imre v. t. jelentést tesz a *Neuhoffer* úr által a nemzeti múzeumnak ajándékozott oklevelekről, melyek közt 21 Árpádkori van. Ezek közül a legrégibb 1237-ben kelt. Többi közt bemutatott 3 felbontatlan levelet a XV-ik századból, melyek Temes-megyére vonatkozván, felbontásukkal *Pesty* Frigyes, mint ezen megye monographusa bizatott meg.

Mircse János külföldi tag bemutatja Barbaro Daniel velenczei patriarchának 1541-ben készített tragoediáját Izabelláról, János király nejéről. Ezen tragoedia tárgyát Buda elveszése s azon jelenet képezi, midőn Izabella királyné fiát János Zsigmondot a török táborba küldi. Ugyan csak ő bemutatta a páduai egyetem consiliariusainak albumából vett jegyzeteit, melyek Paduában járt hazánkfiaira vonatkoznak, kik mint utazók megfordultak ottan s alapítványokat, vagy ajándékokat adtak magyar tanulók, vagy az ottani könyvtár számára. Így 1582-ben átutazott ottan Kakas István a hírneves diplomata, Zrínyi Miklós, Szegedy Gáspár, Nádasdy Ferencz (1642. jun. 13.) harmad magával Szelestey, Nagy I. és Nyáryval; továbbá Pálffy Pál, Czobor, Kornis. Érdekes előadását éljenekkel fogadták.

Ezzel a gyülés 7 óra után eloszlott.

IRODALMI SZEMLE.

— Folyóirataink május—junius hóban a búvárra nézve igen gazdag anyaggal jelentek meg.

— Első sorban említjük az „*Archaeologiai Értesítőt*", melynek 5-ik száma jelent meg. Vezérczikkében *Thaly* Kálmán közöl érdekes ötvös-művészeti adatokat a Rákóczi-korból, azután *Czobor* írja le a n.-váradi régészeti kiállítást; *Nagy* Iván Liptai Bogomér fiainak pecsétjét fejtegeti egy alapos tanúlmányban s hitelességét mutatja ki. *Deák Farkas* Bethlen Gábor végrendeletét ismerteti, a *Tárczában Nagy* Gyula, *Csetneki*, s *Thallóczy* közölnek adalékokat. Mint mellékl et, az orsz. műemlék-bizottság gyűjteményének lajstroma van csatolva. Mint rendesen, úgy e változatos tartalmú számot is csak ajánlhatjuk olvasóink figyelmébe.

Digitized by Google

— A »Figyelő« májusi számában több aesthetikai s szoros értelemben vett irodalmi tanúlmány mellett a szerkesztő *Abafi* folytatja *Mikes* Kelemen leveleink közlését.

— A »Ludovica Academia« Közlönye V. számában a szakszerü tartalom mellett, egy hadtörténelmi tanúlmánynyal találkozunk. *Olchváry* Ödön hadnagy Szapolyay János és I. Ferdinánd ellenkirályokról ir. A mennyit a rövid közlésből kivehettünk, jó források után halad, többet csak az egésznek megjelenése után mondhatunk.

— Vidéki folyóiratok közül előttünk van a *„Figyelmező“* V. és VI. füzete, melynek egyháztörténelmi tárczájában *Thaly,* Rákóczi Ferenczne az egyházügyi biztosok számára kiadott utasítását közli, *Korács* József pedig a kocsi 1713-iki zsinat rendszabályait.

— A »Keresztény Magvető«-nek II-ik füzetében pedig csínos aczélmetszet hozza *Kriza* János püspök arczképét, *Jakab* Elek pedig meleg hangon irott terjedelmesebb életrajzát közli, melyben az elhúnytnak levelezését is fölhasználta.

— A »Délmagyarországi történelmi és régészeti Értesitő« II-ik füzete hasonlókép megjelent. *Ivánfi* Ede Uti-jegyzeteket közöl benne: Baedeckeriának. Igen érdekes a szerkesztő czikke a délmagyarországi spanyol telepek történetéről, melyben becses adatokat nyújt a XVIII. század telepitési történetéhez. A tárczában Szakál Ferencz gúnyversét 1673-ból közli *Miletz* János. Ebben a fejdelem asszonyt *Bethlen* János cancellárt, *Béldi* Pált, s *Haller* Pált és Jánost éri a gúny nyila. A Bornemisza Annát gúnyoló első versszakot Apor is közli metamorphosisában, (XI. köt. Mon.) mi a gúnyvers akkori nagy elterjedettsége mellett tesz bizonyságot, ezenkívül *Károlyi* Sándornak egy pár kisebb érdekü levelét közli. Végül egynehány megjegyzést olvasunk az »Arch. Értesitő«-ről, s érdekes »Egyveleget.«

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Csetneki Jelenik Elek derék fiatal régiségbuvár a M. Nemzeti Muzeum régiségtárához segédnek neveztetett ki.

— Csontosi János muzeumi könyvtári őrsegédet s társulatunk v. tagját, a vall. és közokt. miniszter Olaszországba küldte, hogy a modenai, ferrarai magyar vonatkozású kéziratokat tanúlmányozza.

Digitized by Google

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A CILLEYEK SÍRJA CILLIBEN. Írta *Kámánházy* Béla. (Külön lenyomat a Történelmi Tárból.) Athenaeum nyomdája. 8 lap. Budapest, 1878.

— IBN DUSTAH. A magyar történelemre vonatkozó legrégibb följegyzés szerzője. (Külön bőv. és javított lenyomat a »Századok«-ból.) Pfeiffer. 1878. 22 l. Ára 30 kr.

— SZAK- ÉS BETŰRENDES KALAÚZ az összes magyar irodalom története s könyvészetében. Írta *Márki* József. Budapest, 1878. 8-rét. VIII. 168 l. Ára 1 frt 60 kr.

— BETHLEN GÁBOR FEJEDELEM VÉGRENDELETE külön lenyomat az Erdélyi Híradóból. Közölte és jegyzetekkel kísérte: *Koncz* József tanár, M.-Vásárhely, 1878. 81. l.

— EGYETEMES FÖLDRAJZ tekintettel az országok természeti politikai és társadalmi, ipari, kereskedelmi, közlekedési és közművelődési viszonyaira. Szótárszerű tárgymutatóval ellátott kézikönyv a magyar közönség számára. Írták *Ballagi* Károly és *Király* Pál. Harmadik kötet. Budapest, Athaeneum 1878. 8r. 616. l. Ára 4 frt. Az egész mű ára 10 frt.

— ÜBER DEN VERSUCH EINER TRANSLATION des deutschen Ordens an die ungarische Grenze. Von dr. H. v. Zwiedineck-Südenhorst. Wien, 1878. 8r. 43. l.

— RAD Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. XLII. és XLIII. kötet. Zágráb 1878. Hartman Lipót. 1—224. l. 1—219. l.

— A FRANCZIA IRODALOM TÖRTÉNETE. Irta *Nisard* D. Az ötödik kiadás után fordította *Szász* Károly I. kötet. Budapest, 1878. 8r. 463. l. (Akad. könyvkiadó vállalat I. sorozat.)

— ÁNGLIA TÖRTÉNETE II. Jakab trónralépte óta. Írta Macaulay. Fordította *Zichy* Antal. IV. V. VI. kötet. 545. 615, 317. l. Budapest, 1877. (Akadémia könyvkiadó vállalat II. sorozat.)

— ADALÉKOK A HAZAI JOGTUDOMÁNY TÖRTÉNETÉHEZ. Írta dr. *Pauler* Tivadar Budapest, 1878. 8r. 311. l. (Akadémiai könyvkiadó vállalat, III. sorozat.)

Digitized by Google

ADALÉK A NAGYVÁRADI BÉKE

s az 1536—1538. évek történetéhez. [1])

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Mozgalmas idő, változásokkal teljes kor, a vallási s társadalmi életet alapjaiban megrázkódtató események kora volt V Károlynak uralkodása. — Abban az óriás körben, mely ezer és ezer fonalával a különböző érdekeknek szövődött körülötte, gazdag teret s anyagot talált a diplomáczia a folytonos működésre — s ha a főszerepet nem az vitte is, ha a legtöbb esetben a végmegoldást a kard élére kellett is bízni: bizonynyal jogosan lehet ez időt a diplomáczia klassikus korának nevezni.

E diplomácziai működések terét csaknem kizárólag a forrongó Nyugot-Európa képezte; két fontos esemény azonban t. i. a török terjeszkedése s a hatalmi kérdés I. Ferdinánd s Zápolya János közt szükségkép keletre is irányozták Károly figyelmét.

Eredménye ennek, hosszú vajúdás után, a nagyváradi béke lőn. — Első pillanatra, fölületesen lapozgatván a történelem lapjain s látván, hogy a rövid két évet kivéve, mely alatt a nagyváradi béke megkötése után János még élt, e béke jelentősége eltörpül, hogy János halálával a stipulatiók értéke elvész: hajlandók vagyunk e történelmi ténynek is, mint annyi sok másnak épen semmi súlyt nem tulajdonítani. S valóban ha positiv hatásról van szó, ha tényleges eredmények után kutatunk, ez a szerencsétlen diplomácziai szülött édeskevés érdekkel fog bírni előt-

[1]) Felolvastatott a Magyar Tud. Akadémia jun. 17-én tartott ülésében.

Digitized by Google

BODLEIAN P 15 AUG 1969 LIBRARY

tünk. Tekintsük azonban az érem másik oldalát, vegyük figyelembe azt, a mi azért nem történt, mert a nagyváradi békének nem volt positiv hatása — s föl fogjuk jelentőségét ismerni.

Ha a nagyváradi béke végrehajtatik, úgy a mint szerkesztve volt, teljesen; ha a benne foglalt kötések testté válnak: államéletünk az idők hosszu során át másként alakul. Sz.-István birodalma, a magyar sz.-korona egységes teste épen állott volna, daczolni képes lett volna a következő idők mostohaságával — s ki tagadná, hogy az a harcz, melyet a szét nem tördelt Magyarország folytat, szerencsésebb, eredményesebb s rövidebb leendett, mint az, a melyet a széttépett nemzet vivott, akár az ozmán terjeszkedést, akár a fölülről jött nyomást vesszük tekintetbe? A mit a mohácsi katasztrófa rajtunk rontott, azt a nagyváradi béke volt hivatva jóvá tenni egyedül, nem egy századon keresztül s hogy nem tette, nem tehette: az csak szerencsétlenségünk. Abban a körülményben, hogy a váradi stipulatiók nem lőnek teljesítve, keresendő kiinduláspontja Erdély különválásának, e testvérhaza szülemlésének. S midőn a szétszakadást megszüntetni, az elvált részeket újra egyesíteni, jogilag vagy tényleg a mint a körülmények biztattak, János Zsigmond utolsó alkudozásain, az erdélyi fejedelmek titkos esküjén, Báthory Zsigmond egyezkedésein, II. Rákóczy György s Kemény János törekvésein keresztül a Lipót-féle diplomáig s innen a jelenkorig király és nemzet egymás ellen vagy egymással egyetértve igyekeztek: csak azt akarták létesíteni, a mi a nagyváradi béke főgondolata volt, mely azonban akkor azzal együtt elkallódott. Az ősök bűneért a késő ivadék sok vért ontott ki háromszáz év alatt és után, mig az erdélyi unió testté válhatott.

Megvan a nagyváradi békének jelentősége más oldalról is. Nagyfontosságú részletét, érdekes epizódját képezi annak a hosszú küzdelemnek, melyet a Habsburgok Magyarország birtokáért az öreg Miksa császártól vagy Fridriktől, sőt ha úgy tetszik, Albert magyar királytól elkezdve csüggedetlen kitartással, olykor csellel, sokszor erőszakkal folytattak mindig, mig az 1687, 2. 3, törvényczikk a fiág örökösödését megállapítá.

Egy harmadik, szintén nagyfontosságú körülmény világtörténeti szempontból kölcsönöz érdeket a váradi béke fölött

Digitized by Google

folyt alkudozásoknak. S ez az, hogy amaz erőszakos mozgalmak némelyikére, melyek akkor egész Nyugot-Európát megrázkódtatták, ha nem is első sorban, s nem is oly mértékben, mint lehetett volna, Magyarország állása is bizonyos befolyással volt, s a küzdő felek egyikének úgy, mint másikának érdekében állott előmozditani vagy hátráltatni ama tárgyalásokat, melyek czéljául a magyar ellenkirályok kiegyeztetését tudta. Azt hiszem, e tekintetben elég, ha Ferencz a franczia király működésére a töröknél s Zápolyánál utalok, vagy arra mutatok, hogy magát a békealkudozást V. Károly egyik legmeghittebb diplomatája vezette, s ha el is tekintek attól, hogy a pápa, a lengyel király s a brandenburgi választó nem csekély érdekkel és figyelemmel kisérték a magyar dolgok fordulatait.

E kérdéshez, mely — röviden szólva — Magyarország állását a nagy európai concerthez jelzi, végre egy negyedik körülményt hozok föl. S ez a jól vagy rosszul értelmezett pietás (nem akarom vitatni). A nagyváradi béke az az actus, melyben Magyarország s az önálló magyar király Zápolya személyében utoljára lép föl a világtörténelemben, hogy ez utóbbi, mint ilyen, egy nagyérdekü cselekmény okirata alá nevét odajegyezze, egy európai fontosságu ügy végrehajtásánál, mint az önálló Magyarország jogszerinti representálója, az európai concert főtényezőitől elismerve szerepeljen. Mert azóta mint ilyen, mint csak ezen, vagy kiválólag ezen minőségben szereplő, nem létezik.

E fölhozott körülmények — azt hiszem — eléggé megmagyarázzák ama szándékomnak jogosultságát, hogy a nagyváradi béke végett folyt alkudozásoknak utolsó, eddig nem ismert phasisait akarom merőben ismeretlen levéltári anyag, a bécsi titkos államlevéltár adatai alapján megvilágitani. Egykorú történetirók, hazaiak úgy, mint külföldiek, ez egész tárgygyal oly keveset foglalkoztak, hogy belőlök a puszta ténynél egyebet nem tanulunk. Szerémi és Verancsics, Szermeghi és Brutus vagy Jovius, [1]) a

[1]) Szerémitől (Emlékirata Magyarország romlásáról 1484—1543. közli Wenzel G. Monum. Hung. Hist. Script. I.), a kinek elég alkalma volt látni a János udvarában többször megfordult lundi érseket, s a ki előtt titokban nem maradhatott a királyi titkárok ide s oda utazgatása, csak annyit várhatnánk, hogy az ő együgyü kedélyes modorában pár

Digitized by Google

kiket éppen készakarva emelek ki, mint olyanokat, a kiktől bővebb tudósitásokat várhatnánk — alig pár szóval haladnak el a tárgy mellett. Az ujkori történetírók közt Bucholtz Geschichte

---

szóval legalább a háború- s a békepárt embereiről emlékezett volna meg. Az a minden igény nélküli elbeszélés, az a magasabb eszmében és gondolatban szükölködő följegyzés, a milyen az övé, részleteiben sok igazságot szokott tartalmazni, s mert önkéntelen jámbor fecsegései által egy-egy pillantást enged az idejebeli szinfalak mögött történtekre: a késő kor történetirójának alig megbecsülhető.

Ha tőle valamit várni lehetett: úgy Verancsics (Összes munkái. Első köt. Tört. dolgozatok deák nyelven; második köt. magyar nyelven stb. Közli Szalai L. Mon. Hung. Hist. Scriptt. II. III.) még többre jogositana. Ő latin művében igen rövid s igen hiányos történetét adja a váradi békének, magyar nyelvü följegyzéseiben érdekes de száraz adatokat sorol föl az illető évek történetéhez is: de sem itt, sem ott nem emliti az 1537-diki alkudozásokat. Végeredményül általa sem tudunk többet a puszta factumnál, s ezt ő tőle, ki később mint államférfi oly jól megállta helyét, s kire mint történetirodalmunk egyik előkelő alakjára tekintünk, kétszeresen rosz néven vehetnök, annál inkább, mert a békealkudozások idején mint férfikora legdelén álló férfiú, azt, a mit az udvarral való összeköttetései folytán bizonynyal tudott, teljes lehetetlen, hogy a maga fontosságában kellőképen mérlegelni ne tudta volna.

Szermeghit csak azért emlitem (Joannis Zermeghi, rerum gestarum inter Ferdinandum et Joannem Hungariae reges commentarius. Schwandtner Scriptores rerum hung.... stb. 1746. II. köt.), mert a váradi békéről szólva, arra hivatkozik, hogy a mit mond, urától »praeposito Albensi« hallotta. Vagy rosszul volt a prépost értesülve, vagy Szermeghy felejté el a mit ura mondott, mert a mellett, hogy a legelső tárgyalásokat kivéve mit sem tud, neveket és dolgokat itt is értelmetlenül összezavar.

Brutus (Brutus János Mihály magy. kir. történetiró magyar historiája 1490—1552. Közli Nagy Iván. Monum. Hung. Hist. Scriptt. XIV. 3. köt.) csak annyival ér többet Szermeghinél, hogy a neveket nem téveszti el. Bővebb tudomása, mindamellett, hogy kir. historiogaph létére levéltári kutatásokat tenni, s a még ép gyulafehérvári államlevéltárban a Zápolyapárt iratait átlapozni módjában volt, neki sincs, s a mit nem tud, azt hosszú philosophálással igyekszik kipótolni.

A külföldi irók közt Joviust emlitem föl egyedül (Pauli Jovii Novocomensis episcopi stb. historiarum sui temporis libri LIV. 1553. Első kötet), őt is csak azért, mert tudomásunk van róla, hogy Brodarics István váczi püspökkel, a váradi békealku egyik főtényezőjével igen jó viszonyban állott. Gondolhatnók, hogy legalább ez úton nyerhetett tudósitást az akkoriban általánosan tudott dologról: de meg kell győződnünk, hogy ő sem mond többet a többinél, sőt annyit sem.

Digitized by Google

der Regierung Ferdinand des Ersten nagy munkáját s Horváth Mihálynak Frater Györgyről irott szép monographiáját akarom megemliteni. Bucholtzot azért, mert ő, mint Ferdinánd uralkodásának specialis történésze, hivatva lett volna e tárgyalások bővebb ismertetésére, s az anyag, a melyet én használtam, neki is rendelkezésére állott; ha egyes másodrangú kérdéseket, mint Katzianer, Pekry, Perényi ügyét kiválólag fölöleli, oly nagy fontosságu nemzetközi tényre, mint a nagyváradi béke volt, szintén súlyt fektethetett volna. Ő azonban mint sok másban, úgy e tárgyban is fölötte hézagos és nagyon fölületes. [1])

Horváth Mihály a maga monographiájával első volt, aki e nevezetes történeti eseménynek kellő fontosságot tulajdonitott, s a brüsseli levéltár iratai alapján addig, a meddig ez iratok kalauzolása mellett mehetett, azt a kellő világitásba helyezte. Én Horváth elbeszéléséhez füzöm a magamét, mint az övének folytatását; elkezdem ott, a hol ő elhagyá, s a honnan kezdve az egész ügyről egyáltalán semmit sem tudunk. Ez a forduló pont az, a mint a lundi érsek az 1536. év nyarán folyt sikertelen tárgyalások után Váradot elhagyá. [2]) Ismert tények ismétlésétől óvakodni fogok, csak ott és annyit hozván föl, a hol és a mennyi a dolog megértése végett szükséges.

I.

Azon alkudozások, melyeket a lundi érsek, mint Károly

[1]) Pl. egész önkényesen, a nélkül, hogy a megelőző tárgyalásokat emlitné is, kiragad egy okiratot a többi közül (a lundi érsek tudósitását Ferdinandhoz. Várad, 1538. febr. 7.), s ezt közli Urkundenbandjában, mig a többi, hasonlithatlanul fontosabb adatokat hallgatva praetereálja.

[2]) Horváth Mihály emlitett monographiájában a nagyváradi békéről szólván, az azt megelőzött ismeretlen alkudozásokat illetőleg jegyzetben ezt mondja: »Sajnálatos, hogy az ezen második alkura vonatkozó okmányok mindeddig nem jöttek napvilágra. A brüsseli levéltárban ennek nyoma sincs, s miután erről Bucholtz is hallgat, úgy látszik, a bécsiben sem létezik semmi . . .« stb. Mivel jelen értekezés V. Károlynak I. Ferdinánddal, de főként Ferdinándnak a lundi érsekkel e tárgyban váltott levelezésén alapul, e levelezések pedig egyébb nagybecsü, kiegészitő iratokkal, (melyek a Germanicák, Polonicák, különösen pedig a Hungaricák között találhatók,) a bécsi titkos levéltárban őriztetnek: látnivaló dolog, hogy Bucholtz mily fölületesen járt el.

Digitized by Google

megbizottja, már 1533. óta folytatott s melyek czélja a két ellenkirály kibékéltetése s Ferdinánd hatalmának szilárd alapra fektetése volt, nem csak névleg folytak a császár aegise alatt. Zápolya ama körülményben, hogy a császárral alkuszik, a megkötendő egyesség legnagyobb garantiáját látta, s úgy ő, mint környezete sokat vártak a török által nyomorgatott országra a hatalmas monarcha segélyétől. A lundi érsek a maga instructióit Ferdinandtól nyerte ugyan, de őt, mint egyik legügyesebb s legmegbizhatóbb emberét, ha szabad e kifejezéssel élnem, csak »ad hoc« kölcsönzé oda a császár; s bár maga az érsek legfőbb föladatául csak azt ismeré, hogy Ferdinándnak, császári ura öcscsének minél kedvezőbb föltételek alatt szerezze meg a békét, s az országnak — ha lehet — osztatlan uralmát: lehetetlen, mint már említém, e czél, e törekvés mellett egy másikat, általános nemzetközi, európai érdekűt föl nem ismerni. S ez éppen a folytonos küzdelembe bonyolult Károlynak ép úgy, mint az egész európai császárpártnak érdeke volt, s Nyugot-Európa akkori zavaraiból szembetünőleg könnyen kimagyarázható.

Sajátságos ellentétek állottak egymással szemben — mint Ranke [1]) helyesen jellemzi a kort — ez egész idő alatt. A nyugati keresztyénség és az ozmánok, a franczia törekvések s az osztrák ház tendentiái, a római egyház és a protestánsok érdekei, a világi s egyházi hatalom még ki nem aludt, el nem mosódott ellentétei — ha a kissebbeket elhallgatjuk is — sokszorosan fonódnak egymásba; a fölszinen küzd valamennyi, de majd az egyik, majd a másik lép előtérbe.

Károly nem régiben tért haza algíri diadalmas hadjáratából, melyben a »római kalifának«, a török szultánnak hatalmas pártfogoltját, a tengerek bégjét megalázta s idehaza, máris újabb küzdelem várakozott reá. Mig ő távol volt, azalatt Ferencz a franczia király lábát Savoyában megvetette, s az egyensúlyt, melyet Károly eredményes harczai megzavartak, igyekezett északi Olaszhonban a maga részére ujra helyreállitani. Hiába igyekvék Károly engedélyek által békére birni szivós természetü ellenfelét:

[1]) Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation von L. v. Ranke. 4. kiad. 4. köt. 88. l.

Digitized by Google

törekvése sikertelen maradt, a harcz koczkája el lőn vetve, s a »ragadozó állatot saját barlangjában fölkeresni« határozatba ment. Ez azon nevezetes 1536-ki hadjárat, mely alatt Károly a Provenceben összecsapásra hitte birni Ferenczet, de az Montmorency tanácsára, az egész vidéket pusztává tételé, úgy, hogy Károly ellent sem látva, kénytelen volt eredmény nélkül visszamenni abban a biztos tudatban, hogy a roppant küzdelem, melynek útját szegni vélte, még csak most kezdődik.

A franczia-olasz viszonyok mellett nemcsak kisebb, de talán nagyobb bajt és zavart okoztak Károlynak úgy, mint Ferdinándnak a német birodalmi viszályok. Császári hatalom s a területi tartományi fensőség érdeke, a régi hit fenntartói s az új vallás pártolói folytonos küzdelemben éltek egymással, mely küzdelem Franczia ország felől csak újabb és újabb tápot nyert. Hiába fenyegette a terjeszkedő ozmán a keresztyénség közös érdekeit, hiába járták be Ferdinánd hirnökei, Károly fölhatalmazottjai a birodalmi rendeket: azok minden kérdést, minden ügyet vagy az általános birodalmi gyülésre, vagy az általános egyházi zsinatra utaltak, melyeket, főként a conciliumot a leginkább előtérbe nyomult egyházi szakadás miatt a legerősebben óhajták. Nem szándékom a közzsinatot illető körülményeket vizsgálat alá vennem csak azt említem meg, mint tárgyammal összefüggőt, hogy Zápolyának, mint magyar királynak eshetőleges részvétét a közzsinaton Ferdinánd részén határozottan perhorrescálták. Amaz elaboratumban, melyet a bécsi püspök s doctor Nauser Frigyes Ferdinánd meghagyásából a zsinatra vonatkozólag kidolgoztak, ez ellenszenv pregnans kifejezést nyer. A nevezettek azt véleményezik, hogy tanácsos volna, ha Ferdinánd a katholikus párt erősitése szempontjából hat, nyolcz vagy tíz, szavazattal biró személyt rendelne a zsinathoz Magyarországról; s azon esetre, ha Zápolya egyátalán még »meglenne«, s mint magyar király, a zsinathoz bejutni igyekeznék: Ferdinánd helytartója s a Magyarországról oda rendelt egyének egy előre elkészített declaratióval várják, s a magokkal viendő kiközösitő bullával ijeszszék el a tolakodót. [1])

[1]) „. . . Item dieweil Ewr Rö. M[t] die cron Hungern zugehörn, achten wir zu thuen das Ewr Rö. kü. M[t] von wegen vnnd aus derselbi-

Digitized by Google

A mi Jánost, az ellenkirályt illeti, ennek, mióta Gritti megöletett, s az ellenséges indulatú nagyvezér e körülményt János kárára kizsákmányolni igyekvék, szintén sok oka volt kibékülni Ferdinánddal. Jól mondja Horváth Mihály [1]) hogy a szultán haragjától való félelem nyomása alatt állapiták meg a békeföltételeket, mert azok egyrészről János uralkodásra vágyó jellemének nem felelnek meg, másrészről annak bizonyságául szolgálnak, hogy azt a politikát, mely a törökkel való simán bánásban vélte — s helyesen — az országot a végromlástól megóvni, váratlan körülmények közbejöttével megváltoztatni volt szükséges. János a koronáról s az országról egészen lemond Ferdinánd részére: ez volt a békeföltételek legfőbb pontja, — s ez alapon mentek János küldöttei egyenest a császárhoz a béke ügyében alkudozni, s vittek ennek olyan ajándékot, melyet az nemcsak készségesen elfogadott, de más úton, másként is azon igyekvék, hogy belőle egy szilárd, tartós, nyugalmas és megbízható béke fejlődjék.

Értem Károly e törekvése alatt a római curiánál tett lépéseit, melyekről, minthogy az egész ügy átalán ismeretlen, pár szóval bővebben megemlékezni szükségesnek tartom.

Károly, a ki konstantinápolyi és velenczei ügynökök által s testvére utján is jól volt értesülve a kegyvesztésről, melybe Zápolya a szultánnál esett, jól tudta azt is hogy ez állapot soká nem tarthat. Ha egyéb nem, a franczia király mindenesetre köz-

---

gen cron auch etlich vnnd nit weniger, als sechs, acht, oder zehen personen, die voces in concilio haben wurden, verordnet hette. Vnnd in disem articl wellen wir Ewr. Rö. kü. M^t diser zeit erindert haben, demnach zu besorgen das der weyda (János) so er noch zu zeit des concilii vorhanden sein wörde, vnd sich auch als ain kunig von Hungern in die session eindringen, das dann Ewr Rö. kü. M^t locumtenens vnnd ire verordneten gefasst seien mit ainer ausgangen declaration, confirmation vnnd des weida excommunication bull, vnnd das mann desselben originalbull, vnnd breuia in das concilium mittbring.... Passau, 1537. febr. 16. Purum a bécsi titk. állami levéltárban. Romana. (A hol a használt okirat őrzése helyét ezután nem teszem ki, ott mindig a bécsi áll. titk. levéltár értendő. Az olvasó különben látni fogja, hogy csaknem egyedül a mondott levéltárból meritettem, minek oka az, hogy az ott őrzött s e tárgyra vonatkozó akták lehetőleg teljes képet nyujtanak.)

[1]) Történeti zsebkönyv (Frater György élete) 117. l.

Digitized by Google

belép. Mert a mit még azelőtt Európa minden országa szégyenlett volna — oly nagy volt a hitújítás eszméi daczára is a közös összetartozandóság, a kereszténység tudata, — a mit mondom, szégyenlettek volna t. i. az ozmánnal való szövetkezést, azt Ferencz a franczia király sikerrel megkisérté. Míg a török közvetlen szomszédságában levő kisebb népeknél kétségbeesett helyzetök szolgált az európai általános tudalom előtt mentségül, ha akarva nem akarva a hatalmas szomszéd szövetségét, majd kegyét vadászták; míg Jánost a magyar királyt, midőn szükség által kényszerítve a magyar birodalom traditióival ellenkező irányban a török barátságát keresi, a pápa egyházi átokkal sujtotta: addig Ferencz, minden melléktekintet nélkül, csakhogy czélját, Károly gyöngítését elérje, Szulimánt az európai concertbe bevezeté. — Jól tudta a császár hogy Ferencz a törököt Zápolya iránt a saját maga jól fölfogott érdekében minden áron ki fogja engesztelni; s ezért hogy Zápolya békülékeny hangulatát jobban biztosítsa, őt magát török ellenségeskedés, franczia incselkedés ellenére a maga pártjára vonja: elhatárzá már római tartózkodása alatt (1536. april), miszerint a pápát ez ügynek megnyeri s igy kétszeres erővel fog Jánosnál a béke érdekében működni.

A pápa már az előtt belevonatott a békekisérletekbe, 1534-ben János maga szólítá őt fel. Hozzá s a befolyásosabb bibornokokhoz Frangepán Ferencz kalocsai érsek, egri püspök által leveleket iratott, melyekben kérte őket, hogy egy pápai követ küldése által támogassák az egész keresztyénség javára szolgálandó békét. János római ügynökei ugyan e czélra működtek és sikerült is nekik, mindamellett, hogy az előző pápa VII. Kelemen Zápolyát egyházi átokkal fenyité, III. Pálnál annyit kivinni, hogy ez nem ünnepélyes követet küldött ugyan s nem is egyenest Jánoshoz, de mégis küldött fölhatalmazottat, a ki a békeügyében közbenjárjon. [1]) — Akkor Ferdinánd, talán nem alap nélkül gyanakodván, az útlevelet a pápai küldött számára

[1]) Adalékok János király külviszonyai történelméhez. (Történelmi Zsebk.) 58.

Digitized by Google

megtagadá: most, mert a viszonyok sok tekintetben másként alakultak, Károly maga sürgette a követküldést.

Sanchez Gábor, Ferdinánd római residense már máj. 3-kán, tehát még mielőtt a lundi érsek Bécsben határozott választ nyert volna Ferdinándtól, vajjon a János által nyújtott s a császár által elfogadott föltételekbe hajlandó-e beleegyezni — tudósítá Rómából urát, miszerint a császári orator Károlytól megbizást kapott a pápával tárgyalásba bocsátkozni a végett, hogy ő szentsége valami tekintélyes személyt küldjön Jánoshoz a béke megkötése ügyében. Az orator audientiát nyervén a pápától, ennek beleegyezését ki is eszközlé; de két nehézség merült föl a dolog körül. Az egyik az volt, hogy mig a pápa takarékosságból csak nuntiust akart küldeni, miután annak bevonulása nem járt volna oly nagy fénynyel s költséggel, mint a legatus a latere küldetése: addig az orator ura kivánsága folytán azt sürgeté, hogy legatus küldessék ő szentsége oldala mellől, [1]) kétségtelenül a miatt, hogy a nagyobb tekintélyű legatus Zápolya előtt jobban imponálván, könnyebben birhassa a békére. Csak nagy nehezen tudta az orator a pápát ez utóbbira rávenni, miután kifejté előtte, hogy oly fontos, az egész keresztyénséget illető ügyben, mely a császár nevében folyik s melynek vitelére ez legelső diplomatái egyikét, ki »per totam Germaniam« oratora, a lundit küldé, az apostoli szék méltósága is legatus küldetését kivánja.

A második akadályt ama kérdés képezte, vajjon a küldendő legatus Ferdinándhoz menjen-e először vagy egyenest Zápolyához? Hogy Ferdinándhoz először beszóljon, azt a két residens egyaránt óhajtotta, remélvén hogy egyrészről instruál-

[1]) Sanchez Ferdinándhoz 1536. máj. 3. . . . Loquutus autem fuit (orator caesareus) Sanctitati Suae in ea re, quam illico concessit Sanctitas Sua. Verum de qualitate personae mittendae fuit difficultas, quia Sanctitas Sua nuntium, orator autem legatum mitti volebat et hoc non aliam ob rem, quantum coniecimus (ego et orator) nisi ut minor impensa fieret. . . . . (Részben chiffre). Romana. — Sanchez átalán nagyon fösvénynek tartja III. Pált, a mi azzal az igen sikerült jellemrajzzal, melyet Ranke ád pár lapon róla (Die Römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten I. k. 156. s köv.), úgyszintén az egykorú, Ranke által használt kútfőkkel ellentétben áll.

Digitized by Google

hatják majd a bécsi udvar gondolkodása felől, másrészt pedig, ha netán valami titkos missiója lenne a legatusnak a béke sürgetésén fölül (hiszen ismeretes volt előttük Pál pápa finom tapintata s politikai eszélye, melylyel a császár s a franczia király küzdelmei közt nemcsak föntartá magát, de terűletét növelte): ezt valami úton-módon kitudják tőle. Mert a pápa már ekkor nemcsak franczia vonzalmakért, de főleg a római curiának Zápolyával való s ez időtájban — midőn Frangepán s Brodarics Rómában jártak — nagyon frequentált összeköttetéseiért gyanús volt Ferdinánd előtt. — Hogy azonban a küldendő követ egyenest, minden kerűlés nélkűl menjen Zápolyához, azt a pápa akarta s megvoltak helyes okai, azt vetvén a császári követ kivánsága ellenébe: hogy ha legatusa először Ferdinánd udvarához megyen, János aztán már nem fogadhatja azt olyan bizalommal s így a váradi udvarban ez által fölkeltett gyanú miatt a követ tekintélye tetemesen csökkenvén, a miért menne, czélját elérni nem fogja. [1])

Időközben a küldendő legatus személyében is megegyeztek a császári orator s a melléje csatlakozott Sanchez. A császár a Szt.-Keresztről nevezett bibornokot óhajtá, Sanchez maga ez ajánlat elfogadására rábírta a pápát s ez csakugyan fölszólítá május vége felé készűlődésre a mondott bibornokot. [2])

Sanchez ezalatt Ferdinándtól az eddig történtekkel ellenkező parancsot kaphatott. Ferdinánd gyanúját a pápa iránt nem tudta elaltatni. A bécsi levéltár aktái sok helytt tesznek említést Jánosnak Itáliában járó, titkon utazgató küldötteiről s akár ez a körülmény, akár más alap forgott fönn, Ferdinánd tanácsosnak látta római residensét instruálni: Nincs szükség — írja — a pápai legatusnak Magyarhonba való utazására; elég fölhatal-

[1]) Item fuit difficultas an recte ad vaivodam vel prius ad M^tem^ V. et deinde ad vaivodam iret, dubitante Sua Sanctitate ne si primo ad M^tem^ V. iret suspectum se faceret vaivodae et per hoc etiam inutilis redderetur ad pacem conficiendam. (részben chiffre.) Ugyanaz u. o.

[2]) .... pontifex persuasus a me quanquam se desuper consulturum mihi diceret ne videretur omnino ex me oriri, vocato postridie dicto cardinali edixit ei ut sese ad iter pararet. — Sanchez Ferd.-hoz 1536. máj. 26. Romana.

Digitized by Google

mazása van a békeügyben a lundinak is a császártól .... »s könnyen megtörténhetik, ha akárki küldetnék is közbenjáróúl az apostoli széktől, nekünk csak a legnagyobb kárunkra s akadályunkra lenne.[1])

E pontban a két koronás testvér közt nézeteltérés uralkodott. Mig Ferdinánd igy perhorrescálta a pápai beavatkozást, addig Károly új parancsot adott a maga oratorának az ügy megsürgetésére. — Junius elsejéről tudatja Sanchez Ferdinánddal,[2]) hogy a kiszemelt bibornok készül ugyan az útra, de ő, Sanchez, megértvén Ferdinánd parancsát, tüstént beszélt a császári oratorral s előadá neki: hagyjon föl a sürgetéssel Ferdinánd meghagyása szerint. A császári orator azt veté ez ellen, hogy neki a saját urától ellenkező parancsa van s nagy könnyelműségre mutatna ha most azt megakadályozni törekednék, a mit eddig oly nagyon sürgetett s a mit elérnie oly sok fáradságába került. Sanchez azt válaszolá, hogy ő maga is »egy hajóban evez« az oratorral, de mindenkinek a változó viszonyok szerint kell cselekedni, a ki okosan akar cselekedni; azt pedig jól tudja az orator, hogy a császár érdeke Ferdinándéval ugyanaz s e dologban épen Ferdinánd óhajának kell irányadónak lenni. Hosszas tanakodás után a két követ abban egyezett meg, hogy Sanchez menjen el a legatushoz, beszéljen vele útja halasztása végett, de úgy, nehogy kitűnjék az a rosz egyetértés, mely a császár s a római király közt e kérdésben van.[3]) — Sanchez el is ment a bibornokhoz s előadá okait, hogy mivel Zápolya nagyon ingatag s nem lehet tudni, mi választ fog adni a hozzá küldött lundi érseknek: a pápai szék reputatiója tekintetéből is jobb lenne tán, ha a bibornok útját elhalasztaná. »A cardinálisnak ez intésem fölötte tetszett« írja levelében Sanchez.

A residens különben maga is osztozott ura e gyanújában;

---

[1]) .... possitque facile evenire ut si quispiam a sede apostolica destinatus iam interveniret, nobis maximo incommodo et impedimento esset.« Ferd. Sancheznak. 1536. jun. 3. Romana.

[2]) U. o.

[3]) Sine eo quod appareret tam malam intelligentiam esse inter V. et caesaream M^tem^ ut quod unus summa diligentia peteret ac procuraret, alter renueret. — Sanchez Ferd.-nak 1536. jun. 1. Romana.

Digitized by Google

a pápai curiánál és a Rómában történtek nem nagyon lehettek inyére — s tudósításai, melyeket ez ügyben Ferdinándhoz intézett, nagyban alkalmasok voltak ennek amúgy is meglevő bizalmatlanságát fokozni. »Sok gyanúm van — írja a többek közt — hogy a mondott vajda *(János)* a felségeddel kötendő béke ügyében határozatát húzni-halasztani fogja s a pápa erről értesítve van; különösen mert tudtomra esett, hogy mostanában hozzá a vajdától egy váradi pap Frater Györgynek a váradi püspöknek káplánja hozott levelet. Arról is értesültem, hogy Brodarics, a ki egészsége felől kétségbeesve fürdőre ment, onnét már a császárhoz távozott s pedig, tartok tőle, csak azért, hogy a háborúskodás eredményeit kikémlelje. Attól is félek, hogy a pápa nem akarván, miszerint a császár e hadviselés által túlsúlyra jusson, a velenczeiekkel s Olaszország valamely hatalmasságával összeesküvést forral a császár ellen. [1]) — Egy későbbi levelében pedig ama meggyőződésének ád kifejezést, hogy a császár emberei Zápolyának római jóakarói által vétettek inderect úton arra, hogy urok Károly által a pápánál a Zápolyához való követséget kéressék: mivel ez inkább Zápolyának, mint Ferdinándnak használna. [2])

A dolgot azonban oly könnyen megfordítani nem lehetett. A pápa a mily vontatva s meggondolva ejtett ki minden szót, főleg a Rómában székelő residensek számára adott audientián, ép oly határozottsággal igyekvék végbevinni azt, a mit egyszer kimondott. A mint el volt határozva tekintélyét közbevetni Károly s a franczia király közt: úgy erősen állt föltétele mellett is

---

[1]) Suspicor multa, primum quod dictus vaivoda differet resolutionem de pace cum M^te^ V. et pontifex sit de hoc avisatus, praesertim quia habeo avisum quodque nuper venit ad eum cum literis de vaivoda ut creditur quidam plebanus Varadini capellanus Fratris Georgii episcopi Varadiensis. . . . Et quia sum avisatus quod Brodericus qui iverat ad balnea desperatus de salute, discesserit illinc ad caesarem exploratum ut vereor successum belli. Deinde vereor ne idem pontifex nolens hoc bello caesarem monarcham fieri, cum Venetis et altero Italiae potentatu tractet conspirationem contra caesarem. . . . (Chiffre). U. o.

[2]) »Circa dicti legati missionem persuasos et deceptos esse caesaris ministros ab aliquo vaivodae studioso.« Sanchez Ferdinándnak. 1536. jul. 7. Romana.

Digitized by Google

hogy Zápolyához követet küldend. Azt tudjuk, hogy Ferencz és Károly közt a nizzai béke az ő műve; a velenczei követ, ki az alkudozásoknál jelen volt, alig talál szót azt a türelmet dicsérni, melyet Pál a béke körüli tárgyalásoknál tanúsított. Már azelőtt, midőn a császárhoz küldendő legatusait instruálta, meghagyta nekik: birják a császárt mindenáron a békére s jelentsék ki neki, hogy ha nem lesz rábirható, az által sok jónak fog elrontója lenni: elrontja a keresztyénség békéjét, meghiúsítandja a hitetlenek ellen tervbe vett hadjáratot s meghiúsítja a Szt.-Keresztről nevezett bibornok magyarországi missióját is; mert a vajda a császár e harczának kimenetelét akarja megvárni, mielőtt békét kötne Ferdinánddal. [1])

Ha a pápa ezt tudva, állhatatosan megmaradt szándoka mellett, sőt ezt Sanchez előtt ismételten mint sürgető szükséget hangsúlyozta: bizonynyal csak őszinte szándékai voltak. De a gyanakvó Ferdinánd, kit római residense tüstént tudósított, megréműle. Nem érti — írja neki — a császár egyátalán miért sürgetteti az ő hire nélkül az ügyet; valószinűleg titkos üzelmek játszottak bele, »a mi nekünk nem javunkra csak hátrányunkra van« — s meghagyta Sancheznek, hogy ő szentsége előtt fejtse ki bőven a két nyomós okot, mely a legatus missiója ellen szól. Az első az, miszerint addig, mig a pápa követe Jánoshoz megérkeznék, vagy meg lesz már a béke kötve vagy háború lesz izenve[2]); a másik az, hogy Zápolya úgy sem hajtna többet a pápa intésére sem mint a császáréra. Legyen azért gondja Sancheznek, hogy ha a pápa szándékától el nem állana, legalább az elhalasztást vihesse keresztül. — Sanchez az adott utasítás szerint cselekedett; mennyi bajába került, arról nem tudósít;

[1]) . . . impediet . . . . legationem cardinalis S. Crucis, quoniam vaivoda vellet expectare finem huius belli caesaris ante quam pacem faciat cum rege Ferdinando Sanchez jun. 1. — Nevezetes, hogy a pápa már ekkor, tehát a lundi érsek Váradra való megérkezése *előtt* tudta biztosan azt, a mit a lundi maga Váradon csak 2—3 hó múlva tudott tudott meg. — A correspondentia s a kölcsönös bizalom Róma és Várad közt elég nagy lehetett.

[2]) . . . quod antequam venire potest, iam certam habebimus vel pacis conclusionem vel belli denunciationem. . . Ferd. Sancheznek 1536. jun. 24. Romana.

Digitized by Google

elég az hozzá, hogy audientián levén ő szentségénél, midőn ez őt a kihallgatás után kegyesen sétára szólítá föl, kapva kapott a jó alkalmon s persuadeálta a pápát a követség elhalasztására.[1]) — Megjegyzendő, hogy Sanchez ez audientiáról a császári oratornak, a kivel különben egymás minden ügyét-baját közölték, egy szót sem szóllott; mert neki azt igérte, hogy ez ügyet a pápa előtt Károly további utasításáig nem hozandja elő.

S valóban a császár még mindig más értelemben volt; ő a cardinális küldetése által a béke ügyét előmozdítani vélte. Julius 3-kán e tárgyban igy ir öcscsének: A mi az ő szentsége által Magyarországba kiszemelt bibornokot illeti, azt hiszem, Salinas[2]) értesité önt, a mi neki e tárgyban mondva volt. Nekem úgy tetszik, hogy az ön kételyei, melyeket levelében velem a franczia fondorkodásokra s egyébre vonatkozólag a küldendő bibornok felől közöl, tetemesen csökkenni fognak, ha tekintetbe veendi ön, miszerint az a Szt.-Keresztről nevezett bibornok, hogy spanyol s hogy mind önnek mind énnekem bizalmas emberünk s mint ilyen lőn e tisztre kiszemelve. . . . Mennél többet gondolkodom a magyarországi viszonyok felől, annál szükségesebbnek látom a mondott bibornok missióját, mely azt hiszem, csak előmozdítandja a megegyezést ön és a vajda között s egyszersmind az ön igazolására is szolgáland.[3])

---

[1]) Sanchez jul. 7-ről.

[2]) Martin de Salinas, Ferdinánd és Károly bizalmas embere, ki kölcsönös küldetésekben, hol egyik, hol a másik udvarnál tartózkodott. A bécsi levéltárban, az u. n. Belgisches Archiv osztályban sok nagybecsü levelet találhatni tőle s hozzá; de épen ez évek 1536—38. alig vannak egy-egy darabbal képviselve. Pascual de Gayangos (Calendar of. . . . State Papers *stb.* Vol. III. Part. I. Henry VIII. a bevezetés VIII. lapján jegyzetben) említi, hogy Salinas correspondentiája, egy vastag kötetben 1522—1539-ig, Cartas de Martin de Salinas czím alatt a simancasi spanyol állami levéltárban van. Sajnálom, hogy ha már nem férheték hozzá, legalább excerptumokat kapnom nem sikerült.

[3]) Quant a ce que m' escripuez touchant le cardinal que notre st. pere veult envoyer en Hongrie, je suppose que Salinas vous aura advertÿ de ce que luÿ a este dict sur ce poinct. Et semble que les considerations touchees par vos dicts lettres tant des practiques françaises que du sur plus cessent en l'endroit dudict cardinal, actendu que c'est celluÿ de Saincte Croix et qu'il est espaignol et confident a vous et a moÿ et

Digitized by Google

Valószinü, hogy Salines e levél keltekor Ferdinándot már informálta császári bátyja vélekedéséről, mert Ferdinánd nehány nap mulva utasitásul adja római residensének, hogy ha a császár oratora még tovább is szorgalmazná a bibornok magyarországi missióját: akkor Sanchez se legyen többé az ellen, hanem inkább mozditsa elő. (jul. 7.) Csakhogy ez utasitás már későn érkezett. Sanchez a pápánál időközben elvégezte a mit akart, bár még lett volna reménység abban a körülményben, hogy — mint Sanchez tudatja urával — a bibornoknak nagy kedve volt a magyarországi legatióra, miután egy ismerősével, a ki Frangepánnal összeköttetésben volt, e tárgy felől értekezvén, ez azt mondá neki, hogy levelet kapott Franpepántól, mely szerint semmi, vagy csak igen kevés körülmény hátráltatja a béke végleges megkötését, s ha a legatus idejében menne, a kiegyezést igen hathatósan képes volna előmozditani. [1]) Sanchez előtt vagy még mindég gyanusnak tünt föl a bibornoknak János embereivel való közlekedése, vagy időközben ujra más instructiót kapott Ferdinándtól: a pápánál audientiát nyervén, midőn ő szentsége maga hozta elé, hogy értesülései szerint Zápolya emberei ismét igen bizalmas lábon állnak a fényes porta államférfiaival, Sancher e tárgy kapcsán alkalmat vett magának a béke s a legatus küldése ügyére térni át, s mint maga jelenti, a pápa készséggel adta beleegyezését, hogy hacsak a császár nagyon nem sürgetné, nem fog Magyarországba senkit sem küldeni — a szentszék tekintélye csorbitásának elkerülése

---

pour tel choisÿ en ceste charge . . . Tant plus je considere les aduertissement qu'auez du coste de Hongrie, me semble que l'allee dudict cardinal est necessaire et ne peut que bien convenir au bon effect de l'apponictement d'entre vous et le vayvoda ou pour tant plus vous en justifier. . . . Károly, Ferdinándhoz 1536. julius 3. Egykorú másoló könyvből (I. 1226.), mely a császárnak öcscséhez intézett leveleit tartalmazza, a bécsi titkos ltár ú. n. »Belgisches Archiv« osztályában. (Ezt ezentúl a »belgicá«-któl való megkülönböztetés kedveért belga állománynak fogom nevezni).

[1]) . . . . se habere litteras a fratre de Frangepanibus, dicente iam quasi nihil, aut perparum deesse ad dictae pacis conclusionem maximeque eam rem iuvari posse per legatum, si cito mittatur . . . . Sanchez jelentése 1536. aug. 13. Romana.

Digitized by Google

czéljából. [1]) Pár nappal később e dolog végleg eldőlt, s pedig Ferdinánd akarata szerint. Sanchez örömmel tudósíthatta urát, hogy »a Magyarországba küldendő követ ügye oda jutott, hogy miután a római curiánál az a szokás, miszerint az egyszer valahova kijelölt bibornok lakásából ki nem lép, s a városban nem mutatja magát mindaddig, mig küldetéséből vissza nem tért, s arról a consistoriumban számot nem adott, a Szt.-Keresztről nevezett bibornoknak pedig terhére esett magát oly hosszu ideig lakásában megvonni: ő szentsége a bibornokot saját maga kérésére visszahivta, küldetése alól fölmentette úgy, hogy ha ezután küldetnék, egészen újból nevezendő ki. [2])

Ekként kallódott el a hosszas, csaknem oly hosszú tanakodás után, mint a mennyit a Váradra megérkezett császári orator béketárgyalásai igénybe vettek, a pápai szék közbenjárásának gondolata Ferdinánd ellenszenve s gyanakodása következtében Ez a gyanu kiséri őt általában a béketárgyalások egész, több évre terjedt folyamán keresztül minden idegen elem, külső vagy belső beavatkozás irányában. Hogy azonban a pápa mediatorságát visszautasitá: azzal sem magának, sem a béke ügyének nem használt.

II.

Míg Rómában ezek történtek, azalatt a császári orator a lundi érsek megérkezett Nagyváradra. A mit a pápa Károlynak már régebben izent, hogy t. i. Zápolya a császár s a franczia király közti viadal kimenetelét várja, s e miatt halogatni fogja a tárgyalásokat, igaznak bizonyult. A milyen előzékenyek voltak Zápolyáék a lundi fogadtatása ünnepélyének emelésében, oly

[1]) U. a. u. o.

[2]) Negotium legati ad Hungariam destinati ad illud iam devenit ut quoniam mos est legatum semel destinatum minime in urbe apparere extra suam domum, donec e legatione sua redierit illiusque rationem dederit in consistorio: etiam reverendissimo cardinali s. Crucis grave fiebat domi tamdiu contineri, ad eius preces (quantum intelligo) S^tas^ Sua eum revocavit et praefata legatione privavit, ita ut si posthac ad eam mitti debeat, iterum et denuo legatus creandus sit. — Sanchez jelentése 1536. aug. 17.

Digitized by Google

tartózkodók voltak a béketárgyalások siettetésében. Persze, azóta sok körülmény megváltozott. Azokat a föltételeket, a melyek alapján a béke megkötendő volt, a töröktől való félelem dictálta, másrészt az a reménység javaslá, hogy a császár megbékélvén a francziával, öcscse, Zápolya és a szorongatott Magyarország segélyére jövend. Most mind a két ok elesett. A szultán Gritti terveit, a kinek megöletéséért neheztelt Jánosra, fölismervén, de meg a francziáktól is szorgalmaztatván, Jánost előbbi kegyébe fogadta. Károly pedig a francziával nemcsak el volt foglalva, de a szerencsétlen provencei támadó hadjáratban majdnem vesztesnek tekinthette magát, s igy kissebb gondja is nagyobb volt annál, hogy öcscse, vagy éppen Zápolya segélyére siessen. Nagyváradon ezt jól tudták, s a békepárt emberei, élükön Frangepánnal, hiába igyekeztek a béke érdekében: János előtt a törökpárt szava volt irányadó, s ekkép a lundi reménysége nagyon megfogyott, s a kilátások sem Ferdinándnak, sem Károlynak nem lehettek inyére.

Maga a kisérlet, melyet Károly a pápa közbenjárása végett tőn, eléggé bizonyitja, mennyit tartott ő a lundi missiójáról, mily fontosnak tekinté azt úgy öcscse, mint saját maga érdekében. Ujabb bizonyság erre azon aggodalom is, mely elfogta, midőn a lundi betegségének hirét vevé. Nem habozott egy pillanatra sem Ferdinándnak a tárgyalások folytatására másik kitünő diplomatája, Skepper Kornél elküldését ajánlani. Nekem semmiképen nem tetszik az, a mit önnek a lundi érsek jelent — igy ir táborából öcscsének a császár [1]) — sem az, a mit betegségéről értek. Valóban nagy kár lenne oly jó, derék embert, oly hü szolgánkat elvesztenünk. . . . A mi azt illeti, hogy helyette, ha őt rosszabb érné, más valaki küldessék: itt nem tudok jelenleg senkit sem, aki oly alkalmas volna, s a kit a dolog sürgősségéhez képest oly jól lehetne instruálni. Az esetre azonban, ha valakit csakugyan kellend küldeni, legalkalmasabbnak itélem Skepper Kornél mestert, ha csak ön nem szemelt ki mást. Ha önnek tetszenék, hogy Kornél mester a mondott megbizásban eljárjon: irjon ön húgunk, az

[1]) 1536. aug. 4. en mon camp dedict Sainct Ferjoux. Másolókönyv belga állom.

Digitized by Google

özvegy magyar királynénak a végből, hogy Skeppert sietve küldje a mondott érsek megbizásának s instructiójának átvételére s annak megértésére, a mi ön előtt tanácsosnak fog látszani ezen ügy végleges, jó eredménynyel járó elintézése körül. [1])

A lundi érsek kigyógyult ugyan, s kettőzött erélylyel kezdé meg működését a béke létrehozása körül, de minden kisérlete sikertelen maradt. S ez nem is csoda. Sokkal fenyegetőbb volt ama veszély, mely a bosszús török felől az egész országot úgy, mint különösen János uralmát érhette, mintsem azt könynyedén föláldozni lehetett volna Károly kilátás nélkül való segedelméért. Eleget haragszik a lundi János állhatatlansága miatt, eleget bosszankodik Frater György makacsságán, de nem tehet róla. Frater Gy. arra nézett, a mi ura hasznára, az ország előmenetelére van s nem engedé magát sem ama hízelgő szavak által félrevezettetni, melyekkel őt Károly császár levelében elhalmozza, [2]) sem azon okok által, melyeket a lundi fölhozhatott. Egész elkeseredetten tudósitja oratora a császárt, hogy a »vajda mindenféle csalárdsággal húzni-halasztani igyekszik a béke ügyét addig, a míg a franczia háború kimenetelét látja.« «Köpenyforgató természeténél fogva ezer és ezer utat-módot talál, hogy sokat igérjen s semmit sem tartson meg s nem szégyenli, hogy a meg-

[1]) Il me desplait tresfort dece que l'archeuesque de Lunden vous a escriptz comme aussi ilaa a moy de sa maladie. Et seroit dommaige de perdre vng si bon et vertueulx persaunaige et tant grand serviteur votre et myen. Esperant toutesfois quil pourra recouurer sante et retourner a conualescence. Et au regard d'envoyer autre en son lieu en cas qu'il mesaduint de sa personne, il n'y a pour maintenant yci personnaige que y fust convenable, ny que se puist si prestement instruire de l'exigence de l'affaire. Et oudict cas d'y envoyer ne se pourrait aduiser home plus convenable nÿ a propoz que seroit le conseilleur maitre Cornelio Sceppero si de votre couste n' aduisiez d'ung autre. Et si bien vouz semble, que ledict, maitre Cornelio doige aller en ladicte charge, pourrez sur ce escripre a la reÿne douaigiere d' Ongrie madame notre bonne seur, a fin de la faire partir en diligence pour ensuyuir la commission et instruction dudict archeuesque, et ce qu'il vous semblera qu'il deura faire au surplus mectre a bonne yssue ledict afiaire.

[2]) L. Fráter György levelezése s egyébb őt illető iratok a bécsi cs. és k. államlevéltárból. Közli Károlyi Árpád. II. sz. Történelmi Tár 1878. évfolyam 2-dik füzet.

Digitized by Google

igértet meg nem tartja.« Ezzel sem elégszik meg — úgymond — hanem bámulatra méltó hazugságokkal tanácsosait s alattvalóit a római király ellen izgatja, s a mi még ennél is rosszabb, ő felsége alattvalóit mindenkép a maga részére törekszik csábitani.« »Gondolják meg a magyarok, így szól hozzájok, hogy királyválasztó jogukat, minden szabadságokat elvesztik, sőt örök szolgaságra lesznek kárhoztatva, ha német uralom alá jutnak; mig ellenben, ha ő hozzá ragaszkodnak, ő a török császár barátságával, mert pénze van, az országot nemcsak föntartja, de Ferdinandot, kinek sem pénze nincs, sem a török által soha nem tűretik, az országból kiűzi, sőt az ország határait növelni fogja.« Csakugyan — folytatja az érsek — sokakat is magához hajlit efféle beszédével. [1])

Később arról panaszkodik az elhatározásra váró orator, hogy János őt igen-igen szívesen kéri a további türelemre — s midőn négy havi ottmulatás után türelmét vesztve egy audientián figyelmezteti Zápolyát, hogy »saját maga ellen ne kövessen el igazságtalanságot s ne változtassa meg becsülete s méltósága sérelmére azt, a mit a császárnak önként, senki által nem kényszerítve tőn [2]): János őszintén kimondta, hogy az ő érzelmei s hajlandósága a békére mitse változott, de mivel a császár a franczia háborúba bonyolódék, nem hiszi, hogy a szorongatott országnak segélyére jöhessen — s így ez a béke semmi mást nem okozna, mint az egész ország végleges veszedelmét. »Legkegyelmesebb uram — írja levele végén az érsek — mindezt már akkor megmondhatta volna a vajda, mikor Váradra megérkeztem; de készakarva halasztá, hogy időközben ügyeit a töröknél rendbe hozza, a mivel különben eleget is kérkedett előttem. [3])

---

[1]) A lundi tudósítása a császárhoz 1536. aug. 20. — Lanz: Correspondenz des Kaiser Karl v. 2. köt. — Brüsseli okmánytár I. kötet.

[2]) Rogavi ne sibi eam injuriam inferret ut ea quæ ultro et sua sponte caes. M^ti^ prius obtulit, neglectis suo honore et dignitate retractaret et immutaret. — Ugyane szavakkal Ferdinándhoz is, ugyanazon datum (sept. 13.) alatt, Bécsi titk. áll. ltár. Hungarica.

[3]) Az érsek Károlyhoz 1636. sept. 13. Lanz u. o. és Brüss. Okm. u. o.

Digitized by Google

A lundit, a ki minden ügyességét, a diplomáczia minden cselfogását kimeríté a váradi államférfiakkal szemben, a kudarcz, melyet ott s épen akkor szenvedett, midőn magának Jánosnak kértére jelent meg a magyar udvarnál: erős izgatottságba hozta s haragjában, a maga szempontjából, olyan igazságokat mondott a legmeztelenebb formában János tanácsosainak szemébe, melyek sem a spanyol, sem a bécsi udvar illedelmi szabályaival összhangzásban nem voltak. — Ferdinánd, ki a békekisérletek csúfos meghiúsultán nem kisebb mértékben volt fölindulva, mint megbizottja, ennek mentegető leveleire megelégedését nyilvánítá az orator eljárása fölött. Dicsérte, hogy Jánosnak s tanácsosainak kétszínűségöket szemükre hányta; ha nem sikerült is a béke, meg van vele elégedve, hogy igyekvék minden módon a vajdát, az emberiség eme szörnyét (hominis portentum vaivodam) békére birni; de jól tudja, hogy nem lehetett a vajda csalárd lelke miatt. Mert ha — úgymond — bármi kevés becsületérzet, hűség, igazság, állhatatosság lakoznék ama hitvány gazemberben, ha a kalocsai érsek vagy Verbőczy [1]) vagy akármelyik a többi egyszabású közül csak a legkisebbet is adna arra, a mit a tisztesség követel: meg kellett volna annyi tárgyalás után a békének köttetni. [2])

Miután ekként a béke megállapításáról szó sem lehetett, az orator igyekezete oda terjedt ki, hogy legalább huzamosabb fegyverszünetet eszközölhessen ki Jánosnál, illetőleg a september végén lejárót meghosszabbítsa. Eleintén ehez is kevés reménysége volt s leveleiben abbeli aggodalmának ád kifejezést, hogy János és pártja a háborúra készülődnek erősen. Egy-egy vakhir, melynek különben semmi alapja nem volt, aggodalmait csak növelte, pl. az, hogy Budára 4000 török vonult be 100

---

[1]) Verbőczy nagy békepárti volt; egy helyt igy nyilatkozik róla a lundi: Admonitionem .... feci ad instantiam domini Colocensis et Steffani Erbeutii regni cancellarii qui pacis sunt studiosissimi ... *stb.* Brüss. Okm. I. 366.

[2]) .... si qua pietas, si fides, si veritas si constantia ulla in hoc flagitioso et scelerato homine esset, sique vel Colocensem vel Verbentium aut id genus reliquos vel minima aliqua cura honestatis teneret .... *stb.* Ferdinánd a lundihoz 1536. sept. 29. (fogalm. Hungarica.)

Digitized by Google

ágyúval János akarata ellenére; bár e rémhirt saját maga megczáfolja egy ké sőbbi levelében. Fölhatalmazása sem volt a fegyverszünet megkötésére eleintén s egy audientián, midőn Zápolya maga hozta elő a fegyverszünet ügyét, az orator — bármint óhajtá azt — csak azután kezdett tárgyalni, miután meggondolta, hogy »a szegény kassaiak háború esetére minden bortermésüket elvesztenék.« [1]) Így hosszabbítá meg aztán félévre a következő 1537. év april 1-jéig a fegyverszünetet, mielőtt Ferdinánd beleegyezését birta volna. Mert Ferdinánd is először úgy okoskodott, hogy az inkább Jánosra, mint ő rá magára nézve előnyös, de mert mégis bizonyos okok — értsd Ferdinánd készületlenségét — szólnak mellette, ám hosszabbítsa meg azt a lundi annyira, a mennyire tudja. Ferdinánd okmánya e tárgyban 1536. sept. 24-kén kelt Lienzből, Jánosé sept. 29-kén Váradról [2]); maga Ferdinánd már október 3-kán parancsot ád az alsó-ausztriai kormánynak, hogy e fegyverszünetet a kereskedőknek hirdesse ki.

A lundi csak szeptember végeig szándékozott Váradon maradni; de mert egyrészről Ferdinánd confirmatióját várta, másrészről egyéb tenni valója volt, János kértére maradását meghoszszabbítá. Benézett Kassára, mert a kassaiaknek megigérte: onnan csak október 10-ke körül tért vissza; ekkor ismét elhalasztá útját, mert János arra kérte, hogy várja be Frangepánnak Egerből való megérkezését, mint a kit a császárhoz fog némely békepont megváltoztatása tárgyában küldeni. A lundi ebbe annál nagyobb készséggel beleegyezett, mert János időközben igen beteg lett, annyira hogy hívei életéről is aggódtak — s ő ezt az időt igen jól fölhasználta megbízójának Ferdinándnak propagandát csinálni, párthiveket szerezni; — s mikor Zápolya betegségéből föllábbadott, késedelmét a követ Ferdinándhoz intézett levelében azzal mentegeté, hogy azon idő alatt oly módon gondoskodott ő felsége ügyeiről, miszerint az esetre, ha János meghalna, ő felsége maga is be fogná látni, hogy nem hiába-

[1]) A lundi Ferd.-hoz sept. 18. (Hung.)

[2]) Mindkettő eredetije a bécsi áll. levéltárban. (Dipl. Hung.) Hogy került oda Ferdinándé vissza?

Digitized by Google

való dolgot mivelt ott maradásával.[1]) — Maradásának másik rúgója az volt, hogy a béke ügyét — mint észrevette — János épen nem akarja véglegesen megszakítani.[2]) Mint említém, Frangepán Ferencz a kalocsai érsek lőn János által kiszemelve az összeköttetés föntartására; ez ellen a lundinak nem is volt kifogása, mert azt, ha gyakran szidja s mint haszonlesőt jellemzi is addigi leveleiben, mint olyat, a kinek nem a béke ügye, hanem a bibornoki kalap fekszik szívén, — mégis a legalkalmasabbnak találta arra, hogy a császárhoz küldessék. De meg talán más oka is volt, melyet Ferdinándhoz intézett levelében akként ád elő: hogy a kalocsai szerfölött örül ez alkalom folytán az országból kiköltözhetni s hogy a közben ügyeit rendbehozza, javait eladhassa, egyéb ingóságait pedig magával kivihesse: hozzá a lundihoz jött és sürgetve kérte közbenjárását Ferdinándnál a részére kiállítandó menlevél tárgyában.[3])

Ferdinánd eleintén csak úgy akarta a salvus conductust kiállitani, ha előbb a császár véleményét, s azt, vajjon hajlandó-e ez Frangepánt elfogadni, bevárja. Az orator tanácsára azonban mégis megküldé a salvus conductust, azt kötvén ki, hogy a császárhoz viendő czikkelyek vele is közöltessenek,[4]) s a kalocsai adjon reversalist magáról, hogy útjában vagy visszatérte közben sehova be nem tér, se Német-, se Olaszországban s a magyar

---

[1]) Quare interea negotia sacrae M^tis^ V. ita curatam, si vayvodam e vita excedere contigisset, M^tas^ V. me nec inutilem neque indignum laborem suscepisse fateretur. . . . Októb. 30. (Hung.)

[2]) U. o.

[3]) . . . Archiepiscopus Colocensis vehementer gaudet hanc sibi occasionem exeundi e regno oblatam esse; quo rebus suis interea consulere, bona sua divendere et reliquam suppellectilem hinc educere possit, ideoque heri ad me venit, urgentissime rogans ut apud M^tem^ V. pro salvo conductu dando pro ipso intercederem. . . (Chiffre). A lundi Ferdinándhoz sept. 16. (Hung.)

[4]) Ferdinand irja húgának Máriának, hogy János a lundi által menlevelet kéretett követei számára. . . . dont me suis excuse, m'en remectant a ce que icelluy archeuesque luy en respondist qu'est en effect que auant laisser passer lesdicts ambassadeurs enuers sadicte M^te^, ilz luy deboient declairer les articles sur lesquels deuoient estre depescher a fin de les conclure icy, si auant que faire se puist. Sur quoy ledict archeuesque n'a encoires responce. — 1536. decz. 8. (Ered. belga áll.)

Digitized by Google

ügyekben senkivel mással, mint egyedül a császárral, nem fog érintkezésbe lépni. — Frangepán Ferencz a salvus conductus kézhez vétele után november 8-kán kiállitá a reversalist s elindult Váradról.[1]) Ekkor még a lundi is Váradon időzött. Neki Felső-Magyarországon keresztül volt haza utazni szándékában, de mivel János már septemberben[2]) kérte őt, hogy ne Kassának, hanem Budának vegye útját, hogy ezt s a körülötte fekvő vidéket látván, annak fontosságáról saját szemeivel győződjék meg, s annál hívebben referálhasson a császárnak: a követ ezt megigérte, s így valószinű, hogy Frangepánnal együtt indult útnak s talán Buda tájáról tért egyenesen a bányavárosokhoz, egy kevés időre Mária királyné javaiban széttekinteni.

A lundi e valószinű készülését csak a következő események kedvéért emlitem föl: nevezetesen a kassai eset miatt. Mért tanácsolta János a lundinak a budai útat? Álnokság volt-e ez, mintegy előkészitője annak a nagyfontosságú cselnek, mely Kassát hatalmába keríté? vagy csak jót akart, midőn a császári oratornak azt javaslá, hogy tekintse meg Budát, s urának vigyen róla hírt? A lundi már októberben figyelmezteté Ferdinándot; félt hogy a fegyverszünetet János nem fogja megtartani, s ez okból Serédyt és Ostrosythot, Ferdinánd kapitányait is éber őrködésre serkentgeté. Turzó Elek, a magyarországi helytartó már septemberben tudtára adja Ferdinándnak,[3]) hogy az ellenfél, nem sokat gondolva a fegyverszünettel, mely még le sem járt, Kassa körül roszban töri fejét. S midőn János hadai a vidéket háborgaták, Ferdinánd jónak látta Kassát, Bártfát, Eperjest, Lőcsét és Szebent bátoritó leveleivel fölkeresni,[4]) hogy tartsák erősen magukat, mig a háborgató János ellen segélyt küldhet nekik. De mindez

---

[1]) A reversalis eredetije (egészen Frangepán irása) a Hungaricák közt. Nem értem, hogy állithatja Horváth M. (Tört. Zsebk. 146. lapon, s Magy. Tört., új dolg. második kiad. IV. köt. 130. lapon), hogy a császárt Frangepán érsek az 1536. év octóberében Genuában találta, holott Frangepán novemb. 8-ig részint Váradon, részint Egerben tartózkodott, s magát a reversalist még csak november 8-án Váradon állitá ki.

[2]) A lundi levele sept. 18-káról.

[3]) 1536. sept. 8. (Hung.)

[4]) 1536. decz. 1. (Hung.)

Digitized by Google

nem használt semmit. Kassát véletlenül, ügyesen kigondolt csellel János néhány embere az ő kezére játszotta.

Mi része volt Kassa elfoglalásában Frater Györgynek? Horváth Mihály azt mondja, [1]) hogy e cselekmény a barát részéről a lundi sértő magaviselete ellen visszatorlás akar lenni. Egykorú iratok Perényi Pétert okolják Kassa elvesztéséért; Wingárthy Horváth Gáspár ez értelemben ír Ferdinándnak, Gerendy Miklós pedig — igaz ugyan, hogy félévvel később [2]) — azt mondja, hogy Zápolya ezért Bártfát s Eperjest igérte Perényinek. Hogy a gyanu nagy mértékben meg volt ellene, a ki ekkor olyan se hideg, se meleg állást foglalt el a két ellenkirály közt, azt bizonyitja Ferdinánd egy instructiója Varkocs György számára, kit e tárgyban a szomszéd városokhoz küldött, hogy igyekezzék mindent kitudni Kassa elfoglalása körül, különösen azt, hogy Perényi micsoda viszonyban áll az ügyhöz. [3]) Varkocs küldetésében eljárván, maga is arról tudósitá urát, hogy az egész országrészben közbeszéd tárgya Perényi, mint Kassa elvesztének oka. [4]) Ha Frater Györgynek is volt része a dologban, az bizonnyal legkevésbé sem válik dicsőségére, s tettekben gazdag életpályáján oly jellemfolt maradt rajta, melyet letörölni nem lehet. Mert a fegyverszünet meg volt kötve, ki volt hirdetve, s tartama alatt ilyet tenni nem szokás, annál kevésbbé, minthogy a sürgető szükséggel sem volt mentegethető. Zápolya ügyének e tény hatalmas lendületet adott; de Ferdinándnak is igaza volt, mikor a béke létrejöttéig úgy bátyja, mint a külhatalmak előtt s az alkudozások folyamában János tanácsosaival szemben folytonosan e szószegésre mutatott.

Kassa elvesztének hire villámgyorsasággal terjedt el; maguk a biró s az esküdt polgárok még az nap tudatják Eperjessel, [5])

---

[1]) Tört. Zsebk. (Frater Gy. élete) 144. l.

[2]) Levele Ferdinándhoz 1537. jul. 8. (Hung.)

[3]) Az instruktió 1536. decz. 13. a bécsi udv. kam. levéltárban. Hung. fasc. 15437.

[4]) . . . dasz dis das gemeine geschray ist in ganzem lanndt, das er (Perényi) ein vrsach sey, das Casscha verlorn isz. Varkocs jelentése 1536. decz. (Hung.)

[5]) 1536. decz. 4. Tudatják, hogy városukat Eszthery János és

Digitized by Google

vigyázásra intvén őket, ha meg akarnak maradni Ferdinánd alatt s kérvén, hogy ezt a többi várossal s Ferdinánd főkapitányával is közöljék. A viszonyokhoz képest ez esemény nagy hatást, lehet mondani — megdöbbentőt gyakorolt a kedélyekre. A mindig óvatos és vigyázó Lőcse a katastróphát annak tulajdonitja, hogy a »praktika« a város elfoglalása körül régóta folyamatban volt s lehetett is, mert abba mindenkit beeresztettek, szabadon járhatott kiki, »akár Jánospárti, akár Perényi híve, akár Bebek embere volt« [1]) s kétségbeesetten kiált föl: könyörüljön rajtunk a mindenható, hogy a kassaiak oly vigyázatlanok voltak, s hogy az egész fölvidék e pajzsát és szivét az ellen kezére engedék jutni. Ó jaj e végtelen könnyelműség miatt; az örökkévaló Istenhez kell panaszainkat bocsátanunk, ő tudja legjobban, mint történhetett e dolog. [2])

A kétségbeesett városokat Ferdinánd minden módon igyekvék megvigasztalni, s Varkocs Gy. [3]) missiójának (melyről már föntebb volt szó) egyik fő czélja ép az volt, hogy a csüggedőket vigasztalja, s a küldendő segély reménységével bátorítsa. Lőcse s

---

György (nem Esztényi), Horváth Vid és Ferencz, Persewthy és Edenffy (Ödönffy) László »ex improviso« elfoglalták. A nevek nem egyeznek meg az írók által följegyzett nevekkel. Azt hiszem, a kassai levélnek van igaza.

[1]) Doch ist gutt abczunemen es sey lang practicirt wordenn, ausz dem, das man iderman eingelassen hatt, nymanden auszgenommen, es sey Januschisch, Perennej Peterisch, Bebeckisch etc. gewesen. Lőcse válasza Eperjesnek 1536. decz. 6. (Hung.)

[2]) Erbarms den almechtigen das die von Cassha so vnvorsichtig sinth geweszenn, das der schilt unnd herz des ganzen oberkreis den feinthen czu theil ist wordenn. O we der grossen hynlessigkeit, es sey dem ewigen gott geklagt, der waisz am besthenn, wie's czuganngen ist. — U. o.

[3]) Varkocs György később székesfejérvári kapitány s a város hires védője, a ki Fejérvár 1543. évi ostromakor az ostromló török ellen hősiesen harczolva esett el, diplomácziai missiókban is többször volt alkalmazva Ferdinánd részéről, sőt 1536-ban Károly császár megbizásából a braunschweigi herczegnél járván, midőn visszatért, Károly őt, mint igen hasznavehető derék embert, melegen ajánlja öcscsének. (1536. oct. 4. Reichsachen.)

Digitized by Google

utánna később a többi város, reflektálva Varkocs küldetésére, biztosíták is Ferdinándot hűségükről. [1])

Mindez azonban keveset használt. János Kassa elfoglalása által oly erős positióba jutott, a melyből nemcsak a vidéket, de a többi csüggedő, különben Ferdinánddal tartó várost is fenyegetheté, s miután a kikötött fegyverszünet érvénye az erőszakos tény folytán megszűnt, volt is oka Ferdinándnak a legrosszabbtól tartani. Arról, hogy János már szép szerével igyekszik a városokat a maga pártjára hajlitani, volt tudomása, [2]) s gondolhatta, hogy a szép szót majd komoly fölszólitás, s ezt az erőszak követendi. E hatalmas csapás a fegyverszünet alatt fölrázta őt s tanácsosait; elhatározá, hogy az örökös gyanakodás helyett cselekedni fog, s tervbe vevé, hogy nagyobb mérvű aktiót inditván meg, Jánost két tűz közé szorítja; elől Felső-Magyarországon, hátulról pedig Erdélyben fog támadni. Hitte, hogy czélja sikerülni fog s több jóakarattal ugyan mint eredménnyel, nagy buzgalmat, sokágú tevékenységet fejtett ki. Azt, hogy szándékai komolyak voltak, s egy háborút, melyben ellenfelét megláznia sikerül, legjobban szeretett volna: igen természetesnek fogjuk találni, de császári bátyja előtt úgy adta elő készületei czélját, mint eszközt arra, hogy a nyakas Jánossal tisztességes békét köthessen. [3])

KÁROLYI ÁRPÁD.

---

[1]) 1537. jan. 2. (Hung.)

[2]) Ferdinánd 1536. decz. 15—16-kán kelt, s bátyjához intézett levelének egykorú spanyol kivonata tudósit erről bennünket: Que ha hauido (t. i. Ferdinánd) nuevas que el vayuoda por un su capitan ha hecho tomar a traycion la ciudad de Cassovia que es la principal que el dicho rey tenia en Ungria y ho hecho rrequirir las otras quatro ciudades para que se le den, por donde puede V. M[d] ver como guarda las trequas hechas ultimamente con el arçobispo de Lunden. . . . — A simancasi spanyol államlevéltárban. Estado Alemania. (A magy. tud. Akademia másolati gyüjteményében.)

[3]) Az előbbi levél folytatása . . . . por lo qual el dicho senor rey (Ferdinánd) sera forçado de hazerlo mejor que podra, y ha hallado ser lo mas conviniente hazer su empresa contra el reyno de Transylvania. . . . Que procediendo desta manera el dicho vayuoda mudara proposito y entendera en algunas honestas condiciones a las quales no verna jamas syno forçado, lo qual sus commissarios han otras vezes confessado al dicho senor rey.

Digitized by Google

FESZLER IGNÁCZ AURÉL.

Az irodalomtörténet az újabb időben egy egészen új és sajátságos segédforrást kapott az írók önéletirásában s főleg levelezésökben. Már Goethe mondta: »A levelek a legfontosabb emlékek közé tartoznak, miket az egyes ember hátra hagyhat.« És teljesen igaza van. Míg műveikben az írókat többnyire csak magas cothurnuson látjuk járni, s azokból gondolkodásukat és emberi jellemöket ritkán, vagy hézagosan vonhatjuk le; — míg itt csak az *irót* halljuk, addig az önéletirásokban már az *irót és embert* látjuk, de a ki — a nyilvánosság számára irván le életét, minden őszintesége mellett, akarata ellen is szépítget viselt dolgain. Másképen vagyunk a jelesebb irók magán leveleivel. Itt *az emberrel* van dolgunk, ki mint *iró* ugyan felemelkedett környezetéből, de mindig megmaradt embernek, emberi jelességekkel és emberi gyarlóságokkal; itt látjuk őt minden nimbusból kivetkőztetve, mint ember cselekedni, — itt halljuk szellemének, szivének legtitkosabb érzelmeit és gondolatait; és belepillantván szellemi működésének műhelyébe, emberi jellemét is helyesebben tanuljuk megitélni. Ez okból játszanak az irók levelei oly fontos szerepet az újabb irányú irodalomtörténetben, a mely nemcsak az írók műveit sorolja fel, hanem ezek mélyebb okait is vizsgálja.

Könnyen megeshetik, hogy irót, kit művei után szeretünk, magán levelei után kevésbé fogunk becsülni, sőt tőle szánakozólag elfordulni, — vagy hogy azok ismerete után még jobban fogjuk tisztelni s igazán szeretni, mert mint ember is meg tudta nyerni szivünket.

Az utóbbi esetben vagyunk, midőn Fessler életét, önéletrajza fonalán, rövid vonásokban vázolva, közben nehány kiadatlan, és kevésbé ismert levelét ismertetjük.

Digitized by Google

Színekben gazdag kép tárul fel előttünk. A rajongó ifjút látjuk oly pályára lépni, melyen föllengző lelke legmerészebb álmait megvalósíthatni reményli; nehány szabadelvű könyv azonban felvilágosítja őt reményei s törekvései hiúságáról. Lelke meghasonlik: életpályája s meggyőződése már nem egyeznek többé, sőt inkább kiegyenlíthetlen harczot indítanak keblében egymás ellen. Sok évi küzdelem után más pályára lép; de nyugtalan vére, állhatatlansága itt sem hagyják őt megállapodni: hivatalát ott hagyja, s külföldön keresi a mindennapi kenyeret; irodalmárkodik, tanítóskodik, vallást cserélve, megházasodik és titkos társulatokban keresi lelke kielégítését. De a mit saját keblében nem rejt az ember, azt rajta kivül hiába keresi. Bekövetkeznek a nélkülözés, a nyomor napjai, mig végre segély érkezett onnan, a honnan legkevésbé remélhette: Oroszországban tölti élte estéjét. De a sors fel s alá hullámzása ott is üldözi: fényes hivatalokat nyer, hogy azokból kiesve s a nyomorral küzdve, ismét kiváló helyre felhágjon.

Változatos, mint egész élete, volt Fessler gyermek- s ifjúkora is. Született 1756. máj. 18-kán Zurányban,[1]) Mosonymegyében, hol atyja, ki mint osztrák katona a török háborúban (1737—39.) résztvett, elbocsátása után az uradalmi korcsma bérletét elvállalta. — A fiút anyja, a Jézus társaság alapítója iránt való tiszteletből, *Ignácz*ra kereszteltette; az *Aurél* nevet később maga vette fel Sz.-Ágoston iránt viseltetett kiváló előszeretetből, ki ezen nevet is viselte s kinek elmélkedéseiben a magáéval rokon szellemet látott. Anyjának mély vallásossága nagy hatással volt a gyermekre, s döntő befolyással későbbi fejlődésére s sorsára.

Szülei több oknál fogva el kivánták hagyni Zurányt, és így atyja Pozsonyban gróf *Arco* szolgálatjába lépett (m. e. 1759-ben). Fessler itt nyerte elemi oktatását. Midőn atyja pozsonyi állomását 1764-ben egy győrivel — Gaun cz. püspöknél — felcserélte, nagy áldozatok és nélkülözések árán előkészitteté Győrött a tudományos pályára, és így már 10 éves korában ke-

[1]) Nem mint Toldy Ferencz és utána Danielik József írják: Zarándfalva.

Digitized by Google

rült a gymnasiumba; de ő, ki már jócskán beszélt latinul, a grammatika gépies tanulásában mindég az utolsók közt volt.

Ezt anyja el nem szivelhette, s hozzájárulván anyja öcscsének *Kneidinger András*nak, — ki miután a gödöllői park és kastély körül működött volna, Grassalkovics ajánlására királyi mérnöki hivatalt viselt Pozsonyban, — ismételt tanácsa, hogy a fiút adja hozzá, hadd legyen mérnök. Ez tehát 1768-ban félévig más irányban foglalkozott, de nagybátyja Horvátországba tétetvén át, ő is visszakerült a győri gymnasiumba, s csakhamar az elsők közt foglalt helyet.

Már akkor mutatkozott az a mystikus irány, melyet Feszler életében követett; mert már mint tanuló, 14 éves korában — nem elégítvén őt ki rendes imakönyvei — saját nézetei szerint írt 1770-ben magának egy latin imakönyvet, és nagy szorgalommal űzte a kathechetai gyakorlatokat. Imáiban három dolgot kért Istentől: hogy a theologia *tudorává* s a hit támaszává, aztán *vértanúvá* s végre *szentté* tegye. De átlátván, hogy a vértanúságot csak mint hitküldér nyerheti el, a földrajz tanulásának feküdt, és saját használatára készített egy latin földrajzot is. Már ily fiatal korában kezdte Fessler örökös barangolásait, illetőleg már ekkor hányta a sors egyik helyről a másikra. Az 1770/71-ki tanévet Pozsonyban töltötte, de a következőt ismét Győrött, hol philosophiai tanulmányai mellett leginkább vallásos könyvek olvasásával foglalkozott; anyja példáját, az idővel való fukarkodásban is követvén, bámulatosan sokat olvasott össze. Ez olvasmányai még inkább erősítették meg benne az egyházi életre irányzott életterveit, mig végre 1772-ben anyja s saját óhajtását teljesítendő, kérte a Jézus-társaságba való felvételét, de zsenge koránál fogva — Fessler csak 16 éves volt — egyelőre visszautasíttatott. Mélyen verte le Fesslert e visszautasíttatás, és már kétségbeesett, hogy élete czélját — a papi méltóságot — el nem érheti, midőn terveit a véletlen elősegíté. Ugyanis 1773-ban anyjával Budára utazott, az ottani capucinusok philosophiai lectorának, *Kneidinger György* nagybátyjának látogatására. Itt elhatározta magát e rendbe lépésre, s még az évi jul. 9-én Mórott Fr. *Innocentius* név alatt megkezdte noviciatusát. Próbaévének eltelése után egy évre (1774. jul. — 1775. sept.) a besnyői zárdába küldetett.

Digitized by Google

Itt tartózkodását legyen szabad önéletleirása nyomán körülményesebben elbeszélnem.

»Besnyőt gróf *Grassalkovics Antal,* a Pálosok számára pompásan felépítette — mondja Fessler — később azonban, valószinüleg a pálosok által követelt magas dotatió miatt, a capucinus barátoknak engedte át. A felső s alsó templom pompás épület, az oltárok és a grófi, most herczegi mauzoleom az alsó templomban márványból készítvék, a tabernaculum szín ezüstből, e felett a boldogságos szüz hat hüvelknyi faragott képe ezüstbe foglalva, köszörült kristály üveg alatt. Ezt az alapzat ásásakor a föld gyomrában találták. A nyári 3 Mária-ünnepen sok ezer bucsújáró látogatja. Az ünnepen és előestéjén a bucsúzók sokasága térden állva csuszik az oltár körül, mig mások kendőket, olvasókat, képeket, keresztecskéket a csudakép érintése által szenteltetnek egy e célra kirendelt pap által. Két magas torony már messze távolról mutatja a vándorlónak a kegyhelyet; az egyedülit, mely mellett sem korcsma, de még ház sem áll, — sem az uradalom vagy a szerzetesek bor- vagy pálinka mérésre nem számítottak. A zárda czellái tágasak és el vannak látva kályhával, mi a szerzet egyéb zárdáiban hiányzik; a 16 szerzetes mindegyikének külön virágkertje van; a zárdához tartozó gyümölcsös kert, szőllőhegy és erdő egy kis mértföldnyire terülnek el; az utóbbi s a zárda jól ellátott könyvtára rám nézve a legkedvesebbek voltak.

»A zárda főnöke *P. Coelestinus,* egy emberséges férfiu, csakhamar megkedvelt engem, — folytatja Fessler — s sokféleképen tanúsította irányomban atyai jóindúlatát; még a sakkjátékra is tanított, mint az emberismeret igen jó eszközére s nálamnál senkivel nem játszott szivesebben, a mi nekem igen hizelgett.

»A könyvtárnokot *P. Leonidest,* egy öreg, tudós és szives férfit, virág kedvelésénél fogva nyertem meg magasabb érdekeimnek. Vele kötött egyezség szerint a virágkertjének öntözésére szükséges vizet naponkint jó távolról hordtam oda, s ezért nekem a könyvtárból minden kivánt művet kiadta, sőt az irodalomtörténet szükséges ismeretére is figyelmeztetett.«

Feszlernek volt most elég olvasmánya s az első vértanúk igaz actáin kivül *(Ruinarttól),* leginkább megkedvelte *Constan-*

Digitized by Google

tinus de Barbanson művét »az isteni szeretet titkos utairól.« Ez neki mindennapi kézikönyvévé vált.

»A vértanúk története — úgymond Fessler — hatalmasan emlékeztetett második kérésemre: hogy isten engem vértanúvá tegyen. Átláttam, hogy ez a hivattatás szükségképen számos szenvedéssel jár; éjjelezés, hideg és meleg, éh és szomj még a legközönségesebbek. Anyám elve, hogy a tudás és tevés mindég karöltve járjon, arra sarkalt, hogy ily sanyaruságokhoz már most kezdjek hozzászokni. Ennél fogva egész éjeken át virasztottam, a zárda erdejében gyakran eső s zivatarban addig futottam, mig egészen felhevültem és kimerültem, — aztán ismét a hóban szaladgáltam, — nehányszor tövisekkel vérig korbácsoltam magamat, — fogadalommal böjtölésre köteleztem magamat, éhet és szomjat erőm kimerüléseig szenvedtem, és ha egészen elzsibbadva éreztem magamat, meggondoltam, hogy az embereket némelykor az által is megnyerhetjük, ha lakomáikban résztveszünk, és nekem tehát arra is készülnöm kell. Akkor aztán a tulságig kezdtem enni, inni, örvendve jó természetemnek, mely mindezt elbirta. Igy folyt ez a következő (1775.) év május haváig.

»Besnyőtől fél mértföldnyire, Aszódon, lakott a nemes lelkű báró *Podmaniczky,* ki, református létére, zárdánk bőkezü jóltevője s gyakran szivesen látott vendége volt. Mindég szeretett a zárda fiatalabb lakóival mulatni s érdeklődött foglalkozásaik iránt; ilyenek voltak: virágtenyésztés, festés, faragás, dobozok készítése stb. Egyszer az én czellámba is jött, és kérdésére, hogy mivel foglalkozom? azt feleltem: olvasással és tanulással. Ezt igen dicséretesnek találta s megigérte, hogy könyvtárából nehány jó munkával el fog látni, kikötvén, hogy azokat főnökömnek ne mutassam, nehogy ez neki szemrehányásokat tegyen. Meg is tartotta szavát, és legközelebbi látogatása alkalmával elhozta nekem *Fleury* és *Muratori* szabadelvü műveit, ezek tanulmányozását hathatósan ajánlván.«

E művek harmadszori átolvasása után oda volt Feszler nyugalma, benső világa szétdúlva, szelleme a mystika egéből a földre alásújtva; meggyőződve eddigi élete, életczélja és meggyőződései helytelenségéről, és tarthatatlanságáról. Óriási erőlködéssel iparkodott azon, hogy vagy eddigi szellemi állapotát ismét helyreállítsa, vagy a mostaniba békét és világosságot hozzon. E czélra az új szövetséget hétszer egymás után olvasta át, azonkivül az egyházi atyák műveit, — böjtölt és imádkozott, de mind hiába: hite oda volt, és élete sötétséggel elborítva.

Digitized by Google

Szenvedését még az is növelte, hogy ekkor akadt *Hofmannswaldau* költeményeire, s az ezekben ecsetelt trágárságok ismertették meg az ártatlan ifjúval a két nem különbségét. Csak Seneca tanai óvták meg a 18 éves ifjút a kihágásoktól.

Ez időtől fogva kezdődött a folytonos tusa hite s gondolkodása közt. Eredeti szándéka azonban: a szerzetes-életben tölteni napjait, meg volt törve.

Besnyőből 1775. szeptember elején a nagy-váradi zárdába került, hol scholastikai philosophiát hallgatott, és dialectikája s tudománya által megnyerte a püspököt és a kanonokokat, kik őt könyvekkel bőven megajándékozták. Kivált a tudós kanonok, *Gánóczy Antalnak* köszönhette, hogy hazai történetiróinkkal megismerkedhetett.

1776. augusztus végén a Bécs melletti schwechati zárdába küldetett, és itt kezdődtek legszomorubb napjai. Ajándéka kapott könyveit elvették tőle, s a zárdai könyvtár használatát megtiltották neki s ezzel megvontak tőle minden élvezetet. Szorultságában 1777. januáriusban levélben *Eybel Bálinthoz*, az egyházjog tanárához fordult Bécsbe, ki is nemcsak saját műveit, hanem egyéb jelesebb könyveket is küldött titokban Feszlernek, ki azokat csak éjnek idején olvashatta.

A sok éjjelezés- és szellemi megerőltetéstől 1778. októberben megbetegedett. Az orvos, Eybel barátja, megtudván betegsége valódi okát, állapotát veszélyesnek állította s kigyógyítása végett kívánta, hogy a beteg Bécsbe küldessék. Itt megismerkedett Eybellel, és általa *Rautenstrauch* praelatussal, a theologiai facultások főigazgatójával, ki szintén érdeklődni kezdett iránta s több éven át közreműködött abban, hogy Feszler megszabadulhasson rendjéből.

Elrejtett könyveit felfedezték, és újból elkobozták; kisebb mulasztásaiért és rendellenességeiért keményen megfenyítették, úgy hogy más zárdába való áthelyeztetésért esedezett. Ezért megbüntették ugyan, de azért mégis Bécs-Ujhelybe tették át az év utolsó napjaiban. Itt szenteltetett fel pappá 1779. május 29-kén; bensejében azonban már rég szakított azzal a szerzettel, melyhez tartozott. Mennyire növekedett benne a meghasonlás, mutatja nagybátyjához *Kneidinger Andráshoz* 1780. máj.

Digitized by Google

20-kán intézett levele, melyben leírja, hogy Mödlingben (hová 1779. augusztusban küldetett) miként ismerkedett meg véletlenül, és miket beszélgetett *Molinari* államtitkárral. »Ön bizonyára — így szólt hozzá többek közt — olvasta az evangeliumot és magyarázatom nélkül tudja, hogy az evangelium szerint mi a *keresztény*, és mi a *pap*. A keresztény követi Jézus erkölcstanát, kit a papok felfeszítettek.«

Feszlerre nézve ez ismerettség, sőt barátság a legjótékonyabb és következményeiben fontos hatással volt. Molinari mödlingi nyaralójában töltötte a nyári napok legnagyobb részét, a legkellemesebb társaságban. A mellett nagy szorgalommal folytatta philologiai tanulmányait, hogy magát egyetemi tanszékre előkészítse.

1781. szeptember havában Bécsbe tétetett át Feszler, tanulmányai befejezéséül. Barátai s jóakarói első sorban arra törekedtek, hogy a bécsi egyetemre járhasson, ott a tudorságot elnyerhesse, s aztán mint tanár, világi pappá lehessen; főnökei e törekedést azonban sokáig megtudták hiúsítani.

A szerzetből való kiléphetés volt minden czélja; ennek elérésére határozta el magát Feszler a legelszántabb lépésekre. Csakhamar kínálkozott alkalom. 1782. febr. 23-kán éjfélkor parancsot kapott, hogy a zárda pinczéjében levő börtönben egy haldoklónak nyujtsa az utolsó szentséget. A szerencsétlen 52 évig volt e börtönben; még 4 társa életben volt, az egyik 50, a másik 42, a harmadik 15, a negyedik 9 év óta. A mit Feszler itt látott és hallott, arról *II. József* császárt titkos levélben értesítette.

A koczka elesett. Az első lépés meg volt téve, a harcz szerzete ellen megindítva. Feszler sietett a második lépéssel, és még ugyanazon évben jelent meg első műve: »Mi a császár?« (Was ist der Kaiser? 2 füzet. Wien, 1782.), melyben hevesen fordul azok ellen, kik II. József szabadelvű intézkedéseit a vallásra nézve kárhoztatták.

Feszler feljelentése következtében egy napon megvizsgáltattak a birodalom összes zárdái, s a nyert felfedezések azt eredményezték, hogy a zárdai börtönök feldúlattak és megszüntettek.

Az árulás gyanuja — okkal — Feszlert terhelte. Főnökei haragját nevelte az, hogy e tájt hocsátotta ki érintett röpirata

Digitized by Google

2-dik füzetét; de Feszler még egy további okkal járult hozzá, hogy valahára valami döntő lépésre birja ellenségeit: főnöke kezébe játszotta *E**g* bárónővel folytatott levelezését. Mindezeknél fogva *Migazzi* bibornok bírói széke elé állitották Feszlert, és azzal vádolták, hogy a szegénység, engedelmesség és önmegtartóztatás fogadalmait megszegte. Az itélet alkalmas okul szolgált, hogy Feszlert Bécsből eltávolítsák, és már meg volt határozva a nap, a melyen Besnyőn töltendő számkivetésébe elindulandó volt; az utolsó perczben azonban Feszler barátai II. József kezébe juttatták röpiratát, és ez azonnal parancsot adott, hogy Feszler maradjon Bécsben, és látogassa az egyetemet.

Ezzel sorsa jobbra kezdett fordulni. 1784. febr. 6-kán kineveztetett a lembergi egyetemhez a keleti nyelvek és a hermeneutika tanárának; de nyugtalan vére s ellenségei ármányai uj állomásán sem hagyták soká békében. Lembergben folytatta philosophiai, de kiváltkép philologiai tanulmányait, mely utóbbiak eredményéül kiadta 1787-ben héber anthologiáját, és 1789-ben a keleti nyelvek grammatikáját. Itt irta első szépirodalmi művét is, a »Sidney« czimű 5 felvonásos tragédiát, (Köln, [1]) 1788.) mely Lembergben 1788. január 26-kán szinre kerülvén, ellenségeinek az óhajtott alkalmat nyujtotta a bosszúálló tettre. Ők a drámában II. Jakab, angol királyra elmondott korholó helyeket II. József császárra vonatkoztatták, és Feszler ellen a felségsértési per megindítását kieszközölték. Feszler lelkiismerete e tekintetben nem volt egészen tiszta; mert daczára annak, hogy II. József részéről — 1787. orosz útja alkalmával — Lembergben tanártársai közül kitüntetett, ennek, kivált magyarországi rendeletei, benne, ki mindig mint magyar érzett, az elégedetlenség csiráit növesztették. De az igazságos császártól nem félt; jobban tartott ellenségei hatalmától, és beleúnván az örökös zaklatásokba, röviden elhatározta magát, és 1788. febr. 2-kán elhagyta Lemberget, és Boroszlóba menekült.

Lembergi első barátai közé tartozott *Martinovics Ignácz* apát, ki később — 1795-ben — mint egy összeesküvés feje, a budai vérmezőn elvérzett. Vele 1787-ben beutazta Magyarországot,

[1]) A czímlapon ez áll, de a mű Boroszlóban nyomatott.

Digitized by Google

és akkor ismerkedett meg többek közül *Kovachich Márton György-*, *Schönvisner István-*, *Katona István-* és *Horányi Elek*kel. Az érintkezés e férfiakkal Feszlerben azt a tervet érlelte, hogy ennyi fáradhatlan és híres történet*búvár* után, mint hazájának történet*írója* lépjen fel, és tervét 23 évi gyüjtés, kutatás és tanulmányozás után 1811-ben ki is vitte.

Boroszlóban *Korn W. G.* könyvárusnál, eddigi művei kiadójánál szivesen fogadtatott. Az Ausztriába való visszatérhetést megkísérlette azon feltétellel, hogy másutt, mint Lembergben kapjon alkalmazást; a visszatérhetési engedélyt megkapta ugyan, de ujabb tanárságot még kilátásba sem helyeztek. Igy tehát Korn házánál volt, mig egy szerencsés véletlen (drámájának birálata figyelmeztette rá) ismeretségbe juttatta 1788. jul. 2-kán gróf *Schönaich-Carolath*-tal, és ez által herczeg *Schönaich-Carolath Henrik Erdmann*nal, ki őt megkedvelvén, előbb mint társalkodóját, később (1791. óta) mint gyermekei nevelőjét fűzte házához.

Itt, Kuttlauban, majd (1791. óta) Carolathban irta meg »*Marc Aurél*« című regényét (megjelent 1790-ben), melyben azon problemának megfejtését kísérlette, hogy adott, nem költött körülmények közt mivé fejlődhetett oly fejedelem, mint Marc Aurél, és mivé *kellett* fejlődnie. E regény oly nagy tetszésben részesült, hogy — 2 utánnyomást nem is számitva — 1799-ig 3 kiadást ért.

Erre csakhamar következett »*Aristides és Themistocles*« (1792.) című történelmi regénye, melyben a történelmi jellemek hű megtartása mellett azt akarta kifejteni, hogy ily korban és ily nemzetben mikép válhatott az egyik az állampolgári becsületesség és hazafiság példájává, a másik pedig az önző politika mintaképévé; a mellett azonban a legszigorúbb igazság és a legravaszabb állambölcseség közt szakadatlanul folytatott tusát igyekezett festeni.

Carolathban még kiadta kedvencz írójának, *Seneca*-nak: műveit 1795-ben. Hogy Senecát mennyire kedvelte, s művei kiadásában mily lelkiismeretességgel járt el, mutatja nálam levő eredeti levele is, melyet a wolfenbütteli könyvtár őréhez *Langerhez* intézett 1794. okt. 5-kén, és a melyben többek közt ezeket irja:

»Bizalommal fordulok önhez egy ügyben, mely rám nézve

Digitized by Google

nagyfontosságú, s melyben engem segélyezni önnek bizonyára nem hiányzik sem akarat, sem mód. Az ókor összes írói közt nincs talán egy sem, ki korunk munkálkodó szellemének megfelelőbb volna, mint Seneca. Még nem létezik kritikai kiadása s oly fordítása, melyet e római lángész ismerője s tisztelője megütközés nélkül olvashatna. Mindkettőn merem erőmet megkisérleni. A latin szöveget kiadóm (Korn Boroszlóban) a legszebb kiállításban fogja kiadni. Óhajtanám, hogy a belső kritikai becse megfeleljen a külső fénynek. A kérdés tehát az: vannak-e a herczegi könyvtárban a római bölcs műveinek kéziratai, s találkoznék-e valaki, a ki azokat szerény díjért a biponti kiadással összehasonlítaná stb.«

A szöveg kiadása — mint láttuk — 1795-ben megjelent; a fordítás azonban elmaradt.

Lelkiismerete megnyugtatásául, mely nem engedte, hogy oly valláshoz számítsa magát külsőleg, melyhez bensőleg már rég nem tartozott, áttért 1792-ben az evang. hitre, s 1792. jan. 25-én házasságra lépett oly leánynyal, kitől elvált tiz évi boldogtalanság után 1802-ben. Közben az a csapás érte, hogy nevelői állását elvesztette, mivel Carolath herczeg gazdálkodási szempontból kénytelen volt minden egyébb hivatalnokaival őt is elbocsátani.

Berlinben telepedett tehát meg, 1796. május 6-kán. Eleinte egészen tollára volt utasítva, s így keletkezett egymásután e két történelmi regénye: »Világhódító Nagy Sándor« (1797.) és »Az achai szövetség«. (1798.)

Amellett mint szerkesztőtárs kiadta *Rambach Frigyes*sel a »*Berliner Archiv* der Zeit und ihres Geschmacks« néhány évfolyamát, és *Rhode J. G.*-vel (1801.), majd Fischer J. C. C.-vel (1802—3.), s végre egyedül (1804—5.) ily czímű folyóiratot: »*Eunomia*, eine Zeitschrift des neunzehnten Jahrhunderts.« (Berlin, 1801—5.)

Feszler sok időt fordított titkos társulatok alapítására, s ilyenekben való részvételre, mire mystikus hajlamain kívül leginkább az szolgáltatta az okot, hogy odahaza nem lelte családi boldogságát, mire szíve vágyódott volna.

Így még Carolathban alapította az »Evergeták szövetségét«, melyről egy külön munkában adott számot. (1804.) Berlinben alapította 1796-ban a »Mittwochs-Gesellschaft«-ot, és 1797-ben a »Gesellschaft der Freunde der Humanität«.

Digitized by Google

Ujabb csapás érte őt 1797-ben, midőn felszólításra orosz ifjak számára nevelőintézetet alapított, és miután ebbe vagyonának nagyobb részét befektette volna, a várt ifjak helyett az orosz czár parancsa érkezett, melyben az intézetet betiltotta.

Ez által kellemetlen helyzetbe jutván, jókor érkezett kinevezése, mint királyi jogi tanácsos vallási és iskolai ügyekben, mely hivatal legalább életét biztosította, s a mellett elég időt nyujtott arra, hogy a szabadkőmivesek szövetségének reformjával nagy erélylyel foglalkozhatott 6 éven keresztül (1796 óta); de az e miatt minden oldalról ellene emelt felbujtások és egyébb kellemetlenségek arra birták, hogy 1802-ben véglegesen kilépjen azon szövetségből, melyért oly sokat tett. Ebbeli nézeteit 3 kötetes műben rakta le. (Megjelent 1801—7.) Megírta a szövetség történetét is 4 folio kötetben, de ez a munkája nem nyomatott ki soha.

Hanyatló egészségének helyreállítására beutazta (1798—99—1802.) Németországot, és ez alkalommal az irodalom és tudomány koryphaeusaival találkozott és összeköttetésbe lépett. Ez utnak emlékezete s kivált *Herderrel* folytatott beszélgetései a legmélyebb benyomást tették rá s későbbi gondolkodására s nézeteire erős befolyással voltak.

Az utolsó ut alkalmával megismerkedett *Wegeli Katalin Máriával,* berlini gyáros hátrahagyott leányával, és ezt még az évi november 22-kén el is vette, s vele hosszú boldog házasságban élt.

Miután jogtanácsosi fizetéséből (565 tallér) családostúl Berlinben meg nem tudott élni, közelében neje hozományából megvette (1803.) Kleinwall jószágkát az erdő közepén. Miután azonban ideiglenes hivatala feloszlatott és biztos jövedelme 1806-ban megszünt; tulságos áron fizetett jószága pedig alig jövedelmezett valamit, azt 1807-ben egy, Alsó-Schönhausenban levő villáért cserélte el.

Itt azonban nemcsak hogy sorsa nem javult, de a háborús idők, és ezek miatt folyton tartó katonatartás kifosztották minden pénzéből, sőt minden pénzzé tehető nélkülözhetőbb portékáiból. Barátai a közelben és távolból siettek ugyan helyzete enyhítésére; de e segélyezés nem tarthatott sokáig, úgy hogy végre

Digitized by Google

elfogadta nehány barátja ajánlatát, kik Bukowban, Beskow mellett egy házat bocsátottak rendelkezésére s egy kis jövedelmet biztosítottak számára. Saját villáját bitang jószágul hagyván, ide hurczolkodott 1808-ban nejével és 4 gyermekével. Nyomorgásaiban csak az az egy vigasza volt, hogy neje e sors-csapásokat ritka megadással türte, — s ez tartotta fenn őt is.

E szomoru évek alatt majdnem kizárólag irodalmi működésére volt utalva, mint egy ideig egyedüli jövedelmi forrására. Igy keletkeztek 1805—9-ig 12 kötetnyi regényes és philosophiai művei.

E korszakban komolyan kezdett foglalkozni magyarországi történelmének kiadásával is; azaz: előfizetők által kivánta annak sorsát biztosítani, mielőtt megírná. Ez ügyben többek közül *Engel János Keresztélyhez,* a jeles történetíró s buvárhoz fordult, kihez írott érdekes két (német) levele a Nemzeti Muzeum kézirattárában őriztetik. Az egyik Bukowban, 1808. jul. 22-kén kelt és igy hangzik:

»Tekintetes ur! Mélyen tisztelt szentszéki tanácsos ur!

»Midőn a regnicolaris könyvtár jegyzékének megküldéséért szives köszönetet mondanék, megküldöm önnek egyuttal legújabb kisérletemet, honszerelmemet bebizonyítani. »A magyarok három nagy királya« czímű művem előhirnöke egy nagyobb munkának, 20 évi kutatások gyümölcsének, a magyarok oknyomozó történelmének. Önnek hazafias gondolkodásában való tántoríthatlan hitemben, ide csatolom annak nehány hirdetését, és igen kérem e hazafias és tudományos vállalatomat széles hatáskörében ismertetni s támogatni.

»Szerénységgel várom önnek itéletét, hogy az idezárt mű szerint, mennyiben tart ön engem hivatottnak és méltónak, életirójává lenni azon erőteljes nemzetnek, melyhez tartozni mind kettőnknek szerencsénk van; csak azt jegyzem meg, hogy a hirdetett »Magyarok történetében« ugyan azon szellem fog uralkodni, mely a mellékelt könyvet átlengi; de előadás, és az események választása s összeállítása tekintetében a kritika s a történelmi művészet igényei sokkal szigorubban fognak tekintetbe vétetni s teljesítetni, — a miben az ön művei gazdag segédkezést nyujtanak.

»Ha megengedi, hogy önhez nemcsak mint érdemes tu-

Digitized by Google

dóshoz, hanem mint nemes emberbaráthoz is szóljak, — akkor minden habozás nélkül megvallom, hogy a mostani háború s még borzasztóbb tilsiti béke által saját és nőm egész vagyonát, jogtanácsi hivatalomat, rendes fizetésemet és egy csendes, gondtalan aggkorra való minden kilátásaimat elvesztettem. Semmim sem maradt, mint ez a derült, isten akaratában megnyugvó elme, melylyel mostan hazám történetírói közt való tisztességes helyért küzdeni, el vagyok határozva. Ha a tudomány nemes lelkü barátai s nagylelkü hazafiak oly hathatósan támogatnának, hogy 1600 előfizető összegyülne, akkor művem által nemcsak hogy történelmi irodalmunkban hézag töltetnék be, hanem egyuttal nagy családom számára új existentia lenne teremtve, s netaláni korai halálom esetére kiskorú gyermekeim a koldusbot ellen biztosítva. . . .

»Ha ön hajlandó, ügyemet, mint ultimae post naufragium tabulae-mat hathatósan támogatni, a mit bizton hiszek, és a mit Bredeczky »Beiträge«-jeiben levő arczképe a jószivüség hangos kifejezése által igér, úgy arra is felhatalmazom önt, hogy az előfizető-gyüjtés ügyében egészen belátása szerint járjon el stb.«

Ennél még érdekesebb a másik, 1808. aug. 28-kán szintén Buckowban kelt levél, melynek lényegesebb részeit ideigtatjuk.

»Mind azok közül, kikhez a hazában ügyemben fordultam, ön az első, ki feleletével megörvendeztetett. . . . Erősítésemül volt, hogy ön vállalatomat javalja, — serkentésemül szolgál, hogy ön engem annak megfelelhetőnek tart, és tőlem némi jót vár. Méltán és az igazság szerint mondom *némi jót;* mert könnyü, s csekély érdemü rám nézve, ez uton járni, melyet a kritikában való oly jeles elődök jócskán egyengettek, és járhatóvá tettek. Csak egyes levelecskéket, nem ágakat, még kevésbé koszorúkat fogok én a kritika terén szerezhetni; csak a *vezérlő eszme,* mely az egész munkán áthuzódva, ennek egységet fog adni, — az események választása s összeállítása, és az előadásnál fogva szabad reménylenem, hogy az ön és egyéb illetékes bírák várakozásának megfelelhetek.

»A sors engem, 52 éves férfit, úgy látszik polgári tétlenségre s ártatlanúl szenvedő családomat a legmélyebb szegénységre kárhoztatott; engem illet az ellen küzdeni, a mennyire erőm bírja. E harczban nem tehettem máskint, mint hogy történelmi művem megjelenését az előfizetők elegendő számától függővé tegyem. Ha a dolog sikerül, úgy a költségek és bevételek idecsatolt összeállításából láthatja ön, hogy mi marad kiskorúim

Digitized by Google

számára, részint nevelésükre, részint egy kis tartalékpénzre, azon esetre, ha a világ velük is úgy bánnék, mint apjukkal.

»Mostanában nincs egész Németországban könyvárus, kinek kedve, bátorsága s pénze lenne művem kiadására.

»Nálam két év óta hever nehány igen korszerü munka; de apróságokat pl. Abaelardokat, Theresiákat, Alonsokat és Lotariokat kellett irnom, hogy magam és a könyvárusok számára a mindennapi kenyeret megszerezzem. Oly műveket, a melyek még 60 év múlva is, de az elsőben nem igen nagyon kelnek, most visszautasítanak. Egy ilyent, melynek címe: »*A középkor szelleme*« a mai postával Doll könyvárusnak ajánlottam. Szeretném, ha a neki megküldött vázlatot önnel közölné. . . .

»Eszes férfiú — mondja ön — ki egységes és szilárd jellemmel bír, még ily válságokban sem sülyed el; boldogulása nincs egy helyhez, és egy ranghoz, rendhez kötve.« Ez ezer másra nézve állhat, rám nézve valószínűleg kétes marad. Mindenütt, a hol azt kérdik: mely valláshoz vagy egyházhoz tartozik e férfi, nem: mit tud, mit bir; — mindenütt, a hol az állam szolgáit a rokon- vagy ellenszenv-keletkezte jó vagy rosz hirnév szerint alkalmazzák, vagy visszautasítják, — a hol az eszményiség bolondság, az eredetiség bün, — a hol csak furfang vagy egyoldalu világbölcseség nyitja az utakat, — csak a minden önérzetet megtagadó alázatosság tartatik a szív jóságának, és csiszolt hajlékonyság lelki szépség gyanánt tiszteltetik: ott számomra nincs mit reményleni. — A hol ezek az akadályok kevésbé mérvadók, ott tetszés szerint formálnak rólam itéletet, és mellőznek. Bécsben és Münchenben egészen komolyan azt hiszik, hogy *vallást* cseréltem; Berlinben a legtöbb szerencseosztó jezsuitának, — mások »szabadoncznak,« — egyesek félbolond mystikusnak, — a legemberségesebbek ártalmatlan rajongónak, — mindnyájan oly embernek tartanak, kiről nem tudni, hányadán vagyunk vele.

»Az én »Nézeteim a vallás- és egyházról« a katholikusok, lutheranusok és kálvinisták szemeiben nekem a végső takarulót adták; mert azok által nyilvánvalóvá lett, hogy én minden egyházat, még a zsidót és mohammedánt is, a benne levő vallásos magv mennyisége szerint tisztelem, — kirekesztőleg egyikéhez sem akarok, nem tudok tartozni, és hogy az elbizott felvilágosodási dühet gyülölöm. A világi gondolkodás és korszellem elleni tusában elfogulva, méltán el kell tűrnöm, ha világi s korférfiak engem mindenütt ut alól kitesznek; boldog én, hogy ez által sajátlagos lényemből és lényegemből a legkevesebbet, vagy inkább semmit sem veszítek.

Saját boldogulásom az igaz, nincsen már semmi helyhez,

Digitized by Google

semmi rang s rendhez kötve; de az atyai gond néha mégis zavarja a nyugalmat és egykedvüséget bennem, kit benső világa a külső kicsinytől oly élesen elválaszt: ilyenkor hatalmasan felébred bennem a hazaszeretet s a honvágy gyermekies érzelme, és az a gondolat, hogy a haza határa előttem örökké el van zárva, a legkeserűbb kinná fokozódik, míg annak a tiz, vagy tizenöt évnek a képe, melyet még itt zarándokolnom kell, eltünik kedélyem felemelkedésében a határtalanhoz, mint a hazatért fáradt vándor előtt, kedvesei karjaiban, eltünnek kiállott fáradságos bolyongásának borzasztó alakjai.

»Az érczhegységben, egy kisebb város falain kivül, magányos kunyhóban kerttel, ott fogom, ha vállalatom sikerül, nyughelyemet találni, ott fogom haldokolva, fiamat megáldani, Magyarországba küldeni, és el fogok tünni a világról, mely szolgálatából korán elbocsátott engem, mert gondolkodásom mindég ellenkezett az övével.

»Mindamellett nagyon félre ismerne ön, ha engem búskomor, mord, gyülöletes férfiúnak tartana; csendes komolyság, derült kedély és gyermeki vidámság még nem hagytak el soha, sőt gyengítetlenül megmaradtak még e napok keserü sanyargatásai közt is, melyek közt megírtam Alonsot és Lotariot. Az előbbit sajnálom, hogy a hazában el fogják tiltani, mivel Józsefről épen oly szabadelmüleg nyilatkozik, mint Pharaoról. Ne vádoljon engem hiúságról, ha azt kivánom, hogy ön olvassa, — lényegem java van benne kifejezve, barátoknak pedig, és kedves vendégeknek szeretjük házunk és önnönmagunk legjavát nyujtani.

»Ha történelmem, a szükséges 454 előfizető hiányában nyomatlanúl marad, akkor kénytelen vagyok az érczhegységbe, Freibergbe való átköltözésem tervéről lemondani; akkor a hirlapokban fogom magamat ajánlani, kinálni, — és az első jó ember, kinek kifogyhatlan jókedvü társalkodóra szüksége lévén, nekem egy házikót, annyi kerttel, a mennyit nőmmel és gyermekeimmel művelhetek, tulajdonomul felajánl: azé leszek; ennél többet nem követelek senkitől, és ez áron hazánk legszélső határáig elmennék.

»Gróf *Széchenyi* ő excjának megküldtem műveim jegyzéke mellett, (melyek közül nehány kereskedelembe sem jött, és könyvkereskedés által egyátalában meg nem szerezhető) rövid, de hü curriculum vitaet küldtem. Mi volna az pl. ennek a mágnásnak, ha egy kis házat és kertet ajándékozna egy a sirhoz közelítő, antik férfiúnak? és igy talán többen lehetnek, kik ily szük nyughelyet szivesen nyujtanának, ha rólam tudnának.

Digitized by Google

ha engem ismernének, ha igaz antik egyszerüségemtől nem tartanának.« stb.

Ez utóbbi kikezdés után következtetve, feltehető, hogy Feszler, sanyaru sorsának javítása s művének megjelenhetése ügyében, a kiválóbb magyar főurakat sorban felkereste leveleivel, és hogy azonkivül számos, ismertebb nevű magánembereket is érdekeibe belevonni igyekezett, arról tanúskodik egy levél, melynek másolatát Tomasek Thekla urhölgy közölte a Történelmi társulattal, és a melyet e társulat buzgó titkárának, Szilágyi Sándor szivességéből közölhetek e helyt. Eme levelet, — melyben a szükséges előfizetők számát ismét kevesebbre teszi — Boroszlóból, 1808. szept. 5-én intézte a lőcsei ev. lyceum egyik tanárához, és miután »államveszélyes« mellékletei miatt hozzá hivatalosan visszaküldetett volna, decz. 1-én újból útnak indította. Fordításban igy hangzik:

»A mellékletekből látni fogja Tekintetességed, hogy a *magyarok oknyomozó történetével* miként óhajtok hazánk történetírói közt érdemes helyért küzdeni. Bizalomteljesen felkérem Önt, hogy tudományos vállalatomat, a melylyel történelmi irodalmunk egy nagy hézagát nem dicstelenül betölteni igérem, — tevékenyen támogatni, azt összeköttetése s működése körében ajánlani, és ismerősei közül néhány buzgó férfiút kiszemelni szíveskedjék, a kik az ügyet szorgalmuk- s fáradozásukra érdemesnek tartván, az előfizetők gyüjtésére készek vállalkozni.

»A németországi könyvkereskedelem mostani szorult helyzeténél fogva itt jelenleg nem található könyvárus, a kinek kedve, bátorsága s elegendő tőkéje lenne, hogy egy 6 vastag kötetre terjedő munka kiadására vállalkozzék. Azzal osztrák kiadókat megkínálni, azt viszonyaim tiltják: a munkának tehát vagy nyomatlanul kell maradnia, vagy saját költségemen megjelennie. Pontos számítás szerint az egész műhöz szükségeltető papir ára 792 aranyra rug; 216 ívnek a nyomása pedig, a mennyiből az egész áll, 504 aranyra. Ez összeg előlegezése, előfizetők által való előleges, biztos fedezet hián lehetetlen rám nézve, kinek pusztán csak a laudatur et alget adatott, és éppen ennél fogva megbocsátható azon kívánságom, hogy Magyarország nemes hazafiainak nagylelkűsége pótolja azt, a mit tőlem a szerencse megtagadott« stb.

Utóirat: »E levelemet a bécsi censura letartóztatta, felbontotta, és minthogy a hozzácsatolt, és a magyarokhoz intézett felhivásomban az ott eltiltott műveim, mint: Atilla, Corvin Mátyás,

Digitized by Google

Nézeteim a vallás és egyházról, Abelard és Heloise, Theresia, Alonso és Lotario — névszerint felemlíttetnek: legnagyobb káromra hozzám visszaküldetett. Egészen ártatlan, Németország számára nyomatott hirdetést melléklek tehát, és még egyszer szivesen kérem, hogy művem megjelenését a történelmi irodalom barátainak való buzgó tevékenysége által lehetőleg előmozditani sziveskedjék. Mielőtt a papir és nyomatás költségeinek fedezésére szükséges 440 előfizető együtt nincs, nem adhatom a kéziratot sajtó alá. Ennélfogva hosszabbítottam meg az előfizetési határidőt 1809. máj. 1-ig.«

E három, Feszler jellemzésére rendkívül érdekes levélből azt tudjuk meg, hogy a »Magyarok történetének« kiadását már 1808-ban tervezte, még pedig eleintén 6 kötetben, és hogy egy »A középkor szelleme« című művet irt, mely soha sem jelent meg, valamint az előbbi sem jelent meg akkor s oly módon (előfizetés útján) és oly terjedelemben.

De vegyük fel ujra Feszler életének elejtett fonalát.

Ha a szükség legnagyobb, isten legközelebb. Feszler helyzete, megerőltetett munkássága s barátai áldozatkészsége daczára, napról-napra türhetetlenebbé vált; ekkor, (1809-ben) mint borult égből éltető napsugár érte őt az a hir, hogy 23 év előtt megjelent nyelvészeti művei alapján a szt.-petervári akademiához van tanárul kinevezve 2500 rubel fizetés mellett. Télnek idején utazott el családjával, és 1810. jan. 13-kán érkezett uj rendeltetése helyére; de szabadelvü előadásai itt is ellenségeket szereztek neki, ugy, hogy félév mulva abbanhagyta tanszékét, és ugyanazon fizetéssel a törvényelőkészítő bizottsághoz neveztette ki magát. Ennek levelező tagja lévén, szabadon választhatá lakhelyét.

Ez engedély rá nézve annál fontosabb volt, mert szándékozott valami kissebb helyre menni, hol csendben és nyugalomban megirhassa rég előkészített Magyarországi történetét. Ennek mintegy előmunkálataiul már évek előtt megirta »*Korvin Mátyás*«, »*A magyarok* három nagy királya« — szt. István, szt. László s Kálmán — [1]) és »*A spanyolok története*« (1810.) című műveket.

[1]) Mathias Corvinus, König der Hungern und Grossherzog von Schlesien. 2 kötet. Breslau, 1793. 2. kiadása u. o. 1796. — Atilla, König der Hunnen. Breslau, 1794. 2. kiadása u. o. 1806. — Die drei

Digitized by Google

Ez előmunkálatok és 23 évi anyag-gyüjtése arra képesítette Feszlert, óriási művét aránylag rövid idő alatt megírni, ha a szükséges nyugalmat hozzá megtalálja. Örömmel fogadta tehát *Szlobin* tanácsos ajánlatát, hogy Volskban levő nevelő intézetének felügyeletét vállalja el. 1811. márczius 7-kén érkezett Volskba s itt írta meg a »Magyarok története« (Die Geschichten der Ungern und ihrer Insassen. 10 Theile. Leipzig 1815—25.) első harmadfél kötetét, midőn *Szlobin* kénytelen volt őt elbocsátani.

Egyedül császári fizetésére utalva, 1813. febr. 25-kén Saratoffba és innen 1815-ki okt. 6-kán Sareptába költözött. E két helyen folytatta s fejezte be 1821. jun. 16-kán történelmi nagy művét, mely számára történelmi irodalmunkban maradandó helyet biztosit.

Közben, 1816. ápr. 2-kán, legfiatalabb leánya halálának napján, vette azt a lesujtó hírt, hogy hivatala fel van oszlatva s fizetése beszüntetve E hir hatása alatt írta a 60 éves ősz az itt következő levelet *Kneidinger György* nagybátyjához, a capuzinus-rend tagjához; 1816. máj. 6-kán.

Tisztelendő, kedves nagybátyám!

»Február 24-kén kelt leveledet ápril $^{2}/_{14}$-kén, az oroszok virágvasárnapján vettem a predikátió után, melyet az úgynevezett Herrnhuterek idevaló imaházában tartottam Fülöp II. 5. felett. Örvendetes jelenség volt ez nekem, borus, aggodalmas időben.

»A sors még nem fáradt bele üldöztetésembe. Ily zivatarok közt harmincz év előtt büszkén szóltam az én Senecámmal: Ecce spectaculum, dignam ad quod respiciat intentus operi suo Deus! ecce par Deo dignum, vir fortis cum mala fortuna compositus! Ma alázattal és gyermeki megadással elismerem, hogy az az erő, mely ily csapások közt fentart engem, istentől való, s hálálkodva kiáltom: Isten, te vagy az én erőm! te benned, uram, bízom én!

»Mint a csász. orosz törvény-bizottság levelezője, hat év óta részesültem évi 2500 papir-rubel fizetésben, mely körülbelül

grossen Könige der Hungarn, aus dem arpadischen Stamme. Breslau, 1808. — Mind a három mű együtt ily czímmel is: Gemälde aus den alten Zeiten der Hungarn. 4 kötet. Breslau, 1808.

Digitized by Google

annyi mint 625 ezüst tallér (m. e. 1000 frt o. é.); ebből családommal szűken, de tisztességesen megtudtam élni s gond nélkül folytathattam történelmi művemet, és nélkülözhettem azt, mit Slobie, Volskban adott, és 3 év óta képtelen volt megadni.

Múlt őszszel családommal Saratofftól 54 mértfölddel délibb vidékre, ide Sareptába jöttem, a Volga jobb partján. A városka a Herrhutereké, kirekesztőleg ők lakják, és törvényük szerint más embernek, ki nem tartozik felekezetjökhez, nem szabad közöttök lakni. Velem kivételt tesznek, mert megtetszett nekik egyházuk igazságos méltatása »Ansichten von Religion und Kirchenthum« című művem több helyein (I. kötet 319. l, III. k. 147—226., 254—297. és 464. l.) — 550 papir-rubelért = 137 tallér (m. e. 200 frt o. é.) átengedtek nekem egy tisztességes tágas házat, annyi fával együtt, a mennyire fűtéshez és főzéshez szükségem van. Azonkivül minden tőlük telhető szeretettel, barátsággal, és szolgálatkészséggel vannak irányunkban: pedig viszont tőlem egyebet sem kívánnak, minthogy imaházukban hébehóba predikáljak, — mivel engem theologusnak és felszentelt papnak elismernek. Ők maguk püspöki egyháznak tekintik magukat, és mint ilyent elismeri őket a püspöki egyház Angliában. Külső vallás tételükben az ágostai valláshoz tartoznak. Belső hitüket az imént említett művemben híven és körülményesen találod leírva. Ittlétem óta kétszer predikáltam nekik; mind két predikátió most nyomatik Sz.-Pétervárott; a mint elkészülnek, megküldöm neked mind a kettőt.

»Az idevaló éghajlat meleg és száraz. 61-dik születés napomon, melyet ma ülök, 26° melegünk van. Junius, juliusban és augusztus elején a hőmérő csak 32—36 fok közt változik. Az itteni rétek már ápril utolsó napjaiban el voltak lepve szabadon és vadon növő kék, sárga liliomok, és a tulipánok minden nemeivel és kellemes illatu estikékkel, — megörvendeztetvén a szemet tarka pompájukkal. Az idevaló, fölösen termő sárga és görögdinnye ízre nézve felülmulja a magyarországit; a javából és nagyjából darabját $2^1/_2$ kr osztrák pénzért lehet kapni. Jó fris marhahus fontja 12 kopek, vagy 3 kr ezüst pénz. 4 éves görög asztali bornak a pintje 2 papir-rubel, vagy 12 garas pengő pénz. Csak a ruhanemű drágább, mint bárhol Németországon. Angol posztónak az arsinja (= $1^1/_4$ rőf) 36 rubel = 9 tallér; középszerü porosz vagy szász posztó 20 rubel = 5 tallér; egy pár csizma 30 rubel = $7^1/_2$ tallér. Ugyanazon arányban áll a vászon ára is. — Mindennemü halak ára fontonkint 6 kopek = $1^1/_2$ krajczár, a viza, s tokhal 10 kopek = $2^1/_2$ kr; a kávénak fontja 1 rubel 8 kopek = $10^1/_2$ garas; a legfinomabb czukor 2 rubel 50 kopek = 15 garas.

Digitized by Google

Ez olcsóság daczára márcz. 26., ápril 7. óta, fájdalom, nagy változás állt be rám nézve. Ezen a napon vettem Pétervárról azt a hirt, hogy a császár, elkerülhetetlen megtakarítások miatt, kénytelen volt több hivatalt, és ezek közt a törvény-bizottságot is egyszerűsíteni, s az utóbbinál 36 hivatalnokot, és ezek közt *engem* is, fizetésen kivül helyezni.

»Most semmim sincs, és szegényebb vagyok a koldusnál. A császártól, takarékosságánál fogva, én mint külföldi semmit, — oroszoktól, kik minden külföldit gyülölnek, még a semminél is kevesebbet várhatok. Lipcsei kiadóm, szerződés szerint, »Geschichte der Ungern« czímü művemért egy fillér tiszteletdijt nem fizet, mielőtt a VIII-dik kötet, mely a művet befejezi, kezében nincs. Jelenleg a VII. kötet 2-dik felén dolgozom. A 8-dik kötetet 1817. márczius előtt el nem készíthetem. Addig még itt kell maradnom, miután a munka megszakítása, a Németországba való hosszú s veszélyes utazás által, csakis árthatna művem belértékének, kivált a végén, a hol az iró összpontosított erejének nyilatkoznia kell.

»Addig az enyéimmel még itt kell nélkülöznöm, nyomort és inséget szenvednem; azután pedig látnom, hogyan koldulhatom magamat ki Németországba. A szó szoros értelmében vett szükséget ugyan nem szenvedek, mert a helybeli testvér-község emberbarátilag kölcsön ad mindent, mi az élethez szükséges; ezekért azonban végre mégis csak fizetnem kell, mert ajándékozni e jó, de szegény emberek nem ajándékozhatnak semmit.

»Oly jutalmat, minőt az orosz tudós Karamsin itt néhány hét előtt Sándor czártól kapott, én sem Ferencz császártól, sem a magyar főuraktól nem várhatok. Karamsin csak arról értesítette az orosz czárt, hogy Oroszország történetének megirásában annyira haladt, hogy a nyomatást meg lehet kezdeni, és Sándor czár azonnal megajándékozta őt 60,000 papir rubellel (= 15,000 tallér). Ismerem e férfit és képességét: à la Voltaire elegánsan meg fogja irni a történelmet, — a tudományos, kritikai, mélyebb történetbúvárt azonban alig fogja kielégíteni, mert *alapos* tudományosságban nem gazdag ez úriember.«

»Az én történelmemből eddig 4 kötet van kinyomva, az 5- és 6-dik kötet pedig most van sajtó alatt, de Ferencz császár művemről alig fog tudomást venni; a magyar mágnások és püspökök némi élvezettel fogják művemet olvasni, de mivel az ő szemükben eretnek és isten tudja mi vagyok, nyomorogni fognak hagyni, — habár az asztalaikról hulló morzsák most reám és az enyéimre jótékonyság volnának. Ha az egész osztrák-magyar világhoz intéznék is egy siránkozó miserimini mei, misererimini mei, saltem vos amici mei! — még sem kapnék semmit, legfeljebb

Digitized by Google

még néhány kárörvendő feleletet! De isten hatalma csudálatos, és bizton számítok segítségére, ez talán éppen onnan fog jönni, a honnan legkevésbbé várom.

»Téged, kedves nagybátyám, csak arra kérlek, hirdesd nyomoromat mindenütt, a hol csak teheted, ugyanazt kértem tenni P. *Isaurus* provincialist is magyarországi körútjában. Közreműködhetnének *Kneidinger Endre* és *Mottko Pető* rokonaink is, kivált az utóbbi. Hátha talán isten nehány ember szivét megindítaná, hogy nekünk segedelmet nyujtsanak. Szíveskedjél tehát ezen levelemet P. Isaurus, Kneidinger és Mottko számára leiratni, mert én nem győzöm a postabért, hogy mindnyájukhoz írhatnék. Találkozik néhány emberbarát, ki bennünket jótéteményében részesíteni akar, úgy ezek számára ez a legbiztosabb út: *a pénzt valamely bécsi szolid bankárnál kell letéteményezni,* s ez az európaszerte ismert »Düringer Ábrahám és társa« herrnhuti kereskedői czéghez utalványozza. Ez majd az összeget itt Sareptában fogja nekem kifizettetni, mert Sarepta alá van rendelve a főhelynek: Herrnhutnak, a morva testvéregyház Rómájának.

»Művem 8-dik és utolsó kötetének előszavában örömest és nyilvánosan fogok minden segélyt elismerni, s hálásan kimondani, hogy annak szerencsés befejezhetését csakis ennek a segélynek köszönhetem.

»Midőn márc. 26-kán lesujtó hirét vettem annak, hogy évdíjam be van szüntetve, első gondolatom az volt, hogy az isten ritkán küld egy bajt egyedül. Márcz. 29., april 10-kén a legfiatalabb 6 éves leányom Mária Angelika, gyermekeim legjámborabbika s legkedvesebbike, heves lázban ágyba feküdt. April 14-kén, miután aggódó szívvel másfél óráig predikáltam volna, a kedves gyermek utolsó csókját fogadtam. April $^{4}/_{16}$-kán $^{1}/_{2}$ 9 órakor istennél volt lelke; testét az orosz nagypénteken tettük le a sirba. Igy bomlik fel egy kötelék a másik után, mely engem, antik embert a jelenkorhoz, a *mai ifjú, de romlott világhoz* és kicsinyes emberalakjaihoz fűzött; így hull le ág után ág rólam egészséges vén cserfáról az enyészet ölébe, — és egykor körülöttem álló fák is, melyeket jószívűségemben borostyánoknak és czédrusoknak tartottam, mostan úgy mutatkoznak, mint reszkető nyárfák és zord fenyők, és rám nézve véglegesen kiszáradva látszanak. — Legyen meg az Úr akaratja! ez életerőm szakadatlan hangja s alapja nyugalmamnak és soha meg nem zavart derültségemnek.

»Hála Istennek, én most, 61-dik évem elején az öregség legcsekélyebb alkalmatlanságait sem érzem, — könnyüséggel birom a munkát és megerőltetést; sőt a mint most újabban meggyőződtem, még az sem gyengít legkevésbé sem, ha igen

Digitized by Google

nagy templomban, számos hallgatóságnak erős hangon prédikálok.

»A mint nagy történelmi művem 8-dik és utolsó kötetét befejeztem, 1817. juniusban Oroszországból kivándorlok Németországba, és valószínűleg Szászországban, Drezda s Bautzen közt fogok letelepedni. A magyarok történelmének befejezése engem 5000 tallérnyi tőke birtokába helyez. Ennek esedékes kamatjai nekem s enyéimnek az élet alapját fogják képezni; a mi azonkivűl még szükséges, azt irodalmi munkásságommal meg fogom keresni. A szükség ránk nézve csak a következő 13 hónapra igen nyomasztó.

»Hogy neked történelmi művem tetszik, annak igen örvendek. Az érdek, kötetről kötetre emelkedik, és a következő kötetek neked és a magyar P. Isaurusnak még jobban fognak tetszeni. Annál inkább kellene iparkodnotok, érdekemben minden lehetőt megtenni, nehogy a mű befejezése előtt, a nehéz gondok súlya alatt kiadjam lelkemet!

»Velem, kedves nagybátyám, oly kevéssé vagy te már tisztában, mint az érdemes egri érsek. Esküszöm neked, mindenre a mi előtte és előttem szent, hogy soha egy mondatot le nem írtam, melyről élénken meg nem lettem volna győződve, — valamint, hogy bensőmben a nyugtalanság legcsekélyebb nyomát sem érzem. Minden, a minek neve Egyház, az én előttem nem vallás. Rám nézve vallás és kegyelem (gratia efficax) a szó értelmében és lényegében egy és ugyanaz. Egy embernek sincs vallása, hacsak nem a hathatós győzedelmes kegyelem; a vallás, a kegyelem tartja az embert, ez az, a mi őt megragadja, áthatja, mi rajta erőt vesz s őt újraszüli, átalakítja, — anélkül, hogy tudná, mikor és mi történt vele. Az emberiség elszakadt az istentől elméje által; ez a józan észt, az istenség lényegét, azaz: isten hasonmását az emberben elnyomta, — a bűn: az elme forradalma a józan ész, a bennünk levő isteni ellen megfosztotta az emberiséget eredeti erejétől és szentségétől. Isten irgalmassága az elesetteket ismét felemelni, magához visszavezetni s szentelni akarta; ennélfogva szüksége volt nemcsak a bűnben meghalástól való megszabadításra, hanem a felvilágosodásra s megszentelésre is. Erre nézve szüksége volt megváltóra, tanítóra, megszentelőre, szóval üdvözítőre, és ezen üdvözítő volt az örök szó, isten fia, az általa felvett emberi alakban az emberek közt járván, őket tanítván, az örök igazságnak érettök elégtételt adván, és a tőle s az atyától eredő igazság szellemének küldetése által, őket önmagukban megszentelvén, — miután már magát önmagában megszentelte s az istenséghez visszavezette volna. Halála per-

Digitized by Google

czétől fogva örökké ő marad az emberiségre nézve a hatalom, a a bölcseség, az igazság, a szentség, szóval az isteni üdv.

Ime, ez szabad bevallása hitemnek, mondhatom Jézus kegyelme által, mely nekem adományoztatott, tudatomnak, és a mi ezzel egy: életemnek. Neked theologiai nyelven fejeztem ki: műveimben philosophiai nyelven van kifejezve, de mindkét nyelven egy és ugyanazt jelenti. A kifejezés különféleségе nem képezheti az értelem és a lényeg különféleségét. Én tehát sem szorosan hittani két prédikációmban, sem a magyarok történelmében magamnak ellent nem mondtam, nem színeskedtem, vagy eszélyből a magyar püspökökhöz nem alkalmazkodtam.

»Az itt előtted nyilvánított hit, vagy ez a kegyelem életében benső, tiszta, csalhatatlan tudalom, azt meglelem kedélyemben kép nélkül és betű nélkül, — azaz: hús nélkül s az elme okoskodása nélkül, — és éppen azért lelem meg ezt a tudalmat *minden* vallásos fogalmakban, egyházi tanokban s vallási szokásokban és formákban, — itt inkább, ott kevésbé, — az egyiknél szellemibben, a másiknál érzékibben, — majd világosabban, majd homályosabban kifejezve, jelképezve, vagy előadva. Ezen hitben vagy tudatban boldogan élek minden sorsban, — szellemben minden egyházhoz tartozom, mert minden egyház holt betűjét a kiskoruaknak hagyom, és egyedül szellemét veszem tekintetbe; és így szorosan ezen hitben fogok gondolni, tudni, élni, — s szorosan Jézusban, az emberiség megszentesítőjében gyökerezvén meghalni.

»Ezzé lettem, ezzé kellett lennem azon neveltetés által, melyben ti akarva, s részint akaratotok ellen részesítettetek; és én hálát mondok istennek, hogy tőletek elbocsáttatva, rendeteknek soha nem voltam szégyenére.

»Isten veled kedves nagybátyám! Alkalmilag jelentsd ki az egri érseknek hódolatomat.

Hű unokaöcséd:

Feszler.«

E levélnek csak másolata van nálam *Kazinczy Gábor* hagyatékából: eredetije valószínűleg a gróf Dessewffy család levéltárában őriztetik. E mellett szól az, hogy e másolat mellett van még egy más levél másolata, melyet gróf *Waldstein-Sztáray Teréz* rokonához, gróf *Dessewffy Józsefhez* írt 1817. jul. 26-kán, és melyben értesíti, hogy Feszler szomorú sorsának enyhítésére 100 aranyat szándékozik küldeni; ez összeghez már többen hozzájárúlván, az adakozásra Dessewffyt is, mint a »haza egyik Maecenását« felkéri.

Digitized by Google

Hogy a nemes grófné igyekezete nem volt eredménytelen, tanusítja Feszler saját vallomása, mely szerint magyarországi barátai s jóakarói segélyezték, és tanusítja a »Tudományos Gyűjtemény«-ben (1818. V. 113. l.) megjelent közlemény: »Feszler prof. földinknek mostani állapotjáról az orosz birodalomban«, melyben nehány adakozó fel is van említve: névszerint: gr. *Waldstein Teréz* 70 aranyat, gróf *Teleki László* 100 frt, *Balogh Péter* 50 frt, *Kovächich József Miklós* 50 frt, gróf *Illésházy István* 300 frt, a zágrábi püspök *Verhovácz* 100 frt stb.

De segélyezték őt oroszországi barátai is, midőn kínos helyzetéről az által értesültek, hogy könyvtára becsesebb részét Pétervárra küldte eladás végett. Mindez azonban kevés lett volna, ha az a szerencsés fordulat be nem áll, hogy 1818. aug. 20-án az orosz czár őt előbbi állomásába vissza helyezi, s fizetését a felfüggesztés napjától utólagosan utalványozza. E nagylelkű intézkedés nélkül talán befejezetlenül maradt volna a »Magyarok története«, s nyomorban halt volna meg hazánknak egy nagy fia. A czár kegyének további jeléül tekinthette, hogy 14 éves fia a zarskoeseloi nevelő-intézetbe díjtalanul felvétetett.

Midőn az orosz czár végre 1818-ban az evang. hitűeket a többi felekezetekkel egyenjogosította, s evang. szentszék felállittatott, élén egy világi s egy egyházi elnökkel: ennek egyházi elnökeül, és az oroszországi evang. egyház püspökeül 1819. okt. 25-kén Feszlert nevezte ki, eddigi hivatalának megtartása mellett.

Uj hatáskörében rendkívüli tevékenységet fejtett ki; kevésbé irodalmilag, mint inkább többszöri utazásai, személyes buzditásai s egyházi szónoklatai által. Ez irányban jelentek meg nehány egyházi s szónoklati művei.

Egyik hivatalos utazásában, melyben neje hű kisérője volt Európa határszélén, az Ural-hegység közepében fekvő Zlatawst városkában, 1823. aug. 21-kén meghalt szeretett neje. Gyermekei s saját ellátása s ápolása tekintetéből azonban már a következő évben házasodott meg harmadszor is.

Életmódja rendkívül egyszerű s egyforma volt. Idejének legnagyobb része könyveinek és emlékiratai megirásának volt

Digitized by Google

szentelve. Ezek »Visszapillantások 70 éves zarándokutamra« [1]) czím alatt jelentek meg, és az általában létező önéletirások egyik legérdekesbike. Ennek pótlékául kiadta »Gondolkodásának és tapasztalatainak eredményeit.« [2])

Ez időszakból is van nálam egy eredeti, különben érdektelen levele, 1826. máj. 10-ről, melyben az utóbbi műre nézve azt írja, hogy a kiadónak arra s arczképére vonatkozó ajánlatát elfogadja, de alig hiszi, hogy annak megjelenését megfogja élni.

Oroszországi tartózkodása alatt (1813-ban) tervezett Feszler egy Oroszországra vonatkozó munkát is ily czímmel: »Documentirte Beiträge zur Gelehrten Geschichte Russlands«, de ezt vagy nem írta meg, vagy ha meg is írta, sajtó alá nem került.

Megszeretett hatáskörében azonban nem fejezhette be életét a sokat hányt-vetett ősz. Még egy nagy, és egyuttal utolsó utazásra kényszeríttetett, midőn 1833-ban a saratowi szentszék, melynek elnöke volt, feloszlatván, ő egyuttal a szt.-pétervári luth. egyház tanácsává s fősuperintendenssé neveztetett ki. E minőségben 1839. decz. 15-kén, 83 éves korában fejezte be életét.

Nagy élményekben, tapasztalatokban és viszontagságokban volt gazdag e hosszú élet, mely folytonos mozgásban és vibratióban, sem maga, sem mások számára, nyugodt és világos képet nem nyujthatott, és mely ennélfogva még a benne rejlő igazságokat is inkább negativ értelemben fejleszti.

Egyik biographusa így jellemzi őt: »Egy ember, mint Feszler, oly tehetségekkel, oly ismeretekkel, a ki jellemére nézve inkább elhirhedve, mint dícsérve tudta magát; a ki úgyszólván eszméinek áldozatává lett és magát elhanyagolva látta mindazok részéről, kik szorult helyzetéből kimenthették volna, és azért mégsem elegyedett a világ folyásával elégedetlen lármázók közé: a ki mindenkor fentartotta magát az eszmék magaslatán, a melyre felemelkedett: az ily ember, ha nem is szeretetreméltó de bizonyára ritka jellem.«

---

[1]) »Rückblicke auf meine 70 jährige Pilgerfahrt«. Breslau 1824. — 26. 2. kötet; 2. kiadás Lipcsében, 1851.

[2]) »Resultate seines Denkens und Erfahrens.« Breslau 1826.

Digitized by Google

Életrajzának egy másik megírója pedig e jellemzését adja: »Bajosabb mint az itélet Feszler irodalmi működéséről, emberi jellemének helyes felfogása. Könnyen érthető, hogy oly mozgalmas élet, mint az övé, sok félreértéseknek volt kitéve. Kevesek által egészen ismerve, egyesek által csak részben megértve, sokak által olyasmivé téve, a mi nem is volt soha, — úgy állt Feszler az ő kortársai közt, mint talányos jelenség..... Szellemi életének menetét kevés író rajzolta műveiben oly határozottan, oly élesen körvonalozva, mint Feszler. Munkáin megérzik, hogy ő maga átment minden fokozatain a hitnek, a kétségnek, — hogy azonban, miután az előbbi elveszett, az utóbbitól ki nem elégítve, józansággal fékezte elméjét, hogy az érzelmi vallásban lelje vágyainak kielégítését.« [1])

Bülau Frigyes, Feszler önéletírása 2. kiadásának bevezetésében, e művéről és róla ezeket írja: »Nem csak az idők, állapotok és személyekről ejtett vonzó s jelentős nyilatkozatok sokasága, — nemcsak a változatos és nevezetes életmenet, mely Feszlert a magyar kapuczinus-zárdából oroszországi luth. püspökségre vezette; nemcsak ezek teszik e művét minden időben becsessé s figyelemre méltóvá. Nem kevésbé, sőt főleg maga a férfiú az, — s az a ritka, teljes hűséggel feltáruló fejlődése egy, az igazság után törekedő, s e szakadatlan törekedésben sokféle phazison átmenő szellemnek, — s kifejtése ezen, minden körülmények közt egyforma, mindenütt derék és nemesnek bizonyuló, szintoly sajátságos, mint szilárd jellemnek; ezek azon tulajdonságok, melyek e művet oly felette vonzóvá s tanulságossá teszik, — melyeknél fogva a szellem benső életéről, — a philosophia s vallásról, és kölcsönös viszonyukról annyi felvilágosítást merítünk belőle, s oly őszinte, szívderítő örömet e tiszteletre méltó férfiú összhangzatos képe felett, az igazság és jog e rettenhetlen bajnoka, — ezen, gyermekségétől fogva haláláig tiszta erkölcsiségben cselekvő, — szüntelenül a magas és isteni felé irányult sokat próbált, és mindég bevált szellem felett.«

Ezen, jóllehet túlságos magasztalással éles ellentétet képez a különben szintén könnyen fellángoló *Kazinczy Ferencz* tanúság-

[1]) Horn, Poesie und Beredsamkeit III. 434. l.

Digitized by Google

tétele. Önéletleirásában ugyanis elbeszéli találkozását Martinovicscsal és Feszlerrel, midőn ezek 1787-ben Lembergből Magyarországon át Bécsbe utaztak és gróf *Török Lajost* meglátogatták; ez őket ebédre kérte, s egyuttal meghivta Kazinczyt is, mondván: »Két lembergi professor lesz vendége, kik bíráknak rendeltettek a Budán tartandó concursusban; (?) egyike franciscanus, a másika capuczinus..... Kopogának, s a két vendég belépe: egyike (Martinovics) kisded, húsos, barna, kopaszodó; másika magas, nagyorrú, nagy szájú s capuczinus színű arcza is, mint kabátja. Ez hallgató, az a barna beszédes. Nem érzém magamat vonatni az első felé, Feszlertől még vissza is tolódtam.« A köztük folyt beszélgetést Kazinczy csak homályosan érinti; de valószinűleg Martinovics már akkor kezdte bujtogatásait, s a körül forogható a beszéd.

Feszlerről Kazinczy 1825-ben Kis János és Guzmics Izidorhoz intézett leveleiben is emlékezik; barátait arról értesítvén, hogy egy festő barátja, ki 20 évig lakott Szt.-Pétervárott, és most Eperjesen telepedett le, a hol Kazinczy Feszler arczképét látta. »Sokat szóllottam vele Feszler felől. Sándor császár haragszik reá, a nagyok nem akarják ismerni, az okosok nevetik, mert mindennap más a gondolkodása. Közel 70 esztendős, s egy fiatal leányt veve el. Infulát, püspöki süveget teve fel Sareptaban, s mindennel veszekedik. Én egyszer láttam, s kevés pillanatokig, együtt a lenyakazott Martinovicscsal. Feszlert csak Aristidesében szerettem. Nem lehet az én gondolkozásom az ő gondolkozása.«

Ezzel összevág az, mit róla *Limmer K.*, saratowi ev. lelkész írt, ki Feszler által hivatalából kimozdítva, őt rátartó, felfuvalkodott, dölyfös embernek mondja, ki senkivel meg nem tudott férni.

Számos munkái közül,[1]) melyek nagyobbára sajátságos mystikus jellemet viselnek magukon, legfontosabbak a »Magyarok története,« — mely mű mostanában jelenik meg újra Klein kivonatában, és melyet magyarban is eddig csak egy-két irónk

[1]) Teljes jegyzékök a század elejéig Meusel »Das gelehrte Teutschland« cz. művének több helyein található; csonkított, hibás és jogtalan utánnyomatban, mint »Fessler's sämmtliche Werke« Bécsben 1809—16. 22. kötetben jelentek meg.

Digitized by Google

tudott felülmulni, — és »Nézetei vallás és egyházról«; legérdekesebb pedig önéletírása. Művei nagy tudományosságról, világos és ügyes eszű íróról, és éles megfigyelőről tanuskodnak.

Magyar történelmi munkái által szerzett érdemeiért a magy. t. akadémia őt 1831-ben külföldi levelező tagjául választotta.

Regényeire nézve *Gervinus* [1]) Feszlert *Meissner* mellé helyezi, a kiről azt mondja, hogy »Alcibiades«-évcl megnyította az öntetszelgős és kimondhatatlan üres történelmi beszélyeket, a melyeket épen úgy, mint a XVII. század termékeit, történelmi költeményekre s költött történetekre lehet felosztani, a mint bennök, vagy a történelem, vagy a költés volt túluralgó. Meissner utjain járt Feszler, ki »Marc-Auréi«-jével megindította történelmi regényeinek sorát.

Munkáiról általában ő maga így itélt élte vége felé:

»Műveimet a kritika nyilvános szava inkább dícsérte, mint gáncsolta. . . . Óhajtottam volna, hogy soha birálat alá nem vették volna puszta aesthetikusok azt, a mi csak a vallásos bölcselkedő előtt birhat némi értékkel. Óhajtanám, hogy műveimet senki időtöltésül kezébe nem vette volna, sem jövőre időtöltésül kezébe ne vegye, mert nem e czélra, hanem időhasználatúl vannak írva számomra és mások számára, kikre nézve a szellem élete, mint nekem, nem könnyelmű játék, hanem szent komolyság, és a kik ugyanazon az úton, mint én, tévednek és haboznak.«

Ilyen volt Feszler mint ember, mint gondolkodó, és mint író!

ABAFI LAJOS.

[1]) Geschichte der deutschen Dichtung. 4. Aufl. V. 325. l.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A szörényi bánság és Szörény vármegye története. Írta Pesty Frigyes m. akademiai r. tag. Kiadja a magy. tud. Akademia történelmi bizottsága. Budapest 1878. I. és III. köt.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A múlt század végén a Maros, Tisza, Duna és Erdély által határolt magyarországi délszaki terület történetismereti tekintetben még puszta sivatag, terra ignota volt. Mintha egy szeszélyes és irígy véletlen agyon akarta volna hallgattatni a történelem muzsáját ott, hol az nagy kihatásu események és momentosus dolgok elbeszélésében leginkább megszólalhatott volna. Legelőbb az olasz *Griselini* kezdett a múlt század végén némi történeti és természetrajzi anyagot összegyüjteni s rendszeres formába csoportosítani. A jeles műveltségü külföldinek a két quartkötetnyi műve aztán félszázadon át kizárólagos forrás- és segédkönyve maradt annak, ki e jelentékeny délkeleti földdarab eseménydús multjáról tudomást akart szerezni.

Azonban a jelen század első tizedeiben nyilván már nagyon érezhették Griselini munkásságának hiányait. A derék *Bárány* Agoston a Griseliniénél szükebb történeti térre szoritkozva, az emez által felkarolt nagy területből három megyének irta meg monographiáját. 1845-ben jelent meg tőle Torontál, 1848-ban Temesmegye egyedirata, míg Keve vármegyeé kéziratban maradt hátra. És a megjelent két munka képezte a Griseliniével együtt folyton Délmagyarország történetének főtárházát. Alapjává vált e három munka a későbbi történetirásnak, mert *Böhm* és *Schwicker* ez alapon indúltak ki, midőn az úgynevezett »Bánság« történetének megirásába fogtak. De ezekből merítették ismereteiket *Schwarzott, Jlic Luca, Wlad, Preyer, Boleszni* és mások, kik helyi monographiákat állítottak össze.

Ám mindaz, amit *Griselini* és később *Bárány* alkotott, csak egy vézna kezdeményezésnek nevezhető. Maga Griselini nem merte munkáját »kisérlet«-nél egyébnek nevezni, bár mint ilyen becsületére válik szerzőjének. Forrásai nyomtatott művek voltak túlnyomólag, bár összeköttetéseinél fogva egy-egy érdekes levéltári adalékhoz is jutott. Autopsia utján is szerzett ma-

Digitized by Google

gának egyről-másról tudomást. De ami főfogyatkozását képezi, főleg a legrégibb korra nézve, az a *kritika*. Bármennyire ismerjük is el, hogy ismereteinek gazdagsága nem volt mindennapi, úgy mégis kritikájának gyarlósága elől sem hunyhatjuk be szemeinket. Munkájának legnevezetesebb tételeit, hol a kritikának kellett döntenie, korunk gondosabb kritikája már rég felforgatta, vagy legalább is módosította. Ő lett tényleg számos anachronismus első árusává, úgy, hogy amit egyik kezével egyengetett, azt másikával összekúszálta és burjánnal telehinté, melynek későbbi kigyomlálása sok szóba és időbe, nem csekély fáradságba és vesződségbe került.

A mi pedig *Bárányt* illeti, ez a nyomtatott segédmunkák mellett már okiratokra is inkább támaszkodik és munkálkodása ennyiben a Griseliniéhez képest előhaladást képvisel, habár sem tudományos műveltségre, sem irodalmi apparatusra nézve amazzal meg nem mérkőzhetik. Az általa feldolgozott s függelékben közölt okiratok sem képeztek addig ismeretlen, új anyagot. A legtöbbet Fejértől, a többieket Kaprinay, Pray, Katona, Jankovich, Horvát István, Kovachich, Wagner, Gorove, Fabián gyüjteményeiből vette át s csak elvétve közölt egyet s mást első kézből. Nem rójjuk ezt fel neki, ellenkezőleg állítjuk, hogy akkor közönséges ember fiának máskép történetet írni még bajos dolog volt volna, csakhogy a nehézség, melylyel munkái létesítésében meg kellett küzdenie, nem teheti itéletünket csak fogyatkozásaira nézve elfogulttá. Ő a Griselini által felkarolt nagy tárgy szükebb részleteit bővebben és sok tekintetben alaposabban *dolgozta* fel, de az általa vívmányozott siker azért mégis csak nagyon aránylagos. A történeti anyag nála még nagyon lazán *függ* össze. Munkáinak minden lapján óriási hézagok tátonganak s előleges kritika nélkül koczkáztatott dolog volna manap rája, mint forrásra támaszkodni. Az általános történeti tények pragmatikai összekapcsolásában, az úgynevezett »történeti menet« kijelölésében nála a chablonszerüség félreismerhetetlen. Sokat állít vizsgálat, tehát tulajdonképi meggyőződés nélkül, jó hiszemüleg mások után indúlva. Elfogultan vagy meggondolatlanúl követi nem egy ízben Griselinit s így történt, hogy habár munkái, mint uttörők határozott nyereségek voltak idejökre, mégis másrészt szaporíták is vagy legalább állandósíták Griselini tévedéseit.

Az említett két irodalmi matador után ifjabb erők próbálkoztak meg az irodalmi versenytéren. Egymástól függetlenül, de közös forrási alapból kiindulva jelent meg egyidejüleg 1861-ben két német munka. Egyik Lipcsében Wiegand Otto, a másik Nagy-Becskereken Bettelheim kiadásában. Amazt *Böhm* Lé-

Digitized by Google

nárt, emezt *Schwicker* Henrik írta. Két oly név, mely azóta nem csak Délmagyarországon, hanem az egész hazában, sőt hazánk határain kívül is ismertté, tiszteltté tudott lenni. Mindkét műnek egy s ugyanaz a tárgya, mert mindkettő az úgynevezett »Bánság« történetét tartalmazza. A Böhmé annál hasonlóbb prototypjához, a Griselini munkájához, amennyiben szintén nem csak a politikai történetre, hanem a földirati és természetrajzi viszonyokra is kiterjeszkedett. Schwicker szükebb térre szorítkozott, mert csakis a historiai substratot vette taglalgatás alá, még pedig annyira önállástalanúl, hogy előadásának fonalát ép ott ejti el, hol azt egy századdal előbb Griselini szakítá meg, vagyis 1779-ben, míg Böhm azt 1860-ig gombolyítja le. Nem lehet feladatom e két munka behatóbb birálgatásába bocsátkoznom, de felemlítenem kötelesség, hogy mindkettő, minden egyébkénti gyarlósága mellett, nagyon is alkalmatos volt a történeti érzéket a délmagyarországiak kebelében a historicum iránt felébreszteni. Griselini munkája ekkor már csak ódondászi úton volt megszerezhető, de elavult nyelvénél, sőt némely előitéletes egyoldalúságainál fogva sem ingerelhette már annyira a közönséges laikus tudvágyát, miért is a Böhm- és a Schwicker-féle munkák megjelenését Délmagyarországon egy közös szellemi igénynek kielégítéseül lehetett tekinteni. Böhm szorgalma és ügyszeretete, Schwicker ékes, emelkedett és meleg, habár nem épen kifogástalanúl hazafias irálya a Griselini munkájában elmosódott történeti kép felfrissitéséhez jelentékenyen hozzájárultak. Munkáik keresettek és olvasottak lettek, a Böhmé kivált, miután kiadását egy tevékeny külföldi czég gondozta, úgy hogy ezek folytán Griselini munkájának megfogyása mind kevésbé volt érezhető. Persze nem egy jelentésü ez a *tudományos* igények kielégítésével. Ezen alig lenditettek valamit. A két német munka nyilván laikusok számára készült olvasókönyvül, tájékoztató kalauzul. Maguk a szerzők dicséretes őszinteséggel vallák be azon nehéz körülményeket, melyek miatt irodalmi termékeiket fensőbb tudományos niveaura emelni képtelenek valának. Különben szerzőiknek épenséggel nincsen okuk restelkedniök amiatt, hogy szellemi produktumokat nem nevezhetni tulajdonképi tudományos munkáknak. Czéljuk és feladatuk más volt: reconstruálni azon kopott képet, melyet egy századdal előbb az olasz tudós színezett volt. Egyébként tudományra, olvasottságra, szóval történetirodalmi apparatusra ők sem mérkőzhettek meg Griselinivel, daczára, hogy más fejlettebb segédszerek állhattak volna rendelkezésökre. Schwickernek feltünően kevés tudományos forráskészlet volt hozzáférhető, gazdagabb a Böhm apparatusa, de egészben ez is sokkal fogyatékosabb, mintsem hogy vele ki-

Digitized by Google

elégítő tudományos munkát alkothatott volna. Úgy látszik, mindkettőnek nyelvi nehézségek miatt épenséggel figyelmen kívül kellett hagynia mind a latin, mind a magyar historicákat, melyeket csak Griselini és Bárány kezeiből vettek át töredékekképen. Nem csoda azért, hogy történeti anyaguk legott felette hézagosnak tünt fel az avatottabb szem előtt. A kritika csakhamar constatálta is, hogy a hézagossag mellett mindkét műben igen szaporák a történeti botlások és valótlanságok. Egyik szerző sem volt buvár és kritikus. Hoztak ugyan újabb részleteket előadásuk keretébe, mi Griseliniből hiányzott, de ez jobbára csak kölcsönzött anyag volt a Bárányéhoz hasonlóan és bizonyára igazolhatatlan mulasztás is lett volna részükről, ha például a colonizatióra nézve oly alapmunkát ignoráltak volna, mint milyen a *Czoernig* Ethnographiája. Kritikájuk is még nagyon a Griselini- és a Bárányénak hatása alatt próbálgatta szárnycsattogását. Itt-ott javítgatták mesteröket, de másutt annál súlyosabban vétkeztek. De ha főfogyatkozásuk is az, hogy nem tudtak sem a buvárlatban, sem az itészetben *önállókká* lenni, úgy viszont szükkeblüség volna eltagadni abbeli érdemöket, hogy a közkézen forgó régibb, már elavult anyagot, érdekes részletekkel felszaporítva, tetszetősb s gondosabb formába átalakították. Oly érdem ez, melyre nézetem szerint mind két szerző — minden ellenök támasztott jogos birálati gáncsoskodás daczára is — önérzettel tekinthet. Nem is szenved kétséget, hogy ha a tehetséges Schwicker *oly hűen* és függetlenül és oly hazafias irányban írt volna, mint szépen; ha Böhm oly önállóan és tárgyilagosan munkálkodott volna, mint jóakarólag: e két kiváló hazánkfia mindenesetre nyomosb jelentőséget biztosíthatott volna szellemi termékeinek.

Böhm különben nagyrészt jóvá is tette korábbi mulasztásait. Ügyszeretettel megkezdett irodalmi munkálkodását, vissza nem ijedve a bírálat kemény censori hangjától, ernyedetlen buzgalommal és elismerésre méltó irói szivósággal tovább folytatta. 1867-ben jelent meg tőle Emich Gusztáv kiadásában Pesten magyar nyelven »Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme« czímű két kötetes munkája. Ezt már össze nem lehet hasonlítani első, lipcsei német munkájával, melytől lényegileg annyiban is különbözik, hogy a természetrajzi részt teljesen elhagyta. Látjuk, hogy Bőhm szinvonalra akarta emelni azon anyagot, melynek hat évvel előbb kellő emelkedettséget adni nem tudott. Forrásai, segédszerei, irodalmi apparatusa az előbbenihez képest meglepő, ismeretei gazdagabbak, nézetei tárgyilagosak, kritikája tisztultabb, de a miben ez uttal is leginkább elmaradt, az az önállóság a történeti nyomozásban. Minden előny mellett is, melylyel e munka a régi német munka felett bir, nem állithat-

Digitized by Google

ni, hogy derék hazánkfia *búvár* volna. Annyiban is érheti őt vád, a mennyiben az Akademia által közkincscsé tett forráspublicatiót is figyelmen kívül hagyta. Innen van az, hogy habár e szép munka minden tekintetben határozottan és jelentékenyen valamennyi elődeinél tökéletesebb, mégis ép az eredeti nyomozás hiányosságánál fogva, alapvető munkául szintén nem tekinthethetik.

E hiányon volt segitendő azon irodalmi vállalat, melyet ezen sorok irója egyik lelkes barátjával, Szentkláray Jenővel, a csanád-egyházmegyei intelligens papság közreműködése és támogatása mellett 1871-ben megindított. A »Történelmi adattár«-nak főczélja ugyan az *Oltványi* Pál által fogyatékosan felkarolt egyháztörténeti momentumoknak irányult, de a vállalat négy kötete nyilván nagyon is mutatja, hogy mennyiben nem valánk kizárólagosak. A politikai momentum e kötetekben ép azon gondozó figyelemben részesült, mint az egyházi és a társadalmi. Szóval az általunk hozott monographiákban pótolni akartuk viszonyainkhoz mérten a korábbi irodalmi mulasztásokat. Igen sok ismeretlen anyagot szállítánk napfényre ugy az egyházmegyei, a csanádkáptalani, valamint az egyes parochiális levéltárakból és illetőleg házi krónikákból. A részrehajlatlan birálat talán azt sem fogja elvitatni, hogy az anyagot nagyrészt tudományosan feldolgozni csakugyan törekedtünk. Hemmen Ferencz *Arad,* Szentkláray *Becse,* e sorok irója *Becskerek, Boros-Jenő* és *Csanád* egyediratiban a legszélesebb alapon kimerítőleg taglalgattuk a történeti anyagot. Száz és száz anachronismus el lett oszlatva, a plébánia-alapítás történetéhez tetemes uj adat került tudomásra, és mindenekfelett a csanádi püspökök egy oly névlajstroma készült, mely a Szentiványi, Pray, Révai, Batthyán, Palugyai, Preyer, Bőhm, Czinár és Gams által összeállitottakat és az egyházmegyei schematismusban levőt jelentékenyen túlszárnyalja, úgy, hogy ez idő szerint jobbat és teljesebbet csakis *Pesty* Frigyestől várhatni. Ám ha ez eredményeket összevetjük a tátongó hiányokkal, ha az ekként feldolgozott anyagnak a történelmileg feldogozandó terület nagyságához mért megszorított szűkkörüségét tekintjük; ha vesszük, hogy a nagynak tervezett munka már megindulása első éveiben akadt fenn, és ha el nem tagadjuk a megjelent köteteknek sokirányú fogyatkozásait, akkor nyilván be kell látnunk, hogy bizony bennünk is több volt a jóakarat, mintsem milyen az elért eredmény. Nevezetesen azok az okiratok, melyek a gyulafehérvári országos káptalani levéltárból az Adattár II-ik és III-ik kötetében közölvék, fájdalom, nagyrészt pontatlanok és hibásak. Ugy lettek a másolatok közölve, miként azokat a káptalani conservatura részéről kaptuk, és másrészt tagadhatatlan az is, hogy sok oly aprócseprő dolgot kellett közlönyünkbe, mint havi folyóiratba felven-

Digitized by Google

nünk, melynek nagyon is ephemer helyi jelentősége van, s a multnak tisztázásához mivel sem járul. Mindezt tekintetbe véve, világos, hogy azon nagy tudományos igénynek, melyet történelmi tekintetben a délkeletszaki terület multja iránt támaszthatni, távolról mi sem felelhettünk meg.

De még kevésbbé teszi azt a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat. Ki tagadná, hogy itt is csupa jóakarattal, példás szorgalommal, igazi ügyszeretettel és hazafias áldozatkészséggel találkozunk. A társulat, élén egy folyton tevékeny elnökkel, s egy fáradságot nem ismerő, lelkesedni tudó titkárral működik 1872. óta egy, a mult erényei és érdemei iránt kegyelettel viseltető és a fensőbb szellemi életigények iránt fogékony közönség részvéte mellett. Ám ha a társulati közlönynek eddig megjelent 14 füzetét tekintjük, nem lehet félreismernünk, hogy azok tartalma messze marad el a fensőbb tudományos igényektől. A társulat közlönye a »Történelmi és régészeti értesitő« dicséretesen népszerüsiti a szükebb hazai rögre vonatkozó történeti tudományt, tova sziárogtatja az ujabban vivmányozott ismereteket, ébreszti, élénkíti és serkenti a históriai és archaeologiai érzéket a nagy délvidéki közönségben, de magát a tudományt eredeti buvárlatok és kritikai nyomozások alapján aligha, vagy csak vajmi csekélyképen mozdította eddig elő. Gyüjtő és ismertető, de nem úttörő közeg. Ez nem vád, sem szemrehányás, hanem csak constatálása annak, hogy egy üdvösen működő tevékenység még koránsem egyjelentésü a nagy tudományos ténylegű sikerrel. Ennek elérésére specialis tényezők kivántatnak, s a legritkább esetek közé tartozik az, hogy ilyenek valakinek rendelkezésére álljanak.

Délmagyarországra nézve azért valóban kiváló szerencse, hogy e kivételben egyik jeles szülöttje által részesülhetett. Amit törekvő fiai Griselini óta részben a viszonyok mostohasága, részben specialis körülmények találkozása folytán el nem érhettek, az most már meglepően kezd valósulni. Évek óta vannak legvérmesebb reményeink egy férfiú működésére irányulva, kit büszkén számitunk legjobbjaink közé. Azon *Pesty Frigyes* az, kinek nevével és alapos dolgozataival e közlöny hasábjain is már annyiszor találkoztunk. Épen azért bocsátottuk előre a mondottakat, hogy annál jobban feltüntethessük a feladat nagyságát, melynek megoldására e kiváló tudós hivatást kapott. A nagy szolgálat, melyet neki hazai historiographiánk terén köszönhetünk, mindenki előtt ismeretes. Alig van helytörténészünk vagy általános történetmivelőnk, ki Pesty sokirányú kutatásainak eredményeire ne hivatkozhatnék. Azon irók közé tartozik ő, kik *úttörő* irányok kijelölésére kaptak tehetséget és erőt. Pesty a szó legigazabb értelmében *búvár* és *kritikus*, ki e két különböző nagy tehetséget magas fokban

Digitized by Google

egyesíti magában. Ő a művelése alá fogott terrenumon az anyagkutatást és kiaknázást nagyban űzi, és e mellett a kritikát a legpositivebb formában kezeli. Azon kevesek közé tartozik, kiknél routinnak bizonyul az, ami a legtöbbnél mint puszta dilettantismus jelenkezik, és hizelgés nélkül mondhatni, hogy a miben felszóllal, abban aztán vajmi ritkán közelíti meg az ellenérvelés. Eddig megjelent nagyszámu művei, szétszórt, de összegyüjtésre érdemes apróbb dolgozatai, czikkei, birálatai egytül egyig fennen hirdetik gondolkozó, egybevető alaposságát. Combinatiói rendszerint nemcsak újak, de helyenként épen meglepőek is, sőt még ott is, hol adatok hiányában csak sejtelmet, gyanító véleményt fejez ki, annyira valószínű, ne mondjam megbízható, hogy a jövő buvárlatok — erősen hiszem — ritkán fogják őt cserben hagyni. Nyilván tanulmányai terén szerzett ismereteinek tömérdeksége adja meg neki azt az inspiratiót, mely a hivatottságnak legjellemzőbb criteriona.

Pedig mindaz, a mivel Pesty eddig tudományos irodalmunkat gazdagította, tágkörü búvárlatainak és kritikai tanulmányainak csak mintegy morzsalékját képezi. Az is, a mi tőle eddig Dél-Magyarországra vonatkozólag a »Századok«ban, a M. Tört. Tárban, a Győri tört. és régész. Füzetekben, a délmagyarországi tört. és rég. Értesítőben, vagy külön akademiai értekezésekben megjelent, csak anyaghulladékát képezik azon monumentalis épületnek, melynek megalkotására összes idejét és erejét két évtized óta fordítá. Nagy czélja kezdettől fogva Temes, majd Krassó és Szörénymegyék monographiáinak megírására irányult, tehát Torontálmegye kivételével, azon egész nagy terület történeti multjának felderítésére, melyet Griselini és ennek epigonjai tettek tanulmányaik tárgyává. Torontált is talán csak azért hagyta el nagynevü szerzőnk, (bocsásson meg a gyanuért), nehogy a »temesi bánság« létjogát elfogadni látszassék ő, ki ez elnevezés jogosulatlanságát hatalmas érveléssel kimutatta. Nagy czélja valósítására bámulatos tevékenységet fejtett ki. Keresztül-kasúl bejárta az országot, felbolygatta a századok óta zavartalan köz- és magánlevéltárakat. Nemcsak tárgyára vonatkozó ismeretlen okleveleket, hanem egész levéltárakat is fedezett fel, melyekről azt sem tudták, hogy léteznek. A nagy ország minden szögéből, sőt a honnak határain túl is, a birodalom Lajta mögötti felében gyüjtögette monographiáihoz a történeti és diplomatikai anyagot, mely végre is annyira halomra gyült, hogy feldolgozásának lehetősége felett már komolyan aggódni kezdtünk.

Ez aggodalmunk azonban, örömmel mondjuk ki, alaptalan volt. Az előttünk fekvő két, és a sajtó alatt levő másik két hatalmas kötet hangosan hirdeti, hogy az az erő, mely képes volt

Digitized by Google

ez anyag összehordására, azt áthatni és feldolgozni is tudja. A nagy mű, mely az Akademia kiadása által immár köztulajdonná vált, a »*Szörényi bánság és Szörény vármegye története.*«

E művet véglegesen ismertetni és bírálni, miután eddig csak 2 kötet jelent meg, még nem lehet, habár a kezünkbe jutott két kötet után indúlva, teljesen tisztában lehetünk magára az egész műre. A 482. lapra terjedő első kötet a szörényi bánság és megye átalános *történetét* foglalja magában, míg a 426. lapnyi másik kötet, az egész munka 3-ik kötete, *okleveleket* tartalmaz. Az első kötet anyagát szerző akként csoportosítá, hogy az »általános történeten« kívül külön fejezetekben tárgyalja a »kormányt és közigazgatást«, az »egyházi történetet«, az »alkotmánytörténetet«, »Szörény vármegyét mint erdélyi részt«, a megye »kereskedését«, »családait« és »czimereit.« Mindezekben tengernyi új adattal szaporítja ismereteinket, úgy hogy mindaz, amit eddig e tárgyra vonatkozólag őt megelőző írók közléséből tudtunk, vaskos munkájának adat gazdagságához képest teljesen elenyésző. Miről mások csak egy-két lapot valának képesek megtölteni, arról ő vaskos köteteket írt. Valóban ezek megjelente előtt teljes lehetetlenségnek tartottuk Szörény bánság és megye multját ennyire behatóan, részletesen és összefüggően reconstruálni. A részletek pedig, daczára hogy nem világra szóló eseményekre vonatkoznak, oly érdekfeszítőek, hogy figyelmünket folyton lekötik. Nyilván az a kritikai átszürtség, mely mellett ezt az egész anyagot csoportosítva látjuk, kölcsönöz neki oly érdekfeszítő hatást. Még ott is, hol problemákról szól, oly világos, hogy fogalmaink határozott irányban eligazodhatnak, ha mindjárt nem is vergődhetnek ingatlan, positiv történeti álláspontra. Hasonlít ez egész anyag egy kristályhoz, mely ha nincs is minden pontján csiszolva, mégis azért átlátszó. És ez mindenesetre oly előny, melyet egy uttörő munka a legritkább esetekben mondathat el magáról.

Előadását a magyar hódításon kezdi s 244 lapon át a Szörénység történetét nem vázolja, hanem részletezi és okadatolja. Első pillanatra ugyan úgy tetszhetnék, mintha a már nyomtatott apparatusra a kívánatosnál kevesebb tekintettel volna. De ha a vitás kérdések kritikai tisztázásánál és eldöntésénél nem is meríti ki az irodalmat, mint miként azt például Teleki József teszi a Hunyadiak korára vonatkozó vitakérdések disquisitiójánál, úgy mégis előadásából kétségtelenné válik, hogy teljesen ismeri mindazt, ami tárgyára vonatkozik. Különben, hogy mily körültekintően, mily kritikailag járt el, egymaguk a jegyzetek is bizonyítják. Régibb s újabb íróinkat, a hazaiakat és a külföldieket sorra czáfolja és javítja. Katona és Pray, Fessler

Digitized by Google

és Engel, Griselini és Böhm, Schwicker és Czoernig, Hasdeu, Rössler, Jireček stb. állításai általa értelmeztetnek a legalaposabban. Részleteket itt közölni lehetetlenség, mert az egész fejezetet kellene kiírnunk.

Kormány és közigazgatás fejezete alatt szerzőnk a szörényi bánok, a karánsebesi és lugosi bánok, a szörényi al-bánok, a Szörény vármegyei alispánok, szolgabírák, jegyzők és esküdtek névsorait állítja össze. Élénken vall e fejezet azon tollra, mely 1863-ban általános meglepetésre Temes vármegye főispánjainak, a temesvári pasáknak és tartományi elnököknek névlajstromát oly tudományosan és adatgazdagon le tudta írni. Pesty most is ez újabb névsorok összeállításánál bámulatosan tünteti elénk sokoldalúságát. Mert egy ily névsor összeállítása nemcsak a legnehezebb dolgok egyike, amennyiben minél több anyagot igényel, hanem mivel a leggondosabb krikát is elengedhetetlenül megköveteli. A chronologia, a diplomatika, az irott történelem által nyujtott adatok sokszor egyaránt csalékonyak. Aki Fejér Codex diplomatikusával behatóbban foglalkozott, az nyilván tudni fogja, hogy az abban foglalt diplomák chronologiája legalább is egy harmadrészben anachronistikus a közlés helytelensége folytán. Ez persze nagy baj, mert folytonos óvatosságot igényel részünkről, de kellő óvatosság mellett mégis bizton kerülhetjük ki a botlást. Nem oly biztosan tehetjük azt, midőn maguk az okmányok nem a közlés helytelensége, hanem a hibás eredeti concipiálás folytán téves történeti tényt tartalmaznak. Itt a kritikának már nagyon versáltnak kell lennie, hogy az igazságot eltalálja és ha Pesty Frigyes név lajstromait tekintjük, őt is abban a dicséretben kell részesítenünk, hogy kiváló kritikával dolgozott. Példák fordulnak elő nála, melyek arról tanuskodnak, hogy még királyi oklevelek sem megbízhatóak ott, midőn régibb dolgokról szólnak, melyek elmondásában csak az illető családok hirvágyó közlései után indultak. Minden egyes névnek és évnek közlése és megállapítása egy-egy külön studium s ha Pesty munkája egyébből sem állana, mint a névlajstromokból, még az esetre is büszkén tekinthetni tevékenységére. Mi a szörényi bánok első fellépte iránt eddigelé teljesen tájékozatlanok valánk. Gebhardi tudvalevőleg azon véleményben volt, hogy talán Sz.-István alapította a kérdésben levő bánságot s azt állítja, hogy miután ifjabb Gyula, Zombor fia, Sz.-István ellen fellázadt, a király őt országától megfosztotta s ez alkalommal a mai Oláhország egy része, a krajovai vagy szörényi bánság Magyarországgal egyesíttetett. — Az Antalfy család meg azt vallja magáról, hogy alapítója Antal már 1094-ben szörényi bán volt. Lehoczky shemmatographiája Sarmasági Istvánnal és

Digitized by Google

Pállal kezdi meg a bánok névsorát. III. Ferdinánd királynak egy 1656-ik évi okirata szerint Bossányi Tamás már 1210-ben viselte e fényes hivatalt, míg Bél, Lugosy, Timon, Budai és mások 1228-ra teszik e férfiú bánságát. Bél azonkívül a váradi regestrom alapján 1219-re egy Ocyus nevü bánt is emleget.

Mind e nézeteket Pesty halomra dönti. Gebhardi véleménye mellett az érintett kornak történeti forrásai semminemű bizonyítékot nem szolgáltatnak. Az Antalfy-család mondájának ürességét a genealogia és chronologia egyaránt feltünteti. Ez a körülmény, hogy itt más család-név használtatik, melyek tudvalevőleg csak századokkal később jöttek divatba, valamint az is, hogy az apa és fiu kora közé 66 év esik, ellentmond a családi hírvágy által terjesztett valótlanságnak. A Sarmaságiak emlékezete pedig nem fordul elő azon korra nézve hagyományainkban és ami a Bossányi Domonkos bánságát illeti, Pesty ennek érdekében átvizsgálta 1874-ben a Bossányi-család bácskafalvi levéltárát Nyitrában, de egyetlen hiteles adatot sem talált annak támogatására. Ellenkezőleg rájött a tévedés forrására, kimutatva, hogy az nemzedék rendi hamisításokon, szándékos ferdítéseken alapszik. A szörényi bánok névsorát ennél fogva az 1233-ik év előtt nem lehet megkezdeni és *Lukács* az első szörényi bán, kit a történeti kritika elismer. A báni lajstromot ez évtől 1526-ig vezeti le, s e századokon át huzódó névlánczolat folytonsága alig szakad meg itt-ott kezdetben. E folytonosságot sem tartottuk volna e munka megjelente előtt lehetségesnek. Szapolyai János ideje óta, 1527—1535-ig, a szörényi bánok teljesen megszünnek, 1536-ban azonban a karánsebesi és lugosi bánok jelentkeznek, kiknek interstitiumokkal bíró névlajstroma 1699-ig terjed, midőn a karloviczi béke az egész temesi tartományt és azzal együtt Szörény megyét is a törököknek juttatta. A pozsarevaczi béke után a Magyarországhoz visszakerült szörényi terület a temesi tartománynyal együtt, 1716—1751-ig katonai kincstári, 1751—1779-ig polgári kincstári igazgatás alatt állott. Egyidejüleg a katonai határőrvidék szervezkedése is megindult, mely 1872-ig állott fen. Ezután 1873-ban, tudjuk, Szörénymegye újra alakítása ment végbe, melynek a történeti joggal homogén elnevezése első sorban is szerzőnk motivált felszólamlásának érdeme.

A szörényi al-bánok névsorát Pesty az 1478-ik évvel kezdi meg és az 1670-ikkel végzi. E név katalogus azonban már nem oly teljes, mert az okiratok hiánya folytán a sorozatban jelentékeny hézagok mutatkoznak. Ugyanez áll a szörénymegyei alispánok, szolgabirák, jegyzők és esküdtek név-soráról is, mely 1325-től 1701-ig terjed.

Dr. Ortvay Tivadar.

Digitized by Google

II.

A RUMUN TÖRTÉNET-ÍRÁS.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

III.

Sinkai eszméi.

Sinkai, Klein Sámuel, Major Péter azon triumviratus lévén, a mely a rumun nemzetiséget felköltötte, illő, hogy az utóbbi kettőről is néhány szót ejtsünk. Klein a rumun grammatika írója, melyet Sinkai Bécsben, 1780-ban, s azután másodszor Budán 1805-ben kiadott. Klein is az egyetemi könyvnyomtatóban oláh censor és revisor lévén, egy rumun szótárt dolgoza ki, melyet 1804. tájban ki is akart adni. Különösen az oláhországi és moldvai vajdák évkönyveivel foglalatoskodik vala. Már 1802-ben amazokéit 1720-ig, ezekéit 1660-ig hozta volt le, a mint Papiu Ilarianu egyik jegyzetében olvasom. Szótárát halála után mások, jelesen Major Péter, hasonlóképen oláh censor és revisor folytatá s bővíté. [1]) Major Pétertől származik az »Orthographia Romana sive-Latino-Valachica, una cum clavi qua penetralia originationis vocum reserantur«, s egy Dialogus »pentru inceputul limbei Romana« (a rumun nyelv kezdetéről), melyek a szótár elibe vannak nyomtatva. Ezt a két darabot 1819-ben vagy 1820-ban írhatta Major, tehát már Sinkai halála után. De írt volt »pentru inceputul Romanilor in Dacia« (a rumunok kezdetéről Dakiában), a melyet nem láttam még, de a melynek foglalatját a dialogusból sejthetni. Egy kis-öcs és egy nagy-bátya közt foly a beszélgetés a rumun nyelv eredetéről. Ebből azt tanúljuk, hogy a régi rómaiaknál, tehát magában Rómában is két nyelv divatozott: a *nép nyelve*, a melyet kiki az anyatejjel szítt magába, ennél fogva mester nélkül tanult meg, s az *irodalom nyelve*, vagy a tudós nyelv, a melyet iskolában és könyvekből kellett tanulni. A római hadvezérek beszédei a katonákhoz a nép nyelvén voltak elmondva,

[1]) Kijött Budán ezen czím alatt: Lesicon Romanescu- Latinescu-Unguresc- Nemtescu stb., seu Lexicon Valachico- Latino- Hungarico- Germanicum, quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est. Budae. Typis et Sumptibus Typographiae Regiae Universitatis Hungariae. 1825.

Digitized by Google

de Livius, Sallustius, Tacitus stb. tudós nyelven írták le azokat. Traianus meghódítván Dakiát, az eredeti lakosságot egy szálig írtotta ki, s azután az *egész római birodalomból*, azaz teszik hozzá, *egész Italiából* tömérdek számú (nemarginita multime) gyarmatosokat telepíte abba. Ezek tehát a római népnyelvet vitték magokkal, a mely, az eredeti dák lakosság ki lévén írtva, nem is vegyült idegen nyelvvel, mint vegyült a spanyol, franczia, sőt maga az olasz nyelv is, mert ott az eredeti lakosságot nem írtották volt ki. Ez az oka, hogy miért eredetibb nyelv a rumun, mintsem a spanyol, franczia, olasz; sőt az magánál a Cicero nyelvénél is eredetiebb. Ha ezt olvassuk, nem tetszik többé föl, hogy a bukuresti akademiának elnöke Sinkait a legnagyobb ramnesek egyikének nevezte. Az a meggyőződés, a melyet Klein, Sinkai, Major Rómában a traianusi oszlopról merítettek volt, hogy a rumunok vagy oláhok tulajdonképen a legősiebb rómaiak, úgy látszik, hamar és sok hívőre talált Erdélyben, s onnan terjedt azután, mint hitágazat, az egész dunán-inneni rumunságra. *Tempe* Szebenben 1797-ben egy rumun grammatikát adott ki, kyrill betűkkel (mert Tempe nem-egyesült oláh lévén, még nem meri vala a latin betűket alkalmazni), a melynek előszavában a rumun nyelvről mondja, hogy az a régi ramnes-féle nyelv (care au fostu cea vecchia ramlenesca; — *ramnes* helyett *ramles*-t írván). A mig Dakia a ramlenes legiókkal, a melyeket Traianus Dakiába vezetett volt, a ramlenes birodalom uralkodása alatt állott, addig a rumunok románul, vagyis ramlenesül beszélének. De midőn Konstantinus Pogonatus Kr. u. 669-ben a bolgár földet hatalma alá vette, kénytelenek valánk a bolgár nyelvet is tudni, s így nyelvünk a bolgárral vegyült meg, — úgymond Tempe. Én ezt csak azért idézem, mert az mutatja, milyen hamar terjedének a Sinkai és társainak véleményei a rumunok között. S hogy eme vélemények fészke valóban Erdély, világosan bizonyítja Odobescu levele is Papiu Ilarianuhoz, a melyben némi toldást közölvén ennek munkájához, többi közt azt mondja: »Engedd meg, hogy nevezzek néhány moldvai és oláhországi férfiút a XVIII. századból, *a kik ha nem proclamálták is latin eredetünket úgy, mint erdélyi testvéreink,* de számos könyvvel áraszták el az országot, a melyek nyelve románul hangzik a nép fülébe.«

Tehát Erdélyben proclamálták az oláhságnak közvetetlen latin eredetét. Az erdélyi Sinkai teremtette a keleti rómaiak históriáját! Az erdélyi Major Péter teremtette a kelet-római nyelvtudományt! Mind a két tudományt meg kell még röviden világosítani, ámbár a Sinkai históriájára már néhány világosító észrevételt tettünk is.

Major nyelvtudományának megvilágosítására elég néhány

Digitized by Google

példát felhozni. »Operae pretium fore duxi, isthic figuras dictionis, quibus variationes inter Valachos es Latinos aliasque dialectos originis Romanae in vocibus usu veniunt, recensere« mondja Major a »clavis«-ban. Szerinte tehát »*per apheresia*« lesznek más román szókból oláh szók, p. o. *bola* betegség az olasz *debole*ból; *precina* ok a latin *facinus*ból, »detrita syllaba *fa*, et prefixa praepositione *prae* (prae, pri)« stb. Major nem tudja vala, hogy *bola, precina* vagy *pricina* szláv szók. »Per syncopen« lesznek p. o. *suta* szarvatlan a latín *destitutus*-ból, így magyarázván ezt: »per syncopen« tehát a *desti*-nek elvágásával, »et mutato srimo t in s«, hogy *tutus*-ból *suta* legyen; *aldui* áldani, *alduesc* áldok a latin *allandó*-ból stb., *doru* kivánság a latin *desiderium*-ból, »subtractis duabus primis syllabis«, hogy *der*-ből *dor* legyen stb. stb., itt Major nem tudja, hogy *suta* eredetileg szláv, *aldui* stb. eredetileg magyar szó, *dor* vagy doru (az írás szerint) oláh szó ugyan, de nem a desideriumból, hanem a *dolor*-ból származó. »Per metathesin« p. o. *slugitor* »factum est, úgymond, ex dictione *servitor*, pro *sruvitor*, nisi velis deducere ab *ex-lugeo*, cum servi semper lugeant. Inde per apocopen est formata dictio *sluga*« stb. Ez egy-két példa is eléggé megvilágosítja Major Péter nyelvészkedését; az magamagát itéli el. Azt hiszem, nem is hajt reá többé egy oláh író is; a ki mégis úgy nyelvészkednék ma is, az már elvette jutalmát. Ha itt-ott jót is mond az ilyen tudomány, csak a közmondást igazolja, hogy vak tyúk is szemet talál.

Biztosabb alapú-e a kelet-római história, s megfelel-e a történelmi valóságnak? Major, Sinkai és utánok valamennyi rumun történetíró (a kiket ismerek), a Traianus katonáitól és colonusaitól származtatják a Dunán inneni rumunokat, tehát az erdélyieket is. Major úgy képzelé magának, hogy Traianus a volt dák lakosságot kiírtotta, s Italiából hozott gyarmatosokkal népesítette be újra az országot. Ez az új népesség latin lévén természet szerint, ott maradt meg a magyarok eljöveteléig. Majornak ezen képzelményét historiainak veszi Sinkai s veszik mások, veszi Hasdeu is, jóllehet ez a geographiai teret, a melyben a rumunság, mint meleg ágyban csirázott ki és vesszővé fejlődött volna, az Olt mellékeire szorítja, s ez által tetemesen megingatja a Sinkai-Major-féle alapot. A traianusi Dákiáról 105-től 270-ig, a mikor a római hatóság kivonult belőle s Dunántúl Moesiában telepíté az utána költöző lakosságot, igen keveset találnak a latin és görög irodalomban, még kevesebbet 270 után. A feliratos kövek legendái tehát a fő történelmi kútforrás, a mely az írók gyér emlékezeteit is érthetőkké teszi.

A feliratos kövek megczáfolhatatlan tanúsága szerint Alsó-Italiából, különösen Apuliumból, Dalmatiából, Galliából, de

Digitized by Google

kiváltképen Syriából, Kariából, Galatiából és Paphlagoniából gyűlének Dákiába a római törvény és igazgatás alatt élő új lakosok. Az igazgatás nyelve a római lévén, a társadalomban a görög is divatozék, mit a feliratok és a viasztáblák mutatnak, s alkalmasint más nyelvek is. Hiú képzelés tehát az, hogy az új lakosok a régi római nyelvet hozhatták volna magokkal Dákiába; azt Apuliumban, mely még a szász háborúk idejében is inkább görög, mintsem latin vala, még kevesbbé a többi tartományokban senki — a rumunokon kívül — nem keresheti. Az új vegyes lakosság a már létező helységekben telepedék meg, a mit a dák város-nevek a római igazgatás idejében bizonyítanak, mint Drobetae, Aizizi, tarmizegetusa, Germisata, Deusasa, Napoca, Porolissum, Acidava, Buridava stb.; némely nevek máig a folyókhoz ragadva vannak meg, mint Isierna, Bersovia, Ampela stb. A jövevények leginkább Kis-Oláhországban az Olton innen, a Bánátban s Erdélynek nyugati részében fejlesztének városi életet: a keleti Erdélyben megtalált kövek feliratai csak katonáktól származnak, a kik, mint őrök ott éltek, a hol a római gyarmatosítás hiányzik vala. Nem volt tehát tiszta italiai, annál kevesbbé ős római lakosság a jövevény nép Dákiában.

A volt dák lakosság kiírtása sem igazoltatik a felíratos kövek által. Az alávetett dákok lassankint hozzá símúlának a római élethez; a feliratok Nyugat-Erdélyben sok dák családot románosodó-félben mutatnak. Kis-Oláhországban a dák lakosság felülmulónak látszik a római mellett. Az Olttól Keletre, a Szeret és Prut mellékeire nem is érvén a római gyarmatosítás, ott sűrün maradt meg az eredeti dákság, a melyből a dák segédcsapatokat szedék a római sereghez. Erdélynek éjszaki részein s a mai Máramarosban a független dákokat alig-alig érinté meg a római hatás. Csak egy kis része a dákságnak olvadván be a római életbe, s az bizonyosan ki is költözvén az országból, midőn azt a római hatóság, azaz római védelem és igazgatás már 257-ben, vagy 258-ban elhagyta: a többi nagyobb rész ott marada tehát, sőt meg is szaporodék a független dákokkal. S eme dákok hamar beleolvadának azután a rokon sarmatákba. Midőn Konstantinus 358-ban, tehát 100 évvel a római elhagyás után, általkél a Tiszán és az Oláhországban lakó thaifálok meg a szabad jazygek segítségével Erdélybe tör, ott csak sarmatákat talál, de ezek mellett Ammianus Marcellinus (XVII. 13.) *Amicenses*-t és *Picenses*-t említi meg, a kik, neveik és lakó helyeikről ítélve, dákok valának. Ezen nyomós tanuság szerint — mert az egykorú Ammianus Marcellinus igen jól van értesítve azon korban és azon tartományokról; ő egyedül ismeri Kaukalandot is — a római elhagyás után 100 év múlva ott többé legkisebb

Digitized by Google

nyoma sincs római telepedésnek, vagy gyarmatnak; a római felíratos kövek tanúsága is 270. előtt szakadt meg. [1])

A jövevény római lakosok saját hiteiket és istentiszteleteiket is magokkal hozták Dákiába. A galatiabéliek Jupiter Tavianust tisztelék, mások más hazai istent, legtöbben Mithrast és Isist. Ezeknek tisztelői, leginkább ázsiai görögök, egész Dákiában el valának terjedve. A »deus Azizus bonus puer phosphorus« is ázsiai isten. Az eredeti dák istenek sem tűntek volt el; a »Deus Sarmandus«, a »Sule Flavuis« bizonyosan dák istenek. De a keresztyén hitnek semmi nyomát sem találjuk a felíratos köveken. Ha talán lehettek is a római katonák és gyarmatosok között egyesek, a kik a keresztyén hitet annyira mennyire ismerik vala, azokról nincsen semmi tudomásunk. A római hatóság és lakosság kivonúlása után pedig még bajosabban maradhattak meg a netaláni keresztyén csirák az eredeti dákoknál és az ezeket el-elnyelő sarmatáknál; legalább azokról sincsen legkisebb hírünk.

A Sinkai dako-román históriájának egész alapja, mely szerint a Traianus colonusai Erdélyben szakadatlanúl folytatták volna római életöket 270. után is, s mely szerint ők keresztyénekké válván, a szlávokat és gótokat is a keresztyén hitre térítették, s Belgrádon már a nicaeai zsinat idejében metropolitájok lett volna, — mind ez merő képzelődés, még pedig nagyon tudatlan képzelődés. Mert csak ilyen hitetheti el magával, hogy azon rómaiak püspöke magát *Góthia* püspökének nevezte és olyan erdélyi városban lakott volna, melynek neve se nem dák se nem latin, hanem szláv. Egyébiránt Aurelianus császár ép azért hagyta el Dakiát, mert nem bírja vala a gótok ellen védelmezni. De a lakosság nagy részint sarmata volt, a melybe a dákok is bele olvadának. Mert a hunok berohanására és Hermanarik gót király legyőzése után Attanarik gót fejedelem vonúla »Kaukalandba«, azaz az erdélyi Hegyes földre, kiszorítván a sarmatákat, vagy inkább helyet szorítván magának a sarmaták között.

---

[1]) Lásd Gooss Károlynak »Beiträge zur siebenbürgischen Alterthumskunde« az Archiv d. Vereins f. Sieb. Landeskunde. Bnd XII. der neuen Folge, Heft 1. Hermanstadt 1874. Gooss-nak idevágó dolgozatjai a legjelesebbek nálunk e nemben. Helyes tájékozást nyujt az ő »Chronik der archaeologischen Funde Siebenbürgens. Zusammengestellt von Carl Goos. Festgabe des Vereins für Siebenb. Landeskunde zur achten Versammlung des Internationalen Congresses für vorgeschichtliche Anthropologie und Archaeologie in Ofenpest. Hermandstadt, 1876.«

Digitized by Google

A hún fergeteg után támada egy Gothia-püspökség, de nem ám Erdélyben, hanem a Cherson tájékán a Pontus felett. [1])

A keleti egyház történeteire nézve egyik leghitelesebb és legtanúságosabb kútforrás a Konstántinápolyi pátriárkaság oklevelei 1315—1402-ig. Azokban minden metropolitát és püspököt megtalálunk, a kik a konstantinápolyi patriarka alá tartoztak. A Gothia metropolitája 1317-ben egy tatár pusztítás után helyre igyekszik hozni a szenvedett károkat. 1347-ben a konstántinápolyi zsinat Oroszországot megint aláveti a kioviai metropolitának, úgy mint NagyOroszország püspökjeit, Volhynia, *Galliczia,* Vladimir, Cholmin, Peremisthin, Lutzikon, Jurovon püspökjeit. 1359-ben a zsinat Vatzinest egész Ungrovlachiának metropolitájává teszi; *ez az első ungro-vlachiai metropolita;* már 1370-ben a hivek száma túlságig szaporodott meg Ungrovlachiában, úgy hogy egy másik metropolitát, Anthimust, rendelnek oda, t. i. Moldovába, melyet 1395-ben Maurovlachiának neveznek. Cherson püspöke a Gothia metropolitája alá tartozott volt, 1400-ban helyreállítják a chersoni metropolitaságot, következő fő papok lévén egybegyűlve: *Gothia, Ephesus, Kysikus, Ungrovlachia* és Media metropolitáji. Világosan látjuk, hogy 1400-ban a Gothia és Ungrovlachia metropolitáji különböző egyházi tartományokba valók. De bár végig megyünk a 672. oklevélen [2]) sehol nincsen nyoma valamely erdélyi metropolitának, a kit szükség és alkalom szerint bizonyosan meg kellett volna említeni, ha létezett volna. Sőt, hogy oláh püspök is alig vala még akkor Erdélyben, bizonyítja a következő okmány, mely a nagyszebeni polgármester — bíró — és esküdtekhez van írva: »Prudentes et Circumspecti dilecti! Quia is Reverendus Makarius Episcopus Galliciensis super presbyteros Wolachales certam taxam et proventus suos exigere habet: igitur vestris dilectionibus committimus et mardamus, quatenus dum ipse Makarius episcopus hujusmodi proventus suos super dictos presbyteros Wolachales in medio vestri exigere voluerit, in hujusmodi exactione eidem omni vestro auxilio adesse debeatis. Secus non facturi. Ex castro nostro Dyód tertio die festi Nativitatis Virginis gloriosae. A. D. 1469. Joannes Pongracz Woyvoda Irannus.« (Tab. Nat. Sax. N. 315. in Eder: Advers. III.

---

[1]) A Feketetenger éjszaki partján, kivált Krimiában és a Kuban mellékein gótok, az úgynevezett *tetraxita gótok,* laktak; a Krimia hegyeiben a XVI. századig voltak még maradványaik.

[2]) Acta Patriarchatus Constantinopolitani 1315—1402. Ediderunt Fr. Miklosich et Jos. Müller. Vindobonae 1862. Tomi II. Mindössze 672. oklevél van közölve.

Digitized by Google

1148. [1]) Ezen nagyon tanúságos okmányból tanuljuk, hogy az erdélyi oláhok, a kik a keleti egyházhoz tartoznak vala 1469. tájban, a gallicziai püspöktől függtek, a kinek metropolitája, az 1347-ki zsinati határozat szerint, a kievi érsek vala. Az erdélyi metropolia tehát Sinkainak egyik historiai álma.

Sinkai a bolgárok és rumunok történeteit annyira egynek látja, hogy a bolgár el is enyészik a rumun megett. A valóságos történelem úgy mutatja a viszonyokat, hogy a hunok eltűnése után, vagy inkább már a hunokkal együtt szláv népségek folytak által a Dunán a római tartományokba, mint Dunán innen Erdélybe; hogy ezen szláv népségek Moesiában a volt latin míveltséget és lakosságot egyre apaszták. 678-ban a bolgárok lépnek fel a ma is rólok elnevezett országban, megszüntetik ott a byzanczi császárok hatalmát, magok alá vetvén a szlávokat és a mi elrománosodott népet előtaláltak. A rumun nemzet ősei akkor a Balkánon valának elterjedve, t. i. az elrománosodott bessusok, egy marhatartással és bányászattal foglalatoskodó thrák nép, mely leghatalmasabb lévén dél felé és éjszak felé terjeszkedik vala. A bessusok elrománosodása nyilván az V. és VI. század folytában esett meg, a mikor a *romanus, romaniscus* nevök kapott fel; másutt (a 186. lapon) láttuk, hogy 400. tájban Nicetas püspök térité őket keresztyénségre. Justinianus császár a Thrák és Dardánia tartományokban sok várat újíttata meg. Ezek thrak nyelvű neveik mellett már ilyenek fordúlnak elő: Tugaria, Valvae, Cunae, Calventiae, Ferraria, Aeraria, Vico-novo, Marcipetra, Lucu-fontana, Septe casas, Tredece-tilias, Capo-Malva stb., melyek nyilván rumun lakosságról tanúskodnak. Mauricius császár idejéből (587.) maradt meg ez a rumun szólás: torna, torna, fratre! a melyet a *Calvo-munte* mellett táborozó seregből egy thrák, vagyis bessus, katona ejte. A történelemben igazolt első rumun falunak az az 1014-ben említett *Kimpu-lungu* tünik elő a Strymon mellékén. [2])

A románosodott bessek, vagy már romanusok, költözködő hajlamuknál fogva a bolgárok egész birodalmában terjedének el, azoktól a *vlak* nevet nyervén, a mely névvel azután a byzantinus írók is nevezték. A bolgárok keresztyénekké válván, s köztök a Kyrillus és Methodius tanítványai a szlovén egyházi nyel-

[1]) Ezt az okmányt Fabricius K. barátom volt szives nekem adni. Felírata ez: »Literae ad Magistrum Civium, Judicem et Juratos seniores Civitatis Cibiniensis.«

[2]) Lásd Tomaschek K. ismertetését a Jung munkájának Roemer und Romanen in den Donauländern. Zeitschrift für die österr. Gymnasien. Wien, 1877. 445. stb. l.

Digitized by Google

vet és irodalmat terjesztvén, hamar bele olvadának a szlávságba. A vlakok tehát, a kik a bolgárok hatósága alatt élnek vala, ugyanazon szlovén-bolgár egyházi módon gyakorlák a keresztyén isteni tiszteletet és szokásokat; valamint a déliebb vlakok, a kik a görög császárok birtokain laktak, a görög nyelvet tartották meg az isteni tiszteletben is. Basilius császár Bolgárországot meghódítván, 1019-ben valamennyi bolgár és vlak egyházat az ohridai érsek alá rendelé. Hogy mikor kezdének a vlak nyelven írni, azt nem tudom: az bizonyos, hogy a bolgároktól a kyrillusi betűket fogadák el, s azokkal éltek úgy szólván napjainkig. 1190—1200. a bolgárok elszakadnak a konstántinápolyi császártól. Az elszakadás a Balkánon kezdődik, Asan és Péter pásztorok vezetése alatt, a kik rumunok valának. Az elszakadók úgy bírják ki a támadó háborút, hogy a Dunán inneni kúnokkal szövetkeznek a görögök ellen. Ezen szövetkezés kún csapatokat vitt a Dunán túlra, s bolgárokat meg rumunokat hozott a Dunán innenre. Tudjuk azt is, hogy a magyar királyok II. István után egész III. Béla idejéig sokszor hadakozának Bolgárországon a görög császárok ellen, a mi gyakori alkalmat szolgáltat vala a költözködni szerető rumunoknak bejönni s a magyar királyok birtokain keresni szállást. Nem akarom itt a rumun beköltözés történeteit megírni, ha ugyan megirható, a mi lassankint, úgyszólván észrevétlenül, történik: de azért kellett azt előhozni, hogy itélhessünk, mennyiben találja el Sinkai a valóságot, ha Kyrillust és Methodiust rumunoknak tartja; ha a bolgárok történeteit tisztán rumunoknak adja ki, s ezekből azt következteti, hogy a volt görög császárok birodalmának jogos örökösei a rumunok. Sinkai munkájában ez az eszme uralkodik, úgymond Papiu Ilarianu: *Az oláhok, vagy rumunok latinok, rómaiak, Traianus fiai; Dákia a rumunoké!* Hadd világosítsuk meg ezt az eszmét, habár ismétlésekbe találnánk is esni.

Az oláhok vagy rumunok latinok, rómaiak. Ez annyira áll, a rumun nyelv tanuságánál fogva, mely hitelesebb minden egyébnél, a mennyire áll a francziákról, spanyolokról, olaszokról; de már az nem áll, hogy az oláhok latinosabbak az olaszoknál. Találtatik egy néhány latin szó az oláhokban, a mely nincs meg az olaszban: viszontag van több latin szó az olaszban, a mely nincsen meg az oláhban. Sőt a latin nyelv szembetűnőbb változáson tört meg az oláhban, mintsem az olaszban. Tudniilik a latin nyelv mind az oláhban, mind az olaszban, spanyolban és francziában idegen nyelvekbe oltódott; vagyis meghódított népek ellatínosodtak, a Bálkáni félszigeten thrák népek, Italiában, Hispániában, Galliában más meg más népek. Ezen felszívódott népek nyelveinek biztos és látható nyomai vannak meg az oláh-

Digitized by Google

ban, olaszban, spanyolban, francziában s ezen nyomok különbözők a felszívódott nyelvek különbségeihez képest. Így például az oláh nyelvben az articulus hátul jár, mi a többi román nyelvekben nincs úgy; a futurum a *volo* (voiu) igével van képezve, a többi román nyelvekben a *habeo* igével. Az oláh tehát nem latinosabb az olasznál, spanyolnál stb. Még két roppant nagy különbség van ezen nyelvek között. Az olaszra, francziára, spanyolra azután még hódító németek nyelvei hatottak, az oláhra hódító szlávok, és az elszlávosodott bolgárok nyelve hatott, (az arab nyelv hatását a spanyolra, némileg a török nyelv hatásával az oláhra vethetni össze.) Továbbá az olasz, spanyol, franczia nyelvek irodalmiakká a latin irodalmi nyelvnek nemcsak hatása, de folytonos vezetése alatt fejlődtek. Az oláh nyelv más hatás alatt élt, délen a görög egyházias nyelvé alatt, a Balkánon és ettől éjszakra a szláv bolgár egyházias nyelvé alatt. Midőn nagy későn irodalmivá akart lenni, délen a görög betűkkel, a Balkánon és ettől éjszakra a szláv-bolgár, vagyis kyrillusi betűkkel volt kénytelen írni. Az oláh irodalmi, vagy egyházias nyelv tehát nem képeződött a latin irodalmi nyelvnek vezetése alatt. Ennél fogva az oláh irodalmi nyelv szükségképen kevesebbé latinos és rómaias, mintsem az olasz, spanyol, franczia irodalmi nyelvek. Azt vitatni tehát és mutogatni, hogy az oláhság latinosabb és rómaiabb az olaszságnál is, vak fanatismusnak a dolga.

Az oláhok Traianus fiai-e, azaz közvetlen utódai-e a Traianus által Dákiába vitt lakosoknak? A valóságos történelem tagadólag felel; az oláh nyelv maga tagadólag felel; tagadólag felelnek azon tartományok is, a melyek a régi Dákiát teszik. A *Rumania* név csak 1861. óta ismeretes, az előtt Moldva és Oláhországok valának, a mely nevek bizony nem a traianusi lakosoktól származnak. Obédénare megvallja, hogy Rumaniában, azaz Oláh- és Moldvaországban egyetlen egy helység sem neveztetik valamely szentnek nevéről (pas un bourg, pas un village, ne porte le nom d' un saint etc.); hogy az egész országban csak két ereklye van, s azok is szlávoktól erednek. Az »Istoria Critica a Romanilor«-ban Hasdeu is azt írja, hogy nincsen kevésbbé bigot nemzet az egész világon az oláhnál, a melynek egyetlen egy saját szentje sincs, mert p. o. Sz. Nikodemust kész szentnek fogadta el a bolgároktól és szerbektől, a kik legpazarabbak a paradicsom dolgában (popórele celle mai darnice in materia paradisului). [1]) Eme nevezetes körülmény nem azt bizonyítja és hírdeti, amit Obédénare és Hasdeu gondolnak. Hisz láttuk, mennyire irtóznak Sin-

[1]) La Roumanie économique stb. Paris, 1876. pag. 300. — Istoria Cris. I. 146.

Digitized by Google

kaiék minden latin ritustól; tudjuk, hogy a legczélszerűbbet is, mint a javított kalendariumot, nem fogadják el; tudjuk, hogy a nép vakbuzgósággal ragaszkodik minden egyházias szokáshoz, s oly szorosan tartja meg a temérdek bőjtöket, mint akármely »orthodox« nép. Az a nevezetes körülmény azt bizonyítja és hirdeti, hogy az oláhok keresztyénsége nem Havasalföldön fejlődött, hogy tehát ott a régi római lakosság elenyészett volt, s annak a mostani lakosság nem származásbeli folytatója, hanem jövevény, vendéglakosság. Különben szentekről nevezett helységek és hazai szentek ott is oly számosak volnának, mint a többi román országokban, s mint a németeknél, magyaroknál stb. Erdélynek tagadása eme kérdésre még kiáltóbb. Már neve *Erdély*, azt bizonyítja, hogy ott valami nagy közbevetésnek kell lenni, a feliratos köveket maga után hagyott lakosság és a mostani oláhság közt. Ha ez amannak egyenes utódja volna, az országnak nem lehetne *Erdély* neve. A Dákia, Dacia név csak tudósoknál maradt meg. Az erdélyi szászok is dákoknak nevezék magokat, mint az 1766-ban megjelent erdélyi Schematismus, a »*Titulare novum Dacicum*« bizonyítja, melynek kiadója: *Samuel Sardius Dacus, typographus Cibiniensis.* Az oláhok csak az ujabb időben követelik magoknak a *dák* nevet. Sinkai az 1805-ben kiadott grammatikájában azt írja: »Gentem . . . . placuit non mihi soli, sed aliis etiam. communi nomine *Daco-Romanum* propterea appellare, quod eadem diversas regiones ac provincias incolens diversam quoque nomenclaturam ab iis aut earum partibus sortita est.« Íme Sinkaiék csinálták meg mind nevét, mind historiáját a rumunságnak.

Erdélyben és a Bánátban az Olt, Maros, Szamos, Cserna, Berzovia, Temes (Tiviscus), Körös (Keres, Gresia), Boza (Musaeus, oláhul Buzeo) folyó nevek részint már a rómaiak előtti időből ismeretesek, részint általok lettek ismeretesekké. Ha folytatódott volna, mint Sinkaiék erősen állítgatják, a római élet, az látható lenne azon folyó-neveken, a melyek azután járultak a régiekhez, mint Kraszna, Bisztricz vagy Besztercze, Tirnava, Csernavoda stb. Ezek szláv nevek, u. m. Szolnok, Zlatina, Belgrád, Gredistye, stb. vidék- és helynevek is. E szláv nevek bizony nem származhatnak latin nyelvü s római miveltségű néptől, hanem szlávtól. Érkeznek a magyarok, a kik előtalálják a szláv népet, s íme, azok részint meghagyják a Kraszna, Besztercze, Szolnok, Zlatino, Bánya stb. szláv neveket, részint magyarra fordítják, mint Küküllő-t (Tirnava), Fekete-ügyet (Csernavoda, a szászoknál is Schwarzwasser), részint új folyónevek teremtettek, mint: *Sajó* Erdélyben és Máramarosban, *Krassó* (Krassó = Karas-jó), *Sebes* Erdélyben és a Bánátban, *Aranyos*; az eredeti magyar helységneveket mellőzzük. Ezen nevek teremtéséhez nincsen köze

Digitized by Google

az oláh nyelvnek; azok hát mind meg voltak már, a mikor az oláhok szaporítani kezdék az erdélyi lakosságot. Ennél fogva a magyarok okvetlenül megelőzték itt az oláhságot.

Ezt azonban olyan is megkétli, a ki az oláhok beköltözését vallja és hiszi, jelesen a bécsi Tomaschek, a kinek neve sokat ér az oláh kérdésben, Ámde ő két nyomós tanúságot mellőz, mert talán nem ismeri. Az első tanuság a magyar nyelv hallgatása, a másik az oláh nyelv nyilatkozása. Miről hallgat a magyar nyelv? Az oláh nyelv hatásáról. A magyar nyelv Soprontól és Pozsonytól fogva a legkeletiebb székely faluig, sőt a csángók nyelvéig egy és ugyanazon szláv hatás nyomait viseli magán; ugyanazon szláv szók, mint: asztal, ablak, abrincs, abrosz, asztag stb. stb., divatoznak mindenütt a magyar nyelvben. Ez arról tanúskodik, hogy a magyar mindenütt szláv népre talált volt. Ha a Tiszán túl oláhokra talált volna s nem szlávokra: az oláh nyelv nyomai a tiszántúli és erdélyi magyar nyelven annyira láthatók volnának, mint láthatók a szláv nyelvnek nyomai. Az oláh föltevés mellett okvetlen kétféle magyar nyelv támadt volna: oláhos színű, és szlávos színű, azaz oláh szókkal és szláv szókkal elárasztott nyelv. Ez pedig nincs úgy. A magyar nyelvnek ebbeli hallgatása tehát leghangosabban bizonyítja, hogy valamennyi Sinkai-féle munka, a mely az oláhok itt-létét a magyarok érkezésekor akarja velünk elhitetni, képzelt, nem való alapon készült.

Ugyanezt bizonyítja az oláh nyelvnek nyilatkozása. A dunáninneni oláh nyelvben a Tiszától fogva Bessarabiáig egy rakás magyar szó él, — ámbár ezeket most az új »ramnesek« ki-ki akarják dobni, — a melyek azt akarják bizonyítják, hogy az oláh nyelv akkor juta a magyar nyelv hatása alá, a mikor ez már egyházilag és politikailag meg volt alkotva. Nem említem a *birau* (biró), *birui* birni, *biruintu* birás, győzelem, *hodnogiu* hadnagy stb. féle szókat, nem az *aldui, aldasu, aldamasiu* = áldani stb. nem a *cheltui* köttetni, *cheltuda* költség; a *chipu* kép, *felu* fél, *ce chipu* mikép, *ast-felu* ilyenféle stb. szókat: de kiemelek kettőt, a a *pilda*-t példa, mely a német *bild* után való, *pildui* például lenni, s a *mentui* a menteni szókat, a mely utóbbitól az oláh *mentuitoru* = megváltó. A *pilda* szó azt hirdeti, hogy az oláh nyelv csak akkor jutott ide, midőn a magyar nyelv már német szókat is vett be volt; a *mentuitoru* szó pedig azt bizonyítja, hogy akkor még az oláhok keresztyénsége sem irtózik vala magyar szóktól. Az oláh nyelvben lévő magyar kölcsönök tehát világos tanúi annak, hogy a beköltöző oláhok társadalma még alakuló félben volt: ellenben a magyarság mind társadalmilag, mind államilag meg volt már állapodva, midőn már az oláh vendég nép hozzá kezde csatlakozni. A milyen új, oly döntő is ezen tanúság az

Digitized by Google

oláh kérdésben; de itt csak megérinthetem, másutt fogom kifejteni. A Sinkaiék értelmében Dákia nem a rumunoké; az az történelmi jognál, vagyis azon elvnél fogva: »qui prior tempore, is potior jure,« Dákia oly kevéssé a rumunoké, mint nem a czigányoké, habár ezek számosabbak volnának is a rumunoknál.

Egyébiránt a rumun nemzet támadása, viszontagságai, terjedése napról napra való emelkedése oly ethnographiai tünemény, a melyhez fogható alig van Európában; azt a Sinkai-féle historiálás nem szépíti, csak eltorzítja. Lehet-e nagyobb ellentét annál, a mely a rumun históriai képzelődés meg a történelmi valóság közt van? Traianus a rumunok igenes őseit (stramoşii nostri, mondja Sinkai) azért ültette volna Dákiába, hogy keleten védjék és képviseljék a római civilisatiót: s íme azok utódjai, az újkori rumunok közt Sinkai csak 1780-ban meri *legelőször latin betükkel* írni a rumun nyelvet; s magában Oláhországban Vacaresc 1681. évvel Traianus után adja ki az első oláh grammatikát, még pedig *szláv* betükkel. De a mi Radu Negru-val történt, annak kell minden minden históriai mesével történnie. »A XVII. század folytában — úgymond Hašdeu — legkisebb kétség sem vala az iránt, hogy Radu Negru Fogarasbúl szállván le, alapította az oláh fejedelemséget. A XVIII. században a gyanúnak még árnyékát sem merte volna senki is eme történelmi babonahit ellen támasztani, a melyet két századnak meggyőződése szentesített volt. Az ily szabadon gondolkozót agyonlőtték volna, vagy legalább a gonosztevőkhöz csukták volna, mint Franciaországban Freret azért zárták el a Bastillebe, mert a frankok német eredetét vitatta. De a XIX. század történelmi tudománya félelem és irgalom nélkül tör mindent izzé-porrá, a mi történelmileg nem áll. [1])

Hunfalvy Pál.

[1]) Hašdeu, Istoria Critica, I. 124.

Digitized by Google

KÜLÖNFÉLÉK.

KIK VOLTAK AZ ANGOL (SAXON) HERCZEGEK SZENT-ISTVÁN UDVARÁBAN, S MI LETT BELŐLÖK?

Újabb történetiróink felemlítik, hogy Szt.-István királyunk udvarában angol királyi herczegek is találtak vendégszerető menedéket, s hogy az egyiknek Szent-István saját leányát adta feleségül. Arról azonban egyik történetirónkban sem olvastam, hogy tulajdonképen minő angol királyi herczegek voltak ezek, s mi lett belőlök?

Erre vonatkozólag igen érdekes adatok fordulnak elő Abbot Jakab *„Vilmos a hóditó története“* czimü jeles munkájában.[1]) Hogy az olvasó könnyebben tájékozva legyen, s ne kellessék az angol történetet hozzá lapoznia, az angol történetnek a tárgyra vonatkozó rövid kivonatát is chronologice közöljük, s benne Abbot szavait *szórúl-szóra,* a mi nevezett k. herczegekre vonatkozik:

Ethelred angol Saxon királynak († 1016.) első nejétől származott fia volt *Edmund,* ki atyja halála után trónra lépett, de néhány hónap múlva Kanut társuralkodó által orozva meggyilkoltatott.

Kanut trónra lépte után Edmund fiait: *Edmundot és Edvárdot* Dániába küldötte, hogy ne legyenek otthon útjában, s ha netán szükség lenne reájok, mégis kéznél legyenek.

Edmund és Edvárd azonban 1022. Magyarországba menekültek, félvén Kanuttól, s *Edmund* nem sokára Magyarországban megis halt, míg Edwardnak a magyar király egyik leányát adta feleségül.

Kanut után I. Harold, Kanut a szigorú, és Alfred uralkodtak, mindegyik igen rövid ideig, az 1037—1041. évek közt.

---

[1]) The History of William the Conqueror, by Jacob Abbot. Nyork, Harpers brothers 1871. 8. 398. l. (4-ik kiadás.)

Digitized by Google

Aztán Edward lépett trónra (Ethelred fia, második feleségétől Emmától, a normandi herczeg leányától) s uralkodott 1041—1061.

Nem lévén egyenes örököse, hogy a trón Haroldra, Godwin hatalmas főúr fiára ne jusson, 1058-ban követséget küldött Magyarországba, hogy az egyetlen törvényes örököst, Edwardot haza hívják.

Edwárd herczeg egész családjával 1058-ban el is ment Angliába, hol a trón örökösének fogadtatott, de következő évben, mielőtt még megkoronáztatott volna, meghalt, s legidősb fia *Edgár* még csak 14 éves volt, s nevelésére egészen külföldi, úgy hogy a király őt nem merte felállítani a hatalmas és vitéz trónkövetelő Harold ellenében, őt az ország nagyok tanácsára egészen mellőzte, s rokonát Norman Vilmost szólította fel a trón elfoglalására.

Mig azonban Norman Vilmos készülődött, Edwárd király meghalt, s Godwin Harold elfoglalta a trónt s megkoronáztatott.

Mikor Harold királylyá kiáltatott, *Edgar* herczeg az udvarnál volt, azonban öt mindenki magyarnak tekintette, a mint hogy angolúl még ekkor sem tudott beszélni (1061.) s anyja is magyar lévén — az udvarnál őket mindenki inkább, mint külföldieket tekintette, s kevés rokonszenvvel találkoztak. De Edgár hczg is közönyösen vette a dolgot, elibe tették a koronáról való lemondást tartalmazó oklevelet, s azt készséggel aláírta anyjával együtt; s jelen volt pár nap múlva ő is Godwin Harold koronázásán a Szt.-Pálban, hol őt az új király lovaggá ütötte, s nehány nap múlva több jószággal ajándékozta meg.

Ennyi jő elő Abbotban, ezen minket is érdeklő angol herczegekről, s úgy hiszem azon adata legérdekesebb, hogy a magyarrá lett család I. Béla alatt költözött vissza Angliába.

Abbot nem említi őt tovább Vilmos történetében, de elmondja igenis azt, hogy Vilmos a hóditó, a Hastingsi csata után Ethelred első feleségének rokonait különösen üldözte, — tehát több mint valószínű, hogy Edgár családja is elpusztúlt, vagy elszegényedett.

Közli: XÁNTUS JÁNOS.

Digitized by Google

NEHÁNY ADAT

MESSERSCHMIDT FERENCZ XAVÉR SZOBRÁSZ ÉLETRAJZÁHOZ.

A Pozsony városi levéltárban őrizett, a nagyhírű Messerschmidtre vonatkozó, és a m. é. pozsonyi kirándulás alkalmából a t. t. körében már említett irományok, melyeket akkor átnézni szerencsés voltam: a lelhelynél, valamint egy és más bennök foglalt adatnál fogva reánk nézve is birnak némi közvetlen érdekkel. — De főérdekök abban áll, hogy kiegészítik a művész életrajzát némely személyes nyilatkozványával, valamint egynehány helyesebb adattal is, és így érdekkel birnak mindazon hazai, valamint a külföldi mütörténeti irókra nézve, a kik »a plastikus művészet Hogarthjával« — így nevezték némelyek Messerschmidtet — netalán foglalkozni szándékoznának.

Ez irományok nem terjednek művészünk egész életére, hanem csak életének utolsó előtti és utolsó, Pozsonyban töltött korszakára.

Messerschmidt ugyanis 1775-ben Bécsből, hol a képzőművészetek császári akademiájánál mint tanár volt alkalmazva, Weisensteigba ment, bajorországi szülőhelyére, hogy a magányba visszavonúlva, háborítlanúl foglalkozzék az emberi indulatok plastikus kifejezésével. De nemcsak azért ment oda, hazem mert elégedetlen kezdett lenni bécsi állásával, ő, ki idegességénél fogva vajmi könnyen sértve érezte magát. Ugy mondják eddigi életrajzaiban, hogy mielőtt elment Bécsből, 200 frtnyi évi segélyt kapott volna Kaunitz herczegtől; de a szóban levő kútforrásainkból megtudjuk, hogy a mondott időben, sőt még évek mulva is, nem kapta meg a pénzt, habár az illető okmány kezében lehetett. Szerette a magányt, de szerette a dicsőséget, és a művészi dicsőséggel járó jutalmazó foglalkozást is; azért a legelső meghivásra kész volt szeretett magányát elhagyni és oda menni, hol jutalomra számithatott. De sokkal büszkébb és öntudatosb művész volt, hogy sem azon türelme és simasága lett volna, mely a nagyvilágban sokszor még a legelismertebb, legremekebb művészre nézve is nélkülözhetlen. Mindezekre vonatkozik az illető irományok egy része, melyeket itt ismertetni fogok. Az első közülök, mely azonban csak mellékesen említendő, egy útlevél, melylyel Messerschmidt Bécsből Weisensteigba utazott. Ez okmány 1775. május 5-ről van keltezve. Weisensteigban, vagy inkább e szülőhelye mellett egy

Digitized by Google

általa vett magányos házikóban dolgozott Messerschmidt síró és nevető szoborfejein, midőn egy 1778. november 8-án kelt levelet kapott, melynek szerzője, a müncheni udvari festész és képtár-felügyelő Dorner János Jakab azt írja neki, hogy a bajor választó fejedelmi udvari kamarának elnöke: gróf Bergheim késznek nyilatkozott volna évenkint 1000 frtra menő megrendelésekkel foglalkoztatni művészünket. »Jöjjön nem sokára kedves Messerschmidt úr — igy ír Dorner — és legyen biztositva arról, hogy itt Münchenben is vannak emberek, kik önt valóban megbecsülni tudják.«

Messerschmidt e levél, vagy talán még más meghivás következtében is Münchenbe sietett; de ott csalódott reményeiben. Ez, gróf Bergheimhez intézett promemoriájából tünik ki, melyben irja, hogy Münchenbe megjött, és próbaműveket hozott magával, de azokat még senki sem kérte el töle megnézésre; ő azért azt gondolja, hogy nincs is szándékában ő Excellentiájának a választó fejedelem számára megrendeléseket tenni nála. Ezeknél fogva a promemoria szerzője utazási és Münchenben tartózkodása költségének, összesen 400 frt, visszatérítését kéri ő Excellentiájától.

Minő sikere volt e folyamodványnak, a szemünk elé került irományokból ki nem derül. Annyi bizonyos, hogy Messerschmidt nem igen sokáig maradt Münchenben. Az imént említett folyamodvány 1776. február 26-án kelt, és 1777. augusztus 11-én irt meg a müncheni polgármester egy bizonyitványt, melynél fogva Messerschmidt két évig lakott Münchenben, most pedig Pozsonyba utazni kíván.

Müncheni tartózkodásának idejébe esnek Messerschmidtnek Pozsonyban lakott testvérével és bécsi barátjaival váltott levelei, melyek a már fentérintett 200 frtnyi évi segélyre vonatkoznak.

Művészünk testvére Messerschmidt János, a Pozsonyban meghonosult »polgári szobrász« 1777. január 17-én azt jelenti neki, hogy »Schmutzer úr« (t. i. a cs. k. akademia igazgatója és rézvésnök Schmutzer Jakab) valódi barátjának mutatkozott, és 200 frtnyi évi segélyt, melyet bárhol költhet el, kieszközölt számára Kaunitz herczegnél. »Felejts el mindent, édes testvérem, — irja e levél szerzője tovább — mi e segély elfogadása ellen készthetne téged.«

Művészünk erre egy levéllel válaszolt, melynek ő általa sajátkezüleg irt, és 1777. márczius 27-ről kelt fogalmazványa megvan az idéztük irományok között.

Digitized by Google

E levélben Messerschmidt Ferencz egész személyisége tükrözik vissza, miért is szószerint, tehát eredeti szövegében közlöm azt.

»Liebster Bruder! — így ír — Dein werthes Schreiben hab' ich richtig empfangen und daraus ersehen, was grosse Gnad der Fürst Kaunitz mir erwiesen und mir alle Jahr zweihundert Gulden als eine Pension schicken wolle, ich könne diese oben gemeldeten 200 fl verzehren, wo ich wolle; dieses wäre für wahr eine grosse Gnad, wenn mir auch so viele gute Arbeit angeschafft würde, dass ich als ein ehrlicher Mann diese nicht umsonst, sondern rechtmässig einnehmen und geniessen könnte, mit grösstem Dank gegen meinem bessten Freunde, welchen ich nicht mehr in Deutschland zu finden hoffte, da ich schon acht Jahr von meine Feinden verfolgt, keine meiner Kunst gemässe Arbeit bekommen habe und immer aus meinem wenig ersparten zu leben gezwungen bin, ja es scheint, ganz Deutschland meine, es sei mich zu unterdrücken ihre Pflicht. Ich biete daher meine Arbeit an, und mit dem Beding will ich für meine Arbeit alle Jahr die versprochenen 200 fl anzunehmen mich keines wegs weigern, wo nicht, so bin dennoch, wie zuvor, unter freundlicher Grüssung an die Frau Schwägerin und deine lieben Kinder.«

E fogalmazvány hátsó oldalára ugyanő azt írta, hogy 12 szoborfőt készített, melyek ügyességét minden kétségek kívül helyezik.

Schmutzer Jakab magától is, a ki alólírott nevéhez hozzáteszi: »K. K. Akademierath und Direktor, und K. K., auch Kön. englischer Kupferstecher« — megvan egy 1777. február 25-én kelt levél, melyben művészünknek jelenti, hogy ő Felsége 200 frtot biztosított Messerschmidtnek a nélkül, hogy ennek valamit dolgozni kelliene érte. E levél a barátság meleg hangjában van írva, mely bizonyítja, hogy Messerschmidt ok nélkül gyötörte magát, midőn azt hitte, hogy mindenki csak az ő ellensége.

Egyébiránt a bécsi művészi körökben ismeretessé lön, hogy Messerschmidt vonakodik a 200 frtnyi évi segélyt elfogadni, ha nem kívánnak tőle művészi szolgálatot. És úgy látszik, találkozott egy művész, aki az így érintetlenül maradt segélyre szert tenni kivánt. Ugyanis egy Maurer Hubert nevü úr Bécs, 1777. május 31-én kelt levelében azt írja Messerschmidtnek, küldesse magának a neki megkinált segélyt, vagy jöjjön inkább maga Bécsbe, annak felvételére; ha pedig határozottan visszautasítja, irja meg azt neki, régi barátjának, hogy ő, t. i. Maurer folyamodhassék e művész-stipendiumért. Művészünk egy másik barátja Fischer Márton nehány nappal később, t. i. junius 3-kán hasonlókép azt írja neki, hogy maga jöjjön Bécsbe a szóban lévő pénz végett, »sonst

Digitized by Google

wird gewiss wieder ein feiner Streich gespielt, dass Sie mit der schönsten Art darum kommen.« Az itt említett »Feiner Streich« talán az előbbi levél irójára, Maurerre vonatkozik. Ezt — úgy látszik — maga Messerschmidt is így fogta fel, mert ő Maurernek gúnyoros, haragos módon felelt vagy akart felelni egy levelében, melynek szintén csak fogalmazványa van meg. Ennek is eredetijét közlöm:

»Es freut mich sehr, — így szól a fogalmazvány — dass Sie an die alte Freundschaft noch gedenken, dieses hätte ich längst vergessen. Wegen den 200 ft sage ich Ihnen, dass ich selbst nichts mehr habe. Wenn Sie also diese verlangen, so müssen Sie gleichwohl andere Wege suchen, da ich schon 8 jahre das Decret in Händen habe, und doch nichts genäss diesem.«

Tehát e szavak szerint már régóta megkapta volt a segélyre vonatkozó hivatalos okmányt, de nem a segélyt magát. Ugyane fogalmazvány végsoraiban még azt is írja, hogy mihelyt Schmutzertöl választ kap, még tudósítani fogja Maurert »wegen der inwaliden Besoldung«, mely kifejezés összevág az imént idézett szavakkal.

Még csak egy levelet találtunk a szóban lévő irományok között, és pedig *Kováchich* Márton György, hazai tudósunkét, ki a boritékot franczia czimzéssel ellátva (»A Monsieur Monsieur Francois Xaver de Messerschmidt trés celebre Sculpteur, mon trés chére et trés honoré ami à Presbourg«) németül ír Messerschmidtnek. E levél tartalma az, hogy művészünk a kitünő tudós szoborképét készitette, melyért Kováchich egy fél akó vörös bort és spanyol burnótot küld neki. Többet — úgymond — nem tehet, mert nem rég a templomban arany repetáló óráját, és nem sokára azután arany burnótszelenczéjét is kilopták zsebéből. E levél 1783. május 1-én iratott.

A többi irományok a következők: vámlevelek ón- és ólomszállítmányokról, melyek fejei öntéséhez kellettek neki; egy 1780. deczember 29-én kelt jegyzőkönyvi kivonat, mely szerint Widermann János a »zum Hirschen« czimü házát Messerschmidt Ferencz, cs. k. akademiai tanárnak 800 frtért eladta, mely összegből a müvész 400 frtot azonnal lefizetett, mig a többi 400 frtot 1781. év Szent-György napjára igérte, midőn a házat tényleg birtokába venni szándékozott; továbbá egy adónyugta 6 frt 99 kr-ról, melyet Messerschmidt 1781—82-re fizetett ki; végre a müvész halálára és hagyatékára vonatkozó okmányok. Az előbbiek szerint eledel, orvosi látogatások, különféle gyógyszerekért és temetési

Digitized by Google

költségekre 89 frt 17 kr fizettetett ki 100 frtból, melyet gróf Batthyányi egy szoborfőért adott. Végre megemlítendő a hagyatéki jegyzőkönyv, mely szerint Messerschmidt hátrahagyott vagyona következő tételekből állott: 361 frt 37½ kr eladott butorok és házi eszközökért; 800 frt, melylyel Messerschmidt János adós a volt a megboldogúltnak; 600 frt, mint a ház becsára, és 700 frt, mint a mennyire 69 szoborfő becsültetett meg, összesen 2461 frt 37½ kr. Ebből a végrendelet szerint 300 frt fizettetett ki egy Putzer Ferencz urnak; a többinek felét az elhalálozott művész édesanyja kapta meg, Messerschmidt Johanna asszonyság Wiesensteigban; a másik fele pedig a művésznek két nővére: Franczizka és Erzsébet, s fivére János közt osztatott meg.

Végre megjegyzem, hogy ama pozsony-váraljai ház, melyet Messerschmidt megszerzett és melyben meghalt, az úgynevezett »Zuckermandl« végén, a régi zsidó temető szomszédságában állott, vagy még most is áll, ha azóta mást nem építettek oda. Elnevezése: »Zum Hirschen« elég tájékoztató, hogy pozsonyi társaink e tekintetben bizonyságot szerezhessenek maguknak, és esetleg az illető házat talán egy *kis emléktáblával* is láthassák el.

Dr. Dux Adolf.

Digitized by Google

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A JUL. 4-ÉN tartott vál. ülésben b. *Kemény* Gábor alelnök foglalta el az elnöki széket. *Pesty* Frigyes felolvasta *Majláth* Béla értekezését: Liptó-vármegye történetéből s *Dux* Adolf a saját, *Messerschmidt* szobrász életéről szóló tanúlmányát adta elő. Mindkettő a »Századok«-ban fog megjelenni. Azután *Henszlmann* Imre tett jelentést *Sperfogel* krónikájáról, melynek eredeti példányát Lőcse városa küldte át használat végett a történelmi társulatnak.

Sperfogel krónikája 1516—1536-ig terjed, tartalmára nézve több század eseményeit ölelvén föl, ő a régészeti emlékeket illetőleg kevesebbet talált, mint a lőcsei krónikában. Mindkettőből, Wágner Analectá-iban kivonatot adott. Sperfogel svájczi ember volt, s a XV. század vége felé érkezett Lőcsére s itt négy ízben viselt polgármesteri hivatalt. Ebbeli minőségében írta krónikáját. Krónikáját ilykép jellemzi azután: »Bőbeszédű, csacska, feljegyez minden kószahírt s az akkori viszonyok közt, folytonosan panaszkodik, síratja inkább a városnak, mint az országnak, a hazának veszedelmét. Valóságos Jeremiás, *Heulmeier*, kinek jelszava kettős: „*Ruhe ist die erste Bürgerpflicht*“ és miként kell és lehet még a parancsolólag szükséges adózást is elkerülni; e tekintetben furfanggal (bona consilia) még a vesztegetéshez is szeret fordúlni. Mint rideg conservativ, gyűlöli az elharapodzó ágostai vallást és gyönyörködik híveinek üldözésében. Szóval könyve a nyárspolgárságnak hü tükre s e tekintetben nem csak korára nézve igen jellemző, mert ekkor kivált a felföldi városok nagy többsége Sperfogllal egyetértett, s volt idegen szellemű, ellentétben valamint a nemesség, úgy a nép érdekeivel, és leginkább csak önérdekeit védte, azokért buzgólkodott.« Henszlmann e krónikában az úgynevezett harmadik rendnek fejlődését látja föltüntetve s mint cultur-történelmi kútfőt, a lőcsei krónikával együtt, vagy az Akadémia, vagy a Történelmi Társulat által indítvá-

Digitized by Google

nyozza kiadatni. S ezzel élénk éljenzés közben visszaadta a krónikát a társulati elnökségnek.

Henszlmann indítványa hosszabb eszmecserét vont maga után, azon kérdés felett, hogy a társulat azonnal tárgyalja-e a szepesi krónikák kiadásának kérdését, vagy pedig várja be, míg a jelentést tevő irásban formulázott indítványnyal áll elő. Némelyek úgy hitték a kérdést megoldhatni, ha a szepesi városok a vállalat segélyczésére szóllittatnak föl, mások a kiadást az Akadémia körébe tartozónak hitték, s azt kivánták, hogy a társulat erre szólítsa fel a tört. Bizottságot. Végre abban állapodtak meg, hogy a kérdés tanúlmányozására bizottság választassék; ennek tagjai: az indítványozó *Henszlmann,* dr. *Pauler* Gyula, dr *Fraknói* Vilmos és a titkár.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, következtek a tagajánlások: Alapító taggá választatott: Gf. *Bánffy* Miklós, Kolosvár; évdíjasokká: *Básthy* Ignácz földbirtokos, Heves (aj. Dobóczky I.), *Kiss* Lajos, ügyvéd, Kecskemét (aj. Beliczay Jónás), *Désy* Ferencz, földbirtokos, A.-Németi (aj. Szabó E,), *Freysinger* Lajos közjegyző, Vácz (aj. Nagy Gy.) *Peőcz* Elek, belügym. oszt. tan. Bpest (aj. a titkár.) *Seidl* Károly rk. lelkész, Szólád (aj. Ercsey Samu.) *Bessenyey* Ferenez ügyvéd, Temesvár (aj. a titkár.) *Csolnoky* László ügyvéd, Veszprém (aj. Thallóczy.)

Ezután titkár jelentést tesz a kirándúlási előmunkálatokról. Abaúj-vármegye jun. 24-iki ülésében tárgyalta az ez ügyben küldött átiratokat, s ennek alapján jelenti, hogy eddigelé következő levéltárak bocsáttatnak a kutatók rendelkezésére. 1. Gf. *Forgách* Kálmán alsókemenczei levéltára. 2. *Bárczay* András, Dániel és *József* bárczai levéltára 3. a *jászai* prépostsági levéltár. 3. Özv. *Darvas* Antalné onga-ujfalusi levéltára. 5. *Szepsi* nagy község levéltára. 6. *Csoma* István rásonyi levéltára. 7. Meczner József korláti levéltára.

Ugyancsak ezen kgyűlésben bejelentetett *Kaczrinszky* Viktor jászóvári prépostnak visszalépése a társulat fogadtatása ügyében kiküldött bizottság Elnökségéről. Sajnos tudomásúl vétetett, s elhatároztatott, hogy a megye a társulat fogadtatási bizotts. elnökének *Schuster* Konstantin kassai püspököt kérje föl. A társulat köszönettel fogadta ez intézkedéseket.

A kirándúlási előkészületekre vonatkozólag titkár bemutatta a muhi puszta derék bérlőinek: *Gröber* testvéreknek jun. 30-án kelt levelét, melyben hazafias készséggel felajánlották muhii lakásokat, a bizottságot — mint irák — a legnagyobb magyar vendégszeretettel várják s

Digitized by Google

buvárlataikban elősegítendik. A társulat szíves köszönettel fogadta az ajánlatot s kapcsolatban ezzel tárgyalta a hadtörténelmi bizottság mai nap tartott ülésének jegyzőkönyvét.

A bizottság kirándulását aug. 20-kán kezdi, s Emődön száll ki, itt 24-ig a muhii csatatért s az ónodi várat szemléli meg. Innen 25-ére Kassára indúl, hol a nagy gyűlésen kirándulásáról jelentést tesz. Az abaúj-vármegyei kirándulások alkalmával az *enyiczkei* és a *rozgonyi* csaták színhelyét vizsgálandják meg. Erre nézve a helytörténeti anyagot, *Tutkó* József, a nyomtatott forrásokat pedig a biz. jegyző vizsgálandja át.

Ennek következtében szükségessé válván a hadtört. bizottságnak újjáalakítása, minthogy a múlt évi bizottság mandatuma lejárt, a bizottság tagjaivá megválasztattak: *Salamon* Ferencz, *Kápolnai* István, dr. *Thallóczy* Lajos, b. *Nyáry* Albert, *Deák* Farkas és *Tutkó* József vidéki tagnak.

Nagy megelégedéssel fogadta a társulat *Mercz* Pál, a gr. Csáky-család levéltárnokának levelét, melyben kijelenti, hogy a gróf Csáky-nemzetség kassai levéltára a társulat rendelkezésére bocsáttatik, továbbá *Tutkó* József levelét is, ki tudatja a társulattal, hogy *Keczer* Miklós családi ltárát és *Tomka* Mór becses gyűjteményét a benne lévő ismeretlen Árpádkori levelekkel a társulatnak felajánlotta.

Végül bemutatja a pénztárnok múlt havi számadását, melyből kitünik, hogy a bevétel a múlt hónapban 2917 frt 91 kr, a kiadás 2481 frt 11 kr volt, eszerint a pénztár-maradék 436 frt 76 kr.

Ezután zárt ülés tartatott, melyben Nagy Imre jelentést tett a Zichy Codex már elkészült IV-ik kötetéről, mely öszszel fog forgalomba bocsáttatni, továbbá ugyancsak ő jelenti, hogy a »Hazai Oklevéltár«, mely egy magát megnevezni nem akaró főur adományozásából fog napvilágot látni, már sajtó alatt van.

Ezzel az ülés véget ért.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

— A II. osztály május 13-án tartott ülésén *Wenczel* Gusztáv tartott egy tetszéssel fogadott értekezést a servitus fumi-ról; utána *Szilágyi* Sándor olvasta fel: »*Báthory Endre* bukása« czimü tanúlmányát.

Digitized by Google

— A MAGYAR TUD. AKADÉMIA fennállása óta, a mikor csak módjában állt, évenként rendezett egy-egy ünnepélyes közgyűlést, melyen a hazafias közönségnek beszámolt, hogy tett-e s minő haladást a magyar tudományosság azon évben? Tíz éven át, az absolutismus korában nagy nemzeti ünnepek voltak ezek, melyen megjelentek az aristocratia tagjai csaknem teljesen, a hatóságok küldöttei — a nemzet maga. Minden ilyen gyűléséről a ki csak ott volt, tanúlságot és reményt vitt haza: mert meggyőződött, hogy él a nemzet, s hogy van jövője. Azóta is, hogy szabadon lüktet a nemzeti élet, meg volt ez ünnepek fontossága, s egy se volt, hogy a közönség ne azzal a tudattal hagyta volna el a dísztermet, hogy az Akadémia megtette kötelességét: de egy se volt, mely örvendetesebb eredményeket constatált volna, mint a folyó évi. Az Akadémia munkásságának részben új irányai, a pályázatok meglepő sikere, a közgyűlés nagyszerűsége ismét magára vonta a nemzet érdeklődését s megadta a biztos tudatot, hogy a nemzet a közmivelődés útján s jó uton halad biztosítni supremátiáját. S mennél inkább lekötve tarták a nemzet figyelmét parlamentjének életbevágó tárgyalásai, s a jövőjét közelről érdeklő külföldi események — annyival megnyugtatóbb tudomásúl szolgálhat ez eredmény.

Kiemeljük azok közül a minket érdeklőket.

A jun. 13-án tartott nagygyűlés a Fraknói-Horváth jutalmat, mely Révai Miklós életrajzára volt kitűzve, dr. Bánóczy Józsefnek ítélte oda. Annyival örvendetesebb tény, mert a pályadíjat egy absolut becscsel biró munka nyerte el, mely a tartalom alapossságával a forma művészetét egyesíti s egyaránt biztos kézzel rajzolja Révaiban az embert, a nyelvészt s a költőt. S emlékezetes is egyszersmind: mert Révai épen száz év előtt 1778 ban adta ki első művét: »A magyar nyelv helyes írása és kimondása felől kettős tanuság.«

Históriai pályakérdés kettő tüzetett ki:

a) 1880. decz. 31-iki határnappal Bezsán alapítványából 1200 forint:

»Adassék elő a magyarországi állami és jogi institutiók állapota az Árpádház kihaltakor; és a teljes történeti anyagkészlet tanúlmányozása alapján, ismertessenek meg a reformok, melyeket amaz institutiók terén Robert Károly és Nagy Lajos életbe léptettek.«

b) 1880. decz. 31-iki határnappal az oltványi alapítványból 250 forint:

Digitized by Google

»Kivántatik a magyarországi Pálos-rend története a mohácsi vészig.«

Jun. 14-én tartatott a választó nagygyűlés.

A mint Lónyay elnök megnyitotta azt, s a jegyzőkönyv hitelesittetett, felállott *Csengery* Antal s bocsánatot kért, hogy a bevett formáktól eltérőleg, tehessen egy indítványt, mely fontosságával igazolja az eltérést. Rövid szóval kiemelvén, hogy ő fensége Rudolf főherczeg trónörökös nemcsak pártfogója, hanem szerencsés mivelője is a tudományoknak, indítványozá, hogy ő cs. kir. fensége választassék meg a Magyar Tud. Akadémia tiszteleti tagjának. Az Akadémia fennállva hallgatta az indítványt s hosszantartó hangos éljenzéssel fogadta.

Következtek a többi választásuk.

A II-ik osztályba három történetiró jutott be a lev. tagok sorába: *Gyárfás* István, *Kállay* Béni s *Zsilinszky* Mihály — közülök az első és utolsó választmányunknak is tagjai. A külföldi tagok közül *Giesebrecht* és *Gindely* történetirók, De *Linas* archaeologus és *Sickl* a bécsi tanár, ki a palaeographia terén első rangú európai tekintély s nekünk több kitünő búvárt nevelt.

Magát az ünnepélyes közülést jun. 16-án Csengery Antal másodelnök nyitotta meg egy nagyszabású beszéddel, mely az Akadémiák ellen az európai sajtóban hangoztatni szokott vádakat megkapó érvekkel czáfolta, az Akadémiák fenállásának szükségességét kimutatta. Csengery erős logicus, a legjobb magyar stilisták közé tartozik, munkái formai tekintetben is példányszerüek: jelen beszédében is megvan mindez előny, s éppen ezért tett az a hallgatókra mély hatást; valódi müélvezetben részeltette őket, s adott anyagot a gondolkodásra. Egyike volt a legszebb helyeknek, hol az egyes tudományokat pár biztos vonással jellemezte; kiemeljük azt, mit a történetirásról mondott:

»Mondani szokták, tisztelt közönség, hogy e tudománynak, a mely egyszersmind művészet, két szemfénye van: a kortan és földrajz. Salamon tagtársunk helyesen figyelmeztetett bennünket, hogy e tudománynak annyi a szeme fénye, a hány tudomány van. Ugy hiszem, senki sem kételkedik immár, hogy minél több ismerettel bír valamely kor, annál inkább növekszik történetirói képessége. A müveltség fejlődése uj meg uj álláspontokat jelöl ki a történelem müvelésében. S minél több oldalúvá lesz a müveltség: annál több oldalúvá válik a történetiró feladata. Mert minden kor annyi tanulságot igyekszik levonni a multból, a menynyire képességgel bir.«

Digitized by Google

Ide igtatjuk befejező szavait is:

»S ha ezek szerint az utolsó vád is meg van döntve, a melyet korunkban a tudományos Akadémiák ellen fel szoktak hozni; ha ellenben annyi oldalról, annyi kiáltó tény által látjuk igazolva azokat a nagy szolgálatokat, a melyeket a tudományos akademiák a tudományok mivelése és terjesztése körül korunkban is hivatva vannak tenni; és ha ezen föladatoknak teljesitett kötelesség méltó önérzetével mondhatjuk el, sohasem felelt inkább meg ez a tudományos intézet: nincsen-e helyén, tisztelt közönség, a részvét hanyatlásával szemben, a melyet zárszámadásunk mutat, a forum mellett, a mely kizárólag látszik ez idő szerint elfoglalni a közfigyelmet, ujra rámutatni arra a szerepre is, a melyre ujjászületésünk nagy munkájában Akadémiánk is hivatva van; nem kell-e ébren tartani törekednünk azt a vallásosságot, a mely hiszen a nemzeti müveltség államalkotó, államfentartó erejében; nincs-e idején figyelmeztetni hazánkfiait, hogy az az áldozat, a melyet a nemzet önérdekében hozott, nem felel meg többé intézetünk munkaerejének, s figyelmeztetni a veszteségre, a mely a szellemi tevékenység korlátozásával magára a nemzetre hárul? Én, tisztelt közönség, a midőn ez ülésen az elnöki tisztet kell viselnem, annyival inkább idején láttam e figyelmeztető, ez intő, e kérő szózatot emelni, minél inkább meg vagyok győződve, hogy a magyar lelkesedés nem olyan könnyen hül, mint támadt s nemcsak olyan diadalokra hasznos, a melyeket pillanat dönt el!«

Fraknói mint h. főtitkár rövid vonásokban vázolta az Akadémia mult évi müködését. Igen érdekes és tanulságos képet állított össze a száraz adathalmazból, s a legnagyobb dicséret, mit róla mondhatunk: hogy jól pótolta Arany János magvas előadásait.

Gróf *Lónyay* Menyhért gróf Károlyi István felett tartott emlékbeszédet. Érdekes, tanulságos és a figyelmet végig lekötő beszéd volt ez is. Egy magyar főur életét vázolta, kinek az volt az ambitiója, hogy jó hazafi legyen, s összes tevékenységét a társadalmi életre fordítá. Sem többet, sem kevesebbet, mint azt, ami Károlyit megillette, s beszédét épen oly mértékben jellemzé tapintat mint melegség, s mély hatást tettek végszavai, mely intő szózat volt a magyar aristocratia ifju nemzedékéhez.

Utánna *Haynald* érseknek sikerült lekötni a közönség figyelmét Parlatore felett tartott emlékbeszédével.

Az ülést *Pulszky* Ferencz fejezte be az ősmagyar leletekről tartott magvas előadásával. Elmondta a földrajzi viszonyok befolyását az egyes államok alakúlására, előadta a magyar földön talált leletekből az itt lakott népek történeti szerepét, s végül az ősmagyar leleteket (11) röviden jellemezve, azoknak igazán rendszeres képét állitotta össze. Pulszky

Digitized by Google

Ferencz megmutatta, hogyan lehet az úgynevezett száraz régészettel egy elfáradt közönség figyelmét lekötni.

Mire az ülés véget ért.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A FEHÉRMEGYEI ÉS VÁROSI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET hivatásához képest elég szép eredménynyel működik. Képviseltette magát a budapesti őstörténelmi congressuson, nagy előkészületeket tesz a jövő évi székesfehérvári országos kiállításra, s minden téren élénk mozgalmat indított meg.

Tervezve van a város monographiája iránt a kellő intézkedések megtétele; ősrégészeti lelhelyeken, különösen az úgynevezett kúnhalmokon ásatások eszközlése, végre szándékoltatik egy negyedévenkint megjelenő történelmi s régészeti folyóirat kiadása.

Folyóiratunk keretébe tartozván, hogy a vidéki szak-társulatok mozgalmait figyelemmel kisérjük, röviden a következőket írhatjuk ez egylet állapotáról. Az egylet régiségtárában van:

I. Különféle régi tárgy: 1. kőkori 62 darab, 2. bronzkori 25 db, 3. vaskori 2 db, 4. római 31 db, 5. agyagedény 40 db, 6. egyébb tárgy 145 db, 7. könyv s okmány 48 db, 8. bankjegy 48 db.

II. Érem van: 1. hajdankori 16 db, 2. római 579 db, 3. magyar érem 1056 db, 4. különféle nemzetek érme 1362 db, 5. emlékérem 125 darab.

A gyüjtemény tehát érmek s különféle tárgyakban 3548 darabot bir. Megjegyzendő az érmekre nézve, hogy anyagukat tekintve 2 arany, a többi feles számban czüst, réz és bronz. A különféle tárgyak és érmek között van nem egy ritka példány.

A régiségtár jelenleg Hattyuffy Dezső egyleti titkár által meglehetősen berendezve a közönség elött megnyittatott s különösen a város és a megyéből szép számu közönség látogatja.

Az egylet jelenleg 184 taggal bir s ezek közt van 173 rendes pártoló tag 2 frt évi tagdijjal, 11 alapító tag 50 frt alapítványnyal. A tagok száma folyton szaporodik.

Az egyleti tisztikar névsorát is jónak látjuk közölni, mely is következő: elnök: *Szögyény* M. László főispán; alelnökök: dr. König Mór apát-kanonok, Juraszek Ferencz városi főjegyző; titkár: Hattyuffy Dezső megyei aljegyző; ügyész: Csapó Dániel ügyvéd; pénztárnok: Dieballa György helybeli gyógyszerész.

Választmányi tagok: Alaghy D. főgymnasiumi tanár, Boross M.

Digitized by Google

ügyvéd és lapszerkesztő, dr. Czobor B. r. kath. áldozár s m. n. muzeumi segédőr, Dulánszky Nándor pécsi püspök, Kuliffay Adolf urad. számtartó, Gerlach Benjamin főgymnasiumi igazgató, Károly János esperes plébános s a műemlék-bizottság tagja, Kereskényi Gyula plébános s a műemlék-bizottság tagja, báró Miske Imre megyei alispán, Modrovich Ignácz megyei levéltárnok, Novák Kálmán polgármester, Pauer János akadémiai lev. tag s cz. püspök, Rozgonyi György árvaszéki elnök, dr. Scheiber S. H., dr. Szüts Miklós, Zalay Alajos kir. főmérnök, gr. Zichy Jenő a műemlékek bizottsága ideigl. elnöke.

E társulat felvirágzását a szaktudomány érdekében melegen óhajtjuk, s erősen hisszük, hogy buzgó vezérfiainak sikerülend tartós működést indítni meg. —n—

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A KÖZÖS ÜGYEK TÁRGYALÁSÁRA KIKÜLDÖTT BIZOTTSÁG tárgyalási alkalmával szóba jött az állami levéltár ügye is. Ezen rendkivül nevezetes és terjedelmileg is nagy levéltárnak egy egész osztályát képezik a »Hungaricák.« A többi, a török, cseh, lengyel osztályokban is sok Magyarországot illető dolog van — úgy, hogy hiában ámítjuk magunkat egyébbel, míg ez a levéltár teljesen át nem lesz tanulmányozva, Magyarországnak nagy részletezett történetéről addig szó sem lehet. Nem vélemény, nem meggyőződés, hanem biztos tudomás: a magyar történetnek igen sok pontja más világítást fog nyerni, ha a titkos levéltárnak adatai napfényre hozatnak. 1848. előtt a magyar osztálynak magyar főnöke volt — hogy 1850-től 1867-ig nem volt magyar főnöke, az természetes. De hogy 1867-től fogva mai napig nincs magyar főnöke cz osztálynak, hogy csak a dualismus 8-ik évében jutott egy magyar hivatalnok s igen alá rendelt állásban e levéltárba — cz nem természetes dolog. Kétségtelen igaz, hogy e levéltár igazgatója *Arneth* lovag rendkívül előzékeny és szolgálatra kész, hogy e levéltár személyzetének nagy része hasonlag gyámolitja a kutatókat — de tehetnek-e ők róla, hogy özönviz előtti osztályozáskor egy csomó actara ráírták »nicht mit zu theilen«, s ezeket kénytelenek visszatartani. Ebből az a furcsaság származik, hogy igen sok tárgyalásnak felét megkapja a kutató, másik felét nem. Pedig hát valóban a XVI., XVII. századból értelmetlen valami az a »nicht mit zu theilen.« A magyarúl nem tudó és magyar történetben nem jártas hivatalnokok cz osztályozás megváltoztatására nem

Digitized by Google

emelhetnek szót — s addig nem is remélhetjük, hogy a dolgon változás lesz, míg az igazgatók közül legalább egy nem lesz magyar. Annyival inkább örülünk tehát, hogy ez ügy a siker kilátásával jött szóba a folyó évi delegationalis tárgyalások alkalmával. Midőn a közös külügyministerium költségvetését tárgyalták, ezen költségvetésnek az udvari s állami levéltárra vonatkozó tételénél *Csengery* szóba hozta, hogy ezen levéltár nagybecsü magyar történelmi okmányokat tartalmaz, melyeket a magyar történetirás felhasználni hivatva van. A levéltár igazgatója Arneth nagy előzékenységet tanusit a magyar kutatók iránt, ha hozzá fordulnak; a mellett egy alárendelt állásra az Akadémia ajánlatára magyar ember neveztetett ki; azonban a magyar kutatók többnyire bizonyos ridegséggel találkoznak a levéltár tisztviselőinél és nincs köztük olyan, ki a magyar történelmi anyagot különös előszeretettel és szakismerettel rendezné, s a ki a magyar kutatót utbaigazíthatná. Kiemeli, hogy a magyar történetiró nem támaszkodhatván ezen forrásokra, támaszkodik a traditiókra, ez pedig igen gyakran sokkal kedvezőtlenebb színben tünti fel az eseményeket, mint azok lefolytak — s ez épen azon körökre nézve hátrányos és kellemetlen, kik a forrásokat oly féltékenyen őrzik, s ezzel mondhatni, útját állják annak, hogy emez előitéletek megczáfoltassanak. Hogy mily lényeges fordulatot idézhet elő a történetirásban a levéltári adatok napfényre hozatala, hivatkozik Pauler munkájára Wesselényi és társai összeesküvéséről s Fraknói munkájára Martinovicsról — melyek a közvéleményt ezen eseményekre vonatkozólag egészen átidomították. Csengery tehát nemcsak a magyar történetirás, hanem ezen körök érdekében állónak is tartja, hogy az állami levéltár valamely magasabb tiszti állására arra való magyar szakember neveztessék ki, és hogy szükség esetén külön állás rendszeresittessék. S hogy általában oly egyén állíttassék a Hungaricák élére, ki az anyag iránt több érdeklődéssel s a magyar kutatók iránt több rokonszenvvel viseltetik. Andrássy gr. kijelentette, hogy módot fog keresni ezen jogosult kivánság kielégítésére a nélkül, hogy új állás szervezése szükségessé válnék. E szerint tehát valószinünek tarthatjuk, hogy a 48 előtti jó gyakorlat és pedig a kor igényeihez mért módosítással ismét életbe lépend, s Csengery erös logicájának sikerült meggyőzni az intéző köröket, hogy ezen alakítás épen úgy érdekökben áll nekik, mint a magyar történetirásnak. A magyar tudományosság általán, s ezek közt a magyar történetirás, Csengery Antalnak már is sokféle-

Digitized by Google

kép lekötelezettje. Ez ügy szóbahozása és keresztülvitele, érdemei közt nem az utolsó helyet foglalja el. Reméljük, hogy mire a delegatiók a jövő évben összeülnek, — a »Hungaricak« élén magyar szakember fog állani.

— Csontosi János, ki a Corvin-Codexek alapos tanúlmányozásával méltó föltünést keltett, a vall. és közokt. ministerium által az Esteiek könyvtárában levő Corvin-Codexek tanúlmányozására küldetett ki, *Csontosi* úr körülbelől három hétig időzött *Modenában*, hol *Frakmárd* ajánló-levelei kalauzolták, s ott a Corvinák történetére fölötte becses adatoknak jutott nyomába. Összeállitotta az ott találtató Corvinák lajstromát; míg terjedelmesb jelentését közzé tenné, elöleges értesitésként közölhetjük, hogy:

»Mind a XV. században, ivrétü hártyán készült; leveleiknek száma 165—400 között váltakozik, s tartalom szerint úgy oszlanak meg, hogy 10 codex a theologiára, s 7 a profán tudományokra esik. Eredeti kötésüket, egynek kivételével, a múlt század végén barna chagrin bőrrel cserélték fel, úgy azonban, hogy a régi arany vágást mindenhol meghagyták. Különben egytől egyig kitünően vannak conserválva, s ismertetésök, a Mátyáskori műtörténeti, heraldikai és bibliographiai tanúlmányokhoz, sok tekintetben érdekes adalékokat fog szolgáltatni.

Czimeikről a következő jegyzéket állította össze:

1. *S. Joannis Chrysostomi:* Liber De Compunctione Cordis Ad Demetrium etc.

2. *Leonis Baptistae Alberti:* De Re Aedificatoria.

3. *Ammiani Marcellini:* Rerum Gestarum Libri.

4. *S. Thomae Aquinatis:* Commentarius In Primum Librum Sententiarum.

5. *S. Augustini:* Contra Faustum etc.

6. *Dionysii Halicarnassei:* De Originibus Sive De Antiquitatibus Romanorum.

7. *Vulturius „De re militari.“*

8. *Aemilii Probi:* De Excellentibus Ducibus Exterarum Gentium etc.

9. *S. Ambrosii Mediolanensis:* Hexameron etc.

10. *Georgii Merulae:* Opera.

11. *S. Gregorii Papae:* Dialogi Et Vita.

12. *S. Gregorii Papae:* Omeliae In Ezechielem Prophetam.

13. *Origenis:* Homeliae.

14. *Strabonis:* Geographia.

Digitized by Google

15. *S. Joannis Chrysostom:* Omeliae In Epistolam Primam ad Timotheum etc.

16. *S. Hyeronimi:* Explanatio In Epistolas Beati Pauli Ad Galathas etc.

17. *Dionysii Areopagitae:* Opera.«

A legutóbbi szám alattit *Csontosi* úr állapította meg, mint Corvinát.

— LENGYEL-MAGYAR TESTVÉRESÜLÉSI ÜNNEPÉLY tartatott Homonnán, mely a két nemzet történetében gyökerező rokonszenvet volt hivatva megszilárdítani. A lengyel vendégek tiszteletére díszes kaput állítottak föl, mely alkalommal *Ujfalussy* Mihály szolgabiró s *Rawakovics* hirlapíró tartottak hazafias beszédeket. A látogatást egy hazafias homonnai polgár emlékéremmel örökítette meg, melynek előlapján jelmondat, hátlapján a magyar s lengyel czímer látható. A fényes bankett jól sikerült, az első toasztot *Matolay* alispán tartotta.

— VEGYES HIREK. *Szalay* József, kinek »Városaink a XIII-ik században« czímü munkájáról az előf. felhivást folyóiratunkhoz mellékelve vették olvasóink, munkáját e hó végén küldi szét. A kik e gonddal készült mü iránt érdeklődnek, szíveskedjenek hozzá (Budavár, országház u. 94.) fordúlni. — *Deák* Farkas t. jegyzője e hóban Erdélyben időzött, s ott a czéh-dolgokat illetőleg igen érdekes kutatásokat tett. — B. *Nyáry* Albert és *Henszlmann* a selmeczi gazdag városi levéltárat s a báthi érdekes templomot vizsgálják meg. — B. *Nyáry* Jenö pedig a Szepességben tett régészeti tekintetben igen érdekes körutat.

— AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI TÁRSULAT alapszabályai a belügyminiszterium részéről megerősíttettek. — *Havas* Sándor a *Hárshegyen* új barlangot fedezett fel; terjedelme 35 öl. Emberi nyomokra azonban nem akadt.

— IRODALMI rovatunk tárgyhalmaz miatt jövőre marad.

Digitized by Google

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A BUDAPESTI K. M. TUDOMÁNY-EGYETEM könyvtárának czím-jegyzéke. II. 1877-ik évi gyarapodás. (1318 mű = 2298 kötet.) Budapest. 1878. k. m. egy. nyomda. 8r. 127. l.

— MAGYAR PROTESTÁNS EGYHÁZ-TÖRTÉNET, a szathmári békekötéstől a türelmi rendelet kiadásáig. 1712—1782. Írta *Csuhy* Zsigmond, kajdacsi ref. lelkész. Debreczen. Kiadja Telegdi K. Lajos. 1878. 8r. 315. l. Ára 2 frt 40 kr.

— I. APAFI MIHÁLY UDVARA. Művelődéstörténelmi tanúlmány. Írta *Thallóczy* Lajos. Budapest, 1878. 8r. 41. l. fametszetekkel. (Különnyomat a »Századok«-ból.)

— SZALAY LÁSZLÓ és munkái. Írta *Flegler* Sándor. Fordította ifj. *Szinnyei* József. Budapest. Franklin-társulat. 1878. 8r. 280. l. (Olcsó könyvtár ára 50 kr.)

— EMLÉKLAPOK. Kutserik Sándornak k. r. áldozárnak s főgymn. r. tanárnak 1878. jun. 30-án tartott 50 éves tanári jubilaeuma alkalmából szeretetök s hálájok zálogául kiadták rendtársai és tanítványai. Budapest, 1878. 8r. 142. l.

— ILOSVAI PÉTER és Arany János. Írta *Moller* Ede. I. f. Budapest. Grimm és Horovitz. 1873. 8r. 26. l. Ára 50 kr.

— SZENCZI MOLNÁR ALBERT. Nyelv és irodalomtörténeti tanúlmány. Írta *Jancsó* Benedek. Kolozsvár, 1878. 8r. 56. l.

— GESCHICHTE des Benediktiner-Stiftes Admont von der Zeit des Abtes Engelbert bis zum Tode des Abtes Andreas v. Stettheim. (1297—1466.) Von P. Jakob *Wichner* Capitular und Archivar dieses Stiftes. 1878. Szerző tulajdona. Grátzi egyesületi nyomda. 8r. 585. l.

— GESCHICHTE des dreissigjährigen Krieges von Anton *Gindely* Dritter Band. Prag, 1878. Tempsky. 8r. 496. Ára 4 frt.

— BÁCS-BODROGH. Évnegyedes folyóirat a hely történelem népisme, statisztika és a régészet köréből. Szerkeszti *Dudás* Ödön. Pacsér. 1878. Egyes füzet ára 60 kr. o. é.

— SAFARIK ÉTETE ÉS MŰVEI. Tanúlmány, írta *Wágner* Lajos pozsonyi tanár. (Külön lenyomat az »Egyetemes phil. közlöny« 1878. VI. számából.) Budapest. 1878. 8r. 48. l.

Digitized by Google

ADALÉK A NAGYVÁRADI BÉKE

s az 1536—1538. évek történetéhez. [1])

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

III.

Legelső dolga volt, hogy mind déli vidékét az országnak biztosítsa a terjeszkedő török hatalom ellenében, mind északon lassanként serget vonjon össze János megalázására.

Az első tekintetben Frangepán Györgygyel és Farkassal lépett összeköttetésbe, biztosítván őket, hogy az általok tartandó lovasok zsoldjáról gondoskodni fog s az utóbbit, mihelyt lehetséges, az uzkókok kapitányává teendi. — Peregi Albert pécsi prépostot, a kit többször használt bízalmas küldetésben, Bradach Imre, Zrínyi János és Miklós, Báthory András, Kastellánfy János, Rátkay Pál és Gelecz Jánoshoz, a zágrábi püspökhöz és más urakhoz küldé, hogy őket készenlételre szólítsa föl; horvátországi főkapitánya Katzianer alá a vidékről bár lassankint újabb-újabb csapatokat küldött, a slavon rendekhez pedig patens levelet bocsátott ki, hogy az esetre, ha Katzianer a Dráván és Száván a török közlekedésének útját akarná vágni, annak mindenben engedelmeskedjenek.[2])

Fölsőmagyarországra vonatkozólag eleintén a Nagyszombatban s környékén levő német hadaknak új, német és morva fegyveresekkel való szaporítását rendelé el, azok vezéreül Eberstorff Reinbertet nevezvén ki (*praeficimus*); majd később

[1]) Felolvastatott a Magyar Tud. Akadémia jun. 17-én tartott ülésében.

[2]) Az ezekről szóló iratok a bécsi titk. levéltár Hungaricái közt.

Digitized by Google

BODLEIAN P 15 AUG 1969 BRARY

midőn a morva csapatok csakugyan megérkeztek, Vels Lénartot nevezé ki az összes északi haderő főkapitányává[1]) s a többi közt Pekry Lajosnak is meghagyta, hogy ha Vels az ő csapatait kivánni fogná, haladéktalanúl oda siessen. — Az ország északkeleti oldalán Serédy Gáspárra fordítá figyelmét. Serédy bármily rakonczátlan volt különben, bármenynyire terhelte is Ferdinandot folyton megújuló, adományozást kérő leveleivel s bármenynyire ellenszevvel viselteték iránta a lundi érsek, Ferdinándnál nem veszté el befolyását, ha legutóbb Kassa elvesztése részben az ő mulasztásának volt fölróható. Alig pár nappal Kassa esése után Tokajt 40,000 frtba inscribálta neki, mint a mely összeggel — az inscriptionalis tartalma szerint — Serédynek kapitányi zsoldja s 600 lovas tartása fejében adósa volt. Bizonyára óriás összeg az akkori viszonyokhoz képest; de csak így birta rá a körülményeket hasznára fordító urat, hogy ez a felső részek védelmére újból 600 lovast s e mellett 200 gyalogot tartson, a minek különben ismét új ára volt, mert már két nappal azután mindazt a mit Serédy az ellenségtől elfoglalt, kivételével a Kassa elveszte után elfoglalt javaknak, 12,000 frtba inscribálja neki s öcscsének Györgynek a megszorúlt Ferdinánd.[2])

Gondja volt e mellett Ferdinándnak arra is, hogy a Jánostól elpártolt kalandor, de szép eszű diplomatát, a ki a fegyverrel szintén ügyesen tudott bánni, Lasky Jeromost szolgálatába fogadja. Az alkudozásokat e végből még a múlt septemberben megkezdte a lundi érsek s bár eleintén Ferdinándnak nem sok bizalma volt a könnyűvérű férfiúban, a ki legutóbb is a franczia király szolgálatából tért meg, utóbb az érsek közbenjárására s minekutánna Lasky többször ajánlá szolgálatát, abban egyezett meg vele, hogy Lasky a felsőmagyarországi városok védelmére 500 lovast fogadjon.[3])

---

[1]) Patens levele 1537. feb. 21. Ugyan e napról tudósítja a magyar kormányt is.

[2]) Az erre vonatkozó iratok részint a bécsi titkos, részint a bécsi udv. kamarai levéltárban.

[3]) 1537. april 8-kán arra kéri a lengyel főúr Ferdinándot: küldje el Varkocs Györgyöt a lengyel királyhoz, hogy ez Laskyt a lengyel országgyűlésektől s hadi expedítióktól mentse föl, míg Ferdinánd szolgála-

Digitized by Google

A többi, befolyásosabb magyar urral, kik különben hívei s alattvalói voltak, a mennyire a körülmények engedték, szintén megegyezett a király; sőt azok, a mit alig lehetne hinni, pénzbeli áldozatra is rászánták királyuk érdekében fejöket. Január 14-kén Bécsben összegyülekezvén, Várday a primás, Turzó Elek, Nádasdy Tamás, Csáktornyai Ernusth Gáspár, Thallóczi Bánffy György, Vingárthi Horváth Gáspár és Bedeghi Nyáry Ferencz kötelezék ő felsége irányában magokat, hogy az ország védelmére s János ellen amaz ezer cseh gyalog fizetésére, melyet Ferdinánd legközelebb beküldendő volt, kétezer magyar forintot fognak letenni márczius elejéig. — Csekély, nagyon csekély ugyan az ajánlott összeg; de jó, hogy ők nem kérnek — gondolta magában bizonyosan Ferdinánd. [1]) — A január 25-kére Pozsonyban hirdetett országgyűlés, melynek az említettem bécsi összejövetel bevezetése volt, bőven kipótolta az urak szűkmarkúságát, mert minden jobbágytelek után s a kisebb papságtól fejenkint három-három forintot szavazott meg, s azon esetre, ha a király személyesen állna a had élére, közönséges fölkelést rendelt el, a melyben az urak úgy mint a nemesek személyesen tartoznak vala részt venni. [2]) Üres pénztárát Ferdinánd azzal is igyekezett tölteni, hogy testvérétől az özvegy magyar királynétól az országba küldendő morva csapatok tartására 6000 frtot vett kölcsön. [3]) Ha e szűken folyt s kevésre rúgó adomány és kölcsönök mellett meggondoljuk azonban, hogy az ország által megajánlott dica lassu fizetése miatt Szalay Jánost s Forgách Zsigmondot, kiket a múlt országgyűlés főperceptorokúl rendelt ki, folytonosan sürgetnie kellett: be kell látnunk, hogy Felső-magyarországot illetőleg annyira is megnyugtatva nézni a jövő elé, mint Ferdinánd tevé, épen az ő optimismusa volt szükséges.

tában áll. A királynéhoz is legyen levele Varkocsnak *(Hung)*. Ferdinánd ezt meg is tette s a lengyel királyné közbenjárására kedvező választ kapott. (A Polonicá-k közt.)

[1]) A kötelező ered. a Hungaricák közt. Kétezer forinttal szemben a Serédy részére inscribált 52 ezer forint! Szinte hihetetlen. De úgy volt; a kétezer frtot kapta, míg az 52 ezeret — nem adta ugyan, mert nem adhatta volna, hanem inscribálta a király.

[2]) Fraknói Magyar Országgy. Emlékek, a II-ik kötetben. 2—8. ll.

[3]) 1537. jan. 23. udv. kam. levéltár. Gedenkbuch.

Digitized by Google

Mert a vészhírek meg nem szűntek őt háborgatni — s a mit nem közvetlen hozzá irtak is, hívei tüstént beküldték neki. Bánffy Dorotytya férjének Loboczki Mátyásnak ijedve irja, hogy Perényi Péter Sárosba belépett, maga Loboczki rémülten sürgeti Ferdinándot, hogy Laskynak seregfogadásra pénzt küldjön; mert a városokban, ha segélyt nem remélnek, félő, hogy a nép az előljárók ellen föllázad. Sárossy Lukács hadnagy Serédynek azt jelenti, hogy Tokaj kilenczed napja ostrom alatt van, bár erősen tartja magát; később jön a hír, hogy elesett; a bártfaiak folytonosan segedelemért könyörögnek s keservesen panaszkodnak, hogy nehány hónap óta »egy arasznyira sem mehet ki senki közülök a falakon kivül, ha csak életével nem akar játszani« s hogy Sáros, Sóvár, Sebes, Kapi, Makovicza ellenséggel vannak rakva, — úgy hogy Serédynek a Ferdinánd parancsából a remegő városokat megnyugtatnia kelle, főként miután híre terjedt, miszerint Frater György a bizonyára daczos kassaikat kifosztatá s a 12 tanácsost és a százas polgárokat együtt Váradra fogságba küldeté. — A sokkal távolabb s biztosan fekvő Esztergom is félni kezdett s úgy az érseket, mint a kapitányt Lasco Tamást Ferdinándnak óvatosságra kellett intenie.[2]) — Az ország déli vidékeiről Tachy Ferencz a török előnyomúlását jelenti, hogy az Posegát bevette, míg Pozsega-Szt.-Péter és Prépostvára önként hódoltak meg. Ezekhez járúlt később Klissa elvesztése;[2]) majd újabb rémhírek, hogy a török nagy számú rácz naszádosokat fogad s erős hajó hadat indít meg a Dunán; úgy hogy Turzó sürgetésére Ferdinánd az elhanyagolt naszádosokra is figyelmet kezdett fordítani.[3])

---

[1]) Mindez adatok a Hungaricák közt.

[2]) Klissa ügyében a bécsi titk. levéltár Romaná-i s Veneticá-i nagyon érdekes adatokat tartalmaznak.

[3]) Turzó irja Ferdinándnak 1537. márcz. elsejéről, hogy a naszádosok »prope ad mendicitatem redacti sunt.« — Érdekesnek tartom itt jegyzetben közölni, hogy négy év alatt az egyes naszádos vajdák vagy kapitányok követelése mennyire rúgott.

Nomina dominorum nazadistarum qui debita quadriennii repetunt: Joannes Fillyéres fl. 650. Ambrosius Fogas fl. 650. Andreas Nyalabycz fl. 450. Joannes Porcolab fl. 650. Ambrosius Sepsey fl. 325. Joannes Toth fl. 450. Blasius Istenatta fl. 325. Petrus Nagh fl. 450. Nicolaus

Digitized by Google

Mind e rosz hír s a pénztelenség daczára Ferdinánd nem szünt meg bízni, s valóban kirívó ellentétben áll a helyzettel, a mit Turzó Eleknek ír midőn nógatja, hogy az országgyülést minél hamarabb fejezze be, s aztán menjen föl Bécsbe: tudd meg — úgymond a levélben — nem egyedül azon munkálkodunk teljes erőnkből, hogy országunkat megvédelmezzük, de oly actióra határoztuk el magunkat, mely által isten segítségével magát az ellent is megalázzuk, sőt az ország jobb részét visszahódítjuk, mint ezt fölérkezésed után magunk szájából meg fogod tudni. [1])

Ez actio alatt az erdélyi hadjáratot, az ország jobb része alatt Erdélyt értette Ferdinánd. Már fönnebb említém, hogy ily módon akarta két tűz közé szorítani Jánost. Tervét, melyet először bátyjával közölt, a föntebb már szintén említett simancasi irat tartotta fönn számunkra. Láthatja fölséged — így szól a levél Kassa elfoglalására reflectálva — mint tartá meg a vajda a lundival kötött fegyverszünetet. A király (t. i. Ferdinánd) kényszerítve van ezek miatt mindent megkísérteni, különösen Erdély ellen egy támadást, Balassa Imre s egy másik úr közvetítésével, a kik úgy mint egyebek, a nevezett országból szolgálatjokat ajánlák föl azon esetre, ha fölséged patens levele által biztosítja őket arról, hogy a király nem fog a szenvedett sérelmekért sem rajtok, sem fiaikon bosszút állani. [2]) Károly a kívánt patens levelet kész örömmel kiszolgáltatta ugyan, melyben igéri, hogy öcscse a szenvedett sérelmekért átalában mindazokon, kik pártjára az

---

Balogh fl. 390. Joannes Othacz fl. 450. Gregorius Wajda fl. 390. Michael Was fl. 450. Franc. Bornemissa fl. 390. Blasius Beythe fl. 450. A fölsoroltak követeléseik fejében Neszmély, Almás, Fizegtő birtokokat kívánják inscribáltatni s Turzó említett levelében (a hol a közlött névsor is áll) pártolva terjeszti kérésöket Ferdinánd elé.

[1]) 1537. jan. 31. Hung.

[2]) . . . por medios de dos personas es a saber el baron Emeric Ballesir y un otra llamado Muchiel Frosseretẽ, los quales y otros del dicho reyno querrian assistirle con tanto que V. M^d embie sus letras patentes por las quales prometa que el dicho senor rey les perdonara las offensas que le han antes de agora hecho y que V. M^d y el dicho señor rey los ternan a ellos y a sus hÿos en buena recomendacion. . . . *stb.* Ballesir = Balassa; Frosserete alatt vagy Serédy, vagy a mi valóbbszínű, Keserű Mihály rejlik.

Digitized by Google

egész országban áttérnek, nemcsak nem áll boszszút, hanem inkább mindketten kegyelmükben részesítik őket: [1]) de az erdélyi támadást nem javasolta Ferdinándnak. Okult a mult évek tanulságából. Az események színhelyétől távol lévén, nem birhatott ugyan mindenről pontos tudomással, de miután directe nem érezte a bajt, s nem állott a magyarországi zavart viszonyok közvetlen nyomása alatt: higgadtabban itélhetett, mint öcscse, a kire a körülmények súlya nehezedett. Ezenkívül természetes, hogy Károlyt folytonosan a béke gondolata vezette. Ugyanaz nap, melyen a patenslevelet kiállíttatá, írt öcscséhez is intő sorokat. A mi azt a hadjáratot illeti, — így szól hozzá — melyet ön Erdély elfoglalására megindítni elhatározott, én valóban nagyon kételkedem abban, hogy e vállalat igen nehéz ne lenne, s attól tartok, hogy a mint az előbbi kísérleteknek a szerencse nem kedvezett, ez is rosszúl fog majd kiütni, főleg miután a vajda Kassa elfoglalása által előnyös helyzetbe jött, s tekintélye kétségtelenül gyarapodék; a török is — mint éppen az ön levelei jelzik — az ő részére hajlik, s neki is többeket sikerült az ön részéről a maga pártjára vonni, s átalában a mondott ország lakóiban kevés bizalom van *(t. i. Ferdinánd irányában)*. Ha ön e szerint háborúba keveri magát, csak a töröknek nyujtand alkalmat az ország hátralevő részeinek végleges elfoglalására. Mivel azonban ön közelebb van a helyszínhez, jobban tudhat mindent s jobban megítélheti, mire mehetnek hadai: elvégre én sem mondok egyebet, mint azt, hogy gondolja és fontolja meg jól és éretten azt, a mi leginkább vág helyzetéhez.[2])

Mire Ferdinánd e sorokat megkapta, már akkorra a terv elhatározássá érlelődött lelkében. S valljuk meg az igazat, neki nem is lehetett oly hidegen gondolkodni azon események fölött,

---

[1]) Valladolid 1537. febr. 15. A patens a lundihoz van intézve, a ki azt a körülmények szerint Ferdinánd meghagyása után volt fölhasználandó. Fogalmazványát a mindjárt említendő levél kíséretében küldé be Károly Ferdinándnak. (Hung.)

[2]) Et touchant de l'armee que vous auez delibere faire pour aller occuper la Transilvanie, certes je doubte grandement que l' emprinse soit tresdifficile et que comme les autres emprinses passes ont succede peu prosperement, que ceste ne suÿve de mesmes actendu la reputation et faveur que ledict vayvoda aura acquis par la prinse de la Cassovie. Et que comme denotent vosdictes lettres les Turcs s' enclinent de son couste

Digitized by Google

melyek közvetlen közelében folytak le, s egyenest az ő uralmát, az ő személyét érdekelték, mint bátyjának, a ki azon kivűl, hogy nagyobb perspectivából nézte a magyarországi dolgokat, öcscse részéről minden háborús lépést, főként a saját maga érdekében roszalt. A czélbavett erdélyi támadásra nagyon kevés, csaknem semmi adat sem jutott reánk; azt tudjuk, hogy a kétkulacsos Balassa Imre Ferdinánddal folytonosan fönntartá az érintkezést s később, midőn már a békealku a két ellenkirály közt ujra megkezdeték, Erdély elfoglalásának tervét a lundi előtt újra feleleveníté. [1]) Az, hogy Ferdinánd Farkas Farkast, Gerendy Pétert, Toroczkay Antalt és Vásárhelyi Györgyöt — mindannyian erdélyieket — familiarisai közé 50—50 lovas tartására való zsolddal fölvette, [2]) e tervvel függ össze; ezzel van kapcsolatban a moldvai vajdával való érintkezés s ennek érdekében a lengyel királylyal folytatott tárgyalások ügye is.

A moldvai vajdával, illetőleg annak kincstartójával, a ki ez időtájt Váradon járt János királynál, a lundi érsek még 1536. september havában igen bizalmas barátságba ereszkedett. A csalfa, erőszakos alattomos, vajdának magához hasonló küldöttje az amúgy is bosszús, elégedetlen lundit nem szünt meg izgatni, arra kérvén, hogy ne kössön békét Zápolyával. Az ő ura — úgymond — a mikor megkeresi, tüstént kész leend 30—40 ezer főnyi válogatott sereggel Erdélybe törni, s azt a római király kezére adni; s ha a császár ő felsége a török ellen valamit kezdeni

---

et d'auentaige qu'il a gaigne aulcuns des principaulx de vostre partÿ et qu'il ÿ a peu de fiance es gens dudict royaulme. Et vous eschauffant la guerre vous estant empeche la, sera baille tant plus d' occasion audict Turc d' occuper et retenir pour tousjours ledict roÿaulme enthierement. Et combien que vous estant plus pres et sur le lieu, pouuez mieulx scauoir et entendre le tout et mesmes l'effect que pourra faire vostredict armee. Dont en fin je me remectz a ce qu' il vous en semblera le mieulx, toutesfois ne puis je delaisser de auec les raisons et considerations susdict vouloir bien et meurement considerer ce que vous plus conviendra. .... (Belga állomány, egykorú másolókönyvből, mely Károlynak Ferdinándhoz intézett leveleit tartalmazza.)

[1]) A lundi több kiadatlan levele 1537. julius és augusztus hóból. (Hung.)

[2]) Ferdinánd patens levele 1537. febr. 6. (Hung.)

Digitized by Google

akarna, az esetre 60—80 ezer fegyverest ajánlhat. Az ügyesen forgolódó, merészen nagyitó oláh, a ki bizonyára nem mulasztá el a hízelgést sem, szerfölött megtetszett a császári oratornak. »Valóban igen derék, szerény, okos és a reábizottakban nagy óvatosságot tanusító férfiú, a kihez hasonlót még ez országban nem láttam, — irá urának a követ [1]) — kötöttem is vele barátságot s megállapítottuk, mimódon írjon egyőnk a másiknak.« A moldvaival való közelebbi ösmeretség innen datálódik, s miután a lundi Ferdinándnak is tudtára adá a vajda hajlamait, az összeköttetés nem is szakadt meg. Ferdinánd több ízben örömét fejezi ki, hogy a vajda jó szándékkal van, s biztatja, hogy a szerint cselekedjék, a mit a lundival végzett. Mik voltak speciliater e végzések? nem tudjuk; alig tévedünk azonban, ha azt hiszszük, miszerint az erdélyi expeditióra vonatkoztak. Sajnálnunk kell az erre vonatkozó iratok elveszését, mert a legnagyobb valószínüség szerint ezekben találhatnók föl legelső alkalmazását ama politikának, melyet a bécsi udvar később az erdélyi fejedelmek ellen a Mihály-féle havaselvi vagy moldvai deus-ex-machinák keresésében megkísértett. A mint a későbbi vajdák szolgálatjokért néha igen drága recompensatiót követeltek: úgy megkívánta Péter is a magáét. Az 1537. év nyarában, midőn Ferdinánd s Zápolya seregei egymással megmérkőztek Felső-Magyarországban, s Zápolya Majláth Istvánt is kirendelé Erdélyből: Ferdinánd kapva kapott az alkalmon, s megbizta Laskyt, hogy Péter vajdának Krakóban tartózkodó követeivel ereszkedjék komoly tárgyalásba, s igérje meg azoknak, ha urok azalatt, mig Majláth Magyarországban van, kész leszen, Erdélybe betörni, s e módon Zápolya hadai egy részét a fölvidékről elkényszeríteni: Ferdinánd az elfoglalt erdélyi javak nagy részét neki fogja adományozni. [2]) Ez

[1]) Lanz. II. 255. Brüsseli okm. I. 367.

[2]) Ferdinánd ez érdekes levelét, minthogy igen rövid, érdemesnek tartom itt jegyzetben egészen közölni: Hieronymo a Lasko. Ferdinandus etc. Magnifice fidelis dilecte. Quoniam haud abs re fore arbitramur ut cum oratoribus et nunciis spectabilis et magnifici Petri waivodae Moldaviensis i Camracoviae existentibus nomine nostro ageretur, quocum aliquo gentium numero eorum dominus in Transylvaniam praesertim absente iam Stephano Maylad, in auxilium nostrum erumperet eoque modo vires

Digitized by Google

azonban inkább Ferdinánd ajánlata volt, mint Péter követelése. A vajdának jobban érdekében állott az, hogy Ferdinánd a lengyel királyt, a ki bizonyos moldvai birtokra tartott s igényt azt fegyverrel érvényesíté, engesztelje ki irányában. Már az 1536. év végén elküldé Ferdinánd ez ügyben Lasky Jeromost a lengyel királyhoz s bőven ellátta ajánló levelekkel a királyné, az ifjabb király s a befolyásosabb főpapok és urakhoz. Instructiója az volt, hogy a lengyel királyt a török készülődéseire való tekintettel a keresztyénség közhasznáért vagy fegyverszünetre vagy egyességre birja a moldvaival, s őt Ferdinándot közbenjáróúl ajánlja. [1]) Lasky küldetése sikerrel járt, mert már a következő év februárjában tudatja Ferdinánd a vajdával, hogy kértére a lengyel király Jakab apostol napjáig fegyverszünetet engedett s addig igyekezzék végleg kibékülni vele. Sőt, hogy megmutassa Ferdinánd mennyire szívén fekszik az ügy, márczius havában báró Wartemberg Jánost és Canciuncula Claudiust a béke érdekében a lengyekirályhoz küldé s utasításúl adta nekik, hogy a viszálkodó feleket valamely kitűzendő helyen találkozásra hívják s ha itt sem sikerülne a béke, mind a lengyel király mind a moldvai vajda vesse *magát* alá Ferdinánd s a császár itéletének. A követeknek csakugyan sikerült Krakót kijelölni a béketárgyalások folytatása helyéül; ezek folyamát azonban minthogy messzebb nyúlnak (még augustus hóban is folynak Wartenberg és Canciuncula assistentiája mellett) most nem kisérhetem figyelemmel. [2])

Joannis Scepusiensis averteret: te omni studio requirimus et volumus ut super ea re confirmanda quo potes meliori modo atque via tractare cures, verbisque nostris dicto vaivodae Moldaviensi spondere non dubites, si hanc provinciam suscipiat, nos sibi bonam partem occupatorum bonorum in locis Transilvanie, praeter singularem gratiam quam a nobis expectare habet, donaturos esse. Et in eo facilius persuadendo et instigando tua qua polles dexteritate ingenuique sagacitate utare. Nostram benegratam executurus voluntatem. Datum Pragae 26. Junii 1537. (Fogalm. Hung.)

[1]) »ut . . . Serenitas sua nostras preces admonitionemque non aspernari velit . . .« mondja az 1536. decz. 10-kén kelt instructio. (Polonica. Az ajánló levelek u. o.)

[2]) Érdekes mint viselte magát a moldvai Ferdinánd s miként a lengyel király irányában. Ferdinándnak panaszkodván a lengyel igények fölött így ir 1537. febr. 24-kén (Hung) »Terra ista est et fuit membrum

Digitized by Google

Míg Ferdinánd ez intézkedései Magyarországon, külön Erdélyt illetőleg, diplomácziai összeköttetése a moldvai vajdával, közbenjárása a lengyel királynál kizárólag János ellen irányúlnak s végczéljok a kettős támadás lehetővé tétele: az alatt, hogy a déli vídéket fenyegető török ellen is tehessen valamit s ott minél kevesebb hadat legyen kénytelen a magáéból lekötni, jónak látta a német fejedelmekhez s a pápához is segélyért fordulni. Németországban egy birodalmi gyűlésnek, mely a török elleni segélyadásban competens forum lett volna, sok akadály állott útjában. Ferdinándon most már talán nem múlt volna annak kihirdetése, de mert ő maga nem teheté, legtanácsosabb volt külön-külön intéznie fölhívást azokhoz, a kikben a birodalmi rendek közül bízott s a kiktől remélte, hogy megkeresésének helyt fognak adni. 1536. deczember végén, a mint Kassa elestének hírét vette, tüstént fölszólítá a legtöbb német püspököt, apátságot, világi rendet és városokat a külön-külön adandó segély végett, sőt hogy kérésének nagyobb foganata legyen, Mursing Józsefet a strassburgi püspökhöz, Strassburg városához, továbbá Ernő badeni őrgrófhoz ugyan e tárgyban tartalmas instructióval útnak bocsátá. [1]) Utasítása bőven magyarázza, hogy mivel a körülmények általános birodalmi gyűlés egybehívását nem engedik, jónak látja a török elleni segélyt ily particularis tárgyalások alapján

---

coronae angelicae« s erre hivatkozik azzal szemben, hogy Moldva egy részét, a vitás birtokot a lengyel király be akarja kebelezni; azt — úgymond — melyet a magyar királyoktól nyertek »*divi* (!) avi ac nostri praedecessores domini vajvodae Moldavienses.« A lengyel királynak pedig, midőn az a hosszas békekísérleteket megúnva fegyverhez akart nyúlni, ezt felelte: Istud regnum est supremi ac invictissimi imperatoris Turcarum, domini nostri clementissimi ac nobis concessit possidendum. Vívat sua caes. Maiestas! (Polonica. 1537. jul. 24.) Mását valószínűleg ezért küldte be a király Ferdinándnak.

[1]) Az instructió kelt 1537. jan. 28-kán (Bécsi titk. levéltár. Reichsacten). Sajnálni való miszerint a bécsi levéltárban mind a »Reichssachen« mind a »Reichstagsacten« osztályok, úgyszintén a Brandenburgicák, Bavaricák s Saxonicák ez időből oly igen kevés darabbal vannak képviselve, hogy Ferdinánd Magyarországot illető fáradozásairól s János király németországi összeköttetéseiről alig lehet belőlök valamit kiböngészni.

Digitized by Google

sürgetni. Ha a kivánt segélyt az egyes rendek megadnák, oly eredményt tudna fölmutatni, a melynek folytán a magyarországiak, kik részben az ő, részben János vajda pártján állva ketté szakadtak, egy fő alá hozathatnának össze — s hogy ez mily nagy hasznára lenne a keresztyénységnek, ahoz nem szükséges a magyarázat. [1]) Az utasítás a segélyhadakat hat hóra kéri, úgy hogy marczius elsejére Bécsben lehessenek (és pedig a kivánt segélyhez a strassburgi püspök száz labanczot, a badeni őrgróf ötvenet, Strassburg városa 500-at, egyéb rendek ugyanily arányban többet kevesebbet lennének kiállítandók) s az esetre, ha az egybehívandó birodalmi gyűlés expedítiót rendelend el, ez a segély az illetőknek computálva leszen. — Egy kis rémhírrel is akart Ferdinánd a megkeresettek kedélyére hatni, mert azt adja tudtul nekik, hogy Zápolya Kassát nem a maga részére foglalta el »sonnder allem anzaigen nach dem Turckhen zu gueten erobert.«

Ugyancsak a török elleni segélyt kérni ment Nogarolli Ferdinánd a pápához Ferdinánd megbizásából s az ő és Sanchez számára adott utasítás [2]) azt hagyja meg, miszerint ha másnemű segélyre nem volna kilátásuk, legalább pénzt kérjenek hadak különösen hajók tartására ő szentségétől s nehogy a pápa gyanúból, hogy Ferdinánd a pénzt nem a török ellen forditandja, a segélyt megtagadja: ám bizza meg ő szentsége Ferdinándnál levő nuntiusát s adja ki ez és kezelje ez a küldendő pénzt. — Ez különben csak kisérlet volt. Sok bizalma s reménye nem lehetett Ferdinándnak, hiszen a török hajók a pápai birtokot erősen fenyegették s midőn alig két hónappal azelőtt Klissa segélyére kért pénzt a pápától Sanchez által, Sanchez őt arról tudósítá, hogy a pápa segedelmére annak megmérhetlen fösvénysége miatt keveset lehet épiteni; legföllebb ha talán valamivel többet ád, mint a mennyit VII. Kelemen adott, t. i. 1600 aranyat. [3])

---

[1]) . . . . souil fruchtperlicher und statlicher geschehen mocht, wo die stend in Hungern wie sy yeczo getailt einstails vnnser und eintails Janusch weyda parthey sein, zusammen vnnder ain hawbt bracht wurden.

[2]) 1537. jan. 6. (Romana).

[3]) De pontifice vero propter eius inaestimabilem avaritiam non

Digitized by Google

Mig a külföldön ekként működött Ferdinánd, hogy tervbe vett nagyobb mérvű actióját megindítsa, nem feledkezett meg ítthenn az országban sem gyengíteni János pártját s növelni a magáét. A kétségesek s habozók nagy száma volt ítthon található, s nem csoda ha bizonyos elsötétülés fogja el annak lelkét, a ki az egykorú aktàk közt lapoz s látja, hogy kivétel nélkül birtokkérés, adományozás, ígéret, tehát anyagi érdekek azok a rúgók, melyek a kicsiny vagy nagy szerepet játszók politikai meggyőződését átalán szabályozzák, s hogy a legszebb, legjobb hangzású történeti nevek viselői annak a részére állnak a két ellenkirály közül, a melyik többet tud igérni, többet tud adni. Ez a métely a kor nyavalyája volt, s hogy annyira a mennyire kiengesztelődjék az ember, igazat kell adnunk a történetírónak, a ki azt mondja, hogy azok, kiknek birtokuk és létök forgott koczkán s kik közt az észnek oly nagy összege volt, nem előrelátás nélkül és nem könnyelműen jártak el. Az az önzés, az a magánérdek, mely a kor egyeseiben rút kinövéseket is mutat, nagy részben elválhatlan volt a közérdektől . . . . Birtokuk, mely körül önzésök nyilatkozik, a haza földjének egy része volt s a török ellen megvédni az országot legbiztosabb út volt arra, hogy magokat és birtokaikat megvédjék.« [1]) Felső-magyarországban két előkelő főúr volt (a kisebb jelentőségűektől eltekintve) a kiket megnyerni Ferdinándnak nagyon érdekében állott: Bebek Ferencz s különösen a hatalmas, nagy birtokú Perényi Péter. Ez időben mindkettő semleges állást foglalt el s ha birtokaik érdeke, talán szivök vonzalma jobban hajlították is őket János felé: Ferdinánddal sem mulasztották el gondos összeköttetést tartani. Ferdinánd nem is volt fukar az igéretben; Bebek Ferenczet s az ezt megtéríteni igyekvő Serédy Gáspárt például Eger elfoglalásával bizta meg, s megigérte nekik, hogy azon esetre ha beveszik, a püspökséget csak olyan arra alkalmas egyénnek adja, a kit ők

---

est faciendum magnum fundamentum et ad summum vix obtinebimus quicquam ultra illud quod Clemens dedit olim . . . . summam scilicet mille et sexcentorum ducatorum, licet certo sciamus cum habere in paratis pecuniis ultra quatuor centum milia ducatorum. . . . . 1536. novemb. 3. (Romana).

[1]) Salamon F. Magyarország a török hódítás korában. 77. lap.

Digitized by Google

megneveznek s a ki aztán tartozik majd számukra 5—6 év alatt 30,000 frtot lefizetni. Hogy ez simonia: arra gondolni eszébe sem jutott Ferdinándnak. Perényire már a mult évi septemberben figyelmezteté Thurzó Elek [1]) Ferdinándot, hogy ha Diósgyőrt Perényi megnyerné, örömest Ferdinánd pártjára állana. Járt is Perényi embere Bécsben ez ügyben, s a föltételek, melyek alatt a főúr a római király hüségére térni késznek nyilatkozott, el is fogadtattak. Diósgyőrt is örömest oda adta volna Ferdinánd, de a birtok húgáé, Mária özv. magyar királynéé volt, s először ezt kelle kérő soraival fölkeresnie. Minden egyezkedés köztem és Perényi közt ettől függ, asszonyom — írja neki Ferdinánd [2]) — s ezért szükséges önt e tárgyban fölkérnem. Azt jól tudja ön, Perényi mennyire előmozdíthatná ügyemet Magyarországon, s ha őt pártomon tudnám: meg volnék nyugtatva Kassa s a körülte fekvő vidék és városok iránt is. Ezért igen bizalmasan kérem önt asszonyom, legyen tekintettel arra, hogy az ügy reám nézve oly nagy fontosságú, egyezzék bele, engedje át azt a kastélyt. [3]) Az a gyanú, mely Kassa elveszte körül Perényit érte, sokat változtatott ugyan a jó viszonyon, mely közte s a király közt fűződni készült, de megnyerését annál szükségesebbé tette. Már a következő hóban [4]) tanúskodik erről Ferdinándnak egy szabályszerűleg kiállított, aláirt, de nem expediált okmánya, melyben a nagyváradi, Macedoniai László halála által megürült püspökséget (Martinuzzi nem jött számitásba) Perényi Péter érdemeire való tekintettel fiának Gábornak, mint arra alkalmas

[1]) 1536. sept. 30. (Hung.)

[2]) 1536. decz. 8. (Belga állam.) Eredeti. Még ekkor Kassa elvesztéről nem tudott Ferdinánd.

[3]) Külön lapon utóiratban Ferdinánd még ezt írá sajátkezűleg: M adame ma bonne seur, je vous suplie tres affectuess et cordiallemant vouloir accorder a Pietre Pereny vostre chateau de Diósger celon que [je] vous escrips, car oultre tous les causes alegres (?) et que saues ce que ledict personnaige me seroit, espere sera duisable pour le recouuremant de Transilvanie et aultres aferes fort duisables tant pour le recouvrement de susdicts, comme aussy que espere plus oultre par luy et son moien pouvoeir recourer et pouuveir venir a quelque bonne fin de cestuy affere de Hungrie. . . . . stb.

[4]) 1537. jan. 17. (Hung.)

Digitized by Google

személynek adományozza, s igéri, ha Gábor még atyja életében elhalna, a püspökséget csak olyannak fogja adni, a kit az apa ajánl. Ugyancsak szabályszerüen kiállított de nem expediált iratban [1]) a cancellári méltóságot ruházza Perényire, majd hozzá intézett hízelgő levélben [2]) igéri, hogy az erdélyi vajdaságra az ő tanácsa nélkül senkit nem fog kinevezni; fölhatalmazza továbbá azokkal egyezkedni, a kik netán János pártjáról áttérni akarnának; sőt nagyobb hatás kedveért tudtára adja, miszerint János ellen ő s a császár közösen generalis expeditiót fognak rendezni, a miről ugyan Perényi jogosan kételkedett.

A közbenjárók e hatalmas főúr megnyerésére Turzó, Lasky s némileg Serédy voltak. Lasky őt testvérének nevezi, s folytonos összeköttetésben van vele; Turzó minden módon igyekszik őt Ferdinánd részére birni, s midőn a reménység erre a viszonyok változtával múlni kezd, keserű szemrehányást tesz urának, hogy két év óta nem tudja magához csatolni a hatalmas mágnást, pedig ha most ez ő fölsége pártján volna, könnyű lenne a fölső részek állapotán segíteni. [3])

Ferdinándnak mindez intézkedései, alkudozásai tervezett actiójának voltak mozaikszerű részei. Ezekből látszik, hogy fáradhatlan tevékenységet fejtett ki czélja elérésében, s ha nem sikerültek azok, a miket czélozott, bizonynyal nem egészen ő az oka. Hogy egyrészt képzelhessük, mily nehéz volt ama nyugtalan időkben eredményhez jútni, másrészt lássuk, hogy az ország helyzete, a belállapotok a békés megegyezést minden háborús készület mellett mennyire kivánták, pár vonással a Ferdinándnak hódolt országrész belzavaráról szükséges megemlékezni.

Az ország északnyugati részében a Podmaniczkyak, különösen P. János garázdálkodott; a latrok és csavargók valamenynyi szomszéd országból körüle gyültek össze, s mint a csehek

[1]) 1537. jan. 17. (Hung.)

[2]) 1537. jan. 17. (Hung.) . . . non esse in toto isto regno nostro Hungariae tale aliquod officium, quod ob tuam oppressionem et cumulatissima merita tibi conferre nollemus . . . mondja a többek közt.

[3]) Levelek a Hungaricák közt.

Digitized by Google

mondák: »testvéri háborút« hirdetének.[1]) Maga Podmaniczky még nem állott nyiltan Zápolya pártjára, de Turzó erősen állítá Ferdinánd előtt, hogy Jánostól kapja a pénzt, s nem a maga fejétől csinál oly sok zenebonát, hanem gonoszságainak hatalmas pártolói vannak; alig egy hónapra rá már azt tudatja a helytartó, hogy Frater György levelét látta, melyben Podmaniczkynak segélyt igér. Ily állapotok közt a tudósításban, levélirásban a bámulatig fáradhatlan Turzó egyremásra inti kérő leveleivel koronás urát a vigyázásra nehogy a zavarokban — mert Zápolya »vel potius heremita ille« (Frater György) »praktikán« töri fejét s Nagyszombat elfoglalására vágyik — országát elveszítse; mert ha Nagyszombat is elesik, akkor a többi városnak is vége. Soha nagyobb veszélyben nem volt fölséged ügye — írja Turzó[2]) — s vagy béke, vagy háború által, de a helyzetnek végét kell vetni. — Ha a nyugati felső részeken a már nyiltan Zápolyához állott Podmaniczky csapong, a keleti részen a hű Serédy követ el iszonyú zavargásokat. E ritka energiájú férfiú, e makacs, vad, de ügyes harczos és kitartó ember Ferdinánd kegyét és bizalmát nem veszté el nagymérvű dulásai által sem, melyekkel főként Báthory András birtokait pusztítá. Égetett, rabolt, csapatai előtt nem volt tekintet a nők becsületére — s Ferdinánd kénytelen vele szemben egy intő levéllel megelégedni.[3]) — Nyáry Ferencz a később oly hiressé vált huszárvezető semmivel sem különb; ő a vele viszályban volt Balassa Menyhért javait pusztítja; hiába igyekszik a király őt megfékezni. E nagymérvü zavarok voltak okai az 1537. január 25-kére összehívott pozsonyi országgyűlés csekély látogatottságának. Oly kevesen jöttek erre össze, hogy Turzó nem tartá az egybegyülteket országos ügyek elhatározására illetékeseknek.[4])

---

[1]) Turzó tudósítása 1536. oct. »bellum sociale vel ut ipsi Bohemi dicunt fraternale.«

[2]) Turzó jan. 20. 1537. (Hung.)

[3]) 1536. nov. 8.

[4]) Fraknói Magy. Orsz. Emlékek II. 5. — Turzó levele 1537. jan. 29. Pauciores hic sumus quam eramus vel consiliarii vel ex ordine dominorum Viennae apud M^tem^ V. (azt érti midőn január 14-kén az urak Bécsben összegyűltek.) Ditio M^tis^ V. est undiquaque oppressa per

Digitized by Google

A déli vidéken Pekry Lajos dult, kegyetlenkedett; haragját az idézte föl, hogy Katzianert, mint főkapitányt ő fölébe helyezte a király. — Peregi Albert a pécsi prépost s Székely Lukács királyi titkár több ízben jártak nála s kemény föltételek alatt tudták megigértetni vele, hogy üzelmeit a Báthoryak, Turzó Elek, a zágrábi püspök s egyebek jószágai ellen nem folytatja. Ferdinánd a báni méltóság igéretével csillapítá őt, ezen kívül 600 később 1000 lovas tartására való zsoldot, Szomszédvárát, Stubiczát, sőt Komáromot kérte a kevély főúr s ha föltételei mind nem fogadtattak is, méregdrágán lőn megvásárolva engedékenysége. [1]) — Magáról a zágrábi püspökről, a kit pedig Ferdinánd Pekry ellenében védelmébe fogadott, nem a leghizelgőbb hirek keringtek. Malvezzi Benedek titokban följeletné, hogy akként nyilatkozott volna nyilvánosan a török szultán egy bejárója előtt: szolgáltam Zápolyának, vesztettem ennyi s ennyi aranyat; szolgáltam Ferdinándnak a ki egy várat igért, de 14 ezer aranyat kelle ráfizetnem; megpróbálok egy harmadik úrnak (a szultánnak) szolgálni; talán ez nagyobb szerencsével járand[2]) — Még lejebb a dalmát partokon az öreg Krusich, ki Klissa ostrománál halálával engesztelte ki bűneit, pusztított; de legalább az ő rablási vágyának tárgyait a velenczei kalmárok értékes teherrel megrakott hajói képezték. [3])

Mindezeknél több és nagyobb bajt okozott a hatalmas, féktelen kiskirály, Török Bálint magatartása. Ő a szó szoros értelmében független úr volt a Duna mentén Budától a Dráváig. Legtöbbet szenvedett tőle a veszprémi püspök s aztán a vitéz huszárvezér: Bakics Pál. Különösen ez utóbbit s ennek javait tűzte ki rablása czéljául e magyar Götz von Berlichingen; hirnökei nyilván hirdették városon és falun, hogy mindazok javait, nejeit, gyermekeit, a kik Bakicsnak szolgálnak, kiírtja. Ily módon szorítá vissza Szombathelyre s Győrbe Bakicsot s midőn

---

adversarios et non licuit illis vel venire aut nuncios mittere: nos pauci nescio quomodo regni faciem repraesentari debeamus.

[1]) Peregi s Székely jelentései 1537. január s Február (Hung.)

[2]) Malvetius Benedek 1537. jan. 24. (Hung.)

[3]) Ferdinánd Krusichcsal tudatja a velenczei orator panaszait 1537. márcz. 17. (Hung.)

Digitized by Google

még itt sem hagyott neki s az övéinek nyugtot; az elkeseredett huszár megírta Ferdinándnak, hogy készebb a halált választani, mint ilyen életet élni s azért kihítta Törököt 15 nap multával élethalál párbajra — s ha ez elfogadja a kihivást, megviv vele; az esetre pedig ha el nem fogadná, mivel tartani lehet tőle, hogy nagy sereggel jövend: Ferdinándtól segélyt kér. [1]) Ferdinánd a párviadalhoz beleegyezését adta; hisszük — úgymond — hogy az isten az igazság ügyének ád diadalt. — Török Bálint azon föltét alatt fogadá el a párbajt a győri mezőn, ha János király a kihez időközben átpártolt, megengedi — s tagadó válasz esetére erős szidalmak közt, melyekben pribék és miserrimus omnium miserorum voltak, (mint Bakics panaszkodik) a leggyöngédebb kifejezések, 4—4 tagú bíróságot ajánlott ellenfelének. [2]) Magok az alsó-austriai rendek is közbeléptek Turzónál s a magyar tanácsosoknál a szorongatott Bakics érdekében; sürgette is Turzó soha ki nem száradt pennájával urát a segélyért; de Ferdinánd bármennyire kedvelte Bakicsot, valóban a legjobb akarattal sem tehetett mellette semmit, sőt maga is kénytelen volt tűrni Török Bálint gúnyjait, ki leveleiben, melyeket Ferdinándhoz tudta hogy beküldenek, olyanokat irogatott: bizony-bizony meg tudná mutatni ha akarná, mily jó futók a német nyúlak. [3]) — Ha e tán hosszas példákhoz hozzá vesszük, hogy Bakics Pál viszont a bakonybéli apátságot dúlta, sőt az öreg apátot fogságban tartá; továbbá hogy a tavasz folytán Turzó és Várday csekély dolog miatt összeczördülvén sok bajt okoztak az amúgy is gonddal halmozott Ferdinándnak: csak egy kis képzelő tehetség kell s magunk előtt látjuk azt a fölfordult világot, mely ez időben a Ferdinándnak hódolt részeken minden hathatós intézkedésnek útját állta s nagy mérvben alkalmas volt az ellenfél csábitgatására kedvező talajúl szolgálni.

---

[1]) Bakics levele 1537. jan. 25. (Hung.)

[2]) A váltott levelek, különösen Bakics tudósításai igen érdekes, de szomorú képet tüntetnek föl az alig vázolható belzavarok e korából.

[3]) . . . . posse nos si vellemus lepores Germaniae fugaces demonstrare. . . . T. B. levele ismeretlenhez 1537. márcz. 16. (Hung.)

Digitized by Google

— Török Bálint már végleg Zápolyához hajlott; Nyáryt, Bebeket s Perényit egyaránt tüzelte János a Ferdinándtól való elpártolásra; Laskynak nejét keresték föl János emberei s Debreczen igérésével akartak neje által hatni a már egyszer János szolgálatában állott úrra; ugyan-e módot kisérték meg Zápolyáék Pekrynél is; őt szintén neje által igyekeztek János pártjára csábítani. Igazat kell adnunk Turzónak, midőn fölkiáltott: csudálatos furiák dühöngenek a mieink lelkében; keveset kivéve, a többi mind eladó, csak János tudjon jószágot és pénzt találni számokra. E szomorú állapotoknak így vagy úgy, de valahára végét kell vetni! [1])

Ama jelentések közt, melyek Ferdinánddal e leverő híreket tudatják, található e napokból egy elmosódott irás: Jurisich Miklósé. Ez az egy az egyedüli vigasztaló — s ez sem igaz. Török Bálint népe közt az a hir terjedt el, hogy a kassaiak János csapatait legyilkolták s köztök a kincstartót Frater Györgyöt, »seinen schatzmaister den minich.« »Gott geb das war wäre« teszi utána áhitatosan; látszik, hogy maga sem hitte. [2])

IV.

Ily kedvezőtlen körülmények és zavaros viszonyok között nem csoda, ha a jobb érzésü hazafiak egyedüli reményöket a régóta várt, de még eddig teljesedésbe nem ment békébe helyezték.

A legelső lépés a béke gondolatára az ellenfél részéről történt. A lundi érsek által annyit rágalmazott, haszonlesőnek bélyegzett Frangepán Ferencz, a kalocsai érsek volt az, a ki Ferdinándot kérő soraival fölkereste. Azt tudjuk, hogy a fegyverszünet megkötése után november 8-kán állítá ki Frangepán reversalisát, melyet Ferdinánd kivánt tőle, mielőtt menlevelet adott volna neki a császárhoz. Frangepán tehát elindult Olasz-

[1]) Turzó levele Ferdinándhoz 1537. jan. 23. (Hung.)
[2]) 1537. jan. 27. (Hung.)

Digitized by Google

honba, de a császárt a kit keresett nem találta már ott, miután az november közepén Genuából hajóra szállott [1]) — s így minden bizonynyal eredmény nélkül jött vissza urához. Alig érkezett meg, alig pihente ki az út fáradalmait Egerben, békülékeny lelke sugallatát követve egy szép levelet intézett Ferdinándhoz. Akármit tartsunk Frangepánról, higyjük vagy ne higyjük azt a mivel vádolva volt, hogy t. i. nem a béke ügye, hanem a bibornoki kalap feküdt szívén s hogy egri birtokait féltette: lehetetlen e levelet bizonyos megindulás s a rokonszenv érzete nélkül tenni le. A tiszta, gondos, szép irás (az érsek sajátkezü irása) az ügyes compositió a tanult, iskolázott s müvelt férfira vall; az a meleg, őszinte hang, mely stylusán elömlik, az a nem erőszakosan csinált, hanem becsületes érzelem szülte pathos, mely kikitör belőle: a hazája szenvedéseit átérző honfiról tanúskodik. S midőn kemény igazságokat mond Ferdinánd szemébe, melyhez az a maga környezetében nem szokhatott, bizonynyal nem a bibornoki kalap ügyét mozdítá elő. Bocsánatot kér, ha kéretlenül tanácsot mer adni ő felségének; de azt hiszi, erre az jogosítja föl, hogy oly családból származik, mely az országnak tehetsége szerint mindig javára igyekezett, melynek tagjai ő fölségének sokat szolgáltak. [2]) Eleget hadakozott — úgymond — eddig is a két király, most újra háborúra készül Ferdinánd; az istenre kéri hagyjon föl e szándékával, mikor czéljait elérni más becsületes út is van előtte. Mennyivel szebb lenne, ha mindketten egyesülve, a töröktől az országot megszabadítanátok, mintsem ekként egymás ellen törtök. Váratlanúl emelt uram az isten erre a méltóságra tégedet; váratlanúl, mondom, mert a boldog emlékü Lajos király még sokáig élhetett volna; de ha fölemelt, azért tette, hogy megvédd ez országot; megvéded pedig, ha egyességgel, békével jársz; elveszted, ha fegyverhez fogsz nyúlni. Mert tudd meg s jegyezd meg jól, hogy a magyarok nagyobb

[1]) 1536. nov. 18. decz. 26-káig volt tengeren a császár, decz. 26. Barcellonában kötvén ki. — Aufenthaltsorte K. Karls V. von Chr. Fr. Stälin (Forschungen zur deutschen Geschichte V. kötet.)

[2]) . . . me ex illa familia procreatum credam quae et regnum Hungariae in adversa fortuna pro posse iuvit et sublevavit et progenitoribus clarissimis M^ti^ V. plura servivit . . . . 1537. jan. 24. (Hung.)

Digitized by Google

része inkább a legvégső veszedelemnek teszi ki magát, mintsem a német igát kelletlenül fölvegye. Gondold meg ezt fölség s mellé azt, hogy jobb nehány év elteltével birnod Magyarországot, mint soha. Itt a török a jó szomszéd a névleg jó barát, a ki kettőtök versenygéséből hasznot húz; a mit mindketten megsirattok, ha el nem hárítjátok — s ha késő van is már, a régi példabeszéd szerint: jobb későn, mint soha. Most még csak azt nézed fölség, hogy minket magyarokat miként emészt s füz rablánczra a török s nem akadályozod meg; de utánunk vagy még tán előttünk a tieidre kerül a sor s akkor, ha akarsz sem tudsz majd ellenállani. [1]) Hagyj föl szigorú jogaidból valamit a közjóért s gondold meg: saepe summum ius summa iniuria. Végül ismét bocsánatot kér kifakadásaiért, de a mit mondott, a hazaszeretet mondatta vele.

Brodarics István a váczi püspök, a ki a békének ép oly barátja volt, mint tiszttársa Frangepán, ez időtájt tért haza Olaszhonból [2]) a hol betegsége miatt még a múlt nyáron visszamaradt s miután Sanchez, Ferdinánd római residensének már említett leveléből tudjuk, hogy a fürdők használatával fölhagyva a császárnál is járt, minden bizonynyal föltehetjük azt is, hogy a béke ügyét tőle telhetőleg előmozdítá mind ott, mind a bécsi udvar s ismerősei körében. [3])

Magok a Ferdinándpárti urak is sürgették a békét. Turzó Elek János készületeiről írván, megjegyzi, hogy a legtöbb vidék a kétségbeeséshez közel áll, s hogy könnyen meglehet a Ferdinándhoz hajló megyéket számlálni. Semmi módon sem tanácsolhatom, hogy fölséged háborút hozzon a nyomorult országra; csak úgy, ha a háborúra való készülődésből becsületes béke következik ...

---

[1]) »Forte conspiciet post nos vel forte ante nos suos Australes abduci nec poterit obstrare M^tas^ V.« U. o.

[2]) Ferdinánd salvus conductusa a Bécsen keresztül hazatérő Brodarics részére. 1537. febr. 4.

[3]) A lundi számára adott instructióban (1537. máj. 28.) azt mondja Ferdinánd . . . . cum nobis dictus orator caesareus narrasset quemadmodum vaivoda per episcopum Vacziensem apud se instetisset, uti adhuc inter nos et ipsum vaivodam de concordiae mediis tractare vellet . . . . *stb.* Ez azon időre vonatkozik, melyben Brodarics olaszországi útjából Bécsen keresztül visszatért.

Digitized by Google

mert meg vagyok győződve, hogy hazánk tönkre megy, ha a várt békéből semmi nem lesz. [1]) Turzó attól is félt, hogy mivel János folytonosan beteges, ha elhal s a háború folyamatban van, Török Bálint fog utódjává lenni, mert már igyekszik biztosítni magának a sucessiót, van is rá reménye s a milyen zavarok uralkodnak Magyarországon, nem lehetetlen, hogy ez az »ostoba eset« bekövetkezik. [2]) Turzó az ostrommal meg nem szűnt, majd egy majd más okot hoz föl a béke mellett, a miből concludálja, hogy még keményebb föltételek alatt is elfogadandó a béke s hivatkozik a magyarok, osztrákok, csehek sőt a németországi németek véleményére s az esetre, ha ő fölsége nem akar engedni, azt tanácsolja neki: ám folytasson háborút, de igazi energiával s gondolja meg jól, hogy nem csak Jánossal, de a naponként elszakadókkal s a törökkel is számolnia kell. [3])

A béke másik fősürgetője Várday a primás volt. Ő a mellett, hogy a háborút kerülni óhajtá s azt tanácslá Ferdinándnak, a szomszédban székelő Brodaricscsal is összeköttésbe lépett. Brodarics fölkereste őt Esztergomban, kérte hogy tehetsége szerint Ferdinándot békére birni igyekezzék s mint esztergomi érsek és Magyarország primása, tekintélye egész súlyával lépjen föl, birja rá a többi tanácsosokat is hasonló lépésre. A váczi püspök urának János királynak sőt a császárnak leveleit mutatta a primás előtt, melyekből kitűnt, hogy a császár legfőbb óhaja a keresztyénségre nézve oly közhasznú békét végre valahára megkötni. [4]) Az esztergomi eme lépéseit, talán mivel a kelletinél túl ment, sőt Frater Györgygyel is titkos correspondentiába ereszkedett [5]), roszalta ugyan Ferdinánd, de mind neki, mind Turzónak azt válaszolá ostromló leveleikre, hogy a tisztességes békétől nem-

---

[1]) Turzó 1537. marcz. 10. (Hung.)

[2]) . . . Ego nunc omitto illa generalia quae iam toties dicta sunt de successoribus Joannis etc. quod videtur ambire Valentinus imo maxime sperare . . . possent fortassis tales ineptae stultitiae evenire prout nunc sunt tot confusiones in Hungaria . . . 1537. marcz. 17. (Hung.)

[3]) Turzó levelei márcz.—május 1537. (Hung.)

[4]) Mindezt egy sokkal későbbi — 1537. jul. 8-kán kelt levelében sorolja föl az esztergomi érsek.

[5]) A lundi tudósítása 1537. jun. 13.

Digitized by Google

csak nem idegen, de készületeinek épen az a czélja: azt a lehető legbiztosabb s a lehető legkedvezőbb condítiók alatt elérni. A következő eseményeket tekintve azonban azaz egy mindenesetre meglepő, a mit Ferdinánd egy marczius 10-kén kelt levelében mond Turzónak: hogy t. i. a békét bármennyire akarja is, azon föltételeket, melyek alatt eddig kinálta, többé nem tartja kielégítőknek, mert nem szeretné ha eddigi költségei meg nem térülnének. [1]) Ez a túlhajtott követelő hang Ferdinánd határozott akaratának nem volt tolmácsa. Sem a körülmények, sem levelei bátyjának, a kinek tanácsa irányadó volt rá nézve, nem jogosíták fel erre őt.

Ha bent az országban nem mondhatjuk kedvezőnek helyzetét: kívül az országon sem járult semmi ez állapot javításához. Mily lassan folytak a moldvai vajdának, ki jobb keze lehetett volna, a lengyel királylyal való tárgyalásai, arról már volt szó. Küldöttei a pápánál, mint előre gondolni lehetett, siker nélkül jártak. Hogy segíthessen ő Ferdinándnak — volt a válasz [2]) — midőn őt magát sokkal nagyobb s közelebbi veszély fenyegeti? Majd ha a veszedelemtől ő és a császár megszabadulnak, akkor a legnagyobb igyekezettel fog Ferdinándon segíteni, a mint legközelebb is a magyarországi clerus adóztatásába kész örömest beleegyezett. [3])

A németországi hírek pedig határozottan leverőleg hatottak Ferdinándra s ha volt bármi reménysége az innen nyerendő segély felől, ezt az 1537. február-marcziusi schmalkaldeni összejövetel, a schmalkaldeni szövetségesek gyűlése végkép lelohasztá. Held Mátyás alcancellár a vallási s birodalmi ügyek mellett a török elleni segélyt is tárgyaltatá az egybegyült rendekkel,

---

[1]) Jam enim nullo pacto faciendum nobis erit uti pacem suscipiamus cum iis conditionibus quas prius obtuleramus, qui certo neque sumptus istius bellicae praeparationis, neque alia multa frustra erogata esse aut perire volumus.

[2]) A pápai breve: datum Romae apud S. Petrum sub annulo piscatoris die X Martii 1537. (Romana).

[3]) . . . . sicut nuper in contributione subsidii p r clerum ipsius tui regni sibi facta vel facienda libentissime nostram auctoritatem interposuimus. — L. Fraknói Magy. Orszgy. Eml. II. 7.

Digitized by Google

mint ezt instructiója meghagyta, de az eredmény semmi tekintetben sem lőn kielégítő. Az abschied-nak, melyet a legtöbb német fejedelem s nagyszámú tekintélyes város aláirt, negyedik czikke: »betreffende die hulff gegen den Turck und Hungarn« határozottan ellenséges állást foglal el Ferdinánd irányában.[1]) Némelyeket közülök — úgymond — a császár nevében az alcancellár arra kért, hogy adjanak a török ellen segélyt; maga a római király többeket ugyan e tárgyban levéllel s követséggel keresett föl. Elhatározták, hogy egyező feleletet adnak s e szerint: használjanak a városok sima és udvarias szavakat, de feleletök lényege ugyanaz maradjon[2]), az ellenvetés t. i., mért nem tartatik birodalmi gyülés? A többi rendek ha eddig valamit igértek, eztán ne igérjenek s ne adjanak: »mert a török veszély (mondák) a mint kitudhattuk s az elénk adott kétértelmű propositióból kivehettük, nem fenyegető s a segély Magyarország ellen, a király örökös tartományai s nem a birodalom érdekében kéretik s használtatnék föl«;[3]) csak annyit tettek, hogy a szász választót s a hesseni tartományi grófot fölhatalmazták valamint egyéb ügyek, úgy a török elleni segély dolgában is tárgyalásokba bocsátkozni.[4])

---

[1]) Egy eredeti példánya a bécsi áll. levéltárban. Kelt, 1537. marcz. 6-kán. — Megjegyzem, hogy a Ranke által használt nyomtatványban (Ranke IV. 69.) a 4-dik czikkely másról szól.

[2]) ... vnd mögen die stedte darin sich gelimpflichtes Wort gebrauchen doch das die substanz der antwort wie die hie ist begriffen vnuerändert bleibe.

[3]) . . . dieweil der Turck, wie vns angelangt vnd aus dem zweihelligen vnd vngleichen antragen, so bei etlichen stenden ist geschehen, wol abzunehmen ist, nit vorhanden sein sol, vnd die hulff wider Hungarn, des königs erblanden, nit dem reich zu guten gesucht wirdet vnd gebraucht will werden.

[4]) A schmalkaldi gyülés e végzésére vonatkozik Károly császárnak máj. 31-kén Valladolidban kelt levele, melyben öcscsét a békére inti: Touchant l'armee contre le vayvoda, je ne vous en scauroye escripre daduentaige n'y autre chose de ce qu' ay fait desia et retourne a persister qu'il empourte pluz que oncques ne feist de, s'il est possible, de venire a appoinctement auec luÿ selon que contienent mes dernieres precedentes et tant plus, actendu ce qu'est passe a Schmalkalden et ou cas que le Turc ne viengne ou envoye armee ou couste dudict

Digitized by Google

Ez a felelet még sima volt, még a záradék arra bátoríthatta volna Ferdinándot, hogy a békülékeny szász választóval talán megalkudhat, Held jelentése azonban őt e reménységtől is megfosztá. »Nem találtam közöttük (a rendek között) fölséges uram — irja Held Ferdinándhoz [1]) — egyet sem, a ki a török támadása miatt aggódnék, bármily nagy szorgalommal jártam el a czikkely proponálása körül s bármint igyekeztem rajta, hogy mint evangyéliumi emberek szivét megvegye. Világosan megérti fölséged, kiket tartanak ők törököknek s mi szándékjok e tárgyban. Az ügyet fölséged nagy sérelmére oda magyarázzák, mintha fölséged maga bizgatta volna föl a törököt, hogy aztán az ellene adandó segély szine alatt János vajdát üzhesse el — s mindezt több oly visszás és gyanús beszédek kiséretében mondák, hogy tollra nem bizhatom.[2])

A schmalkaldi összejövetelt csakhamar a zeitzi részgyülés (vagy kerületi gyülés) követte. Itt az egybegyült rendek közöt, ha nem is mint a tárgyalásokhoz tartozó, Ferdinánd és János közti béke ügye is szóba jött. A brandenburgi választó, II. Joachim, ki a lengyel király leányát Hedwiget bírta nőül s mint ilyen, Jánossal is rokonságba lépett, ha egyébért nem, már csak

---

Hongrie, toutesfois tous jours en tous aduenemens nous semble il que deuez entendre audict appointement . . . (Belga áll.)

[1]) 1537. marcz. 5. (Regentenactem fasc. V. Károly). Egykorú fordítás; mely ha jól tudom eredetiben s fordításban egyaránt ismeretlen. Lanz sehol nem közli. Bucholtz közöl (Urkundenbuch 364. lapon) Heldtől egy ugyanazon datumú igen rövid levelet, mely valószinüleg e hosszú jelentésnek volt kisérője. E jelentés igen fontos és becses darab, miután a tények mellett Held gondolkodásmódját s a rendek vélemenyét bő világításban mutatja be.

[2]) Point vne seule personne d'entre eulx n'ay je veu estre triste a ceste journee pour rayson de l'entreprise du Turc, combien que a grande diligence j'ay propose ledict article et tellement que par rayson il leur debuoit toucher au coeur comme a gens euangeliques. Mais par le demenez deceste besongne V. M^te^ cognoistra clerement lesquels ilz tiennent pour Turcz et quelle est leur intention en ce cas. Ilz interpretent l'affaire du Turc au prejudice de V. M^te^ ad ce, comme si V. M^te^ aye excité le Turc et soulz couleur de l'ayde contre le Turc V. M^te^ veuille dechasser le weida, auec plusieurs aultres estranges et suspectes parolles, qui ne sont toutes a commetre à la plume.

Digitized by Google

azért is óhajtá a békét, hogy ha a beteges János meghalna, örökségét, a mi nejének Hedvignek jut, akadály nélkül vehesse át Ferdinánd kezéből.[1]) A mainzi választó, később György a szász herczeg s mellettök (természetesen nem a zeitzi gyűlésen) a lengyel király is működött a két rivalis kiegyeztetésén.[2]) Az összeköttetés a nevezettek s Zápolya közt igen elénk volt. Laski írja a lundi érseknek, hogy már a lengyel király a maga s veje a brandenburgi választó nevében követeket küldött Ferdinándhoz a békét előmozdítani; a brandenburgi különben János pártját fogja, megigérte neki, hogy ügyét Németországon képviseli; követei gyakran járnak Váradra, sőt János pénzt küldött volna a brandenburginak hadak fogadására, de ő miatta (Lasky miatt) nem merte emberét Lengyelországon keresztül utaztatni mindaddig mig a lengyel királytól menlevelet nem kapott.[3]) Laskynak Ferdinándhoz intézett leveléből pedig kitűnik, hogy a Zeitzban összejött fejedelmek csakugyan megbeszélték a dolgot s onnan írtak a béke ügyében a lengyel királynak is.[4]) Bizonyára e megbeszélésnek volt következménye, hogy 1537. május elsején Joachim Funck Fábián berlini prépostot és Schulenburg Ditriket követekül küldé Zápolyához s a számokra adott utasí-

---

[1]) Erre czéloz egy következő felíratú jegyzetben: »Herr J. Molczan zaigt kün. M[t] in zwai schraiben des rechten doctors zu Wartenberg an des heiligen newen jarstag nachuvolgend mainung zum tail aus bevelch des jetzigen Marggraven und Churfürsten zu Brandenburg an« — ez a hely: Brandenburg hat sich gegen ime Moltzan vernemen lassen, der weyda wolle soferr er one leibserben absterbe, sein erbgut und patrimonium seiner des von Brandenburgs gemahl testiern vnd vermachen. . . . A »mainung« erre: darumb sich sein fürstl. gnaden inn (?) kün. M[t] wol verainen wolle. — (Polonica, datum nélkül, de az 1537. év elejéről.)

[2]) A Polonicák, melyekről a kettős összeköttetés miatt, (melyben a lengyel király Ferdinánddal s Jánossal állott) azt lehetne hinnünk, hogy a békeügyre vonatkozólag a becses adatok kimeríthetlen tárházát képezik, tökéletesen használhatlanok e tárgyban. Kevés a moldvai vajdára, legtöbb a lengyel király s Erzsébet főhgnő házasságára vonatkozik.

[3]) Ex litteris domini Lasci ad Lundensem, 1537. apr. 7. egykorú excerptum.

[4]) 1537. apr. 8. (Hung.)

Digitized by Google

tásban [1]) minden módon igyekszik Zápolyát a békére birni; tudatja vele, hogy Ferdinándhoz is hasonló czélból elküldötte embereit, sőt szövetségesei a mainzi érsek, György szász herczeg s a lengyel király közbenjárását fölajánlva helyet is tűz ki, a hol a két ellenkirály biztosai a békéltető fejedelmek biztosaival összejönnének — s ha egyebet nem, legalább hosszú fegyverszünetet érhetnének el. Maga a választófejedelem felesége is igyekvék befolyását érvényesíteni s kérő leveleivel mind Zápolyát, mind Frater Györgyöt fölkereste. [2]) — Nem bizott-e Laskyban Ferdinand, vagy más oka volt a békére való hajlandóságát titkolni, nem tudom. A mit annak közbenjárására kurtán felel: az a tényekkel ellenkezésben van. Azt írja neki, hogy a brandenburgi választó s a lengyel király közbenjárását ne higyje, egy szó sem igaz abból; mert a nála járt követek egészen más ügyben keresték őt fel. [3])

Pedig Ferdinánd már ekkor a béke gondolatával foglalkozott, ha nem is barátkozott meg vele. A sok sürgetés minden oldalról, a sok eredménytelen kisérlet a segély dolgában kétségtelenül hatottak rá. — A császár tanácsosai, főként a mindenható Granvelle miként ura, szintén a békét akarta — s ez nem maradhatott Ferdinánd előtt titokban. [4]) Hogy János maga ismét szeretné a békealkut megkezdeni, arról már, ha egyébként nem is, az által instruálva volt, a mit neki Turzó írt; Turzó

---

[1]) Regesták külföldi levéltárakból. Dr. Marczali II. közleménye a Tört. Tár 1878. 3. füzetében. Marczali úr szives volt a correcturaiveket velem közölni; fogadja érte őszinte köszönetem.

[2]) U. o.

[3]) Quod scribis de marchione electore atque regis Poloniae nuntio, tantum abest crede nobis ut is quidquamtale ad nos attulerit ut ne verbum quidem in eam opinionem nobis dixerit; nisi forte alius superventurus sit; quod tamen non credimus; hunc enim qui ad nos venerat ante quatriduum dimisimus. 1537. apr. 20. (Hung.)

[4]) Sajnos, hogy ez egész periodusból csak egyetlen e tárgyra vonatkozó levelet tudtam találni Granvelletől (ezt is a Hungaricák közt), melyben a már újolag Magyarországba készülő gyengélkedő lundinak javulást kivánván arra kéri, hogy a császár s a király dolgait igyekezzék jó tanácsaival s buzgalma által minél hamarabb rendbe hozni. (Egykorú másolat 1537. jun. 2.)

Digitized by Google

ugyanis tudatta vele, hogy Verbőczy a békepárt főembere a zavargó Török Bálinttal, Pöstyénivel s másokkal tanácskozásra jött össze Budán, valószínűleg a béke ügyében s hogy Turzótól is kértek salvus conductust egy hozzá küldendő hirnökük számára. [1])

Kétségtelen azonban, hogy Ferdinánd lelkére, mely mint a később nála székelt velenczei követ Giacomo Soranzo relatiójában mondja, [2]) mérsékelt s alapjában inkább a békére, mint a háborúra volt hajlandó, a legnagyobb hatást tudott bátyja a császár gyakorolni. A kettőjök közti viszonyról, arról a függőségről, melyben Ferdinánd bátyja irányában mindvégig megmaradt, érdekes képet nyújt Mocenigo a császár udvarában tartózkodó velenczei követ. [3]) A római király — így jellemzi őt a jól ítélő olasz — a császár iránt határtalan tisztelettel viseltetik, úgy annyira, hogy inkább lehetne őt Károly fiának vagy alattvalójának, mint öcscsének mondani; ha beszél róla, ezt a legnagyobb tisztelettel teszi; nem határoz bármi nagy vagy csekély fontosságú dologban sem a császár tanácsa nélkül s a mit netán már elhatározott, annak akaratja ellen végre nem hajtja. Nincs olyan dolog, a mit ha a császár kér, Ferdinánd kész örömmel meg nem tenné s nem fordult még sohasem elő, hogy nem engedett volna mindenben pontosan kérelmének. Saját országai felől nem rendelkezik jobban a császár, mint Ferdinándéi felől. De — veti utána a követ — a császár is nagyon szereti öcscsét.

Könnyen elképzelhető tehát, hogy a mire belzavarok, saját alattvalói sürgetései, külhatalmak közbenjárása s a segélykérésnél vallott kudarczai csak félig tudták rábirni, arra bátyja intései egészen rávették. Mig leveleiben Károly saját kényes helyzetére utalva, a legszivesb modorban megfosztja Ferdinándot annak csak reménységétől is, hogy tőle segélyt kaphatna: másrészről erős argumentumokkal persuadeálja szünet nélkül a békére.

---

[1]) 1537. márcz. 31. (Hunz.)

[2]) E d'animo temperato et piu presto inclinato alla pace che alla guerra. Fiedler József: Relationen venetianischer Botschafter *stb.* (Fontes rer. austr. XXX.) 414.

[3]) Fiedler u. o. 54. s 55. ll.

Digitized by Google

Károly előtt Ferdinánd nem is beszélt hadi terveiről oly hangon, mint másokkal. Mikor az erdélyi támadó hadjárat megfogamzott agyában, bátyja tanácsát kikérendő, az egész ügyet a legsimább, legbékülékenyebb hangon terjeszti eléje; elmondja neki, hogy erdélyi hívei és jó akarói erősen óhajtják a lundi érsek küldetését; ő neki magának is úgy tetszik, hogy az érsek eljövetele fölötte hasznos volna; nem is járna a császári tekintély csorbulásával, miután azon szín alatt, hogy János a multkor maga kérte a császárt a lundi beküldésére, az érsek könnyen bejöhetne újra az országba s folytathatná egyelőre az erdélyiekkel a tárgyalásokat; [1]) jelenléte arra is alkalmas volna, hogy a békealku megszakadt szálai a császár nevében újra fölvétessenek s ő maga Ferdinánd is ha kilátásai biztosak lennének, nem vonakodnék attól. [2]) A császár a mennyire helytelenité az erdélyi támadást, oly örömest adta beleegyezését a lundi missiójába, ha már megkezdi öcscse a tervezett hadjáratot. Az erdélyi s magyarországi urakhoz szóló leveleket, (mint már említém) el is készítteté, írt a lundi érseknek is, [3]) — egyet azonban, a mit Ferdinánd szintén sürgetett, hogy t. i. levelében védelmet és segélyt igérjen a császár a török ellen, határozottan megtagadott. Hogy javokra működjem a török ellenében, az helyes — volt válasza; — de azt határozottan megigérnem, hogy meg is fogom őket védeni, oly dolog volna, a mit aztán beváltani nagyon kétséges. [4]) Ez a

---

[1]) Que las dichas personas y nobles de Transylvania para effectuar esta empresa dessean mucho que el arcobispo de Lunden se juntasse con ellos, y paresce al dicho señor rey que con buena color V. M[d] puede embiar al dicho de Lunden, mayormente que todos saben que a instancia del dicho vayvoda V. M[d] condescendio de embiarlo a el; ..... supplicando a V. M[d] que escriua al dicho arcobispo que se emplee en esto y en otras cosas agora sea para tractar con los nobles o de otra manera. (A fönebb említett simancasi íratból.)

[2]) Que la presencia del dicho de Lunden seria muy propicia para yntervenir en caso de tractado por parte de V. M[d], en lo qual el dicho señor rey se metera en todo buen deuer syempre que pudiere tomar alguna seguridad, y esta deliberado entender en esto antes del verano. — U. o.

[3]) A császári irodában készült s Ferdinándhoz beküldött fogalmazványok a Hungaricák közt. 1537. febr. 15.

[4]) . . . . et aussi de les fauoriser contre le Turc, comme verrez (a

Digitized by Google

mondás szép és jellemző volt Károlytól s talán mentheti őt ama kifakadások ellen, melyeket egy későbbi országgyűlésen oratora a magyar rendektől elhallgatni kénytelen volt. — Károly e levelének egy passusa, melyben öcscsét a békére inti, oly annyira érdekes s a dologba vágó, hogy szószerint érdemesnek tartom közölni. »Tekintetbe véve azon állást — írja neki — melyet ön a vajdával szemben elfoglal, tekintetbe véve azt, a mit a lundi érsek ír arról a mit eddig tett, meggondolva ama föltételeket s biztosításokat, melyekről vele a vajda a béke végleges megkötése felől tárgyalt: mennél többet gondolkodom az ön szükségei, helyzete s a magam ügyei rendetlensége felől: annál jobban meggyőződöm arról, hogy önnek most inkább érdekében van, mint volt valaha egyességre lépnie. S ennél fogva jól meghányva-vetve s megfontolva minden körülményt, úgy tetszik nekem, hogy a vajda által igért föltételek, (ha csak önnek egyéb ellenokai nem volnának, a mit én ily messziről nem tudhatok) eléggé tűrhetők, az általa nyújtandó biztosítékok jók. Ezek utján a magyar királyság a vajda halálával önre s az ön örököseire jutand — s míg egyrészről ön biztosítva s ama költségektől megkimélve leszen, melyeket oly hosszú idő óta viselni kénytelen s a melyek mellett mindig csak vesztett ön, a helyett hogy nyert volna: másrészről, mint a vajda maga is mondja, ez megakadályozhatná a török támadását is; de történnék bármi, a fő az, hogy önnek nem lenne semmi oka Magyarország felől bármi kellemetlenségtől tartani. Ezért oly szivesen s bizalmasan kérem önt, a mint csak tudom, legyen minderre tekintettel s gondolja meg, hogy midőn Bécsből együtt utaztunk el, [1]) akkor sokkal kedvezőtlenebb föltételekre is hajlandó volt. Azóta pedig nem látom, hogy kevésbé fekünnék önnek érdekében békét kötni; sőt megfordítva, most sokkal inkább. [2])«

---

levélben t. i.) Mais d'en remectre expressement de les deffendre contre le Turc: ce seroit chose doubteuse de complir.

[1]) Ez 1534-ben volt.

[2]) . . . . Et actendu et pese tout ce que dessus en ÿ contoignant les termes ou vous retreuuez auec ledict vayvoda et ce qui en escript l'archesuesque de Lunden et comme il a vse jusques a oÿres et aussi les propoz que ledict vayvoda luy a tenu sur son partement et les

Digitized by Google

Ugyane napról kelt Károlynak két levele a lundi érsekhez, melyekben annak Passauból tett (de ránk nem jutott) summaris jelentésére válaszol. Mindkettőben sajnálkozik azon, hogy a béke a mult nyáron nem sikerült, de mindkettőben reményét fejezi ki, hogy kitartással boldogúlni lehet ebben és szívére köti erősen az oratornak, hogy a mennyiben ő rajta áll, igyekezzék ezen az egész keresztyénségnek javára szolgáló művet, melyet építni kezdett, szerencsésen betetőzni. Ha a levél végén arra czéloz, hogy János makacssága esetére tudni fogja, micsoda kötelességeket róv rá a testvéri kötelék: [1]) ezt mindenesetre csak üres phrasisnak tekinthetjük azok után, a miket épen öcscsének egész bizalmasan írt.

V.

Turzónak igaza volt, midőn a Jánospárti főurak budai gyűléséről tudósítván Ferdinándot, ebből a békére következte-

---

ouuertures moyens et asseurances qu'il a mis en auant pour final traite d'entre vous deux: plus je pense en ceste votre necessite et termes ou vous retrouuez et disposition de mes affaires, plus il me semble qu'il vous empourte et conviendrait d'austant ou d'auentaige que jamais d'entendre dudict appoinctement, pour lequel en fin apiez auoir le tout debattu examine et consulte, semble que lesdicts conditions et moyens de traicte (si vous n'auez autrez raisons et considerations que je ne scaÿ de silong) sont apparement tollerables et les asseurances, qu'il offre bonnes; auec lesquelles le royaulme dudict Hongrie seroit certain pourvous et les vostres par son deces et cependant vous mectriez a repoz et descharge des grans et insupportables fraiz que sans prouffict auez desia longuement supporte pour ledict royaulme et que tousjours de temps a autre ÿ auez plustost erre que gaigne; aussi que par aduenture ce pourroit estre moÿen d'empecher la venue dudict Turc, selon mesmes que dict ledict vayvoda et ÿ a apparence et en tous aduenemens seriez moings empeche du couste dudict Hongrie. Et vous prie austant affectueusement que je puis d'y vouloir auoir bon regard et considerant que quant nous partismes ensemble de Vÿenne, vous condescendiez a plus legieres conditions. Et je ne voys qu'il empourte moings maintenant mais plustot d'auentaige. — 1587. febr. 15. (Egykorú másoló könyvből. Belga áll.)

[1]) At, quod nolimus, si secus fiat, facile potest colligi, nos neque

Digitized by Google

tett. Ferdinánd már akkor jól tudta, hogy az ügyek csakugyan a békealku medrébe fognak tereltetni: de válaszában ezt nem tudatta helytartójával. Szükségtelennek találta egyrészt, a félig semleges, vagy inkább a közvetve érdekelt szerepét akarta játszani másrészt; mert előkelő távolságba húzodott mindentől vissza, nehogy valamikép az ellenfél ama gondolatra jőjjön, hogy ő keresi a békét: a császárra, illetőleg oratorára bizta a dolgok vitelét. Elég azonban, ha ennyire is rábirták a constellatiók nyomása, hívei kérése, bátyja tanácsa, melyeket épen azért tartottam szükségesnek fölsorolni, hogy lássuk mi mellék processuson ment keresztül e diplomácziai munka s e mellékprocessusok mi hatással voltak Ferdinándnak lassankint változó magatartására s gondolkodására.

April 11-kén kelt az a salvus conductus, melyben Ferdinánd Zápolya egy titkárának határozottan a lundi kérelmére engedélyt ád, hogy Bécsbe, az udvarnál tartózkodó császári oratorhoz jőhessen »bizonyos ügyekben tárgyalni, melyekről az állíttatik, hogy őt érdeklik.«[1]) Nincs a felől tudomásunk, a mit a titkár végzett az érsekkel, a pontok, a melyek alapján a békealku újra megkezdessék, egészen ismeretlenek; csak az az egy biztos, hogy most már a császári orator Váradra való utazásáról szó sem volt, hanem egy, Ferdinánd ditiójában levő hely lőn a találkozásra kitűzve. De sikerrel kellett járnia a secretariusnak, mert jövetele után egy hóra kiállítá Ferdinánd a másik menlevelet Brodarics István a váczi püspök s a netán mellé adandó biztostársak részére, melyben a találkozás helyéül Körmöczbánya tüzetik ki.[2]) Ferdinánd részéről a lundi érsek lőn megbízva, nem is Ferdinánd, hanem újra és ismét a császár nevében. — A titkár által vitt s elfogadott programm egy másik pontja lehetett az ügy titokbantartása, mint azt a törökre való tekintettel már az előbbi alkudozásoknál a föltételek közé vették. Ferdinánd nehány nap mulva tudatja Velssel a felső-magyarországi főkapitány-

officio nostro, neque fraternae necessitudinis vinculo erga praefatum serenissimum fratrem nostrum deesse posse. — Valladolid 1537. febr. 15.

[1]) »Quae nostra interesse« dicuntur — mondja a menedéklevél.

[2]) A salvus conductus máj. 15-kén kelt (1537. Hung.)

Digitized by Google

nyal, hogy a lundi kevés idő mulva a béketárgyalások ügyében Körmöczbányára menend; de meghagyja neki, hogy ezt mint titkot őrizze, senkivel ne közölje. [1]) Ugyane levél élénk tanúja a bizalmatlanságnak, melylyel Ferdinánd az újonnan megkezdendő tárgyalások iránt viseltetett. Mivel fegyverszünetről a békealkú alatt szó sem volt — (ebbe valószínűleg Ferdinánd nem akart beleegyezni) — megvárja főkapitányától, hogy hadi működése által Jánost s előkelő párthiveit megfélemlítse s ezek kényszerítve legyenek a tisztességes békét elfogadni. [2]) — Bizalmatlansága indokait s azt a mért a tervbe vett háborút folytatni jónak látja, egész leplezetlenül megírta bátyjának, midőn ennek febr. 15-diki föntebb ismertetett levelét megkapta. Ferdinánd válasza ép oly érdekes és tanulságos, mint bátyja megkeresése s mivel egyrészt pendant-ja Károly levelének, másrészt hű tolmácsa Ferdinánd érzelmeinek (hiszen bátyja előtt nem volt mit tagadnia), itt hol épen gyanakodását s háborús szándékait említém föl, jónak látom közbeszúrni. »A mit felséged Magyarországról s a vajdával való megegyezésről ír, jól megértettem. Isten a tanúm, hogy ez a dolog az a mit e világon leginkább óhajtok, mert nem jöhetne tőle oly kevés biztosítás a mit visszautasítanék. De felség a mult idők példái, a vajda csalárdságai, melyekkel eddig élt, elég tanúságot nyújtottak nekem az ő kétszínűségéről s roszakaratáról. Mert valahányszor eddig a béke végett hozzám küldött, midőn legutóbb önnél járatta embereit, sőt a lundi érseket magához hivatta: mind hiábavaló dolog volt és kétszínűség, a nélkül, hogy a legkisebb jóakarat lett volna benne egyezkedni; de igen, czélja volt tőlem s az enyéimtől ki tudni azt, a mi neki hasznára válhatik. Épen e miatt (s nem nagy fontosságú okok nélkül) el vagyok határozva szándékimat előtte el nem árulni; mert nem óhajt egyebet, mint akaratomnak tu-

[1]) . . . ita tamen ut intra te selum quam secretissime teneas ac cum nemine altero communices. . . . . Ferd. Velshez 1537. máj. 19. (Hung.)

[2]) . . . . uti tuae actiones bellicae acrius vehementiusque intensae trepidationem timoremque ipsi vaivodae suisque primoribus incuti possint ad arripienda et amplectenda tanto facilius honestae pacis ineundae media conditionesque. (U. o.)

Digitized by Google

dója lenni, hogy azt a maga hasznára fordítsa s azokat, a kik az én pártomon vannak, ily módon is a maga részére megnyerje; a mint eddig is titkos üzelmeket folytatott némelyekkel. . . . . De azon esetben, ha küldend valakit a lundihoz az ön követéhez a végzéshez elegendő hatalommal, bizony magam sem óhajtok semmit jobban, mint jó végét érni a dolgoknak. — A mi pedig hadaimat s készületeimet illeti, biztosítom felségedet, hogy e nyáron amúgy is kényszerítve leszek alattvalóim maradékát megvédeni, mert különben őket is könnyen elveszteném, de kényszerítve vagyok Zápolyát is fegyverrel birni valami észszerű egyezkedésre s ha egyátalában nem lehetne, úgy legalább annyi hasznot húznom a fegyver alkalmazásából, a mennyit lehet.« [1])

---

[1]) Du fait de Hongrie j'ay monseigneur bien entendu tout ce que m'en auez escript, mesmes votre aduis pour venir a appoinctement auec le vayvoda. Et dieu sçait que c'est la chose de ce monde que plus je desire; car il ne seroit venir tant peu d'apparance et sehurte que je la voulsisse refurer. Mais, monseigneur, l'exemple du passe, des tromperies dudict vayvoda qu'il a use du passe me font auoir bonne experience de ses dissimulations et malignitez. Car toutes les fois qu'il a envoye et fait pourchasse pour appoinctement et mesmes quant il envoya dernierement d'enuers vous et qu'il fit depuis aller ledict de Lunden d'enuers luy, ont tousjours este choses vaynes et dissimulations et sans bon vouloir quelconque de venir audict appoinctement; mais bien pour tirer et assentir de moÿ et des mÿens tout ce qu'il pourroit pour en faire son prouffict, ainsi qu'il a fait jusques à present. Parquoy me suis (et non sans grand fondement et occasion) depporte de nonluy declairer mon intention, car il ne desire aultre chose que de attirer le fond de mon vouloir et dicte intention pour apres en faire son prouffict et en declairant et relevant le tout a ceulx tenans mon party et aultrex, me faire par ce moyen perdre leur deuotion et les gaigner à la sienne, comme en semblable practique il a desia fait d'aulcuns . . . . . Mais en ce cas qu'il envoÿe quelcun enuers ledict sieur de Lunden vostre ambassadeur avec souffisant et ample pouuoir pour conclure, je ne desire biens plus que de pouuoir venir a vne bonne fin. — Et touchant de l'armee que je fais, vous asseure monseigneur que je suis de ce este contrainct pour deffendre la reste de mes susgets, sans quoÿ eusse nulle faulte perdue iceulx pour le contraindre a venir a quelque raisonnable appoinctement et oucas que a icelluÿ ne voulsist venir, faire mon prouffict le mieux que pourray. . . . . 1537. apr. 12. Egykorú másolókönyv.

Digitized by Google

Gyanúját, bizalmatlanságát s azt, hogy nem a maga jószántából, hanem inkább a körülmények nyomása alatt lép a tárgyalások utjára, leginkább visszatükrözi a lundihoz írott ama levele, melylyel a számára készített instructiót neki megküldte s maga az instructió. A levélben tervrajzát nyújtja annak, hogy a lundi miként vigye az alkudozások módját. Első dolga leszen — úgymond — mivel az előbbi tárgyalások nemcsak eredményre nem vezettek, hanem a megszegett fegyverszünet s a kitörth-á ború folytán sok körülmény megváltozott, megkérdezni Zápolya biztosait: micsoda új föltételeket hoztak magukkal? Ha azok, mint gondolni lehet, azt felelnék, hogy semmi új föltétel nincs kezeik között, hanem csak azon alapokon akarnak előre haladni, a melyeken a békeügy még eddig mindig megtört: akkor fejezze ki a lundi csudálkozását könnyelműségük felett, hogy meg nem gondolták, miszerint a fegyvevszünet alatt elfoglaltakat visszaadni a legelső föltétel, mely alatt Ferdinánd és a császár béketárgyalásokba bocsátkozni elhatározták; annál inkább, mert jogait Ferdinánd egyébként is igyekezni fog érvényesíteni, ha a béke utján nem lehet.[1]) Ha ezen a módon sem volna képes a lundi János biztosaitól urok szándékait kitudni, akkor jelentse ki, hogy jobb lett volna el sem fáradnia Magyarországba, mert a régi föltételek mellett való megmaradásukat levél utján is tudathatták volna s mivel mind Ferdinánd s mind a lundi abban a reménységben ringatták magokat, hogy illendő új föltételek fognak a commissariusok által proponáltatni: inkább kész a lundi tüstént ott hagyni mindent s re infecta eltávozni, mintsem a régi conditiók alapján tárgyalásokba bocsátkozzék. Reméljük, mondja Ferdinánd, hogy ily módon kitudhatja tőlök, mennyire engedi őket menni nyert fölhatalmazásuk. S csak azon esetben, ha még ekkor is tartózkodnának Zápolya küldöttei szándékuk előadásá-

[1]) . . . . . ut nisi valde honesta et pro conditione temporis tolerabilia media afferantur, hoc curaturi sumus ut nihilominus ius nostrum uti par est persequamur et fortasse facilius meliusque obtineamus, quam si per concordiae tractatum fiat. Proinde alia incedendum esseomnino via, ne ludatur opera. . . . *stb.* Ferdinánd levele a lundihoz 1537. máj. 28. (Hung.)

Digitized by Google

tól, kezdjen az orator lassankint, mintegy általok kérve a tárgyalásokhoz a számára adott utasítás alapján. [1])

E levélből, melylyel Ferdinánd instructióját kisérte, világosan kilátszik, hogy az »uti possidetis« elve, a mely alapon később a nagyváradi béke létrejött, épen nem szolgált a most megkezdett tárgyalások básisául. Nem csak a régi, mult évi föltételek nem voltak kielégítők Ferdinándra nézve, hanem újakat, még kedvezőbbeket törekedett elérni — s itt gyökerezik annak az oka, a miért ez újonnan fölvett tárgyalások később eredmény nélkül multak el. Egy nagy lépés mindazáltal történt a béke felé, az által, hogy mint az alkudozások folyamából kitűnik, nagy valószínűség szerint Ferdinánd végső esetre nemcsak a királyi czím birtokában szándékozott Zápolyát meghagyni; de elismerte volna, szűk birtokon, társkirályúl is, kétségtelen, hogy Ferdinánd ez alhatározására Károly császár volt döntő befolyással s a titkárnak, ki a praeliminarék tervét János részéről megvitte, frissiben kellett jönnie, míg Ferdinánd a császár ama levelének, melyet föntebb közöltem, közvetlen hatása alatt állott.

Maga az instructio hiányosan jutott ránk; csak a hosszú bevezetést ismerjük, a pontozatok még eddig valahol lappanganak; [2]) úgy hogy a határt, a meddig a lundi érseknek ezen utasítás alapján menni lehetett, nem körvonalozhatjuk. Részletesen

---

[1]) . . . . tum demum paulatim quasi invita ad causam iuxta instructionem nostram sese demittere et tractatum dextro marte auspicandum curabit. . . . U. o.

[2]) Az instructiónak, (mely 1537. máj. 28-kán kelt Prágában) bevezetése két fogalmazványban is megvan a bécsi titk. levéltárban; a pontozatok külön fogalmaztatván, azóta veszendőbe mentek. Igyekeztem a hol lehetett nyomába járni; de nem akadtam rá. Kerestem a bécsi udv. kamarai levéltárban, a hadi levéltárban, az osztrák belügyministeriumban őrzött egyesült osztrák-cseh udvari cancelláriai levéltárban. Hogy a prágai tartományi levéltárban nincs, arról Gindely tanár úr, ki egyszersmind a tart. levéltár főnöke, biztosított. — Mivel Károly császárral az instructiót közölték s ez egy levelében helyesli azt, legnagyobb reményem volt a simancasi levéltárban föltalálhatni (pl. Gayangos említett jegyzete nyomán): de onnan azt a választ kaptam, hogy csak az 1534—35. évből bírnak másolatban egy a lundi számára írott instructiót.

Digitized by Google

belebocsátkozik Ferdinánd az eddigi tárgyalások menetének rajzolásába, kimutatja hogy soha nem ő, mindig János kérte a békét; bebizonyítja, hogy úgyancsak János volt minden egyesség meghíúsítója; szemére veti a fegyverszünet hítetlen megszegését, Kassa és Tokaj elfoglalását — s arra a következtetésre jut, hogy ő tőle Ferdinándtól sem lelkiismerete sem a közvélemény nem követelhet többet, mint a mennyit eddig tett s a legigazságosabb s helyesebb cselekedet volna az, ha jogait fegyverrel, erőszakkal akarná kivívni. S ha mégis a béke utját választja, erre részben egy magasztosabb gondolat, a keresztyénség közjava vezeti, melynek érdekében sérelmeit s a tűrt jogtalanságokat kész elfeledni, részben császári bátyja hő kívánsága bírja, kinek akaratját a mint illik szemei előtt hordozván, teljesíteni igyekszik. [1]) — Az instructio e bevezetése, eltekintve virágos nyelvezetétől, egy benyomást tesz az olvasó lelkére. Bámulja azt a rendíthetlen bizalmat, melylyel Ferdinánd ügye igazsága felől gondolkodott s ama szigorú meggyőződésének, hogy csak ő lehet az ország legitim királya, félreérthetlen praegnans kifejezését. A közjogi harczok alatt, mely király és nemzet között az örökösödési jog elfogadásáig az országgyülésen s azon kívül folytak, továbbá az Erdély birtokáért való törekvéseknél, a legitimitás e szigorú elvének, mely hajszálnyit sem akar engedni valódi vagy képzelt jogaiból, elég példáját mutatja történetünk; de az utódok mindenütt csak Ferdinánd álláspontját foglalták el.

A császári orator junius elsején érkezett Bécsbe Németországból, a hol egyes fejedelmekkel alkudozott a német birodalmi ügyeket illetőleg; harmadnap Pozsonyba indult s onnan a Turzó által kirendelt fegyveresek kiséretében junius 8-kára szerencsésen megérkezett Körmöczbányára, a hol Brodarics István a váczi püspök három nap óta várta egyedül.

A lundi érsek s Brodarics nem most látták egymást először; már régi ismerősök voltak; ugyanazon czél elérésében tud-

---

[1]) . . cuius voluntati multum, uti par esset, a nobis tamquam fratris et domini nostri charissimi tribui deferrique sciret (t. i. az orator). . . . .

Digitized by Google

juk működni mind a kettőt s az egyiket nem kisebb energiával és jó akarattal, mint a másikat. A császári orator Wese vagy Veeze János, kit a volt dán király II. Christián emelt a lundeni, vagy helyesebben lundi érseki székbe, s ki annak bukása után számüzötté lőn, fáradhatlan energiával, ritka kitartással, szép tehetségekkel megáldott, inkább általános müveltségü, mint iskolázott, tudományos férfiú volt. Miután a viszonyok Károly császár s az özvegy magyar királyné Mária szolgálatába vezették, új köre, új tere körülményeibe hamar beletalálta magát. Diplomácziai küldetésekben lőn több izben Magyar- s Németországon alkalmazva, sőt ez utóbbi helyen a császár állandó oratora volt. Ha, mint későbbi eljárásából a német ügyek körül kitünt, V. Károly környezete oly gondolkodású férfiakból áll, mint a minő Wese János volt, talán a schmalkaldi háború ki sem törik Németországon. Ő — mint Ranke jellemzi őt [1]) — az egyházi formákkal s az ezzel sok tekintetben összefüggő birodalmi szerkezettel nem sokat goodolt: főczélja volt urát a császárt híven és hasznosan szolgálni. — Bőbeszédű, de figyelmes gondos, heves indulatú, kire a pillanatnyi változások nagy befolyással voltak, de kitartó ember: sokat használt urának. S a ki hosszú, sürűen irott, bár igen sokszor semmitmondó leveleit végig olvassa, nem tagadhatja meg tőle elismerését. [2])

Brodarics István a váczi püspök, János párthive nem kevésbé ügyes diplomata. Ő és Frangepán a békepárt fejei János udvarában, azon (ha szabad úgy neveznem őket) idealistákhoz tartoztak, a kik különben nem ok nélkül egy erős alapon nyugvó, tartós békét, mely a két ellenkirályt együttműködésre képesíti, szerettek volna mindenkép létrehozni. S ha hű volt Brodarics

---

[1]) Deutsche Gesch. im Zeitalter der Reform. IV. 92.

[2]) Legnagyobb baja volt szegénynek, hogy öt arany scudi napidijából — a mi bizony egy császári ioratornak nem is sok — nem tudott kijönni s ha aztán valami kegyd jat nyervén, ezzel remélte jövedelmeit fokozni: a Welserek s a Fuggerek, kik a pénzt számára expediálták, ily esetben előbbi adósságai törlesztésére a nyert remuneratiót lefoglalták. Akárhány levele tele van efféle panaszszal s néha elkeseredettségében visszahivatását sürgeti, vagy azzal fenyeget, hogy majd talál ő magának olyan urat, a ki becsületesen fizet neki.

Digitized by Google

Zápolyához — mert becsületére legyen mondva az volt — ez nem zárta ki azt, hogy minden tehetségét e czél elérésére fordítsa, sőt tanácsoljon az ellennek olyat, a mi Zápolyának hátrányára szolgált volna, de a megkötendő béke ügyét elősegíté.[1]) Benne, ki emelkedését Lajos életében némileg Ferdinándnak köszönheté, ez utóbbi sokat is bízott. — Brodaricsot különben a békére még kedélye, lelkülete is hajtá. Az ő kora nem volt az a durva fölfordult világ. Békéd időben, tudományos mivelt körben, tréfás kedélyes társaságban érezhette ő magát legjobban; hasonlított azon finom miveltségü főpapokhoz, kik X. Leo udvarában s idejében oly gyakoriak. Barátja tudománynak és irodalomnak;[2]) jó olasz, jó latin, pallérozottsága cosmopoliticus, de érzelmeire igaz magyar s szűkebb szlavon hazája mellett Magyarországért szíve melegen dobog.

Ha magán e két férfiun áll: a béke minél hamarabb létrejő. De nem rajtok állott. Mindjárt az első összejövetelnél kitünt mindkettő instructiójának s fölhatalmazásának hiányossága. — Utasítása szerint a lundi tüstént azzal állott elő, hogy neki teljhatalma van a béketárgyalások folytatására, de csak azon föltétel alatt, ha Kassa s egyéb a fegyverszünet tartama alatt elfoglalt javak visszaadatnak.[3]) Erre azt felelé a váczi püspök, hogy neki ezt megigérni hatalmában nincs, habár a kérést ő teljesen méltányosnak találja[4]) s reméli is, hogy urát erre ráveheti; menté különben magát, hogy a tanácskozáson ott sem volt, csak Váczott kapta kézhez a kalocsai által írt utasítást, melyben,

---

[1]) Igy gyakran tanácsolta Ferdinándnak, hogy a tárgyalásokkal párhuzamosan igyekezzék sergei számát növelni s ezáltal Jánosnak imponálni.

[2]) Paulus Joviussal a hires történetíróval való jó viszonyáról tanuskodik egy levele, melyben azon alkalomból, hogy 1537. elején Olaszhonból hazatért, a tridenti cardinálist kéri a salvus conductus kieszközléséért. A sajátkezüleg írt levelet tréfásan így írta alá: servitor obsequentissimus S. Brodericus, nescio si Quinquecclesiensis vel potius futurus suffragareus Tridentini iuxta vaticinium Pauli Jovii. (Erod. Hung.)

[3]) A lundi levele Ferdinándhoz 1537. jun. 10. (Hung.)

[4]) Licet ipsi Broderico honestum videbatur ut restitutio fieret.... a lundi Ferdinándhoz u. o.

Digitized by Google

mint »messziről mutatá« a restitutióról emlékezet sem történt. Ura szándékát e tárgyban kitudandó, megigérte Brodarics, hogy a királyi titkárt Tamás egri kanonokot Zápolyához küldi [1]) — addig pedig míg ez visszatér, a béketárgyalásokat folytatják ugyan, de természetesen, minthogy a lundi által kitűzött alapföltétel felől bizonytalanságban voltak, nem kötelező erővel.

Egy másik pont, Brodarics utasításában, Zápolya örökjavainak visszaadását sürgeté Ferdinándtól. Oly kérés, mely már a mult évi alkudozásoknál is épen a legnagyobb nehézséget okozta. Erre az orator készen volt s azon föltétel alatt meg is igérte, ha János meg Erdélyt bocsátja Ferdinánd kezére. Kétségtelenül drága ár, melyre Brodarics rá nem állhatott.

Egy további pont a lundi utasításában azt hagyta meg ennek: igyekezzék kivinni Jánosnál, miszerint béke esetére az egész országban egyedül Ferdinánd legyen jogosítva országgyűlést hirdetni. Ez a pont magának az oratornak is föltűnt s nem is titkolta, hogy nincs reménye valósitására, ha az ország oly nagy része János kezében marad. Az látszik énnekem középútnak — írja az orator Ferdinándhoz — hogy vagy kiki a maga alattvalóit hívja össze, vagy hogy a közösen választandó nádor mind a két király nevében hirdesse ki az országgyűlést. Kérek fölségedtől erre nézve fölvilágosítást.[2]) — Erről, valamint egy másik kivánság helytelenségéről bizonyosan Brodarics győzte meg a lundit. Ferdinánd t. i. azt kötötte ki béke esetére, hogy János

---

[1]) Erre vonatkoznak Ferdinánd következő, Mária királynéhoz intézett sorai (1537. jun. 28.) de l'archeuesque de Lundeny a eu nouuelles que a comancie' a traiter; mais il a falu que l'on enuoia vng secretaire vers le vaivode pour auoeir resolucion de aucuns articles..... *stb.* V. ö. Tört. Zsebk. 48. lap. 1. jegyzet.

[2]) In M^tis^ V. instructione positus est unus articulus, quod Rachus sit per solam M^tem^ V. in toto regno proclamandus et indicendus. Vereor ne hoc nunc impetrari possit, si tanta regni pars permausura sit in manibus Joannis; tentabo nichilominus extrema. Sed hoc mihi videretur medium, modo aliter fieri non poterit, quod quisque suos sobditos vocaret, aut quod palatinus regni qui a regni proceribus et nobilibus utriusque partis eligi debet, nomine et mandato utriusque regis huiusmodi Rachus indiceret. Peto super hoc articulo M^tis^ V. declarationem. — A lundi Ferdinándhoz. 1537. jun. 10. (Hung.)

Digitized by Google

egy külföldi hatalommal se álljon bárminemü összeköttetésben. Erre maga az orator azt jegyzé meg, hogy csak hátráltatni fogja a béke létrejöttét, mert effélét csak a raboktól szoktak követelni. [1])

Ezzel végződött az első összejövetel, melyet ugyanaznap délután egy másik követett s melyben különösen János atyai öröksége ügyét s a királyságban való successiót vették a biztosok bővebb megbeszélés alá. Az elsőre nézve kifejtette a váczi püspök, hogy Zápolya czélja s kivánalma az, hogy öröksége tüstént herczegséggé emeltessék, nehogy ha meghalván, fiát hagyná maga után, ennek először még e tárgyban fáradozni kelljen a császárnál. A másik pontra vonatkozólag pedig akként formulázta ura óhaját, hogy azon esetre ha a császár és Ferdinánd főörökösök nélkül halnának el, vagy főörököseiknek magva szakadna: a királyság Zápolyára illetve örököseire száll, mint az ország királyaira. [2])

Ferdinánd, hiányos utasítása hézagait kipótlandó, az orator sietve küldött tudósítására nem késett a válaszszal. Levelében [3]) helyesli az orator feleletét, hogy a tüstént kiváltandó s János kezeibe adandó Zápolya-féle örökségért Erdélyt kérte cserébe. Az expedienst, melyet a lundi az országgyülések összehívását tárgyaló pontra nézve ajánlott, ha másként nem intézhető el a czikkely, elfogadta; biztosítá az oratort, hogy ha a béke létrejő, a »szepesi herczegség« dolgában semmi nehézség nem fog fönnforogni, a Zápolya-féle javak tüstént herczegséggé emeltetnek, de természetesen csak Zápolya halálával fognak majd örököse kezére jutni. Kettőn azonban nagyon megbotránkozni látszott Ferdinánd, azon t. i., hogy már az első nap a titkár küldetésére szorult Brodarics s azon a mit János a magyarországi successio tárgyában követelt. Az elsőt illetőleg igazat is kell adnunk nekie. Méltánytalannak, sőt sértőnek találta,

---

[1]) . . . Timeo ne potius inficiat hoc pacis negotium, quam illud promoveat. Solent enim similia a captivis vix emungi. Nichilominus si ita iubeat M^tas^ V., tentabo extrema.

[2]) U. o.

[3]) 1537. jun. 20. (Hung.)

Digitized by Google

hogy a fegyverszünet megszegője az elfoglaltakat magánál megtartsa s így szótöréseért még jutalmat nyerjen; ő pedig, az ártatlan fél, kénytelen legyen a veszteséget tűrni, ahhoz beleegyezését adni. Hogy e dologban Brodaricsnak ne lenne intructiója: hihetetlennek tünt föl előtte; nemcsak, de különben sem alvó gyanúját fokozta, hogy Zápolyáék előbbi csalárd játékúkat akarják vele a béketárgyalások alatt űzni[1]). S ha már e gondolat magában fölbőszíté Ferdinándot, csak növelte haragját a successio kérdésében előterjesztett követelés. »A mi azt illeti, hogy az esetben ha a császárnak vagy nekünk vagy mindkettőnk fiörököseinek magva szakadna — irja oratorának —, akkor az ország Jánosra és útódaira szálljon: nincs nekünk szabadságunkban feleségünk legjobb igazait, melyek épen ez örökösödést illetőleg régi intézményeken, eddig még mindig szem előtt tartott szerződvényeken s a korona ősrégi szokásán alapulnak, megsemmisítenünk; ha akarnók sem tehetnők, mert a császár ő felsége nem egyeznék bele. Szükséges azért, hogy e kivánságától, mint méltánytalantól a vajda elálljon s ha minden rábeszélés ellenére csökönösen megmaradna e föltétel mellett: ám vigyük az ügyet ő felsége a császár itélete elé, bizonyosan tudjuk, hogy ő e kérést mint észszerűtlent s szemtelent, meg fogja tagadni.«[2]) E pontnál legvilágosabban tükröződik viszsza az a kezdetleges stadium, melyben a béke ügye még ekkor tengődött. A mit a béke végleges megkötésénél 1538-ban örömest elismert Ferdinánd, attól most egy év előtt még gondolatban is irtózott.

E nehány pont körül forgott a vita Brodarics és a császári orator közt, mig ők Körmöczbányán a Jánoshoz küldött titkár s Frangepán megérkezését várták; Vels hadai pedig Eperjes

---

[1]) . . . id nobis non solum mirum videtur, quippe cum sciamus ipsius vaivodae consiliarios omnes simul apud eum congregatos fuisc, adeo quod satis temporis habuisset dicto Brodarico de singulis determinatam instructionem dare; verum etiam non parva suspitio suboritur eos ad pristinum ingenium malamque fraudem ac dolos, quibus antea usi sunt, redire statuisse. — U. o.

[2]) . . . . . poterit hac res ad arbitrium caes. M^tis^ referri, quam certo scimus repugnaturam fore huic petitioni, tanquam inpudenti et rationi haud consonae. U. o.

Digitized by Google

táján a béke ügyét elősegítendők, lassan-lassan operáltak. Ferdinándnak magának ez utóbbi mediumhoz több bizalma volt s ezt nem is tagadta császári bátyja előtt sem.[1])

A magyar urak legnagyobb részénél a két biztos körmöczi találkozása nem volt titokban; bármennyire szerette volna is Ferdinánd a dolgot rejtegetni. Ellenkezőleg, nagy érdekeltséggel néztek a tárgyalások elé s a mi igen természetes, szerették volna tudni, mint folynak azok s van e kilátás e rég óhajtott békére? Turzó mint a lundi tudósítja Ferdinándot[2]), egyaránt kérte a lundit s Brodaricsot, hogy tudassák vele a föltételeket; mindamellett, hogy az esztergomi érsekkel viszályban van — mondá nem egyszer — igyekeznék azzal valahol találkozni, a dolgot megbeszélni s aztán a béke ügyében mindent elkövetni tehetsége szerint. — Gerendy a Ferdinándpárti erdélyi püspök, (mert Statilco volt a Jánospárti) szintén Brodaricsot sürgeté. Az egyszerü kéréssel be sem érte, hanem azzal fenyegetőzött, hogy úgy sem fog semmit sem érni, ha ők ketten a lundi s a váczi megegyeznének is egymás közt, szükséges mind a két pártról a főbbek beleegyezése; a mit azonban ezek okvetlen meg fognak tagadni, ha alább a békeföltételek tudomásukra nem hozatnak — s ijeszté Brodaricsot, hogy egyedül ne merje a békét tárgyalni.[3]) — Buzgalmában s jó akaratában legtovább ment az esztergomi érsek. Ő Ferdinánd előtt félig meddig kegyvesztett volt. Talán azért, hogy ura kegyét ujra kiérdemelje, fáradhatlan buzgalommal törekedett a béketárgyalásokba beleavatkozhatni, azok menetét gyorsítani s a béke reménységét a valóhoz közelebb hozni. Összeköttetését Brodaricscsal már említém. — Fölemlíté Brodarics jó indulatát Ferdinánd előtt már régebben s midőn Ferdinándtól hideg, de mégis olyan választ kapott[4]), mely után följogosítva hitte magát az ügyet megsürgetni, levelezni kezdett Brodaricscsal s ettől arra intve, hogy tehetsége szerint hasson Ferdi-

---

[1]) Ferdinánd julius első napjaiban tudatja Károlylyal a meddő eredményt, s azt hogy többet vár a fegyvertől. (Belg. l. alább.)

[2]) 1537. jun. 30. s egyébb leveleiben.

[3]) U. o.

[4]) 1537. apr. 10. (Hung.)

Digitized by Google

nándra[1]), ehez ujra több kérő levelet intézett s a válaszok közül egyet, melyet elég kedvezőnek itélt Ferdinánd békés hajlamai mellett tanúskodni[2]), nem késett Frater Györgynek Váradra megküldeni[3]).

Várday kétségtelen, hogy a legtisztább jó akaratból e tette lépést. De sem Ferdinánd sem a lundi nem ugy fogták föl. A lundi, a ki különben is nagyon féltékeny volt a tárgyalások dolgában s akár buzgóságból, akár önzésből, Ferdinánd pártjáról egyesegyedül akarta a békét megkötni: Várday lépését s a királynak e tárgyban való correspondentiáját Várdayval nagyon zokon vette. »Én azt tartom, fölséges uram, — irja panaszkodva Ferdinándnak[4]) — miután fölséged a béke tárgyalásával engemet bizott meg, mások, különösen magyarok ne bocsáttassanak ez ügyhöz; mert ez által könnyen arra a gondolatra jöhetne János és pártja, hogy fölséged a békét minden áron óhajtja. Szünjék meg fölséged, könyörgök, csak kevés ideig efféléktől, hagyjon engem magamat működni s ha a dolog eredmény nélkül mulnék el: ám legyek én a hibás«. — Ferdinánd egyáltalában lázadóknak tartván János alattvalóit, legjobb szemmel nézi vala, ha az ő hívei úgy viselik magokat Zápolya hívei irányában, mint ő maga János iránt viselte magát. Pedig ezt méltányosan nemcsak nem kivánhatta, de szinte lehetetlen volt. Mert bármi rakonczátlanok voltak is egyesek s bármennyire fölhasználták a két király ellenségeskedését önző czéljaikra, még a legkiméletlenebb előtt is ösztönszerűleg előtte lebegett az összetartozandóság tudata, s az, hogy mindnyájan magyarok, hogy a közös haza van veszélyben. S ha egyik az egyik, másik a másik párton gondolta is megmenteni honát; egymást nem gyülölték, a correspondentia köztök nem szakadt meg. Igy látjuk Turzót a nyakas Török Bálinttal levelezni, igy látjuk azt, hogy Gerendy Brodaricshoz fordúl, hogy Brodarics a primást fölkeresi, hogy Berényi és Bebek Serédyvel s Laskyval correspondeálnak s igy értjük meg, hogy Várday is jó szándékból közlekedett Frater Györgygyel.

[1]) 1537. jun. 24. (Hung.)
[2]) 1537. máj. 29. (Hung.)
[3]) A lundi tudósitása 1537. jun. 13.
[4]) 1537. jun. 13. (Hung.)

Digitized by Google

Ferdinánd, ha az urak »kiváncsiságát« megérté is[1]): a beavatkozást az amúgy sem kedvelt esztergomi részéről csak eleintén nézte közönynyel; de a mint a lundi panaszos levelét vette, azt hogy megnyugtatta, Várdaynak egy hideg, roszaló rescriptumot küldött, melyben őt a beavatkozástól komolyan eltiltja[2]), — E meghagyásra kelt aztán Várday már említett mentegető válasza, s hogy nem egyedül maga gondolkodott úgy, a mint cselekvék, hanem nézetét a Ferdinándpárti urak legnagyobb része osztá: bizonyítja Vingárthi Horváth Gáspár bécsi követsége, kit épen ez ügyben küldtek a titkolódzást megunt tanácsurak Ferdinándhoz[3]). — Halljàk — ugymond a többi közt egy czikkely, — hogy az ellen ő fölségénél békét keres; remélik, hogy az ő tudtuk nélkül ő felsége nem fog tárgyaltatni; meg vannak győződve a felől, hogy ha ezelőtt ő fölsége meghallgatta volna magyar tanácsosait, a dolgok jobb kimenetelét érhették volna, mind ő fölsége mind ők. Fájdalmasan esnék nekik, folytatják tovább, ha ő fölsége róluk végezne nélkülök; mert nemcsak dolgaikról s javaikról, de életökről, megmaradásukról van szó, igazságos és méltányos lenne, ha a tárgyalások az ő közbejöttükkel folynának. »Bajainkat s nyomorúságainkat senki sem tudja jobban mint önmagunk s nemcsak nekünk tanácsosoknak, de általában mindenkinek nagyon visszatetsző, hogy semmit sem ért a béke ügyéről[4]). — Mi fölséged tanácsosai csak ezeket jelentjük; de ha fölséged hallaná a többieket, kik megmaradásuk érdekében hol itt hol ott gyülnek össze tanácskozásra: bizony más dolgokat értene tőlük, olyakat, a melyekről ha idejében nem

---

[1]) Quod Strigoniensis ac Turzo sese ad pacis tractationes, quemadmodum D^tio V. scripsit, ingerere satagunt, eo minus miramur, quod de re sua agi videant, curiosique sint, quae ita aguntur, quocunque modo expiscare et rescire — Ferd. a lundihoz 1537. jul. 12. (Hung.)

[2]) 1537. jun. 26. (Hung.)

[3]) Articuli dominorum per d. Casparem Horváth de Wingarth regiae M^ti missi. Az írat 1537-ből való; vagy májusban vagy októberben kelt; mind a két időpontra illik. Valószinűbb azonban május.

[4]) Nobis non potest non molestum esse. Nam cum res agatur non solum de bonis et rebus nostris, sed etiam de vita, aequum et iustum esset ut huiusmodi tractatus medio nostrum fieret. Nemo enim negocia nostra et miserias melius novit, quam nos Hungari. . . . *stb.*

Digitized by Google

gondoskodand, félő, hogy később, ha akar is valamit tenni fölséged, már hiába teendi[1]).«

Az urak részéről az, hogy Ferdinánd palam és publice mindenkit, a ki érdeklődött az ügy iránt — s ki ne érdeklődött volna, beleavasson a tárgyalásokba, tulzott követelés volt: de csak természetes visszahatása annak a bizalmatlanságnak, melylyel Ferdinánd magyar alattvalói iránt viseltetett. Oly fontos stadiumában a nemzet életének, mint a milyennek épen ez idő mutatkozott, kapitányai: Fels és Katzianer idegenek voltak, diplomatái közt nem akadunk egy magyarra; kétségtelen pedig, ha magúk a békülékeny magyar urak közbeléphetnek s legalább részben rájok is bizatik királyuk, hazájuk ügyének tárgyalása: az eredmény hamarabb elérhető s kielégitőbb lesz vala, mint a minő lett.

Ez alatt Brodarics biztostársa Frangepán a kalocsai érsek a Zápolyához küldött Tamás kanonokkal julius első napjaiban megérkezett Körmöczbányára. Valószinű, hogy az első találkozás, melyben a dolgok futólag lőnek megérintve, anélkül, hogy igazi tárgyalásokba bocsátkoztak volna, a már egy hó óta veszteglő lundi érseket kihozta türelméből. Mint Frangepán általános kifejezéseiből következteté, nem várhatott semmi jót; hevességében, a nélkül, hogy alkalma lett volna a tárgyalások menetéről tudósítni Ferdinándot: azt írta ennek, hogy a kalocsai nem hozott egyebet magával, mint húzástvonást, üres szót s hazugságot; mentegeti magát, hogy ennek nem ő, hanem Zápolya az oka, ki magától önként mitse cselekszik, a kit hajtani kell a békére. Azt tartja, ugymond, Brodarics is, — s »mindketten, ha lehetne nekik, térden állva könyörögnének fölséged előtt; mert ismerik urokat, tudják, hogy a maga jószántából sem az ország sem a keresztyénség javára nem fog tenni soha semmit, hanem kényszeríteni kell, hogy tegyen.[2])« »Jól ismerem a vajda termé-

[1]) Nos haec significamus cum his solummodo qui eius (t. i. M^tis V.) sumus consiliarii. Si tamen audiret M^tas Sua externos, qui nunc in uno nunc in alio loco conveniunt tractatum de eorum permansione: longe alia ab illis M^tas sua intelligeret, quibus nisi mature providerit, verendum est ne postea etiamsi quid facere vellet vel posset, frustra omnia faciat.

[2]) Et si permitteretur eis, haec supplices et genubus complicatis

Digitized by Google

szetét — tevé hozzá az orator — ilyen ő; eleget is mondám én fölségednek; tegye fölséged azt, a mit jónak lát.[1])« A lundi türelmetlenségén különben csudálkoznunk nem lehet. Bármily közel jártak is az alkuvó felek már azokhoz a stipulatiókhoz, melyek alapján a béke egy év mulva megkötteték, most a legkisebb, a legcsekélyebb engedmény borzasztó volt Ferdinán s oratora előtt. Ők még folyton azokat a föltételeket tarták szemük előtt, melyek az 1536. év elején Károly császár által békealapúl lőnek elfogadva, ezektől minden eltérés nehezükre esett. Igen, de János helyzete meg azóta tetemesen jobbá vált. A törökkel való viszonyát nem is említem: elég arra tekintenünk, hogy Kassa s a környék elfoglalása után végtelen előnyös helyzetbe jutott szükebb térre szorult vetélytársa ellenében. Ezek a viszonyok, melyeket Ferdinánd helyébe bárki más ép úgy, mint maga Ferdinánd sértőknek, türhetleneknek, boszantóknak talált volna, tették ez alkudozásokat oly nehézzé, ezek faragtak a különben is heves, indulatos, most már türelmét vesztett lunditól, hogy modern kifejezéssel éljek: ideges diplomatát.

KÁROLYI ÁRPÁD.

---

supplicarent M[ti] V., quia cognoscunt eorum dominum nihil ex sua bonitate neque pro regni neque pro christianitatis commodo unquam boni facturum sed compellendus esset aliquantisper . . . . . A lundi Ferd.-hoz 1537. jul. 7. (Hung.)

[1]) U. o.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A szörényi bánság és Szörény vármegye története. Írta *Pesty* Frigyes m. akadémiai r. tag. Kiadja a magy. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Budapest, 1878. I. és III. köt.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Az *egyházi történetről* szóló 50 oldalnyi fejezet a munka egyik legérdekesb s legbecsesebb része. Midőn azt végig olvassuk, átérezzük, hogy szerző egy nagy problema előtt állott. Nem mondhatni ugyan, hogy azt teljesen megoldotta, vagy hogy minden kételyünket eloszlatott és tudvágyunkat egészen kielégítette volna, de ennek daczára is nem habozhatunk annak kijelentésével, hogy az itt nyujtott, egy oly nyeremény, mely a hazai egyháztörténelem mivelőinek mindenkor elsőrendű kiindulási alapúl, valóságos alapforrásul fog szolgálhatni. Főleg a görög-keleti egyház viszonyaira nézve áll ez, mert a tárgygyal csakugyan sem a magyar irodalomban kellőleg nem foglalkoztak, sem maguk az illető egyház férfiai a meglevő anyagot kritikai szellemmel föl nem dolgozták. Szerzőnk nem beszéli ugyan el a keleti egyház sorsát Magyarországon az első századoktól kezdve, de czéljához képest feszítően vázolja a keleti hierarchia külszervezetét és ismerteti azon helyzetet, melyet a Szörénység ezen hierarchiában elfoglalt. Vázolja, mikép alakultak, egyesültek, váltak vagy enyésztek el a különféle keleti püspökségek és hogy Szörénymegye mily állást foglalt a messzehatú mozgalmak tömkelegében. Az erdélyi, aradi, munkácsi, nagyszebeni, eperjesi, lugosi, nagyváradi, szamos-ujvári, fogarasi püspökségek s illetőleg érsekségek, nemkülönben a pakraczi, jenopoli, lippai, feldiódi, szilvási, vádi püspökségek mind szóba jőnek itt. Taglalgatja azon viszonyt, melyben az erdélyi görög-keleti egyház a szomszéd Oláhországgal állott. Feltünteti azon szellemi mozgalom történeti fejlődését, mely a püspökségek létrehozása körül megindult, mely két irányban nyert kifejezést, t. i. a vallási unióban és az oláhoknak a szerb hierarchától való különválási törekvésében. Egy kis nucleus körül csoportosítja tehát egy nagy vizs-

Digitized by Google

gálati tény eredményeit és mivel a Csernovics Arzén előtti egyházi állapotok legkevésbbé ismeretesek, azért azoknál hosszasabban idöz és pedig nemcsak a Szörénység külön történelmének érdekében, hanem — miként mondja — azért is, hogy másokban kedvet ébreszszen a tárgygyal tüzetesebben foglalkozásra. Külön tárgyalja egyébiránt a római kath., külön a görög-keleti egyházak és külön a karánsebesi görög-keleti püspökség történeti alakulatát s mindezt oly higgadt objectivitással, mely például szolgálhat arra, mikép kelljen ily difficilis tárgyat kezelni, anélkül. hogy az felekezeti szempontból sértővé, egyoldalúvá félszeggé vagy irányzatossá váljék. Még ott is, hol vitális érdekeket bolygat fel és támad meg, hangja az előitélettől mentes és irányzatosság nélküli történetíró komolyságából pillanatra sem vetközödik ki. s e magatartás nyilván nagyon öregbíti bennünk azon erős meggyőződést, hogy azokat az adatokat, melyeket ellenérvelésében felhord, hamisítatlanúl vesszük kezeiből.

Az a chaos, mely kiválólag a görög-keleti egyházi viszonyok történeti terén uralkodott, megfoghatóvá teszi, miként érvényesíthették magukat az irodalom s ez által a közmeggyőződés terén is teljesen önkényes, okadatolatlan, irányzatos felfogások. Ezek concipiálásában pedig senki sem oly merész és ügyes nem volt, mint az a *Saguna,* ki a 48-iki reactionak szövetségese és az orosz propagandának részese volt. E férfiú, ki oláh létére az oláhokat elnyomó szerb hierarchia hivévé és büntársává szegődött, az irodalom terén is azon könnyű lelkiismeret sugallatait követte, mely őt a politikai és nemzetiségi harczban ösztökélte. Legalább meg vagyok győződve, hogy azon történeti botlásokat, melyeket műveiben oly sürün elkövetett, nem mindig a tudatlanság szülte. Nem is botlásokról lehet tehát nála mindig szó, hanem ferdítésekről s ezek egy oly férfiu szájában és tollában, ki a tanultság hírében állván egy nagy tömeg szemében tekintély volt, kétszeresen veszedelmesekké válhattak a történeti igazságra. Az egyházi történelem substratája is alkalmas tényezőül kinálkozott neki irányzatos törekvései elősegítésére; és Pesty érdekesen, de ép oly alaposan elénk tárja a férfiu állításainak tarthatatlanságát. Ilyen az a több alkalommal hangoztatott állítása, hogy Erdélyben már a régi korban is görög-keleti érsekség és metropolitaság állott fenn; hogy a váradi görög püspökség már a XIII. század előtt megszünt és hogy ahhoz Bihar, Békés, Arad, Szatmár, Szabolcs és Mármaros tartozott; hogy Szilvás, Feldiód, Vád mind megannyi püspökség volt mai értelemben, hogy az általa »Bánságnak« nevezett tartományban azon okból, mivel itt gótok, vandalok, longobardok és végre törökök tolongtak, a hierarchia meg nem gyökerezhetett, minélfogva a »Bán-

Digitized by Google

ság« hierarchusa a kis-oláhországi Csernetzen vagy Szörényben székelt; hogy az oláhok az »üldözés korszakában« keletkezett aradi, karán-sebesi, verseczi és temesvári püspökség alá kerültek; hogy a Mátyás király 1479-ik évi levelében említett Joannicius erdélyi érsek volt, holott mindezen állításokkal szemben kétségtelen, hogy Magyarországon ily régi görög püspökségek nem léteztek, vagy ha a XV. és XVI. században voltak is görög-keleti püspökök hazánkban, azok nem meghatározott, területileg megállapított püspök-megyék felett hivataloskodtak. Egyetlen törvény, egyetlen királyi rendelet sem nevezte őket metropolitáknak. De már maga azon tény is, hogy Erdélyben a görög-keleti püspökök a reformatus superintendensnek voltak alárendelve, kirekeszti azt a lehetőséget, hogy a görög-keleti egyház feje Erdélyben érseki méltóságot viselt. Az osztrák házból származó királyok csak erdélyi görög nem egyesült püspökről, és nem metropolitákról szólnak. A váradi görög püspökség a XIII. század előtt nem szünhetett meg, mert okiratilag kimutatható, hogy 1204-ig midőn egy ilyennek felállítása terveztetett, egyetlen görög püspökség sem létezett. A szilvási, vádi, feldiódi püspökségek úgy értendők, hogy az említett helyeken görög-keleti zárdafőnökök ültek, kit a fejedelem püspöki czimmel magasabb tekintélyre akart emelni. Ami a hierarchia képződését illeti, helyesen jegyzi meg szerzőnk, hogy ha Saguna »Bánságában« a csanádi püspökség évszázadokon át fennállhatott, akkor nyilván a görög hierarchiának sem álltak volna ellent a barbárok, akik különben is nem oly folytonossággal taposták az ország földét, mint amikép azt Saguna, a történeti köztudat ellenére feltüntetni látszik. Amit az »üldözés korszakában« történtekről mond, az nem állja ki a történeti kritikát, mert a karánsebesi püspökség 1865 előtt soha sem állott fenn a verseczi mellett mint külön püspökség. Az üldözési korszak alatt, Saguna az erdélyi fejedelmek korát érti, de nem kellett volna felejtenie, hogy épen az erdélyi fejedelmek sürgették azt, hogy az oláhok az isteni tiszteletet ne szláv, hanem oláh nyelven tartsák és hogy ők maguk 1648-ban csak nagy berzenkedéssel fogadták el az oláh liturgiát. Az a Joannicius pedig, ki Mátyás levelében említtetik, belgrádi metropolita volt, metropolita Nándoralbensis, és nem Alba-Juliensis. Sajátszerű is, hogy Saguna az idézett királyi rendeletből törvényt csinál, és belőle egy 1-ső czikkre hivatkozik, mintha törvénycikkek sora állna előtte, midőn nevezett évben országgyűlés nem is volt.

Amit szerzőnk Szörény-megye *alkotmánytörténetéről,* és mint *Erdélynek részéről* mond, azonkép kiváló közlemény. Itt is az adatok sokasága, a felkutatott nagy anyagnak ügyes és szer-

Digitized by Google

ves feldolgozása szembeötlő s lapokat kellene betöltenünk, ha ennek érdemleges ismertetésébe akarnánk bocsátkozni. Aránylag kevesebb az, amit a *kereskedésről* és a *családokról* mond, de ez a dolog természetében fekszik. A culturális tényezők e megye múltjában is ritkább jelenségeket képeztek a politikai mozzanatoknál, következőleg az okmánykészlet is soványabban tartalmazza a műveltségi adatokat. A kép azonban, melyet magunknak a Szörénység kereskedelmi és iparviszonyairól a közölt adatok segélyével alkothatunk, eléggé tájékoztató. Karánsebes, Orsova, Szörény jelentékeny kereskedelmi telepek. Karánsebes a XVI-ik században, de sőt már a XV-ikben árulerakó hely. Az itt levő harminczadot az 1498-ik évi 34. tcz. ugyan a temesvári főharminczad fiókjának mondja, de kétségtelen, hogy fontossága az erdélyi fejedelmek idejében emelkedett. 1583-ban Báthory Zsigmond azt egy évi tartamra 6000 magyar forintért elzálogosította. De a kereskedésnek azon neme is, mely a háborútól veszi lendületét, mutatkozott a karánsebesi kerületben. Rákóczy fejedelem idején török kereskedők 20,000 vég abaposztót tartottak Karánsebesen lerakva. A kereskedés lendítéséhez hozzájárult némileg az itt fennálló sóárusítási hivatal. A pósta a XVI. és XII-ik században különben e vidéken sem volt még kereskedelmi, hanem csak állam-szolgálati intézmény. Kereskedelmi czikkekül a karánsebesi különös szépségű cseresnyék, a karánsebesi csigák, az ottani buza, az erdélyi só, szűcs-czikkek, pokróczok, aranypor, posztó és kordován-bőr említtetnek. A kereskedéssel pedig leginkább törökök, ráczok és görögök foglalkoztak. Az aranymosási iparág tekintélyes fokon állhatott és azzal még a megyebeli nemesség is foglalkozott. Jelentékenysége mellett bizonyít az, hogy Pemphlinger Márk királybíró és a szebeni kamara grófja 925 forintot adott kölcsönül avagy előlegül a Karánsebesen nyerendő aranyra. A szűcsmesterség is azonkép nagy fokra emelkedett a karánsebesi kerületben. A szűcsáruk árát, melyek Karánsebesből Erdélybe hozattak, az 1556. és 1560. évi erdélyi dieták szabták meg. Az itt készült pokróczoknak is jó hire volt. Ezeknek nagy keletje volt Pozsonyban is, hol az állandó áruk egyik főczikkét képezték.

Ha Nagy Iván nagyszerű genealogiai művét tekintjük, bizonyára nem igen gondolhattuk, hogy annak köteteiből csak Szörény-megyéből is annyi család kimaradjon. Pedig hogy ez tettleg így van, mutatja Pesty művének azon fejezete, mely a szörény-megyei *családokról* szól. Egész lajstromát közli azon neveknek, melyeknek nyomaira bukkant buvárlatai közt. Ezeknek genealogiája akár egy külön munka feladatává nőhetné ki magát. Pesty azonban csak a főbb családok nemzékrendét

Digitized by Google

közli, mint a *Bakóczy*, a macsovai *Birtha*, a *Bizerei*, a *Csornai*, a temeselyi *Désy*, az örményesi *Fiáth*, a *Fodor*, a *Gámán*, a *Gerlistyei*, az *Ivuly*, a karánsebesi *Jósika*, a *Laczugh*, a *Mikanda*, a *Macsovai*, a *Morzsinay*, a szavóji *Pobora*, a *Peika*, a *Pribék*, a *Rakoviczay*, a karánsebesi *Simon*, a *Tivadar* és a karánsebesi *Vajda* családokéit. És mindez nemcsak genealogiai tekintetben nevezetes, mert hiszen meglepetve ismerjük fel a leghitelesebb emlékekben sajátunkúl azt a vidéket, melyet még a legközelebbi napok is Magyarországhoz nem tartozónak tanítottak. Egy további bepillantás pedig arról győződtet meg minket, hogy sokan ezen családok közül oláh eredetűek, kik azonban századok folyamán át a haza igaz fiainak érezték magukat és a magyar nemzettel magukat teljesen azonosították. Mert a szörény-megyei nemesség egyaránt élvezte a birtokjogot és befolyását a közügyekre; a hivatalokat nemesi jogánál és képességénél fogva foglalta el; a törvény előtt teljes egyenlőség volt érvényben. Az sem érdektelen tudnunk, hogy a házi családi élet lényegileg hasonló lehetett ahhoz, mely Erdély déli részein divott, a nemzeti közérzület fényes tanuságaúl pedig szolgálhat a magyar nyelvnek nagy elterjedése, miről a Pesty által közlött okiratok tesznek bőséges tanubizonyságot. Ezen a nyelven hivataloskodtak a törvényszékek, a báni tábla, a vármegye, Karánsebes városa és a statusnak minden közege. De itt nemcsak a hivatalos nyelv érvényesüléséről van szó — jegyzi meg helyesen szerzőnk — mert ha tanuvallomások, végrendeletek, ájtatoskodások és a magán élet egyéb nyilvánulásai alkalmával a magyar nyelv használtatott, ezt nem lehet egyébre magyarázni, mint hogy a családi élet szentélyében is otthonját találta a nemzeti nyelv. Sokat mondó tanítmány ez valóban egy oly idő számára, mint a miénk, midőn az új rend elleni reactio az átmeneti nehézségek leküzdését izgalmas jelenetek erőszakos előidézése által még folyton nehezíti.

A birtokviszonyok tekintetében jellemző még, hogy mig a szörénymegyei nemesség egyaránt élvezte a birtokjogot, az alatt a lugos-karánsebesi bánok közül, talán az egy *Mutnoki* Mihályon és esetleg *Palatics* Györgyön kivül senki sem volt szörény-megyei birtokos, de a karánsebesi ispánok vagy castellánusok mindig a birtokos osztályhoz tartoztak.

Az utolsó fejezetben a szerző a *czímerekről* szól. A szörényi bánság saját czimerrel nem birt és a bánság hivatalos kiadványai az illető bánok magán pecséteikkel hitelesíttettek. A XV. századból több oklevelet ismerünk, melyek a szörényi bánok magán pecsétei alatt keltek. Azonban a szörényi kerületek már saját pecséteikkel éltek, habár kezdetben a sebesi kerület-

Digitized by Google

nek saját pecsétje szintén nem volt, s a hivatalos iratokat kerületi nemes emberek erősítették meg tulajdon pecséteikkel. 1559-ben már nemcsak a karánsebesi ispánok pecsétes levelei említtetnek, hanem még határozottabban a vármegye pecsétje is. A városok tudvalevőleg megelőzték a vármegyéket hivatalos pecsétek használatában. Karánsebes városa is előbb birt ilyennel. Egy 1457-ik évi okirat a város régi pecsétjéről tesz említést, tehát a város már régen használhatta saját pecsétét. A legrégibb karánsebesi pecsét 1503-ból való. Különben a város a XV. század közepe óta mintegy 8 különféle pecséttel élt, amelyek nemcsak időnként megújíttattak, hanem lényeges változást is szenvedtek. Pecsételéseknél a város mindig zöld viaszkot használt.

A másik kötet *okleveleket* tartalmaz, összesen 279-czet. Ezek közt csak 8 van olyan, mely eddig Fejér, Theiner vagy Pray közléseiből ismeretes volt. E 8 oklevelet ezért Pesty nem is közli egész terjedelemben, hanem a történeti anyag összefüggése iránti tekintetből csak rövid magyar kivonatban. Egy-két esetben azonban már kiadott okleveleket is ujból egészen lenyomat, minthogy azok eredetileg hibásan voltak közölve s így e tekintetben is hálánkra méltó közlékenysége. A legrégibb okirat 1237., a legkésőbbik 1578-ból való e kötetben. Számos Szörénymegyére vonatkozó okirat e gyüjteményből kimaradt, mert szerző jónak látta azokat Krassó megye diplomatariumában közölni, minthogy a megyét közösen érdeklik. Ennyiben tehát nem mondható az előttünk fekvő kötetről, hogy azok Szörénymegye egész diplomatariumát képeznék.

Az okiratokat Pesty, melyekből egy oly érdekes, előttünk eddig teljesen ismeretlen résztörténetet reconstruált, az ország különböző levéltáraiban kutatta fel. A szélrózsa minden irányának indulva, hozta össze a becses adatkészletet. Az örményesi báró *Fiáth,* a tinkovai *Macskási,* a nagysombori *Sombory,* az *Ivuly,* a gr. *Csáky,* a báró *Jósika* és *Kállay*-családok, azonkivül a *gyulafehérvári* országos, a *budai kamarai,* a bécsi *cs. k. titkos* és a *bécsi hadi*-levéltárak képezték azon bányákat, melyek rejtekeiből lankadatlan hangyaszorgalma a becses kincset napfényre szállította. Másolatai hüek és teljesen megbizhatóak és correctség tekintetében méltó párjai a Zichy-codex és a Codex Patrius okmánykiadványainak. Dr. Ortvay Tivadar.

II.

A pannonhalmi Apátság Alapító Oklevele, írta Fejérpataky László. Budapest, 1878. Knoll Károly akadémiai könyvkereskedése 8° 221. l.

A kérdés: csakugyan Szent Istvántól származik-e a neve alatt 1001. évi kelettel Pannonhalmán őrzött oklevél? igen fon-

Digitized by Google

tos kérdése a magyar történettudománynak. Többnek, mint egy oklevélnek hitelességéről van szó. Mert ha valódi, nemcsak számos és megbizható adatot nyerünk Szent István uralkodásához, melyről oly keveset tudunk, hanem biztos alapunk lesz arra nézve is, hogy az Istvánnak tulajdonitott többi okleveleknek valódisága felett is itéletet mondhassunk. Ha valódi a pannonhalmi oklevél: akkor nem lehet alapos kifogást tenni, legalább a külalak szempontjából, a veszprémi, a pécsváradi, a zalavári 1019-iki, és bakonybéli oklevelek ellen sem, s legfeljebb egyes — későbbi leirók gondatlanságából vagy javítási, magyarázási viszketegéből származó — módosításokat vagy betoldásokat lehet bennük constatálni. Mily sok, és mily becses történeti vonatkozás van pedig ez oklevelekben, kivált a miveltségi, geographiai, egyházi viszonyokra vonatkozólag: azt mindenki tudja, ki azokat csak futólag is elolvasta. Nehéz tehát érteni — mi Büdingernél, kivált az 1858-iki Büdingernél természetes, — hogy újabb iróink szinte örömmel hirdetik és vallják a pannonhalmi oklevélnek koholt voltát, s a kik Anonymusnak minden meséjét, mint valami szentirást elfogadják, elvetik ez oklevelet, anélkül, hogy véleményüket indokolnák. Ép így divatba kezd jönni napjainkban, a régi kornak nagy tekintélyét, Hartvikot kisebbíteni, még pedig azért, mert igen problematicus állításokkal összeegyeztetni nem lehet. A legszigorubb kritika sem káros, sőt szükséges s a tudományosság nem vallja kárát, ha Anonymusnak kilencztized részét, a Marcus krónikának — Toldy elnevezését használom, bár benne teljesen megnyugodni nem tudok — egy harmadát is elvetjük, mit meg is kell tenni: de káros dolog, ha tájékozatlanságból, magukban véve még kétséges adatokból kiindúlva, vagy a jurare in verbum magistri elvénél fogva, magunk fogyasztjuk úgy is gyér kútfőink számát s ezt teszik a pannonhalmi oklevél megtámadói; mert a theoria, hogy az oklevél hamis, de tartalma igaz, lehet ugyan kényelmes, de — ha többet akar mondani, mint azt, hogy a somogyi tizedet és némely birtokokat csakugyan Sz. István adta a kolostornak, mi a köztörténet szempontjából igen kevés — a lelkiismeretes irónak megnyugvást nem nyujthat, az oklevél adatait használhatókká nem teszi.

A megtámadások, melyek ez oklevél valódisága ellen intéztettek, nem képezik tudományosságunk fénypontjait. E vád kevésbé illeti Benczurt, a mult században, ki az oklevelet nem is látta, ki a diplomatikának sokkal fejletlenebb korában élt, mint a jelen, és a sokféle összehasonlítási alapul szolgáló diplomatariumokkal még nem rendelkezhetett. Minél jobban ismerjük a X. XI. század diplomatikáját, annál inkább oszlanak a nehézségek, melyeket a pannonhalmi oklevél ellen

Digitized by Google

emelni szoktak. Mathematikai bizonyosságról a történelemben természetesen szó nem lehet: de van történelmi bizonyosság, melyet teljes hitelű adatok vagy jelenségek szülnek, s melyet subjectiv okokból — car tel est mon plaisir — lehet nem hinni, de nem lehet tudományosan megtámadni, kétségbevonni, s egy ily bizonyosság az, hogy e kérdéses oklevél csakugyan Szent-István király által adatott ki, uralkodásának második évében. Eddig legalább sem külsejéből, sem tartalmából, egyetlen egy megállható ok sem hozatott fel hitelessége ellen.

Ugyanezen következtetésre jut a jelen munka szerzője is. Miután az oklevél szövegét közlé, kiadásait, átiratait, külsejét fejtegette, elmondja a támadásokat, melyek Mansitól kezdve napjainkig az oklevél hitelessége ellen intéztettek. Azután áttér magának az oklevélnek magyarázatára s a diplomatika jelen álláspontja szerint, vizsgálat alá veszi, kimutatja, hogy az semmiben sem ellenkezik az egykorú olasz vagy német viszonyokkal, és irodai szokásokkal. A munkának ezen része bő olvasottságról tanuskodik, és egészen új a magyar közönség előtt, melyet még mindig zavarba hoz: ha marchiok-ról, vagy dux-okról olvas Magyarországon. Lehetne ugyan itt-ott észrevételt tenni szerző némely megjegyzésére. A szalavári 1024-iki oklevelet például, melyben — nehány Szent István korára emlékeztető phrasis mellett — mind csupa későbbi korra illő dolgokban intézkedik István »báróival (!)« alig lehet valódinak tartani, s így a pannonhalmi okmány magyarázatára sem alkalmas. Az állítást, mely szerint a »camera« szóból, a hová a birság fizetendő, kétségtelen, hogy az oklevél irója német minta után dolgozott, jó volna szabatosabban formulázni, mert az Otto-knak olasz kanczellárjai által Olaszország számára kiadott oklevelekben is előfordul a camera, a pénzbirság pedig inkább az olasz vagyis az olaszok számára kiállított okmányokra, mint a németekre emlékeztet: de mind ez hibának sem mondható, s alig von le valamit a munka érdeméből, mely a mai tudományosságnak szinvonalán állva, a pannonhalmi alapító-levél hitelességének kérdését — úgy hisszük, végleg — eldönti.

P. Gy.

Digitized by Google

KÜLÖNFÉLÉK.

A DEBRECZENI RÉGI ÖREG EGYHÁZ.

Debreczen városa történelmének I. kötetében a 268. lap mellett van egy szép rajz, a debreczeni régi öreg egyház rajza. Debreczen városa alig adhatta volna szebb jelét ízlésének s a müemlékek iránt való fogékonyságának, mint épen azáltal, hogy mielőtt azon egyházat századunk elején lebontatá, annak rajzát vétette.

Müépítményekben, vagy ilyen épitményeknek csak romjaiban is annyira szegény alföldünkön a debreczeni öreg egyház volt még a század elején is az a drága gyürü, mely Debreczent az Árpádok korával összefüzte; az volt az a századok által megszentelt ős hajlék, melyben a Hunyadyak, Bethlenek, Rákóczyak szelleme, együtt imádkozott a XIX-ik század magyarjaival — a magyar hazáért. . . .

A szóban forgó egyház a város legszebb pontján a mai ref. főegyház helyén állt. Megégett 1802. junius 11-én, s aztán lebonták, mert falai összeomlással fenyegettek (?) nagyon meglevén rongálva nem annyira a most említett tüzvész, mint inkább régibb viszontagságai által. Ugyanis megégett már 1564-ben is, s aztán 64 évig állt *födetlenül,* mintha kérte volna »urát, a vén időt, hogy kissé kímélje.«

Végre 1628-ban *Bethlen* Gábor fejedelem, mint annyi sok szépet, ezen egyházat is fejedelmi palástja alá vette: befödeté és szépen, isten házához illően kijavittatá. Hanem az új födél csak új ruha volt a vén, megviselt tagokon, melyek rendes körülmények közt talán még tovább is kibirták volna, de az oly csapást, mint az 1802-iki tüzvész, túl nem élheték.

Midőn lebonták, ím megtalálták falai alatt egy még régibb, de kisebb egyház alapjait. [1]) Az lehetett a bölcső, a keresztyénség bölcseje Debreczenben; az első keresztény templom.

---

[1]) *Szűcs* Istv. Debreczen tört. I. 268. l.

Digitized by Google

Ki építette azon első egyházat? arra határozott feleletünk nincs, mert történeti emlékeink Debreczent illetőleg nem érnek föl a XI-ik századig. Nem lehetetlen azonban, hogy talán épen *Sz.-László* király építteté, legalább azon körülmény, hogy Debreczennek egykor *Sz. László-utczája* volt, [1]) arra látszik mutatni, hogy Debreczen kegyelettel viselteték ezen királyunk iránt, s e kegyelet forrása talán azon egyháznak Sz. László-rakatta köveiből fakadt. Hanem az már bizonyos, hogy azon első, kisebb egyház 1289-ben, tehát csaknem félszázaddal a tatárjárás után is még állt, s Szűz-*Mária* tiszteletére volt szentelve. [2])

De ki építteté a 2-ik, 1802-ben lebontott egyházat?

Ezen kérdésre Debreczennek föntisztelt monographusa akép felel, hogy a tatárjárás után hihetőleg a *Dausa*-család, mint a városnak akkori földesura, s nevezetesen *Dausa András* építteté. Ezt pedig azon körülményből is következteti, hogy az egyház Sz. *András* apostol tiszteletére állott, s még a reformatió után is soká Sz. *András* egyházának nevezteteett. Ezen föltevés az építés korára nézve *némileg* igazolt ugyan, mert az egyháznak határozott csúcsíves stylje a tatárjárás utáni korra vall; de az épitő nevét, személyét, s ennélfogva az építés tulajdonképeni korát illetőleg is másképp áll a dolog.

XXII. *János* pápának 1326. október 21-én kelt levelében szó van bizonyos, »de Broten« falu egyházáról. [3]) *Pray* pápai tizedjegyzékében szintén »villa Brecon« fordul elő, [4]) de valamint semmi kétség benne, hogy itt Debreczenről van szó, szintúgy a föntebbi »de Broten« sem jelenthet egyebet, kivált ha figyelembe veszszük az idézett levélben előforduló egyéb körülményeket, hogy t. i. azon egyház a váradi egyházmegyében levőnek, Sz. András egyházának stb. mondatik. Azt sem kell felednünk, hogy egyházaink s egyházi személyeink nevei hajdan oly hibásan irattak, hogy mint már *Pázmány* Péter is panaszlá: magyar ember nemis értheti azokat. [5])

Az említett pápai levél az esztergomi érseknek, a veszprémi s győri püspököknek iratott azon alkalomból, hogy *Iványka* váradi püspök

---

[1]) A mai Széchenyi-utcza. I. m. I. 25. l.

[2]) *Wenzel:* Árpádkori uj okmánytár. IX. 507. l.

[3]) *Theiner:* Monumenta hist. Hungariam s. illustrantia. I. 507. l.

[4]) Specimen hier. hungaricae. II. 142. l.

[5]) *Péterffy* K.: S. Concilia eccl. Hung. (Pozsony, 1742) II. 266. l.

Digitized by Google

(1318—1329) bepanaszlá a pápának, hogy a domonkosrendü szerzetesek Debreczenben a Sz. András templomát hatalmasúl elfoglalák, a templom nevét Máriára változtaták, [1]) abban a püspök tiltakozása ellenére is lelkészkednek stb. A pápa tehát meghagyja az említett főpapoknak, hogy vizsgálják meg ez ügyet, és szolgáltassanak igazságot.

A domonkosiak ezen tulkapása némileg abban lelheti magyarázatát, hogy XI. *Benedek* pápa (1303—1304) ki egykor maga is domonkosrendű szerzetes volt, kedvezni akarván e szerzetnek, fölhatalmazá annak tagjait, hogy prédikálhatnak, ez levén főfeladatuk, bárhol, s anélkül, hogy az illető püspök kizárhatná őket. [2]) Hogy pedig a domonkosiak Debreczenben ennél tovább is mentek, annak kulcsa ismét abban rejlik, hogy mint a pápa levele mondja, valamelyes »világi hatalom« állott a szerzetesek mögött. [3]) mi aligha nem azt jelenti, hogy Debreczen földesura, illetőleg kegyura volt az, ki a váradi püspök ellenében biztatta, pártfogolta a szerzeteseket. E föltevésre indít bennünket azon körülmény, hogy a debreczeni egyház 1333-ban, tehát a pápa levelének kelte után még 7. évvel is nem Sz. András, hanem Mária egyházának hívatik [4]); tehát a pápa intézkedésének sem lőn teljes sikere, holott ha a püspök s kegyur nincsenek egymással viszályban, együttes működésüknek a pápa közbelépése nélkül is sikerült volna korlátozni a szerzeteseket.

De jobban érdekelnek ezeknél beunünket a kérdéses pápai levélnek azon szavai, melyek elmondják, hogy Debreczen »kitünő« hely, de ott csak »egy« templom van, és azt *Ivánka előde, Imre váradi püspök — építteté s ő maga föl is szentelé.* [5])

Ezzel fölvett tárgyunk első kérdőjelére megvan a felelet.

De miért épitett Debreczennek épen egy váradi püspök egyházat, mikor a váradi püspök, mint ilyen, sohasem bírta Debreczent; sőt épen a kérdéses korból ismerjük Debreczen földesurait, a XIII-ik század végé-

[1]) Mint föntebb láttuk, *régi* nevét adták vissza.

[2]) *Fejér:* Cod. dipl. VIII. 7. 34. l. jegyz.

[3]) »Fulti potencia seculari.« *Theiner:* i. h.

[4]) *Theiner:* i. m. I. 558. l.

[5]) »Parochialem ecclesiam dicte ville, qua insegnis existit, ut asserit, ibidem unicam . . . . *structam per bone memorie Emericum Episcopum Varadiensem, predecessorem suum, et consacratam* . . . . occupaverunt.« *Theiner:* i. m. I. 507. l.

Digitized by Google

ről *Raphain* bánt, [1]) a 14-ik század elejéről pedig *Dausa* mestert, [2]) s a földesur levén rendesen kegyura a birtokán levő egyházaknak, azokat csak úgy tartozott föntartani s épiteni, mint napjainkban? [3]) Ezen kérdésre alig van egyéb felelet, mint az, hogy azért épitett a váradi püspök Debreczennek templomot, mert *Imre püspök maga is Debreczennek földesuri családjából származott,* mert talán testvére volt a már emlitett két testvérnek *Raphainnak* s *Dausának,* [4]) vagy ezek atyjának, *Miklósnak.* [5]) Annyi bizonyos, hogy *Imre* püspök vagyonos családból származott, erre mutat az a körülmény, hogy testvére, *Lukács* több birtokot hagyományozott a váradi püspöknek s káptalannak. [6]) Ha lehetne valahol ezen *Lukácsról* többet megtudnunk, a föntebbi származási kérdés azonnal tisztázható lenne, de róla azon egy most idézett helyen kivül, legalább tudtunkra, nincs többé semmi nyom.

Mi pedig a debreczeni egyház épitésének korát illeti, minthogy *Imre* püspökről az mondatik, hogy ő nevezett egyházat nemcsak épité, hanem föl is szentelé, a katholikusoknál pedig csak püspök szentelhet (consecrare) egyházat; s mert föl nem tehető, hogy az emlitett egyház fölépitése és fölszentelése közt több idő folyt volna le: ennélfogva a debreczeni régi egyház épitése *Imre* püspökségének korára esik, vagyis 1297. [7]) és 1317 [8]) közé.

Az még a kérdés, hogy Debreczennek emlitett földesurai: *Raphain* s *Dausa,* és esetleg a templomépitő *Imre* püspök milyen vezetéknevet viseltek? Debreczennek érdemes monographusa *Dausának* ne-

---

[1]) *Wenzel:* i. m. IX. 507. l.

[2]) *Fejér:* i. m. VIII. 2. 286. l. és VIII. 3. 171. l.

[3]) *Fejér:* i. m. IV. 3. 144. l.

[4]) *Wenzel:* i, m. X. 379. l.

[5]) *Wenzel:* i. m. XII. 667. l.

[6]) Gr. *Batthyány* Ignácz: Legel eccl. reg. Hung. III. 233. l. Sajnos, hogy a birtokok neveit nem tudhatjuk, noha irásba voltak foglalva: »prout indicant privilegia, confecta super ipsis;« de ezek elvesztek talán örökre.

[7]) Fontes rerum Austriacarum: XV. 181. l. — *Fejérnél:* Cod. dipl. VII. 5. 502. lapon már 1292-ben váradi püspökül emlittetik ugyan, de itt az oklevél évszáma mindenesetre hibás, egyebek között már csak azért is, mert *Imre* püspök előde, *Benedek* 1296-ban még ült a váradi püspöki széken. *Wenzel:* i. m. XII. 587. l.

[8]) *Fejér:* VIII. 2. 75. l.

Digitized by Google

vezi őket, s különösen Sz. András egyházának építőjét *Dausa Andrásnak.* Hanem van az országos levéltár kincstári osztályában [1]) a váradi káptalannak egy 1358-iki eredeti kiadványa, melyben Jakab és Pál, *Dausa fiai,* határozottan és ismételve *Debreczeni* Jakabnak s Pálnak neveztetnek. Ez világos, és ennélfogva *Raphain* bán, s *Dausa* előbb erdélyi vajda, majd nádor, szabolcsi és szatmári főispán *Debreczeni* nevet viseltek, valamint hihetőleg *Debreczeni* volt azon *Imre váradi püspök is,* ki Debreczen Szent-András egyházát építteté s fölszentelte.

Még egyet, mi nem tartozik ugyan szorosan fölvett tárgyunkhoz, ily alkalomszerűleg mégis talán elmondható annál inkább, mert oly kérdést érint, mely már sok elmét foglalkodtatott, t. i. azt a régi kérdést: ki volt az a *Turda* püspök, kit a névtelen jegyző említ?

A debreczeni családra vonatkozó, idézett oklevelek között van kettő, melyekben előfordul ez a név: *Thurna,* majd mint egy Debreczennel határos birtok neve a XIII-ik században; [2]) majd pedig mint *neve* egy ugyanazon korban élt nemes férfiunak, ki a »Miskoult nemből« származott. [3]) *Lendvay* Mártonnak a kincstári levéltárban levő »Dignitariorum regni Hung. ecclesiasticorum« czimű könyvében *Vasta* váradi püspök (1186—1189) [4]) neve mellé ez van jegyezve: »de genere Miskouch;« *Pauler* Gyula pedig »A magyarok megtelepedéséről« irt szép értekezésében [5]) a Névtelen jegyző *Turda* püspökét az említett *Vasta* váradi püspökben keresi, és aligha nem helyes érzékkel. Mert ha *Lendvay* »de genere Miskouch« megjegyzése alapos, akkor a Miskolcz nemből származott *Vasta* (ha nem corrumpált, úgy keresztnév lehet, talán Sebastianusból) vezetékneve lehetett a szintén Miskolcz-nembeli *Turna,* e név pedig igen közel áll *Turdához,* a Névtelen jegyző püspökéhez; mindössze egyetlen betü választja el őket, korkülönbség nehezen.

BUNYITAY VINCZE.

---

[1]) Acta Monial. Poson. S. Clarae. 7. 43. 11. 14.

[2]) *Wenzel:* i. m. IX. 507. l. — Balkányi *Szabó* Lajos: »Debreczen helynevei« művében nincs meg; talán már nevét is elfeledték.

[3]) *Wenzel:* i. m. X. 357. l.

[4]) »Amplius, quam tribus annis in Episcopatu vixisse *reperitur*« (in actis et regestris Capituli Varadiensis.) Hanem itt neve: *Vata, Batyány:* i. m. III. 224. l.

[5]) Századok. (1877.) 377. l. 4. jegyz.

Digitized by Google

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

HORVÁTH MIHÁLY †.

A Magyar Történelmi Társulat épen az előkészületeket tette kassai kiránduláshoz s a hadtörténeti bizottság már el is hagyta a fővárost, midőn Karlsbadból megérkezett a megdöbbentő hír, hogy első elnökünk, ki üdülést ment keresni oda, *meghalt!* A fővárosba sereglő vidéki tagokat ez a gyászhír fogadta, s a másodelnök azonnal értekezletre gyűjté őket össze. Mindenki érzé, hogy mivel tartozik a társulat Horváth Mihálynak: senki melegebb érdeklődéssel nem ápolta, senki buzgóbb részvételt nem tanusított iránta: egyike ő azoknak, kiknek nevéhez van kötve fennállása s felvirágzása. Csak egy óhajtás nyilatkozott az értekezleten: a hála adóját mennél bensőbben rónni le, s kifejezést adni az általános gyásznak. Elhatároztatott, hogy a kassai gyülés napja a temetést követő másodnapra halasztatik, hogy a társulat díszes koszorút küld a koporsóra, a temetésen testületileg vesz részt a vidéki tagokkal egyesülve, s hogy a sírnál *Deák Farkas* jegyző mond a halott felett bucsúszavakat.

Minden úgy történt. A temetés aug. 25-én d. u. $^1/_2$5 órakor volt. Az elhúnyt az udvar közepén fényes ravatalon feküdt, kettős koporsóba zárva; a külső arany díszítésü alpacca koporsón látható volt a püspöki süveg, imakönyv, s számos koszorú: köztük társulatunké, az Akadémiáé, Samassa egri érseké, Szentes városáé, a karlsbadi magyaroké. A temetésen a főváros értelmisége, aristocratiája, a magas clerus, miniszterek, képviselők, az irodalom és művészet képviselői, társulatunk s az Akadémia testületileg vettek részt. Az utolsó beszentelést *Ipolyi* Árnold püspök, társulatunk másodelnöke végezte, s a nagy halottat beláthatatlan néptömeg kísérte utolsó nyughelyére.

Digitized by Google

A temetőbe érve *Deák* Farkas lépett a sírhoz, hol következő szavakat mondá:

Tisztelt halotti gyülekezet!

A gondviselés beláthatlan végzései nagy veszteségeket mérnek társulatunkra — mert íme, alig két év alatt, már második elnökünket kisértük a temető szomorú kertjébe, és nagy fájdalmunkban semmi vigasztalást sem nyujt, hogy velünk együtt az egész magyar nemzet siratja Horváth Mihályt, kiben Magyarország legelőkelőbb történésze szállott kora sirjába, ki negyven évet meghaladó időn át lankadatlan kitartással, jó és balsorsban, hivatásszerüleg szolgálta a hazai történetirást!

Müvei közül: *„Zrinyi Ilonája“* mint a történeti stylus példányképe, *„Martinuzzi Györgye“* mint a lelkiismeretes munkás és klasszikus történész remeke és a *„Huszonöt év története“* mint az igaz magyar nemzeti politika evangeliuma első rendü helyet biztositanak számára irodalmunkban s megörökitik nevét, nemzetünk legjobbjainak pantheonában!

Es most, midőn a gyászoló család, a Tudományos Akadémia, a magyar irodalom, Szentes, Szeged, Budapest városa siratja nagy veszteségét, engedtessék meg nekünk a m. tört. társulat tagjainak is, hogy búcsukönnyeinkkel a közös bánat szomoru oltárán áldozhassunk.

Hisz ő volt társulatunk egyik alkatója, ő legerősebb támasza s egyik legfényesebb dísze és *nekünk*, kik sikerdus életének ez utolsó éveiben körülötte valánk: atyánk, testvérünk volt egy személyben! Hervadatlan emléke örökre élni fog szivcinkben s fényes neve ragyogni fog társulatunk évkönyveiben!

Tudományos munkássága s egész élete ezután is emlékeztessen nagy czélokra, emeljen fel a napi élet sivár üzelmei közül s legyen világitó szövétnekünk a polgári élet és tudományos pálya nehéz küzdelmeiben.

Szavam elakad, — a fájdalom elfojtja hangomat . . . mert a minket ért nagy csapás érzetét csak amaz édes tudat enyhítheti, hogy *ő a mienk is volt,* és az a mély meggyőződés, hogy midőn itt a hosszu álom kezdetén, sirva mondunk bucsut halandó porainak, egyszersmind a halhatatlant is dicsőitjük!!«

E szavak végeztével a meghatott közönség némán távozott — s ezzel Horváth Mihály tetemeit örök nyugalomra helyezék.

Digitized by Google

A Társulatunk által ki adott gyászjelentés így hangzik:

A M. TÖRT. TÁRSULAT választmánya a maga, s a társulat összes tagjai nevében fájdalmas szívvel jelenti

HORVÁTH MIHÁLY PÜSPÖKNEK

a m. tört. társulat elnökének f. évi augusztus 19-én reggeli öt órakor, élte 69-ik évében a karlsbadi fürdőben szélhüdésben történt gyászos kimultát.

A boldogultnak hült tetemei f. hó 25-én délután 5 órakor pipa-utczai saját házánál Ipolyi Arnold püspök által fognak beszenteltetni s a kerepesúti temetőbe vitetni.

ÁLDÁS ÉS BÉKE LEBEGJEN EMLÉKE FELETT!

— AZ OCT. 3-ÁN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEN a társulat tagjai szép számmal jelentek meg. A vidéki kirándulás befejezése után ez volt az első találkozás s a tagok szívélyesen üdvözölték egymást. Azonban az elnököket hivatalos kötelesség távol tartván, a választmányi tagok *Tanárky* Gedeon államtitkár urat kérték fel az elnöki szék elfoglalására, ki is azt következő szavakkal foglalta el:

A rendes elnökök távol lévén, engedve a t. választmány szives felhivásának, nem vonom ki magamat, fájdalom, a magasabb életkor elöjogának kötelessége alól, s mint korelnök, az ülést megnyitom.

A rendes elnök ily alkalommal, midőn a t. választmány az évi hosszú szünet után, munkálkodása fonalát ujra felveendő, első ülésre összegyülekezik, melegen üdvözli a jelenlévőket, és felkéri, hogy újult erővel fogjon munkához tehetségéhez képest a társulat s különösen e választmány minden tagja; az én első szavam is a legszivesebb üdvözlet a választmányhoz és annak mindegyik jelenlévő tagjához, de erőszakot követnék el legbensőbb meggyőződésemen, ha kifejezést nem adnék mindjárt a második szóban a legőszintebb mély fájdalomnak, melyet ezen társulat nagyérdemü elnöke, alapitója s egyik vezérszellemének, Horváth Mihály püspök nagy történetirónknak elhunyta fölött érezek.

Jól tudom, hogy a választmány mindegyik tagja osztozik velem, s állítani merem az egész nemzettel, a magyar tudományosságot sujtó ezen veszteség fölötti fájdalomban.

A véletlen ruházta reám a feladatot, hogy első hangoztassam a kegyeletes megemlékezés fájdalom szavát itt e teremben Önök közt a boldogult munkálkodása egyik legkedvesebb színterén.

Ezen megemlékezés azonban csak egy sóhaj, az ő emléke egy hozzá és e társulathoz méltó gyászünnepélyt igényel, s a t. választmány

Digitized by Google

legélénkebb kivánatával vélek találkozhatni, midőn inditványozom, hogy boldogúlt elnökünk: Horváth Mihály emlékünnepélye iránti rendelkezés még a mai ülés tanácskozási tárgyává kitüzessék.

A megilletődés hangján mondott eme meleg szavak híven tolmácsolák a választmány érzületét, s miután már a kassai gyülésen történt arra nézve intézkedés, hogy Horváth Mihály emléke jegyzőkönyvileg is megörökittessék, határozatba ment, hogy tartassék egy nyilvános közgyülés, mely egészen az ő emlékezetének legyen szentelve. Hogy ki bizassék meg az emlékbeszéd tartásával, afelett a mai zárülés határozand.

Felolvasást *Barna Ferdinánd* tartott »Aspelin J. Reinhold szuomi régész buvárlati útja az általi népek őshazájában«: a közönség nagy figyelemmel hallgatta ezen érdekes és tanulságos ismertetést, mely a »Havi Szemlé«-ben fog megjelenni.

Évdijas tagokúl megválasztattak, *Lakatos* Ottó plébános, Arad (aj. dr. Thallóczy), *Machovics* Izidor papnöv. igazgató, *Pitroff* István, papnöv. hitszónok, Beszterczebánya (aj. Tipray Tivadar), *Becske* Bálint, kir. adófelügyelő, *Lovász* Miklós kat. tiszt, S.-A.-Ujhely (aj. Doby A.), *Téglássy* István s. fogalmazó (aj. Bernát I.), *Darvas* Orbán főap. jegyző, Pannonhalma (aj. a titkár), *Paulovics* József, kanonok, *Fukasz* József s. lelkész, Szucsány, dr. *Knöpfler* Vilmos, M.-Vásárhely, *Haldsz* Sándor, Bpest, (aj. Deák Farkas), Bihar-vmegyei *Casino*, N.-Várad (aj. Walkowszky Miklós.)

A Társulat a jövő 1878. évi kirándulás és vidéki nagygyülés megtartására három helyről kapott meghivást, u. m. *Segesvár* városa aug. 19-ikén, *Maros-Vásárhely* városa sept. 4-ikén és *Sáros-vármegye* közönsége sept. 12-ikén átiratokat intézett ez ügyben a társulathoz. *Wenzel* Gusztáv figyelmeztette a társulatot, hogy kiválólag arra kell ügyelni a kirándulási hely megválasztásában, (még pedig függetlenül a meghívásoktól), hogy hol remélhetni leggazdagabb aratást — s a választmány a kérdés eldöntését a jövő nov. havi ülésre tűzte ki tárgyúl.

Titkár bemutatván a kassai kirándulás történetét tartalmazó füzetet, mely egyszersmind a »Századok« ez évi VIII-ik füzetét képezi: a választmány elhatározá, hogy azon testületeknek és magánosoknak, kik buzgalmukkal és közbenjárásukkal az eredmény előidézéséhez segédkezet nyujtottak, köszönő iratok intéztessenek. Jelesül: *Kassa* városa, *Abaujvmegye*, *Schuster* k. kassai püspök, a jászai ft. Convent, *Borsod*-vmegye,

Digitized by Google

Gröber testvérek, ft. *Kacsvinczky* Viktor prépost, az illető thatóságok fő- és alispánja, főpolgármesterének s levéltárnokainak.

Titkár bemutatja a Történelmi Tár IV. füzetét, Balassa Bálint összes költeményei első nyolcz ívét, a Történelmi Társulat Okmánytára első ívét. *Nagy* Imre, mint a Zichy-Codex szerkesztésével megbizott bizottság elnöke, bemutatja a Zichy-Codex IV-ik kötetét, mely egész Zsigmondig terjed. Mindezeket a társulat örvendetes tudomásúl vette, s egyszersmind felkérte Wenzel Gusztáv urat, hogy a nem rég elhunyt gróf Zichy Károly felett, kinek liberalitása s buzgalma tette lehetővé a Codex megjelenését, a deczemberi ülésen emlékbeszédet mondjon.

Pénztárnok bemutatja f. évi julius—szeptember havi számadását. E szerint a bevétel volt 2050 frt 60 kr, a kiadás 1132 frt s 73 kr. A pénztármaradék 920 frt 87 kr.

Végül zárülés tartatván, a választmány *Fraknói* Vilmost kérte fel Horváth Mihály fölött emlékbeszéd tartására: ki is a választmány bizalmát, azon benső baráti viszony hatása alatt, mely őt az elhunythoz füzte, elfogadta. A választmány köszönettel fogadta ez elhatározást, mint a mely biztosítékot nyújt arra nézve, hogy az elhúnyt nagynevü elnök emléke legméltóbban fog megünnepeltetni.

Ugyanakkor határozatba ment, hogy a Zichy-nemzetség decz. hóban tartandó közgyűléséhez átirat intéztessék, melyben felkérik a derék Zichy grófokat, hogy a megkezdett Zichy-Codex folytatásáról gondoskodjanak.

— A NOV. 6-ÁN TARTOTT VÁLASZTMÁNYI ÜLÉS b. Kemény Gábor harmadelnök elnöklete alatt, mind a választmányi, mind a társulati tagok részéről igen látogatott volt. *Óváry* Lipót felolvasása »a nápolyi levéltárakról« köztetszéssel találkozott, s a »Századok«-ban fog világot látni. Hasonlag tetszettek az ezt követő jelentések is: *Lukács* Bélától »a botesi pogány temető« s *Deák* Farkastól »újabb adatok a Wesselényi család történetéhez«, melyeket következő füzetünkben adunk s *Thaly* Kálmántól: Putnoky Afra 1531-iki magyar s Pesty Gábor a mese iró 1532-iki leveléről, melyek az illető szakközlönyökben fognak megjelenni.

A folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár jelenti, hogy *Bay* Ilona úrhölgy Debreczenből, társulatunk alapító tagja, ki átértve a hazai történetirás emelésének szükségességét, eddigelé is minden évben igen szép összeg adománynyal nevelte alapítványát, újabban száz o. é. forintot küldött be, mint — kamatot. Intézkedett, hogy halála után a társulat pénztá-

Digitized by Google

rába 2000 frt alapítvány fizettessék be, — addig pedig ez összeg 5% kamatját be fogja évenkint küldeni. A választmány zajos éljenekkel fogadta a jelentést: »adja isten, mondák, hogy mennél tovább fizesse« s elhatározák, hogy a beküldött s az igért kamatok mindig beirandók az alapítók törzskönyvébe, s ezúttal köszönő irat küldetik hozzá.

Évdíjas tagokká megválasztattak:

Wágner János, Bpest, *Gröber* József fbirtokos, Muhi, *Kis* Péter, földbirtokos, N.-Bükk (aj. Kandra Kabos), *Major* Tiborcz, fogalmazó a közlek. min. Bpest (aj. Szabó Ede), *Istvánffy* Pál és *Kisladnay* Győző prem. r. tanárok Rozsnyón (aj. Nátafalussy K.), dr. *Hayara* Viktor m. főügyész, *Pócsy* György kir. közjegyző, N.-Szőllős (aj. Doby A.) B. *Barkóczy* Sándor segédfogalmazó (aj. Deák Farkas) — ezek 1878-tól, *Kalós* Pál szolgabiró N.-Szőllős, *Köncs* Ferencz kereskedő Miskolcz, (aj. Doby A.) *Pécsy* Imre államny. igazg. Bpest (aj. Nagy I.) — 1879-től kezdve.

Titkár bemutatja a Sasinek V. Ferencz áldozár ur által küldött oklevél-másolatokat a szucsányi, turócz-szentmihályi, zólyomi ltárakból s saját gyüjteményéből, melyek köszönett l fogadtatnak, továbbá jelenti, hogy a Holdmező-Vásárhelyen levő czéhek iratait *Ábrai* Károly polgármester hozzá beküldé; mely is átadatik a czéh-bizottságnak, a polgármesternek pedig köszönő levél küldetik. Ugyancsak titkár bemutatja gróf *Erdődy* Sándor alapító tag, vépi levéltárának a társulat levéltára számára átengedett jegyzékét; továbbá jelenti, hogy *Bük* László leirást küldött gróf Pongrácz Ödön nagy-kagyai levéltáráról, melyben 20 Árpádkori, s több száz Anjou és Mátyáskori levél van. A tulajdonos gróf a társulat netalán oda menő kutatóit vendégszeretettel fogja fogadni. *Chernel* Ignácz nehány családi levéltárából vett, s családjára vonatkozó jegyzeteket küld be, melyek a társulati irattárba tétetnek.

E gyülés egyik kitüzött tárgya volt, meghatározni hogy a társulat hol tartandja meg jövő évi vidéki nagygyülését? Tárgyalásba vétetvén a meghivások, elhatároztatott, hogy a társulat a jövő évre az erdélyi meghivásokat fogadja el, mint a hol már évek óta nem volt, s jelesül a megnyitó közgyülést *Maros-Vásárhelyen* az ünnepélyes zárülést *Segesvárt* tartandja. *Sáros-megye* meghivását a társulat hálás köszönettel fogadta, s fentartja magának meghatározni az időpontot, melyben azt legczélszerübben igénybe veheti, kimondván hogy ezen időpontnak a legközelebbi évek valamelyikére kell esni.

Digitized by Google

Elhatároztatott, hogy a hiányzó elnöki széket a közelebbi *deczemberi* ülésben fogja a társulat betölteni, s ugyanakkor a választmány egy harmadának alapszabályilag elrendelt megújítását is eszközlendi.

Pénztárnok bemutatja mult havi számadását, melyből kitűnik, hogy a bevétel volt 1504 frt 79 kr, a kiadás 665 frt 28 kr, a pénztár maradék 839 frt 51 kr.

A nyilvános ülést rövid zárülés fejezte be.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

— A VESZTESÉG, mely az Akadémiát Horváth Mihály halála által sujtá, leginkább a II-ik osztályra nehezedett, mint a melynek az elhúnyt elnöke volt. Mindenekelőtt tehát e veszteség pótlásáról kellett gondoskodni, s az osztály okt. 12-én tartott értekezletében — miután az ügyrend szerint elnök csak nagygyűlésen választható — helyettes elnökévé dr. *Pauler* Tivadar urat r. tagot választá meg egyhangúlag. A nagygyűlés kétségtelenül állandósítni fogja e választást. Ugyan ez értekezlet gondoskodott elhúnyt elnöke emlékének méltó megüléséről: 1. emlékbeszéd tartására *Salamon* Ferenczet kérte fel. 2. az osztály mint ilyen fogja indítványozni, hogy a nagygyűlés arczképének a képes-teremben leendő felfüggesztését rendelje el. Ez osztály még egy igen czélszerű intézkedést is tett: elhatározta, hogy a jogi, továbbá a nemzetgazdasági, s végre a történeti tudománynyal foglalkozó tagok különkülön fognak értekezleteket tartani, melyeknek javaslatai aztán az osztály elé fognak hozatni. Ilyen módon remélni lehet, hogy az osztály fokozott és rendszeres tevékenységet fog kifejteni.

Első felolvasó ülése ez osztálynak oct. 14-én tartatott, dr. *Pauler* Tivadar elnöklete alatt, ki is, egy kis rövid beszéddel nyitotta meg az ülést, melyen két történeti felolvasás volt.

Az elsőt *Pauler* Gyula tartotta Szent-István alkotásairól. Pauler valódi criticailag gondolkodó és elemző fő, ki tárgyának mélyébe hat, nem csak az eseményeket mondja el, hanem a történet okait is kutatja s ezen felül a formák iránt is bír érzékkel. Mint tudva van, az Akadémia könyvkiadó bizottságának az Árpádházi királyok történetét dolgozza, s mondhatni ennek első fejezetét mutatta be, mint rendes tagi székfoglalóját.

Digitized by Google

Értekező feladatává teszi vizsgálni, mily változásokat lehet magának, Szent-Istvánnak tulajdonítani a magyar alkotmány körül. Sem adatainkból, sem a dolog természetéből nem lehet következtetni, hogy István az összes régi magyar rendet felforgatta, tabula rasat csinált volna, s annak helyébe egészen új szervezetet léptetett. Ő mindenek fölött szent és enthusiasta volt, és főczéljának tekinté a kereszténység megalapítását, terjesztését, a keresztény elveknek érvényesítését a pogány társadalomban. Fennlevő törvényeinek legnagyobb része erre törekszik, s e szempontból kiindúlva, nem kiméli az ellenkező, régi szokásokat, de — mint a középkorban másként nem is lehetett — csak esetről-esetre rombolhatta le azokat. Egy másik czélja volt, külsőleg, világi tekintetben is, közelebb hozni a magyart a nyugoti nemzetekhez. utánozván a frank és német királyok intézményeit: de ez utánzás csak külsőségekben, udvartartásában, pénzeinek, okleveleinek alakjában mutatkozott. A vármegyei felosztást neki kell tulajdonítanunk, s ennek keletkezését akkép kell képzelnünk, hogy ő magán, családi birtokait, melyeket most államjavaknak neveznénk — felosztotta, mint földes uk a szükséghez képest szervezte, mely szervezet hasonló szükségletekből folyva, mássa volt a nyugati államokban létező miniszteriális viszonyoknak, s nem különbözött azon fejlődéstől, melyet a nemzet kebelében, más földesurak jószágain találunk. E vármegyék fejei, ispánjai, mint a király tisztviselői, az ő parancsainak teljesítésében a vármegye területén kivül is működvén, lassanként — a nem királyi földek is — bizonyos tekintetben egyik vagy másik vármegyéhez csatoltattak; mi azonban nem egyszerre történt, és Szent-István alatt még alig kezdődött. A 72 vármegye, melyről a forrásokban olvasunk, ilyen királyi birtokokból álló megye, csakhogy e szám István idejére még nem vonatkozik, hanem csak a II. Bélától IV. Béláig terjedő századra nézve áll feltétlenül. A nemzetnek szervezete a nemek és nemzetségek felosztása maradt, melyeket István sem meg nem semmisített, sem meg nem semmisíthe tett. Az még Sz.-László, sőt Kálmán idejéig — bár gyenge nyomokban — fennállott, s lassanként enyészett el, a változott viszonyoknak, s főleg a magántulajdon kifejlődésének következtében, melyet István a nemek igényei ellenére kir. teljhatalommal támogatott. István nem teremtette az u. n. Szent-István-féle alkotmányt, de rávezette a nemzetet azon ösvényre, amelyen annak természetes fejlődését folytatván, ezen alkotmányhoz jutnia kellett.

Az előadást nagy tetszéssel fogadta a közönség, s midőn felolvasó helyére ment, rokonszenves éljenekkel kisérte. Utána *Mátyás* Flórián lépett a szószékre: egy a korábbi időkből jól ismert tudós, ki azonban már régóta hallgat.

Már több izben értekezett az Akadémiában Anonymus koráról, most is ezt választá előadása tárgyául s ebben főkép *Marczali* Henrik

Digitized by Google

ellen fordúlt, ki Anonymusban IV. Béla jegyzőjét Pous mestert véli felismerni, s a munka keletkezési korát határozottan Kun László vagy III. András idejére teszi. Ezzel szemben értekező korábbi, már évek előtt több akadémiai felolvasásban meggyőzőleg kifejtett állítását, hogy a munka a XII. század végén vagy a XIII. század elején iratott, határozottan fenntartja. Marczali abból, mit Anonymus a kunokról mond, következteti, hogy szeme előtt IV. László kunjai lebegtek: ezzel szemben Mátyás kiemeli, hogy a névtelen jegyző kunjai nyírt fejüek voltak, mig László idejében a kunok szakállt és üstököt viseltek, melytől nem akartak megválni. Ha Anonymus IV. Béla jegyzője volt — folytatja — és Kun László idejében, tehát Kézai Simon, királyi káplánnal egy időben élt: mikép fejthető meg a visszásság, hogy két udvari ember nem egyezik meg a dynastia alapítójának személyére nézve: Anonymus, Álmost, Kézai, Árpádot nevezvén annak? Említi tovább az Anonymus által használt jobbagio, Ultrasylvanus szókkal, az *S* betünek *Cs* helyett való használását, mi mind még a XIII. század elején divott, de annak negyedik, ötödik tizedében már kiment a szokásból, és végre az Anonymus-Codexről tesz némely megjegyzést, azt a szerző saját kéziratának tartja, főleg mert benne minutiósus javítások fordulnak elő, még pedig azon kézáltal, mely az egészet írta, s a betűk alakjából is következteti, hogy az a XIII. század legelején, és nem IV. Béla idejében, vagy még később iratott.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A »Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat« szept. havi választmányi ülését Temesvárott, szept. 25-én Rácz Athanáz elnöklete alatt, számos közönség jelenlétében tartotta meg. Elnök megnyitván az ülést, a junius havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik *Miletz* János titkár jelentéséből kiemeljük.

A társulat elnöke folyó évi augusztus hó 19-én ünnepélyesen letéteté alapkövét azon emléknek, mely a rámai hös, báró Lo-Presti Józsefnek nyughelyét van hivatva megjelölni. A sirkő talapzatába elhelyezett, s az elnök által szerkesztett s általa az irattárnak ajándékozott emlékiratot bemutatja.

A szellemi munkásságot tekintve, dr. *Szentkláray* Jenő azon művén dolgozik, mely a déli vidék százados történelmének ismerte-

Digitized by Google

töje s kutforrása leend s a jövő évi százados ünnepélynek egyik maradandóbb emlékét fogja képezni. Kutató városról-városra jár s a levéltárakban mindenütt gyüjtöget adatok után a már emlitett munkálathoz. Molnár Vid s Ivánfi Edc választmányi tagok úgy szintén Böhm, Boleszny is munkásságot fejtenek ki.

Ezután ezeket említi:

»Kegyeletes szokásainkhoz alkalmazkodólag, mielőtt egyéb társulati ügyeket említenék, egy szomorú s tekintve a nagy, országra szóló veszteséget, az egész társulatot fájdalmasan lesujtó esemény bejelentésével kell kezdenem titkári jelentésemet s azon szomorú végtisztesség teljesítésére hivom fel a tisztelt választmány becses figyelmét, hogy tegyük le tiszteletünk s kegyeletünk gyászkoszorúját egy nagy halottunk, *dr. Horváth Mihály* püspök, vaskai apát s bölcsészettudornak, a Magyar Tudományos Akadémia II. osztálya és történelmi bizottsága, valamint a magyar történelmi társulat elnökének s társulatunk tiszteletbeli tagjának, a tudományosság s a lángoló honszeretet egyik kiváló példányképének hideg sirhalmára; kinek elhunytát egy ország s egy nemzet gyászolja, mert vele nemzetünk legnagyobb történetirója, a magyar főpapság egyik kiváló ékessége, a nemzeti diczőség és gyász napjaiban egyaránt hű s tántoríthatlan elvű hazafi szállt le a gyászos sir ölébe. Legyen emlékezete áldott, maradandó s kegyeletes közöttünk.«

Preyer János, Temesvár monographusa, az alsó-ausztriai Kirchbergből a Wechsel mellett, hol jelenleg tartózkodik, Rácz Athanáz alelnökhöz intézett egy levelében megküldé a társulat részére István főherczeg, Magyarország utolsó nádorispánjának egy eredeti levelét, mely Bécsben kelt 1841. junius 23-án s ezt a Temesvárott ez évben alakult bánsági iparegyesület ideiglenes igazgatóságához, melynek Preyer ur vala tollnoka, intézte a főherczeg.

A Muzeum részére a következő adományozások érkeztek be:

Aladics István társulati tag Temesvárott, beküldött két darab elrozsdásodott kard-részletet, 2 darab félig kövült szarvas agancsot s egy kőgolyót, mely tárgyak a Beregszó-patak »Jér« nevű mellékcsatornájának ásatása alkalmával, a beregszói vaspályahid közelében szilárd talajban találtattak f. évi tavaszszal a munkások által; s megjegyzendő, hogy a kőgolyó egy emberi csontváz mellett találtatott egy másikkal, de ezt a munkások azon reményben, hogy talán valami értékes rejlik benne, szétzúzták.

Hertelendy József, torontál-megyei főispán egy egyenes, 1 méter

Digitized by Google

s 6 cm. hosszú kétélű kardot ajándékozott, mely nagyban hasonlít a X.—XIV. századokban, különösen pedig a lovagrendiek által viselt kardokhoz. A kard pengéjén mindkét oldalon, nagyon elmosódott góth betüs felirat észlelhető, de értelmét még eddig meg nem határozhatták. A kard Tarras torontálmegyei község határában halászok által vonatott ki f. évi május havában a Tiszából s ezek, mint előttük is feltünő nevezetesebb régi tárgyat Hertelendy főispánnak ajándékozták.

Ambrus József ó-bébai segédlelkész küldött 24 darab különféle alakú, színű s czifrázatú barbárkorszaki edénytöredéket s egy csiszoló követ: melyeknek lelhelye Ó-Béba (Torontálmegye); bővebb ismertetésöket a beküldő egy felolvasásban adja.

Dr. Szentkláray Jenő választmányi tag egy római feliratos sirkövet ajándékozott; melyet küldő f. évi május havában az arácsi templomromok között fedezett fel, hol az egyik oszloptőbe volt beépítve s annak alsó diszítményét képezte; valószinűleg az alvidék valamelyik római coloniájának maradványa s a kőhiány folytán a templom épitésekor felhasználtatott. Ezen sirkő az epigraphia-gyüjteményben eddigelé ismeretlen volt, a róla Maderlik Antal török-becsei segédlelkész által felvett fényképeket bemutatja.

A titkári jelentés éljenzések között örvendetes tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag Horváth Mihály püspök, s tiszteletbeli tagtársnak elhunyta feletti részvét s kegyeletes megemlékezésének nyilvánitását a választmány jegyzőkönyvileg megörökittetni rendelte. Az adományozóknak köszönet szavaztatott. A folyó ügyek után következett Ambrus József társulati tag ily czimü értekezése: »Ó-bébai régiségleletek«, melyet Miletz János titkár olvasott fel. Az értekezésnek illusztratiójára szolgáltak a szerző által beküldött — szám szerint 24 darab — különféle színű, vastagságú, czifrázatú s dudorokkal ellátott, részint egész, részint töredékes barbár-korszaki cseréptárgyak s edények; melyekből szerző azon következtetést vonja le, hogy Ó-Bébán egy későbbi fejlettebb s mondhatni a bronzba átmenő kőkorszak emberei lakhattak. — Az értekezés egész terjedelmében a társulati »Értesitő«-ben fog közöltetni.

Több tárgy nem lévén, az ülés véget ért.

Digitized by Google

TÖRTÉNELMI ÉRTEKEZÉSEK AZ ISKOLAI ÉRTESÍTVÉNYEKBEN.

Huszonegy iskola értesitvénye fekszik előttünk, melyekben történelmi, vagy azzal rokontárgyú értekezés foglaltatik. Tagadhatlanúl nagy haladás észlelhető, kivált a tárgy megválasztását s földolgozását illetőleg. Nem örvendetes dologként constatálhatjuk azonban, hogy sok értekezés absolut becse igen sok kivánni valót hágy fenn. Igaz ugyan, hogy alig egy-két esztendeje múlt, hogy ez a jó szokás kötelezőleg meghonosíttatott, mindazáltal megvárhatjuk így is legalább az aurea mediocritas fokát.

Világtörténelmi tárgyú érkezést tartalmaz a *nyitrai* r. kath. főgymnasium tudósítványa. Címe: »Oroszország müveltségi állapota, főtekintettel Nagy Péter korára.« Szerzője *Hudra* János. Úgy látszik nekünk, mintha valami iskolai dolgozatnak készült volna, legalább az a körülmény, hogy Kerékgyártó munkája meg a »Közhasznú Esmeretek« tára, mint kútforrások szerepelnek Oroszország müveltségi állapotánál, arra mutat. Különben a tárgyat, melyet ilyetén szövegezés mellett megérteni sem lehet, szerző elég jó akarattal igyekezik megoldani. Csakhogy az efajta értekezések nem arra valók, hogy a tanúló ifjuságnak félig-meddig kidolgozott compilatióúl szolgáljanak, hanem hogy az irodalom színvonalán álló dolgozatok kiadásával a tanárok munkaképességét kimutassák.

A *beszterczei* ev. főgymnasium programmjában *Láng* Frigyes »Goldene Tage zu Rom« czim alatt a Nero korabeli circusi játékokat irja le kútfői tanúlmányok alapján, élénken, s vonzóan. Nem annyira tudományos becsü, mint inkább élvezetes olvasmány. Sőt néhol túlságosan is festői leirásokkal él, a mennyiben sok phrasist használ.

A *bpesti* k. r. főgymnasium értesítőjében »Városaink befolyása a közmüveltségre 1000—1301-ig« czim alatt *Vajda* Gyulától; az *esztergomi* reáliskolai tudósítványban pedig »Eszmék a hazai polgári rend keletkezéséhez« cz. a. *Szmatanay* Józseftől olvashatunk két elég gonddal dolgozott tanúlmányt, melyek azonban külön is megjelenvén, azokat annak idejében más helyütt fogjuk ismertetni.

A *zombori* állami főgymnasium értesítvényében *Jeszenszky* Dezső irt »Adalékokat a történelemnek, mint tudománynak megállapitásához.«

Digitized by Google

Jellemzésére röviden azt hozzuk fel, hogy 21 lapon igen szép betüket láttunk, s a papiros is elég csinos. Csak azon csodálkozunk, hogy lehet ilyes valamit critica nélkül kiadni.

A magyar nyelvű értekezések között tagadhatatlanúl legkülönb a *Villányi* Szaniszlóé, mely a győri ben. r. főgymnasium értesitőjében tétetett közzé. Az értekezés igen specialis tárgyat ölel fel: a menhelyeket, de épen e különlegességet annyi eredeti adattal s oly ügyességgel illustrálta, hogy ez értekezés igazán nyereségnek mondható. Használt adatokat az országos levéltárból is, s a győri helyi forrásokból; a kútfői készletet pedig teljesen ismeri. Egyetlen egy kifogásunk van ellene, hogy néhol igen hosszas mondatokat s phrasisokat használ, a kerekdedségnek épen nem előnyére.

Magyar történelmi tárgyú értekezést öt értesitőben olvastunk.

A *székely-udvarhelyi* rk. főgymnasium értesitőjében *Móricz* Gyula »Németország befolyása Magyarországra Sz.-Istvántól Sz.-Lászlóig« czím alatt közöl egy jól irott compilatiót. A czím eleget ígér, szerzőnek azonban azokról a vonatkozásokról, úgy látszik, tudomása sincs, melyek Diplomatariumainkban minden lépten-nyomon találhatók.

A *nagy-becskereki* főgymnasium értesitőjében *Obelcz* József irt egy jellemrajzot Mátyás királyról. Irálygyakorlatnak megjárja, fölfogása a szokott, széles országúton jár, de annak is csak a szélén. Szerző, úgy látszik, ezen a téren kezdő, s mégis a történetirás legnehezebb fajába, a jellemrajzba fogott.

Jobb ennél *Melcsiczky* Lajosnak, a n.-szombati érseki főgymnasiumi programmban kiadott tanúlmánya az első török-magyar szövetségről. Rövid kivonatnak elég jó, csakhogy ez is, úgy látszik, tanári dolgozatnak készült, melynek kivánalmai a szakirodalométól némileg elütnek.

Mintáúl szolgálhat e tekintetben a brassai ev.-gymnasium értesitőjében *Philippi* tanár értekezése az 1688-ki polgár-lázadásról s az 1689-iki tűzvészről. Teljes forrás-készlet, ügyes feldolgozás, — egy két csiszolatlan helyet kivéve — a tárgy újsága, kútfői becsüvé minősitik e tanúlmányt. Erre könnyen azzal válaszolhatna Melcsiczky úr, hogy honnan vegye ő az adatokat az új tárgyakhoz? Ott van N.-Szombat gazdag levéltára, egész halmaza az érdekesnél érdekesebb tárgyaknak kinálkozik itt a búvár számára. Csakhogy az a bajok egyetemet végzett fiatal tanárainknak, hogy a történetet csak tanúlják, az aránylag megkövetel-

Digitized by Google

hető történet-irási oldalt pedig elhanyagolják. Pedig épen középt. tanáraink hivatvák, hogy az elszórt anyagot megmentsék.

Igazán megbotránkoztató az, amit a zentai közs. gymnasium értesítőjében olvasunk. *Vida* Sándor Eugen savoyai hgről és a zentai ütközetről, csupán Horváth Mihály, Kerékgyártó, Ribáry s Ugróczi Ferencz után ir. A bécsi hadtörténeti kiadványokról fogalma sincs. Egy oly üres compilatio ez, melyet bármely főgymnasiumi felsőbb osztályú jobb irályú tanuló megcsinált volna. Ismételjük, hogy kár az irodalom színvonalán alúl álló értekezéseket kiadni.

Irodalom-történeti értekezést a *kassai* prem. rendiek értesítvénye hoz, *Pápay* Jeromos tollából, adván a magyar bölcseleti irodalom történetét Apáczaitól az élőkig. »Rövid keretben« elég magvas tanúlmány, de csak is ily keretben érdemli meg a méltánylást.

A budapesti VII. kerületi állami főreáltanoda értesítőjében *Bodnár* Zsigmond a »Történeti Emlék és napló-irókat a XVI. századból«, kimerítően ismerteti, hanem csak mutatványképen valamely nagyobb műből.

Hasznos dolgot közöl a *trencsényi* r. k. főgymnásium értesítőjében *Vlachovics* Emil, midőn a gymnásium történetét adja, ugyanily tárgyú közlemény olvasható a nagy-bányai nagy gymnásium értesítőjében ugyancsak a gymnasiumról.

Régészeti tárgyú igen érdekes közlemények vannak, a *kassai* állami főreáliskola értesítőjében a kassai régi harangokról, *Myskovszky* Viktortól, a szatmári kath. kir. főgymn.-ában a szatmári ősleletekről *Gyárfás* Antaltól, a n.-váradi várról (n. váradi-főgymásium) *Csíplő* Pétertől. A szász értesítők közül a *szebeni* gymn. értesítőben a *bruckenthali* museum éremgyüjteménye van ismertetve *Reissenberger* Lajostól, *Gooss* Károly Apulum római táborhelyről közöl ismertetést a *segesvári* gymn. értesítőben.

Midőn rövid ismertetéseket befejezzük, azt a reményünket fejezzük ki, hogy az így elszórt történeti értekezések bibliographiailag is rendeztessenek. +[2]

IRODALMI SZEMLE.

— Az »Erdélyi Múzeum« 5 száma ugyancsak a váradi kiállítást jira le, többi közleményeit a múzeum-egylet hivatalos jelentései képezik

Digitized by Google

— A szász honismertető egylet „*Korrespondenzblatt*“-jából az 5-ik szám szintén érdekes közleményekkel hagyta el a sajtót, melyet két okból tartunk örvendetesnek: egy részt, mert tartalmilag is kiválók, s mert a hazai tudományos mozgalmak közti viszonossági érzetet előmozdítják.

— »Magyar Könyvészet« czím alatt *Makáry* Gerő az 1877-iki irodalom statistikai képét mutatja fel pontos jegyzékben. E szerint 1877-ben 1021 mű 1188 kötetben jelent meg. A történelmi szak: 114 munkát 131 kötetben képvisel, körülbelől 11%.

— A pozsony-vármegyei régészeti egylet 1876—77-iki értesítője, melyet lelkes titkára *Wágner Lajos* szerkesztett, megjelent. Ez egyletnek 4 alapítója s 176 rendes tagja van. Az értesítő az egylet történetét s *Jedlicska* Páltól régészeti szemlét tartalmaz a Kis-Kárpátok vidékéről.

— A könyvészeti repertoriumok a leghasznosabb irodalmi segédeszközök közé tartoznak. Megkönnyítik az író munkáját, s lehetővé teszik, hogy annak a mit dolgozni akar, előzményeivel, irodalmával megismerkedjék. Mennél nagyobb terjedelmet ölt valamely nemzet tudományos működése bizonyos szakban, s mennél nehezebben hozzáférhetők, kivált a régibb könyvek, annál nélkülözhetlenebbek a repertoriumok mindazoknak, kik valamely tudományos kérdést az előzmények számbavételével akarnak fejtegetni, mert ez által sok idő és fáradság kímélést érnek el. Id. *Szinnyei* Józsefnek három repertoriumot köszönünk: a harmadik, melyet fiával dr. Szinnyei Józseffel dolgozott, most hagyta el a sajtót. Ez: »Magyarország Természettudományi és Mathematicai Könyvészete 1472—1875.« 1008 két hasábosan nyomott 4-edr. lapra terjedő munka ez, mely a készítők vasszorgalmáról tesz bizonyságot. A szerzők előszavában ki van mutatva, hogy minő forrásokat használtak, s ezek áttekintése meggyőzi az olvasót, hogy nemcsak az összes fővárosi, hanem a legtöbb vidéki nagyobb könyvtárat, a könyvészeti és szakkönyvészeti munkákat és közlönyöket, a bibliographiai adatokat tartalmazó életrajzi gyüjteményeket áttanulmányozták. Szóval ezen repertorium is méltán csatlakozik a korábban megjelentekhez, s méltán kifejezhetjük azon óhajtást, hogy a még hiányzó repertoriumok, különösen a historiai repertorium azon fele, mely a hirlapokban s külföldi folyóiratokban megjelent magyar történeti adatokat foglalja magában,

Digitized by Google

mennél előbb készüljön el. A munka ABC rendben van készítve, s ha valamit sajnálnunk lehet, csak az, hogy nincs szak- és évrendes tárgymutatója, mely nagy mértékben megkönnyítette volna használatát. Kiállítása díszes és hibátlan.

— A Ballagi- és Király-féle Egyetemes Földrajz 3-ik és utolsó kötete elhagyta a sajtót. A tudomány újabb követelményeihez mérten készült munka ez, melynek használatát nagy mértékben megkönnyiti szótárszerü tárgymutatója, s mely irodalmunkban rég érzett hiányt pótol. Ezen utolsó kötetnek több mint felét foglalja el Magyarország, mely az újabb politikai felosztásra való tekintettel készült s melyből külön lenyomat is jelent meg.

— Az »Adatok Zalamegye Történetéhez« című vállalat, melyet *Bátorfi Lajos* szerkesztett, az V-ik kötet utolsó füzeteivel bevégezte pályafutását. Történelmi czikkek s historiai okmányok is vannak benne, s különösen több XVI-ik századi magyar levél. Szerkesztő eddig csak jelentékeny áldozattal tudta azt fenntartani, s mint a zárszóban kijelenti, jobb idők beálltával újra megkezdi azt: addig »egész csendben rendezni fogja a mintegy 11 ezer darab nála levő régi levelet.« Elég szép és tekintélyes szám arra nézve, hogy monographiát készítsen belőle — hátha ezzel melegebb részvétre találand? Különben a megjelent öt kötet mindig kapható nála, dísztáblákkal ellátva 15 frtért. A pénz hozzá Nagy-Kanizsára, a Zalai Közlöny szerkesztőségébe küldendő.

— »A magyar birodalom 888—1849-ig« czim alatt történelmi fali abroszt készített *Helmár Ágost*, mely Pozsonyban Stampfel kiadásában megjelent. Ezuttal csak egyszerüen felemlítjük: egyik szakértő munkatársunk tüzetesen fogja ismertetni.

— Chernel Kálmán »Kőszeg sz. k. város jelene és multja« című monographiájának II-ik és befejező kötete megjelent. Ez a munka második része, mely a város történeteit adja elő alapittatásától 1849-ig. Chernel nemcsak a nyomtatásban szétszórtan megjelent, hanem a városi levéltárban, vagy más gyüjteményekben őrzött kézirati adatokat is felhasználta. Épen azért új és eddig nem ismert adatokban igen gazdag monographia ez, melynek nem legkisebb érdeme az, hogy ez új adatok helyesen és jól vannak felhasználva, mert a szerző magának a városnak politikai történetét állitá azokból össze, s a külső eseményekre csak ott

Digitized by Google

és annyiban hivatkozik, mennyiben a város történetének megértésére szükséges. Egyes nagyobb események pl. az 1532-iki ostrom, a szent Jakab templom visszafoglalása, Széchy Mária halálára vonatkozó adatok összeállítása, Dienthal Katalin boszorkány pere kisebb-nagyobb értekezésekké nőtték ki magukat s ezekkel elérte szerző, hogy munkája nemcsak helyi, hanem általános érdekkel is bír. A városi levéltár gazdag gyüjteményét ismertetve s kivonatokban közölve találjuk, s ezekben megkapjuk a Kőszeg mivelödés-történetére vonatkozó adatokat.

— »A REVISNYEI REVICZKY-CSALÁD OKMÁNYTÁRÁ«-nak kiadását megkezdte *Reviczky* Sándor. Eddigelé két füzet jelent meg: az első 1272—1623-ig, a második 1625—1640-ig terjed. Kiadó nemcsak nemzetségét, hanem a magyar történetirást is lekötelezte gyüjteményével, mely a család különböző ágainak okmányait is magában foglalja, s arról tanuskodik, hogy ez a levéltár szétoszlása előtt igen gazdag lehetett. Bár mennél több család követné a jó példát.

— PROTESTANS EGYHÁZTÖRTÉNETI MONOGRAPHIA kettő fekszik előttünk. Az egyik *Csúthy Zsigmond* ref. lelkésztől van, »Magyar Protestans Egyháztörténet« a szathmári békekötéstől a türelmi rendelet kiadásáig 1712—1782. Bizonyos tekintetben úttörő munka, mely a kiadatlan kézirati forrásokat is tekintetbe vette. Szerző a prot. egyháztörténetirásnak kétségtelenül hasznos szolgálatot tett — daczára, hogy irálya néhol dagályos és köznapi phrasisokkal telt. A másik munka *Kis Kálmántól* van s a »Szathmári reform. Egyházmegye Története«. Ez egy terjedelmes kimerítő munka, mely 57 nagy 8-adr. iven 912 lapból áll. Két részre van osztva: az első az egyházmegye általános történetét, a II-ik az egyes gyülekezetek (összesen 80) történetét adja elő. Bevezetésül a források ismertetését adja: egy 68 lapra terjedő értekezés. Úttörő és hézagot pótló munka, — s ha minden prot. egyházmegye hasonló monographiával birna, meg volna könnyítve munkája azon tudósunknak, ki a magyarországi protestantismus történetének megirására vállalkozott.

— »VISSZAEMLÉKEZÉSEK« czím alatt az 1860—61-iki időszakról érdekes munkát irt *Viola*, mely sok becses adatot foglal magában, s bár több lelkesedéssel és rajongással, mint historiai komolysággal van irva, a jól használható emlékiratok közt foglal helyet.

— WEISSMANN TESTVÉREK a nép számára megkezdték a »Magyar

Digitized by Google

Nemzet Történeté«-nek kiadását. Dísz-kiadás lesz, mely mintegy 24 — 28 füzetben fog megjelenni számos, a szövegbe nyomott képpel. Az első füzet már elhagyta a sajtót: az előadás népszerű, könnyen érthető, világos. Csakhogy kár ahoz nem értő egyénnel iratni történetet, kinek irálya van ugyan, hanem történelmi érzéke nincs. Ezzel a czélt nem érjük el. A nyomás becsületére válik Weiszmann nyomdájának, maguk a képek is szépek — de kár a Mauzoleum-féle apokryph arczképeket fölvenni. A munka olcsó: egy 40 lapus 2 hasábos füzet ára 30 kr.

— Néhány kisebb-nagyobb terjedelmű monographia is jelent meg a közelebbi időben. Egy része külön lenyomat a lapokból és folyó iratokból: *Fraknói Wilmos* »Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban« czimü müve a Könyvszemlében látott világot s milanoi, florenczi, bolognai, luccai és ravennai kutatásainak épen oly tanulságos, mint érdekes leirása. Minden új dolgozat külön kutatást érdemel — mondja — s bizonyitja azzal, hogy midőn egy korra: a Vitéz korára gyüjtött, mennyi érdekest hozott felszinre. *Wagner Lajos* Safarik élete müvei czimü tanulmányát a philologiai társaságban olvasta fel, s ez először a társulat közlönyében jelent meg. Külön kiadásban 48 nagy 8-adr. lapot foglal el. Wagner jól ismeri a szláv irodalmat, s alapos képét nyújtja a nagy szláv iró életének és irodalmi működésének. *Kiszelák* Sándor »A nádudvari csata«, külön lenyomat a Debreczeni Ellenőrből. Kis, egypár lapra terjedő rajz. Dr. *Teutsch Frigyes,* ki sikerrel s előszeretettel dolgozik az erdélyi szászok mivelődéstörténetén, a mult évben »A szász polgár multjáról« tartott felolvasást, mely a szebeni Tagblattban jelent meg először. 31 lapnyi érdekes rajz, nagy részben levéltári kutatások alapján. *Vajda Gyula* »Városaink befolyása« czimü müve a pesti kegyesrendi gymnasium programmjából vett külön lenyomat. Merle d'Aubignet emlékbeszédét Kalvin felett *Balogh* Ferencz lefordítá s a Figyelőből külön is kiadta. — Mint tudori értekezés, Kolozsvártt két alapos munka látott világot: 1. »Szenczi Molnár Albert.« Nyelv- és irodalom-történeti tanulmány *Jancsó Benedektől.* 2. »A morvamezei ütközet« *Schilling Lajostól,* történeti értekezés. Mindkettő a kutfők teljes ismeretével, helyes criticával készült s jól irt dolgozat. — Ezen kivül három önálló monographiáról van tudomásunk: *Dongó Gy. Géza* tanár »A boszorkányokról« értekezett. Egyetemes történeti tanulmány, mely tekintettel van hazai történetünkre is. De hazai történetünk érdekében helyesen csele-

Digitized by Google

kedett volna szerző, ha több figyelmet fordít a hazai boszorkány-perekre, s az erre vonatkozó forrásokat mind felhasználja. — *Huan Lajos* Dürer Albert családi nevéről s családjának származási helyéről írt egy épen oly alapos, mint kimerítő s a kérdést teljesen megoldó tanulmányt. *Dr. Szombathy Ignácz* Daczia meghódítását s a Trajan-oszlop képeit ismerteti egy 64 lapra terjedő műben. Az ezüst codex egy lapjának hasonmását is közli.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Szilágyi Sándor, társulatunk titkára, Ő Felsége által a budapesti kir. m. tudomány-egyetem könyvtárának igazgatójává neveztetett ki. Lakását ez okból: Budapest IV. kerület, az egyetemi könyvtárba tette át.

— Dr. Thallóczy Lajos társulati segédtitkár a kincstári nyereségről írt munkáját sajtó alá adta. Az erre vonatkozó, s mostani számunkhoz mellékelt előfizetési felhívást egyszerűen t. tagtársaink figyelmébe ajánljuk.

— A m. k. országos Levéltárnál egy 700 frt évi fizetéssel és 150 frt lakbérrel javadalmazott hivataltiszti állomásra pályázat hirdettetett. Ez állomás elnyerése egy, az orsz. levéltárnok elnöklete alatt összeállított bizottság előtt leteendő vizsgálattól tétetik függővé, melynek tárgyai: a magyar történelem, a magyar magánjog, közjog s egyházjog, a diplomatica, melylyel kapcsolatban a latin nyelvnek alapos ismerete is föltételeztetik. A vizsgálatot megelőzőleg irásbeli vizsgálat teendő le a magyar történelemből s esetleg a paläographiából. Egyenlő minősítés esetén, jogvégzettek előnynyel bírnak. Pályázók folyamodványai a m. k. belügyministerium elnöki iktató hivatalához nyújtandók be. A határidő f. é. nov. 26-án jár le.

— Történetirodalmi mozgalmak. *Deák* Farkas a gyürükről történelmi s régészeti tárczákat írt, melyek bizvást beillenek tanulmánynak is. A könnyed, érdekes modor s mindamellett kimerítő tanulmány ohajtandóvá teszik, hogy önállólag is megjelenjék. — Egy a szláv nyelvü történetirással ismerős barátunktól halljuk, hogy *Dondukoff* Alexej orosz tudós Mátyás király oroszországi összeköttetéseiről terjedelmes munkát írt, mely Odessában fog megjelenni.

— Kutatások az országos Levéltárban. Az országos levéltár

Digitized by Google

gazdag gyűjteményeit újabban ismét élénken keresik föl búváraink. *Nagy* Imre folytatja az Anjoukorra megkezdett kutatásait, ebben *Vincze* Gábor és *Nagy* Gyula urak segédkeznek. *Deák* Farkas a magyar nők leveleit kutatja, s máris rendkívül érdekes gyűjteményre valót másolt le. *Hajnik* a Neo-Regestratakat vizsgálta át jogtörténelmi szempontból, míg *Salamon* Ferencz a *Budapest* történetét illetőket másoltatja. *Gyárfás* István a jászkúnokra vonatkozó számos adatokat állítja össze. *Szalay* József, *Kis* Béla és *Szádeczky* Lajos urak egyes kisebb dolgozatokra gyűjtenek adatokat. *Schwicker* J. Henrik pedig a délvidéket illető iratokat nyomozza a cancellariai osztályban. A levéltár kezelőigazgatója, Raaperger úr gazdag hatósági-pecsét-gyűjteményét rendezvén, a m. n. Muzeumnak adományozta.

— MAGYAR KÁRTYÁK A XVI. SZÁZADBÓL. A bold. *Waltherr Imre, Pesti Gábor* deák, olasz, franczia, cseh, *magyar* és német *szótárának* 1568-ban Bécsben Stainhoffer Gáspár nyomdájában napvilágot látott példányai egyikének birtokába jutván, — miután eredeti kötése elrongyollott, és a hosszú használat és viszontagság után végképen elviselve volt, egyik pesti könyvkötőhöz adta, hogy azt ujonnan kösse be, ki a víz által feloszlatott papirdarabokat szétvette, s abban 4 db kártyalapot talált. Az első lapon szív-ötös felett egy szalagon e számok láthatók: 156. Az utolsó szám ki lévén lyukgatva, tisztán ki nem vehető, négyes-e vagy nyolczas, egyébbiránt e három számból is tisztán következik, hogy készülési kora az 1560-dik évtized valamelyikébe esik, és igy a három százados kort elérte. Egyébiránt még más is van e lapon, mi készülési korára és helyére biztos világot vet. Az első lap alján ugyanis ezen sigla vagy jegy látható HR. Krzetuszki Rafael könyvnyomdász — kit Molnár Albert, Ideae Christ. Ungarorum sub Tyrannide Turcica Oppenh. 1616-ban kijött munkájában Belgának tart, Denis bibliographicus munkájában azonban constatálva van, hogy születésére nézve lengyel volt — előbb honunkban működvén, innét 1552-dik év táján Bécsbe költözött, és ott állította fel műhelyét, s idegen hangzású nevét a német *Hofhalter*-rel cserélvén el, több, nyomdájából kikerült műveken a fentebbi HR (Hofhalter Rafael) siglát használta. Ezek után tehát világosan és kétségen kivül áll, hogy e kérdéses lapok Hofhalter Rafael bécsi nyomdász műhelyéből kerültek ki az 1560-dik tized valamelyikében. A kártyalapok közül 2 db meglehetősen ép. Mindegyiken 9 kisebb db látható, király, királynő, ötös, ász, stb.

Digitized by Google

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A SZATMÁRI REFORM. EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETE. Irta *Kiss* Kálmán. Szerző sajátja. Kecskemét, 1878. 904. l. Ára 5 frt.

— A PANNONHALMI APÁTSÁG ALAPITÓ OKLEVELE. Irta Fejérpataky László. Budapest, 1878. 8r. 221. l. Knoll Károly akad. könyvkereskedése. Ára 1 frt 60 kr.

— VÁROSAINK A XIII-IK SZÁZADBAN. Irta *Szalay* József. Budapest, 1878. Nyom. Kocsi Sándornál. 8r. 168. l. Knoll Károly bizománya. Ára 1 frt 40 kr.

— A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE. Irta *Bodon* József. I. füzet képekkel. N. 8r. 1—40 l. Ára 30 kr. Budapesten, Weiszmann testvérek kiadása.

— A REVISNYEI REVICZKY-CSALÁD OKMÁNYTÁRA. Kiadja *Reviczky* Sándor. I. füzet 1272—1623., II. füzet 1625—1640. 8r. 1—64, 65—112. l. Egy füzet ára előf. utján 1 frt. Bpest, 1878. Bagó Márton és fia.

— AUS DER VERGANGENHEIT DES SÄCHSISCHEN BÜRGERS. Vortrag v. Dr. Fritz *Teutsch*, 8r. 31. l. (Külön lenyomat a »Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt«-ból.)

— A NÁDUDVARI CSATA. Irta *Kiszelák* Sándor r. kath. lelkész, m. tört. társ. tag. Debreczen, 1878. 8. l. (Külön lenyomat a »Debreczeni Ellenőr«-ből.)

— DER ÖSTERREICHISCHE STAATSRATH. Eine geschichtliche Studie von Dr. Carl Frhrrn v. Hock. 4. Lief. Der Staatsrath unter Joseph II. Bécs, 1878. Braumüller Vilmos. 8r. 335—518. l. Ára 1 frt 50 kr.

— FERDINAND DES ERSTEN BEMÜHUNGEN UM DIE KRONE VON UNGARN, von Dr. *Stanislaus Smolka* k. k. Professor an der Universität Krakau. Bécs, 1878. Gerold Károly és fia. 8r. 1—172. l. Ára 1 frt 40 kr

— BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DES FELDZUGES BETHLEN Gabors gegen Kaiser Ferdinand II. Im Jahre 1625. v. Ferdinánd *Tadra*. Bécs 1877. 8r. 43. l. Ára 45 kr.

— ÜBER DEN VERSUCH EINER TRANSLATION DES DEUTSCHEN ORDENS AN DIE UNGARISCHE GRENZE, von Dr. H. v. *Zwiedineck-Südenhorst*. Bécs, 1878. 8r. 43. l. Ára 30 kr.

— DIE IDEE DES DEUTSCHEN ERBREICHS und die ersten Habsburger. Eine Studie v. Dr. *Arnold Busson*. Bécs. 1878. 8r. 93. l. Ára 75 kr.

Digitized by Google

A MAGYAR NEMZETI TÖRTÉNETÍRÁS KEZDETE.

SZÉKELY ISTVÁN KRÓNIKÁJA.

I.

A középkori magyar történetírás azon termékei, melyek latin nyelven írattak, akár a tartalom bőségét, akár pedig az előadás formáját tekintjük, koruk irodalmi színvonalán állottak. Szerzőik többnyire nagymíveltségű egyházi férfiak voltak, kik a fejedelmek körében lakván, bő alkalmat nyertek az állami élet főtényezőinek és változásainak megismerésére. Még azok az idegen tudós férfiak is, kik Mátyás fényes udvarát nagy tudományuk fényével még ragyogóbbá tették, nagyon sokat tettek arra nézve, hogy a magyar történelem, úgy itt a hazában, mint annak határain túl, a tudós világ előtt nagy méltánylásra talált.

Azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk a tényt, hogy az érintett latin nyelvű történelmi dolgozatok, bármily irodalmi becscsel bírtak is különben, nem annyira a nép tömege, vagy a nemzet zöme által olvastattak, mint inkább azon kevés számú tudósok által, kik a latin nyelvben kellő jártassággal dicsekedhettek. Egyátalában mondhatni, hogy e művek hatása nem volt egyetemes, hanem inkább részleges; hogy a magyar nemzet nagyobb része legföljebb hallomás szerint bírt rólok tudomással.

Hiszen tudjuk, hogy e korban az irodalmi műveltség hazánkban még oly csekély körre szorítkozott, hogy legjelesebb világi embereink is alig tudták neveiket leírni. Maga az alsóbb rendű papság is még csak igen alacsony fokán állott a műveltségnek.

Ily körülmények között önkénytelenül az a kérdés támad,

Digitized by Google

hogy a nemzet nagyobb része bírt-e érzékkel a történelem iránt, s ha igen, honnét merítette történelmi ösmereteit? Voltak-e irók, kik nemzeti nyelven terjesztették volna elő a múltnak figyelemre méltó eseményeit, az ősök tetteit és küzdelmeit?

E kérdésekre határozottan igennel válaszolhatunk. Csakhogy ez irók nem voltak a mai kor ízlése szerinti *történetírók*, hanem inkább verses *krónikások*, lantos *énekesek*, és *legendások*.

A középkor folyamán a magyar nép ép úgy, mint más európai nép, mondákban, legendákban és hagyományos históriás énekekben őrizte meg történeteit. Valahányszor egy-egy híres hős fölmerült, kinek hősi tettei a nemzet dicsőségét mozdították elő — vagy — ha egy jeles király lépett a trónra, ki alatt a nemzeti élet fölpezsdült, vagy ha annak halála után bekövetkeztek a megpróbáltatás nehéz napjai, a belső meghasonlás és külháboruk okozta nyomor keserves évei: mindannyiszor fölzendült az ének a lantosok és hegedősök kobzán, vígasztalván és lelkesítvén a búsuló magyart.

Legrégibb időkben, mielőtt még a betük használata divatba jött volna, csakis a szóhagyomány őrizte meg az ily emlékezetre méltó dolgokat; nagyon természetesen oly alakban, mely az emlékező tehetséget leginkább volt képes előmozditani, t. i. az ütem, a rím és dallam alakjában. Mert a szavak összecsöngése kedves a müveletlen ember fülének; tetszetős alakban elfogadja és megjegyzi magának a tárgy leírását, vagy az esemény elbeszélését. A dolog természetéből következett aztán, hogy midőn az irás mestersége általánossá elterjedett, minden nép azon törekedett, hogy a dalnokok által énekelt történeti tények, melyeken a fejedelmek hírneve, sőt gyakran vagyoni jogai is alapúlt, necsak szóhagyományban, hanem annál szilárdabb, kézzel foghatóbb alakba öntve, irásilag is megőriztessenek.

Igy volt ez nálunk is Magyarországban.

S e tény nem szorúl bizonyításra; mert most már nyelvtudósaink és történetbuváraink eredménydús fáradozásai folytán kötetekkel léphetnénk fel a kétkedők megnyugtatására. Csak egy ellenvetés merülhet itt fel, mely elől kitérni, nézetünk szerint, nem szabad, s ez az: hogy lehet-e az ily versbe foglalt históriás énekeket, melyek inkább gyönyörködtetés céljából irat-

Digitized by Google

ván, a költészet köréhez is számíttatnak, a valódi tények leírására hivatott történetirás keretébe vonni?

Nézetünk szerint lehet. Mert ha készséggel elismerjük is, hogy napjainkban a költészetnek természetszerűleg kifejlett történeti fajaiból történelmi adatokat meríteni az irodalmi műfajok összezavarása nélkül nem lehet; a középkor századaira, de sőt az újkor elejére vonatkozólag is, azt kell állítanunk, hogy akkor a históriás énekekben, az úgynevezett verses krónikákban legalább is annyi történelmi hűség és igazság foglaltatott, mint a történelmi fontosságra igényt tartó nagy latin krónikák és annalisokban.

Nem szükséges idéznünk Béla király névtelen jegyzőjének mesékben bővelkedő historiáját; Kézay és Túróczy krónikáiban sem kell sokáig búvárkodni, hogy meggyőződjünk a felől, hogy azokban igen sok olyan dolog foglaltatik, a minek valódi történeti alapja nincs, s ami valamely régibb krónikás képzelme által teremtve, mint valódi tény adatik elő. Még azon nagyobbszerű történelmi művekben is, melyek bizonyos művészi öntudattal a régi klasszikus történetírók mintája szerint irattak, mint például egy Bonfiniusban annyi csodálatos és költött esemény, annyi mesterséges színezés és beleszőtt szónoki beszéd van előadva, és pedig valóságos tények gyanánt, hogy e tekintetben előadását bármely költői fordulatokkal és episodokkal ékesített hőskölteménnyel lehetne párhuzamba tenni. Ha olvassuk például Scythia leirását, vagy a magyar vezérek korát, vagy valamely előkelő család ősi származtatását és kalandos történeteit, úgy érezzük magunkat, mintha egy Odysseus híres tetteit olvasnók a költők atyja által megénekelve.

És ha ezzel szemben a középkori történelmi költészetet nézzük, mit tapasztalunk? Azt, hogy abban meg sokkal több az objectivitás és történelmi igazság, mint költészet. Úgy tűnik föl, mintha a középkorban a költők és a historikusok teljesen összezavarták volna szerepeiket. A lantosok énekeiben, hol méltán kereshetnénk egy kis elevenséget, költői felszárnyalást, hangzatos szólamokat és művészi alakítást, — egyhangú száraz versszakokkal, köznapi prózai kifejezésekkel és valóságos történelmi hűséggel találkozunk. Az események úgy vannak ott előadva, a mint

Digitized by Google

megtörténtek, vagy amint az illető énekes felfogta azokat, minden művészi pipere és minden hozzáadás nélkül. Szerzőik inkább eltűrik azt a gáncsot, hogy műveikben nincs költészet, mint azt, hogy nincs történelmi hűség. És valóban a mi nézetünk szerint a historiás énekek inkább történelmi, mint költői jelentőséggel bírnak. Lehetne hivatkozni ujabbkori tekintélyes történetírókra, akik hasonlóképen fogták fel e műveket, s éppen azért kutfők gyanánt használták fel azokat.

Íme az okok, melyeknél fogva mi a fenmaradt historiás énekeket teljes joggal hisszük a komoly történetírás keretébe foglalhatni.

II.

Tekintsünk vissza történelmünk középkori századaira. Hol tűnnek föl legelőször az ugynevezett hegedősök?

Már az Árpádok korszakában emlékeznek krónikáink a hegedősök csacska énekeiről, a parasztság hősmeséiről, melyek a magyarok hadi tetteit megóvták a feledéstől. I. István király meggyilkoltatásakor gyászba borúlt Magyarország cziterája és a hegedősök énekei elnémultak. De fönnmaradt mégis a mondák emléke Sz.-László csodatetteiről, a cserhalmi ütközetről, Béla herczeg párviadaláról a pomerániai herczeggel, Endre és Béla várkonyi jelenetéről, Salamon, Kálmán és Vak Béla történeteiről. Fájdalom, hogy ezeknek szövege nem jutott el korunkra; valamint azoké sem, a melyek N.-Lajos és Zsigmond korában történt eseményeket tárgyalták. Pedig általában ismert dolog, hogy az e korban történt hősi tettek, például az olasz hadjáratban előfordultak, és a nép képzelmét izgató gyászesemények, minő volt például a Zách Felicziáné, Károly királyé, Kont Istváné és társaié, szájról-szájra mentek a nép között — természetesen a hegedősök által terjesztetve.

A legrégibb történeti ének, melyet az idő viszontagságai megkíméltek, *Pannóniának Árpád által megvételéről* szól. [1])

---

[1]) Eredetije ismeretlen; csak két másolatot bírunk róla, Praytól és Subichtól. Legelőször Pray tesz róla említést (Dissert. hist. crit. in

Digitized by Google

Tartalmára nézve megegyez a bécsi képes krónika előadásával, [1]) s alig tévedünk, ha Toldy nézetével ellenkezőleg azt állítjuk, hogy e historiás ének eredeti szövege szolgált valamennyi krónika forrásául a honfoglalás elbeszélésében. [2]) Száraz négysoros versszakokban beszéli el nekünk, mint szerezte meg Árpád e hazát egy fehér lovon, aranyos féken és nyergen Szvatopluktól; részletesen mondja el, mint szállott át a Dunán, mint hozott övéinek a veszprémi fejedelemtől vizet és füvet, s miután a fehér lóért ígért földet Szvatopluk utóbb megtagadta, fegyveres erővel teszik azt magokévá a magyarok.

Az ismeretlen szerző ismerte az ország földrajzi viszonyait, némely helyneveket régi szóktól próbál származtatni, s a kor divata szerint szójátékokat is csinált, pl. Kelenföld (Krenfeld) Dézs (Deus). Midőn így kezdi előadását:

Emlékezzenk régiekrel
Az Scythiából kijüttekrel . . .

ezzel csak a régibb historiás énekek szokásos bevezetését utánozta, mely az egyházi tárgyú elbeszéléseknél is divatos volt.

Különös tünemény, hogy a Hunyadiak korából, midőn a nagyszerű hadi tények oly roppant bő tárgyat szolgáltattak a dalnokoknak, midőn hazánk a külföldiek elismerése szerint is

---

Annal. vet. Vindobonae 1775. 75. l.) ő közölte Cornidessel, akitől Révay kapta azt a másolatot, a melyről 1787-ben kiadta. Egy év mulva kiadta Dugonics is; újabban Toldy többször. L. Handb. der ung. Poesie 1828. I. k. 6—10. l. Irodalmi tört. Olvk. stb. Szilády Áron Régi magyar költők tára. Budap. 1877. Eredetét különben a XV. vagy XIV. századba helyezi Pray ezen jegyzete, melyet másolata bevezetéseül tett: »Ex codice MS. cuius character est monastico-gothicus, itaque seculi XV. inchoantis, aut XIV. exeuntis.« L. az egyetemi könyvtárban Pray kéziratait 53. köt. 213. l.

[1]) *Marci Chronica* Oest. 1862. XIX—XXII. l. V. ö. Muglen Krónikájának XI. XII. és XIII. fejezeteit s Túróczi II. 3.

[2]) *Szilády Áron* ezeket mondja: »Az ének mostani szerkezetének összeállítója előtt a krónikák előadása lebeghetett, de ismernie kellett az ének eredetibb alakjának is legalább töredékeit. Amazt követhette, emezekből alig mentett meg valamit, de ez a kevés elég arra, hogy a Pannónia megvételéről szóló ének *eredeti szerkezetű példányát tartsuk valamennyi krónika forrásának.*« Régi magy. költők tára. Budap. 1877. I. 247. 248. l.

Digitized by Google

Európa legműveltebb és leghatalmasabb országai közé tartozott, aránylag igen kevés történeti ének maradt fenn. Mátyás világra szóló cselekedeteit udvari poéták és történészek dicsőítették; latin műveik megis maradtak szépen, mert a tudós emberek gondosan megőrizték; — de a nép ajkán élő dalok megörökítéséről alig gondoskodott valaki. Pedig nem lehet képzelni, hogy ilyenek legalább is oly számmal nem léteztek volna, mint a latin nyelven írt dicsőítő versek. Nem volt e hazában nép, a mely a maga nyelvén ne énekelt volna a nagy királyról. Csak a magyar hallgatott volna?

Az nem lehet. A fönnmaradt töredékek is igazolják, hogy a magyar nép rendkívül érdeklődött minden nevezetesebb eseménye iránt, és hogy sietett is azokat megörökíteni.

Mikor Mátyást királylyá választották, a pesti gyermekek végig énekelték az utczákon:

Mátyást mostan választotta
Mind az ország királyságra. . .

Nem különben halálakor is megzendült az ének:

Néhai való jó Mátyás királ,
Sok országokat te bírál . . . stb.

A budai udvarban tartózkodott Galeotti [1]) említi, hogy Mátyás asztalánál mindig vitatkozás folyt komoly, vagy kellemes tárgyakról és hogy költeményeket daloltak. Elmondja azt is, hogy e költemények *honi nyelven* lant kíséretében énekeltettek, és hogy a *hősök tetteiről* szólottak. »Az ének tárgya — úgymond — mindig valami jeles tett, s nincs is tárgyban hiány. Mert Magyarország különféle nyelvű ellenségek közepett fekvén, gyúanyagra, hadviselésre kifogyhatatlan. De szerelmi dalokat ritkán énekelnek, többnyire a *török elleni hadi tettek* fordúlnak ott elő, nem éktelen előadással.«

Ilyen török hadi tettről szól a legujabb időben felfedezett *Szabács viadalja* czímű történeti ének is. Ebben a névtelen szerző Mátyás királynak egyik legdicsőbb hadi tényét t. i. a

[1]) *Mart. Galeotti*, Mátyás király kortársainak tanúsága szerint. Kazinczy Gábor. Pest. 1863. XVII. fej.

Digitized by Google

Muhamed által a Száva mellett építtetett Szabács várának 1476-ban történt bevételét beszéli el, és pedig kellő történelmi hűséggel, szószaporítás nélküli tömörséggel és könnyű elbeszélő folyékonysággal. Tartalmára nézve egészben véve megegyez azon előadással, melyet gróf Teleki József a Hunyadiak korában Curaeus után közöl [1]; de a mellett oly részleteket is mond, melyekről a történetírók idáig mit sem tudtak. Ilyen például Ali bég megérkezése, a dob és trombita szereplése, a török ifjú kiszökése és Várdai Simon elesése. A vár megvételének módját is eltérőleg adja elő az eddig ismert kutfőktől, amennyiben az eddigi előadás szerint rohammal vétetik be, itt pedig feladatik a vár. A 150 sorból álló költemény úgy látszik még hosszabb volt; legalább az elején »*a fentebb mondott*« Kinizsi Pálra való hivatkozás ezt bizonyítja. [2])

Hogy több ily emlékünk nem maradt fönn e korból, s hogy a Mátyás halála utáni időszakból is csak *Both János* veszedelméről és *Beriszló Péter* tetteiről maradtak fönn némi töredékek, annak okait az akkori politikai és társadalmi viszonyokban kell keresnünk.

A politikai események oly rendkívül gyors változásokat idéztek elő, annyi új meg új megénekelni való tárgyat szolgáltattak, hogy az ujdonság színével bíró ujabb dal rendesen elfeledteté a régiebbeket. Amily rögtön keletkeztek ugyanis a legváratlanabb események, ép oly rögtön zendűltek meg a róluk szóló énekek is; de ép oly rögtön szünt is meg azok érdeke, mihelyt ujabb tettek hírének lelkesítő befolyása kezdett hatni a kedélyekre. Nem csoda, hogy a németekkel, a csehekkel és a törökökkel folytatott s többnyire diadalmas harczok Mátyás korában elfeledtették a néppel a régibb dalokat; mert a jelenkor ha-

---

[1]) Huny. Kora. IV. köt. 441. s k. l.

[2]) Ezen nevezetes történeti éneket *Thaly Kálmán* fedezte föl és ösmertette meg a világgal a „*Századok*“ 1872-ki évfolyamában. Eredeti szövege a magy. nemzeti muzeum könyvtárában őriztetik, hová a M. Tört. Társulat 1871-ki unghi kirándúlása alkalmából a Csicsery-család levéltárából jutott. Nyelvészeti szempontból többen írtak róla, u. m.: Géresi Kálmán a »Századok«-ban, Fogarassi János és Szilády Áron a Nyelvőrben 1872. Ez utóbbi a Régi magy. költőkben 285—300. l.

Digitized by Google

talmas benyomásai alatt mindig veszít erejében a mult emlékezete.

S ez lehetett egyik oka annak, hogy a tárgyban dúslakodó korból sok történeti énekünk elveszett, vagy jobban mondva, feledésbe ment.

Mindamellett, ha Mátyás halála után nyugalmas időszak következett volna be, talán legalább az írásba foglalt dalok jutottak volna el a mi korunkra; de a beállott általános zavar és dulás közepett lehetett-e valakinek kedve énekelni? s csodálkozhatni-e a felett, hogy a meglevő daloknak legnagyobb része is elkallódott? A mohácsi vész előtti korszak siralmas egy korszak volt e tekintetben is. Csak a nagy nemzeti katastrófa utáni időkben kezdtek egyes lelkesebb férfiak gondolni arra, hogy a boldogtalan időkben, midőn az országos zűrzavar, a vészes pártoskodás, a lelket lehangoló corruptio nőttön nőtt; midőn a török beütések következtében bizonytalanná vált a nemzet megmaradása: midőn a közállapotok folytonos változása következtében a hazafiak érezni kezdték, hogy a régi jó erkölcsök kihalóban vannak, hogy nincs a magyarban többé igazi hazafiság és nemes önfeláldozásra szükséges férfias erő: — ekkor e siralmas időkben kezdtek komolyan gondolkodni a felett, hogy a régi dicsőségről szóló történeti dalok fölelevenítessenek, összegyűjtessenek és nyomtatásban is megörökíttessenek.

III.

S e téren *Tinódi Sebestyént* illeti meg az elismerés koszorúja.

Ő volt legszorgalmasabb és legtiszteletreméltóbb munkása a nemzeti szellem ébresztésének; ő adta ki legelőször nyomtatásban az általa írt históriás énekeket.

Származására nézve Tinódi nemes ember volt; de anyagilag tönkre jutván, vagyontalan állapota arra útalta, hogy lantjával fölkeresse az előkelőbb főurak hajlékait, s azoknak mulatságait történeti dalok elzengésével fűszerezze. Mint vándor énekes faluról falura, városról városra ment és beutazta egész

Digitized by Google

Magyarországot és Erdélyt, mindenütt reményt és bizalmat öntve a szívekbe. S ez az életmód nem volt szégyenletes, sőt ellenkezőleg nemes és tisztességes. Azzá tette a lant művészete, a dal hatalma, a tartalom érdekessége és tanulságos volta.

Legelőször Török Bálint udvarában tűnik fel Szigetvárott; midőn pedig e hatalmas pártfogója II. Szulejman fogságába került s utána nem sokára neje is elhalt, Tinódi elhagyta a gazda nélküli kastélyt. 1543-ban Verbőczy Imre tolnai főispánnál Daruvárban, majd Nagy-Szombatban és Erdélyben, jelesül Bethlen Farkas házánál találjuk. Onnét ismét Magyarországba tér vissza; 1549-ben Kassán folytatja nemes mesterségét; de az 1552-ki török hadjárat után ismét Erdélybe utazik, hogy verseit Kolosvárott kinyomassa. Hogy itt mennyi ideig tartózkodott, az bizonytalan; csak annyit tudunk, hogy Erdélyből még egyszer visszatérvén Magyarországba, Nádasdy Tamásnál végezte be életét *1559.* körül. [1]) Sem születési, sem halálozási évét nem lehet biztosan meghatározni; de az nem is bír reánk nagy fontossággal akkor, midőn műveinek történelmi értékét mérlegeljük.

Hányt vetett élete folyamán szerzett énekeinek nagyobb részét »*Cronica*« [2]) czím alatt Kolosvárt adta ki 1554-ben, s I. Ferdinánd királynak ajánlotta, aki már egyszer jutalomban részesítette. E mű, tartalmát tekintve, nem egyéb, mint Erdély tör-

---

[1]) Toldy F. összegyűjtött művei V. k. Magyar költők.

[2]) Teljes czíme ez: *Cronica. Tinodi Sebestien szörzése:* Első reszebe Janos Kiral halalatul fogva ez esztendeig Dunan innet Erdel orszaggal löt minden hadac veszödelmec, röuidedön szép notakual enökbe vadnac. Mas reszébe külömb-külömb időkbe és orszagokba löt dolgoc istoriac vannak. Colosvarba 1554. esztendöbe. — Az e mű szövegébe nyomtatott dallamokat megfejtette és kiadta *Mátray Gábor.* Történeti, bibliai és gúnyoros magyar énekek dallamai a XVI. századból. Pest. 1859.

Tinódi énekeiből János király testamentoma 1577-ben, — Buda városának veszedelméről és Török Bálint fogságáról való historia *1592-ben* külön is megjelent Monyorókeréken. — Zsigmond király és császár chronikája először Heltai »Cancionaléjában« jelent meg, több dalnokkal együtt, melyek az 1554-ki kiadásban foglaltatnak. Temesvári János 1574-ben Zsigmond kir. krónikáját közölte a maga hist. neke után.

Digitized by Google

ténete versekbe foglalva és bővítve némely magyarországi és külföldi események elbeszélésével. Két könyvre van osztva. Az elsőben olvassuk Erdély históriáját öt énekben, jelesül: a János király testámentoma folytán bekövetkezett bajokat, Buda elfoglalását, Fráter György üzelmeit, János Zsigmond hányattatását, Szolimán haragját és sok vár elpusztítását; végre Temesvár és Lippa vívatását, Frater György halálát és a királyfinak Kassából való kibujdosását. — Ezek után következnek magyarországi események, u. m.: Szeged veszedelme, Temesvár eleste és Losonczy István halála, Budai Ali basa története, Ördög Mátyás veszedelme, Eger ostroma öt részben, és végül Enyingi Török János vitézsége.

A második könyvben »a különb-különb időben és országokban lött dolgok históriáját« tárgyalja, jelesül: Károly császár hadát Saxóniában, Szitnya, Léva, Csábrág és Murány várak megvételét két részben, Dávid és Góliáth harczát, Judit asszony históriáját, Hadnagyoknak tanuságát a törökkel szemben, Szoliman császárnak Kazul basával való viadalját, Sok részeges esetét, Buda elveszését Török Bálint fogságával, Perényi Péter, Majláth István és Török Bálint fogságát, Verbőczy Imrének Kazon hadával a kozári mezőn való viadalát, Varkuch Tamás idejében lött egri csatákat, Kapitány György bajviadalát; és végre az udvarbírákrúl és kulcsárokról szóló ének befejezi az egészet.

Látni való e száraz tartalomjegyzékből, hogy Tinódi többnyire csak egykorú események leirására szorítkozott, mert úgy *volt* meggyőződve, hogy azok legalkalmasabbak arra, hogy a törökök elleni gyülöletet és harcziasságot táplálják. Előszavában világosan kifejezi a czélt, melyet művének közrebocsátása által elérni akart, t. i. hogy a hadakozó magyar vitézeknek legyen tanuságok, mint kelljen a pogány ellenséggel hadakozni. Mert — úgymond — amint a jó kereszténynek harczolnia kell koronkint az ördöggel és a testtel: úgy a pogány ellenségnek is ellent kell állania, hogy örök életet nyerjen.

Tinódi historiás énekeit történeti hűség, valóság és megbízhatóság jellemzik. Nem kímélt fáradságot, hogy adatait a legelső forrásból, a harczokban személyesen résztvett férfiaktól

Digitized by Google

nyerje. E tekintetben ő maga így nyilatkozik előszavában: »Igazmondó jámbor vitézektűl, kik ez dolgokban jelen voltanak, érteköztem, sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat bé nem írtam; az mi keveset írtam, igazat írtam; ha valahol penigh vétök volna benne, aszt ne önvétkömnek, hanem akiktől érteköztem, tulajdonichyátok.« — Kell-e e szavaknál erősebb bizonyíték arra, hogy Tinódi krónikája nem annyira költői, a vers forma nála csak gépies eszköz arra, hogy művei hathatósabbak legyenek a hallgató és olvasó közönségre nézve. Némi költői érzék és művészet csak abban mutatkozik, hogy a tárgyak megválasztása és csoportosítása körül változatosságra és hatásosságra törekedett. Az események közül különösen azokat válogatta ki, melyekben bizonyos drámai erő nyilvánúlt. A becsület, a hazafiság és a kereszténység eszméiért küzdő bajnokok harcza és bukása; a pogány ellenségnek istentelen erőszakossága és kegyetlensége képezi leginkább előadásának tárgyát. A nagy katasztrófák mellett kiterjeszkedik a mellék eseményekre is; oly körülményeket, oly apróbb vonásokat is megemlít, melyekről az egykorú történelmi okmányok hallgatnak ugyan, de a melyeknek valódiságában nincs okunk kételkedni. Ez az oka, hogy oly történetirók, mint Katona és Budai Ferencz, habozás nélkül elfogadják öt kútfő gyanánt.

Tinódinak minden történeti éneke mély hazafias és vallásos érzületről tanuskodik. Bármily szigorú körülmények között kellett élnie, független gondolkodását mindig megtartotta. A gazdagoknak, soha sem hízeleg; a pártviszályt gyűlöli, kárhoztatja. Vallására nézve protestans, de a felekezeti embert alárendelte a hazafinak. Ő a magyar nemzetiségnek tiszteletre legméltóbb képviselője volt, kiben egy egész kor iránya tükröződik vissza, s kinek sikerült a magyar történetirás verses formáját hosszú időre megkedveltetni és biztosítani.

A szép siker, melyet Tinódi műveivel elért, többeket buzdított arra, hogy hasonló dolgozatokkal lépjenek a világ elé. Azt tapasztaljuk, hogy e század folyamán nagy számban a legkülönbözőbb tárgyú történeti énekek jelennek meg. Egyik a hazai multból, másik a bibliai történetekből, míg ismét más, részint a klasszikus ókor, részint pedig a regényes középkor mondái közül

Digitized by Google

választotta tárgyát; érdekes tanubizonyságául annak, hogyan szokta volt a magyar nemcsak, nemzetének főbb eseményeit, hanem a külföldi dolgokat is énekkel kísérni és terjeszteni.

Itt csak a nevezetesebbeknek megemlítésére szorítkozunk.

Cosárvári Mátyás megénekelte a *Hunnok bejövetelét* Attilával;[1]) Temesvári János a *tatárok pusztításait* panaszolta el;[2]) Valkai András pedig a *magyar királyok eredetét*[3]) és *Bánk bán*[4]) ismeretes esetét írta meg. Ugyanez kiterjeszkedett az egykorú külföldi eseményekre is, s Jovius után elmesélte *Heireddin tengeri rablónak* vakmerő kalandjait, V. *Károly császár* afrikai hadjáratát, és végre *János Pap* császári birodalmának históriáját.[5])

A Hunyadiak kora különös varázserővel bírt a dalnokokra.

---

[1]) *Az Régi Magyaroknac* első be iövésekről valo Historia, Attilaval mikeppen telepettenec le Scambriaban, Es melly nagy vérontassal ferkesztenec le Scambriaba. Ad notam: Arpad vala fő az Capitanságban. Colosvart. 1579.

[2]) *Cronica.* A Bela Kiralyrol, kinek Kiralysaga allat iöttenec a Tataroc Magyarországban, és elpusztítottác azt Soc iideig . . . . Colosvart. 1574.

[3]) *Genealogia historica* Regum Hungariae ab Adam Protoplasta ad Serenissimum usque Johannem Secundum, Regem etc . . . Az Az. Az Magyar Királyoknac eredetekről és nemzetségekről való szép Historia, Az első Adamtol fogva, az Felseges masodic Janos kiralyig: Mellyet az ő hazajahoz és Fejedelméhez valo hiuséggel Magyar versekbe szerzet Walkay András. Ad notam: Árpád vala . . . Colosv. 1576.

[4]) *Az Nagysagos Bank Bannak* Historia, mikepen az Andras kiraly felesege az Bank Ban iambor hytes feleseget az eczenel meg szeplősittete: S mikeppen Bank Ban az ő iambor hytesenek meg szeplősyttetéseért az Kiralne asszont le vagta. Debreczembe és Kolosv. 1574. a Heltaiféle Cancionalében is.

[5]) *Cronica,* avagy szép historiás Enec, Miképpen Hariadenus, Tengeri toluay, Barbarossa, es Bassava löt. Es miképpen ez által Suliman Czaszar a Tengert birta és megháborította a Tengert, soc földeket, várakat és varasokat, ... Valkai Andrastól verszegbe szépen szerzöttet. Colosv. 1573.

Ez után következik külön címlap nélkül: *Cronica,* avagy szép historiás Enec, Miképpen Karolly Császár hadakozot Affricaban a Barbarossa Bassa ellen . . . . . S végül következik: *Cronica,* mellyben megirattatic Prister Johannis, Az az, A nagy Janos Pap Csaszárnac igen nagy Csaszári birodalma, Ki Indiaban bir igen nagy böw földön... Ajánlva Báthori Istvánnak.

Digitized by Google

Nagy-Bánkai Mátyás megénekelte az Vitéz *Hunyadi János* erdélyi vajda históriáját;[1]) Görcsöni Ambrus pedig a nagy *Mátyás király viselt dolgait.*[2]) Bogáti Fazekas Miklós, ki Plutarchból is fordított női életrajzokat,[3]) szintén *Mátyás király dolgait* írta[4]), mintegy folytatásául az előbbenieknek; de a mellett *Castrióta György* vitézi tettei is lelkesítőleg hatottak reá.[5]) Egy névtelen megírta *Túri György* halálát;[6]) Csanádi Demeter pedig *János Zsigmond* szánandó sorsát.[7]) Temesvári István a kenyérmezei diadalt[8]) stb.

Ha a regényesség színezetével bíró oly elbeszéléseket, minők a *Toldi, Szilágyi és Hajmási* historiája, továbbá *Argirus királyfi, Euryalus és Lucretia,* vagy *Volter és Griseldis, Sala-*

---

[1]) *Historia* az vitéz Hunyadi Janos erdélyi vajdáról. Kolosvár 1570. Ugyanez bővített czimmel Debreczenb. 1574.

[2]) *Historias Enek.* Az Felseges Mattyas Kiralnac az nagysagos Hunyadi János fiánac ieles viselt dolgairol, életiről, vitézségiről, végre az ő ez Vilagbol valo ki mulasáról. Colosvárt 1577. Ujabb kiad. 1581.

[3]) *Szép Historia.* Az tökelletes Asszony állatokról, melly az Plutarchusból forditatot Magyar nyelwre. Ad notam: Gongya közzül egy fő gongya embernec etc. Colosv. 1577.

[4]) *Az ötedic resze* Mattyas Kiraly dolgainac mint halálig. Ad notam: Árpád vala fő az Kapitánságban . . . Colosv. 1577. Később 1580. Görcsöni Máty. hist. befejezéseképen.

[5]) *Az nagy Castriót Györgynek,* kit az török Szkenderbegnek hivot, ki Hunyadi Jánossal két felől vit az Törökre különb-különb csoda szerencsével, vitézi dolgainak historiaja hat reszben . . . Colosv. 1592. Debr. 1597.

[6]) *Az vitéz Turi György* halalarol. Nyomatási hely és év nélkül. V. ö. Thaly, Régi magy. vitézi énekek . . . Pest, 1864. I. 31. l.

[7]) *Vita Joannis Secundi* Electi Hungariae Regis, scitico sermone a Demetrio Chanadi eiusdem Principis Secretario miserabiliter decantata. Debr. és Colosv. 1571. 1577. Más czímmel: Historia de vita morte, universaque fortunae alea Illustr. Principis ac D. D. Joannis Secundi etc. Debr. 1582.

[8]) *Historia az Báthori Istvánnak* Ali beg ellen való kenyérmezei győzedelméről. Debrecz. 1569. — Tiz év mulva újra megjelent új czím alatt: Szép historiás ének az jeles győzelemről, mint verte meg Mátyás kir. idejében Báthori Istv. erd. vajda az Alibeget hatvan ezer törökkel a Kenyérmezőn. Kolosv. 1579. V. ö. Thaly K. Régi magy. vitézi énekek és elegyes dalok . . . Pest. 1864. I. 56.

Digitized by Google

mon és Markalf, vagy a *vitéz Francesco* stb. historiáját – egészen mellőzzük; és egy futólagos pillantást vetünk azokra az énekekre, melyek az ázsiai keleti népek avagy az európai két klassikus nép történelméből vétettek, azt kell vallanunk, hogy hazánkban a historiákban gyönyörködő nagy közönség éppen nem volt szükében az efféle olvasmányoknak. Olvashatta a Trójai háborút [1]), Páris és Helena históriáját, [2]) Aeneas menekülését [3]), Ulisses és Ajax hadi tetteit, kalandjait, [4]) Cyrus, Cambyses, Darius és Xerxes történeteit. [5]) Olvashatta Nagy Sándor hadjáratát [6]). Olvashatta Jeruzsálem pusztulását, [7]) és a régibb zsidó

---

[1]) *Hunyadi Fer. Historia.* De Obsidione Decennali antiquissimae et excellentissimae Urbis Trajanae atque ruina memorabili etc. Az régi és híres neves Troia varasanac tiz esztendeig valo megszallásáról és rettenetes veszedelemről. Az Máttyás kir. Historiájának nótáira. Colosv. 1577. 1582. 1586. 1592. stb.

[2]) *Paris, Es Görög Ilona Historiaja,* ki miat vegre az egész Troyai birodalom elvesze, Priamus kiraly megöletetéc és az erős Hector levágatéc. Kolosv. 1597.

[3]) *Huszti Péter. Aeneis,* az az: Az trójai Aeneas herczeg dolgai, melyben Troja vetelc és romlasa, Trojaiak búdosasok Aeneassal együtt, Hadok Olaz orszagban és Roma városnak eredeti . . . Bártfa. 1582.

[4]) *Csáktornyai Mátyás, Ieles szép Historia.* Két görög Hertzegről, erős Aiaxról és bölcs Ulissesről: Miképpen vetödtec és perlettec az Tatorban, Agamemnon Császár és mind az több Görög királlyoc előt, az erös vitéz Achilles fegyvere és hadi szerszáma felet. Colosv. 1592.

[5]) *Idari Péter.* Hist. Alexandri Magni et Justistino historiographo, partim ex fragmentis Quinti Curtii diligenter collecta. Debrecz. 1574. 1582. 1591.

[6]) *Cserényi Mihaly. Historia.* Az Persia Monarchiabeli Fejedelmekről: Cyrusról, Cambisesről, Dariusról, Xerxesről és a többiről rövideden kiszedetet Xenophonból Herodotusból és több Authorokból. Colosv. 1592.

Kákonyi Pét. Hist. Astiagis Reg. et Cyri potentissimi Monarchia frog. C. Pomp. M. C. nummantis desumpta . . . Debr. 1574.

Varsányi Gy. Egy szép Historia az Persei Kiralról Xerxes neue mikepen reuidden időben el vezted volt tizzer szaz ezer embert. Debr. 1574.

[7]) *Csengeri András.* Historia az Jeruzsalem varasanak veszedelmeről Titus Vespasianustól. Az mint megvétetet az Sidoknak nagy romlasokol. Debrecz. 1574. 1577. 1580. És Hist. Jud. Joseph. Flavii. Debr. 1582.

Digitized by Google

történetnek mindazon jeleneteit, melyek a bibliában oly megrázó színekkel vannak festve.

S ez még nem volt minden. A történetírásnak volt még egy külön ága, melyet elég legyen itt csak említeni, t. i. a szentek életéről szóló *legendák,* roppant nagy mennyiségben forogtak a magyar nép között már a XV. században. [1]) De ezeknek értéke a XVI. század folytán alább szállott.

A dolog természete és a koreszmék fejlődése hozta magával, hogy a szentek csodatételei iránti tisztelet lassanként csökkent; valamint azt is, hogy a költészeti és történeti tárgyak felfogásában észrevétlenül nagy változás állott be. A történelmi érzék és a kritikai szellem erősbülésével a költészet elválik a történelemtől; a verses forma lassankint csakis a költői darabokra szorúl, mig a történelmi száraz tények egyszerűbb folyékonyabb alakot keresnek. A tudományos téren idáig csaknem kizárólagos uralmat gyakorlott latin előadási formát a XVI. század közepe táján már a magyar kezdi felváltogatni. Megszületik a prózai alakú *magyar történetírás,* melynek nemcsak nyelve és hangja, hanem egész szelleme elüt a középkori történetírás szellemétől.

IV.

A középkori gondolkodásmódnak megváltoztatására kétségen kívül legnagyobb befolyással volt a régi remekirók és művészek tanulmányozásának újonnan fölélesztése, s általában a kutatási és bírálati szellem meghonosúlása. Ez képezte mintegy előfutárát, bevezetését azon nagyszerű szellemi forradalomnak, melyet a *reformatio* neve alatt ösmerünk.

A XV. századbeli irodalmi és művészeti megujhodás — renaissance — és a XVI. századi reformatio szoros összefüggésben állanak egymással. Mind a kettő az emberi szellem magasabb törekvéseinek kifolyása; eredetileg mind a kettő csc-

[1]) Egész gyűjtemények maradtak fel, melyek csak újabb időben bocsáttatnak napfényre. Csak az Érdy-Codex 99. szentnek életét foglalja magában. V. ö. Magyar nyelv. emlékek. Budp.

Digitized by Google

kélynek látszó hibák, visszaélések és előítételek megszüntetésére irányult; de hatásában mind a kettő sokkal egyetemesebbnek bizonyúlt be, mint azt magok a kezdeményező reformatorok előre sejthették volna.

Magyarországban mind a kettő iránt nagy fogékonyság mutatkozott. Alig volt Európában nemzet, mely hamarébb érezte volna meg az új eszmék megifjító hatását, mint a magyar. Luther reformtételeinek hírére oly nagymérvű mozgalom indúlt meg, hogy a kormány hatalom kemény törvényeket hozott az új tanok terjesztői ellen. De eredménytelenül, mert a reformatió nemcsak vallási tekintetben bírt nagy fontossággal. Erősen hatott az a politikai, a társadalmi és az irodalmi élet átalakúlására is.

A tudományos és vallásos eszmék csak egy kiváltságos osztály kincsét képezték mindaddig, míg az idegen latin nyelv volt azok hordozója. Az elfogadott tételes dogmák érinthetetlen szentség varázsával bírtak mindaddig, míg az ész kritikája vizsgálat tárgyává nem tette azokat, sőt magát az alapjokat képező bibliát is.

A reformatoroknak kétségen kívül az volt egyik fő érdemök, hogy a gondolat-szabadság és szabad vizsgálat elvének érvényre emelésénél fogva *nemzeti nyelvre* fordították a hit kútfejét: a bibliát; hogy nemzeti nyelven kezdték hírdetni az evangéliomot és ennek alapján a maguk vallásos nézeteinek igazságát.

Az ekképen tudományos téren is közhasználatúvá tett nemzeti nyelv új irodalmat teremtett; de természetesen nem minden küzdelem nélkül; mert a régi eszmék, régi megszokott formák önlétükért elkeseredett harczra keltek. A katholicismus, mely századokon át nemzetünk civilisatiójának majdnem egyedüli fentartója, s a nemzet fönmaradásának és haladásának legfőbb tényezője volt: most kénytelen volt beösmerni, hogy a beállott új viszonyok között, midőn a sajtó hatalommá lett, szellemi harczban, a nép nyelvét többé mellőzni nem lehet.

Látta, hogy a protestantismus ezt, mind az iskolában, mind a templomban, mind az irodalomban eredménynyel használja; látta, hogy az egyszerű iskolamesterek és predikátorok szava

Digitized by Google

többet nyom a nép előtt, mint a hatalmas főpapok brévéi — s kénytelen volt hasonló fegyverhez nyúlni.

Bizonyos, hogy e küzdelem, kapcsolatban a belső politikai pártviszályokkal, török dúlásokkal és külharczokkal, az országot anyagilag nagyon elgyöngítette; de nem kevésbé bizonyos az is, hogy szellemileg megerősödött a nemzet, — erősödött nyelvében, nemzetiségében és irodalmában.

Természetes, hogy ez irodalom kiválóan vallási irányú és polemikus volt, s hogy ennélfogva az e fajta könyvekben fínom udvariasságot és simaságot hiába keresünk. Mindenütt nemes hév, erős pártszenvedély és kíméletlen hang tünik fel, mely mint ma, úgy akkor is közérdeklődést támasztott a közönségnél.

Ezen általános szellemiránytól, mely az állam összes viszonyaira döntő befolyással volt, a történeti irodalom sem volt ment. A reformatió hatása ezen is észrevehető; némely történeti dalok már a protestansok üldözéséről és a kath. bálványimádásról szólanak. [1])

A mohácsi vész előtt magyar és latin nyelven írt történeti dolgozatokon még semmi nyoma e befolyásnak. De amint a reformatio »új tanai« folytán a felekezeti szenvedély felkorbácsoltatott; a protestans lelkészek a történelmi anyagot is honi nyelven és oly szellemben kezdték feldolgozni, mely az ő vallási nézeteiknek elterjedését hathatósan előmozdította.

Ily szempontból és ily szellemben iratott az első figyelemre méltó magyar történelmi munka: *Székely István Krónikája.* [2])

---

[1]) Lásd Thaly K. Régi magy. vitézi énekek és elegyes dalok. I. 34. 85. és 87. l.

[2]) Teljes czíme: *Chronica ez vilagnac yeles dolgairol.* Szekel Istvan. Craccoba niomatot Scrykoniai Lazar Altal, Christus szwletesenec MDLIX. esztendejeben. — Ajánlva van Németi Ferencznek, vitézlő nemes férfiúnak, Tokay Tisztartónak, mint nemes urának. Az olvasóhoz magyar dystichonokban szól a corrector:

»Ez könyvet valamely Magyar olvasandja magába
Erről ő neki nagy vigasága legyen.
Hogy magyar nyelven az régi dolgok, idők is
Irva vadnak igaz chronica rende szerént. . . .
— — — — — — — — — —

Digitized by Google

Ki volt Székely István?

Egyszerű ref. predikátor, aki lelkesült felekezetének ügye iránt, aki egész tevékenységét a reformatiónak szentelte. Erdély Udvarhelyszékéből való székely, kinek »Bencédi« előneve azt gyaníttatja, hogy nemes családból származott. Alsóbb tanulmányainak elvégzése után a papi pályára szánta magát, nem sejtve, hogy az egyházi téren rövid időn oly roppant változás fog beállani. A tudomány szomjától üzetve, 1529-ben a krakkói egyetemre ment, hol a magyar társoda tagjai között tűnik fel.

Élettörténetének adatai sokkal gyérebbek, semhogy megmondhatnók, mikor és mily körülmények között csatlakozott a reformatió híveihez; csak azt tudjuk, hogy 1538-ban Szikszón és 1544-ben Liszkán iskolamester volt. A reformatio első évtizedeiben, midőn még az új felekezet nem szervezkedett, midőn még papszentelő püspökei nem voltak, rendesen az iskolamesterek végezték a papi teendőket. Igy Székely István is 1548-ban visszatérvén Szikszóra, mint predikator szerepel, míg végre a Kalvin tanához hajolva, Gönczre hivatott lelkészül 1558-ban, hol utóbb meg is halt.

Székely úgy fogta fel a maga feladatát, hogy neki nemcsak a szószéken, hanem azon felül az irodalom terén is hírdetnie kell azt, amit szentnek és igaznak vall. Ezért nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki, de nem a történelem, hanem a hymnologia és theologia mezején. Még mint iskolamester adta ki »A keresztény ekklesiának régi deák Hymnusainak magyarázatját« és »A kereszténység fundamentomáról való tanuságát.« Ez utóbbit mint lelkész »A hit fundamentoma« czím alatt kibővítette »tudós munkává«; a mellett lefordította és magyarázta a zsoltárokat, sőt az egész biblia lefordításához is hozzáfogott.

Látni való, hogy Székely István tulajdonképpen a vallási irodalom terén öszpontosította erejét; hogy komolyabb történelmi előtanulmányokat nem tett, és hogy csak úgy véletlenül, mintegy a kor viszonyai által vitetett oda, hogy theologiai nézeteinek támogatásául — magán használatra — összejegyezgesse a nevezetesebb világtörténeti eseményeket.

Németi Ferenczhez, Tokaj tiszttartójához irott ajánló levelében őszintén elmondja ő maga, hogy miként lett historikussá

Digitized by Google

»Tanulásom között — úgymond — csináltam vala egy Chronologiát, kivel az én elmémet az irás olvasás közbe segítteném, kit mikort egynehány barátim az én kezeim között meglátták volna, kérni kezdének engemet arra, hogy azt el ne vesztteném, hanem mindeneknek tudásokra adnám, kiknek, mikoron én sokat ellenkeztem volna, végre oztán meggyőzének és arra törém magamat, hogy azt magyar nyelven kinyomattatnám.« Az ekként összeállított munkát, melynek egyátalánvéve nem voltak nagy igényei, Székely egészen a népnek szánta, hogy abból — úgymond — mindenek, kik magyarúl tudnak olvasni, megtudják, hogy a világ teremtésétől fogva az ő koráig minő jeles emberek éltek és működtek e világon az Isten népe között.

A tárgy beosztásában a régi rabbinok azon tanát és jövendölését vette alapúl, mely szerint a világ csak hat ezer esztendeig áll fen. Ezen hat ezer esztendőből a két első ezred még a világ pusztaságát jelenti; a harmadik és negyedik ezredben a Mózes törvényének kell uralkodnia, míg a két utolsóban a Messiás uralma következik. Ebből — úgymond Székely — három jeles dolog következik. Első az, hogy Mózes törvénye csak a Krisztusig leszen. Második az, hogy immár eljött a Messiás. Harmadik, hogy az utolsó ezredben a világ vége következik. — Azt, hogy miképen fog ez megtörténni, természetesen sem ő, sem mesterei nem tudják megmondani; de az első ezred történetét Székely pontosan »az első esztendő első napjától« kezdi Mózes szerint; a másodikat Noetól; a harmadikat Âbrahámtól; a negyediket Salamon királytól, természetesen úgy, hogy a zsidó nép története mellett kitér Babylonia, Assyria, Persia, Egyptom, Macedonia, sőt a régi görög és római nép történeteire is.

Azonban legfőbb fontossággal bír reá nézve az ötödik ezred, melyben a keresztyénség uralma kezdődik a pápákkal és fejedelmekkel. 4329-dik évnél, vagyis — az ő számítása szerint — Kr. u. 367-ben már a magyarok is »kezdének mozgolódni Scythiában s felkelvén tizszázezeren által kelének Európába a Tanais vizén.« Ezen ezred Sz.-István magyar király halálával végződik.

Ettől fogva már a hatodik ezredben mindenütt nagy súlyt fektet a magyarok történeteire, különösen N.-Lajos, Zsigmond

Digitized by Google

és a Hunyadiak korára. Az egész krónikát pedig végzi, 1558. Kr. u. vagyis a világ teremtése utáni 5520-dik esztendővel.

Azon körülmény, hogy az események évszám szerint, minden okozatos összefüggés nélkül adatnak elő, igen töredékessé és darabossá teszi az előadást. Majdnem minden mondat elölről kezdődik, a szerint amint egy vagy más ország, egy vagy más nép vagy fejedelem története lép előtérbe. Csak oly eseményeknél mulat hosszasabban, melyek epochalis jelentőséggel bírtak, vagy a melyek őt mint papot, vagy mint hazafit kiválóan érdekelték; pl. Róma alapításánál, Krisztus születésénél, Attila és Hunyadi hadjáratainál. De e mellett figyelme kiterjedt a kulturalis viszonyokra is. Gondosan följegyezgette a híres költők, tudósok, művészek születési és halálozási évét; a fő, — tudományos intézetek, egyetemek alapítását, a könyvnyomtatás mesterségének feltalálását s az új testamentomnak latinra való fordítását Erasmus által; kiterjedt figyelme az erkölcsi és természeti világ tüneményeire is. Nemcsak azt mondja el, hogy a házassági törvény mikor javíttatott, és hogy a tolvajokat mikor kezdték akasztani (1592) hanem azt is, hogy a háztartásnál szükségelt fűszereket, vagy amint ő mondja »drága szerszámok« a gyömbért, fahéja, szegfű és szerecsendió, mely országokban teremnek.

Mind ezen tartalombeli változatosság mellett az események fölfogásában nem igen tér el a középkori historikusok azon felfogásától, melynél fogva azok minden változást, vagy természetszerű tüneményt közvetlenül az isteni beavatkozás eredményének tartottak. Az üstökösök és más csodás égi testek megjelenését ő is úgy viszonyítja az emberek cselekedeteihöz, mint azok. A szerencsétlenséget és nagy csapásokat ő is az isten haragja következményének tekinti, mint azok. Ilyenekben, de kiváltképpen a bűnökben látja és keresi ő az okokat, »melyekért — úgymond — a mennyei isten a birodalmakat egyik nemzetségről a másikra forgatta, kiből nyilván megérthetjük, hogy e világ nem szerencséből birattatik, hanem az egy Istennek gondviselésétől, rendelésétől és birodalmától.«

Igen ritkán történik, hogy Székely az események természetes összefüggését kiemelné; csak úgy önkénytelenül sóhajképpen mond néha véleményt, mely szerint valamely esemény előbbeni

Digitized by Google

balfogások következményeül tűnik föl; például a mohácsi vész után bekövetkezett nemzeti szakadást II. Lajos király és Mária házassága alkalmával kötött szerződésnek tulajdonítja. »Bizony e kötés támasztá — úgymond — Magyarországban e háborúságot, visszavonást és pártolást, ki regnál rajttunk Lajos király halálától fogva mind e mostani ideig.«

Figyelemre méltó Székelynél azon mély, őszinte *hazafias érzés,* mely egész munkáján végigvonúl, s melynél fogva ő a magyar nemzetnek hívatását — Noetól és Attilától való származását kezdve — nagy előszeretettel mindenütt kiemeli, hangsúlyozván azt, hogy az Erdélybe szakadt székelyek a magyarokkal egy törzsből eredvén, azokkal együtt harczolnak a kereszténység megmentéséért.

Ami azonban Székely krónikáját különösebben jellemzi, az *felekezeti erős színezete.*

Székely testestűl lelkestűl kemény reformatus pap volt, ki egyedűl a szentírást fogadta el a keresztény hitélet alapjául, s csupán a lelkiismeretet tekintette a hitigazságok egyedüli birálójául. Ezért kárhoztatólag szól történelmében mindazon intézményekről, melyek a keresztény egyházban a középkor folyamában természetszerűleg fejlődtek ugyan ki, de melyeknek alapját ő a szent írásban föl nem találta. Mélyen fölháborodott kedély szenvedélyességével, és azon korszakban divatozott durva modor kíméletlenségével ostorozza a róm. kath. papságot.

Nem ismeri el, hogy Péter apostol valaha római püspök lett volna, ennél fogva utódait a pápákat sem ismeri el Krisztus helytartóinak, hanem csak Luczifer helytartóinak és Antikristusoknak nevezi őket. Ehez képest a legtrivialisabb kifejezésekkel jellemzi tetteiket, és csak nagy ritkán ismer el bennök valami jót, mint például III. Calixtus pápáról mondja, hogy »igen kegyelmes ember vala a szegényekhez, habár egyébképen nem vala jámbor.«

Bármily nagy gyűlölettel beszél a reformatió ellenségeiről; magokról a reformátorokrúl feltünőleg kevés dícséretet mond. Luthert sehol nem magasztalja; de annál inkább kiemeli Melanchtont, kiről azt mondja, hogy »ennél bölcsebbet nem lát a nap az ő felkelésében és elnyugvásában mind e széles földön.«

Digitized by Google

Általában Székely az egyes személyek és tárgyak jellemzésében nagy ügyességet tanusít, mi által a különben egyhangú előadási forma élvezhetővé válik. Igen szemléletesen írja le például a Salamon templomát, »melynek szép és nagy voltán ember nem győzött eleget csodálkozni.« Leírja ennek hosszát, szélességét, magasságát, a kövek alakját és nagyságát. Elmondja, hogy a templom ajtaja tiszta aranynyal volt beborítva s drága kövekkel kirakva stb. Hasonló szemléletességgel írja le a constanci zsinatot és Husz János megégettetését: »Itt e conciliomba először Husz Jánost degradálák, azaz, a misemondó ruhába felöltözteték, kit apródonkint a pispekek levonának róla, és azután megnyuzák a pilisét és a négy újját, azután pedig adák a fejedelmek kezibe. Kit mikort kivittek volna az égő helyre, monda: »Jézus Kristus élő istennek fia, ki megholtál éröttem, irgalmaz én nekem.« kinek a fejébe egy papirosból csenált kophiomot töttek vala, és azon két ördögöt írtak vala meg; de mindezáltal ő mentébe a »Juste judex Jesus Christost« kiáltja vala. Megégeték pedig Husz Jánost e helyén, a holott a Pongráczius cardinál egy vén szamarat eltemettetett vala.« Jellemzetes leírás példájául szolgál Hunyadi János alakja, kiről így ír: »Vala pedig Hunyadi János közép ember, temerdek nyakú, gesztenye színű, fodor haju, nagy szemű, kegyelmes tekintetű, piros orczájú és mindenben oly erkölcsü, ki fejedelömhöz illő vala.«

Néhol azzal lepi meg az olvasót, hogy jellemzésképen tréfás adomákat sző bele előadásába, mint azt Mátyás királynál teszi; másutt párbeszédes alakban élénkíti az elbeszélést, például Lehelnél; ismét másutt szónoki beszédet ad hőse szájába, mint Hunyadi Jánosnak, ki Nándor-Fejérvárnál így bátorítja a töröktől megijedt népet: »Szerető fijaim, mért ijedtetek meg ezektől kiknek ennek előtte az én fejedelemségem alatt a nyakukon jártatok és soha a ti fegyvertek ezek ellen szerencsétlen nem volt. Ennek okáért most is szerető fijaim, bízzatok a Krisztusban, ki miérettünk megholt és az ő vérét kiontotta, ki kétség nélkül az ő igérete szerint minden szükségünkben jelen leszen, győzedelmet és erőt ad e török nép ellen, ki a Krisztosnak olyan ellensége, mint minekünk, azért nem illik ezektől félnetek.«

Digitized by Google

Látni való, hogy Székely az elbeszélési irály élénkítő fogásait sem mellőzte, jóllehet bizonyos naivság ömlik el előadásán.

Igaz, hogy a tények kritikájára és chronologiájára nem sokat ad; hogy kifejezéseiben gyakran bizonyos anachronismus jelentkezik, hogy például Numitor leányát *apáczának,* a bibliabeli Józsefet *sidó herczegnek,* Onanias főpapot *pispeknek* nevezi: de mind a mellett a valódiság és igazság színezetével tudta felruházni a tényeket.

A tiszta hazafias gondolkodásmód, az erős erkölcsi érzés, mely minden sorában nyilatkozik, a tények és személyek festésében nyilatkozó erő mindenkor előnyös tulajdonaiként fognak feltünni a magyar történetírás ezen első termékének, bár nem lehet tagadni, hogy a felekezeti szenvedély által megkapott szerző itt-ott a mai kor finomabb ízlését sértő kifejezésekre ragadtatta magát. Ez, és a választott tárgyalási forma, mely szerint az események minden okozati összefüggés nélkül, csupán évszámok egymásutánja szerint soroltatnak elő, okozták, hogy e mű nem nyert általános elterjedést.

Mert a protestansok, kik vallásuk hitczikkelyeinek igazságát akarták látni igazolva, inkább más hittani polemikus műveket olvastak, melyekben az erélyesebben volt védelmezve, mint e történelmi műben; a katholikusok pedig elfordultak tőle, mint oly műtől, melyben ők a magok tanait szidalmazva és kicsúfolva látták. Sem a tudósokat, sem a népet nem elégítette ki művével, általa; mert a tudósoknak keveset, a népnek pedig sokat nyujtott.

Szóval Székely István nem találta el azt a mértéket, mely a nagy közönségnek megfelelt volna, sem azt a népszerű előadási formát, mely művének fenmaradását hoszabb időre biztositotta volna. [1])

E tekintetben sokkal ügyesebb és szerencsésebb volt kortársa Heltai Gáspár, kinek történelmi munkája sok időn át kedvencz olvasmánya volt a magyar történetkedvelő közönségnek.

Zsilinszky Mihály.

---

[1]) Legújabban Toldy Ferencz kivonta belőle a Magyarországra vonatkozó részt, és „*Székely István magyar krónikája*“ czím alatt kiadta 1854-ben az Ujabb nemzeti Könyvtárban.

Digitized by Google

ADALÉK A NAGYVÁRADI BÉKE

s az 1536—1538. évek történetéhez. [1])

HARMADIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

A kalocsaival való első találkozás után, mely semmi jót nem ígért, hogy »kisérlet nélkül semmit se hagyjon«, az orator fölkereste saját maga, mindkét Jánospárti biztost. Mint írja: keményen rátámadt Frangepánra[2]), hogy üres kézzel jött meg urától; szemére hányta mindkettőnek a sok huzást-halasztást. Tudva van — úgymond — az egész világ előtt, hogy a vajda ő fölségét a császárt nem csak méltóságában sérté meg, de csúfos játékot üzött vele. S azzal fenyegetőzött, hogy nem akarván tovább »bolondjuk« lenni, három nap mulva elmegyen[3]). Frangepán és Brodarics, kiknek vállára nehezült a visszás helyzet egész odiuma, mentegetni igyekeztek magukat; a kalocsai elmondá, hogy ő

[1]) Fölolvastatott a Magyar Tud. Akadémia jun. 17-én tartott ülésében.

[2]) A lundi Ferdinándhoz 1537. jul. 11. . . . . Ego satis acriter ipsum eundem archiepiscopum increpavi, illum videlicet non debuisse vacuis manibus venisse, nam satis et plus satis fuisse caes. M^tem^ . . . . per ipsum ac dominum Brodaricum deceptam . . . . . *stb.*

[3]) . . . toti orbi manifestum . . . . . vaivodam caes. suam M^tem^ non modo sprevisse, sed etiam ludibrio habuisse. Et ideo dixi me hinc intra triduum solvere velle, ne amplius eis atque aliis fabula sim. U. o. — Bár a lundi összesen közel négy hónapot töltött Körmöczön, tehát több időt, mint a mult évben Váradon, hogy e levél írásakor valóban komoly szándéka volt távozni s ezzel most nemcsak fenyegetőzött, bizonyítják F.-hoz intézett kérései, melyekben Vels Lénárt mellé menni ajánlkozik, hogy ott, ha Velsnek kedvez a szerencse, a talán megszoruló Jánossal az alkudozásokat újból fölvegye.

Digitized by Google

maga is inkább nem jött volna, de nem meré ura parancsát visszautasítani; mivel már is gyanúba fogták Zápolyáék, hogy inkább a császárhoz s Ferdinándhoz hajlik, mint Jánoshoz. — Kérték az oratort, hogy maradjon; újra urokhoz fognak küldeni, s midőn erre a lundi azt kivánta, hogy menjenek ők magok vissza urokhoz: bírják azt arra, a mire rábírható: nagy bajába került a két magyar főpapnak a lundit kivánsága helytelenségéről meggyőzni.

A mint elkezdék a tárgyalásokat, Tamást, a Jánostól visszatért királyi titkárt is megfaggatta a lundi. Szándékozik-e János a béke megkötése után tüstént a török ellen nyilatkozni? volt kérdése a kanonokhoz. Mikor ezt tudakoltam uramtól — felelé a titkár — nevetve válaszolt, hogy mihelyt generalis expeditiót rendez a császár, szíves örömest járuland ahhoz; de addig nem fog a törökkel kikötni. — Bármily józan felelet volt ez: a lundit nem elégité ki; neki — maga mondá a biztosokhoz — határozottan meg van hagyva megbizója részéről, hogy addig, mig e czikket János el nem fogadja, semmit se határozzon velök. Nem is látszanék tisztességes méltányos dolognak, hogy Ferdinánd óriás költséggel védje az országot a török ellen, János meg azalatt békében éljen s Frater György kincset gyüjtsön számára[1]). — A biztosok a lundi kérését méltányosnak találták, sőt — udvariasságból — azt mondák, hogy ők sem vélik a békét e föltétel nélkül megköthetőnek; de mégis egy mediumot ajánlottak; nevezetesen azt: hadd maradna János békében a törökkel, elég ha titokban minden módon segíti Ferdinándot s hadi népét ennek szolgálatába bocsátván, zsoldjukat fizeti. — Az orator ezt nem ellenzé ugyan, de előbb Ferdinánd beleegyezését kérte ki.

Keményen ragaszkodott a lundi ama föltételhez is, mely Kassa, Tokaj s egyéb Török Bálint által elfoglalt javak restitutióját tartalmazza s arra a (tegyük hozzá előre) bizonnyal ha-

---

[1]) . . . . non videri illud honestum ut M[tas] V. debeat suis maximis impensis regnum tueri seque extremo periculo exponere; vaivoda vero qui maiorem partem regni haberet, viveret cum Turca in pace et interim sibi thesaurum colligeret medio Fratris Georgii . . . . stb. U. o.

Digitized by Google

mis következtetésre jött: hogy Kassát megnyerheti, ha Tokajt nem is.

A Zápolya-féle örökség kérdésénél, mint minden alkalommal, most is szóharcz fejlődött ki. A kalocsai előhozta ura János mondását, mely szerint ez a lundit már tavaly fölkérte volna arra, hogy e javak tüstént visszaváltassanak. Az orator ezt kereken tagadta. »Mondhat uratok akármit, volt részéről a nem épen szelid felelet, de az igazságot én mondom s ha erre azt mondaná Zápolya, hogy én hazudom, megfelelek neki a mint illik; jó lenne, ha jobban eszében tartaná, a mit beszél.[1])« S talán nem egészen alap nélkül lett a heves természetű lundi érsek ily indulatos. A mint a biztosok előtt »ad oculos« demonstrálta, ha Jánosnak mind az, a mit bir, kezénél marad s e mellett még a roppant terjedelmű Zápolya-féle örökséget is, mint szepesi herczegséget kezéhez kapja, akkor Ferdinándnak Magyarországból, Pozsonyt kivéve, alig lesz valamije. Nem voltam én — tevé hozzá — sem oly feledékeny, sem oly hanyag a magyar dolgokban, hogy efféle kérést meg ne tagadtam volna[2]).

Erdély követelése mellett is makacsúl megmaradt az orator s midőn János biztosai kijelentették, hogy Zápolya erre sohsem lesz rábirható, másként igyekezett a kényes kérdést megoldani, oly módon t. i. hogy ez országrész kormánya bocsáttassék legalább Ferdinánd, vagy a császár kezére biztosítás czéljából, János pedig kárpótlásúl nehány ezer forintnyi évdíjat húzzon.

Tárgyalták még János végrendelkezési jogát azon az alapon, mely a mult év nyarán is az alkudozások basisául szolgált;[3]) tárgyalták Pest átengedésének kérdését is — s mivel Brodarics és Frangepán, a mennyire tőlök telt, előzékenyeknek mutatkoztak s urok végső akaratát kipuhatolni Tamás kanonokat újra visszaküldötték: a lundi is elhatározta, hogy ennek visszajövetelét

---

[1]) Ego respondi domino Colocensi, quod dominus suus potest dicere quaecunque velit; sed ego dicerem veritatem et si ad hoc dominus suus velit respondere et dicere, me mendacium dixisse, tunc illi responsurus sum, ut decet. Interim rogavi ut eorum dominum melius informent et ut melius recordetur verborum suorum. U. o.

[2]) U. o.

[3]) Horváth Mihály, Frater Gy. élete.

Digitized by Google

bevárja.[1]) — Tudósításaira e három-négy cardinalis pontot illetőleg nem sokára megérkezett Ferdinánd válasza. Ferdinándnak önbizalmát Vels hadainak bár kicsiny szerencséje, (miről pár szóban elébb említést teendek) nem kis mértékben növelte: arról, hogy János a török ellen ne nyilatkozzék, tudni sem akart; el van határozva, úgymond, e tekintetben egy kis körömnyit sem engedni; ez az alapja az egész tárgyalásnak, a nélkül, ha létrejönne is a béke, soha nem volna megállapodás az egész országban s magok a rendek sem engednék meg, hogy e föltétel nélkül a béke megköttessék. — Kassa, Tokaj *stb.* visszaadása s a Zápolya-féle örökség visszatartása körül hasonló módon szivére köté oratorának, hogy erősen tartsa magát; de itt mégis azt az utasítást adta, hogy a tárgyalásokban Vels hadainak szerencséjéhez alkalmazkodjék. Nem sikerül a hadjárat: akkor lehet engedni; de ha sikerül — úgymond — ha mi maradunk fölényben, akkor e hitetlen krétaiakkal nekünk is krétaiaskodnunk kell s az ügy (az ő példájukra) a mi elhatározásunkra s tetszésünkre lesz bizandó; miután ők nem pirulnak irányunkban ravasz csalárdsággal élni.[2]) — Erdélyt illetőleg oratora véleményét helyeslé Ferdinánd, sőt az orator ama kérdésére: ha Zápolya Erdélyt Munkácsért, Husztért átengedné, igérheti-e a két várat neki: örömmel adta beleegyezését.[3]) Pestre nézve pedig kijelenté, hogy ennek átengedéseért minden követ megmozdítson.

Még pár szóban Mária királyné özvegyi javairól is említést kell tennem. Alig érkezett meg a lundi Körmöczbányára, az özvegy királyné egy biztosa: Zelkyng Vilmos tüstént fölkereste őt s kérte, hogy urnője ügyeit is hozza rendbe Zápolyával.[4]) A lundi akkor a véleményben volt, hogy ha majd egyéb

[1]) A lundi Ferdinándnak jul. 17-kéről azt irja, hogy a kalocsai is nagyon nehezen várja a custos visszatértét »ezer napnak tűnik föl előtte (videntur illi dies mille) mig odajár«; 10-kén ment Váradra, 24-ke előtt nem is lehet gondolni rá, hogy visszatérjen. (Hung.)

[2]) Quod si eveniret ut nos superiores bello essemus, tunc certe cum Cretensibus cretisandum esset et res eorum exemplo ad nos reiicienda, postquam calliditate illa erga nos uti non erubescunt. — Ferdinand a lundihoz 1537. jul. 21. (Hung. Chiffre.)

[3]) Ferdinánd a lundinak 1537. jul. 27. (Hung.)

[4]) A lundi jelentése 1537. jun. 10. (Hung.)

Digitized by Google

dologban megállapodásra jutottak, akkor vegyék ezt elő s a végből Zelkynget Ferdinándhoz utasítá; a ki a lundi fölfogásában tökéletesen osztozott. Később Mária kapitányai a neutralitás megállapítását sürgették az özvegyi javakra vonatkozólag a két király között: de a lundi igen helyesen azt jegyzé meg, hogy ez a neutralitás csak Ferdinándnak árt, a nélkül, hogy húgának használna; mert ha János győz, soha nem fogja e birtokokat semleges területnek tekinteni, hanem épen úgy, mint más, Ferdinánd ditiója alatt levő javakat, egyszerűen elfoglalni. [1]) Ferdinánd ebben is igazat adott a császári oratornak.

A nehezen vontatott tárgyalásokat egy a lundira váratlan körülmény szakítá félbe. Tamás az egri kanonok, a kit a Jánospárti biztosok urokhoz küldtek, tudatta ezekkel, hogy ő »colica passione« kinoztatván, hozzájok vissza nem mehet, hanem igenis ők utazzanak János parancsából Váczra, a hova egyéb tanácsosok is akkora megérkezvén, a lundi által proponált föltételeket meghányják-vetik. [2]) A két főpap arról is tudósítva lőn, hogy az időközben egészen Jánoshoz pártolt Perényi Váradra megérkezett. Félni kezdtek — mondja a lundi — hogy Frater György és Perényi veendik a békealkut kezeikbe, »pedig ezek csak roszban törik fejöket.« — A lundit a hir, mint mondám meglepte. Eleintén alig akarta hinni, de a mint aztán a biztosok megmutaták János rescriptumát, [3]) kénytelen volt a hír valóságáról meggyőződni — s egyszerre elárúlva, megcsalatva látta magát Szokása szerint elkezdte Jánost szidni, magokat a biztosokat pirongatni s az egész dolgot egy otrombán kigondolt hazugságnak bélyegezte, melylyel őt rászedni könnyebben lehessen. Hiába menték Frangepán és Brodarics urokat azzal, hogy ők magok tanácsolták neki, miszerint többekkel beszéltesse meg a dolgot: volt oka e mentségnek hitelt nem adni. Szép szerével próbálta ott tartani a biztosokat, a végből, hogy előbb tudakolják ki, mely tanácsosok fognak Váczott megjelenni s mit várhatni tőlök; de

---

[1]) A lundi 1537. augustusi levelei (Hung.)

[2]) A lundi tudósítása 1537. jul. 26. (Hung).

[3]) A rescriptumot (sine dato) a lundi másolatban föntebbi tudósításához mellékelve Ferdinándnak beküldé.

Digitized by Google

nem birhatta rá a maradásra azokat. Megkisérté aztán az ijesztést, azt mondván, hogy nem fogja őket Körmöczbányáról elereszteni az ő akaratjuk, hanem a saját maga belátása szerint s midőn Frangepánék azt veték ellenébe, hogy menlevelök van készen állott erre is a lundi felelete: neki is volt tavaly Váradon, mégis három hónapot töltött ott akaratja ellen; most ő az úr, a kölcsönt most vissza fogja adni. [1])

Mondanom sem kell tán, hogy ezzel csak hatni akart az orator; de ijesztésének nem lőn foganatja. Frangepánék megigérték neki, hogy megérkezésök után tüstént tudósítják, s azzal ott hagyták magára a mérgelődő követet. A mit Ferdinánd a cserben hagyott diplomatának augustus hó első napjaiban, [2]) relatiójára felelvén erősen hangsúlyoz, hogy t. i. a tisztességes békénél, ha valamiként lehetséges, hasznosabb és üdvösebb dolgot nem képzel: azt hamarabb kellett volna tennie. Ha hamarabb teszi, akkor a Váczra érkezett János-párti biztosok, kik igéretök szerint azonnal tudósíták a lundit s mellékelték János királynak egy hozzájuk intézett levelét, [3]) szintén mást írtak volna. Mert a mit most írtak, az épen nem volt a két hó óta Körmöczbányán veszteglő oratorra örvendetes. Tamás kanonok ugyanis, midőn ura előtt elmondá, hogy Ferdinánd Erdélyt kivánja, Zápolya csudálkozva fölkiáltott: úgy látszik, a lundi engem az egész országból ki akar forgatni. S ennek volt aztán következménye az a parancs, mely a két Zápolya-párti biztost Váczra menni szólítá föl. Lehetetlen úgy a békét megkötni, vélték Frangepán és Brodarics, ha a föltételek meg nem változtatnak »főleg miután nem látjuk azt, hogy haderőtökkel a mieinket megfélemlíthetnétek.« [4]) — János király levelének elküldött

---

[1]) . . . . me viceversa velle nunc hic regnare nec me dimissurum illos, nisi mihi prius bene et tuto de sufficienti satellitio provisum fuerit. — 1537. jul. 26. a lundi tudósítása.

[2]) Augustus 4. 1537.

[3]) A tudósítás augustus első napjaiból való (datum nélkül, a lundi aug. 8-ki levele mellett beküldve Ferdinándhoz); János levele aug. 1. 1537. (Hung).

[4]) »maxime quod non videmus vos tales habere vires, quas nostri extimescere debeant.«

Digitized by Google

másából ugyanazt olvashatta ki a szerencsétlen császári követ. Világos volt előtte, hogy új biztosok küldése Váczra csak ürügy volt Zápolyától a most alkudozókat eltávolítani. S ha Frangepánék valóban ama jó hiszemben mentek Váczra, hogy ott urok tanácsosait majd egybegyűlve találják, keveset használt a lundinak, midőn azzal vigasztaltaték általok: »a tanácsosok, a mint értjük, nem fognak jönni s így mind önt, mind bennünket kijátszottak. János király nyiltan kérkedik a török császár levelével, melyben a többi közt az is áll, hogy a szultán meg lesz elégedve, bárkit választ is (János után) királyúl az ország, csak Ferdinándot ne.«

Ezzel egyelőre be voltak fejezve a két hóig húzódott sikeretlen fáradozások, helyt adván rövid időre a kardnak, a nélkül, hogy ez a szerszám még csak annyit is ki tudott volna vinni, a mennyit a sikeretlen alkudozások mégis elértek: a közeledést t. i. Mert a béke még zöld gyümölcs volt; érnie kellett: e közeledések s a körülmények hatalma egyaránt érlelték.

VI.

Ferdinánd még april hóban kijelenté bátyjának, midőn ez őt a hadviselésről minden módon lebeszélni törekedett, hogy kész ugyan a békére, de legtöbb biztosítást mégis a háborúban lát. Ha tervei, melyekkel a kedvezőtlen körülmények ellenére nem hagyott föl, csak alkalmas időpontra várt, ha tervei, mondom, egyszer a kivitelhez közeledni fognak: jobban és könnyebben gondolá Jánost megbékéltetni. »Minden körülmény megfontolása után sem látok egyéb eszközt, irá, mielőtt még a tárgyalások megkezdődtek, a vajdát eszére téríteni, mint azt (a mit magok az ő tanácsosai is javasolnak, pedig ők csak tudják minden dolgait), hogy erővel kényszerítsem az egyezkedésre. Más útat nem látok. [1]) — Tagadhatlan, hogy e véleményében Ferdinándot

[1]) . . . Et treuue apres toutes choses, et considerations qu'il n'y a aultre remede ni moyen pour induÿre et faire venir ledict vaÿvoda a la raison (ce que mesmes ont dict et afferme aulcuns de ses propres conseillers, qui sceuent et entendent tous ses affaires) que de le contraindre

Digitized by Google

a Körmöczbányán összejött biztosok megerősíték. A lundi érsek nem egy levele referál arról, hogy majd Brodarics, majd Frangepán tanácsolják a haderő-szaporítást s természetes is volt, ha János ugyanazon mértékben enged vala, a mily mértékben érzé Ferdinánd erejét. Minél tovább húzódott a tárgyalás: az axioma igazságáról, hogy Jánost hajtani kell a békére, annál inkább meggyőződött Ferdinánd. Velset, a ki időközben a tárgyalások alatt, lassan bár, de némileg mégis előhaladt, segélte a menynyire lehetett újabb hadakkal — s bátyjának újra megírta, hogy nincs szándokában a hadjárat tervével fölhagyni; ellenkezőleg Zápolyára ez úton a legnagyobb nyomást akarja gyakorolni. »Nem ítélhetem ugyan meg — folytatja tovább — mi lesz a dolog vége, de akármint dől is el, hiszem, hogy látni fogja fölséged: a mint eddig én rajtam nem múlt, eztán sem múlik rajtam, hogy jól üssön ki. Ez okból folytonos előnyomúlást parancsoltam Velsnek főkapitányomnak, a ki hét, vagy nyolcz kastélyt már be is vett s elég előre haladt. Igaz ugyan, hogy az ellen is erősíti sergeit, de magam is küldök új hadakat, hogy törekvéseit meghiúsítsam. Mihelyt híreim érkeznek, nem késem önt tudósítni, addig is kérvén az istent, hogy e hírek olyanok legyenek, a melyekben ön, fölség, örömét találhassa. Mert valóban, ha valami szerencsétlenség történnék e sergeimmel, kénytelen volnék Magyarországot illetőleg örökös kétségbeesésben s rettegésben tölteni napjaimat.« [1])

---

par la force et que par aultre voÿe l'on ne le fera venir a appoinctement . . . . 1537. apr. 12. (Belga áll.)

[1]) . . . . donner audict vayvoda toute la presse possible, ainsi que ces commissaires mesmes le sollicitoient, disant (comme aussi cÿdevant ont fait ses aultres commis) cestuÿ estre le vraÿ moyen pour le faire venir a la raison. Je ne puis monseigneur encoires juger quelle en sera la fin. Mais quoÿ qu'il en aduiengne soit le fait ou le failly, j'espere que V. M^te^ cognoistra cÿ apres par lesdict instructions le plus que tout debuoire en quoÿ je me mectz et qu'il ne tient a moÿ comme aussi n' a jamais tenu, les choses ne viennent a bonne yssue. Et faitz tourjours aduancer le sieur von Vels mon grant mareschal et capitaine general de ladicte armee, lequel a desia gaigne sept ou huit bons chasteaux et la pluspart par force et batteries et est desia bien auant et pres des ennemÿs. Les quelz neautmoings comme j'ay entendu, se sont fortiffiez; parquoÿ ÿ envoÿe tous-

Digitized by Google

Ferdinánd számítása e tekintetben tiszta, világos volt — s ha Vels olyan szerencsés hadvezér, a milyen jó akaratú: a béke már létrejött volna. De másként állott a dolog. A felföldre, Eperjes mellé rendelt hadak lassanként gyülekeztek, pénz kevés volt, a zsoldosokat fizetni nem igen lehetett: s Vels előhaladása nagyon lassan történt — s ez is úgy, hogy az ellennek nemcsak kárt nem okozott, de a János-pártiak a csekély haderőből, a lassú vontatott mozgásokból bizonyára olyan conclusiót húzhattak, mely a római-magyar királyra kedvező épen nem lehetett. Az a nehány kétes értékű kastély, mely Vels hatalmába került s melyek közül tán Sóvár [1]) és Regécz [2]) értek aránylag (fekvésüket tekintve) legtöbbet, nem paralysálta azokat a nehézségeket, melyekkel az elegendő hadi erőben szükölködő főkapitánynak megküzdenie kellett. Az ellen sergei számát a hír tetemesen megnagyítá; csak tizezer emberök van, mint Turzó írá, de maguk is kétannyinak hirdetik — s az efféle könnyen terjedő hirek annál veszélyesebbek voltak, mert könnyen hitelre is találtak s az elszakadók számát szaporíták. A helytartó maga tanácslá királyának, hogy gondoskodjék a mint lehet hadai növeléséről, mert a lakosságból a Jánoshoz pártolók száma akkora leszen, hogy ha később kedvezne is a szerencse, maguk ez elpártoltak képeznék a legnagyobb akadályt az országnak Ferdinánd által való meg-

jours le plus de gens que puis recouurer pour de tant plus renforcer l'armee au reboutement des ennemÿs. Il ne peult, monseigner, tarder que bientost j'en aÿe quelques nouuelles. Je supplie a dieu qu'elles soyent telles que V. M^te^ et moÿ en puissions recepuoir plaisir et resjoÿssement. Car a la verite si (que dieu par sa grace ne veuille) quelque chose mesaduenoit a ladicte armee, il me seroit monseigneur, impossible redresser aultres forces, que mectroit tous affaires quant audict Hungrie en euident et perpetuel desespoir . . . . *stb.* A levél datum nélküli, mivel azonban a másoló könyvben az utána következő julius 8-ki levél így kezdődik: Ainsi que mes aultres lettres du 4e de ce mois, valószinű, hogy e levél jul. 4-kén kelt. A viszonyoknak s időpontnak tökéletesen megfelel.

[1]) Sóvárat, Vels, Soos György és Alberttől elfoglalván, Eperjes városának inscribálta 4 ezer forintba. 1537. máj. 6. Vels patens levele. (Hung.)

[2]) Regéczet Serédynek inscribálta Vels, Serédy kérő levele a boldogkői táborból Ferdinándhoz 1537. máj. 22. (Hung.)

Digitized by Google

szerzésében s majd azután talán, teszi hozzá az aggódó Turzó, akadnak mások is, a kik János halála után az ország birtokára fognak törekedni.[1]) Wingárthi Horváth Gáspár, ez eleitől kezdve mindvégig hű Ferdinánd-párti Tornából ugyancsak ez értelemben ír a Körmöczbányán tartózkodó lundinak: »egyedül vagyok itt uram, mint bárány a farkasok között;[2]) mindegyik megye fölkelt Zápolya mellett, kivéve e kicsinyt, mely az én gondjaimra van bízva. Ha ő felsége nem gondoskodik; bizony elveszti az egész felföldet, tán Pozsony sem marad meg nekie.«

A császári oratort, a ki a hadviselést a békére nézve ép oly szükségesnek tartá, mint maga Ferdinánd, a hírek, melyeket Velstől s a magyar uraktól mindenünnét bőven nyert, csaknem kétségbeejtették. Minden levelében, melyet Körmöczbányáról ír Ferdinándnak, a legelső helyet foglalja el a kérés, hogy gondoskodjék ő fölsége Vels hadai szaporításáról s mindegyikben keservesen panaszkodik, hogy a főkapitány »bonus ille vir« úgy el van hagyva. A Kassa s Pozsony közti egész terület kardcsapás nélkül fog hódolni Jánosnak — írá egy izben az orator, — én tudom ezt, fölséges úr, de hiába rimánkodom, mint tavaly Kassa dolgában hiába könyörögtem, mikor nincs, a ki figyelmeztetéseimnek hitelt adjon. [3])

S valóban Vels helyzete nem a legkecsegtetőbb reménynyel biztatta az aggódó oratort. Junius végén írja neki eperjesi táborából a főkapitány: hogy kémeitől hírét vette, miszerint Majlát Kassától ő rá támadni, őt elűzni készül, Kis-Szebent már ostromolja is; de ők Velsék sokkal kevesebben vannak, minthogy a nyilt harczot elfogadni merjék. Kéri a lundit Ferdinándtól nyerendő segély dolgában közvetitésre: »mert jól tudja főtisztelendő uraságot — így ír neki, — hogy e mi seregünk az egész

[1]) . . . . . tantus erit postremo numerus deficientium a M^te V. ut metuo pene in quocunque casu fortunae facient semper inpedimentum, quominus M^tas V. Hungaria sine maxima difficultate potiri possit; non deerunt fortassis et alii qui vel defuncto Johanne ad regnum assequendum aspirare audeant . . . . *etc.* 1537. jul. 3. (Hung.)

[2]) Jam unicus ego hic, tanquam ovis in medio luporum sedeo. 1537. jul. 2. (Hung).

[3]) 1537. jul. 3. A lundi Ferdinándhoz.

Digitized by Google

magyarországi expeditiónak mintegy feje s alapja — s félek, hogy ha idejében nem lesz gondoskodva, bizony a legnagyobb veszélybe s a legnagyobb gyalázatba esünk.«[1]) — Pár nap mulva kisebb s egész jelentéktelen csatározásokról tudósítja az oratort, melyekben győzelmes volt; majd azt az örvendetes hirt közli vele, hogy az ellen Kassa felé visszahúzódott. Most kéne üldözni — teszi hozzá szomorúan — ha volna mivel; mert Bebek elhagyta Zápolya táborát, haza ment csapatostúl. Majlát is elhatárzá, hogy Erdélybe visszavezeti sergeit. Már lóháton volt az egész had, midőn egyszerre Frater György »bő beszéddel« megindítá Majlátot, rávette, hogy a lóról leszálljon s a többinek is ugyanazt tenni parancsolja.[2]) Marad-e megy-e Majlát, most már nem tudja Vels. — Annak a félsikernek, mely ez időponttól kezdve Vels lépéseit kisérte s bele önbizalmat öntött, mely azonban neki épen nem volt érdeme, hanem csak annak volt tulajdonítható, hogy Zápolya hadainál nem létezett egységes vezénylet s a csapatok csak bomladoztak, — a félsikernek ephemer értékét jól ismerte a lundi, maga Vels tudta legjobban. Az orator levelére válaszolván, azt kéri ettől: ne higyjen annak, hogy az ellenség őt oly könnyen tönkreteszi; »nem mondhatja senki, hogy én megfutottam volna, még eddig ugyanegy helyben állok, a hol lábam megvetettem; nem is óhajtok semmit mást, mint csatát adni az ellennek, de az még nem mert támadni.« Kéri az oratort aztán, hogy várja be a végeredményt s dicsekedve teszi hozzá: »ha segélyt nyerek . . . . oly alkalmat nyujtandok főtisztelendőségednek a béke megkötésére, mely nemcsak a királyi fölségnek s nekünk fog becsületünkre válni, de az egész keresztyénségnek hasznára lesz. Isten irgalmában bizva merem igérni fejem veszedelmével főtisztelendőségednek, hogy a vajdát az országból ki fogom kergetni.«[3]) Olyan hang, a

[1]) Vels a lundihoz, Eperjes melletti tábor jun. 24. és 25.

[2]) . . . . Mayladt . . . . die dominico proxime elapso plane decreverat cum copiis suis Transylvaniam repetere ac iam in equis erant omnes, cum subito Frater Georgius prolixo sermone hominem permovit induxitque ut equo descenderet, idemque omnibus imperaret. — 1537. jul. 10. (Hung.)

[3]) . . . . Dabo . . . . reverendissimae D^ni^ V. talem conclu-

Digitized by Google

melylyel contrastban áll későbbi, augusztus elsején irott levele, melyben az oratorral tudatja, hogy az ellen üldözését abba kell hagynia, mert sem pénze nincs, sem azok a particularis (főleg sléz) segély csapatok, melyek hadai legnagyobb részét képezik, nem akarnak tovább szolgálni s a küldendő új seregek csak az eltávozók helyét fogják pótolni, a nélkül, hogy hadát erősbitenék[1]).

Nem kis kellemetlenség volt épen ez időtájban az özvegy magyar királyné Mária kapitányainak: Turre Kristóf és Gyn Mátyásnak viszálkodása. Az e vidéken ólálkodó Jánospártiakra, kik közül Balassa Zsigmond és Menyhért, Patócsy Zsigmond, Podmaniczky János a felső magyarországi nyugati megyék illetőleg Ferdinándpártiak háborgatására ép ez időtájt érkeztek meg, a meghasonlás a legjobb alkalom volt. Tudták ezt a városok is s félni lehetett, hogy veszedelmesb következményei lesznek, mint maguk a haragvó kapitányok csak el is gondolhatták; mert az ellen sehol nem találva ellentállásra, akadályţalanúl pusztitott. Sok bajába került a lundinak először a bányavárosokat legalább egyetértésre birnia[2]), később egy hónap mulva a hét bányaváros, aztán Várday primás, Turzó Elek, Bars, Turócz, Arva, Zólyom megyék közönsége s az említett két viszálkodó kapitány között egymás és Ferdinánd érdekei szövetségét létrehozni[3]).

Szintén nem megvetendő bajt okozott Vels hadainak előnyomúlásában a Vels és Lasky közt kitört egyenetlenség; melynek okául a lengyel főúr azt veté, hogy Vels Makoviczát Serédynek inscribálta, de igazi oka az volt, hogy Lasky, mint akárhányszor kijelenté, senki alatt nem akart lenni. — Ennek tulajdonítja

---

dendae paus recesionem quae non modo regiae M^{ti} nobisque omnibus summo honori futura sit, sed toti christianitati salutaris et exoptabilis. Mira autem et incredibile laetitia exercitum Boemorum adventare Viennam intellexi; quia si totus huc dimissus fuerit, confisus dei misericordia periculo capitis mei promitter rev. D^{ni} V. non dubitabo, me vajvodam regno penitus eiecturum. — Vels a lundihoz 1537. jul. 7.

[1]) Vels a lundinak 1537. aug. 1.

[2]) A lundi levelei Ferdinánhoz 1537. jul. 17., aug. 4.

[3]) Az egyesség-levél sept. 4-kén kelt (Hung.) Várday »quantum ad bona nostra districtus S. Crucis et monasterii S. Benedicti de uxta Gron attinet«, — Turzó pedig »quantum ad dominium et pertinentias arcis nostri Bajmócz pertinet« köti magát.

Digitized by Google

Vels, hogy Lasky seregével késik, pedig az a 900 könnyű és 300 nehéz lengyel lovas, melyeket Lasky maga toborzott, nagyon elkelt volna. — A lundi érsek Laskyról, mint vezérről sokat tartott s részint az okból, mert mint maga irja, az egyenetlenség bekövetkezésétől mindig félt[1]) s ezt elhárítni akarta volna, részint a béketárgyalások megakadása miatt régebben több izben ajánlkozott Ferdinándnak, hogy Velshez engedje őt. Ferdinánd jobbnak látta, hogy a császári követ neki referáljon, mint Vels mellé menjen, s ezt épen ez időtájban adván tudtára; midőn most a viszály Lasky és Vels között kitört, a lundi nem állhatta meg, hogy finom gúnynyal ne válaszoljon s »szerencsét ne kívánjon« Ferdinándnak, hogy ügyei annyira rendben állanak[2]). Ferdinánd minden módon oda törekedett, hogy felsőmagyarországi hadai állapotán a mennyire lehet könnyítsen. A többi közt leküldé Herberstein Zsigmondot Pozsonyba a magyar tanácsosokhoz tanácskozni velök s segélyt kérni tőlük; de kevesre ment ezzel is; mert Herberstein összehivta ugyan a helytartót, az esztergomi érseket, az erdélyi püspököt s Szalay Jánost, midőn azonban pénz-segélyt kért tőlök: azt felelték, hogy a legutóbbi országgyülésen megszavazott adó is annyira sok, hogy jobbágyaik nem birják; magoknak kell hozzátenni — s midőn hadi segedelmet sürgetett Vels részére, arra meg azt felelték, hogy először mustrát tartanak, nehogy e vidékről a fegyveres nép elvitetvén, az történjék, a mi a Dunántúl Török Bálint miatt történt, t. i., hogy a pártos főurak e részeket ugy mint Török Bálint a Dunántult, kényök-kedvök szerint nyugtalanítsák.[3])

[1]) A lundi érsek levelei jul. 22-kéről és jul. 24. kéről. Ez utóbbiban irja: . . . . praeterea generosum ingenium militaris scientiae experientia ac magnanimitas ipsius Lasky hunc meum metum mihi non mediocriter adaugebant. . . .

[2]) A lundi levele jul. 26.: . . . . mirifice gratulor negotia sua ita bene se habere ut praesentiam meam non putat sibi in rebus bellicis usui esse posse [M^tas V.] — Aug. 24. ugyan e tárgyban. — Mutatja e hang, hogy a lundi mily kevéssé függött Ferdinándtól. Másik példa rá az, hogy Serédyt vádolván Ferdinánd előtt, midőn ez Serédyt védelmezi, erre ugyan ily gunyosan felelt az orator: quod autem tam fideliter M^tas V. nunc serviat (Serédy) ipsi sane gratulor.

[3]) Herberstein Zsigmond jelentése Ferdinándhoz 1537. jul. 18. Pozsony. — (Ered. Hung.)

Digitized by Google

Ily módon az a processus, mely a tavalyi tárgyalások meghiusulása után lefolyt: most ismét rendre bekövetkezett. Mind benn az országban újra nőttek a zavarok, mind a külviszonyok a legszomorúbb jövőt jósolták.

A moldvai vajda készületei, melyekről Vels is, Ferdinánd is a legvérmesebb reményeket táplálták, csalóknak bizonyultak. Még julius elején azt hitte Vels, hogy a vajda Erdélybe fog törni s Zápolya seregei egy részét s különösen Majlátot el fogja vonni[1]; julius végén e betörést megerősitő hirek érkeztek Ferdinándhoz[2]), de később volt alkalmuk tapasztalni, hogy Péter nem őket, hanem Zápolyát segíti.

A német birodalomból érkező hirek semmivel sem voltak jobbak az eddigieknél. Ferdinánd a tavaszi gyüléseken tapasztalt hidegségétől a rendeknek nem rettenvén vissza, az egyes fejedelmeket nem szünt meg a török elleni segély tárgyában sürgetni. A mit a tavaszszal válaszúl nyert, most is azzal kellett beérnie, bár azóta egész Európát bejárta Klissa elvesztének hire, s hogy a török Slavoniát tüzte ki támadása czéljául. Joachim és János brandenburgi őrgrófok (kik körül pedig az első Ferdinánd irányában sok jó akarattal viseltetett), Barmim és Fülöp stetini, Farkas János György és Joachim anhalti herczegek, kiket Ferdinánd a segély ügyében szintén fölszólított, válaszukban igen biggadtan, de energicusan kijelentik Ferdinándnak, hogy a török segélyt (ép úgy, mint a többi birodalmi ügyeket) egy közönséges birodalmi gyülés nélkül nem tárgyalhatják[3]). A hesseni tartomány gróf a Vormsba hirdetett kerületi gyülés tárgyában levelet irván a vormsi administratorhoz s János rajnai pfalzgrófhoz,

[1]) Vels levele a lundihoz 1537. jul. 7.: nova non sunt alia nisi quod accepi Moldavus ingenti manu in Transsilvaniam irruere velle; omnes ibi in magna trepidatione versari; Mayladt revocatum esse suumque nunc reditum parare.

[2]) Ferdinánd a lundihoz 1537. jul. 27.: Nolumus etiam D^nem V. latere nos ex Cracovia de vaivodae Moldaviae impressione in Transylvaniam per oratores nostros certiores factos esse. Scribunt enim, eis ab episcopo Cracoviensi significatum esse, dictum vaivodam nedum in Transsylvaniam irruisse, verum etiam inibi sex aut septem arces cepisse et occupasse.

[3]) 1537. jul. Ered. bécsi ltár Deutsche Reichssachen.

Digitized by Google

hasonló értelemben oda nyilatkozott: hogy a mi a török elleni segélyt illeti, jól tudja ő, hogy a töröktől való félelem és veszély nyüg és baj Németországra s azt elhárítani a rendeknek fökötelességük, kész erre ő is a maga ereje szerint: azonban azt hiszi egyrészt (a mint a tudósítások Magyarországból s Velenczéből szólnak), hogy a török most inkább Olaszországot tűzte ki támadása céljául; más részt, hogy ily fontos, az egész birodalmat érdeklő ügyben nem úgy kell eljárni, mint Ferdinánd teszi, a ki t. i. a rendeket külön-külön szólítja föl, vagy pl., mint most, egyszerű particularis kerületi gyülésen akarja a dolgot tárgyaltatni: hanem igenis szükség egy átalános birodalmi gyülés tartása, a hol a dolgot meg lehessen beszélni s az egész nemzet érdekében határozatot hozni[1]). — Az augusztus 1-jére Wormsban tartott kerületi gyülésen a rendek megbizottjai Ferdinánd küldötteinek igen lanyhán és röviden a föntebbi értelemben feleltek[2]) s maga az »abschied« szintén csak a birodalmi gyülést sürgeti, egyedül annyit rendelvén el, hogy a rendek a török netáni támadása ellen készen legyen[3]).

Az eddigi kerületi gyüléseken — mint tudjuk — mindig a protestans vagy legalább ez új felekezethez hajló rendek szava volt a túlnyomó, annyira, hogy a többi elenyészőleg csekély száma mellett szóba sem jöhetett. Mit várhatott azonban a régi hithez hiven megmaradottaktól a római király? mutatja a Szt-György paizsáról nevezett szövetség, mely nem hogy segélyt vitt volna Ferdinándnak, de megfordítva, épen ez időtájban másodszor kereste föl őt, segedelmet s tanácsot sürgetvén, mi tévő legyen, mert tagjai az uj vallás követőitől mindenféle zaklatást kénytelenek szenvedni[4]). — Átalában Ferdinánd egész esztendei

---

[1]) Copei des hern landgrauen schreibens an herren administratorn zu Wormbs etc. auch herrn Johannsen beide pfaltz grauen ausgangen. 1537. jul. 25. Egyk. másolat. R. A.

[2]) 1537. aug. 1. egykoru példány. R. A.

[3]) Az abschied aug. 9-kéről (egy másolat 10-kéről). R. A.

[4]) » . . . . . wier in viel weg von unsern nachpawrn der newen sect beschwärt vnd vnleidlicher weÿsz angesucht werden.« Prelaten, grauen herrn vnd von adel der gesellschaft Sant Jorgen schillt. 1537. jul. 14. R. A.

Digitized by Google

kérésének, sürgetésének, a császári s királyi propositióknak és követjárásoknak egyedüli eredménye egy szerfölött érdekes — emlékirat, melyet Ferdinánd megbizásából Frigyes rajnai palatinus dolgozott ki a török ellen, s mely talán básisául szolgált az 1542-ki nagy expeditiónak.[1])

Már a tavaszszal, midőn a német rendek magatartását látta Ferdinánd, elhatárzá a török részről fenyegető veszélynek a fényes portához küldendő követség által útját vágni. Czélja volt Szulimánnak Ferdinánd elleni haragját valami módon kiengesztelni s tőle, ha lehet, békét eszközölni. Mint Sprinzenstein jelentése, a slavoniai szerencsétlen hadjárat mutatja, a czél legkevésbé sem lőn elérve. A szultán azt kérdé a követtől, mily joggal mondja Ferdinánd Magyarországot magáénak? S midőn a követ Ayas nagyvezér előtt Jánost gyalázta s el akarta hitetni azzal, hogy János a szultánhoz hütelen: a felelet az lőn rá, hogy Zápolya a szultán szolgája, ha hütelen, meg lesz fenyítve (de csak alkalmas időben, teszi hozzá a nagyvezér, mert a rókát nem lehet oly könnyen megfogni, mint más állatot.) Maga a szultán pedig audientián úgy nyilatkozott, hogy a ki Zápolya az ő szolgája ellen, a kinek egyszer adott hitét megszegni nem fogja, hadat visel: ő ellene viseli. Az ily nyilatkozatokkal szemben aztán keveset ért Jonusz bég a portai factotum egy vigasztalása, ki azzal biztatta a követet: ha, úgymond, a szultán Jánost

---

[1]) A memorandum kelte 1537. novemb. 14. Főbb pontjai: mi módon kéne szervezkedni a német fejedelmeknek a török ellen. Birodalmi gyülésen. Szövetkezni kellene a keresztyén hatalmakon kivül perssával, tatárral, Nubia fejedelmével Jánossal. A had zöme német volna. A császár nem német sergei támadhatnának tengeren is. Belgrád volna az első, a mit a töröktől el kéne venni. — Kiterjed az emlékirat arra is, hol kellene az élelmet beszerezni a nagy sereg számára, hogy szállítani, hol volnának a lerakó helyek? A kémszolgálatot mint kellene szervezni s általában mint lenne tartós eredményre vezető az egész vállalat. Kimondja azonban az emlékirat, hogy ily nagymérvü expeditiót az 1539. tavaszánál előbb megkedvezni nem volna lehetséges. A mű, készitőjének becsületére válik s ha a benne foglalt elvek szerint jár el az 1542-iki expeditió, ugy a törököt Európából mindenesetre kiüzhették volna. Mint tudom az érdekes memorandum eddigelé ismeretlen. — (Bécsi titk. ltár.)

Digitized by Google

méreg által el fogja majd veszíttetni: minden más előtt a te királyodé lesz az ország.[1])

Hasonlíthatatlanúl sikeresebben járt Zápolya követe a portán ugyanezen időben. Mig Ferdinánd követei huzamosb ideig voltak kénytelenek várni, addig János embere, megérkezése után való nap tüstént kihallgattaték. E követségről Frangepán tudósítá Turzót[2]); levele szerint a követ irásbeli igéretet hozott a szultántól János számára, melyben esküszik neki, hogy a János pártjabeli magyarokkal jó szomszédságot tartand; ha János meghal, nem bánja, bárkit választanak királyokúl, csak Ferdinándot ne válaszszák; sőt igéri, hogy Tótország ellen sem fog tenni semmit is, ha az János hatalma alá adja magát. — Szájrólszájra járt ezenkivül a szultán egy bonmotja Kassa dolgában. Ugyanis mielőtt Zápolya követe a portán járt, Ferdinánd oratora Sprinzenstein Kassa elfoglalása miatt panaszt tett a szultánnál. Hol fekszik Kassa városa, kérdezé a szultán Magyar- vagy Németországban? — Magyarországban, volt a válasz. Akkor, felelé a szultán, uradnak nincs mit panaszkodni, mert én ez országot János gondjaira biztam.[3])

Az összes európai hatalmak közül egyedül Lengyelország felől találkozott Ferdinánd olyan jó akarattal, mely hasznos is volt, de csak a királyné részéről, a ki pl. Laskynak Ferdinánd kedveért, férje nem levén jelen, a lőpor szállítást megengedé, sőt a határvámtól is fölmenté a kivitelnél[4]). Neki köszönhette Ferdinánd azt is, hogy a lengyel király Laskyt azon időre, még F. szolgálatában áll, minden lengyel hadi expeditióba való részvételtől s az országgyülések látogatásától fölmenté.

Nagy mértékben káros volt Ferdinánd ügyére az a körülmény, hogy Perényi Péter és Bebek Ferencz időközben egészen Jánospártiakká lettek. Még junius elején, tehát a béketárgyalá-

---

[1]) Gévay. Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich Ungarn und der Pforte. III. k. I. für Bericht des Freiherrn Franz von Sprinzenstein an k. Ferdinand I.

[2]) 1537. aug. 9. (Hung.)

[3]) A lundi levele Ferdinándhoz jul. 26. (Hung.)

[4]) Ezt tudatja a lengyel királyné Ferdinándhoz írott levelében 1537. jul. 16. (Polonica).

Digitized by Google

sok kezdetekor, panaszkodik Perényi Turzónak[3]), hogy Ferdinándtól, illetőleg Laskytól, ki a közbenjáró szerepét játszotta, semmi határozatot nem kapott s kénytelen azt hinni, hogy szolgálatára nincs szüksége Ferdinándnak; de Serédy már a hó közepén azt jelenti, miszerint Perényi s a vele tartó Bebek határozott ellenségek[4]). Ferdinánd ugyan még mindig remélte, hogy Turzó által hatni fogni Perényire, azonban késő volt. A főúr egészen kibékült Jánossal; ennek közbenjárására a török megigérte, hogy Perényi fiát, Ferenczet, a fogságból elbocsátja, s mint Turzó tudósít, a temesi alispán János megbízásából csak ugyan el is ment Nándorfejérvárra ez ügyben. — Híre járt annak is, hogy Zápolya a nagyravágyó főurat azzal biztatá, miszerint magtalan halála esetére Szt.-István koronája az ő fejére fog kerülni. Ez okok azonban mind álokok voltak. Perényire kétségtelenül az hatott legnagyobb mértékben, hogy Ferdinánd készületeit s erejét nem találta kielégitőknek s azt hitte, hogy úgy őt mint az országot Zápolya jobban meg fogja védeni. Gondolkodás módját és eljárását legjobban jellemzi még Gerendy Miklós — mint Ferdinánd párthive, természetesen túlzással — midőn azt mondja: Perényi természete olyan, hogy mindent a saját haszna szempontjából karol föl vagy hanyagol el; folytonosan aggódik s folytonosan változik, a mint látja egyrészről János erejét növekedni s tapasztalja másrészről, hogy fölséged hadai nem erősbülnek: oda lyukad ki, a hová igyekezett s megszüli, a min oly régóta vajúdott t. i. az elpártolást[1]).

Ennyi baj és kedvezőtlen körülmény fogván körül Ferdinándot, nem csudálhatjuk, ha minden boszusága mellett, melyet a biztosok eredménytelen tárgyalása okozott, azt írta az orator-

[3]) Turzó levele Ferdinándhoz 1537. jun. 13. (Hung).

[4]) Serédy Ferdinándhoz jun. 18. (U o.)

[1]) Petri enim natura ea est, ut omnia et omnes pro suo commodo amplectatur aut negligat; natura enim eius semper timere, semper varium esse; ubi videt Joannis vires eo crevisse et M^tis^ V. sacr. exercitum in illis partibus non augeri, erupit quo tendebat et tandem pepererit quod diu parturiebat. — Gerendy Miklós Ferdinándhoz 1537. jul. 3. (Hung.)

Digitized by Google

nak, hogy a tisztességes békénél mitsem tart üdvösebbnek s még később — a mi valóban hallatlan Ferdinándtól — arra is ajánlkozott, hogy ha bármi reménynyel biztató tárgyalás volna kilátásba, kész volna a közjóért közelebb menni az alkú szinhelyéhez, sőt ha jelenléte kivántatnék, személyesen meg is jelenni ott.[1]) Midőn tudtára esett, miszerint a János-párti biztosok váczi utazása csak ürügy volt a tárgyalások megszakítására, a hir szerfölött kellemetlenül hatott rá, csaknem kétségbeejté — mindamellett a mit Soranzó a később nála székelt velenczei követ mond róla, mely szerint t. i. állhatatos szilárd lelkü volt a szerencsétlenségben s bár egy időben hadait a legnagyobb bajok érték, s majdnem egész Magyarország elvesztésétől tarthatott: mégis bizónak és csüggedetlennek mutatá magát.[2]) — Sokkal erősebb volt a körülmények nyomása, mintsem Ferdinánd azzal a lelkülettel, mely inkább makacs, mint szilárd volt, inkább tudott parancsolni s követelni, mint tenni, csüggedetlen s hallgatag kibirta volna. A mint a tárgyalások megszakadtak s nem maradt semmi remény azok folytatására, a császári oratort támadá meg bosszúsága első hevében s ezt tartá az eredménytelenség okául. Hiába írta meg az orator, hogy bármit tett volna is, a Ferdinánd által megállapított föltételek mellett lehetetlen volt a békét megkötnie s ha az ellen észrevette volna »fölséged mint óhajtja s ajánlja maga a békét, különösen ha ezt a vajda tudja meg, jó istenek, ettől nőtt volna csak meg a szarva!«[3]) Ferdinánd, mióta Lasky leveleiből az elpártolt Perényi békülékeny hajlamairól

[1]) Nam si talis tractatus pacis succederet quem cum fructu fieri posse D^tio V. existimaret et in quo praesentia nostra pro communi utilitate requiri videretur, haud amitteremus sane nos et viciniores et praesentes etiam rebus tractandis constituere, modo ut cum aliquo fructu existeret. — Ferdinánd a lundihoz 1537. aug. 21. (Hung.)

[2]) Si è dimostrato sempre constante nell' auuersità et per gran rotto ch'egli habbia hauute delli suri esserciti, perdite di citta et quasi di tutto il regno d'Vngheria, dicono che mai si è mostrato prostrato d'animo . . . . . *stb.* Fiedler. Relationen *stb.* Fontes rer. austr. XXX. 214.

[3]) . . . . ubi animadverterint M^tem V. sese ultro ad pacem offerre, profecto si vaivoda istud senserit, dii boni, quantum attollet cristas? — A lundi Ferd.-hoz 1537. aug. 24. (Hung.)

Digitized by Google

értesült, újra bosszús levelet küldött a lundi érsek nyakára, melyben annak — valóban nevetséges módon — túlságos nyakasságát igyekszik bebizonyítani s azt mutogatni, hogy az oratornak miként kellett volna eljárnia. [1]) — »Nem látom át, mit kívánhatna fölséged tőlem — válaszolá az érsek félig haraggal, félig gúnyosan — a mit szivesen, szorgalmasan s gondosan meg nem kisértettem volna, ha csak azt nem, hogy Perényi hazug beszédeinek hitelt adjak, hozzá utazzam, őt a békére kérve kérjem s magamat a császár ő fölsége méltóságának sérelmével annak tegyem ki, hogy kikaczagjanak! . . . . . Ám jól van — mondja később — mivel látom, hogy fölséged az eredménytelenség vétkét én rám akarja tolni s azt mondja, hogy a békére még jogai föláldozásával is hajlandó: könnyen el tudom én e vádat hárítani fejemről, csak fölséged engedje át Zápolyának az egész Magyarországot, adja át neki öröksége azon részét, melyet fölséged bír s azonkívül engedje meg neki, hogy régi szövetségét a törökkel megtarthassa. Ha e föltételekre rááll fölséged, tüstént megkötöm én aztán óhajtott békét!« [2])

Időközben a hadi szerencse jobban kezdett mosolyogni Ferdinándra. Seregei a Lasky által vezetett csapatokkal erősbülve, a megoszlott Jánospártiakat, kik között az ingadozó Bebek és Perényi nagy contingenst állítottak, hátranyomták, úgy hogy Jánosnak újból kelle hadat gyüjtenie; sőt híre ment a nép közt, [3]) miszerint a bosszús Zápolya Frater Györgyöt 8 napra elzáratta volna, a mért szégyenszemre visszanyomatni engedé magát. [4]) A dolgok e fordulata a habozókra is nagy hatással volt; Bebek Ferencz — mint Vingárthi Horváth Gáspár írja Ferdinándnak [5]) — meg volt rémülve, szeretett volna Ferdinánd

[1]) Ferdinánd a lundihoz 1537. aug. 28. (U. o.)

[2]) A lundi levele 1537. sept. 8.

[3]) . . . . wie der Janos weyda den münch Fratrem Georgium . . . . bay acht tagen gefenklich sol verhalten haben, darumb das er mitt souil volck vor Epperies gegen vnnd wider E. Gnaden nichts ausgericht, mitt schanden abgezogen say. — A bártfaiak levele Velshez. 1537. aug. 26. (Hung.)

[4]) Megjegyzem, hogy az egész nyáron át sem Bakics Pál sem Pekry Lajos nem voltak hadaikkal a felföldön, mint ezt a történetírók állítják.

[5]) 1537. octób. 3. H. biztatja Ferdinándot, hogy az alkalmat

Digitized by Google

hűségére térni, alkudozni kezde Velssel és a lundival s pedig elég gyorsan, mert nehány nap mulva Ferdinánd megbízta Velset, hogy Bebektől a hűségesküt fogadja el, s igyekezzék vele nagy titkon azt is megbeszélni, mi módon lehetne általa elfogatni Frater Györgyöt?[1]) Perényit magát csak azzal birta volna János a maga pártján megtartani, hogy megigérte neki magtalan halála utánra az örökösödést Magyarországon s erre mind Majlád, mind Frater György megesküdtek volna Perényinek.[2]) — Mily kevés volt azonban mind e siker János megalázására, legjobban mutatja Tokaj ügye. Tokajt Vels a győzelmes hadjárat után is csak oly módon birta föladásra, hogy az egyik kapitány benne Jánosé maradjon, magát a várat s a hozzá tartozókat szintén csak félig bírja Ferdinánd.

A körülmények egyébként sokat nem változtak. A felsőmagyarországi félsikert paralysálta a Slavoniát nyugtalanító török csapatok előrenyomúlása. Az a hosszú proclamatio, melyet az elkeseredett Ferdinánd az országhoz a békealku meghiúsulása után intézett, melyben a béke eddigi történetét elősorolja, s ha bármi szerencsétlenség érné az országot, ennek vádját Jánosra igyekszik hárítni, de a melynek főczélja volt Slavonia megvédésére fordítni az egész ország figyelmét — ez a proclamatió a pártharczok között nem sokat használhatott[3]) — Maga a csá-

---

ragadja meg Bebek lekötésére: nunc ad omnia potest inducere .... nunc et deum proderet, non saltem Johannem et Pereni, cui maxima fide astrictus est; tamen ipse bene inveniet modum more suo ut iterum redibit ad fidelitatem M^tis^ V.

[1]) Simul ut cum dicto Bebek, si ad obedientiam nostri redeat, secreto modo tractare studeas ut *de capiendo albo monacho* quibuscunque viis actionem susciperet. — 1537. októb. 13. (Hung.)

[2]) Vingárti Horváth G. tudósítása a lundihoz 1537. november 23. U. o.

[3]) E nevezetes még eddig ismeretlen proclamatio, melyre hely szüke miatt nem akarok kiterjeszkedni, 1537. október 4-kén Bécsben kelt. Tartalma: rövid története Ferdinánd küzdelmeinek az ország megszerzése körül, melyben jogai kimutatására van a fősúly fektetve; egyetértésre hívja föl az egész országot János és a török ellen. Ha hosszadalmasságától eltekintünk, meg kell adni, hogy fogalmazója elég ügyesen forgatta a tollat s mind a mellett, hogy János iránt kiméletlenül, durván nyilatkozik, egyike a legjobb védiratoknak, melyek három-

Digitized by Google

szár e napokban újra fölkereste öcscsét intő levelével s nincs okunk kételkedni, hogy ha valaha, úgy most mindenesetre megvolt a lassanként, félsikerei ellenére is megtört Ferdinándban a békehajlam. A császár e levele épen ama kedvező hírekre reflectál, melyeket Vels előnyomúlása felől nem késett vele közölni Ferdinánd. »Ha most szerencsések is az ön hadai, ön tudja, hogy a körülmények mily gyorsan változhatnak s épen a hadi dolgokban mily közel áll a győzelemhez a vereség; hiszen elég alkalma volt önnek tapasztalnia. Indítsa ez önt a béke buzgó sürgetésére. Keresse ön az eszközöket, melyekkel ezt elérheti, arra is gondolván, a mit épen leveléből olvasok, hogy ha véletlenül szerencsétlenség érné sergeit, másikat kiállítani képes nem volna s ama veszély forogna ön előtt, hogy egész Magyarországot elveszti. Gondoljon ön a német birodalmi ügyekre s arra, hogy magam is minden oldalról akadályozva vagyok, költségeim csaknem elviselhetlenek s így önnek semmi segélyt nem nyújthatnék. Ezek miatt nem látok más utat ön előtt, mint a béke útját s kérem is önt, igyekezzék ezen haladni minél előbb.«[1])

Mind e körülmény békére kellett hogy vezessen. Bár a

---

száz év lefolyása alatt a Habsburg dynastia jogai mellett irattak. Valószínű, hogy sajtó alá volt szánva, talán ki is nyomatták.

[1]) Monzon 1537. aug. 19. Car oires que presentement vostre armee prosperat, vous scauez que les choses peuuent ligierement changer et que en faiz de guerre la perte est prouchain du gain selon que l'auez cÿdeuant assez experimente, que vous doibt tant plus mouuoir audict appoinctement et chercher les moyens pour y parvenir comm'il est plus que resquis, mesment en ayant regard, comme contiengnent vosdictes lettres, que venant infortune a votre dicte armee, ne vous seroit possible en redresser une autre et que scauez le dangier est inconvenient apparant en ce cas aduenir a vos pays de Hongrie, voire jusques a l'entiere perdicion diceulx, auec ce que a la longue ne vous sera bonnement possible soubstenir les fraiz de ledicte armee, joignant les affaires de la dicte Germanie et les empechements ou je me retreuue detous coustez et les grans et insuportables fraiz que pour iceulx il me conuient porter de sorte que je ne vous puis bailler aucun secours nÿ assistance et ne voÿ autre moÿen quelconque que de traicter ladicte paix en quoÿ vous prÿe de rechief pourtoutes considerations vous condescendre si auant que possible sera.

Digitized by Google

tárgyalások megszakadtak, [1]) két reménysugár mégis volt, mely minden jóval biztatott. Az egyik Brodarics és Frangepánnak őszinte hajlandósága a békére, a másik Laskynak közbenjárása. Bármily bosszús volt a két magyar főpapra Ferdinánd, bosszúsága nem egyenest ellenök irányult.

Jól mondá egy izben Brodarics a lundinak, hogy az egész békeügy odiuma mindkét felől az ő fejükre száll, a nélkül, hogy azt érdemelnék. »Mind a két püspök — írá Ferdinándnak az orator még a körmöczi alkudozások idejében (nagyítván mindenesetre) — meg van győződve ura rosz akaratáról. Könnyek közt kértek engem, mint az asszonyok szokták, hogy ne menjek el.« [2]) Kérték az orator közbenjárását arra nézve, hogy ők, ha a béke nem sikerül, készek ott hagyni Jánost, kiköltözni az országból, csak Ferdinánd gondoskodjék rólok. [3]) Kérelmüket s ajánlataikat több izben ismételték [4]) s bár Ferdinánd azt írta az oratornak, hogy ez ajánlatokra mitsem ád, mert sem meg nem érdemlik, sem egyéb czéljok nincs vele, mint magokat s javaikat biztosítani, hogy bár merre dől a hadi koczka, »biztos kikötőbe evezhesse-

---

[1]) Horváth Mich. (Tört. Zsebk. 147. l. és M. O. Tört. Új dolg. 2. kiad. IV. köt. 135. l. jegyzetben) említi, hogy ez időtájban 1537. august havában fegyverszünet lőn kötve, hogy Held alkancellár Budán járt, vele külön folytak tárgyalások. Honnan veszi ő ezt, midőn egy szó sem áll az egészből? Se fegyverszünet nem volt, se Held nem avatkozott a magyar ügyekbe s annál kevésbé járt Budán. — Egy a Brüss. Okm.-tárban (I. k. 382.) 1537. aug. 27-ki datum alatt közlött levélen alapúlnak állításai. E levél igazi kelte 1539. aug. 27., csak Horváth Mih. magyarázta el 1537-re. »Ez bizonyosan a másoló hibájából áll, mert 1538. febr. 24-kén a béke meg volt már kötve, holott itt csak fegyverszünetről volt szó« — mondja. Alább a maga helyén megemlítem, hogy a béke mellett, mint kötött a két fél fegyverszünetet is.

[2]) Ambo isti episcopi de malo eorum domini animo ad perdendum etgnum deque ipsius perfidia et desperatione apertissime multa dixerunt re ex corde, quia per mediam horam lacrymantes, quemadmodum mulieres solunt, haec mihi cum dolore retulerunt, rogantes denuo ob Christi passionem, ne hinc recederem. — 1537. jul. 11. (Hung.)

[3]) Becsületességökről tanúskodik, hogy pl. kijelenték, ha kimennek is, János ellen mitsem fognak tenni, sőt a tőle nyert javadalmakat becsületesen vissza eresztik kezére. U. o.

[4]) Pl. a lundi jul. 14-ki levele.

Digitized by Google

nek:« [1]) ők jó akarattal viseltettek mindvégig Ferdinánd iránt. Mert — s ezt újra hangsúlyozni akarom — sem nagy ember, sem energikus, erőszakos természetű, sem kiváló államférfi nem volt egyik sem a kettő közül; de békés természetük, megengedem talán félénkségöknél fogva, inkább hiszem azonban, hogy tiszta, hazafias érzelemből, mely a két felől pusztított honi földet féltette, a békét óhajták s ennek lehetővé tételére a mi hatalmokban állott, mindent elkövettek. Mikor a körmöczbányai tárgyalások meghiúsulta csaknem bizonyos volt, Turzót újra fölkereste Brodarics kérő levelével, hogy igyekezzék Ferdinándot engedékenységre birni. »Én igen félek — irá neki — hogy ha ez úttal valami meg nem leszen az békesség dolgába és ha egyéb condiciókra nem juttok, soha többé mi utánatok nem fogunk járni; egyéb útat lelünk dolgonkba. Péter uram *(t. i. Perényi)* igen megigenesült királlal, fiát es megadják a terekek. Jól érti kegyelmed, mit akarnék mondanom.« [2]) — A kalocsai érsek, a ki bővebb szavú ember volt Brodaricsnál, (ha együtt voltak, a szót mindig Frangepán vitte) s többet engedett meg magának, Turzóhoz intézett levelében, melyben őt tudósítja a török igéretéről, hogy János halála után a magyarok bárkit választhatnak királyokúl, épen e pontra mutatva, keserű igazságokat mondott Turzó szemébe. »Látod-e — így ír neki — hova vitte a vakmerőek tanácsa Ferdinándot, a kinek én és a váczi püspök annyit javasoltuk a megbékélést, csakhogy az országban való successióról biztos lehessen. A mieinknél is úgy igyekeztünk a békén, hogy gyanúba fogtak bennünket. Látod-e, mondom, mi történt most Ferdinánddal. Chi tutto vol, tutto perde. Nagyon félek: ha csak a császár átalános expeditiót nem rendez, ha csak a francziával meg nem békél, vagy azt le nem győzi, Ferdinánd és örökösei örökre elvesztik Magyarországot s nem fog másra vethetni, mint magára s ti rátok, a kik sohsem azt tanácsoltátok

[1]) Ferdinánd levelei jul. 21. és 27.

[2]) A czédulát, mely egészen Brodarics irása s datum nélküli, Turzó jul. 30-kán küldé be Ferdinándnak. Ez az egyetlen magyar irat a tárgyalások egész folyamából. Végére ezt írá Brodarics: »szakasztja meg kegyelmed ezt;« de Turzó nem szakasztá meg, hanem — okosan — beküldte.

Digitized by Google

neki, a mit tennie kell vala, hanem azt, a mire nem volt képes. Ha ez a hír (t. i. a török biztosítása a szabad királyválasztást illetőleg) elterjed az országban, mit hisz uraságod, mit fognak a magyarok gondolni? Bizony, ha van eszük, inkább akarnak magyar király alatt boldogúlni, mint más alatt elveszni. Mit gondolnak majd a csehek, morvák, slézek? Azt hiszem, ők is örömestebb választják azt: hogy csak hadd legyen Magyarországban magyar király s ők halastóikban nyugalmasan halászgathassanak, mint örökös háborút viseljenek királyukért oly hatalmas ellenséggel, mint a török, a ki ellen most Tótországot, most Karinthiát, majd Stájerhont, majd Austriát kell megvédeni s a kitől mindig félhetnek, hogy őket saját honukban támadja meg, pedig eddig jó barátságban és szomszédságban élvén a magyarokkal, e félelemtől mentek voltak. Mit gondolnak majd Németországban a birodalmi rendek? Bizony azok is inkább örökös diétálásra[1]) költik el jövedelmüket, mint arra, hogy Ferdinándnak évenként Magyarország megvédésére adózzanak, midőn jól tudják miszerint Magyarország magyar király alatt ép oly biztosan ellehet, mint Ferdinánd védelmével s az ő költségükkel, sőt talántán biztosabban. Különösen midőn annyi fejedelem s város van Németországon, kik inkább óhajtják azt, hogy Ferdinánd Austriát és Csehországot is elveszítse, mintsem Magyarországot is uralma alá hajtsa.« [2])

E keserü pilulákat Ferdinándnak türelemmel kellett lenyelnie, (mert Turzó az e fajta leveleket mind beküldé neki) s várnia arra, a miben azok nyújtói Brodarics és Frangepán Zápolyánál, aztán a mozgékony soha nem nyugvó Lasky Perényinél nagy szorgalommal működtek.

Perényi, ki a mint János pártjára lépett, a békepárt egyik hatalmas tagjává, tán épen fejévé lett, mind Turzóval, mind Laskyval élénk correspondentiában állott a béke ügyét illetőleg. Mikor a János-párti biztosok Váczra mentek, figyelmezteté Turzót, hogy birja engedékenységre Ferdinándot, mert János olyas valamire ragadtatja magát bosszúságában, a mit aztán vissza-

[1]) Ez gúny az akkori német birodalmi sok kerületi gyülésre.

[2]) A kalocsai levele Turzóhoz. 1537. aug. 9. (Hung.)

Digitized by Google

vonnia lehetetlen s a mit maga is meg fog bánni — s egyszersmind szolgálatát ajánlja mindenben, kivéve a mi becsülete s Zápolya ellen volna. [1]) Laskynak ugyanez értelemben többször írt s midőn augusztus vége felé értésére esék, hogy a lundi, a kit a tárgyalások körül — mint mondja — őszinte embernek tapasztalt elmegyen: aggódni kezdett, ha más orator találna helyébe jönni, azzal tán épen nem lehetne boldogúlni s le kéne mondaniok a béke reménységéről. »Annyira óhajtom az egyetértést a két fejedelem közt, uram (írja túlhajtott pathossal Laskynak, midőn épen a Lasky s Vels által ostromlandó Sáros segélésére meg akart indulni), hogy azért az áldott egyességért kész volnék mezítláb, szőr csuhában elhagyni javaimat; úgy áldjon meg az isten, a mint igazat mondok. [2]) Legjobb szeretném azonban, ha e háborús idők alatt uraságod és én a császári orator és a kincstartó (Frater Gy.) a kivel én mindenben egyetértek, s talán még egyebek egy szobácskában összejöhetnénk a békét megbeszélni«[3]). Lasky nem mulasztá el mindezt a lundinak tudtára adni s hívta őt, hogy jőjjön Vels táborába. A lundi maga is föntartá a közlekedést Perényivel, ennek leveleire »humaniter et amice« felelt; bizodalma megingott ugyan a sok sikertelen tárgyalás után s Ferdinándnak azt tanácslá: mert körmönfont és csalárd emberekkel van dolgunk, akként kell eljárni, nehogy Zápolyáék azt hígyjék mintha fölséged minden áron akarná a békét[4]). Azonban az összeköttetés szálait már azért sem szakította meg, mert megérté, hogy Perényi magát Frater Györgyöt is (a ki egy izben már az alkudozások megszakadta után biztosítá a lundit békés hajlamairól) [5]) a tárgyalásokba belevonni igyekszik[6]).

---

[1]) 1537. aug. 8. (Hung.)

[2]) Concordiam istorum principum ita opto ut pro ista benedicta concordia in una camisia nudis pedibus ab omnis bonis meis a deo michi praestitis, ita deus me amet, exirem. 1537. aug. 24. (Hung.)

[3]) U. o.

[4]) 1537. sept. 1.

[5]) Tört. Tár. 1878. 2. f. Frater Gy. levelezése III. sz. 1534. aug. 2.

[6]) Perényi levele Laskyhoz 1537. sept. 5. In negotiis tractatus nullo modo me sine domino tezaurario fratre meo me ingeram propter suam authoritatem apud regiam M^te^m, nec cum Magnificentia V. prae-

Digitized by Google

E közlekedések, Serédynek s Laskynak Majláttal való levelezése[1]) mind csak tapogatózás volt. Ferdinánd már september közepén visszarendelte az oratort: de az érinkezéseknek eredménynyel kellett járniok, hatniok kellett Ferdinándra, úgy mint Jánosra s ez utóbbinál különösen a békepárt fölülkerekedését tetemesen előmozdítniok, mert Ferdinánd már october 12-kén kiállítá a salvus conductust, melyben Matusnai Istvánnak, Zápolya titkárának a lundi kértére a bécsi udvarhoz szabad menetelt biztosít, az oratorral való tárgyalás czéljából[2]). Hogy Jánoséknak komoly szándékuk van: arról Brodarics és Frangepán is garantiát ajánlottak; miután a lundi Bécsbe távozott, Turzóval léptek összeköttetésbe, biztosítván újolag Ferdinándot, ha a béke nem sikerülend, becsületük sérelme nélkül s ama föltétel alatt, hogy János ellen mitsem fognak tenni, Zápolya szolgálatát s a tőle nyert javadalmakat odahagyják. A reversalist ez értelemben kiállíták s felküldték Ferdinándhoz, bár ez még deczemberben sem adott nekik határozott választ[3]).

Mielőtt tovább mennék, jónak látom megemlíteni azt is, miszerint a pápai közbenjárás gondolata még egyszer fölmerült. Már juliusban tudatta Marsupinus János Rómából Brodarics-

---

sens esse sine eo volo, licet sciam inter D^nes^ V. aliquod odium esse.... de ezt Fr. Gy. a közjóért elfeledné.

[1]) Érdemes a fölemlítésre, hogy Keserü Mihály és Balassa Imre, a kik Erdély ügyében folytonos correspondentiában állottak a lundival, ettől Majlát elfogatásával bizattak meg. »Jam captivitas Majlad fieri non potest, quoniam ipse est dux et capitaneus exercitus regis Joannis« irják nagyszomorúan a nevezettek az oratornak 1537. jun. 25.

[2]) Ferdinánd írja oktob. 15-kén (sajátkezű ismeretes rosz írásával) húgához: . . . . aussy vous veulx madame aduertir come le vayvoda enuoie ycy vers l'archeuesque de Lunden vng sien secretaire, come il dit auecques sa derniere et finale resolucion; lequel est atendant a Wacia mon sauf conduit que luy ay enuoie. . . . . De ce que portera seres aduertie. Je prie a dieu que les condicions soient sy bones quequelque bone resolucion s'en puise ensuiuir pour le seruice de dieu et bien de la crestiente et vous poes (=pouver) estre assure que a moy ne tiendra de me mectre en tout bon deuoveir, mes de son couste je n'ay guerres d'espoeir et crains que ne sont toutes tromperies et bourdes selon sa ansiene coustume. (Belga áll.)

[3]) Turzó sürgető levelei s Ferd. felelete 1537. decz. 11. és 12.

Digitized by Google

csal, hogy a pápa a béke ügyében mind Ferdinándot mind Jánost fölkereste egy-egy brevével[1]); az a levél pedig, melyet Marsupinus Turzóhoz intézett, azt hiszem egyrészt eléggé gyanítni engedi mint gondolkodtak Rómában Ferdinánd helyzetéről, másrészt bizonyítja, hogy akár János utján akár saját ügynökeik által a török magyar viszonyokról is jól voltak értesülve. »Mit szóljak szegény Magyarországról, uram, ha csak azt nem, hogy elvész ha a béke által meg nem orvosoljátok; a török semmikép nem fogja tűrni, hogy a római királyé legyen az ország. Ezért őszintén kéne a békét felölelnetek[2]). Marsupinus a mi levelet Brodaricsnak írt, Turzóhoz küldé kézbesítés végett. Gyanakodott-e Turzó nagy más körülmény birta rá: elég az hozzá, a levelet nem adatta át Brodaricsnak, hanem beküldé Ferdinándhoz. E levélben Marsupinus a császár flandriai hadainak oszlásáról irván, csak János malmára hajtja a vízet s bizalmas hangja elárulja, mily nagy volt Jánosék s a pápai udvar közt a közlekedés. Talán ez is járult ahhoz, hogy később Katzianer veresége után, midőn a lesujtó hirtől megdöbbent pápa közbenjárását újra fölajánlá, Ferdinánd eleintén csak a legatus személye ellen tőn kifogást[3]), de később azon utasítást adta residense Sanchez számára, miszerint az ügyet húzza-halaszsza, nehogy Ferdinánd akarata ellenére valamit határozzon ő szentsége[4]). — Időközben megkezdődtek az új tárgyalások s ezzel aztán a pápa közbenjárásáról szó sem volt; egy egyszerü breve tanácsosabbnak látszott a gyanakvó Ferdinánd előtt mint legatus küldetése.

VII.

Ferdinánd előtt a titkárküldés már félig-meddig közönbös dolog volt; hugához írt levele (okt. 15.) mutatja, mennyit bizott-

[1]) Brodaricshoz 1537. jul. 18.

[2]) Turzóhoz 1537. jul. 17.

[3]) Si opus esse videatur ut quispiam nuntius eius rei causa ad vaivodam a Beatitudine Sua mittatur, episcopum Muntinensem prae ceteris aptiorem et nobis gratiorem futurum, qui vadat. — Ferdinánd Sancheznek 1537. nov. 18. (Romana.)

[4]) Negotium mittendi legati alicuius ad Hungariam pro tractatu pacis ita curabis protrahendum et suspendendum ut contra voluntatem nostram in eo nihil decernatur. (Romana).

Digitized by Google

ebben. Hadai Vels alatt szerencsés előmenetelt tőnek s ő bátyjához írott levelében ennek tulajdonítá azt, hogy Zápolya a béke ügyében hozzá küldött. Mindazáltal örömestebb akarta békésen megoldani, mint a kard élére bizni dolgait[1]). — És erre október végétől kezdve nagy oka is volt. Hadai Katzianer alatt lehet mondani világhirű vereséget szenvedtek a töröktől. November harmadikán bátyjához írt levele elején még tetszeleg azzal, hogy ügyei lassankint jobbra fordulnak s nem tud még arról a vereségről semmit sem, a mely Slavoniában minden kilátását tönkre tette, minden jót s szépet remél Vels előmenetelétől is s ime alig végzi sorait, fülébe jut az irtózatos hir[2]), mely megrenditi őt egész valójában. Csaknem kétségbeesetten írja bátyjának, hogy a lundit újra Magyarországba küldi s bármint legyen a dolog, bármibe kerüljön, teljes hatalmad ád neki a béke megkötésére, ha Jánosnak csak a legkisebb akarata leszen is hozzá[3]). E

---

[1]) 1537. nov. 3. Ferdinánd Károlynak: . . . et que mon aultre armee contre ledict vayvoda est aussi de mesmes en bon train, aiant puis nagueres entre aultres choses pris vng fort chasteau de grande importance, que ledict vayvoda se rangera a quelquel raison et desia a demande saulf-conduit pour vng sien secretaire, quil desire enuoyer ici pour parlamenter, lequel j'ay fait depescher et envoÿe lepropre jour. qu'il fut demande. Et a la verite s'il se veult approucher a quelque raison, a moy ne tiendra que ledict appointement ne soit conclue. Car pour tous bons respects j'en aimeroie par trop mieulx auoir fin par appointement que decontinuer la guerre. . . . *stb.* (Belga áll.)

[2]) Monseigneur, mectant cestes en ziffres me sont venues nouuelles, comme mon armee en Sclauonie contre le Turc se trouuant en extreme necessite de viures non obstant plusieurs grosses escarmuches passes tousjours a la perte des ennemÿs, fust delibere par les general et aultes capitaine de ma dicte armee eulx retirer de lieu ou ilz estoient passez et que combien que ladicte conclusion fust ainsi par eulx prinse. toutes fois Katzianer qu'estoit le chief de la dicte armee nonbien pensant a son honneur ni a l'inconvenient qu'en pouoit aduenir, se partit celle-meme nuÿ et a l'insceu de ma dicte armee et print honteusement la fuÿte . . . . *stb.* (U. o.)

[3]) Le secretaire de vayvoda a icÿ este lequel s'en est retourne a cause qu'il n'auoit pouuoir souffisant pour traiter et a fin de pouoir paruenir a appointement ce que surtout je desire, monseigneur, de Lunden s'en retourne en Hongrie auec tout pouuoir et comme *qu'il en soit* *qu'il me doige couster* il a puissance d'accepter et conclure ledict appoinc-

Digitized by Google

mellett kérve kéri bátyját: ha közte s a franczia király közt békére kerül majdan a dolog, vegye föl a békepontok közé azt is, hogy a franczia király köteleztessék segélyt küldeni a török ellen s másodszor, mivel János makacskodásának, mint országvilág előtt tudva van, épen Ferencz az oka, kényszerítse Károly a franczia királyt, hogy János ellen is adjon Ferdinándnak hadi vagy pénzbeli segedelmet, a melylyel Zápolyát eszére téríthesse[1]).

E közben a császári orator már harmadszor jött Magyarországba a békét tárgyalni s pedig, hogy szavainak nagyobb nyomatéka legyen, Vels táborában szállott meg. Mióta Matusnai Bécsben járt, Katzianer veresége kétségtelenül lehűté a békepárt vérmes reményeit s a háborúpárt János udvarában jobban-jobban felüté szarvait. Ferdinánd s a lundi ezt jól tudták, erre most számítottak. Kevés kilátással fogtak a tárgyalásokhoz s az orátor inkább gépiesen, mint a régi energiával tette azt, a mit tett. November közepén érkezett meg Vels varannói táborába; megérkeztéről most már nem Frangepánt, nem Brodaricsot, hanem az új Perényit s a régi Frater Györgyöt tudósítá, elküldvén nekik a salvus conductust. Mert a váczi s a kalocsai egyidőre viszszavonultak, befolyásosabb s hatalmasabb egyéneknek engedvén át békebiztosi szerepöket. Mig Perényi, mint a lundi tudósít, az orator megjöttének hirét őszinte örömmel fogadta, addig Frater György kimérten, hidegen válaszolt,[2]) s ez oly nagy hatást gyakorolt az oratorra, hogy nem késett Ferdinándnak tudtára adni, miszerint a békéhez nagyon kevés a reménye. Szerencse,

---

tement entant que ledict vayvoda ÿ ait le moindre vouloirdu monde... *Ath.* 1537. nov. 3. (de másik levél).

[1]) .... secondement, monseigneur, pour ce qu'il est tout notoire que icelluy sieur le roÿ de France ne soit estre petite cause de l'obstination du vayvoda en ses mauuaises voulentez, lequel aussi postposant et desestimant le plus que debuoir en quoÿ me suis mis pour paruenir a quelque traicte auec luÿ, continue tousjours en sa dicte obstination, il me semble, monseigneur, tres conuenable que cest article ne soit oblie dudict traicte, affin que s'il est possible obtenir dudict sieur roÿ de France quelque aide pecuniaire ou de gens de guerre qu'il pourra faire payer ..... pour contraindre ledict vayvoda de venir a la raison .... Ath. A levél novemb. 3-ka után kelt, de deczember 20-ka előtt. (Belg.)

[2]) A lundi levele 1537. nov. 26.

Digitized by Google

hogy a tevékeny Lasky közbelépte a már-már tornyosúló fellegeket eloszlatá. Ő nem sokkal ezelőtt találkozván Frater Györgygyel és Perényivel, ezeket — ha hitelt lehet adni szavának — megesküdteté, hogy e békére hajlanak; ebben bizva, maga fölment Bécsbe, lehozta a vonakodó lundit magával s azt remélvén, hogy előbb-utóbb biztostársúl fog melléje adatni, nem szünt meg Ferdinánd s a béke érdekében fáradni, munkálkodni[1]). Az esetre, ha a béke nem sikerülne, már előre 4000 könnyü, 1000 nehéz lovast igér Ferdinánd szolgálatára toborzani — s a Jánospárti, de titkon Ferdinándhoz szító Balassa Imrével is megegyezett, hogy ez a Ferdinándtól nyerendő 6000 lovas segélyével Erdélyt Jánostól elfoglalja. Legnagyobb figyelmét azonban a béke ügyére forditá s ugyanaz napról, melyen a lundi Frater György hidegségéről panaszkodik, egy eléggé terjedelmes jelentést küldött be Ferdinándhoz, mely ha sok, Ferdinándra nézve kellemetlen igazságot tartalmazott is, legalább reményt nyujta Frater Györgyék őszinte jó szándékairól s utmutatóúl szolgálhatott volna, mint bánjék Ferdinánd Zápolyával[2]).

Jelentése szerint Kassára rándúlt, hogy Perényivel, Ba-

[1]) Lásd Lasky 1538. febr. 14. kelt levelét Ferdinándhoz (Hung). Lasky ugyanis később, midőn látta, hogy a tárgyalásokból bizalmatlanság miatt kizáratott, keserű szemrehányásokat tőn Ferdinándnak. Elősorolván, hogy tavaly mint alkudozott Frater Györgygyel s Perényivel s ezektől mint nyert igéretet, hogy a békén fognak munkálkodni, így folytatja: Qua de re ut V. M^tem edocerem, quae tunc turpissimo exercitus sui in Sirmio naufragio angebatur, magna cum festinatione Viennam veni, oratoremque M^tis caes. ad tractandam pacem eduxi, eductumque cum hostibus in communi loco coniunxi . . . .

Panaszkodik, hogy őt F. mégis egészen kizárta a tárgyalásokból. Et postquam ipse sum iuramento in consilium rerum hungaricarum astrictus, V. que M^tis sacr. consiliarius factus, postquam apud hostem V. M^tis prioribus tractatibus non interfui solum, sed quasi praefui, postquam praesentis tractatus author extiti resque pro Hungaria agitur, decuit quod V. sacr. M^tas ibi me applicaret ubi me sibi iuramento devinxit. Nam sicuti ipse admitto, ut domini Germani consiliarii de rebus Germanis, domini etiam Boemi de rebus suis V. M^tem consulunt et decernunt, ita etiam aequum fuisset ut et ego de rebus hungaricis consultassem . . . . *stb.*

[2]) 1537. nov. 26.

Digitized by Google

lassa Imrével, főként azonban Frater Györgygyel beszélhessen s bár abéke tárgyalásokba, mint a ki föl nincs hatalmazva, nem bocsátkozhatott, a békeügyét szóba hozza. Ideje legnagyobb részét Frater Györgygyel tölté, a ki őt meglátogatván, így szólt hozzá: Lasky uram, én nem feledtem el, hogy megesküvém neked a békét előmozdítani ; kész is vagyok e végett a császár s Ferdinánd biztosaihoz menni ; de másként kell ahhoz fogni, mint a mint a te királyod s emberei akarják. Hidd el nekem, sokan szeretnék köztünk, ha mi is ez úton járnánk el, mert akkor sohsem lenne meg a béke. A mi királyunk a kor s talán az aggodalmak miatt annyira törődött, hogy ha megnősül is, gyermeket nemzeni nehezen fog ; egyedül van, gazdag pénzben és egyébben, alattvalói szeretik s nem siet annyira a békét megkötni, mint talán a német urak gondolják, azok a német urak, a kik sok költséggel az egész nyáron sem az országért, sem fejedelmökért nem voltak képesek bármit tenni, a kik tán a jövő nyáron sem mennének többre. Mert ha azt gondoljátok, hogy nagy dolgot miveltetek néhány kastély elfoglalásával: bizony hidd el, Lasky uram, ilyen hadviseléssel Magyarországot száz esztendeig sem foglaljátok el. A törökről nem is szólok. Mi magyarok a német katona nevének említésével akartuk mindeddig ijeszteni a törököt, de miként félhetne most már a török tőlük, midőn oly gyalázatosan megfutamodtak előtte ?« Azért az ország fönmaradására elkerülhetlen szükség a béke, minél nagyobb titokban s mennél hamarabb ; mert a török látván, miszerint a tengeren nem boldogúl, minden erővel Magyarországra fog törni. Ő, folytatá Frater György, azt óhajtja, hogy János Ferdinándot fiává fogadja s mivel Ferdinánd nem mindig lehet az országban, azalatt helyette János gondoskodjék a közjóról. Szükséges azért — végezé — hogy a császári orator Váradra menjen, »ott bezárjuk Jánost a lundival, végezzenek ketten maguk között.« [1])

Mig Lasky Frater Györgynél a béke ügyében működött, azalatt hire járt, hogy a franczia király János udvarába a béke megakadályozása végett követet küldött. Azzal biztatá, hogy

[1]) . . . et claudamus Joannem regem solum cum solo oratore caesaris ut ibi duo componant. . . .

Digitized by Google

Olaszhonba nagy sereggel fog betörni s azzal rémíté, hogy a török jövő nyáron Magyarország ellen jövend. [1]) Nagy valószínüség szerint ez okozta, hogy Jánosék s különösen Frater György egy pillanatra a békebiztosok a lundi és Vels irányában, (mert Lasky helyett Vels adatott az oratornak társúl) tartózkodóbbak lőnek. A senkiben nem bizó Frater György különben Perényi irányában is ugyanily tartózkodó volt, mindamellett, hogy Perényi maga akárhányszor hangsúlyozá Lasky s a Ferdinándpártiak előtt Frater Györgygyel való teljes egyetértését. A barát rideg, gyanakvó természetéből fejthető meg, hogy a békealkú végett sem akart Kassáról távozni, hiába hívta őt Perényi. mindaddig, mig János egyenest hozzá nem küld parancsot és embert, a kinek kezeire bizza a féltékenyen őrzött várost.[2]) Természetes, hogy ily körülmények közt Vels hadai fenyegető állást foglaltak el s a fegyverszünetről, melyet János elzüllött sergeire való tekintettel élénken óhajtott, hallani sem akart a két biztos. Bebek Imre, ki a béke őszinte barátja volt, e napokban Nagyváradról irván Perényinek, az istenre kéri: a németektől legalább egy havi fegyverszünetet eszközöljön, mert különben királyuk a törököt hívja segélyül. Ezt eddig is megtette volna már — úgymond — mert Memhet bég csauzai által szüntelen unszolja a segélyt s alig tudták Jánost békepárti hívei tanáccsal s kéréssel az ajánlat visszautasítására rábirni.[3])

Térjünk azonban a tárgyalásokra.

Az orator följegyzései szerint [4]) november hó 29-ik napján Lasky eszközlésére a Kassa mellett levő Rozgonyban jöttek össze ő, az orator, Vels és Lasky[5]) Ferdinánd, Frater György és

---

[1]) Turzó e hírt később megerősíti. 1537. decz. 1.

[2]) Frater Gy. levele Perényihez 1537. nov. 20. Közölve általam: Frater Gy. levelezése IV. sz. Tört. Tár 1878. II. füzet.

[3]) 1537. nov. 24. (Hung.)

[4]) 1537. nov. 26., decz. 3-ig terjed e napló; ennek előadását követem a következők elmondásánál.

[5]) Lasky csak magától, mint egyszerü közbenjáró ment oda; felhatalmazása nem volt. A János-pártiak bíztak benne, Frater Gy. kérte is a lundit, hogy Lasky kinevezését eszközölje ki Ferdinándnál, de ő és Vels ezt szükségtelennek találták. A mélyen sértett Lasky kijelenté, hogy Vels alatt többé a hadaknál sem fog szolgálni — s igy visszavo-

Digitized by Google

Perényi Péter János részéről. A kölcsönös üdvözlet után az első kérdés a fegyverszünet ügye volt. A barát és Perényi ezt, mint elengedhetlen föltételt sürgették, annál inkább, mert a két ellenséges sereg kapitányai (Vels és Perényi), mint biztosok együtt voltak a békét tárgyalandók. Vels, miután fölhatalmazása ellenkezőleg szóllott, eleintén nem akart ráállani, mig a lundi nem capacitálta. Másnap novemb. 30-kán a béketárgyalások helyét és idejét beszélték meg a biztosok. A lundi azt kivánta, hogy Frater György és Perényi a császár méltósága kedveért jöjjenek Eperjesre; a barát és társa ez ellen azt veték, hogy ők a császár kedveért örömest mennének Bécsbe is, de mivel nekik királyukkal folytonos érintkezésben kell lenniök, Eperjes pedig messze van: Tokajt, Patakot és Prónát ajánlották. A lundi Patakot választá s az időpont, melyen a tárgyalások megkezdődnek, deczember 20-kára tüzetett ki. Szóba jött aztán a biztosok váradi útja, a szerint a mint Frater Gy. már Laskynak is mondá, de e kérdésben mitsem határozhattak, részint Vels nyilt vonakodása miatt, részint azért, mert a lundi kijelenté, hogy e kérdésre határozott feleletet még nem adhat. A fegyverszünet okmányát deczember elsején állíták ki, [1]) érvénye 3-kán kezdődött s a hó végeig tartott, kiterjedt az egész országra, de a dunántúli részek távolságára különös tekintettel. — A rozgonyi összejövetel eredménye e fegyverszünet, az első lépés volt a békére. Részleteibe s abba, hogy mennyi gyanút, bizalmatlanságot kellett kölcsönösen mind a két félnek elfojtania, nem akarok beleereszkedni; érdemesnek tartom azonban a Rozgonyban Frater György és a lundi közt lefolyt párbeszédet az orator említett naplója után közölni. Azon a mit Frater György mond, illetőleg a miként mondja, meglátszik a lundi nivelláló s tetszés szerinti rámát készítő keze, de a mi jellemző benne, az azért annak megmarad. Miután a biztosok megegyeztek abban, hogy a tárgyalások deczember 20-kán Sárospatakon megindulnak: beállott az est s vacsorára kezdtek teríteni; a kedélyes, jó asztalt szerető

---

nált mindaddig, míg már föntebb jegyzetben említett levelében bosszúságának szabad folyást engedett.

[1]) Egykorú másolata a Hungaricák közt.

Digitized by Google

lundit [1]) az asztal ékítgetése közben Frater György Lasky által külön hivatta s aztán el kezdte neki beszélni, hogy: ő a béke ügyébe most avatkozik először őszintén, eddig ezt nem tette, bár a lengyel király s egyéb fejedelmek őt különböző időkben sokszor nógatták. Most azonban meg lesz a béke, csak a tisztességes föltételekre ti ráálljatok, lundi úr. Ezenkívül — folytatá — igyekezzél azon, hogy a béke megkötése után a császár s a római király ő felségénél én is valami becsületben részesüljek; mert ha barát vagyok is, embernek is megmaradtam. Nincs szükségem ő fölségöktől püspöki javadalmakat, pénzt vagy jószágot kérnem, elég nekem kegyelmük is, ha ezzel megtisztelnek, tapasztalni fogják, hogy tudok én nekik szolgálni. Mert nincs az egész országban senki, a ki töröknek, rácznak, oláhnak, moldvainak, sőt a magyarnak is annyira ismerné természetét, mint én s tudná mi módon kell velök bánni. [2]) — A lundi Frater György beszédére helybenhagyólag bólintgatott, sőt a hol alkalma volt rá a dicséretet maga is megtoldá s biztositá a barátot a császár s Ferdinánd kegyelméről.

Ferdinándra e párbeszéd olvasása kellemes benyomást gyakorolt. Helyeslé, hogy a lundi a barátot reményekkel kecsegteté; sőt többre ment. A párbeszédben lerajzolt Frater Györgyöt olyannak kezdé képzelni, a minőnek a kedélyes, bőbeszédű, de prózai tollu orator a maga könnyed irmodorával akaratlanúl

---

[1]) A lundi, mint naivul írott naplójából kitünik, a jó étkezésnek nagy barátja volt s később is a sárospataki tárgyalások alatt, midőn már Frangepán és Brodarics is megérkeztek, nem mulasztja el följegyezni, hogy pénteken ép úgy, mint csütörtökön s szombaton mily jóizüen falatoztak ötöcskén (a négy főpap, és Perényi) a jól elkészitett malaczpecsenyéből.

[2]) .... Praeterea — inquit (Fr. Gy.) — rogo ut facta pace ego etiam apud caesaream et Romanorum regiam M^tem^ pro homine et in aliquo honore habear; quia licet monachus sum, tamen homo permansi; nec est quod ego a M^tibus^ suis beneficia, episcopatus, pecunia aut bona petam, satis mihi est earum gratia; quod si faciunt, videbunt quod et ego eisdem servire possum, et sciam. Nam in toto hoc regno nemo est, qui Turcarum, Rascianorum, Walachorum, Moldavorum et etiam Hungarorum naturam aeque sciat ut ego et quibus modis et mediis cum singulis tractandum sit.

Digitized by Google

elébe állitá, t. i. inkább tanulatlan, mint okos ravasznak, a kit egy ügyesebb ravasz könnyen rávesz, s kinek akaratát mézesmadzaggal jobbrabalra lehet rángatni. Mivel azt mondá — írja az oratornak — hogy ő is csak ember s könnyen elhisszük, hogy a dicsőséget szomjazza, jó lesz neki, hogy a béke őszinte tárgyalására birassék arany hegyeket igérni s a reménységgel biztatni, miszerint ha teljes erejéből igyekszik a béke létrehozásán, nemcsak kegyelmünkről s bőkezűségünkről fog meggyőződni, de tapasztalni fogja, hogy tekintélyünkkel a bibornoki kalap elnyerésében is segítendjük s gondoskodni fogunk számára valami kövér magyar püspökségről. [1]) S mert — veti utána Ferdinánd — szükséges az ő malitiáját s ravasz elméjét ily igéretekkel lekötni, ha kivánja, levelet is állitunk ki számára, melyből igéretünkről meggyőződhetik. — A lundi később igénybe is vette a fölhatalmazást, fütfát igért derüre-borúra Frater Györgynek: azonban azt a keserü tapasztalást merité, ha még eddig nem tudta volna, hogy a fehér barát a bibornoki kalap kedveért nem cseréli föl elveit.

Deczember 20-kán, mint elhatározták, az orator és Vels továbbá Frater György, Perényi s végre Frangepán és Brodarics Sárospatakon összejöttek. Laskyt hiába kivánta Frater György, a kalandor diplomatában Ferdinánd is, a lundi is kevesett biztak, bár ő a béke érdekében őszintén, híven munkálkodott s csaknem kizárólag az ő érdeme volt, hogy a biztosok a tárgyalásokhoz összejöttek. — Mielőtt a pataki alkudozásokról szólnék, szükséges Matusnai küldetéséről s az orator instructiójáról megemlékezni. — A lundi följegyzése szerint [2]) Matusnai a következő pontokat vitte Bécsbe az oratorhoz:

---

[1]) . . . . haud abs re fuerit quo magis magisque ad pacis negotium sincere tractandum incitetur, ei vel aureos montes amplissimis verbis polliceri, magnamque spem facere, quod si pacem istam recto studio promoverit, eum non solum omni clementia liberalitateque nostra complexuri simus, verum etiam pro authoritate nostra adiuturi ut cardinalatum adipiscatur, praepingvemque et opimum episcopatum in Hungaria habeat. . . . Ferdinánd levele a lundihoz s Velshez 1537. deczemb. 18. (Hung.)

[2]) Impurum, datum nélkül (Hung.)

Digitized by Google

1. Zápolya mindent meg akar tartani a mit most bir, azonkívül Diósgyőrt és Husztot.

2. A béke megköttetvén, kívánja örökségét tüstént kiadatni.

3. Mihelyt a császár vagy Ferdinánd a török ellen expeditiót rendeznek, ő is velök tart.

4. Ha Zápolya gyermekek nélkül hal el, örökségének fele a császáré.

5. Ferdinánd bírja a mit most bir, azonkívül Slavoniát.

6. Ezek meghatároztatván, kész Ferdinándot biztositni a successióra nézve.

7. A béke után szövetséget ajánl.

8. Hogy a lundi, ha az előző föltételek tetszeni fognak neki, Váradra utazzék.

9. Ha e föltételek nem fogadtatnak el, Zápolya a következményekért való felelősséget Ferdinándra hárítja.

E pontok ellenében a lundi instructiója, melyet Velshez a táborba vitt, [1]) 34 czikkből állott, legnagyobb része a czikkeknek a váradi békeokmányba föl lőn véve, ezek azonban olyanok voltak, a melyekben eddig is könnyen megegyeztek az alkuvó felek. A főbb pontok, melyek mindeddig az elháríthatlan nehézségeket okozták, csudálatosképen ép úgy benn voltak ez utasításban, mintha a körmöczi alku, Matusnai küldetése, Katzianer veresége, Károly intő levelei soha nem léteztek volna. [2]) A mit János bir, beleértve Budát s Temesvárt, meghagyja neki Ferdinánd, ha Kassát s a fegyverszünet alatt elfoglaltakat kész visszaadni; kívánja ezenkívül a kassai foglyok szabadon bocsáttatását s teljes kárpótlást számukra. — Pestet Buda védelme szempontjából eressze János Ferdinánd kezére, Horvát-Dalmát- és Morvaországot illetőleg minden képzelhető jogáról mondjon le Zápolya; Ferdinánd a Zápolya örökségből János halála után csak azt bocsátja vissza, a mi az ő kezén van. — A béke

---

[1]) Ez csak fogalmazványban van meg a bécsi titk. ltárban kelet nélkül s úgy látszik nem teljes.

[2]) Épen ezért azt hiszem, hogy e fogalmazvány az előmutatható instructio fogalmazata volt s a titkos utasítást már nem birjuk.

Digitized by Google

megkötése után közös követség küldessék a törökhöz, mely azt békére szólítsa; kedvezőtlen válasz esetére az ellenállásról közösen gondoskodjanak. Minden ellenség, különösen a török ellen közösen járjanak el; de háború esetén Ferdinándnak az országgyülés egybehivására s átalános fölkelés elrendelésére kizárólagos joga legyen. — János, végre, a béke megkötése után, egy uralkodóval se lépjen szövetségre, sőt azoknál követeket se tartson.

Ezek voltak, összeszorítva, főbb pontjai az utasításnak. Mellettük a másodrendü pontok jelentősége elenyészik, kivéve a két czikket, mely Mária királyné s Brandenburgi György javairól, továbbá a katholikus vallás védelméről szól, a többi később, mint mondám, a békeokmány szövegébe kevés változással fölvétetett. Elég volt azonban így is az a contrast, melyet Matusnay egyszerü pontjaival ellentétben az utasítás e főczikkelyei fölmutattak. Épen e kivánságokon szenvedett a béke hajótörést minden eddigi tárgyalás alatt. Hiszen maga a körmöczi alkudozás korántsem azon mult el, mintha a két Zápolya-párti biztosnak nem lett volna teljhatalma; ott is e pontok képezték a szirtet. Ha 1536-ban a béke ügye rosz fordulatot vett: azt a János-pártiaknak kell bünül felrónunk (nem tekintve természetesen okaikat); most hogy a béke reménye csak hajszálon függött, annak Ferdinánd az oka. S a mint Zápolyát mult évi magatartásáért csak félig menti az, hogy a bosszús szultánt a ki kiengesztelődött iránta, újra fölbőszíteni nem akarta: úgy Ferdinánd mellett most annyi sikeretlen fáradozás után szintén csak félmentség ama psychologiai körülmény, hogy abból az álomból melybe a tavalyi föltételek ringaták, a viszonyok vasmarka, a hideg való még most sem rázta föl.

A Sáros-Patakon történtekről ugyancsak a lundi naplója értesit.[1])

A tárgyalásokat deczember 22-kén kezdették meg az orator lakásán a négy János-párti, Vels és a lundi. A naplót olvasván, ha komoly dologról nem volna szó s nem államférfiak lennének azok, kik itt a békeügyét megbeszélni összejöttek: szinte

[1]) A napló decz. 20—29 terjed. Ered. (Hung.)

Digitized by Google

hajlandó volna azt hinni az ember, hogy játszani gyült ide mind a hat, vagy zsibárusokat lát maga előtt. Már a bevezetés igen furcsa volt. A lundi fölszólítására a János-pártiak terjesztek elő propositióikat s a szót, mint mindig, az ügyes beszédű kalocsai vitte. Beszéde rövid értelme az volt, hogy az országot két módon lehetséges föntartani, vagy a török barátsága, vagy háború által. Tudva van, hogy Zápolya a törökkel jó barátságban él, a szultán őt pártolja, mig ellenben Ferdinándot gyülöli; mivel pedig sem Ferdinánd, sem Zápolya nem elég erősek a török ellen az országot megvédeni: nincs egyéb út hátra, mint az, hogy a római király engedje át az egész országot Zápolyának; azt a részt, melyet Ferdinánd bír, csak kormányzásra mindaddig, mig a keresztyén fejedelmek közös szövetsége lehetővé teszi a töröknek ellenállani. Ismétlem, mintha csak játszani, vagy szónoki gyakorlatokat tartani jött volna össze a hat statusférfiú, szónokaik úgy beszéltek. A lundi válaszolt: Ferdinánd s a császár előtt ugyanazon czél lebeg: az országot fenntartani. Mivel azonban tudni való dolog, hogy a török barátsága méreg és altatás, hogy véletlenül annál biztosabban ragadhassa, meg azt a kit kelepczébe kerített, Jánosnak pedig sehonnét sincs segélyre kilátásra: ily módon az országnak vége. Az azonban ismét ismeretes, hogy Ferdinándnak Magyarországon kivül is nagyon sok a birtoka, van hatalmas bátyja, rokonai barátai, háta mögött az egész német birodalom: azért ő, a lundi, a maga részéről nem lát egyéb módot, mint azt, hogy János resignáljon az országról — Ferdinánd részére a ki majd tudni fogja, mit tegyen a törökkel.

Maguk is látták, hogy ez együgyü praefatiókkal semmire sem mennek — s másra akarták terelni a dolgot. Másnap, vasárnap az isteni tisztelet folyama alatt, melyre mindnyájan megjelentek, Frater György és a kalocsai érsek arra kérték a lundit, hogy külön Vels nélkül tárgyaljon velök, s szánja el magát a váradi útra. Az első kérésbe az orator bele is egyezett, de nem a másodikba; erre válaszát elhalasztá.

Hétfőn deczember 24-kén a négy biztos a lundit lakásán kereste föl s nevükben a szót ismét a kalocsai vitte. Előhozta, hogy Körmöczön két kivánsága volt a lundinak ura a császár

Digitized by Google

nevében, nevezetesen tudni azt, vajjon a béke után akar-e János határozottan a török ellen nyilatkozni s másodszor mik végső követelései. Az elsőt illetőleg Frangepán most biztatólag felelt s ezzel a jég meg volt törve, de a másodikra vonatkozólag a Matusnai által Bécsbe vitt pontokra utalt. Ez a pont nemcsak ki nem elégíté a lundit, de heves szóváltásra is adott alkalmat. — A lundi ugyanis azt mondá, hogy a két kérdést ő tulajdonképen nem is a császár nevében, hanem magától tette, czélja volt, hogy kitudja János utolsó kívánságait s ha az első kérdésére nem kap kielégítő választ, megír mindent urának s ott hagyja a tárgyalásokat. E kisszerű cselvetésre a heves vérü Frangepán azt jegyzé meg: tehát te, lundi úr, csak kémlelni jöttél ide, hogy a mit kikémleltél megírd uradnak s aztán eltávozzál? Ezt nem vártuk tőled. — A lundi megsértődve felelt vissza: ő tőle csak azt várják, a mit becsületes embertől várni lehet, nem kémlelni jött ő ide, hanem a sok csalódás után, miknek Nápolyban, Váradon, Körmöczön ki volt téve, bizonyosat akart egyszer már tudni — s kijelenté, hogy nem Matusnai békepontjai indíták őt el, mert azokban nincs semmi ratio, úgy hogy azokra válaszolni sem akart, hanem eljött, mert Frater György és Perényi Lasky utján Velssel érintkezésbe léptek s maga Lasky Frater György és Perényi kértére ő értte Bécsbe utazott. — Frangepán aztán előadta, hogy ura mindent a mit bir, meg akar tartani s ezek közt Tokajt is »de maxime ad minimum usque« — s midőn erre a bosszús lundi nem is felelt, az istenre kérték újra, hogy menjen Váradra, ott könnyebben fog megegyezni. »Vels tanácsa nélkül nem akartam erre sem felelni határozottan, — írja naplójában — mert reménységem van a Zápolya-féle javak ügyében engedékenységre birni előbb őket.

Karácsony napján ismét az orator lakásán gyültek össze Ez előre kijelenté nekik, hogy ha föltételeiket nincs szándékukban megváltoztatni, úgy kár volt őt ismét lehivniok. S mivel Kassát és Tokajt egyátalában a fegyverszünet alatt elfoglaltakat a császár nevében kéri vissza Ferdinándnak, semmit sem határozhat velök, mig erre nem felelnek. A biztosok másnapra igérték a választ — s másnap karácson másodnapján legelső kérdése az volt az oratornak: nem világosítá-e meg az úr szi-

Digitized by Google

veiket? s midőn e kérdésre Frangepán újra azon kezdte a »mit már ezerszer mondott« (írja lundi): a bosszús orator Erdély követelésével válaszolt.[1]) Erre a János-pártiak azt mondák, hogy e felől tárgyalni nincs hatalmokban — s Váradra urokhoz tudósítást küldöttek.

Ennyi sikertelen nap után Frater György jónak látta a maga kezébe venni az alkudozások szálait s a következő napon egyedül ment el a lundihoz. Elő vette minden ékesszólását, fejtegette az orator előtt, ha ezutttal nem kötik meg a békét, akkor Zápolyát a kétségbeesés olyasmire hajtja, a minek következménye az lesz, hogy az ország örökre elvész az osztrák dynastiára. A kérő szavakra a lundi is kérve válaszolt, de Erdély s Kassa követelése mellett megmaradt, hogy — mint maga mondja[2]) — ez által egyéb pontokban tegye őket engedékenyekké. S midőn Frater György lelke üdvösségére biztosítá, hogy sok bajba került Jánost annyira is rávenni, a mennyit enged, mert leendő fiait fosztja meg egy ország örökségétől: a lundi a kényes kérdést másnapra halasztá. — Szóba jött aztán a Zápolya-féle javak ügye s Frater György azt kérdé: mit használnak a javakl urának, ha egyszer megszünt élni? de beszédét az érsek azzal szakitá félbe, hogy ezt sem másnapra, sem semmi korra nem akarja elhalasztani, mert ha Zápolyáék e követelés mellett megmaradnak: úgy a tárgyalásoknak vége szakadt.

Ugyanaz nap a váczi püspök a lundival ebédelt. Hogy nyomást gyakoroljon a lundira, ezt azzal is ijeszté: jobb lesz engedékenynek mutatkozni, mert sem Frater György sem Perényi nem hajlandók a békére őszintén. Perényi azért, mert lutheranus s jól tudja azt, hogy ha béke köttetik, vagy kénytelen lesz az új vallást elhagyni, vagy életétől s javaitól fosztatik meg; Frater György meg azért, mert elvész az a tekintélye, a melynek mindeddig örvend.[3]) — 28-kán újra a Zápolya-féle örökség fölött

---

[1]) Istructiójának egy pontja igy szól: Postremo recordabitur etiam dominus Lundensis super negotio Transsylvaniae omnes inire modos, viasque sicuti nobis cum locutus est. etc.

[2]) Ego tamen ut in aliis eos redderem faciliores, permansi in meo proposito de petenda Transylvania et Cassovia.

[3]) . . . . quod Petrus sit lutheranus atque si pax fiat, cogetur

Digitized by Google

alkudoztak, de a tárgyalásokat a lundi ismét félbeszakítván kijelenté, hogy ha csak tiz forint értékű volna az, a mit János kiván életében örökségéből, ebbe sem egyeznék meg Ferdinánd.[1])

A sikeretlen alkunak a következő nap vetett véget. Elsőben is a fegyverszünetet hosszabbiták meg január végeig s fölhatalmazták a lundit, hogy ha szükségét látja, márczius közepéig is megnyujthatja. Ez meglevén a Jánospárti biztosok ünnepélyes protestatiót tettek, hogy az alkudozások megszakadásának ők nem okai s könyörögtek a lundinak s Velsnek; ha őszinte szándékuk van: akkor menjenek velük Váradra. Vels kijelenté, miszerint ura határozott parancsa nélkül nem teheti; de a lundi három föltétel alatt erre hajlandó volt: ha megigérik, hogy Kassa visszanyerése körül Jánosnál mindent meg fognak kisérteni; ha biztosítják, hogy Váradról. a mikor akar visszatérhet, sem könyörgés, sem kérleltetés által nem fogják tartóztatni s végre ha Váradon a Zápolya-féle javak visszaadását szóba se hozzák. Ha ezeket képesek megigérni, jól van: ő elmegyen Váradra a császár nevében; ha nem képesek: adják tudtúl neki, nehogy hiába fáradjon.

Az alkut, mint maga a lundi megvallja, ők magok Velssel készakarva húzták halasztották ily hosszú időre, várván Ferdinánd válaszát, azalatt oda küldött leveleikre. A választhozó postát Szepesben megfogta s megölte valami rabló nemes — s a lundinak nem volt mit tennie, mint Váradra utazni. Ferdinándhoz irott levelében, melylyel naplóját megküldé, ez elhatározását is tudatja.

Íme a rozgonyi alku után a pataki. Egyiknek sincs semmi eredménye. Még az alapot sem találták meg, a melyen mozogjanak. Valóban csoda, ha alig két hóra a béke megkötteték.

A lundi érseket január elején (1538.) Váradon találjuk; mint a mult nyáron, úgy most is betegség vett rajta erőt váradi

---

am sectam dimittere aut bonis omnibus et vita privabitur. Deinde nulta restituere cogetur, quae nunc occupat. Fratrem Georgium scire e non permansurum in ea autoritate in qua nunc existit.

[1]) Repetivimus et nos, quod etiamsi etiam nunquam pax ista fieri leberet, sibi pro certissimo persuaderent, nos in restitutione patrimonii

Digitized by Google

útjában, s e miatt volt talán közel harmadfél hónapot János udvarában tölteni kénytelen. — Zápolya az oratort szerfölött szivesen fogadta s minden jóval biztatá. Az első audientia után legfőbb gondja volt neki Vels számára salvus conductust szerezni; de ez ellen Frater Györgyék nehézségeket támasztottak. Bizonyára rosz néven venné a főkapitány — mondák neki — ha idejövén nem bocsáttatnék János eleibe; mig ellenben ha bebocsáttatnék s Jánost vagy a megszólitásnál czimében, vagy egyébként méltóságában megsértené: kész volna a »scandalum«. Sürgette ugyan a lundi tovább is a menlevelet, azonban, talán az ügy javára, Vels útja elmaradt.[1]).

Többször említém s most is hangsúlyozom, hogy a béke ügye az utolsó pillanatig rosszúl állott. A legfőbb pontokban nem tudtak a biztosok megegyezni, sőt az a föltétel, a mit a pataki tárgyalásoknál Frangepán megigért, hogy t. i. János a békekötés után legott a török ellen nyilatkozik, most újra nehézségeket okozott. János emberei már régebben említék, hogy úrok 10,000 fegyverest kész kiállitani s tartani a török ellen s követelték az orratortól, hogy ő is határozott számot mondjon; de az orator azt nem tehette. Említém azt is, miszerint a franczia király követei is megfordultak ez időtájt János udvarában, sőt valószinü az a miről Lasky tudósit[2]) a brandenburgi választót illetőleg, a ki a saját maga érdekében küldöttjei által Jánosnál azon fondorkodott, hogy János az ő közbenjárása nélkül ne kössön békét — és sikerült igyekezetének támogatásául a mainzi választót is megnyernie. A makacs, de habozó, ingatag természetü Jánosnak a választás nagyon nehéz volt. Előtte állott egyrészt házassága, melyet csak úgy remélhetett, ha Ferdinánd részéről királynak elismertetik; előtte állott másrészt a szomorú példa:

---

ne in valore decem florenorum, quoad eorum dominus vixerit, assentire nec velle, nec posse . . . .

[1]) A lundi Velshez 1538. jan. 7.

[2]) Lasky tudósítása kelet nélkül (Polonica) Subintellexi hic quod dominus marchio elector practicam faciat, ne adversarius M^tis^ V. eo excluso cum M^te^ V. concordet, missusque est nuncius Waradinum, qui hic his diebus fuit et ut intelligo reverendissimus dominus Maguntinus cardinalis et elector . . . . . est etiam in ea practica comprehensus.

Digitized by Google

Katzianer veresége, melyből okulnia kellett (mert a függést keserűen tapasztalá), hogy Ferdinánd után előbb-utóbb ő rá kerül a sor: mind e tekintetek egy jó, tisztességes föltételek alatt kötendő békét javasoltak neki. De másrészt az a remény, a melylyel franczia és török ügynökök táplálták, az a remény, hogy béke nélkül ő is, utódja is király marad, mig ellenkező esetben a fölingerelt szultán egész boszújától félhetett: elidegenité a béke gondolatától. Mennyire ingatag, határozatlan volt s a békére mennyivel inkább külső okok, mint saját férfias meggyőződése vezette: azt (ha hihetünk a lundinak) egy a békeokmány aláirása után közbejött körülmény mutatja.

Katzianer bécsi börtönéből a hová őt a haragvó Ferdinánd vetteté, kiszabadúlván, a háborúpárti Török Bálinttal, Ferdinánd e féktelen ellenével összeköttetésbe lépett s folytonosan nógatá, irna urának, nehogy az idő előtt békét kössön Ferdinánddal; »oly eszközök vannak keze ügyében — mondá, — a melyek által Zápolya egész Magyarországot csekély költséggel meghódíttathatja s akár akar a római király akár nem, kénytelen lesz a János kényekedve szerint diktált békét elfogadni«[1]). E levelet Török Bálint Jánoshoz küldé s utána nehány nap mulva maga Török, Sulyok Balázszsal s Katzianer két emberével megjelent János udvarában s bevezeté Katzianer megbizottját a királyhoz. A küldött elő adta: mivel Katzianert Ferdinánd a kiállított salvus conductus ellenére fogatta el, most szabadulása után elhatárzá bosszút állani Ferdinándon, bár ezerszeres halállal kéne szembeszállnia[2]). Kéri azért Zápolyát, fogadja kegyelmébe: neki nagyon sok barátja, jóakarója s rokona van Tótországban s ezeknek, továbbá Styria, Karinthia, Karniola rendeinek segélyével (mert ezek is mind melléje állanának) először Tótországot, azután Magyarországot Zápolya részére hó-

[1]) . . . quia talia habere se in manibus per quae totum hoc Hungariae regnum absque magnis impensis sibi (Zápolyának) recuperare possit et velit-nolit Romanarum rex cum ipso pro suo arbitrio concordare . . . . . A lundi tudósítása 1538. marcz. 7. Várad. (Az egész chiffre-ben.)

[2]) . . . vindictam omnino exercere deliberaverit, etiamsi millesies illi mors immineret. U. o.

Digitized by Google

dítaná. »Tetszett a beszéd Jánosnak — írja az orator — de nagyokat sóhajtott s fületövét vakarta s mert már énnekem megesküvék, hogy barátságban marad fölségeddel[1]).« Mint mondom ez a jelenet a János által aláírt békeokmány átadása után történt — s ha nincs túlzás az elbeszélésben, nem csudálhatjuk a mit a Jánospárti négy biztos annyiszor mondott az oratornak, hogy kérvekérték urokat, térdenállva könyörögtek neki a békeért.

A tárgyalások lassan haladtak. Zápolya pataki biztosai, a kikhez most még Verbőczy a cancellár, sőt Homonnay István s Bebek Imre is csatlakozott, Tokajt, Regéczet, Husztot, Munkácsot, s Diós-Győrt követelték. Mivel ez utóbbiak, bár Zápolya kezében voltak, az özvegy magyar királyné Mária javait képezték, a lundi indulatba jött a követelés miatt. »Ha azt akarjátok, hogy minden úgy történjék a mint ti szeretnétek, úgy nincs az én jelenlétemre szükség. Mind azt a mi a királynéé, vissza kell adnotok: különben én tovább nem alkuszom veletek.« Szepesre vonatkozólag a kényes kérdést Frater György akként igyekvék megoldani, hogy mivel a béke czélja az ország védelme s megmaradása, egyelőre ez úgy maradjon függőben; de a lundi megfordítva épen ezt akarta legelőször eldönteni s arra hivatkozott, hogy minden eddigi kisérlet e kérdésen törött meg. Mikor az oratort audientiára vezették, igyekvének őt ujra persuadeálni: de ő a pataki tárgyalásokra s igéretekre utalt s midőn a biztosok kérésre vették a dolgot, előhozták, hogy János apáinak porai ott nyugosznok, neje számára ott akarna residentiát tartani s ezért akarja a szepesi püspökséget is — s ezek miatt legalább igérje meg orator, miszerint a császárnál közbejár: a lundi igéretét adta ugyan, de nyiltan kimondá, hogy arra semmi reményt ne alapítsanak, sőt kérésökre Pest, Kassa, Erdély s a szt.-korona követelésével felelt[2]) s igyekvék Frater Györgyöt a bibornoki kalap reményével engedékenyebbé tenni. Mindez nem használt, a tárgyalások hidegebben folytak; »talán Husztot enged-

[1]) Princeps iste amicas aures ad ista porrexit, duxit suspiria multa et occiput saepius confricuit, quia iam mihi fidem deberat se servaturum amicitiam cum caes. et V^ra M^tibus^. U. o.

[2]) Mindez a lundi jan. 12.-ki tudósításában.

Digitized by Google

nék el egyedül — írja az orator Velsnek — de ha Perényi valamennyi javai vissza nem adatnak, nem is lehet a békére gondolni — s mivel ezenkivül Zápolya elhatárzá a nyár végeig mitsem tenni a török ellen, valóban nem tudom, mi lesz e tárgyalásokból[1]).

Ferdinánd is megunta a hosszas alkut. Az a seb, melyet Katzianer veresége ütött önbizalmán, lassanként gyógyúlni kezdett s régi szívósságának adott helyet. Bizott a Károly és Ferencz franczia király közt létrejött fegyverszünetben, hogy az békére fog vezetni s ekkor bátyja segélyét remélheti; másrészt a közösen kötendő már ekkor a létesüléshez igen közel járó liga a török ellen szintén jó kilátásokkal kecsegteté. Inkább szakadjon meg a tárgyalás — írja Velsnek és a lundinak — mintsem az adott utasitástól eltérjetek. A lundi váradi utját csak úgy helyeslé, ha az a császár nevében történt; Velsnek csak úgy engedi meg az oratort követni, ha ez a békéről már biztósítva leszen. Tudósítja őket e mellett, egy János kivánságára, nehány Zápolya-párti úr által ajánlott mediumról is, mely szerint a vitás pontok ellenére köttessék meg a béke s aztán a czikkelyek eligazitására négy-négy biztos küldessék ki újra mindkét részről s pedig Ferdinánd által a tridenti a lundi, az esztergomi érsekek és Turzó, János részéről Perényi, Frater Gy., Brodarics és Frangepan — s ha ezután sem egyeznének meg, vettessék minden vitás kérdés a császár itélete alá. Jobb szeretné ugyan, mondja Ferdinánd, ha a lundi véglegesen minden pontot megállapitana; de ha más mód nincs, a keresztyénség közjava tekintetéből e mediumba is beleegyezik[2]). Ugyan-e tekintet vezeti arra is, írja, hogy commissariusira bizza, mint a viszonyokkal ismerősökre, vajjon Tokaj és Diós-Győr vagy ezek fejében a szepesi vár engedtessék Jánosnak. Diós-Győr ugyan Máriáé, de mivel úgy is János kezén van, inkább ez legyen az övé, mint Szepesvára.

Minél tovább húzódott az alku, Ferdinánd annál inkább el volt határozva az eredménytelenségre. Mig januárban választást enged egyrészt Szepesvár, másrészt Tokaj és Diós-Győr

[1]) A lundi levele Velshez 1538. jan. 15.
[2]) Ferdinánd levele 1538. jan. 16.

Digitized by Google

közt, február 20-kán kelt levelében[1]) már azt írja oratorának: Szepest oda ne igérje bármi történik, sőt Regéczet és Tokajt is csak a végső esetre engedje át s igyekezzék ezenkivül minél rövidebb határidőt tűzni ki, mely alatt János a török ellen nyilatkozni köteles[2]). E levelet a lundi már nem kapta a békekötés előtt, nem is volt rá szüksége; lassanként beleélte magát a váradi udvar gondolkodás módjába, Ferdinánd helyzetét hasonlítgatta Jánosével, megmérte a rosz és a jó következményeket: Kassa, Erdély követelésétől elállott s egyebekben is lassankint engedni kezde s bár betegsége az ágyhoz szegzé, buzgón működött az egyesség létrehozásán. Január végén azt írja már (beteg ágyából) Ferdinándnak, hogy az eddigi tárgyalások után itélve nincs oka a béke felől kétségbe esnie; alig egy héttel rá arról tudósit, hogy időközben a fegyverszünetet a pataki fölhatalmazás szerint márczius közepéig meghosszabbitá s mivel a körülmények javasolják, a béke mellett egy hosszú, egy esztendei fegyverszünet fog köttetni[3]). — Jánosék lemondtak Szepes követeléséről, a lundi ama kivánat képtelenségét, mely szerint János tüstént tartozott volna a török ellen nyilatkozni, belátta. — A mint a lundi Ferdinánd specialis jóváhagyása nélkül ment Váradra, úgy a tárgyalásokat is csaknem minden correspondentiát megszakitva folytatá. Később[4]) menti magát a mért nem irt; két oka volt, ugymond, egyik betegsége, melybe minthogy gyakran fölizgatták a tárgyalások, két izben is visszaesett, másrészt az a körülmény, hogy bizonytalant nem akart irni. Mennyire nehezen ment az alkú: épen a lundi e leveléből képzelhető; »háromszor szakitottunk meg minden tárgyalást — irja Ferdinándnak — s valahányszor tudtára akartam adni fölségednek, mindannyiszor újból kezdettük. A mit ma elhatároztunk, az holnap érvénybe-

---

[1]) Mint a többiek, a Hungaricák közt.

[2]) Erre nézve így szól a febr. 20-ki levél: Igazságtalan lenne ha János: a Turcarum invasione tutus, partem nostram infestari otiose sedendo intueretur, id quod nos solum absurdissimum, sed a concordia etiam illa et confoederatione plus quam alienum esset.

[3]) Jan. 29. és febr. 7. Az előbbi kiadatlan (a Hungaricák közt), az utóbbi Buchholcznál.

[4]) Márczius 7-diki levelében.

Digitized by Google

lenné vált s így a legutolsó napig semmi bizonyosat nem irhattam volna.« — Február hó 24-dik napján került a dolog, »sok baj, fáradság és könyek között« a békére, mely úgy kötteték meg, hogy egyelőre az ország előtt titokban maradjon; maguk a biztosok a lundi alkudozásainak eredménytelenségét fogják hiresztelni, mintha Frangepán a császárhoz, Brodarics pedig Ferdinándhoz újabb békealku czéljából küldetnének el, holott tudvalevőleg az eskű meghallgatására s a ratificatio átvételére voltak menendők mindaketten[1]). Kötöttek azonban a mellett egy esztendei fegyverszünetet, mely a békét takargassa s az erről szóló okmány egy példányát kihirdetés végett Turzónak, másikat Lascanonak, Vels helyzettesének megküldötték[2]).

Ez értelemben csakugyan két okmány lőn kiállítva, a béke s a fegyverszünetről szóló. A békeokmány értelme szerint János megtartja a mit az országból bir; elismertetik törvényes királyúl; de Ferdinánd is elérte azt, a mit V. Károly elégnek tartott: t. i. a kizárólagos successiót János halála után. Ha Jánosnak fia leszen, az a szepesi herczegségre lesz utalva s így a már kétfelé szakadt Magyarország a Habsburgok jogara alatt egyesül.[3]) A békepontok részletezésébe nem akarok bocsátkozni; Horváth Mihály közli az okmányt egy egykorú másolatról;[4]) a fegyverszünet pontjait azonban részint, mert tudtommal az a stipulatio, mely a békével egyidejűleg külön fegyverszünetet is állapított meg, ismeretlen, részint mivel a következő évek történetéhez e fegyverszünet nehány homályos kérdést megmagyaráz,

---

[1]) Zápolya eskü formája (Brodarics egy kis levélkéjében foglalva), így szólt: Ego Joannes rex Hungariae promitto in fide mea christiana omnes articulos praesentibus litteris insertos et omnia ac singula eorum contenta firmiter et inviolabiliter observare; sine omni dolo et fraude. Sic me deus adiuvet et haec sancta dei evangelia.

Seremisime rex, domine clementissime. Concordavimus de hac forma domino oratori. Servitores. Colocensis, cancellarius, Vaciensis. (Brodarics irása).

[2]) Márcz. 7-diki levél.

[3]) A békeokmány János által aláírt eredeti példánya hativnyi pergamenfüzet, vörös selyem zsinóron függő pecséttel a bécsi állami levéltárban. Dipl. Hung.

[4]) Brüsseli Okm.-tár II. köt. 1. számú irat.

Digitized by Google

jónak látom röviden elősorolni: Minden ellenségeskedést beszüntet; — a foglyok mindkét részről bocsáttassanak szabadon, — a zavargókat közös erővel büntessék; — egyik király a másiknak elpártolt alattvalóját annak engedelme nélkül ne fogadhassa szolgálatába; [1]) — a fegyverszünet föntartására ezer lovast s ezer gyalogot, sőt ha kell, többet közös erővel tartsanak. — választassék nyolcz törvénytudó biztos, négy Ferdinánd, négy János részéről, kik közül négy Esztergomban, a másik négy Gönczben fog székelni s a fegyverszünet alatti sérelmek, panaszok, határigazítások stb. dolgában, mint bíróság ítélni, mely ítéleteket a két fél kapitányai végrehajtani kötelesek; — a fegyverszünet megszegői halállal s javaik vesztésével büntetendők s ha egyik fél késik a végrehájtással, tegye ezt a másik. [2])

Kapcsolatban a békéről s a fegyverszünetről szóló okmányokkal Zápolya ugyanaznap meg egy harmadikat is kiállított melyben a »béke, a barátság s testvériség kedveért,« »szabadon és önkéntes elhatározásból« ünnepélyesen igéri: valahányszor a császárhoz, vagy Ferdinándhoz ír, többi czimei mellett Morvaország és Lausitz őrgrófi s Silesia herczegi czimét nem fogja viselni. [3]) E ténnyel a lundi érsek váradi missiója megszünt volna ha Török Bálint sugdosása s Katzianer követsége már létrejött egyességet nem veszélyeztetik. Török Bálint folyton sürgeté Zápolyát a békeszegésre, addig míg az ratificálva nincs; a megrémült orator tőle telhetőleg ellensúlyozta Török inczelkedéseit »éjjelenkint nem aludtam, mondja, [4]) azokhoz jártam titokban, a kiket ez ügyben fölkeresnem kellett; mert Török B. sem volt

---

[1]) Mikor pl. 1538. septemberben Zápolya Katzianert szolgálatába akarta fogadni, Ferdinánd engedelmét kérte ki. L. Tört. Tár 1878. II. füz. Fratér Gy. levelezése XVII. és XVIII. szám.

[2]) A János által aláírt okmány (egyszerű papíros) 1538. febr. 24-kéről a bécsi áll. ltárban Hung. — Ugyanott megvan különben a lundi által aláírt egy példány is, mely valószínűleg Lascano utján került vissza.

[3]) U. o. eredeti perg. okírat.

[4]) . . . . nocturno tempore non dormivi, sed eos secreto adii, quibus videndum erat . . . . Valentinus etiam non fuit somnulentus et eos ex consiliariis adivit, quos idem cum ipso sentire asseruit. — A lundi márcz. 7-diki jelentése, 1538. (Chiffre.)

Digitized by Google

álmos s ő is éjjel-nappal tanácskozott azokkal, a kikről gondolta, hogy vele egyetértenek.« Sok bajába kerülhetett neki, mig a megingatott Jánost lebeszélte békerontó szándokairól, ha igaz a mivel dicsekszik; de elvégre mégis sikerült neki.

Ferdinánd a békét, melynek létrejötteért bátyja már apr. 19-kén Barcellonából őszinte örömmel gratulált neki, [1]) junius 10-kén erősité meg. Mig az, egy pontja értelmében, ki nem lesz hirdetve, a fegyverszünet volt irányadó. [2]) De sem a török, sem az ország előtt nem titkolhatták s a fegyverszünet által nem takargathatták annyira, hogy nyilvánossá ne legyen. A magyar urak, kiket Ferdinánd a tárgyalásokból, mert nem bizott bennök, folytonosan kizárt, most ismét megújták régi panaszaikat: ha ő fölsége — mondják a tanácsosak — a béke s a fegyverszünet fölött folyt tárgyalásokban tanácsával élt volna a magyaroknak, a kiknek jólétök, életök s szabadságuk forgott szóban, azt hiszik, hogy mind saját méltóságára, mind az ország javára előnyösebb föltételeket lett volna képes kieszközölni.«

* * *

Micsoda nehézségek gátolták a béke kihirdetését, nem akarom fejtegetni; de a következmények jobban igazolták Frater György bizalmatlan politikáját, mint a Frangepán-Brodarics-féle békekedvelőkét. A török már ez év nyarán támadást

---

[1]) »Depuis ce que dessus escript, j'ay recu voz lettres . . . . . ensemble les copies ÿ jointes et m' a este trez groz plaisir entendre par vosdictes lettre et celles de l'archeuesque de Lunden, que la paix soit faicte entre vous et le vayvoda, desirant scauoir toutes particularitez dicelle et comme qu'il eu soit ne peult estre que tres bonne. Et me seront les tresbien venuz l'archeuesque de Lunden et celluÿ que ledict vaivoda doit envoyer. . . . . Egykorú másolókönyvből (Bellga áll.)

[2]) Tehát még 1539. év augustus havában is. A ki a Brüsseli Okmánytárban (I. 382.) Held említettem levelét, (mely valóban 1539. évből való) összehasonlitja a fegyverszünet pontjaival, látni fogja, hogy Horváth M. hibázott, midőn az iratot 1537-re tette önkényüleg. — Frater György általam közlött levelezésében a XXIII. számú levél 1539. febr. 6-káról tudatja velünk, hogy e lejáráshoz közelgő fegyverszünet újra, valószínüleg ismét egy évre meghosszabbíttaték. E levelezés különben a fegyverszünet tartama alatti viszonyokra sok érdekes és tanúságos adatot rejt magában.

Digitized by Google

készült intézni az ország ellen, Frater György csak nagy nehezen tudta ajándékokkal elhárítni azt; ha bevárja, az aránylag csekély segedelemtől, melyet Ferdinánd a békepontokhoz hiven, a legjobb akarattal küldött: bizony könnyen elfoglalta volna a török Magyarországot, daczára nizzai és váradi békének s a nagy garral hirdetett ligának. Jánosnak, a ki megnősült, csak annyit használt a béke, hogy többé Ferdinánd részéről nem tartott semmitől; nem »comes Scepusiensis, «nem »vajvoda« s nem is »perversus latro« volt többé neve, hanem mint »roy Jehan«-t, mint testvért, barátot emlegetik. Halála után az ország keleti részeinek gondviselése Frater György vállaira nehezült; de maga a béke végrehajtatlan maradt. Egy pontja, mely kiköti hogy mig a szepesi herczegség János netán leendő fiának át nem adatik, addig az egész országot sem Ferdinánd sem örökösei ne birhassák — sokáig akadályúl szolgált. Frater György javában működék azon, hogy e pont teljesedésbe menvén, Erdély s a tiszai részek is Ferdinánd hatalma alá kerüljenek; midőn orgyilkos kéz kioltá belőle az életet. Az a tőr, melyet a gyilkos a barát szivébe mártott, a nagyváradi békét is érte; e pillanattól fogva az megsemmisült és megsemmisült vele jó hosszú időre az a remény, hogy a szétszakadt Magyarország egy testben összeforr. — Több, mint háromszáz esztendő folyt le azóta; a kicsiny, szabad, de különállására féltékeny testvérhonban, úgy mint az anyaországban hosszú sora a nemzedékeknek váltotta föl egymást, a magasztos gondolatért véres háborúk, majd fényes eszmeharczok vívattak; de egy új világnak kell lassankint alakulnia míg létrejött az, a mire ha a váradi béke végrehajtatik, szükség sem lesz vala, t. i. az 1848. VII-dik törvényczikk, mely Erdély unióját Magyarországgal kimondja.

KÁROLYI ÁRPÁD.

Digitized by Google

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A szörényi bánság és Szörény vármegye története. Írta *Pesty* Frigyes m. akadémiai r. tag. Kiadja a magy. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Budapest, 1878. I. és III. köt.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

Ezen ismertetés után már a nagy mű fogyatkozásairól is kellene szólani. De ép az a körülmény, hogy akarva, keresve sem vagyok képes ellene valami lényegileg érdemlegeset felhozni, mutatja a kiadvány kitűnőségét. Mégis nehogy egyoldalunak látszassam ítéletemben, nem akarok egy-két megjegyzéstől elállani. Azonban oly megjegyzések ezek, melyek részben csak egyéni nézet és felfogás dolgát képezik, részben pedig nagyon lényegtelenek, úgy hogy általok a munka belbecse legcsekélyebbet sem veszíthet. Ha azt mondom, hogy a mű *czíme* anachronisticus, nyilván nagyon gyenge vádat emelek ellene. Szerzőnk tettleg figyelmen kivül hagyta Krassó-vármegyének azon területét, mely a XVI-ik század közepe óta Szörény-vármegyének kiegészítő részét képezte. A hajdan szerepelt nyolcz oláh kerület csak azon részeit vette fel munkájába, melyek a mai Szörény-vármegye határain belül esnek, egészen elhagyva a komiathi, lugosi, krassófői, borzafői és ilyedi kerületet. Ezt téve csakugyan nem tükrözteti vissza művében egész Szörény-vármegye egykori történeti képét. Csakhogy itt meg kell fontolnunk, hogy a 8 oláh kerületről úgy is már adott egy jeles munkát, másrészt pedig, hogy miután Krassó-vármegye története szintén már sajtó készen áll asztalán, a hiány kiegészítéséről már gondoskodva van. Krassó-vármegye monographiájában bőven feldolgozvák a szörény-vármegyei monographiából kimaradt részletek.

A munka anyagának formai beosztására nézve azt hiszem, hogy az nem egészen correct. Legalább én azon nézeten vagyok, hogy *általános történet* alá a kormány és közigazgatás, az egyházi történet, az alkotmánytörténet, Szörény-vármegyének mint erdélyi résznek története és kereskedése is tartozik. Anachronisticus

Digitized by Google

tehát az első fejezet címe is, melyet szerintem helyesebben *politikai történetnek* kellett volna elnevezni s melynek a kormány és közigazgatás, az alkotmánytörténet és Szörény-vármegyének mint erdélyi résznek története képezték volna alfejezeteit, úgy miként az egyházi történet czimű fejezetnél a róm. kath., a görög-kelcti és a karán-sebesi egyházak történetei. Szörénynek mint erdélyi résznek külön fejezet alatti tárgyalását amúgy sem találom igazoltnak és a már letárgyalt anyaggal ilykép összefüggőnek, mert az előrehaladt olvasó újból visszatereltetik az által korábbi időkbe, melyeknek eseményeit már superálta. A kereskedésről szóló fejezet igazabban *kereskedés és ipar* feliratot nyerhetett volna, miután ebben az iparról és a kézművekről is van szó, melyek, ha a kereskedelemmel szoros összefüggésben vannak is, mégis attól különböző tényezők. Ami különben e fejezetben a kereskedésről mondva van, az tulajdonkép nem Szörény-megye, hanem Karán-Sebes kereskedésére vonatkozik, azt tehát talán illőbb lett volna a II-ik kötetben Karán-Sebes egyediratában elmondani. Legalább összhangzatos lett volna ez szerző azon eljárásával, melynél fogva Ruszkabánya és Ferdinándsberg jelentékeny fejlettségű, bár újabbkori vasiparát szintén a II-ik kötetben igéri. Szerző szerint *Karán-Sebes* és *Orsova* az egyedüli pontok, melyek kereskedelmi tekintetben némileg figyelmet érdemelnek, de itt nyilván *Szörényt* is fel kellett volna említeni, mert hogy ez szintén kereskedelmi gyúpont volt, főnnen hírdeti György szerb despotának 1449-ik évi békejavaslata, mely azon helyek közt, hová a török kereskedők áruikkal szabadon jöhettek, *Szörényt* is felemlíti, ez pedig a monographia keretébe bevétetett.

Mint olyan, ki a régészettel is szenvedélyesen foglalkozom el nem hallgathatom azt a megjegyzést, mely szerzőnek *történeti kiindúlási pontjára* vonatkozik. Az újabb hazai és külföldi monographiák terén azt tapasztaljuk, hogy a történeti alap, melyből a történeti elbeszélés kiindul, a régi kor. Salamon, Buda-Pest város monographiájában plane a geologiai korszakokból indúl ki s ezt nyilván nagyon helyesen cselekedte. Mert a geologiai alakulatoktól függött sokféleképen a későbbi culturviszonyok alakulása. A nemzetek és helységek prosperálása sokszorosan van a talaj és az égalj, a természeti viszonyok befolyásától föltételezve, s ezért igen helyesen jegyzi meg Peters, hogy Európában sehol sem függnek szervesebben össze mult és jelen, geologia és historia, mint épen Magyarországon. Ezek itt a tények egész sorozatát képezik és egy egységes tudománnyá olvadnak össze. Egy korábbi műveltség is roppant tényezővé válhatott a későbbi historiai alakulatok számára, miként ezt Hellwald a népvándorlási korszak népeinek culturkezdeteiben kimutatja. A nagy római

Digitized by Google

epocha nálunk épenséggel irányadónak bizonyúl történeti culturelemeink elrendezkedésében. Már Thierry jegyzi meg, hogy Belgrád ugyanazon területen fekszik, a hol Singidunum állott, Zimony Taurunum helyén áll szemben Singidunummal; Szendrő a Tessava torkolatánál szintén római telep felett emelkedik, a régi Bononiát ma Viddin, Durostorumot Silistria, Pristát Rustsuk, Nicopolist Nikápoly képviseli. De számtalan egyéb adattal is feltüntethető, hogy a középkor legvirágzóbb községei rendszerint római alapon szilárdúltak meg. Pesty, mintha e nagy vezérigazságot ignorálni akarná, gondosan került mindent, ami a honfoglalás korát megelőzte, pedig az a terület, melyen ő mozog, a dunabalparti római cultura classicus terrenumául tekinthető. Ezt hasítá hosszában a római via strata, itt olvadt be ennek éjszak-nyugati ágába a római hadút azon másik ága, mely a Dunától Délmagyarországon át éjszakkeli iránynak haladt, hogy aztán egyesülten Erdélybe folytassa menetét. De e területen állott a dácziai románság egyik legjelentékenyebb telepe, a Bisztra-torkolatnál levő municipium: Tibiscum. És a mehadiai fürdők, tudjuk, mily keresettek voltak már Trajan korszakában.

Igaz, Pesty e múlasztását némely körülmények mentegetik. A római letelepedésre még nem bírunk oly kimerítő monographiákkal, hogy a római gyarmatügyről teljesen megbízható képet alkothatnánk magunknak. Roppant előmunkálatok szükségeltetnek még arra, hogy e vidék római physiognomiája teljes valójában előttünk feltüntetve legyen. Azt teljesen értjük, hogy Pesty oly széleskörű forrás- és topographiai tanulmányokra nem fordíthatta idejét, minőket a római nyomok felkeresése igényel. Ő e vidék magyarkori történetét tette nyomozása és vizsgálata tárgyául s kétségkívül elmaradt volna tulajdonképeni czéljától, ha beható archaeologiai kutatásokra adta volna magát, de hiszen ezt nem is kifogásoljuk benne. Itt csakis azt akartam szóba hozni, hogy az elénk állított nagy tableaunak nincs meg az a historiai háttere, melybe culturviszonyainknak nem egy gyökérszála van benőve. Mommsen, Marquardt, Aschbach művei eléggé megbízható kalauzokúl szolgálhattak volna.

Kiindulási pontját szerzőnknek az *Anonymus* képezi. Az a vita, mely e krónikás személyisége körül támadt, most mindinkább veszit azon másik vita előtt, mely annak hitelességére vonatkozik. *Roessler* akkora csorbákat ejtett névtelenünk hitelességén, hogy az már elveszettnek lenni látszik. Oly jelesek, mint Hunfalvy Pál és Salamon hatalmasan kezdik aláásni azt az oszlopot, melyet a krónikás authenticitásának Cornides, Endlicher, Bartal, Toldy és főleg Szabó Károly állított. Pestynek ép oly kevéssé lehetett ugyan feladata e kérdés nyomozásába bo-

Digitized by Google

csátkozni, mint nem volt az a római korszakra nézve, de miután kiindúlási pontjává tette, nézetem szerint legalább jegyzetben igazolni kellett volna eljárását.

A Maros-Tisza-Duna-Erdélyköznek a magyarok által történt elfoglalására azt mondja, hogy az legvalószínűbben a 896-ik évre eshetett. Nagyra becsülöm egy oly jeles kritikusnak és tudósnak véleményét, milyen szerzőnk és meg is vagyok győződve, hogy e nyilatkozata egy meggondolt combinatio eredménye. De miután gyűjtött adatomból azt látom, hogy Mailáth az eseményt 889-re, egy német névtelen 892-re, Horvát István a 894. előtti időbe, Virág Benedek 894-re, Petrovics Frigyes, Budai Ferencz, Bárány Ágoston, Preyer János és a Közhasznú Ismeretek Tára irói 895-re, Svastics 896-ra, a Brockhaus-féle lexicon 899-re, Péczely József 900-ra, Engel egyszer 904-re majd 906-ra, Gebhardi szintén 906-ra teszik, hogy tehát itt már 17 évnyi differentiával állunk szemben: ezt tekintve, mindenesetre megnyugtató lett volna, ha kitünő szerzőnk saját véleményének valószínűségét okadatolta volna.

Több helyt olvassuk nála, hogy Ohtom tartománya a Marostól Widdinig terjedett, s állítását a Vita Sancti Gerardi forrásmunkával igazolja. Csakhogy ép e forrás, mely a XI-ik századnak egyik legbecsesebb ereklyéje, nem ezt bizonyítja, mert Ohtom, a terület hübérura a *Körös* és nem a Maros folyótól uralkodott Widdinig. Hiszen az életírat határozottan mondja: »Serviebat eidem viro terra a *fluvio Keres* (Wion szerint: a fluvio *Chrysius*) usque ad partes transilvanas et usque in Budin et Zeren«. A hübértartomány eredeti határa ugyan a *Maros* folyó volt, mert ettől kezdve birta azt eleinte a honfoglalás által legyőzött Glad, Ohtom őse. Sz.-Istvánnak több irányban elfoglaltságából azonban Ohtomra nézve azon viszonyok állottak be, hogy tartományát lassanként a Körösig terjeszthető ki éjszakon. Igy tartom én a Névtelent a Vita-val megegyeztethetőnek.

A *Vitáról* lévén szó, el nem hallgathatom, hogy kevésbbé tartom igazoltnak azt, midőn Pesty rája mint alapforrásra hivatkozhatnék, helyette inkább Prayra hivatkozik, miként ez a 341-ik lapon történik, hol Ohtom legyőzetéséről van a forrással teljesen megegyező leg szó.

Midőn továbbá Pesty *magyar nemesi hübérről* szól (456. lapon), azt hiszem, ellenkezésbe jön újabb jogtörténetírásunkkal. A régi controvers nézetet, mely mellett egy Virozsil is annyit kardoskodott, manap már nem gondolom fentarthatónak, mióta Szalay, Wenzel és Hajnik e kérdést oly plastice kidomborították. Elismerem, hogy *gazdászati* szempontból birtokviszonyaink tekintetében oda jutottunk volt, hová az európai feudalismus,

Digitized by Google

de hogy nálunk akár *politikai,* akár *magánjogi* szempontból vett hűbériség létezett volna, tagadom. Még a királyi donationális birtok sem volt egyéb *beneficiumnál* s mint ilyen is lényegesen különbözik a feudumtól. Még az anjoukori banderialis rendszerrel szemben is tagadhatónak vélem a feudum léteztét, ha mindjárt külső jelentkezésében, formaiságában ahhoz hasonlítni látszik. Itt természetesen nincsen helye e felfogás okadatolására, de hivatkozva legújabb jogtörténetirásunkra, ha jeles iróink művei megtisztúlnának oly kifejezésektől, melyek átalánossá lettek kellő alap hijával és melyek számtalan esetben csupa megszokottságból ejtetnek ki.

Nagyon sajnálom, hogy Pesty nem közli ott, hol az egyházi viszonyok rovatában a *sebesi főesperestségről* szól, a főesperestek névsorát. Midőn egy pár évvel előbb a csanádi püspökök mellett a csanádi kanonokok névlajstromát is összeállítottam, a legelső sebesi főesperest nyomát 1345-ben találtam. Pesty sokkal koraibb adatot, 1334-ből valót, említ jeles művében, hogy még több ily adata lehet s azért sajnálom, hogy azokat itt nem közölte, hacsak talán a II-ik kötetben nem fogja azt tenni, mire őt az egyház-megyei schematismus érdekében ezennel fel is kérem.

Az eddig mondottakon kívül csak is két dolog még az, melyet jeles tudósunk művében nem találok egészen valószínűnek. A szörényi róm. kath. püspökök névsorának közlése alkalmából Pesty az említett püspökök közti nagy időközöket nem véli egészen a források hiányának tulajdoníthatni, mintsem inkább annak, hogy a római kath. egyház híveinek száma nagyon megfogyott. Másutt pedig a karán-sebesi czimerről beszélvén, azt sejti, hogy a pecséteken alkalmazott jelvények eltorzítása nem a pecsétvéső kiviteli ügyetlenségének, hanem inkább annak tulajdonítandó, hogy egy század leforgása alatt a pecsétnek használói a régi jelvények értelmét elfelejtették. Nem tartom valószínűnek az első nézetet azért, mert az egymásra következő püspökök létezése, a köztük levő időür daczára is, a kath. hívek oly nagy megfogyatkozása ellen szól. Azt kellene fölvennünk, hogy ujabb s ujabb kath. telepek vándoroltak be, kik időnkint aztán püspököket kaptak volna. A nagy hézagok daczára is a rövid püspök lajstromban bizonyos folytonosságot láthatni. — A másik nézetet pedig azért nem tartom valószínűnek, mert még sem tudom feltenni, hogy használatlan levő pecsétekkel szemben a feledékenység oly nagy volt volna, miszerint a várkapúból méhkas, az oldalukon levő átjárásokból dobpörgők, zászlóból balta, a török fej falevél lehessen. E metamorphozisnak minden bizonynyal a feledékenységnél okadatoltabb motivuma volt.

Íme mindaz, mit e nagy munka ellen felhozni tudok. Két-

Digitized by Google

ségtelen fényes bizonyítványa a felhozottak jelentéktelensége a munka becsének, s nagyon is van okunk a monumentális munka megjelentén örvendeni s fáradhatatlan tudósunknak érte a tudomány nevében hálás köszönetet szavazni. Nem zárhatom be azonban soraimat a nélkül, hogy azon eléggé nem jellemezhető eljárást határozottan el ne ítéljem, melyben ily munkák megjelenését reálisabb napilapjaink is olykor részesítik. A ki a »Pester Lloyd« e munkáról hozott ismertetését olvasta, az bizonyára megbotránkozott rajta. Valóban bámulni lehet, hogy még ily lapok hogyan méltányolják nálunk a tudományos munkásságot. A bírálat írója egyetlen elismerő szót sem tudott Pestyről mondani, annál kevésbbé dícséretet. A bíráló nem vette észre, hogy maga az a tény, hogy ő a szörényi bánság történetét kényelmesen és folyékonyan olvashatta, midőn még rövid idővel azelőtt e tárgyban szakemberek is járatlanok voltak, nagy érdem annak részéről, ki ezt lehetővé tette. A biráló nem is sejti, hogy előtte egyegészen új épület áll, — nem látja, hogy száz meg száz történeti hiba van e műben helyreigazítva és a fabulák országa megsemmisítve. Ha a bíráló kimutatta volna, hogy szerzőnk bizonyos forrásokat, vagy adatokat nem ismert, melyeket ismernie kötelessége lett volna és melyek egyuttal őt jellemzésre, színezésre, lélektani bonczolgatásokra képesítették volna, akkor be kellene vallania készültsége és képessége elégtelenségét. De a biráló szeme előtt lebegtek bizonyos jeles külföldi munkák, melyeknek alapossága és művészi compositioja egyaránt példányszerű, de nem gondolja meg, hogy mi nem vagyunk azon szerencsés viszonyok közt, mint a külföld, hol gazdag memoire-literatura létezik és a történet minden korszaka és jelensége minden irányban egy egész irodalommal van bőven felderítve. Igy válhatott egy Macaulay és úgy Prescott kezében a történeti anyag egy szem- és szívgyönyörködtető és szellemképző tényezővé. De ha olyan előmunkákkal nem rendelkeztek volna, milyenek az uttörő monographiák, bizonyára az ő ecsetjük sem adhatott volna oly pompás rajzokat.

Ítéljünk meg minden munkát a maga czélja és természete szerint és ne kivánjuk, hogy Gibbonnal találkozzunk ott, hol oláh községek múltjának materialéja áll az író rendelkezésére.

Dr. Ortvay Tivadar.

Digitized by Google

KÜLÖNFÉLÉK.

PÓTLÉK A GR. BERCSÉNYI-CSALÁD NEMZEDÉKRENDÉHEZ.

A »Századok« 1877-ik évi folyama 679-ik s köv. lapjain azon felhívás kíséretében tettem volt közzé a Magyar- és Franciaország történetében oly fényesen szerepelt Székesi gróf Bercsényi-családnak több évi levéltári búvárlatok nyomán összeállított nemzedékrendjét, hogy ha valaki történetkutatóink közül azt kibővíteni tudná, — kegyeskednék ezt tenni ugyanezen folyóiratban.

Több mint egy év forgott le már kérdéses közleményem megjelenése óta: de új adattal, bővítéssel, helyreigazítással az említett történelmi nemzetség származék-táblájához még senki nem járult. Minthogy pedig újabb búvárlataim nehány eddig nem ismert idevágó adalékknak juttattak birtokába, — íme, idézett közlésem teljesbítéséhez, ezennel némi pótlékokkal önmagam járulok.

A czikkecskémhez mellékelt nemzedékrendi táblán legelől említett Bercsényi I. Lászlónak 1544—1549. között kell vala elhalálozniа. Ugyanis a pozsonyi káptalannak ez utóbbi év Mátyás apostol napján Bornemyzza Sebestyén részére kiállított bizonyság-levelében, a származék-táblán is elöforduló »Domina Cecilia«, Bercsényi Lászlónak már mint *özvegye* (»contra Nobilem Dominam Ceciliam, relictam *quondam Ladislai Berchÿnÿj*«) említtetik.

Ugyane káptalani kiadványból a Bercsényi-családfát egy új — bár fiatalka — hajtással bővíthetjük: a gyermekkorában erőszakos halállal a Dunába fúlasztott Bercsényi *Boldizsárral,* ú. m. B. Lászlónak s nejének Cecilia úrhölgynek legifjabb fiával. Mert a nevezett Bornemyzza Sebestyén, özvegy Bercsényiné által főbenjáró perbe fogatván, a káptalan előtt Nádasdy Tamás országbíró levelével a fönt kitett napon személyesen megjelenve, bizonyságot tőn, hogy ő neki semmi ré-sze

Digitized by Google

nincs néhai Hobordancz Márk és a gyermek Bercsényi Boldizsár megöletésében.

Tagadja nevezetesen, hogy ő, Hobordancz Márkot, a panaszos özvegy fiát (»puerum Balthasarem, filium ejusdem Domine Cecilie Actricis«) Boldizsár gyermeket, nevelőjével néhai Kochÿs Mihálylyal és Farkas Balázs nevű szolgájával elfogta, vagy elfogatta s kezeiken-lábaikon megkötözve a Duna mellé hurczolta, ott Hobordanczot lefejezte, a gyermeket pedig nevelőjével s szolgájával a Dunába vetette volna; és ünnepélyes esküt tesz le két más nemes személylyel — Baga nevüekkel — együtt a káptalan előtt, hogy ő »in totali praemissa occasione« ártatlan.

Látjuk, hogy itt rémletes gyilkosságról van szó, melynek Bercsényi I. László legifjabb fia áldozatúl esett; kinek halálát a gyászoló özvegy és vérző szívű anya hiába igyekszik földeríteni. Ki lett légyen a Boldizsár fiúval együtt meggyilkolt Hobordancz Márk? — Azt sem tudhatni. Szembetűnő azonban, hogy II. Lajos király számadási könyveiben (Történelmi Tár, XXII. 162. l.) ezen szerencsétlen uralkodó udvari nemes ifjai között is fordúl elő egy »Hobordanecz«, János nevü. Minthogy pedig egykor Bercsényi I. László is ezen ifjak közt szolgált: nem valószinűtlen, hogy tán ezek egyikének, ú. m. Hobordánczcznak nővérét Ceciliát vette feleségül, s ennek talán másik fivére vala a Dunaparton 1549-ben meggyilkolt Hobordánczi Márk, a kinek — mint nagybátyának — felügyelete alatt utazott a kis Bercsényi Boldizsár. Ez azonban csak *hozzávetés.*

Menjünk tovább. Bercsényi I. Miklósnak testvérhúga Zsuzsánna, Clarissa-apácza (zárdai nevén Erzsébet) 1662-ben már a pozsonyi Clarissák kolostorának *fejedelemasszonya* vala. (Kir. kam. levéltár A. M. P. fasc. 57. nro 50—51. s fasc. 66. nro 25. Wesselényi nádor a pomázszent-endrei határt, egykor a nyúlak-szigeti, Mohács után Pozsonyba felköltözött Clarissa-apáczák tulajdonát, ezeknek visszaadományozván, Bercsényi Erzsébet zárdafőnöknő és az adományozás ellen óvást emelt Vathay Pálné asszony között barátságos egyesség köttetik.)

S most lássuk a legérdekesebb kérdést: *ki volt II. Rákóczi Ferencz híres fővezérének, a halhatatlan szabadsághős gr. Bercsényi II. Miklósnak édes anyja?*

E kérdésre most már határozottan megfelelhetünk; a nemzedékrendi táblázat készítésének idejekor azonban még csak azt mondhattuk,

Digitized by Google

hogy *egy Rechberg grófnő*. Ezt pedig azon alapon mondottuk, mivelhogy feltünt előttünk, miszerint az ungvári vár és uradalom 1701-iki lefoglalásakor, a cs. k. biztosok által eszközölt összeírásban, a vártermek bútorzatának felsorolásánál ez a tétel fordúl elő:

»Tegumentum pro mensa, ex panno viridi, *cum insignibus Comitis Bercsény et Familiae Rechpergianae* acu pictis.« Továbbá: „*Genealogia Familiae Rechpergianae*" is ugyanott föltaláltatott.

Hogyan került a gr. Rechberg-Rothenlöwen család genealogiája a Bercsényiekhez? s mit keresett az ungvári asztalterítőn *az egyesített Bercsényi-Rechberg czímer?* — kérdeztük magunktól? És eszünkbe jutott, hogy gr. Forgách Ádám érsek-újvári tábornok s később országbíró neje szül. Rechberg grófnő (Nagy Iván szerint, II. köt. 207. l. Anna-Katalin, Hübner nemzedékrendi táblázatai szerint tab. 530. Anna-Mária, János-Ernő grófnak leánya) volt; Bercsényi II. Miklós pedig, Forgách Ádámnak ezen nejétől született fiát, a később híressé vált tábornokot Simont, mindig „*öcsém*"-nek nevezi, s általában a Forgáchokhoz és Révayakhoz közel rokonságot tart. Ugyanis atyja I. Miklós, Forgách Ádámnak Újvártt vitézi társa, az itteni tábornokságban utódja s általában kedves barátja vala. Mi természetesebb tehát, mint ezek, kivált az egyesített Bercsényi-Rechberg-czímer után föltenni, hogy id. gr. Bercsényi Miklós, az ifjabb Rechberg grófnőt, Forgách Ádámné nővérét, bírta feleségül. *S így is volt,* és ezért rendelé gr. F. Ádám kiskorú gyermekei gyámjául id. gr. B. Miklóst, *mint sógorát.*

Elmentem Bécsbe, hogy a gr. Rechberg-család genealogiáját a cs. k. udv. levéltárban nyomozzam. Arneth lovag s különösen Fiedler tanácsos ur szíves segítségével szorgalmasan átkutattam mindent; átvizsgáltuk *Knescke* Familien-Lexiconát, Karl *Hopf* Historisch-Genealog. Atlas-át, Johann *Hübner* Geneal. Tabellen s egyéb szakműveket: de mindezekben a gr. Rechberg-Rothenlöwen családnak a XVII-ik században élt női tagjai nagyon hiányosan sorolvák elő. Forgáchnét ugyan Hübnernél megtaláltuk, de Bercsényinének semmi nyoma.

Kénytelen valék tehát továbbra is a föntebbiek, s főként az ungvári egyesített czímerből vont következtetésemmel megelégedni, — bár nagyon bántott, hogy a nagyhírű szabadsághős édes anyjának keresztnevét meg nem nevezhetem. Azért ezt csak gr. »Rechberg N.« betűvel elölve a származék-rendben, — a további *véletlen* fölfedezésre kellé várnom.

Digitized by Google

S íme, a *véletlen* csakugyan bekövetkezett. Ma már bizton írhatom, hogy gr. Bercsényi I. Miklós neje s II. Miklós édes anyja — *gr. Rechberg Erzsébet* volt. Id. gr. Bercsényi Miklósnak egy, Temetvény várában 1682. febr. 4-kén kelt s jelenleg a nemzeti múzeum kézirattárában őrzött eredeti, sajátkezü recognitionális levele vezetett reá. E levélben a nevezett főúr előszámlálja azon czüstmíveket, a melyeket *„Forgács Farkas mostoha-fiamnak"* kiadott ingó és ingatlan javainak kezére bocsátása után, még egyelőre megőrizésül magánál megtartott.

Tehát gr. Forgách Farkas id. gr. Bercsényi Miklósnak *mostoha-fia* volt, — mert ebben áll a fölfedezés titka. Ki volt e Forgách Farkas? Üssük fel a Forgách-család genealogiáját, (l. Nagy Iván, II. 214—215. l.) s meglátjuk, hogy F. Farkas, a korán elhúnyt gr. Forgách *György* érsek-újvári vice-generálisnak — tehát id. gr. B. Miklós hivatali elődjének — vala *gr. Rechberg Erzsébettől*, a gr. Forgách Ádámné nővérétől született fia; kinek atyja halála után az özvegyet — Farkas édes anyját — 1663-ban nőül vevé id. B. Miklós, és született tőle 1664-ben a világra a híres *ifjabb Bercsényi Miklós*, a ki e szerint Forgách Farkasnak, egy azon közös édes anyjokról, *testvére* vala.

Forgách Farkas később megházasodván, elvette b. Révay Eleonórát, kitől nemzett első gyermeke gr. Forgách Juliánna volt, 1707. óta Bottyán János hírneves kurucz tábornok neje. Itt van íme a Bercsényi-Forgách-Révay rokonságnak kulcsa; czért nevezi tehát leveleiben Bottyánnét — testvérének leányát — »*húgom*«-nak, s Bottyánt »*sógorom*«-nak Rákóczi fővezére; s ezért vállalá magára Bottyánnak halála (1709) utáu az ifjú özvegy tútorságát Bercsényi, mint unokahugának. Juliánna atyja ugyanis, — vagyis Bercsényi ifj. Miklós mostoha-testvére Forgách Farkas — már előbb, 1699-ben, 38 éves korában kiköltözött az élők sorából, s így a fiatal özvegynek csakis hatalmas unokabátyjára lehetett támaszkodnia.

Szóval, ezen magában lényegtelennek látszó fölfedezés az egész Bercsényi-Forgách-Rechberg-Révay-Bottyán rokonságnak kérdését tiszta világosságba helyezi, s most már bátran odaírhatjuk a gr. Bercsényi-genealogiába, hogy a halhatatlan II. Miklós édes anyja *gr. Rechberg Erzsébet* volt. Kiről föl kell tennünk, hogy már gyermekségétől fogva nénjének gr. Forgách Ádámnénak oldala mellett Magyarországban nevelkedett és itt s első férje mellett tökéletesen magyarrá lőn, — különben, hogy nevelhetett volna oly minden ízében tősgyökeres magyar fiút,

Digitized by Google

a magyarságnak mondhatnók, igazi prototypusát, mint gr. Bercsényi II. Miklós?! Tisztelet e derék anya s honleány emlékének! († 1684-ben, mint férje és fia ez évbeli gyászpecsétes levelei mutatják).

Végre még egyet. *Pesty Frigyes* legújabban megjelent. »*A szörényi bánság* és Szörény vármegye története« című nagybecsü műve I-sö kötetének 296—297. lapjain a szörényi bán Bercsényi Lászlóról szólván s az általam a Századokban kiadott Bercsényi származék-rendi táblázatról is megemlékezvén — mégpedig igen kegyesen, — azt kérdi: »... másnak mondja Thaly; de miért más, *midőn csakis I. Bercsényi Lászlóról lehet szó?*«

Sőt inkább, feleljük mi ezennel reá, mint szörényi (lugasi és karánsebesi) bánról semmiképen sem az *I-sö*, de *csakis a II-ik B. Lászlóról lehet szó*; s azért mondtunk *más* Lászlót, t. i. *nem* az 1525—1549. között szerepelt s 1549-ben már nem élt I. Lászlót: hanem ennek 1601-ben elhúnyt Imre nevü fiától született II. László nevezetü *unokáját*, a Balásffy Borbála férjét.

Mert Bercsényi II. Miklós, amaz 1700. táján irt „*Extractus meritorum Illustrissimae Familiae Bercsénianae*“ című följegyzésében, melynek egykorú másolatát a b. Sennyey-levéltárból ismerem, s melynek egy más példányát maga a híres kuruczvezér közlé Hevenessy Gáborral, (Új magy. Múz. 1860. II. 174.) szóról szóra ezt irja:

»Magnificus Dominus Ladislaus Bercsényi *junior*, Banus Zeuriniensis, modernique Instantis Comitis Nicolai Bercsényi Proavus, *primus* in Metropolim ejusdem Provinciae Civitatem Karán-Sebessiensem Cath. Religionis exercitium *et signanter P. P. Societ. Jesu introduxit*, ibidemque fundationem faciendo, Collegium et Ecclesiam extruere curavit, etc. Filius ejusdem Emericus Bercsényi (t. i. a II. Imre) Supplicantis vero *Avus*....« etc. vagyis II. Miklósnak *nagyatyja*.

Ezekből a napfénynél világosabb, hogy nem a XVI-ik század első felében élt *I-sö*, hanem az ezen századnak végén s a következőnek elején virágzott *II-ik Bercsényi László volt szörényi bán*; a minthogy a czsuiták Karán-Sebesbe csakis ez utóbbinak idejében vitethettek be, miután Bercsényi I. László életében ez a rend hazánkban még egyátalán nem létezett. [1])

---

[1]) Az első magyarországi jezsuita rendház 1561-ben alapittatott Nagy-Szombatban, Oláh Miklós érsek ösztönzésére. T. K.

Digitized by Google

Nagyon jól írtuk tehát a mit írtunk, s csodáljuk, hogy Pesty Frigyes t. barátunk miként akarhatja erővel I. Lászlót tenni szörényi bánná, a II-ik helyett, e positiv adatokkal szemben?

THALY KÁLMÁN.

ÚJABB ADATOK A WESSELÉNYI-CSALÁD TÖRTÉNETÉHEZ.

Ez év elején az Akadémia egyik ülésén a Wesselényi-család történetéhez gyűjtött adataimat mutattam be, mely dolgozat később az Értekezések közt megjelenvén, nem sokára egy pár igen érdekes s bírálati észrevételekkel fűszerezett levelet kaptam, melyeket csak azért sem hagyhatnék felemlítés nélkül, hogy teljes örömemet fejezhessem ki az olvasók érdekeltsége fölött, de másfelől azért sem, hogy így a javítások nyilvánosan közöltetvén, köztudomásra hozassanak s tán egy jövő nemzedéki iró ezeknek is hasznát vehesse.

Első bírálom gróf Bethlen Aurél volt, ki maga is leány-ágon a Wesselényi-családból származott, mert édes anyja özv. gróf Bethlen Jánosné szül. báró Wesselényi Zsuzsánna. A gróf ugyanis figyelmeztetett, hogy az általam közlött III. családi táblázatról a második Wesselényi József és gróf Kendeffy Ráchel gyermekei közül, ki van felejtve *özv. báró Bánffy Jánosné szül. báró Wesselényi Jozefin;* továbbá hogy a néhai *báró Wesselényi Polyxena*, lovag Paget János volt házastársának első férje nem b. Bánffy János, hanem báró Bánffy László volt.

Én gróf Bethlen Aurél alapos észrevételeit köszönettel fogadva, azzal mentegetém magamat, hogy én inkább csak a régi családtagok megállapításával foglalkozván, a XVIII. és e századi nemzedék-rendet kevés különbséggel és csupán némi utánpótlással a Kőváry László és Nagy Iván munkáiból írtam át.

Ezen mentségemet azonban kevés értékéből is kivetközteté második bírálóm: gróf Csáky Albin Szepes- és Sáros-vármegye főispánja, ki arról értesített, hogy családi képei közt Mindszenten (Szepes-vármegyében) egy szép ifjú hajadonnak a XVII. századból származó arcképe van, mely alá a következő sorok vannak írva:

Illustrissima ac Magnifica Virgo
Domina. Domina. Barbara Wesselényi de Hadad,
Desponsata perillustrissimo ac magnifico Domino Domino

Digitized by Google

Simeoni Kemény de Gyerő Monostor
Obiit 7 julii anno 1662.
Aetatis suae anno 14.

Ezek szerint Wesselényi Borbála ez újonnan fölfedezett családtag 1648. született, de kérdés támad, hogy ki leánya volt?

A kérdés így formulázandó, kinek lehetett a leánya?

Az 1648-ik évben csak két pár Wesselényi volt, kiknek gyermekök születhetett. Az egyik pár t. i. Wesselényi Ferencz a későbbi nádor és neje Széchy Anna Mária, kivel csak pár év előtt kelt egybe. De tudjuk, hogy Széchy Anna Mária magtalan volt s bár háromszor ment férjhez (gróf Bethlen Istvánhoz, Rosályi Kun Istvánhoz és Wesselényi Ferenczhez) egyik férjétől sem volt gyermeke, s különben is Wesselényi Ferenczcznek és nejének élete e 14 év alatt annyira ismeretes, hogy ha egy növendék-kort elért leány-gyermekök lett volna, okvetlen tudnunk kellene róla valamit. De véleményem szerint az újonnan fölfedezett családtag nem is volt az ő gyermekök, hanem a másik páré, t. i. III. Wesselényi Istváné és Lónyai Annáé. Ez állítást pedig a következő körülményekből gondolom kimagyarázhatni: először, hogy az oly ifjan elhalt leány a közlött adat szerint Gyerő-Monostori Kemény Simonnak volt mátkája. Továbbá hogy Wesselényi István 1656-ban elhalálozván, az özvegy Lónyai Anna egy év mulva 1657-ben újra jegyet váltott Gyerő-Monostori Kemény Jánossal, az erdélyi hadak fővezérével, ki szintén özvegy volt s első nejétől Kállay Zsuzsánnától két fia volt: Ferencz és Simon. Ferencz elesett 1660. s maga Kemény János is mint fejedelem 1661-ben elpusztúlván, nagyon természetesnek mutatkozik, hogy az ifjú Kemény Simon Wesselényi Borbálát, mostoha anyjának első férjétől született leányát jegyezze el.

Az is kimagyarázható, hogy a korán elhalt ifjú hajadon képe a Csákyaknál van, mert hiszen Lónyai Anna második férje halála után többnyire saját jószágán: Aranyos-Medgyesen és Naményban lakott, Kemény Simon pedig jókor kegyelmet nyerve, visszatért Erdélybe s így midőn Lónyai Annát 1670-ben az osztrák kormány üldözni kezdte, ő is Erdélybe Gerendre menekült, magyarországi felkelhetőit, ingóságait öcscsére: Lónyai Margitra bízta, ki az országbíró Csáky Istvánnak volt felesége, stb.

Ez eddigelő csak valószínű combinatio, de remélem, hogy további utánjárás valóságnak fogja bebizonyítani.

Digitized by Google

Az egészből azonban az a tanúság, hogy történelmi- s különösen családfejlési műveink szabatosságát nagyban elősegítik a nagy közönség részéről az oly alapos észrevételek, a milyeneket tisztelt bírálóim szívesek voltak velem közleni.

DEÁK FARKAS.

SÁMBOKI JÁNOS TÖRTÉNETÍRÓ ÉLETÉHEZ.

Bonfinius kiadójáról, az ismeretes nevü történetírórúl kevés életrajzi adatot tudunk. Nagy Iván (X. 29.) említi, hogy N.-Szombatban 1531. jul. 15-én született, atyjának neve *Péter*, s hogy huga Panny Jánoshoz ment férjhez. Meghalt 1584. jun. 13. A volt m. k. udvari kanczelláriа levéltárában (N. 684. Anni 1569.) megtaláltuk *Miksa* királynak 1569. junius 21-én Bécsben költ kiadványát, melyben, tekintve Sámboki Jánosnak »historici et aulae nostrae familiaris« a magyar korona, eldöde Ferdinánd király, s az osztrák ház irányában szerzett sokrétü érdemeit, — neki pozsony-vármegyei Szt. György városában *Chaway* István magvaszakadása után a koronára szállott egész házhelyet »seu curiam nobilitarem« adományoz. Közöljük e parányi adatot is, hogy annak idején Történetirodalmunk történetírója hasznát vegye.

ADORJÁN.

Digitized by Google

TÁRCZA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

— Deczember 5-én a Magyar történelmi társulatnak igen látogatott közgyülése volt. 5 óra után titkár jelenti, hogy másodelnök *Ipolyi* Árnold és harmadelnök b. *Kemény* Gábor részint elfoglaltságuk miatt, részint más okokból nem vehetvén részt a mai közgyülésben, kéri a választmányt, hogy gondoskodjék az elnök helyettesítéséről. Rövid eszmecsere után *Deák* Farkas indítványára, *Tanárky* Gedeon, mint már több izben helyettes-elnök, kéretett föl az elnöki szék elfoglalására. A közgyülés tárgya elnök-választás s a választmányi kiegészítése levén, a tagok szokatlan nagy számmal jelentek meg, úgy hogy a terem egészen megtelt. Ennélfogva a helyettes elnök a szavazás megkönnyítése czéljából indítványozza, hogy a mint az első-elnökre megtörtént a szavazás, szavazzon a közgyülés a választmányi tagokra, s ugyanakkor a másodelnökre. Ezen indítvány elfogadtatván, kinevezi s szavazatszedőbizottságot: *Gyárfás* István v. t. elnöklete alatt dr. *Thallóczy* Lajost és dr. *Erődi* Bélát. Beadatván a szvazatok, s azok összeszámláltatván, abból kitünik, hogy két szavazat híján, 89 szavazattal első elnökké *Ipolyi* Arnold választatott meg, mit is a jelenlévők hosszantartó és zajos éljenzéssel fogadtak.

Ezután következett a szavazás a másodelnökre és választmányra, melyre is beadatván a czédulák, a kiküldött szavazatszedő bizottság a választmányi tagokra benyújtott szavazatok összeszámítása végett eltávozott egy mellékterembe.

Helyettes elnök összeszámítván a másodelnökre esett szavazatokat, kitünt, hogy b. *Kemény* Gábor harmadelnök 57. szavazattal, tehát nagy többséggel másodelnökké választatott. Ezen választás is zajos éljenzéssel fogadtatott.

Digitized by Google

Ekkép a harmadelnöki szék megürülvén, helyettes elnök felhívására beadattak a szavazatok a harmadelnöki szék betöltésére. 89 szavazó közül 54-nek a szavazata *Fraknói* Vilmosra esett.

Midőn a helyettes-elnök kijelenté, hogy harmadelnökké *Fraknói* Vilmos választatott meg, a közgyűlés ezt is a tetszés és megelégedés zajos nyilatkozatával fogadta.

Fraknói Vilmos látható megindúltsággal fölkel s megköszönte a benne helyczett bizalmat; azonban kijelenté, hogy miután ő mindenek előtt a társulat érdekeit hordja szívén s úgy látja, hogy még mások, idősebb szakemberek vannak, kik inkább megérdemelnék ezen megtiszteltetést, más felől pedig attól is tart, hogy ezen választás a választmány egyetértésére zavarólag hathatna, nagy szolgálatot kíván a társulatnak azzal tenni, hogy nem fogadja el e megtiszteltetést. A közgyűlés hallani sem akart e lemondásról, de minthogy Fraknói ezt háromszor megújította, kénytelen volt ezt tudomásúl venni, minthogy pedig a szavazók közül már többen eltávoztak, a harmadelnöki szék betöltése elhalasztatott.

Fraknói Vilmos felolvasta nagy figyelmet keltő értekezését *„a régi könyvtáblákban talált XVI—XVII. századi magyar ősnyomtatványokról“* és azoknak példányait egyszersmind be is mutatta. Fraknói Vilmos ugyanis újabb időben a Nemzeti Muzeumban, az Akadémia és Egyetem könyvtárában s az Országos Levéltárban vizsgálat alá vette a XVI—XVII. századi könyvtáblákat s azokból egész halmaz régi nyomtatványt fejtett ki, melyek közt sok unicum van, sok pedig meglévő csonkapéldányokat egészít ki. Értekezése a »M. Könyv.-Szemlé«-ben fog megjelenni.

Alig, hogy Fraknói befejezte felolvasását, megjelent a teremben a szavazat-számító bizottság, mely bevégezvén munkálatát, jelentést tesz annak eredményéről. E szerént a legtöbb szavazatot nyert 18, az 1879—82. évekre választmányi tagokká jelentetett ki, névszerint:

Szabó Károly 93, *Szilágyi* Sándor 92, *Deák* Farkas 91, *Hampel* József 91, br. *Nyáry* Jenő 91, br. *Nyáry* Albert 91, *Rómer* Flóris 91, *Nagy* Imre 90, *Wenzel* Gusztáv 90, *Dobóczky* Ignácz 82, *Rónay* Jáczint 82, dr. *Horváth* Árpád 81, *Tárkányi* Béla 78, dr. *Thallóczy* Lajos 77, *Balássy* Ferencz 72, br. *Orbán* Balázs 66, *Torma* Károly 57, Id. *Szinnyei* József 48 szavazatot nyertek.

Ezenkívül szavazatot nyertek még: Dr. *Vincze* Gábor 42, dr.

Digitized by Google

Pulszky Károly 27, dr. *Ballagi* Aladár 22, dr. *Toldy* László 21, *Kandra* Kabos 10, *Némethy* Lajos 5, gróf *Erdődy* Sándor 4-et.

Ezzel a közgyűlés véget érvén, választmányi üléssé alakúlt át a folyó-ügyek tárgyalása végett.

Évdíjas tagokká felvétettek: b. *Rosner* Ervin, jogakadémiai tanár N.-Várad, ajánlja a titkár; *Nagy* István ref. lelkész N.-Várad, aj. Hegyessy M., *Zobel* Gyula kir. adófelügyelő Sz.-Fejérvár, aj. Nagy Pál; *Nagy* Géza hirlapíró Bpest, aj. dr. Thallóczy; *Vikol* János, *Szlovacsek* Rezső, aj. Szádeczky Lajos, *Lövey* Sándor min. titkár, aj. a titk. *Bogisich* Mihály aj. Czobor Béla, dr. *Lenhossék* József egyet. Rector, aj. a titkár; *Ádám* József, *Kolpaszky* Pál, *Stolcz* Kálmán tanárjelölt, aj. Szádeczky Lajos; *Kiszely* Endre Bpest, aj. Deák Farkas; *Dobrovics* tüzérhadnagy, aj. Romy Béla; *Demeter* Sándor Bpest, aj. Barabás Samu; *Háry* Sándor ügyvédjelölt, aj. a titkár.

Titkár jelenti, hogy a társulat újabb kiadványai s a társulat iránt növekedő részvét az expeditiót az eddiginél jóval nagyobb terhekkel rövja meg. Ennek folytán felhívta Knoll Károly akadémiai könyvárust, hogy a kezelés könnyítésére készítsen javaslatot. Ezen javaslatot titkár bemutatja a választmányi gyülésnek, kérvén, hogy annak megvizsgálására küldjön ki egy szükebb körü választmányt. Ezen indítvány elfogadtatván a bizottság tagjaivá *Hunfalvy* Pál elnöklete alatt *Pesty* Frigyes és a *titkár* neveztettek ki.

Thaly Kálmán a »Századok« szerkesztése és correcturája némely hiányaira rámutatván, több nemü indítványt tesz. Ezek tárgyalása az idő előhaladottsága miatt a jövő ülésre halasztatott. — Ezzel a gyülés véget ért.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT nov. havi vál. ülését *Ormós* Zsigmond elnöklete alatt, számos közönség jelenlétében tartotta meg. Titkár jelentéséből kiemelhetjük: köszönettel említi föl a buzgó elnök ajándékait a társulati múzeum részére, melyek közül legtöbbet érnek a római darabok. Nem értjük azonban hogy, miként foglal helyet a »becses régi tárgyak« között a p.) alatt fölemlített »Két darab *csizma patkó*«; így pusztán fölemlítve, megvalljuk, kissé comicus hatással van a jámbor olvasóra. *Rosenthal* Károly cs. k. főhad-

Digitized by Google

nagy nehány értékes fegyverdarabot adományozott. Ugyancsak ezen az ülésen olvastatott föl *Varga* Ferencz gyoroki plébános: „*Török államszervezet és adóztatási rendszer a XVI. és XVII. században*“ czímű értekezése, mely a társulat »Értesítőjé«-ben fog közzététetni. A folyó ügyek közül figyelmet érdemel az indítvány, hogy a százados ünnepély alkalmával Temesvárt történelmi és iparmű-kiállítást rendeznek.

ORSZÁGOS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

— Az »Országos Régészeti és Embertani Társulat« f. é. nov. 17-én tartotta meg alakúló közgyülését. Jelen volt mintegy negyven tag. Föloltvastatván az alapszabályok, a társulat tisztviselői választattak meg. Tiszteletbeli elnökökké: *Ipolyi* Arnold és gf. *Erdődy* Sándor választattak meg egyhangúlag, ugyancsak így *Pulszky* Ferencz elnöknek, b. *Nyáry* Jenő másodelnöknek, *Hampel* József titkárnak, *Czanyuga* József pénztárnoknak, s dr. *Kaan* Ágost ügyésznek.

Ezután 30 vál. tag választatott, kiknek fele állandóan, másik fele három évi tartamra választatik.

A társulat működésének alapját a szakosztályok képezik; egyelőre négy alakíttatott: 1. *Őstörténeti és embertani* szakosztály; *elnökül*: dr. *Rómer* Flóris és *Lenhossék* József, előadó: Cs. *Jelenik* Elek. 2. *Római régészet osztálya;* elnök: *Pulszky* Ferencz, előadó: *Bonnychich* Iván. 3. *Magyar régészeti osztály;* elnök: b. *Nyáry* Albert, előadó: dr. *Thallóczy* Lajos. 4. *Egyházi régészeti osztály;* elnök: dr. *Henszlmann* Imre, előadó: dr. *Ballagi* Aladár. Erre titkár 6 alapító s nehány évdíjas tagot jelentvén be, az ülés elosztott. A társulat, melynek létrejöttét, részünkről a legmelegebben üdvözöljük, már is elkezdé működését. Aláírási fölhívásokat küldött szét, hivatalos organumául választá az »Archaeologiai Értesítőt« s *januártól* kezdve, havonként egyszer a hónap utolsó *kedd*én az Akadémia Kisfaludy-termében ülést tart. n.

KOVACHICH J. M. †.

Senkviczi Kovachich József Miklós, az országos levéltár nyug. igazgatója f. é. nov. 27-én Bécsben elhúnyt. A megboldogúlt *Kovachich M.* Györgynek az újabb közjogi irodalom egyik alapvetőjének és szeren-

Digitized by Google

csés történetbúvárnak volt fia. A Kovachichok, valamint a Kolinovicsok is Pozsony-vmegyéből származnak, s bár horvát eldődöknek sarjai, több jeles fiat adtak a hazának. K. Miklós 1797-ben született Budán s tanúlmányait is itt végezte be. Atyjának, a »Vestigia Comitiorum« szerkesztőjének oldala mellett, csakhamar a történet-kutató irány művelőjévé szegődött. Ez irány, bár sokszor nem a legszerencsésebb felfogást eredményezte: az anyag-bővülés szempontjából megbecsülhetetlen. Kovachich már 1815-ben, mint a bölcs. tudományok tudora, jeles atyja nyomdokin haladva kiadta első művét »Monumenta veteris legislationis Hungaricae« czím alatt, melynek I. kötete Kolozsvártt, a II-ik Zágrábban jelent meg. Az első kötet elé id. *Szilágyi* Ferencz írt egy dicsőítő verset, melyben őt »progenies clari generosa parentis!«-nek nevezi. E kis mű több kiadatlan s becses emléket hozott napfényre. Fontosabb munka a Pesten 1816-ban megjelent »Lectiones Variantes«, melyben a Corpus Jurisban közlött Decretumok eltérését az eredeti szövegtől mutatja ki, s igazítja helyre; közjogi tanúlmányoknál alapvető fontosságú. 1817. mint a múzeumi könyvtár adjunctusa kiadta az »Epicrisis Documentorum Diplomaticorum« czímü művét, mely criticailag adja fontosb okleveleinket. Ugyancsak az 1818-ban kiadott »Sylloge Decretorum«-ban a Corpus Jurisban nem foglalt törvényczikkelyeket adja pontos tárgymutatóval. (2 k.) »Astraea« czím alatt 2 kötetben 1823-ban a magyar közjog alapját képező fontos okleveleket bírálja, míg a »Notitiae praeliminares«-ben (1823.), mindegyiket kiadási s megjelenési helye szempontjából vizsgálja meg, úgy szólván életrajzukat adja. Atyja már 1821-ben elhúnyt, s hátrahagyott kéziraratait fia rendezte, aki egyúttal az orsz. levéltárhoz neveztetett ki allevéltárnoknak. 1823. óta azonban egészen hivatalának élt, felhagyott a tudományos kutatással, segédkezett az országgyűlési elaboratumok fölszerelésénél. 1832. apr. 20. Orsz. Levéltárnokká lőn, mely hivatalát 1870-ig viselte. Hosszú hivataloskodása alatt egy fényes pontot kell kiemelnünk. 1850-ben a horvát vonatkozású oklevelek kiválasztását vették foganatba felsőbb helyről, mi a kincstári levéltárnál fényesen siksrült is. Kovachich, mint nem compromittált egyén a kiválasztást eszközlő bizottság tagja volt. S mit tett a loyalis férfiú.

1850. 896. számú előterjesztésében kijelenti; Ő hivatalos esküjéhez tartja magát, a nádor illetőleg az országbíró vagy a törvényesen egybehívott rendek engedélye nélkül nemcsak, hogy nem adja ki az

Digitized by Google

okleveleket, de még másukat vétetni sem engedi. *Ha az országgyűlést egybehívják,* akkor meghajlik akaratok előtt.

A fölterjesztés hatott s Geringer megelégedett a másolatokkal.

1870. mart. 15-én nyugdíjaztatott. Azóta Bécsben tartózkodott, testileg folyvást gyöngülve. Benne tudományos történetírásunk egyik előkészítője halt el. Több mint egy félszázad előtt félbeszakasztván irod. munkásságát s közéleti életjelt 1848. óta csak egyszer adván magáról, midőn rendkívül gazdag irodalmi készletét, két kiváló hazai intézetünknek hagyományozta, az irodalmi világ előtt egészen feledékenységbe ment, s arról a férfiúról, ki hazánk jogirodalmában nagy nevet vívott ki magának, midőn meghalt, a napi sajtó alig emlékezett meg. A mit a napi sajtó elmúlasztott, az irodalomtörténet fogja teljesíteni. Nyugodjék békével!

IRODALMI SZEMLE.

— A TÉLI HÓNAPOKBAN EMLEKEDNI SZOKOTT az irodalmi forgalom. A könyves boltok megnépesülnek, a kiadók forgalomba hozzák nyomtatványaikat, s az írók igyekeznek ekkorra közzé tenni műveiket, hogy a közönségnek legyen mit olvasni a hosszú téli estéken. Csakhogy közönségnek és íróknak sok panasza van: a közönség nem olvas, nem vesz komolyabb irányú könyveket, kelendősége csak a politikai röpiratoknak van, meg a botrányokat tartalmazó műveknek. Így aztán nem csoda, ha egyik másik könyvkereskedő címkiadásokat rendez, az az a régi műveknek új borítékot, új címlapot nyomat s árúlja leszállított áron. Így történt aztán, hogy *Ipolyinak* maradandó becsű tanúlmányait, *Csengerynek* eszmegazdag rajzait és *Salamonnak* kisebb műveit potom áron szerezheti meg a közönség.

Új könyv nem sok jelent meg: de mégis jelent meg egynehány. Ezek közt elől kell említenünk Szabó Károly »Régi magyar könyvtár«-át. A hol csak a M. Történelmi Társulat megfordúlt, mindenütt emlékezni fognak Szabó Károly »tárczáira.« Egy féltett börönd volt vele, melyet soha sem hagyott el magától, aztán ha megérkezett, kipakolta, s megindúlt velök az iskolai könyvtárba, barát-kolostorba, bement reményteljes, kijött ragyogó arczczal s elmondta, hogy mit mindent fedezett föl. Már akkor is mintegy tíz év óta járkált ezekkel a tárczákkal, melyeknek száma mindig szaporodott. Most ebben a »Könyvtárban«

Digitized by Google

ennek hosszas, soha nem lankadó gyűjtésnek eredményét mutatja be, — s az valóban a magyar irodalom két századának könyvtára. Hogy pontos, hogy lehetőleg teljes azzal még keveset mondunk. Az sem minden, hogy igen sok könyv emlékét megmenté a feledéstől, mert igen sok ritka vagy épen egyetlen példányt ír le. De a mi páratlanná teszi e művet az, hogy egész halmaz irodalomtörténeti értekezéssel találkozunk benne. Épen ezért, egyetlen valamire való könyvtárból sem szabad annak hiányoznia, a laicus olvasó is haszonnal és élvezettel fogja forgatni. A diszkiadású műnek, melyhez a Franklin-társulat Londonban új betűket öntetett, s mely Lexicon formatumban 750 lapot foglal el, ára csak 4 frt.

Egy másik kiváló becsű történelmi emlék a nemrég múltból: »*Kossuth* Lajos törvényhatósági tudósításai.« Az eredeti példányból kiadta *Földváry* Mihály. Ajánlja az ifjúságnak, melyet óva int, hogy »az újnak szeretetéhez a régi kegyeletét kötnie« ne feledje el. Valóban nevezetes történeti emlék és történeti forrás e mű és — tanulságos emlék is, melynek közzé tételével szerző hálára kötelezte a közönséget. Akarjuk hinni, hogy lesz sok vevője és olvasója, mert mindenkit érdekelhet Kossuthot látni fényes pályája kezdetén.

Kovács Albert, az épen oly képzett tudós, mint jó tollú író, a protestans theologiai irodalom egyik elismert nevű harczosa, egy nagyobb »Egyházjogtan« kiadását kezdte meg, melyben különös tekintettel van a magyar prot. egyházjogi viszonyaira. A munkának első, 340 tömött lapra terjedő füzete jelent meg.

Harmath Kálmán pozsonyi tanár az ágost. hitv. evang. főiskola f. évi értesítőjében az evang. lyceum könyvtárában levő ősnyomtatványokat s nehány más régi s érdekesebb mű ismertetését közli. Az első ősnyomtatvány 1460-ból van »Die Anböter Christi.« 82 műnek typographiai pontos leírását közli, néhol irodalomtörténeti megjegyzéseket is tesz. Vajha minden iskola követné az általa adott jó példát.

Igen érdekes irodalomtörténeti mű jelent meg *Heinrich* Gusztávtól: »Bánkban a német költészetben.« Nemcsak ismerteti s részben közli is, hanem széptanilag taglalja s históriai bevezetésekkel látja el Hans Sachs tragoediáját, Müller-Csery regényét, Nicolai balladáját, Albrecht Trümmerét s Grillparzer szomorújátékát. Valóban Bánknunk mellett érdekes együtt látni a német irodalom Bánk-bánjait.

Krones az is nert nevű német történetíró s gratzi egyetemi tanár

Digitized by Google

ezen egyetem évi ünnepe alkalmából »Zur Geschichte des Deutschen Volksthums im Karpatenlande« czímű tanúlmányt adott ki. Krones ismeri a magyar történeti irodalmat s úgy látszik Magyarországot is. E művében főkép a Szepességre volt tekintettel, s a német telepítések történetére vonatkozó adatokat állítja össze.

— Fővárosi monographiáink száma egy figyelemre méltó munkával gyarapodott. Czíme: „*Török mecsetek Budán*“, írója *Némethy* Lajos, ki a budavári Boldogasszony-templomról írott művével kimutatta, hogy szorgalommal, kedvvel dolgozik a főváros múltjának földerítésén. Jelen munkájában érdekes topographiai kérdéseket old meg, melyek annyival méltóbbak a figyelemre, minthogy fővárosunk múltja a török foglalás korából elég homályos. A 7 ívre terjedő, csinos kiállítású munka czélúl tüzte ki, hogy a *Bizzozeri* barnabita szerzetes 1690-iki művében fölemlített török mecsetek helyfekvését meghatározza. Jelesül, magyarázza a *várbeli*: császári, basa, új, órás, ó mecseteket, győzelmi, a *tabáni* vagyis hegytalpi mecsetet, a *vízi*, a sólyom, a Mustafa és *Hadzsi* Ahmet mecseteit. Előadásában sok újat, még több helyeset mond; szerencsésen érvel Rupp s a többi helyrajzírókkal. Szerettünk volna néhol gondosabb kidolgozást, a török szavak helyesírásában több correctséget, de így is amint van, minden történetkedvelő élvezettel olvashatja. A mű elején Gül-Baba kápolnájának csinos metszetét kapjuk. Ára a münek csak 1 forint.

— Szak-Folyóirataink szemléjét a »Magyar Könyvszemlén« kezdjük, melynek julius—októberi kettős füzete fekszik előttünk. A füzet első czikke *Kuncze* Leo tollából folyt, s a pannonhalmi Sz.-Benedekrend könyvtárainak történetére s jelen állapotára vonatkozik. Szerző századról-századra, chronologicus rendben vázolja a benczések könyvtárait, kezdve a szerzetnek hazánkban megtelepedésén, vagyis 996-on, s végezve a jelenkori örvendetes gyarapodásokon, mely e rend könyvtárainál tapasztalható. *Fraknói* Vilmos, *Vitéz* János könyvtárát írja le folytatólag. E közleményben a IV—IX. számú, *Vitéz* által javított codexeket írja le teljes bibliographiai apparatussal. *Csontosi* János „*Külföldi mozgalmak a Corvina-irodalom terén*“ czím alatt figyelemreméltó tanúlmányt közöl. Közli *Meyer* Vilmosnak, a müncheni könyvtár titkárának sept. 4-én költ levelét, ugyancsak az erre, ő általa adott terjedelmes és alapos választ, megbírálja *Fischer* Lajosnak a bécsi középtanodai tanáregyletben tartott értekezését Mátyás könyvtáráról, s bemutatja a Srt-

Digitized by Google

Márk könyvtárában őrzött Corvin-codexnek Attavantes föstötte miniatureok albumlapjait. Knini *Boynychich* Iván a n. múzeum két ó-szláv kéziratát ismerteti, dr. *Sz. I.* pedig a finn bibliographiáról ád érdekes képet. Ezután 144 olyan magyar munkának a jegyzékét közli a Szemle, melynek jelenleg egy példánya sem ismeretes. Az igazán változatos tartalmú füzetet, bibliographiai mozzanatok, érdekes vegyes közlemények, köztök a *Thalyé*, hirlapirodalmi statistika s *Tipray* Tivadarnak pontosan összeállított irodalmi jegyzéke zárják be. Sok ily érdekes füzetet várunk a »Szemle« szerkesztőségétől.

— Az »Archaeologiai Értesitő«-ből, mely az »Országos Régészeti és Embertani társulat«-nak hivatalos közlönyéül van kiszemelve, a VIII. és IX. füzet van előttünk. Mindakét füzetben *Hampel* József irta az első czikket: számos ábra kíséretében illustrálván a zürichi társulat gyűjteményében őrzött magyar bronzleleteket. *Henszlmann* a nyáron tett régészeti utazását irja le »Uti jegyzetek« czím alatt, érdekes modorban. A VIII. füzetben *Deák* Farkas a samarjai gombkötő-czéh 1515-iki pecsétét ismerteti, míg a IX-ikben *Myskovszky* Viktor a szalánczi vár donjonjában lévő czímereket irja le. Könyvbirálatokat: *Szükinczey* és *Boynychich* Iván irtak; előbbi a »Századok«-ról, utóbbi a Délszláv-Akadémia kiadványaiban foglalt régészeti érdekü értekezésekről. A változatos és élénk tárczában *Henszlmann Thaly* Kálmán, *Boynychich* és *Thallóczy* neveivel találkozunk. Mindkét füzet belföldi rovata dicséretet érdemel. A pártolásra érdemes folyóirat előf. ára egész évre 3 frt, s *Knoll* Károlynál kapható.

— A »Figyelő« czimü irodalomtörténeti közlöny VIII. IX. X. füzetéből, mint általánosabb érdekü közleményt fölemlítjük *Angyal* Dávid, s *Kőrössy* László tanúlmányait *Berzsenyi* Dánielről: az előbbi magvasabb, néhol azonban töredékes, utóbbi hosszasabb, de amellett részletezőbb. A deczemberi füzetben *Thaly* Kálmán közli *Pesty* Gábor híres meseirónknak 1542-ben irt levelét, melyet társulatunkban is felolvasott, s melyből az tünik ki, hogy Pesty valóban — Bod Péter állitását igazolván — gyula-fejérvári kanonok s Izabella kir. udvarosa volt s hogy 1542. még élt s nem halt el oly korán, mint azt Toldy állítja.

— Az »Új Magyar Sion« októberi s novemberi füzetében két történelmi irányú czikkel találkozunk. Az egyik: *Fraknói* Vilmosé: Mária magyar királyné állásáról a reformátió irányában; e czikkben a velenczei követek, s egykorú források alapján kimutatja, hogy Mária

Digitized by Google

királynő egészen addig, míg 1530-nak a végén Németalföldre ment, a reformátió iránt rokonszenvvel viseltetett. E czikk a Knauz által szerkesztett Sionok színvonalára emlékeztet. *Kazaly* Imre a hajdani menedék-jogról közöl hosszabb értekezést, melyről valami kiváló jelességet ugyan nem említhetünk, hanem mint az anyagnak szorgalmas összehordása, elég világos képet nyújt fölvett tárgyáról.

— Az »Erdélyi Múzeum« czímű folyóirat V. évfolyamából megjelent a X. szám, s jelenlegi keretében az utolsó is. Az erdélyi múzeumegylet elhatározta, hogy e folyóirat, mely eddigelő mindkét szakosztálynak: a történelminek s a természettud. mányinak volt közlönye, ezentúl csakis a történelmi szakosztálynak lesz közege, s kizárólag ily irányú közleményeket fog tartalmazni. Eddigi terjedelmét megbővíti, s füzetenként két íven jelenik meg, nem tagok évenként 1 frt 15 krajczárjával rendelhetik meg az egyleti titkár: *Finály* Henrik úrnál, Kolozsvárt. Ez intézkedéssel kapcsolatban a szakosztály elhatározta, hogy havonként két rendes ülést tart, mely a kolozsvári szakerőket egyesítendi. Az üléseken fölolvasások, vitatkozások tartatnak. Üdvözöljük e reformokat, s meg vagyunk győződve, hogy a munkafelosztás elve itt is mélyrehatóbb eredményekre fog vezetni. E füzetből megemlítjük a párisi közkiállításról írott czikket, mely kitűnő tapintattal emeli ki mindazt, mi a szakembert érdekelheti.

— A »Keresztény Magvető« a f. évi 5-ik füzettel *Péterffy* Dénes és *Kovács* János szerkesztése alatt jelenik meg. Kovács elődje, mint tudjuk Simén Domokos volt, ki ez évi sept. 9-én mondhatni még ifjan, csaknem pályája kezdetén meghalt. Mint az egyháztörténeti irodalomnak egyik első rangú bajnoka volt, s több becses munkával tette emlékét maradandóvá. A Magvető ezen füzete, meleg sorokat szentel elhúnyt szerkesztője emlékének.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A M. tud. Akadémia II. osztályának november 11-én tartott ülésén *Haan* Lajos olvasta fel *Bél* Mátyás életrajzát kivonatban. A jól kidolgozott, sok új adatban bővelkedő, s szépen felolvasott munka hatást költött. *Rómer* Flóris pedig éjszaknyugati útjáról számolt be; kimutatván az egyes külföldi könyv- és levéltárakban lévő magyar érdekű tárgyakat, könyv- és kéziratokat.

Digitized by Google

— A Corpus Juris történetéhez. Nem érdektelen adat törvényeink történetéhez, hogy 1627-ben *Ráth* Gáspár bécsi könyvárús kizárólagos jogot bírt, hogy Magyarország decretumait, articulusait s constitutióit kiadja. A cancellária ugyancsak ez évben ő felsége által elvette nevezett könyvárustól e jogot, s ezt decz. 25-én költ rendeletében *Dietrichstain* bibornokkal tudatja, a könyvnyomdák, illetőleg a censorok főfelügyelőjével. (Eredeti fogalmazat, orsz. ltár. canc. osztálya 1627. N. 413.) Érdekes ez adat már csak abból az okból is, minthogy a Mossóczy és Telegdy-féle gyűjtemény megbővített kiadása 1628-ban ugyancsak Bécsben látott napvilágot. th.

— Kutatások az országos levéltárban. A szakbúvárok újabban sürün keresik az országos levéltár gyűjteményeit. *Szabadka* sz. k. város monographusa *Iványi* István, *Szeged* városa történetírója *Varga* Ferencz, részint személyesen, részint másolók által kutatják a tárgyukra vonatkozó adatokat. *Iványi* úr kutatásai eredményeinek egy érdekes részletét *Sz.-Mária és a kamara* czím alatt már közlé is a »Szabadka és Vidéke« czímü heti közlöny 76-ik számában. *Takátsy* József úr pedig a hazai póstaügy fejlődését kutatván, a cancellariai, helytartótanácsi és kincstári levéltárakbban kutat, az eredményről társulatunk egyik ülésén fog számot adni. Érdekes és figyelemre méltó jelenség, hogy a külföldi történetirók is hova tovább érdeklődnek levéltárunk adatai iránt. Így *Gindely* Antal, a harminczéves háború neves történetírója nem rég azzal a kéréssel fordult a belügyminiszteriumhoz, hogy az 1621—1623-iki évek történetének adatai neki, illetőleg a cseh tartományi levéltárnak tudományos czélra megküldessenek.

— Kirchner Lajos derék tagtársunktól azt a figyelmeztetést kaptuk, hogy — mint a »Journal Officiel de. Rep. Fran.« nov. 27-iki száma írja — *Scheffer*, a párisi keleti Akadémiának igazgatója Zalánkeményi *Kakas* István *iter persicumát*, melyet ennek szolgája Tectander írt le s 1609-ben adott ki Altenburgban az »Academie des Inscriptions et belles Lettres«-ben ismertette s szerzőjét, mint fölfedezést ismerteti. Szerzője életrajzát s munkáját *Kertbeny* az »Életképek«-ben hosszasan ismertette, diplomaeziai működésére pedig *Szilágyi* »Carrillójá«-ban olvashatni becses adatokat.

— Hibaigazitás. IX. füzetünk Tárcza-rovatában közlött ülés-tudósitásából az ajánlott évdíjas tagok sorából kimaradt: *Kádas* István, N.-Szőllősről (aj. Doby A.) és dr. *Lechner* Ágost, egy. tanár (aj.dr. Hajnik.)

Digitized by Google

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— CODEX DIPLOMATICUS COMITUM ZICHY. A Zichi és Vásonkeöi Gróf Zichy-család id. ágának Okmánytára. Néhai gr. Zichy Károly senior áldozatkészségéből közli a Magyar Történelmi Társulat. IV. kötet. Szerkesztik: *Nagy* Imre, *Nagy* Iván és *Véghely* Dezső vál. tagok. Budapest, 1878. 8r. 645. l. Nyomatott Kocsi Sándornál. Ára 4 ft.

— NÉHÁNY ÖS MÜVELTSÉGI TÁRGY NEVE. Írta *Barna* Ferdinánd. (Ért. a Nyelv- és Szépt. köréből, VII. 5.) Kiadja a M. tud. Akadémia. 8r. 54. l. Ára 30 kr. Knoll Károly.

— SZÉKESI GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS, fóhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704—1712. Az eredeti kéziratokból a titkos jegyek fölfejtésével közli *Thaly* Kálmán. III. kötet. (1708—1711.) (Archivum Rakoczianum, I. oszt. VI. kötet. Knoll K. 8r. 724. l.) Ára 3 frt.

— A RUMUN NYELV. Írta *Hunfalvy* Pál. (Külön lenyomat a Nyelvtud. Közlemények XIV. köt.) Franklin-társulat nyomdája, 8r. 132. lap. Ára 1 frt.

— RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR 1484—1711. Szerkesztette *Szabó* Károly. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Bpest, 1878. 750. l. Ára 4 forint.

— RUSSIA, az orosz birodalom ismertetése, írta *Mackenzie Wallace,* ford. *Szentkirályi* Móricz. I—II. kötet. Franklin-társulat nyomd. 8r. 395., 392. l. Ára 4 frt.

— DÁCIA MEGHÓDÍTÁSA és a Traján-oszlop képei. Az 1874-ben bevégzett photo-typographiai képgyüjtemény szerint. Egy palaeographiai függelékkel, s egy gót-kézirat hü másának mellékletével. Írta dr. *Szombathy* Ignácz. Györ. Czéh Sándor nyomdája 8r. 64. l. Ára 60 kr.

— MOSONY-MEGYE MONOGRAPHIÁJA. Írta *Major* Pál. Magyar-Óvár. Megye közönsége. 8r. IV. I. füzet 196. lap.

— KÖNIG MATHIAS CORVINUS UND SEINE BIBLIOTHEK. Írta *Fischer* Lajos. Elöadatott a bécsi középt. tanár-egylet 1878. márcz. 23-iki ülésén Bécs. Hölder Alfred. 8r. 37. l. Ára 80 kr.

— AUS HANNOVERS VORZEIT. Ein Beitrag zur deutschen Culturgeschichte von *Jugler* August. Hannover, 1876. Függelék: Acktenstuck des Magistrats der Stadt Hannover. *Bethlen Gábors* Hochzeitsfeier.

Digitized by Google

TARTALOM.

Lap.

ABAFI LAJOS.

Feszler I. Aurél 616

ADORJÁN.

Sámboki János történetíró életéhez 854

BOLGÁR MIHÁLY.

Kremer: »Culturgeschichte des Orients« ism. 566

BOTKA TIVADAR.

Millenarium, a magyar nemzet államiságának ezer éves fordulójára I. II. III. IV. V. . . . . 46, 149, 245, 326, 533.

BUNYITAY VINCZE.

A váradi káptalan legyilkoltatásának hagyománya . . . 577
A debreczeni régi öreg egyház 741

Dr. CZOBOR BÉLA.

Ipolyi: Beszterczebányai műemlékek ismertetése 432

DEÁK FARKAS.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem végrendelete ism. . . . 465
Újabb adatok a Wesselényi-család történetéhez . . . . 852.

D. F.

Propper János: XVII. századbeli erkölcsök és szokások, bírálat 356

Dr. DUX ADOLF.

Néhány adat Messerschmidt J. X. szobrász életrajzához . . 670

Digitized by Google

Lap.

FRAKNÓI VILMOS.

Martinovics és társainak összeesküvése I. II. III. . . 1, 115, 313

GYÁRFÁS ISTVÁN.

Szeged város tört. írta *Varga* Ferencz, ismertetés 279
Pest-vmegye monographiája, Galgóczy K. ism. 552

H. L.

Márki Sándor: Sarkad története, ism. 289

HEGEDŰS C. LAJOS.

A Theresianum magyar alapítványainak történetéhez . . . 361

HUNFALVY PÁL.

Rumun történetírás I. II. . . . . 78. 183.
Sinkay G. Gergely krónikája I. II. III. . . . 347, 446, 656

KÁROLYI ÁRPÁD.

Tököly Sebestyén megszerzi Késmárkot I. II. III . . 68, 169. 267
Adalék a n.-váradi béke s az 1536—1538. évek történetéhez I.
II. III. . . . . 591, 687, 791.

Dr. MARCZALI HENRIK.

Porosz-magyar viszonyok 1789—90-ben 305

Dr. MÁRKI SÁNDOR.

Mangold L.: Világtörténelem, ismertetés 456

Dr. ORTVAY TIVADAR.

Pesty a szörényi Bánság tört. I. II. III. . . . 646, 733, 841

P. Gy.

Fehérpataky László: Apponnonhalmi apátsig okl., ismertetés . 738

PETELEI ISTVÁN.

A maros-vásárhelyi czéhek házi szokásairól 94

DR. PULSZKY KÁROLY.

XVI. és XVII. századbeli magyar szövetdiszítésekről . . . 460

Digitized by Google

Lap.

SCHWICKER J. HENRIK.

Magyarország s a bajor örökösödési háború. I. II. . . . 389, 487

SZILÁGYI SÁNDOR.

A litterarium stallum 375

THALLÓCZY LAJOS.

I. Apafi Mihály udvara I. II. 413, 510

THALY KÁLMÁN.

Pótlék a gr. Bercsényi család nemzedékrendéhez 847

XÁNTUS JÁNOS.

Kik voltak az angol hgek Szt.-István udvarában s mi lett belőlök? 668

ZSILINSZKY MIHÁLY.

Slovensky Letopis, ism. 294
Nagy papok életrajza ism. 574
A magyar nemzeti történetirás kezdete. Székely István krónikája 767

ÁLLANDÓ ROVATOK.

Magyar Történelmi Társulat, minden füzetben.
M. tud. Akadémia II. III. V. VI. IX.
Vidéki társulatok II. III. V. VI. IX. X.
Irodalmi Szemle, II. IV. V. VI. IX. X.
Vegyes közlések, I. II. III. IV. V. VI. VII. IX. X.
Történelmi könyvtár I. II. III. IV. V. VI. VII. IX. X.
Borítékon kisebb értesítések
Kirándulás V.

Digitized by Google

Digitized by Google

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1878. évi aug. 27 — szept. 1-ei

VIDÉKI KIRÁNDÚLÁSA

ABAUJ-VÁRMEGYÉBE S KASSA VÁROSÁBA.

A VÁLASZTMÁNY MEGHAGYÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

BUDAPEST, 1878.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Digitized by Google

BODLEIAN
P
15 AUG 1969
LIBRARY

Budapesten, 1878. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdájá.

Digitized by Google

és felfedezni műemlékeinket és őseink sirjait, regélni ős-mondáinkat és regéinket. — Ezekkel keltettünk akkor elsők éberebb figyelmet, s felébresztettük az újabb nemzeti tudományos mozgalmat. Velők éleszténk hitet és kezdők előkészíteni nemzetünk szellemi ujjászületését.

Mi sem volt ennél méltóbb. Minden renaissance, minden ujjászületés a jobb mult felélesztésével kezdődik. A nemzetek életének egyik vaskövetkezetességű, mondhatnók természeti törvénye ez. Az antik renaissance épen úgy, mint a középkori ismétli magát nemcsak a magasb művészetben s irodalomban, de még a napi divatban is.

E vajudásban és küzdelemben átalakulhat, vagy el is veszhet egy és más, a mi további életre talán képtelen, vagy haszontalan. De a szép és nemes, az okozatos és szerves fenmarad, megifjodik, s a kiválás által jobb és újabb életnek örvend.

Horácz szép mondata:

multa renascentur, quae iam cecidere

nemcsak a classikus költő nyelvismereti ötlete. Benne az isteni gondviselés, a természet törvénye s az emberiség szelleme nyilatkozik.

Igy kezdtük meg mi is ezzel ujabb nemzeti ujjászületésün ket. A mint a nemzet életét feldúlt zivatar elviharzott, a férfiakrok új erővel fogtak a munkához. És ha a jelenben még aggasztó felhők boríták a honfi egét és csak erős ellenállással védekezhetett, — kitekintettünk mégis már, szétnézve a messze látkörön le keletnek és fel nyugatnak, keresve a napot, mely hajnalunkat körülragyogta; és kérdezve a leáldozótól, lesz-e még számunkra egy utó derü sugára:

— — quos illi fatum contingere — — est,
prospicit occasus — respicit ortus!

De a jövőt az Istenség jóltevő leple fedi mindig. Mig a multban annak magvai már elvetvék. E mult tudata, a történelem ama sugár, melynek világánál a jövő homálya felderül, mely a romok közt is az új élet rügyeit fakasztja[1]).

A történet-ismeret e vezérlő világánál és lelkesítő lángjá-

[1]) L. Magyar Mythol.

Digitized by Google

nál meggyujtva a tudomány szövétnekét, bevilágítók vele ujra a multat, hogy előkészítsük általa a nemesebb jövő feltételeit. Felélesztők vele, kezdve nemzetünk legrégibb hithagyományaival egész az ősök felásott sírjáig, a jövőnek reményeit.

Számos kinos év telt bele, mig az önök kassai kezdeményezése után az ország másik végén adhattunk rá elsők viszhangot Pozsony és vidéke műemlékei leirásával. De a kezdet meg volt téve. És ma ime Pozsonytól akár Brassóig ismerjük már műtörténeti emlékeink egész sorát.

Jelenleg pedig már kétségtelen, hogy nincs hazai történelmi tanulmányaink közt egy sem, mely érdekesebb és meglepőbb, ujabb, bővebb és termékenyitőbb eredményeket szolgáltatott volna hazánk és nemzetünk történelmének, mint épen a nemzeti régiség tudománya.

Természetesen nem értjük ez alatt, és szabadkoznunk kell itt eleve mindjárt, hogy ki is érthetné többé jelenleg közülünk: amaz avas, aprós, különczködő régieskedést, mely semmit vagy nem sokat értve a valódi régiséghez, csupán elfogult szenvedélyes üres régiség vagy ritkaság üzés volt: midőn minden kopott, fakult vagy szűk látköre és ismerete miatt ritkának vélt tárgyat össze-vissza szedett, minden tudományos rendszer, sőt a legtöbbször minden archaeologiai ismeret nélkül. E különczködő szenvedély és furcsaság volt azután az, mit tulajdonosa archaeologiának, s a világ régiség vizsgálatnak vélt. De erre is el lehet mondani, hogy mig a jó, a való oly közel állott, mily felesleges volt azt a távolnak ritkaságaiban és furcsaságaiban üzni és keresni.

Mert a valódi régiség, mint a nemzet élete multjának ismerete, valóban közelebb állott hozzánk, mintsem akkori bölcseink vélték. Akár minden régi falban és bútorban, edényben és eszközben, ékszerben s öltönyben feltalálhatták volna azt. Csak a styl, az ízlés műtudománya, a forma ismerete és érzéke, egyszóval a műtörténet kellett volna hozzá, hogy ama tárgyakat valóban, mint a multnak tényezőit, vagy ellenben mint üres lomot felismerni képesek legyenek.

A nemzeti régiségtant igy felfogva, alatta ama műtudományt értjük jelenleg, mely magába foglalja a köz- és magánélet régiségeit, a vallási és polgári, az állami és egyházi, a jogi mű s

Digitized by Google

ipar-régiségek ismeretét. Szóval mindazt e téren, a mi a nemzet multjának életét, annak erkölcseit és szokásait, műveit és eszközeit velünk megismertetni képes; kezdve bár az őskori kőeszköztől s a hamvedény végső cserép-töredékétől, mely a felszántott régi telep vagy a sirhant rögével előgördül, — egész a felhőkbe nyuló művészi alkotású és magasztos fenségű gót domnak csúcsáig. Vagy akár a hétvezér vérszerződésének nemzetet s államot alkotó törvénypontjaitól s az aranybulla szabadság czikkeitől, mint nemzeti jogrégiségeinktől fogva, egész a nép ajkán már elhangzó példabeszédig, mondáig és solecismusig, vagy a jellemző nemzeti viseletig, s a kimulóban lévő népöltönyig.

Igy állott már akkor előttünk, Uraim, nemzeti archaeologiánk e magas eszméje, midőn zsenge kezdeményeinkkel először e térre kilépve merész kézzel állitók fel annak programmját a magy. tudományos Akadémiában[1]). Nem is átallom azt azért ismételni ma, e tanulmányaink dús eredménye, a tudománynak azóta szerzett vívmányai s ünnepelt diadalai után.

Máskép is már a tudományos vizsgálat rég át volt hatva ama erős meggyőződés és nagy igazság által, hogy csak a multnak hüvelyéből lehet erősen s életteljesen kifejtenünk s alakítanunk a jobb jövőt: ha a nemzeti élet és ismeret természetszerű kifejlődésére szándékunk hatni. Mert az ujkor nagy haladásával szemben, ha az egyszer megragadta a nemzeteket, valamint az egyeseket, mindig problematicus és kérdéses, hanem kétséges és káros lehet, hogy öntudatlan, félszegen hagyjuk-e uralkodni rajtunk, hogy egészen átadjuk-e magunkat uj eszméinek minden tekintet és feltétel nélkül? Vagy hogy menetét a nemzetimult s öntudat ismeretének vezéreszméjével szabályozzuk. E két nézet már egész rendszerré emelkedett, melyet a forradalmi franczia és a históriailag fejlődő angol állami és társadalmi képződésnek, jelenleg ugyan némileg elavult neveivel és fogalmaival volt szokás jellemezni.

De nincs, nem lehet kétség abban, hogy a jelenkori nemzeti fejlődésnek a multat minden visszonyaiban kell ismernie, ha léte és jövője feltételeit bírni akarja. És nincs kétség abban, hogy fejlődésünk sokkal szilárdabb, biztosabb és czélirányosabb

[1]) L. M. Tud. Akadémia évkönyvei. X. köt. III. dar. 1860.

Digitized by Google

leendett, ha a multat alaposabban ismerjük előnyeivel épen ugy mint hibáival. Ha azt sem nem csupán a költészet nymbusán át csak a dicsőség fénysugaraiban látjuk, sem a rideg bölcsesség hideg és gőgös kételkedésével nem tekintve, annyira sötétnek le nem nézzük; sem egyoldalú politikai conservativ és liberalis doctrinák elfogult szemüvegén, sem egyszerűen az eddigi közönséges történelemnek tágabb ugyan és nagyobb körre, de épen azért többnyire csak a felületre intézett látcsövén át nem tekintjük; vagy épen a tudatlanság miatt azt pusztán üresnek véljük. Pedig ki ne tudná, hogy ezek voltak eddig nemzeti életünk multja ismeretének egyedüli forrásai. De kevesebben tudják azt, hogy ezek voltak egyszermind az előbbi nemzedékek mult iránti oktalan üres rajongásának, s a mai nemzedék mult iránti megvetésének s a jövő feltétlen haladásaért való elragadtatásának okai.

A helyes középút a multunk felől uralgó balvélemények vagy épen a tudatlanság távoztatására, s a nemzeti élet valódi és teljes története ismeretére itt is csak egy: ha annak mozzanatait minden irányban alaposan tanulmányozzuk. A történelmi disciplinák közül, melyek ezen ismeretek terjesztésére hivatva vannak, azonban kevés dicsekedhetik, hogy a hazai és nemzeti multnak teljesebb vizsgálatára és minden irányban megfejtésére gondosabban törekednék, mint épen a nemzeti archaeologia, ily magasb értelemben felfogva.

És ha van bizonyos tanulmányoknak korszerűsége, úgy vannak idők, midőn más tanulmányokban ismét sajátszerű érdek és vigasz rejlik számunkra. Mert vannak idők, midőn a nemzetek mintegy átmenetben, átalakulásban észlelhetők. És ha ilyenkor a jelen megnyugvást nem nyujt s a jövőben kételkedünk: mily tanulságos és vigasztaló akkor a multon nem csak andalognunk, hanem benne e jelen és jövő tanúlságát és feltételeit mintegy jósszemmel, a tudomány jós szemével felfedeznünk.

Igy áll előttem az élet kivánalmaihoz s a tudomány ujabb kellékeihez alkalmazva, a nemzeti régiségtan eszméje és köre. Eme kimerítő mélyében s ama magasabb szellemben felfogva kivánom tudni azért a magyar régiségtudományt is. De ily tág terjedelménél fogva érthető, ha e rövid óra tartama alatt, annak csupán arra a kiváló szakaszára forditom önök becses figyelmét.

Digitized by Google

mely nemzetünk nagy műalkotásait, műtörténeti emlékeit állitja elénk.

Kétségtelen, hogy e műemlékek nem csak a régiségtannak, de történelmünknek is egyik kitűnő fejezetét, egyik legszebb lapját, mindenesetre legragyogóbb illustratióját képezik. Ez az, mit ma a tudomány monumentalis történetnek nevez. E műemlékek történetünk legnemesebb részét, műveltség- és műtörténetünknek pedig legnagyobb, sőt majdnem egyedüli szakaszát teszik. Mert a nemzetek nagyságának és tehetségének jelzői nem csupán a történelem lapjai; hanem kiválólag a monumentalis művek is; ama emlékszerű műalkotmányok, melyek magának a történetnek kútforrásaul szolgálnak. A történet még nem beszélt midőn Egyptom pyramisai már égbe mereszték csúcsaikat. Assyria és Babylon műveltségéről alig volna fogalmunk nehány lapnyi kétes és homályos történelmük töredékei nyomán, ha Khorsabad és Ninive, Mossul és Babylon kiásott nagy romfalainak reliefjei nem beszélnék népe nagy hatalmát és művészetét. És Hellas és Róma remek alkotásai is, a Parthenon és Pantheon az Erechteum és Colisseum méltóbb hangon hírdetik népök dicsőségét, mint classicus iróik, Thukydides vagy Livius büszke történetiratai. De még szegényebb hazánknak is, és nemzetünknek vannak századai, valamint a jelenkor más nagy népeinek, melyekből alig vagyunk képesek nehány lapnyi feljegyzést, alig nehány sornyi műveltségtörténeti adatot felmutatni; mig ugyanazon századokból nagyszerű műemlékek maradtak ránk, melyek az akkori műveltség és művészet, a vallási s állami, a polgári és társadalmi élet állapotára és virágzására teljesebb világot vetnek, mint a krónikák összes sivár feljegyzései.

Ismeretes, mi több igaz, az ujabb kor egyik remekirójának ama bizarrnak látszó mondata, hogy a XVI. századig az épitészet volt sajátlag az emberiség könyve, melynek kőlapjaiban fejezte ki hitét, eszméit, szükségeit és társadalmi állapotát. És valóban nemcsak a pyramis s az ékiratos falromok, nem csak a metopok dombormüvei és a propyleumok alakzatai, nemcsak a trapgangok és sziklák runói, de az ormótlan s alaktalan menhir s a dolmen, az őskori kőbalta és bronz celt vagy paelstab hason-

Digitized by Google

lón beszél, mint akár az őskeresztény basilikának vagy a gót domnak torz és szörnyábrái s a középkori várnak masikuliai.

Nyilván tehát minden ily műemlék elenyésztével történetkönyvünknek, melyet az ádáz idő ugyis kegyetlenül megtépett, egy-egy lapja szakad ki. — És mégis menynyit téptek rajta és szakitottak ki ebből is az idő s emberek egyaránt, hogy már alig maradt ránk nehány töredék. A legtöbbet már csak a földnek jótékony anyaméhéből, mely még fentartotta valahogy számunkra, kell kivájnunk. Nem csoda! ki is tudott már e könyvből, ki az elrongyolt lapokról olvasni? ki értette régi irásjegyüket?

Az ősök nagy alkotási műtehetségének kimultával, kimult annak érzéke is. Elvesztettük azok izlését. Elfeledtük értelmét és jelentőségét. Hogyis ne? Ha az egész világ elfeledte már másutt is nagy emlékeit, elragadtatva nagyobb uj haladása gyakorlatibb apró sikerei által, hogy ne feledtük volna mi, kik rendesen a világáramlattal úszva, ha azt öntudatosan nem vagyunk képesek követni, legalább majmoljuk. Elfeledtük tehát mi is csak ugy, mint a többi Európa, őskorunk emlékeit; el a középkori nagy műveket; el még a renaissance alkotásait is. Már csak a barock, a czopf, a pohos és púpos, tekercses és csavaros, a frank s az empir izlés dívott, vagy épen a legujabb kor teljes izléstelensége, épitészeink ugynevezett csupasz, kaszárnya vagy juhhodály-ablakos izetlensége.

Izlést s műérzéket vesztve, csak bámulva állottunk nagyszerű műemlékeink előtt. Ha valahol ily műalkotmány elé vetődtünk, ha az utunkban állóba ütköztünk, mintegy sphynx-rejtély emelkedett elénk, sajátságos műformáival s ábráival. Kinek volt még egy-két évtized előtt is fogalma a középkori műstyl-különbözetről, vagy műemlékeink styljeiről s ezek korszakáról? Ki tudta már megmondani, mi sajátlag a román, mi a gót izlés? Mikor keletkezett melyik? Meddig dívott? Mikor múlt ki? Némán álltunk középkori saját hazai alkotmányaink, tisztes ős basilikáink és magasztos domjaink rongált s az értelmetlen ujitások által alakjukból nagyobbára kivetkőztetett épületei előtt. A legtöbben a mint azokat megbámulták, legfeljebb azon ötletre jöttek, hogy ezek csupán az épitőmesterek játszi szeszélyének sajátos művei lehetnek. De még a műveltek is csak úgy gyanítot-

Digitized by Google

ták, hogy a csúcsíves csipkés gót templomok talán gótoktól, a németek őseitől származnak, és magas, egymást keresztező íveikben erdeik terebély fái ágasbogas lombjait utánozták. Ama alacsonyabb félkörívű, szűk ablakú homályos templomok pedig bizanti izlésüek. Pedig mi sem volt ennél tévesebb. — A gót nép soha sem ismerte a gót csúcsív-építészetet, melynek első keletkezése nyomai Franciaországba a XI-dik századba visznek; s a mit az ismerhetett, az épen a bizanti volt. Mig ama bizantinak vélt ennél jóval későbbi, úgynevezett román izlés volt. — Ehhez nálunk a kegyeletes népies hagyomány legfeljebb még azt toldotta, hogy minden ily avas, régies templomot Sz.-István vagy csak Sz.-László által épitettnek mondott. Ámbár ez első királyainktól sok ezer emlékünk közt egy sem maradt a föld felett, s legföljebb földalatti alapjaiban és későbbi képeiben kereshető.

Vesztve végre a nemzeti hagyománynyal a vallásos érzetet, vagy hogy mondhatnók bátran megfordítva is: a vallásos érzettel a nemzeti hagyományt, — nem értettük többé emlékeink sajátságos ábráit sem; nem szobrait és falképeit. A megcsonkított és letörött alakokban már csak szörnyeket és torzalakokat láttunk. Nem értettük ezeknek sem jelvényies, vallásos, typologiai és symbolikai, nem allegoriai és legendai jelentését. Ki tudta volna megmagyarázni, hogy példát mondjunk, a jáki vagy gyulafehérvári sat., vagy hogy épen talán a magyar utazó előtt ismeretesebbet nevezzünk: a bécsi Szent-István egyház kapuzatain, szentélyén sat. százakra menő töredék-ábrák sárkányölő, oroszlánnyargaló, pegasusi, syrenei, centauri, ló s majomfő alakjai jelentését? Pedig ezek egykor mind világosan szólottak a néphez, mely olvasni nem, de alkotni tudott, s e képekben hitelveit s erkölcsi példáit kifejezve birta. Élénken fejezték ki azok hitnézetét, erkölcsi érzetét, sőt humorát is, emez életteljes vonatkozásokban, melyek valódi művészi teremtő lélekkel és tehetséggel voltak képezve.

Egész multját kellett feledni. Szakítania kellett nemzeti és vallási hagyományaival, hogy végre hamis isteneknek nézze, mint jelenleg a körülöttük lézengő helyi monda beszéli felőlök. Új bálványokat kellett magának emelnie, hogy tisztelete régi képeit megvesse, kövekkel meghajigálja, s kezeiket és fejeiket letörve, összerombolva hagyja őket ránk.

Digitized by Google

Igy állottak már romban és töredékben századokon át, midőn a tudomány azokat is ujra fölfedezte. Kimutatta, hogy húsunkból hús, vérünkből vér voltak egykor; hogy régi nemzeti alakjaink, hagyományaink, hitünk, művészetünk megtestesült képei azok. De mig a történelmi vizsgálat rájuk jött, értelmük eltemetve feküdt régi hártyaokmányokban és codexekben, az épitészeti műpáholyok tervrajzai és számitásai tekercseiben; a képeké az úgynevezett typologiákban és symbolikákban, physiologiák- és bestiariusokban. Ezekből kellett a tant felébresztenünk s a tudományt velök reconstruálnunk.

Bármily kegyetlen és barbár tény is volt az, mely ez élő vagy csak tetszhalottat, nemzeti életünk e legbüszkébb emlékeit és hagyományait eltemette, mégis vigasztalódhatunk, hogy nem kell érte külön egymásközt pirulnunk. Ezt az elhanyagolást vagy rombolást, melyet műemlékeinken elkövettek, akkor az egész világon az ujkori történet haladásnak és műveltségnek nevezte; mint ma ismét barbárságnak és műhanyatlásnak bélyegzi. A nagy felfedezések s az anyagi sikerek feledteték a nagy műalkotásokat s a magasabb művészetet és műizléseket. A positivismus mindig kizárja a magasabb eszmei emelkedést, a transcendentalis eszményi irányt. De ilyenkor a teljes sülyedésben is eléri a nemesebb szellemeket a visszahatás, mint akár a bűnöst a bánat. — E lélektani mozzanat ismét a multnak jobb emlékével a szebb jövő felé vezet. Beállott ez itt is nem rég. Mert alig ötven éve még, hogy a művelt külföld is ennek öntudatára ébredt. — Violet-le-Duc, a műemléktan mai legnagyobb mesterei egyike, élénk színekkel festi még a kort, midőn egyetlen műakadémia, egyetlen architektus vagy archaeologus sem álmodott már az antik oszloprendszer és szobrászat félszeg ismeretén kivül más nemzetibb műtudomány- vagy épen művészetről. — És a kik nálunk e tant művelni megkezdők, még a felfedező mesterek: Boisseré és Caumont, Bloxham és Pugin, Kugler és Mertens tanítványai vagyunk.

Azóta többen bejárván és számos kéz munkálván e tért, ma három évtized multán, hogy itt az önök domja felől a felhivás hangzott, nagyobbára meghódítottuk már azt ismeretünknek.

És ma azért méltán beszámolhatunk róla Önök előtt. Ezzel pedig mindjárt tájékozhatjuk Önöket és magunkat aziránt is.

Digitized by Google

A MAGYAR
MŰTÖRTÉNETI EMLÉKEK TANULMÁNYA.

IPOLYI ARNOLD

elnöki megnyitó előadása a magyar Történelmi Társulatnak Kassán 1878. augusztus 23-án tartott vidéki nagygyülésén.

Abauj-vármegye és Kassa városa lelkes közönsége, melyet itt szerencsém van mindenekelőtt üdvözölnöm, büszke volt a hazafiui tényre, hogy a magyar történelmi társulat ez idei vidéki gyülését körében tartsa.

E megtisztelő felhivásnak megfelelve, midőn itt Felső-Magyarországnak e régi híres fővárosában a szerencse e gyülést megnyítnom engem ért, azt vélem, hogy nincs sem e helyhez méltóbb, sem társulatunkhoz itt illőbb tanulmány, vagy épen rám nézve megfelelőbb feladat, mint ha e helynek nagyszerü műemlékével, Kassa híres domjával szemben történelmi tanulmányaink egyik kiváló tárgyáról, hazai műtörténeti emlékeink vizsgálatáról és azok fentartásáról szólva kezdem meg üléseink és munkálkodásunk sorát.

Valóban mint műtörténetünk egyik legkiválóbb emléke áll itt előttünk néhány lépésnyire önök híres domja. Mint hazai művészetünk nagyszerü emlék-pyramisa emelkedik itt fölénk Magyarország e legszebb és legművészibb gót izlésü alkotmánya. Elfeledett műtörténetünk dicső korszakai intenek le róla felénk. Kimúlt és lenézett nemzeti művészetünk fényes századai szólnak felőle hozzánk. Kegyelettel zarándokol a nagy ősök remek alkotásához a késő ivadék, hogy rajta nemzete műemlékeit vizsgálja és tanulja.

De századok óta immár csak fejcsóválva nézte az elsatnyult gyáva kor. És ha szédelegve feltekintett magas ormaira, nem volt képes többé megfejteni, nem tudta elolvasni műalakza-

Digitized by Google

tainak előtte érthetlenné vált hieroglyphjeit. De ma, hála Istennek, már emelt fővel büszkén tekinthetünk fel rá. Olvassuk titkos értelmű műábráit. Megértettük műalakzatait. Felemelkedtünk keletkezése, alkotása és műizlése ismeretéhez. Avatott kézzel nyúlhatunk fentartásához és helyreállításához. Jártas buvárokként ereszkedhetünk le önök levéltáraiba, hogy belőlük műtörténetünk legszebb korszakai egyikének nevezetes adatait felkeressük s a felszínre hozzuk.

Adjuk meg azért mindjárt e remekműnek a történelmi nagy emlékeket megillető hódolatot. Emlékezzünk meg azután arról, hogy itt lövellett elő nemzeti újabb ébredésünk egyik hajnalán, hasonló tudományos gyűlés alkalmával 1846-ban a hazai monumentalis történet első sugara.[1]) A lelkesedés ihletének e sugara fakasztá először ismét hangra a művészetnek ezen századok óta néma megkövült Memnon szobrát. És felszólalt, hogy az alélt nemzetet műemlékei vizsgálatára és fentartására felhívja.

De akkor gyenge szózata még nem volt képes az álom- és ocsudással küzdő nemzetet monumentalis története tudatára felébreszteni. — Ránk nehezedett mindjárt a súlyos évek sora, melyeken át már nem csupán a nemzet történetemlékeinek, de saját létének fentartása lőn feladata. Az élethalál küzdelemben legjobbjaink elhulltanak. A többiek kibujdostak a véres csaták után; míg a legtöbben itthon is némán elhallgattak. És midőn már alig, hogy a költő ajkán hangzott az el-elhaló dal; az is azt zengve csak bús változatokban, hogy »nincs többé hazája« (Vörösmarty), és »hazátlan bujdosik a dalnak férfia« (Arany); akkor ki hinné: mi sem rázta fel erősebben a nemzetet a rémület e hallgatásából, mint multja nagy emlékeinek feltámasztása. — Elkezdők neki ekkor ismét beszélni őshitünket és történetünket, keresni ujra nyelvünk és irodalmunk elásott kincseit, kiásni

[1]) Magy. Orv. és természetvizsgálók gyülése, melynek régiségi osztálya első tett közzé, mindjárt a magy. tud. Akadémia által is felkarolt felhívást a hazai műemlékek ügyében; ennek következtében jelent meg a gyülés elnöke, kassai püspök Ocskay, első magyar nyelvemléküink codexének tudós commentatora, és a jászói prépost támogatásával dr. Henszlmann Imrének leirása e kassai Sz.-Erzsébet és Sz.-Mihály templomokról.

Digitized by Google

mi volt a feladat, mit tettünk és mit kell végeznünk még jövőre, hogy a nemzeti régiség-tudomány a nemzeti élet és történelem számára megfelelően jövedelmezzen.

II.

Ha a monumentalis műarchaeologiának jelentőségét a történelemre nézve ismerni, uj tanulmányaink horderejét és eredményét kimutatni kivánjuk, csak azt a kérdést kell felvetnünk: Mi volt történelmi ismeretünk ez előtt, és mi most ezek után?

A választ egyszerüen egy tanulságos képben kivánom önök elé állítani. Természetesen e képet csak körvonalaiban vázolhatom a rövid óra alatt, mely Önök szivességéből rendelkezésemre áll. De megengedik Önök, hogy e vázlatban is a hazai és nemzeti müveltségtörténet e képének főbb pontjait erősebben színezzem, hogy azok jobban kitünjenek. Míg a többit, a részleteket, csupán a háttéri alapon annak árnyalatába helyezem.

Mi volt addig e földterület ős korának ismerete, melyet nemzetünk elfoglalván, ma lakunk és hazánknak nevezünk? Alig több uraim, mint semmi! Üres tér állott előttünk, melyről a historiai korszak előtt alig tudtunk valamit, melyen alig voltunk képesek egy embert elhelyezni. Mig a historiai korszak kezdetén épen úgy nem tudtuk biztosan népeit megnevezni.

Jelenleg ujabb archaeologiai tanulmányaink világánál egész földét, úgyszólván, ismeretünk birtokába meghóditottuk. Ismerjük ha nem is mind, ha még nem is legnagyobbrészt, de már is igen számos őskori telepeit. Ki tudjuk mutatni nemcsak azt, hogy és hol laktak népei, hanem azt is, hogy az emberi müveltség mily fokán állottak.

Eddigi vizsgálataink eredménye szerint nálunk az őskornak, a palaeolith korszaknak nyoma, melyben az ember durva vagy csak nagyjából kidolgozott természetes kő, fa és csont (máskép is nehezen felismerhető) eszközökkel élt, alig maradt. De az ujabb kőkorszaknak, a csiszolt kőeszközök korának népei által hazánk már mindenfelé lakott volt. — A felföld magasla-

Digitized by Google

tain és fensíkjain épen úgy feltaláljuk már kőbaltáit, vésőit, ha nem tüzkő legalább obsidián késeit, fürészeit, dárda csúcsait, cserepeit, eledele hulladékait s a barlanglakók egyéb maradékait. Valamint a víz által elöntött alföld síkjainak kimagasló dombjain, földtorlódásain és tópartjain ott találjuk ismét mindezen eszközöket s a háló és szövő-nehezékeket, a csont-csákányokat és nyeleket, az agancsból s agyarból készített fegyvereket és ékszereket, az agyagból gyúrt edényeket, a hal és állatcsont-szálkákból készített árakat és tűket; végre még a vízből kiálló épületek czölöpjait, s ama növények magvait s állatok csont- és kagyló-hulladékait, melyekkel élt. — Mindtovább jeleli már mindez nemcsak a vadállatokkal küzdő, azok húsából élő és bőrével takarodzó, de a tűz használata által mindinkább polgárosodó embert, ki nem sokára a fémeket is feltalálja és használja.

De mig hazánk őslakóinak e kezdetleges művelődése, vagy ha úgy tetszik barbársága, mint egy kitűnő tudósunk mondja, alig különbözik attól, melyet e korban Európaszerte találunk; addig épen az ő legujabb felfedezése nyomán [1]) mondhatjuk, hogy nálunk még a kőkorra következett rézkor nyomai is oly élénken találhatók, mint alig másutt. E rézkor is, mint a kőkornak további folytatása és fejlődése, durva eszközein még ennek jellegét viseli. E kor végén azonban már finomabb typusok mutatkoznak, melyek a kifejlettebb bronzkori átmenetre utalnak.

A bronzkorban, azaz a réznek más fémekkel való vegyítése faltalálása után, hazánk a művelődés oly magas fokát érte már el, hogy számos díszes eszközein a többi európai dús leletektől is különböző eltérő jellegü formákat és diszítményeket találhatunk. Oly dús és változatos ebben hazánk, hogy e korszakának ismerete végett már a nemzetközi régiségtani congressus is nálunk tartá multkor gyüléseit; melyek bronzkorunk ritka dús leleteit s alakzatait constatálták. E kifejlett fémgyártás

---

[1]) L. Pulszky Magyarországi és ősmagyar leletek. Magy. T. Akad. évkönyvei. 1878.

Digitized by Google

végre a vas fölfedezéseig vezet, mely már a historiai korszakig felér. Ezzel jelenleg már mintegy a negyedik század óta Kr. e. hazánk történetét megkezdhetjük. A mint azonban a bronztárgyakat már dús aranyleletek is kisérik nálunk mindenfelé, ezek nemcsak akkori népe kiváló müvelődésére, hanem gazdagságára is utalnak. És e bronzkori ép oly sürü mint jellemző leleteknél fogva, képesek vagyunk immár teljes biztossággal kimutatni e celta népségeknek nemcsak sirjait, telepeit s öntő műhelyeit; hanem városaikat is azok neveivel jelezni. Követni tudjuk a celták népfajait, a Gallokat és Cimbereket, a mint hazánk földjére tolulnak s azt elárasztják. Ismerjük összes eszközeiket és fegyvereiket, ékszereiket és felszerelésüket, viseletüket és lószerszámukat, annyira, hogy nemcsak a celta-telepet és házat, hanem akár valamely celta főnököt is lovastól, teljes felszerelésével és szerszámával, fegyverestől, fővegestől, sőt koronástól képesek vagyunk, és pedig hivebben előállítani, mint akár a magyar vezérek jóval közelebb álló korának valamely alakját.

Hasonlitsuk csak össze ez eredményt azzal, mit eddig hazánk őskoráról a római kort megelőzőleg tudtunk. Nehány a classicusokból vagy épen a bibliából vett és ferdén értelmezett név, melyet hazánkra és népeire ráfogtunk, s ennek ingatag feltevésére alapított állítások sora képezte hajdankorunk összes történetét. Mig jelenleg elvetve e kétes s üres nomenclaturák hypothesiseit, a régiségvizsgálat nyomán a föld mélyeig ereszkedünk le, hogy annak rétegeiből, a barlangokból és sirokból, a tavak s mocsárok fenekéről s a tőzeg-talajból fejtsük ki az egymásra következett néprétegek maradványait; s ezekből, a mi legérdekesebb, felismerjük, reconstruáljuk életök és müveltségök történetét.

E nélkül a régibb s ujabb philologiai és ethnographiai vizsgálatok is csak tudományos feltevések maradnak. Vajjon csud, fin-ugor lakosság előzte-e meg hazánkban s egész Európában az ind-európait? Vajjon az első réteg a finn, a második a pelasg, a harmadik kelta s igy tovább volt-e? mint ezt Rask és Rudbeck, Lagarde és Müller vélik, ez mind csak oly kérdés, melynek megoldására s értékére, csupán az archaeologiai leletek combinálása vethet még bővebb világot.

Digitized by Google

Hazánknak ama történetelőtti korszakaira következő római korra nem is kellene itt külön súlyt fektetnem. Ennek a historiai korszakba eső ismeretes, irott, classicus története, s a földszine felett is fenmaradt emlékei elég hangosan szólottak, sőt még feliratokban is annyira olvashatók voltak eddig is, hogy azokat az ugyis egyedül művelt classicai archaeologia megérthette és fölszedhette. Mind a mellett az ujabb műveltség-történeti és monumentalis archaeologia ennek eredményeivel sem volt megelégedve, s e téren is új hódításokat tett. Rendszeresebben ismerjük világbirodalma kiterjedését, legióit és gyarmatai telepeit, utait és stativáit, erődeit és municipiumait, valamint műveltségének a római limesen, határon túl is kihatását. S a mit mindenek felett kell hangsúlyoznunk: jobban ismerjük immár vizsgálataink nyomán a népeket, melyeknek helyére léptek, melyeket hódítóik fénye homályba helyezett; kiket legyőztek, kiírtottak, vagy a kikkel még századokon át tovább küzdöttek; majd szövetségbe léptek, velük elvegyültek s végre műveltségüket rájok is átszármaztatták. Oltárköveiken és siremlékeiken keressük s olvassuk már e Pannon-népségek és egyes személyeik, hőseik, isteneik és városaik neveit. Szobraikon és sarkophagjaik dombormüvein felismerjük már alakjaikat, sajátos viseletüket. És még Róma emlékein is, például Trajan oszlopa dombormüvein ott találjuk Erdélynek, az akkori Dacia lakóinak czölöpépitményü házait, viseletét, fegyverzetét és hadakozási módját. Ezek felismerése pedig annál nehezebb már e római emlékeken, mert rajtok mindenütt a római cultura nyoma dereng, mely a népek sajátságait, a müveltség mindent nivelláló erejével kivetkőzteti s eltörli, s e miatt az átmeneti válaszvonalok felismerése és meghatározása is annál mélyebb tanulmányt és finomabb érzéket követel.

Nem kisebb nehézséggel jár az e kor vége óta mind nagyobb számban felmerülő dús aranyékszer-leletek meghatározása is. Egy részök leér még a celta korig, mint ott említők, melynek jellegével bir. Mig másrészt ujabb leleteiken a barbármű s a római műtraditiók nyoma arra mutat, hogy bennök a kezdődő középkor barbár népei dús aranykincsét birjuk. Ékitményeik a középkor nevezetes műiránya kezdetét jelezhetik már

Digitized by Google

ama félreismerhetlen szabálytalanabb, durvább alakítással és phantastikus ábrákkal, melyekben minden európai nemzet jelenleg saját művészete kezdetét véli feltalálni, és melyek egyes tárgyai s alakzatai valóban épen úgy felérnek a késő római, mint az első keresztény korig. A franciánál ezt a merovingi, a spanyol és németnél az ostrogót és visigót, frank és alemann az olasznál a longobard kincsnek nevezik. Mig nálunk, hol épen oly számosak leletei, ha nem számosabbak mint bárhol, ez a hun és avar népvándorlás és letelepedés kora. A párisi cluni gyüjteményben lévő spanyol guarrazari lelet, Recesvinthus gót király koronái, s a kalocsai bakodi-pusztai, ozorai és kún-ágotai sat. hasonló leletek ezek hosszú sorát képezik, melyeken az aranymű, a granátkő, a sárkány és kigyófejek s egyaránt már keresztény képletek is mindenütt jelentkeznek.

De ezek mellett már ugor nemzetcsaládunk népeinek is mind határozottabb s a többi közül kiválóbb nyomai szintén mutatkoznak hazánkban: a mint a hunok a római uralomnak itt véget vetve, rövid ideig tartó államot alapítanak, majd utánok pedig az avarok jóval tartósabbat. Ez időből nevezetesen sok jellemző lelet tűn fel, mióta azt egyik kitünő régiségtudósunk vizsgálatai kiváló tárgyává emelte: sajátos lószerszámok, szíjvégek, csatok, pitykék, ezüst edények és ruhadíszítmények, arany fülbevalók és karpereczek, nyaklánczok, gyürűk és más ékszerek jellemzik e kort. Az előbbi bronz-fibula helyébe a csat lép, mely a gyapjukelme helyébe lépett bőröltönyt, a szíjat alkalmasabban képes összetartani. Mig a nép telepeit a nagy földalkotmányok, a földvárak, a győrök (Ring) vagy gyürüszerü erődrendszer jelzik.

De nekünk eme dús leleteknél s ama aranykincseknél is drágábbak amaz ujabban felismert ritkább tárgyak, melyek saját magyar nemzetünk vezéri korából valók. Ezt jelezheti többnyire még biztosabban az akkori idegen érmek kora, melyek e leletek mellett feltalálhatók. S ott találjuk mellettök mindjárt a pogány temetés nyomát is, a hőssel sirjában eltemetve lovát, s olykor még hű ebe vázát is. Eddig már is az ország minden részében: Anarcson Szabolcsban és Teremián, Vereben és Galgóczon, Szolyván és Battán, Pörö-

Digitized by Google

sön és Pilinben, Neszmélyen és Benepusztán Csongrádban találtunk ilyeket, s a vizsgálat csak most ismervén fel ezek kiváló érdekességét, sajátlag még ezzel a kezdetnél áll. — De a mint az eddigiek nemzeti muzeumunk nagyérdemü igazgatója által felismerve, egy teremben egymás mellett vannak kiállítva, már is mily érdekes külön világot vetnek nemzetünk őskorára. Mindenütt a sajátos kengyelek, zablák és fegyverek, vékony aranylemezü vagy aranyozott ezüstékszerek, azután itt is a bőröltönyt jelző csatok és szijvégek találhatók. E mellett mutatkozik már a csikószőrből készült nemez a süvegen, lószerszám-szügyön vagy a nyíl-tegezen. Legjellemzőbb mindenesetre e leleteknél a számosabb boglár és pitykealakú ezüst ékszer, melyekkel az öltöny, a lóhám sallangja díszítve volt; mig egyéb ékszerlemezek domború s kiverett müvén sajátosabb alakú, keleti tulipánszerü virágok láthatók; úgy hogy egy szellemesen régieskedő barátunk tréfásan, de találón a mai magyar népies pitykés és tulipántos izlés ama kezdetleges művének nevezheté, melynek kifejlődését még népünk szűrein, himzésén, ládáin észlelhetni. Mind e leletek, ha nem is mutatnak valami magasb müveltségi állapotra, mégis már saját műkezelést és műgyakorlatot látszanak tanusítani. Általok mindenesetre határozottabb fogalmat nyertünk bevándorló őseink sötét koráról. Megismerjük ezáltal öltönyüket, fegyverciket, szerszámukat és ékszereiket, szóval művészetüket; és maholnap reméljük, már talán csak képesebb lesz nemcsak a történelem, de még a történeti festészet és szobrászat is előállitani őseink hivebb alakját. — Mig eddig az archaeologiában legjáratlanabb s egyiránt legmüvészietlenebb kornak, a XVII-századnak ama képei szerint állitá rendesen ezt elő, ős magyar vezéreinket és királyainkat, a mint azokat a jó Kilián a nemzet szabadságáért elvérzett Nádasdy Ferencznek udvari metszője készité az ura által 1664-ben kiadott »Mausoleum potentissimorum regum et ducum Hungariae« művében. Ezek furcsa másolatai azután, melyeken például Árpád tigrisbőrben, Örs vezér pedig talán krónikái Ursus neve miatt, medve süvegben, Attila az akkori német Landsknechtek redős és bugyogósan bő csizmájában s a mai attila-dolmányban, mig mindannyi a XV. századi olasz gyalogság hosszú vértjével — (mintha őseink infanteristák

Digitized by Google

és nem lovagok lettek volna) — előállitva képezték századokon át őskorunk e nagy alakjai ismeretét: a mint képeik ott függtek festményben a főuri palotában, és metszvényben a nemesi curia folyosóin, mint ezt még gyermekkorunkban mindenfelé láthattuk. Mert azóta a mai ivadék minden archaeologiai ismeret és jobb műizlés nélkül is túladott már rajtok, felvilágosodottabb cosmopoliticus korunkhoz méltón, hogy valamely divatos versenylónak adjon a honfi lakában az ős vezér helyet, ki azt egykor az ősök számára elfoglalta; míg amaz talán majd e szerzeményből az ivadékot kiviszi.

Összegezve tehát a nemzeti régiségvizsgálat által hazánk és nemzetünk őskorára előhozott adatokat, méltán mondhatjuk, hogy ezt egészen oly uj világításban állítja elő, melyről eddig historikánk alig álmodott, midőn az itt fel s alá járatott mindenféle népekről csak a sok zagyvalék adatot és ingatag véleményt tárgyalta. És bizton reméljük, senki sem fog ezentúl e korról történetet irhatni és tanítani, hanem ha kontár, a nélkül, hogy régiség tudományunk ez ismereteit őskorunk műveltségtörténetéről ne érvényesítse.

Mert így áll, termékenyen művelve már Magyarország és nemzetünk hajdankorának története. Mindezt természetesen vázlatunk körvonalai közt csak pontozva jelezhettük. Mert ha azt az adatok, tények vagy csak példák elbeszélésével is méltón illustrálni akarnók, fél Magyarország helyneveit kellene, mint lelhelyeket idéznünk, s összes muzeumaink nevezetesebb tárgyait leírnunk.

Bármily meglepő őskorunkra nézve azonban az archaeologiai kutatás eredménye, alig jöhet az mégis tekintetbe, összehasonlítva a korral, melyben sajátlag műveltségünk és műtörténetünk kezdődik, midőn a kereszténység felvételével nemzetünk az európai polgárosodás részesévé lesz.

Mert igaz lehet ugyan Bagehot észrevétele, hogy az emberiség haladása az őskorban páratlanúl nagyobb volt, mintsem a történelmi kor óta. És méltó példa erre, hogy őseinknek is ama erős hadszervezete, sőt kifejlett nemzeti, hogy ne mondjuk álla-

Digitized by Google

mi életének szerkezete is, melyet magokkal hoztak, s a kelet és nyugat hatalmas népei és nagy birodalmai ellenében vándorlásaik alatt s a vezérek korában századokon át fentartani képesek voltak, erősebb hajdankori műveltséget tételez fel a történetelőtti időben, mint a minőt az egyszerű vándor és hadkalandor ugor és mongol, török és tatár többi hordák egész a XIII-dik századig, sőt a krimi tatár és egyéb altai fin vagy török népek akár legújabb időkig is tanusítottak.

De akármilyen volt is ez, az újabb, a mai társadalmi műveltség történetét csupán a keresztény polgárosodás aerajától számíthatjuk, ha nem akarunk a pogány barbárság halucinatióiba visszaesni. S ezzel kezdődik sajátlag nemzetünk művelődése is Mily jellemző és határozott erős vonásokban lép ez elő mindjárt első királyunkkal Sz.-Istvánnal. Mily élénken hirdeti ezt épen az általa alkotott műemlékek vizsgálata; annyira, hogy sem a történeti feljegyzés hiánya, vagy csak szükmarkúsága, sem nyolcz százados multja, nem volt képes jellemző vonásait elhomályosítani. Átragyognak ezek a századok homályán és a legendák csodálatos fénykörén is. Uralkodásának minden ténye és minden alkotása, az új nagy korszaknak valóságos programmja, minőt csak a magasztos keresztény vallási s erkölcsi elv és tan tűzhet ki.

Egy szellemdús franczia író jellemezve a római caesarok által initiált amaz új arany korszakot, melyet Augustus oly fényesen vezetett be, — midőn az ancyrai templom augustusi feliratát taglalja, melyben a hatalmas imperator uralkodása alatt végzett tényeinek már mintegy kitűzött programmját tárja elé az utókornak, — irónk szabadkozik e felfogás ellen, azt mondva, hogy az uralkodók, a nagy államférfiak nem igen szokták politikájuk programmját a templomok falára kifüggeszteni. Ebben ugyan igaza lehet, hogy legalább a mai államférfiak nem igen függeszthetik ki nagy politikai programmjaikat, ha birnának is ilyenekkel; gyanusítsák bár lord Beaconsfieldet azzal, hogy a keleti kérdés cyprusi programmját már régi regényeiben is megírta volt.

De nemzetünk új birodalma megalkotójáról, Sz.-Istvánról bátran el lehet mondanunk, hogy ama basilikákban, melyeket al-

Digitized by Google

kotott, ki volt fejezve egy sor felírat nélkül is egész programmja. A székesfehérvári basilika és többi templomai és monostorai csak úgy hirdették ezt, mint törvénykönyvei és legendái, polgári alkotásai és térítései, Kupa és Gyula, Kean és Achtum feletti győzelme; kiknek nem csak kincsével építi basilikáit, de a rajtok vett győzelmek hősmondai vonásai is úgy hangzanak, mint akár a régi sárkányírtó, hóditó és polgárosító hősök felőli mondák. S ezekre emlékeztet még akár az elevenen nejével családjával eltemetett pogány Thonusoba esete, vagy a rabszolgák tömeges felszabadítása.

E programm azonban legvilágosabban mégis műemlékein olvasható. Tartalma egyszerün ez volna: a római nyugati egyház, a nyugati állam rendszere, és a keletnek legfelebb még divata, ékességei, szövetei, udvari illemszabálya, etiquettje és ceremonialéja; valamint ez akkor a nyugat udvaraiban is divott.

E terv szerint épül a királyi székesfehérvári basilika s utánna több első székesegyház is; hasonlón részben Európa régibb székesegyházaihoz, s egyszersmind a római castrumhoz, négy tornyával négy szögletén, szilárd védelemre kész erődként, de azért a keresztény egyház basilikái műizlésében.

Nem fogom önöket a basilikai s egyéb középkori műizlések ismertetésével itt feltartóztatni. Jelenleg, midőn ismertetéseiket már ismételve értekezéseinkben előadtuk, s azokat e tanról szóló kézikönyveinkben is mindenki megolvashatja, ez felesleges lehet. De igenis súlyt fektetünk itt a basilikának római castrum tornyaival való combinatiojára, minőt alig vagyunk képesek már néhány nyugati egyházon észlelni; mig azt a basilikai styl máskép épen nem ismerte. Ellenben hazánk első százada nagy műemlékeinek sajátsága, hogy mind ez alkotást követi. Figyelmet érdemelhet ez mindjárt méltón ama tüneményhez, hogy a rómaiak után e hazában csak a magyar alkotott valamint állandóbb államszervezetet, úgy magasabb műemlékszerű épitményeket is. Mindannyi nép, a hány erre átment, mélyen bevájhatta romboló lába nyomát földébe, s itt hagyhatta bár keze szenynyét is kezdetleges műveiben. De egy sem alkotott a római után többé rajta sem államot, sem nem emelt műemlékeket. A hun ha, nem sátraiban, fatornáczaiban és sövényei keritései megett, mint Pris-

Digitized by Google

cus Rhetor látta követségében, vagy legfelebb a római paloták romjai közt tanyázott és tartott udvart. Az avar, a varkun, a csörsz védsánczainak földvárait és gyürüit földből hányta. A szláv nép rövid és részleges uralma alatt Privina és Kozel fejedelmek megkezdték volna a német salzburgi érsekekkel Szalán és Nyitrán az egyházépitést. De mindezt már Sz.-Istvánnak újra kellett épitenie és megalapítania. Árpád bejövetelekor nagyjaival csak az óbudai Siccambria vagy Aquincum római palotáinak romjai közt tartott volna udvart.

A castrumok tehát, melyeket a magyar had bejövetelekor Pannonia főhelyein, ha romjaikban is talált, jól lehettek még felhasználhatók, ha csak falaikban is, kőanyaguk- és mintájukban az egyaránt megvédendő s erődül használható keresztény templomul s udvari várlakul. De a styl rajtok tisztán a római basilikai, mig az ékítmény, a diszítés részben a keleti bizanti volt, valamint ekkor még részben a többi Európában is, kezdve Siciliától, Rómán és Ravennán át, egész az aacheni nagykárolyi pfalzig, a királyi palota egyházaig. A bizanti luxus régen túlhaladta volt már akkor a rómait s elnyomta mi több Rómának művészetét is. Nem csak az ékszerek, az aranyművek és drága kövek, a szövet és himzés, a bissus és selyem innen jött a keletről át nyugatra; hanem a luxus-szerű művészet is, a zománcz és mozaik.

Sz.-István Rómából nyert koronájának zománcza épen úgy bizanti műtechnika készitményére mutat, valamint Gizela casulája, a mai koronázási palást, és a székesfehérvári templom mozaikjai, vagy a passaui Szt.-István kereszt; mely hasonlón, mint a casula, Sz.-István, Gizela és Imre képeit állitja elő; csak hogy ezek tömör arany szobor öntetben és dús szines zománczczal készültek. Mily nagy műkincseket, mily műemlékeket birunk ezekben, mutatja a külföldi művizsgálat, mely ez emlékeinket nagy művekben, képes kiadásokban, rajzban és szin s arany nyomatban tette közzé idegen, német és franczia első szaktudósok, egy Labarte, Bock és De Linas által irt művekben. Ezek sokkal magasabbra álliták azokat műtörténeti becsükben, mint eddig ezt nálunk a százados nagy hangú kegyelet képes volt tenni, koronánk és többi nemzeti palladiumaink iránt, melyeket maig nem birunk méltó kiadásban nyelvünkön.

Digitized by Google

Pedig e tárgyak műtörténeti vizsgálata is mélyebbre vezethet még, mintsem azt ma vélnők, midőn azokat egyszerűn importált, egyes ritka műveknek véljük csupán. Mellettük olvassuk mindjárt Szt.-István nagy egyházi, monostori és iskolai alkotásai közt, ama furcsán hangzó adatot is, hogy a veszprémi völgyben Gizela veszprémi királynői udvara közelében, görög nőzárdát is alapit; ő, ki a nyugati egyházirányt a keleti felett erős küzdelemmel is megalapítá nemzetünknél. De nem úgy hangzik-e ez adat, mint több évtizeddel ezelőtt szól hasonlón Theophanu bizanti császárleányról, III. Ottó császár hitveséről: mikép hozta be Németországba a bizanti divatot és viseletet, a kelméket és szöveteket, az ékszereket és himzést, az udvari illemet, etiquettet, a bizanti kolostori nőnevelést s apáczai intézeteket; melyekben a fejedelmi hölgyek s az ország nagyjainak leányai az új divat szerint neveltettek, és a női luxus művészetében, a himzésben, szövésben gyakoroltattak.

Alig lehet kételkednünk, hogy sz. István és Gizela görög nőzárdájának is, melyet ők már Németországból vehettek át, ily culturai és műveltségtörténeti feladata s jelentése volt. Épen úgy voltak ezek akkor a magasb udvari főúri művelődés és nevelés tanodái, mint akár még mult századi franczia nevelőintézeteink, francziául tanitó apácza-kolostoraink, melyekben az akkori illemet, etiquettet, a finomabb himzést, varrást, társalgást és tánczot egyaránt tanulták. Ez érthetővé teszi a Gisela-casulának, a mostani koronázási palástnak provenientiáját is. Hogy dolgozhatott itt ezen nagy és szép művű keleti szöveten Gisela segélyére számos kéz. De mely a keleti szövetre és annak képeire már latin feliratokat varrt, és behímezhette sz. Istvánnak, Giselának s Imrének előtte álló élő képét. — És hogy az iskolának számos növendéke, hogy annak traditioja és hosszabb ideig tartó gyakorlata volt, arra már is rávezetett nemzeti régiségvizsgálatunk. Csak minap állítottunk ki történeti műemlékeink közt Budapesten egy elfakult kopott szövetű casulai foszlányrészletet a zágrábi egyházból; hol azt sz. László palástjának s abból készült casulának tartá a hagyomány. — És valóban, ennek is bizanti kerekes szövetén (a műnyelven úgynevezett pallia rotata, vagy helyesebben cum rotis), ott találjuk akkori dombor-hímzésben a király és királynő, valószinűleg tehát sz.

Digitized by Google

László és neje Piroska koronás alakját. Meddig mennek tovább e műhagyomány nyomai, vizsgálataink kezdetén még biztosan ki mondhatná meg? De mai ismeretünk szerint alig tudunk a mátyási késő gót korig, sőt a renaissance fojniczai híres casulájáig valami becsesebbet ezeknél előmutatni.

Nem egy műtörténeti és műveltségi tanulmányt lehet fűznünk még akár a fehérvári basilika egykorú nagyszerü mozaik müveihez; melyek létezéséről már alig mert volna valaki többé álmodni. Nem rég a basilika alapjának behorpadt talaján egyszerre előtüntek e mosaik müvek régi töredékei. Hogy mennyi lehetett és lehet még talán a föld alatt, mutatja az, hogy marokkal hordták szét, és maradt is még belőle egész marokkal muzeumunk s nehányunk magán gyüjteményében is. — A ki ismeri a bizanti és római, a ravennai és siciliai egykorú nagy mozaik müvészet emlékeit; a ki olvasta Vitet szép tanulmányait a problema felett, hogy multak ki és mikép menekültek az antik classicus decorativ művészet elemei a IV-dik századi mozaikba; vagy hogy jelennek meg ebben, áthatva az uj római, a katakombai s az első keresztény művészet ihlete által: az képes lesz méltányolni hazai műtörténetünk e becses mozaik-műadatait. De ha kezünkbe vesszük a fehérvári sz. istváni basilika mosaikjait, és összehasonlítjuk azok aranyos és világos szinezetü nagy üveg szemecseit a bizanti Agia Sophia, az athenaei Parthenon Agia Theotokonná változtatott temploma, a ravennai San Vitale és Apollinare mosaikjainak apróbb s intensivus szinü, és majdnem kövecsessé égetett szemecseivel, látjuk hogy még technikájok is eltérő. Ellenben egészben hasonló a casinói benedeki XI-dik századi ama mosaik-iskola müveihez, melyek legépebb emlékeit jelenleg Siciliában Palermoban a Capella Palatina és Monreale, benedeki monostori müvein találjuk. S itt találjuk még ezen müvek egyik donatora és bevégzőjének is, Roger siciliai királynak mosaik képét, kinek leányát Busillát Kálmán királyunk nőül vette. Ugyanezen korban és még István alatt az egész XI-ik századon át folyvást értesülünk a casinói benedekiekkel való összeköttetésről; mint járnak hozzánk s mint küld nekik sz. István tömör arany egyházi ékszereket. Mintegy kárpótlásul talán, hogy egykor hadkalandor őseink Taksony fejedelem korában

Digitized by Google

Hydruntumig, a mai Otrantóig lenyargalva Olaszország végére, futtokban a casinoi zárda minden arany s ezüst ékszereit elrabolták. De még a műtörténetünk tekintetében oly néma krónikáink is így beszélik ekkor, hogy az ó-budai monostori egyháznak sz. István általi építése alkalmával a művészek Graeciából hozattak (magistri de Graecia ducti). Mely név alatt az akkori helyirat rendesen Siciliát, az egykori Graecia Magnát értette. Cassino és Monreal benedeki mosaik művészeinek tehát nálunk bizonyosan Pannonhalmán, melylyel oly szoros és folytonos összeköttetésök volt, iskolájok is lehetett, a mint hazánkban e művészetben Fehérvárott s Ó-Budán alkottak.

E műarchaeologiai nyomokban és tanulmányokban is kétségtelenül van legalább is annyi, ha nem több történelmi tanuság, van annyi »authentia és vis probandi«, mint az eddig ép oly elkeseredetten mint szellemtelenül üzött szőrszálhasogató diplomatikai vitákban, melyek a pannonhalmi vagy a görög szövegű veszprémvölgyi sz. istváni okmányok eredetisége felől oly sűrűn foglalkoztatták történelmi vizsgálatunkat.

Mind a mellett készséggel bevallom, hogy itt nekem sem lehetett feladatom a sz. istvánkori műtörténetet teljében felmutatnom. Épen csak egyes fényesebb mosaik-darabjai tükrében felcsillámló ragyogóbb mozzanatait kivántam előtüntetni, melyeknek sugárai a születő magyar birodalmat körülfogják. S ámbár ezek eddig is több csillogást, mint aranyat mutattak, mégis kétségtelen, hogy e müveltségtörténeti nyomok teljes tanulmánya fog még csak majdan a magyar birodalom alakulásának történetére teljesebb világot szolgáltatni. Ezzel fogjuk megérteni nagy első királyunk alkotásait: az ország s a királyság, a hadi s állami, az egyházi és rendi szervezet megalapitását, a megye, a szabad munka létesítése és a rabszolgaság eltörlése intézményeit. Csak ez által, és nem a száraz adatok elmondásával, fogjuk megérteni azt, hogy mit jelentenek nekünk sz. István-templom- és monostor-épitései, püspökségei és iskolái alapításai, ha ismerjük amazok épitései műtörténetét s ezen iskolái tanulmánytárgyait. A mint hogy jelenleg nemcsak ezeket valóban ismerhetjük, hanem ismerjük immár az előtte, udvara s az érsek előtt Esztergomban külföldi zeneszerzők által előadott uj egy-

Digitized by Google

házzenei compositiókat, s Fehérvárott az idegen költők által is felolvasott s ünnepelt passiói eposokat és költeményeket. De mindezek részletes előadása már a műveltségtörténet tárgya lehet, hol azt majd egykor teljesítjük.

E korszakias kezdetet önök előtt erősebben kiemelve, a többit aránylag rövidebben érinthetem. A következő korszakok annak úgis egyszerü folytatásai. Általuk végbement már a: novus és magnus ab integro saeculorum nascitur ordo.

Ezt követik azontúl a kereszténynyé vált ország többi székesegyházai, mint az esztergomi, kalocsai, egri, pécsi, nagyváradi stb. Néhányról közülök legalább már biztosan is tudjuk, hogy nemcsak a régibb basilikai izlésben, de négy toronynyal is alakíttattak. Mig a monostoriak, mint az ó-budai, a dömösi stb. legalább két toronynyal hasonlón voltak képezve. E műmozgalom így tart egész a XI. századon át s még talán a XII. század elejéig, a mint minden király épít s alkot, még Péteren s Abán is át Lászlóig és Kálmánig.

De amint monostoraink iskoláiban a műirány fejlődik, a mint azok szaporodnak ujabb alapítások és szerzetes társaik, sőt ujon keletkező szerzetesek családai által is, a külföldről, egyaránt Német-, mint Franczia- és Olaszországból betelepítve, úgy ezek magokkal is hozzák a külföldről virágzóbb művészetüket és ujabb izléseiket. Az óbasilika izlésre következik ezzel a kifejlettebb román félkörív styl; majd az átmeneti izlés a félkörívből a csúcsívbe. Mindezeknek számos hazai példányait is ismerheti már a közönség eddigi leirásainkból és kézikönyveinkből. Remélhetjük ennélfogva, hogy rövid időn már nemcsak a műtörténet avatottjainak, de művelt közönségünknek is ezek iskolai elemi ismeretét képezendik. Azért nem is fárasztom önöket itt a részletezéssel.

Rámutathatunk e helyett egyszerün monumentalis műveinknek e korszakban rejlő és majd feltünő hazai műtörténeti külön elemeire. Észrevehetjük rajtok nemcsak azt, hogy mikép vetekednek a német, franczia, sőt olasz iskolák befolyásai e kori épitészeti izlésünk külön műformáira, és kimutatják, hol kell ezek szerint keletkezésük és eredetük elemeit keresnünk. De leg-

Digitized by Google

többször ez egymással közös és kevésbbé meghatározható külföldi elemek mellett határozottabban felismerhetjük különböző szerzetes családaink műiskoláit is. Kezdetben az egyszerűbb benedeki alakítás és műirány uralkodik; mint azt a casinói és sz. galleni iskolák mutatják, a még nehézkes tagozatlanabb gerinczű félkörívvel, koczkás oszlopfővel vagy csupasz támmal. Majd ezt követi a kifejlett, dúsabb, kereszthevederü ívezet, az oszloptőkkel képezett tám, szobrászattal, dombormű faragványokkal, historizált ábráju oszlopfőivel, emberi s állati typologikus és symbolikus alakjaival diszített oszlopfők, kapúzatok stb., mint ezt a franczia benedekiek cluni iskolája a legmagasbb művészeti diszre emelte; és nálunk is müveit a Francziaországból beköltöző ujabb benedeki telepek jelezhetik. A régibb basilikai izlésben keletkezett püspöki székesegyházaink sietnek felvenni a franczia cathedrálok e díszes és pompás műirányát, s átalakítják vele eredeti egyszerűbb, kisebb mérvű épületeiket.

A XII-ik században még hozzájárul ehhez a már e század elején behozott premontréi szerzeteseknek templomain kifejlődött ujabb műalakzat. Az egyszerű félkörű egyházzáródás, az apsis már sokoldalú többszöggel képeztetik, valamint nálunk Ócsán, Bényen és Zsámbéken e szerzet régi monostorain látható; s ez által nagyobb változatosság, sürűbb oszloptők mellett, kereszt-hajós alakítások keletkeznek.

Egy-két évtizeddel később, a század vége felé, valamint a jövő elején az uj cisterci szerzetesek beköltöző családjai hoznak ismét magokkal ujabb fejlődési elemeket. E szerzetesi reform egyszerűbb alakítás és ékítményezés mellett szebb arányokat, magasb mérveket fejt ki. Bennök mindenütt a román félkörív már is átmenetben mutatkozik a csúcsívbe, melyet már a benedeki építészet kezdett belőle kifejteni.

Ez uj irány is megragadja ismét az ekkor épülő s átalakulásban levő székes- és monostori egyházakat. A XIII-dik század későbbi éveiben nálunk is elterjedő kolduló szerzetes-rendek, a ferenczieк, domonkosok, egészen ezen irányhoz csatlakoznak, hasonló egyszerűbb, de nagyobb mérvű egyházaikkal. Míg a pálosok magyar szerzetének keletkezése a jövő műkorszakba esvén, ez az akkor máris elfogadott gót izlésben építkezik.

Digitized by Google

E közben az újabb jövevény német lakosokkal megtelepített, leginkább felsővidéki és bányavárosaink képeznek szintén némi építészeti mozgalmat. De ezeknek késő román egyházaik nem mutatnak sem újabb műformákat, sem kiválóbb művü vagy nagyobb alakitásokat. Ők már nem hoztak valami újabb művészeti motivumot akkor virágzó hazai román építészetünkbe. A kezdődő gyarmat nem gondolhat még műalkotmányok emelésére. Eleve épencsak a szükségesre kell szoritkoznia. A legrégiebbek köztök még, mint Korpona, Börzsöny, Selmecz és Beszterczebánya sat., emlékei mutatják, egyszerű román ízlésben alkotnak, magasb művészet, sőt a dísz minden nyoma nélkül. Csak később midőn itt már meggazdagodtak, és királyaik, főpapjaink vagy főuraink, valamint gazdagabb polgáraink által segélyezve, a hanyatló gót izlésben fejtenek ki még nagyobb emlékeket és némi művészeti fényüzést. Kevés volt képes ekkor is azonban oly nagybecsü emléket alkotni, mint az önök sz. Erzsébet egyháza; és idegen jövevényeik kevés oly eredeti szép motivumokat hoznak be előbbi hazájukból, mint az önök sz. Mihály kápolnáján látjuk, mely az e nemü épitészetnek valódi gyöngye; amint műformáival élénken emlékeztethet thüringiai vagy würtembergi származású alkotóira, vagy csak művészére. Mig másutt az akkori művészibb alkotásu emlékek is főbb városainkban, mint Budán a Boldogasszony-egyház egészen a magyar műirány zsámbéki s a többi hasonló átmeneti egyházainak tervezetét követi; melyből későbbi gót-korszaki átalakitásai sem voltak képesek azt teljesen kivetkőztetni. Német ekkori jövevényeink nem alkottak tehát semmi ujat és szebbet, a mi saját szerzetes műiskoláink és székesegyházaink épitészi páholyai alkotásai mellett számba vehető volna, melyeken már a hazai külön műirány is mutatkozik.

Igen Uraim! bátor voltam *magyar műirányt* említeni. Az ilyesmiért azonban jelenleg majdnem bocsánatot kell kérni hyperkritikai irányunktól. De mi ismételjük hogy hát végre ilyen is volt. Kimutattam elfogulatlanúl a középkori egyházi nagy műizléseket hazánkban, melyeket az egész világ követett; és ha még rámutattam e mellett emlékeinken a különböző szerzetesi műiskolák és műgyakorlat alkotásait jellemző vonásokra,

Digitized by Google

e mű-kritikai eljárás után sem szabad megfeledkeznünk saját monostori műiskoláink e román műkorszaki alkotásaiban kifejlett sajátságos és jellemző vonásairól. Műemlékeink vizsgálatának kezdete óta rögtön minden szakértőnek feltünt a sajátos alkotás, melyet hazánk román műkorszaki emlékei eltérőleg a külföldiektől mutatnak. Már az első, a sz. istváni korszakban is a négy tornyos basilikai alkotás hazánkban sajátszerű fejlődést mutat ugyan. De feltünőbb és jellemzőbb ennél is az, mit e tekintetben virágzó késő román műizlésünk kifejtett. — Egész sora ezen kori legérdekesebb s legművészibb alkotású monostori egyházainknak kiváló sajátos alaptervezetet mutat. A példányok, a typusok erre, miután a legnagyobb rész valószinüleg már elenyészhetett, jelenleg még: Lébény, Zsámbék, Ják, Kaplony (már szinte ujabban lerontva), Deáki, Bács (hasonlón csak alapjában ismeretes) monostori egyházai. — Mintaszerű egyöntetüségben s arányban, bizonyos műoekonomiával és műharmoniával látjuk alkotva ezek alaptervezetét. Emelkedett homlokzatuk két tornya teljes egyöntetüségben be van vonva alul az egyház hármas hajójába; míg a szentély hasonlón a hármas hajónak megfelelően három apsissal, félkörü oltárhelylyel végződik, minden keresztbajó nélkül, többnyire közvetlenül a hajók felett, s ezekkel egyöntetün képezve. — Oly sajátos, kiváló s eredeti mintaszerű alkotás ez, hogy a külföldi műtörténetirás első tekintélyei is, a mint alaptervezeteik rajzát látták azonnal felismerték kiváló eredetiségét, és műtörténeti kézikönyveikben átvéve, mint saját hazai műalakitásunkat kiemelték [1]). S épen ezeken, mint a jáki, lébényi s a többi egyházakon ez eredeti alakitás mellett, valamint egy sor más ezen kori hasonló műemlékeinken, mint a pannonhalmi, gyulafehérvári, horpácsi, esztergomi stb. egyházakon, ehhez még oly rendkivüli és dús szobrászati művészetet s ékitményi alakzatokat, s ebben annyi formaszépséget találunk kifejtve a díszmotivumokban, az elrendezésben, melyekkel a homlokzatok, a kapuzat, az oszlopfők és gyámkövek, az ivezet zárkövei, a szentély külső részletei, párkányzatai s ablakzata keretei alkotva vannak, hogy azokat már hasonlón a külföldi műtörténetirás raj-

[1]) Lásd Eitelberger, Kugler, Lübke sat. munkáiban.

Digitized by Google

zaik kiadásával is méltányolta: mint oly legjobbat s legizletesebbet, mely a legszebbel, mit valaha e nemben a románizlés alkotott, méltán versenyezhet. — A jáki homlokzat és kapúzat ivezete például ily oszlopos árkádjaival, a trónon ülő megváltó és tizenkét apostol életnagyságú szobrával, typologiai oroszlánképei satábráival, nemes ékitmény alakzatai oszlopfő és ívgerincz faragványaival tulhaladja az e tekintetben egyik legnevezetesb alkotást, a bécsi sz. István domnak román ugynevezett óriás kapuzatát (Riesenthor.) De nem kevésbbé izletes művészi disz volt igy kifejtve a horpácsi, a bélapátfalvi kapuzaton, az esztergomi és pannonhalmi porta speciosákon, s a lébényinek a classicus alakitásra emlékeztető acanthus levéldíszitményeiben és larváiban.

Volt tehát uraim hazai külön műidomunk, műirányunk és iskolánk. A mellett hogy a müvelt világ középkori egyházi nagy stiljeit s ezekkel a világmüveltség áramlatát követtük: birtunk még körülményeinkhez alkalmazott saját egyszerűbb, de egyöntetübbé kiképzett műtervezettel és birtunk mindenkori pompa szeretetünkhöz képest dús külön diszalakitásokkal, mint az akkori műizlések külön műárnyalataival; melyek részben szerzeteseink és székesegyházaink műiskoláiban s épitészeti páholyaiban fejlettek ki.

Mily élénk lehetett e szerzetesi műiskoláinkban a műképzés és műgyakorlat akkor, midőn más irányban is tevékenységüket a történet elég hangosan hirdeti. Ha tudjuk mikép tériték meg vad pogány népségeinket, mily magas valláserkölcsi érzetre emelték tanitások és nevelésök által a nemzetet; mint vezették és szolgálták, mint hiteles helyek és cancellárok a köz és magánjogi országos ügyeket; mikép irtották ki a vadon rengetegeket és száritották ki a vadvizes téreket, és hogy hóditák meg ez által müvelésnek a földet; mikép voltak gazdasági grangiáik az észszerűbb gazdálkodás minta intézetei: akkor mütörténetünknek sem szabad megfeledkezni műiskoláikról, melyek gondos nyomozása ezentul mütörténetvizsgálatunknak, egyéb üres és meddő külföldi műelméletek helyett, egyik előkelő feladatát képezheti. Szakitanunk kell már egyszer ebben amaz ujabb illumanatusi vagy régibb hitszakadási történetiskola irányával is, mely a középkori monostori sürű alapitásokban nem látott egyebet e kor sö-

Digitized by Google

tétségénél és butaságánál; csupán azért, mert egy hanyatló korban ily hanyatlásban látta ez intézeteket. A műveltség és műtörténet irója tudja már, hogy minden ily monostor alapításával a műveltség, a tanítás, a földmüvelés és művészet, uj műirányok és műfejlődés, valamint a hit s jó erkölcsök terjesztése, egy uj telepet, uj iskolát nyert; mely rendesen addig virágzott, mig azok mint magasb léte feltételei és művei virágzásban voltak. Ime példa rá akár sz. István veszprémvölgyi görög nőzárdája, melyet eddig a historica mint az első magyar vallástéritések görög-keleti nyomát tekinté. Mig ma azt mint magasabb nőnevelési és nőipar-művészeti iskolát ismerhetjük fel a műtörténet világánál; épen ugy mint ezzel többi monostoraink műépitészeti, szobrászati sat. műiskoláit is képesek vagyunk már nyomozni és feltalálni.

Kiemelve önök előtt nemzeti műtörténetünk első korszaka fő mozzanatait; nem volna gondolom itt egyéb hozzáadni valóm, mint hogy még talán feltüntetnem kellene annak lendületét, korszakait és emlékei számát. Mintegy három századon, Árpádházi királyaink egész korszakán át tartott nálunk a román basilikai izlés műformáinak kezdete, virágzása és átmenete korszakaiban. Mint azon izlés, mely saját vérünkből való nemzeti királyaink az Árpádok egész korszaka alatt kizárólag divott, még akkor is midőn másutt már rég a gót izlés kifejlődött volt belőle s uralkodott, méltán nevezhető hazai román műkorszakunk e három százada műtörténetünkben Árpádkori műizlésnek. Épen ugy mint a vegyesházi királyaink korában uralkodó gót, vegyesházi műizlés korszakának volna nálunk mondható. Ezzel egyszersmind nemzetünk műtörténetében a műkorszakoknak mintegy természetes határait jelezve birnók. Mig másrészt maga ezen tény, hogy hazai műtörténetünk korszakai a nemzet életének nagy történeti korszakaival összevágnak, tanusitja, hogy a művészet, a műgyakorlat, nem lehetett nálunk sem egészen idegen; nem volt csupán egyszerűn importált termék. A nemzeti életnek a művészetre s ennek az életre nyilván szorosabb kölcsönös befolyása volt az, a mint ezek korszakai együttesen képződtek.

A mily virágzó volt a román műizlés azonban, ugy emlékei számáról alig szólhatunk csak megközelitőleg is. Az ujabb műkorszakokban legtöbb alkotása az uj műizléseknek áldozatul esett,

Digitized by Google

melyekben átalakult vagy egészen lerombolva nekik helyet adott. Sajátlag tehát csakis a fenmaradt emlékeknek, ezek romjainak és nyomainak számáról lehet szó. Az összeirás szerint, melyet az országos műemlék-bizottság ujabban 1876-ban közzé tett, a fenlévő maradványok száma, egyházak, várromok sat. mintegy 264-re tehető, még jelenleg is tehát, kilencz század lefolyta után. E felvételek azonban még mindig nem lévén alaposak és rendszeresek, lesz köztök nem egy, mely elhagyandó. De nem kevesebb lesz a felveendő. Hiányzik például közülök mindjárt egyik nevezetesebb román korszaki emlékünk: benedeki épitészetünknek a többitől jóval eltérőbb két tornyos, három hajós alkotásu boldvai monostori (most helvét hitvallásu) érdekes temploma. És reméljük lesz még ennél is több és érdekesebb is pótlandó.

Mily lendületnek örvendett azonban e műizlés hazánkban. mutatja, hogy a három első században át, mely annyit épitett, s a legtöbb monostort, székesegyházat és templomunkat először alkotta, — sőt kétszer is az ujabb román s átmeneti stylben díszesebben átalakitotta, minden kizárólagosan ez izlésben készült. Közte sok, mint láttuk, olyan diszes, nagyszerü s a mi fő: valódi művészi alkotásu volt, minőt a gót művészet nálunk, kivéve talán az önök egyházát, vagy nem alkotott vagy csak ránk nem hagyott.

Másrészt, ha ezt kiemeltük, be kell egyszersmind vallanunk, hogy román-műkorszaki alkotásaink terjedelmökre általában kisebb mérvüek. Kevésbbé népes hazánk kisebb székesvárosainak többnyire magánosan álló régi monostorai nem igényelhettek még e korban nagyobb terjedelmü oly basilikákat, minőket a külföld régibb eredetü, nagyobb miveltségü fővárosaiban s egyházi székhelyein találunk. Egyébiránt is fenmaradt emlékeink nagyobbára csak a mindenütt kisebb mérvü monostori egyházak; mig székesegyházaink közül alig ismerünk nehányat: s ezek közt vannak azután oly nagyobb terjedelmüek is, mint az egri s a székesfehérvári. Mindannyi, úgy is nagyobb alakban és diszszel épült ujra a gót műizlés korszakában. Mind ebben tehát épen úgy, mint másban, mindig kisebb nemzetünk és korlátoltabb körülményeink és tehetségünk nem versenyezhettek a nagy művelt népek és birodalmak nagyobbszerü alkotásaival.

Digitized by Google

— Mind a mellett az emlékeken és műalkotásaikon is épen ugy mint nemzetünk egész társadalmi és államéletén, valamint azért történetén — a minthogy e kettő nem is választható el egymástól máskép mint a virág a gyümölcstől — meglátszik többször a magasba feltörő irány, a fellengős érzet, a dúslakodó fényes izlés; de melynek nem felel meg mindig az alkotó belerő, s melyet nem érlelt meg a fokozatos és teljesebb kifejlődés.

Sajátságos ebben, hogy épen e műkorszak végén, a román izlés késő virágzásában találjuk legszebb műveit, az Árpádkor vége felé, tehát nemzetünk egyik hanyatlási korában. Mintegy II. András óta keletkezik a lébényi, a bényi, zsámbéki, pannonhalmi, apátfalvi basilikák sora egész Jákig, mely e kor végén áll. S a sort megkezdik már előbb a székesegyházak, mint az esztergominak és egrinek akkori fényesebb átalakításai. Mindezek oly monumentalis érzéket, annyi díszt, oly élénk műmozgalmat fejtenek ki, minőt Sz.-István basilikái és Sz.-László kora óta alig látott az ország.

Pedig tudjuk, hogy a későbbi Árpádkor volt legválságosabb nemzeti küzdelmeink kora. Nemcsak a királyválasztások, a dinastiai versengések, az öregebb s ifjabb királyok közti elkéseredett családi surlódások és párttusák dúlták fel a nemzetet. Az ország függetlensége és fenállása: a nemzetlét küzdelmeihez ekkor járultak először a köznemességnek az oligarchia és aristokratia, az absolutismus és feudalismus elleni küzdelmei az alkotmányos szabadság mellett s a szent istváni alkotmány s rend szervezet helyreállításáért. Erre mutat, erről szól az arany bulla minden czikke. S ezen felül mennyire nevelték még e küzdelmeket és zavart az idegen népségek betolulásai: a nyugat felől városaink jövevény polgárainak bevándorlásai, s a kelet felől a rokon vad besenyő és kún népségek áramlata. Mindannyi letelepedő még külön jogot is, területet, önkormányzatot követelt az akkori jognézet szerint, a másik rovására is; mint akár csak az angolszász és norman, vagy későbbi franczia frondei és ligai, vagy a mai osztrák és magyar nemzetiségi küzdelmek korában. Közben pedig még a tatár dulást is, s az osztrák birodalmat megalapító Ottó-kári német-cseh háborúkat is ki kellett vivnia a nemzetnek. Valóban oly nagy catastrophák voltak ezek, melyeknek egyike

Digitized by Google

is képes lett volna még erősebb nemzetet is megsemmisiteni. És mégis mit látunk ezalatt! Királyaink, főpapságunk, egyes főuraink és monostoraink feltartóztatlanul épitik s alkotják egy kézzel e nagy emlékeket; míg más kézzel vezénylik a hadakat, alkotnak törvényt és megóvják az országot. Megtelepitik és megtérítik a betoluló rokon pogány népségeket. Felszabadítják városokká a népesebb iparos helységeket, polgárjogot adnak bennök a bevándorolt idegeneknek, rendezik önkormányzatukat, felmentik bennök jobbágyaikat az urbéri kötelektől. És végre kiküzdi a köznemességgel egyesült főpapság még a nemzet alkotmányát és szabadságait II. András arany bullája kieszközlésével, s ennek még III. Andrástól való ujabb megerősítésével. E közt felépültek ama nagy műemlékek is. És mire az esztergomi főegyház elkészült, homlokán sz. István és Adalbert, a király és Jób érsek márványképeivel, az ország védasszonya a Boldogságos Szűz előtt térdelve, nem sokára ott függött szentélye sekrestyéjében a kiküzdött szabadság arany bullája is; melynek szabadságai kezesévé s őrévé a törvény XXXV. czikke az esztergomi érseket tette. — Méltán foglalhatott erre az egyház homlokzatán helyet amaz őskeresztény felirat, mely a katakombák óta hirdette az emberiség megváltását, erkölcsi javulását és szabadságát a mély értelmü mondatban:

Mentem Sanctam, Spontaneam,
Honorem Deo, Patriae Liberationem.

azaz:

Szent elmét és jóra kész hajlamot,
Istennek tiszteletet, a hazának szabadságot.

Mert ime igy függnek össze mindenkor a történet nagy korszakai, a nemzeti élet, alkotmány és társadalom átalakulási nagy századai, a nagy műalkotások és műfejlődések korszakaival. Példa rá Hellas és Róma, vagy akár a középkorban a gazdag Florencz és szegényebb hazánk.

E küzdelmek közt, melyek az Árpádház kihaltával beállott interregnumban, az ellenkirályok és honfiak párttusáiban culmináltak, a román stil félkörivének átmenete a csúcsívbe, átvezetett végre nálunk is a gót stilre.

Digitized by Google

A csúcsív-izlés kifejlődését is épen hasonló társadalmi küzdelmek s átalakulások hozták volna létre a külföldön. Valamint a monostor aljában felvirágzó város átvette, Guizot szerint, a szerzetesek szabad főnök- és hivatalnok-választási s egyébb alkotmányozó szabályai rendszerét; hasonlón átvette annak műveltségi fejlődését, iskolai tanitását, művészete s ipara gyakorlatát. Igy keletkezik sok helyütt a monostorok alján, a székesegyházak körül növekedő helységből a város, polgári hatóságával és szabad iparával, művészetével; melyet már a monostori iskola a gót izlésig felemelt fejlődésében. Most azt a polgári épitészek, kőfaragók is kezdik, mint életkereseti módot gyakorolni, a monostor mellett és ellenében, mely azt eddig úgyis nagyobbára csak Isten nevében ingyen üzte.

Ennélfogva már az ujabb divatos, de sokszor félszeg és elfogult műtörténeti felfogás egészen sajátságos ellentétbe helyezendőnek vélte a román és gót művészetet. Ez uj elmélet szerint, — melyet egy szellemes franczia történetiró vetett fel, midőn az ottani városoknak a feudalismussal való küzdelmeit leírta; és eszméje átvevői, követői azután, mint szokás, ezt kinagyították, a véleményt hitágazatnak véve, — a régibb román stil csak a szerzetesek által üzött egyházi hieraticus, feudalisticus művészet volt, mintegy az ujabb gót csúcsives polgári építészet ellenében. De a műtörténeti vizsgálat ennek ellenére már jelenleg fokról fokra tudja kimutatni nemcsak a gót műizlés csúcsivének a románból való keletkezését, hanem annak kezdetét és fejlődését is. Ismeri már, hogy alkalmazza először épen a benedeki szerzetesek műalkotó apátja Suger a Páris melletti sz. Dénesi monostoron; s igy találjuk azt fokozatosan tovább egész a XII-ik századig még folyvást hazánk monostori egyházain, épen a szerzetesek által alkalmazva és kifejtve.

Valamint tehát kétségtelen, hogy a szerzetesi műiskolákban a románból kifejlődött gót izlés átmegy épen úgy, mint összes műveltségi tanaik a világiakra, a polgári iparosokra; s ezen izlésnek már számosabb munkás egyént igénybe vevő nagy városi egyházi alkotmányait a polgári épitészek alkotják később nagyobbára: épen oly túlzott felfogás az, ha e két stilt egymással ellentétbe akarják állítani: a románt mint csupán a szerze-

Digitized by Google

tesek által gyakorlott egyházit, a gótot pedig, mint a világiak által gyakorlott polgári és világi (!) építészetet. Mindenki tudja úgy is, hogy épen a gót izlésben emelkedtek legnagyobb egyházi emlékeink; hogy épen ez volt az általános vallásos lelkesedés, az egyházi élet legélénkebb kora, s a gót építészet a vallási s egyházi építkezés legemelkedettebb eszménye. És hogy azt bár a vallás által lelkesedett szabad városok polgársága gyakorolta is, azért még szabadsági eszmékkel és feudalismusi küzdelmekkel nem sok vagy semmi köze sem volt. Az ily régibb franczia szellemes antithesisekben tetszelgő eszméket, jelenleg már a kimulóban lévő avasabb liberalismus sallangjaiul kell tekintenünk és nem a műtörténeti vizsgálat eredményeül. Ily theoriák hasonlók a hirhedt Schneider Eulogius ama liberalis tettéhez, midőn a franczia forradalomban a strassburgi dom magas torony csúcsára feltüzte a jacobinus vörös sipkát s indítványba hozta a torony lerontását, nehogy a magasabban kiálló a szabadságnak egyenlőségét sértse.

Az oly hypothesiseket a mai vagy holnapi tudat letörli s belőlök ujabb helyesebbeket alkot, hogy a tudomány menetét biztosabban megalapítsa. Igy vagyunk valóban ezzel is itt. Lépésről-lépésre meghatározhatjuk már jelenleg a gót stil elemeinek fejlődését, kezdve akár a bizanti építészet pendentivjei és kúpivei ellensúlyozási rendszerétől, s e szerint már a bizanti izlésben, majd erősebben a románban is kifejlett támrendszertől; vagy akár az ivezet amaz excentricus emeléséből, melyet már az ős népek egyes boltozati motivumain, s az arab építészet csúcs- és patkó ivein találhatunk. De melynek teljes kiképzését csakis az előbb jellemzett támfal és támivvel való combinálása fejlesztette ki. Fokról-fokra kisérhetjük igy tovább a gót csúcsiv izlésnek nemcsak már elemeit, de képződése menetét is: valamint az emberi művelődés fejlődésének fokozatai jelenleg már a tudományos vizsgálat előtt nem képezhetnek többé titkot. Ez úton jut e műirány is az általa elérhető legmagasabb pontra, melyen azt uj találmánynak nevezik. És beáll vele az uj fordulat, az uj feltalálás, az uj stil vagy izlés. Ez történt itt is a román izlésnek a gótba, a félkörívnek a csúcs ivbe való lassú átmenetével, vagy ha ugy tetszik inkább teljes tökélyesedésével és remeklésével:

Digitized by Google

miután már a román építészet keresztiv támrendszere által a csúcsivet kivihetővé tette.

A csúcsivben e szerint a középkori műirány, a nagy monumentalis művészet elérte teljes culminatióját. Hozzá hasonlót, mely minden művet annyira áthatott, s oly általánossá lett volna, sem előtte az antik, sem utána a renaissance izlés nem volt képes alkotni. E stilben minden megvolt, a mi a lángész nagy conceptióját s a tökélyes alkotást jellemzi. Az eszme nagyszerűsége, szépsége és magasztossága; a tervezet merészsége, a számítás és megoldás mathematikai biztossága. Felhasználva az előbbi műalkotás legéletrevalóbb, legkifejleszthetőbb elemeit, a támpontokat, a tám- és ivrendszeri felosztást, elhagyva az üres és felesleges élettelen faltömeget, egy teljesen átszervezett, egymást fentartó, nélkülözhetlen tagokból álló alkotást és műtestet hozott létre. A columbusi tojás egyszerűn az volt, hogy az addigi építés tömör falai helyet, négy szilárd pontot tüzött ki, melyen tagozva és szervezve felemelte alkotmányát. Tisztán mathematikai és mechanikai, sterometriai és statikai egy s azonos méretből fejtette ki műalkotását; melyet mintegy ellenpontozataiban hangolt össze, mint ez akár a zenei összhangban létesül; minél fogva a művészet épen igy a zenei accordot és harmoniát az építészet e művészetében is kereshetni és feltalálni véli.

A gót építészetben ehhez képest épen ugy az egész tervezet, valamennyi részlet s még az ékitmény tagozatok is egy alapeszméből, egy tételből és méretből indulnak ki, s erre vihető vissza, mint a hypothenusa mértani képletére a kathetusok. Egész alkotmánya ennél fogva oly szervesen van tagozva, hogy jól kivitt példányain nincs egy arasznyi üres, tagozatlan és szervezetlen felesleg faldarab, az alapfalat és az ivezet gerinczeinek töltelék-süvegeit kivéve. Ama száz és százféle díszítmény, melyeket a gót domok virág- és levél-, csipke és arabesk-szerű kőrózsáiban és lángozott alakzataiban, hármas és négyes körívezeteiben (Vierpass), toronykáin, falain, csúcsain, ablakain, erkélyein és fülkéin látunk, a mily játszi ábrándos fantasticus képleteknek tünnek fel, ugy mindannyi a körnek szabályos részlete, melynek sugaraiból a körző méretével készült; s mindannyi e szerint mennyiségtani pontos számítás által van kiszabva. És, mint mondók, azután egy ily he-

Digitized by Google

lyesen és szabályszerüen tervezett, kivitt és bevégzett gót stilü egyház-műnél a legkisebb részlet is ugyanazon méretfokozattal bir, mint az egész. A kapuzat s ablakzat keretének például horonyai és hengerei, az ivezet gerinczei tagozása, valamint az egész épületnek s egyes hajóknak szélességi, magassági és hossza arányai egymáshoz épen ugy viszonylanak, mint a hypothenusához katethusa méretei. Minden legkisebb részletben megvan az egésznek arányos mérete. Egy szelet papíron megoldható az egész problema, a mint az az égig felnyuló toronycsucsaival kivihető. És még romja egy-két méretéből is képesek vagyunk reconstruálni az egészet.

Ennyi tökélylyel szemben sem feledhetem, mikép egy szellemes épitész ismerősünk, kinek fővárosunk egy szép alkotást köszön, alkalmilag azt az ellenvetést koczkáztatta, hogy a gót művészet e magaslatán is csak szédelgés volt. Mert csak szédelgőknek nevezhetők oly tervezők, kik soha sem voltak képesek terveiket létesiteni és kivinni. Igaz, hogy a gót művészet nagyszerű alakitásai egytől egyig ugyszólván befejezetlenül maradtak ránk. Hogy nemcsak ugyanazon mester és kor a mely kezdette, de utánna még századok és számos mesterek sem voltak képesek e nagy alkotásokat eredeti tervezetök szerint elkészíteni. Példa mindannyi; a párisi Notre Dametól kezdve, a kölni, prágai és bécsi domon át, egész az önök diszes egyházaig, melyek mindegyikén ha más nem, legalább azok legfényesebb részlete, homlokzata, toronycsucsai kiépitése, és többnél még a hajó is, vagy épen a szentély, kiépitetlen elmaradt. De ez mégsem tanusít egyebet, mint hogy a problema oly magas és nehéz volt hogy ezt egy század, egy kor nem volt képes megoldani. De hogy kivihetetlen nem volt, azt megmutatta mai késő korunk, mely még a századok óta abban hagyott kölni domot is kiépitette, s épiti már a prágait és többit, reméljük, hogy köztök majd a kassait is! És ha a nagy elmék s a nagy államférfiak oly programmot tüzhetnek ki a tudomány és nemzetek számára, melyet koruk nem képes teljesen átérteni és kivinni, de az idő diadalmasan létesiti és kivivja azt: nem nevezzük-e őket lángelméknek, kik a jövőt a nemzedékek számára kijelelték?!

Pedig midőn az előbb önök előtt a gót műstil technikai és művészi nagy feladatait kiemeltem, abban csak mintegy anyagi

Digitized by Google

tökélyét jellemeztem. Egyesült azonban ezzel a szellem fensége is, a mint hogy ezt ugy sem nélkülözheti az alaki s anyagi tökély, ha nem rideg és lelketlen. A középkornak egész magasztos vallásos érzete, ábrándos és kalandos szelleme, egyházi, lovagias és polgári emelkedettsége egyaránt szövetkezett, hogy e magas művészetben kifejezze nyilatkozó érzetét. Uj eszmények ragadták meg az egész életet s művészetet, s ezek kerestek benne kifejezést. A fejedelmek-, főpapok- és főuraktól kezdve a polgárságig és köznépig minden igyekezett ez eszménynek kifejezést adni, e műalkotmányok alapítása és kivitele által, azokat kincseivel, művészetével, filléreivel létesíteni vagy csak kézi és napszámosi munkájával elősegíteni. Amint a királyok, pápák, birodalmak és köztársaságok lelkesedve alkoták ezeket, rajtok a kor lángelméi dolgoztak, s a népség tömegesen búcsut járva és lelkesedve napszámosi munkát végzett. Leghívebben fejezte ki e törekvést Európa középkori legmiveltebb és legszabadabb iparos városa Flórencz köztársaságának tanácsa 1294-ben hozott határozatával: Tekintve azt, ugymond, hogy a jeles nép bölcsessége és nagysága a nagy művek alkotásában nyilatkozik, megbizza közönsége épitő mesterét Arnolfust a s. Maria del Fiore egyház oly tervezetének elkészitésével, melynél az emberi hatalom és tehetség szebbet és nagyobbat már nem képes alkotni. — S e szellemtől áthatva emelkedik fel azután az uj művészet, a tehetség és tudomány minden terén. Felöleli magába az egész cosmicus és szellemi világot; az erkölcsi és anyagi rendet. Ennek legmagasb mestere a tudományban Aquinói Sz. Tamás, a mint mindent egy szempontból igyekszik megfejteni theologiájával; költészete Dante emelkedett Divina comoediája; festésze Giotto, a mint a byzanti és román festészet haldokló alakjait uj életre ébreszti; s őt követi, mint egy franczia szellemes iró mondja, Orcagna, az uj keresztény művészet Polygnotja, kinek a pisai Campo Santo Poecilje. Mig Angelico Fiesole e műirány leggyöngédebb vallásos érzetének legszebb virága. De már ezzel a középkor műfejlődése is egyszersmind elérvén culminatióját, e művészet is, valamint tudomány és költészet vele véget ért. Megoldotta problemáját és szellemével s művészetével annyira áthatott már mindent, hogy még úgyszólván az iparban is, a kis művészetben, minden a gót dom és művészete formáját

Digitized by Google

vette fel, s eszméjével ugyszólván az életben is minden összhangba jött volt. Ennél tovább azután már nem is juthatott, s itt meg kellett állania. De a hol az emberi fejlődésben a megállapodás beállott, azonnal a hanyatlás kezdődik. Ez az oka, hogy a gót műirány sem fejlődve tovább, épen ugy lehanyatlott, mint műveinek a magasba emelkedő toronykái, fialái, melyek, miután azokat már magasabbra fel nem ereszthete, kezdenek lefelé konyúlni, és képezik e művészet amaz abnormis alakzatait, melyeket a hanyatló gót izlés terminologiája jellemzőleg papucsnak (Frauenschuhe) nevezett el. Igy valahogy érte el valóban hanyatlását a gót izlés is. Alig hogy egy-két századot virágzott, nem fejlődhetett ugy tovább, mint előzője a román izlés, melynek tökélye volt; hanem lehanyatlott.

Hazai mütörténetünkre ez utóbbi jelenség határozó és döntő jelentőségü volt; miért is kimentve leszek talán, hogy a gót stil analisisét ennek magyarázatául hosszabban kellett előrebocsátanom. Mikor ugyanis e stil a XIII. század végén hozzánk érkezik és a XIV. században dívni kezd, akkor a külföldön máris hanyatlásnak indul. Hazánk tehát nagyobbára már csak hanyatló formáiban vette át. Nem keletkezett, nem fejlett ki nálunk annyira genetice, mint a román izlés. Nem monostoraink műiskoláiból és műgyakorlata által képződött nálunk külön és tovább mint az. Nagyobbára mint idegent importáltuk, és alkalmilag behozott idegen művészek által épülhettek kiválóbb emlékei is. Innét van, s ez magyarázhatja, hogy e stilben kevés műbecscsel biró monumentalis alkotást vagyunk képesek előmutatni. Ellenkezőleg ezzel azonban, egy műkorszakban sem volt oly élénk műlendület, mint a gótban. Sőt mire elterjedt, hazánkat alkotásaival egészen ellepte. Sok helyütt még a román stylben nem oly rég épült egyházak is, alig hogy egy vagy két századot éltek, már egészben vagy részben ez uj izlés divata áldozatául estek. Ujabb monostori egyházaikat is szerzeteseink már e stilben épitik. Sőt a régiebbeknek is, mint a pannonhalminak, legalább szentélye, a garam-sz.-benedekinek müvészi alkotásu egész egyháza korábban már is ujonnan ez izlésben épül. Annyira megtetszett az, hogy mindenki megkivánta, és ha mást nem újított is templomán, legalább tágas, magas, világos szentélyével helyet-

Digitized by Google

tesité régi román egyháza szük s alacsony félkörű apsisát. Igy nyert mindjárt Esztergom, Győr, Zágráb székesegyháza ily szentélyt; a pécsi régi basilika legalább hosszú csúcsíves gót ablakokat; mig Székesfehérvár, Eger, Visegrád stb. mindjárt egészen átalakúlt; valamint az ország gazdagodásnak indúlt városai is igy mindent átalakítanak ez izléssel vagy épen újon építenek benne. Magyarországban csak úgy mint az egész világon, mindenki el volt ragadtatva a gotika szépsége és magasztossága által. Száraz krónikáink, melyeknek alig van érzékök más, mint az uralkodások változásai s a nemzet hadakozásai iránt, műveltségi állapotainkat épen nem lévén képesek megfigyelni, — e keletkező gót műmozgalommal szemben egyszerre ők is érdekesek és bőbeszédüek lesznek. Elmondják, hogy építenek a királyok, hogy a főpapok, Róbert Károly és Telegdi Csanád érsek elsők a csodás, addig soha nem látott uj izlésben (mirifici operis structura). Dicső, magasztos, kitünő és mesteri ívezetüeknek nevezik (gloriosa testudo, artificiosissima, eminentissima et miro artificio exstructa) [1]). Mig másrészt az új gót izlés alkotásainak nagy számát a száraz statistikai adatok maig beszélik. Ha ugyanis azon két, eddig legkimerítőbb monumentalis statistikai összeszámítást veszszük alapúl, melyet a csallóközi és beszterczebányai egyházmegyei műemlékek leirásában, egyes vidékek összes műemlékei felvétele által megkisérlettünk, ez esetben azon eredményre jutunk, hogy száz gót emlékre kerek számmal mintegy tiz román emlék vehető. Tehát fennebbi román műemlékeink számát kerek számban 250-re is leszállítva, gót stilü fenmaradt emlékeink száma ezek ellenében mintegy 2500 lenne. De ha felveszszük, hogy a gót izlés aránylag legalább is kétszer annyit alkotott, mint a román, ez esetben a gót stil emlékei legalább is 5000-re mehetnek, még pedig nagyobbára csakis egyház-épületekben. E szám, összevetve mai anyaegyházaink számával, azt tanusítaná, hogy majdnem minden plebániai községben e korban uj gót egyház épült.

Páratlanul nagyobb keletnek örvendett tehát a gótműizlés

[1]) Lásd összeállítva ez adatokat általam a Régi egri székesegyház leirásában.

Digitized by Google

hazánkban, mint akármely. Természetesen e kor nemcsak sűrűbben építkezett már, mint az előbbi; de belőle még több is maradhatott. Szintúgy bevallók már azonban, hogy műkellékre nézve jóval alacsonyabb fokon állott, és jóval selejtesebben termelt. Nem mintha nem alkotott volna nálunk is sok szépet és nevezetesebbet. Több cathedralisunk úgy látszik a gotika egész nagyszerűségében épült ujra. Az egri várban létezett régi székesegyház a gót izlésnek ama legnagyobb alakításával és méreteivel birt, melyet valaha építészete alkotott. Középső hajója hasonlón hatvan lábnyi széles volt, mint az amiensi és kölni páratlan szélességü gót domok, s e művészet legmerészebb s legterjedelmesebb ívezetü alkotmányai; szentélyét pedig a franczia cathedralok sugár kápolnái sora körité, melyet Dóczy Orbán és Bakács Tamás egri püspökök nagy költséggel és fénynyel végeztek be. Hasonló sugár kápolnák köre, a gotika e legdúsabb alakítása létezett a kalocsai és nagyváradi székesegyházon. És ez utóbbi is oly nagy alkotmány volt, hogy érintetlenül hagyva előbbi román basilikáját tetőstől, föléje és körüle épülhetett. De mindebből az alapromok nyomán vagy történetök adatain kivül mi sem maradt. Ellenben maradt még sok kisebb-nagyobb alkotmány és apróbb részlet, mely a gótizlés legszebb alkotásaival versenyezhet ugyan, de egészben semmi kiválót, semmi nagyszerüt nem nyújt, ha csak az önök szép domját ki nem veszszük. A sz. ferencziek pozsonyi sz. János kápolnája, a hasonló szepes-csütörtöki, a késő gót ily kisebb alkotásoknak azonban valódi mesterművei. A korábbi nagyszombati és későbbi pozsonyi káptalani egyházak is figyelmet keltenek. Másutt pedig, mint Sopronyban. Brassóban stb. legalább egyes eredeti és szebb motivumok tünnek fel, s oly jobb részletek, mint a szent ferencziek s a sz. Klára apáczák pozsonyi tornyán stb. Több vidéken eddig már egész építészeti iskolák és gyakorlat összefüggő nyomaira is jöttünk. Épen úgy, mint a román izlés korában, nemcsak a monostorok, de egyes székesegyházak iskoláit is nyomozhatjuk már, mint pl. az egrit: Sz. Marián és Debrőn Hevesben, Szomolán Borsodban; hasonlón a gót korszakban is szoros rokonságban találjuk egymás közt például a csallóközi egyházakat; s ezektől egészen eltérőn ismét a Mátyusföldieket Pozsonyvármegyében; valamint

Digitized by Google

külön a túrócziakat, a zólyomiakat, a sárosiakat stb. De mindezen iskolákban is inkább csak az épitészeti műgyakorlatot, mintsem a magasabb műizlést és műiskolát nyomozhatjuk.

Nyilván, midőn vegyesházi királyaink korában ez izlés behatolt és terjedt hazánkban, annyi idegen elem jön be egyszerre már mindenfelől az ország életébe, alkotmányába, hadszervezetébe s egyéb intézményeibe, melyek nem annyira a nemzet életéből fejlődtek, hanem egyenesen importáltattak először is mindjárt az Anjouk által, — hogy nem lehet csodálnunk, ha az akkor felébredt építési kedv, a szükségessé vált szilárdabb és számosabb vidéki egyházalkotások művészei is mindannyi eltérő s idegen alakítást hoznak be magokkal a külföldről. Épen úgy megérezni ezt nevezetesen Zsigmond hosszú és Mátyás késő korszakán is, melyből, akkori nagyobb világéletünknél fogva, való már a legtöbb ily gót műemlékünk, vagy csak annak befejezése. Ekkor keletkeznek nagyobb városainkban is e templomok körül az építészeti páholyok és műiskolák. De ez mind a hanyatlási korszakba esik már egyaránt.

Az egyetlen talán, a mi némi kivételt képezhet még, mint mondám, az épen az önök Sz. Mihály kápolnája s még inkább Sz. Erzsébet domja: Magyarország gót műalkotásának e valódi gyöngyei. Mind a tervezetben, mind kivitelében és diszítményeikben sajátos kis remekek, s e mellett még eredetiséget is fejtenek ki. Hogy ehhez még Sz.-Erzsébet egyházuknak egész műiskolája volt hazánkban, ezt az eperjesi egyháztól kezdve, a kolozsvárin át egész Brassóig több felé tapasztaljuk. Mint ily eredeti műalkotás, már többszörös leirásban részesült itthon s ott künn; valamint már a műtörténet kézi könyveiben is ki van adva rendesen e mintaszerű alap tervezetének homlok s oldal képeinek rajza. E nevezetes sajátságaival és tökélyeivel szemben meddő lehet már az oly felvetett kérdés, vajjon fundamentióját, földalatti alapját külön franczia mintára franczia művész tervezte-e még a XIII-dik században, s a felépítményt azután német építész folytatta-e jóval később eltérő irányban. A mai műtörténetirás ismeri már a hozzá hasonló mintákat Német- és Franczia országban egyaránt, Trierben, Xantenben és Braineben. Nem is fektet többé nagy súlyt arra, öt vagy három hajós gót

Digitized by Google

alakítás kivánt-e lenni, miután fölső eredeti részletei központi alakzat tervezetére mutatnak. Ezek szerint épen úgy egyszerű feltevés maradhat: épithette-e már Villard d'Honnecourt XIII. századi hires franczia épitész vagy sem. Mindenesetre a magyar mütörténet egyik dicsősége marad, hogy e jeles franczia mester a XIII. században hazánkban járt és hivatott épitészül. De bizonnyára még nagyobb dicsősége e műkörünknek, hogy a hirneves épitész hazánkban már akkor oly uj, általa másutt sehol nem látott műmotivumokat, ékítményeket talált, melyeket jónak vélt albumába lerajzolni, és magyar eredetöket mellékjök megjegyezni. Kétségtelenül legnagyobb dicsőség azonban e részt az, hogy nem csak oly nagy magyar királyok, mint Robert Károly nejével Erzsébettel, Nagy Lajos és Mátyás épitkeztek e templomon a vidék főuraival s önök városa polgáraival, mint e műemléken czimereik is maig hirdetik: valamint az e felöl szóló adatok is beszélik;[1]) hanem, hogy épen az önök városa egyik kitünő fia és polgára Kromm István, s ennek művész családja épitette azt fel nagyobbrészt és legalább is végrészleteiben. Városuk levéltára szerencsésen fentartotta nevét, még annyi erre vonatkozó adat elenyészte után is. E szerint Kromm István kassai polgár és kőfaragó mester már 1446-ban vezeti a dom épités munkálatait és vele az 1459 óta nevezett testvére is Ágoston. Hogy e művész család akkor máskép is, mint városuk előkelő polgárcsaládja terjedt és befolyásos volt, azt városi jegyzőkönyveik beszélik tovább. Ezek szerint Ágoston 1460 óta a város tanácsurai egyike volt, mig e családból János és Márton választó polgárok voltak. S a család egyik fia János ez egyháznak végre plébánossa is lett, melyet atyja és bátyai alkottak.

Mily élénk műmozgalom és nevezetes műiskola, kőfaragó és építészi páholy létezett akkor itt Kassán e dom tövében, gya-

[1]) Eszembe jut erre a találó monda, melyet a XVII. században megjelent »Ungarischer Simplicissimus« beszél: hogy a kassai templom ormán álló három szobor, három óriás királyt állított elő, kik a felett vetekedtek, melyik képes kővel áthajítani a templomot, hogy ez az övé legyen. Valóban így vetekedtek nagy királyaink épitésében. Míg ama három szobor most már a nemzeti Muzeumban egyszerün a magyar három sz. fejedelmet, Istvánt, Imrét és Lajost állítá elő.

Digitized by Google

níthatjuk abból, hogy István mester több felé, mint újabb levéltári adatok szólnak, például Bártfára is meghivást nyert s az ottani domot remek szentségházával befejezte. Valamint, ugy látszik, még előbb a bécsi Szt.-István dom műpáholyában is dolgozott; és mint mondók a kassai dom műiskolájának befolyását egyaránt Eperjesen és Bártfán, Kolosvárt és Brassóban bárhanem az ő építészeti páholya érvényesité. De ez iskola művei lehetnek még valószinűleg a szepes-csütörtöki és káptalani Zápolyaféle remek kápolnák is.

Ime mestereink, ime alkotásaik csak egy helyütt is, csak egy korszakból is. De arra nézve, mit és mennyit, mily szép lapokat nyújthat műtörténeti vizsgálatunk nemzetünk műveltségtörténetének, például talán ennyi is elég.

Nem említettük azonban még e közt a többi művészeteket; nem a szobrászatot, nem a festészetet, nem a kisebb művészeteket, az ötvösséget stb. Ezek igaz akkor mind egy képzőművészetet képeztek, s az építészettel rendesen egyesülve, vele karonfogva jártak. Mindenütt hol az alkotott, jelen voltak ezek is; mesterei gyakorlák mindannyit; és nem, mint most, külön művészetet, de az egy művészetnek külön ágát képezték. Elég lesz, ha végül arra utalok, hogy nélkülök soha sem voltak alkotásaink, Sz. István basilikája mozaikjaitól, s ama faragványoktól (celaturae) kezdve, melyeket már legendái kiemelnek templomaiban. És bár ezek és számtalan ily törékeny mű ma elenyésztek; de maradt még egész sor a pécsi basilikai, a jáki és többi román egyházakban, mely elegendő fogalmat adhat ezek érdekességéről s emelkedett művészetéről. Nem volt jelentékenyebb román stilü egyház, melyben ne lett volna az alapító szobra, ha nem mint donatornak a kapu tympanona votiv domborművén, legalább siremléken. Nem volt olyan, hogy alkotójának vagy építőjének ne lett volna valami elmondani valója az ábrák egész sorában a hivek közönségének. S ez érté vonatkozásaikat, szólottak légyen azok a bibliából és legendából, typologiákban és jelvényekben, vagy épen a történetből, sőt a néphősök, a monda és a néphumor magasb vagy alantasabb, komoly vagy torz alakjaiban.

Digitized by Google

De a mi nemzetünk történetére nézve még jóval érdekesebb, sőt meglepő, Uraim, az, hogy ott birjuk, még annyi pusztulás után is eme szobrokban és domborművekben történetünk nevezetes nagy alakjainak egész hosszú sorát. Kezdhetnők akár az esztergomi basilika portaléjának XII. századi képeivel, Sz. István, Adalbert, III. Béla, Jób érsek alakjaival, melyek legalább az eredetinek képeiben ránk maradtak; s épen így maradt csak ránk a lébényi templom domborműveiről is II. András, az alapító Hédervári Kontok és Pótok, s akkori apátja alakjai. De épen úgy fen volt a többi többször is, Sz. István, Imre és Lászlóé érczben Nagyváradon és kőben itt Kassán is. — Nagy Lajosé márványban Székesfehérvárott. És ha ezek részben későbbiek, részben elenyésztek már, megmaradt még Robert királyé, Hunyady Jánosé, fiai: Lászlóé és Mátyás királyé, neje Beatrixé, valamint Jagello királyaink, a Báthoriak, a Zápolyák, Kanizsayak, Thurzók, Balassák, Pálffyak, Illyésházyak. Vitéz óta majdnem összes ekkori esztergomi érsekeink, számos nevezetesebb püspökeink, apátaink, vitézeink s államférfiaink életnagyságú szobra, vagy csak dombormű-képe egész mintegy a XVII-dik század végeig. Csak össze kell őket szednünk, csak fel kellene őket állítanunk, hogy velök nemzetünknek, ha nem pantheonját, legalább gliptothekáját megteremtsük. — Ki tudta, vagy ki hitte volna már ezt!? Vagy csak ki gondolt volna már velök, midőn felületes történetirásunk mindig lelkiismeretlenül azt hirdette, hogy nincsen már semmink, hogy mindent elpusztított már a török és tatár. Szabadulni akart attól, mit nem értett, mihez nem tudott hozzá szólani, s a hol azért neki minden üres volt és semmit sem látott. S ezt tartók az ujabbkori bölcsességnek. Épen úgy mint azt, hogy a mit meghagyott még valóban az ellen és az idő, újabb felvilágosodott korunk divatos, de tudatlan s izléstelen ujításaival lerombolta vagy félre a lomba vetette. Itt találta fel azután őket, hol feledve százados álmukat aludták, műtörténeti ismeretünk, archaeologiai vizsgálatunk. Igy sikerült őket felfedeznünk egyházaink elrejtett zugaiban, vagy a rakhelyek sötét oduiban.

És ma, midőn magyar műtörténeti emlékeink tanulmányáról ily fényes helyen és lelkes közönség előtt szólunk, büszkén,

Digitized by Google

emelt fővel mutathatunk ez eredményre: hogy itt van ime történetünk leghiresb férfiainak még száz és nehány szobra felfedezve. Csak le kell másoltatnunk, hogy nemzetünk történetének legszebb illustrátióját képezzék. És mivel már két évtized előtt, midőn felkeresésükre kiindultunk, azok számát összeirtuk, mely azóta is alig szaporodott nehánynyal s akkor felőlök egész könyvet írva, mindjárt minden nevezetesebbet rólok elmondottunk, nem lehet most feladatom itt önök előtt ezt tovább részleteznem. A mi ezentul most már ránk vár s a mivel foglalkozunk, csak az lehet, hogy mindanynyit lemásolva, fényes kiadásban, mint egy nemzeti méltó pantheon képeit önök s az ivadék kezébe adjuk.

Ha még ehhez momunentalis festészetünk tanulmánya eredményéről is szólnunk kell, elég ha azt ismételjük, mit hasonlón tanulmányaink első eredményeként két évtizeddel ezelőtt felőle irtunk: hogy alig volt csak egy román-, vagy gót-stilü egyházunk is, melynek falait ne díszítette volna az ecset művészete. A pécsi, római s a veszprémi Gizela-kápolnák, a pécsöli és deáki, pannonhalmi és dömölki templomok, a döbrői földalatti kripta a szucsáni falusi templom külső fala s a többi román egyházak egész sora tanusítja még, hogy nem volt már akkor oly kis alkotmány és jelentéktelen hely, melyet ez egyházi festő-művészet fel ne keresett volna nálunk. Egyik derék társunk azóta, hogy megkezdtük a figyelmet erre is fordítani, már az Akadémia által kiadott egész vastag foliánst töltött be ezen festészeti emlékeink leírásával és oly képeivel, melyek a külföld előtt is, mint művészetünk középkori emlékei, az övéikkel vetekedhetnek. De a mi ismét ebben is nemzeti történetünkre nevezetes, az, hogy a rendes egyházi, iconographiai szent képkörökön is túl menve, a mint nemzeti szenteink legendáit sürün és mindenfelé festé, úgy bennök még a legendán is mintegy túlmenve, e szent királyaink és hőseinknek történetét és hősmondáját valódi történetfestészettel megörökité. Egész képsort ismerünk immár hazánk templomaiban, melyek nagy falfestményeikben a mint gyakran előállítják Sz. Istvánt és Sz. Lászlót, úgy nevezetesen utóbbi királyunknak nemcsak életét és legendáját, de nemzeti eposát is, a

Digitized by Google

kun hadak felett vivott diadalai cserhalmi episodját, a kun főnökkel az elrablott leányért vívott párbaját, s annak megmentését, a legnépiesebb felfogással s alakítással adják elő nagy falképeiken. Csak minap fejtettek ki így a mészkéreg alól, az ország egyik végétől a másikig, Turnicsén, Szala szélen, és Zsegrán Szepesben, Marosvásárhelyt és Nagyszebenben Erdélyben. Sőt itt is lappang még nyoma önöknél Sz.-Mihály kápolnájuk érdekes falfestményeiben. Mennyi enyészhetett el ebből és mennyi lappanghat még másutt, midőn a felfedezettek nyomait is csak az ország végszélein találtuk fel. Így birjuk azonban e művészetünk előbbi korából Sz. István és Sz. László nevezetes tempera tábla-festvényeit is a szepes-káptalani oltárképeken. De, hogy e nemzeti védszenteinket képben és szoborban bírta minden falu egyháza úgyszólván, azt maig mutatják nemcsak az emlékek, de a hagyományos gyakorlat is. Alig van maig oly idegen népü és nyelvü vidék hazánkban, melynek templomaiban ne léteznék azok szobra és képe. E nemzeti kegyelet első szent királyaink iránt, melyet a képző-művészet annyira emelt, kétségtelenül oly lélekemelő és mélyen ható jelenség, melylyel egy népnek nemzeti szentei cultusa sem hasonlítható össze. Mily halvány ehhez képest például a német népnél a Sz.-Nagy Károly tisztelete, vagy az osztráknál a Sz.-Lipót fejedelemé. Sőt még a franczia Sz.-Lajos-cultus sem emelkedett volt ily magasra s általánossá nemzeténél, mint nálunk Sz.-István és László, de sőt Sz.-Imre s Erzsébet tisztelete. — Miben kétségtelenül sürü művészeti képzésöknek nagy része volt. De nemcsak sz. királyaink s apostolaink emlékezetét örökité meg művészetünk. Nagy műemlékeink megörökíték történetünk nagy eseményeit is. Mint a fehérvári s ó-budai basilika a pogányságon Kupán és Keanon vett győzelem tropheuma volt; úgy volt Nagyváradon is Sz.-László egyháza a kunok feletti diadalának emléke, valamint Kun László Ottokár feletti győzelmének a pozsonyi sz.-ferenczi egyház egyik votiv műve. De így találjuk a szepesi székesegyház 1317-iki falfestményében is a rozgonyi győzelem emlékét, mely az Anjouház trónörökösödését hazánkban végre hosszas tusák után megalapította. I. Károly, az őt háromszor megkoronázott Tamás esztergomi érsek, cancellára Henrik szepesi prépost s a

Digitized by Google

szepesi alispán Semsei Frank ott látható egykorú képeikben, ezt megörökítve mutatják. Igy vehető Nagy Lajos Dalmatia meghódítása emlékeül Sz. Simon zárai koporsójának dombormüve a királyi család s az ország nagyok képeivel. Ilyenek lehettek első sz. apostolaink Gellért, Zorard és Benedek ezüst sarkophagjainak hasonló domborművei. Béla leányaé: sz. Margité, Remete sz. Pálé Budán a Lőrincz kolostorban sat. Nem is említve Sz. István, Imre, László márvány sirjai reliefjeit. Mindezek márványa széttörött; míg amazok ezüstjét a nemzet nagy katastrophái olvasztak be. Mint Zorard sirját a pártvezér Csák Máté; Gellértét II. Lajos a mohácsi vész előtt. És mily sajátságos játéka e mellett a sorsnak, hogy még ama fejedelmek képei is, kikkel a nemzeti uralkodások sora véget ért, künn a külföldön bár, de hasonló egyházi müemlék-képekben maradtak fen. Az utolsó Árpádkori III. András királyé egy svajczi zárdának, mohácsi II-dik Lajosé a brüsseli Sz.-Gudula egyháznak ablakfestményein, hol őket özvegyeik, kivándorolt királynőink kegyelete megörökité.

A nemzet életével és történetével ily legbensőbb viszonyban találjuk mindenféle középkori egyházi müemlékeinket századokon át. És bennök többnyire még nem csupán valami közönséges templomi műgyakorlatra találunk, nemcsak chablonszerű alkotást látunk, mint például a byzanti görög és szláv világ szellemtelen és megkövült hasonló sz. királyai sat. alakjaiban. Gyakran művészi iskolák s olykor nagy mesterek művei is voltak azok. — A szepesi kép, a mint a XIV-dik század elejéről a giottói toscanai és siennai Simone da Martino mesterek műfejlődése első korába esik, ugy ez utóbbi olasz mester Siennai iskolája művének mutatkozik. — Valamint hogy ő festé Assisiban a Magyarországban királyválasztó szerepet vitt Gentilis bíbornok arczképét s magyarországi sz. Erzsébetnek a bibornok által készíttetett falképét. S épen ugy tőle erednek az Anjou-családnak, Nagy Lajos testvérének, Andrásnak, s ennek neje Johannának s az utóbbi gyermekeinek nápolyi falképei. De a dunántúli apró falusi egyházakban ujabban felfedezett XIV. századi falképek egész sora is még oly kitünő művészre vallott, minő korában Aquila János mester volt. Rajtok hagyta fest-

Digitized by Google

ményein Veleméren, Tótlakon sat. nemcsak nevét, évszámát és czimerét, de még arczképét és alakját is, ezekkel különösen megjelölve oda festé melléjök. — A műtörténet már alig ismerte többé e nagy mestert. Csak nem rég fedezték fel egy régi képét a bécsi Belvedere képtárgyüjteményében; melyet eddig az ó-német iskola legjelesebb mestereinek, majd Zeitbloomnak, majd Schaufleinnak tulajdonítottak; mig ujabban e képen is felfedezték Aquila mester nevét. De azt még csak nem is sejtették, hogy e mester amazoknál jóval, egy századdal előbb, és pedig hazánk apró határszéli falvái templomaiban dolgozgatott; és hogy ott alkotta nagyszerü falfestményei egész sorát. — Ha a műtörténet e kitünő mestert tanulmányozni akarja, hazánkban kell azt tennie, itt kell müveit keresnie, a hol ugy látszik leginkább alkotott, és melynek tőszomszédságában a határon akkor még olykor hazánkhoz is tartozott helyen, Regedén (Radkersburg) született. — És ha mind tovább nyomozzuk, úgy látszik, hogy az ő családja is még az Anjoukkal jött Magyarországba Olaszországból; hol az Aquilák művész-családját már a XIII. században sürün foglalkoztatták az Anjou fejedelmek alkotásai.

Épen igy kereshetjük azonban nálunk akár az akkori uj olasz iskola nagy mestereinek, például Masolinónak müveit, ki Székes-Fehérvárott a Temesi főispán Ozorai Pipo kápolnáját, és Verocchióét, ki annak arczképét festé. Természetesnek találhatjuk ezután, hogy Mátyás alatt már a Lippók és társaik is a budai udvarban megfordulnak és dolgoznak; valamint többi renaissance kori főpapjainknál, mint Vitéz érseknél Esztergomban, Báthory püspöknél Váczott és Janus Pannoniusnál, ki magának a nagymesternek Mantegnának ült vala.

De az ország egyházaiban ekkor még általában az ó-német és németalföldi festészet és iskola képeinek volt divata, sőt nagy kelete. — Nyomukat mindenütt ott találjuk egyházaink ekkori számos szekrény- és szárny-oltárai képein és faragványain. Mig e művészet legnagyobb mesterei egyikének, Wolgemutnak épen itt van ismét önök domja hires szárnyoltárán képe és névjele többször is ráfestve. És méltán, mert az a nagy mesternek legjobb és legszebb műve volt; annyira, hogy a műkritika épen e tökélyei miatt kételkedik azt, rajta levő képe és neve daczára is

Digitized by Google

neki tulajdonítani; vagy hogy csak nálánál még finomabb mesternek Schöngauernek tulajdonítja rajzát, melyet Wolgemut e képen csak másolt volna. S ime e kép is nemcsak ismét magyar szent Erzsébetünk eposi menettel előállított hazai legendáját örökíté meg a legszebb előadással; hanem rajta a mester mellett még Mátyás királynak arczképét, s az előkelő magyar főúr donatorét is megörökítette, a ki e képet városuk egyháza számára nagy műszeretettel és költséggel festeté.

E műbefolyások és hazai alkotások megmagyarázzák azután a nagy műlendületet is, mely nálunk a festészet és szobrászat e nemében uralkodott. — Németországot kivéve, sehol a világon a szekrény- és szárny-oltár e festő és szobrász művészete annyira nem virágzott, sehol annyi emléket maig nem hagyott mint épen Magyarországon. Sőt e művészet sajátlagos hazáján Németországon kivül, mondhatni hogy csak is nálunk, s legfelebb még Lengyelország egy részében virágzott. Sem Franczia-, sem Olasz-, Angol- és Spanyolország nem ismerte az egyházi művészet e nemét. — Mig nálunk oly temérdek sokat, s közte több megragadó szépet is termelt. Első minapi vizsgálataink e téren mindjárt rávezettek, hogy hazánk számos városaiban e XIV. és XV. századi szekrény- és szárnyoltár-festészet és szobrászat művészete több mesterének virágzó műhelyei voltak. Ismerjük most már a kolosvári mestereket, a garamisz.-benedeki és pannonhalmi iskolát, a beszterczebányait, bártfait, a szepesieket s ezek két kitünő mesterét: egyik régibb névtelen tempera tábla festőt, és Lőcsei Miklóst. De épen ugy találkozunk mások műveivel Pozsonytól és Sopronytól kezdve Erdélyig Nagy-Szebenig, s ismerjük számtalan magyar tanonczfestőnk nevét a külföldi mesterek műhelyeiben, le egész a békési ajtósi Dürerekig. Végre még itt találjuk nálunk az e nemben egy másik leghíresebb nürnbergi mesternek Stoss Veitnak fiait, megtelepedve Beregszászon, Segesvárt és Medgyesen, hol műhelyök volt, s az még holtok után is itt özvegyeikre s gyermekeikre átment.

De nem folytatom ezt, Uraim, még csak igy futólag példázva sem tovább. — Mert ha előadásomat csak röviden is kikerekítve befejezni akarom, szólanom kell még a kisebb ipar-

Digitized by Google

művészetről is. E korban ugyanis, mint mondám, nem vált volt még el sem az élet a művészettől, sem a művészet s élet a vallástól. Az ipar nemesebb gyakorlata is csak úgy művészet volt. Egyik szépíté és nemesíté az életet, a másik meg gyakorlativá tevé a művészet használatát s élvezetét. Mig ma oly ridegen elválva állanak egymástól, mint akár a gyakorlat s mindennapi élet a magasb eszménytől: akkor nevezetesen az egyházi műalkotásban egyöntetű, azonos műizlésű volt minden, még a legközönségesebb mesterség s ipartárgy is. A hol valamely basilika vagy dom épült a középkorban, ott minden művészi vagy remek volt az oltártól a toronytetőig, a csengetyütől a templomcsúcs keresztjének s a kehelynek ötvös műveig: az asztalos padjai, a lakatos ajtópántjai és kilincsei, valamint a sz. öltönyök, oltárteritők és kárpitok szövete és hímzése, mind nemcsak művészileg, de az épület architekturájával, festészete- és szobrászatával azonos stilben készült. Valamint nem egy ily müvet találunk még önök remekegyháza hasonló maradványaiban, szép domboruan hímzett régi misemondó ruhákat, zománczos kelyheket, és remek ajtókilincseket. — Oly dúsak voltunk az egyházi kisebb művészetnek még ötvös műveiben is, hogy például sz. királyainknak s nemzetünk apostolainak Istvánnak és Lászlónak életnagyságú ezüst, aranyozott, zománczos mellszobrai, hermái egész sorát alkottuk, melyekben főereklyéik foglalva voltak. A franczia udvar követe csodálva irja le királyának azok nagy számát és művét, a mint nagy ünnepélyek alkalmával azokat a székesfehérvári egyház oltárain kitéve látta. Pedig Franciaországban nem kisebb számban s nem csekélyebb művészettel voltak kiállítva ilyenek. Sz. Lászlóét ezek közül maig is birjuk Győrött ily régi zománczműben. Vele s a többiek maradványaival, későbbi átalakításai s utánzásaival szintén egész könyvet irhattunk már tele, midőn azok nyomozására először kiindultunk. E mellett különösen az ötvösség és nevezetesen annak zománcz-művezete, mily virágzásra emelkedett hazánkban, hasonlón elmondottuk már többször irataink ban; melyekben annak saját jellegét és technikáját, dús és változatos alakzatait, mint külön magyar és erdélyi zománcz-válfajokat mutathattuk be a világnak. És ma már e szak első műtörténetirói a franczia De Linas s a német Bock egyaránt elfogadták ezt.

Digitized by Google

Nem szólok tovább külön renaissance mükorszakunkról sem. Ez ugyanis a gotikánál is sokkal inkább mondható csupán importáltnak, sőt növényházi rövid életű szép virágnak hazánkban; bármily korai és nagy lendületet vett is Mátyás király uralkodása alatt. Vitéz és Báthori, Dóczy és Bakács főpapok is mindjárt benne alkottak, alig hogy még előbbi gót egyház alkotásaikat bevégezték. Motivumaik azért még sok helyütt a késő gót tervezetü müveken mutatkoznak, mint a kelő s áttörö új nap első sugarai. Azért sokszor még e késő gót emlékeken is lesz a művizsgálat által nyomuk keresendő. Igy találtuk nyomát és építésze Traguri Jakab nevét már itt is felső Magyarországban, például Sárosban, Héthárson. Mig városuk egyik jeles és munkás műtörténeti buvára ez izlésnek kora nyomait az általa felvett bártfai ritka műbecsü városházán nyomozva, kimutatta, hogy a renaissance nálunk jóval korábban kezdett virágzani még a vidéken is, mint Németországban. Nagy alkotásaiból azonban, melyekkel a fővárost, a királyi lakot Visegrádon és a főpapok székhelyét diszíté, alig maradt egyéb, mint a szétszedése után összerakott és legujabban régi fényében restaurált Bakács kápolna Esztergomban. A többiből úgyszólván kő sem maradt kövön. Egy darab fehér márvány ékítmény faragvány az egri székesegyház ekkori alakításaiból és Dóczy emlékköve Visegrádon alig mutatnak egy-két diszrészletet. A mi pedig a késő a renaissance, a barock izlés korából, egész hazánkat ellepve fenmaradt, elrontva még régibb nemesebb műemlékeinket is ujjá alakításaival vagy csak toldozásai és foldozásaival, mindez szót sem érdemel, ha csak nem keményen kárhozhatót.

III.

Az előadott példák sora bemutatásával végezhetném már előadásomat. Világosan és határozottan tanusítják azok, mily új és dús kútfőt nyitottunk velök történelmünk számára; menynyire termékenyítők általok müveltség-történetünknek eddig parlag lapjait.

Digitized by Google

Ha mégis itt sem állapodunk meg, oka az, hogy felmutatott eddigi vizsgálataink eredményénél sem lehet megállapodnunk. Bármennyit is tettünk eddig mindössze nehány év alatt nehányan, valljuk be szerényen, hogy csak épen a kezdetnél vagyunk, hogy a megtett munka inkább, mint készület, tájékozásul, semhogy eredményül vehető; hogy még sok, s a legtöbb az, mi e téren teendő.

Társulatunk munkálkodásának, vidéki vizsgálatainak, és gyüléseinek, az ezeket megnyitó előadásainknak, ugy vélem pedig czélja és haszna főleg az, ha nem akarjuk, hogy üres ünnepélyességekké váljanak, és csak meddő historikai elméletek, terén maradjanak: hogy velük tájékozzuk munkálatainkat, buzgó társainkat, az érdeklődő lelkes és művelt közönséget az iránt mit termeltünk eddig az egyes művelés alá fogott téren. Mi az mit ez után még tovább termelnünk kell, hogy e mező művelésével a hozzá és munkánkhoz kötött várakozásnak megfelelhessünk. Mert jelenleg már a szellemi munka terén is számolnunk kell a consotiumoknak. Ki kell mutatnunk, mily üzletet tettünk nemcsak a ránk bizott anyagi tőkével, hanem a nemzet legfőbb szellemi érdekeivel és kincsével: a nemzeti történettel. — Emelkedik-e benne irányunk és felfogásunk? Vagy hanyatlik-e már ismét érzékünk? Valamint e hanyatlás a nemzeteket a kétség napjaiban gyakran elfogja történetükkel és történetiróikkal együtt! Vagy méltón a czélhoz, magasan tartjuk-e a történelem ránk bizott lapjait, hogy a közönség iránt unk való részvétének is méltán mindinkább emelkedhessenek részvényei? Kimentve leszek azért legalább, ha megragadva ez alkalmat, ezen tanulmányaink állása mellett, annak további kellékei, folyama és szükségei előadásával szólok ismét egyszer e meglehetősen égetővé vált kérdéshez. Mert nem tudom, hol juthatnék alkalmasabban hozzá, hol hathatna a szó hatalma jobban, mint itt emelkedett fényes közönségük előtt, ez ünnepélyes gyülés alkalmával, melyet fogadásunkra rendeztek.

Kétségtelen, Uraim, hogy a munkásság a mily reményteljesen megindult, mind nagyobb folyamatban van minden ponton. A részvét és mozgalom e tanulmányok iránt általánosabb, és mi több, tájékozottabb kezd lenni. Még csak két évtized előtt is alig

Digitized by Google

voltunk mindössze munkások ketten-hárman. A közönség? ez akkor még épen nem létezett! Annyira tájékozatlan volt, nem mondom a stilek s a műtörténet ismeretében, mert ebben még mai napig is az, hanem a nemzeti történeti műemlékek iránt is, hogy ezek vizsgálatát és művelését csak az élhetetlen vagy idiota, mire másra sem való tudós oktalan vagy különczködő szenvedélyének nézte egyszerűn. Az archaeologia neki oly régiség és ritkaságüzés volt, mely a folyamon kivül helyzett penészes pénzek, a pro libertate polturák, a rozsdás sarkantyuk és törött kardok, és ha magasb volt, legfellebb az ősi, azaz még tegnapi füstös tajtékpipák vagy más hasonló lomnak és brik-braknak gyüjtésével foglalkozik; nem is említve a kor nagy emberei botját vagy kalapját.

Azóta legalább a műveltségre igényt tartható közönség tudja vagy csak sejti már, hogy ez is valamiféle élettudomány lehet. Megértette, hogy a történelmi és mivelődési tanulmányok legjelentősebb része. Érzi, hogy általa az elmult nagy korszakok egész élete és civilisatiója minden jelenségeiben, műveiben és alkotásaiban világosabban felismerhető és a jelen és jövő tanulságaul jobban használható, mintsem a történet egyszerüen elbeszélő ismerete és tanulmánya által. Mert valamint az ujabb tanulmányok, a természettan s a philologia, csak az ujabb összehasonlító rendszer által nyertek biztosabb alapot; valamint a geologia és palaeontologia, a földrétegek és őslények ásatag leleteinek vizsgálatai által képesek elénk tárni az elmult világkorszakokat, az akkori faunát és florát, annak s a mai életnek feltételeit: épen ugy vagyunk a hajdankori népek ásatag leleteivel s a középkor műemlékeivel az akkori és mai polgári és társadalmi létnek, a haladás és cultura feltételeinek és fejlődésének felismerésében.

E tanulmányok jelenleg elfoglalták tehát már a művelt nemzeteknél az illető helyet, mint általános művelődési, mint culturalis tan. De a nemzeti tudományra nézve jelentőségük még ennél is messzehatóbb. A sirokból elénkbe lépnek hazánk földje régi lakói, nemzetünk ősei, annak egész multja és életének emlékei. A középkor feledett nagy emlékei e varázsszóra felkelnek és csodálatos dolgokat mondanak el e nagy műkorszakaink, művészetünk és állami és társadalmi intézményeinkről, melyekről

Digitized by Google

addig semmi tudatunk, sem kellő fogalmunk nem volt. Oly tényeket beszélnek, melyeket a történetirás soha sem jegyzett fel: és melyekből a nemzetek nagy önérzetet és még nagyobb tanuságot meríthetnek. A tudománynak valóban oly diadala ez, mely sötétnek vélt őskorunkba, homályosnak vélt hazánkra és nemzetünkre uj világot és fényt árasztott. Nem zárhatja el maholnap többé magát ez előtt a legsötétebb tudatlanság sem; nem a csupán mai keresetnek és haszonnak élő s a multat megvető legcynikusabb kedély sem. Megnyilt a művelt közönség szeme és tudni fogja, hogy nem csupán penészes pénz és furcsaság az, a mit keresünk és kutatunk.

Azóta, hogy megkezdők e tért művelni, a magyar Akadémia első fogta fel a kérdést, mint ez a nemzet legmagasabb tudományos intézetét illeti. Körében archaeologiai bizottságot alkotott a hazai műtörténeti emlékek megismertetésére és kiadására; és nem csekély költséggel három közlönyt tart fen jelenleg erre, az Értesitőt, a Közleményeket s Magyarország műemlékei kiadását.

A műarchaeologiai tan, melynek eddig nálunk hire sem volt, és legfeljebb mint a classica philologia része ennek régi conventionális modorában tárgyaltatott, most az ország legfőbb iskolájának, az egyetemnek több cathedrájáról hangzik; s az egyházmű-archaeologia papnöveldéink jó részében is taníttatik. Birjuk oktatásuk és magántanulásuk kézi könyveit immár nyelvünkön is. Muzeumunk, mely jó sokáig az idők súlya s a kezelés nehézségei alatt nyögve, nagyjában csak vegyes és selejtes ajándékok és véletlen leletek tára volt, most a folytonos szerzemények becse és megfelelő elrendezése által az ily gyüjteményeknek nemcsak europai szinvonalára emelkedett, de valóságos mintaintézetté lett. Igazgatója s őrei e tudomány számos szakának minden részleteiben jártasok lévén, a mint magasb műtudományi felfogásból kiindulnak, ugy a legkisebb árnyalatig tudják tárgyai ismeretét értékesíteni, a mai tudomány universalitásának magaslatával művelve ezeket. S ennek daczára, vagy épen azért, kimutathatták, hogy saját nemzeti hajdanunk és hazánk nagyobb és dúsabb emlékeket enged felismernünk a valóságban, mint a minőket eddig a legexaltáltabb nemzeti lelkesedés, vagy az elfo-

Digitized by Google

gult nemzeti dicsekvés ábrándja álmodni is képes volt. Tanuság erre, mit az előbb nemzetünk hajdankori leleteiről elmondottunk.

Végre állami függetlenségünk visszaszerzésével műtörténeti emlékeink az állam méltó gondja tárgyává is lőnek. Más művelt népek kormányai példájára felállítá kormányunk is a műemlékek vizsgálatára és fentartására felügyelő országos bizottságot. Sőt egyes műemlékek fentartásához és restauratiójához is nem kisebb költséggel hozzá fogott.

Még figyelemre méltóbb, hogy ezt a társadalmi, magán és egyházi téren is már e nemesebb mozgalom részint megelőzte, részint követte. Egyházi műemlékeinket egyes főpapjaink, sőt egy-két derék lelkészünk is, méltón hivatásukhoz s állásukhoz, felkarolták, fentartani s helyreállítani kezdették, s ebben őket egy-két város is, s ezek között dicsőségére legyen mondva, Kassa is, segíték s istápolák.

Az ország több városában, sőt vidékén már régiség-társulatokat, muzeumokat, és egyesek műgyüjteményeket alakítottak. Valóban minden dicséretet érdemlő kezdet és igyekezet, legyen az még most bármily gyenge vagy kétes, ha csak idővel is a czélnak jobban megfelel, és nemcsak egyesek apró érdeke, mások tüntetése marad. Ebben is ismét az önök városa régiséggyüjteménye, mint Felső-Magyarországnak egyszersmind muzeuma, alkotói és munkás tagjai nagy érdeme és buzgalma által, az első helyek egyikét foglalja már el az országban.

Végre legujabban még külön országos régiségtársulat is van alakulóban, mely egyelőre ásatási vizsgálatok gyakorlati terére készül, úgy véljük, leginkább lépni. Mig történelmi társulatunk a kezdettől fogva a történeti műemlékek vizsgálatának eredményét felölelni és közzétenni szintén magas feladatai egyikévé tette, nevezetesen ezek mű- és műveltségtörténeti irányában.

A mozgalom tehát minden irányban megindult. A kedv éledőben van; a munka vígan folyna. S ez, gondolnám, a stadium, melyben az ügy van, és melyet midőn kiemelünk, érdemes mindjárt megbeszélnünk, hogy kellő irányt tartsunk.

Igaz tehát, hogy a munkásság mind nagyobb; de sokszor több port ver még föl, mint a mennyi eredményt nyújt. Az egyes téren való rendszeres munkálkodás helyett is itt nagy még a kapko-

Digitized by Google

dás mindenfelé. A mai feltünési vágy egyszerre kivánná magát minden téren azonnal érvényesíteni. Ha azután egy szemernyire akadt, fellármázással nagy hangúan hirdet nagy leleteket és felfedezéseket. Mig másfelől merész kritikával kicsinyel nagyobb és becsesebb eredményeket. De ez apróbb baj, és majd kinövi magát. Az éretlenséget megérleli az idő, és hoz gyümölcsöt, vagy elhull a vaczkora.

A legnagyobb nehézség azért még mindig nagy közönségünk tájékozatlansága, érzék hiánya vagy egykedvüsége a nagy nemzeti culturális eszmék, a mult ismerete, a jövő magasb feladatai iránt. A hazafiui érzet eziránt általában még mindig csak a csillogó üres phrasisban, vagy a képzelt honfibúban és elkeseredésben nyilatkozik; és nem a tett, nem az ismeret terén. Áll ez általán leginkább müveltebb és hazafias közép-osztályainkra nézve is, melyeket a közvélemény képviselőinek szoktunk jelenleg tekinteni. Mert magát a népet, mely ily magasb müveltségi irányokat nem képes felfogni, sajátlag tekintetbe sem vehetjük. E tekintetben mind a két osztály jelenleg jóval alantabb áll némileg, mint a középkorban, midőn a közpolgár és köznép erősebben és öntudatosabban áthatva a vallási lelkesedéstől, nemcsak képes volt nagyszerü müemlékeket alkotni és megőrizni, de épen ezekben helyezte legnagyobb dicsőségét és büszkeségét.

Főbb köreink ellenben még legtöbb érdeket látszanak mutatni, családi hagyományaik és magasb müveltségük alapján, a műtárgyak és müemlékek iránt; ámbár ezt sokan, mint a mai magasb és finomabb culturális kelléket, csak külsőleg negélyezhetik. Majd egész affectiójuk sem egyébb a curiosumok és ritkaságok, az ékességek és drágaságok szerzésénél, mint ezt inkább a külföldi divatból átvették, mintsem a müismeret vagy hagyományos érzet által nyerték. A régieskedés legunalmasabb és önzőbb neme lehet ez, mely nem hogy gyarapítaná, de inkább szegényíti a nemzeti tudományt. Az ily soi dissant történeti emlékek vagy műtárgyak drága szerezgetése elvonja az eszközöket a valódi hazai emlékektől. S az ily üres passió és dilletánskodás többe kerül gyakran és kevesebb becscsel jár, mint ama nagy nemzeti müemlékek megóvása és fentartása, mely nemzetségöket s állásokat dicsőséggel körülsugározná, s a nemzetet irántok örök

Digitized by Google

hálára kötelezné. Pedig e műismeret és műtevékenység az, mely a főbb körök legnagyobb diszét képezi jelenleg mindenütt. Nemcsak a hagyományos cultus miatt, mely állásukból foly, de mert ez emlékek megóvásához, méltó és sikeres gyüjtéséhez, fentartásához, helyreállitásához csak gazdagság, magas és befolyásos állás és nagy birtok által lehet könnyen férni. Szakismeret nélkül azonban, melyet pedig könyebben s olcsóbban lehet megszerezni, mint valamely kétes becsű műraritást, nem fog soha senki czélt érni. Ha vaktában jut is értelmetlenül egyhez máshoz, ha javit is egy vagy más emléken, minden műpassió vagy régieskedés vagy épen üres hivalkodás mellett is félő, nehogy többet ártson neki és rontson rajta. Mert ez ismeret nélkül még csak a családjában vagy állásában örökölt műkincset sem fogja tudni valódi műértéke szerint megbecsülni és fentartani. Semmi sem tüntetheti jobban elő például nemzetünknek csak mult századai életét is, mint aristocratiánknak régibb lakai, várai, palotái és kastélyai, ha ezek valódi műgonddal tartatnak fel. Egész korszakok életének képe látható ezeken; nemcsak a régi lakon, hanem annak butorain, képein sat., a váltakozó izlések, divatok. Ha újit is benne a divat, a haladó kor: műtárgyai, képei, butorai azért nem vándorolnak a zsibárushoz, vagy a lomtárba. Diszitik még a régibb termeket, a vendéglakokat, hol nincsenek a mindennapi használatnak kitéve.

Mint rég mult századok rétegei tanúskodhatnak a család ősei, nemzetségei életéről több ivadékon, legalább nehány századon át, kezdve az ősök képeitől, az ezeken látható érdekes viseletektől, le egész a kardig és fegyverig, vagy az ősanyák csipkéje és kösöntyüjeig. Emlékezem, hogy midőn korunk egyik leghiresebb történetfestőjének: a lengyel Matejkónak Bátori fejedelmet s az előtte meghódoló muszkákat előállító képén, megbámultam a viselet hűségét, — kérdém a mestert, vajjon oly dús muzeumai vannak-e hazájának, hogy a XVI-dik századi viseletet ennyire részletig tanulmányozhatta eredetiben bennök? Vagy, hogy csak valamely costumkönyv után sikerült neki ennyire hiven s oly szépen megalakítani képén a kor öltönyeit, szöveteit, butorát és ékszereit? Nem, mondá ő, sem egy sem más. Lengyel főuraink várait látogattam s ott másolgattam, midőn

Digitized by Google

arczképeiket festettem. Nálunk, folytatá, még az ősök iránti nemzeti nagy kegyelet s a nem kissebb szegénység nem engedték, hogy az ivadék túl adjon atyái holmián. A divat elől nem vándorolhatott még annyi a lomtárba és zsibvásárra.« — Ismeretes egyébként is erre nézve, hogy valamint a föld hatalmasai, a fejedelmek, pápák és főurak voltak a nagy emlékművek alkotói s műgyüjtemények szerzői, akár a Mediciekig, Mátyásig s az újabb korig; úgy legújabban is a művelt népek gazdag főurai foglalkoztak rendesen a műtudománnyal. Blacas és Luynes herczegek, az Arundel lordok, Albanik és Caumontok művelék korunkban s emelék magasbra e tudományt, épen úgy fejedelmi vagyont igénylő szerzeményeik és gyüjteményeik, valamint nem kisebb költségbe kerülő fényesen illustrált archaeologiai munkáik kiadása által.

Bár hogy legyenek is azonban ez állapotok jelenleg különféle osztályainknál, kétségtelen, hogy a műtörténeti emlékek értelmetlenségének, hogy úgy mondjuk, és elhanyagolásának mindannyinál, s az egész művelt közönségnél, mélyebben rejlik oka korunkban. A mint az újabb anyagi és szellemi haladás által az élet a teremtő s alkotó művészettől majdnem teljesen elvált, és a könnyebb, kényelmesebb, jutányosabban gyártó mechanikus ipar felé fordult, elvesztette egészen amannak érzékét. A csin, a szép ma egyszerün a divatos és pipere lett, a művészet elvált az élettől és csak mint diszítmény szerepel még, vagy legfelebb az érzék csiklandoztató művészet a zenében függ az élettel némileg össze, annak vig vagy mulatási perczeiben. Mert mig például az antik classicus- vagy a középkorban a műérzék annyira ki volt fejlődve, hogy a közönség ipar tárgya is műiparig emelkedett, ízlést és műformát tanúsított a házi életnek közönséges, de becsesb vagy szilárdabb eszközein: a tálon és korsón, kilincsen és ajtópánton, addig ma a szükséges vagy hasznos csak a közönséges ipar és mechanikai gyártás, de nem a művészet tárgya lehet.

E műérzék hiánya és a hasznossági elv cultusa megfosztotta az életet nemcsak a művészet alkotásától és nemes műörömeitől, hanem a művészet értelmétől s annak magasabb aspiratióitól is. Hozzá szoktatta e helyett holmi surrogát ékítmények és diszítmények használatához, melyekkel most a művészetet pótolja és hazudja. Igy ragaszt fel háza külső falára vakolatból és

Digitized by Google

téglából készült classicus hellen vagy római oszlopsort és gypszből rá jóniai vagy corinthi oszlopfőt; párkányzatára meander és trigliph diszeket sat., melyeknek semmi közük a művészettel, és mint szervezetlenül felraggatott holmi, a műértőben csak a rút pipere s oktalan felékítés benyomását téve, őt mosolyra késztik. Nem sokkal mond többet korunk műizlésének az a más neme sem, midőn széles aranykeretben felfüggesztett kis genre sat. többnyire épen oly alantas, mint rosz képekkel befüggeszti falát; ezen tarka falfiókokkal akarván ma pótolni a római capitoliumi vagy pompei ház falfestvényeinek organicus díszét, vagy a későbbi boisserienek változatos képmezőnyeit.

Bármily ismeretes lehet mindez, jelzése és ismétlése mégis minden nyomon szükséges, mert ebben, egész mai műnevelésünkben rejlik annak legnagyobb oka, hogy nem becsüljük, lenézzük, leromboljuk valódi műemlékeinket; hogy nem ismerjük nemzeti műhagyományainkat, hogy nincs iránt uk érzékünk, hogy egy szóval nincs és nem lehet azután életteljes művészetünk. Mert hogy egy vagy két építészünk és még talán szobrászunk is, sőt vagy három-négy festészünk van épen, a ki tudna valami művésziebbet alkotni, azt nem lehet még művészetnek nevezni. És ha azt, a mit a művészet rovata alatt a lapok adnak, olvassuk, százszor egyre szinpadi vagy hangversenyi hireket kapunk. A közönség, a nép a többitől egészen idegen. Egy-két iró fellármázhatja. A kiváncsiság a nézőket oda viheti a képkiállításba. De hallani kell tájékozatlan felfogását, s azonnal észrevehetjük teljes tudatlanságát és minden műérzék hiányát. A műérzéket, a műtudományt csak épen ugy fejleszteni, nevelni és tanítani kell, mint minden más ismeretet és érzéket.

És ime, Uraim, ez az ok, mely miatt legnemesb műemlékeink az értelmetlenség áldozataúl esnek. Ez az ok, hogy siket füleknek mondunk mesét, valahányszor még műveltebb közönségünknek, sőt tanúlt férfiainknak hazai nem csak jelentéktelen romszerű, hanem bármily a műemlékről szólunk; legyen az akár mindjárt phidiasi metop vagy belvederi Apollo. Ezek előtt, ha tudja, mily hirneves művek, csak ugy műveltségből szenvelgi, hogy érti, hogy érzi, hogy szép. Mert az ellenkező barbár dolog volna. De azért mégis jobb tetszik neki otthon a figuri gipsz siró gyermeke kály-

Digitized by Google

hája tetején, vagy épen valamely olajnyomat bohós genre képe, olykor még Rafaele is! A hazai romfalnak mohos köve pedig, ha elandalog felette, csak ugy dalra fakasztja a fenkölt költő phantasiáját is, mintha legnemesebb stilisticus motivum volna rajta.

Ismerve ezt, bármennyire botránkozzunk is tehát magunk közt rajta, de nem ütközhetünk meg többé azon, mikép rombolja le már századok óta vagy csak hagyja leromolni a magát müveltnek tartó közönség román és gót műemlékei legszebb részleteit. Olykor el fogja a vallásos, a költői kegyelet, megbámulja, megcsodálja tán őket; vagy csak eltüri, míg épek és nem állnak utban. De csak lépjen az előtérbe valamely hasznossági elve, a kornak e fő iránya, azonnal feladja őket, nem hogy áldozattal fentartaná. Nem érti úgyis, főkép ha nem valami fényesebb mű. azok stilaris-, nem műbecsét, nem ismeri történetét, nem lelkesül rajta. Csak úgy nézi még a müveltebb is, mint valami sötét középkori ódonságot, melyen túl lehet, túl kell adni. Ép oly szük és korlátolt, mint gőgös müveltségi irányunkban nem is álmodunk róla, mily élénk műfejlődés, mily nagy műgyakorlat, mily magas müizlés, mily kiváló fejlődés, mily nemes vallásos és társadalmi élet, mily élénk közérzet, mily hatalmas állami és nemzeti állás müveinek jelzői e sötét ódon falakon nyilatkozó, bármily jelentékteleneknek látszó műformák és műrészletek. Eszükbe sem jut, hogy a vidék és városuk mily nagy müveltségéről tanúskodnak ezen, az örökkévalóságra szánt, kőből kifaragott művek; mig most mellettök alig van többé egy kőfaragónk az egész városban és vidéken, ki közönséges ajtófélnél vagy ablakpárkánynál magasbat képes volna előállítani. A miveltség és műértelem e hiányában, a történetismeret és vallásos kegyelet ez érzete nélkül, természetes, hogy még valami nemes és felvilágosodott cselekedetet vélnek véghez vinni városi vagy akár falusi nyárspolgáraink, ha valamely ódon érdekes kapu és bástya-torony ledöntése által utat szélesíthetnek; mert véletlenül egy pálinkafőző kazána és gépezete nem fért keresztül a város kapuján. Eldicsekednek vele, ha az elhagyott ódon gót templomkát ledöntötték, hogy helyén tért nyertek baromvásáruknak. Hasonló ez körülbelül a merényhez, midőn csupa nagy felvilágosodásból a valláserkölcsi érzetet, a nemzeti történeti kegyeletet lerontani igyek-

Digitized by Google

szünk, valamely kétes cultur haladási eszme, vagy épen természettani hypothesis miatt.

Ime e ferdeség, ez értelmetlenség ellen kellene tehát sajátlag óvszert találnunk, hogy emlékeink iránt kegyeletet gerjesztve, azokat megóvhassuk. De ezen csak korunk és nevelésünk téves műirányának és szellemének javulása segíthet idővel. Addig pedig még akár minden elveszhet. A nagy közönségnek nem adhatunk kezébe tankönyveket, de sőt irataink kal s előadásainkkal sem férve hozzá, nem sokat hathatunk. Nálunk ilyesmit még csak a szakférfiak és a kevés magasb műveltségű egyének olvasnak.

Azért műemlékeink elhanyagolásával és lerontásával szemben, nyilván csupán országos, helyhatósági vagy csak társadalmi intézkedés segíthet, mint mindenütt másutt is még az egész világon. De aligha van valahol nagyobb szükség rá, mint nálunk, hol kevesebb is volt, nagyobb is az egykedvűség vagy tudatlanság, és több is romboltatik még el, mint máshol.

Ebben tehát jól szervezett rendes munkásság szükséges. Eddig inkább csak azt tettük, a mire rá értünk, azt vettük fel, a mihez közelebb hozzá fértünk. Magában az emlékek felvétele s leirásában nem volt semmi rendszerünk. Mindenki csak nagyobb-kisebb képessége és saját belátása szerint dolgozott, soványan vagy tuláradozva. A tárgy kiválasztásában pedig épen csak kapkodtunk. Pedig, hogy teljesen megismerhessük műemlékeinket erre mindenek előtt szükség *Momunentalis statistikánkat* megalkotnunk. Ez alatt pedig most is csak azt lehet értenünk, a mint ezt munkásságunk kezdetén, mintegy husz évvel ezelőtt megkisérlettük már Pozsony megye, Csallóköz vidéke, s ujabban folytattuk beszterczebányai egyházmegyei műemlékeink leirásával. Fel kell e szerint venni egy vidéket, megyét, annak kerületét; sorbajárni minden templomát, emlékét, lelhelyét, kastélyát és várát. Ezek leirásánál tájékoznunk kell magunkat előbb a helyről szóló legrégibb adatok, okmányok éve, annak története, helyirata, s egyház-vizsgálati könyveinek régibb adatai feljegyzésével. Inventálni azután s a leirásban teljes műtörténeti tanulmánnyal ismertetni annak emlékeit. Csak igy fogjuk idővel birni műemlékeink teljes képét. Mig ez meg nem történt, nagyobbára mégis csak tapogatódzunk; elveszhet bármennyi ismeretlenül, és még csak a

Digitized by Google

fentartásban, ha ezt tenni akarnók és képesek volnánk, sem tarthatunk biztos sorrendet. Francziaország e monumentalis statistikáját jelenleg annyira vitte, hogy a kormány legujabb e nemű kiadásaiban már a templomok oltár- és egyéb képeinek inventálását és mütörténeti leirását kezdte meg. És csakis ez által lehetünk képesek a hazai műtörténetet kellőleg megismerni és művelni.

Országos műemlék-bizottságunk van leginkább hivatva e munkát rendszeresen végezni; melyet már dicséretesen meg is kezdett törzskönyvei megalkotásával, s az országgyűlés elébe terjesztett kimutatásaival. De ez csak is kezdetnek vehető. Sok benne még a pótlandó, s a mi javitást igényel. Hiányzik még a történelmi vizsgálati alap, és kétségtelenül legnagyobb részt még szakértők általi felvétel és autopsia is: egy ily mű correctségének első és alapfeltétele. De mit, reméljük, meghoz a folytatott lelkiismeretes és rendszeres munkálkodás.

Ez által megismerjük azután, mi a műgonddal felveendő és kiadandó, mire kell a fentartás, javítás, helyreállítás gondjait s a rendelkezésre álló úgy is csekély költséget mindenekelőtt fordítani. Kit kell ez iránt mikép igénybevenni, mily irányban kell kire hatni, akár társadalmi, akár egyházi, akár országos és hatósági uton. Az országos műemlék bizottságnak épen az utóbbi volna kiváló hatásköre. De ehhez mindenelőtt országos törvény kell, melynek szégyenünkre eddig is hiányával vagyunk. E nélkül pedig nem lehet egyszerün akár tudományos és műelméleti, akár társadalmi vagy rendeleti uton czélt érni. Hol akár egyesek, akár testületek a birtokukban és hatóságuk alatt levő emlékeket elhanyagolják vagy épen lerombolni akarják, ott ellenökre más, habár hatósági rendeleti uton is, mit sem lehet tenni, midőn nincs határozott törvény, mely mindenkit kötelezzen a műemlékek megőrzésére és fentartására; valamint, hogy szükség esetén a kisajátítást is elrendelje, hogy az ország a hatóság annak fentartását a nemzeti oltalom alá vegye, mint közügyet; mint ez általában minden művelt államban jelenleg az eset. Csak nem rég ennek hiányában veszté el Királyhágóntúli egyik fővárosunk szép régi stilistikus művű kaputornyát; mely igy a műismeret és kegyelet hiánynak vagy apró napi érdek-

Digitized by Google

nek áldozataúl esett. És mennyi esik még naponta a nélkül, hogy tudnánk most is róla; mivel épen nem találkozik vagy vállalkozik senki, hogy a lapokban lármát üssön vele. Mert a hatóságoknak, melyek leginkább bűnrészesek e barbár tettekben, legkisebb gondja is nagyobb, hogysem közbe lépjenek.

Ennek ellenében oktalan barbárság a büszke beszéd az egyéni és tulajdon-szabadságról, vagy törvényes testületeink önhatósági jogáról. Hogy ne legyen törvény és ne legyen mód ezek ellenében megmenteni az ország műemlékeit a vég enyészettől, az ily szabadságot, ugy vélem, jelenleg csak a Botokundoknál, de nem müvelt nemzetnél lehet igényelni. Most is azt mondók vagyunk tehát, törvényt kell erre először is alkotni. Ezzel pedig ugy kellend az országos műemlékbizottságot szervezni, mint azt b. Eötvös miniszter által ez ügyben törvényjavaslat készítésével megbizva, kifejtettem volt: hogy e bizottság körében mindjárt a végrehajtás organumai is meglegyenek. Hogy kebelében a belügy-, pénzügy- és cultusminiszteriumok képviseltessenek, kik a hatóságokkal, testületekkel, költséggel rendelkezhessenek azonnal a rombolás meggátlására, a fentartás eszközlésére. Nemcsak ad referendum, de ad exequendum vegyék a bizottság tárgyértői határozatát, melyekhez a rendelkezésre álló költség s mód szerint hozzájárulhatnak. Mert egy ily bizottságnak nem lehet egyszerű feladata az akademiai elmélet, műtervezés, össze- és leirás, ajánlgatás és egyszerű levelezgetés. Épen ez által keletkezik az üres bureaukratikus firkálási munkásság, melynek azután a miniszteri bureaukban elenyészik egész hatása. Kezébe kell venni magának ezt a munkát. A felvétel meg fogja mutatni, mit kell megmenteni, hová kell kiküldeni organumait az emlék megóvására és fentartására.

Azonban ne várjunk ebben is mindent mindig a kormánytól. E téren is hozzá kell szoknunk a társadalmi munkálkodás kifejtéséhez. Ha minden gazdag birtokos, megyei és városi hatóság és község, egyházi testület és védúr megteszi e tekintetben kötelességét, vagy csak azt, a mit tehet, a mi tőle telik, bizonyára megóva lenne minden műemlékünk legalább az elpusztulástól Pedig erre hatni épen az országos bizottság executivájának első feladata volna, az illető kormányközegek figyelmeztetése, meg-

Digitized by Google

keresése, és ha máskép nem lehet, elrendelése és kényszerítése által.

Hol egyesek és testületek nem bírják a nagy emlékek fentartását, vagy az épen díszesebb mű helyreállítását, mint például az önök kassai domjánál, vagy a pozsonyinál, ott van még az egyleti és társulati segély mellett, az országosnak is elég helye. Csak e társulati, ez egyleti közreműködés emeli valóban a közérzetet, ez képes ismét lelkesíteni nemzeti nagy emlékeink iránt. ha az összes nemzet, ha a polgárok saját filléreikkel hozzájárúlnak emlékeik fentartásához, melyeket buzgó műalkotó őseik oly nagyra emeltek. Ez által lesznek méltó ivadékai a nagy elődöknek és részesei dicsőségöknek.

Soha sem feledhetem ennél, Uraim, a jelenetet, melynek itt az önök városában tanúja voltam, midőn azt először, innen-onnan két évtizede lesz, meglátogattam. Épen akkor megkezdették volt már remek egyházuk helyreállítását ily egyleti uton. Élén boldogúlt főpásztoruk Fábry püspök állott, ki e műtannak nálunk akkori fejletlen állása szerint, bár kisebb szakértelemmel, de annál nagyobb buzgósággal és határtalan áldozatkészséggel fogott hozzá. Itt a dom tövében állott már az építészeti és kőfaragó páholy. Benne ki- és bejártak a helyreállítást vezető építész, a boldogúlt Gerster, e téren szinte első kezdőink egyike, s a tervezeteket biráló mester: Dr. Henszlmann társunk, ki már akkor e téren egy franciaországi ily versenyben nyertes volt. — Mindketten városuk szülöttei voltak, s e dom árnyában, hol atyáik háza állt, láttak először világot. Méltán mint műeszmény emelkedett előttük életökön át műalakjának képe; és ez vezérelhette őket a müismeret terére; melyen akkor itt a felvidéken csak a sárosi Fehérvári és szepesi származású Böhm előzte meg a mieinket. A most nevezett két férfiu első alapitott, ugy szólván, iskolát nálunk. Az ő tanítványaik mai első szaktudósaink; mint Fehérvárié hazánkfiai, ugy Böhmé mondhatjuk nemcsak ezek, de még a bécsiek is; mert ő volt, ki ott letelepedve, első szerzett tanítványokat; a kiknek most már egyik dicsősége a bécsi ujabb, élénk és fényes műtörténeti iskola.

Valódi első diadala volt ez a nemes ügynek nálunk, mely tehát részben az önök városában szülemlett. És e nagy ténynyel,

Digitized by Google

sőt eseménynyel szemben, tekintetbe sem jöhetnek az elkövetett első hibák, s az ezeket követő apró gyanusítások, roszalások. Ma ez mind rég elhallgatott, mint hallgattam felőlök magam is akkor már, midőn felkérve a boldogúlt püspök s kiküldve ezek megvizsgálására az akademia által, a csendes, személyes és magánbirálat után nyilvános jelentésemmel, melynek akkor úgy sem lett volna sikere, maig adós maradtam. Azóta jól-roszúl, de csak történt valami, a min könnyű lesz javítani most, midőn ujra lendületnek indúlt az ügy, és szebb jövőnek néz immár elébe. De ez a kezdők érdeméből mit sem von le azért, kikről méltó itt kegyelettel megemlékeznünk, midőn önöknél épen ünneplünk, és emlékeink iránt méltán kegyeletet hirdetünk. És nem is lehet elhallgatnunk e mellett dicsőítés nélkül a jeles főpap Szatmáry, esztergomi érsek nevét sem, ki egykor egész birtokot hagyott e domra városuknak.

S ez az, a mit minden műemlékünknek, minden városunknak óhajtunk. Legyenek ily buzgó műalkotói és restauratorai, vezessék helyreállítását ily jeles művész fiai, legyen ily értelmes és lelkes közönsége, melynek polgárai domépítő-egylete fillére-ivel segítse; mint ezt ma a nagy nemzetek polgárainál, a kölni domtól kezdve, mindenfelé látjuk.

A miben egyébként eddig is az ily restauratióink leginkább szenvedtek: a műértelem és műgond hiánya, már is jobbra való fordulatot kezd nálunk is mutatni. — A főpásztorok és lelkészek több helyütt jelentékenyebb tevékenységet fejtenek ki: Kassán és Győrött, Esztergomban és Pozsonyban, Lébényen és Besztercebányán, Szepesben és Máriavölgyén több év óta folyamatban van e példás munkásság. Mig a kormány Vajda-Hunyad, Visegrád és Buda nagy történeti műemlékei helyreállításával foglalkozik már. Reméljük, hogy a vidék kisebb templomain s emlékein is, könnyebben létesithető ily műrestauratiók követni fogják e sort. Ezeken épen úgy a századok pusztításai, valamint ujitásai alig hagytak már ugyan valami értékesebb művészetet, s a legtöbbször csak belső stilszerü díszítés és csinosítás volna szükséges, mely most folyton avatatlanul intézve, még mindig többet ront mint emel, mignem egészen kivetkőzteti azokat műjellegükből. Pedig a költség ennél ugyanaz. A nehézség csak az,

Digitized by Google

hogy nincs vidéki városainkban műértő építész, ki a legegyszerűbb helyes restauratiót létesítse. Elismert mestereink Lippert, Storno, Steindl, Schulek el vannak foglalva nagyobb feladatokkal. Reméljük, hogy az utóbbiak magyar építészeti műiskolájából fognak azonban már idővel a vidékre is ily erők kikerülni. Nem lehet már is eléggé méltányolnunk e szempontból a kormány azon intézkedését, hogy Steindl tanár műegyetemi építészeti iskolája növendékeivel beutazza az ország egyes műemlékeit, s velök azok felvételét és restauratiója tervezetét készítteti. — Csak legyenek ezek mennél egyszerűbben és gyakorlatiabban kivive, minden felesleges és költséges belőlök kizárva, s ezzel is mindjárt akár kettős czél is lehet elérve. Nemcsak hogy az uj épitész-ivadék érteni fog a mürestauratióhoz; hanem a műtervek már is ily restauratiókhoz, a hol szükség leend rájok, készletben állandnak.

Addig is az illető egyháziak egyházműismeretének kellene pótolni a vidéki épitészek e nemű ismerethiányát. Jelenleg a kontár pallér is tud ugyan akár vakolatból is valami hamis gót hegyes ívékítményt készíteni. De épen czért bátran el lehet mondani, hogy minden restauratió csupán ront régi egyházainkon, ha ezt nem vezérli ahhoz értő ismeret. Ebből pedig arra. hogy legalább a javítás ne rontson, nem oly sok kell, s ennyi mindenesetre elvárható minden egyházitól, a kinek gondjára ily tárgy bizva van. Természetesen az egyházépület s a többi istentiszteleti tárgy első rendben nem lehet archaeologiai objectum: hanem mindenesetre liturgiai és cultus tárgy marad. — De azért a kettő teljesen összeegyeztethető. A középkori egyházi nagy műizlések és alkotások úgy is sokkal inkább tekintetbe vették a liturgiai kellékeket, melyekért a vallásos művészek akkor valóban lelkesedtek, mint a mai kontár egyházépítészek vagy diszítő iparosok, kiknek nem hogy fogalmuk sincs rólok, hanem gyakran velük, mint vallástalanok, vagy az illető valláson kívül álló más vallásuak egész hitnézetük és hitelveikkel épen ellentétben is állanak.

De az egyház, mely e nagy műveket magának alkotta s azokat maig is szolgálatában birja, mindenre kiterjedő catholicitásában, a kívüle álló elemeket is képes volt mindig a tudo-

Digitized by Google

mányban és művészetben magának meghódítani és szolgáltatni, vagy csak hitelveivel ezek tehetségét öszhangzásba hozni. E miatt azonban épen szüksége van arra, hogy az intéző egyházi férfiú értsen az egyházi műarchaeologiához; hogy tudja vezetni ebben a művészt s alkalmazni a műizlést magasabb czéljaira, a mint az az egyházi művészet virágzása korában valóban történt. — Ha akkor az egyház férfiai ez alkotások művészei és mesterei voltak, méltán elvárható, hogy ma legalább azok ismerői s intézői legyenek. Reméljük, hogy erre fog majd ismét vezetni papneveldéinkben az egyházművészet tanítása. Főkép ha az egyszersmind gyakorlati és szemléltető leend. Erre pedig legjobb szolgálatot tehetnek ismét az egyházmegyei muzeumok. Ha minden főpásztori székhelyen a megyei könyvtárral vagy papneveldével össze lesz kötve, nem mondom valami formális muzeum, hanem csak terem is vagy elzárt folyosó, melyben meglesznek a legszükségesebb épitészeti s archaeologiai képes kiadások, liturgikai műtárgyak most olcsón beszerezhető mintái és leöntetei, tanításul s ismertetésül; és letéve lesznek e mellett az egyházak használaton kívül helyezett, elrongyollott és töredezett régi műtárgyai, méltó fentartásul és tanulmányul, — már ezzel is szép és jó szolgálatot fogunk tenni e tanulmánynak s a fentartásnak egyaránt. Mig ma ott enyésznek és porlanak el egyházaink lomtáraiban. Hogy mi volna még ezentúl tovább teendő, mikép lehetne egyházi testületeink, szerzeteink körében az egyházművészet felélesztésére és gyakorlatára hatni, mily műiskolákat és műtermeket nyitni? Azt, miután e tárgy kevésbbé tartozik ide, csak említeni akarom, hogy már rég máshol, esztergomi beszédemben előadtam, s azóta csekély tehetségem s körömhöz képest létesíteni is igyekeztem.

A nagyobb és nevezetesebb kiváló műbecsü tárgyak terjedelmöknél fogva is, — mint például a szobrok, síremlékek és domborművek, melyek most, mint száznehányat közülök láttam és elszámlálni tudok, az egyházak zugaiban letéve, falába vagy épen kövezetébe berakva, disztelenül és elrejtve léteznek, — méltán a nemzet muzeumában foglalhatnának helyet, ha az egyházak rajtok túladnak. Hol ezt a kegyelet tiltja és más körülmény nem engedi, megelégszünk, ha azokat a most könnyen létesithető fősz-leöntetben is megnyerjük muzeumunk számára. Valamint

Digitized by Google

hogy ennek kivitelét is már érdemes igazgatója megkezdte a Zápolyák gyulafehérvári egyik szebb sarkophagjával. Mit majd a Hunyadiaké s történetünk más nagy alakjaié követnek. Csak akkor, ha ezeket legalább így egybegyüjtve s felállítva birjuk muzeumunkban, fogjuk ismerni valóban közelebbről is műemlékeinket. Csak akkor fogunk majd szólhatni a nemzet történeti művészetéről. Őseink hű alakját, viseletét, öltönyeit, ékszereit, fegyvereit ezeken itt fogja tanulmányozhatni ujra jobban nemcsak a nemzeti archaeologia, de történeti szobrászatunk, festészetünk és kisebb művészetünk is. — Ez adhat még talán egy ujabb nemzeti történeti műiskolának irányt és lendületet, ha a réginek alakjait egykorú erőteljes kifejezésű szobraikon ismerni tanuljuk. Mint az olasz sienai iskolának, mondják az adta báját és kecsét, hogy uj domja alapjának ásásánál a XIII században a Grátiák szobrait hozták napfényre, melyek azontúl festőiknek előképül szolgáltak; vagy mint Orcagna pisai Campo santo festményéről szól, hogy compositiója példányképeül a dom falánál álló antik sarkophag Meleager vadászatát előállító domborműve szolgált; úgy felemelkedhetik még ez emlékeken is cosmopolitismusából nemzeti képzőművészetünk ujabb iránya. Méltán helyet engedhet ezeknek muzeumunk csarnokaiban és folyosóin a nagyszerű antik művek leönteteinek sora. Ezek, melyekkel most már úgyis a művelt világ kisebb városai, muzeumai és ipariskolái el vannak méltán árasztva, majd a magyar műakadémiában foglalhatnak méltóbb helyet egykor. Mig nemzeti muzeumunk csakis hazai és nemzeti műtörténetünk emlékei tára leend. Ezeket keresi itt a honfi és a külföldi, ki nem járhatja be miattok az ország vidéki helyeit és templomait. Máris oly készlet áll ebből benne felhalmozva egy egész subterraneum muzeumban, hogy ezek maholnap méltón felállitva, kétségtelen nagy hatással lehetnek műtanuló közönségünkre. A hol általában az eredeti nevezetesb műhöz nem juthatunk, állítsuk ki ha csak leöntetét is folyosóin. A Germán nemzeti muzeum helyesen felismerte már így feladatát. A súlyt nem a ritkának, nem a külföldinek megőrzésére fektette. Hanem saját multja emlékeit, kezdve bár az okmánytól az ipartárgyig, ha máskép meg nem szerezhette, másolatban, leöntetben, rajzban, de minél teljesebb sorban és következésében igyekszik megsze-

Digitized by Google

rezni s nemzete szeme elé állítani, hogy tanuljon, mívelődjék rajta, és nemzeti önérzetet merítsen belőle.

S ime mily feladat vár e téren még a vidéknek most egyszerre oly nagy kedvvel keletkező régiség társulatai- és gyűjteményeire. Ebben is önök oly szép példával jártak elő, hogy muzeumuk már az ország egyik legbecsesebbike. Csak minél rendszeresebben kell ebben is intézni és szabályozni a munkát és gyűjtést, ha azt akarjuk, hogy ez intézetek czéljoknak megfeleljenek, és nem csupán felkapott sport, vagy épen a nálunk annyira ismeretes szalmaláng legyenek. — Itt is kétségtelen az első, hogy a vidék veszélyeztetett emlékei megszerzésére, megóvására és fentartására fordítsák a főgondot; hogy a vidék köz és magán régiségei óv- és menhelyévé váljanak. Nem kell az idegen raritásoknak és curiosumoknak bennök helyt adni csupán, még ha Nelson botja volnának is; melyekkel minden tiszteletünk mellett sincs semmi közünk. Vannak amazoknak tehetősb nemzeteik, kik jobban tudják becsöket, ha van, nálunknál méltányolni. De nekünk csak egy hazánk van. Azért e helyt többet ér itt egy eredeti jó művű kivarrott paraszt-szűr, ingváll és kötény, cseréptál és korsó, mint a vidék népies iparának érdekes gyűjteménye és emléke, mely úgyis maholnap a közéletből kivész már több helyütt. Legyen különösen szem előtt mindig a környék, melynek muzeuma; legyenek tagjai munkások nem csupán irodalmi munkák kiadása által, mire úgyis, ha szakszerűek, kevesebben képesek vagy érnek rá. De legelől magok is a tan kézi könyveiből szerezzenek ismeretet, hogy a tárgyak műbecsét felismerjék, és e szerint helyesen gyüjthessenek. Másfelől kiváló feladatuk lehetne összetett filléreikkel vidékök műemlékeit megóvni; erre társulati, megyei, egyházi, városi hatóságaikat buzdítani és rábirni. Mennyi nevezetes történeti emléket lehetett volna ez uton teljesen megmentenünk, ha csak minden vármegyében létező elhagyott régi várak romjaira is fordítunk vala gondot, s a hatóságtól tilalmat eszközölünk ki falai kövei lebontása ellen. Vagy csak a romfalat szalma zsuppal is befedetik, a falon, tornyon burjánozó növényt, a regényesen felkúszó folyondárt és kinövő fát kitépetik; melyek a lőpornál is erősebb falrontók. Mindjárt meg is irhatja néhány lapon azok történetét, jelentőségét, vagy annak egyszerü

Digitized by Google

módját: mint lehet úgyszólván semmi vagy kevés költséggel az érdekes romot is a fenebb érintett módon biztosan fentartani, ha már nem képes, vagy nem lehet többé azt tető alá venni; valamint ily népies iratokat a külföldi hasonló társulatok szerkesztenek és szétosztanak. Erre következhetnek azután az ásatások, felfedezések, melyek a hely körülményeivel ismeretes vidéki régiségtársulatok által legkönnyebben eszközölhetők; valamint ezt a hasonló külföldi provincialis egyleteknek, melyek leginkább e czélra alakulnak, példája tanusítja. Sőt ebben már nálunk is a legkisebb e nemü társulat, a tiszazugi, oly szép példával ment elő. Ime a feladatok, melyek az önök e nemü vidéki társulatai előtt állanak egész egyszerüségökben, s egyszersmind egész nagyságukban.

És ha ez mind megtörténik, akkor idején lesz immár hazánknak díszes és nagyobbszerű illustrált monumentalis története kiadásáról is végre gondoskodnunk. Értjük ez alatt azt, hogy történelmünk minden korszaka mellett, a mint azt elbeszéljük, leirjuk, azonnal hű képben, az eredetiről vett másolatban, mellékelve legyenek műtörténeti emlékeink: a kő-, réz- és vaskor lelhelyei, leletei, művei, eszközei képe, épen úgy, mint királyaink korából minden nevezetesebb alkotásnak egész pénzeig, pecsété s egy-más nevezetesebb jellegű okmánya néhány sorának legalább másolatáig. Súlyt helyezünk természetesen ebben leginkább a művészeti alkotásokra, építészeti, szobrászati, festészeti emlékekre, bútorokra, viseletre, egykorú képekre; melyek az atyák életét legtanulságosabban előállítják. Ennél sem díszesebb művet a nemzeti történetre nem alkothatnánk; de népszerűbb és világosabb módját sem ejthetjük mű- és történetrégiségünk megismertetése és megkedveltetésének. Csak forgatnia kellene ugyszólván lapjait és képei feliratát olvasni akár a gyermeknek és nőnek, hogy megismerje hazája s nemzete legszebb műemlékeit. És bármily nehéznek látszassék is még ma ily vállalat, mégis elmondhatjuk részünkről, hogy annak máris kezdetén állunk, s teljes anyagát rendezve s összeállítva készletben tartjuk, várva a kedvező alkalmat, hogy létesítsük.

De ha e műtörténeti tanulmányainkat alkalmunk volt ezzel ismét egyszer a megfelelő helyen kiemelnünk; szükség lehet

Digitized by Google

még talán mai gyakorlatias korunkkal szemben, a kérdésre is válaszolunk, mit érünk el sajátlag régiségünk mindezen nagy cultusával? Mi haszna mind ez ősi dicsőség emlegetésének, ha valóban azt kimutattuk volna is? Nem tartóztat-e fel minket inkább még a jövő felé haladásban is? Vagy legalább nem élünk-e már meg jobban nélküle is, ha már egyszer úgy is túladtunk rajta, emlékei jobb részét elvesztettük; minek idézzük fel tanulmányát és a romok fentartását, hogy azzal is nehezítsük talán a jelen és jövő problemái és teendői megoldását.

Igaz ugyan, hogy az eszmét nem lehet mindig s azonnal anyagilag is értékesíteni, mint a rőffel s öllel mérhető anyagot. Igaz, hogy ez eszmények felé emelkedés legfelebb emelkedettséget s önérzetet ad; de erre talán korunknak nagy szüksége is van immár az önző anyagi haladással szemben. Mindenesetre szabadkoznunk kell mégis, nehogy félreértessünk; legalább is az ellen, mintha mi ezzel csak a multat akarnók magasztalni; csak az elmult korszakok műveiért rajongnánk; mintha csupán ezeket tartanók egyedül figyelemre méltóknak! Nem, Uraim, még csak azok utánzását sem óhajtjuk! Bárgyuság volna csak azt is kivánni, hogy minden antik, román vagy gót izlésben alkottassék; habár monumentalis épitkezéseink a külföldön már is e correctebb műizlésekben keletkeznek. Majmolás lenne pedig csupán, ily régi mümotivumoknak mindenütt kelletlen utánzása és alkalmazása. A ki csak azért kedveli, tanulmányozza a régiséget, hogy azt mindjárt gyakorlatilag érvényesítse, hasonló volna a mai elmaradott költőhöz, ki Horáczból ellesett, Augustust és Maecenast dicsőítő phrasisokkal gyártja ódáját, hogy vele valamely mai satnya Maecenast s apró Augustulust megénekeljen. Tréfának, elmésségnek ez megjárja. Sőt még mesterségnek is, ha Horácz valamely codexe törött vagy kiesett versét kellene a philologusnak emendálni. De nem költészetnek. Ennek ma más nyelve, s más világnézete van. De azért Horácz annak örök példánya marad, melyen a tartalom becsét, a forma és kifejezés szépségét tanulja; szellemét vele gyarapítja s azontúl újat alkot. Igy vagyunk a nagy műemlékekkel, és művészeti stilusokkal is, mint a műképzés, a stiltanulmány kiváló feltételeivel. Csak azért, csak addig nem tudott alkotni korunk magasbat, mig ezeket megértette.

Digitized by Google

Mióta jelesebb mestereink értik már ezeket, mind művésziebbek alkotásaik; és ma tudnak már antik, román és gótizlésben is szolgai utánzás nélkül újat is alkotni. A classicus és stilaris emlékek ismerete nélkül nincs helyes műfelfogás és formafejlődés És ha ezt sajátunkká akarjuk tenni, vissza kell menni emlékeinkhez. A gondviselés ebben mindig jótékonyan működik. Midőn rohamos és mintegy határnélküli kezd lenni valamely haladás, elvesztve állásának, melyből kiindult, biztos talaját, akkor csakhamar bekövetkezik rendesen a szédelgés mellett a visszatekintés. Feltámad a feledett történetérzéknek ösztöne. Megmarad azért korunknak is magasabb feladata a felfedezések és találmányok, sőt a magas intellectualis fejlődés terén is. De azért a harmonicus és alapos fejlődés épen úgy megkívánja a mult magasabb vivmányainak ismeretét, méltánylását és művelését. És ha valamikor kell e mult szálaihoz kötnünk a jelen haladását, úgy azt követeli az oly reform kor, mely a mult minden traditióival, a roszak mellett a jókkal is szakítani kiván; melynek bizonytalan forrongásában és alkotási silányságai közt hanyatlanak és elenyésznek amannak nagy vivmányai és alkotmányai. Ily kornak fel kell mutatnunk mindig, és eléje kell tartanunk a multnak nagy emlékeit; melyeket már lenézett, mert hozzájok hasonló alkotást kifejteni nem értett.

De a történetbölcsészet e talán meddő teréről lépjünk vissza emlékeink történeti körébe. Ha kimutattuk, hogy nem üres szenvedélyes ósdiaskodás tárgyunk, de hogy épen a magas alkotás feltételei azok, melyeket ezzel kimutatni kívánunk, bizvást bevégezhetjük példáink sorát.

Csak ez egyet adom még illustratióul ezekhez, hogy például, ha Kassa városa fejlődését, virágzó történetmultját, egykori magas iparát, fényes művészetét, nagy kereskedelmi forgalmát ismerni kívánjuk, nincs az a történet, mely azt nekünk világosabban elbeszélné, mint épen az önök remek műemlékei. Ehhez legfeljebb csak párkány-posztó iparuk és kereskedelmük adatai volnának még foghatók. Ezek egyedül megmagyarázzák azután, hogy miért volt erre hazánk egyik kereskedelmi főútja, hogy miért dőlt el itt a rozgonyi csata, hogy miért lett épen e város Felső-Magyarország fővárosa, hogy miért épült ilyen vagy amolyan

Digitized by Google

közeli vagy messzefekvő kőbányából temploma, hogy miért tartottak itt udvart Bocskayak, Bethlenek és Rákóczyak. Erre mind megfelel lakosainak, községének ama magas erélye, tehetsége és emelkedett szelleme, mely ily emlékeket tudott alkotni s emelni, s erre akár fejedelmeket, főpapokat és főurakat megnyerni, valamint megfelelő művészeket szerezni. Miért nem tudta azt más város igy tenni? Vagy miért nem tudjuk ezeket ma csak fönntartani is ezered résznyi költséggel, mit az atyák emelni tudták? Vagy miért hogy épen absolute nem tudunk emelni műemlékeket, mint akkor megfelelőt legalább a kisebb város is tudott?

Valahányszor igy a bécsi Sz. István domot és a budapesti kis egyházakat, a prágai dom csonka tornyát és remek, de befejezetlen szentélyét láttam, mindig megfejtettnek látszott előttem a nagy történeti problema, hogy lett Bécs egy nagy birodalom szélén, legkisebb és legszegényebb tartományában, birodalmi fényes székvárossá. Valóban e néma műemlékek e vizsgálat világára megszólalnak mint akár Memnon szobra, és beszélnek, kezdve akár az őskori kőbaltától a gót torony csucsáig.

A nagy és tehetséges népek, a hatalmas uralkodók ereje mindenkor a kiváló monumentalis alkotásban nyilatkozott, és ez tette őket sajátlag nagyokká: Vegyük akár az athenaei köztársaság periklesi korszakát, vagy Róma caesarjai uralkodását. S ugyanazt tanúsítják már az ősvilág hatalmas birodalmainak, akár Egyptom és Assiriának nagy emlékei. Egyaránt jelzi ez a középkor magasabbra emelkedett birodalmait és városait. Róma és Flórencz, Paris és Köln stb. vetekednek ebben; mint ezt a flórenczi akkor legvirágzóbb köztársaság fennebb már idéztem tanács-határozata leghivebben fejezi ki: a jeles népek legnagyobb eszméje abban nyilatkozik, ugy mond, hogy közművei épen ugy bölcsességének, mint nagylelkűségének és hatalmának legyenek jelzői. S épen igy hangzik még a műhanyatlás korában Páris emelkedett polgárainak közvéleménye. Midőn a IV. Henrik által monumentalis izlésben arkádokkal diszített párisi place royal egyik házát valami fukar szatócs megvásárolván, ennek nagy ablakai egyikét szükebbre falaztatta, a párisi tanács 300 livres birságot vetett rá s helyreállításra itélte. A polgármester De la Pommerau Robert az esküdteket intve, szólott: »Polgártársak, le-

Digitized by Google

gyetek ez esetben szigorúak. Emlékezzetek meg arról, hogy a nemzetek nagyságuk hanyatlását, a közszellemnek enyésztét s a barbárságba süllyedést, mindig nagy műemlékeik lerombolásával kezdik. Egykori nagyságukból törpékké süllyedve, igyekeznek kőbe irt történetök nagy emlékei lerontásával lelkiismeretök kiáltó szavát elfojtani.« És Páris valóban hű maradt maig e nagy traditióihoz. Most is évenként milliót meghalad az, mi csupán a város régi s uj egyházi emlékei fentartására van budgetébe beállítva. Alkotásai közt oly művek, mint Flandrin freskói sora és Viollet-le-Duc mesteri alkotásai állanak. Melyeknek csak tervrajzaival is a világkiállításokon egész termeket betöltött volt e város. És így mindig hivek maradtak a nagy elvhez a nagy elmék is. — Mert midőn a forradalom söpredéke mindent elsöpörve, végre a nagy emlékeket is megtámadta, a belőle kiemelkedett hatalom azonnal sietett azokat megóvni. Legyőzője Bonaparte mint hatalmas imperator átmenve Cluni mellett, melynek híres monostori egyházát, a művészetnek századokon át ez egyik legnagyobb iskoláját, polgárai lerombolták, a város küldöttségének meghívására: térne be hozzájok: »Nem, válaszolá, — takarodjatok szememelől vandálok, kik a remek egyházat lerombolni hagytátok. nem akarom látni a várost, nem térek be hozzátok.«

Ugy van valóban, nem lehet eléggé ismételni Páris mairje mondatát, »hogy a nemzetek nagyságának hanyatlását, a közszellemnek enyésztét, a barbárságba süllyedést mi sem jelzi inkább, mint a nagy történeti műemlékek pusztulása.« — Mert mindig a nagy emlékek elhagyásával kezdik hanyatlásukat a nemzetek. Példa rá akár a virágzó Athén, akár a nagy Róma. Egykori nagyságukból törpékké süllyedve, igyekeznek végre történetök nagy emlékei lerontásával lelkiismeretök kiáltó szózatát elfojtani. Vagy csak az első stadiumban még, mint nálunk, eltörpülve, a hanyatlásban nem vagyunk képesek azokat többé megérteni, nem fentartani; és mint ilyen, nekünk értelmetlen lomon sietünk legalább túladni; városunkat alkalmatlan jelenlétöktől megmenteni. S ezzel azt még szépíteni, civilizálni véljük ha azokat eltávolítottuk az útból, mint a rongyos koldust az utczáról.

De ezzel csak barbárságot és kegyelethiányt követünk el.

Digitized by Google

mint akár a rongyos koldus eltávolításával. Mind a kettőnek óvrendszabály, megmentés és menhely kell, mi által még az alkalmatlant és terhesnek látszót is hasznosíthatjuk, és nemes önérzet töltheti el e mellett lelkünket, hogy az életnek és jövőnek megmenthettük. Mennyivel könnyebb és hasznosabb volna az ily policialis eltávolításoknál és rombolásoknál egy kis észszel s értelemmel ez emlékeket fentartani. Az ily régi kapu és bástyatorony például nemcsak nemes, szép emléke, de hasznos tárgya is lehet még városuknak, hacsak annyi költséggel fentartanók s alkalmassá tennők, mint a mennyibe többnyire sziklaerős falainak lerombolása kerül. Ha szűk, vagy útban áll, utat kell nyitni, vagy tért kell képezni körüle, melyen mint a város multjának büszke emléke szépen megállhat még; mint ezt a külföld városaiban akárhány helyütt találjuk. Mily szépen jelezné ily kaputorony a helyet, a meddig a belváros egykor terjedt. Azután pedig hány ily torony, várda, mily jól volna felhasználható a város régiségei, levéltára, fegyverei rakhelyeül. Hol még nagyobb, vagy egy kis toldással nagyobbítható, benne mily alkalmasan állhat majd a kerület honvédségének felszerelése készen; valamint ezt Helvetiának történetemlékű ily váraiban és tornyaiban még a híres és regényes Chillonban is látjuk; hol a canton minden hadköteles férfiának száma alatt ott áll teljes felszerelése egész a csapat ágyútelepeig. És mennyi ily közszükséget, tanodát, tornaiskolát is pótolhatnak még a fentartott ily bástyák és várdák. És mily nagy költségektől kímélné meg azok egy kis javítása és toldása városainkat a jövőre, midőn e czélokra kénytelenek lesznek idővel majd százezerekbe kerülő nagy helyiségeket építeni, hogy korunk széles, kényelmes és költséges igényeinek megfeleljenek. És lesz ezeken majd korunk insolid építkezésénél fogva kétszer annyi javítani valójok, mint lett volna e lelketlenül elhagyott régi becses emlékeiken.

E lelketlenség és gondatlanság mellett azonban van még egy ellensége efféle műemlékeinknek. A hányszor hivatkozunk rájok, a hányszor sürgetjük fentartásukat, majdnem annyiszor halljuk az ellenvetést, hogy hiszen nincs rajtuk semmi. Nem érdemesek azok, ugymond a fentartásra. Kétség esetén, hogy megnyugtassák mégis lelkiismeretüket, hivatnak akár egy ugyneve-

Digitized by Google

zett vagy valódi műértőt is. Ennek azután az emberi különböző körülmények szerint, verdictje úgy is szólhat, hogy bizony nincs is hát azon semmi. »Selejtes rosz mű, magától is le fog dőlni, egészen ujból kellene azt építeni, ha fen akarjuk tartani; jelentéktelen holmi, alig van rajta valami stilaris rész«; holott sokszor maga az emlék alkotása már az. De válaszoljuk mindjárt nekik, hogy nincs azon elhagyott középkori kapu- bástya- várda- sat. torony, melyet műrészletei annyi rombolása után is ne lehetne berakott ablakai kinyitásával, tetője stilszerű emelésével, ugy nevezett sátorfedéllel, toronykákkal és csucsokkal a mostani egyhangú városok érdekes díszévé tenni, még pedig olcsón, csak érteni kell a dologhoz.

Ha még eme úgyszólván utilitarius érvek daczára is lenézzük, elhanyagoljuk és leromboljuk emlékeinket, ennek oka és baja azután még mélyebben is rejlik, mi ellen alig van már orvosság. Egyik lehet a személyes érdek, a nemzeti és közérdek ellenében. És ehhez nincs mit szólnunk, maga jellemzi s elitéli magát. Más, ama legcrassusabb oktalanság és tudatlanság, melyet némileg már jellemeztem, de mely ellen a német költő ismeretes mondata szerint az istenek is hasztalan küzdenek: és mit a latin mondat: »ars non habet osorem nisi ignorantem« még inkább jellemez. De van egy harmadik is, emennek épen ellentéte. Ez a valónál is magasabb tudás, a hyperkritika, és miután ez e téren nálunk is emelgeti már fejét, műemlékeinkkel szemben talán ennek is végre mint ellennek szemébe itt nézhetünk egyszer. Alapja ugyan ennek is a lelketlenség és kegyelet hiány, a fanyar tudósi gőg és fitymálás, mely semmit, vagy csak semmi hazait nem lát szépnek és nagynak, ha csak nem a külföld művei legmagasb mértékével mérhető, vagy épen érdeke nem kivánja, hogy azt mégis jobbnak lássa. Az ily világot tanúlt és látottnak csak a legremekebb mű a mérv, és csupán annak volna joga létezni, mint a strasburgi vagy kölni domnak, nálunk talán még a jáki basilikának, vagy legfelebb az önök kassai domjának. A többi mind szót sem érdemlő harmad- vagy negyedrangú mű. Ha azután annak jelentőségét csekélységében is ki tudjuk mutatni, felismerjük iskoláját, nyomozzuk műgyakorlatát, hogy mű- és műveltség-történetünkben kijelöljük helyét, a mi sajátlag a műemlékvizsgálatnak

Digitized by Google

fő teendője, és mi nélkül üres és lelketlen anyag halmozás, vagy rögeszmeüzés lehet az egész, — akkor azt mondják rá, hogy túlmagasra emeljük becsöket, hogy felfokozzuk, áradozunk méltánylásban és dicséretben. Megvalljuk, hogy szivesen látjuk ezt, és nem ok nélkül teszszük magunk is ez utóbbit.

Ahol a nagy és dús műemlékek mintegy maguktól szólnak, hol az élénk és bő műtörténet régóta beszél, hol azt a művelt nemzetek érdekeltsége figyelemmel kíséri, ott valóban felesleges s oktalan lehet másodrendű műemlékek leirásában áradozni, s akár az egyszerű monumentális statisztikai felvétel száraz leirásával végezhetők, mint erre magunk is egész vidékek műemlékeinek felvételénél példát elsők adtunk. De a hol a lelketlenség azt a kevesebbet is, a mit jobbat alkottunk, nem tudja vagy nem akarja észre venni, elhanyagolja vagy lenézi, ott ezt erőnkhöz képest emelnünk kell, hogy végre szembeötöljön. És ha máshol és másban nincs alkalmunk, ezeknél kell azt megragadnunk, hogy műtörténetünk kétes kérdései megfejtésével legalább alkalmilag foglalkozzunk, ott is, hol azok sajátlag csak mellékesen lépnek utunkba. De aránylag nem is épen oly nagyon kevés és jelentéktelen ez; és még kevésbbé czéltalan dolog összeszedve a töredékeket, azokat a nélkülözött kellő világba és összefüggésbe helyezni.

Ha mégis nincs sok nagyobb műemlékünk, úgy kell azt is becsülnünk, a mi van, oly gondot kell fordítanunk kicsinyünkre is, mint másutt a boldog gazdagok a legnagyobbra fordíthatnak. Azért, hogy nincsenek világra szóló nagy alkotmányaink, azok, a melyekkel bírunk, képezik a mi világunkat. Mert ezek is megfelelnek nemzetünk világszerepének; s aránylag kisebb hatalmának, műveltségének, befolyásának; melynek csak oly emlékei, mint a nagy nemzeteknél a nagyobbak. S azok is, épen azért, mint nemzetünk történetének tanúi s emlékei, ép oly gonddal fentartandók, épen úgy művelendők, mint a szerencsésebb nemzetek magasb e nemű alkotásai. Az ellenkező épen annyit jelentene, mintha azt mondanók, hogy Magyarország és története mennyivel jelentéktelenebb, mint Franczia országé, kár tehát érte annyira lelkesednünk, azt fokozva művelnünk s nagyobb magaslatra emelnünk. Az angol, a német, a franczia irodalma, állami

Digitized by Google

és politikai élete és ismerete mellett, ki fogna még akkor lelkesedni apró irodalmunkért, költőink és íróinkon, állami és közéletünkért? Ki fogja ezeket magasra emelve méltányolhatni? De mondjuk meg a cosmopolitismusnak s a hyperkritikának, hogy ez a mienk, hogy azért csakis mi lelkesedhetünk, hogy azért kell nagy gondot a kicsinyre is fordítanunk. Hogy ez az apró Argos és Ithaka a mi hazánk, és azért nagyobb és kedvesebb nekünk a nagy világ birodalmainál. És ha nincs ama jelentéktelen kis hazák apró hőseinek Homérja, ki őket oly műmagaslatra emelje, ki tudott volna felőlök, ki Achill- és Ulyssesről? Míg ez által a világhódító Nagy Sándor is dicsőségök fénykörében lelkesedve hőstettekre megirigyelte vala a költő hősdala által emelt nevöket és hiröket. Nekünk költészet sem kell hozzá, csak ismeret és tudomány, hogy őskorunkat és emlékeinket végre jobban ismerjük, s a valóságban szebbnek és többnek lássuk, mint eddig az üres romban láttuk, és a rajongáson kivül ismertük, akár a történet, akár a költészet fátyolán át. Csak mélyebben be kell hatolnunk s összeségében magasb felfogással kell tárgyalnunk nemzetünk müveltségtörténetét, hogy uj világításban álljon előttünk.

Ez irányban mondhatjuk, hogy azt eddig nemhogy emelte vagy fokozta volna valaki, de sőt mindenki elhanyagolta, mindenki pusztította emlékeinket. A közel elmult kor még legalább sejtve talán, önérzetesen, ha üres phrasissal is, hangoztatá az ősök dicsőségét. De a mai erős kritikai érzék után egyszerre nemcsak annyira kiábrándultunk, hanem le is vagyunk hangolva, s oly apathiába esünk majd a hazai és ősi iránt, hogy már kijárnak honfiaink, nálunknál jóval szegényebb nemzetek nyomorék története kétes hősei tetteinek felemelésére. S ámbár mi szívesen üdvözöljük a hazai tudományt minden téren és büszkék tudunk lenni bármily aprós vivmányaira is; de azért nem követjük sem ama rideg lelketlen felfogást, mely csak az idegenen, nagyon és kicsinyen, tud lelkesedni; mig a miénken annyi a tenni való van; és nem követjük ama históriai fatalismust, mely nemzet történetét a természettani szabályok anyagának tekintve, a históriának uj törvényt és czélt akarna ezzel nyitni. Mert a kik valami végzetnek adják magukat előre oda, s nem készek küzdeni a végzetek ellen is, azok a végzet áldozataivá lesznek.

Digitized by Google

Nem, Uraim! nekünk erőfokozással is meg kell hódítanunk minden tért, melyet hanyagságunk és egykedvüségünk elvesztett Fel kell szednünk minden emléket, bármily csekély is, és régi fényébe vissza kell helyeznünk, mely csupán lelketlenségünk és gondatlanságunk miatt enyészett el. Vissza kell hódítanunk, a mint tehetjük, mind azt, mit lelkesebb atyáink szereztek, és mit utánok a gyávább ivadék eltékozlott és veszni hagyott. Elég volt eddig viselni tétlenül a sors csapásait; elég, egykedvüen nézni, mint veszett és dőlt romba mindenünk. Most kiindulhatunk már egyszer az örökség keresésére és visszaszerzésére. Ma nemcsak hogy fel kell ismernünk a multat, hanem jelen kicsinyes felfogásunkkal és állapotainkkal szemben, fel kell emelnünk azt, mit még mindig nem helyeztünk tudományosan elég magasra; és ha másért nem, legalább például és okulásúl.

Hódítsuk meg azért nemzetünknek e tért is teljes erőnkkel, és ha felszedtük hagyományait, töredékeit, toljuk küljebb rajta határainkat és foglaljunk velök állást és nagyobb tért a nemzeti művelődés és alkotás világában is. Mert a kinek nincs képessége szerezni, foglalni és hódítani, épen ugy a birtok, a hatalmi állás, valamint az eszmék és műveltség terén, az tegyen le a hatásról és befolyásról, helyezze magát a szűk védelmi álláspontra, mignem körül kerítik. Szegődjék más hatalmasabb, műveltebb hódító szellemek uralma alá és szolgálatába; mert máskép most már meg sem élhet. De ne beszéljen azután önállásról, befolyásról; mert a magánéletben a magát megvonással és visszahúzódással még csak megállhat talán; de nem a független s önálló szabad nemzetek és birodalmak sorában, nem az államok életében. Nemzetünk úgy látszik ezt feledni kezdé, és mintha lemondani akarna már ez életfeltételről. De nem így nyerte ám életét, nem államát, nem egykor még dicsőségét is. Meghódította magának e földet s annak kincseit; meg népeit s jövevény bevándorlóit, ezeknek is pedig épen a legjavát, mely azonnal elfogadta a nemzet magasabb szellemét; és csak a legvadabb, legdurvább eleme az idegen népnek s egyéneknek maradhatott tőle idegen. Meghódította azután ezzel népei nyelvét és culturáját is magának, annyira, hogy még ezek is adóztak nyelvének és polgárosodásának. Mindannyira rá-

Digitized by Google

nyomta magyar nemzete s állama bélyegét. Mindenesetre ezzel oly életerőt tanusított évezreden át, nálánál műveltebb oly népek között és felett, melyek azóta mellőle és másutt is részben kivesztek és elenyésztek; mig nemzetünk legalább fentartotta magát, sőt uralmát.

És ha már e hódításaiból egyet-mást veszteni kezdett, és megszünt rég hódítani is, nekünk, a mint jelenleg magasb öntudatra jutva, ezáltal erősödtünk, nemcsak vissza kell az elveszettet hódítanunk, hanem uj hódításokra kell kiindulnunk. Mert a visszaszerzésnél még a szellemi téren sem lehet megállnunk, ha haladni akarunk.

Ime már is, hogy műemlékeinkről megfeledkeztünk, hogy műtörténetünkről mit sem tudtunk, mindjárt bejöttek örökségünkbe idegenek, kik azokat az ötvenes években felfedezni vélték, s azután mindjárt eltulajdonítani is akarták, valamint akkor meghódíthatni vélték nemzetünket, elvehetni szabadságunkat, elnyomni alkotmányunkat és nyelvünket, történetünket s életünket. Azt mondák: hisz ime, ezek mind a mieink. Alkotmányotok, municipiumotok, mondá egy történetiró, egészen hasonlók a középkori némethez. Városaitok s iparotok elemei, ezek már épen németek, mondá a civilisator. Nyelvetek, szólott a philologus, csupa szláv és német szó, vagy ha nem, legalább is minden cultur eleme idegen. Jöttek végre a műtudósok is, és elbámulva a talált műemlékeken, miután úgy sem tudtunk rólok, hogy csak léteznek is vagy érnek-e valamit; a mint ők azokat mindjárt leirták és kiadták, azonnal elmondották egyig, hogy ez meg az közülök német, s az meg az franczia eredetű. Csak nekünk nem hagytak az egészből semmit, vagy alig egy eredeti nyelvformát és műalakot.

És mi mit mondottunk erre? Szidalmaztuk talán az ellent? Nem! — Hogy megvédhessük a miénket, az ő álláspontjára kellett lépnünk. Eltanultuk hát tőle ismét tudományát. Megszereztük e fegyverét. Annak világánál vizsgáltuk sajátunkat, s ezzel megvédhettük azt.

Elfogulatlanúl, sőt a méltó hála nemes érzetével elismertük azt, hogy mit mindent szereztünk tőle, a magasb idegen műveltségtől a kezdet óta, keresztény polgárosodásunktól fogva. Szereztük vallásunkat, műveltségünket, állami intézményeink nem egy rész-

Digitized by Google

letét, tudományunkat, művészetünket, sőt még nyelvünk hiányzó számos kifejezéseit is. De mindezt szereztük és nem loptuk. Mienk, sajátunk lett ez. Alkalmaztuk nemzetünk életébe annyira, hogy mi azért nem olvadtunk bele az idegenbe, hanem azt beolvasztottuk sajátunkba. A nemzet élete, ereje, foglalása gyarapítá magát velök. Épen úgy, mint akár a német és franczia szerezte azt a római és keresztény culturából, mely a mint felvette magába a világ más népei műveltségi elemeit, úgy mindannyié és közös lett. Azután, a mint mindegyik nép meghódítá magának ez elemeket, ugy tovább formálta s alkalmazta azokat, többé vagy kevésbé magához, nemzetéhez idomítva. Mindebben a középkor nagy közös uralkodó institutioja az egyház, mindenfelé egyaránt anyailag segédkezett, s igy egyaránt fentartá egységében is nemzetek külön életét. Csakhogy e közt egy és más nemzetnek a szerencse és tehetség többé vagy kevésbbé szolgált és kedvezett. Igy hódítottunk tehát mi is műveltséget és akar művészetet is magunknak a közös kincsből, de rányomtuk mindjárt erősen nemzetünk bélyegét is. Mindez pedig úgy hiszszük, nem valami henczegő vagy kizárólagos chauvinisticus dicsekvés, hanem csupán természetes felfogása a dolognak.

Most tehát csak arról van szó, hogy a mit szereztünk, hogy a mit nemzetünk őseink alkottak: megvédjük-e és megtartsuk-e? Vagy veszni hagyjuk és odaadjuk talán jószerivel mindenkinek azt, a mire épen jogot vél formálni s igényt hisz tarthatni; mind ezt nem egy mai felvilágosodott derék philantropunk meg is kisérlené már. Vagy ha mégis megtartjuk és megóvjuk, mint minket illető, ránk maradt örökséget, megelégszünk-e parlag birtokával? És nem mívelnők-e tovább? Nem érvényesítenők-e még többi visszaszerzendő és visszaszerezhető igényeinket, tudományban és műveltségben épen úgy, mint politikában és hatalmi állásban?

Azt hiszem, és hitem, hogy hiszik és tartják bizonnyára sokan, hogy ma már talán tovább is mehetnénk. Természetesen kis erőfokozással. Kiindulhatunk felkeresni és felszedni a mi régi jogunk s a mi sajátunk volt, ha mindjárt erősebben kell és megfeszítve is e foglalásokat ujra tennünk. E nélkül soha nagy biro-

Digitized by Google

dalom nem lettünk volna. A mi pedig voltunk; s akarjuk, hogy legyünk is.

Mert a nagy emlékek és nagy hagyományok, s ezek feladatainak hű követése képezik a nagy nemzeteket. Mint Montalembert szépen mondja: »Les longs souvenirs font les grandes nations!« Míg ellenben e nélkül a nemzet, mely nem ismeri multját, nem ismerheti jövője feladatait. Mely nem ismeri emlékeit, nem képes létét méltányolni, nem ismeri annak folytonosságát, nem ismeri saját magát, nem tehetségét és képességét, nem nagyságát és dicsőségét, nem magasb czélját, melyet maga elé tüznie kell, ha tenni s élni akar. Mint Afrika vándor lakója, a nomád berber és beduin, tompán, s érzéketlenül megy át földje ókori nagyszerű római műromjai felett; mint az egyptomi műföld nyomorult fellahja egykedvűn fészkel az őskor műalkotmányainak romjai közt; s a rabszolga már bután felkaczag, ha lába a műfaragvány töredékébe botlott: oly sötét és viszás képet nyujt valóban, a műemlékeinket folyvást és már századokon át pusztító gondatlanság és érzéketlenség. De azok menthetők, mint elvadult korcs lakói a földnek, mely nem hazájok, melyen csak tenyésznek, és tengenek; vagy mint idegen rabszolgák és nomádok laknak és vándorolnak, hol e műveket nem az ő atyáik építék, nem őseik emelték; nem vallások, nem nemzetök emelkedésének és dicsőségének hagyományai.

Azért most is ezzel, mint akár Cato »censeoja«-val, zárom be. nem tudom hanyadszor, de valahányszor e tárgyról nyilvánosan szóltam, ismételve szavaimat: Őrizzük, tartsuk fen emlékeinket. gyüjtsük össze töredékeinket, nehogy végleg elveszszenek, s ez által is üresebb legyen a mult, szegényebb a jelen és kétesebb a jövő.

IPOLYI ARNOLD.

Digitized by Google

II.

A »MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT« HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK JELENTÉSE.

(Olvastatott Kassán, az 1878-ik évi aug. 27-én tartott nagygyűlésen.)

A »Magyar Történelmi Társulat« hadtörténelmi bizottsága, az előleges megállapodásokhoz képest, kitűzött czélját: a muhii csatatér tereptani s ezzel kapcsolatban történelmi megvizsgálását a közgyűlést megelőzőleg igyekezett elérni.

Midőn kutatásainkról ez alkalommal a közvetlen benyomások hatása alatt teszünk jelentést, előre is megjegyezzük, hogy e rövid beszámolás csak ismertetés akar lenni, s nem feldolgozott szakértekezés, melyet a társulatnak valamelyik őszi ülésén lesz szerencsénk előterjeszthetni.

A bizottság sajnálattal jelenti, hogy a katonai felvételek eszközlése szempontjából kiküldött miniszteri biztos, Kápolnai István m. k. honvéd-őrnagy úr égetően sürgős hivatalos teendők miatt a bizottság munkálkodásában tényleges részt nem vehetett, a bizottság tehát a feladat katonai részét illetőleg csakis nevezett őrnagy úr nehány szóbeli nézetét és értekezését követhette, s így a csatatérről tervrajzot nem mutathat be. Nemkülönben *Deák* Farkas is, a bizottságnak tevékeny tagja, elodázhatlan hivatalos ügyei miatt e kirándulásnál nem lehetett jelen.

A bizottság: Salamon Ferencz elnöklete alatt, Thallóczy Lajos jegyző, b. Nyáry Albert, b. Nyáry Jenő, később dr. Czobor Béla biz. tagok, — f. hó 20-án indúlt el Budapestről a kutatások központjára: Puszta-Szakáldra, holott mind a birtokos államkincstár, mind a puszta hazafias bérlői: Gröber József és

Digitized by Google

Ferencz urak a kutatásokat a legnagyobb készséggel igyekeztek előmozdítani.

A bizottság Emődre érkezvén, Borsod-vármegyének e czélra kiküldött bizottsága által fogadtatott. *Kutka* hejő-kereszturi plébános ez alkalommal tolmácsolta Borsod-vármegye örömét, hogy a gyászos emlékezetű csatatér végre tudományos kutatások tárgyává tétetett. Ezután *Melczer* Gyula, a kiküldött bizottság elnöke, bemutatta az egyes tagokat: *Szentimrey* József szakaszbeli szolgabírót, ki a kutatások tartama alatt a legkészségesebben gondoskodott a kellő munkaerőről, a muhii vendégszerető gazdákat, a Gröber testvéreket, Kandra Kabos, Karbula Emil, Bartányi Károly, Fekete Károly s Kis Péter urakat.

Puszta-Szakáldra érkezvén, a bizottság a borsod-vármegyei kiküldött biz. tagokkal azonnal együttes ülést tartott, a megindítandó kutatások iránt. Ez ülésen a vármegye alispánja, *Bay* Bertalan úr is részt vett.

Meg kell jegyeznünk, hogy a Bizottság megérkezése előtt már *Kandra* Kabos derék tagtársunk s Borsod-vármegye monographusa, ugyancsak e vidék érdekes ismerőivel s történetkedvelőkkel, *Kis* Péter és *Wágner* János urakkal egyesülve, megvizsgálta e terepet s erre vonatkozólag érdekes munkálatot dolgozott ki, melyet felolvasván, a Bizottságnak rendelkezésére bocsátott.

A muhii csatára vonatkozó történeti adatok oly hézagosak, hogy azokból még a terep hollétére is nehéz következtetnünk. Sőt a csatahely is, melyet e kor egykorú krónikása a »Sajó« mellett állít [1]), csak egyetlen egy krónikában: a pozsonyiban van úgy föltüntetve, mint a mely »prope villam Muhi« történt volna. A mai muhi puszta több határbeli községek complexuma: így a p.-szakáld, csécsi, pogai, szalontai határ egy néven Muhinak neveztetik. *Muhi* városa egyik előbbkelő hely, már a pápai tized-lajstromban is előfordúl, a mai: P.-Szakáld, Nagy-Csécs, Poga helységek határában feküdt s csak a XVI-ik század vége felé pusztúlt el. Ezen alapúl Kápolnai őrnagy úrnak combinátiója, hogy tekintve a Sajó-völgy terepviszonyait a ma-

[1]) Rogerius 28. fej.

Digitized by Google

gyar tábornak a Héjő és a Sajó közötti dombvidéken kellett állania.

Positiv ásatások megkezdhetésére Puszta-Szakáld és N.-Csécs között, esetleg Szakáld és Ónod között két halmot jelölt ki. Az ütközetben oly fontos szerepet játszott hidat pedig Poga és Köröm közé tette, állítván, hogy, mert az ártér ott a legkeskenyebb, s ez 600 év alatt sem változhatott el tetemesen, annak strategiai okokból ott kellett lennie.

A bizottság erre nézve meg is kezdte az ásatásokat, de valamint a Kandra és Wágner urak, úgy a biz. által folytatott, a fentkijelölt halmokban előzetesen eszközölt ásatás eredményei egyébre nem vezettek, mint őstelepek nyomára.

A környékbeli nép is, őskori tárgyaknál emberemlékezet óta nem talált egyebet. Cserép-korsók, medenczék, csuprocskák, csonttárgyak, simítók fordúltak elő a Szakáldtól nem messze eső Lapisnak nevezett halmon. Hagyományokban e vidék nem szűkölködik, s a bizottság nem tartá mellőzendőnek e körűlményt. Vannak itt úgynevezett: testhalmok, gonosz halom, gyilkosvölgy, tatár halom, bárdos part, Bala, vagy Bélahalom. Csakhogy a hagyomány mind újabb keletű, s positiv alapja nincs. A nép vagy úgy költötte rá, vagy ha régibb is, mint a Balahalom, vonatkozása nincs a sajói ütközettel.

Kandra úr a Lapisdombot egy ölnyi szélességben, nyolcz öl hosszúságban, s egy ölnél mélyebben ásatta fel. Ő, valamint később b. Nyáry Jenő úr is, ki a dombot alapos vizsgálat alá vette, constatálták, hogy itt őstelep nyomainál egyéb nem fordúl elő. Hamurétegre hordott föld, majd meg hamuréteg s ismét hordott föld következik.

E nyomokon indúlva, b. Nyáry Jenő s Albert urak tovább folytatták az ásatásokat, amaz a Lapisdombon, az utóbbi a puszta-szakáldi határhoz közel fekvő temető-halmon. Gazdag őslelet jutalmazta fáradozásaikat, melynek eredményekép constatálható, hogy kezdve a gazdag szíhalmi leleten, föl egészen a dobszai hegyekig az egész vidék ős vándornépek letelepedési helye volt. Olyas valaminek, mi csak parányi világot vetne a magyarvilági eseményekre — értve a tatár dúlást — a Sajó jobb partján, itt nyoma nincs. A felső-magyarországi múzeumban lévő

Digitized by Google

felső-dobszai leletek meglepő analogiát s hasonlatosságot mutatnak a puszta-szakáldiakkal, mi ez állításunkat még inkább megerősíti.

Tétettek más helyen is ásatások; így a Nagy-Csécs közelében lévő testhalomnak nevezett, magasan fekvő fensikot, melyet a Sajó áradása mindjobban ki-kimosott, több helyütt fölásták. Ismét őstelep nyomaira bukkantak.

Constatálhatjuk tehát, hogy az ősrégiség-tudomány egy igen nevezetes lelhelylyel gyarapodott.

A bizottság elnöke s jegyzője, vezetve Kandra, Wagner és Kiss Péter urak által a környéket vizsgálták meg.

Időközben, aug. 22-kén az ónodi vár hazafias és fennkölt gondolkodású úrnője, gróf Erdődy Károlyné, ki az ásatások iránt fiával, gr. Erdődy Istvánnal a legnagyobb érdeket tanúsítá, az ónodi várba meghívta a Bizottságot. Mellőznünk kell ezúttal a grófi kastély gazdag műkincseit, ezeknek leírása nagyon is igénybe venné szűkre szabott időnket. Kutatásainkra nézve nagy segitségünkre volt Tóth A. György nevű öreg lakos előadása, hogy az ónodi határban levő Puszta-Templom nevezetű helyen 62 évvel ezelőtt ásás közben az egykori Muhi város pinczéjére bukkantak s itt számos bilincset, szeget stb. effélét találtak.

A bizottság másnap, vagyis aug. 23-án megtekinté a helyet s Czobor Béla, Wágner, Szádeczky Lajos és Hoffmann urakat küldte ki az ásatásokra, — bár már előbb is megszemlélte e helyet, s constatálta, hogy itt templom valósággal létezett, de bővebb kutatásokba nem ereszkedett, minthogy arról értesült, hogy e helyen már történt ásatás és pedig a semmivel határos eredménynyel.

A mostani ásatás eredménye annál meglepőbb volt. Rátaláltak Muhi városa romjaira némi távolságban a templom helyétől egy szántóföldön; mintegy méter mélységre ásattak, ott égett házfal-töredékeket, égett vasakat, szegeket, egy furcsa alakú kapát, olvadt érczet, bilincset találtak, s ezzel Muhi városa helyfekvését meghatározták.

Összefoglalva a történeti adatokat s a terepvizsgálatot, kitűnt, hogy a poga-szakáld-csécsi halmok helyfekvése egészen más, mint a használt térképen kijelölteké, hogy a Köröm és Poga közti

Digitized by Google

ártér a legszélesebb s az Ónod és a figyelemre méltó túlpart, Hidvég közt a legkeskenyebb; tehát, hogy az apriori föltételezett terv nem áll.

Ellenkezőleg constatálható, hogy a muhii csata leírásában említett híd épen nem e helyen feküdt; hanem a biztosan megállapítható Muhihoz közel, Ónodnál. Ha a híd nem itt lett volna a tatárjárás idejében, nem épen ide építették volna azután Ónod várát, melynek rendeltetése volt az itteni fontos átkelőt őrizni. A régi híd itt létére bizonyság az átelleni község, Hidvég neve; végre az a balparti kiemelkedés, mely Puha nevet visel ma, s mely mintegy mesterséges gátnak látszik messziről. A Sajó változásai századokon, sőt sokkal rövidebb idő alatt, oly szeszélyesek, hogy a merő hozzávetés határát át nem léphetjük. A híd e szerint Ónod és Hidvég közt létezhetett, s így a krónika »prope villam Muhi« nem szó szerint veendő kifejezése is némi megerősítést nyer.

Ez az, t. közgyűlés, mit kutatásaink vázlatos ismertetésekép röviden előterjeszthetünk. Nem sok, de történetkutatásunkra nézve annyi haszonnal mégis bír, hogy igazolja azt az elvet, hogy az adatokat össze kell vetni a tényleges állapotokkal, s csak így lehet történetünk sok homályos lapjaira világot vetni.

Dr. Thallóczy Lajos,
biz. jegyző.

Digitized by Google

III.

SZENTMIKLÓSI PONGRÁCZ.

ÉLETRAJZ A XV. SZÁZADBÓL.

A XV-ik században hazánk történelmének fényszakát, a Hunyadiak korát megelőzőleg, sőt a nemzeti nagyságnak három évtizedén át: a haza, a nemzetiség, az alkotmányos élet védelmében óriássá nőtt oroszlánok mellett, a prédát leső farkasok serege is elég nagygyá növekedett az olygarchák nagyravágyó egyéneiben; kik a társadalmi állapotok zilált — a személy- és vagyonbiztosság szétdúlt viszonyainak jellemző példányaiúl tekinthetők, s nyomukat a vér ösvényén, az elkormosúlt füstölgő romokon, a zsákmányolás, a rablás megfertőzött légkörében találhatjuk fel. Ezek között nem utolsó jelenségűl tűnt fel Szentmiklósi Pongrácz; sőt talán mint az akkori társadalmi megmételyezett viszonyok prototypje állítható oda, midőn ennek életrajza a cseh korszak évtizedeinek korrajzául is elfogadható. Szentmiklósi Pongrácz egyesíté személyében a harczias jellemet, jellemében a jellemtelenséget, politikai pártosságában a diplomatiai ravaszságot, elhatározásában a fejetlenséget, gazdagsága hatalmában a rablási, zsarolási vágyat, önhittségében a törvénysértést, honszeretetében a pártoskodást.

Ám de lássuk őt magát!

I.

Szentmiklósi Pongrácz e néven második, ki birtokairól hol berencsinek, majd óvárinak, de leggyakrabban szentmiklósinak

Digitized by Google

neveztetett, a felvidék egyik vadregényes megyéjéből, Liptóból származott. Itt ringott bölcsője azon törzsökös birtok adományos család ősének, ki vitéz bátorsága, harczi érdemei jutalmául, az Árpádházi királyok bőkezüsége által a fél vármegyét birtokolta. Bogomér, a maga idejében híres Bogomér volt Szentmiklósi Pongrácznak második ősapja, kinél László király, werveresi várában nem egyszer élvezte a vendégszeretet kényelmét, s ki László királyt gyakran ajándékozta meg királyhoz méltó ékszerekkel.[1])

Szentmiklósi Pongrácznak okmányilag bebizonyítható első őse Laurentius, 1241-ik évben családi genealogiák szerint a tatárok elleni sajói ütközetben csapatvezér.[2])

Lőrincznek egyik fiától, Bogomértól származnak a Szentiványi, Szmrecsányi és Baan család ivadékai, másik fiától, Serephiltől egyik ágon a Pothornyay, másik ágon a Pongrácz család.[3]) I. Seraphil fia I. András, ennek fia I. Pongrácz, 1368-ik évben Lajos királytól Szent Miklós Jaloch melléke, más néven Hakylyse, — most Andrásfalu — Perbene — most Pribilina — Thraduk, Janok és Vicarysaylyse nevű birtokokra uj adomány-oklevelet nyer. I. Pongrácznak fia, II. András, Szentmiklóst tartozandóságaival osztályrészül kapván, magát de Szentmiklós nevezi, ki 1429-ik évben Szentmiklós vásárjogot nyer. Ennek fia II. Miklós nemzé Istvánt, Jakabot, Jánost és II-ik Pongráczot[4]), a jelen életrajz személyét.

Szentmiklósi Pongráczot ifjuságának kora hajnalán, 1415-dik évben a constanczi zsinaton megjelent magyar nemesek sorában [5]) találjuk. 1435-ik évben mint Berencs várának ura [6]) Blatnicza zálogos várában tartózkodott, hol ugyanazon évben Pálfordúlása napjakor kiadta azon okmányt, melylyel bizonyítja.

---

[1]) »Liptómegye oklevéltára« című kéziratom 29. sz. okmánya.

[2]) Nagy Iván: Magyarország családai IX köt. 401. l. Lehoczky: Stemmatographia II. köt. 312. l.

[3]) Ugyanaz u. o.

[4]) U. a. u. o.

[5]) Wagner: Verzeichniss der Ungarn auf dem Costniczer Concilio, Ungarisches Magazin IV. k. 263. l. — Fessler: die Geschichte Ungarns IV. k. 304. l.

[6]) Hyross Mihály: Zámok Lykava 1876. kiadás 78. l.

Digitized by Google

hogy a bellai előljáróság neki Ocskova Lehota gyarmatositott, és Bella királyi scultetialis községben levő, Tamás, Dominik fia birtokához tartozó részt háromszáz forinton megvételre kínálták[1]) Itt találták őt az országos'események, midőn is elhagyva fészkét, a nyilvánosság terére lép, szereplésének első alapját megvetendő.

Zsigmond király kivűl a hazán, Németországban tartózkodott, Egerbe gyűlést hirdetvén a német rendeknek, a birodalmi békéről tanácskozandó; midőn hírül vette: hogy a törökök Szerbiára rohantak seregeikkel [2]) és hat erősséget hatalmukba kerítettek[3]), Héderváry Lőrincz nádorispánnak elrendelé, hogy Brankovics György szerb despota segélyezése végett, a magyar hadak gyűjtésére vonatkozó intézkedéseket megtegye. A magyar nemesség válaszúl adá: hogy ők csak a királylyal tartoznak hadba menni, de nem a nádorral. Héderváry Lőrincz mellett Szentmiklósi Pongráczot, mint hadvezért találjuk ott, ki magyar dandáraival Szendrő váránál Brankovics György segedelmére megjelent. [4]) Zsigmond Szentmiklósi Pongrácz dandárainak erősbítésére, a Csehországban fogadott zsoldosokat Giskra János vezérlete alatt, s a hozzá szegődött Komorovszky Pétert, Thalafuz Jánost és Tettauer Jánost morva harczosokkal a harcztérre küldötte; meghagyván egy márczius 26-án kelt iratával a sopronyiaknak: hogy hajóikat Pozsonyba küldjék, melyeken a tábort és kapitányuk, a Dunán Nándorfehérvárig szállítassanak.[5])

Szentmiklósi Pongrácz hadvezéri tehetségének nem csekély jelét adá, miután Szendrő alatt julius elején, a törökökön vett diadalának fényes eredményét mutatta fel. Az ostromló törököket, a cseh és morva harczosok két oldalról támadván meg, ha-

---

[1]) Latopis mat. Slov. XI. évf. II. füzet 72. lap.

[2]) Szalay: Magy. orsz. tört. II. k. 398. l.

[3]) Annales Turcici ap. migue. Patralogie graeco lat. CLIX. 606. Páris, 1866.

[4]) Mars Moravicus Pessina p. 610. edit Praga 1677; — Szalay II. köt. 398; Horváth Mihály: Magy. Tört. VIII. köt. I, füz. 312. l. Pest, 1860. — Engel: Gesch. d. ung. II. k. 363. l. — a hadvezéreletet Hunyadynak tulajdonitja; — Hyross István: Zámok Lykara 78. l. Lat. Mat. Slov. XI. évf. I. füz. 5. l., IV. füz. 5. l.

[5]) Palanhydij. Nar. les. III. II. 377. l.

Digitized by Google

talmas rohammal táborukat ketté vágták; miközben Szentmiklósi Pongrácz a magyar és lengyel dandárokkal törbe ejtvén, seregével hátukba került, a török hadakat szétverte, s a megfutamodottakat a Szávába fulasztá. [1]) Szentmiklósi Pongrácz fényes győzelmének jeléül a kezébe esett ozman hadvezéreket béklyóba verve, foglyokúl Zzigmondhoz Csehországba küldötte. [2]) Horváth Mihály jeles történetírónk a Szendrőnél vívott győzelem sikereit, s a diadal oroszlán részét Hunyady Jánosnak tulajdonítja; [3]) míg ezen tényt Szalay »mondják«-kal regestrálja. [4]) De bármiként legyen is, az erdélyi dandárokkal megérkezett Hunyady Jánosnak vitézsége, személyes bátorságának csodái, nem vonhatnak le semmit Szentmiklósi Pongrácz hadvezéri képességének méltánylásából, annál kevésbé, mert Szentmiklósi Pongrácznak harczászatilag helyes terveihez még személyes bátorsága, vitéz vakmerősége is járult; [5]) s ha Hunyadynak döntő fegyverténye Szendrőnél későbbi világhírének sarkköve lett; nem kevesebb befolyással vala ez a nagyravágyó, a gazdagságot kereső Szentmiklósi Pongrácz életpályájának egyes mozzanataira, hogy a későbbi hadvezér az ország kormányzója eme fegyvertényét épen Szentmiklósi Pongrácz vezérlete alatt mutatta be kortársainak.

Albert királynak 1439-ik évi october 23-án történt halála után Szentmiklósi Pongráczot a lengyel Ulászló pártiak között találjuk: midőn is Hunyady Jánosnak 1440-ik évben Péter-Pál apostolok napján Budán kiadott hűséglevelét Szentmiklósi Pongrácz is aláírta; [6]) s amint Héderváry Lőrincz a lithván lázadás elnyomása után Budára érkezett, Ulászlónak, Szentháromság vasárnapján Budavárának kulcsait átadta, Szentmiklósi Pongrácz is az üdvözletére oda ment magyar nemesek között volt.[7])

---

[1]) Pessina: Mars Moravicus: u. o.; Szalay u. o.; Horváth u. o.

[2]) Szalay u. o.

[3]) Horváth u. o.; — Dobnernél; Bartasii Cron. I. k. Hammer Gesch. d. Ozman: I. k. 446. l.

[4]) Szalay II. k. 399. l.

[5]) Dlugoss XII. k. 755. l.; — Dogiel I. k. 54. l.; — Fejér Genus, incun .... 50. Corvini 38. l.

[6]) Pessina: Mars Moravicus 610. l.

[7]) Fessler IV. k. 535. l.

Digitized by Google

Az özvegy Erzsébet, utószülötte, a csecsemő László érdekeinek védelme czéljából, mindent elkövetett, hogy az ország nagyait, a nagybirtokú befolyásos olygarchákat ügyének megnyerje. Nem hitt a felmerült körülmények parancsoló tényének; hiába vettek tőle s pártjától búcsut az 1440. évben junius 20-ére kitűzött országgyűlésre Budára fölsereglett nagyok, kik között István, Szentmiklósi Pongrácznak testvére is volt, hiába állottak nyiltan a lengyel Ulászló pártjához; [1]) s bárha Gara László és pártja a gyermek királynak Fejérvárott történt koronáztatását érvénytelennek nyilvánította: Erzsébet ügyét, a trónkövetelések viszályai között még is diadalra vélte juttathatni; mert a felsőmagyarországi megyék: Pozsony, Zólyom, Liptó, Szepes, Gömör, Sáros, Abauj és Zemplén éjszaki része is a gyermekkirályhoz hivek maradtak.[2])

Szentmiklósi Pongrácznak történeti nevezetességre lett emelkedése sajátképen ott kezdődik, midőn Erzsébet özvegy királyné a felső megyék támogatására bizakodván, Erdélyt, [3]) s a magyar felföld városait fiához hű ragaszkodásra intvén, legnagyobb támaszát és oltalmát ügyének Giskránál, s a Fridrik császárnak házikoronájáért kapott tizennyolcz ezer magyar aranyért. s a következő évben még Soprony városának zálogba adása által Fridrik császártól kapott 8000 aranyért [4]) toborzott cseh zsoldosokban kereste és feltalálta. S íme Szentmiklósi Pongrácz. Ulászlónak legnagyobb híve [5]), Ország Mihálylyal szövetkezvén. hadaival Giskra ellen indúlt, azt megveri és elfogja, [6]) kit Ulászló a maga részére megnyerni ohajtván, szabadon bocsátott. Szentmiklósi Pongrácznak a mily nagy volt buzgósága a lengyel Ulászló mellett, egyéni természetének; épen oly nagy volt állhatatlansága is mert míg 1440. évben, tehát röviddel arra, hogy

---

[1]) Szalay III. k. 29. l.

[2]) Fessler IV. k. 538. l.

[3]) Katona XIII. k. 128. l.

[4]) Kollar, Analecta Vindob. II. k. 842. l.; Szalay III. k. 34. l.; — Engel III. k. 41. l.

[5]) Bonfin Dec. III. lib. VI. pag. 327. — Turóczi Chron. XXXIV cap.; — Fejér Genus et .... 90. Huny. 38. l. —

[6]) Dlugoss, Wagnernél Annal. Scep. II. k. 99. l.

Digitized by Google

Országh Mihálylyal Giskrát elfogta, s Erzsébetet legerősebb támaszától, tapasztalt hadvezérétől megfosztá: őt ismét Erzsébet táborába vitte ingatag természete. S midőn Erzsébet Giskrát a bányavárosok és Kassa város főkapitányának nevezte, [1]) Giskra zsoldos csapatait, Erzsébet bérenczhadát Szentmiklósi Pongrácz is vezérelte, [2]) és midőn Giskra, Jánossal együttesen Sztrecsnót bevették, utóbbinak átadta, ki azt az utószülött László részére elfoglalta. [3])

Amint Erzsébet 1441-ik évben a cseh és morva rablók hadaival kivált Felsőmagyarországot elárasztotta, s a fosztogatás, sanyargatás és rabláshoz szokott hadak, fegyverük szerencséjére támaszkodva, a szegény földmivelő népet, a városok polgárait pusztitották; s nyomor, inség bürökje sarjadozott lábaik nyomában: [4]) Szentmiklósi Pongrácz is hatalmának kiterjesztésében oly ügyes diplomatiát fejtett ki, mely által lehetségessé tette hadjáratait éveken át nem csak Felsőmagyarországban, különösen Liptó megyében Giskrával egyesülve [5]) folytatni; de gyakran Lengyelhonba, Morva földre is beütött hadaival, Fridrik császár magyarországi birtokain, Austriában dúlt, pusztított, mit végre Schlick Gáspár megsokalván, Julián bíbornok előtt panaszt emelt, kérvén azt, hogy a király által parancsoltassa meg berencsi Pongrácznak, hogy őt ne bántsa, mert ha neki békéje nem leend, s a király őt békére nem szoríthatja, lesz rá gondja, hogy a békét mások se élvezhessék. [6]) Pusztításai elől a nép az erdőkbe menekül. [7]) Szentmiklósi Pongrácz ugyan is egész működését oda irányozta: hogy vagyonát [8]) oly várak kézrekerítésével biztosítsa, melyek neki fedezetül és támpontúl szolgálhassanak.

---

[1]) Horváth II. k. II. füz. 336. l.

[2]) Teleky: Hunyad. kora I. k. 239. l.

[3]) Lat. Mat. Slov. III. és IV. évf. II. füz. 48. l. — Rudnyánszky: Malerische Reise. 77. lap.

[4]) Teleky I. k. 268. l.

[5]) Teleky I. k. 272. l.; — Nagy Iván: M. o. cs. IX. k. 405. l.; — Fessler IV. k. 569. l.

[6]) Szalay III. k. 50. l.

[7]) Engel III. k. 48. l.

[8]) Teleky I. k. 373. l.

Digitized by Google

Hatalmába keritette 1441-ik évi augusztus 9-én Trencsénben Óvárt mint Hunyadi János adományát.[1]) A mit haddal nem nyerhetett, azt pénzzel szerezte meg magának. Sáni Czapka Jánostól hatezer aranyért megvette Szakolczát; ezen és az általa Szakolcza fentartására fordított tizenkétezer aranyért zálogba vette Ulászlótól Strecsnót és Ovárt.[2]) Blatniczai várát Neczpáli László szakolczai kapitánynak 9000 arany forintért, örök áron eladván, s ezen adás-vevési szerződést Ulászló 1441. évi jun. 15-én megerősítvén, lekötötte magát Neczpáli helyett Szentmiklósi Pongrácznak a vételösszeget lefizetni a kassai kamarai adóból; s ha őt Ulászló kielégíteni nem bírná vagy nem akarná, felhatalmazza őt ezen összeget akár Magyarországban akár pedig Lengyelhonban a maga részére kierőszakolni.[3])

Szentmiklósi Pongrácz 1441. évben birtokosa lévén Berencs, Szakolcza Óvár és Sztrecsnó várának, teljes három évig rémülete lett a Vág vidékének. Pethő Gergely szavaival élve: »Szentmiklósi Pongrácz társaival a templomokból kastélyokat és erősségeket kezdének csinálni, és azokból iszonyuképen prédálni és kóborlani, kiknek az ő gondosságuk a szegény emberekhez, asszony-állatokhoz és leányzókhoz minémű lett légyen, az emberi nyelv azt meg nem mondhatja, kiknek nagy prédálásokat és rablásokat sem a király, sem az urak le nem csöndesíthették.«[4])

Nem csekély sorozata azon pusztításoknak, melyeket Szentmiklósi Pongrácz a Vág mentén, a morva és lengyel részekben elkövetett, és Schlick Gáspárnak ellene Julián bibornokhoz intézett panaszlevélben festé, mert: daczára annak, hogy a lengyel Ulászlónak párthíve volt, felhatalmazott törvénytelen tetteinek érzetében tanácsosnak tartotta megkegyelmezését kikérni, s 1443-ban márcz. 30-án ugyan akkor, midőn Strecsnát és Óvárt

---

[1]) Lat. Mat. Slov. III. és IV. évf. I. füz. 38. l.

[2]) Tudománytár, Új folyam II. k. 165. l.; Teleky VI. k. 233. l.; a záloglevél kelt 1443. laetare vasárnap előtti szombaton. Eredetije a Kosztolányi család kosztolányi levéltárában.

[3]) Justh család neczpáli levéltárában eredetije; — Lat. Mat. Slov. XI. évf. II. füzet, 73. l.

[4]) Pethő Gergely: Magy. Kronika K. k. 3. lapon. Bécs 1702.

Digitized by Google

Ulászlótól zálogba vette,[1]) a királyi megkegyelmezést meg is kapta. Ezen királyi kegyelmi levél szerint Ulászló Szentmiklósi Pongrácznak, Szakolcza kapitányának, a király ügyében szerzett érdemeinek tekintetbe vételével, minden eddigi hatalmaskodásait, kártételeit, gyújtogatásait és sanyargatásokat, melyeket Ulászlónak az országba jövetele óta elkövetett: úgy neki mint hozzá tartozóinak megbocsátja; s mindenkinek eltiltja, hogy őt és híveit ezek miatt zaklassák, pörbefogják, elitéljék és megbüntessék.[2])

Amde Szentmiklósi Pongrácz birtokolván Strecsnót, Berencset, Szakolczát, a király kegyelmi levelét zsebre rakván, arra használta, hogy törvénytelenül szerzett vagyonát még inkább, gyarapítsa; mig végre dulakodásainak rovása ismét megtelvén, magát a politikai pártok mindenikénél személye — vagyonára nézve biztosítani akarta, s ezért: László király pártjához tért, s tőle szintén 1443-ik évi nov. 11-én Prágában kelt kegyelmi levelet eszközölt ki magának. Ezen okmányban László király mindazon kihágásokat, sérelmeket, bünténeyeket, miket ellene és hívei ellen elkövetett, megbocsátja oly feltétel alatt, hogy ezentúl immár ilyen büntettektől és sérelmektől tartózkodjék.[3])

Szentmiklósi Pongrácz csakhamar feledé László király megkegyelmezésének feltételeit; az 1443. évben Fridrik és Ulászló között kötött fegyerszünet ellenére, ez időszerint mint Lászlónak hive, épen Fridrik birtokain pusztított[4]), a mi okot adott Schlick Gáspárnak arra, hogy Julián bibornokot felkérje eszközölné ki[5]) Pongrácz megfékezését annál is inkább, mert a fegyverszüneti okmány kicserélésének foganatosítását csak azon igéret által eszközölhette ki Julián bibornok, ha a fegyvernyugvás ellen vétők keményen büntettetnek, s Fridrikkel a békekötést Pongrácz, magaviselete által megnehezíté.[6])

Szentmiklósi Pongrácz a belföld háborgását rabló ka-

---

[1]) Eredeti záloglevél Kosztolányi család levélt.; — Lat. Mat. Slov. XI. évf. II. füzet 74 lap.

[2]) Eredeti Pongrácz-család andrásfalvi levélt.

[3]) Eredetije Pongrácz-család andrásfalvi levéltárában.

[4]) Szalay III. k. 50 l.

[5]) Teleky I. k. 373. l.

[6]) Ugyanaz u. o.

Digitized by Google

landozásai czéljából felhasználván, hol az egyik, hol a másik királyi pártot cserben hagyván, valóban nehéz aka dályokat gördített a Fridrikkel kötendő kibékülés elejébe, s e miatt Ulászló is. — kinek ismét pártján találjuk — fel volt reá bőszülve és teljes okot szolgáltatott Fridriknek arra, hogy különösen Szentmiklósi Pongrácz pusztításai végett 1444-ik évben május 21-én kelt levelét kiadja; mit bizonyára nem tesz vala, mintegy megerősítéseül az 1444-ik évi fegyverszünetnek: ha Szentmiklósi Pongrácz, mint zabolátlan erőszakoskodó az 1444-ik évi országgyűlés által oly keményen nem sujtatik a törvények szigorával.[1]) Ugyanis az 1444-ik évi april 21-én Budára hirdetett országgyülésre czimboráival együtt megjelent;[2]) de ezen tettével annyira felháborította az ország rendeit, hogy az országgyülés által Pongrácz és társainak elfogatására a parancs rögtön kiadatott. A felbőszült nép által czinkostársaival együtt azonnal elfogatott. Büntársai minden további vizsgálat nélkül felakasztattak, ő maga pedig vasban töltendő örökfogságra törvényszerüleg elitéltetett.[3]) Ezen eljárását az országgyülés annál szükségesebbnek vélhette, miután az utolsó gyülés berekesztése óta elkövetett erőszakoskodások, még a jelen gyülés alatt megtorlandók valának.[4])

Az országgyülés leendő itéletének azonnali foganatositása Szentmiklósi Pongrácz kedélyében, úgy látszik, csak annyi változást okozott, a mennyiben megfosztott szabadságának visszanyerése legfőbb gondjaihoz tartozhatott. Csakugyan nem kellett soká várakoznia szabadulásának perczeire; mert Hunyady János a haza érdekeinek megvédése okából, elég indokot talált arra, hogy Szentmiklósi Pongrácznak szabadságát visszaadja; kinek különben is ismerte személyes tulajdonait, katonai tehetségét, vakmerő bátorságát, a felföldön hatalmas befolyását, és gazdag-

[1]) Szalay III. k. 52. l. 95. jegyzék.

[2]) Engel III. k. 67. l.; Fessler IV. k. 579. l.; Bonfin Dec. III. lib. VI. pag. 327; Teleky I. k. 373. l.; Nagy Iván IX. k. 405. l.

[3]) Teleky u. o.; Nagy Iván u. o.; Szalay III. k. 58. l.; Dlugoss, Bonfin és Calimachusnál.

[4]) Szalay u. o.; — Engel III. k. 69. l.

Digitized by Google

ságát arra való nézve, hogy Giskra cseh zsoldosainak már nagyon kényelmetlenné vált rakonczátlanságát megf ékezze, annál is inkább, miután Giskra az országgyűlésen tett daczos k ijelentésével Ulászlót királyának elismerni semmiképen sem aka rta. [1]) Hunyady kellő eszközt vélt Szentmiklósi Pongráczban találni Giskra féktelenségének megzabolázására, Pongrácz pedig emlékeztetvén Hunyadyt a szendrői diadalra,[2]) s végre szónoklati ügyességgel előadott fényes ígéretei által: Hunyady közbenjárására királyi kegyelem utján szabadságát röviddel az országgyülés berekesztése után ismét visszanyerte.[3])

Sassinek[4]) s utánna Hyross Istvánnak[5]) azon állítását, hogy Szentmiklósi Pongrácz kezesség mellett szabad lábra helyezését kérelmezte, s ez neki megadatván, azzal játszotta ki az ország és király hiszékenységét s Hunyady közbenjárását: hogy fiát túszúl adni ígérvén, helyette egyik fiához hasonló jobbágyát elhozatván, azt adta volna át kezesül: nem viseli magán a valószinűség bélyegét, de még lehetőség látszatával sem bir. Nem bír valószinűséggel már csak azért sem: mert ez esetben bizonyára nem köti meg vele 1444-ik évi augusztus 11-én Gúthi Ország Mihály és Alsó-lindvai Bánffy Pál jelenlétében és közbenjárására Hunyady János véd- és daczszövetségét[6]): ha őt mint a királynál közbenjáróját ily goromba módon felülteti. A lehetőséget pedig azért nélkülözi, mert szigorú fogságában ezt tennie lehetetlen is volt; s végre: az említett írók ezen puszta állitásukat semmivel sem igazolják, okmányilag nem támogatják.

Szentmiklósi Pongrácznak nem csekély befolyása, s talán meggyőző okai is lehettek Hunyady Jánosra, minélfogva ez szabadon bocsátását és megkegyelmezését a királynál kieszközölni

---

[1]) Timon: Epit. Chron. 64. l.; Fessler IV. k. 579. l.; Bonfin Dec. III. lib. VI. pag. 357. l.; Teleky I. k. 374. l.; Szalay III. k. 57. l

[2]) Szalay III. k. 51. l. 94. jegyzék.

[3]) Teleky I. k. 385. l.; Szalay u. o.; Hyross Zámok Lykava 84. l.; Lat. Mat. Slov. III. és IV. évf. I. füz. 33. l.

[4]) Lat. Mat. Slov. IX. évf. II. füz. 6-ik l.

[5]) Hyross: Zámok Lykava 84. l.

[6]) Fejér: Genus..... 63. l., Szalay III. k. 51. l., Teleky I. k. 385. l., Nagy Iván IX. k. 406. l.

Digitized by Google

magára vállalta; mert méltányolni tudta annak katonai tehetségét, a gazdág úr hatalmát; mit a haza szent ügyének annál is inkább óhajthatott megnyerni, mert augusztus 4-én Julián bibornok beható fejtegetései után kimondatott a végzetteljes határozat a török fegyvernyugvás felbontására[1]). Hunyady János Szentmiklósi Pongráczczal és családjával személyes barátsága jeléül 1444-ik augusztus 11- Temesvárott frigyre lép véd- és dacz szövetséget köt vele[2]). Pongráczot ezek után Ulászló király hadseregénél találjuk, részt vesz a gyászos kimenetelű várnai csatában, honnét november 10-én futással menekült meg a haláltól[3]).

1445-ik évi február 2-án Országh Mihály mellett a székesfehérvári országgyűlésen megjelen. De bizakodván Hunyady és Héderváry barátságában, megújult erővel folytatá garázdálkodásait, és kiméletlenül megtámadta László híveit. Erről tudosítja Schlick Gáspár 1445. évi április 13-án Rosenberg Ulrikot, írván neki: »asszonyom azt írja nékem, hogy az én Holicsomnak vajmi rosz sora, mert azt Pongrácz rontja, sanyargatja, pusztitja[4]). László királynak nemcsak magyar híveit zaklatta folytonos zsarolásaival, de szakolczai várából ki-kirándult Morvába is. Végre megsokallván garázdálkodását, a morva rendek ráütöttek nagy haderővel Szakolczára. Pongrácz ellent nem állhatván, onnét megszökött, a morvaiak Szakolczát elfoglalván, Pongrácz zsoldosait kipusztitották, saját őrségüket hagyván ott[5]). Pongrácz azonban jól számított, midőn szerencséjére, Hunyadira és Héderváry barátságára bízakodott: mert ez uttal sem hagyta őt cserben.

1445. évi april végnapjaiban Pesten megnyilt országgyülésen, midőn is az országlás ideiglenesen hét kapitányságra osztatván, a Duna, Vág és Morva közötti vidékre, az úgynevezett Má-

---

[1]) Szalay III. k. 64. l.

[2]) Fejér u. o., Katona VI. k. 296. l., ad 1444. Teleky I. k. 385. l., Nagy Iván IX. k. 406. l.

[3]) Lat. Mat. Slov. III. és IV. évf. I. füz. 33. l.

[4]) Archiv Česky II. k. 407. l.

[5]) Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. II. k 1445. évhez; Pessinec: Mars. Morav. 640. l.

Digitized by Google

tyás földére, országos kapitányúl Szentmiklósi Pongrácz és Ország Mihály nevezettek ki[1]).

Ezen országgyűlés határozatának IV-ik pontja szerint, kitűzendő vala a határidő, mely alatt a zavargások közben épített erődítmények lerombolandók valának, kivéve a megnevezetteket; V. pontja szerint pedig, az ezen határozatokkal ellenkezők megbüntetendők; s itt említetik a többi között Pongrácz is, ki a IV-ik és V. pont határozatát kerületében, Ország Mihálylyal együtt eszközlendő volt[2]). Ezen az országgyűlésen a lengyel Ulászló és László pártbeliek egymás között kiegyezvén, Szentmiklósi Pongrácz Giskra Jánossal, az elhalt László király legerélyesebb hívével, szintén barátságos viszonyba lépett[3]).

II.

Szentmiklósi Pongrácz mint országos főkapitány, életfolyamának második phazisába lép. Vakmerő vállalkozási szelleme, harczias lelkülete, mindenütt követte a főkapitányt, a főispánt, a hatalmas pártvezért.

Szentmiklósi Pongrácz mint országos kapitány, Mátyás földének most már hatalmas ura, csakhamar elfeledé az országgyűlésnek László pártjával való kiegyezését, s azon barátságot, mit ő ennek folytán Giskra Jánossal kötött. Felhagyott ugyan egyidőre az osztrák és morvaországi határszélek nyugtalanító háborgatásával, de a helyett Giskra Jánosra tört zsoldos hadaival. Ennek tapolcsányi várát épen akkor támadta meg, midőn Giskra ott tartózkodott, s ki onnét alig bírt menekűlni. Pongrácz elhajtatott innét 600 lovat, a várat megvívta és felgyujtotta.[4]) Giskra méltó

---

[1]) Engel III. k. 87. l.; Fessler IV. k. 625. l. február 8-ikát említi; Teleky I. k. 469. l.; Szalay III. k. 79. lapon Pongrácz Istvánt nevezi; Kovachich u. o. II. k. 19. l.

[2]) Fejér: Genus et inc. 85. l.; Kovachich u. o.; Bartal: Comm. III. k. 169. l.; Podhraczkynál: Chron. Bud. 351. l.

[3]) Lat. Mat. Slov. IX. évf. II. füz. 6. l.; Kyross István, Zámok Lykava 85. l.

[4]) Hyross: Zámok Lykava 86. l.

Digitized by Google

haragra lobbanván, bosszú érzettől eltelve, 9000 emberével Pongrácznak Hlokoveczi vára alá ment. Pongrácz érezvén Giskra serege ellenében hadseregének gyengeségét, segélyt kérendő, Újlaky Miklóshoz futott. A szószegő, hitével, esküjével játszó hatalmas úr, ki feledve az ország rendeitől nem régen kapott fenyitéket, tovább is hatalmaskodott; feledve, hogy az országnak 100 pecséttel ellátott mentelmi levelének hitelt nem adva, a megidézésre meg nem jelent, saját védelmét eszközlendő; de inkább, elfoglalván ismét Schlick Gáspártól, Fridrik király emberétől Szakolczát: [1]) most a szentgyörgyi gróf és Giskra által szorongatva, 1446-ik évben a Székes-Fehérvárott tartott országgyűlés vége felé megjelent önkéntesen a karok és rendek előtt. Az országgyűlésen a vádlottból egyszerre vádló lett. Szónoki tehetségének egész erejével előadta, miként üldözi és akarja elnyomni őt Giskra János, kéri a rendeket, hogy Giskra ellen védelmezzék és oltalmukba vegyék, ünnepélyes ígéretet tevén, hogy miután Ulászló elhalt, az ifju Lászlót királynak elismeri, a rendek minden végzését pontosan és híven megtartandja, csak a közte és Fridrik között megállapitandó békességes viszonyt a rendek közbenjárásukkal előmozditsák. [2]) Szentmiklósi Pongrácz ezen ünnepélyes ígéretén kívül Fridrikhez még külön követeket küldött hasonló fogadalmak tolmácsolása mellett, csak parancsolja meg Giskrának, hogy tőle bántalma, nyugtalansága többé ne legyen. [3])

Pongrácz fellépése, szónoklatának ámító hatalma, ünnepélyes ígéretének ereje s Hunyadyval 1444-ik évben Temesvárott kötött frigyének emléke hajlékonnyá tették iránta Hunyadyt, Dénes bíbornokot és Ujlaky Miklóst; s ezek felszólamlására, az országgyűlés kérelmének helyt adva, kivánságát teljesítette. A rendek hozott határozatuk folytán Fridrik császárhoz külön levelet irtak, s Pongrácz megtérését, fogadalmait tudtára adván, Giskrának elparancsolását sürgették Fridriknél. [4]) Pongrácz saját követei által a szentgyörgyi gróf utján Fridrikkel alkudoz-

[1]) Archiv Česky IV. k. 332. l.
[2]) Teleky u. o.
[3]) Teleky u. o.; Nagy Iván IX. k. 406. l.
[4]) Teleky u. o.

Digitized by Google

ván, ez a Pongrácz által elrabolt összes jószágok visszaadását is követelte. Pongrácz szorúlt helyzetének teljes tudatában, a mit csak követeltek tőle, mind megigérte a szentgyörgyi grófnak; ki egyébbiránt Fridriknél Giskra személyében, Pongrácz ellen azalatt is folytonos segedelemre unszolta Fridriket. A kért segély azonban a szentgyörgyi grófnak csak az esetre ígértetett meg Fridrik által, ha Pongrácz igéretét meg nem tartaná. [1]) Ezek folytán a rendek megintették Giskrát, a Pongrácztól elfoglalt várak visszaadása végett, de a megintésnek foganat nem szereztetett. Pongrácznak nem maradt egyéb hátra, mint hogy Giskrával barátságos egyezményre lépjen, várainak visszaszerzése czéljából, minek folytán Giskra Pongrácznak várait vissza is adta. [2])

Pongrácz kínos helyzetéből megszabadúlt; s hatalma növekvésének tudatával szállott fel sasfészkébe, honnét ismét le-lecsapott a prédára, mit szeme három ország határán megpillantott. Szentmiklósi Pongrácznak hatalma, gazdagságával együtt folyton növekedett. Öregbítette ezt az 1446-ik évi székes-fehérvári országgyűlésnek junius 15-én kelt ama végzése is, mely szerint Pongrácot az óvári és strecsnói várak birtokában megerősítette,[3]) miután Berencset, Óvárt és Strecsnót Komorovszky Péter segélyével elfoglalta, s a két utóbbiba a rendek parancsára 1447-ik évi Márton nap előtti pénteken a nyitrai káptalan bevezette. [4])

Míg Hunyady János Fridrikkel Lászlónak és a magyar koronának kiadása felett alkudozott, s Fridriknek az országos rendeket folyton bosszantó eljárása czélhoz nem vezethetett; s míg végre Hunyady Fridriket haddal megtámadni készűlt, s november 27-én már már Bécsujhelyig vitte seregét: azalatt Pongrácz folyton növekvő hatalmát, majdnem Bécsig terjesztette ki; [5]) s uralmának eredményétől neki bátorodván, [6]) Szakolczát

---

[1]) Aeneas Sylvius Epist. XCIII. 581. l.; Teleky I. k. 504. l.

[2]) Pessina: Mars Morav. 640. l.; Lat. Mat. Slov. IX. évf. II. füz. 7. l.

[3]) Tudománytár. Uj folyam. II. k. 165. l.

[4]) Eredeti oklevél a Kosztolányi család levélt. Lat. Mat. Slov. XI. évf. II. füz. 75. l.; Teleky II. k. 109. l.

[5]) Petznél: Cron. vit. 1256. l.

[6]) Archiv Česky II. k. 411. l.

Digitized by Google

ismét elfoglalta. Berencsi várából a szakolczaiakat védelmezendő, ráírt a pozsonyiakra, hogy ne merészeljenek a szakolczaiaktól vámot, sem harminczadot szedni, mert azok sem vámot sem harminczadot soha sem fizettek. [1]) Liptó, Turócz és Trencsényben rettegés tölté el a népet neve hallatára; nem bírt neki parancsolni többé sem a törvény betűje, sem a rendek szigora, sem a király tekintélye. Hiszen ő maga is király, »turóczi király« lett, mig a hozzá méltó czimborája, Komorovszky Péter »liptai király« névre tett szert [2]) Eléggé megvilágítja ez idők szomorú viszonyait László királynak 1447-ik évi julius 22-én kelt és Kazzay Jánosnak a Pongrácz elleni panaszlevelére adott királyi válasza, melyben a következőkről értesíti az említett panaszlót. »..... Megértettük a panaszt, mit te Pongrácz ellen azon sok kár és igazságtalanság miatt emeltél, miket tőle szenvedned kellett..... Pongráczot illetve, azt tanácsoljuk neked, hogy képességedhez mérve állj ellent Pongrácznak s védelmezd magad ellene, amint ezt mostanig is tevéd, addig, míg mi Pozsonyba érkezünk, a hova mi általános országgyűlést hirdettünk, a hol mi az ország báróival és praelatusaival minket és az országot illető több hasznos dolgokról tanácskozandunk, s a hol mi a dolgok jó végét elérni reményljük; a felett is határozandunk, mit kellene Pongráczczal tennünk. A miért jónak és hasznosnak látszanék, ha az országgyűlésen személyesen megjelennél, ha pedig el nem jöhetnél, mindamellett akarjuk, hogy az országgyűlésre a te követedet elküldjed és mi majd általa értesítünk téged, hogy ezután mit kell Pongráczczal tenned.....« [3])

Bel- és külföldi zsoldosaival rabolta az esztergomi érsek birtokait: Nagy Sarlót, Szent-Györgyöt, Kis- és Nagy-Sárót, Csákát, Farnadot, Ölyvedet, Verebélyt, Feldet, Ohaj, Cseten, Berent, Bán, Izbég, Egerszeget, Ribánt és Chinoránt, feldúlták a templomokat, elvitték a kelyheket, monstrantiákat és az egyházi könyveket.[4])

---

[1]) Archiv Česky IV. k. 332. l.

[2]) Székely Krón. 209. l.; Pethő Gergely 73. l.; Teleky II. k. 109. l.

[3]) Eredetije saját oklevéltáramban.

[4]) Magyar Sion VI. kötet 808. lap.

Digitized by Google

A Fridrikkel kötött egyezségre vajmi kevesen gondoltak, kivált felső Magyarországban. Giskra kénye-kedve szerint parancsolt, cseh kelyheseit nem tudta megzabolázni, kik Szepes és Sárosban a katholikus nemesek jószágait dulták fel. [1]) Szentmiklósi Pongrácz Berencs, Ovár, Strecsnó várából rabolva száguldozta át a felvidéket, s hol egyedül, hol társaival egyesülve, hadat zúditott Austriára, betört Morvába, átcsapott Lengyelhonba. [2]) Kázmér lengyel király Pongrácz rakonczátlanságait megsokallván, panaszt emelt ellene a magyar rendeknél, kik Szegeden gyűléseztek 1448. évi september 21-én, a panaszt a rendek kész és gyors igérete követte, [3]) de tett nem, mert itt sem hajtottak sokat a Fridrikkel kötött fegyverszünetre. [4]) Pongrácz a közben a Fridrikkel kötött egyezséget semmibe sem vette, s annál kevésbbé volt hajlandó azt magára nézve kötelezőnek tekinteni, mert az osztrák békétlenek által szövetkezésre hívatott fel Fridrik ellen, minek folytán, különösen az Idenberg testvérekkel, Rohrer Tobiással, Arlerberg Lénárddal csakugyan egységre lépett. [5]) A March folyó területét ujolag sarczolta, feldúlta, zsarolta. A várakban lakó nemességet maga iránti hűség esküvésre kényszerítette, a bécsieket annyira megfélemlité, hogy azok nem merték a város területét elhagyni. [6]) Pongrácz és osztrák rablótársai ellen, bár Eyzinger Ulrik, Bucheim János és Lichtenstein Kristóf már előbb is ki lettek küldve; s bár a dulakodó osztrákok közül többeket csúfosan meg is szégyenítettek, de a hatalmaskodásnak nem tudták határait megszabni [7]). De a mit Pongrácz ellen a harcz mezején kivivni nem tudtak, annak egy előre Cilley Ulrik és Schaumberg János véget vetettek. Fridrik-

---

[1]) Turóczi XLIX. cap. 264. l.; Teleky II. k. 109. l.

[2]) Teleky u. o.; Nagy Iván IX. k. 406. l.; Hyross Zámok Lykava 88. l.

[3]) Engel III. k. 143. l.; Lat. Mat. Slov. III. és IV. évf. II. füz. 34. l.

[4]) Teleky u. o.

[5]) Teleky u. o.

[6]) Teleky II. k. 109. l.

[7]) Harebuchnál, Arenpeck Chron. Potr. Ferem. I. k. 1256.; de Roo. Hist. austr. V. k. 200. l.

Digitized by Google

kel egyezséget kötött, megigérvén, hogy Austriát többé nem háborgatja, kivéve, ha Hunyady Fridriknek hadat üzenne.[1]) Ám de Pongrácz ezen egyezkedés daczára Fridriknek 1448-ik évi május 16-án saját és társai nevében egyenesen hadat üzent[2]).

Fridrik a dolgok ezen állásában, Pongrácz betörései ellen rendelkezendő, Kremsbe 1448-ik évi május 16-án kelt levele által országgyűlést hírdetett[3]), miután Pongráczot semmiképen békére szorítani nem lehetett[4]). Fridrik ugyan már 1447-ik évben is hadat akart indítani Szentmiklósi Pongrácz ellen, és september 15. és 18-án[5]) Krems és Stein városához intézett leveleiben Pongrácz ellen segedelmet kért.[6]) A Fridrik által felszólított városok választ adván[7]), a háboru Pongrácz ellen az összegyült rendek által határozatba vétetett. Végzésileg kimondatott, hogy Fridrik maga vezetendi a hadsereget, a nemesség személye szerint részt veend a hadjáratban, minden tizedik jobbágyát magával hozván, azonban minden ebből levonható következés nélkül, mert ezen teherrel az ország határán túl a rendek nem tartoznak[8]).

E közben Carvajal János bibornok, pápai követ és Cilley Ulrik közbenjárására Fridrik és Pongrácz meg Országh Mihály között megkisérlett egyesség végre megköttetett Pozsonyban 1448-ik évi augustus 5-én oly formán, hogy a háború mind két részről befejeztetik. Pongrácz és Országh többé Fridrik ellen fegyvert nem fognak, a foglyok kölcsönösen szabadon bocsátatnak, Pongrácz a Morva vizénél épített két erősséget lerontatja, a miért Fridriktől 4000 frtot kap, de akkor, ha ezen erődítvények tettleg lerontva lesznek, Fridrik és Pongrácz az egymásnak írt leveleket visszaadják. Pongrácz és Országh Mihály köt-

---

[1]) Las. Mat. Slov. IX. k. II. füz. 7. l.; Archiv Česky II. k. 424. l.

[2]) Kollár, Syllog. Dipl. anal. Vind. II. k. 1325. l.; Teleky II. k. 110 l.

[3]) Kollár u. o. 1326. l., Teleky u. o.

[4]) Hist. aust. V. k. 183. s követ. lapok; Fejér Genus... 25. l.

[5]) Kollár anal. Vind. II. k. 1316. l.

[6]) Chmel regest. 237. l.

[7]) Kollár u. o.

[8]) Teleky II. k. 111. l.

Digitized by Google

vényt adtak magukról, hogy Fridrik ellen csak akkor háborúskodnak, ha netalán Magyarország véle harczba keverednék[1]).

Alig, hogy ezen egyesség megköttetett, Pongráczczal Hunyady János 1448-ik évi augusztus 11-én megujítja szövetkezését[2]). Pongrácz azonban, a Fridrikkel kötött egyezség azon pontjára nézve, melynél fogva a közte és Fridrik között kiállított oklevelet, hogy ha Hunyady Fridrik ellen indulna s ő kénytelenitetnék véle birtokaira ütni, közte, és a király közötti szerződésnek ne ártson, ki nem adta, s ravasz csellel élve, azt kezeinél nem levőnek mondotta, és 1448-ik évi aug. 26. Köpcsényben kelt levelet állított ki Fridriknek, melyben ígéri, hogy azt mihelyt lehet átadandja, s ha az átadást nem foganatosíthatná, azt érvénytelennek nyilvánítja[3]).

Szentmiklósi Pongrácznak Fridrikkel 1448-ik évi augustus 5-én kötött egyességéből nem sokára ismét véres harczok keletkeztek. Mert vagy az egyesség meg nem tartatott, vagy épen nem teljesíttetett. Cilley Ulrik, saját költségén Pongrácz ellen sereget toborz, s ellene hadat indít[4]); egyrészt osztrák katonákkal[5]), részint Fridrik által küldött 300 lovassal és László királytól kapott 70 zsoldossal. Cilley egész erejével Pongráczra vetvén magát, azt Szakolcza felé szorítja és körülveszi[6]); de eleinte még csak annyira sem bír vele, hogy annak betörését Austriába megakadályozza, s még 1450-ik évben is elhamvasztotta a Zitterdorfi egyházat,[7]) egész Kremzérig dulta, pusztította az osztrák és morvaföldet. Ezen rabló hadjáratáról Pongrácznak irja a kremzieri krónikás: a telhetetlen sanyargató Pongrácz már 11 mértföldnyi terjedelemben hatalmaskodik itten, magáénak ismertette el azon országot, a lakosságot hűség esküre kényszerítvén, adót nem egyszer, de négyszer is szedett évenként.« Végül az itteni

[1]) Kollár, Syllog. Dipl. 1351. l.; Teleky X. k. 273. l.

[2]) Fejér Genus.... 126. l.

[3]) Teleky u. o.

[4]) Hahn Chron. de gen. Cily. II. k. 659. l.

[5]) Petr. Jeromosnál: Eberdorfer II. k. 859. l., Teleky II. k. 130. lapon.

[6]) Kollárnál, anal. Vind. Aeneas Sylvius II. k. 163. l., Teleky II. k. 131. l.

[7]) Link annal. Claravall, II. k. 160 l.

Digitized by Google

rendek 1449-ik évi september 3-án elhatározták hogy egyetemesen hadat indítanak Pongrácz ellen Cilley Ulrik vezetése alatt. Elébb elvették tőle Weiden várát, és sok emberét elfogták, Bécs mellett felállított akasztófákra 69 emberét felakasztották, nem számitva azokat, kiket a fákra akasztának. Ugyanott elfogták Pongrácznak gyönyörű szép nejét, kinek női keblében férfi szív dobogott, ugy hogy ezen nő inkább férfinak látszott. Pongrácz neje kisdedével Fridrik császár elébe lépett, s kegyelmet nyert, de várát vissza nem kapta[1]).

Ez alatt Cilley Ulrik Pongráczot Szakolczán ostromolta. Erről értesíti Bécsújhelyből Schlick Gáspár, Rosenberg Ulriket, irván neki: »a császár Pongrácz ellen nagy haddal készül, Cilley Ulrik lesz a főkapitány[2]). Cilley Ulrik ágyúkkal ostromolta Szakolczát, de lőpora elfogyván, az ostromot beszünteté, s Pongráczczal alkudozásokba bocsátkozott«. Erről értesíti Rabensteini Procop, Rosenberg Ulrikot hozzá intézett levelében, irván neki: «.... azt is tudom, hogy Karvajal bibornok Pongrácznak 4000 frtot igért Paumgartner által, de erről nem szükséges terjedelmesen irnom, majd elmondja azt Paumgarten szóval is.«[3]) Cilley időközben lőpor-készletet kapván, félbeszakasztotta alkudozásait, és Szakolcza ostromát megujult erővel folytatá. Végre is megszoritotta Cilley Pongráczot Szakolczánál, s látván, hogy az ostromot vissza nem verheti, Szakolcza elestét meg nem akadályozhatja: segélyért ismét Hunyadyhoz fordúlt. A legünnepélyesebb esküvel fogadván neki és a hazának hűséget, magát és várait, minden birtokát pártfogása alá helyezi, csak ezen szorult helyzetéből segítse ki őt.[4]) Hunyady ismervén bár Pongráczot, kérelmének nem birt ellenállani. Rögtön írt Cilleynek az ostrom beszüntetése végett, s Hunyady Szakolcza várát László király nevében elfoglalja 1450-ik évi augusztus 8-án, Pongrácznak némely jószágait is visszatartva[5]).

---

[1]) Sokol, 1867. évi foly. 185. l.
[2]) Archiv Česky II. k. 424. l.
[3]) Archiv Česky II. k. 443. l.
[4]) Teleky II. k 132. l.; Szalay III. k. 112. l.
[5]) Teleky u. o.

Digitized by Google

Szentmiklósi Pongrácznak betörései Austriába véget értek, a fösvény Fridrik pedig még 1450-ik évben aug. 20-án ráírt a lincziekre, hogy a Pongrácz elleni hadjáratban Ungnád Jánostól kölcsön vett 432 magyar aranyat mihamarabb visszafizessék[1]; a maidburgi gróf Hardeck pedig 1450-ik évi szent Katalin napján kelt levelében nyugtatja a római királyt, hogy Pongrácztól szenvedett kárait Fridrik teljesen kifizette[2]).

A Pongrácz és Fridrik között kötött egyezséget első sorban is Pongrácz cseh zsoldosainak csökkenése követé, s miután a zsákmányolás főtámpontjai: Szakolcza, Berencs, Óvár, Hunyady János kezeiben voltak; zsoldosai tevékenységüknek más színhelyet kerestek, részint hazájukba önkénytesen visszatértek, részint pedig Rozenberg Ulrik felszólítására, a ki legalább is 300 katonának elbocsátását követelte, honukba szállingóztak[3].) Habár Pongrácznak hadereje megcsappant, azért annak hatalma a Vág mentén még mindig nagy súllyal nehezedett a felső-magyarországi megyékre. Hunyady János bármennyire óhajtá a törvénytelenséget, a vészes állapotot megszüntetni, annak véget vetni hatalmán kivül állott; mert a törökökkel való háború a kitörés küszöbére lépett; a miért is az egymást prédáló felvidéki olygarchákat magukra hagyta[4]). Giskra elbizakodott fejetlensége gondot adott a kormányzónak, s bár mennyire kivánta azt hadaival megtörni, kénytelen volt a török harczok előestéjén Fridrikkel és Giskrával kibékülni. Giskrának ezek folytán felette érdekében állott a folyton szaporodó, és saját kezére rabló, pusztító hatalmas felvidéki urak között oly szövetségest keresni, kinek frigye által hatalmát növelheté, s nyomatékos súlylyal dobhatá kardját az események mérő serpenyőjébe. Meg is találta emberét Szentmiklósi Pongráczban, a kivel Körmöczbányán 1449-ik évi Fülöp és Jakab nap után egyezséget kötött tizezer körmöczi súlyú magyar forint kötbér fizetése mellett; ha az egyezség pontjait meg nem tartaná[5]). Ezen egyezségbe befoglaltatott Körmöcz, Selmeczbánya, Bakabánya, Újbánya, Libéthbánya, Lőcse, Bártfa, Eperjes

---

[1]) Teleky X. k. 264. l.;
[2]) Teleky X. k. 276. l.
[3]) Archiv Česky III. k. 544. l.
[4]) Bonfin Dec. III., lib. VII. pag. 374—375.

Digitized by Google

Késmárk váraival és összes tartózandóságaival; továbbá Baliczky Miklós, Sklabinya és Árva várával, Komorovszky Péter Likava, Komorovszky Miklós Podolin várával, Tarkői Rikolff János és László Liptó-Ujvárral. A kötött egyesség megtartásának jótállói Giskra részéről Barczal Miklós késmárki, Komoróczi Miklós podolini, osztrovai Talaphus richnói, Radkovai Péter berzeviczi kapitány voltak. Ezen egyességnek azonban semmi eredménye nem volt; mert a Giskra és Hunyady János közt kitört háború folytán Szentmiklósi Pongrácz Hunyady terveit elfogadván, Giskra ellen, hozzá pártolt, midőn is Giskra Pongrácznak 500 lovát elhajtatta volt[1]), s Hunyady hadjárata nem sikerült.

Hunyady Jánosnak országos gondjai között érdekében feküdt a törvényes állapotokat a felvidéken elharapódzott rendetlenségek ellenében helyreállítani; s nem nézhette közönyös kedéllyel Pongrácznak Griskrához közeledését, s azt megakadályozni törekedett. Valószinűleg Hunyadynak Giskra elleni szerencsétlenül viselt hadjárata előtt, de lehet, hogy mindjárt utána Pongrácz liptai főispán lett, mert már egyik 1451-ik évben kiadott oklevelében mint »comes liptoviensis« címezi magát[2]).

Szentmiklósi Pongrácz látván Giskrának Hunyadyn Losoncznál épen a felföldi urak árulása folytán[3]) vett győzelmének eredményeit; s mi alatt a magyar pártok László király elismerése végett tanácskozásra összejövénnek, 1451-ik évi september 5-én Körmöczön és saját meghatalmazói Bordoni János, Noffry és Neczpály László nevében, a Giskrával kötött szövetséget megerősítette[4]). Ezen egyezmény szövegében leköti magát Pongrácz, hogy Giskrának minden erre vonatkozó adóssági leveleket megsemmisítés végett átad; s ha a rendek vagy Hunyady ellene hadat indítana, segedelmükre nem leszen; Giskrának visszaadja emberei által elvett ágyukat, minden kártérítés nélkül, s ha kettejük által kiküldendő választott birák a liptai nagyvárhoz tartozó falu-

[1]) Archiv Česky II. k. 267. l.

[2]) Magyar történelmi tár II. k. 208. l.; Teleky X. k. 342. l.: Hyross Zámok Lykava 92. l.; Nagy Iván M. O. cs. IX. k. 407 l.; Lat. Mat. Slov. IX. évf. II. füz. 9. l.

[3]) Szalay III. k. 119. l.

[4]) Magyar történ. tár. II. 208. l.

Digitized by Google

kat és jószágokat akár Tarkői Rikolf Jánosnak vagy Lászlónak itélik oda, akár pedig Valgatha Mártonnak; ő azokat ezen jószágok birtoklásában háborgatni nem fogja, s azoknak békés használatában hagyja őket; Giskrának elfogott és fogva tartott zsoldosait szabadon bocsátandja. Ezen egyezségnek meg nem tartása esetén Pongrácz leköti magát, hogy Giskrának 20.000 aranyat három hónap leforgása alatt lefizet, s ha valaki emberei közül ezen egyességet megsértené, gondja leend Giskrának elégtételt adni, a nélkül, hogy a kötött egyezség meg nem tartása miatt annak ervénye megszünnék.

Hunyadynak hadjáratai benn az országban, kint a törökök, Friduik ellen, az ország pénztárát igen megapasztották; s Pongrácztól László király nevében elfoglalt Szakolczát és a zsolnai harminczadot 1452-ik évben 7000 arany forintért Pongrácznak ismét zálogba adja[1]). Ez idő szerint Pongrácz Liptóban dulakodva, a szepesi zálogos városokba ki-kiszágúldott, a lengyel hatalom alatt levő szepesi népet sanyargatandó. A lengyel király részéről folyton érkeztek panasz levelek Hunyadyhoz Szentmiklósi Pongrácz Walgatha ellen, előadván bennök azon pusztításokat, miket a zálogképen Lengyelhonhoz tartozó szepesi részeken elkövettek. Igy ír még 1453-ik évi február 5-én Trokyban kelt levelében a lengyel király azon kihágásokról, miket még 1452-ik évben a Szepességben Pongrácz és Walgatha elkövettek[2]).

Hunyady János 1452-ik év vége felé az ország kormányzójává választatván, 1453-ik évi januárban a pozsonyi országgyűlés megnyilt.[3]) Szóba hozatván a felföldi állapotok törvénytelensége, a hatalmas urak jogtipró ténykedése; a lengyel királynak panaszlevelei: a rendek végre-valahára február havában Szentmiklósi Pongráczot, Giskra Jánost és Komorovszky Pétert proscribálták, javaik elszedését elhatározák, és polgári jogaiktól megfosztásukat kimondották.

Az országgyűlés azon határozata, és végrehajtása után

---

[1]) Eredeti záloglevél a Kosztolányi család levéltárában; Lat. Mat. Slov. XI. évf. II. füz. 75. l.; Hyross: Zámok Lykava 94. l.

[2]) Győri füzetek 1361. I. 314. l.

[3]) Engel: III. k. 170. l.

Digitized by Google

nem sok idő telt el, mi alatt Szentmiklósi Pongrácz az ország kormányzóját, a királyt körülhálózta, s ezenfelül István testvére által, ki az osztrákokkal 1452-ik év márczius 5-én kelt egyezményt aláírta [1]), oda hatott, hogy a büntetéstől menekülljön s következményeit megszüntesse. A proscriptio csakugyan megszüntettetett. A hatalmas »turóczi királynak« sikerült László király szívét engedékenynyé tenni, és Szentmiklósi Pongrácz továbbra is megmaradt Liptó megyének főispánya. László király 1453-ik évi sept. 25-én két oklevelet adott ki Pongrácznak; az egyikben Strecsnót, Óvárt és a zsolnai harminczadot tizennyolcz ezer arany forintban zálogba veti, a másikban pedig Berencs, Ugrócz, Ujvárt és Lykavát, továbbá a liptói Nagyvár helyét minden tartozandóságaival együtt tett szolgálatai jutalmául örök jogon, visszavonhatlanúl Pongrácznak adományozza; [2]) oly feltétel alatt azonban, hogy Szentmiklósi Pongrácz a királynak ünnepélyesen ígért és esküvel is megpecsételt hüségét valósággal megtartani köteleztetik.

Szentmiklósi Pongrácz még most sem volt a törvényesség útjára téríthető, még most is — bárha talán csekélyebb mérvben — folytatta garázdálkodását. Birtokában Berencsnek, Szakolcza, Strecsnó, Óvár, Zsolna várának s általa a túróczi prépostság közelében felépített erősségnek, birtokában Wyrongh liptói — Bjilanocko puszta háta megett a fehér Vág völgyében — szentmiklósi, berzöczei, Nyitrában Piche általa emelt rablófészkeknek: [3]) rettegtette és sanyargatta a felvidék népét, Hunyadynak végre is egyességre kelletett vele lépnie, mit a kormányzó a király nevében Nagy-Szombathban 1454-ik évben máj. 10-én kelt oklevélben Pongrácczczal megkötött. [4]) Ezen oklevél szerint a kormányzó, a felvidék elpusztúlását, nyomorgatását tapasztalván, óhajtá ezen állapotot megszüntetni, a békét és nyugalmat helyreállítani. A miért Szentmiklósi Pongrácczczal és

[1]) Fejér: Genus et incun . . . . 167. l.

[2]) Eredeti oklevél Kosztolányi csal. levélt.; Lat. Mat. Slov. XI. évf. II. füz. 75. l.

[3]) Lat. Mat. Slov. XI. évf. II. füz. 76. l.; eredeti oklevél Kosztolányi csal. levélt.

[4]) Ugyan az u. o.; Hyross: Zámok Lykavo. 96—97. l.

Digitized by Google

testvéreivel, a király jóváhagyási jogának fentartása mellett következő egyezségre lép: Berencs, Óvár, Strecsnó és Zsolna várát Pongrácz a kormányzó kezeihez szolgáltatja, a miért is az átadás után 4000 ezer arany forintot kap, ezután fogságából kibocsátják, és biztonsági őrizet mellett egészen Bánig elkisértetik. Az átadandó várak kárpotlásául cserébe kapja Temes-megyében Sidóvárt, Mező-Somlyót, Maxondot, Fruzsinkazaart és Sasvár mezővárost minden tartozandóságokkal. Liptó-megyében Ujvárt, Nagyvárt, Lykavát tartozandóságaival, és a kamarai adóval; a liptói főispánsági méltóságot, Árva megyében a thurdosini harminczadot. Míg Ujvárt és Lykavát át nem veszi, addig a Liptó-Szent-Miklóson épített erőssége is fenállhat, de onnat, sem a királynak, sem az országnak és lakosainak kárt vagy nyugtalanságot tennie nem szabad; ha más idegenek különösen Walgatha Márton és Komorovszky Péter őt és testvéreit háborgatnák, akkor a rendek előtt tegyen óvást, s a rendek őt védelmezni tartoznak; továbbá, hogy Neboysza Miklós a túróczi prépostságnak békés élvezetében maradhasson, az annak szomszédságában épített erősséget, a mint Sydovár kezei között lészen, alapjából szétrombolni köteles: Szucsán vára Túróczban, Besenyő falu, Patak Zaskalicza Liptóban — valaha a magtalanúl elhalt Besenyői Tamás birtoka, tartozandóságaival Pongrácz testvérének Istvánnak adományoztatik, Wyrongh vára és minden tartozandóságaival, s a kamarai adóval együtt Pongrácz János, Pongrácz testvérének birtokában hagyatik. Kazzay János és Wladkónak, mint Pongrácz czimboráinak, minden kihágása, büntettei mit az ország és király ellen elkövettek, megkegyelmeztetnek; a törvényesen bebizonyítandó zálogos jószágok birtokában a kiváltásig Pongrácz továbbra is megmarad. A zsolnai foytságot — Judicatum — mi Pongráczot vétel útján illeti, megtartandja. Piche váracs Nyitra megyében a torony kivételével általa azonnal lerontandó, Berencze erőd szintén ledöntendő. A Zsolna, Berencs, Strecsnó és Óvár között, a Pongrácz által elfoglalt s jogtalanúl bitorolt jószágok jogos tulajdonosaiknak visszaadatnak. Ha Pongrácz és hozzá tartozói bebizonyítják, hogy Lévai Cseh László tett szolgálatokért nekik tartoznék, annak jószágaiból magokat kielégítethetik, midőn ez iránt óvást téve Cseh László őket ki-

Digitized by Google

elégíteni vonakodnék. Szentmiklósi Pongrácz és testvérei István, Jakab, János, és Kazzay János irásilag lekötik magokat, hogy ha a király és ország ellen, bár minő szín alatt mozgalmat, s háborút indítanának, vagy ennek megindítására fortélyoskodnának, akkor örökös hűtlenségi bünbe essenek, és se a király, se az ország őket meg ne kegyelmezhesse; s végre ha ezen feltétele ket a király helybenhagyni nem akarná, vagy azok nem teljesíttetnének, akkor Zsolna, Berencs, Strecsnó, Óvár Pongrácznak és testvéreinek visszaadatnak; s a letartóztatott foglyok kölcsönösen kicseréltetnek.

Ezen egyezség ugyan azon évben jun. 2-án László király által megerősíttetett. [1])

Szentmiklósi Pongrácz a Hunyady Jánossal kötött, László király által megerősített egyesség folytán visszanyerte szabadságát, s a liptói várak birtokában liptói főispánná lett. Ezen időtől fogva bárha Komorovszky Péterrel folytonos surlódásban volt; életének szebb, fényesebb szakába lépett, legalább azt bizonyítják az ellenkező tényekről ismeretlen bizonyítékok; azon körülmény pedig, hogy Hunyady János halálával Pongráczcznak Berencset és Óvárt végrendeletileg visszaadatni kivánja, [2]) arra mutat, hogy Szentmiklósi Pongrácz Hunyadyval kötött egyessége folytán, vagy felhagyott személyét oly élesen jellemző zavargásaival, s Hunyadynak táborozásaiban részt véve, annak híve volt, vagy a kötött egyesség pontjai mindenben meg nem tartattak.

Hunyady János az ország kormányzója, a haza legerősebb oszlopa, 1456-ik évi augustus 11-én Zimonyban elköltözött az élők sorából. Hunyady Lászlót a király igaztalan bosszúja márczius 14-én vérpadra hurczolta, Hunyady Mátyás fogságban tartatott. Hunyady özvegye Szilágyi Erzsébet és bátyja Szilágyi Mihály szövetségesek után láttak; az ár nőttön nőtt, a fél ország lázas izgatottságban sorakozott Hunyady László haláláért, a haza legjobbjainak üldöztetéseért bosszút veendő [3]). Szilágyi Mi-

[1]) Eredeti oklevél a Kosztolányi-család levéltárában; Lat. Mat. Slov. XI. évf. II. k. 80. l.

[2]) Fejér: Genus Joh. Cor. 231. l.

[3]) Szalay III. k. 166. l.

Digitized by Google

hály a Királyhágón túl működött, az országban dandár dandárhoz csatlakozott; László király német lovasokat gyűjtött, nem érezvén magát biztonságban a hömpölygő hullámok előtt, Giskra Jánost teljhatalommal a felvidékre küldötte. Ennek ellenében Hunyady Erzsébet és Szilágyi Mihály a felvidéket Szentmiklósi Pongrácz liptói főispán által a maga részére mozgalomba hozta[1]) s Pongráczczal, fiaival és testvéreivel szövetségre lépett[2]); kivel, mióta Hunyady János tőle Szakolczát László király részére elfoglalta, feszült viszonyban állott. De mert az egyesség folytán, mely Temesvárott 1557-ik évi april 15-én kelt, Pongrácz berencsi, óvári, strecsnói várait, Zsolnát váracsával együtt visszakapta, közöttük minden feszültség megszünt, véd- és daczszövetséggel kölcsönösen biztosítván egymást ellenségeik ellen, most már Szentmiklósi Pongrácz Hunyady hívének látszott lenni.

Pongrácz hívsége a Hunyady házhoz most még csakugyan látszat volt; mert a mint a kitörendő polgárháború előharczai imitt-amott felmerültek, László király Budáról gyorsan Bécsbe futván, a Hunyady házzal kibékülni akart. Bécsből 1457-ik évi junius 27-én e czélból julius 13-ára Pozsonyba országgyűlést írt vala ki[3]), a hol Hunyady hívei valószinűleg, vagy épen nem[4]), vagy nagyon gyéren jelenhettek meg, de Szentmiklósi Pongrácz ott jelen volt; s részt kellett vennie azon tanácskozásban, mely a király és Hunyady párt kibékítésén dolgozott, sőt némely pontok iránt meg is egyezett[5]), miután e pontokban az is benfoglaltatik, hogy Szentmiklósi Pongrácz Hunyady Erzsébettől visszakapja Óvárt és Strecsnot[6]). Ez pedig alig történik vala, ha Pongrácz személyes befolyását nem érvényesíti az ott jelenlevő Hunyady pártbeliek által, bárha akkor már Hunyady Erzsébet és Szilágyi Mihállyal első szövetsége megkötve volt, mely szerint is Be-

[1]) Engel III. k. 208. l.

[2]) Katona XIII. k. 1163. l.; Kaprinai 197. l.; Teleky II. k. 522. l.; Szalay III. k. 167. l.: Nagy Iván M. o. cs. IX. k. 407. l.

[3]) Kovachich Suppl. ad vest. Com. II. k. 129. l.; Engel III. k. 209. l.; Szalay III. k. 168. l.

[4]) Szalay u. o.

[5]) Engel III. k. 209. l.

[6]) U. a. u. o. 210. l.

Digitized by Google

rencs, Óvár, Strecsnó és Zsolna birtoklása felől magát biztosította. Ez annál inkább valószínű, mert különben mi oka lett volna neki, az országgyűlési határozmányok, a közbéke helyreálltáról a városokhoz intézett országbírói levelet[1]), mint előbb Szakolcza kapitánya, azután liptai főispán, mint Hunyady János szövetségesének aláírni[2]).

Hunyady Erzsébet és Szilágyi Mihály azonban ezen egyezséget el nem fogadván, ujabban megfeszített erővel gyűjtötték párthíveiket, s Pongráczczal csak az imént kötött szövetséget Temesvárott jul. 13. eskü- és borzasztó átok alatt megerősítették[3]).

Ezen megújított egyezmény után László király nem sokára november 22-én Prágában meghalt, s most már Szentmiklósi Pongrácznak hívsége a Hunyady házhoz megállapodásra jutott.

Alig terjedt el a hír László királynak Prágában történt haláláról, az országos rendek közül a Hunyady ház ellenségei Budán gyülekeztek, s 1458-ik évi január elsejére Budára országgyülést hirdettek[4]). Szilágyi Mihály Belgrádból elindúlt hadaival. Szegednél már húszezer lovassal táborozott, vele volt Rozgonyi Sebestyén, Kanizsay László, Székely Tamás és Szentmiklósi Pongrácz is dandáraival[5]). Ott találjuk Pongráczot január 24-én nem csak Mátyásnak királlyá választásánál, mint Szilágyi Mihálynak társát a rákosi országgyülésen, de azok között is, a kik Mátyásnak eleibe siettek, őt Straszniczon fogadandók[6]).

Pongrácz ezek után úgy látszik ismét rosz fát tett a tűzre, mert Mátyás király Nagyvárt, Újvárt és Lykava várát Liptómegyében Komorovszky Péternek adományozta, — a mely bir-

---

[1]) Szalay III. k. 168. l.

[2]) Fejér: Genus.... 233. l.

[3]) Révay: Mon. et Sacr. Cor. Cent. V., pag. 670. Schwartner Script. Rer. Hung. II. k.; Fejér Genus.... 234. l.; Kaprinai 120. l.; Teleky II. k. 522. l.; Szalay III. k. 167. l.; Nagy Iván: M. o. cs. IX. k. II. füz. 407. l.

[4]) Engel III. k. 214. l.

[5]) Bonfin Dec. III.; lib. VIII. pag. 368. Turóczi. 43. l.; Fessler V. k. 5. l.; Engel III. k. 214. l.; Teleky III. k. 45. l.; Szalay III. 174. l.

[6]) Pessina: Mars Morav. 688. l.; Bonfin III. dec. VIII. lib. 400. pag.; Timon Eszt. Cron. pag. 68. Fessler V. k. 5—6, 26. l.

Digitized by Google

tokok pedig az 1454-ik évi máj. 10-én Nagy-Szombatban kelt egyezmény, és az ugyan azon évi máj. 26-ái megerősítés szerint Szentmiklósi Pongrácz tulajdonába mentek át, — s Pongrácz István, Szentmiklósi Pongrácz testvére 1459-ik május 31-én Mátyás királyt a budai káptalan előtt az említett váraknak eladományozása és Komorovszky Pétert azoknak elfoglalása végett inhibeálja. [1])

A magyar korona végett Mátyás és Fridrik között kiütött viszály alatt Szentmiklósi Pongrácz sok ideig egyik párthoz sem csatlakozott, és semleges maradt; miután neve sem azoké között elő nem fordul, kik Mátyás részére beiratkoztak február 10-én, sem azoké között, a kik Holicson február 11-én Fridrikhez állottak, míg végre Mátyás király pártjára tért november elején. [2]) Szentmiklósi Pongráczot Mátyás király Berencs, Strecsnó és Óvár birtokában, még 1462-ik évben megerősítette; [3]) de Pongrácznak liptai várait és azok tartozékait Komorovszky Péter 1464-ik évben tettleg elfoglalta, midőn a liptó-szentmiklósi templomot körűlkerítette, és még akkor valószínűleg Pongrácz liptai főispán volt. [4])

Szentmiklósi Pongrácz és Komorovszky Péter között ez utóbbinak foglalásai miatt, a surlódás folyton nőtt, egymást háborgatták, üldözték, s ú'ásaiknak határa már-már végtelenné kezdett válni; felette fájlalta Pongrácz liptai várainak elvesztését s 1469-ik évben István, Pongrácz testvére újólag három rendbeli tiltakozást adott ki Komorovszky Péter ellen — ki ekkor már liptai főispán volt, mert az okmányban mint magnificus fordul elő — kettő kelt május 30-án, egy pedig napi kelet nélkül. [5])

Ezen tiltakozási oklevelekben előszámláltatnak Szentmiklósi Pongrácznak és testvéreinek Liptó-megyei birtokaik. Birták ők Liptóban: Nagyvárt a hozzá tartozó Német-Lipcse, Tarnócz

---

[1]) Eredeti okirat Kosztolányi levélt.; Lat. Mat. Slov. III. és IV. évf. I. füz. 34. l.; XI. évf. II. füz. 86. l.

[2]) Pessina: Mars Morav. 688. l.

[3]) Lat. Mat. Slov. III. és IV. évf. I. füz. 34. l.

[4]) Korabinsky: Lexicon 633. l.

[5]) Eredeti oklevél Kosztolányi levélt.; Lat. Mat. Slov. XI. évf. II. füz. 81. és 82. l.

Digitized by Google

Pálfalu, Kisbobrócz, Szjelniczet, Jarkoviczát, Szt-Máriát, Ivachnovát, Király-Lubellát, Szokolcsot; Ujvárt a hozzá tartozó Verbicz, Kybys, Dovallót, Vichodnát, Kis Doval Hybét, Plostyint, Illanót, Bjelanszkot; likavai várat, Rózsahegy, Cesnovát, Zamrzle, Vlkolinecz, Ludrófalut, Fejérpatakot, Medokyst, Liszkfalut, Curovát és Stankovánt jövedelmeikkel. Ilyen nagy terjedelmü birtoknak elvesztése, elfoglalása miatt, a különben is nem galamb természetü Szentmiklósi Pongrácz bosszúját annyira fokozta, hogy Pongrácz már ekkor mint túróczi, Komorovszky Péter mint liptai főispán szünet nélkül nyugtalaníták, zavarták, zaklatták egymást; mi alatt Pongrácz Túróczot, Komorovszky Péter Liptó-megyét rettentő dulásaikkal uralmuk alá hajtották. [1]) Végre is Mátyás király lépett közibök; s midőn 1473. évben Mátyás seregét Lengyelhonból visszavezeté, hadaival Liptónak vevén útját, Komorovszkyt a jól megerősített lykavai várból 8000 arany forinttal kiostromolta, s ez alkalommal a békétlen Pongráczot is elkergeté. [2]) Mások szerint azonban Mátyás király 1474-ik évben a félbőjt idején Szepességen át Liptóba jöve csapataival Komorovszkyt Liptó és Árvából, Barczalt a Szepességből kiűzte, Pongrácz azonban Morvába és Sziléziába ment Mátyással. [3])

A történelem és okleveles adatok Szentmiklósi Pongrácz további életpályájáról, hol, miképen és mikor fejezte be mozgalmas történelmi nevezetességre emelkedett életét, itt megszakadnak, legalább oly adatok, melyek ezt megvilágítanák, előttem ismeretlenek; bár hiszem, hogy a Pongráczok báró és grófi ágánál levő oklevéltárakban erre vonatkozó adatok feltalálhatók lennének.

MAJLÁTH BÉLA.

---

[1]) Turóczi: Chron. cap. XLIX.
[2]) Teleky IV. k. 352. l.
[3]) Wagner: Analecta Scopus. Urbis Késm. memor. II. k. 108. l.

Digitized by Google

IV.

JELENTÉSEK

A KUTATÁSOK EREDMÉNYEIRŐL.

(FELOLVASTATTAK A KASSÁN 1878. SEPT. 1-ÉN TARTOTT ZÁRÜLÉSEN.)

I.

A központi városi bizottság jelentése.

A »magyar történelmi társulat« f. é. aug. 27-én Kassa sz. kir. városban tartott nagy gyűléséből a központi levéltárak átvizsgálására kiküldött I. bizottság Mercz Pál elnökkel, Majláth Béla előadóval, továbbá Barna Ferdinánd, Bodnár Zsigmond, Fraknói Vilmos, Findura Imre, Hamburg Izidor, dr. Hegedűs János, Dr. Kolozsvári Sándor, Nemes Elek, Szabó Gyula, Szántó Menyhért, Tomka Mór és Tutkó József tagokkal értekezletileg megalakúlván, buvárlatát a városi titkos és nyilvános, s a gr. Csáky-féle levéltárban azonnal megkezdette; mely levéltárakban a kutatás egyes tagok részéről irodalom történeti, cultur és mythologiai, politikai, építkezési és családi irányban folytattatott. A bizottság tagjainak müködése a gazdag anyaghalmazból oly eredményeket mutathatand fel, melyek a magyar történetirodalom terén, a buvárlat imént említett irányaira nézve, a reá fordított munkát és időt dúsan jutalmazandják, s a kiadatlan vagy eddig fel nem használt okiratok, levelek és történetileg ismeretlen tények napfényre hozatala, az elmúlt századok, culturális, politikai, családi birtoklási jogviszonyait új és kellő világításba helyezvén: a bizottság kutatási várakozásának megfelelt; s a buvárlat nehány napjának rövid perczeit hetekkel, hónapokkal kel-

Digitized by Google

lene toldania a bizottságnak, ha a nagy halmaz iratok adatait kellőleg kiaknázni óhajthatná.

A Csáky nemzetség levéltárának adatai, — mely a zárda-épület földszinti hátsó helyiségében, tüzmentes szobában négy álló s 12—12 fiókkal ellátott faszekrényben, és egy nagy 10 soros fali polczon van elhelyezve — mivelődés-történelmi szempontból különösen érdekesek, kivált a szepesi, richnói s más várakban volt felszerelések, ingóságok leltárai, az ékszerek, öltözékek, konyha, eszközök, asztali készletek, arany és ezüst marhák inventáriumai, a XIV. századból két oklevél, melyekben Csák Miklós mint erdélyi vajda, Csák György pedig mint a székelyek grófja neveztetik. Érdekesen felvilágosító tájékozást nyujt egy 1580. évben kelt okmány, a szepesi és gallicziai polgárok közötti határvillongási megállapodásokra Rudolf magyar, és István lengyel király biztosai között. 1581. évből Ernő főherczeg levele Thurzó Szaniszlóhoz a XIII. szepesi város határügyére nézve 1618-ik évben kelt levele Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek Wesselényi Annához, melyben a kolozsvári diétára meghívja. 1650—1651. évig terjedő időről szóló, s a Báthory-clenodiumokra Prépostváry Istvánnál történt letéteményezésére vonatkozó adatokban dúsgazdag levelek. 1651-ik évből Wesselényi Ferencz compulsorius rendelete Csáky Istvánhoz. Ugyancsak Csáky Istvánhoz írt királyi rendelet 85 frt adósságnak és egy 650 tallér értékü gyémánt árának Ferencz Károly szász herczeg részére való megfizetése tárgyában. 1653-ik évből Lónyay Margit ékszerének specificatiója, úgy a Perényi Mária után fenmaradt clenodiumok inventáriuma, mely az ékszerek, szövetek, ékítmények magyar technikus elnevezését illetőleg igen gazdagok. A többi között 1684-ik évből Rákóczy György a neki Rudolf és Mátyás király által 42975 frtton inscribált Tarczalféle részét Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek átadja. Csáky Zsigmond Istvánnak, Barchay Ákos erdélyi fejedelemhez irt levelei, melyek szerint kéri, hogy Almásy ősi birtokát, miután azt fia, a rabló zsivány László, ki Rákóczy György mellé állott, önhatalmulag elfoglalta, és Rákóczy kezén van, neki visszaadja. 1670. évből Leopold király levele Csáky Ferenczhez, intvén őt, hogy a jegyzékben nevezett, s a felső ma-

Digitized by Google

gyarhoni mozgalom intézőit elfogja, velök ne egyezkedjék és Sporkkal ez iránt levelezésbe lépjen.

Tartalmaz ezen levéltár a XIV. századból 20 és egynehány kiadatlan oklevelet Nagy-Ida, Felnémethy, Ujvár és Nemty jószágok felől. Továbbá Bihar, Temes, Ugocha, Torontál, Gömör, Nyitra, Abauj-Szepesmegye, Beregh, Borsod, és az erdélyi megyékre vonatkozó számtalan, s idáig át nem buvárlott íratokat.

Nem tartottam feleslegesnek a történeti ismeretlen adatoknak e levéltárban jövő kutatása szempontjából, mely a nagylelkü mélt. Csáky-család szabadelvüsége és főtisztje Mercz Pál úr előzékeny készsége folytán a történet-búvárok részére nyitva áll; az általános és könyebb tájékozás végett a 641 lajstromozott csomagból álló levéltárnak csomagonkénti tárgyait nehány rövid szóval felemlíteni. Az 1—51. a szepesi várhoz tartozó jószágokról szól; 52—67 Abauj-vár megyei birtokokat érint, melyek a Thurzó és Zápolya családokhoz tartozott, 292—294 gr. Forgács Éva gr. Csáky István első neje utáni birtokokat illetik. 300—313. a nyitrai és szepesi Richno várhoz tartozókról. 320—340. Bihar-megyei birtokokat illetik. 350—351. Temes-megyei és 340. 362 csomag az erdélyi uradalmakat tárgyalják. 480—486 Szádvár és a Sárosi uradalmakat tartalmazza. 68—150, 160—238 az 1702-ik évben a Csáky országbíró örökösei közt történt osztály-birtokokat illetik, a Varkóch, Telegdy Lónyay birtokok a 271—276, 400—465 csomagokban, 237—258 a Borsodmegyei Putnoki uradalomra vonatkozók stb. Miután pedig a gr. Csáky nemzetség legrégibb iratai a lőcsei levéltárban őriztetnek, itt helyütt Árpádkori oklevél nem találtatik.

A levéltár négy kötet leltárral van ellátva, mely Malatinszky János által a mult század végével készülvén, tárgy és év szám szerint kezelve, a kellő rendben és jól conservált okiratok könnyen fellelhetők.

A kassavárosi úgynevezett titkos levéltár, mely külön őrizet alatt tartatik, nem kevésbbé érdekes és történelmileg értékes okleveleket foglal magában, a Cassoviak, privilegium, insigniák, egyháziak és pénzverdei ügyekre vonatkozók, úgy az adományozott jószágok mint Garadna, Szelenye, Arany-Ida, Tőkés, Méz-

Digitized by Google

laka, Kolta, Radács, Berki, Boronka s Dobravát illetők, melyek részint árpádkori, részint anjoukoriak. A városi levéltárnak különösen érdekes XIV. századi pénzügyi okleveleit *Thallóczy* másolta le. Itt találhatók, a Kálnay, Jeszeney, Bekény, Somosy, Pouch, Szentkirály, Pereczen, Strauch, Kazmir, a széplaki apátság, Fáy család Bát, Tokaj, Kajut, Beke és Lator családokra vonatkozó oklevelek tömege; van ezen titkos levéltárban 10 árpádkori, 203, XIV. 172, XV-ik századbeli oklevél, melyek a búvárlásnak felette bő anyagát foglalják magukban, az eddig ismeretlen jogviszonyok, ipar, mütörténet monumentalis, épitkezés uj adatainak felderítése körül. A városi jegyzőkönyvek, melyek a XV. században németül vezettetnek, már a XVI. század közepétől, a városi polgárság magyar szellemi életének, magyar mivelődési haladásának fényes bizonyítékaképen magyarúl vezettetik. A nyilvános levéltárban, mely a XIV. századból 27, a XV. 775, a XVI. 4115. s a XVII. századból 6667. számot foglal magában, összesen 11586 lastromozott számot, a monumentális épitkezés, a cseh pusztitás, a Hunyadiak korától, a Bocskay, Rákóczy hadjáratokra nézve sok új és ismeretlen adatot tartalmaz. Megtaláltatott továbbá Kassa városának legrégibb polgári pecsétе a XIII. első felének végéről Szent-Erzsébet alakjával körirata: * St.-Elizabeth Sigillum Civium de Cassa*; továbbá egy 1408. évi okmány Szent-László templomát említi »der oberstin möl by Senthe Losla Capelle gelegen an dem Wassere« ismét »Ecclesia Sancti Ladislai Regis extra muros existens«, melynek létezése eddig szintén ismeretlen volt.

Megemlítendőnek vélem még, miszerint van ezen levéltárban még egy külön csomag, mely leltározva nincsen, egy halmaz XIV. XV. és XVI. századbeli pergamen-okmányt tartalmaz, mely anyagnak úgy leltározása, mint irodalmi feldolgozása kivált az anjoukori monumenták kiadása érdekében felette óhajtandó, most azok általam történt rövid betekintés után is itélve, kiadatlanok, s tartalmuk úgy a levéltári tisztség, mint a történészek előtt ismeretlen, s majdnem mindanyia, egyes külön családok jog- és birtokviszonyaira vonatkozik.

Dr. *Kolozsvári* Sándor kutásai figyelmét a városi statutumokra terjesztvén ki, e levéltárban gazdag anyagra talált. A

Digitized by Google

legrégibb és tartalmánál fogva igen érdekes statutum, a mely az indexben »*Articuli electae Civitatis*« czim alatt van bevezetve, az 1404-ik évből származik, német nyelven írva, a mely 1—37 eléggé terjedelmes Articulust foglal magában. Ezen századból több — legalább az indexbe inferálva nincsen egészen 1563-ig, a melyet követtek az 1569. 1570. 1581. 1582. 1590. 1597. 1598. 1604. 1607. 1608. 1609. 1610. 1643. 1677. 1683. 1684. 1688. 1696. 1697. és 1699-ik éveknek mind a főnntebb említett czim alatt vezetett statutumai, a melyek egész 1611-ig mind német nyelven vannak írva; ez időtől kezdve azonban már magyar nyelvű statutumokkal is hova idébb mind többet találkozunk.

A városi titkos mint a nyilvános levéltár az értelmes és helyes berendezés jellegét viselvén magán a szakszerűen és évrend szerint készült leltárak és indexek nyomán, a kiváló előzékenység mellett, a búvárlás felette könnyű, s ez alkalommal csak is kedves kötelességet teljesítek, midőn a I. bizottság nevében a tisztelt polgármester a levéltárnok urnak köszönetet mondani szerencsés lehetek.

MAJLÁTH BÉLA,
az I. bizottság előadója.

2.

Az Abauj-vármegyei bizottság jelentése.

Az abauj-vármegyei bizottság, mely b. Radvánszky Béla elnök, Csontosi János előadó és Csoma József, Korponay János, dr. Ossikovszky József, Szabó Károly és Szalay József tagokból állott, augusztus 27-én kezdte meg működését. Kutatásainak körébe a megyei központi, a Darvas-család onga-ujfalusi, a Gábriel- és Csoma család devecseri és az Asguth-család kassai levéltárait vonta, melyekről vázlatos jelentését a következőkben foglalja össze:

A megyei levéltárt Korponay János levéltárnok úr szakértő kalaúzolása mellett tekintette meg, s azt oly rendezett állapotban találta, a mint csak egy oly levéltár lehet, melynek levél-

Digitized by Google

tárnoka egyszersmind Abauj-vármegye ismert monographusa. Elevéltárban Árpádkori, Anjou és Mátyáskori okmányok nem találtatnak; a megyei jegyzőkönyvek 1564-ben, a névmutatók 1479. a polgári iratok 1475-ben kezdődnek, de 1589-ig csakis egy eredeti okmányt mutatnak fel, mely II. Ulászló korában 1513-ban kelt s a Vendégi, Bátor, Bárczai és Ghagh családokat illeti. A közigazgatási iratok 1606-ban veszik kezdetöket s ezen évből Bocskay Istvánnak hat rendelete van meg. Sürübben kezdődnek a közigazgatási iratok 1642-ben, vannak eredeti rendeletei Rákóczy Györgynek, Tökölyi Imrének és Rákóczy Ferenczneк. A levéltárban elhelyezett nagy, vasas ládában őriztetnek számos magvaszakadt s élő családok nemes levelei. Van a megyének több száz kötetből álló könyvtára is, melynek eredete Mária-Terézia korára vezethető vissza. Ki kell emelnünk az Abauj-vármegyében keletkezett nemzeti színészetünkre vonatkozó levélgyüjteményt, melyet válságos időkben is mivelődés-történetünk nem kis haszнára a gondos kéz meg tudott menteni az enyészettől; fel vannak véve mindezek azon monographiában, melyből ekkoráig már a II. kötet jelent meg, s forrást képeznek mindazoknak, kik e megye multjával tüzetesebben megismerkedni kivánnak.

A nagyréti Darvas-család onga-ujfalusi levéltárából, Darvas Imre főispán úr, mint e család egyik kiváló sarja, szíves volt mintegy 40 okmányt magával hozni s ezeket a bizottság rendelkezésére bocsátani. E szemelvényeknek átvizsgálása az egész levéltár becses voltára enged következtetni, ha fölemlítjük, hogy a 40 okmány között a mohácsi vészt előző időkből 30 darab, s ezek közt 8 árpád-kori találtatik. Az árpádkori okmányok épen úgy, mint a többiek, többnyire a birtokviszonyokra vonatkoznak s Abauj-, Nógrád- és Gömör-megyék család-történetéhez érdekes adalékokat szolgáltatnak. Az árpád-házi korszakból. IV. László, és III. Endre királyoknak, az esztergomi és váczi káptalannak vannak kiadványai, melyek Lorvus de Villa Losoncz, comes Byter, Galsa és más családokra vonatkoznak, s van egy olyan is, melyben Thumai Sándor, a váczi páptalan szine előtt párbajra, hogy vele fegyverrel és lóháton a király előtt megvivjon, hívja Golsa Benedeket in area duelli coram domino rege (super productione sua) persnaliter congrediatur in armis et in equis pugnaturus.

Digitized by Google

Az Anjou- és Zsigmond-korbeli okmányok a Nyári de Villa Berei, a Búza-, Alpári- és Lack-családok Théma, Alpár, Kis-Kér nevű birtokaikra vonatkozó országbirói, és nádori itéleteket, káptalani és konventi relatiokat mutatnak fel. A Hunyadiak korából egy nevezetes okirat van Hunyadi János és az ország zászlós urai által 9 pecsét alatt kiállítva, melyben Nógrád-megye rendeinek tudtára adva az országos tanács és Giskra, Sáros-megye főispánja közt kötött békegyezséget, elrendelik, hogy a folytonos háborúskodások által kimerített pénztárba minden sessio után egy fél arany forintot, s minden zsellér, igás marha és mesterember (u. m. szabó, varga, szűcs, kovács és aranymüves) után, kik mesterségükből élnek, vagy szőlőt, szántóföldet birnak, szintén egy fél arany forintot vessenek ki. A mohácsi vészt követő időből ki kell emelnünk Ongai Antal és Borbála 1594-ben kelt két ivre terjedő, eredeti magyar végrendeletét, mely nyelvészeti becsén kivül hazánk mivelődéstörténetéhez érdekes adalékokat szolgáltat. Említést érdemel még II. Rákóczy Ferencz három levele Darvas Ferenczhez, 1705-ből és 1709-ből, melyek a Rákóczy-kor mozgalmaira érdekes világot vetnek. E század elejéről két fölette érdekes levele van itt b. Wesselényi Miklósnak 1800- és 1809-ből Darvas Ferencz consiliariushoz, melyek a magyar nemzeti szinészet ügyét egészen uj szempontból megvilágitják s az Abauj-megye monographiájában találtató hasonló tárgyu levélgyüjteményt kiegészitik.

A Csoma- és Gábriel-család devecseri levéltárának Csoma József úr által velünk közlött része 170 okmányból áll, melyek akképen oszlanak meg, hogy az Árpád-korra 1, az Anjou-korra 56, a Hunyadiak korára 89, a Jagellók korára 9, s Habsburgok idejére 15 darab esik. Legrégibb oklevele V. István királytól 1255-ből származik, melyben ez Luprech Zaza vagyis Beregszász polgárainak Urkur teleke iránti donatióját ujból megerősíti. Az anjou-kor okmányai 1316-ban kezdődnek. S a többi korszakon keresztül folytonos lánczolatban s Abauj-, Zemplén-, Bereg-, Sáros-, Hevesujvár-, Borsod-, Pest-, Ung, Ugocsa, Gömör- és Szepes megyékben honos Gecseji, Posar, Pankidobon, Sóvári, Soss, Varju, Buzlai, Roskoványi, Usz, Enyiczkei, Kőszegi, Bede, Bárczai, Belse, Zakol, Szalánczi, Bobek, Kujkaimezei, Tuzsér és

Digitized by Google

más nevezetes, részint élő részit kihalt családok birtokviszonyaira vonatkoznak s a család történeteihez érdekes adatokat nyujtanak. A conventek közül a jászó és leleszi, a káptalanok közül az egri, szepesi, váczi és esztergomi káptalanok vannak képviselve. Nádori itéletek Gillét Miklós-, Kont Miklós-, Gara Miklós, László, opuliai herczegtől országbirói itéletek Comer, Jáltól, Bebek Istvántól, Szécsi Miklóstól és másoktól jönnek elő. Gyakoriak az alispáni itéletek is, melyek között Sáros- és Abauj-megye meglehetős gazdagon van képviselve. Egy nevezetes abauj-megyei alispáni itéletet találunk 1511-ből, melyben Gagh Demeter abaujmegyei alispán a megyei törvényszék által, Hegyaljai Boglyos Miklós özvegyét, Annát, azért, mert Gecseji Lászlót nyilvánosan hamis esküről vádolta s vádját bebizonyítani nem tudta, 200 forintban marasztalta el. 1410-ből Zsigmond királynak egy donationalis oklevele maradt fön, melyben Szetei Sebestyén részére a Sáros-megyében fekvő Hennieg nevű birtokot adományozza. Van a levéltárban egy armalis levél is, melyet Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem Barincza Lőrincz, váradi kerékgyártó részére adományozott a neki tett hű szolgálatai fejében.

Magyar levelet a levéltár csak egyetlen egyet mutat föl, s ez Mágócsi Gáspár Torna- és Bereg-megye főispánja és ő Felsége tanácsosának hites levele, melyben a mocsolai földén levő irtványréteket Gecseji Pálnak jámbor és hű szolgálataiért ajándékozta.

Az Asguth-család levéltára, melyet Tomka Mór úr mint a család egyik utódának szivességéből vizsgáltunk át, a kiválóbb családi levéltárakhoz tartozik, s különösen Sáros- és Szepes megyét illető okmányokban fölötte gazdag. Van rendes elenchusa. okmányainak száma az ötszázat jóval tulhaladja, melyekből mintegy 170 a mohácsi vészt előző időkre esik.

A család 1283-ban IV. László királytól kap nemes levelet, Junk Tubul, Illés, Bolya és Péter asguthi erdőfelügyelők (custodes sylvarum nostrarum de Asguth) azon szolgálatok fejében. melyeket a királynak a kunok elleni hadjáratban tettek (in Houd) felmentetnek mindennemű szolgálat alól, adományúl Asguth birtoknak felét kapják és felvétetnek a nemesek sorába.

Ez adomány-levél a levéltár egyedüli Árpádkori oklevele.

Digitized by Google

Az Anjou és ezt követő korszakokban az Asguth család mind inkább elágazik, Szepes, Sáros, Abauj, Nógrád, Borsod, Gömör, Hont, Pest és Zólyom-megyei nemes családokkal lép atyafiságba, s a legkülönbözőbb helyekről, még a csazmai káptalantól is vannak oklevelei.

Ez időből nádori, országbirói és megyei itéletek sűrűn fordulnak elő, s a család birtokviszonyain és nemzedékrendjén kivül, a sáros és szepes-megyei hatósági és törvénykezési viszonyokat világitják meg.

Királyi okleveleket Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás királyoktól bir; melyek közt kiemelendő Nagy Lajos királynak egy rendelete 1381-ből, melyben Zudar Péter mint Gubernator regni nostri Russiae említtetik.

Hasonlóképen az anjoukorból érdekes művelődés-történeti s részben magyar nyelvészeti adatot szolgáltat Jákóffy Miklósnak Visegrádon 1364-ben kelt latin végrendelete, melyben ingóságairól rendelkezvén, az egyik lovát peg szinűnek (coloris peg) s a másikat bohhar szinűnek (coloris bothar) mondja, a mi a mai pej és bogárnak felel meg.

Átalában meg kell jegyeznünk, hogy e levéltár okmányaiban a legtörzsökösebb magyar család- és helynevek fordulnak elő s Sáros megye egykori magyar voltára vallanak.

Kurta, Fodor, Lovagh, Apród, Farkas és ezekhez hasonló család nevekre találunk Sárosban és Szepesben, s a helynevek között is említve a sárosi kikevmezőt és varjufalvat, a Szepességben már az Anjouk korában: Csonthosfalva, Farkasfalva, Náznérfalva és Orbánfalva jön elő.

Thomka Mór úr, mint a Ráthold nemzetségű Putnoki és Kazai, Kakas és Gyulaffy családok utódja, még a Puthnoki család levéltárát is bemutatta a bizottságnak, de ezt az idő rövidsége miatt át nem vizsgálhattuk.

Annyit azonban róla átalában fölemlíthetünk, hogy 4 Árpád-kori, 329. XIV. századi és 638. XV. századi, összesen tehát a XV. századig bezárólag 971. oklevelet tartalmaz.

Különös figyelmet érdemel egy Arpádkori oklevél, melyben egy potentialis ügyben a váczi káptalan álltal kihallgatott 140 nemes embernek nevei és nemzedékei egyenkint fordúlnak elő.

Digitized by Google

Szabó Károly könyvtári buvárlatok czéljából Eperjesre utazván, itt az evang. lyceum könyvtárában két, előtte eddig ismeretlen régi magyar nyomtatványt talált, u. m.

1. Manuale Marianum, az az a bold. szűz Mária makula nélkül való fogantatásának és szenteknek tisztelére rendeltetett kis kézi könyvecske. N.-Szombat. 1700. 12r.

2. Liliom kertecske, azaz, szép istenes virágokkal bevettetett aitatos könyvecske. Nyomt. Endter Márton által (Lőcsén). 1701. 8r. (Ennek eddig csak pozsonyi 1675-diki kiadását ismerte.)

Az eperjesi francisc. zárdában nehány XVI. és XVII. századi, az eperjesi g. cath. püspökség könyvtárában egy pár XVII. századi magyar nyomtatványt, de előtte ismeretlent egyet sem talált.

Az alsó-sebesi francisc. zárda számos régi magyar nyomtatványa közt talált:

1. Heltai Gáspár vigasztaló könyvecskéjét, Kolozsvár 1553. 8r. teljesen ép czimlappal. (Ennek általa ismert 4 példánya mind czimlaptalan.)

2. A Bártfán 1593-ban 4rét nyomtatott énekes könyvet ép czimlappal, közben és végül csonkán; melynek eddig egyetlennek hitt czimlaptalan s igen csonka példányát a s.-pataki ref. collegium könyvtárában láttam.

3. Ágoston Péter jézsuita eddig ismeretlen »Lelki Patika« czimű munkáját. Lőcse. 1669. 12r.

Szilágyi Sándor a Darvas család onga-újfalusi könyv és levéltárát kutatván át, egy 1704-iki debreczeni naptárt talált ottan, Darvas J.-nek politikai tartalmú feljegyzéseivel. E naptár valószinüleg unicum.

Összefoglalva jelentésünket: a bizottság 4 levéltárt vizsgáltát s azon jegyzeteken kivül, melyeket kiki tanulmányainak megfelelőleg tett, az Árpád és Anjoukori Okmánytár számára mindössze 14 árpád-kori és 4 Anjou-kori oklevelet másolt le, s átalában a felsorolt levéltárok átkutatásából azon meggyőződést merítette, hogy azok hazánk történetéhez, jogtörténetéhez s mivelődés-történetéhez, de kiváltképen Abauj-, Sáros-, Szepes- és a szomszéd megyék monographiájához fölötte érdekes adatokat

Digitized by Google

szolgáltatnak. Végre a bizottság a társulat szellemében vél eljárni, midőn Korponay János levéltárnok úrnak szives felvilágosításaiért, Darvas Imre főispán úrnak, Csoma József úrnak s Tomka Mór úrnak azon előzékenységükért, melylyel levéltáraikat a bizottság rendelkezésére bocsátották, legmelegebb köszönetét fejezi ki.

CSONTOSI JÁNOS,
előadó.

3.

A Jászóra küldött bizottság jelentése.

A Magy. Tört. Társulatnak folyó 1878. évben Kassán tartott vidéki nagygyűlése alkalmából, a társulat a közeli regényes fekvésü Jászóra, az ősrégi praemontrei convent gazdag levéltárának átkutatása czéljából hat tagból álló bizottságot küldött.

A bizottság *Szilágyi Sándor* társulati titkár elnöklete alatt, következő társtagokból alakúlt: Bunyitay Vincze, Nyáry Jenő báró, Szabó Károly tanfelügyelő, dr. Thallóczy Lajos társ segédtitkár, kikhez időközben dr. Dux Adolf is csatlakozott; bizottsági előadóúl Fejérpataky László jelöltetett ki.

Mielőtt a bizottság működésének eredményéről a jelenlévő díszes közönség előtt számot adnánk, legyen szabad, t. közgyűlés, jelentésemet kedves és elmulaszthatlan kötelesség teljesítésével kezdenem. Azon páratlan készséget, hazafias liberalitást és igaz magyar vendégszeretetet értem, melylyel a társulat, vidéki kirándulásai alkalmával, a praemontrei kanonok rend tagjai részéről minden izben találkozott; s melynek legfényesebb zárkövét képezheti az, melyet a kiküldött bizottság a jászói prépostság minden egyes tagjától élvezni szerencsés volt. Különösen hálára kötelezte le a bizottságot mélt. és főt. *Kaczvinszky Viktor* prelatus úr páratlan áldozatkészsége, melyért a bizottság köszönetét a jelenlévő díszes közönség előtt csak gyengén vagyok képes tolmácsolni. Leljenek kárpótlást a vigasztaló és önérzetes gondolatban, hogy ha nekünk, a történelem szerény munkásainak, sikerült egyet-mást kellő világításba helyezni, egyes tények felől a kétségeket eloszlatni, vagy újabb adatokat földeríteni, abban kiváló részök van azoknak, kik minket azon ösvényre segítettek vezetni, melyen czélunknak megfelelőt hozhattunk létre.

Digitized by Google

És most lássuk munkánk eredményét.

A bizottságnak Nyáry Jenő br. és Thallóczy Lajos tudor urakból álló albizottsága aug. hó 27-én hagyta el Kassát, kiket 29-én Szilágyi Sándor vezetése alatt a bizottság egyéb tagjai követtek. A gazdag aratás reménye, melyet a bizottság Jászóra való kiindúlása előtt maga elé festett, csakugyan be is teljesedett; bár elismeri, hogy a talált adatokból nem emelhet fényes épületet, de kitöltheti a mult épületének hézagait, kitatarozhatja csorbáit, helyreigazíthatja tévedéseit.

A jászai bizottság albizottsága b. Nyáry Jenő s dr. Thallóczy f. hó 27-én érkeztek *Szepsi* mezővárosba, ott másnap *Lacsny* Vincze plébános ur vezetése mellett megvizsgálták a város levéltárát.

A levéltár tűzmentes helyen őriztetik s a város ügyeinek egyes ágazatai szerint 27 osztályra oszlik. Legrégibb oklevele illetőleg másolata, az egri káptalannak egy 1256. kelt metalisa, melynek eredetijét a jászai orsz. ltár őrzi. A XV-ik századból, egy jogszabályokat tartalmazó gyüjteménynek töredéke maradt fönn. A XVII-ik század végétől már sűrübben érik egymást a város beléletét tárgyazó oklevelek: kisebb számadások, birtokügyeket illető iratok, kötelezvények stb. Nem érdektelen egy 1674-en kezdődő adó-lajstrom, mely a polgárok neveit, a porták számát s a fizetett adó-összeget tartalmazza. Mint minden felföldi városnak, úgy Szepsinek is sok baja lévén az átvonúló majd német, majd magyar hadakkal, egész sorozatát bírja a levéltár a védleveleknek: Rákóczy Györgytől, Thökölytől, Bercsényitől, Aspremont-tól stb.

A levéltárról általában annyit mondhatni, hogy bár a hazai általános történetre nézve alig tartalmaz valamit, a vármegye monographusára nézve becscsel bírhat.

Annál gazdagabbak az egyes czéhek ládái, culturtörténeti érdekű tárgyakban. Legrégibb a kovács és kerékgyártó-czéh, melynek pecsétje rendkívűl érdekes. Belsejében egy keréken ágaskodó, jobbjában patkót, baljában kalapácsot tartó oroszlán látszik, előtte három csillag. Közirata: SEPSI * K * KO * CHE: PTS. *1499*. A körirat jellege azonban épen nem a XV. századra vall; s részünkről azt hiszszük, hogy vagy renovatio, vagy, hogy az év szám,

Digitized by Google

csak az alapítási évet akarja jelezni, mit oklevél hijában csak vélekedés számba akarunk értetni. A lakatos és asztalos-czéh pecsétje későbbi: 1784-ből való mindakettő. Tekintettel a társulat körében oly sikerrel működő czéh-bizottság gyüjteményére, minden pecsétről lenyomatot vettek.

Fölemlítendőnek tartjuk a lakatos és a vele egyesült ötvös czéh remekét; ez egy kanyardad fatábla, melynek egyik lapján ezüstnap, sarkantyú s félhold, alatta 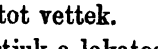 évszám, ez alatt egy puska s . betük láthatók. Másik felén, lakat, závár, fokos s két keresztbe tett fokos látszik. A művezet ezüst. Reményünk van, hogy ez érdekes darab a n. muzeumba fog kerülni.

Szepsiből az albizottság Jászóra indúlt, holott a Kassáról érkező bizottsággal találkozott.

Aug. hó 29-én az albizottság az archaeologiai tekintetben sokat igérő jászai cseppkő-barlangot ásatta föl, melynek sikeres eredményéről illetékes helyen tesznek jelentést. Ez alkalommal ft. *Barlanghy* Adorján úr is, ki a legnagyobb buzgalommal folyt be az ásatásokba, nagy segélyére volt a bizottságnak.

Ez alatt a Jászóra érkezett főbizottság, állván Szilágyi Sándor, Bunyitay Vincze, Szabó Károly tanf. és Fejérpataky László társ. tagokból, megkezdte kutatásait, úgy a jászai convent országos, mint a rend házi levéltárában.

A jászai ker. Sz.-Jánosról nevezett convent igen régi, s mindenesetre egyike az elsőknek, melyeket a Sz.-Norbert által 1115. körül alapított szigorú premontrei rend Magyarországon bírt. Annál inkább sajnálhatjuk, hogy alapító levele s legrégibb oklevelei az 1242-iki tatár pusztításnak estek áldozatúl. IV. Béla ugyanis a rend házi ltárában őrzött, különben Bombardinál, Katonánál és Fejérnél is olvasható 1255. oklevelében említi, hogy a tatárok az akkor már fennállott prépostsági épületeket felgyújtották, az okleveleket tűzbe dobták, egyéb drágaságaitól megfosztották. Ez oklevél szerint a prépostság alapítójának Kálmán herczeget, IV. Bélának a tatár pusztításnak szintén áldozatúl esett öcscsét tisztelhetjük.

IV. Bélának e restituáló oklevele után, legrégibb az egri káptalannak 1256-ban kelt határjáró oklevele, melynek másolatával már a szepsi ltár ismertetése alkalmával találkoztunk.

Digitized by Google

Összesen tizenegy eredeti oklevelet őriz a jászai orsz. levéltár a késő Árpádok korából, többet ezen felül hiteles átiratokban, többi közt egy igen érdekeset 1293-ból az egri káptalan 1313-iki hiteles átiratában.

Huszonkilencz oklevél van az Anjouk uralkodásának első feléből (1304—1342) s ezenkívül még nyolczvan a tizennegyedik század egyéb éveiből.

Fölötte nagy azonban a későbbi kor okleveleinek, actáinak száma; mely egyszerű becsléssel *tizenhatezerre* tehető.

Tagadhatlanúl legfontosabb a levéltár diplomatikai és sphragistikai, fontos ezenkívül még magánjogi és egyháztörténeti, kevésbé a politikai történelem szempontjából.

A mi azonban a diplomatikai szempontot illeti, a jászai levéltár okleveleinek legnagyobb része, talán a késő Anjou-kor kivételével, közzé van téve, s így a bizottságnak kiváló gondja lett volna a kiadások hibás vagy hibátlan voltát az eredetiekkel való összevetés által constatálni, ha a harmadfél nap, mit Jászón tölthetni szerencsés volt, fönnebbi czélra elégségesnek bizonyúlt volna. S így a bizottság feladatának megfelelőt vél tenni, midőn a hazai történet-tudomány érdekében fölkéri a premontrei kanonok-rend t. tagjait, hogy jászai levéltáruk gazdag kincseit a kiadásokkal lassanként összevetni szíveskedjenek: annál is inkább, mert Fejér codexének hiányai napról napra egyre jobban napfényre kezdenek kerülni.

Sphragistikai szempontból a jászai orsz. levéltár a leggazdagabb anyagot tárja elénk. Az érdekesnél érdekesebb pecsétek sorát *Baldus* szepesi ispán 1294-iki pecsétje nyitja meg, melyen heraldice jobbra dőlt paizs, azon két egymást keresztező tárgy (nyil vagy vért?) ezek felső két karja közt rózsa, a paizs fölött sisak, ezen pedig korona (vagy inkább tollékitmény) látható, a pecsét körirata alig vehető ki: † S. BALDI. D. PA. IGPANO COITIS D. SCEP.

Egyébb érdekes pecsétek: *Lampertus* országbíró paizs-alakú pecsétje 1324-ből, mely azonban, sajnos, egészen letöredezett, úgy hogy csak nyoma látható.

1345-ből a Sz. Margitról nevezett hatvani convent pecsétje,

Digitized by Google

melynek kiadványai ritkábbak (Conv. eccl. beatae Margaretae virginis et mart. de Hothoun.)

1355-ből Zoch Miklós (Comes Nic. de Zoch) pecsétje, mely koronázott kétfejű sast ábrázol, köriratából csak ezek vehetők ki: †. S. COITIS NICOLAI.....

1359-ből comes Nicolaus filius Ugrini országbiró pecsétje, 1396-ból Pál szepesi éneklő kanonoké, mely az egyházi pecsétek-nél szokásos tojásdad alakon gót izlésű diszítményben teljes ornatusban lévő főpapot ábrázol e körirattal: †. S. PAVLI. C̃A-TOR. ECCL. D. SCEPUS.

Folytathatnók e sort tovább is, ha az idő nem sürgetne kutatásaink egyéb eredményeiről számot adnunk. Csak azt említjük még meg, hogy az országos levéltárban mintegy hetven armalis őriztetik különböző királyoktól, melyeknek sorát Zsigmondnak 1418-ban a Desnai és Hasai Farkas családok részére szóló két címeradományozó levele nyitja meg.

A rend házi levéltára néhány régi oklevelen, oklevél másolatokon kivül úgyszólván csupa gazdasági számadásokat, kisebb érdekű feljegyzéseket tartalmaz, jobbára legújabb időből itt őrzik a prépostság nehány dísz-oklevelét, melyek azonban mind a jelen századból valók.

Mig a bizottság egyrésze a levéltárat diplomatikai szempontból vizsgálta át, addig Bunyitay Vincze tagtársunk lemásolta V. István király nejének, Erzsébetnek egy eddig ismeretlen, 1264-ben kelt adomány-levelét, mely Beregvármegye Borod helységéről szól.

Összekereste a váradi püspökséget s Bihar-vármegyét érdeklő adatokat. Lemásolta a már V. László király által tervezett, s Vitéz János váradi püspök által is létesíteni akart, de mint látszik, csak a XV-ik század végével vagy a XVI-ik elején létesíthetett Szent-László *sírja* káptalanának (Cap. Sepulch s. Lad.) érdekes statutumait; az eddig váradi püspökül el nem ismert Czibak Imrének püspökségét megállapító adatokat stb. De minden keresése daczára sem sikerült megtalálnia a váradi püspökség s káptalan Árpád- és Anjou-kori okleveleinek gyüjteményét, mely 1374-ben a váradi káptalan megbízásából Imre vá-

Digitized by Google

radi kanonok által iratott össze, s mint érdekes chartularium mindenesetre rendkívül gyarapítaná Árpádkori oklevelének számát, a váradi és szepesi káptalanok levéltárainak adatai szerint ez a hitujítás után Jászóra hozatott s az itteni levéltárban tétetett le. — Keresése sikeretlen volt, valószinűleg azért, mert 1812-ben a jászai levéltár hiányosan került vissza, s ennélfogva nem lehetetlen, hogy a kérdéses, annyi történeti kincset rejtő iratok (lásd gr. Batyány Ignácz: Leges eccl. III. 219. l.) Budán az országos levéltárban lappanganak talán a feloszlatott szerzetes-rendek iratai közt. Ajánljuk e körülményt az illetők figyelmébe megjegyezvén, hogy e gyüjtemény *Volumen* néven nevezetik. Méltónak találta szintén lemásolni a debrődi confraternitásnak 1633-ban *magyar nyelven* írt statutumait, mely tehát valószinűleg unicum.

Míg a bizottság Jászón dolgozott, az albizottság aug. 30-án Alsó- és Felső-Metzenzéf bányavárosok levéltárait s régészeti tekintetben figyelemre méltó műkészítményeit tekintette meg.

Az albizottság jegyzője: dr. Thallóczy Lajos e levéltárakról a következőket jelenti:

Mindkét város-biztos helyen őrzött-levéltárában megvan V. István 1272-ben kelt kiváltság-levelének másolata, melyben e város (előbb Metzenzéf, mely a mai Felső-Metzenzéf alapja volt, A.-Metzenzéf csak később telepíttetett be) lakóinak szabad érczkeresési jogot engedélyez. Az oklevél eredetije a szepesi káptalan levéltárában őriztetik.

A XIV. XV. századból semmi sincsen. A.-Metzenzéf levéltárában a városi — németül írott — jegyzőkönyvek 1579-en kezdődnek s hézagosan 1679-ig terjednek. Nagy gonddal őriztetnek a Habsburgok (II. Mátyástól kezdve) által kiadott privilegialisok s a város birtokviszonyait illető acták, melyeknek azonban magánjogi jelentőségükön kivül becsök nincs.

A.-Metzenzéf városának legrégibb pecsétnyomója 1710-ből való, köriratában: MARIA. NATA. PATRONA. OP. MONT. ALSÓ-MECZENZÆF. 1710. olvasható. A köriraton belől a sz. kisdedet tartó szűz látható, körötte ágas lomb, a tér talapján két keresztbe tett csákány.

Digitized by Google

Ezenkivül a mészáros-, varga- és czizmadia czéhek-német köriratú pecsétjének is lenyomatát vették.

F.-Metzenzéf levéltára teljesen analog A.-Metzenzéfével. A városi »Handbuch« 1610-en kezdődik, melynek azonban kortörténeti becse is van; így József császár metzenzéfi utazása is le van írva benne, és számos egyéb naplójegyzet érdekesíti. Adókönyve 1686-ban kezdődik; külön osztályt képeznek a jászai káptalannal, s A.-Metzenzéffel folytatott peres ügyek csomói. Véd-levelek itt is nagy számmal fordúlnak elő.

A városi legrégibb létező pecsét valamivel régibb az alsó-metzenzéfinél. Körirata: MARIA: MAGDALENA: PATRONA: SUPERIORI: MEZEN ZEVFF: 1672. Az alak teljesen megegyezik az a.-metzzenéfivel. Kisebb pecsétje ugyanilyen, csakhogy a körirat cursiv betűkkel van vésve.

Schmotzer városi jegyző ur buzgó vezetése mellett bejárták a czéheket, lenyomatát vették egy-két újabb pecsétjöknek s megszemlélték az egyes czéh-tárgyakat. Ezek között legtöbb figyelmet érdemel a kovács-czéh birtokában levő nagy patkó alakú boros-edény, melyet a büntetésre itéltnek szégyenszemre az útczán kellett vinni. A vargák birtokában van egy nagy fedeles kupa, ezzel a felírással: MICHAEL FRANS, ALBERT MEDER, MICHAEL WINDT. 1696.

Az albizottság mindenütt a legnagyobb szívességgel találkozott, s hogy, kivált a gazdag czéh-dolgokról kimerítőbbet nem jelenthet, annak oka abban sarkallik, hogy a czéh-, illetőleg ipartársulati elnökök távollétében a ládákat nem lehetett felnyitni.

E kutatások mellett, b. *Nyáry* Jenő a vidéken található régi fayence-készítményeket nézte meg, s gazdag gyüjteményét nagyban szaporította. Dr. *Dux* Adolf ez alkalommal ethnographiai tanúlmányokat tett, a metzenzéfi eredetiségét épen megőrzött nép körében.

Ez volna, t. közgyülés, kutatásaink eredménye. Elismerjük, hogy nem mutathatunk föl oly eredményeket, melyek megváltoztatnák valamely nagy történeti esemény felőli nézeteinket, más utba terelnék az egy, vagy más történeti esemény felől szóló tudatot; de annyit egész bátorsággal és önérzettel merünk állítani,

Digitized by Google

hogy művelődéstörténeti, s sphragisticai szempontból elég érdekeset találtunk, s hogy társulatunk megelégedve tekinthet vissza a jászai munkálkodás eredményeire.

A legnagyobb rendben őrzött levéltár egy kiváló érdekességéről, a Tompa Mihály által 1868-ban deponált kéziratról, mely a nagy költő óhajtása szerint csak 50 esztendő múlva, tehát 1918-ban lesz felbontandó, s a költőnek erre vonatkozó érdekes levelezéséről nem tartók szükségesnek bővebben megemlékeznünk, mert alig nehány éve, hogy ez érdekes levelezés a *Figyelő* lapjain napvilágot látott; arra pedig, hogy a virágregék nagy költőjének ki tudja mit tartalmazó kéziratát megismerhessük, még *negyven* esztendőre van szükségünk.

Végezetre legyen szabad, t. közgyűlés köszönetünket nyilvánítanunk azon szives utbaigazításért, hazafias szolgálatkészségért, melyet a bizottság főt. *Kussinszky* Arnold levéltárnok ur részéről tapasztalt, a nemes rend főnöke s összes tagjai pedig fogadják ismételve társulatunk őszinte hálaját a körükben töltött minden tekintetben felejthetlen napokért.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ,
biz. előadó.

4.

A lapispataki bizottság jelentése.

Az idei kassai gyűlés napján, azaz augusztus 27-én este felé az egész lapispataki bizottság u. m. *Thaly* Kálmán elnök, Keczer Miklós bizottsági tag s alólírt, mint előadó Lapispatakra, a *lipóczi Keczer-család* egyik ősi fészkébe rándultunk. A kastély a helység felső részében fekszik, a XVI. századi templom mellett, s külseje modern; a bejáró felett a falban a család czimere van és alatta e felirat:

»Gener. Do. Andreas Keczer de Lypocz Comes et Capitaneus Philisteor. et CVmanorum maior. et minor. in Hungaria. Fundament. F. F. Ao 1627.« A családi czimer mellett ott áll ez András nejének Scharfeneggi Camper Ilonának czímere is. A házat 1730-ban renoválták, mind a mellett belépvén, azonnal lát-

Digitized by Google

ható, hogy régi, de látható az is, hogy kényelemszerető s jó ízlésü emberek építették. Nagy terme az első emeleten Thököly, II. Rákóczi Ferencz s egy sereg Keczer ős képeivel, régi csilláraival valóban szép és érdekes. A levéltár a földszinti szobák egyikében van elhelyezve 4 nagy ládában; két láda lajstromozva van részben t. i. 25 fasciculus s ezekben 60—100 darab okirat, de míg az Elenchusban a legrégibb irat 1393. s a második 1453. és mind kettő csak másolat, addig a ládákban akárhány I. Károly és Lajos idejebeli okirat fordul elő. Aug. 28-án reggel Thaly Kálmánnal és házi gazdánkkal hozzáfogtunk a levelek átvizsgálásához és 29-én este feleig 400 darab okiratot választottunk külön (1334-től kezdve 1526-ig) továbbá 34 darab magyar okiratot és levelet a XVI. és XVII. századból, 18 darab XVI-ik századi végrendeletet és inventariumot b. *Radvánszky* Béla számára; és végre 100-nál többet a Rákóczi korszakra vonatkozó iratokból, melyek közt legérdekesebbek II. Rákóczi Ferencznek ifjukori levelei Keczer Sándorhoz. 29-én *Szádeczky* Lajos tagtársunk is a bizottsághoz csatlakozott.

Az iratok közt legérdekesebbek voltak 3 darab Árpádkori okirat 1288-ból, 1293-ból és 1299-ből, melyek a közelebbről megjelenendő s már sajtó alatt levő Hazai Oklevéltárban fognak megjelenni.

Továbbá Martinuzzinak négy rendelete Czeczei Lénárthoz, melyekben sürgeti az adók beszedését és Sáros-vármegyét inti, hogy adójukat Czeczei kezéhez szolgáltassák 1550-ből és 1551-ből.

Thaly Kálmán egy német nyelven írt naplót talált, mely Kassa város viszontagságait adja elő 1703-tól 1721-ig.

Továbbá a párbajban elesett Keczer Sándornak saját halálára (előérzetében) írt versét. E költemény ismeretes s maga Thaly ki is adta már, de eddig másnak tulajdonították; itt azonban levél és végrendelkezéssel együtt saját irásával írva találtuk Radvánszky Jánoshoz intézve.

Említendő még Gyöngyössy Gábornak, Gyöngyössy János fiának 1702. szept. 19-én Csetnekről írt levele, melyben írja, hogy atyjával együtt köszöntik a családot t. i. Keczeréket, de a külczím hiányzik.

Digitized by Google

A Keczer-család eredete az Árpád-korba megy fel, egy 1337-beli okiratban előfordul *Joannes de Kezzer* (így) ki a díszesen olajba festett családfán nem fordúlt elő.

A leleszi káptalanban a Keczer család levelei oly fasciculusban fordulnak elő, mely 1237-től kezdődik.

Czímer-bővítést kap Keczer András 1584. jul. 4-én kelt nagy pompával kiállított armalisban, hol a czimer ragyogó színekkel van lefestve s Rudolf király neve és czímei aranybetükkel ékes virág-füzérek közé foglalva, az előbbi czimer egy mezőjű volt. Ezüst mezőben fekete sas kiterjesztett szárnyakkal, jobbra néz, csőrében arany gyürü. Az új czimer 4 részre osztott; 1 és 4 mezőben az ősi czimer, 2 és 3 mezőben, vörös alapon ágaskodó két torku arany oroszlány; felig nyilt sisak a paizs felett s a gyürüt tartó sas, mint sisakdísz.

Ez armalis levélnek érdekes története van. Andrásnak, a ki nyerte, öt fia maradott: István, János, Ferencz, Ambrus és András. István a legnagyobb, ki Peklényben lakott, a Bocskay idejében a császáriak által megöletett s vára elpusztítatott és levelei széthányattak.

Ez eseményekre vonatkozólag a legkisebb testvér ezt írta az armalis hátlapjára:

»1604-ben október 21-én feltámadást indítván Bocskay István az országban, szegény Keczer István urambátyámnak Peklénben Ballonok által történvén halála: anno sequenti florente rebellione Bechben vettem meg ezen levelünket fl. 6 egy lanzknechttől. Andreas Keczer mpr.«

Minthogy a levél teljesen ép, mondhatni frissen tartott szép példány, mindenesetre okos lanzknecht volt, hogy ily levelet rabolt s ily gondosan megőrizte.

A Keczer család szép birtokokat birt Horvátországban, Kőrös-, Zaránd-, Bihar-, Sáros-, Abauj-, Zemplié-, Borsod-, Baranya- és Győrvármegyékben. Rokonságban állt a Bodchkay, Thököly, Wz, Segney, Senynyei, Radvánszky, Bayári, Soory, Soós, Ráthkay, Berthothy, Eödeönffy, Komornyik, Bonis, Bereczky, Miske, Olsvai, Péchy, Kanizsay, Csicsery, Sygér stb. családokkal.

Minthogy szíves házi gazdánk a legméltánylandóbb nagylelkűséggel irattárát a bizottság s illetőleg a történelmi társulat

Digitized by Google

rendelkezésére bocsátotta s át is adta, a mit elkértünk: idővel részletesebben is ismertetni fogom e nagytekintélyű család érdekes történetét.

DEÁK FARKAS,
biz. előadó

5.

Utoljára *Miskovszky* Viktor, mint a régészeti bizottság előadója olvasta fel jelentését. E bizottság következő tagokból állott: Dr. *Henszelmann Imre* elnök; *Myskovszky* Viktor előadó; dr. *Dux* Adolf és *Lehoczky* Tivadar, mint biz. tagok. Hozzája csatlakoztak még: *Mayláth* Béla, *Tutkó* József, *Bárczay* Ödön és *Klimkovits* Béla. E jelentésből röviden kiemeljük, hogy a bizottság tüzetesen megszemlélte a haza egyik legmonumentálisabb műemlékét: a kassai dómot, továbbá a domokosok egyházát, mindenütt *Henszelmann* Imre, mint ez emlékek legalaposabb ismerője, kalaúzolván a tagokat. Ugyancsak *Henszelmann* a városi levéltárban igen érdekes adatokat talált nevezett két egyházra vonatkozólag, s azokat *Tutkó* úr le is másolta. A kassai ref. egyház gazdag műkincseit, — melyek közszemlére ki voltak téve — előadó úr alkalmilag a »Századok«-ban fogja ismertetni. A kassai dom egyházi kincseinek rövid ismertetése után előadó bemutatá a felső-magyarországi Muzeum-egylet birtokában lévő czéhpecsétek lenyomatainak gyűjteményét. Legrégibb az aranyművesek pecséte 1476-ból, körirata: ſiegel der goldſchmid zu Caſcha 1476.

Végezetül megemlékezett *Findura* úr kutatásairól, megemlíté *Mayláth* Béla és *Lehoczky* Tivadar uraknak ősrégészeti tekintetben gazdag eredményre vezetett ásatásait a *szádelői* völgyben. A lelhelyek: 1. A komjáthi határverem közti hegyoldal. 2. A szádelői sziklahasadék menete. 3. A Bódva-balparti Extromos (Ostromos) hegy s 4. Az égerszögi barlang.

E bizottság működése is számos új adatot hozott napfényre s helytörténeti szempontból nevezetes eredményűnek mondható.

Digitized by Google

V.

A »MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT« 1878. AUGUSTUS 27—SEPT. 1-EI KIRÁNDULÁSA KASSA VÁROSÁBA ÉS ABAÚJ-VÁRMEGYÉBE.

A Magyar Történelmi Társulatot Abaujvármegye közönsége 1876 sept. 18-án tartott évnegyedes közgyülésében hivta meg, hogy 1878-ra ezen »vármegye területét jelölje ki foglalkozása tárgyául, sz. kir. Kassa városát mint a megye székvárosát tüzvén ki összejövetelének helyéül.« Négy nappal utóbb, sept. 22-én tartott közgyüléséből Kassa városa is meghivta a társulatot, hogy 1878-dik évi vidéki közgyülését Kassán tartsa meg. »Arra fogunk — irák — törekedni, hogy a történelmi buvárkodás mind azon dus készlete, melylyel városunk s vidéke bővölködik a nagyérdemü társulat tudományos tanulmányozása számára hozzáférhetőbbé s a hazai történelem érdekében fölhasználhatókká legyenek.« Mind a vármegye, mind a város kebelökből bizottságot küldtek ki, mely a társulat elfogadására s az anyag beszerzésére az előkészületeket tegye meg.

A M. Tört. Társ. 1876. decz. és 1877. febr. ülésében tárgyalta a kettős meghivást, egyhangú határozattal szives örömmel fogadta el azokat, s örvendetes tudomásúl vette, hogy már az előkészitő bizottságok is megalakíttattak. A bizottság elnökéül *Kaczvinszky* Viktor jászóvári prépost kéretett fel, mint a tudományoknak országosan ismert pártfogója s mivelője, s tagjaivá választattak a megye részéről *Jakabfalvy* Ferencz, *Danielovics* Mihály, *Bárczay* Ödön, *Fekete* István, *Stockinger* Imre, *Szentimrey* Gyula, *Lacsny* Vincze és *Csoma* József, a város részéről: *Münster* Tivadar polgármester, *Soós* József tanácsos, *Szilcz* István. *Klekner* Alajos, *Éder* Ödön és *Juhász* Mihály orsz. képviselő, biz. tagok küldettek ki.

Digitized by Google

A bizottság hozzá fogott az előkészületek megtételéhez, s főgondját arra fordítá, hogy nemcsak a helybeli, hanem a megyében egyes főúri vagy nemesi családoknál levő levéltárakról is biztos tudomást szerezzen, s annak alapján kieszközölje, hogy azok a vidéki kirándulás tartama alatt a társulatnak bemutattassanak. Időközben azonban a jászai prépost úr lemondott a bizottsági elnökségről. Mennél általánosabb tiszteletben s közszeretetben részesült az elnök személye, annál mélyebb részvéttel fogadták azt: de épen indokai nyomósságánál fogva kénytelenek voltak elfogadni. Helyébe *Schuster* Konstantin kassai püspök úrat kérték fel az elnökség elfogadására, ki már eddigelé is a legélénkebb érdeklődéssel kisérte az előkészületeket s most már a bizottság élére állván, egész ügybuzgalommal és tapintattal azon munkált, hogy mennél fényesebb eredményt lehessen elérni.

Csakugyan város és vármegyeszerte nagy érdeklődés mutatkozott a társulat kirándulása iránt: s a bizottságnak igen érdekes levéltárakat ajánlottak fel, mely nem is mulasztotta el koronként értesítni a társulat választmányát az elért eredményekről.

Hogy Kassa városának rendkívül gazdag és nagybecsü levéltára van, s hogy ennek egyik része: a titkos levéltár oklevelekben, másik része államiratokban és művelődéstörténeti adatokban igen gazdag, hogy a helyi történetre s világhirü egyházára vonatkozó adatai is kiváló fontossággal bírnak: az általánosan tudva volt. Ezen kivül a megyei levéltár, a jászói convent ltára s gróf *Forgách* Kálmán alsó-homonnai, a gróf *Csákyak* kassai, a Keczerek lapispataki, a Darvasok onga-ujfalusi, a Csoma és Gabriel családok devecseri, s az *Asguth* család ltárai ajánltattak fel. Ezek közül első sorban a gróf Forgách Kálmáné költé fel a társulat érdeklődését, mert híre járt, hogy e történeti nevezetességü család politikai levelezései s legkiválóbb tagjainak még fogalmazványai is itt őriztetnek. De fájdalom, az abban tecndő kutatásokhoz kötött remény nem valósult: gróf Forgách Kálmán nem sokkal a társulat Kassára érkezése előtt meghalt, s igy a kutatás későbbre halasztatott.

Ily gazdag aratásra levén kilátás, a buvárok körében is nagy volt az érdeklődés s a választmány által kitüzetvén aug. 25-re az ünnepélyes közgyülés határideje, 82-en jelentkeztek. De a rendkivüli csapás, mely a hazai tudományosságot s társulatunkat elnökének *Horváth* Mihálynak halálával érte — miután a boldogult temetése is aug. 25-re esett — a határidőnek két nappal elhalasztását vonta maga után.

Digitized by Google

Valószínűleg e körülmény miatt többen elmaradtak: úgy, hogy a jelentkezettek közül tényleg csak 30 vett részt a kirándulásban.

A társulati választmány ugy intézkedett, hogy a hadtörténeti bizottság aug. 20-án induljon el Muhira. Megelőzőleg mind Borsod-vármegye közönségét, mind a derék *Gröber* testvéreket felkérte a választmány, hogy a teendő kutatásokhoz nyujtsanak segédkezet. Mindenik részről fel is lett ajánlva s mig Borsod-vármegye egész bizottságot küldött ki, s kellő számú munkásokat rendelt ki, Gröber testvérek vendégszeretete s gróf Erdődyné előzékenysége, a hadtörténeti bizottság működését (csak Kápolnay a honvédelmi miniszterium biztosa maradt el hivatalos dolgai miatt) minden kitelhető támogatásban részesíték.

Aug. 26-án reggel Ipolyi Arnold elnök vezetése alatt a kirándulásra jelentkezett társulati tagok elindultak Pestről s d. u. $^1/_2$6 órakor megérkeztek Kassára. Az indóház s az előtte levő tér egészen megtelte közönséggel, mely a társulat üdvözlésére gyült oda. A bizottság mindent előre elkészített, még pedig a lehető legtapintatosabban, hogy a fogadás ünnepélyes, az elszállásolás is teljesen pontos és rendes legyen. Az egész bizottság ott várta a társulatot élén elnökével, *Schuster* Konstantin püspökkel. Ezek közt az alispán *Comáromi* László, a főpolgármester *Münster* Tivadar stb. s a főispán *Darvas* Imre (ki útközben szállt fel a vonatra) is hozzájok csatlakozott. Az elnök püspök úr igen szívélyes meleg szavakkal üdvözölte a társulati elnököt s a társulatot: »Midőn Kassa városa s Abaujvmegye részéről szerencsém van üdvözölni hazánk búvárait, a történelmi tudomány lelkes bajnokait, büszkeség tölti el e két thatóságot. Óhajunk, hogy a körünkben találtató kincseket aknázzák ki s értékesítsék. Isten hozta önöket, Éljenek!« s Ipolyi püspök hasonló meleg szavakkal köszönte meg a szivélyes fogadtatást. Minden társulati tag egy nyomtatott ívet kapott, melyen fel volt jegyezve, ki hova szállásoltatott el, s kellő számú kocsi is levén kirendelve, az elszállásolás könnyen ment. Még az nap este ismerkedési estély volt a casinóban, s társas vacsora Schalkháznál, melyet jókedvü felköszöntések füszereztek.

Másnap d. e. rövid értekezlet tartatott. Ez alatt az ünnepélyes közülésre a megyeház disztermébe fényes és nagy számú közönség gyült össze. A megyeház maga, a lépcsőház, az előcsarnok zöld galyakkal igen szépen fel volt diszítve. 10 órakor megjelenvén a társulat tagjai s közgyülésre kitüzött helyen, titkár egy az alispánból, főpolgármesterből

Digitized by Google

Thaly Kálmán és Szabó K. választmányi tagokból álló bizottság küldetett ki meghivni az elnököt a közgyülésre. Belépvén az elnök s az illető bizottság s a püspök, főispán, főpolgármester kiséretében, Comáromi László alispán a megye és város nevében üdvözölte az elnököt s a társulatot, mire az elnök a megyének és városnak vendégszeretetéért köszönetét fejezvén ki, arra utalt, hogy válaszát azonnal elmondandja a megnyitó beszédben. Az elnök mellett két oldalról a fő- és alispán, a kassai püspök s főpolgármester foglaltak helyet, s a karzatokat díszes női közönség vette igénybe.

Ez volt a harmadik megnyitó beszéde Ipolyi elnöknek, melyben ismét egy alkalomszerű tárgyat fejtegetett s egyszerre birt egy fényes és megkapó szónoklat erejével s egy megragadó kitünően ecsetelt tanulmány varázsával. Müértő és laikus egyforma elragadtatással hallgatták, közbe-közbe tetszésnyilatkozatokkal szakíták meg, s végül kitörő zajos éljenekkel fejezték ki tetszésüket.

Alig hangzottak el e meleg szavak, midőn a titkár felállt egy szomorú kötelesség teljesítésére — s a gyászesetet következő szavakkal tolmácsolá:

»E fényes szónoklat hatása alatt kétszeresen fájdalmasan esik a szomorú kötelesség teljesítése: felhívni e közgyülést, hogy társulatunk gyászát: feledhetetlen elnökünknek Horváth Mihálynak halálát, igtattassa jegyzőkönyvbe. És tisztelt közgyülés, annál mélyebb e gyász, mert az elhunytban a társulat nemcsak egyik megalkotóját, hanem egyik oszlopát vesztette el. Kedves volt neki minden szolgálat, mit a magyar történetírásnak tett — de semmi sem volt kedvesebb, mint az, melyet a társulat által tett. E jóságos és mosolygó arcz, melynek vonásai oly elevenen vannak szivünkbe vésve, örömtöl sugárzott akkor, ha társulatunk újabb diadalát registrálta — a fényes siker, melyre itteni buvárlataink néznek, már hidegen hagyja az ő szivét. De a mi örömeinkre is árnyat vet annak tudata, hogy nem oszthatjuk meg azt vele.«

Ezután dr. *Thallóczy* Lajos, mint előadó felolvassa a hadtörténeti bizottság jelentését a Muhin történt kutatások eredményéről.

Végül helybenhagyatott a kiküldött bizottság névsora.

Az elnök ezután egy pár meleg szóval bezárván az ünnepélyes közgyülést; a társulati tagok és a közönség egy része, *Henszlmann* Imrét a kassai domba kisérte, hol a tudós régész és müismerő, magáról a domról, annak nevezetességéről s történetéről igen érdekes rögtönözött előadást tartott. Innen a tagok a felső-magyarországi muzeumba mentek, mely a hajdani Bocskay-féle e czélra czélszerüen és diszesen átalakított

Digitized by Google

házban van elhelyezve s hol Myskovszky és Klimkovics mutatták be az ott elhelyezett kincseket. A társulat örömmel szemlélte a muzeumban levő példás rendet, czélszerű beosztást, s az elnök több ízben nyilvánítá megelégedését, a muzeum igazgatója pedig azon meggyőződését fejezte ki, hogy az elnök mai beszéde nem fogja hatását a közönségre eltéveszteni. Innen a tagok a közebédre mentek, mint a város és megye által meghivott vendégek, melyet vidám toasztok fűszereztek.

A bizottságok másnap megkezdették működésöket. A megyei bizottság azon meglepetésben részesült, hogy a tulajdonos családok behozták levéltáraikat Kassára, s így az utazgatással nem kellett időt vesztegetniök — mi az idén a szokottnál rövidebb volt. Csak két bizottságnak: a jászainak s lapispatakinak kelle a helyszinére kimenni — az elsőbe a dolog természeténél fogva, az utóbbiba azért, mert az sokkal nagyobb, hogy sem be lehetett volna hozni. Mindkét helyen a szokott vendégszeretettel fogadták a bizottságokat, — a premontreieknél ez már szokott dolog. Valahányszor akármelyik társházokban megfordúlt társulatunk valamelyik küldöttsége, az nálok mindig teljesen otthon érezte magát.

Ipolyi elnök úr hivatalos teendői miatt a zárülés megtartása előtt távozni kényszerülvén, Schuster Konstantin kassai püspök urat, mint alapító tagot, s az előkészítő bizottság elnökét kérte fel, hogy a zárülésen az elnöki teendőket végezze, melynek napja sept. 1-re tüzetett ki. A megyeház terme ez alkalomra ismét feldiszittetett lombokkal és fenyőágakkal s a karzaton női közönség s a teremben szép számú hallgatóság jelentek meg. D. e. 10 órakor a társulat tagjai elfoglalván helyeiket, az elnök úr ünnepélyes meghívására a polgármester s Thaly K. kérettek fel.

Az elnöklő püspök úr a jászai prépost, a főispán, alispán és polgármester urak kiséretében a terembe lépvén, elfoglalták helyeiket. Az elnök úr nehány meleg szóval üdvözölte a társulatot, mely most működésének és kutatásainak eredményével számol be, s a gyülést megnyitottnak jelentette ki.

Mayláth Béla felolvasta Szentmiklósy Pongrácz életrajzát, melyet a közönség érdeklődéssel hallgatott s végül megéljenezett.

A folyó ügyek tárgyalására kerülvén a sor, titkár jelenti, hogy Kassa városa a társulat alapító tagjai közé lépett. Évdíjas tagokul fel-

Digitized by Google

vétettek: *Péchy* Gábor, (aj. a titkár), *Karlovszky* Endre Bpest és *Lakatos* Ottó Aradon, (aj. a segédtitkár).

Ezután Majláth Béla felemlíté, hogy pár év előtt Lőcse városa eladta a városi levéltár régi okmányait, melyek közül 191 db az ő birtokába került. Ennek folytán azt az indítványt teszi, hogy írjon fel a társulat a magas kormányhoz, hogy azon esetre, ha a hatóságok régi levéltáraikon túladni szándékoznak, utasíttassanak oda, hogy vegyék igénybe a társulat közbejárását, mert igy bizonynyal többet kapnak levéltáraikért, mintha azokat sajtos kézre juttatják. A társulat méltó megbotránkozással értesült ugyan e sajnos tényről, de a jelen gyülést nem tartá illetékesnek e tárgyban intézkedni, s felhivta Mayláth Bélát, hogy indítványát valamelyik közelebbi választmányi ülésen irásban adja be.

Titkár felolvasta az eperjesi Széchenyi kör átiratát, melyben tudatja, hogy *Lasztokay* László háznagyot s *Kyss* Géza v. tagot megbizta, hogy a kör nevében üdvözöljék a társulatot. A társulat élénk megelégedéssel fogadta az iránta nyilvánult részvét ezen nyilatkozatát.

Következtek az egyes bizottsági jelentések.

1. *Csontosi* János a vármegyei,

2. *Majláth* Béla a városi bizottságok jelentését olvasák fel.

3. *Deák* Farkas, a lapispataki bizottság előadója, hivatalos dolgai miatt távozni kényszerülvén, *Thaly K.* elnök tett szóbeli jelentést, megemlítvén, hogy Deák F. utólag irásban fogja beadni jelentését.

4. *Fejérpataky* László a jászai, és végre

5. *Myskovszky Viktor* a régészeti bizottságok jelentését olvasták.

Ezzel a gyülés tárgyai ki lévén merítve, Schuster konstanti elnöklő püspök úr bezárta a zárülést.

Annak végeztével a társulat jelen levő tagjai, a titkár vezetése alatt az elnökölt püspöknél, a főispánnál, alispánnál tettek búcsú-látogatást s fejezték ki köszönetüket mind a szives fogadtatásért, mindazon előzékenységért, melylyel buvárlásaikat elősegítették.

S ezzel a kassai kirándulás véget ért. A társulat tagjai pedig kutatásaik eredményeivel megrakodva s kedves emléket víve magukkal, távoztak Felső-Magyarország derék fővárosából.

SZILÁGYI SÁNDOR.

Digitized by Google

Digitized by Google

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR,

TITKÁR.

1878-DIK ÉVI FOLYAM.

VIII. FÜZET.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R. TÁRS. NYOMDÁJÁBAN.

1878.

Digitized by Google

TARTALOM.

Adalék a nagy-váradi béke történetéhez az 1536—8. években. Írta Károlyi Árpád . . . . .
Történeti irodalom. Pesty: a szörényi bánság tört. ism. Dr. Ortvay Tivadar . . . . .
A pannonhalmi apátság alapító oklevele, Fejérpataky L.-tól, ism. P. Gy. . .
Különfélék. A debreczeni régi öreg egyház. Írta: Bunyitay Vincze .
Tárcza. Magyar Történelmi Társulat. — Magyar Tudományos Akadémia. — V. déki társulatok. — Történelmi értekezések az iskolai értesítvényekben. — Irodalmi szemle. — Vegyes közlések. — Történelmi könyvtár.

— A „Magyar Történelmi Társulat“ f. é. decz. 5-én d. u. 5 órakor az Akadémia Kisfaludy-termében közgyülést tart, melynek tárgyai: első elnök választása, esetleg második s harmadik elnök választása s a kilépővál. tagok helyeinek betöltése. Ez alkalommal minden társulati tag szólás- és szavazatjoggal bir. A közgyülés után r. v. ülés tartatik, melynek tárgyai: 1) Magyar-török tengeri viszonyok a múlt század elején. Írta dr. Thallóczy Lajos. 2) Folyó ügyek.

A Magyar Történelmi Társulat tagjai

a választmány határozata alapján a társulat könyvkiadványait leszállított áron kaphatják, u. m.:

A Századok 1868. és 1875 évfolyamából egy évfolyam 2 frtért.

Továbbá kaphatók külön köv. füzetek:

1868 évf. 5, 9, 10 füzetenként 30 kr. a 6—10 füzet összekötve 1 ftért.

1870. évf. 1, füzet 30 kr.

1871. évf. 5 füzet 20 kr.

1872. évf. 10, füzet 30 kr.

1873. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, füzetenként 20 kr.

1874. évf. 8, 9, 10, füzetenként 30 kr.

1875. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, füzetenként 20 kr.

1876. évf. 8, 10, füzetenként 50 kr.

1877. évf. 5. 6. 7. 8. 9. 10 f. füzetenként 60 kr.

Bartal Commentárjai 1. 2. 3. k. együtt 5 frt helyett 2 frt 50 krért

Zichy Codex 1. 2. 3. k. együtt 12 frt helyett 6 frtért,

ha azaz összeget a társulati titkárhoz, Budapest IV. ker. Belváros, Egyetemi könyvtár.

Szilágyi Sándor,
titkár.

Jelen számunkhoz van mellékelve jövő évi előfizetési felhívásunk

Digitized by Google

A Magyar Történelmi társulat tagjai, kik tagdíjaikat befizették:

(Október—November.)

1878-ik évre: Barabás Samu, Förster Rezső, Téglássy István, Budapest. — Újhelyi Boldizsár, B.-Gyarmat. — Garam Jenő, B.-Gyarmat. — Krivány János, Polgár János, Arad. — Theisz Gyula, Igló. — Hollóssy Károly, Káptalanfa. — Domján Pál, B.-Gyarmat. — Fazekas Sándor, Debreczen, — Novák Antal, Győr. — Földváry Ákos, Pécs. — Darvas Orbán, Pannonhalma. — Mennyey János, L.-Sz.-Miklós. — Schürger Ferencz, Ungvár. — Bunyitay Vincze, Bélfenyér. — Horovitz Lipót, Walkovszky Miklós, N.-Várad. — Szöllössy Antal, M.-Sziget. — Dr. Ferenczy József, Baja. — Hódossy Lajos, Kaposvár. — Auguszt Gerő, Rajnis Gyula, Zircz. — Dr. Roditzky Jenő, M.-Óvár. — Casino, B.-Csaba. — Csiszér János, Gy.-Fehérvár. — Kakucsi Elek, M.-Vásárhely. — Piller István, Terebes. — Pócsy György, Kádas István, N.-Szőlős. — Grótz Béla, Csorvás. — Kolacskovszky Elza, Kassa. — Gr. Dessewffy Lajos, Vácz.

Alapítványi kamatot fizetett:

Ludányi Baÿ Ilona, Debreczen, 100 frtot.

A Magyar Történelmi Társulat tagjaihoz.

Azon t. társulati tagok kik még nem intézkedtek az őket megillető **Díszoklevelek** ügyében tisztelettel kéretnek, hogy megrendeléseiket vagy a pénztárnoknál (Főut 9.) vagy alulírott titkárnál tegyék meg. A megrendelések levelező lapon is eszközölhetők, mikor is utánvét mellett küldetnek meg.

A minden füzetben ismétlődő felhívás daczára is, a helybeli tagok közül többen nem jelentik be szállás-változtatásaikat, s ugyanezért néha a kihordók napokig keresik ezeket eredménytelenül. Saját érdekökben ismételve sürgetően kéretnek, hogy lakhelyváltoztatásaikat szíveskedjenek levelező lapon alulírottnak **Budapest**, Belváros, Egyetemi könyvtár pontosan feljegyezve megküldeni.

A „SZÁZADOK“

minden évfolyamához díszes bekötőtáblák rendelhetők meg aranynyomatú történelmi jelvényekkel ellátva **50** kr. Ily táblák külföldön már rég szokásosak és csak nagyban gyártás mellett adhatók ily olcsó áron. E táblákba a bekötést minden vidéki könyvkötő is eszközölheti. Megrendelések postautalvány mellett **csakis** alulírottnál történhetnek.

Hirháger Károly

könyvkötőnél, (Budapest Akadémia-bérház.)

Digitized by Google

A Magyar Tudományos Akadémia

kiadásában megjelent és saját könyvkiadó-hivatalában (Budapest, Akadémia épületében) valamint a könyvárusoknál kapható :

RÉVAI MIKLÓS
ÉLETE és MUNKÁI.

A Magyar Tudományos Akadémia által a Fraknói-Horváth díjjal jutalmazott pályamunka.

Irta:

Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF.

Kis 8-ad rét 26 ív. — Ára 2 frt 60 kr. Diszkötésben 3 frt.

Ezen irodalomtörténeti monographia az Akadémia utolsó nagygyülésén a Horváth Mihály és Fraknói Vilmos által kitűzött 100 arany pálya-dijjal jutalmaztatott. A hivatalos jelentés igy szól:

»Minden tekintetben jeles mű. Egyaránt bíztos kézzel rajzolja Révai Ban az embert, költőt és nyelvészt. Sok új adatot hoz napfényre, nem egy elfogadottat megczáfol; fejtegetései alaposak, s a tényeket és eszméket gyakran helyezi új világításba. Különösen sikerült részek Révei nyelvtörténeti és nyelvhasonlító irányának jellemzése, viszonya a nyelvújításhoz, Verseghy méltatása stb. A kornak nagy vonásokkal rajzolt politikai, társadalmi, irodalmi és tudományos hátteréből plaszkailag emelkedik ki Révai alakja, s úgy szólva előttünk fejlődik. Szerző ritka tágyilágossággal leplezi föl hőse erkölcsi és szellemi bensőjét. Oly kevéssé puszta dicsőítője, mint kritikusa. Nagy mérséklettel és bíztos tapintattal vegyíti alakján a fényt és árnyat s elevenen tünteti föl legjellemzőbb sajátságait. Előadása vonzó, compositiója természetes és művészi: egyszóval a tartalom alaposságával a forma művészete egyesül, a siker nem közönséges fokán, s igy túlzás nélkül elmondhatni: e mű irodalmunknak valóságos díszére válik«

☛ Az akadémiai könyvkiadó vállalat pártoló tagjai, ezen munkát közvetlen az akadémiai könyvkiadó hivataltól a szokott kedvezményi áron szerezhetik meg.

Digitized by Google

X. füzet. 1878. Deczember 15.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR,

TITKÁR.

1878-DIK ÉVI FOLYAM.

X. FÜZET.

BUDAPEST,

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R. TÁRS. NYOMDÁJÁBAN.

1878.

Digitized by Google

TARTALOM.

A magyar nemzeti történetírás kezdete, Székely István krónikája; írta Zsilinszky Mihály 1

Adalék a nagy-váradi béke történetéhez III. Írta Károlyi Árpád . . . 7

Történeti irodalom. Pesty: Szörény vmegye tört. bír. III. Írta Ortvay Tivadar 34

Különfélék. Pótlék a gróf Bercsényi-család nemzedék rendéhez közli: Thaly Kálmán 44

Újabb adatok a Wesselényi-család történetéhez közli: Deák Farkas. . . . 47

Sámboki János történetíró életéhez közli: Adorján 48

Tárcza. Magyar Történelmi Társulat. — Vidéki társulatok. — Országos Régészeti Társulat. — Kovachich J. M. † — Irodalmi szemle. — Vegyes közlések. — Történelmi könyvtár.

— A „**Magyar Történelmi Társulat**“ 1879. jan. 3-án d. u. 5 órakor az Akadémia Kisfaludy-termében r. vál. ülést tart, melynek tárgyai: 1) Magyar-török tengeri viszonyok a múlt század elején, írta dr. Thallóczy Lajos. 2) Folyó ügyek.

A Magyar Történelmi Társulat tagjai

a választmány határozata alapján a társulat könyvkiadványait leszállított áron kaphatják, u. m.:

A Századok 1868. és 1875 évfolyamából egy évfolyam 2 frtért.

Továbbá kaphatók külön köv. füzetek:

1868 évf. 5, 9, 10 füzetenként 30 kr. a 6—10 füzet összekötve 1 ftért.

1870. évf. 1, füzet 30 kr.

1871. évf. 5 füzet 20 kr.

1872. évf. 10, füzet 30 kr.

1873. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, füzetenként 20 kr.

1874. évf. 8, 9, 10, füzetenként 30 kr.

1875. évf. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, füzetenként 20 kr.

1876. évf. 8, 10, füzetenként 50 kr.

1877. évf. 5. 6. 7. 8. 9. 10 f. füzetenként 60 kr.

Bartal Commentárjai 1. 2. 3. k. együtt 5 frt helyett 2 frt 50 krért

Zichy Codex 1. 2. 3. k. együtt 12 frt helyett 6 frtért,

ha azaz összeget a társulati titkárhoz, Budapest IV. ker. Belváros, Egyetemi könyvtár

Szilágyi Sándor,
titkár.

Digitized by Google

A Magyar Történelmi társulat tagjai, kik tagdíjaikat befizették:

(Nov. elejétől—decz. el jéig.)

1878-ik évre: Bossányi József, Mérey Ottó, Nyitra. — Balássy Ferencz, T.-Szt.-Miklós. — Chorényi József, Bolessó. — Csánky Béla, Szeghalom, Debreczeni János. Kardszag. — Demkó Kálmán, Lőcse. — Pirontsák István, Várzély János, Prsztina. — Bárány Gyula, Kovács Kálmán, Farkas Sándor, Molnár Imre, Findura Imre, Radányi József, Kammerer Ernő, Horváth Emil, Budapest. — Fonyó Gyula, N.-Károly. — Firting-r Jakab, Szeged. — Kis Ernő, Pápa. — Polgári fiúiskola, Káposztás Ferencz, A.-Lendva. — Kiss István, Ujkér. — Szigethy Miklós, Kolozsvár. — Dr. Soós Kálmán, Déva. — Regéczy József, N.-Szombat. — Bikkessy Béla. M.-Óvár. — Czaun Ambrus, Vácz. — Dániel Gábor, Sz.-Udvarhely. — Fodor Sándor, Szerep. — Losonczy László, N.-Körös. — Mészáros János, Hatvan. — Tóth Zsigmond, Kolczsvár. — Széchenyi-kör, Eperjes. — Venczel Antal, Esztergom. — Istvánffy Pál, Kisladnay Győző Rozsnyó. — Lugossy József, Debreczen. — Roth Gyula, Nyitra.

1879-ik évre: Békey István, Budapest. — Rieszner Károly, Nyitra. — Mészáros János, Hatvan.

Alapítványt tett:

Bay Ilona, Debreczen. (Kötvény 2000 frtról.)

Figyelmeztetés.

A »Magyar Tudományos Akadémia« Történelmi Bizottsága által a »Történelmi Tár« előtt kiadott **„Magyar Történelmi Tár"** I—XXV. kötetében a magyar történetnek egy oly gazdag tárháza, annyi becses s itt összegyűjtött adata van megőrizve, hogy nem mulaszthatjuk el t. tagtársainknak ezen régibb vállalatra, melyből már csak kevés számú teljes példány kapható, ezennel figyelmét fölhívni.

A megjelent I—XXV kötet ára 44 frt helyett **csak 22 frt.**

A megrendeléseket kérjük alólirt könyvkiadó hivatalba czímezni.

A Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó hivatala.

(Bpest V. Akadémia bérháza.)

KARINTHI JÓZSEF

ódondásznál, (Muzeum-körút 21)

következő művek kaphatók, tetemesen leszállított áron.

Horváth M. Magyarország története, 8. köt. félbőrkt.	25 frt	— kr.
Engel, Geschichte des ungarischen Reichs 5 köt. 8. fvszköt.	18 frt	— kr.
Engel Monumenta Ungrica, czímképpel	4 frt	— kr.
Szalay, Magyarország története; 6 köt. 8 vászt.	15 frt	— kr.
Palma, Notitia rerum hungaricarum; 3 köt. 8. bőrkt.	4 frt	— kr.

Digitized by Google

FELHÍVÁS

A

„MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT"

VÁLLALATAI ÉRDEKÉBEN.

A **„Magyar Történelmi Társulat"** 12 éves fennállása óta a magyar történetírásnak lényeges szolgálatokat tett. A közönség növekedő részvéte lehetővé tette, hogy folyóiratát a »Századok«-at megnövelje, s 45—50 ív helyett 60—65 ívet adjon ki évenként. Ezen kívül a nyers anyag, leginkább a magyar levelek számára megindítá a **„Történelmi Tár"**-t, melyet évenként 50 íven ad ki, s melyet tagjai rendkívül olcsó áron szerezhetnek meg.

A Magyar Történelmi Társulatnak mindenki tagjává lehet, kit a társulat valamelyik tagja ajánlatba hoz: a hazai történetírás érdekében pedig megvárja a »Társulat,« hogy minden tagja igyekezzék legalább **egy, vagy több új tagot megnyerni.** Minden tag 3 évre kötelezi magát, de ha a 3 év elteltével nem jelenti be lemondását, továbbra is tagja marad a Társulatnak. Az évi részvény 5 frt, mely a pénztárnokhoz Balthazár Bélához (Főút, 9) küldendő. Minden tag ingyen kapja a »Századok«-at, mely tíz füzetben jelenik meg több mint 60 íven.

Nem tagok a »Századok«-ot évi 6 frt előfizetési díj mellett szerezhetik meg.

Továbbá a Társulat tagjainak figyelmébe ajánljuk a következő vállalatokat:

„TÖRTÉNELMI TÁR"

évnegyedes folyóirat.

Megjelenik január, április, julius, és okt. első napjaiban, mintegy 50 íven. Ára postai küldéssel 2 frt 80 kr. tagok számára. Nem tagok számára 5 frt. Az első 1878-iki folyamból még néhány példány lévén ezeket a tagok 3 frton szerezhetik meg.

„ZICHY-CODEX"

IV-ik kötet ára tagok számára 2 frt 60 kr., nem tagok számára 4 frt. A négy kötet ára nem tagok számára 16 frt., — tagok a négy kötetet 8 frtért kapják.

„BALASSA BÁLINT KÖLTEMÉNYEI"

Ára díszkiadásban s díszkötésben tagok számára 5 frt. Nem tagok 8 frtért vehetik meg.

„BARTAL GYÖRGY COMMENTÁRJAI"

Ára a három kötetnek tagok számára 2 frt 50 kr. — Nem tagok számára 5 forint.

Mind ezen könyvek tagok és nem tagok által megszerezhetők *Knoll Károly* akadémiai könyvárúsnál (Budapest, V. Akadémiai palota.)

Budapest, 1878. decz. hó.

A M. Történelmi Társulat titkári hivatala.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

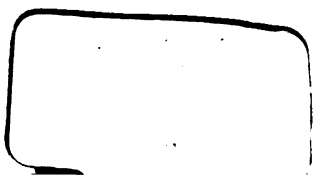
Digitized by Google